editura univers

București, 1972

andré maurois

PROMETEU SAU VIAȚA LUI BALZAC

Traducere de *Marcel Aderca*

ÎNTRE FAUST ŞI PROMETEU
ÎL PREFER PE PROMETEU.

BALZAC

Prezentarea grafică
Victor Mașek

Pe supracopertă și scoarță sînt reproduceri după desene de
PABLO PICASSO
La pagina IV o prelucrare fotografică după un bust BALZAC
de **RODIN**

André Maurois

PROMÉTHÉE
OU
LA VIE DE
BALZAC

© Librairie Hachette, 1965

**Toate drepturile asupra acestei versiuni sînt rezervate
Editurii UNIVERS.**

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Ținînd seama de impresionantul aparat critic folosit și citat de autor, de faptul că această monografie poate fi utilizată și ca lucrare de referință și că cititorii care vor dori să meargă la izvoare sînt implicit cunoscători ai limbii franceze, titlurile operelor lui Balzac (ca și ale celorlalți autori, de altfel) au fost redate în forma lor originală. În cuprinsul textului (nu și în notele din subsol sau în celelalte indicații bibliografice de la sfîrșitul volumului) ele sînt însă regulat însoțite, la prima lor apariție, de traducerea românească.

Pe de altă parte, avînd în vedere importanța acordată în țara noastră traducerilor din Balzac încă de la jumătatea secolului trecut și pentru a da un caracter antologic și național versiunii de față, am reprodus citatele din opera balzaciană — pe cît ne-a fost posibil, adică făcînd concesii exigenței pînă la o limită — după traducerile apărute, cu mențiunile corespunzătoare, socotind că în felul acesta ediția de față va dobîndi un plus de valoare atît pentru cititorul român, cît și pentru un eventual istoriograf literar francez.

Din aceleași considerente, am inclus la sfîrșitul volumului o Cronologie a traducerilor din Balzac în limba română (1852—1972), din care ne-am străduit să evităm orice omisiune. Menționăm că pentru traducerile apărute pînă în 1965 ne-am folosit de Bibliografia întocmită sub egida Institutului Român pentru Relațiile Culturale cu Străinătatea, publicată în 1965.

TRADUCĂTORUL

SIMONEI

NOTĂ PRELIMINARĂ

CARTEA de față este o biografie a lui Balzac. O biografie, nu un eseu critic. Philippe Bertault a spus totul despre Balzac și raporturile sale cu religia ; Curtius, Alain, Gaétan Picon despre gîndirea lui Balzac ; Bernard Guyon, Donnard, Wurmser despre Balzac și viața socială ; Jean Pommier, Maurice Bardèche, Pierre Laubriet despre Balzac și creația literară ; Pierre Abraham, Félicien Marceau, doctorul Fernand Lotte despre personajele lui Balzac ; Roger Pierrot și Jean A. Ducourneau despre corespondența lui Balzac. Marcel Bouteron a spus totul despre toate. O cohortă de balzacieni admirabil informați, de la Marie-Jeanne Durry la Pierre-Georges Castex, de la Pierre Moreau la Antoine Adam, de la Maurice Regard la Suzanne J. Bérard, de la Madeleine Fargeaud la Marie-Anne Meininger, pe lîngă vreo alți douăzeci pe care-i voi cita la locul cuvenit, i-au prefațat romanele sau au studiat domenii insuficient cunoscute pînă la ei. Cu excepția lui Shakespeare, nici un scriitor n-a fost obiectul unui atare cult ; nici unul nu l-a meritat mai cu prisosință. Balzac a fost explorat și va continua să fie prospectat asemenea unui univers, pentru că este un univers.

Biografiile lui Balzac de care dispunem (unele din ele remarcabile, ca aceea a lui André Billy sau a lui Stefan Zweig) au fost alcătuite înainte de marea înflorire a erudiției balzaciene. Am încercat să prezint stadiul actual al cunoștințelor. Unii vor spune : „Ce ne interesează viața lui Balzac ? Importantă e doar opera sa." Această străveche dispută mi s-a părut totdeauna deșartă. Știm că ar fi cu neputință de explicat opera cu ajutorul vieții ; știm că în viața unui creator marile evenimente sînt operele sale. Dar existența unui om

mare este, în sine, o temă excepțional de interesantă. Însuși Balzac, a cărui idee esențială era unitatea lumii, ar fi amintit că „legile tainice ale trupului și ale sentimentului" cîrmuiesc deopotrivă opera și viața. Pare greu de făcut o legătură între demiurgul care zămislește un univers și grăsanul calamburgiu hohotind de rîs. Și totuși trebuie făcută. Faptele, gîndurile, întîmplările domnului Honoré de Balzac au alimentat printr-o neîncetată osmoză *La Comédie humaine [Comedia umană]*. Vom încerca să întrezărim unele aspecte ale acestei misterioase alchimii.

Balzac dorea să fie secretarul societății ; eu nu sînt aci decît secretarul lui Balzac. Că nu-i împărtășesc toate ideile politice și religioase e totodată evident și în afara discuției. Treaba moraliștilor dacă a avut sau nu dreptate în cutare sau cutare problemă. „Cu marii autori nu discutăm, ne învăța Alain, le sîntem recunoscători pentru ceea ce ne dau." De altfel, cum l-am putea judeca pe Proteu ? Rînd pe rînd, Balzac a fost un sfînt, un ocnaș, un judecător cinstit, un judecător corupt, un ministru, un *dandy*, o curtezană, o ducesă, și tot timpul un geniu. Îl vom înfățișa în clipele sale de extaz creator, ca și în acelea în care se trezește din buimăceală, pe caldarîmul portului, „la fel c-un marinar ce s-a-mbătat prin cîrciumi". „Viața ne e țesută din felurite fire, cel bun aflîndu-se alături de cel rău." I se potrivește atît lui Balzac cît și nouă.

Cititorul va găsi, în josul fiecărei pagini, izvoarele pe care le-am folosit. Îi sînt deosebit de recunoscător Madeleinei Fargeaud, care a avut bunăvoința să-mi recitească manuscrisul și mi-a adus la cunoștință numeroase documente inedite ; lui André Chancerel ; lui Roger Pierrot pentru desăvîrșitele sale note biografice ; lui Maurice Bardèche, a cărui excelentă ediție Balzac, publicată de „Club de l'Honnête Homme", mi-a fost de-un prețios ajutor ; soției mele, care m-a ajutat pe tot parcursul acestei munci imense și care merită, cu siguranță, un loc printre balzacienii erudiți. În sfîrșit, țin să aduc un omagiu amintirii a doi oameni plecați dintre cei vii și fără de care această carte n-ar fi fost niciodată concepută : Marcel Bouteron, primul care mi-a dezvăluit comorile Colecției Spoelberch de Lovenjoul, și profe-

sorul meu Alain, care, pe vremea cînd îmi revela lumea și tot felul de lucruri, m-a cufundat în *La Comédie humaine*. De atunci n-am mai ieșit din ea. Vîrsta nu-mi va mai îngădui de aci înainte nici vaste proiecte, nici nesfîrșite căutări. Aceasta e ultima biografie pe care-o voi mai scrie. Sînt bucuros că-l are pe Balzac drept erou.

A. M.

PARTEA ÎNTÎI

URCUŞUL

Să vorbim niţel despre
Balzac, e reconfortant.

GERARD DE NERVAL

I

BERNARD-FRANÇOIS BALZAC SAU TOURS SUB BONAPARTE

Nu există două familii
ca a noastră.

BALZAC

ÎN 1799, anul în care s-a născut Honoré Balzac, Franţa reacţionează ca o convalescentă după o boală grea. Zece ani de febră o lăsaseră scîrbită, neliniştită şi obosită. Un plebiscit aproape unanim aprobă constituţia consulară. Naţiunea nu fusese siluită ; se dăruise de bunăvoie. Catolicii doreau să-şi vadă în tihnă de învăţăturile religiei lor ; iacobinii înstăriţi acceptau, nu fără sarcasme, restabilirea cultului, cu condiţia să-şi păstreze prebendele [1]. La Tours, capitală de provincie, oraş situat cu multă graţie pe malul frumosului fluviu, potolirea spiritelor a fost bine primită. În 1801 Bonaparte îl trimise aci ca prefect pe generalul de Pommereul, ofiţer de artilerie al Vechiului Regim, colaborator al *Enciclopediei,* care avea să se dovedească un administrator competent, şi căruia Primul Consul îi rămăsese recunoscător pentru faptul că-l notase bine odinioară, la Brienne, cu prilejul primelor sale examene militare.

Generalul prefect fu nevoit să se conformeze politicii religioase a stăpînirii. Deschise catedrala Saint-Gatien pentru preoţii care voiau să înalţe aci un *Te Deum* de mulţumire,

[1] *Prebendă* — de la *praebere* (în lb. lat.) = a furniza. Venit fix acordat unui ecleziast (n.t.).

apoi instală un arhiepiscop, monseniorul de Boisgelin, căruia îi înmînă cheile bisericii, adresîndu-i o alocuţiune patriotică despre Concordat. Arhiepiscopul se mulţumi să-i răspundă, destul de rece, prin cîteva cuvinte străine de acest grav subiect [2].

Cei doi bărbaţi aveau să se afle adesea în conflict. Arhiepiscopul solicita clopotele catedralei sale, sechestrate de primărie ; cerea înlăturarea bonetelor libertăţii plasate pe turle, şi înlocuirea lor prin cruci. Prefectul se consultă cu ministrul său, iar guvernul, mai îngăduitor decît iacobinii din partea locului, înapoie clopotele tuturor comunelor, căci „peste tot se manifesta aceeaşi dorinţă arzătoare". Ministrul justiţiei dezaprobă gestul lui Pommereul, care suspendase un preot din funcţie : „Purtarea acestuia trebuia reprobată, dar ar fi fost mai normal şi mai nimerit ca, înainte de a aplica o sancţiune pe cale administrativă, să-l fi deferit monseniorului arhiepiscop din Tours, cu care ar trebui să vă sfătuiţi mai întîi în asemenea cazuri, pentru buna înţelegere şi efectele ei binefăcătoare asupra opiniei publice [3]". Aceste certuri aveau să exercite o puternică influenţă asupra carierei lui Bernard-François Balzac (tatăl lui Honoré), prieten şi favorit al prefectului.

Un incident dezvăluie într-un mod destul de comic felul de a gîndi al generalului de Pommereul. Era vorba de Agnès Sorel, amanta lui Carol al VII-lea, al cărei mormînt, aflat mai întîi în strana unei biserici din Loches, fusese mutat de canonici, după moartea regelui, într-o capelă mai lăturalnică, şi apoi parţial distrus în timpul Revoluţiei. Prefectul dădu o dispoziţie scrisă pentru ca statuia „Frumoasei Doamne" să fie restaurată şi aşezată la loc de cinste, într-un turn al castelului din Loches. Redactă el însuşi inscripţia pe care urma s-o poarte sarcofagul :

CANONICII DIN LOCHES, ÎMBOGĂŢIŢI DE PE URMA DARURILOR EI,
CERURĂ LUI LUDOVIC AL XI-LEA
SĂ-I ÎNDEPĂRTEZE MORMÎNTUL DE STRANA LOR.
«CONSIMT, SPUSE EL, DAR ÎNAPOIAŢI DARURILE.»
MORMÎNTUL RĂMASE PE LOC.

---

[2] GIRAUDET : *Histoire de la Ville de Tours*, vol. II, cap. X, pp. 322—325. (Tours, 1873.)
[3] Arhivele din Indre-et-Loire.

UN ARHIEPISCOP DIN TOURS, MAI PUȚIN DREPT,
ÎL MUTĂ ÎNTR-O CAPELĂ.
ÎN TIMPUL REVOLUȚIEI FU DISTRUS ACOLO.
NIȘTE OAMENI SIMȚITORI CULESERĂ RĂMĂȘIȚELE AGNÈS-EI,
IAR GENERALUL POMMEREUL, PREFECT DE INDRE-ET-LOIRE,
RIDICĂ MAUSOLEUL SINGUREI IUBITE A REGILOR NOȘTRI
CARE A BINEMERITAT DE LA PATRIE,
CERÎND, DREPT PREȚ AL FARMECELOR EI,
IZGONIREA ENGLEZILOR DIN FRANȚA.

Pe timpanul frontonului, generalul ceru să se graveze: *Sînt Agnès, Trăiască Franța și Dragostea!* Aceasta era maniera prefectului Pommereul, ostaș sceptic și libertin; aceeași, dar ceva mai lipsită de stil, a protejatului său: Bernard-François Balzac. Acesta, deși rabelaisian, nu putea afirma despre sine că e originar din Tours [4]. Adevăratul său nume, *Balssa*, provenea de la o familie țărănească din cătunul Nougayrié, departamentul Tarn. Rădăcina cuvîntului, *bals*, înseamnă în *langue d'oc: stîncă abruptă*. Există, în Auvergne, cîțiva Balsac, Balssa, Balsan. Bernard-François, căruia îi plăcea să se fălească, afirma că face parte din rasa cucerită, aceea a galilor autohtoni care rezistaseră invaziilor și din care se trage foarte nobila familie Balzac d'Entragues. Pare mai probabil ca, sub presiunea barbarilor, servii satului Balsac, de lîngă Brioude, să fi emigrat spre Tarn. Strămoșii lui Balzac au fost niște țărani „îndîrjiți, cu mațele goale, ce-și scrijeleau cîmpurile de secară cu un plug primitiv[5]". Valul războaielor i-a izbit adesea: cruciade împotriva albigenzilor, cete de aventurieri, engiezi, au avut parte de toate. Însă, datorită voinței lor îndîrjite, din rîndurile clanului Balssa s-au căpătuit cîteva familii [6].

Bunicul lui Balzac al nostru, Bernard Balssa (1716—1778), moșteni o sfoară de pămînt în Nougayrié [7]. Stăpînea pajiști, vii, dobîndite pe încetul, parcelă cu parcelă. Cei doi soți crescură unsprezece copii, care dormeau de-a lungul pereților,

[4] Ca și Rabelais (n.t.).
[5] LOUIS LUMET: *Les Origines d'Honoré de Balzac*, în *La Revue de Paris*, 15 februarie 1923, p. 820.
[6] RENÉ MANDEROY: *La Nougayrié, berceau de Balzac*, broșură dactilografiată, oferită de autor lui Marcel Bouteron, în 1952.
[7] PHILIBERT AUDEBRAND: *Le Père d'Honoré de Balzac*, în *Mémoires d'un Passant*, pp. 71—95. (Paris, Calmann-Lévy, 1893.)

pe mindire de secară. Cel mai mare, Bernard-François, îl ajuta pe taică-său şi păzea turmele. Seara vorbeau despre ascunzătoarea în care păstrau banii, secret de familie, şi despre prieteni : părintele Vialar şi notarul Albar. Bernard-François, inteligent şi ambiţios, îşi spunea : „Şi adică de ce n-aş ajunge preot sau notar ?“ Preotul îl învăţă să citească şi să scrie în franceză ; începu ca practicant şi comisionar în biroul notarial al lui Albar, la Canezac, în apropiere de Monestiès. Acolo îşi însuşi dreptul cutumiar, procedura, redactarea actelor. „Jocul intereselor ce se întrepătrund, atît de complex, atît de aprig, îi fu dezvăluit în toată goliciunea lui, în inflexibila-i duritate[8]“. Pe la 1765 semnătura lui dispare din actele biroului. Unde s-o fi dus ? La Rodez ? La Albi ? La Toulouse ? Foarte de tînăr, „luă calea“ Parisului, avînd drept unică avere nişte bocanci cu ţinte, o zeghe ţărănească, o jiletcă înflorată şi trei cămăşi groase, dar înzestrat cu o ambiţie nemărginită şi cu destulă energie ca să mai dea şi altora.

Autodidact, interesat îndeosebi de ştiinţă şi istorie, citise mult şi se dovedi pretutindeni folositor prin competenţa sa în materie de procedură. E uşor de înţeles că era mîndru de cariera pe care şi-o făcuse. Ca un fecior de ţărani săraci să ajungă la Paris doar cu o boccea, să devină aci ajutor de procuror, să se ridice repede, treaptă cu treaptă, fie şi în posturi de subaltern, pînă la consiliile regale, secondîndu-i aci pe raportori în problemele cele mai diverse, această uimitoare reuşită dovedeşte un cap limpede, cunoştinţe vaste şi totodată o voinţă de neînfrînt. Etapa transferului de clasă fusese străbătută de un singur om.

Bernard-François îl ajută pe raportorul Joseph d'Albert să întocmească dări de seamă asupra celor mai diferite chestiuni, de la lichidarea Companiei Indiilor pînă la adoptarea dreptului de extrădare stabilit între Franţa şi principii germani [9]. S-a păstrat un act prin care „Maiestatea-sa numeşte, pentru a îndeplini funcţiile de grefier, pe domnul Balzac, secretar al consiliului său“. Lucrează cîtva timp ca secretar

---

[8] LOUIS LUMET : *Les Origines d'Honoré de Balzac*, în *La Revue de Paris*, 15 februarie 1923, p. 836.

[9] PH. HAVARD DE LA MONTAGNE : *Bernard-François Balzac et Josepht d'Albert*, în *Balzac à Sachè*, IX, pp. 3—7.) Bulletin de la Société Honoré de Balzac de Touraine, 1963.)

particular al lui Bertrand de Moleville, ministrul marinei. Trebăluind astfel pe lîngă cei sus-puși, a păstrat toată viața față de nobilime un respect amestecat cu invidie. Visa titluri de nobleţe, ceea ce nu-l împiedică, în 1791, să aibă o atitudine arogantă de „cetățean activ" față de doamna d'Albert, văduva fostului său patron. Mai tîrziu, cînd un nou prefect de Indre-et-Loire îl întrebă de statele sale de serviciu, răspunse : „Secretar al fostului Consiliu de Stat vreme de șaisprezece ani în șir, comisar de secţie la Paris la 21 iunie 1791, ziua fugii fostului rege, am fost numit pe rînd președinte de secţie, deputat al Comunei, ofiţer municipal, comisar al tribunalului de poliţie, președinte al acestui tribunal, care pe-atunci administra singur întreaga poliţie a Parisului [10]". Străbătuse cu îndemînare dificila cotitură a Revoluției.

Se pare totuși că lealitatea i-a fost contestată cu ocazia fugii regelui la Varennes. Oportunist de nevoie, destul de generos prin temperament, se spunea că ar fi salvat niște regaliști, foști protectori și prieteni de-ai săi. Un membru al Convenției, care manifesta simpatie față de cetățeanul Balzac, îl sfătui s-o șteargă. Căută un refugiu la Valenciennes și ieși din acest impas trăgînd în cele din urmă spuza pe turta lui. „Pe-atunci, scrie el, pentru securitatea fondurilor, și pentru a conduce serviciile armatei din Nord, era nevoie de un om de încredere... Mă aleseră pe mine. Am fost numit în același timp director : 1) al serviciului de subzistență ; 2) al furajelor ; 3) al încălzitului și iluminatului ; 4) al aprovizionării Parisului ; 5) al aprovizionării armatelor staționare... Am condus de unul singur și cu depline puteri aceste cinci servicii pînă la victoria de la Fleurus... Nici unul dintre subalternii mei n-a fost băgat la închisoare sau arestat, atît de puternică, de vie și de dreaptă era vigilența... Cele vreo cinci registre în care-mi țineam contabilitatea au fost predate. Am primit descărcare legală... [11]"

Al naibii șmecher ! Și ce mai declarații de onestitate ! Însă, ce-i drept, a jucat un rol în administrarea semicivilă a subzistenței trupelor, sub ordinele lui Daniel Doumerc, care „se vîrîse în toate afacerile cu furnituri". După bătălia de la Fleurus (1794), Bernard-François Balzac ocupă o slujbă

[10] Arhivele din Indre-et-Loire.
[11] *Ibidem.*

la Brest, apoi la Tours, „punct important", spune el, „ca centru unic al fondurilor necesare războiului împotriva șuanilor și a Vandeei". Așa că în 1797 locuia la Tours, însărcinat cu subzistența, ducînd o viață înstărită fără să fie bogat, și fudul nevoie mare în frumoasa-i uniformă albastră brodată cu fir de argint, cu o cravată albă încadrată de colțurile ridicate ale gulerului tare. La cincizeci și unu de ani mai era încă burlac în momentul cînd patronul său, Doumerc, hotărî să-l însoare cu o fată foarte frumoasă, cu treizeci și doi de ani mai tînără : Laure Sallambier.

Cei doi Sallambier, părinții fetei, alcătuiau o pereche fericită. Joseph Sallambier leșinase de bucurie cînd Sophie Chauvet, „preabuna lui consoartă", îi spusese că-l acceptă ca soț. Secretar al vicontelui de Beaune, mareșal al regelui, care-și pusese semnătura pe actul de căsătorie [12], Sallambier descindea din neamul unor burghezi sadea, postăvari și fabricanți de ceaprazuri : *La lîna de Aur, rue Honoré lîngă rue de Bourdonnais, Sallambier, brodeur, ceaprazar și postăvar, confecționează și are de vînzare tot ce ține de uniformele civile și militare.* Purtătorii numelui Sallambier aparțineau uneia din familiile cele mai stimate din Marais, cartier de negustori bogați. Unul dintre ei se căsătorise, la Elbeuf, cu Marthe-Reine Lejeune, fiica unui fabricant de postavuri. Un altul era director al echipării și dotării trupelor. Numeroase legături de rudenie îi uneau cu familia Marchand, una din odraslele acestei familii fiind măritată cu Charles Sédillot. Strălucitul clan Sédillot număra printre membrii ei orientaliști, chirurgi și un astronom, director adjunct al Biroului longitudinilor [13]. Marais-ul însemna cale deschisă spre Institut [14].

Doamna Sallambier, plină de nervi și de viață, elaborase, pentru educarea fiicei sale, un riguros sistem de reguli :

„Recomand fiicei mele Laure, cînd scrie, să fie atentă la poziția corpului, întinderea degetelor, și îndeosebi la felul cum vîrful peniței atinge hîrtia, spre a avea o scriere fru-

[12] Registrul de minute al Notarilor. Biroul notarial I (Delarue, notar), vraful 571, 9 noiembrie 1777.

[13] Instituție științifică, întemeiată în 1795, care publică în fiecare an un *Anuar* conținînd informații geografice (n.t.).

[14] *Institut (de France)* — gruparea celor cinci Academii franceze (n.t.).

moasă... N-am să-i vorbesc de cumințenie ; mi-a făgăduit să fie bună cu toată lumea și mai ales cu *Mama Ei...*" Majusculele aparțin Sophiei Sallambier. Urma un

ORAR PENTRU FIICA MEA LAURE

Luni :	Observații :
La ora 7, sculare.	
De la 7 la 8, curățenie.	Spălatul pe dinți, pe mîini, pe față și aranjarea camerei.
De la 8 la 9, micul dejun și recreație.	
De la 9 la 10, scris.	
De la 10 la 12, muncă utilă.	Înțeleg prin muncă utilă : cusutul, tricotatul, tivitul cu feston, brodatul ; găteala păpușii e recreație [15].

Și tot așa, zi cu zi, oră cu oră : „Duminică, după micul dejun, va fi recapitulată purtarea din timpul săptămînii". Această strictețe odată acceptată, doamna Sallambier putea fi „încîntată", dar îi transmise fiicei sale Laure o nervozitate pronunțată.

În ierarhia socială, cei din familia Sallambier se considerau categoric mai presus de Bernard-François Balzac. De ce-o fi măritat-o cu acest cincuagenar pe tînăra și fermecătoarea lor fiică ? Poate pentru că ascensiunea lui Bernard-François semăna cu aceea lui Joseph Sallambier. Aparținuseră ambii „serviciului de subzistență", ca și francmasoneriei. Se simțeau înrudiți prin complicitate. Logodnica primi ca zestre ferma din Volaille, „ținînd de parohia Gazeran, la o leghe de Rambouillet", evaluată în contract la 30 000 de franci (pentru micșorarea cheltuielilor), dar care în realitate făcea 120 000 pînă la 130 000 de franci [16]. În caz de deces, viitorul soț garanta văduvei o pensie de 1 800 de franci anual. De

[15] Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 381, fila 267.
[16] Registrul de minute al Notarilor, biroul notarial LXXXVIII, vraful 850.

fapt, Bernard-François nu avea nici un fel de avere, sau foarte puțină : salariile sale, cîteva rente și o participare la *tontina* Lafarge. *Tontina* consta dintr-o asociație a cîtorva persoane, fiecare în parte bucurîndu-se de-a lungul vieții de veniturile sale, capitalul urmînd însă, de comun acord, să rămînă supraviețuitorilor. Ultimii aveau să primească sume uriașe.

Bernard-François trăia convins că va ajunge pînă la vîrsta de o sută de ani. Se simțea plămădit dintr-un aluat strașnic ! Întrucît în vinele sale curgea sînge de gal, de roman și de got, era încredințat că posedă însușirile acestor trei neamuri : sănătate, curaj și răbdare. În calitate de discipol al lui Rousseau, își impunea o sobrietate sănătoasă ; îi plăceau laptele, seva arborilor ; avea pasiunea plimbărilor pe jos. Se scula și se culca devreme. Se fălea că n-a consultat niciodată un medic și că nu există farmacist care să fi încasat vreun ban de la el. Umbla cu fruntea sus, ca un cuceritor, și zicea : „Sînt frumos ca un zeu și puternic ca un leu [17], [18]"

Francmason, afiliat lojii masonice din Tours, cititor pasionat al *Bibliei*, studia totodată istoria papilor, schismele, ereziile și civilizația chineză. Politica sa era aceea a lui Bonaparte. Nu se lepăda de Revoluție, dar condamna tulburările și răzbunările care o întovărășiseră [19].

Tatăl meu, a scris fiica sa Laure, semăna, prin filozofia, originalitatea și bunătatea sa, în același timp cu Montaigne, cu Rabelais și cu Unchiul Toby. Ca și Unchiul Toby, avea o idee precumpănitoare. La el ideea aceasta era *sănătatea*. Se adapta atît de bine existenței încît visa să trăiască un timp cît mai îndelungat. Calculase, după anii necesari omului ca să atingă *starea perfectă*, că avea să trăiască pînă la o sută de ani *și peste*... Se îngrijea extraordinar de atent și veghea fără răgaz să stabilească ceea ce numea *echilibrul forțelor vitale* [20]...

---

[17] În original : *Je suis beau comme un marbre et fort comme un arbre* (n.t.).

[18] PHILIBERT AUDEBRAND : *Mémoires d'un Passant*, pp. 79—86.

[19] BERNARD GUYON : *La Pensée politique et sociale de Balzac*, p. 61. (Paris. Librairie Armand Colin, 1947.)

[20] LAURE SURVILLE : *Balzac, sa vie et ses œuvres d'après sa correspondance*, pp. 7—8. (Paris, Calmann-Lévy, 1878.)

Originalitatea sa, devenită proverbială la Tours, se manifesta deopotrivă în vorbele ca și în faptele sale ; nu făcea și nu spunea nimic asemănător altora ; Hoffmann ar fi făcut din el un personaj al povestirilor sale fantastice. Tatăl meu își bătea adesea joc de oameni, acuzîndu-i că-și făuresc neîncetat propria nefericire ; nu putea să dea ochii cu o făptură pocită fără a se mînia pe părinții respectivi, și mai ales pe cîrmuitori, mai puțin grijului de îmbunătățirea rasei umane decît de aceea a animalelor. În privința acestui subiect extrem de delicat avea teorii ciudate, pe care le argumenta într-un mod nu mai puțin ciudat :

„Dar la ce bun să-ți publici ideile ?" spunea el plimbîndu-se prin odaie, în haina sa călduroasă de mătase brun-roșcată, și cu capul înfundat de cravata groasă, la modă pe vremea Directoratului. „O să aud iar că mi se spune *original* (titulatura asta îl scotea din sărite) și pe lume nu va fi nici măcar un slăbănog sau un rahitic mai puțin [21] !..."

Soția sa îi puse la grea încercare răbdarea și filozofia. Frumoasă, cu trăsături regulate, cu o față fină și ascuțită, cochetă, adeseori rigidă și rece, era o femeie și jumătate, dar un suflet uscat. Primise o educație aleasă, la *Les Dames de Saint-Gervais,* la Paris. Doamna Balzac, ca și maică-sa, credea în științele oculte, în vrăjitoare și în somnambuli [22].

Familia Balzac trăia pe picior mare. Cînd se deschise o subscripție pentru crearea unui liceu la Tours, cetățeanul Balzac dădu 1 300 de franci ; prefectul, 1 000 de franci ; arhiepiscopul, 600 de franci. În afară de rentele și de arendele soției sale, Bernard-François încasa cîteva lefuri. Pommereul, care-l cunoscuse „la curte și în tabere", îl numise ajutor de primar la Tours și administratorul ospiciilor.

Tînăra pereche locui mai întîi pe *rue de l'Armée-d'Italie,* într-o casă luată cu chirie. La 20 mai 1798, cincisprezece luni după căsătorie, Laure Balzac născu un băiat pe care voi să-l alăpteze și care nu trăi decît treizeci și trei de zile. Pentru acest motiv, de îndată ce se ivi pe lume al doilea copil al lor, Honoré, născut la 20 mai 1799, soții Balzac îl încredințară unei doici, soția unui jandarm, locuind la Saint-

[21] *Ibidem,* pp. 10—11.

[22] Aci în sens de „persoane care vorbesc în timp ce se află cufundate într-un somn hipnotic" (n.t.).

Cyr-sur-Loire. Un an mai tîrziu i se alătură sora sa Laure, născută la 29 septembrie 1800.

Honoré nu-i iertă niciodată mamei sale această separare: „Ce cusur fizic sau moral mă făcea să merit răceala mamei? Eram un copil venit pe lume din datorie, a cărui naştere e o întîmplare?... Dat la o doică la ţară, uitat acolo de familia mea timp de trei ani, cînd m-am întors în casa părintească am fost atît de neluat în seamă încît stîrneam mila oamenilor[23]..." În realitate, doamna Balzac, îngrozită de moartea pruncului hrănit la pieptul ei, se supusese pur şi simplu obiceiului din vremea aceea. Trebuie să recunoaştem totuşi că, deşi atît de aproape de copiii ei, nu i-a vizitat decît rareori.

Doica era o femeie de treabă. Din păcate, bărbatul ei suferea de patima beţiei şi, cînd se îmbăta, devenea brutal. Cu toate acestea, Honoré păstră o amintire ciudat de duioasă acestui dîmb de pe malul Loarei, zilelor în care, de dimineaţă pînă seara, construia „din pietricele şi noroi, palate Luvru în miniatură[24]", şi mai ales „adjunctului construcţiilor sale", surioara Laure, „frumoasă ca o madonă de Rafael". Atitudinea rezervată a părinţilor avu ca efect sporirea afecţiunii fraterne:

> Eram doar cu doi ani mai mică decît Honoré[25], şi în aceeaşi situaţie faţă de părinţii noştri; crescuţi împreună, ne iubeam cu duioşie; amintirea afecţiunii lui datează de mult. N-am uitat cu ce viteză alerga în ajutorul meu spre a mă împiedica să vin de-a berbeleacul pe cele trei trepte înalte, inegale şi fără balustradă care duceau de la camera doicii noastre în grădină! Înduioşătoarea sa ocrotire a continuat şi în casa părintească, unde nu o dată s-a lăsat pedepsit în locul meu, fără a-mi trăda vinovăţia. Cînd soseam la timp spre a mă acuza, îmi spunea: „Să nu mai recunoşti altă dată nimic, îmi place să fiu certat în locul tău[26]!..."

---

[23] BALZAC: *Le Lys dans la Vallée*, „Pléiade", vol. VIII, p. 771. (Vezi în rom. BALZAC: *Crinul din vale*, trad. Lucia Demetrius, E.L.U., 1967, p. 8.)

[24] BALZAC: *Sténie*, în *Œuvres complètes*, vol. XXV, p. 151 (Club de l'Honnête Homme.)

[25] În realitate cu şaisprezece luni (20 mai 1799—29 septembrie 1800).

[26] LAURE SURVILLE: *Balzac, sa vie et ses œuvres d'après sa correspondance*, pp. 15—16.

Honoré trăi cîţiva ani în satul acela, unde casele albe se orînduiau de-a lungul taluzului Loarei, „mărginită de minunaţi plopi, pe care îi auzeai foşnind". Largul fluviu curgea între bancuri de nisip şi ostroave stufoase. Copilul se bucura de aceste privelişti fermecătoare, „unde stăpîne nu sînt cutezanţa, măreţia, ci frumuseţea naivă a naturii". Pe malul celălalt se înşiruiau colinele „catifelate, înstelate de petele albe" ale castelelor aşezate ca pe nişte policioare. „Sub bolta-ţi senină ochii-mi de copil văzură primii nori gonind." Aceste aşezări pitoreşti din Turena aveau să rămînă pentru el, de-a lungul întregii vieţi, frumosul ideal, decorul celor mai dulci iubiri.

Împlinise patru ani cînd a fost readus la Tours, în casa părintească. Mama sa n-a ştiut să se facă iubită. Honoré era „un copil fermecător ; vioiciunea sa, gura-i bine conturată şi zîmbitoare, ochii săi căprui, sclipitori şi blînzi totodată, fruntea-i înaltă, bogata-i chică neagră atrăgeau privirile cînd ieşea la plimbare" [27]. Băieţelul acesta drăguţ, naiv, drăgăstos, întîlnea „flacăra mistuitoare a unei priviri severe". Mama sa „nu ştia ce înseamnă mîngîierile, sărutările, plăcerea simplă de a trăi şi de a gospodări pentru ceilalţi un cămin fericit". Pofta de lux, dorinţa de a lua ochii şi de a-şi păstra rangul îi alterau caracterul.

O a doua fată, Laurence, se născuse la 13 aprilie 1802 şi, cu prilejul botezului ei [28], soţii Balzac îşi dăruiră o particulă nobiliară, de altfel cu intermitenţe. Ascensiunea lor părea rapidă. Protejat de generalul prefect, Bernard-François devenea una din primele notabilităţi ale oraşului. Ca ajutor de primar, se simţea obligat să fie proprietar la Tours. Vînzînd ferma din Gazeran, care aparţinea soţiei sale, cumpără, la numărul 29 de pe *rue d'Indre-et-Loire* — „o stradă imperială, o stradă cu două trotuare ; o stradă bine pavată, bine construită, bine spălată, curată ca un pahar ; regina străzilor, singura stradă din Tours [29]" — o vilă frumoasă cu lambriuri vechi, cu grajduri şi grădină ; apoi, opt zile mai

[27] *Ibidem*, p. 5.
[28] Arhivele arhiepiscopiei din Tours.
[29] BALZAC : *Contes drolatiques*, premier dizain, *L'Apostrophe*, „Pléiade", vol. XI, p. 589.

tîrziu, ferma Saint-Lazare, pe drumul de la Tours spre Saint-Avertin. Ferma era bun național, și al Bisericii, ceea ce îi îndepărtă pe credincioși, afacerea devenind convenabilă.

Mai ambițios ca oricînd, încredințat că, ajutat de forțe oculte, poți obține orice, Bernard-François uneltea pe ascuns și nu-și găsea timp pentru copiii săi. Preatînăra și preafrumoasa lui soție „se avînta exaltată în vîltoarea vieții mondene" ; „îi ținea sub vraja ei" pe castelanii rurali din împrejurimi și pe englezi, pe atunci cu reședință forțată la Tours.

Mult mai tîrziu, la o vîrstă înaintată, îi spunea fiicei sale : „Un soț bătrîn m-a silit să fiu rezervată și să-i țin întotdeauna la distanță pe cei care mă plăceau ; trăsăturile mele, nițeluș grave, mi-au dat mai curînd înfățișarea unei femei dezagreabile decît a uneia amabile [30]..." Precauții zadarnice. Invidioase, doamnele din partea locului găseau că „îmbrăcămintea ei e prea pretențioasă" și afirmau că soțul ei încheie afaceri prea bune. Prin succesele, prin cuceririle ei, reușise să-și facă dușmance din toate femeile virtuoase. „Din pricina vîrstei sale tatăl tău avea delicatețea să nu spună nimic [31]..." Nu spuse nimic nici cînd se vorbi despre o legătură a soției sale cu domnul de Margonne, proprietarul castelului din Saché. Liniștea căminului reprezenta, în ochii săi, o condiție esențială a longevității.

Familia Margonne se afla la granița dintre burghezie și mica nobilime. Toți îi recunoșteau particula de noblețe, dar Jean de Margonne semna *Margonne*, pur și simplu, așa cum figura și în registrul de stare civilă. Născut în 1780, acest tînăr frumos se căsătorise, în 1803, cu verișoara sa, Anne de Savary [32], scundă, tînără, gheboasă și mofluză, care-i adusese ca zestre domeniul din Saché, cu trei conace, două ferme și șase mori. *Messire* Henri-Joseph de Savary, scutier, fost ofițer de cavalerie, cumpărase în 1791, la Vouvrav, un domeniu format numai din podgorii : la Caillerie. Purta perucă, trăia cu o slujnică și „ascundea o profundă circumspecție țărănească sub masca unei simplități înșelătoare". Gi-

[30] Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 381, fila 230, verso.
[31] *Ibidem*, fila 96.
[32] Despre familiile Savary și Margonne, vezi J. MAURICE : *M. de Savary, hôte de Balzac*, în *Balzac à Saché*, IX, pp. 22—29

nerele său, Margonne, elegant, distant, prea „citadin" ca să se retragă la țară, stătu pînă în 1815 mai mult la Tours decît la Saché. Își găsise un pretext virtuos ca să rămînă în oraș, angajîndu-se ofițer în trupele urbane, elită a gărzii naționale. Duminica, pe promenadă, și pe *rue Royale*, conducea defilarea grenadierilor săi. Poate că Laure Balzac se îndrăgosti de el, dacă e să ne luăm după tradiția familiei și după aparențe, văzîndu-l trecînd în frumoasa-i uniformă, grav și puternic, mulțumit de sine. Orice legătură e acaparatoare. Cînd fiul și fiica ei reveniră de la Saint-Cyr-sur-Loire, nu mai găsi răgaz să-i vadă decît duminica.

Honoré, Laure și Laurence erau încredințați unei guvernante care-i băga în toți sperieții, domnișoara Delahaye, și trăiau îngroziți deopotrivă de privirea fixă de-un albastru-închis a mamei lor si de minciunile guvernantei, care pretindea că Honoré urăște căminul, că nu e tîmpit, ci fățarnic. Îl ironiza văzîndu-l că privește stelele cu o pasiune ciudată. De mic copil improviza comedioare ca să-și distreze surorile. „Scîrțîia ore întregi, scrie Laure, pe coardele unei mici viori roșii, iar pe chipul său strălucea convingerea că ascultă ceva melodios. De aceea era foarte mirat cînd îl rugam să mai termine cu această muzică. «Nu auzi oare cît e de frumos ?» îmi răspundea el [33]." Honoré se bucura de privilegiul de a trăi într-o lume imaginară și de a auzi acorduri cerești care nu răsunau decît pentru el.

Cel mai mare eveniment din primii săi ani l-a constituit o scurtă călătorie la Paris. Bunicii Sallambier doriseră să-și cunoască nepotul. Doamna Balzac li-l aduse , și ei îl plăcură la nebunie pe acest băiețel drăguț, pe care-l copleșiră cu alintări și cadouri. Neobișnuit cu o astfel de sărbătorire, povesti la întoarcere surorilor sale mii de istorioare despre casa bunicilor, despre frumoasa grădină și despre Mouche, cîinele de pază. La rîndul ei, doamna Sallambier relata cu plăcere această mică scenă :

Într-o seară în care fusese adusă pentru el lanterna magică, Honoré, nezărindu-l printre spectatori pe prietenul său Mouche, se

[33] LAURE SURVILLE : *Balzac, sa vie et ses oeuvres d'après sa correspondance*, pp. 18—19.

ridică, strigînd pe-un ton autoritar : „Aşteptaţi !"... (Se ştia atotputernic la bunicul său.) Iese din salon şi se întoarce cu blajinul cîine, căruia îi spune : „Stai aici, Mouche, şi uită-te ; nu te costă nimic, bunicuţul plăteşte [34] !..."

Vorbele de duh ale copiilor sînt ecoul naiv al cuvintelor socotite de părinţi că au rămas secrete. Se vorbea prea mult, în casa soţilor Balzac, despre bani şi despre moşteniri. Din păcate, la cîteva luni după această călătorie, bunicuţul muri în urma unui atac de apoplexie. A fost o mare durere pentru Honoré. Puţin mai tîrziu, bunicuţa se mută la fiica ei. Aducea celor doi soţi o rentă de cinci mii de franci, dar săvîrşi greşeala de a încredinţa nişte capitaluri ginerelui ei, care-i plasă nechibzuit într-o afacere „uluitoare", şi o făcu să piardă patruzeci de mii de franci. Doamna Sallambier şi-ar fi răsfăţat cu plăcere nepoţii ; dar se interpuse severitatea fiicei sale. Honoré tremura ca varga cînd maică-sa spunea că se va ocupa de instruirea lui. În schimb îi plăceau, fără să le înţeleagă, gravele conversaţii şi originalele vorbe de duh ale tatălui său. Doamna Balzac îşi trimise fetele la pensionul Vauquer, iar fiul, la pensionatul Le Guay, ca semiintern, pentru şase franci pe lună [35]. De învăţarea catehismului se ocupa abatele de Laberge. Doamna Balzac, „cu jilţ reţinut" la catedrala Saint-Gatien, îşi întovărăşea feciorul la slujbele religioase. Se arăta cu atît mai conformistă cu cît se ştia mai puţin ireproşabilă.

Cînd Honoré împlini opt ani, hotărî să-l bage intern la colegiul din Vendôme. Trebuie spus că în perioada aceea aştepta un copil pe care gura lumii îl atribuia lui Jean de Margonne. Honoré se despărţi îndurerat de buna sa surioară, tovarăşă „a amărăciunilor şi lacrimilor sale". Fără îndoială că exagera, din cauza hipersensibilităţii sale, tristeţea copilăriei lor. Mai tîrziu avea să spună : „N-am avut niciodată mamă". Erau cuvinte nedrepte, scrise într-un moment de

---

[34] *Ibidem*, p. 17.
[35] J.-E WEELEN : *Balzac avant Vendôme*, p. 3. (Saumur, Imprimerie Richou, 1952.)

furie. Dar copiii încearcă dureri mari, şi ce importanţă are că e vorba de-o falsă suferinţă, din moment ce-o socoteşti reală ? Există bastarzi imaginari care, deşi născuţi în cadrul unei legături conjugale, se simt totuşi renegaţi de părinţii lor fără a înţelege cauza acestei nefericiri. Într-o măsură mai mare decît alţii, spre a-şi compensa descumpănirea, ei sînt însetaţi de succes şi de glorie.

II

UN FILOZOF PRECOCE

Precum copilul care, vorbind despre el, îşi rosteşte propriul prenume, tot astfel romancierul se desemnează pe sine însuşi printr-o infinitate de eroi la persoana a treia.

ROLAND BARTHES

COLEGIUL din Vendôme[1], unde intră tînărul Balzac la vîrsta de opt ani, în 1807, era una din cele mai originale instituţii şcolare ale Franţei. Fusese întemeiat de oratorieni care, asemenea iezuiţilor, se dedicau educaţiei şi treceau drept liberali, ceea ce trebuie să-i fi plăcut lui Bernard-François. De fapt, cei doi bărbaţi care, pe vremea lui Balzac, conduceau colegiul : Mareschal şi Dessaignes, acceptaseră, atît unul cît şi celălalt, să depună jurămînt naţiunii ; ambii se căsătoriseră. Dar aceşti preoţi căsătoriţi îşi păstrau credinţa catolică şi menţineau, în cadrul colegiului, o disciplină aproape monahală. Copiii nu părăseau instituţia decît o dată cu terminarea studiilor. „Elevii noştri nu pleacă niciodată în vacanţă, scriau directorii către rectorul din Or-

[1] Cf. : *Le Collège de Vendôme de 1813 à 1818*, extrase din *Mémoires* de Édouard de Vasson, publicate de H. Derouin. (Montévrain, Imprimerie de l'École d'Alembert, 1893.) — HUBERT-PILLAY : *Balzac au collège de Vendôme*. (Blois, Éditions du Jardin de la France, 1939.) — DANIEL VANNIER : *En marge de Louis Lambert*. (Beaugency, Imprimerie Paul Lebucle, 1949.) — JEAN MARTIN-DEMEZIL : *Balzac et la Touraine*. (Tours, 1949.) — *Idem : Balzac à Vendôme*, prefaţă la catalogul Expoziţiei celei de-a o sută cincizecea Aniversări. (Tours, Gilbert-Clarey, 1949.)

léans. Nu se duc de loc în oraș. Părinții sînt rugați să nu-și cheme copiii acasă [2]..." Un cenzor desfăcea toate scrisorile, la sosire ca și la expediere. Familiile se supuneau.

Oratorienii din Vendôme insuflau respectul față de împărat, condiție esențială pentru ca instituția lor să supraviețuiască, dar opuneau rezistență spiritului cazon al liceelor Imperiului. Nu toba, ci clopotul scanda orele de lucru și zilele. Regulamentul liceelor prescria lecturi cu glas tare în timpul meselor. Precauție împotriva agitației spiritelor. În ceea ce-i privea, oratorienii îngăduiau conversațiile în sala de mese. Cînd li se imputa această slăbire a disciplinei, răspundeau : „Și ce-i cu asta ? pentru bunele moravuri, pentru disciplină, pentru a menține binele realizat în decursul anului, nu acordăm vacanțe, ne lipsim de odihna pe care ne-ar îngădui-o și de economia care ar rezulta de pe urma lor. Și ni se reproșează plăcerile pe care le acordăm elevilor !" Care erau aceste palide plăceri ? „Cîteva excursii la țară, orînduite în felul următor : un conducător, trei profesori și patruzeci și patru de elevi. Cei din clasele mai mari pleacă la ora patru dimineața ; fac patru leghe pe jos, pentru a vizita niște forjerii, o fabrică de sticlă sau un observator ; iau o masă frugală pe iarbă și se întorc frînți de oboseală..." Într-adevăr, niște distracții virile și rustice. Colegiul ducea o viață austeră. La biblioteca din Vendôme se poate vedea un desen reprezentînd clasa de matematici. În ciuda unei sobe amărîte de tuci, profesorul predă cu pălăria pe cap, cu gulerul redingotei ridicat. Cît despre pedepse, ele erau reprezentate de „corecții" care, aplicate pe degetele vinovatului cu o curelușă de piele (*ultima ratio Patrum* [3]), pricinuiau dureri cumplite, de nenumărate pedepse scrise, de îndelungate șederi într-un fel de carceră, plasată sub scară și pe care elevii o numeau „alcovul", sau în „chiloții de lemn", celule

[2] Scrisoare a lui Lazare-François Mareschal, director-adjunct al colegiului din Vendôme, către rectorul academiei din Orléans, 6 noiembrie 1811. (Arhivele din Loiret.) — Vezi de asemenea : *Prospectus du Collège de Vendôme pour l'année 1808.* (Arhivele din Loiret și Colecția Jacques de Vasson.)

[3] *Ultima ratio Patrum* (lat.) — ultimul argument al părinților (n.t.).

de șase picioare pătrate, hărăzite în fiecare dormitor celor recalcitranți.

Cînd intră în clasele „minime" de la Vendôme, Honoré Balzac era un băiețaș dolofan, cu obrajii rumeni, melancolic și tăcut. Din viața dusă în sînul familiei păstrase amintiri triste. Multă vreme avea să descrie mame vinovate care iubesc un copil din flori și persecută un fiu legitim. Manifesta față de colegiu mîhnita neîncredere a unui cîine bătut. Nu se simțea nici înzestrat, nici îndrăzneț.

Oricine va încerca să-și reprezinte izolarea acestui mare colegiu, cu clădirile lui monahale, în mijlocul unui orășel, și cele patru parcuri (pentru minimi, mici, mijlocii și mari) în care eram cazați ierarhic, își va face desigur o idee despre interesul pe care-l putea stîrni un *nou-venit*, adevărat pasager ivit pe-o navă [4]...

Micul Balzac nu prea părea în stare să se impună unei atare ciurde de școlari. Aproape cu desăvîșire lipsit de bani de buzunar datorită prudenței mamei sale, n-avea cum să ia parte la jocuri și la cumpărături. Părinții celorlalți elevi veneau de la Vendôme cu prilejul împărțirii premiilor ; ai săi, niciodată. Timp de șase ani, spune el, din 1807 pînă în 1813, maică-sa nu l-a vizitat decît de două ori, poate pentru a se conforma atmosferei colegiului. Prima scrisoare a lui Honoré care ni s-a păstrat este adresată doamnei Bernard-François Balzac :

Vendôme, 1 mai [1807].

Dragă mamă,

Cred că tata a fost tare mîhnit cînd a aflat că am fost la alcov. Te rog să-l îmbunezi spunîndu-i că am luat o mențiune. Nu uit să-mi frec dinții cu batista. Mi-am făcut un caiet [5] în care îmi copiez maculatoarele pe curat și am note bune, și cred că asta o să-ți facă plăcere. Te îmbrățișez din toată inima, și pe toți din familie, și pe domnii pe care-i cunosc. Iată numele celor pe care-i știu că au luat premii și care sînt din Tours :

---

[4] BALZAC : *Louis Lambert*, „Pléiade", vol. X, p. 364.

[5] În textul lui Balzac : *chayer* (în loc de *cahier*), conform rostirii din Turena (n.t.).

Boislecompte [sic] [6].
Nu-mi amintesc
decît de el.
BALZAC HONORÉ
Fiul tău
supus şi
afectuos [7].

Menţiunea la limba latină care urma „să-l îmbuneze pe tata" consta dintr-un biet volumaş legat în piele, de culoare roşcată : *Histoire de Charles XII, roi de Suède [Istoria lui Carol al XII-lea, rege al Suediei]*, purtînd în litere aurite inscripţia : *Premiu pentru Honoré Balzac, 1808* [8].

Găsea oare la dascălii săi afecţiunea de care-l văduviseră părinţii ? Unul dintre ei, părintele Lefebvre,[9] ocupă un loc de seamă în viaţa copilului. Acest profesor dovedea, se spune în notele sale de noviciat, „talent, duh, memorie, mai multă imaginaţie decît judecată, şi aplicaţie pentru miracole şi teorii [10]". Oarecum asemănător, deci, cu un elev ciudat, ahtiat la rîndul lui după minuni. Socotindu-se un exilat pe acest pămînt, tînărul Balzac aştepta un miracol de la Pronia cerească. Una din sarcinile părintelui Lefebvre consta în alcătuirea unui catalog al uriaşei biblioteci a colegiului, provenită, în parte, din jefuirea castelelor în anii Revoluţiei. Îl medita la matematici pe Honoré, al cărui tată visa să-l vadă într-o zi intrat la Politehnică [11], dar, mai mult poet decît matematician, îi îngăduia cu plăcere elevului său să citească în timpul meditaţiilor.

---

[6] André-Ernest Sain de Bois-le-Compte (1799—1862).

[7] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, pp. 15—16. Texte culese, orînduite şi adnotate de ROGER PIERROT. (Paris, éditions Garnier frères, 1960.)

[8] Acest volum face parte din Colecţia Spoelberch de Lovenjoul, B. 1238.

[9] Hyacinthe-Laurent Lefebvre, preot care depusese jurămîntul de fidelitate faţă de constituţia civilă a clerului, conducătorul clasei a cincea la colegiul din Vendôme.

[10] PHILIPPE BERTAULT : *Balzac et la Religion*, p. 25. (Paris, Boivin & Co, 1942.)

[11] *Ibidem*, p. 28.

„Aşadar, în virtutea unui pact pe care-l încheiasem în mod tacit, nu mă plîngeam de faptul că nu învăţ nimic, iar el trecea sub tăcere cărţile pe care le împrumutam [12].“ Împrumuturi vaste, şi părintele nu controla cîtuşi de puţin titlurile lucrărilor alese de tînărul Balzac, care citea în timpul recreaţiilor, sub un copac, în timp ce camarazii lui erau la joacă. Adeseori făcea anume să fie băgat la carceră spre a putea citi în tihnă. În felul acesta se dezvoltă în el o nesăţioasă dorinţă de lectură ; începu astfel să dobîndească nenumărate cunoştinţe culese alandala, dar care prin însăşi harababura lor dădeau gîndirii sale o originalitate precoce. „M-am socotit un om mare încă din copilărie. Îmi loveam fruntea cu palma, spunîndu-mi ca André de Chénier [13] : «*E ceva aici !*» Credeam că simt în mine un gînd ce se cere exprimat, un sistem care se cere întocmit, o ştiinţă care se cere lămurită [14]...“ Era de altminteri singurul care-şi imagina, pentru el însuşi, un mare viitor. În ochii dascălilor şi ai colegilor săi rămînea un elev foarte oarecare, remarcabil doar prin neogoita sete de hîrtie tipărită şi printr-o îngîmfare pe care nimic nu părea s-o îndreptăţească.

Tot asemenea lui André Chénier, încerca să scrie versuri.

Îmboldit de această pasiune intempestiv, îmi neglijam lecţiile ca să compun poeme ce aveau să trezească desigur prea puţine nădejdi, judecînd după acel prea lung vers, devenit celebru printre colegii mei, şi care constituia începutul unei epopei asupra încaşilor :

O, Inca ! sărmane rege fără de noroc !

Mă porecliră *Poetul*, bătîndu-şi jos de încercările mele ; dar sarcasmele nu mă învăţară minte. Comiteam mai departe versuri proaste, în ciuda sfatului înţelept al domnului Mareschal, directorul nostru, care încercă să mă vindece de-o deprindere din păcate deja înrădăcinată, povestindu-mi o mică fabulă despre necazurile unei

---

[12] BALZAC : *Louis Lambert*, „Pléiade“, vol. X, p. 367.

[13] *André Chénier*, poet francez (1762—1794). Întrucît a protestat împotriva excesului din timpul Terorii, a fost condamnat la moarte. Balzac se referă la o anecdotă conform căreia, în drum spre eşafod, Chénier şi-ar fi lovit fruntea cu palma, exclamînd : „Aveam totuşi ceva aici !“ (n.t.)

[14] BALZAC : *La Peau de Chagrin*, „Pléiade“, vol. X, p. 85. (Vezi în rom. BALZAC : *Pielea de sagri*, trad. Pericle Martinescu, în *Opere*, vol. I, E.S.P.L.A., 1955, p. 401.)

pitulici căzute din cuib deoarece dorise să zboare înainte de a-i fi crescut aripile. Îmi continuai lecturile, devenind elevul cel mai lipsit de sîrguință, cel mai leneș, cel mai visător din grupa celor mici, și, prin urmare, cel mai adesea pedepsit [15]...

Această descriere îl reprezintă pe unul din eroii lui, dar mărturiile colegilor săi arată că personajul și creatorul semănau. Versul de treisprezece picioare referitor la regele incașilor fusese scris de elevul Honoré Balzac. De fapt, pe-atunci nu simțea vreo chemare spre poezie sau știință, ci spre descoperirea unei filozofii oculte și naive. Învinețit de pedepse, rănit sufletește, „se refugie în împărăția cerurilor, pe care mintea sa i-o deschidea". Poate că a fost mai puțin precoce decît Louis Lambert, dar, ca și acesta, a citit de foarte tînăr scriitori mistici care „l-au deprins cu acele vii reacții ale sufletului dintre care extazul e în același timp mijloc și rezultat [16]".

„S-ar fi simțit adînc mîhnit dacă ar fi fost considerat un elev evlavios" ; rugăciunea de seară înseamnă pentru el „istorisirea sau aflarea isprăvilor din timpul zilei" ; slujba duminicală, confruntarea puținului care-i rămînea din banii de buzunar „cu dorințele stîrnite de mărfurile heteroclite expuse în vitrina dughenei din colegiu". În colegiul din Vendôme ateismul era în rîndurile elevilor mai mult decît un obicei : un obiect de întrecere. Fiul voltairianului Bernard-François nu dădu nicicînd dovadă de supunerea spontană a copiilor care, fără străduanie ori judecată, ajung să creadă în Dumnezeu. Făcea pe liber-cugetătorul și purta discuții cu preotul colegiului.

Cînd m-am făcut mare și l-am întrebat, cu prilejul primei mele comuniuni, pe bătrînelul care ne catehiza, de unde luase Dumnezeu lumea, nu-mi răspunse tocmai : *de sub o varză*, ci-mi înșiră frumoasele fraze ale sfîntului Ioan : „La început era Cuvîntul, și Cuvîntul era în Dumnezeu". Nimeni, la vîrsta mea, n-ar fi putut înțelege sensul acestei fraze, pe care se întemeiază toate filozofiile și care, poate, le rezumă. Doream, în consecință, ca toți necredincioșii, *date pozitive*, nicidecum idei, ci fapte. L-am întrebat așadar de unde venea

[15] BALZAC : *Louis Lambert*, „Pléiade", vol. X, pp. 367—376.
[16] Cf. PHILIPPE BERTAULT : *Balzac et la Religion*, pp. 30—31.

acest Cuvînt. „De la Dumnezeu, îmi spuse el. — Atunci, dacă totul vine de la Dumnezeu, îi răspunsei ei, cum poate fi atîta rău pe lumea asta?" Bătrînelul nu scăpăra de deşteptăciune; pentru el religia era un fel de simţămînt; accepta dogma fără s-o poată explica. Dar nu era un sfînt; neavînd ce să-mi răspundă, se înfurie şi-mi dădu două zile de carceră pentru că-l întrerupsesem în timp ce preda catehismul [17]...

Dar dacă ortodoxia tînărului Balzac era contestabilă, dacă orice constrîngere de ordin dogmatic îl apăsa, nu se poate spune că, pe vremea primei sale comuniuni, n-a dat totuşi dovadă de-o anumită „dorinţă pentru cele sfinte". Slab, cu frumoşii săi ochi negri strălucitori, „îngenunche pătruns de-un sentiment de extaz şi de beatitudine, mulţumi lui Dumnezeu, se simţi fericit, uşor, liniştit... Scara se crezu demn de îngeri pentru că-şi petrecuse ziua fără a păcătui nici cu vorba, nici cu fapta, nici cu gîndul [18]..." În ciuda unei educaţii familiale pe care ideile tatălui şi uscăciunea sufletească a mamei o făcuseră foarte puţin religioasă, se consideră, începînd cu anii petrecuţi la Vendôme, „hărăzit unor strînse legături cu spiritele cereşti". Îngerii aveau să ocupe un loc surprinzător de important în gîndurile sale.

Conducătorii colegiului nu erau oameni care să încurajeze un atare misticism copilăresc, amestecat cu trufie. Jean-Philibert Dessaignes raţiona mai mult ca un om de ştiinţă decît ca un om al Bisericii. „Spirit enciclopedic, a scris despre el strănepotul lui, trecea cu uşurinţă de la predarea retoricii, a filozofiei, la aceea a ştiinţelor naturii, a fizicii sau a chimiei. Aborda pînă şi studiul fiziologiei, referitor la care scrisese un mic tratat elementar spre folosinţa elevilor din clasa de filozofie [19]." Observator şi cercetător, autor al unor remarcabile lucrări asupra fosforescenţei, s-ar fi lăsat ispitit să caute explicaţii fiziologice extazului; pregătea o mare

[17] Colecţia Spoelberch de Lovenjoul, A. 167, fila 439. Cf. PHILIPPE BERTAULT: *Balzac et la Religion*, p. 32.

[18] BALZAC: *L'Auberge rouge*, „Pléiade", vol. IX, pp. 969—970.

[19] Doctor RIBEMONT-DESSAIGNES: *La famille Dessaignes*, în *Bulletin de la Société archéologique, scientifique et littéraire du Vendômois*, vol. XLIX, pp. 46—47 (1930).

lucrare pentru a demonstra că sentimentele și pasiunile sînt legate de anumite modificări ale trupului.

Dessaignes afirma la lecții că observarea faptelor și analizarea lor au mai mult preț decît orice ideologie. Cu toate acestea, elevul Balzac, care, spre deosebire de profesorul său, se dovedea mai curînd o minte înclinată spre sistematizare decît un cercetător metodic, elaboră în taină o metafizică nebuloasă. În „chiloții de lemn" sau sub scară, foarte tînărul filozof se trezea căutînd *unitatea lumii* în ideea că gîndirea și voința sînt niște substanțe reale, niște fluide analoge electricității. Dessaignes emisese această teză, pe-atunci îndrăzneață și nouă, cum că toate fluidele imponderabile: căldura, lumina, electricitatea, magnetismul, nu sînt decît niște manifestări ale unuia și aceluiași fluid eterat, însuflețit de diferite mișcări. I-o fi pomenit oare ceva copilului plin de curiozitate? I-o fi vorbit oare despre fiziologia gîndirii? E posibil, deoarece, în timpul unei convalescențe, Balzac locui la Lézonnière, casa de la țară a conducătorului colegiului, cu care strîngea plante pentru ierbar, dar nu probabil. Dessaignes, savant distant, avea prea puține legături cu elevii. „Trăia departe de noi, scrie Édouard de Vasson; îndepărtarea sporea prestigiul autorității sale [20]."

Să fi scris oare elevul Balzac un *Tratat despre Voință?* Acest manuscris să-l fi rupt oare părintele Haugoult? Episodul a fost pare-se romanțat de Balzac. Dar e aproape sigur că pe-atunci rămînea cufundat în lungi meditații despre natura și acțiunea voinței. Cînd se afla la carceră, împreună cu un coleg inteligent ca Auguste-Hilaire Barchou de Penhoën, cei doi băieți discutau probleme filozofice. Barchou de Penhoën era înclinat spre scepticism; Balzac credea în puterea aproape nelimitată a voinței și în acțiunea fizică a gîndirii. Poate că în amintire a luat proporții mai mari activitatea precoce a minții sale, dar, sub aparența unui molîu, avea încă din vremea aceea o inteligență uimitoare și o ambiție nemăsurată. „Voi fi celebru", afirma acest elev mediocru. Colegii rîdeau de prezumțiozitatea lui, iar el se alătura veseliei lor, deoarece era un băiat de treabă.

---

[20] ÉDOUARD DE VASSON: *Le Collège de Vendôme de 1813 à 1818*, p. 17.

Încă din copilărie, lectura devenise pentru el „un fel de foame pe care nimic n-o putea potoli : devora cărți de toate felurile, și încerca s-o astîmpere înghițind fără deosebire lucrări religioase, de istorie, de filozofie și de fizică... Privirea sa cuprindea simultan șapte-opt rînduri, iar mintea-i le sesiza înțelesul cu aceeași repeziciune ; un singur cuvînt dintr-o frază îi era adesea de-ajuns ca să-i înțeleagă seva. Își amintea, cu aceeași fidelitate, de gîndurile dobîndite prin lectură și de cele pe care i le sugeraseră reflecțiile sau conversația."

La vîrsta de doisprezece ani, imaginația sa, stimulată de-o permanentă exercitare a facultăților sale, se dezvoltase într-o asemenea măsură încît dobîndea noțiuni atît de exacte asupra celor percepute exclusiv prin lectură, încît imaginea întipărită în sufletul său n-ar fi putut să fie mai vie decît dacă le-ar fi văzut efectiv ; fie că proceda prin analogie, fie că era înzestrat cu un fel de-a doua vedere cu ajutorul căreia obținea o privire de ansamblu asupra naturii [21]...

Foarte de timpuriu, cuvîntul *vizionar* făcu parte din vocabularul său. Un vizionar contemplă în mintea sa, simultan, trecutul, prezentul și viitorul. De ce-ar fi imposibil ? În visele mele, culcat pe pat, călătoresc de-a lungul spațiului și al timpului. Deci, spațiul și timpul sînt pe de-a întregul prezente în creierul meu. Pe de altă parte, întrucît spiritul poate călători astfel, întrucît mintea acționează la distanță, înseamnă că citirea gîndurilor e posibilă, ca și a doua vedere, care contemplă în închipuire niște obiecte îndepărtate. Voința se poate concentra și poate fi proiectată în afară, ceea ce îngăduie influențarea, acționarea asupra altora, la distanță, prin forță magnetică, iar el, Honoré Balzac, elev al colegiului din Vendôme, posedă această forță.

Adjunctul lui Dessaignes, Lazare-François Mareschal, avea mai puține idei originale decît acesta, în schimb era de o bunătate care-l făcea drag elevilor. Scria poezii erotice și frivole, avînd grijă să nu ajungă sub ochii elevilor. Aceștia foloseau totuși o gramatică latină alcătuită de Mareschal și care conținea exemple foarte ciudate : „Doamne, îngăduie

[21] BALZAC : *Louis Lambert*, „Pléiade", vol. X, pp. 354—357.

acestei femei să nască şi să nu păcătuiască : *Di, facultatem concedite huic pariendi atque non peccandi.* — O fată se ascunde după tufişuri : *Puella post carectes* [sic] *latebat.* — Venus cu picioarele goale : *Venus, nuda pedes* [22]." Chateaubriand datorase poeţilor latini trezirea primele sale dorinţi ; Balzac, a cărui imaginaţie se dovedea atît de vie, evoca fără îndoială imagini plastice şi păgîne cînd repeta straniile exemple ale gramaticii sale. „Ar fi oare prea mare îndrăzneala dacă am afirma că din paginile acestor modeste cărţi clasice, de care se folosea elevul Honoré Balzac, s-au conturat primele siluete ale viselor sale [23] ?"

Şi astfel ajunse în clasa a doua [24]. Abuzul de lectură, vedeniile pe care i le trezeau, zilele sale de singurătate în carceră îl cufundaseră într-o bizară stare de „absenţă", un fel de *comă* care-i îngrijora cu-atît mai mult pe profesorii săi cu cît nu-i puteau găsi cauzele. În realitate, părea „absent" pentru că mintea lui rătăcea „aiurea", în lumile evocate de cărţile citite. În ochii oratorienilor din Vendôme tînărul Balzac era un elev leneş care, învăţînd puţin, nici vorbă nu putea fi de oboseală cerebrală. Slab şi plăpînd, Honoré semăna cu acei somnambuli care dorm cu ochii deschişi ; rămînea surd la majoritatea întrebărilor care-i erau adresate şi nu ştia ce să răspundă cînd era întrebat pe neaşteptate : „La ce te gîndeşti ? Unde ţi-e mintea [25] ?"

Această stare surprinzătoare, de care mai tîrziu îşi dădu seama, era provocată de-un soi de îmbîcsire a ideilor. La vîrsta pubertăţii, cînd preaplinul forţelor fizice ar fi trebuit să fie cheltuit, el nu trăia decît sufleteşte şi arăta ca un năuc. Preabunul Mareschal se înfricoşă, o chemă pe doamna Balzac şi, la 22 aprilie 1813, în mijlocul anului şcolar, elevul fu readus la Tours, în sînul familiei. Tatăl şi surorile lui se îngroziră de starea în care revenea de la Vendôme.

---

[22] L.-F. MARESCHAL : *Essai d'une grammaire élémentaire et raisonnée*, pp. 34—39. (Paris, Delalain, 1808).

[23] PHILIPPE BERTAULT : *Balzac et la Religion*, p. 48.

[24] În sistemul francez de învăţămînt, clasele sînt numerotate de la VIII la I, astfel încît clasa a II-a ar corespunde cu clasa a VII-a de liceu (respectiv a XI-a) (n.t.).

[25] LAURE SURVILLE : *Balzac, sa vie et ses œuvres d'après sa correspondance*, p. 21.

„Iată așadar, exclamă îndurerată bunica Sallambier, cum ne înapoiază colegiul drăgălașii copii pe care-i trimitem acolo [26] !"

Bernard-François se liniști degrabă văzînd că schimbarea mediului, viața în aer liber și contactul cu ai săi aveau darul să-i redea lui Honoré vioiciunea adolescenței.

[26] *Ibidem*, p. 22.

III

DE LA TOURS LA MARAIS

A voi să dai o bună educaţie unui copil înseamnă a te condamna să n-ai decît idei juste.

BALZAC

ÎNAPOIEREA în sînul familiei după o absenţă de şase ani provoacă o impresie stranie şi puternică. Vezi oamenii şi lucrurile cu un ochi proaspăt. Bernard-François Balzac trecea prin mari necazuri. Prietenul său, generalul prefect Pommereul, fusese mutat după ce se certase pe rînd cu doi arhiepiscopi, monseniorul de Boisgelin şi monseniorul de Barral. Împăratul nu dorea neînţelegeri între prefecţii *săi* şi episcopii *săi*. Funcţionarii erau obligaţi prin ordin să participe la slujbele religioase. Cu toate acestea, purtîndu-i recunoştinţă lui Pommereul, examinatorul său de la Brienne, îl numi prefect al regiunii din Nord, iar mai tîrziu director general al Tipăriturilor. Există dizgraţii care duc la avansări. Lipsiţi de protectorul lor, Bernard-François şi colegii săi de la ospiciu se văzură în curînd persecutaţi de noul prefect, baronul Lambert, care intră în cîrdăşie cu monseniorul de Barral. Erau acuzaţi de deturnare de fonduri din administraţia spitalelor ; fu adusă pe tapet o veche poveste cu nişte asignate în care Bernard-François Balzac ar fi fraudat statul [1]. Nu se putu dovedi nimic, dar atmosfera se învenină

[1] Vezi NICOLE CÉLESTIN : *Bernard-François Balzac, administrateur de l'Hospice de Tours*, în *Bulletin trimestriel de la Société archéologique de Touraine*, vol. XXXIII, pp. 97—124 (1961).

și orașul se împărți în două tabere : catolici și francmasoni, ultimii manifestîndu-se cu prudență, de teamă să nu-l supere pe Împărat.

Prefectul Lambert bombarda ministerul cu denunțuri împotriva administratorilor ospiciului. Aceștia ripostară printr-o *Dare de seamă morală*. „Consiliul general și cu mine, scria prefectul, sîntem prezentați, în acest soi de manifest, dacă nu ca hotărîți să nimicim cel mai folositor așezămînt public al departamentului, cel puțin în postura unor oameni care refuză fără temei alocarea fondurilor necesare [2]". Exercita presiuni asupra ministrului pentru a reorganiza în întregime administrația spitalului ; ministrul rezista : „Nu împărtășesc de fel părerea dumneavoastră, domnule, despre necesitatea de a reînnoi în întregime comisia. Consider de datoria mea să vă arăt că, pentru a aprecia judicios conduita administratorilor caritabili, trebuie să te pui în situația în care împrejurările i-au putut plasa [3]..." Pe scurt, excelența-sa îl apăra pe dumnealui Balzac de dușmanii locali pe care și-i făcuse prin orgoliul, necredința, bogăția sa aparentă și eleganța soției sale.

Bernard-François nu-și pierduse cîtuși de puțin buna dispoziție panurgică. Făcea mistericase demersuri pentru a părăsi orașul Tours, citea cu lăcomie, perora cît era ziua de lungă și publica la editorul Mame broșuri răsunătoare. În 1808, într-un *Mémoire sur les moyens de prévenir les vols et assassinats [Memoriu asupra mijloacelor de a preîntîmpina furturile și asasinatele]*, lua apărarea celor eliberați din ocne sau închisori. Li se dă la plecare o foaie de drum, semn infamant. Cine-i va angaja de-aci înainte ? Iată-i condamnați să fure din nou ca să aibă ce mînca. Recidiva ar trebui prevenită creînd niște ateliere speciale unde să lucreze foștii deținuți. Aci ar fi bine hrăniți, îmbrăcați ca lumea și ar primi un salariu. Munca lor ar aduce beneficii și tîlhăriile s-ar împuțina.

---

[2] Scrisoare a baronului Lambert, prefect al departamentului Indre-et-Loire, către ministrul de interne, 22 februare 1808. (Arhivele departamentale din Indre-et-Loire, seria J, vraful 41, nr. 71.)

[3] Scrisoare a ministrului de interne către prefectul de Indre-et-Loire, 30 august 1808.

În 1808, un *Mémoire sur les scandaleux désordres causés par les jeunes filles trompées et abandonnées dans un absolu dénuement [Memoriu asupra scandaloaselor tulburări provocate de fetele seduse și părăsite într-o mizerie absolută].* Odinioară fecioarele deflorate puteau obține o pensie alimentară. Codul Napoleon interzisese căutarea paternității. Dar această nouă lege nu schimbase cu nimic, constata Bernard-François, în stilul său pitoresc și pretențios, „farmecul dominator al reproducerii". Or, o tînără însărcinată nu se poate angaja nicăieri. Cîte urmări nenorocite! Cîtă corupție! Sînt douăzeci de mii de victime a căror salvare e necesară. În toate așezămintele trebuie create oficii gratuite pentru viitoarele mame nemăritate. Autorul însuși a întreprins această acțiune, cu succes, la ospiciul din Tours.

În mai 1809 : *De la grandeur des nations et comment elles transmettent à tous les siècles des témoignages indestructibles de leur puissance [Despre măreția națiunilor și despre felul cum transmit ele în veci mărturii indestructibile ale puterii lor].* Obiectul acestei scrieri era mai puțin altruist. Pentru Bernard-François, în momentul cînd străbătea o perioadă primejdioasă, se punea problema să-și asigure bunăvoința Împăratului. Care ar fi mijloacele de a lăsa veacurilor ce va să vină amintiri nepieritoare ale admirabilului regim care începuse în 1799? Scrierile sînt contestate; doar monumentele rămîn. Zidul chinezesc, piramidele egiptene stau și azi mărturie. Urmează numeroase exemple care constituie dovada unor uriașe și stranii lecturi. Și ce monument n-ar merita suveranul care a reconstruit altarele, a însănătoșit finanțele, a creat un cod juridic clar, a renovat armata? Ar trebui să i se ridice o statuie colosală, sau o piramidă mai înaltă decît acelea ale Egiptului, fie între Tuilleries și curtea Luvrului, fie la poarta Neuilly, fie la Champ-de-Mars.

În 1813, tînărul Honoré, care se trezea încet-încet din toropeală, asculta cu plăcere predicile paterne. Datorită lor începu să fie atras de proiecte mărețe, de teorii pseudoștiințifice și de tirade în genul lui Rabelais. Rafturile încărcate de cărți ocupau un loc de seamă în casă. Tatăl îi avea pe marii autori, latini și francezi, cîțiva filozofi, istorici, povestitori din Turena, volume cu poze despre China; mama

colecţiona cărţile misticilor heterodocşi, ale iluminaţilor [4]. Fiul scurta „lungile şedinţe de învăţătură din sala de studiu pentru a se strecura în cabinetul tatălui său şi a citi din Voltaire, Rousseau sau Chateaubriand[4]".

Tăcut, atent şi maliţios, Honoré îşi observa familia. „Mam' mare", bunica Sallambier, de-o sănătate înfloritoare, se căina tot timpul că e bolnavă, de cele mai multe ori fără temei. Consulta numeroşi somnambuli [6]. Îşi ura ginerele, care-o făcuse să piardă o parte din avere clădind castele în Spania. (În 1813, Bernard-François însuşi se văzu nevoit să-şi vîndă frumuseţea de casă.) În ciuda ideilor ei sentenţioase despre educaţia fetelor, doamna Sallambier nu reuşise prea bine cu aceea a propriei fete. Laure Balzac, la Tours, continua să-i scandalizeze pe făţarnici. Vorbea cu prea multă complezenţă de „bătrînul ei soţ". Severă, orgolioasă, putea dovedi un devotament neţărmurit faţă de ai săi, dar nu tandreţe. Moştenise de la părinţii ei predilecţia pentru reguli stricte, în ce priveşte spălatul pe dinţi, de pildă. „Aşa era bunul meu tată ; poruncea şi obţinea executarea mai repede decît alţii." Îl citea pe Mesmer [7] şi practica magnetismul, altă formă a puterii. Laure, care o îmblînzise, o striga *Ti mère*, prescurtare copilărească, desigur, a cuvintelor *Petite mère* [8]. Honoré se temea grozav de ea, ştia că-l iubeşte mai mult pe Henry, „copilul dragostei", şi cunoştea prea bine privirea fixă şi dură pe care-o aţintea asupra copiilor ei cînd o scoteau din sărite.

Laure şi Honoré se adorau. Odinioară se lăsa pedepsit în locul ei. Acum ea era pe cale să devină preferata tuturor. Însăşi doamna Balzac o lua drept confidentă. Fără a fi cu-adevărat frumoasă, Laure plăcea pentru strălucirea ochilor ei, pentru expresia chipului şi acel permanent fior de viaţă. „Eşti tare isteaţă, îi spunea Honoré, mă bizui pe tine cînd e vorba să fac haz." Laurence, pe care o strigau *Laurençot,*

---

[4] Adepţi ai unei credinţe mistice, despre o iluminare extraordinară a sufletului, de origine divină (n.t.).

[5] J.-E. WEELEN : *Balzac au collège de Tours,* p. 2. (Imprimerie Centrale de Touraine, 1952.)

[6] Vezi nota 22 de la pag. 17 (n.t.).

[7] *Franz Mesmer,* medic german (1734—1815) stabilit în Franţa. A emis teoria (depăşită) a magnetismului animal (n.t.).

[8] Măicuţă (n.t.).

sau „Laurence bondoaca", sau *Milady Plumpudding*, părea la prima vedere mult mai puțin însuflețită decît Laure, „dar pe măsură ce-o cunoșteai mai bine, băgai de seamă că e deșteaptă, firească și spontană". Întreaga familie zbîrnîia de snoave, proiecte, reproșuri, bîrfeli. Toți erau amuzanți, plini de vervă, originali ; toți se mîndreau că fac parte din familia Balzac. Între copii se creaseră legături cu adevărat frățești, pline de umor, și o afecțiune profundă. Cu părinții împărtășeau dragostea de cărți și un vocabular de familie în care pălăvrăgelile se numeau niște „tra-la-la" sau „ta-ra-ta-ta" ; țîfnei îi spuneau „grohăială", iar unui începător sclifosit, „deșcă". Întregul clan Balzac cultiva spiritul critic ; nu se cruțau unii pe alții, dar fiecare se știa solidar cu grupul.

Dacă Bernard-François ar fi fost stăpîn în casa lui, l-ar fi înscris pe Honoré la colegiul din Tours încă din 1813, cînd se întorsese de la Vendôme. Numai că doamna Balzac „voia garanții morale". Ea compensa cu prudență ateismul soțului dînd dovadă de-o prezență asiduă la catedrală. Îl aducea aici pe primul ei născut, care învăță să cunoască vechile clădiri din jurul catedralei Saint-Gatien, cu frumoasele contraforturi care treceau deasupra străzii, și cu preoții ciorovăindu-se cu fetele bătrîne care-i găzduiau. La Saint-Gatien respira „o mireasmă cerească". Adeseori venea să hoinărească singur prin mănăstirea la Psalette, „învăluită de-o umbră umedă și de-o tăcere mormîntală [9]". În casa părintească, Honoré locuia la etajul al treilea și n-avea alte veșminte în afara „trusoului mizerabil de la pension [10]". „Mama, spune Laure, făcea din muncă baza întregii educații și se pricepea de minune la folosirea timpului ; nu-și lăsă așadar nici un moment fiul inactiv."

Poate că l-a trimis pentru cîteva luni la Paris, ca elev al pensionului Beuzelin și Ganser ; s-ar putea să-l fi readus la Tours în martie 1814, de teama intrării Aliaților în capitală [11]. În tot cazul, din martie pînă în iulie luă lecții particulare acasă și făcu unele progrese la latină.

[9] BALZAC : *Le Prêtre catholique*, roman neterminat. Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 196. Citat de PHILIPPE BERTAULT în *Balzac et la musique religieuse*, pp. 13—16. (Paris. Jean Naert, 1929.)

[10] J.-E. WEELEN : *Balzac au collège de Tours*, p. 1.

[11] Vezi MOÏSE LE YAOUANC : *Précisions sur Ganser et Beuzelin*, în *L'Année balzacienne 1964*, pp. 25—38. (Garnier frères.)

În aprilie 1814, Napoleon, înfrînt, a trebuit să abdice şi a fost exilat pe insula Elba. Evenimentele acestea reprezentară o grea lovitură pentru copiii familiei Balzac, crescuţi în aureola gloriei imperiale. Universul lor se cufundă în beznă. Curînd după aceea, ducele d'Angoulême îşi făcu intrarea la Tours „într-o dezlănţuire de entuziasm". Niciînd atîtea paiaţe nu se rotiseră atît de repede. Statul-major al celei de-a 22-a divizii militare (din care făcea parte Bernard-François) oferi un banchet şi un bal alteţei-sale regale. Toţi „foştii" ieşeau din castelele lor. Jean de Margonne, locotenent al gărzii orăşeneşti, conducea o parte a serviciului de ordine. Honoré, băiat de cincisprezece ani, delegat de maică-sa pentru a-l reprezenta pe taică-său, plecat din Tours, se strecură încîntat prin mulţimea de femei, uluit de lumini, de flamuri roşii, de diamante şi mai ales de umerii albi. Nu avea să uite niciodată aceste imagini şi această mireasmă feminină.

În iulie 1814 intră ca extern la colegiul din Tours, urmînd a repeta clasa a treia. Aci primi decoraţia Crinului, decernată „lui Honoré *de* Balzac". Era mai puţin dovada excelentelor sale rezultate la învăţătură cît a necesităţii resimţite de monarhia restaurată, dar contestată, de a recuceri tineretul. La colegiul din Tours, Honoré îndură, ca şi la Vendôme, inconştienta cîrpănoşie a maică-si, generoasă cînd era vorba de cheltuieli mari, meschină la cele mici. În timp ce colegii lui savurau delicioasele *rillettes* [12] aduse de-acasă, micul Balzac mînca pîine goală. „Nu-ţi dă mîna ?" îl întrebau, rînjind, camarazii săi. Mult mai tîrziu unul dintre ei îl mai striga încă „Balzac sărăntocul". Răpit, umilit, îşi jura să-i uluiască într-o bună zi prin gloria sa. N-ar fi putut spune ce formă va căpăta această glorie, dar simţea sălăşluind în el o forţă supraomenească. Precocitatea gîndirii sale o uimea pînă şi pe maică-sa, care bombănea : „Honoré, cu siguranţă că nici tu nu înţelegi ce spui !", în timp ce el zîmbea cu fineţe, ironie şi bunătate. Acest protest mut o exaspera pe doamna Balzac, căreia nu-i prea venea la socoteală să se împiedice mereu de acest tînăr lucid, care vedea prea multe. Surioarele rîdeau cînd îl auzeau afirmînd că „într-o bună zi, Honoré,

[12] Preparat din categoria mezelurilor, pregătit din carne tocată şi prăjită, de porc sau de gîscă (n.t.).

această mică «deșcă», îi va lăsa pe toți cu gura căscată". Iar pînă atunci îi studia.

În surprinzătoarea sa memorie se întipăreau evenimente și imagini. Peisajele odihnitoare din Turena, frumusețea stufoasă a văilor mărginite de plopi, satele răspîndite pe povîrnișuri, Loara maiestuoasă pe care alunecau corăbii cu pînze, clopotnițele gotice ale catedralei Saint-Gatien, vechile vitralii, chipurile preoților, cuvintele cunoscuților care îi vizitau — totul rămînea înregistrat în mintea sa. Nu numai că-și amintea lucrurile și ființele, dar le putea evoca oricînd așa cum le văzuse, vii și colorate. „Aduna materiale, fără să știe cărui edificiu îi vor sluji [13]."

Tatăl său, care se mai gîndea cîteodată, în treacăt, să-l pregătească pentru Politehnică, îi luă un meditator pentru materiile științifice, astfel că vioaia lui inteligență prezentă un uimitor amestec de cunoștințe exacte, de paradoxuri paterne, de superstiții de-ale bunicii și de-ale iluminaților dragi mamei sale. La sfîrșitul vacanței, Jean de Margonne îl invită la castelul din Saché. Plopii începuseră să-și piardă frunzele, iar pădurile se îmbrăcau în nuanțe grave, arămii. Aici revăzu, emoționat, cîteva din tinerele femei pe care le admirase atît de mult la balul din Tours. Era însetat de toate, de dragoste ca și de glorie.

Pe de altă parte, Bernard-François dorea să plece cît mai repede din acest oraș. Publicase o broșură, curînd după abdicarea Împăratului : *Sur la statue équestre que les Français désirent ériger pour perpétuer la mémoire d'Henri IV [Cu privire la statuia ecvestră pe care francezii doresc s-o înalțe spre a perpetua amintirea lui Henric al IV-lea].* Statuia regală urma să contrabalanseze, desigur, piramida imperială. În vremuri atît de tulburi oportunismul nu cunoaște hotare, iar un furnizor al armatelor nu se poate gîndi decît la furnituri. Dar, la Tours, cum ar fi putut fi socotit drept autentic monarhismul proaspăt vopsit al bonapartistului din ajun? Din fericire, prietenul Auguste Doumerc (fiul primului său patron) rămăsese puternic și îl numi director al serviciului de subzistență pe lîngă divizia 1 militară, la Paris. În noiembrie 1814, întreaga familie, inclusiv

[13] LAURE SURVILLE : *Balzac, sa vie et ses œuvres d'après sa correspondance*, pp. 22—23.

mam'mare, se instală în cartierul Marais, leagănul familiei Sallambier, la numărul 40, pe *rue du Temple*. Întoarcere la obîrşie.

Honoré intră ca intern la pensiunea Lepitre, instituţie particulară, regalistă şi catolică, condusă de-un cetăţean gras, infirm de-un picior, care se sprijinea pe o cîrjă şi semăna cu Ludovic al XVIII-lea. În timpul Terorii, Jacques-François Lepitre participase la comploturile regaliştilor ce pregăteau evadarea reginei Maria-Antoaneta din închisoarea Temple, astfel că, o dată cu restaurarea Burbonilor, se bucură de un oarecare prestigiu, primind din mîna lor Legiunea de onoare. În realitate, ca şi Bernard-François, Lepitre dăduse în zilele grele din colţ în colţ. Elevii săi urmau cursurile liceului Carol cel Mare [14]. Instituţia ocupa o veche locuinţă seniorială, „hotelul" Joyeuse, la nr. 9, pe *rue Turenne*. Portarul, „adevărat contrabandist", era „oblăduitorul abaterilor de la disciplină, confidentul întîrzierilor, mijlocitorul cărţilor interzise", furnizorul cafelei cu lapte, mic dejun devenit aristocratic datorită scumpirii produselor coloniale sub domnia lui Napoleon. Honoré, care era lefter, îi rămase în cîteva rînduri dator. Nu putea face altceva decît să viseze la haremurile publice de la Palais-Royal, acel „Eldorado al dragostei", unde nişte colegi mai înstăriţi şi mai îndrăzneţi se duceau să se „documenteze" asupra farmecelor feminine „şi unde se curmau cele mai feciorelnice îndoieli [15]". Cu toate acestea, dacă ar fi să-i dăm crezare lui Michelet, unii elevi ai pensiunii Lepitre dădeau dovadă de-o atracţie pronunţată pentru „tinerii deosebit de chipeşi [16]".

În 1815, în timpul celor o Sută de zile, Lepitre avu mult de furcă pentru a împiedica manifestaţiile elevilor potrivnici monarhiei. Îşi agită cîrja, îi ameninţă pe rebeli, dar nu izbuti să-i intimideze pe fanaticii Împăratului. La noul „semn de baghetă" al celei de-a Doua Restauraţii, mulţi dintre aceş-

---

[14] Vezi MOÏSE LE YAOUANC : *Balzac au lycée Charlemagne et dans les pensions du Marais*, în *L'Année balzacienne 1962*, pp. 69—92.

[15] BALZAC : *Le Lys dans la Vallée*, în *Œuvres complètes*, vol. VII, p. 254. (Éditions Houssiaux, 1858.) (Vezi în rom. BALZAC : *Crinul din vale*, trad. Lucia Demetrius, E.L.U., 1967, p. 16.)

[16] JULES MICHELET : *Ecrits de jeunesse*, ediţie îngrijită de Paul Viallaneix, p. 204. (Paris, Gallimard, 1959.)

tia fură eliminați. Honoré Balzac nu plecă decît la 29 septembrie, în condiții măgulitoare, înarmat cu un certificat care-i lăuda activitatea școlară și corectitudinea. Probabil că, asemenea colegilor săi, urmărise cu speranță și entuziasm ultima campanie a lui Napoleon. Bonapartist prea fidel, generalul de Pommereul a fost exilat la a doua înapoiere a regelui. Bernard-François, mai prevăzător, scăpă teafăr din vălmășagul evenimentelor.

Honoré trecu atunci la pensionul abatelui Ganser, „sever, dar patern", preot de origine germană și bărbat preacucernic. Acesta conducea pe *rue de Thorigny*, de unul singur după moartea lui Beuzelin, o instituție ai cărei elevi urmau cursurile liceului Carol cel Mare, ca și cei ai lui Lepitre. Tînărul Balzac rămase aci un an, în clasa de retorică. Reușì al treizeci și doilea la traduceri din latină, drept care se alese cu o scrisoare-bombă de la maică-sa și cu interzicerea de a se plimba în zilele libere. Duminica era dus „sub pază strașnică" la lecția de dans, pe *rue du Temple*. Doamna Balzac ar fi dorit ca feciorul ei să fie un geniu, dar îi era teamă că e un leneș și-l pisălogea cu atît mai strașnic cu cît, în felul ei, îl iubea. Honoré avea ușurință la scris și Laure păstră, pentru arhivele familiei, una din compunerile sale (o cuvîntare a soției lui Brutus către bărbatul ei, după condamnarea fiilor lor). Nu e decît o simplă lucrare a unui elev din clasa de retorică, emfatică, dar onorabilă. La liceul Carol cel Mare, Balzac își regăsise cel mai bun coleg de la Vendôme, Barchou de Penhoën, și legă o nouă prietenie : bondocul Auguste Sautelet. Villemain se numără probabil aci, timp de cîteva luni, printre profesorii săi, dar se ocupa numai de elevii strălucițì, cum era de pildă Jules Michelet, și nu de un biet al treizeci și doilea la traduceri din latină, „pierdut în turma elevilor mediocri [17]".

În 1816, terminîndu-și fără strălucire învățătura, reveni în casa părintească, pe care o găsi neschimbată. Bernard-François continua să-și vadă de sănătate și de „mulțumirea sufletească" ; nevastă-sa își făcea „sînge rău" din te miri ce. Laure și Laurence erau într-un pension de domnișoare,

[17] MOISE LE YAOUANC : *Balzac au lycée Charlemagne*, în *L'Année balzacienne 1962*, p. 88. (Garnier frères.)

unde învățau engleza, pianul, croitoria, broderia și whist [18]-ul, plus cîteva mari tirade clasice și „o brumă de chimie". Laure era premianta clasei. Henry, preaiubitul, schimba pensioanele asemenea cămășilor și învăța cît se poate de prost, ceea ce nu-l împiedica să aibă parte de „dezmierdările pătimașe ale maică-si". Marais rămînea cartierul serios al Parisului, al străzilor întunecoase, unde la ora nouă toată lumea era culcată, în vreme ce luminile foburgului aristocratic Saint-Germain străpungeau noaptea. Apa era adusă cu ciuberele auverniaților [19]; încălzitul era cu lemne; iluminatul, cu candele și ulei; chiria era plătită portăresei, personaj atotputernic, gata oricînd să-l dea afară pe-un bătrîn rentier cu perucă jerpelită, dacă nu-i erau pe plac părerile sale politice.

În cartierul Marais se ducea un trai îndestulat cu un venit de zece mii de livre, aproximativ cifra de care dispunea familia Balzac. În imediata ei apropiere își duceau viața niște prieteni din burghezia mijlocie, negustori sau pensionari, întregul clan al familiei Sallambier, postăvari, brodeuri; familia Malus; familia Sédillot; tăicutul Dablin, celibatar, fost negustor de articole de fierărie cu firma „Clopotul de Aur", bogat colecționar și cititor pasionat, care-și făcuse mulți prieteni prin desăvîrșita sa corectitudine profesională și bunătatea inimii sale [20]. Honoré îi iubea pe acești oameni de treabă. Mai tîrziu, ca toți artiștii vremii, își va bate joc de „burghezi" și va descrie viciile acestei clase, din care făcea parte, dar cu „o duioșie profundă și o tainică admirație [21]". Bătrînul Doumerc murise în 1816; familia Balzac cultiva prietenia fiicei sale, Joséphine Delannoy, soția unui furnizor general (alimente, carne), și deosebit de influentă. Alt prieten: Jean-Baptiste Nacquart, medicul familiei, autorul unei remarcabile lucrări asupra teoriilor lui Gall: *La Nouvelle*

---

[18] Joc de cărți (n.t.).

[19] Auvergne este o regiune muntoasă și săracă din centrul Franței. Mulți locuitori veneau la Paris sau în alte orașe, cîștigîndu-și existența ca sacagii, rîndași, cărbunari etc. (n.t.).

[20] MADELEINE FARGEAUD: *Le Premier Ami de Balzac: Dablin, quincaillier au grand cœur*, în *L'Année balzacienne 1964*, pp. 3—24.

[21] BERNARD GUYON: *La Pensée politique et sociale de Balzac*, p. 79.

Physiologie du Cerveau [Noua Fiziologie a Creierului]. Doctorul Nacquart insista asupra necesității de a încadra psihologia în fiziologie. Sufletul, spunea el, este un efect al forțelor fizice și chimice ale corpului. Honoré citea cărțile medicului familiei, deducînd din ele un „sistem al omului unitar", în care morala era redusă la știința moravurilor.

În jurul lui, oamenii se fereau să ia atitudine. Clădirile de vază din cartierul Marais, palatul de la Rambouillet, cel de la Sévigné, nu mai erau locuite de marile familii. Rămăsese doar mica nobilime judiciară, dar pe-un fond burghez, înstărit, respectabil. După atîtea schimbări de opinie, în locul ideilor, totdeauna compromițătoare, acești negustori și funcționari preferau banalitățile nevinovate. Mulți asistaseră la ridicarea și prăbușirea lui Ludovic al XVI-lea, a Revoluției, a Împăratului. În materie de politică nu mai credeau decît în prudență și așteptau următoarea schimbare de regim pregătindu-și o conștiință nepătată. Aproape toți se duceau să-și citească ziarele la cafenea, căci un abonament reprezenta o caracterizare periculoasă. *La Quotidienne* sau *La Gazette de France* indicau un regalist; *Le Constitutionnel* sau *Les Débats*, un liberal. Citindu-le pe toate, se ștergeau urmele.

În aceeași casă cu familia Balzac trăia notarul lor, *maître* Passez, și o veche prietenă a văduvei [22] Sallambier, domnișoara de Rougemont, persoană spirituală a Vechiului Regim, care îl cunoscuse pe Beaumarchais. Lui Honoré îi făcea plăcere cînd o punea să-i povestească viața strălucită a acestuia. Existența lui Beaumarchais părea desprinsă din *O mie și una de nopți*, iar tînărului Balzac îi plăceau basmele. De ce n-ar deveni el însuși autor dramatic? Doamna Mamă [23] avea însă alte proiecte pentru fiul ei. *Maître* Passez emise ideea de a-l lua secretar și de a-i ceda mai tîrziu biroul. Ce și-ar putea dori mai bun? Bernard-François, gata oricînd să se dea în vînt după proiecte originale, se întreba dacă știința n-ar oferi mai multe șanse de reușită. Doamna Balzac, expertă în folosirea timpului, hotărî să nu-i îngăduie fiului

[22] În original, *douairière* — văduvă care beneficiază de un *douair*, adică de un drept (convențional sau cutumiar) asupra bunurilor soțului decedat (n.t.).

[23] Aluzie ironică la titlul de *Madame Mère* acordat mamei lui Napoleon după încoronarea acestuia ca împărat (n.t.).

ei nici o clipă de trîndăvie și să-l vîre de îndată în tagma oamenilor legii.

La 4 noiembrie 1816 se înscrise la prima parte a cursurilor de drept, urmînd să obțină, după trei ani, diploma de bacalaureat în drept [24]. În același timp avea să ia lecții particulare de științe, să urmeze cursurile de la Sorbona și să înceapă „înalte studii literare". Profesorii de la Sorbona și de la Collège de France: Guizot, Cousin, erau celebri. „Ei întruchipau rezistența față de extremiști [25]". În special Victor Cousin, foarte tînăr, stîrnea în rîndul studenților o admirație înflăcărată. Era legat de elevii săi printr-o încredere frățească. Două tendințe opuse își disputau pe-atunci întîietatea în mintea lui Balzac: nu admitea spiritualismul tradițional, acela al creștinismului, deoarece purta amprentele lăsate de un tată ateu, materialist, care făcea din ideologie un capitol al zoologiei; dar resimțea totodată, de pe vremea cînd era la Vendôme, o puternică repulsie față de materialismul pur. Era obsedat de-o idee fixă: unitatea lumii. Spirit, materie, constituie un tot coerent. Doctrina lui Cousin, eclectismul, se străduia să împace știința faptelor, adică cercetarea și observația, cu știința de sine, respectiv intuiția imediată. Balzac asculta, se instruia, dar, fiind înzestrat cu un imens orgoliu, socotea că „acest profesor devine faimos spunînd lucruri pe care oricine le poate afla citind cîteva tomuri".

Întrucît nu era problemă care să nu-l intereseze, se ducea și pe la Muzeul de istorie naturală. Aci preda Geoffroy Saint-Hilaire, zoolog și anatomist care se considera filozof. Știința nu se putea reduce, zicea el, la observare și clasificare; a raționa și a trage concluzii — iată scopul. Întemeiase „școala ideilor", în opoziție cu „școala faptelor" a colegului său Cuvier. Balzac îl admira îndeosebi pe Cuvier, dar Geoffroy Saint-Hilaire formulase (după Charles Bonnet) o doctrină a „unității de structură", parcă anume destinată seducerii unei minți dornice de vaste speculații. „Se pare că natura s-a mărginit la anumite limite, formînd toate viețui-

[24] Grad conferit studenților la drept care au trecut cu succes primele două examene în vederea licenței (n.t.).

[25] GEORGES PRADALIE: *Balzac historien.* (Paris, Presses Universitaires de France, 1955.)

toarele după un plan unic, în esență același ca principiu, dar cu mii de variante [26]..." Pe scurt, în orice specie există germenii tuturor organelor, dar nevoi diferite au dezvoltat la unul ceea ce suprimau la altul. De pildă, într-un celebru *Mémoire sur les poissons [Memoriu asupra peștilor]*, Geoffroy Saint-Hilaire prezenta analogia dintre aripioarele peștilor și membrele vertebratelor. Principiul analogiilor, principiul balanței organelor (natura avînd la dispoziție un buget fix, dacă o achiziție necesită o sumă prea mare, se impune altundeva o economie), iată esența acestei doctrine a unității.

Tînărul Balzac, sensibil la ingeniozitatea unor asemenea ipoteze, încerca să-și închipuie cum le-ar putea extinde într-o bună zi asupra speciilor sociale. Adolescentul resimțea o irezistibilă dorință de a înțelege. Avea nevoie de cauze și de efecte. La lumina primelor sale reflecții, întrezărea un sistem sublim. Ce va face cu el ? O filozofie ? Opere de artă ? Deocamdată era nedumerit, dar nu avea îndoieli cu privire la forțele sale. Fie că Geoffroy Saint-Hilaire și Cousin aveau sau nu dreptate, se simțea transportat discutînd asemenea idei, mărețe și vagi, cu colegii săi de la drept (cu bondocul Sautelet, de pildă, pe care-l reîntîlnise la facultate), sau cu tineri mediciniști, în timp ce-și lua dejunul, plătit cu optsprezece bănuți, între două cursuri, la Flicoteaux, „templu al foamei și al mizeriei", a cărui fațadă cu pătrățele dădea în Piața Sorbonei, sau uluindu-și familia cu discursurile pe care le ținea. Timid odinioară, devenea acum la fel de guraliv ca taică-său. Familia refuza să-l admire și socotea că Honoré vorbește prea mult. După un monolog despre magnetism, despre ocultism sau despre unitatea lumii, se distra cu tot felul de fleacuri, ca un copil.

Părinții îi impuneau o disciplină strictă. Bernard-François socotea că dreptului teoretic, predat la Sorbona, trebuia să i se adauge de îndată dreptul practic, Honoré fiind în consecință obligat să-și petreacă cei trei ani de drept pe lîngă un avocat procedurist și un notar. Avocatul era un prieten al familiei Balzac, Jean-Baptiste Guillonnet-Merville, excelent jurist, cult și amator de literatură. Scribe tocmai își ter-

[26] *Vie, travaux et doctrine scientifique de Geoffroy Saint-Hilaire*, de fiul său Isidore Geoffroy Saint-Hilaire. (P. Bertrand, éditeur, Paris, 1847.)

minase stagiul în biroul său și Jules Janin debuta aci ca practicant și comisionar, pe vremea cînd Balzac intra ca secretar.

Acești ani de ucenicie la Guillonnet-Merville dădură roade bogate. Balzac învață aci procedura, metodă inflexibilă care joacă un rol uriaș, prea puțin cunoscut, în viața bărbaților și a femeilor. „Se pomeni trăind în familiaritatea codului, a jurisprudenței", pe care avea să le transforme în unelte ale gîndirii sale. „Cu ajutorul dreptului va porni să-și croiască drum prin uriașa existență [27]." Într-un birou avocățesc se înfiripează și se dezleagă dramele domestice. Aci văzu o femeie străduindu-se să obțină punerea sub interdicție a soțului ei, colonel în armata imperială, și care, reîntors din Germania asemenea unei fantome, își găsise soția remăritată, mii de romane trăite ce dădeau la iveală aspectele josnice și, mult mai rar, nobilele elanuri ale speței umane. Trăi cot la cot cu secretarii proceduristului, tineri monștri avizi și săraci care susțineau că n-au nimic sfînt, dar împărțeau adeseori cei o sută de franci pe care-i cîștigau lunar cu o mamă bătrînă instalată la mansardă. În timp ce copiau actele, caligrafiindu-le, acești secretari îi bîrfeau pe clienți. Sala în care lucrau, întunecoasă, îmbîcsită de praful acumulat, nu era împodobită decît de marile afișe galbene ale vînzărilor de imobile, de enormele cartoteci umplute cu teancuri de hîrtii și de mobile soioase. Brînza, cotletele și ciocolata secretarilor, amestecate cu mirosul hîrțoagelor, împuțeau aerul. Un birou avocățesc era, „dintre toate dughenele sociale, una dintre cele mai oribile", dar tînărul Balzac învață aci înfiorătoarea poezie a vieții. Se dovedea aci atît de exuberant (și atît de amuzant) încît deseori își ținea colegii din treabă. Primul secretar îi trimise într-o zi un bilețel: „Domnul Balzac e rugat să nu vină azi, deoarece avem mult de lucru".

Seara juca boston sau whist cu mam'mare, care, îmblînzită de vîrstă, prinsese slăbiciune pentru nepotul ei și, greșind dinadins, îl lăsa să cîștige micile sume de care avea nevoie pentru a-și cumpăra cărți. Îi plăcea din ce în ce mai mult să citească, îndeosebi cărți rare, dificile, ciudate; de asemenea, mai des ca oricînd, fără ca ceva să îndreptățească

[27] S. DE SACY: *Balzac et le mythe de l'aventurier*, în *Mercure de France*, 1 ianuarie 1950, pp. 115—128.

această speranță, se credea hărăzit gloriei, bogăției și dragostei. Dacă mărturia surorii sale Laure este exactă, în ciuda proastei stări pecuniare a lui Honoré, știm că acesta s-a bucurat, încă din adolescență, de cîteva scurte succese la sexul slab. „Dorea totodată să placă, și atunci începu o serie de aventuri foarte picante ; sînt prea decoltate pentru a putea fi relatate. Pot afirma doar că n-a existat vreodată bărbat mai îndreptățit să devină înfumurat încă din zorii vieții sale [28]..." Drept care povestește că Honoré a cîștigat un rămășag cu bunică-sa, cucerind favorurile uneia dintre cele mai frumoase femei din Paris, indicată de bătrînă cu o ușurință nebunească, fiind convinsă că e imposibil să piardă cei o sută de scuzi puși la bătaie. Dar Honoré cîștigă. În pofida părului său ciufulit, a gurii mari, a danturii deja știrbe, volubilitatea, frumoșii săi ochi scăpărători de inteligență și poate și tinerețea sa îi aduseră victoria. Mam'mare nu era o mironosiță, iar îngerească familie se distra cu jocuri dintre cele mai ciudate.

[28] Scrisoare a Laurei Surville către doamna Victor Hugo, Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 378 *bis*, fila 242 și următoarele.

IV

UCENICIA GENIULUI

Voia, asemenea lui Molière, să fie un filozof profund înainte de-a scrie comedii.

BALZAC

ANUL 1819 aduse mari schimbări în casa familiei Balzac. Contele Dejean îl pofti pe neașteptate pe Bernard-François, subalternul său, pe atunci în vîrstă de șaptezeci și trei de ani, să-și aranjeze drepturile la pensie. Pierdea astfel frumosul său salariu de 7 800 de franci și, în ciuda strădaniilor depuse pentru a-și spori pensia, cerînd să se țină seama, pentru vechime, de anuitățile sale de secretar al Consiliului regal, nu obținu decît 1 695 de franci pe an. La această sumă modestă se adăugau doar veniturile doamnei Balzac (o casă la Paris, ferma de lîngă Tours), cîteva economii plasate pe Cartea Mare [1] și tontina Lafarge. Tontina punea problema longevității, și în privința asta Bernard-François nu se temea de nimeni. Dispunea de o sută de rețete pentru a trăi pînă la adînci bătrînețe ; îl evoca pe venețianul Cornaro, care murise centenar, deși își prăpădise sănătatea de la vîrsta de patruzeci de ani ; perora pe tema aceasta de di-

[1] *Le Grand Livre* — specificare a totalității obligațiilor care rezultă din angajamentele financiare contractate de stat ; în consecință, a plasa bani pe Cartea Mare însemna a cumpăra obligațiuni de stat (n.t.).

mineața pînă seara, ironizîndu-i pe participanții la tontină care mureau, numindu-i „dezertori".

În așteptarea minunii Lafarge, veniturile familiei se micșoraseră simțitor și nu se mai putea trăi, în cartierul Marais, pe picior de burghez înstărit. Dar mai bine să se mute în afara Parisului decît să iasă cu obrazul pătat. Chirie, mîncare, servitori, totul ar deveni mai ieftin. Vărul primar al doamnei Balzac, Claude-Antoine Sallambier, acceptă să cumpere o casă la Villeparisis, pe drumul care duce spre Meaux, și s-o închirieze verilor săi. În satul acesta cu cinci sute de locuitori, la jumătatea distanței dintre Paris și Meaux, casele cu tencuiala nesclivisită, neîmpodobite, se întindeau de-a lungul șoselei care însoțea calea regală de la Paris spre Metz. Cîteva linii de diligențe își schimbau aci caii. În consecință, satul dispunea de șase hanuri, care-i găzduiau pe pietoni și pe călăreți și unde clienții erau cărăuși, comis-voiajori și negustori ambulanți. O larmă neîncetată, în care zgomotul trăsurilor se amesteca cu strigătele surugiilor și ale dresorilor de animale, însufleța strada principală. Un pieton aducea corespondența din orașul învecinat: Claye.

Printre notabilitățile satului se găseau: un conte d'Orvilliers, care locuia, peste drum de clanul Balzac, într-un „castel" foarte modest; familia Gabriel de Berny, parizieni care nu veneau decît vara; și un colonel în retragere. Casa familiei Balzac avea cinci ferestre la stradă; două etaje, din care unul mansardat; o grădină în care cîțiva arbuști sustrăgeau vederii un teren semănat cu zarzavaturi și o livadă [2]. La primul cat, trei încăperi prevăzute cu sobe: camera doamnei Sallambier, a doamnei Balzac și a Laurei. Veteranul tontinei, bărbat oțelit, se mulțumea cu o cameră neîncălzită și copiii se temeau de „curentul care venea dinspre ușa tatii". Laurence dormea într-o odăiță de lîngă camera Laurei. Cînd venea, Honoré locuia la etajul al doilea. Servitorii erau reprezentați de o vecină cam fudulă de ureche, Marie-Françoise Pelletier, poreclită „măicuța Co-

[2] Vezi LÉON RISCH: *Balzac et sa famille à Villeparisis.* (Publicație a Societății istorice din Raincy și împrejurimi, 1936.)

min", şi de o bucătăreasă, Louise Laurette, care în scurtă vreme se mărită cu grădinarul, Pierre-Louis Brouette.

Oamenii de prin partea locului întîmpinară cu amabilitate această familie pitorească „în care toţi erau inteligenţi, culţi, vorbăreţi, mîzgălitori de hîrtie, susceptibili şi nervoşi[3]". Bernard-François, îmbrăcat şi-acum ca pe vremea Directoratului, „plesnea de sănătate", consuma drept cină un fruct la ora cinci (una din reţetele sale de longevitate) şi se culca o dată cu găinile. În camera sa se găsea un dulap cu cărţi de a cărui cheie nu se despărţea niciodată. De cînd se pensionase, citea cît era ziua de lungă. Tacit şi Voltaire îl ajutau să îndure crizele de nervi ale soţiei sale şi observaţiile jignitoare ale soacrei, care nu-l scotea din „cîine de gascon" şi-l invidia că se ţine atît de bine. „Buna lui dispoziţie nu se dezmînţea decît dacă, în ciuda regimului urmat, teoriile sale asupra longevităţii păreau să dea greş. Dacă i se strica vreun dinte, acest accident inevitabil constituia pentru el o lovitură şi-l amăra[4]." Dar se consola repede. „Totul e pieritor, spunea el, doar mulţumirea interioară e invulnerabilă[5]." Cînd suferea din cauza gutei, lăuda „marile titluri de noblete ale acestei boli", pomenită încă de pe vremea regelui David. Regreta îndeosebi faptul că nu trăia, asemenea acestuia, în mijlocul a şase sute de tinere femei.

Văduva Sallambier se ducea la Paris să consulte medici şi somnambuli ; îi era teamă că „dă ortul popii", cu alte cuvinte, că „se va cufunda în somnul cel veşnic". Laurence mai rămase cîteva luni în pension, mai preocupată de baluri decît de învăţătură. Laure exersa la pian, învăţa engleza şi, prin bunătatea ei plină de voioşie, potolea dramele familiale. Una din aceste drame, din fericire ignorată de vecini, a constat în condamnarea la moarte, de către Curtea cu juri din Tarn, la 14 iunie 1819, a lui Louis Balssa, fratele lui Bernard-François, acuzat de asasinarea unei servitoare de la o fermă, Cecile Soulié, pe care ar fi necinstit-o ; gravidă, servitoarea fusese gîtuită. E posibil ca Louis Balssa să fi fost nevinovat

---

[3] MARIE-JEANNE DURRY : *Balzac. Un début dans la vie*, p. 73. (Centre de Documentation Universitaire, 1953.)

[4] *Ibidem.*

[5] *Ibidem*, p. 85.

de această crimă [6], adevăratul asasin fiind un notar, Albar, rudă cu cel la care își începuse Bernard-François cariera. Ceea ce n-a împiedicat, însă, ca Louis Balssa să fie ghilotinat, la Albi, pe data de 16 august. În corespondența familiei Balzac nu se află nici o aluzie la această tragedie. Există o elocință a tăcerii. Fratele său n-a întreprins nici un demers pentru a-l salva pe condamnat. Grija de a-și păstra respectabilitatea era mai tare decît spiritul de solidaritate, și chiar de dreptate. Niște burghezi de treabă, dar fără excese de bunătate.

Honoré nu putea și nu voia să părăsească Parisul. În ianuarie 1819 își luase bacalaureatul în drept. Părinții se bizuiau acum pe el pentru a-i îmbogăți pe-ai săi. Bernard-François savura „luxul neînfrînat al ideilor în care-l făcea să trăiască fiul său". Se știe că Passez oferise să-i lase lui Honoré, după un stagiu îndelungat, biroul său avocățesc. O căsătorie bogată i-ar fi îngăduit să-l plătească. Un fecior notar, instalat boiereşte, iar fetele măritate cu politehnicieni, pe cît posibil cu particulă nobiliară — asta însemna în cartierul Marais că „te-ai ajuns". Honoré opunea acestor proiecte o rezistență de neînfrînt. Deopotrivă ambițios și orgolios, era și el dornic de reușită, dar prin gloria literară. De ce ? Poate din pricina atîtor lecturi, a conversațiilor despre cariera fulgerătoare a lui Beaumarchais, a broșurilor tatălui său. Toată familia avea înclinație pentru scris. Dar dacă îndrăgeau literatura în suficientă măsură încît să aibă dulapuri cu cărțile clasicilor și să le citească, acordau și mai multă importanță bogăției. Era în stare literatura să ducă la avere ? În ochii doamnei Balzac, aceasta era întrebarea. Se porni o discuție aprinsă. Dablin, „tăicuțul Dablin", negustor de articole de fierărie ieșit la pensie, ascultat cu sfințenie în acest mediu unde trecea drept un model de gust și de cultură, declară că Honoré n-ar fi bun decît ca să lucreze într-un birou de expediții sau de copiat acte. Bernard-François își cunoștea mai bine feciorul. Pentru el, Honoré, căruia îi aprecia

[6] Vezi PAUL BALLAGUY : *Une ténébreuse affaire : Louis Balssa, oncle de Balzac, fut-il un assassin ?* în *Revue universelle*, 1 iunie 1927, pp. 600—619, și 15 iunie 1927, pp. 704—721 și P. ANTOINE PERROD : *H. de Balzac et le roman vrai du roturier Louis Balssa*, în *Le Figaro littéraire*, 2 ianuarie 1960.

inteligența, rămînea speranța supremă. Întrucît susține că e un geniu, s-o dovedească. Vor întreprinde o experiență de doi ani, perioadă în care părinții îi vor da anual o mie cinci sute de franci.

Trebuie subliniată generozitatea acestei propuneri. O asemenea sumă reprezenta o importantă parte a venitului lor, și i-o puneau la dispoziție nu pentru a urma niște studii care aveau să-i asigure viitorul, ci pentru a scrie drame sau romane. O atare încredere naivă este mișcătoare și trebuie să-i fie iertate doamnei Balzac, pentru acest gest de credință, meschinele economii făcute la acele *rillettes* și privirile încărcate de mînie. Ea închirie, în preajma bibliotecii Arsenalului, la nr. 9 pe *rue Lesdiguières*, cu șaizeci de franci pe an, o mansardă într-o casă veche. Aci va arăta Honoré ce poate. Numai că, fiind rușinos să povestești prietenilor din cartierul Marais că întreții la Paris un fiu „ca să nu facă nimic", se înțeleseră să spună, de ochii lumii, că Honoré locuiește la Albi, la un văr. În consecință se va arăta cît mai rar cu putință, ieșind în oraș doar după lăsarea nopții. Între el și Villeparisis, legătura va fi asigurată de măicuța Comin, care venea deseori la Paris după cumpărături. Honoré și surorile lui o botezară „Iris" pe această mesageră a zeilor.

Dacă ar fi să-l credem pe Balzac, mansarda era „o cușcă demnă de închisorile de plumb din Veneția", la etajul al cincilea. O scară, murdară și cu trepte șchioape, ducea la această mică încăpere întunecoasă și scundă. „Nimic nu era mai urît decît odaia aceea de la mansardă, cu pereții galbeni și murdari. Mirosea a sărăcie... Printre olanele despreunate puteai să vezi cerul în voie... Locuința mă costa cincisprezece centime pe zi. Ardeam untdelemn de cincisprezece centime pe noapte, îmi făceam singur curățenie în odaie, purtam cămăși de flanelă ca să nu cheltuiesc cu spălatul mai mult de zece centime pe zi. Făceam focul cu cărbuni de mangal, al căror cost împărțit la toate zilele anului n-a trecut niciodată de zece centime pentru fiecare. Îmi mai rămîneau zece centime pentru neprevăzute [7]." În realitate, chiar dacă

[7] BALZAC : *La Peau de Chagrin*, „Pléiade", vol. IX, pp. 87—91. (Vezi în rom. BALZAC : *Pielea de sagri*, trad. Pericle Martinescu. în *Opere*, vol. I, E.S.P.L.A., 1955, pp. 403—404.)

această mansardă „mirosea a sărăcie", era de fapt o sărăcie cu totul artificială a unui tînăr burghez cu părinți înstăriți, care n-avea decît să se întoarcă la Villeparisis pentru a regăsi o viață îndestulată.

Honoré își cumpăra și își pregătea singur mîncarea. În virtutea unui pact încheiat cu părinții săi, Sechestratul din Lesdiguières nu dădea ochii cu nimeni, dacă nu punem la socoteală foarte rarele zile cînd apărea Dablin, poreclit de Balzac „Pylade Dablin", și care urca uneori cele cinci etaje pentru a-l copleși cu sfaturi pe tînărul său prieten claustrat, a-i împărtăși zvonurile unei lumi interzise și a-i sugera subiecte de observație, pe „locatarii de la doi", care aveau o fată destul de frumușică, și pe proprietarii care-i închiriaseră mansarda. Pentru a se apăra de vîntul care sufla pe sub ușă și prin fereastră își confecționă un paravan din hîrtie albastră de cincisprezece centime. Marile bucurii erau reprezentate de vizitele lui Iris, măicuța Comin, care aducea scrisori de la Laure, hazlii, duioase și uneori dojenitoare, căci surioara transmitea reproșurile adresate de mamă fiului risipitor :

Tata ne-a spus că primele tale acțiuni de libertate au constat în cumpărarea unei oglinzi patrate și aurite și a unei gravuri ca să-ți împodobești odaia ; nici mama, nici tata nu sînt mulțumiți. Dragul meu frate, ești stăpîn pe banii tăi, dar ar trebui să-i folosești cu chibzuială pentru chirie, spălatul rufelor și mîncare. Cînd ne închipuim ce înseamnă o cheltuială de opt franci din banii pe care mama ți i-a putut da în acest moment de strîmtorare, ea se îngrozește gîndindu-se la ce-ți mai rămîne pentru trai ; vrea să-ți atragă atenția că n-ai fost prea isteț cu prima ta tîrguială, căci îi dai de înțeles că oglinda pe care a cumpărat-o ea e de prisos, că cei cinci franci, cărora le-a simțit lipsa, au fost prost folosiți, și te roagă s-o predai măicuței Comin, întrucît, într-o odaie ca a ta, două oglinzi sînt desigur inutile. De altfel, bunul meu Honoré, caută să nu mai faci asemenea greșeli ; nu-mi place și nu vreau să-ți scriu decît cuvinte de alintare, cel mult să-ți transmit sfaturile mamei — dar nu sînt mulțumită să fac acest comision, cîtuși de puțin mulțumită[8]...

[8] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, pp. 27—28.

În realitate, preasusceptibila mamă nu admitea ca fiul ei să fi preferat o altă oglindă aceleia alese de *ea*. Laure relata de asemenea noutăţile din Villeparisis :

Vacanţele îl vor însufleţi ; ştii că la ţară e nevoie de aşa ceva ! Lumea te crede pe drum spre Albi şi înalţă rugi pentru sănătatea călătorilor... Nu ştim însă dacă doamnele de Bernis *(sic)* ne vor fi pe plac... Mam'mare ne-a dăruit trei pălării de paie, cum se poartă acum ; sînt superbe ; îţi închipui ce mîndre sîntem... În general, la Villeparisis sînt împrejurimi fermecătoare ; pădurile sînt frumoase. Exersez la pian în fiecare dimineaţă între şase şi opt şi, în timpul gamelor, cum imaginaţia rămîne liberă, se îndreaptă spre *rue Lesdiguières*[9]...

Acest ciripit graţios îl încînta pe Honoré ; găsea timp să-i răspundă pe larg. Fratele, ca şi sora, scria „dintr-un foc", fără a sta pe gînduri, „direct din minte". Era o „flecăreală a inimii", culeasă chiar la izvor.

Domnişoarei Laure, 12 august 1819 : Doreşti, dragă surioară, amănunte despre modul cum m-am instalat şi despre felul meu de viaţă. Iată-le ! I-am răspuns mamei direct în problema tîrguielilor ; dar ai să te înfiori, deoarece e vorba de ceva mai rău decît de-o cumpărătură, mi-am luat un servitor !...

„Un servitor, frăţioare ? Îţi dai seama ?"

Cel al domnului Nacquart se numeşte *Tranquille*[10] ; pe al meu îl cheamă *Moi-même*[11]. Cînd mă trezesc, îl sun pe *Moi-même* şi-mi strînge patul.

— *Moi-même !*

— Ce doreşte domnul ?

— Am fost pişcat peste noapte ; vezi dacă nu sînt ploşniţe.

— Nu e nici o ploşniţă, domnule.

— Bine.

Se apucă să mătură, dar nu e cîtuşi de puţin îndemînatic... Una peste alta, e băiat bun ; a orînduit rufăria în şifonierul de lîngă şemineu, după ce i-a lipit pe rafturi hîrtie albă ; a montat singur broasca. Mi-a confecţionat un paravan cu hîrtie albastră de optspre-

[9] *Ibidem*, p. 29.
[10] Liniştc (fr.).
[11] Eu însumi (fr.).

zece centime şi cu o ramă pe care a primit-o ; a zugrăvit odaia în alb, de la bibliotecă pînă la şemineu.

Cînd n-o să fie mulţumit, ceea ce nu s-a întîmplat încă, am să-l trimit la Villeparisis să caute fructe, sau la Albi, să afle cum o duce vărul meu [12]...

Cît priveşte lucrul, din păcate, puţine de spus : „Îţi vine a crede că mi-am petrecut o săptămînă gîndind, rînduind, mîncînd, plimbîndu-mă, fără să fac nimic ca lumea ? *Coquecigrue* [13] îmi pare prea greu şi mai presus de puterile mele. Tot timpul studiez şi-mi formez gustul." Citea cu furie, versuri şi proză, francezi şi străini, studia filozofia istoriei şi se întreba dacă, după tulburările şi răsturnările provocate de Revoluţie, şi mai ales de Codul Napoleon, n-ar putea să-l completeze pe Montesquieu printr-un *Esprit des lois nouvelles [Spiritul legilor noi].*

Laurence (şaptesprezece ani) scria fratelui ei ca şi Laure, dar greşea crezîndu-se proastă. „O sîcîi pe mam'mare, îi enervez pe toţi şi toată lumea are dreptate... Mama se poartă faţă de noi, cele două Laure, cu cea mai desăvîrşită nepărtinire ; probabil că i se pare grea această egalitate, întrucît sora mea merită mult mai mult decît mine... De ce are unul atîta amabilitate şi altul atîta *bouzerderie* [14] ?" Iarăşi un cuvînt din vocabularul tribal al familiei Balzac, neconsemnat de dicţionare [15]. Laurence recunoaşte că invidiază pianul „bunei ei surioare". În realitate, Laure şi Laurence se iubeau cu duioşie. Fire romantică, Laurence se ducea în boschetul *ei* de liliac, să viseze la viitori soţi, din care îngropase deja şapte, printre ei figurînd „bucolicii dansatori", aduşi spre a-i fi prezentaţi de vărul Sallambier, brodeur, de care îi era niţeluş ruşine cînd în faţa tuturor i se adresa cu „verişoara mea" şi vorbea de prăvălia lui.

Asemenea celorlalţi Balzac, Laurence se dovedea voltairiană şi nu-şi prea punea frîu gurii. La Paris, dacă era dusă

---

[12] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, pp. 30—31.

[13] Proiectul unui roman epistolar.

[14] Colecţia Spoelberch de Lovenjoul, A. 378, fila 185. Scrisoare publicată de MADELEINE FARGEAUD în *Laurence la Mal Aimée*, în *L'Année balzacienne 1961*, pp. 8—9.

[15] Putem încerca să presupunem că este construit din *buse* (aci cu sens de „prost", „ignorant") şi *bouseux* (sau *bousoux*) „ţărănoi" (n.t.).

la slujba bisericească, îi scria Laurei : „După predică nu știu cine nu s-ar fi socotit deja pîrjolit, osîndit ; cît despre mine, picioarele mi-erau atît de înghețate încît mi-am dat seama că nu mă aflu încă în iad ; iată-mă așadar gata să iau de la cap nelegiuirile : să merg la spectacole, la baluri și concerte, în toate acele locuri *mondene* și *perverse*, unde nevinovăția și pudoarea..., etc..., etc [16]..." Tinerii Balzac își băteau joc, fără milă, de expresiile banale ale conformiștilor.

De la fereastra sa, Honoré privea acoperișurile Parisului, „roșii, cafenii, cenușii, de țiglă și de olane". Descoperea „frumuseți neașteptate : fuioare de lumină, pornite din obloanele rău închise..., licăririle slabe ale felinarelor aruncau prin ceață, de jos în sus, reflexe gălbui..., în cadrul vreunei lucarne șubrede zărea cîte o fată care se dichisea... și căreia nu-i putea vedea decît părul lung ridicat în aer de un braț alb [17]..." Se îmbiba de poezia Parisului, iar seara, ca să ia aer, pleca să hoinărească prin foburgul Saint-Antoine sau cimitirul Père-Lachaise. În foburg îi privea pe muncitori, se amesteca printre pîlcurile lor, se înfuria laolaltă cu ei împotriva șefilor de atelier.

Uneori, urmărind un bărbat și o femeie, și ascultîndu-le conversația, avea impresia că se contopește cu ei. Cu asemenea prilejuri intra în acțiune darul său de vizionar :

„Privirile mele ajunseseră să fie intuitive : pătrundeam în adîncul sufletului lor, fără a le nesocoti trupul ; sau, mai degrabă, observam atît de bine unele amănunte exterioare, încît străbăteam cu ochii dincolo de dînsele. Căpătasem astfel darul de a trăi eu însumi viața insului asupra căruia îmi ațintisem privirile — fapt ce-mi dădea putința să mă substitui personalității lui, întocmai ca acel derviș din *O mie și una de nopți* care, rostind unele cuvinte față de anumiți oameni, se putea întruchipa în duhurile lor...

Ascultîndu-i cum vorbeau, puteam să cuprind viața acestor inși, simțeam cum le port eu boarfele-n spinare, cum merg încălțat cu ghetele lor peticite. Dorințele, păsurile lor toate, intrau în sufletul

---

[16] Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 378, filele 197—198. Scrisoare publicată de MADELEINE FARGEAUD în *Laurence la Mal Aimée*, în *L'Année balzacienne 1961*, p. 7.

[17] BALZAC : *La Peau de Chagrin*, „Pléiade", vol. IX, p. 89. (Vezi în rom. BALZAC : *Pielea de sagri*, trad. Pericle Martinescu, în *Opere*, vol. I, E.S.P.L.A., 1955, p. 405.)

meu — ori poate sufletul meu se furișa într-al lor... Întocmai ca în visul unui om treaz"... [18]

Ce era oare această putere de care dispunea încă din anii copilăriei ?

La Père-Lachaise, în picioare pe colină, între morminte, vedea Parisul „zăcînd întortocheat" pe marginile Senei, învăluit ca într-o ceață de fumuri albăstrii. Luminile prindeau să strălucească. Privirile i se aținteau avide spre cele patruzeci de mii de case. Între Piața Vendôme și domul Invalizilor trăia înalta societate în care voia să pătrundă și ale cărei uși spera să le forțeze cu ajutorul geniului său.

Familia îi acordase doi ani pentru a-și afirma talentul. Ce trebuia să facă ? Se simțea atras spre filozofie. Încerca să înțeleagă societatea, lumea, destinele oamenilor. Tinerii citeau pe atunci *Anatomia generală* a lui Bichat și *Anatomia Creierului* de Gall, savantul îndrăgit de doctorul Nacquart. La Vendôme, la Tours, apoi la Paris, Honoré studiase scrierile unor gînditori mai puțin mecaniciști : Descartes, Spinoza, Leibniz. De la Biblioteca regală [19], învecinată cu *rue Lesdiguières*, citea pe Malebranche : *De la Recherche de la Vérité [Despre căutarea adevărului]*. El însuși bîjbîia în căutarea unei metafizici. S-au păstrat niște note filozofice, pe care le așternuse în grabă pe hîrtie între 1817 și 1820. Din ele reies voința sa îndîrjită de a-și făuri o doctrină personală, „de a smulge ultimele văluri", și un număr de lecturi de-o abundență demnă de Bernard-François. Un talmeș-balmeș în care figurează Platon, Bayle, Diogene, Aristotel, sfîntul Bernard, Rabelais, conciliul din Latran, filozofii indieni, Lamarck, Hobbes etc. Avea să păstreze tendința de a înșira numele unor oameni iluștri.

Își propunea să scrie un *Traité sur l'immortalité de l'âme [Tratat asupra nemuririi sufletului]*, în care nu credea : „Decrepitudinea facultăților sufletului dovedește că acesta e supus legii trupului ; se naște, se dezvoltă, moare... Nu în-

[18] BALZAC : *Facino Cane*, „Pléiade", vol. X, pp. 66—69. (Vezi în rom. BALZAC : *Facino Cane*, trad. Barbu Brezianu, în *Opere*, vol. IV, E.S.P.L.A., 1958, p. 572.)

[19] În original, *bibliothèque de Monsieur (Monsieur* — fratele regelui Franței) (n.t.).

cape nici o îndoială că memoria se pierde, că spiritul, curajul se spulberă, deşi omul mai există încă [20]..."

Pe scurt, era mai mult un tratat asupra non-nemuririi : „N-am dobîndit încă certitudinea existenţei sufletului. Cum să-i atribui nemurirea, fără a şti dacă măcar există ?... Nimic nemuritor nu sălăşluieşte în noi, cu excepţia amintirii pe care o lăsăm, şi asta doar cu condiţia ca lumea să fie eternă [21]..." De altfel, teologul din mansardă descoperise că dogma nemuririi sufletului datează de la conciliul din Latran : „Nu ne-a rămas de la Hristos, ci de la Platon".

Importantă nu e atît filozofia, altminteri schimbătoare, a acestui tînăr, cît simţămîntul nevoii de a avea una. „Nu admitea că poate exista talent ieşit din comun fără să fie dublat şi de adînci cunoştinţe filozofice... Proceda la cercetarea tuturor comorilor filozofice din epocile antice şi moderne ca să şi le asimileze [22]." Mai tîrziu, dictînd unui prieten amabil o prefaţă autobiografică, va evoca vremea cînd „domnul de Balzac, refugiat într-un pod de lîngă biblioteca Arsenalului, lucra fără răgaz, comparînd, analizînd, rezumînd operele pe care filozofii şi medicii din antichitate, din evul mediu şi din cele două veacuri precedente le alcătuiseră cu privire la creierul omenesc. Această înclinaţie a minţii sale e o predilecţie [23]..." Nu e vorba de vreo lăudăroşenie : ne-au rămas urme masive ale acestei munci uriaşe ; filozofia romanelor balzaciene preexista alcătuirii lor. Din perioada podului înfige pilonii pe care va clădi mai tîrziu.

Pentru a obţine lucrările necesare căutărilor sale spirituale, se adresa tuturor. De la tăicutul Dablin cerea o *Biblie* în limba latină cu versiunea franceză ; Laurei, Tacit-ul tătălui lor : „Laure, o, scumpa mea Laure, Laure iubito, de ce oare nu se poate *démacquer* Tacit-ul [24] ?" *(Démacquer,* în vocabularul clanului, însemna *a subtiliza, a împrumuta.)*

---

[20] BALZAC : *Notes philosophiques,* în *Œuvres complètes,* vol. XXV, p. 533. (Club de l'Honnête Homme.)

[21] *Ibidem,* p. 535.

[22] BALZAC : *Illusions perdues,*" „Pléiade", vol. IV, p. 650. (Vezi în rom. BALZAC : *Iluzii pierdute.* trad. Dinu Albulescu, în *Opere.* vol. VI, E.S.P.L.A., 1959, pp. 237—238.)

[23] *Introduction aux études philosophiques,* scrisă de FÉLIX DAVIN pentru a patra ediţie a acestei lucrări, în 1834.

[24] BALZAC : *Correspondance,* vol. I, p. 49.

„La cine o fi cheia ? Papa stă tot timpul la el în cameră ?“ În așteptarea Tacit-ului, citea alți clasici. *Către Théodore Dablin :* „Plănuiesc o catilinară în maniera lui Cicero împotriva dumitale, tăicuțule. Cum adică ? Lași să treacă o lună fără a veni la o șuetă [25] ?...“ Din păcate, știa prea bine că nu se poate trăi din reverii filozofice. Teatrul era mai promițător în privința celor lumești. Îi cere lui Dablin *Les Vêpres siciliennes [Vecerniile siciliene]* de Casimir Delavigne, *Marie Stuart* de Pierre Lebrun. Un fost secretar al avocatului procedurist Guillonet-Merville, Eugène Scribe, era jucat deja pe numeroase scene. Dar acest Scribe scria vodeviluri ; Balzac țintea mai sus. De ce nu o tragedie în cinci acte și în versuri ? Compusese odinioară cîteva poeme (un *Saint Louis*, un *Job*), luate de el însuși în zeflemea și care nu dovedeau decît un singur lucru : „puținătatea harului său pentru versificare [26]“. Fără nici o îndoială, părea de necrezut cîtă lipsă de sensibilitate putea dovedi la ritmul poetic. Cu toate acestea, după citirea a două volume de Villemain, datorită căruia Cromwell ajunsese la modă, se hotărî să facă din Lordul Protector eroul unei tragedii. Îi întocmise și planul.

Către Laure Balzac, 6 septembrie 1819 : Dar cutremură-te, scumpă surioară ! Am nevoie pe puțin de șapte sau opt luni pentru a versifica și a născoci, și de *mai mult* pentru a șlefui.

Ideile principale au fost așternute pe hîrtie ; ici-colo zac niscaiva versuri, dar va trebui să-mi rontăi de vreo șapte-opt ori unghiile înainte de a fi înălțat primul meu monument ! (Ah ! dacă ai cunoaște greutățile de care te lovești în asemenea opere !) E de-ajuns să-ți spun că marelui Racine i-au trebuit doi ani pentru a șlefui *Phœdre* [sic] ! disperarea poeților, adevărat ! dar *doi* ani ! *doi* ani ! îți dai seama, *doi* ani !

În timp ce mă perpelesc (în curînd zi și noapte), mi-e deosebit de plăcut să asociez muncii mele ființele care-mi sînt dragi ; cred că, dacă Cerul mi-a hărăzit ceva talent, nimic nu m-ar desfăta mai mult decît să răsfrîng asupra ta și a bunei mele mame gloria pe care aș dobîndi-o ; gîndește-te ce fericit aș fi dacă *Balzac* ar deveni un nume celebru datorită mie ! Să învingi uitarea, ce victorie... Drept care, cînd nimeresc o imagine frumoasă și izbutesc s-o transpun într-un vers

[25] *Ibidem*, p. 44.
[26] *Ibidem*, p. 35.

sonor, aud aievea glasul tău îndemnîndu-mă : *Hai, curaj !* Ascult sunetele pianului tău și mă apuc de treabă cu o nouă înflăcărare [27] !...

Desigur că era dornic să lucreze, dar nu pentru preferințele sale de moment, ci pentru bunăstare. Meseria de scriitor se dovedea dificilă. Honoré făcea niște ciudate socoteli statistice. O tragedie are două mii de versuri ; asta cere opt pînă la zece mii de reflecții. „Ah ! surioară, cîte chinuri sînt legate de aspectele nevăzute ale gloriei ! Trăiască băcanii, ai naibii !... Ce oameni fericiți ! Însă, ce-i drept, își petrec viața între brînzeturi și săpun !... Deci, jos băcanii ! Trăiască literații !" Uneori îl lăsa deoparte pe *Cromwell* și se odihnea „mîzgălind un mic roman în genul antic... Ies rar în oraș, dar cînd *încep să bat cîmpii,* mă duc să mă înveselesc la cimitirul Père-Lachaise !... și, tot căutîndu-i pe morți, nu zăresc decît muritori [28]." Pe cîțiva dintre aceștia îi primea chiar în *rue Lesdiguières.* Mama aducea carne de porc, care făcea mai substanțială masa zilnică. Tăicuțul Dablin continua să viziteze mansarda. Honoré îl aștepta pentru a discuta cu acest negustor de fierărie, clasicist și liberal, despre teatru, cărți, politică. „Perfid tăicuț, nu te-am văzut de șaisprezece zile în cap. Te porți urît cu mine, cînd nu te am decît pe dumneata drept consolare... Află că de opt zile parcă m-aș afla în străfundurile iadului. N-am văzut și n-am aflat de nici unele ; nu mi-a scris nimeni, nici măcar pe măicuța Comin n-am zărit-o [29]..."

Era deja istovit de aceste regicide englezești, și totuși se străduia, zi și noapte, să le transpună în alexandrini francezi. „Chiar de m-ar face să dau ortul popii, tot sînt hotărît s-o scot la capăt cu *Cromwell,* și să duc ceva la bun sfîrșit înainte ca mama să-mi ceară socoteală de felul cum mi-am petrecut timpul [30]..." Teatrul, de altfel, ar constitui doar un prim pas. Confidentei sale, Laure, îi scria că revoluția franceză nu era cîtuși de puțin încheiată ; că în timpul crizelor politice va fi nevoie de literați, deoarece aceștia cunosc sufletul omenesc ; pe scurt, că, dacă ar fi un bărbat zdravăn

[27] *Ibidem,* pp. 35—36.
[28] *Ibidem,* p. 37.
[29] *Ibidem,* pp. 40—45.
[30] *Ibidem,* p. 41.

și înfipt (și spera că e așa), s-ar putea bucura nu numai de gloria literară, dar și de aceea de mare cetățean. „Mă port ca o adevărată lăptăreasă pierdută în socotelile și planurile ei... Dacă din întîmplare afli că la Villeparisis s-a pus în vînzare geniu, cumpără-mi cît mai mult cu putință [31]."

Dorea să aibă un pian în mansardă și să se odihnească, între două tirade, cîntînd bucata sa preferată : *Le Songe de Rousseau [Visul lui Rousseau]* de Cramer. Îl apăsa interdicția de-a se arăta în lume. *Către Théodore Dablin, octombrie 1819 :* „N-am văzut încă măcar o singură piesă a bătrînului meu general Corneille. E urît din partea unui tînăr ostaș. Doresc atît de mult să văd *Cinna* încît cred c-aș fi gata să stau și într-o lojă cu zăbrele. De la parter, cine dracu m-ar recunoaște prin mulțime [32] ?" Pe vremea aceea era slab, palid, cu ochii înfundați în orbite, purta o barbă lungă, și arăta de parcă ar fi ieșit „din spital sau dintr-o melodramă". Deși îl chinuiau cumplit durerile de măsele, refuza să se trateze, pretinzînd că „întrucît lupii n-au apelat niciodată la dentiști, oamenii ar trebui să fie asemenea lupilor". Grație acestui strașnic raționament „demn de tăticu", devenise știrb din fragedă tinerețe.

Inima îi rămăsese la Villeparisis. Nu era ușor să te rupi de cerească familie. Mam'mare, „deși suferind de nervii ei păcătoși", achita în taină nota legătorului de cărți al lui Honoré. Măicuța Iris-Comin, poreclită și măicuța Lantimèche, îi aducea scrisori în care Laure îl îndemna : „Scrie, scrie, scrie". Honoré se supunea, minunîndu-se de erudiția surorii sale, care cita din Montesquieu : „Ferice de frații ale căror surori sînt niște Laure[33]". Glumea pe socoteala drăgostirilor sale cu domnișoara de la etajul al doilea, pe care abia de-o cunoștea, și cu încă una. „Nemaipomenită mai e și Laure ! S-ar zice că vrea să vadă în mine un Lovelace [34] ; și mi-aș permite să întreb de ce oare ? Măcar de-aș fi un Adonis, un Céladon, dar o pocitanie ca mine, semănînd cu o figurină chi-

[31] *Ibidem*, p. 42.
[32] *Ibidem*, p. 47.
[33] *Ibidem*, p. 49.
[34] Personaj din romanul *Clarissa Harlowe* de Richardson (1749), al cărui nume, făurit de creatorul său din cuvintele englezești *love* („dragoste") și *lace* („plasă", „capcană"), a devenit sinonim cu „seducător", „Don Juan" (n.t.).

nezească, n-are ce căuta în paturile doamnelor, locul său aflîndu-se pe policioarele de marmură ale şemineurilor lor [35]." Dorea ca Laure să şi-l închipuie în ţinută de noapte, acoperit cu o redingotă amplă, învechită, cu o jiletcă de molton, în mansarda-i îngheţată, şi ea să-i trimită „o bonetă roşie de lînă merinos, căptuşită cu vată, mă rog, *gen tăticu* [36]". În ce priveşte lampa, gîndul la banii daţi pe untdelemn îl făcea să se înfioare. Îl mai îngrijora şi-un anume Surville, pomenit cam des de Laure, şi în privinţa căruia ar fi dorit să obţină informaţii. Era vorba de-un tînăr inginer de poduri şi şosele, absolvent al Politehnicii. Avînd de reparat canalul Ourcq, locuia într-un han din Villeparisis. Reuşind să le fie prezentat celor două surori, devenise extrem de insistent.

Imi vorbeşti mult de domnul de Surville. Fă-l să se îndrepte spre Laurence ; s-ar părea că vă vizitează adesea. Fiţi politicoase ; purtaţi-vă corect, ca fetele cartierului Marais din cîntecul auzit pe *boulevard du Temple ;* o cucerire nu strică niciodată. Cînd vrei să prinzi porumbei [37], nu laşi unul lîngă cursă ? Asta nu înseamnă că vă consider o cursă, dar căsătoria !... Ah ! căsătoria [38] !...

Eugène-Auguste-Louis, cunoscut sub numele de Surville, era un copil din flori, pe care-l născuse la Rouen, în ziua de 5 iunie 1790, Catherine Allain, zisă Surville (fără urmă de talent, făcea pe actriţa în mici teatre de provincie şi debutase cu acest pseudonim în 1785), „tatăl fiind decedat [39]". La 22 februarie 1791, un bogătaş din Rouen, Louis-Emmanuel Midy d'Andé, „ex-scutier", îl recunoscu pe băieţel „ca fiind progenitura fratelui său decedat", Auguste-Louis-Eugène Midy de la Greneraye, mort la 9 octombrie 1789. Contractul, întocmit de trei notari, preciza că „pentru a asigura un vi-

[35] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, p. 51.
[36] *Ibidem*, p. 53.
[37] Joc de cuvinte : *pigeon* înseamnă totodată „porumbel" şi „fraier" (n.t.).
[38] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, p. 54.
[39] Vezi LÉON GÉDÉON : *Les Origines du beau-frère de Balzac*, în *Les Lettres françaises*, 18 aprilie 1963, pp. 1, 8 şi 9. — Vezi şi ANNE-MARIE MEININGER : *Eugène Surville*, în *L'Année balzacienne 1963*, pp. 195—250.

itor acestui copil şi ţinînd seama de grija atentă cu care domnişoara Allain îşi creşte fiul şi, în sfîrşit, spre a compensa prejudiciile pe care i le-a putut pricinui faptul că l-a cunoscut pe domnul Midy de la Greneraye", Midy d'Andé, prin donaţie, va constitui o rentă anuală de o mie două sute de livre în favoarea mamei celibatare şi a fiului natural.

Un ziarist din Rouen, Jean-Gabriel Milcent, numit tutorele lui Eugène de către tribunalul districtului din Rouen, şi care avea motive de ordin sentimental să se intereseze de mamă, ceru pentru băiat dreptul de a purta numele tatălui şi i se aprobă rectificarea registrului de naşteri. O sentinţă pronunţată la 14 ventôse, anul II, îl recunoaşte pe Eugène ca „fiu natural al răposatului Auguste Midy de la Greneraye, în această calitate fiind îndreptăţit să-l moştenească pe tatăl său". Tînărul Eugène a continuat totuşi să se numească *Allain zis Surville*, şi a fost admis sub acest nume, în ziua de 20 noiembrie 1808, la Şcoala politehnică. Fusese al douăzecilea la concursul de admitere, deci obţinuse o notă foarte bună. În 1810 a intrat la Şcoala imperială de poduri şi şosele, iar mai tîrziu a luat parte la campania din 1814 ca locotenent de geniu. În 1817, repartizat la lucrările canalului Ourcq, îşi alese drept reşedinţă satul Villeparisis. Avea să dea dovadă, de-a lungul întregii sale vieţi, de un intens, constant şi nefericit interes pentru canale.

La început, Laure îl socoti o pradă prea mică pentru ea: „Mă legănam pe-atunci în dulci speranţe: dacă aş deveni bogată, dacă m-aş mărita cu un milord, dacă, dacă, dacă [40]!" În zadar îi aduse Surville bomboane la 1 ianuarie. Micile sale daruri burgheze erau dispreţuite. Dar, în mai 1820, inginerul îşi valorifică drepturile ereditare asupra numelui: Midy de la Greneraye, şi a moştenirii paterne. Catherine Allain, informată despre proiectele matrimoniale ale feciorului ei, îi dezvăluise taina naşterii sale. Într-o scrisoare adresată contelui de Becquey, director general al podurilor şi şoselelor, Eugène declară că, întrucît mama sa nu încetase să neglijeze executarea sentinţei judecătoreşti, se văzuse silit să meargă la Rouen pentru a solicita cuvenita rectifi-

[40] Colecţia Spoelberch de Lovenjoul, A. 378 *bis*, fila 32. Citat de ANNE-MARIE MEININGER în *Eugène Surville*, în *L'Année balzacienne 1963*, p. 204.

care a stării sale civile. Cerea să figureze de aci încolo sub numele de Midy de la Greneraye, zis Surville. Acest nume, împreună cu renta viageră, schimbară radical optica soților Balzac. Un politehnician cu particulă nobiliară — asta nu se refuză. Se exercitară presiuni asupra Laurei. Surville, care pleca adesea la Rouen în interes de serviciu, se obligă să ducă scrisorile pe care surorile le trimiteau fratelui lor. Erau niște misive foarte nostime. Toți membrii familiei Balzac scriau mult mai bine decît își închipuiau. Dramaturg de proastă calitate, Honoré se dovedea, fără vreo strădanie, un corespondent fermecător. Iată cum scria Laurence :

GAZETA VILLEPARISIS-ULUI

Regele a asistat ieri la slujba religioasă. Greșesc, maiestatea-sa nu merge niciodată la biserică. Regele a semnat ieri contractul de căsătorie al Domnișoarei [41]... Nu, n-a semnat nimic, întrucît princiarele sale fiice nu se mărită. Regelui i-a fost ieri frig la picioare ; asta așa e, camera sa e rece ca gheața și ușile n-au burleți.

Pe regină a durut-o ieri destul de tare umărul ; după cîte spun medicii, de vină e curentul de la ferestrele salonului ei ; sînt speranțe că maiestatea-sa se va vindeca repede. Există multe gîște în țară ; vin toți *[sic]* în fața rigolei castelului, deranjînd-o pe regină ; a sărit din somn din cauza acestor indivizi. Neavînd vreun Capitoliu de salvat, maiestatea-sa a fost tare supărată că ei *[sic]* i-au tulburat somnul.

22 octombrie. — Ziua de naștere a maiestății-sale regina Anne-Charlotte-Laure Sallambier. Maiestatea-sa, mereu preocupată de fericirea supușilor săi, dorea să aibă loc serbări populare, dar regele, avînd în vedere interesele statului, a hotărît ca aniversarea unei atît de frumoase zile să fie trecută sub tăcere. Asta le-a făcut sînge rău prințeselor, care urmau să-și îmbrace rochiile de duminică spre a le pofti pe doamnele de Bernis *[sic]*. Iată ce serbare urma să aibă loc ; măcar să vă faceți o idee : prințesa Laurette, mintoasa familiei, ticluise cîteva rînduri către vărul Sallambier, ca să transforme buchetul de flori artificiale în *crăpelniță* [42] ; numita rudă urma așadar să aducă o brioșă caldă de la faimosul Carpentier, un

---

[41] *Mademoiselle,* titlu dat primei născute a fraților sau unchilor regelui (n.t.).

[42] În original : *boustifaille* (n.t.).

biscuit de Savoia și maroane de Lyon prăjite ; apoi ar fi sosit cîțiva bucolici dansatori...

Astfel, interesantele prințese se bucurau că vor avea iarăși ocazia să țopăie ; din păcate, cele plănuite s-au dus pe apa sîmbetei.

De fapt, serbarea ar fi fost oricum ratată, deoarece vărul Sallambier, care joacă un rol important la curte, se afla pe atunci la Elbeuf, spre a-și vizita fabricile de postav. În consecință, fericita zi a fost petrecută în sînul familiei, iar după masă, prințesa Laurence s-a ascuns o clipă pentru a aduce un strop de Bordeaux, în care scop a coborît scara — extrem de abruptă — spre pivniță. Așadar, la desert s-a băut în sănătatea augustei regine...

Domnul de Surville vine în fiecare seară ; e un tînăr senior cu purtări foarte alese ; după cîte spune regina, nu e cîtuși de puțin cu gîndul la prințese (din păcate, deoarece nu e lipsit de poezie) ; ar fi o partidă [43] care s-ar potrivi de minune Franței [44]...

Iată și stilul lui Honoré :

În cartierul meu, pe *rue Lesdiguières* nr. 9, la etajul al treilea, a izbucnit un incendiu în capul unui tînăr. Pompierii au sosit la fața locului de-o lună și jumătate ; le e cu neputință să-l stingă. A făcut o pasiune pentru o femeie tînără și frumoasă pe care n-o cunoaște. O cheamă Gloria...

Înțeleg acum că nu bogăția face fericirea și te asigur că acești trei ani pe care-i voi petrece [aici] vor fi pentru mine un izvor de fericire și de amintiri pentru tot restul vieții. Să dorm într-un pat comod, să trăiesc după pofta inimii, să lucrez după placul meu, să nu fac nimic cînd n-am chef, să adorm cu gîndul la viitor, să n-am lîngă mine decît oameni deștepți și culți, inclusiv tăicuțul Dablin, și să-i părăsesc cînd încep să mă plictisească, să-i văd pe proști din fugă și s-o iau la fugă văzîndu-i pe proști ; să n-am alt gînd despre Villeparisis decît că cei de acolo sînt fericiți ; Noua Eloiză drept amantă, la Fontaine drept prieten, Boileau drept judecător, Racine drept exemplu, și cimitirul Père-Lachaise drept loc de plimbare. Ah ! de-ar ține asta o veșnicie [45] !...

De bine de rău, *Cromwell* progresa. Planul complet și amănunțit îl trimise Laurei în noiembrie 1819.

---

[43] Joc de cuvinte, *parti* însemnînd în franceză atît *partid*, cît și *partidă* (în vederea căsătoriei) (n.t.).

[44] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, pp. 55—57.

[45] *Ibidem*, pp. 59—60.

Respectele mele, domnișoară, Sofocle e cel ce vă vorbește. Judecă, scumpă surioară, cu micuțele, drăguțele, nostimele planuri pe care le-a conceput micuțul, drăguțul, nostimul tău căpșor, cîtă strădanie cere elaborarea unei piese în care trebuie respectate cele trei unități, unde să nu existe nimic neverosimil, etc..., etc... Dacă îți vin ceva idei grozave, comunică-mi-le. Pe cele drăguțe, păstrează-le ; nu mi-e de trebuință decît sublimul. Vreau ca trag[edia] mea să fie breviarul regilor și al popoarelor, și vreau să debutez cu o capodoperă, sau să-mi frîng gîtul [46]...

Cît despre Laurence, suferindă în perioada creșterii și cufundată în melancolie, devenise foarte, foarte slabă. „Grăsuna Laurençot", era de nerecunoscut. „Regina" o adusese la Paris, unde neasemuit de magnificul doctor Jean-Baptiste Nacquart „o pusese din nou pe picioare". Continua să țină un „jurnal al Curții" :

Prințesa Laure e tot fermecătoare, amabilă, veselă, blîndă ca un înger ; ne iubim mult... O admir ; a fost creată într-o zi de sărbătoare ; inima ei a ieșit desăvîrșită din mîinile naturii. Vreau s-o iau drept model. *Vreau* să-i semăn, de-ar fi să mă omor străduindu-mă...

Domnul de Surville tot mai vine să ne vadă ; are mult spirit, putere de judecată, și, hotărît lucru, nu se gîndește de loc la noi. Nu vrea să intre la stăpîn ; strigă : „Trăiască libertatea !" adică burlăcia [47]...

Între timp, Honoré, înfășurat în vechea sa redingotă, cu capul acoperit „de o calotă dantescă", degera în ungherul său și chibzuia dacă să cumpere un vechi fotoliu de birou care i-ar ocroti măcar „spinarea de frig și șezutul de hemoroizi". Lucrul mergea încet : „Făcusem un monolog în versuri gen Chapelain [48], care versuri mi se păreau superbe. Tot citindu-le, am remarcat că aproape toate sînt greșite. Ce rebut[49]!..." La începutul lunii decembrie, doamna Balzac urcă scara a-

[46] *Ibidem*, pp. 63—66.
[47] *Ibidem*, pp. 70—71.
[48] Jean Chapelain (1595—1674), poet mediocru, a scris o serie de drame în versuri (n.t.).
[49] *Ibidem*, p. 42.

bruptă și întunecoasă de pe *rue Lesdiguières*. Rămase consternată : „Dacă cel în care îmi pusesem cele mai temeinice speranțe că-mi va ridica familia a pierdut, în cîțiva ani, majoritatea darurilor cu care îl înzestrase natura, e de vină faptul că nu m-a ascultat !" În loc să înainteze pe calea care duce la succes, în loc să străbată pînă la slăvita slujbă de prim secretar notarial, Honoré se îmbăta cu spectacole teatrale, cu nume de actrițe. Era pedepsit pe bună dreptate, spunea maică-sa. *Toți* prim-secretarii unui birou avocățesc sau notarial se avîntau pe calea spre avere ; puteau deveni miniștri, generali. Honoré, mai înzestrat decît ei, trăia cu lapte și pîine într-o magherniță avînd drept mobilă un scaun ce-și pierdea paiele, o masă șchioapă și un culcuș mizer. Acestea erau roadele încăpățînării lui.

Cu toate acestea, *Cromwell* progresa, cu ajutorul a nenumărate cafele. Piesa aducea a copie după clasicii latini și tragediile lui Corneille și Racine. De pildă, Balzac nota : „Pentru imprecația de la sfîrșitul actului al cincilea, de consultat în Vergiliu aceea a Didonei ; în Corneille, cea rostită de Camille". Consultarea lăsa urme nițel prea vizibile. Precum Camille blestema Roma, Henriette blestema Anglia :

Exécrable Albion, je puis donc te haïr !...
Je renonce à régner où l'on m'a pu trahir !
Je redeviens Française et je lègue à la France
Ma couronne et mes fils, mes droits et ma vengeance !...
Puisse de mon pays s'élever un vengeur
Qui, de l'orgueil anglais rabaissant la hauteur,
De vingt siècles de haine accepte l'héritage,
Et sous une autre Rome engloutisse Carthage [50] *!...*

---

[50] *O, josnică Britanie, de azi fii blestemată !...*
Nu voi să mai domnesc unde am fost trădată !
Eu redevin franceză, și Franței îi voi lăsa
Coroana mea, copiii și răzbunarea mea !...
Fie ca-n patria-mi dragă un brav răzbunător
Necruțător cu marele orgoliu al briților popori,
A douăzeci de veacuri primească ura sfîntă,
Cartaginei asemeni, de-o altă Romă-nfrîntă !...
BALZAC : *Œuvres complètes*, vol. XXIII, p. 538. (Club de l'Honnête Homme.)

Bossuet, Sfînta Scriptură și Honoré colaboraseră la făurirea versului : *Ô rois ! Instruisez-vous à gouverner le monde* [*O, regi ! Deprindeți iscusința lumii-ocîrmuire*]. Mărinimia lui Carol I era modelată după cea a lui August din *Cinna*. Una peste alta, era o lucrare de elev din clasa de retorică, puțin înzestrat pentru poezie, relativ cult, și care se străduise îndîrjit cu un subiect ingrat. Așa cum era, cînd descinse din mansardă, acest *Cromwell* o încîntă pe Doamna Mamă. Gîndul de a-l fi zămislit pe autorul a cinci acte în versuri, fie și plicticoase, îi măgulea amorul propriu. În ianuarie 1820 Laure scrise fratelui ei : „Mama se mîndrește cu tine, este entuziasmată de operele tale". Atît de entuziasmată încît se apucă să copieze, cu frumosu-i scris, întregul *Cromwell*.

Spre a se odihni de munca depusă, Honoré plecă la L'Isle-Adam, pentru a petrece cîteva zile pe încîntătoarea vale a Oisei, la un vechi prieten al tatălui său, Louis-Philippe de Villers-La Faye. Domnul de Villers, preot și canonic lipsit de credință [51], deținuse, din 1782 pînă în 1790, funcția avantajoasă de „maestru al capelei" contelui d'Artois. După Revoluție, lepădînd haina preoțească, revenise la epoca sa, pe care n-o părăsise de fapt niciodată. Bucurîndu-se de trecere la femei, își trăia ultimii ani sub același acoperiș cu o prietenă care „îi vedea de casă" : Aimée Amat de la Plaine, văduva unui domn de Nucy, om de neam mare. Villers „se purta permanent galant cu doamnele". Îi fusese din totdeauna drag tînărul Honoré și-l primea cu plăcere. Afecțiunea era reciprocă. Pe vremea mansardei, Balzac scrisese Laurei :

Am adevărate remușcări de a nu-i fi împărtășit taina noastră domnului de Villers, care mă iubește atît de mult ; n-are față de cine să ne trădeze ; e discret, întrucît a avut succes la femei, și cum mă așteaptă o iarnă trudnică, simt nevoia unei odihne de vreo cincisprezece zile cu vreme frumoasă. Știi bine că L'Isle-Adam e pentru mine raiul pe pămînt și că are asupră-mi o puternică influență. Să nu-ți închipui că încerc să nu trag mîța de coadă, întrucît sînt mai fericit ca oricînd. Dar domnul de Villers, bietul de el, mă iubește atît de mult ! Scrie-i așadar că mi-e la fel de drag. În sfîrșit, om vedea [52]...

---

[51] Cu privire la Villers-La Faye, vezi PHILIPPE BERTAULT : *Balzac et la Religion*, pp. 69—72.

[52] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, p. 53.

Influența contelui de Villers, ex-abate, se exercita asupra lui Honoré în dauna credinței și a virtuții. Nu că ar fi avut prostul obicei de a calomnia o religie căreia îi era atît de îndatorat. Dar firea sa galantă era prin ea însăși „o demonstrație a relativității morale [53].

La înapoierea de la L'Isle-Adam, Honoré a fost invitat de tatăl său la Villeparisis ; aveau să fie poftiți cîțiva prieteni, cărora Honoré le va citi tragedia. Se bizuia pe un triumf și insistase să vină și tăicuțul Dablin, care abia de-l socotise potrivit pentru meseria de expediționar. „Prietenii sosesc, solemna încercare începe. Entuziasmul celui care citește scade treptat, pe măsură ce observă slaba impresie produsă și chipurile de gheață sau consternate ale celor din jur [54]." Odată lectura terminată, Dablin, negustor de articole de fierărie, cunoscut pentru sinceritatea sa brutală, își exprimă pe șleau părerea despre *Cromwell*. „Honoré protestează, contestă competența judecătorului ; dar ceilalți ascultători, deși mai blînzi, sînt deopotrivă de părere că lucrarea e mai mult decît imperfectă[55]." Mama era rănită în amorul ei propriu, iar Laure și Laurence, în afecțiunea lor. Bernard-François, om de treabă, suferea pentru că-l vedea suferind pe fiul său favorit. Propuse ca piesa *Cromwell* să fie încredințată spre lectură unui om competent și nepărtinitor. Surville, atent și prevenitor din dragoste pentru fermecătoarea Laure, se oferi să supună manuscrisul unui academician : Andrieux, autor dramatic, care fusese profesorul său de literatură la Școala politehnică.

Honoré acceptă și adăugă în grabă manuscrisului avertismente naive : „Există cîteva greșeli de limbă, dar intenționate". Laure îl recopie și, în august 1820, *Cromwell* îi fu înmînat marelui expert. Andrieux, om cumsecade, „clasic cu c mic", versificator despre care confratele său Le Brun spunea :

---

[53] PHILIPPE BERTAULT : *Balzac et la Religion*, p. 72.

[54] LAURE SURVILLE : *Balzac, sa vie et ses œuvres d'après sa correspondance*, p. 63.

[55] *Ibidem.*

Dans ces contes pleins de bon mots
Qu'Andrieux lestement compose,
La rime vient mal à propos
Gâter le charme de la prose [56],

citi conștiincios lucrarea începătorului. Însoțită de Laure, doamna Balzac veni să-i afle părerea. Andrieux sugeră că tînărul autor și-ar putea folosi mai bine timpul decît compunînd tragedii sau comedii. Adăugă că nu voia să descurajeze un tînăr și că e oricînd dispus să-i arate „cum trebuie abordat studiul literaturii". Cum pe biroul academicianului se găsea o hîrtie pe care își notase impresiile asupra lecturii, Laure și-o însușî predînd-o lui Honoré. Era o apreciere și mai severă.

„Autorul trebuie să se ocupe de orice, *cu excepția literaturii.*" Honoré primi lovitura în plin, fără a se clinti și fără a-și frînge gîtul, întrucît nu se considera învins.

„Tragediile nu sînt de resortul meu, și-atîta tot", zise el ; și luă din nou tocul în mînă [57]...

Mai întreprinse un ultim demers în favoarea nefericitului *Cromwell.* Cel mai bun prieten al tăicuțului Dablin, Pépin-Lehalleur, fabricant de echipamente militare, era proprietarul unui imobil pe *rue Richelieu* nr. 8, în fața Teatrului Francez, și-l avea chiriaș pe actorul Lafon, societar al Comediei Franceze. Dablin făgădui că-l va convinge pe acesta să citească piesa, dar îl puse pe Balzac să-i promită că va accepta verdictul, oricare ar fi el. „Lasă-i pe copiii tăi să fie judecați de cei care doresc din toată inima să-i găsească fermecători, dacă într-adevăr sînt așa." Sfatul n-a fost urmat. Lafon considerînd piesa nereușită, Balzac îi spuse lui Pépin-Lehalleur că „Lafon e un prost, incapabil să-l judece". În fundul sufletului știa însă prea bine că *Cromwell* era condamnat și că trebuia să exploateze un alt filon, dacă dorea să scrie.

---

[56] *In povestiri de glume pline*
Scrise-ntr-un ritm înaripat,
Cînd n-ar trebui, plasează rime
Și-al prozei farmec l-a stricat...

[57] LAURE SURVILLE : *Balzac, sa vie et ses œuvres*, p. 64.

Nu trebuie să ni-l închipuim deprimat de acest eșec. Încrederea în forțele proprii rămînea neatinsă. Era convins că va găsi o modalitate de exprimare. Disperarea romantică nu reprezentase niciodată o trăsătură caracteristică a copiilor Balzac. Se făcea haz ; se glumea cu dragostea ; gloria și averea erau așteptate. La 18 mai 1820 Laure se mărită cu Surville, la Paris, în biserica Saint-Merry, în prezența întregului clan Sallambier. În actul de căsătorie, mama lui Eugène e numită „doamna Catherine Allain Surville, soția răposatului Midy de la Greneraye, în prezent văduva sa", iar martorul ginerelui este tutorele său, „Jean-Gabriel Milsan, literat". Se pare că pretinsa văduvă și tutorele coabitau, întrucît ambii domiciliau la nr. 4 pe *rue Poissonière* [58]. Cu ei locuia Théodore, o fiică naturală a doamnei Catherine Allain, dar s-ar putea ca Surville să nu fi înștiințat familia Balzac de existența acestui al doilea bastard decît după celebrarea căsătoriei sale [59].

Dar avea oare vreo importanță ? „Rămăsese cu fața curată, iar în rolul de ginere, Eugène Midy de la Greneraye Surville era cît se poate de potrivit." Un rol ? Da, fără îndoială. Ca persoană se dovedi mai puțin strălucit. Cînd tînăra pereche se mută în 1821 la Bayeux, unde se afla noua slujbă, inginerul de clasa a doua nu dispunea decît de salariul său : două sute șaizeci de franci pe lună. Asta însemna mult mai puțin decît promisiunile din contractul de căsătorie și decît ambițiile Laurei, dar ea era o Balzac și, în lipsa unui prezent reușit, imagina un viitor splendid. Își va stimula soțul să avanseze, își va pune în mișcare relațiile și va obține concesionarea tuturor canalelor Franței. În lumile imaginare, cereasca familie stăpînea domenii întinse.

Așteptînd o avansare puțin probabilă, Laure îi invită pe toți ai săi la Bayeux : „Dacă ar veni, mam'mare ar fi bine îngrijită la noi. Am o Euphrasie care-o va sluji cum scrie la carte ; în ce mă privește, mă voi ocupa de micile atenții și

---

[58] ANNE-MARIE MEININGER : *Eugène Surville, modèle reparaissant de la Comédie humaine*, în *L'Année balzacienne 1963*, pp. 195—251.

[59] ANNE-MARIE MEININGER : *Théodore*, în *L'Année balzacienne 1964*, pp. 67—81.

cadouri, de *chauffrette* [60] [*sic*] sau de covorașul de sub picioare, de plimbări oricînd va dori, de muzică, de lucrul de mînă... Dacă ar veni tata, va putea să facă ce dorește în camera sa, va avea muzică, ziarul după ce mănîncă etc... Iar fratele acela în loc să plece în Turena, de ce n-o pornește spre Bayeux [61] ?" Cît despre biata maică-sa, cu starea ei de melancolie, pe aceasta o dăscălea cu drăgălășenie: „Vei spune citind acestea: «O, fata mea, se cunoaște că ești obișnuită cu fericirea; filozofia și voioșia ta n-au fost încă doborîte de viforniță; trecutul nu-ți inspiră decît plăcute reverii despre viitor...» Iar la asta îți răspund că și eu am avut necazuri, dar pe cînd la mine înnourarea e trecătoare... tu, dragă mamă, întorci capul ca să mai vezi norii [62]." Această fermecătoare Laure se dovedea o moralistă plină de înțelepciune, iar dacă, în ciuda unei atît de bune dispoziții, găsea uneori că soțul ei e nițeluși dificil, însemna că era într-adevăr așa.

Capabilă de orice cutezanță, îndrăznește să-i scrie mamei sale: „Te-ai măritat cu tata aproape din conveniență, ești legată de el printr-o prietenie de nezdruncinat, dar poate că nu l-ai iubit [63]". La rîndul ei, Doamna Mamă își admonestează fiica: „Îmi voi îngădui iarăși să mă port ca o mamă cu tine, înaltă și puternică doamnă, sfătuindu-te, tînăra mea prietenă, să te ferești cu grijă de complimentele cu care ești răsfățată tot timpul. Fericirea e foarte rară; e de-ajuns o suflare ca s-o spulbere [64]." În această privință o putem crede pe doamna Balzac, care și-a irosit-o cu atîta pricepere. Apoi, după ce, prudentă, Laure a reușit să scape de un admirator și l-a liniștit pe bănuitorul Surville: „Te aprob, frumoasa mea, că ai grijă să menajezi o inimă care n-ar fi atît de geloasă dacă ar iubi mai puțin [65]". Honoré se poate întoarce la Villeparisis; va găsi aci subiecte — și modele.

Cît despre țelurile sale de viitor, acestea nu s-au schimbat: „Singurele mele două — și uriașe — dorinți, a fi celebru și

---

[60] Corect *echaufferette* — cutie de metal prevăzută cu găurele și umplută cu jeratic pentru încălzirea picioarelor (n.t.).

[61] Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 378 *bis*, fila 30. Citat de MARIE-JEANNE DURRY în *Balzac: Un début dans la vie*, p. 109.

[62] Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A, 378 *bis*, fila 36.

[63] Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 378, filele 244—245. Citat de SUZANNE J. BÉRARD: *Illusions perdues*.

[64] Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 381, fila 92.

[65] *Ibidem*, fila 145.

a fi iubit, se vor îndeplini vreodată ?“ Mai tîrziu, pentru a zugrăvi figura unui tînăr, își va aminti ce era el însuși la douăzeci de ani. „Cîte povești din *O mie și una de nopți* conține o adolescență ?... Cîte lămpi fermecate trebuie să fi mînuit pînă să-ți dai seama că adevărata Lampă fermecată e sau întîmplarea, sau munca, sau geniul ? Pentru anumiți oameni, acest vis în stare de trezie durează puțin ; al meu durează încă ! În vremea aceea, adormeam întotdeauna mare duce de Toscana — milionar — adorat — de-o prințesă — sau celebru[66] !...“ Chiar și atunci cînd munca și geniul său îi vor fi dăruit prințesa și gloria, va înceta el oare să tînjească după Lampa fermecată ?

[66] BALZAC : *Honorine*, „Pléiade“, vol. II, p. 255.

V

PRIMELE ROMANE, PRIMA DRAGOSTE

...O femeie care şi-ar fi dat osteneala să-mi explice capcanele fiecărei căi... şi să mă povăţuiască fără a-mi răni orgoliul.

BALZAC

MANSARDA a fost părăsită înainte de finele anului 1820. Părinţii doreau ca fiul rătăcitor să se înapoieze la Villeparisis. Prin măritişul Laurei se eliberase o cameră. Honoré se resemnă. Şi totuşi.. „Natura asociază trandafirilor spinii, iar plăcerilor o mulţime de necazuri. Mama urmează exemplul naturii... Scumpă surioară, cîtă vreme voi sta aci, îl voi imita pe tata ; nu voi spune nimic [1]..." Nu vor lipsi leacurile împotriva plictiselii. Soţii Balzac păstraseră la Marais o locuinţă pentru diverse prilejuri ; fiul lor putea să ia diligenţa ca să se ducă din cînd în cînd pentru o zi sau două la Paris. Villers-La Faye îl invita la L'Isle-Adam şi se bucura mult de acele încîntătoare zile în care îl citea pe Buffon, lucra, juca zaruri şi asculta poveşti din vremuri de demult. Domnul de Savary, socrul lui Jean de Margonne, îl simpatiza şi el pe acest fermecător tînăr şi încerca să-l atragă în Turena, la proprietatea sa „de la Caillerie", la Vouvray. Pe scurt, viaţa era suportabilă şi Honoré îşi iubea tatăl, care-şi păstra buna dispoziţie bucurîndu-se de fiecare zi. Ce-i drept, nu era independent, nu avea vreo

[1] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, p. 108.

slujbă, iar soră-sa Laurence spunea despre el că locuiește pe strada Chimirgol [2]. „Din fericire, îi scria el Laurei Surville, acum cincisprezece zile mi-a venit ideea să-mi asigur o sută de mii de scuzi din partea publicului, bani pe care urmează să-i primesc treptat, în schimbul cîtorva romane care se vor vinde bine la Bayeux [3]."

Deoarece tragedia îl refuzase, de-aci înainte avea să aștepte gloria de la roman. Făcuse cîteva încercări în acest domeniu încă de foarte tînăr. Ne amintim că acumulase însemnări filozofice și că ele oglindeau raționalismul ateu al lui Bernard-François. Dar ideile lui Honoré erau mai complexe decît acelea ale tatălui său. Nu credea în Providență, într-un Dumnezeu aplecat asupra oamenilor și purtînd de grijă acestor minuscule ființe rătăcite pe-un strop de noroi din univers ; îi plăcea să creadă că anumite făpturi, concentrîndu-și voința, pot dobîndi o putere magică asupra naturii. Dorința atotputerniciei îl obseda, indiferent că ar ține de forța caracterului sau de-o știință ocultă transmisă cîtorva inițiați. Pe la 1820 îi mărturisește unui castelan din Blois : „Voi stăpîni în curînd tainele acestei puteri misterioase. Îi voi constrînge pe toți bărbații să mi se supună, pe toate femeile să mă iubească [4]."

Într-o schiță de roman, *Falthurne* [5], întreruptă și reluată de cîteva ori și a cărui acțiune se desfășura în Italia pe timpul lui Canossa, întrupa acest „magism" într-o fată foarte frumoasă, de statură uriașă și înzestrată cu puteri supraomenești, al cărei nume straniu înseamnă „tiranie a luminii". Ca toate cărțile adolescenților, era plină de amintiri școlare. De la Bossuet preluase perioade nobile ; de la Homer și Vergiliu, imagini. Fénelon și al său *Télémaque* dăduseră stilului culori șterse și dulcege. Romanul era atribuit unui imaginar abate Savonati, bărbat ilustru care provenea din Walter Scott și din Rabelais, și unui tălmăcitor, domnul Matricante, institutor. Savonati, erou al spiritului, era opus lui Matricante,

---

[2] În original : *rue Vide-Gousset* (n.t.).

[3] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, p. 98.

[4] JULES DE PÉTIGNY : *Monsieur de Balzac*, în *La France centrale*, Blois, 4 martie 1855.

[5] BALZAC : *Falthurne*, text inedit prezentat de Pierre-Georges Castex. (Paris, José Corti, 1950.) — Vezi și A. PRIOULT : *Balzac avant la Comédie humaine*. (Paris, Librairie Georges Courville, 1936.)

un fel de Sancho Pancha, iubitor al bunurilor lumești. Două ipostaze ale lui Balzac.

Exaltate în această schiță, setea de putere, magnetismul voinței, dezvăluiau gîndurile secrete și stăruitoare ale ucenicului. Un personaj secundar bine construit, Bongarus, fost călugăr, dovedea că tînărul Balzac își însușise bine lecțiile lui Rabelais și Cervantes. Ceva mai tîrziu va redacta parțial un al doilea *Falthurne*, în care, într-o vîlcea vaporoasă, în mijlocul unor munți albăstrii, o misterioasă fecioară, Minna, îngrijește un cruciat lepros ! *L'Homme de Désir* [*Omul dorinței*] de Saint-Martin, una din cărțile aflate în biblioteca mistică a doamnei Balzac, îi inspirase ideea de a sfîrși romanul prin înălțarea Minnei la ceruri, „pe-un nor de fapte bune". De cînd plecase de la Vendôme, pe Balzac părea să-l fascineze angelismul, cam nepotrivit cu temperamentul său.

După *Cromwell*, între 1820 și 1821, schiță un roman epistolar : *Sténie ou les erreurs philosophiques* [6] *[Sténie sau erorile filozofice]*. Jacob del Ryès, un tînăr în vîrstă de douăzeci de ani, se întoarce la Tours, unde se află o prietenă din copilărie, sora sa de lapte, Sténie de Formosand. Povestea începe printr-o salvare de la moarte. Del Ryès scapă de la înec din apele Loarei doi veri ai Sténiei. Dar, în lipsa lui Jacob, părinții Sténiei o măritaseră cu un cetățean din Vandeea, domnul de Plancksey. La aflarea acestei vești, Del Ryès simte că moare de durere și își vine în simțiri în brațele Sténiei. Dar vai ! ea nu mai e liberă. Vestea unei plimbări făcute împreună la Saint-Cyr-sur-Loire (satul în care însuși Balzac, ca și eroii săi, fusese încredințat unei doici), ajungînd la urechile lui Plancksey, provocă un duel. „Tînăra femeie e deznădăjduită, iubitul e irezistibil, soțul — brutal și cinic [7]." Această iubire romantică amintește de *René*, *Werther* și *Delphine*. Del Ryès e întruparea lui Balzac tînăr, așa cum ar fi dorit să fie : femeile îl găsesc frumos ; debuturile scriitorului sînt întîmpinate de promisiunile gloriei. Citește versuri și întreaga Turenă îl admiră ; trimite Sténiei și unui confident scrisori filozofice despre inexistența lui Dumnezeu,

[6] BALZAC : *Sténie*, text inedit editat de A. PRIOULT. (Paris, Courville, 1936.)

[7] MAURICE BARDÈCHE : *Balzac romancier*, p. 49.

despre vise, despre materialitatea gîndirii. Pe scurt, pentru Balzac, *Sténie* a fost prilejul de a-şi încerca puterile într-un gen care-l ispiteşte : un roman hrănit de idei profunde. Dar îi lipseşte experienţa tehnică pentru a realiza atît de dificila fuziune dintre povestirea romanescă şi digresiunile ideologice. *Sténie* n-a fost niciodată dusă pînă la capăt.

Însuşi autorul îşi dăduse tot felul de sfaturi pe marginea manuscrisului : „De refăcut... De corectat..." Cu toate acestea, gîndindu-ne la vîrsta pe care o avea, opera promitea mult. Ori de cîte ori pomenea de malurile Loarei şi de colinele din Turena, de pajişti, de şirurile de plopi, de rîul Cher cu numeroasele sale meandre, Balzac transmitea cititorului cîte ceva din încîntarea lui. Descria cu dragoste cărările din Saint-Cyr, martorele primilor lui paşi, şi mai ales locul unde îşi petrecuse odinioară zile întregi clădind miniaturale palate Luvru. Toate aceste locuri purtau pentru el straiele permanente ale amintirilor. Plin de-o voluptuoasă melancolie, Jacob evocă, pe fostele sale şantiere, „surioara de lapte, frumoasă ca amoraşii lui Correggio". Balzac nu se gîndea atît la Sténie cît la propria-i soră, Laure. Un amestec de sentimente tulburi, inconştiente, adăuga extazelor romantice un farmec mai original. Între Laure şi Honoré a dăinuit mult timp un fel de galanterie delicată, frăţească, întreţesută cu o atracţie reciprocă irezistibilă şi pură. Dar trebuie spus încă o dată că Balzac nu era destul de matur pentru a face din *Sténie* o carte frumoasă.

De altfel, trebuia să trăiască, să calmeze temerile familiei, să cîştige ceva bani. Datorită grăsanului Sautelet, credinciosul său prieten, cunoscuse la Paris cîţiva tineri scriitori lipsiţi de scrupule, familiarizaţi cu lumea teatrului şi a editurilor. Auguste Lepoitevin, zis Le Poitevin de l'Égreville, fiul unui actor destul de cunoscut, debutase de foarte tînăr prin cîteva romane scrise la repezeală, dar cu ingeniozitate, pe care le semna Vieillerglé. „Ţinea sub ordinele sale, asemenea unui institutor înarmat cu o nuia, vreo duzină de tineri pe care-i numea *mici cretini*. Îi învăţa arta de-a ascuţi pumnalul minţii şi de-a lovi la sigur[8]." Étienne Arago, fratele celebrului astronom, colabora cu Le Poitevin. Acel tî-

[8] HIPOLLYTE CASTILLE : *Les Hommes et les Mœurs en France*, p. 164. (Paris, 1853).

năr Balzac cu ochi înstelaţi le păru plin de idei ; îi oferiră un loc în atelierul lor de confecţionat romane.

Într-adevăr, le fabricau în serie. În ochii lor nu era vorba de-o artă, ci de-o meserie, cu sforăriile şi reţetele ei. Imitau romanele la modă, stil Imperiu-Restauraţie, inspirate la rîndul lor de autorii englezi : romane sentimentale de Miss Edgeworth sau de Miss Opie, cu personaje din lumea aristocraţiei ; romane negre de Ann Radcliffe, de genialul Maturin, de Monk Lewis, în care fantasticul se împleteşte cu groaza. În ele trebuiau să existe o victimă, un scelerat şi un cavaler al dreptăţii, roluri vechi de cînd lumea. Un public nesăţios consuma această imensă producţie, ca şi romanele vesele ale lui Pigault-Lebrun sau Paul de Kock [9]. O ceată de librari-editori, la Palais-Royal ca şi la Marais, era în căutare de autori. Abundenţa era mai solicitată decît talentul. Umbra lui Byron acoperea marfa. După ambiţii atît de înalte, pentru tînărul Balzac însemna cîţiva paşi înapoi, aproape o decădere, dar cum să nu se lase ispitit un adolescent de culisele micilor teatre, iar un tînăr lefter de nişte propuneri substanţiale ?

Trecu prin încercarea primejdioasă pentru orice artist, a disprețului faţă de arta sa. Minunea constă în faptul că parodia deveni pentru el marele adevăr. În spatele trivialităţilor, descoperim un tînăr care a observat uimitoarele treceri dintr-o clasă socială în alta provocate de Revoluţie şi de Imperiu. Autorul a înţeles dublul joc căruia atîţia dintre contemporanii săi îi datorează cariera. În răstimpuri de-o clipă, de sub masca mercenarului se zărea vizionarul.

Auguste Le Poitevin deveni comesean permanent la Villeparisis. Balzac îi scrise Laurei că *Milady Plumpudding* avea naivitatea să creadă că vine pentru ea. Honoré avu mult de furcă pînă s-o facă pe Laurence să înţeleagă că „autorii, fără excepţie, sînt nişte partide foarte proaste, în ce priveşte averea, bineînţeles".

Balzac către Laure Surville, 2 iunie 1821 : Dacă vrei o dare de seamă cum scrie la carte, trece-l în prima coloană pe tata, care se plimbă prin camera sa în lung şi-n lat de cum şi-a citit ziarul ; a doua coloană trebuie să fie transversală, pentru că mama zace la

[9] MAURICE BARDÈCHE : *Balzac romancier*, passim.

pat, bolnavă ; are o congestie pulmonară închipuită, ceea ce a produs atîtea încurcături în următoarele două coloane, care sînt Laurence și Honoré, încît nu ți s-a scris, pentru a-ți aduce la cunoștință cu aceeași ocazie întîmplările bune și cele rele. Cît despre coloana observațiii, referitoare la banii din casă, la numărul soților și al viitoarelor soții, și la trăncăneli, ar fi destule ca s-o umpli, dar va trebui să aștepți zile mai calme [10]...

Cînd îmi vei citi scrisoarea, încearcă să-ți închipui camera mamei, grădina domnului d'Orvilliers, care execută cu fiul său un necontenit du-te-vino pentru a uda grădina, și pe scumpul tău frate scriind în fața căminului, pe mica mobilă pe care se afla odinioară trusa ta pentru scris, imaginează-ți glasul meu și năzbîtiile noastre, întrucît azi e sîmbătă, în ajunul duminicii. Gata ? Hai, străduiește-te un pic. În fine, ai izbutit [11]...

Și cîteva zile mai tîrziu :

Laurence Balzac către Laure Surville, 10 iunie 1821 : Honoré va pleca definitiv în Turena, dar mai înainte trebuie să isprăvească un roman al cărui prim volum e scris foarte nostim, plin de spirit și de imaginație. Mai are de terminat de asemenea, împreună cu prietenul său, lucrarea în patru volume pe care au întreprins-o.

Pînă acum intriga se desfășoară bine, caracterele sînt schițate perfect ; au introdus cu dibăcie două personaje foarte hazlii ce reținlacrimile femeilor prea sensibile, care le-ar putea lăsa să curgă în voie la niște scene cu adevărat dramatice. Ar trebui poate să-ți povestesc pe scurt faptele ; dar, fiind convinsă că romanul se va răspîndi în toată Europa și că va face chiar ocolul lumii, pornind de la Bayeux pentru a face înconjurul Franței, prefer să nu-ți stric surpriza. De îndată ce romanul va fi publicat, îți vom comunica titlul, ca să dai fuga la librarii care nu l-ar fi căpătat. Asta se cheamă diplomație [12]...

Toată casa regreta absența Laurei :

Balzac către Laure Surville, iunie 1821 : Resimți tristețea despărțirii de familia ta ; n-avem oare același sentiment nemaivăzîn-

[10] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, p. 93.
[11] *Ibidem*, p. 94.
[12] *Ibidem*, p. 97.

du-te printre noi, rizînd, sărind, certîndu-te, flecărind, cîntînd ?... In plus, trebuie să-ți mărturisesc că nu mă încîntă de fel gîndul că te duci să faci piața. Dacă la Bayeux trăiești printre neciopliți, nu înseamnă că trebuie să devii și tu așa. Tot însușindu-ți obiceiurile de pretutindeni, devii flexibil ca o pînză de mătase. E arhisuficient dacă te conformezi principalelor uzanțe, de pildă să respiri aerul, să bei cidrul, să mănînci pîinea de Bayeux !... Te pomenești că ai să te mai duci și la liturghie, plecîndu-ți genunchii în fața prejudecăților și a ghipsurilor bisericii ? Chiar ieri am văzut cum se turnau statuile a o sută de sfinți cărora li se vor închina o sută de mii de prostănaci. Oh ! ce bun de exploatat o fi acest Bayeux, plin de bigoți ; trebuie să fie pe-acolo un număr formidabil de mici iubiri și de intrigi, căci toate acestea se ascund sub firma pietății [13]...

Laurence zugrăvea, pentru Laure, viața familială la Villeparisis : „Nu înnebunim de veselie, nu sîntem triști, sîntem niște burghezi de treabă, nu cădem în extreme ; seara, whist sau boston, uneori écarté, vînătoare de verișori, cină ușoară... Cîteva prostii spirituale de-ale lui Honoré, după care mergem la culcare [14]." Honoré o ruga pe Laure să-i găsească, la Bayeux, vreo „văduvă moștenitoare" cu care să se căsătorească :

Balzac către Laure Surville, iunie 1821 : Hai, laudă-mă : douăzeci și doi de ani, purtări frumoase, băiat de treabă, ochi ager, focos, și cel mai bun aluat de soț pe care l-a frămîntat Cerul vreodată. Îți dau 5% din zestre, și-un cadou.

Ar fi șters-o bucuros din Villeparisis :

Am să-ți spun, strict confidențial, că biata mama îi calcă pe urme bunicii, ba și mai rău. Nădăjduiam că epoca în care trăiește i-ar putea influența întreaga structură, modificîndu-i caracterul ; nici gînd. Oh ! Laure, fii atentă, să fim atenți, sîntem nervoși și, cînd ești tînăr, îți faci iluzii ; e-o boală care te cuprinde încetul cu încetul. Ce-mi place în treaba asta e că : *asinus asinum fricat* [15]. Mama spune

---

[13] *Ibidem*, p. 98.

[14] MADELLEINE FARGEAUD : *Laurence la Mal Aimée, în L'Anée balzacienne 1961*, p. 10.

[15] *Măgarul se freacă de măgar* (lat.) — se spune despre două persoane care-și adresează reciproc elogii (n.t.).

mereu : „*Oh ! biată mama, ce obositoare e... Ce tristă boală* etc..." și nu mai departe decît ieri o auzeam jelindu-se ca mam'mare, neliniștindu-se de soarta canarului ca mam'mare, supărată cînd pe Laurence, cînd pe Honoré, trecînd de la un sentiment la altul cu iuțeala fulgerului, neamintindu-și decît de ceea ce confirmă părerea pe care-o susține în momentul respectiv. Și exagerările ! Poate că văd astfel lucrurile de teamă c-o voi vedea pe mama evoluînd la fel. În tot cazul, doresc contrariul, atît pentru ea, cît și pentru noi. Cel mai mult mă contrariază susceptibilitatea pe care o manifestăm. În trei sau patru formăm un orășel ; ne pîndim reciproc ca Montecuculli și Turenne... Oh ! nu există pe lume două familii ca a noastră, și cred că, în felul nostru, sîntem unici [16]...

Își încheia scrisoarea cu vervă :

Deci, surioară, adio. Ridică-te din fotoliu să-ți conduci fratele, care se află acolo, la ușa salonului tău.

„— Ia te uită, ce frumoase sînt lămpile tale !

— Da, nu-i așa ?

— Ah ! pendula e desăvîrșită !

— Deci, te vei întoarce la masă. Vezi să nu te rătăcești prin Bayeux.

— Ah ! vei pune să bată toba după mine.

— Va să zică, la ora cinci.

— Da.

— Ia te uită ! spune Surville, întîlnindu-mă, te duci la plimbare ?

— Da.

— Ei bine ! Așteaptă-mă, te însoțesc."

Goddam ! e doar un vis... Adio așadar, te îmbrățișez cu drag și rămîn țărănoiul tău de frate care nu încetează să te iubească [17].

În această corespondență, atît de plină de viață, în aceste pătrunzătoare comentarii asupra Doamnei Mame, în această imaginație întotdeauna gata să se transforme într-un dialog, un observator literat ar fi putut să-l întrevadă pe romancierul care-și încearcă aripile.

Laurence manifesta o furibundă grabă de-a se mărita. Familia ei o nedreptățea. Precocitatea, inteligența, puterea de

[16] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, pp. 100—101.
[17] *Ibidem*, pp. 103—104.

judecată a Laurei îi dăunau mezinei. Cu toate acestea, avea „sclipiri de inteligență și de judecată dînd îndreptățite prilejuri de mîndrie oricărei mame, dacă n-ar fi avut și alt copil". Scrisorile ei erau „pline de farmec, de prospețime și de spontaneitate [18]". Avea cutezanța să-l înfrunte deschis pe doctorul Nacquart, personaj sfînt în ochii familiei.

Acest domn Nacquart cu expresiile sale pompoase, cu rîsul său zgomotos, cu aerele pe care și le dă, pretențios nevoie mare, cu talent mărunt și devotament mare, îmi pare un medic ca oricare altul, nesinchisindu-se prea mult de bolnavii săi și care, după ce-a făcut uz de întreaga-i retorică, te trimite la țară sau îți recomandă aerul natal, sau în sfîrșit o călătorie, ceea ce înseamnă cam același lucru [19]...

După plecarea Laurei, lui Laurence s-ar fi cuvenit să-i surîdă norocul.

Balzac către Laure Surville, iulie 1821 : În plus, știi bine că Laurence e frumoasă ca o cadră, că are cele mai frumoase brațe și cele mai frumoase mîini ce se pot vedea, că pielea-i este foarte albă și că are doi sînișori admirabil plasați ; că, atunci cînd o folosește, dă dovadă de multă inteligență ; e ușor de constatat că e vorba de-o inteligență naturală, care încă nu s-a dezvoltat. Are niște ochi foarte frumoși ; cît despre tenul ei palid, ar fi pe placul unei mulțimi de bărbați. N-am nici cea mai mică îndoială că măritișul i-ar prii de minune [20]...

Tatăl ei nu-i lăsă nici răgazul de-a se dezvolta în voie, nici de-a alege. La 19 iulie 1821 îi scria Laurei că „a hotărît o căsătorie" pentru Laurence. O căsătorie pe gustul lui Bernard-François. Pretendentul se numea Armand-Désiré de Saint-Piere de Montzaigle. Dublă particulă de nobleță ; dublă mîndrie. Montzaigle provenea dintr-o familie de nobili autentici, măcar că fuseseră înnobilați recent, care stăpînise pe vremuri, la Villeparisis, un castel și niște

[18] MADELEINE FARGEAUD : *Laurence la Mal Aimée*, în *L'Année balzacienne 1961*, p. 11.
[19] Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 378, filele 247—248.
[20] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, pp. 107—108.

ferme [21]. Ce-i drept, fermele şi castelele nu le mai aparţineau. Totuşi, Bernard-François Balzac îl cunoscuse pe tatăl tînărului, mai întîi la Consiliul regelui, apoi în Serviciul de subzistenţă. Această francmasonerie i se părea o garanţie. Pretendentul, în vîrstă de treizeci şi trei de ani, era funcţionar la Biroul pentru încasarea accizului [22] din Paris. „Ce-am putea să ne dorim mai mult, afară de cazul că umblăm după cai verzi pe pereţi [23] ?"

Fără îndoială că trecutul viitorului ginere inspira oarecare temeri : „E una din odraslele Parisului care şi-a făcut de cap cu prisosinţă, fără nimic dezonorant totuşi". Dar tocmai pentru că se bucurase din plin de tot ceea ce viaţa de plăceri şi desfrîu putea oferi unui tînăr zvăpăiat, va deveni implicit un soţ de treabă. Era trufaş ? „Asta, spunea doamna Balzac, din pricină că e foarte priceput la tir şi la sabie. Iată capitolul defecte. Deie Domnul ca la asta să se reducă totul [24]." Honoré, iritat de siguranţa de sine a viitorului său cumnat, pe care-l poreclise *Il Troubaduro*, îl descria ironic : „Face versuri, e unul dintre cei mai grozavi trăgători cu arma şi, la vînătoare, din douăzeci de focuri doboară douăzeci şi şase de animale... E unul dintre cei mai grozavi jucători de biliard ; se învîrteşte, trage, vînează, conduce, face... drege... [25]" Laurence nu întîmpina prea bucuroasă această căsnicie întemeiată din vanitate. Trubadurul nu părea s-o iubească. Fapt cîtuşi de puţin surprinzător. Un raport al poliţiei îl semnala drept un tînăr destrăbălat, care frecventa tripourile şi bordelurile.

Bernard-François încheie pregătirile în grabă, de teamă ca acest vultur de Montzaigle [26] să nu prefere o căsătorie mai avantajoasă. Fură pregătite două serii de anunţuri. Unele spuneau că domnul Balzac, fost secretar în Consiliul regelui, fost director al Subzistenţei, şi doamna Balzac, o măritä pe

---

[21] Cf. PHILIPPE HAVARD DE LA MONTAGNE : *Un beau-frère de Balzac : A.-D. de Saint-Pierre de Montzaigle*, în *L'Année balzacienne 1964*, pp. 39—66.

[22] *Acciz* — impozit care se percepea pe unele obiecte de consum, la aducerea lor într-o localitate (n.t.).

[23] Colecţia Spoelberch de Lovenjoul, A. 379.

[24] *Ibidem*, A. 381, fila 77.

[25] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, p. 107.

[26] Joc de cuvinte : *aigle* = vultur (n.t.)

fiica lor Laurence ; altele, că domnul *de* Balzac și doamna *de* Balzac aduc la cunoștință căsătoria domnișoarei Laurence *de* Balzac cu domnul Armand-Désiré Michaut de Saint-Pierre de Montzaigle. Semnarea contractului a avut loc în ziua de 12 august 1821. Soții Balzac dădeau mezinei lor o zestre de treizeci de mii de franci. „Mama își închipuie că o jertfă pecuniară prețuiește mai mult decît un veac de bună dispoziție [27]." Cu prilejul semnării contractului avu loc la Villeparisis o mare serată, „colea aflîndu-se nenumărate înghețate, rude, prieteni, ba chiar și cunoștințe, prăjituri, nugale și alte dulciuri [28]..." Bernard-François se împăuna mai puțin ca de obicei. O lovitură de biciușcă, dată din greșeală de un vizitiu neîndemînatic, îi rănise corneea, tocmai lui care își menaja cu atîta grijă vederea și sănătatea. „Nimic mai sfîșietor, spunea fiul său, compătimitor, ca durerea unei femei și a unui bătrîn [29]."

Cît despre Honoré, se temea grozav ca doctorul Nacquart, printr-o bunăvoință imprudentă, să nu-i găsească vreo slujbă. Ar deveni atunci :

...un funcționar, o mașină, un cal de manej, care-și face cele treizeci-patruzeci de ture, bea, mănîncă și doarme orele cuvenite. Aș fi la fel cu toți. Oare această învîrtire a roții de moară, această neîncetată întoarcere a acelorași lucruri, se cheamă a trăi ? Măcar dacă ar da cineva, acestei existențe reci, vreun farmec oarecare. N-am cules încă florile vieții și mă aflu în singurul anotimp în care înfloresc ! La ce-mi va folosi averea cu satisfacțiile pe care ți le procură cînd voi avea șaizeci de ani ? Cînd nu mai faci altceva decît să asiști la viața altora, și cînd nu-ți mai rămîne decît să-ți plătești locul, mai e oare necesar să ai costume de actori ? Un bătrîn e un om care a luat masa și care se uită la alții cum mănîncă. Numai că farfuria mea e goală, nu e cîtuși de puțin aurită, fața de masă e spălăcită, iar felurile nesărate. Mi-e foame și n-am cu ce să-mi astîmpăr lăcomia ! De ce-aș avea nevoie ?... De niște delicatese, căci n-am decît două pasiuni, dragostea și gloria, și nici una n-a fost încă satisfăcută, și nici nu va fi vreodată [30]...

---

[27] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, p. 108.
[28] *Ibidem*, p. 111.
[29] *Ibidem*, p. 112.
[30] *Ibidem*, p. 113.

N-am decît două pasiuni, dragostea și gloria, iată fraza lui preferată. Aproape toți adolescenții de mare caracter au rostit-o, dar acesta se simte nesățios. E însetat de lume și se teme să nu fie frustrat. Începînd din octombrie, se mai liniști un pic. Va fi cruțat de slujba de mic funcționar, întrucît colaborarea sa cu Le Poitevin devenea rodnică. Hubert, un editor cu sediul la galeriile de lemn de la Paris-Royal, le cumpără cu opt sute de franci un roman : *L'Héritière de Birague [Moștenitoarea din Birague]*, pe care-l semnaseră : Veillerglé și Lord Rhoone *(Rhoone* fiind anagrama lui *Honoré*). Era, spunea Balzac, „o adevărată porcărie literară". Un trădător rîvnea o moștenire ; peste toată povestea plutea un secret de familie ; intervenea un protector. Dar doi foști ostași, personaje comice în maniera lui Walter Scott, trăiau cu adevărat. Romanul se vîndu probabil destul de bine, întrucît următorul : *Jean-Louis ou la Fille trouvée [Jean-Louis sau Fiica găsită]* a fost plătit cu o mie două sute de franci. Era umilitor să publici asemenea gunoaie, dar încîntător să poți spune familiei : „Îmi cîștig existența". Și pe urmă, nu scria decît gunoaie ? Herculeanul său Jean-Louis aducea cu Pantagruel. Îndemînarea lui Balzac de-a urzi intrigi fantastice îl amintea pe Beaumarchais. În pofida atîtor absurdități, sprinteneala textului, arta de a povesti erau foarte promițătoare. Pastișa favoriza formarea unui scriitor înnăscut care, fără să-și dea seama, își punea pecetea asupra operei. Dar grijile bănești, hărțuitoare, îi alterau aptitudinile, impunîndu-i să lucreze în grabă. Creierul îi era de pe-acum plin de cifre : „Dacă vînd cu două mii de franci *Clotilde de Lusignan ou le beau Juif [Clotilde de Lusignan sau frumosul evreu]*, roman pe care-l voi scrie singur, și dacă public patru romane pe an, voi fi bogat". Într-adevăr, în felul acesta ar fi cîștigat mai mult decît reprezenta salariul tatălui său ca director al Subzistenței. Dar nu erau decît socoteli fantastice.

Honoré aducea la cunoștința Laurei vești triste despre soții Montzaigle. Laurence, bolnavă din prima zi de căsătorie, avea crize de nervi și-și pierdea frumosul păr negru. Soțul ei pleca la vînătoare și o lăsa mereu singură. Suferindă, departe de cerească familie, ea citea *L'Esprit des Lois*

[*Spiritul Legilor*] într-un „mare salon care pare negru". Curînd, creditorii lui Montzaigle începură să-l hărțuiască, deoarece Trubadurul era înglodat în datorii. Laurence veni, cu lacrimi în ochi, să se plîngă la Villeparisis. Bunica Sallambier declară că vulturul vulturilor e o pușlama, o lichea în toată puterea cuvîntului și că „l-ar putea aduce în sapă de lemn și pe Marele Mogol [31] în persoană". Asemenea ginerelui și nepotului ei, mam'mare folosea cu plăcere comparațiile istorice, grandioase și excesive. „În ce-l privește pe papa, el e ca o piramidă egipteană, neclintit în mijlocul prăbușirilor mondiale, întinerind mereu." Doamna Mamă, care stătea foarte bine cu sănătatea, se ducea la Paris în „delicata caleașcă" a vecinei sale, doamna de Berny, pe care o „sîcîia" fără încetare pe toată durata drumului. „Să-i mai faci omului un bine !" conchidea Honoré, căinînd-o pe amabila vecină.

Căci „doamnele și domnișoarele din capul satului", doamna de Berny și fiicele sale, jucau un rol de seamă în gîndurile familiei Balzac. Soții Berny aveau două case la Villeparisis, una lîngă locuința familiei Balzac, închiriată unui colonel ; a doua, cumpărată în 1815 de la familia Montzaigle ajunsă în sapă de lemn, și situată la capătul satului, de unde expresia „doamnele și domnișoarele din capul satului". Această casă, ultima din partea locului, nu se deosebea de celelalte decît prin proporții și prin numeroasele-i ferestre cu gemulețe patrate. Cîtuși de puțin seniorială, dar vastă și confortabilă, dădea spre un teren nisipos, mărginit de portocali și de rodii plantați în lăzi. Bernard-François îl cunoscuse cu mult în urmă pe Gabriel de Berny, consilier la Curtea regală (și cîndva la Curtea imperială). Cele două familii locuiau, în cartierul Marais, în imediata vecinătate, dar în atitudinea doamnelor și domnișoarelor de Berny se putea sesiza o nuanță de condescendență față de doamna Balzac, și o nuanță de respect în aceea a doamnelor și domnișoarelor Balzac. Cînd se duceau să le invite pe doamnele și domnișoarele din capul satului la vreo „crăpelniță", Laure și Laurence își puneau rochiile de duminică. Particula de nobleță a familiei Berny era mai autentică decît a familiei Balzac, iar rangul social mai ridicat.

---

[31] Titlu dat suveranilor mongoli coborîtori din Timur Lenk (Tamerlan), caracterizați prin marele fast al curții lor (n.t.).

Gabriel de Berny se căsătorise pe vremea Terorii, la 8 aprilie 1793, cu Laure Hinner, fiica unui harpist de origine germană și a Louisei de Laborde, cameristă a Mariei-Antoaneta. Născută la Versailles, la 23 mai 1777, micuța Laure îl avusese ca naș pe Ludovic al XVI-lea și pe regină drept nașă. De aceea și purta numele de *Louise-Antoinette*-Laure. Nu lipsit de strălucire. Copil fiind, trăise în intimitatea Curții, și în purtarea ei se mai cunoșteau nobilele și grațioasele maniere. După moartea muzicianului Hinner, văduva lui se recăsătorise cu cavalerul de Jarjayes, unul din cei rămași credincioși Mariei-Antoaneta și care încercase să organizeze evadarea reginei, prizonieră în închisoarea du Temple. Jarjayes servise drept model lui Dumas-tatăl pentru personajul cavalerului de Maison-Rouge. În această atmosferă tragică, Laure Hinner, în vîrstă de numai șaisprezece ani, fusese măritată în grabă cu contele de Berny. Aproape imediat, avu loc arestarea tinerilor soți. Căderea lui Robespierre le salvă viața. În 1799 Gabriel de Berny intră în administrația subzistenței militare (devenind astfel colegul lui Bernard-François). În 1800 ajunse subșeful personalului din ministerul de interne, iar în 1811, consilier al Curții din Paris.

Soții avuseseră nouă copii ; un băiat și o fată muriseră. Menajul scîrțîia. Gabriel de Berny, a cărui sănătate era șubredă, părea bătrîn, deși avea doar cincizeci de ani. Ursuz, posomorît, bombănind într-una, era pe cale să-și piardă vederea și își lăsa moșia tot mai mult în stăpînirea absolută a soției sale, „care tăia și spînzura", fără a o scuti însă de reproșuri, de plîngeri și de accese de mînie. Asupra trecutului acestei perechi plana o stranie și jalnică poveste. Din 1800 pînă în 1805 contele și soția sa trăiseră despărțiți. Laure de Berny se îndrăgostise pe vremea aceea de „un corsican fioros care se înfruptase din tinerețea ei", iar din această legătură rezultase o fetiță, Julie. Mai tîrziu, dispărînd înfiorătorul Campi, soții se împăcaseră și Berny o tolera uneori, la Villeparisis, pe Julie Campi, „de-o frumusețe răpitoare, o floare a Bengalului".

De cînd se întoarse la Villeparisis, Honoré de Balzac o întîlnea adesea pe doamna de Berny cu odraslele ei. „Aceste domnișoare în alb și acești domni de Berny în negru" asistară la praznicul satului și la botezul copilului pe care-l

născuse Louise Brouette, bucătăreasa familiei Balzac. La Villeparisis, doamnele și domnișoarele din capul satului făceau figură de castelane.

Balzac către Laure Surville, februarie 1822: Să-ți mai povestesc că, dintr-o căzătură, domnișoara de Berny[32] era cît pe-aci să se facă fărîme; că domnișoara Elisa[33] nu e atît de proastă precum ne-o închipuisem, că are geniu pentru pictură și în special pentru caricatură, că e muziciană... că doamna de Berny s-a făcut negustoreasă de ovăz, de tărîțe, de grîu și de nutreț, deoarece a băgat de seamă, după patruzeci de ani de gîndire, că banul e totul. Domnul de Berny nu vede mai bine decît anul trecut și a mai scăpat de liota sa de copii (se spune că domnul Manuel[34] a pus la cale toată treaba), ducînd doi la colegiu ca interni. Unul din cei doi are o bursă... Doamna Michelin[35] a născut o Micheline al cărei titular e domnul Michelin. De altfel, copiii doamnei de Berny sînt singurii de pe glob care știu să rîdă, să danseze, să mănînce, să doarmă și să vorbească cum trebuie; iar mama lor continuă să fie o femeie foarte amabilă și foarte afectuoasă[36]...

Tonul acesta glumeț ascundea un interes mult mai viu. Honoré, primit în „casa din capul satului" pentru a da lecții copiilor Berny, fusese cucerit de mamă. Nu pentru că ar fi fost în intenția ei. Nu-și ascundea cei patruzeci și cinci de ani pe care-i avea, recunoștea că e bunică și nu-i trecea desigur prin minte să seducă un tînăr de douăzeci și doi de ani. Foarte ironică, chiar caustică, glumea bătîndu-și joc de purtările lui Honoré, de lăudăroșeniile, de ambițiile sale. Însă observa la el o rară inteligență, darul de-a improviza cu înfocare și patima pe care o dovedea pentru orice, făcîndu-te să uiți restul. Îl asculta povestindu-și copilăria și felul

---

[32] Augustine-Jeanne-Antoinette, a doua fiică a doamnei de Berny.

[33] Louise-Emmanuelle, zisă Elisa, a treia fiică în viață a doamnei de Berny. Jeanne-Augustine-Aimée murise, la cincisprezece ani, în 1816.

[34] Locatar și prieten al soților Berny.

[35] Émilie-Gabrielle, fiica cea mai mare a doamnei de Berny, se născuse la 20 ianuarie 1794, cu o lună înainte de arestarea mamei sale. Se căsătorice la Villeparisis, la 23 noiembrie 1819, cu Antoine-Victor Michelin, judecător la tribunalul din Chartres.

[36] BALZAC: *Correspondance*, vol. I, pp. 130—131.

în care maică-sa îl lăsase în părăsire vreme atît de îndelungată, „cu nişte vorbe înflăcărate de tînăr ale cărui răni mai sîngerează încă". El, la rîndul său, nu prididea punîndu-i întrebări despre oamenii Vechiului Regim ; simţea cu putere contrastul dintre burghezii cartierului Marais, prieteni de-ai părinţilor săi, şi această fină a reginei. Asculta cu încîntare glasul ei de aur. „Ş-ul rostit de ea era ca o mîngîiere... În chipul acesta extindea, fără s-o ştie, sensul cuvintelor, şi îţi purta sufletul într-o lume supraomenească [37]..."

Încet-încet, cum continua să fie atrăgătoare, îndrăzni s-o dorească. Chipul, fără a fi izbitor de frumos, strălucea de bunătate spirituală. Pielea gîtului şi a umerilor părea să aparţină unei fete. Bănuia îndeosebi că această femeie, şi numai ea, era în stare să-i ofere ceea ce-i lipsea : bun gust, cunoaşterea oamenilor şi potolirea violentei sale pofte de dragoste înteţite de vîrstă, de cărţile pe care le citea şi de glumele deşucheate ale tatălui său. „Dragostea îşi are intuiţiile ei, precum geniul." Se îndrăgosti brusc, fără a şti mare lucru despre dragoste.

Pentru un adolescent stîngaci, trecerea de la glume la posesiunea unei femei respectate pare o performanţă imposibilă. Plecînd de la ea, se întreba zilnic : „O voi avea ?" Apoi, mai mult duios decît îndrăzneţ, continua să tacă. Totuşi, ştia că e nefericită. Vedea cît de mult suferă din pricina crizelor de mînie şi a nulităţii soţului ei. Cu şapte ani în urmă pierduse un fiu care ar fi avut vîrsta lui Honoré [38]. Faptul acesta crea o legătură sentimentală ; amintirea celor morţi le vine foarte la îndemînă celor vii. Ştia că avusese un amant; asta părea s-o facă mai puţin inaccesibilă. Poate din toamna anului 1821, poate în primăvara lui 1822 riscă o declaraţie : „Mai întîi o să găsiţi în asta prilejul uneia din cele mai straşnice ironii din lume, sau o distracţie amuzantă potrivită felului dumneavoastră de a fi [39]..."

---

[37] BALZAC : *Le Lys dans la Vallée*, „Pléiade", vol. VII, p. 796. (Vezi în rom. BALZAC : *Crinul din vale*, trad. Lucia Demetrius, ELU, 1967, p. 33.)

[38] Louis-Adrien-Jules de Berny (1809—1814).

[39] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, p. 140. Scrisorile lui Balzac către doamna de Berny fiind arse după moartea celei căreia îi erau destinate, n-au mai rămas decît ciornele.

Balzac către doamna de Berny, martie (?) 1822 : Gîndiți-vă, doamnă, că, departe de dumneavoastră, există o ființă al cărei suflet, datorită unui admirabil privilegiu, străbate distanțele, urmează prin aer un drum ideal, și aleargă, beat de fericire, să vă stea fără încetare în preajmă ; căreia îi face plăcere să asiste la viața dumneavoastră, la sentimentele dumneavoastră ; care ba vă compătimește, ba vă dorește, dar care vă iubește cu acea căldură a sentimentelor și acea prospețime a dragostei pe care n-o cunoaște decît tinerețea ; o ființă pentru care sînteți mai mult decît o prietenă, mai mult decît o soră, aproape o mamă, și chiar mai mult decît toate acestea ; sînteți pentru mine un fel de divinitate vizibilă căreia îi raportez toate acțiunile. Într-adevăr, dacă visez măreție și glorie, e pentru a alcătui din ele o scară cu ajutorul căreia să pot ajunge la dumneavoastră, iar dacă încep un lucru important, o fac în numele dumneavoastră. Fără s-o știți, sînteți pentru mine o adevărată protectoare. În sfîrșit, imaginați-vă tot ce poate fi mai tandru, mai afectuos, mai grațios, mai expansiv într-o inimă omenească, și cred că se află într-a mea cînd mă gîndesc la dumneavoastră [40]...

Toate acestea erau adevărate ; un bărbat foarte tînăr crede aproape totdeauna în scrisorile de dragoste pe care le scrie. Ea glumea pe socoteala lui, a suspinelor, a romanelor, a purtării sale. El stărui: „Ce plăcere poate face unui suflet generos ironizarea unui nefericit [41] ?... Pe măsură ce trece timpul îmi dau tot mai bine seama că nu mă iubiți, că nu mă veți iubi niciodată... și că perseverarea ar fi într-adevăr o nebunie. Cu toate acestea, perseverez [42]." Ea îi răspunse că n-o va găsi vreodată altfel decît înconjurată de copiii ei, că are patruzeci și cinci de ani, că ar putea să-i fie mamă. Fapt e că doamna Balzac avea *un an mai puțin* decît „doamna din capul satului". „Dumnezeule ! Dacă aș fi femeie, dacă aș avea patruzeci și cinci de ani, și dacă aș fi încă frumoasă, ah ! cît de diferit m-aș comporta în comparație cu dumneavoastră... M-aș lăsa pradă acestui sentiment, încercînd să regăsesc în el plăcerile primei tinereți, iluziile sale nevinovate, naivitățile și toate încîntătoarele sale privilegii [43]..." Știe că n-are nici

[40] *Ibidem*, p. 141.
[41] *Ibidem*, p. 150.
[42] *Ibidem*, p. 150.
[43] *Ibidem*, p. 152.

farmecul, nici îndrăzneala unui îndrăgostit ; dar „sînt ca acele fete care par stîngace, proaste, timide, blînde, și care ascund sub acest văl flăcări... ce vor mistui căminul, casa și totul [44]..." Se compară cu Rousseau din *Confesiuni*. Nu e oare același tip de îndrăgostit, în căutarea unei doamne de Warens totodată amantă și mamă ? N-o cheamă și pe ea Laure, ca pe mama și pe sora preferată a lui Honoré ? Sora nu-și găsește loc decît în amintirile și în sufletul lui. Spre această nouă Laure se îndreaptă „ceata hoinară a iubirilor, speranța tuturor voluptăților".

Între timp, singură la Saint-Mandé cu trubadurul ei plin de datorii, biata Laurence, însărcinată, lua drumul Muntelui de Pietate, „unde îi dispărură — pentru totdeauna — diamantele și frumosul șal de caşmir [45]". Montzaigle ceru socrului său să se declare chezaș, ca să poată împrumuta cinci mii de franci. Socotind că era cazul „să fie oprită scurgerea acestui nou butoi al Danaidelor", Bernard-François refuză categoric. Chinuită de certurile care aveau loc, Laurence fu cît pe-aci să avorteze. Doamna Balzac spunea că „se simte ca în iad" văzîndu-și fiica atît de prost îngrijită : „O tînără de optsprezece ani, un mamoș de optzeci de ani, care n-a cunoscut vreodată faima și pe care e de-ajuns să-l vezi ca să-ți piară curajul de a-i încredința pînă și o pisică [46]". În cele din urmă scăpară numai cu spaima și, în aprilie 1822, Doamna Mamă plecă la Bayeux.

Honoré rămase singur la Villeparisis, cu tatăl său și cu mam'mare. Mai puțin supravegheat, ar fi stat bucuros de dimineață pînă seara în casa din capul satului, unde e destul de bine primit. Numai că lui îi trebuie mai mult decît prietenie : „Cînd v-am văzut pentru prima oară, simțurile mele au fremătat... Cei patruzeci și cinci de ani ai dumneavoastră nu există pentru mine, sau, dacă îi zăresc o clipă, îi consider ca o dovadă de intensitate a pasiunii mele... Așa că vîrsta dumneavoastră, care v-ar face ridicolă în ochii mei dacă nu v-aș iubi cu adevărat, e dimpotrivă o legătură, ceva atrăgător care mă face să vă fiu atașat prin ciudățenia sa, prin felul

---

[44] *Ibidem*, p. 153.

[45] MADELEINE FARGEAUD : *Laurence la Mal Aimée*, în *L'Année balzacienne 1961*, p. 18.

[46] Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 381, fila 101.

cum contrastează cu părerile de toate zilele... Eu sînt unicul judecător al frumuseţii dumneavoastră [47]..." Dacă ea îi respinge omagiul, dacă-i oferă prietenia, va înceta s-o mai vadă. De ce s-o fi temînd ? „Morala, moravurile, aş deveni oare demnă de dispreţ ?" O ştie cu „principii filozofice", adică morala veacului al XVIII-lea. Dacă sincer crede în ideile ei, „înseamnă că murim pe deplin, că nu există nici viciu, nici virtute, nici iad, nici rai, şi că singurul lucru care trebuie să ne călăuzească este axioma : Bucură-te cît mai mult de plăceri [48]..." Dacă ar deveni amanţi, nu numai că n-ar fi dezonorată, dar atît unul cît şi celălalt ar fi onoraţi.

Scrisorile sosesc, zi de zi, pline de pasiune, adeseori frumoase. De fiecare dată, tînărul Balzac face o ciornă sau două — şi, odată transcrise, le păstrează. Încearcă să-i împărtăşească reveriile sale filozofice. O ştie inteligentă şi speră că o va interesa descrierea înlănţuirii de gînduri care, după Leibniz, merge de la materie pînă la om. „El susţine că arborii, prin însuşi faptul că se nasc şi cresc, au idei, dar extraordinar de confuze [49]." Laure de Berny ascultă, zîmbeşte, dar îi cere categoric tînărului filozof să nu-i mai pomenească de dragoste. Altfel, va refuza să-l mai vadă.

Balzac către doamna de Berny : Cred că înţeleg scrisoarea dumneavoastră. E un ultimatum. Adio, sînt deznădăjduit şi chinurilor lui Tantal le prefer suferinţa exilului. Socotesc că dumneavoastră, care nu veţi suferi de fel, vă e perfect indiferent ceea ce mi s-ar putea întîmpla. Doresc din toată inima să credeţi că nu v-am iubit niciodată ! Adio [50]...

Bineînţeles că el nu vrea să ajungă la despărţire. Parcă ea, de altminteri, o doreşte ? Nu e oare plăcut, la patruzeci şi cinci de ani, să fii adorată ? Tînărul e puţin cam stîngaci : părinţii, vulgari, nu sînt pe placul celeia care e fina Marieі-Antoaneta. Ce-are a face ? „Pe-un morman de băligar poate să crească o floare" şi ea are prea mult bun-simţ spre a nu-şi da seama că autorul unor asemenea scrisori e departe de-a

[47] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, pp. 161—162.
[48] *Ibidem*, p. 162—163.
[49] *Ibidem*, p. 178.
[50] *Ibidem*, p. 166.

fi mediocru. Scrie romane proaste. Să fie oare chiar atît de proaste ? Ea îi va inspira altele, mai demne de el, ajutîndu-l să cunoască lumea bună şi femeile. Astfel, fiecare se preface zilnic că părăseşte scena. Precum îndrăgostiţii lui Molière, reintră în scenă, unul din stînga, altul din dreapta, surîzînd bucuroşi că se regăsesc. Într-o seară, după ce şi-a luat rămas bun, se înapoiază şi o găseşte îngîndurată ; în grădina învăluită în beznă, se aşază amîndoi pe-o bancă, sub privirea stelelor. Ea îi îngăduie primul sărut.

Balzac către doamna de Berny : Te gîndeşti la mine tot atît cît mă gîndesc eu la dumneata ? Mă iubeşti atît cît spui ?...

Ce drăguţă erai ieri ; de multe ori te-am visat sclipitoare şi plină de farmec, dar mărturisesc că ieri ţi-ai depăşit rivala, solitara creaţie a gîndurilor mele, şi, cu excepţia zîmbetului duios pe care mi-l imaginez, străluceai în deplina frumuseţe ideală pe care ţi-o atribuiam cu atîta generozitate, pierzînd speranţa că o vei egala vreodată. Nu-mi mai pomeni de vîrsta dumitale, ca să nu izbucnesc în rîs, dar ar fi o glumă proastă, iar tovarăşul meu şchiop mi-ar spune la rîndul lui că nu pari să ai nici treizeci de ani !

Recunoaşte că aceea era rochia strîmtată duminică, şi că ieri n-ai pus-o decît pentru că nu-mi putea fi reproşată, şi că doreai să mă bucur de ea, răsplătind astfel nedreptatea pe care mi-o făcuseşi cu paietele. Dar, ca să mă faci cu-adevărat fericit, trebuie să-mi spui la sosire un bună ziua la fel de tandru ca acel bună seara pe care l-ai rostit [51].

Doamna de Berny mai amînă cîtva timp dăruirea totală. Promisiunile alternau cu eschivări în ultimul moment. „Dar nimic nu mă va împiedica, scria el, să mă aflu la ora zece la poartă şi să rămîn în amintirea aceleia cu care trebuia să mă întîlnesc acolo. Ar fi îngrozitor să aştept fără speranţă [52]." Într-o seară, după ce s-a prefăcut că pleacă, se întoarce, o găseşte în grădină şi ea îi cedează.

Balzac către doamna de Berny, începutul lunii mai 1822 : O, Laure, îţi scriu în miezul unei nopţi pline de făptura ta, în liniştea ei şi urmărit de amintirea sărutărilor tale ameţitoare ! Şi ce gînduri

[51] *Ibidem*, p. 173.
[52] *Ibidem*, p. 179.

mi-ar putea trece prin minte ? Le-ai luat pe toate cu tine. Da, întreg sufletul meu s-a legat de-al tău şi nu vei mai păşi de-aci înainte decît alături de mine.

Oh ! mă scald într-o iluzie vrăjită, fermecătoare şi magică ; n-am înaintea ochilor decît banca ; nu simt decît blînda ta apăsare, iar florile din faţa mea, aşa uscate cum sînt, păstrează un miros îmbătător.

Mărturiseşti temeri şi le rosteşti cu un glas care-mi sfîşie inima. Doamne ! acum sînt sigur de jurămintele pe care le făceam, căci sărutările tale n-au schimbat nimic. — Oh ! într-adevăr, m-am schimbat ; te iubesc la nebunie [53]...

Obsedat de amintirea lui Rousseau, o numeşte „biata mea mamă..." Îi vine foarte greu să se smulgă de lîngă ea. Uneori, părăsind-o, seara, revine de unul singur la „banca îndrăgită" pentru a visa acolo, văduvit, mahmur. Cînd se întoarce în casa părintească, totul îi pare şters, decolorat. „Zîmbetul lui mam'mare mi-a displăcut, glasul tatălui meu nu mai era atrăgător, şi-am citit ziarul cu lacrimi în ochi..." Pînă şi rîsul în hohote al bunei măicuţe Comin citind *Jean-Louis* şi zicînd : „Ah ! domnule, că tare amuzantă e cartea asta", nu-i mai făcea nici o plăcere. Îi scrie Laurei : „Mai bine nu m-aş fi născut... Eşti atît de nenorocit singur, atît de nenorocit în societate [54]..."

Orice pasiune devine curînd imprudentă ; era prea des văzut la „doamnele şi domnişoarele din capul satului". Copiii din familia Berny înţelegeau, judecau şi condamnau : „Cred că nu ne putem preface fără ca privirea iscoditoare a fetelor să ne dibuie. Nu ştiu, dar niciodată n-o pot privi pe E. [55]. fără ca ea să roşească... În ce-o priveşte pe A. [56], dispreţul şi o sumedenie de alte sentimente îşi fac apariţia acum. J. [57] ne-a înţeles de mult, şi toate ne învăluie cu o sumedenie de simţăminte pe care nu-şi mai dau osteneala să le ascundă [58]..."

---

[53] *Ibidem*, p. 180.
[54] *Ibidem*, pp. 111—112.
[55] Elisa de Berny, născută la 28 iunie 1806. Avea şaisprezece ani.
[56] Alexandrine de Berny (nouă ani), născută în 1813.
[57] Jeanne de Berny (douăzeci şi cinci de ani), născută la 10 aprilie 1797.
[58] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, pp. 182—183.

Acum doamna de Berny e cea care riscă, iar tînărul ei amant cel care o imploră să fie prudentă. Trebuie precizat că Doamna Mamă, înapoiată de la Bayeux, a ghicit totul, că nu vede cîtuși de puțin cu ochi buni nenumăratele vizite pe care le face fiul ei la casa din capul satului și, mai ales, cele nocturne. Tinerii sînt transparenți. Doamna Balzac știe că Honoré e îndrăgostit de-o contemporană a mamei sale și că, obsedat de această iubire, nu mai lucrează. Hotărîrea e luată repede : îl va trimite la Bayeux, la soții Surville.

Cum ar putea Honoré să reziste ? Maică-sa l-ar fixa cu acea privire albastră și rece care-l îngheață. De altfel, e bucuros s-o revadă pe sora lui, să cerceteze Bayeux-ul, să studieze proaspătul menaj, dar e trist că trebuie să-și părăsească iubita. Vrea cel puțin „să revadă banca" pentru ultima oară, ba chiar... Îndrăznește să ceară mai mult : ca ea să vină la Paris. Va fi acolo, singur, în locuința provizorie a părinților săi. „N-ai putea să vii și tu ?..." *Calendar* : „revederea băncii" miercuri 8 mai ; va petrece în tovărășia ei, la Paris, ziua de duminică 12, urmînd să plece la Bayeux pe data de 14.

Părinții lui sînt bucuroși la gîndul că pleacă. *Bernard-François Balzac către Laure Surville, 18 mai 1822 :* „Vi-l trimitem pe Honoré... Culege în fiecare zi cîte ceva pentru a cunoaște lumea... dar nu dobîndește nimic, sau aproape nimic, în ce privește prima dintre toate problemele : sănătatea. N-a știut să organizeze acest serviciu. Chiar dacă îi trece vreodată prin cap, drept urmare a serioaselor avertismente pe care i le dă fizicul său, cred că hotărîrile le amînă întotdeauna pe-a doua zi [59]..."

De fapt, Honoré a reușit să-și amîne plecarea pînă la 21 mai. Pentru drum, doamna de Berny i-a dat o sticluță cu apă de Portugalia, „amuleta ei" și niște poezii de Chénier citite împreună ; el i-a smuls făgăduiala că-i va trimite săptămînal o scrisoare scrisă „mărunt și fără spații albe", pe adresa „Domnul Honoré, la Domnul Surville, *rue Teinture*, Bayeux". Ce tristă e plecarea ! Trebuie să lași baltă totul : afaceri, plăceri. Dar poți să dai înapoi ? „Fatala călătorie e hotărîtă atît de categoric încît mama vorbește despre ea de

[59] Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 380, filele 27—28.

parcă aș fi deja pe drum..." Pe fiica sa Laure, doamna Balzac o înștiințează că Honoré pleacă „într-un hal să-i plîngi de milă" și că nu s-au despărțit în termeni prea buni. Dramatizează. Louis Brouette, servitorul care urmează să vadă cu ochii lui că Honoré s-a urcat într-adevăr în diligență, se întoarce povestind că tînărul lui stăpîn călătorește cu „o contesă foarte amabilă", căreia începuse deja să-i vorbească în momentul plecării. Perfect ! dacă pe parcurs îi arde să facă pe cavalerul galanton, înseamnă că dracul nu e atît de negru pe cît se temuseră părinții grijulii. În realitate, Honoré iubește atît de mult viața și o transformă cu atîta ușurință în ficțiune încît nu poate fi multă vreme nefericit.

VI

INTERLUDIU LA BAYEUX

Am fost adeseori general, împărat; am fost Byron, apoi nimic. După ce zburdasem pe culmea faptelor și fenomenelor omenești, constatam că-mi rămîn de urcat toți munții.

BALZAC

LA Bayeux, frumos oraș normand, Honoré sosi în apropiere de port, la biroul Mesageriilor. Cumnatul său îl conduse în *rue Teinture*. Vopseaua verde de pe poarta mare cădea bucăți-bucăți. O servitoare tinerică, cu o basma de bumbac pe cap, veni să facă o mică reverență. Apartamentul, împodobit cu lambriuri de nuc lustruit, era întunecos, „cu cîteva scaune îmbrăcate în tapițerie și cîteva jilțuri străvechi așezate la rînd". Trei ferestre dădeau spre o grădină de provincie. „De la podeaua ceruită cu îngrijire pînă la perdelele de pînză cu patrate verzi, totul strălucea de curățenie ca într-o mănăstire[1]." Laure se dovedea a fi o gospodină bună. Ce fericit era revăzînd-o pe Ti-Laure, sora lui preferată atît de apropiată de el din punct de vedere spiritual!

În ceea ce o privea, era încîntată de această vizită. Așa cum se cuvine unei fete din cartierul Marais, își iubea mult bărbatul. Bayeux nu-i prea plăcea. La sosire făcuse senzație prin verva și tupeul ei. Dar se știe că Surville, simplu inginer de poduri și șosele, nu cîștiga decît două sute șaizeci de franci

[1] BALZAC: *Une Double Famille*, „Pléiade", vol. I, p. 958. — Vezi și abatele JOSEPH DESMARES: *Honoré de Balzac à Bayeux, 1822.* (Bayeux, Imprimerie Colas, 1940.)

pe lună. Statul folosea un politehnician la măsuratul bolovanilor sau al pietrelor de caldarîm, la săpatul rigolelor, la trasarea acostamentelor, la adîncirea șanțurilor. Această activitate de rutină îl plictisea, iar atîta mediocritate o decepționa pe soția sa. Ea visa să facă lux ; el, lucrări importante, îndeosebi poduri, canale. Ah ! canalele : „Scumpul inginer" era totuși gras și îndesat, fredonînd în timpul lucrului ; sosirea unui cumnat înțesat de proiecte și gata să se entuziasmeze pentru ale altora reprezenta o diversiune plăcută.

Cu Laure, Honoré vorbi despre cărțile sale. Susținea că *L'Héritière de Birague* e o „porcărie", dar *Clotilde de Lusignan,* care urma să apară, va fi o capodoperă. Își adusese de lucru : un roman început : *Wann-Chlore* și planul altuia : *Le Vicaire des Ardennes [Vicarul din Ardeni]* Laure însăși era plină de idei. Vor scrie *Le Vicaire* în trei și toată familia se va îmbogăți ; după aceea vor aborda teatrul. Vizita se transformă, pe toată durata ei, într-un neîncetat trio de rîsete și flecăreli. Honoré se lăfăia pe-o canapea în pantaloni, fără ciorapi și fără cravată. Fratele și sora sporovăiau despre mam'mare, despre părinți, despre biata Laurence, despre *Clarisse Harlowe,* despre Noua Eloiză. Surville îl ducea pe Honoré la Caen, la Cherbourg. Laure îi arăta băștinașii. Romancierul aduna material, înregistra peisaje, crochiuri ale orașului, licărirea misterioasă a lumînărilor în catedrală, o doamnă din înalta societate părăsită de amantul ei (contesa d'Hautefeuille). Se spune că a încercat să ia cu asalt această fortăreață abandonată și că întreaga campanie s-ar fi încheiat cu cea mai rușinoasă retragere [2]. Ceru să i se explice diferitele clase ale înaltei societăți din Bayeux. Totul îl interesa. Uimitoarea sa însușire de a distinge, ca un naturalist, speciile, îi îngădui să recunoască la Bayeux structuri care, pe vremea Restaurației, erau comune tuturor orașelor franceze : o familie cvasi-regală, complet necunoscută la o depărtare mai mare de cincizeci de leghe, dar înrudită cu cele mai ilustre familii din Paris ; un clan mai bogat, de viță mai puțin veche ; cîteva fete bătrîne nobile ; și puțini burghezi care, fiind conformiști, sînt acceptați, condescendent,

[2] Vezi GUSTAVE DESNOIRESTERRES : *Monsieur de Balzac.* (Paris, Paul Parmain, 1851.)

în acest foburg Saint-Germain în miniatură [3]. Totuși *Clotilde de Lusignan* apăruse, și într-o bună zi sosi o scrisoare-bombă, cum se pricepea atît de bine să ticluiască Doamna Mamă :

Doamna Balzac către Laure Surville, 5 august 1822 : Scumpa mea Laurette, de cîteva zile mă încearcă o nouă durere... E vorba de Honoré, de acest bun, de acest excelent Honoré care, fără să vrea, mi-a dat cîteva strașnice lovituri de pumnal ; nu știi încă, draga mea, cît de delicat și de puternic este amorul-propriu al unei mame, gata oricînd să se iște din dorința tuturor mamelor adevărate de a-și vedea fiecare copil devenind cineva ; în situația asta mă aflu cu Honoré al meu ; rugămințile mele sînt foarte departe de-a fi ascultate.

Vei întreba : Ce vrea scumpa noastră mamă ? De ce ne spune toate astea ? Am să-ți explic. Înainte de-a scrie această scrisoare, pe care sper că o vei folosi așa cum doresc, voiam ca Honoré să termine lucrarea pe care îmi spune că a început-o la voi ; cred că observațiile voastre vor fi ascultate într-o mai mare măsură decît cele pe care i le făcusem eu cu privire la nefericita *Clotilde* [4]...

Doamna Mamă, care-l ascultase odinioară pe autor citind *Clotilde* și-l sfătuise să-și revadă manuscrisul, constata că Honoré nu ținuse de fel seama de obiecțiile ei. Romanul tipărit o îngrozea. Ce părere aveau soții Surville de *raza firavă*, de cuvîntul *suav* întîlnit la tot pasul, de *mișcări mătăsoase*, de *umori seminale* ? La audierea textului scăpaseră multe greșeli pentru că Honoré citea cu înfocare, cu suflet. „O lectură la rece" îi făcea pe părinții lui Honoré să observe gravele greșeli ale cărții. Planul era bun, subiectul interesant, dar cînd autorul încerca să fie spiritual, cînd se adresa cititorului, dovedea lipsă de gust. „Așteptam elogii de pretutindeni. Nici unul." Doamna Mamă nu trăia însă decît pentru „părerea lumii". Prietenii recunosc că Honoré are multă imaginație ; dar adaugă că e lipsit de discernămînt. Rabelais i-a făcut mult rău, Sterne și mai mult, și deopotrivă

[3] Vezi *La Femme abandonnée.*

[4] Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 381, filele 115—118. Scrisoare publicată de ROGER PIERROT în *Balzac vu par les siens en 1822*, în *Les Etudes balzaciennes*, VII, serie nouă, aprilie 1950.

frecventarea tinerilor, care își strică reciproc gustul. „În sfîrșit, sînt deznădăjduită, acesta e refrenul meu." Numai că nu îndrăznește s-o spună fiului ei, pentru că se descurajează cît ai bate din palme, „Honoré sau se crede *totul*, sau se crede *nimic*". Așa încît așteaptă ca soții Surville să fie cei care să-i facă aceste observații, dar menajîndu-l.

„Va trebui să-i vorbiți lui Honoré și despre altceva, la fel de grav : Honoré e atît de înfumurat de știința lui încît îi jignește pe toți. Domnul Dablin, care ține totuși la el, dezaprobă părerile sale rostite pe-un ton enervant... Honoré nu se controlează îndeajuns în societate ; lucrurile pe care le spune au cîte trei tăișuri și se întorc uneori împotriva sa. Doamna de Berny, care îl simpatizează în mod deosebit deoarece i-a murit un fiu care ar avea acum aceeași vîrstă [5], îmi spunea mai zilele trecute că, în casa ei, Honoré devenea deseori ridicol, că nu era iubit... «Mi-e foarte drag, îmi spunea ea, și-aș da mult să fie atent la vorbele pe care le rostește, la atitudinea, la tonul pe care-l folosește»."

În plus, își dăduse (editorului) cuvîntul de onoare ca la apariția *Clotildei* să obțină publicarea unor recenzii. În privința asta, spune maică-sa, se bizuia pe prietenii săi, „niște indivizi cu mutre de deșcă, neștiuți de nimeni și care n-au nici o autoritate. E nevoie de-o grămadă de protectori." Dar protectorii se eschivează deoarece cartea are prea multe defecte. Bunul doctor Nacquart în persoană a spus : „Cum se face că Honoré, care știe cît de mult îl iubesc, n-a venit să-mi citească începutul ? Prima pagină are greșeli !"

Doamna Mamă înșiră și alte reproșuri. Cu prilejul celei de-a șaptezeci și șasea aniversări a soțului ei (22 iulie 1822), găsise de cuviință să-i cumpere primul exemplar din *Clotilde*. Drăguț, nu-i așa ? Honoré nici nu catadicsise să-i mulțumească pentru această atenție ! Toate astea îi pricinuiau puternice răzvrătiri ale nervilor. În sfîrșit, nădăjduia că, înainte de plecarea lui Honoré, soții Surville vor reuși să-l dojenească — fără să-l descurajeze, bineînțeles, dar făcîndu-l prietenește să simtă că e necesar să se controleze, să se considere mai puțin savant, mai puțin învățat. Și mai ales să nu uite că în 15 e ziua lui mam'mare.

---

[5] Louis-Adrien-Jules de Berny, născut la 9 septembrie 1799, mort la cincisprezece ani, la 3 noiembrie 1814.

Laure se achită de misiunea ei cu tact : „Sărmană mămică, mi-au dat lacrimile citindu-ți scrisoarea și mi-am spus : tare e trist să fii mamă [6] !...“ Recunoaște că cei patru copii ai familiei Balzac dau multă bătaie de cap „mămițichii“, dar e în vederile Laurei să fie Doctorul-Vai-Ce-Bine și încearcă să vadă lucrurile în roz. Mai întîi, *Clotilde* nu e o carte atît de proastă, ci chiar mai bună decît *L'Héritière de Birague* și decît *Jean-Louis*, care o „consternaseră“. Există desigur cuvinte repetate, neglijențe ; dar aceste defecte țin de faptul că Honoré scrisese în două luni patru volume. Capitole întregi sînt bune. De la o asemenea imaginație se pot aștepta multe. Honoré își va da seama de justețea obiecțiilor. Și, pentru început, Laure, în loc să facă uz de diplomație, i-a citit de la un capăt la altul scrisoarea maică-si, „atît de moderată, înțeleaptă și dreaptă“... „Honoré n-a răspuns nimic, decît că e adevărat, după care a făcut o mutră emoționată, foarte melancolică, s-a dus să se așeze pe canapea și m-a lăsat să comentez scrisoarea ta. Dacă m-aș fi uitat la el, n-aș mai fi putut să scot o vorbă, căci privirea îi era tristă ; aș fi început să plîng și-aș fi fugit...“

Numai pe latura sentimentală e accesibil Honoré ; cu duhul blîndeții faci din el ce vrei ; și apoi, scumpă prietenă, nu-l mustra decît pentru problemele importante ; acordă-i toată libertatea pentru cele mărunte. Ce importanță are cutare sau cutare îmbrăcăminte, ce importanță are dacă a greșit cu un amănunt neînsemnat sau chiar neîndeplinindu-și vreo mică îndatorire ? Nu ești sigură de inima lui ? Care făptură i se poate compara ca bunătate ? Honoré are o fire inegală, e-adevărat, cînd tristă, cînd veselă, și ce-i cu asta ? Există om fără cusur ? Nu lua în seamă aceste inegalități : îl vei face fericit ; iar pe tine și mai mult [7]...

De altfel, „mămica“ vede lucrurile prea în negru. Cartea nu e semnată Balzac ; onoarea familiei rămîne neatinsă ; poate că lucrarea se va vinde bine. Pot fi oare capodopere

---

[6] Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 378 *bis*, filele 26—27. Scrisoare publicată de ROGER PIERROT în *Balzac vu par les siens en 1822*.

[7] *Ibidem*. (*Les Études balzaciennes*, VII, serie nouă, aprilie 1959, pp. 249—258.)

niște romane cînd sînt scrise pentru a-ți cîștiga existența și cînd nu urmărești nici un fel de glorie de pe urma lor? „Honoré n-are de gînd să devină nici un Richardson, nici un Fielding, nici un Walter Scott; nu e genul lui... Ați acordat mai multă importanță acestei lucrări decît el însuși."

Frază pătrunzătoare. Este adevărat că pe-atunci Honoré încearcă nu atît să scrie o capodoperă, cît să cîștige bani. Cu toate acestea, bănuiește care e adevărata grandoare și presimte frumusețile stilului, dar, neștiind cum să atingă perfecțiunea, simulează neglijența. Va fi geniu fără voie.

Care e autorul, continuă Laure, care scrie bine de la început? E nevoie de obișnuință, iar Honoré n-a încetat să facă progrese. După care trece la alte probleme: ale lui Surville, care ar vrea să fie mai aproape de Paris. Marea amărăciune a soților e că Honoré trebuie să plece a doua zi (9 august 1822): „Ni se strînge inima... Au fost două luni plăcute. Ni se va părea oarecum ciudat să nu-l mai avem printre noi pe simpaticul Honoré, acest bun frate, dar poate că ne vom revedea curînd. Asta mă consolează [8]..."

Ce avea să găsească el la Villeparisis? Doamna Balzac oferise aci un cămin nepotului ei, Edouard Malus, un tînăr de douăzeci și doi de ani, tuberculos în ultimul grad, destul de bogat, orfan și singur pe lume [9]. Era pe cale să termine cu ce-i mai rămăsese din plămîni, noaptea în camera lui Honoré, ziua pe un pat de campanie, în pragul grădinii. În lipsa lui Honoré, mam'mare, afectuoasă complice a nepotului ei, jucase rolul de mesager între acesta și doamna de Berny. „Ne vedem, ca de obicei, cu vecinele noastre din capul satului, scria bătrîna doamnă; aceste femei au nenumărate amabilități față de tînărul nostru bolnav... Sînt dornice să afle ce mai faci [10]." Doamna din capul satului aducea unt de la ferma ei pentru bietul Édouard, pretext virtuos ca să afle

---

[8] *Ibidem.*

[9] Edouard Malus era fiul Sophiei Sallambier (sora doamnei Balzac, moartă în 1810) și al lui Sébastien Malus, mort în 1816. Édourd, singurul copil în viață al acestei perechi, născut la 12 martie 1800, avea să moară la Villeparisis, la 25 octombrie 1822, la mătușa sa căreia îi lăsă moștenire întreaga avere. În fapt, doamna Balzac găzduia un *nepot cu moștenire.*

[10] BALZAC: *Correspondance*, vol. I, p. 189.

veşti despre Honoré. „Scrisoarea ta a fost *predată*", îi scria acestuia amabila sa bunică.

Înainte de a pleca din Bayeux, Honoré trimisese doamnei de Berny o epistolă melancolică : „Nu îndrăznesc să spun că mă întristezi nemaipresărînd flori printre panglicile scrisorilor dumitale. Mi s-a terminat apa de Portugalia şi, fără acel Chénier, n-aş avea nici un talisman... Sînt făpturi care n-ar fi trebuit să vină pe lume ; mă număr printre ele [11]." Tînărul acesta mereu bine dispus trecea printr-o criză de wertherism. Cîte iluzii pierdute referitor la el şi la arta sa ! „De-ar fi fost pe voia zeilor să nu mă fi născut !" Degeaba îi afirma doamna de Berny că şi-a „regăsit liberul arbitru", altfel spus, că de aci înainte soţul ei îi va da toată libertatea. „Renunţ de bunăvoie să te mai văd", scria el întristat. Îl deprima insuccesul *Clotildei*.

Balzac către doamna de Berny, 30 iulie 1822 : Cred că m-am înşelat asupra mea ; am greşit de altfel şi în privinţa vieţii... Mulţumindu-mă de aci înainte să trăiesc în inima dumitale, dacă mi se va acorda acelaşi loc pe care ţi l-am hărăzit în a mea, mă voi hrăni cu amintiri, iluzii, visuri, iar viaţa mi-o voi petrece toată în plăsmuirea minţii mele, tot astfel cum, măcar în parte, se întîmpla şi mai demult [12]...

Doamna Sallambier către Laure Surville : Fratele tău va fi deci iarăşi printre noi. Deie Domnul să nu i se irosească, aşa cum i se întîmplă de obicei, toate marile proiecte, căci n-o face totdeauna fericită pe cea mai bună dintre mame [13].

Mam'mare nu-şi dădea seama că, prin acele „mari proiecte", Honoré încerca să repare nedreptatea soartei şi să uite decepţiile pe care i le provoca viaţa reală. Faptele distrug iluziile ; creaţia literară le reînsufleţeşte. Şi „în mijlocul acestor iluzii, fiice elegante ale unei imaginaţii prea mobile, scria el «doamnei din capul satului», va exista o stea fixă, mereu strălucitoare, care îmi va servi drept busolă. Dumneata vei fi aceea, buna mea prietenă." Dar nu va fi oare obligat să se mărginească la contemplarea stelei sale ?

[11] *Ibidem*, p. 193.
[12] *Ibidem*, p. 194.
[13] Colecţia Spoelberch de Lovenjoul, A. 378, fila 134

Balzac către doamna de Berny: Cînd cineva e mediocru, cînd n-are altă avere decît un suflet lipsit de fiere şi de ferment creator, trebuie să se împace cu soarta; cu mijloace mediocre nu se obţin satisfacţii mari; şi, în lipsa acestei însuşiri de a stîrni emoţii puternice şi de a răspîndi comorile renumelui, talentului, măririlor, intervine obligaţia de a-ţi retrage sufletul de pe scenă, deoarece nimeni nu trebuie păcălit. Este acelaşi fel de înşelătorie morală ca lăudarea unei locuinţe pe cale de-a se prăbuşi. Avantajele geniului şi privilegiile oamenilor mari sînt singurele lucruri imposibil de uzurpat. Un pitic nu poate ridica măciuca lui Hercule.

Am spus că aş muri de durere în ziua în care mi-aş da seama că speranţele mele sînt irealizabile. Deşi n-am făcut încă nimic, presimt că acea zi se apropie. Voi fi victima propriei mele imaginaţii. De aceea, Laure, te conjur să nu te ataşezi de mine; te implor să rupi orice legătură [14]...

Scrupule de îndrăgostit? Sau vagă presimţire a fragilităţii unei iubiri pe care în mod inevitabil timpul urma s-o destrame? Mult mai tîrziu, avea să scrie: „Aceste plăceri, descoperire subită a poeziei simţurilor, constituie legătura puternică prin care bărbaţii tineri sînt ţinuţi de femei mai în vîrstă decît ei. Legătura este însă lanţul ocnaşului; ea lasă în suflet o urmă care nu se mai şterge, un dezgust pentru iubirile proaspete, nevinovate [15]..." În ce priveşte prezentul, dorinţa era mai puternică decît scrupulele. Zece rînduri mai jos, punea nenumărate întrebări tandre. Se plimba pe pajişte? în grădina de zarzavat? Se aşeza pe banca *aceea*? Străbătea gardul viu normand? Încetase să cînte la pian, din gură? Lîngă el, în timp ce-şi redacta scrisoarea, Surville cînta *Que le jour me dure* [16]. Doamne! că prost mai cîntă! Şi cît de rece era cerul Normandiei!

Străbătînd Parisul, Balzac fu înhăţat de cetăţeanul Charles-Alexandre Pollet, librar-editor, care îl puse să iscălească un contract pentru două romane: *Le Centenaire* [*Centenarul*] şi *Le Vicaire des Ardennes* [*Vicarul din Ardeni*],

---

[14] BALZAC: *Correspondance*, vol. I, pp. 194—195.

[15] BALZAC: *Le Lys dans la Vallée*, „Pléiade", vol. VIII, p. 950. (Vezi în rom. BALZAC: *Crinul din vale*, trad. Lucia Demetrius, ELU, 1967, pp. 184—185.)

[16] Lungă-mi pare ziua (n.t.).

fiecare urmînd a fi tipărit în cîte o mie de exemplare, totul pentru două mii de franci, din care şase sute „cu bani gheaţă", şi restul cu scadenţa peste opt luni. Dracul nu era aşadar chiar atît de negru. Dar ambele lucrări trebuiau predate înainte de 1 octombrie. Iar manuscrisul *Vicarului* îl lăsase la Bayeux, urmînd ca soţii Surville, care n-aveau nici cea mai mică îndoială asupra geniului lor, să lucreze la el.

Balzac către Laure Surville, Villeparisis, 14 august 1822: Avem astfel la dispoziţie toată luna septembrie pentru *Le Vicaire*. Cred că va fi imposibil să faceţi fiecare cîte două capitole pe zi, pentru ca să am *Le Vicaire* la 15 septembrie ; şi chiar aşa, nu mi-ar rămîne decît cincisprezece zile ca să-l revăd. Sfătuiţi-vă... Dacă v-ar fi cît de cît milă de mine, mi-aţi trimite blestematul acela de *Le Vicaire* şi, de vă temeţi de vreo chichiţă, am să vă trimit contractul lui Pollet, care prevede un scăzămînt dacă *Le Vicaire* nu e tipărit în noiembrie... Pentru tine, Laure, o atare muncă epuizantă este imposibilă. Nu cred că ai putea scrie şaizeci de pagini de roman pe zi. Iar dacă puteţi, dacă îmi garantaţi să-mi trimiteţi romanul la 15 septembrie, e foarte bine, dar avînd în vedere porcăria cu scăzămîntul, dacă la 17 septembrie n-am primit manuscrisul, mă voi pune pe treabă şi ştiţi că, pentru Pollet, într-o lună faci un roman [17]...

La Villeparisis familia se pregătea de mutare. Vărul-proprietar, Antoine Sallambier, îşi vînduse casa fratelui său Charles Sallambier, care avea de gînd să mărească chiria la cinci sute de franci. Familia Balzac, indignată, hotărîse să se reinstaleze la Paris. Găsiseră „o chichineaţă" în *rue du Roi-Doré*, cu o cameră pentru Honoré. Dar Édouard Malus, pe moarte, nu era transportabil. În fotoliul în care agoniza, nenorocitul învăţa să brodeze. Cu glumele sale, Bernard-François, în formă, îl făcea pe Honoré să se înnăbuşe de rîs. Eficientă şi agitată, mama se ducea la Paris ca s-o „piseze" pe-o prietenă influentă (doamna Delannoy), dorind ca aceasta să obţină, pentru Surville, o slujbă la Montargis sau la Pontoise, unde ar fi mai aproape de Paris. Îi făcea aspre reproşuri lui Honoré că a uitat la Bayeux „un şervet cu dungi roşii şi o batistă", crimă domestică de neiertat. El citi auditoriului său din Villeparisis începutul unui roman pe

[17] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, p. 200.

care-l scrisese în Normandia : *Wann-Chlore* (sau *Jeanne la Pâle)* [*Jeanne cea Palidă*] și care nu displăcu, deși își prezentase mama în culori niţeluș ridicole. Dădea fuga de fiecare dată cînd sosea diligența, în speranța că va sosi *Le Vicaire des Ardennes :* „Îl îmbrățișez pe Surville din toată inima ; pe tine precît pot fără să ne doară... Édouard se îndreaptă spre groapă ; mam'mare spre boala ei ; mama spre Paris și spre exagerare ; tata spre sănătatea perpetuă ; Louise spre porți ; Louis spre prostie ; Henry spre farse ; iar eu, habar n-am... *Le Vicaire ! Le Vicaire ! Le Vicaire !* la fiecare sosire a poștei. Căci o să mă apuc să lucrez la el [18]..."

Cît despre Laure de Berny, fusese de-ajuns s-o zărească pentru ca accesul de wertherism să facă iarăși loc dragostei.

Balzac către doamna de Berny, 4 octombrie 1822 : Cu cît trece vremea cu atît îți descopăr mai multe frumuseți... Îți mărturisesc, Laure, sfințirea băncii, această consacrare a unei iubiri pe care o credeam pe cale de-a se stinge, o reaprinde și, departe de a-l considera un mormînt, acest loc încîntător nu mi-a apărut decît ca un altar...

Faptul de-a ne ascunde unul altuia cît de mult ne iubim ar avea oarecare măreție. A persista în dragostea noastră ar dovedi și mai multă măreție. Te las pe tine, scumpa mea, să hotărăști. Astăzi ca și acum patru luni, îți încredințez cu totul soarta, ființa, sufletul meu, mărturisindu-ți că n-am avut decît de cîștigat aflîndu-mă în contact cu al tău [19]...

Acum, cînd nu mai exista între ei stînjeneala dorinței nesatisfăcute, reușea să cunoască mai bine adînca înțelepciune a amantei sale. Nu se pricepea să-și ascundă pasiunea, iar doamna Balzac se adresa furioasă Laurei :

Doamna Balzac către familia Surville, 12 octombrie 1822 : Nu vă puteți închipui, dragii mei prieteni, cît de gravă e starea bietului nostru Édouard ; limba lui a căpătat o culoare cafeniu-închisă, iar spre fundul gurii e aproape neagră ; de la o oră la alta, pulsul e tot mai slab... De dimineață și pînă seara nu înghite decît șase stridii și o ceașcă de lapte... Nu cred s-o poată duce multă vreme așa...

[18] *Ibidem*, p. 205.
[19] *Ibidem*, pp. 207—208.

Numai pentru Laurette: Honoré pleacă la prînz, se întoarce la ora cinci ; o pornește din nou după ce-și citește ziarul și se întoarce la zece seara. Cu toate că lui Édouard îi e atît de rău, acești domni mă lasă singură. Honoré nu-și dă seama cît de indiscret e ducîndu-se astfel de două ori pe zi în casa aceea. Nu înțelege că există intenția de *a-l duce de nas*. Aș dori să fiu la o sută de leghe de Villeparisis. Nu scrie un rînd. Nu-i trebuie decît douăzeci de pagini ca să termine *Le Centenaire*. Nu mai are în cap decît un singur lucru și nu înțelege că, dedicîndu-i-se exagerat de mult, se va trezi obosit într-o bună zi ; dar prin felul în care se poartă îi va fi imposibil să adopte în problema asta o atitudine rezonabilă. Îi explicasem cît de necesară era comportarea mea, fină și delicată. Ar fi bine să-i scrii, poate că pe tine te va asculta. Dacă plec mîine, îți voi scrie mai *amănunțit* [20]...

Edouard Malus muri, la Villeparisis, la 25 octombrie 1822. Succesiunea lui fu lichidată de notarul Victor Passez. Doamnei Balzac îi revenea o sumă foarte importantă (nouăzeci de mii de franci-aur). În acest doliu familial, devotamentul se dovedea rentabil. Înțelepciunea burgheză capitalizase mila. Familia se instală, chiar din luna noiembrie, în cartierul Marais, la nr. 7, *rue du Roi-Doré*. Renunțase la locuința provizorie din *rue Portefoin*. Noua chirie se ridica la șapte sute treizeci de franci pe an, inclusiv taxele. La 1 noiembrie, Honoré și tatăl său semnaseră între ei un contract ciudat. Fiul se obliga să plătească lunar tatălui o sută de franci pentru chirie și mîncare. „Domnul Honoré va plăti lumina, lemnele pentru încălzit și spălatul rufelor, suma de o mie două sute de franci fiind destinată exclusiv hranei și chiriei." Contractul fusese dictat mai mult de mîndria lui Honoré decît de asprimea lui Bernard-François.

[20] Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 381, filele 83—84.

VII

TREBURI

Am sosit la Paris sperînd în bunăstare și fericire.

DOAMNA B.-F. BALZAC

DOAMNEI Sallambier nu-i fu dat să se bucure prea mult de noua ședere în cartierul ei preferat. Muri la 31 ianuarie 1823. Cu ea, Honoré pierdea o complice afectuoasă. Copiii îi făcură o înmormîntare frumoasă și costisitoare. Trebuia păstrat rangul. De pe urma ei nu rămînea decît o moștenire mică, întrucît fusese în parte ruinată de speculațiile ginerelui ei. Bugetul familiei se restabili totuși destul de repede. Fermei Saint-Lazare, moștenirii lăsate de Édouard Malus, i se adăuga anuitatea „tontinei" Lafarge, care creștea rapid, numărul „dezertorilor" sporind neîncetat. Grație lucrărilor la poduri și șosele, menajul Surville se apropiase de Paris și locuia la Champrosay ; cei doi soți făceau intervenții pentru a obține, la Versailles, postul de inginer al departamentului Seine-et-Oise. Laurence, din ce în ce mai nefericită, născuse un copil în timp ce se pregătea aplicarea unui sechestru din cauza datoriilor. Visa cu nostalgie la viața pe care o dusese ca domnișoară : „Pun rămășag că vei face un delicios compot de portocale și că vei coace castane [1]..." O, melancolică blîndețe a amintirilor familiale în

[1] Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 378, fila 188. Scrisoare publicată de MADELEINE FARGEAUD în *Laurence la Mal Aimée*, în *L'Année balzacienne 1961*, p. 23.

sufletul unei biete copile măritate prost! Cît despre fiul probabil al domnului de Margonne, preaiubitul Henry, se dovedea risipitor ca Honoré, uşuratic ca Laurence, dar, spre deosebire de restul familiei Balzac, cu totul lipsit de energie.

Honoré lucra din greu. Era pe cale să termine *Le Vicaire des Ardennes* pentru librarul Pollet, *Wann-Chlore* pentru editorul Hubert. Maică-sa îl admira că „trage din răsputeri... Nu-şi îngăduie o clipă de răgaz." Dar vai! Abia ieşit de sub tipar, *Le Vicaire* fu confiscat. Această poveste a unei marchize de Rosann care se crede îndrăgostită de noul vicar, tînărul abate de Saint-André, purtîndu-i în realitate o dragoste maternă (deoarece vicarul e chiar fiul ei, rodul dragostei cu un episcop), şocă puternic autorităţile conformiste. Cenzura interzise punerea cărţii în vînzare.

Romanul începea destul de bine, pe un ton care amintea de Sterne. Cîteva portrete ale unor originali ai satului: un institutor pasionat de latină, un primar mezelar, un preot bătrîn care debita tot atîtea proverbe ca Sancho Pancha, reuşeau să prindă viaţă, deşi aspectele lor ridicole erau monotone şi fuseseră exagerate. Dar mai încolo se ducea totul de rîpă; povestirea cădea în păcatul dramei lacrimogene; un pirat născocit parcă de Byron invada Ardenii; deşi preot, vicarul se căsătorea, ca să afle că se însurase cu propria-i soră, şi să descopere în cele din urmă că această soră nu era sora lui! Cenzura nu-i făcuse un deserviciu lui Horace de Saint-Aubin [2].

La cincisprezece zile după *Le Vicaire* apăru *Le Centenaire ou les deux Beringheld* [*Centenarul sau cei doi Beringheld*], semnat, de asemenea, *Horace de Saint-Aubin, bachelier ès lettres*, şi inspirat de bună seamă după romanul *Melmoth* al lui Maturin, care, tradus în 1821, făcuse o puternică impresie asupra lui Balzac. Personajul unui centenar avea să-l ispitească. Din copilărie, cît era ziua de lungă, auzea vorbindu-se despre longevitate. Asemenea lui Melmoth, bătrînul Beringheld semnează un pact cu Diavolul; va putea trăi cîteva vieţi cu condiţia să ucidă, din cînd în cînd, o fe-

[2] Referitor la toate romanele din tinereţe, vezi; MAURICE BARDÈCHE: *Balzac romancier.* — ANDRÉ LEBRETON: *Balzac, l'homme et l'œuvre.* (Paris, Colin, 1905.) — J.-PIERRE BARRIÈRE: *Les Romans de jeunesse d'Honoré de Balzac.* (Hachette, 1928.)

cioară, ca să recapete o nouă tinerețe grație sîngelui ei. E un bătrîn uriaș, monstruos, de-o vigoare miraculoasă. Episoade succesive, „întrețesute cu îndrăzneală și sfidînd orice cronologie [3]", relatează aparițiile la intervale rare ale acestui vampir. Spre sfîrșit, generalul Tullius Beringheld, ultimul descendent al familiei, își smulge logodnica din ghearele înfiorătorului centenar, care se pregătea s-o asasineze.

Balzac către Laure Surville : Acum cînd cred că-mi cunosc forțele, regret foarte mult irosirea celor mai bune idei ale mele pentru aceste absurdități ; simt că am ceva în cap, și, dacă aș fi scutit de griji bănești, dacă n-ar trebui adică să fac față unor obligații, dacă aș avea ciorba și culcușul asigurate, și o Armidă [4], aș munci la niște lucruri temeinice ; dar pentru asta trebuie să te izolezi de lume, iar eu la fiecare pas mă întorc la ea [5]...

Ca atîția alți tineri, era tras ba într-o parte, ba într-alta de forțe opuse. Frecventa o bandă de gazetari cinici, care-și băteau joc de toate, și îndeosebi de marile sentimente, care-și vindeau pana unor fițuici — *Le Pilote, Le Corsaire* — însetate de zvonuri și epigrame, oscilînd mereu între satiră și șantaj, și care alcătuiau în mare grabă melodrame sau vodeviluri pentru actrițe ușuratice. Printre ei îl întîlnea pe „ilustrul" Auguste le Poitevin, pe Étienne Arago, fratele mezin al celebrului astronom, un *carbonaro* care se lăuda că făcuse parte din *Vente bleue*, societate republicană secretă, și pe Horace Raisson, un tînăr de douăzeci și patru de ani al cărui tată, asemenea lui Bernard-François Balzac, trecuse fără prea multă osteneală de la regalism la iacobinism, și înapoi. Raisson ținea la pictorul Eugène Delacroix, care spunea despre el : „E mincinos și înfumurat... Cu mutra lui de gură-cască, e, în orice caz, cel mai gascon din cîți cunosc [6]..." Henry Monnier povestește că, aflîndu-se într-o zi la cafeneaua „Minerve" cu Raisson, acesta se ridică spunînd : „Hai să plecăm ! Vine plicticosul ăsta de Saint-Aubin !" Monnier

[3] MAURICE BARDÈCHE : *Balzac romancier*, p. 75.
[4] Una din eroinele *Ierusalimului eliberat* de Torquato Tasso — stăpîna unor grădini fermecate (n.t.).
[5] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, p. 159.
[6] EUGÈNE DELACROIX : *Correspondance générale*, vol. I, p. 129. (Paris, Plon, 1935.)

văzu intrînd un tînăr care aducea a călugăr sau țăran. Era Balzac. Dacă anecdota e adevărată, Raisson se dovedește nu numai mincinos și înfumurat, dar ingrat și de rea-credință.

Toți acești tineri colaborau cu autori dramatici mai cunoscuți. Balzac, care aștepta ca teatrul să-l îmbogățească, scrise o melodramă sumbră : *Le Nègre* [*Negrul*], refuzată de teatrul Gaîté, nu fără a i se aduce unele elogii. De fapt, *știa* că-și irosește forțele. De cînd, mulțumită Laurei de Berny, trăia un sentiment profund, visa să scrie un roman de dragoste autentic. Mesagera și complicea sa, bunica Sallambier, îl încurajase în această direcție, cu o emoționantă stîngăcie, încă din 1822. „Grăbește-te, bunul meu Honoré, să scapi de blestemata-ți melancolie... Încearcă să nu scrii povești tragice, tratează dragostea în mod agreabil... și-ți garantez succesul și vindecarea." Biata bătrînă avea dreptate. În *La Dernière Fée ou la Nouvelle Lampe merveilleuse* [*Ultima Zînă sau Noua Lampă fermecată* [7]] nepotul încercă să opună prudenței burgheze o poezie romanescă. Din păcate, rămînea incapabil să se elibereze de pastișele sale ; amestecă un vodevil de Scribe cu un roman de Maturin, și cartea ieși execrabilă. Honoré de Balzac, care-i depășea într-o asemenea măsură pe Auguste Le Poitevin și pe Horace Raisson, nu reușea să se detașeze de gașca și de procedeele lor.

Dar, continuînd să facă jocul acestei echipe feroce și lipsite de scrupule, suferea. Sufletul său, deosebit de sensibil, era rănit de duritatea care-l înconjura. Simțea în el destulă putere să facă lucruri mari. Ici-colo, în romanele sale comerciale, strecura cîte-o observație exactă și pătrunzătoare despre corupția secolului, despre neîncetata *culcărieală*, despre triumful viciului. Căpătase de la tatăl său cîteva noțiuni, oarecum sistematice și cîtuși de puțin neroade, asupra relațiilor dintre problemele trupești și cele morale. Urmînd sfatul doctorului Nacquart, cumpărase în 1822 operele lui Lavater și le dăduse la legat (cheltuială serioasă pentru el). Acest scriitor elvețian, foarte admirat de Goethe, scrisese o *Physiognomonie* (arta de a-i cunoaște pe oameni cu ajutorul fizionomiei), în care autorul descria, „prin fine și lumi-

[7] Despre *La Dernière Fée* (1823) vezi PIERRE BARBERIS în *L'Année balzacienne 1964*, pp. 138—180.

noase observații", șase mii de tipuri umane, aspectul lor exterior și firea lor profundă.

Pentru Balzac această lucrare deveni un soi de Biblie. „Oamenii de spirit, diplomații, femeile, reprezentînd rarii și înfocații discipoli ai acestor două celebrități [Lavater și Gall] au adesea prilejul să observe diferite semne după care se ghicește gîndirea omenească. Deprinderile corpului, scrisul, timbrul vocii, manierele etc. au luminat de multe ori pe femeia care iubește, pe diplomatul care înșeală, pe administratorul isteț sau pe suveranul (Napoleon) obligat să recunoască dintr-o privire iubirea sau trădarea sau meritul [8]..." Se găsea aici, în stare embrionară, schița unui studiu asupra tuturor grupelor sociale. Discipol al lui Buffon și al lui Geoffroy Saint-Hilaire, Balzac dovedea o înclinare deosebită pentru asemenea clasificări exhaustive. Decît să-l pastișeze pe Victor Ducange sau pe Pigault-Lebrun, n-ar fi oare de o sută de ori mai interesant să transpună aceste idei măreție în romane ? Cu cît citea mai mult, cu atît devenea mai convins. Dar nu avea destul timp, nevoile îl hărțuiau, iar opera pe care dorea s-o realizeze, întrezărită ca prin ceață, rămînea la fel de îndepărtată.

Uneori simțea dorința să alcătuiască dialoguri platoniciene în care să-și prezinte sistemul, dar acel *Le Phédon d'aujourd'hui* [*Fedon de azi*] nu apucă să fie vreodată așternut pe hîrtie. Există în schimb un text ulterior, *Les Martyrs ignorés* [*Martirii neștiuți*] (publicat în 1843), care ne poate da o imagine despre conversațiile pe care le putea purta Balzac, cu prieteni inteligenți, la cafeneaua Voltaire, lîngă Teatrul Odéon, pe la 1824. Personajul central, Raphaël, îl evocă pe Balzac însuși, „violentă întruchipare a sănătății, cu părul negru, cu privire de șoim". Printre interlocutori figurează un irlandez, Théophile Osmond, fanatic admirator al lui Ballanche ; germanul Tschoërn, poet cu idei liberale și blond ; doctorul Physidor, originar din Turena, în vîrstă de douăzeci și șapte de ani, tînăr medic preocupat de frenologie ; doctorul Phantasma, din Dijon, în vîrstă de șaptezeci

[8] BALZAC : *Physiologie du Mariage*, „Pléiade", vol. X, p. 734. (Vezi în rom. BALZAC : *Codul căsniciei*, trad. E. C. Decusara, București, Editura „Socec", 1927, p. 115.)

şi trei de ani, discipol al lui Mesmer ; şi matematicianul Grodninsky, chimist şi inventator. Savanţii joacă domino, la o masă pe care frecventatorii constanţi ai cafenelei au supranumit-o „masa filozofilor".

„Şase-şase ! E rîndul meu !" spune doctorul Phantasma. În timp ce joacă, partenerii poartă discuţii care lămuresc ideile lui Balzac. Physidor, purtătorul de cuvînt al autorului, povesteşte că un medic bătrîn, adept al ştiinţelor oculte, i-a făcut unele destăinuiri senzaţionale : „Aş dori să-ţi spun un secret. Iată-l : gîndirea e mai puternică decît trupul ; ea îl devorează, îl absoarbe şi îl distruge[9]." Un gînd poate ucide. Rînd pe rînd, aceşti filozofi deapănă povestea unor mistificări tragice în care nişte martiri neştiuţi mor în urma unor otrăviri *imaginare,* de boli *de care nu suferă,* sau înnebunesc tiranizaţi de-o *idee.* Căci gîndirea e materială. Morţii pot fi văzuţi de cei vii, deoarece viaţa ideilor e mai durabilă decît a trupurilor. „Credeţi în ştiinţele oculte !..." Cîtuşi de puţin preocupaţi doar de fabricarea aurului, alchimiştii căutau ceva mai important şi mai bun. Doreau să găsească *molecula* constitutivă ; urmăreau să afle ce e mişcarea cercetîndu-i principiul, în infiniturile mici ; voiau să dezlege tainele vieţii universale... „E vorba de *magism,* cea mai înaltă dintre ştiinţe, şi care nu trebuie confundat cu *magia...*"

Pot fi întrezărite astfel crime exclusiv morale, imposibil de pedepsit. Un monstru îşi poate împinge victima în ghearele nebuniei, ale morţii, provocînd — în sînul familiilor, în cea mai desăvîrşită taină — doborîtoare chinuri sufleteşti firilor blînde persecutate de firile aspre, care le supun caznei vorbelor străpungătoare. De pe urma unor asemenea conversanţii, tînărul romancier devenea mai bogat în subiecte stranii şi noi.

Citea numeroase cărţi despre aceste probleme. Pe atunci medicii erau împărţiţi în trei şcoli : vitalismul, doctrină după care omul posedă o „putere vitală", pseudonim al sufletului ; şcoala mecano-chimică, ai cărei discipoli respingeau orice metafizică, nevăzînd decît organe, acţiuni şi reacţii ; şcoala eclectică, practicînd empirismul. Un oarecare doctor

[9] BALZAC : *Les Martyrs ignorés,* în *Œuvres complètes,* vol. XXVII, p. 473. (Club de l'Honnête Homme.)

Virey, vitalist, profesa o doctrină destul de apropiată de ideile tînărului Balzac : longevitatea se obține economisind forțele vitale ; acestea sînt cheltuite atît prin libertinaj, cît și prin munca intelectuală ; castitatea acumulează o rezervă de energie care, concentrată în gînduri, produce efecte fizice. Acestor teme, Balzac le adăuga pe acelea care-l obsedaseră din totdeauna : datorită voinței, omul e în stare să acționeze asupra propriei sale forțe vitale și s-o proiecteze în afara sa. De unde magnetismul curativ pe care-l practica, asemenea mamei sale, prin aplicarea mîinilor.

În fine, în Balzac se mai găsea și un al treilea om, acesta însă foarte tainic. Avea o deosebită stimă — mult mai multă decît față de tinerii din gașca Raisson — pentru un prieten, Jean Thomassy, pe care-l cunoscuse la Facultatea de drept, sau poate chiar mai devreme. Catolic și legitimist, Thomassy se ținea la fel de departe de liberalismul ireligios al lui Bernard-François ca și de cinismul zmîngălitorilor de hîrtie de la Flicoteaux. „N-ar avea decît un singur lucru de făcut, scria Sautelet, și anume să se călugărească. Fie vorba între noi, cred că așa o va sfîrși [10]." Printre colegii săi, Thomassy nu-l aprecia nici pe dolofanul Sautelet, nici pe arogantul Le Poitevin, dar îi plăcea puternica generozitate a lui Balzac și-i intuia deosebita inteligență. În politică, dezacordul lor părea total. Ca și tatăl său, Balzac era monarhist prin rațiune, oportunist de nevoie, bonapartist din admirație și voltairian prin temperament. Unul dintre romanele sale, *Jean-Louis*, fusese acuzat de „entuziasm instigator" și de simpatie față de Revoluție. În realitate, dacă disprețuia societatea, nu dorea s-o distrugă. Una nouă n-ar fi fost mai bună.

La început fusese ateu, dar, de cînd citise pe Swedenborg [11] și pe Saint-Martin [12], se simțea atras de iluminism. Înțelepții Indiei, solitarii Tebaidei îl interesaseră din anii copilăriei. Își imagina infinita beatitudine a extazurilor, tihna totalei destrămări, fericirea dragostei desăvîrșite. Nu era

[10] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, p. 220.

[11] *Emmanuel Swedenborg* (1688—1772), teozof și autor mistic suedez (n.t.).

[12] *Louis-Claude Saint-Martin* (1743—1803), scriitor francez, autor al unor lucrări impregnate de misticism. Doctrinei sale i s-a dat numele de *martinism* (n.t.).

catolic și, decît într-un Dumnezeu providențial, ar fi fost mai curînd înclinat să creadă într-un Principiu etern, imposibil, care lasă lucrurile în voia lor. Cu toate acestea, misticismul deschidea în el o portiță prin care ar fi putut pătrunde un spiritualism creștin. Omul nu e nici înger, nici fiară, dar, refuzînd să fie fiară, poate deveni înger, mîntuind, cu alte cuvinte, partea cea mai bună din care e alcătuit : ființa interioară, și devenind astfel capabil să pătrundă „abisurile superioare ale adîncimii infinitului".

Era inițiat în martinism ? S-ar părea că da, după unii, dar nu e cu putință, deoarece martinismul nu presupunea inițiere [13]. Cu toate acestea, în schița unui *Traité de la Prière [Tratat despre Rugăciune]* își exprimă dorința de a spune sufletelor rănite „cît de blînde au fost inițierile mele, cît de ager am străbătut acea cărare de îndată ce-am trecut de primele obstacole, ce fructe savuroase mi-au răcorit gura uscată... Cei care vor citi această carte sînt rugați să aibă calmul necesar pentru a descoperi înțelesul Cuvîntului [14]..." E stilul, obscur și celest, al lui Saint-Martin. După ce-l întîlnise, Chateaubriand îl ironizase pe „acest filozof al cerului" care vorbea „de parcă ar fi fost un arhanghel". Omul viziunilor îl enervă pe catolicul Chateaubriand ; Balzac crezu că află în el o călăuză către ceea ce numi religia sfîntului Ioan, Biserica mistică. Datora lui Saint-Martin, și lui Swedenborg, unul din aspectele concepției sale despre lume.

Încă din 1823 vorbea cu Thomassy despre acest *Traité de la Prière* pe care dorea să-l scrie. Thomassy, care părăsise pe vremea aceea Parisul spre a deveni, la Bourges, secretarul prefectului, îl convinse să renunțe la acest proiect : „Nici nu-ți poți închipui cît de mult ți-ar spori talentul dacă l-ar fecunda ideile morale și religioase... Dar nici să nu-ți treacă prin cap ideea că se poate face un *Traité de la Prière* sub stăpînirea simțurilor [15]." Thomassy se temea, pe bună dreptate, de tonul erotico-mistic folosit de Balzac pentru a-și povesti iubirile profane.

---

[13] ROBERT AMADOU : *L'Année balzaciene 1965*. .

[14] BALZAC : *Traité de la Prière*. Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 223, fila 6.

[15] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, p. 228.

Jean Thomassy către Balzac, 7 ianuarie 1824: Mai vorbește-mi de acel *Traité de la Prière*. Pentru a-l scrie, nu e destul un suflet nobil, o imaginație bogată; mai e nevoie de deprinderi religioase, de îndelungate raporturi cu divinitatea, în fine, de un spiritualism plin de expansiune și capabil de înduioșare... Dacă n-ai tresărit vreodată la sunetele solemne ale orgii, dacă n-ai fost răscolit auzind un preot tînăr care-l invocă pe Dumnezeul lui Abraham să coboare asupra capetelor a doi soți, tineri ca și el... lasă deoparte acel *Traité de la Prière*. Însuși Rousseau ar fi dat greș, neavînd deprinderile religioase de care vorbesc. Una e să scrii zece sau treizeci de rînduri într-un moment prielnic; alta să menții acest ton de-a lungul unui întreg volum [16]...

În așteptarea acelui *Traité de la Prière*, Balzac tocmai publicase o broșură despre *Le Droit d'aînesse [Dreptul de primogenitură]* și o *Histoire impartiale des Jésuites [Istorie imparțială a iezuiților]*, plină de cea mai surprinzătoare ortodoxie. Placheta despre *Le Droit d'aînesse* nu era lipsită de vigoare. Honoré amintea în ea că viile și pădurile necesită amenajări îndelungate, de unde și o fixitate a proprietății; semnala pericolele împărțirii egale a averilor, între mai mulți moștenitori, care „mărește numărul ambițiilor într-o țară lipsită, spre deosebire de Anglia, de vaste debușeuri pentru tineret". Dar era vorba, fără nici o îndoială, de o treabă impusă de Raisson, aflat în rîndurile opoziției, care încerca să atribuie cîrmuirii intenții reacționare mai întunecate decît politica ei reală. Ce n-ar fi făcut acești tineri lupi pentru ceva „bani gheață", cum spunea Balzac, care avea o deosebită preferință pentru numerar, nefiind de loc amator de titlurile de credit ale editorilor, oricînd la discreția scăzămintelor și a amînărilor.

„Copii, zise Finot, partidul liberal se vede silit să-și mai înlăture polemica, pentru că n-are nimic de zis astăzi contra guvernului, și înțelegeți ușor în ce încurcătură se află opoziția. Care din voi vrea să scrie o broșură în care să se ceară *restabilirea dreptului de primogenitură*, ca să ne dea astfel nouă motiv să țipăm contra planurilor ascunse ale curții? Broșura va fi bine plătită.

— Eu, zise Hector Merlin, asta intră în vederile mele.

[16] *Ibidem*, p. 243.

— Partidul tău ar spune că îl compromiți, replică Finot. Felicien, fă tu broșura, Dauriat o editează, iar noi o să ne ținem gura.
— Cît mi se dă ? întrebă Vernou.
— Șase sute de franci ! Semnezi „contele C... [17]"

Balzac își jucase cu talent rolul de avocat al diavolului, și cine știe dacă nu se convinsese singur ? Constatase că i vine atît de ușor să intre în pielea unui adversar ! Bineînțeles că se feri să trimită părinților săi broșura sa despre *Le Droit d'aînesse*, dar o expedie, anonim, familiei Surville. Numai că Bernard-François se afla la ginerele său cînd sosi broșura. Citi, se indignă la adresa unui autor atît de înapoiat și porni de îndată să aștearnă pe hîrtie o contraargumentare. Laure, care avea serioase bănuieli că textul e scris de Honoré, făcu mult haz. „Acest duel cu lovituri de pană între tată și fiu i se păru lucrul cel mai amuzant de pe lume [18]."

La 24 iunie 1824, familia Balzac, care avea capitaluri de plasat, cumpără cu zece mii de franci, de la vărul Charles Sallambier, casa pe care o locuiseră la Villeparisis ca chiriași. Lui Bernard-François nu-i displăcea să stea într-un sat ; juca rolul unui personaj mult mai important decît la Paris, unde, după cum scria, nu întîlnea „decît lupi bătrîni lovindu-se și ciocnindu-se unii de alții, în mijlocul unui noroi înfiorător". Convins că viața în aer liber și plăcerile favorizează longevitatea, păstrase, la șaptezeci și opt de ani, obiceiul rusticelor drăgostiri cu țărăncuțe. Doamna Balzac sperase că Honoré își va urma familia la Villeparisis. Refuză însă și închirie o mică încăpere pe *rue de Tournon*, la nr. 2, etajul al cincilea. „Ca să lucreze acolo", pledă buna Laure. Dar mama n-o credea în ruptul capului. Era convinsă că Honoré dorea să fie liber ca s-o poată primi la el pe doamna de Berny.

Doamna Balzac către Laure Surville, 29 august 1824 : Să vorbim și despre dezertarea lui Honoré. Spun ca și tine : Bravo ! dacă e

---

[17] BALZAC : *Illusions perdues*, „Pléiade", vol. IV, p. 808. (Vezi în rom. BALZAC : *Iluzii pierdute*, trad. Dinu Albulescu, ELU, 1966, p. 375.)

[18] L.-J. ARRIGON : *Les Débuts littéraires d'Honoré de Balzac*, p. 168. (Paris, Librairie académique Perrin, 1924.)

cu adevărat vorba să lucreze ca să știe pe ce se poate bizui, dar mă tem că această izolare e doar un pretext pentru a se deda fără nici o opreliște unei pasiuni care îl duce la pierzanie. A șters-o cu ea din satul nostru ; ea a petrecut trei zile încheiate la Paris ; nu m-am întîlnit cu Honoré, știa că vin pentru el. Probabil că au fost împreună după locuință, ca să poată trece drept ruda lui. Cred că a evitat să dea ochii cu mine ca să nu-mi spună unde va sta ; toate aceste reflecții mă duc la gîndul că a dorit să dispună de multă libertate, și asta-i tot. Deie Domnul să mă înșel și să deschidă în fine ochii !...

Doamna din capul satului mă copleșește cu vizite și cu atenții. Îți dai seama cît de măgulită mă simt. Se preface de fiecare dată că vine dinspre sat. Simt că turbez ! A venit și azi să mă ia la masă, dar am refuzat cît mai politicos cu putință [19]...

Părinții lui Honoré îl lăsaseră tot timpul să se folosească de punga lor, spunea ea.

Doamna Balzac către Laure Surville, 4 septembrie 1824 : Și dăunăzi i-am propus să-i plătesc toate datoriile, dacă prin asta geniul său ar dobîndi aripi, și pentru a-l vedea în fine producînd o lucrare a cărei paternitate s-o poată recunoaște. O mică sporire a obligațiilor l-ar fi stînjenit ; a refuzat. I-am propus să-i asigur existența ; mai mult nu era cazul să facem, tocmai pentru că-i vrem binele. N-a vrut să accepte. Toate atențiile cu care l-am înconjurat ni le-a răsplătit printr-o purtare imorală, gata-gata să pătrundă pînă și în căminul nostru. A făcut în așa fel, în ciuda încercărilor noastre de-a ne preface că nu vedem nimic, a făcut în așa fel, spun, că nu mai persistă nici urmă de îndoială ! În ochii lumii, situația noastră a devenit destul de stînjenitoare. Un aer foarte demn, o privire, chiar severă, din partea mea nu erau în stare să împiedice apariția anumitor rînjete, cînd treceam cu ea prin sat [20]...

După acest rechizitoriu împotriva lui Honoré, nu era cazul ca Laure să creadă că doamna Balzac e supărată pe fiul ei. Brațele și punga părinților continuau să-i rămînă deschise. Dacă va dovedi talent, va face o mare bucurie părinților. Dacă ar face din pasiunea lui, așa cum ar trebui, un izvor

[19] Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 381, fila 138.
[20] *Ibidem*, fila 141.

de plăcere și nu un obstacol în calea activității sale, ar fi fericiți văzîndu-l că e bun la ceva, dar ar fi fost în fine timpul s-o facă.

De cînd nu mai este aici, doamna se duce adesea la Paris. Rămîne acolo de fiecare dată cîte două zile, așa încît mi-e teamă că nu m-am înșelat și că Honoré, părăsindu-și locuința, n-a urmărit altceva decît să dispună de mai multă libertate [21]...

Doamna Balzac nu era în stare să privească fără amărăciune cum o femeie mai în vîrstă decît ea, o bunică, îi răpește fiul. Cît despre Laure de Berny, aceasta se dovedea mai îndrăgostită ca oricînd.

Doamna de Berny către Balzac: Cum se face, iubitul meu, că, fiind atît de fericiți prin *noi înșine*, ne simțim atît de stînjeniți de cele ce ne înconjoară?... O, da, te iubesc! Reprezinți pentru mine mai mult decît pentru pasăre aerul, pentru pește apa, pentru pămînt soarele, pentru suflet natura. Îngînîndu-i pur și simplu *Dragule, te iubesc, te ador*, aș fi dorit să-i încînt urechile, în lipsa păsării primăvăratice, rugîndu-l să-și strîngă iubita la piept și să facă cu ea o plimbare plăcută; aș fi dorit să-l pot încredința că ne aflăm în cele mai frumoase zile ale verii; dar nu mi-e îngăduită această alinare, întrucît m-aș fi temut ca scrisoarea mea să nu dea loc unor clevetiri care să-i fi tulburat plăcerea... Ai calități nenumărate, dar drăguța ta știe să le vadă, să le sesizeze pe toate. O, de ce nu sînt alcătuită din o mie de fărîmituri, pentru a-ți înapoia tot ce aș dori, și așa cum aș dori-o? Dar, prietene, dacă te mulțumești cu ceea ce e în stare să-ți ofere întreaga mea ființă, fiecare părticică a ei, deplinătatea ei împodobită cu ce-i poate adăuga iubirea cea mai desăvîrșită, atunci mă voi declara satisfăcută, căci nimic din mine nu e al meu [22]!...

Dacă la începutul acestei legături doamna de Berny se comportase matern și ironic, după patru ani se atașase cu pasiune de un tînăr al cărui geniu fusese prima să-l presimtă. Suferea văzîndu-l obligat să se mărginească la lucrările mediocre oferite de Raisson, agent literar care exploata

[21] *Ibidem.*
[22] BALZAC: *Correspondance*, vol. I, pp. 234—235.

această vervă torențială. Balzac nu era *numai* un gazetar, era *și* un minunat gazetar. Se ducea aproape zilnic, fie la cafeneaua Voltaire, fie la cafeneaua Minerve, lîngă Théâtre-Français, pentru a-și întîlni camarazii. Mult mai priceput decît Balzac cînd era vorba de ispitirea vreunui editor, Raisson le propunea *Coduri*, gen la modă pe atunci : *Code civil, Code des Gens honnêtes, Code du Commis Voyageur, Code du Littérateur et du Journaliste, Code galant*, flecăreli amuzante și cinice. Balzac, cu uriașa lui capacitate de lucru, era neîntrecut la isprăvitul unei broșuri în cîteva nopți. Sprijinit de Lavater, era în stare să scrie un *Code de la Toilette*, totodată ușuratic, strălucitor și inteligent [23].

Acel *Code des Gens honnêtes [Codul oamenilor de treabă]* apăru la început fără semnătură, apoi cu aceea a lui Raisson. Era scris aproape în întregime de Balzac, lucru recunoscut chiar de Raisson. Obiectivul acestui tratat era în același timp balzacian și swiftian : cum să se ferească oamenii cinstiți de pericolele care le amenință banii, pîndiți de irochezii [24] din Paris. Autorul nu are nimic împotriva hoților. Orice stare socială se sprijină pe hoți ; fără ei viața ar semăna cu o comedie lipsită de vreun Crispin [25] sau Figaro. „Ce ne-am face ? Cum ar duce-o jandarmeria, magistratura, poliția, lăcătușii, portăreii, temnicerii, avocații ?" De altfel, toți fură. Un intendent (speță cunoscută temeinic de Balzac), un furnizor al armatei care, pentru a hrăni treizeci de mii de oameni, numără și absenții, falsifică făina, aduce provizii de proastă calitate, fură ; altul dă foc unui testament ; cutare încurcă socotelile unei tutele ; celălalt năsocește o tontină.

Și Balzac folosește cu măiestrie experiența dobîndită în mijlocul practicanților din preajma sălilor tribunalului, șiretlicurile avocaților procedurişti și ale notarilor, dezvăluind arta de a mări numărul actelor costisitoare, al ipotecilor false. Dă oamenilor cinstiți sfaturi cuminți : „Vă enunțăm, drept principiu de bază, că cea mai proastă tranzacție e mai

---

[23] Vezi BRUCE TOLLEY : *Les Œuvres diverses de Balzac*, în *L'Année balzacienne 1963*, pp. 31—64.

[24] Cu sens de „vipere" (n.t.).

[25] Numele unui personaj din teatrul italian (sec. XVII), devenit tipul valetului de comedie, glumeț, ușuratic și hoț, asemănător prin unele trăsături cu Figaro (n.t.).

bună decît cel mai bun proces... Dacă sînteţi obligat să pledaţi, evitaţi petiţiile scumpe, somaţiile inutile... Oferiţi secretarului o masă copioasă fără a vă sinchisi de patron; nu vă zgîrciţi la trufe şi la vinuri scumpe, şi gîndiţi-vă că trei sute de franci cheltuiţi în felul acesta vă economisesc o mie de scuzi." Cărticica asta era impregnată de-un cinism sarcastic: „În general, un om din lumea bună, şi care a primit oarecare educaţie, nu renunţă la probitate decît în schimbul unor sume importante, capabile să-l îmbogăţească pentru totdeauna[6]... Lucrarea, deşi subţire, îşi are însemnătatea ei. Era un carnet de schiţe. Conţinea în embrion romanele în care se vor afla pe scenă legea şi chiţibuşurile, şi scotea în evidenţă indulgenţa amuzată a pictorului faţă de cele mai hidoase modele.

Întrucît moda trecu apoi de la *Coduri* la *Fiziologii*, schiţă o *Fiziologie*[27] *a căsătoriei [Physiologie du Mariage]*. Tatăl său îşi expunea deja de-o bună bucată de vreme, faţă de Honoré, teoriile năstruşnice despre fizica amorului, despre eugenie. Bătrînul său prieten Villers-La Faye îi vorbise mult despre femei, dezvăluindu-i stratagemele, diplomaţia lor conjugală. Horace Raisson şi Philarète Chasles îi dăduseră să citească *De l'amour [Despre dragoste]* de Stendhal, pe care-l admira. În privinţa adulterului şi a pericolelor sale, menajul propriilor săi părinţi constituia o învăţătură. Dragostea excesivă a doamnei Balzac pentru fiul ei Henry, acest intrus adăugat de ea unei familii care-l renega, reprezentase una din marile suferinţe ale adolescenţei lui Honoré. Menajul Berny, menajul Surville, menajul Montzaigle ofereau alte lecţii severe. Într-un cuvînt, încă din fragedă tinereţe, Balzac cunoştea din plin dificultăţile matrimoniale şi se gîndea să scrie despre ele. Căuta un titlu: *Code marital, L'Art de rendre sa femme fidèle [Arta de a-ţi face soţia credincioasă]*, sau: *L'Art de garder sa femme [Arta de a-ţi păstra soţia]*, ori în sfîrşit: *Physiologie du*

[26] BALZAC: *Code des Gens honnêtes*, în *Œuvres complètes*, vol. XXV, pp. 429—530. (Club de l'Honnête Homme.)

[27] Spre deosebire de accepţia actuală (ştiinţa care studiază funcţiile organelor şi fenomenele vieţii la animale şi vegetale), la începutul veacului al XIX-lea se înţelegea prin *fiziologie* descrierea obiectivă a unei realităţi omeneşti (de pildă, un studiu de moravuri) (n.t.).

Mariage. Laurence Sterne, unul din autorii săi favoriți, dăduse tonul „căutînd să vorbească despre căsătorie ca despre o situație medicală manifestată periodic printr-un act fiziologic[28]". *Fiziologia căsătoriei* n-avea să apară decît mai tîrziu, dar o pre-*Fiziologie* fusese redactată încă din 1824-1825, poate cu activa colaborare a lui Bernard-François, căci există un exemplar pe care Honoré îl legase împreună cu o broșură a tatălui său : *Histoire de la Rage [Istoria turbării]*.

Toate aceste lucrări minore cereau lecturi vaste. Balzac frunzărea cărți vechi, pe la anticari, căuta, îi studia pe autorii străini. Dădea dovadă, pentru aceste treburi, de-o energie napoleoniană. Dar trecuse de douăzeci și cinci de ani și succesul se lăsa așteptat. Romanele lui Horace de Saint-Aubin ? Nu credea în ele ; le scria cu ironie, uneori nițel rușinat. De ce ? Pentru că se știa altceva : un filozof, un gînditor. Dobîndise oarecare îndemînare, învățase cîteva trucuri ; dorea să-și arunce plasa mai departe. Un Raisson, un Le Poitevin pot rămîne niște trepăduși literari, buni la toate. Dar el ! Totul îl făcea să tindă spre treburi mărețe ; totul îl izgonea spre treburi meschine.

Eram pradă unei ambiții nemăsurate, mă credeam hărăzit pentru înfăptuiri mari, dar mă simțeam plutind în vînt... Ca toți copiii maturi, nutream în taină dorul unor iubiri mari. Printre tinerii de vîrsta mea întîlnii o clică de fanfaroni care umblau cu nasul în sus, îndrugînd nimicuri, așezîndu-se fără să tremure lîngă femeile cele mai impunătoare — așa cel puțin mi se părea mie — spunînd necuviințe, alintîndu-se, bătîndu-și joc de cele mai dragute persoane, punînd capul pe toate pernele, sau lăudîndu-se că și-l pun, avînd aerul că au ajuns să le fie lehamite de desfătări, pretinzînd că cele mai virtuoase și mai rafinate femei sînt ușor de momit, putînd fi prinse în mreji numai cu vorba, cu cel mai mic gest îndrăzneț, cu cea dintîi privire stăruitoare !... Am învățat mai tîrziu că femeilor nu le place să fie cerșite. Am întîlnit multe pe care le adoram de departe, cărora le ofeream o inimă gata de orice încercare, un suflet bun de sfîșiat, o energie care nu se îngrozea nici de jertfe, nici de

[28] MAURICE BARDÈCHE : Notă despre *La Physiologie du Mariage*, în *Œuvres complètes*, vol. XXI, p. 178. (Club de l'Honnête Homme.)

chinuri, dar ele ajungeau pe mîna unor proşti pe care eu nu i-aş fi primit nici ca portari [29]...

Pînă una-alta, trebuia să-şi cîştige existenţa. Locuia acum singur, în *rue de Tournon*. Cordonul ombilical fusese tăiat. Cîteodată maică-sa îi plătea chiria în taină. Se ştie că în 1824 a fost bolnav. Lucra prea mult. Tot mai visa să acopere de glorie numele de Balzac. Dar pînă atunci nu semnase decît cu pseudonime tot ce scrisese, neavînd încredere în ceea ce făcea. La începutul carierei sale de romancier, părinţii lui aşteptaseră să se producă minunea. Binevoitorul şi optimistul Bernard-François continua să scrie verilor: „Honoré se ocupă fără încetare de literatură, scrie lucruri drăguţe şi interesante care se vînd bine". Honoré se judeca însă cu severitate: dezgustat de sine, i se întîmpla să se gîndească la sinucidere. Cel puţin aşa povesteşte Étienne Arago:

Într-o seară, Étienne Arago, străbătînd unul din pădurile Senei, îl zări, nemişcat, sprijinit de parapet şi privind cum curge apa.

— Ce faci aici, dragul meu? Îl imiţi oare pe personajul din *Mizantropul*? Scuipi în apă ca să faci cerculeţe?

— Privesc Sena, spuse Balzac, şi mă întreb dacă nu mă voi culca oare în aşternutul ei jilav...

Răspunsul îl ului pe Étienne Arago.

— Ce idee! exclamă el. O sinucidere? Curată nebunie. Hai, vino cu mine. Ai luat masa? Vom mînca împreună [30].

E puţin probabil ca acest tînăr amuzant, iubit, cu mintea doldora de planuri, să fi avut serios de gînd să-şi pună capăt zilelor, dar va trebui oare, de-a lungul unei scurte şi singure vieţi, să lucreze cu bucata pentru nişte editori?

---

[29] BALZAC: *La Peau de Chagrin*, „Pléiade", vol. IX, pp. 82—83. (Vezi în rom. BALZAC: *Pielea de sagri*, trad. Periclе Martinescu, în *Opere*, vol. I, ESPLA, 1955, pp. 397—398.)

[30] Citat după L.-J. ARRIGON în *Les Débuts littéraires d'Honoré de Balzac*, pp. 184—185, după o analiză a *Memoriilor* lui Étienne Arago, publicată de Jules Claretie în *Le Temps*, 28 mai 1892.

VIII

OM AL FAPTEI PE TĂRÎMUL PLĂSMUIRII

Nu trebuie să-i judecăm niciodată pe cei pe care-i iubim. Afecțiunea care nu e oarbă nu e afecțiune.

BALZAC

1825. *LOCUIND* pe *rue de Tournon*, Balzac o vedea aproape zilnic pe doamna de Berny care, vînzîndu-și locuința din Villleparisis, se mutase nu departe de el. Îi aducea totul : adorația unei femei cu experiență, voluptuoasă și tandră ; afecțiunea maternă a unei Egerii[1] mature față de un tînăr ai cărui ochi sînt „două diamante negre în care strălucesc cîteodată reflexe aurii ; ochi de suveran, de vizionar, de îmblînzitor[2]" ; cunoașterea lumii sus-puse și sfaturi subtile despre felul de-a se purta ; povestiri despre Vechiul Regim, despre Revoluție, despre societatea imperială făcîndu-și apariția după Directorat. Pătrunzătoare, totodată ironică și pasionată, fără a-și face vreo iluzie despre oameni și cu toate acestea cîtuși de puțin răutăcioasă, în stare de un devotament fără margini, îi relata șireteniile, poftele, comploturile. Îl ajuta să vadă viața mai limpede.

La rîndul său, Honoré observa societatea timpului său, cea de pe vremea Restaurației. Energiile care, sub Imperiu,

[1] În sens de sfetnică, inspiratoare a unui artist (după numele nimfei care ar fi fost sfetnica lui Numa Pompilius) (n.t.).

[2] THÉOPHILE GAUTIER : *Portraits contemporains :* „Honoré de Balzac", p. 48. (Paris, Bibliothèque Charpentier, 1898.)

ar fi fost cheltuite cu fapte eroice, se acumulau acum într-un chip primejdios. Balzac își dădea seama de prodigiosul interes pe care-l oferea această epocă, asemenea oricărei perioade de tranziție. Pe culmi, două societăți se amestecau. De o parte, vechea aristocrație, aceea din nobilul Foburg, decimată de Teroare, iarăși foarte puternică prin revenirea regelui și căutînd, cu imprudență, să-și impună din nou prerogativele, excluderile și răzbunările ; de alta, parveniții Imperiului și ai finanței, dintre care mulți reușiseră să se mențină la suprafață alăturîndu-se monarhiei, măcar cu fapta dacă nu și cu sufletul. Ambele aproape inaccesibile pentru Honoré.

Dedesubt, redusă la tăcere, prudentă, tăinuindu-și animozitățile, o parte a burgheziei se temea să nu piardă ceea ce dobîndise și cucerise cu ajutorul Revoluției. Tînărul burghez Balzac, fiul unui funcționar al Imperiului, nu putea decît să-i urască pe extremiști. „Totul dovedește ardoarea bonapartistă de care-i fusese plină inima sa de adolescent [3].“ Înțelegea mînia tinerilor liberali și furia eroilor lăsați să trîndăvească, a ofițerilor plătiți doar cu jumătăți de solde și care, incapabili să se readapteze vieții civile, jucau biliard prin cafenele și complotau împotriva regimului.

În vîrf, regele : Ludovic al XVIII-lea, care își dă perfect de bine seama de pericol, care ar dori să desființeze prăpastia dintre cele două grupuri de francezi și a cărui înțelepciune e aprobată de Balzac : „Ultimul cap încoronat al clasei de Bourbon era tot atît de zorit să satisfacă burghezia și oamenii Imperiului, ținînd clerul la respect, pe cît de mult dorise Napoleon I să atragă de partea lui marea nobilime sau să înzestreze Biserica [4].“ Martor obscur, tînărul Balzac privește Restaurația cu ochi de artist și de amant, „de jos, din mijlocul gloatei, al suferințelor și al luptelor, cu acea înfrigurare a talentului și a firii datorită căreia orice-i oprit a fost de mii de ori întrevăzut, închipuit, perceput, înainte de a fi în cele din urmă posedat și cunoscut [5]“.

---

[3] BERNARD GUYON : *La Pensée politique et sociale de Balzac*, p. 27.

[4] BALZAC : *Le Bal de Sceaux*, „Pléiade“, vol. I, pp. 79—80. (Vezi în rom. BALZAC : *Bal la Sceaux*, trad. Pericle Martinescu, în *Opere*, vol. I, ESPLA, 1955, p. 114.)

[5] SAINTE-BEUVE: *Causeries du Lundi*, vol. II, p. 444: *Monsieur de Balzac*. (Paris, Garnier frères, nedatat, ediția a 6-a revăzută și corectată.)

Lumea pariziană pe care o descoperea i se părea nemiloasă, și chiar feroce. Sub imboldul arivismului, erau puse la cale cele mai perfide mașinații. Balzac, tînăr de treabă, cu inima deschisă sublimului, nu prea știa să se ferească de tinerii rechini care-i dădeau tîrcoale. Aflase desigur, chiar printre ai săi, ce înseamnă chinuitoarele frămîntări ale căsătoriei, îndîrjitele ciorovăieli din pricina banilor ; auzise paradoxurile cinice rostite de prietenii săi în ale literaturii ; dăduse cu nasul de dubioasele manevre ale gazetarilor necinstiți și ale editorilor hămesiți. Cu toate acestea, se mai lăsa pradă acceselor de încredere naivă.

Tocmai cînd începuse să-și piardă speranța că va mai dobîndi vreodată faima literară și chiar că ar fi în stare să se întrețină din scris (întrucît, deși librarii promiteau marea cu sarea, polițele lor rămîneau deseori neplătite), un prieten al tatălui său, Jean-Louis Dassonvillez de Rougemont, stăpînul castelului din Montglas (Seine-et-Marne), îl sfătui să-și încerce norocul într-o altă carieră : a afacerilor. Jean Thomassy, sfetnicul său moral, spunea la rîndul lui : „Apucă-te de ceva folositor și, *în plus*, fă literatură. Înainte de-a ne gîndi la desert, trebuie să ne asigurăm cele două feluri de mîncare ; în felul ăsta te poți culca pe amîndouă urechile și cu conștiința împăcată ; literatura, ca mijloc de reușită, e o unealtă greoaie, deseori tocmai bună să-l lovească pe cel care încearcă s-o folosească ; de altfel, invidia îl urmărește neîncetat pe literatul propriu-zis ; dimpotrivă, fiind scriitor doar din capriciu, se va spune oricînd că ești talentat și că ai succes[6]." De ce să nu îmbine afacerile și literatura ?

La fel ca și Bernard-François, Honoré avea înclinații pentru combinațiile temerare. Ca om al faptei pe tărîmul plăsmuirii, se înflăcăra ușor pentru orice proiect nou. La vederea primelor dagherotipe[7], înțelesese pe dată uriașul succes de care avea să se bucure această invenție și regreta amarnic că n-o poate exploata. Dar geniul lui nerăbdător tindea direct spre succes, neglijînd mijloacele de realizare, prea lente. Astfel, află că librarul Urbain Canel, din *place Saint-André-des-Arts* nr. 30, pe care-l cunoscuse datorită lui Rais-

[6] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, p. 245.

[7] Denumire dată (după numele inventatorului, *Daguerre*, 1839) unui procedeu primitiv de fotografiere (n.t.).

son și care urma să publice *Wann-Chlore*, se pregătea să editeze, împreună cu confratele său Delongchamps, operele complete ale lui La Fontaine și Molière, fiecare în cîte un singur volum, cu litere foarte mărunte, pe două coloane. Ideea îl entuziasmă pe Balzac. Fără doar și poate, nenumărați cititori culți ar dori să-i aibă pe clasici tipăriți astfel într-o formă atît de comodă. Dacă ar participa la această afacere, s-ar îmbogăți fără multă muncă și s-ar putea dedica aproape tot timpul scrisului.

Încheie un contract prin care Urbain Canel se obliga să împartă cu el beneficiile, cheltuielile și riscurile ediției *Molière* într-un volum. Pentru a face față cheltuielilor era nevoie de bani. Dassonvillez de Rougemont îi împrumută șase mii de franci, mai apoi alți trei mii, cu dobînzi grele ; doamna de Berny contribui din proprie inițiativă cu nouă mii două sute cincizeci de franci pentru *La Fontaine ;* ea aproba proiectul, dorind din toată inima ca tînărul ei prieten să nu mai depindă de familie, care, la rîndul ei, aplauda. Așteptaseră încrezători un succes literar, dar Honoré avea acum douăzeci și cinci de ani, nu însă și cititori. Să facă deci afaceri !

Doar sărmana Laurence, care se ofilea văzînd cu ochii, doborîtă de grele suferințe, îl sfătui să fie prudent. Nemernicu-i soț îi cerea autorizația de a semna în numele ei, ca s-o poată jecmăni mai bine ; Doamna Mamă se opusese. Aflată la termenul unei noi sarcini grele, Laurence, bolnavă de tuberculoză, fusese obligată să se refugieze în apartamentul părinților ei, în *rue du Roi-Doré*, nr. 7, unde doamna Balzac o chinuia vorbindu-i pe-un ton mușcător : „Mă voi strădui oricînd să-mi ajut fiica, spunea ea, dar nu-mi pot impune s-o pune s-o iubesc [8].“

Laurence de Montzaigle către Balzac, 4 aprilie 1825 : Dragul meu Honoré, mă gîndesc mereu la cele trei sau patru combinații comerciale întreprinse de tine ; de și-ar vedea numai de muza lui și tot are un autor destule de făcut. Așa cum te știu preocupat de literatură, cum se face că această ocupație, care a umplut ea singură

[8] Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 378. Citat de MADELEINE FARGEAUD în *Laurence la Mal Aimée*, în *L'Année balzacienne 1961*, p. 25.

întreaga viață a unor oameni celebri ce s-au îndeletnicit cu scrisul, îți lasă ție destul timp liber ca să te îndrepți spre o altă carieră și să te lansezi în comerț, pe care nu-l cunoști cîtuși de puțin?... Dacă pornești la treaba asta fără un ban, ca să faci avere trebuie să le zîmbești oamenilor cît e ziua de lungă, să lauzi marfa și s-o vinzi cu cîștig... Dar ție nu ți se potrivește ipoteza asta... Cei cu care te-ai asociat te vor face să vezi totul în roz. Imaginația ta va continua să lucreze; te și vezi cu o rentă de treizeci de mii de livre; iar cînd mintea o ține tot așa făcînd nenumărate proiecte, nu-și mai află locul judecata și raționea. Cu bunătatea și corectitudinea ta nu vei ști niciodată să te ferești de pungășiile celorlalți... Interesul pe care ți-l port îmi inspiră aceste gînduri, dragul meu Honoré, și aș prefera să te văd înconjurat de manuscrise, de lucrări serioase începute, lefter, locuind la al patrulea etaj într-o odăiță de actor, decît cu avere și vîrît în combinații grozave... Drept care îți spun la revedere, domnule afacerist. Dă-ți tot interesul pentru ceea ce socotești să faci, ca să nu-și facă alții interesele pe socoteala ta[9]. De te îmbogățești cumva, să nu te însori, deoarece ai doi nepoți drăguți și o nepoată. Ia-o ca o glumă, frățioare. Te poftesc să nu-ți lași muza să doarmă prea mult; sînt nerăbdătoare să-ți văd operele, să le citesc[10]...

Biata Laurence vedea limpede, dar Honoré se dăruise cu totul acestei aventuri. Pentru a-i ilustra edițiile din clasici, Urbain Canel căuta un gravor cu pretenții modeste. Și află unul, librar la Alençon: Pierre-François Godard. Balzac luă diligența și-l găsi pe Godard într-o pitorească îngrămădeală de clădiri bătrîne, cu frontoane și turnulețe, de prăvălioare dărăpănate, pe care ochiul și memoria lui neobosită le înregistrară instantaneu. Semnarea contractului avu loc la 17 aprilie 1825, în prăvălia lui Godard. Balzac trăsese la *hôtel du Maure*, tradițional han normand, cu grajd în fundul curții și bucătărie sub pridvor[11]. Altă imagine pusă imediat la păstrare.

---

[9] În original: *Veillez bien à vos entreprises, si vous ne voulez pas vous-même être entrepris* (n.t.).

[10] BALZAC: *Correspondance*, vol. I, pp. 254—255.

[11] Referitor la cartierele pe care Balzac le va descrie mai tîrziu în *La Vieille Fille* și în *Le Cabinet des Antiques*, vezi Contele G. DE CONTADES: *Balzac Alençonnais*, broșură tipărită în 60 de exemplare nepuse în comerț (Alençon, E. Renault de Broise, 1888).

De îndată ce se înapoie, trebui să scrie niște prefețe pentru *Molière* și *La Fontaine*, să-și termine romanul *Wann-Chore* (sau *Jeanne la Pâle*), să facă demersuri pentru a obține publicarea unor articole favorabile despre ediția *Molière* ce urma să fie lansată. Se bizuia pe Philarète Chasles, critic inteligent și activ, prieten cu Raisson. Părinții celor doi tineri, Chasles, fost membru al Convenției, și iacobinul Raisson, fuseseră tovarăși de lupte. După o ședere de doi ani în Anglia, Philarète își făcuse un nume lucrînd la gazete și reviste. Balzac îi solicită sprijinul. Doamna de Berny și Dassonvillez trăseseră o poliță asupra viitorului său ; trebuia s-o onoreze, adică să reușească.

Surville obținuse slujba mult rîvnită : numit inginer al departamentului Seine-et-Oise, cu reședința la Versailles, era deseori vizitat de Balzac, care venea să-și vadă sora. Camille Delannoy (fiica marii prietene a familiei) legase o strînsă amiciție, pe cînd era la pension, cu una din colegele ei, „frumoasă ca un înger", Joséphine d'Abrantès fiica Laurei Permon, văduvă a generalului Junot, duce d'Abrantès. Datorită prietenilor ei din familia Delannoy, Laure Surville făcuse cunoștință cu celebra ducesă, care locuia la Versailles. Odinioară, pătimașă și ușuratecă, Laure d'Abrantès avusese numeroși iubiți, printre care prințul Metternich, cancelarul Austriei și sufletul Sfintei Alianțe. În 1825 afirma că are patruzeci și unu de ani.

Ca atîtea altele, descoperise, pe vremea Restaurației, că are simpatii monarhiste. Napoleon, odinioară idolul ei, se transformase într-un „monstruos uzurpator". După Waterloo, încercase să-și reia „micile dineuri", dar pasivul moștenirii Junot se ridica la un milion. Ruinată, văduva trebui să-și vîndă bijuteriile, mobilele și pivnița de vinuri. Pauline Borghese, care rămăsese foarte bogată, pîndea safirele și vinurile spaniole ale fostei sale prietene.

Cînd după lichidare se alese cu o pensie de șase mii de franci, Laure d'Abrantès se instală modest la Versailles, într-un mic pavilion, pe *rue de Montreuil*. Era dornică să scrie, pentru a-și spori slabele venituri cu niște drepturi de autor [12]. Rămăsese frumoasă, ispititoare, cu ochi vioi, buze

[12] Vezi HENRI MALO : *La duchesse d'Abrantès au temps des amours*. (Paris, 1927.)

proaspete, păr negru ca smoala. Balzac se simți cucerit. O ducesă, fie și de pe vremea Imperiului, îi măgulea vanitatea. Laure d'Abrantès trăise la curtea Tuillerilor : „Femeia asta l-a văzut pe Napoleon pe vremea cînd era încă un tînăr necunoscut ; l-a văzut îndeletnicindu-se cu treburile mărunte ale vieții, apoi l-a văzut ridicîndu-se, înălțîndu-se și acoperind lumea cu numele său ! Ea îmi apare asemenea unui preafericit care ar veni să se așeze lîngă mine, după ce-a trăit în cer în nemijlocita apropiere a lui Dumnezeu [13]..."

Acest tînăr atît de însuflețit, atît de dornic de cunoștințe, atît de cult, nu i se păru ducesei lipsit de farmec. Honoré avea relații în lumea literelor ; ea îi arătă o traducere. El sugeră proiecte mai ambițioase. De ce nu și-ar scrie Memoriile ? Încercă să devină amantul ei ; ea refuză, iar el o acuză că „îngăduie, în sinea ei, forței să înnăbușe sensibilitatea". Există, îi spunea el, două feluri de femei, cele care întruchipează grația și supunerea, și cele ale căror idei virile, concepții îndrăznețe, se îmbină ciudat cu slăbiciunile sexului lor. Enunță următoarea axiomă : „Niciînd nu e o femeie atît de emoționantă și de frumoasă ca atunci cînd se umilește în fața unui stăpîn [14]". Dar Laure d'Abrantès nu era o slujitoare a dragostei. Îi oferi prietenia ei.

Prietenia, răspunse el dezamăgit, e o himeră pe care continui s-o urmăresc în ciuda deselor decepții care mi-au fost hărăzite. Din fragedă tinerețe, la colegiu, am căutat nu niște prieteni, ci un prieten. Sînt de părerea lui La Fontaine [15] și n-am găsit încă ceea ce o imaginație romanescă și exigentă îmi prezintă în culori atît de strălucitoare... Dar există, îmi place să cred, anumite firi care se presimt și se prețuiesc cît ai clipi. Propunerea dumneavoastră, doamnă, e atît de frumoasă, atît de măgulitoare, încît nu mi-aș retrage mîna pentru nimic în lume [16]...

Cineva îi spusese ducesei d'Abrantès că Balzac „era prins cu lanțuri de flori" (aluzie la legătura cu Laure de Berny).

---

[13] VIRGINIE ANCELOT : *Les Salons de Paris*, p. 95. (Paris, Tardieu, 1858.)

[14] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, pp. 263—264.

[15] Referire la versul *Qu'un ami véritable est une douce chose (Un bun prieten e o blîndă alinare)* (n.t.).

[16] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, pp. 266—268.

El se apără : „Dacă am o calitate, e energia... Nu suport dominarea. Am refuzat orice slujbă din cauza subordonării și, în privința asta, sînt un adevărat sălbatic [17]." Frumoaselor le plac sălbaticii și aceste asigurări de independență puteau trezi în mintea unei femei ispita de a-l reduce la sclavie. Speranța lui. Se zugrăvea ducesei sale în felul următor :

În făptura mea, înaltă de cinci picioare și două degete [18], se află toate incoerențele, toate contrastele cu putință, iar cei care mă vor socoti vanitos, risipitor, încăpățînat, ușuratic, cu idei fără șir, încrezut, neglijent, leneș, nesîrguincios, lipsit de judecată, nestatornic, vorbăreț, lipsit de tact, prost crescut, nepoliticos, capricios, fire inegală, vor fi la fel de îndreptățiți ca și cei care ar putea spune că sînt econom, modest, curajos, dîrz, energic, neglijent, muncitor, statornic, tăcut, foarte delicat, politicos, tot timpul vesel. Cel care va spune că sînt laș nu va greși mai mult decît cel care va spune că sînt extrem de curajos, în sfîrșit, savant sau ignorant, plin de talente sau nepriceput ; referitor la mine nu mă mai miră nimic. Ajung să cred că nu sînt decît un instrument cu care își fac de joacă împrejurările.

Provine oare acest caleidoscop din faptul că, în sufletul celor care pretind să zugrăvească toate emoțiile, toate sentimentele și inima oamenilor, soarta introduce înseși aceste emoții și sentimente pentru a-i face capabili, prin forța imaginației lor, să simtă cele zugrăvite, iar observația n-o fi decît un soi de memorie hărăzită să ajute această imaginație mobilă ? Încep s-o cred [19]...

La 11 august 1825, nefericita Laurence, vlăguită de nașterea unui al doilea fiu, muri în casa părinților săi, pe *rue Du Roi-Doré* nr. 7. Indiferența familiei a fost revoltătoare. Laurence fusese întotdeauna cea neiubită. Bernard-François scrise nepotului său la 3 august 1825 : Doamna de Montzaigle, a doua mea fiică, mamă a doi băieți, în vîrstă de douăzeci și doi de ani, se va afla pe celălalt tărîm cînd vei primi această scrisoare ; e o dezolare. Sora ei mai mare, doamna Surville, se găsește la începutul celei de-a doua sarcini ; soțul ei a făcut planurile unui nou canal care va

[17] *Ibidem*, p. 269.
[18] Aproximativ un metru și șaizeci și șapte (n.t.).
[19] *Ibidem*, pp. 269—270.

costa șaptesprezece milioane ; guvernul l-a acceptat și l-a numit inginer-șef al acestei mari lucrări ; întreprinderea e în căutare de fonduri ca să pornească lucrul [20]..." Canalul pentru rîul Essonne, căruia Bernard-François îi acorda, cu o surprinzătoare inconștiență, tot atîta importanță ca și morții fiicei sale Laurence, juca un rol uriaș în viața familiei. Toți aveau să se îmbogățească de pe urma lui ; Honoré își luase deja obligația să redacteze ciornele prospectelor. Între timp, directorul de la poduri și șosele îl bruftuia pe Surville care, văzîndu-și de proiectele personale, își neglija serviciul. Trăsătură caracteristică : în timp ce cumnatul Honoré lua parte la visurile ambițioase și aurii ale lui Surville, romancierul Balzac observa la acesta ravagiile unei idei fixe.

În clipa morții lui Laurence, se afla la Versailles, la sora lui. Laure era suferindă din cauza unei sarcini grele, și la început îi ascunse acest doliu, dar o informă pe ducesa d'Abrantès :

Balzac către ducesa d'Abrantès, 11 august 1825 : Chinurile bietei mele surori au luat sfîrșit. Am primit chiar acum o scrisoare-expres ; plec, fără a ști cît am să rămîn acolo pentru îndeplinirea unor obligații atît de triste. Mă voi întoarce de îndată la Versailles. Acordați-mi un pic de milă, în lipsa altui sentiment, și nu mă împovărați în momentul în care toate durerile par să se năpustească asupra mea. Adio. Păstrați-mi, vă implor, prietenia dumneavoastră. Mă va susține în aceste noi încercări.

Nu i-am spus nimic surorii mele. Păstrați secretul privind acea fatală moarte. Plec cu Surville. Adio, adio [21].

Ceea ce, în august, nu era decît prietenie, deveni dragoste în septembrie. Într-o scrisoare trimisă de la Saché, Balzac o tutuiește pe ducesă și o numește a sa „dragă Marie". Asemenea doamnei Balzac, asemenea doamnei Surville, asemenea doamnei de Berny, se numea Laure. Dar după atîtea jurăminte, al căror obiect fusese *Dilecta* (porecla latină a multiubitei Laure de Berny), să-l fi stînjenit oare pe amantul infidel folosirea aceluiași prenume în corespondența adre-

[20] Colecția Spoelberch de Lovenjoul. Donație Marcel Bouteron.
[21] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, pp. 271—272.

sătă altei femei ? Scrupulul își are ciudățeniile lui, pe care lealitatea nu le înțelege.

Ducesa îl rechema la Versailles. El îi făgăduia să plece degrabă din Turena spre a avea fericirea s-o întîlnească :

Îți iert, îngerul meu iubit, toate bombănelile din scrisorile tale, și sper că în curînd mă va vrăji acea privire dragă, ba chiar acel chip ceresc. Nu voi pleca de aici mai înainte de 4 octombrie ; astfel pot primi încă o scrisoare drăgălașă de la Marie a mea, dar nu acea Marie care mă ceartă, ci Marie adorata, Marie pe care o iubesc. Nu vreau să-mi iau zborul spre tine, draga mea, înainte de a fi primit o scrisoare de dragoste și de împăcare. Voi veni spre tine recunoscător, și acum te poți bizui pe întoarcerea mea [22]...

Să te culci cu ducesa d'Abrantès, s-o tutuiești — iată-l pe Honoré, aceea „mică deșcă", croindu-și drum în regatul femeilor. În cel al literelor se ivi de asemenea o clipă de speranță. Cînd, în septembrie 1826, apăru *Wann-Chlore*, Urbain Canel vorbi despre carte unuia dintre autorii săi, Henri de Latouche, care se bucura de oarecare trecere în cercurile gazetărești : „Iată cartea unui tînăr plin de curaj și de viitor ; dumneata, care ești o persoană influentă, ar trebui să-i faci serviciul de a vorbi despre el". Latouche, om cult, încercase toate genurile : teatru, roman, gazetărie, fără a reuși vreodată „să îmblînzească monstrul", adică gloria. Drept care devenise melancolic, gata oricînd să se simtă ofensat, dar și să se creadă un critic competent. „Am creat mai mulți autori decît opere", spunea el cu amărăciune. Acest binefăcător morocănos citi *Wann-Chlore* și, alături de defecte grave, remarcă mari însușiri. Îi plăcu cu deosebire o scenă în care o provincială, o cochetă cam coaptă, auzindu-l pe-un vizitator că sună la ușă, își trimite fiica să cînte la pian într-o altă odaie spre a scăpa de-o rivală. Piatră aruncată în curtea Doamnei Mame.

„Din noianul de cărți care ne copleșesc, aceasta merită un loc deosebit, scria Latouche. O acțiune robustă și captivantă, scene dramatice, imagini calde și viguroase o recomandă cititorilor, și mai ales cititoarelor dornice să găsească, în roman, darul de-a observa și de-a stîrni curiozitatea."

[22] *Ibidem*, pp. 275—276.

Cîteva zile mai tîrziu, primi vizita unui tînăr palid, slab și pricăjit, cu părul negru și privirea pătrunzătoare, îmbrăcat într-o vastă redingotă, cu niște pantaloni pe care agățătoarele de gumă petrecute pe sub tălpi încercau în zadar să-i readucă spre pămînt și o pălărie lustruită de ploaie. Era Balzac, venit să-i mulțumească criticului, căruia îi promise, în semn de recunoștință, un minunat căluț, crescut de-un vrăjitor indian.

Acest cadou splendid nu exista decît în imaginația donatorului, dar Balzac plăcu lui Latouche, care scrise un al doilea articol: „O dramă de Goethe, patetică în ce privește subiectul, elocventă în unele detalii, ridicolă în multe altele, a servit fără îndoială drept punct de pornire pentru romanul *Wann-Chlore*... Un interes viu, bizar, te ține prins de lectura acestei ficțiuni, care e rodul unui spirit distins și al unei pene uneori inspirate, adeseori neglijente. În plus, *Wann-Chlore* a obținut voga lacrimilor și a ajuns la a doua ediție [23]..." Latouche anunța succesul pentru a-l provoca. În realitate, *Wann-Chlore* moțăia pe rafturile lui Urbain Canel. Balzac căzu pradă descurajării. În ochii alor săi devenea „un incapabil", autorul unor romane care nu se vînd. Îl găzduiau la Villeparisis din milă.

Bernard-François Balzac către Laure Surville, 14 ianuarie 1826: Honoré a fost aici, săptămîna trecută, într-o stare pe care am considerat-o, fără să i-o spun, complet disperată, fiind cu totul lipsit de mijloace; și-a revenit puțin cîte puțin, vreme de patru zile, fără a fi în stare să scrie un cuvînt; în a cincea zi a început o carte, a scris de atunci vreo patruzeci de pagini, a plecat miercuri la Paris, pentru a se reîntoarce în ziua următoare să-și continue regimul. Maică-ta și cu mine i-am plătit chiria; i-am dat aci chitanța, în chip de cadou cu ocazia noului an. Asta ți-o spun numai ție. Va reveni oare? Ce are de gînd? Ce va face? Nu știu și nu înțeleg nimic, exceptînd faptul că la douăzeci și șapte de ani și-a tocit aptitudinile de parcă ar avea peste patruzeci, fără să fi făcut primul pas printre cei folositori [24]...

---

[23] Citat de FRÉDÉRIC SEGU în *Henri de Latouche*, p. 382. (Paris, „Les Belles-Lettres", 1931.)

[24] Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 379, fila 70.

În privința afacerilor, proiectele grandioase n-aveau nici ele o soartă mai bună. Ediția *La Fontaine* începuse să apară în fascicole, trase în cîte trei mii de exemplare, și vînzarea mergea foarte prost. Asociații lui Balzac își vînduseră partea lor, cît se poate de încîntați să scape de ea. Devenise unicul proprietar, dar mai trebui să se împrumute pentru a duce lucrarea pînă la capăt. Un librar, pe nume Baudouin, îi cumpără întreaga ediție cu 24.000 de franci ; cheltuise 16·741 ; considerînd doar cifrele, era în cîștig. Dar Baudouin îl plăti cu polițe asupra unor întreprinderi falimentare. Era o escrocherie frecventă, pe vremea aceea, transferarea către un creditor prea credul a unor valori dubioase pe care scontatorii nu plăteau nici 30%.

Dassonvillez îl sfătui să achiziționeze, pentru a-și recupera pagubele, o tipografie. Ideea îl încîntă pe tînărul Balzac. Ar face o economie uriașă devenind propriul său tipograf. Ar edita nu numai un *Molière*, dar și un *Corneille*, un *Racine*. Un maistru tipograf, Barbier, îi propuse să cumpere tipografia Laurens, pe *rue des Marais-Saint-Germain*, nr. 17, împreună cu materialul respectiv. Era nevoie de 60.000 de franci, din care Balzac nu avea nici măcar a suta parte. Doamna Delannoy, protectoarea oficială a familiei, avansă 30.000 de franci pe care soții Balzac acceptară să-i garanteze. Doamna de Berny aflase de legătura cu ducesa d'Abrantès (poate prin Doamna Mamă, care, în cursul unei șederi la soții Surville, surprinsese noua dragoste a lui Honoré, și care era întru totul capabilă de-o indiscreție calculată) ; continuă cu toate acestea să-și ajute tînărul amant, drept care își atrase recunoștința lui Bernard-François. Soții Balzac iertau amantei greșelile ispășite de comanditară. Întrucît suferise prea mult de pe urma infidelității lui Honoré, doamna de Berny îi interzise s-o revadă pe cealaltă Laure. Crudă dilemă. Iubirea ducesei îl măgulea ; relațiile ei puteau să-i fie utile. Dar *Dilecta* învinse. Fiind somat să aleagă, se despărți (pentru cîtva timp) de a doua sa Laure. Aceasta reacționă printr-o scrisoare violentă și disprețuitoare :

Ducesa d'Abrantès către Balzac, 1826 : Sila pe care-o manifești cînd e vorba să vii e mai mult decît ridicolă. Pentru a nu mai fi stînjenit de temerile dumitale, îți voi spune, fără urmă de mînie, că s-a așternut indiferența cea mai totală peste orice a putut exista

mai înainte. Şi cum *indiferenţă* e cuvîntul efectiv, nu te teme nici de vreo scenă, nici de vreun reproş. — Dar trebuie să te văd ; oricît de straniu ar părea, aşa e. — Iar dacă n-ar fi în cauză interesele familiei mele şi viitorul meu, ba chiar şi al dumitale, fii convins că aş considera neavenite orice relaţii trecute, prezente şi ulterioare.

În consecinţă, aminteşte-ţi pentru ultima dată că sînt femeie, dovedindu-mi doar acea elementară politeţe pe care o are orice bărbat chiar şi faţă de ultima creatură. Dacă eşti atît de slab încît te influenţează o interdicţie, te plîng ! E şi mai jalnic decît aş fi crezut.

Binevoieşte să-mi înapoiezi cărţile care mi-au fost cerute, de peste zece ori, de bibliotecarul din Versailles, şi care nu ţi-au fost împrumutate decît în numele meu [25]...

Înainte de cumpărarea unui brevet de tipograf-proprietar, trebuia să aibă loc o anchetă a poliţiei. Aceasta a fost foarte favorabilă. Domnul Honoré de Balzac era „un tînăr cu moravuri corecte, însufleţit de sentimente bune şi dintr-o familie înstărită, care-şi făcuse studiile, dreptul şi care era chiar literat". La 4 iunie 1826 părăsi *rue de Tournon* spre a se instala la nr. 17, rue des *Marais-Saint-Germain* (în prezent *rue Visconti).* Mai curînd străduţă decît stradă, într-un colţ pitoresc al Parisului, şi care fusese, în veacul al XVIII-lea, un cartier de literaţi şi de actori. La parter, vastul local al tipografiei era despărţit de stradă printr-un perete de sticlă. O scară turnantă, cu balustradă de fier, urca spre apartamentul personal al lui Balzac : anticameră, sufragerie, dormitor cu alcov. Latouche, om de gust, amator de obiecte antice şi curiozităţi, îl ajută pe Balzac să mobileze această încăpere, tapetînd-o cu un frumos percal [26] albastru. Deveni o încîntătoare garsonieră, în care avea s-o primească pe doamna de Berny.

Numai vizitele zilnice pe care i le făcea *Dilecta* îi îngăduiră să suporte o viaţă sordidă, zgomotul infernal al maşinilor, sîcîitoarele griji ale scadenţelor. Pe cînd locuise pe *rue Lesdiguières,* sfidase Parisul („Şi acum între noi doi !") şi-i plăcuse să-şi închipuie că într-o bună zi va domni aici datorită geniului său ; „era obligat, în miros de hîrtie şi de cer-

[25] BALZAC : *Correspondance,* vol. I. p. 287.
[26] Ţesătură de bumbac, fină şi deasă (n.t.).

neluri, să mînuiască registre și să claseze facturi [27]". Tipărea memorii istorice pentru Canel sau Sautelet ; prospecte comerciale pentru „Pilule de viață lungă contra mucozităților" (ideea longetivității îl urmărea), un *Dictionnaire des enseignes de Paris* [*Dicționarul firmelor din Paris*], seria pe 1828 din *Annales romantiques [Anale romantice], Mélanges [Miscelanee]* de Villemain, *Le Théâtre de Clara Gazul [Teatrul Clarei Gazul]* (adică al lui Mérimée), și vreo sută de broșuri, afișe și pamflete. Trase de asemenea a treia ediție din *Cinq-Mars* de Alfred de Vigny, care îl descrise astfel pe tipograful său : „Un tînăr foarte murdar, foarte slab, foarte guraliv, care se încurcă la fiecare frază și face spume în timp ce vorbește, deoarece gurii sale prea umede îi lipsesc toți dinții de sus [28]". Dar *Dilecta* nu-l abandona. „Un înger m-a susținut în acest înfiorător război", va scrie el zece ani mai tîrziu. „Doamna de Berny a fost pentru mine un Dumnezeu. A fost o mamă, o prietenă, o familie, un prieten, un sfat ; l-a creat pe scriitor ; l-a consolat pe tînărul bărbat ; a plîns ca o soră ; a rîs ; a venit zilnic, ca un somn binefăcător, să aline durerile [29]..."

Căci era cu-adevărat chinuit de dureri. Tipografia avea clienți puțini, și care plăteau prost. Nu se făceau încasări. Balzac nu se pricepea nici să calculeze prețul de cost, nici să împiedice furtișagurile, care ating proporții enorme cînd patronul, incompetent, supraveghează prost. Manifesta o supărătoare tendință de-a confunda cheltuielile personale cu ale întreprinderii. Cu toate acestea, în 1827, împinse și mai departe ideea unui șir de industrii. Tot așa cum, pentru a fi editor, dorise să devină stăpînul unei tipografii, acum, pentru a rămîne cu tipografia, hotărî să devină topitor de litere tipografice. Societatea Balzac și Barbier, cu un al treilea asociat, Jean-François Laurent, achiziționă o topitorie comanditată tot de doamna de Berny. Anunțară un album splendid care avea să prezinte mostre ale tuturor literelor,

[27] L.-J. ARRIGON : *Les Débuts littéraires d'Honoré de Balzac*, p. 225.

[28] ALFRED DE VIGNY : *Lettres inédites*, publicate în *Revue des Deux Mondes*, 1 ianuarie 1897.

[29] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, p. 418. (Paris, Calmann-Lévy, 1899.)

vignetelor și ornamentelor casei. Ruinîndu-se, nu avură nici măcar răgazul de a-l duce la bun sfîrșit.

În februarie 1828, Barbier, care întrezărea apropierea unui faliment inevitabil, părăsi tipografia periclitată și Balzac rămase singurul responsabil. Avu loc lichidarea Societății Balzac și Barbier, înlocuită de Societatea Laurent, Balzac și de Berny. Pe vremea aceea, neastîmpărul prea tînărului ei amant, greu de împăcat cu fidelitatea, provoca multe suferințe Laurei de Berny. Continua totuși să se arate îndatoritoare.

Doamna de Berny către Balzac: Dacă ai fi simțit vreodată, de-a lungul vieții tale, măcar vreme de un minut chinurile pe care le-am îndurat cu începere de ieri, n-ai fi fost atît de dur și inutil de crud. Cît despre exclamația ta în privința femeilor, n-o prea înțeleg, dar dacă dorești un suflet care să te adore ca pe-un Dumnezeu, și totodată să se despartă de al tău fără să sufere, înseamnă că ești în căutarea unei noi pietre filozofale demne de-un egoist nedrept... Aranjează treburile noastre așa cum doreai la început; mi-e totuna dacă numele meu va figura sau nu [30]...

Laure contribui cu 9.000 de franci bani gheață, la un capital de 36.000 de franci, din care 18.000 în materiale procurate de Jean-François Laurent.

Generoasa femeie dovedea imprudență, întrucît situația financiară a lui Honoré se prezenta pe-atunci mai mult decît periclitată. Avea, față de societate, un cont personal debitor de 4.500 de franci. De ce? deoarece cheltuia prea mult pe haine, pantofi, tapete. De la cel mai important debitor al său, librarul din Reims, accepta drept plată cărți, ceea ce-i îmbogățea biblioteca personală, dar nu umplea casa de bani a întreprinderii. Catastrofa finală părea inevitabilă. Cu toate acestea, Bernard-François, om al fanteziei aidoma fiului său, trîmbița victorie:

Honoré progresează cu iuțeala fulgerului; în mai puțin de cincisprezece luni a întemeiat o tipografie cu cincisprezece teascuri, a obținut un brevet pentru o editură care a și luat ființă pe lîngă tipografia sa, a creat o topitorie de litere de la care se vor apro-

[30] BALZAC: *Correspondance*, vol. I, p. 323.

viziona ceilalți tipografi. Dacă nu se îmbolnăvește, în cinci sau șase ani va fi un om bogat ; o va datora talentului său, neîntrecutei sale activități și celor 50 000 de franci pe care i-am procurat. Înțelegi așadar cît m-am ostenit pentru copiii mei [31]...

Dar faptele sînt încăpățînate.

Balzac către Théodore Dablin, martie 1828 : Sînt pierdut, tăicuțule, dacă nu mă ajuți. Ultimii mei bani, un bilet de-o mie de franci, s-au dus azi-dimineață pentru o plată neprevăzută. Socotelile pe luna în curs sînt încheiate la ora la care-ți scriu, dar pe seama salariilor pe care le am de plătit mîine. Gîndește-te că sînt păsuit pînă la opt seara, dar cu asta s-a terminat. Te rog, nu mă uita ; vezi ce poți face pentru a-mi procura acești o mie cinci sute de franci blestemați ; e doar o jumătate din cît mi-ar trebui, dar fă-mi rost de ei. Ieri am epuizat toate posibilitățile. Voi trece din nou, astă-seară, pe la șase și jumătate ; aveai atîtea relații încît poate că vei găsi [32]...

Curînd după aceea, hărțuit de creditori, de lucrătorii neplătiți, Balzac se refugie la Latouche. Întreprinderea de topitorie, singura afacere bună din tot grupul, fu răscumpărată. Lui Balzac îi urma Alexandre de Berny, fiul *Dilectei,* care-i dădu lui Honoré chitanță cum că ar fi plătit datorii în valoare de 15.000 de franci. Cît privește tipografia, trebui să fie lichidată. Soții Balzac doreau cu orice preț să-și scape fiul cel mare de faliment. Mai exact maică-sa, uneori glacială, dar de nădejde la zile grele (fără știrea soțului ei, în vîrstă de optzeci și trei de ani), îl rugă pe vărul ei Charles Sédillot, om de caracter și cu experiență, să efectueze fără nimic dezonorant această operație dificilă. Sédillot îl convinse pe Barbier să-și reia tipografia, evaluîndu-i activul la 67.000 de franci, și să se oblige la plata acestei sume creditorilor. Celelalte polițe urmau să fie preluate de părinții lui Honoré. Astfel, după o incursiune de trei ani în lumea reală, Balzac nu mai avea nici topitorie, nici tipografie, nici editură, nimic, și datora alor săi 45.000 de franci, sumă enormă pentru acea vreme și în acel mediu. Dar dobîndise o experiență nepre-

[31] Colecția Spoelberch de Lovenjoul. A. 380.
[32] BALZAC : *Correspondance,* vol. I, p. 329.

țuită, aceea a afacerilor bănești, a frămîntărilor comerciantului aflat într-o situație disperată, a catastrofei iremediabile. Meseria determină ideile ; un birou avocățesc și o întreprindere gata să naufragieze îl marcaseră pe Balzac.

O altă dramă zguduia cerească familie. La Villeparisis se zvonea că octogenarul Bernard-François lăsase însărcinată o fată din sat. În orice caz, așa susținea aceasta, și doamna Balzac, care nu se prea sinchisea de faptul în sine, se temea ca bătrînul prea viguros să nu cadă victimă vreunui șantaj. Bernard-François îi scrisese pe vremuri fiicei sale Laure, cu o libertate leït balzaciană : „Am o amantă tînără, frumoasă și zdravănă cu care m-am deprins, de la ea îmi vine întreaga mulțumire... merg pe șaptezeci și șapte de ani, astea sînt iubirile mele [33]". Făceau parte din rețetele de longevitate. Își amintea oare Bernard-François că semnase pe vremuri un *Memoriu asupra desfrîului născător de păcat de care se fac vinovate tinerele seduse și părăsite într-o mizerie totală ?* Doamna Balzac cerea Laurei Surville s-o ajute :

Cu multe precauții, încerc să vînd casa [din Villeparisis], dar tatăl tău s-a răzgîndit cu demnitate. Va fi nevoie de toată priceperea ta ca să-l apuce din nou pasiunea după Versailles. Va trebui să i se insufle teama de-a reveni, dorința de-a nu mai călca pe acolo. Hotărît lucru, ar face treabă bună o scrisoare anonimă bine ticluită, trimisă din Melun sau Meaux. Ar fi cumva cazul s-o primească înainte de-a porni spre Versailles ? cred că *da*. La Versailles n-ar mai folosi la nimic ; pe de altă parte, ar fi bine ca scrisoarea să sosească în așa fel încît să n-o mai poată revedea pe femeia aceea înainte de plecare, spre a evita explicațiile. De altfel, primul proiect al tatălui tău e să rămînă aici pînă la 10 iulie ; doar că e cam scurt timpul pentru a găsi un cumpărător. Ce alt mijloc s-ar mai găsi spre a-l scoate din Villeparisis ? La vremea nașterii o să-l ducă frumușel de nas, o să obțină de la el orice, zgîndărindu-i amorul propriu și speriindu-l [34]...

Soții Balzac veniră atunci să locuiască la Versailles, pe *rue de Maurepas* nr. 2, spre a fi mai aproape de Surville.

---

[33] S. de Lovenjoul : A. 379, fila 34, citat de S.-J. BÉRARD. *Op. cit.*,
[34] Citat de L.-J. ARRIGON în *Les Débuts littéraires d'Honoré de Balzac*, pp. 219—220.

Fiul lor avu ocazia să mediteze asupra dragostei și a bătrînilor. Anii lui de ucenicie fuseseră amari, dar instructivi. „Belelele nu-i biruiseră de fel mîndria." Își păstra „facultatea de-a se încrîncena în fața furtunii". Ochii săi negri păreau două pete de cărbune arzînd în chipu-i brăzdat de griji. Chiar dacă avea uneori o expresie de melancolie, provocată de sentimentul mizeriei sale, păstra un fond de exuberanță. Trecînd într-o zi prin *place Vendôme*, între domnul Pépin-Lehalleur și tăicuțul Dablin, ajuns la picioarele Coloanei, începu să vorbească despre ce avea să ajungă într-o bună zi. Nu renunța la nici una din marile sale speranțe. Dablin îi spuse că onorurile și bogăția deformează sufletele ; răspunse că nimic nu l-ar putea schimba în ce privește afecțiunea. Învins, nu se gîndea decît la viitoarele izbînzi. Trăia în viitor, un viitor triumfal populat de hurii [35], ticsit de comori.

De unde eșecurile sale în domeniul celor lumești. Ce-i păsa lui de cîțiva mizerabili creditori, el care pornea să străbată veacurile în zbor de îndată ce începea să citească istoria, și plutea deasupra abisului de milenii cînd studia geologia lui Cuvier ? În clipele sale fericite se închipuia de-adevăratelea înzestrat cu puteri supranaturale. Mai răspicat ca oricînd, afirma unitatea lumii. Dacă un foc de pistol tras pe malul Mediteranei e resimțit pînă pe coastele Chinei, cu atît mai mult trebuie să acționeze fizic voința noastră asupra ființelor și lucrurilor înconjurătoare. Numai atotputernicia unui vrăjitor din *O mie și una de nopți* ar fi în stare să-i potolească tainicele dorințe. Dar, așa cum spunea pe vremuri Doamna Mamă : „Honoré se crede fie tot, fie nimic". Cînd arunca o privire piezișă asupra ruinelor pe care de-a lungul scurtei sale existențe le acumulase în jurul lui, i se întîmpla, într-o scurtă criză de modestie, „să se creadă nimic". Pentru un om care știa că e tot, era de neîndurat.

---

[35] *Hurie (cuvînt persan)* : tînără de-o frumusețe cerească, pe care *Coranul* o promite musulmanului credincios ajuns în paradisul lui Alah (n.t.).

IX

ÎNAPOI LA TREBURI SERIOASE

Scrierile se zămislesc în suflete la fel de misterios ca trufele în șesurile parfumate din Périgord.

BALZAC

În 1828, Balzac gîfîie ca o fiară hăituită. A părăsit locuința din *rue des Marais-Saint-Germain*, asediată de creditori. Munca de lichidare n-are decît s-o facă vărul Sédillot ! Sînt treburi pentru firi meschine. În vremuri de restriște, Latouche se dovedește ospitalier și înzestrat cu o ironie plină de căldură. Îi oferă un adăpost. Încearcă, zadarnic, să vîndă titlurile de rentă avansate de doamna de Berny, care asistă disperată la această prăbușire.

De data aceasta pe bună dreptate, mama lui Honoré își zorește fiul. *Trebuie* să se ducă la vărul Sédillot, să semneze „măcar" hîrtiile. Între timp Surville, cumnat deosebit de devotat, închiriază pentru Honoré un apartament pe *rue Cassini* nr. 1, în vecinătatea Observatorului, achitînd primul trimestru.

Acest cartier al Observatorului părea atunci la capătul lumii. În depărtare se vedea pepiniera Luxembourg, vastă cît o pădure. Pe *boulevard du Montparnasse*, în plin cîmp, aveai la dispoziție pavilioane și scrînciobur. „Într-adevăr, acolo Parisul nu mai există ; și Parisul totuși există. Acest loc e deopotrivă și piață, și stradă, și bulevard, și fortificație, și grădină, și alee, și drum, și provincie, și capitală ; fără în-

doială, e cîte ceva din toate astea, și nu e totuși nimic ; e un deșert [1]." Cu inima zdrobită, avînd nevoie de tăcere și singurătate ca să lucreze, Balzac venise să-și îngroape tristețea prin aceste străzi pierdute, brăzdate de șanțuri săpate de trăsuri. Locuința se găsea pe-o străduță, la capătul aleii Observatorului, și era alcătuită din două pavilioane. Surville închiriase, pentru cumnatul său, catul al doilea al uneia din ele. Între curte și grădină, pavilioanele comunicau printr-o galerie cu geamuri care servea drept anticameră. Un zid scund, acoperit de glastre cu flori, despărțea curtea de grădină. Un grilaj de fier împrejmuia totul. În *rue Cassini*, pe un zid, atîrna o firmă : *L'Absolu, marchand de briques* [2].

Credincios predilecției sale pentru mobile, stofe, bibelouri de preț, Latouche se oferi din nou să ajute la decorarea locuinței. Balzac, Latouche și unul din prietenii lor, Auger, tapetară pereții cu o pînză albastră de bumbac lucind frumos, care aducea a mătase. Căci Balzac, o clipă descumpănit, își revenise la linia de plutire. Nu numai că uitase de datorii, dar nu era preocupat decît de aranjarea unui interior elegant. Punea să fie mutați niște pereți interiori, să fie spălate lambriurile. Cumpără cu patruzeci de franci trei covoare de la magazinul „Vulpea albastră" ; cu o sută patruzeci de franci, o pendulă cu un piedestal din marmură galbenă ; o bibliotecă din mahon pentru camera sa de lucru ; cărți frumoase, printre care *Dicționarul* lui Bayle și cele *O mie și una de nopți* legate de Thouvenin. „La mine nu e luxos, scria el surorii sale Laure, ci un bun gust care armonizează totul [3]."

În această veselă galerie tapetată cu o percalină [4] în dungi albe și albastre, cui i-ar fi dat prin cap să se gîndească la vărul Sédillot și la bilanțurile sale sinistre ? „Sub o draperie, spre stînga, era ascunsă o ușiță secretă dînd spre o sală de baie, ai cărei pereți, acoperiți cu stuc alb, și a cărei cadă tot din stuc alb, primeau lumina de sus, printr-o fereastră mare prevăzută cu geamuri mate, de culoare roșie, care nu lăsau

[1] BALZAC : *Histoire des Treize. Ferragus*. „Pléiade", vol. V, p. 122. (Vezi în rom. HONORE DE BALZAC : *Istoria celor treisprezece*, trad. H. Grămescu, E.L.U., 1969, p. 126.)

[2] *Absolut, negustor de cărămizi* (n.t.).

[3] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, p. 379.

[4] Pînză de bumbac, lucioasă, folosită adesea drept căptușeală (n.t.).

să treacă decît raze de lumină roz[5]." Baia unei femei frumoase! Cît despre dormitor, inundat de lumină, numai în alb și roz, era scăldat în aur: „O adevărată încăpere nupțială, pentru o ducesă de cincisprezece ani[6]". La căpătîiul patului, ferită ochilor de o perdea de muselină roz și albă, se afla o ușă care, printr-o scară secretă, dădea direct în grădină. În camera de lucru se afla un covor gros și moale, pe fond albastru și negru; o bibliotecă plină de cărți legate în marochin roșu, cu emblema familiei Balzac d'Entragues; un clasor de abanos, prevăzut cu despărțituri de carton roșu cu litere de aur, pe care se afla o statuetă de ghips reprezentîndu-l pe Napoleon I. Pe teaca săbiei, o bucățică de hîrtie cu fraza: *Ce qu'il n'a pas achevé par l'épée, je l'accomplirai par la plume*[7]. *HONORÉ DE BALZAC.* Își tapeta viitorul cu capodopere.

În sfîrșit, pentru ca locatarul acestor încîntătoare încăperi să nu fie nedemn de cadru, comandă la croitorul Buisson, din *rue de Richelieu* nr. 108, „la 29 aprilie: un pantalon negru de seară de 45 de franci; o vestă din pichet alb de 15 franci; la 23 mai, o redingotă albastră de stofă fină din Louviers de 120 de franci; un pantalon de dril marengo[8] de 28 de franci; o vestă de pichet galben-deschisă de 20 de franci[9]". Nebuniile lui aveau o nuanță de eroism. „Creditorii mei zbiară, părea să spună el, vărul meu îi potolește; familia mea se ruinează, eu cheltuiesc." Și cine va plăti? În privința croitorului Buisson, nu existau probleme: acest furnizor exemplar accepta polițe reînnoite fără încetare și miza pe viitorul unui client genial. Admirator credincios, fascinat de verva lui Balzac, măgulit de elogiile sale, mergea uneori pînă la a plăti socotelile bucătăresei și a participa la mirificele combinații ale celui pe care-l numea „clientul, compatriotul și aproape că aș îndrăzni să spun prietenul meu". Cît despre negustorii de mobile, Latouche semna polițe de complezență și se îndatora el însuși pentru a-și salva „fratele". Pe lîngă asta, se mai ocupa și de plasarea articolelor pe care

---

[5] WERDET: *Souvenirs de la Vie littéraire*, p. 326.
[6] *Ibidem*, p. 328.
[7] *Ce n-a dus el la bun sfîrșit cu sabia, voi săvîrși eu cu pana* (n.t.).
[8] Nuanță foarte închisă de roșu-cărămiziu, cu punctulițe albe (n.t.).
[9] Colecția Spoelberch de Lovenjoul.

le scria Honoré ; totul cu un ciudat amestec de generozitate, cochetărie și mizantropie :

Omule, promiseseși că vei veni să-ți vezi fratele bolnav ; n-ai venit ; e în regulă. Iar eu, ca să mă potrivesc cu dumneata, îți aduc la cunoștință că manuscrisul lăsat la mine a ajuns în mîinile domnului Canel, care a venit să-l ia în interesul dumitale... Adio, omule. Bucurie și sănătate [10]...

Instalat la frumosul său birou, scăpat de grijile bănești datorită miraculoasei sale facultăți de evadare, Balzac se simțea din nou cuprins de arzătoarea dorință de a scrie. Dar ce ? Începea o sută de cărți și nu isprăvea nici una. Vorbea de o *Histoire de l'Église primitive [Istoria Bisericii primitive]*, de un roman. Se credea astfel construit încît, „pentru a începe să-i funcționeze imaginația, trebuia ca un alt autor, chiar de mîna a doua, să-i dea tonul [11]". La începuturile sale, acest „alt autor" fusese cînd Maturin, cînd Pigault-Lebrun sau Ducray-Duminil. Aceștia îi inspiraseră romane melodramatice, îi impuseseră nelipsitul trio al victimei, al monstrului și al salvatorului ; îl făcuseră să prindă gustul castelelor bîntuite de duhuri cu subterane înfricoșătoare. S-a spus că lui Latouche îi revine marele merit de a-l fi călăuzit spre Walter Scott și Fenimore Cooper, către romanul istoric semirealist. Avea oare nevoie de Latouche ? O serie de editori pe care-i cunoștea : Mame, Gosselin, Sautelet, îl publicaseră pe Fenimore Cooper. Balzac îl admira. „O ! să duci o viață de mohican ! îi scria el lui Victor Ratier. O ! cum mi l-am închipuit pe sălbatic ! O ! cît de minunat de bine i-am înțeles pe corsari, pe aventurieri, viețile trăite în luptă [12]..."

Zugrăvind, în *Waverley Novels*, trecutul Scoției, moravurile, locuitorii ei, viața de toate zilele, Walter Scott dăduse un exemplu măreț. Pe lîngă romane istorice, scrisese studii sociale. „Culoarea locală nu e decît decorul. Centrul tabloului e ocupat de personajele semnificative, acelea pe care

[10] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, p. 413.
[11] L.-J. ARRIGON : *Les Débuts littéraires d'Honoré de Balzac*, p. 237.
[12] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, p. 461.

Balzac le va denumi mai tîrziu «tipuri sociale» : laird [13]-ul, pastorul satului, marele senior care trăiește la curte, boiernașul de țară, partizanul dinastiei și partizanul pretendentului, papistul, cameronianul [14], învățătorul, contrabandistul, omul legii nu sînt numai personaje de roman, ci fiecare e totodată reprezentantul unei categorii sociale care a jucat un rol important și în lipsa căreia viața scoțiană n-ar putea fi înțeleasă [15]." Lui Balzac, neobosit cititor al lui Buffon, nu i se părea nimic mai pasionant decît să-l vadă pe romancier îndeplinind, în domeniul său, aceeași muncă de clasificare. Străfulgerat de-un gînd, întrezări deodată posibilitatea de a evoca, într-o serie de romane, toată istoria Franței.

Dar nu voia să-l maimuțărească pe Walter Scott. Era capabil să facă mai mult, și poate mai bine.

Dacă nu vrei să-l maimuțărești pe Walter Scott, se cuvine să-ți creezi un stil aparte, și dumneata l-ai imitat. Începi, ca și el, cu convorbiri lungi, ca să-ți prezinți personajele. Și abia după ce și-au vorbit, aduci descrierea și acțiunea. Antagonismul acesta, necesar operelor dramatice, lasă-l mai la urmă. Răstoarnă termenii problemei. Înlocuiește vorbăria, minunată la Scott, dar fără culoare la dumneata, cu descrieri care se potrivesc atît de bine spiritului limbii noastre. La dumneata dialogul trebuie să fie consecința așteptată care încununează pregătirile. Intră de la început în acțiune. Apucă subiectul cînd de-a curmezișul, cînd de la coadă, într-un cuvînt, schimbă planurile ca să nu fii mereu același. Vei face un lucru nou, folosindu-te, pentru istoria Franței, de forma dramei dialogate a scoțianului. La Walter Scott nu întîlnești pasiunea dragostei, el n-o cunoaște, sau poate că nu-i îngăduită de obiceiurile fățarnice ale țării sale. Pentru el femeia e numai datoria întruchipată, și atît. Cu foarte rare excepții, eroinele sale sînt absolut aceleași. A folosit

---

[13] Denumire dată în Scoția unui latifundiar cu castel (n.t.).

[14] *Cameronieni* — sectă de aderenți la un „pact", „convenție" (în lb. engleză *covenant*), care au urmat în 1680 apelul predicatorului Richard Cameron (de unde numele sectei), refuzînd să jure credință lui Carol I, care nu aderase la *covenant*-ul religiei presbiteriene. Persecutați de Carol al II-lea și de Iacob al II-lea, au fost amnistiați la înscăunarea reginei Mary a II-a și a lui Wilhelm al III-lea (1689), formînd un regiment al cărui nume s-a păstrat pînă în zilele noastre (n.t.).

[15] MAURICE BARDÈCHE : *Balzac romancier*, p. 32.

pentru toate un singur tipar, cum spun pictorii. Ele coboară toate din Clarisse Harlowe [16]; reducîndu-le pe toate la o singură idee, nu putea să scoată decît exemplare de acelaşi tip, variate doar printr-un colorit mai mult sau mai puţin viu. Femeia, prin pasiunea ei, pricinuieşte însă tulburări în societate. Pasiunea dă naştere unui număr infinit de întîmplări. Zugrăveşte deci pasiunile, vei dispune astfel de nişte resurse uriaşe, de care s-a lipsit marele geniu ca să poată fi citit în toate casele din pudica Anglie [17]...

Astfel îi vorbeşte Daniel d'Arthez lui Lucien de Rubempré, adică Balzac lui Balzac. Iar pentru Balzac, sfatul era înţelept. Sporovăielile prolixe nu reprezentau specialitatea lui şi, pentru a-şi consolida tipurile, avea nevoie de zdravăna zidărie a unei case, unui oraş sau unei doctrine. Problema romancierului nu seamănă cîtuşi de puţin cu aceea a autorului dramatic. Acesta, pentru a-şi însufleţi personajele, are la dispoziţie actori vii, pe care i-a ales. Credibilitatea ia naştere datorită prezenţei. Balzac va trebui s-o impună prin inteligenţa descrierilor sale. O scară văzută de Balzac nu va fi numai imaginea unei scări, ci suma cauzelor care au făcut-o să fie ceea ce este. Va zugrăvi aspectul fizic al unui bărbat (sau al unei femei) în calitate de discipol al lui Lavater, dar se va strădui să ilumineze în mintea cititorului aceste imagini opace cu ajutorul emoţiilor. Va arăta cum s-a format, cum a crescut un oraş, şi de ce fiecare cartier are chipul său propriu, modelat totodată de evenimentele istoriei şi de natura solului.

Avea să fie un prodigios inovator şi un istoric al moravurilor contemporane, dar cum l-ar fi răbdat inima să nu-şi încerce mai întîi norocul cu romanul istoric, pe atunci la modă ? *Cinq-Mars* al lui Vigny apăruse în 1826. Victor Hugo îi făgăduise lui Gosselin un roman despre *Notre-Dame de*

---

[16] Eroina lui Richardson, autorul romanului *Clarisse Harlowe*, publicat între 1747 şi 1748 ; este o tînără virtuoasă, pe care familia o persecută şi care se lasă ademenită de aparenţele virtuoase ale unui vicios, ceea ce o face să moară de durere (nota ediţiei româneşti din 1970).

[17] BALZAC : *Illusions perdues*, „Plèiade", vol. IV, pp. 649—650. (Vezi în rom. BALZAC : *Iluzii pierdute*, trad. Dinu Albulescu, editura Cartea Românească, 1970, pp. 221—222.)

Paris. Balzac pregăti planurile a două romane istorice. Unul : *Le Capitaine des Boute-Feu [Căpitanul Artificierilor]* se va petrece în veacul al XV-lea ; celălalt, *Le Gars [Flăcăul]*, în vremurile atît de apropiate de războaiele Şuaneriei. Latouche n-avea nici un amestec în alegerea acestui din urmă subiect, la care Balzac se gîndea mai de mult. În legătură cu această epopee dramatică şi pitorească apăruseră numeroase cărţi : memorii ale unor participanţi care supravieţuiseră, lucrări ale unor istorici, *Lettres sur l'origine de la Chouannerie [Scrisori referitoare la originea Şuaneriei]*. Balzac cumpără multe din ele, pe altele le luă cu împrumut de la Biblioteca regală. Iniţial avusese intenţia să scrie o piesă : *Tableaux d'une Vie privée* [18] *[Tablourile unei vieţi particulare]*, dar ce bogat material pentru un roman ! De o parte Albaştrii, republicanii, mai tîrziu bonapartişti ; de cealaltă, Albii, Şuanii, ţărani pe jumătate sălbatici, îmbrăcaţi în piei de capră, comandaţi de emigranţi regalişti reîntorşi din Anglia. Drept decor, landa acoperită de grozamă, ambuscadele în cîte-un colţ singuratic, vechile castele unde se ţin consiliile de război şi se urzesc intrigi amoroase cu amazoane îndrăzneţe. În spatele acestora, opoziţia nobilimii rurale, care vrea să-şi redobîndească moşiile, şi a burgheziei orăşeneşti, care vrea să le păstreze.

Cu cît citea mai mult, în liniştitul şi fermecătorul său pavilion din *rue Cassini*, întrerupt doar de drăgăstoasele vizite ale doamnei de Berny, care venea pe jos (din *rue d'Enfer-Saint-Michel*, unde se mutase), cu atît era mai încredinţat că a găsit o temă potrivită pentru intenţiile sale. Ca o epopee să devină material pentru un roman istoric, trebuie să se afle la o anumită distanţă în timp. Dar „o naţiune îmbătrîneşte cîteodată mai mult în zece ani decît într-un veac". Prăbuşirea Imperiului făcuse să pătrundă în istorie o mare parte a trecutului. Cu toate acestea, Şuaneria era încă destul de recentă pentru a putea găsi nişte martori. Însuşi Bernard-François ocupase o slujbă la Brest, în 1795. Balzac auzise adesea povestirile tatălui său. Schiţase, încă înainte de 1825, cîteva episoade : atacarea unei diligenţe, un roman de dragoste în toiul războiului, povestea

[18] Vezi MADELEINE FARGEAUD : *Sur la route des Chouans et de la Femme abandonnée*, în *L'Année balzacienne 1962*, pp. 51—59.

răpirii unui senator de către regaliști. Din 1827 existau un manuscris al *Flăcăului* și o schiță de prefață.

Aceasta [19] are ca epigraf un citat ales din Rivarol : *Am asistat la trecerea dintre cei vii a atîtor oameni mari uitați încît astăzi trebuie să întreprinzi ceva monumental pentru a continua să trăiești în amintirea oamenilor.* Remarcabilă alegere, deoarece dovedește că Balzac plănuia, încă din perioada eșecurilor, să înalțe un *monument* durabil. Urma biografia autorului imaginar, deoarece pe atunci nu avea intenția să semneze *Le Gars.* Alesese pseudonimul Victor Morillon. Cititorul afla că acest tînăr autor, originar din Vendôme, învățase sub îndrumarea unui fost oratorian și că n-ar fi ajuns prea departe de n-ar fi avut o pasiune neînfrînată pentru lectură și meditare. Constatăm imediat că avem de-a face cu un *alter ego* al lui Balzac, înzestrat, asemenea creatorului său, cu darul clarviziunii.

Victor Morillon îi explică profesorului său că, în mijlocul ogoarelor și sub acoperișul de paie al colibei sale, se bucură de desfătările unei vieți îmbelșugate : „Descrise în culori surprinzător de vii plăcerile oferite de o bogăție imensă, îi vorbi de senzațiile îmbătătoare resimțite în vîltoarea balurilor unde admirase goliciunile femeilor, toaletele, florile, diamantele, dansurile și privirile lor ametitoare, îi zugrăvi luxul apartamentelor în care locui, felul cum erau mobilate, bogăția porțelanurilor, frumusețea tablourilor, desenele mătăsurilor și covoarelor, intră în amănunte referitor la caleștile somptuoase, caii arabi sau alte rase pe care îi stăpînise... la bastoanele și bijuteriile pe care le purtase, fără a fi văzut ceva din toate astea cu pupila sa retiniană și vizibilă..."

Această viziune a lui Victor Morillon este aceea a lui Balzac, despre viața pe care o dorește, o viziune de lux oriental, palatul și haremurile unui sultan parizian căruia nu-i lipsește nimic din ceea ce își poate dori acest tînăr frustrat de lux și de frumusețe, nici măcar covoarele groase, nici măcar bastoanele înstelate cu giuvaere. „Profesorul îl cerceta pe ascuns și îl socotea lipsit de modestie, dar și de vanitate, vorbind despre sine de parcă ar fi avut facultatea de a se observa

[19] Publicată și comentată de PIERRE ABRAHAM în *Créatures chez Balzac.* (Paris, Gallimard, 1931.)

el însuși, distant, grav și degajat, exaltat și vesel... Arbustul se cerea cultivat." Victor Morillon avea să fie un copil născut mort ; Balzac avea să se hotărască în cele din urmă să fie Balzac și să semneze *Le Gars*.

Stăpînea subiectul. Îi lipsea cunoașterea nemijlocită a regiunii, a peisajelor. Nimic nu poate înlocui asemenea imagini ; de îndată ce romancierul le vede, personajele sale se mișcă printre ele mai degajate. Honoré avea prieteni prin regiunile șuane. Ne amintim că, la Tours, familia Balzac fusese în strînse relații cu generalul prefect de Pommereul. Acesta murise în 1823, dar Gilbert, fiul său, el însuși general în retragere, locuia la Fougères. Familia avea acolo o frumoasă locuință orășenească ; iar la țară, două castele și domenii întinse. Fougères se găsea în chiar inima Șuaneriei. Balzac, ale cărui afaceri fuseseră lichidate în 1828 de cinstitul văr Sédillot, îi scrise generalului.

Balzac către generalul baron de Pommereul, 1 septembrie 1828 : M-am prăbușit din vîrful micii mele averi. Evenimentele financiare care tulbură piața Parisului m-au silit să mă opresc. Grație devotamentului tatălui meu și bunăvoinței mamei mele, am reușit să salvăm onoarea și numele pe seama averii mele și a lor... Lichidarea îmi va acoperi integral toate datoriile și, în pragul vîrstei de treizeci de ani, îmi rămîn curajul și un nume nepătat.

Nu vă aduc la cunoștință această tristă întîmplare, domnule general, decît datorită unei circumstanțe ivite din noua mea hotărîre. Voi relua pana, și aripa sprintenă a corbului sau a gîștei va trebui să mă ajute să-mi cîștig existența și să-i restitui mamei mele ceea ce-i datorez. Muncesc de-o lună la niște lucrări istorice... Cu totul întîmplător, mi s-a adus la cunoștință un fapt istoric din 1798, legat de războiul șuanilor și al vandeenilor, și pe baza căruia pot alcătui o lucrare ușor de efectuat. Nu necesită nici o cercetare, decît a localităților.

De la bun început m-am gîndit la dumneavoastră și mă hotărîsem să vă solicit un adăpost pentru vreo douăzeci de zile. Muza, cornetul ei, un teanc de hîrtie și cu mine nu sîntem desigur stînjenitori, dar după ce-am cugetat nițel am înțeles că, fără îndoială, v-aș deranja... Dar gîndiți-vă, domnule general, că un pat de campanie și o singură saltea, o masă, cu condiția să fie asemănătoare patrupedelor și nu invalidă, un scaun și un acoperiș sînt tot ce do-

resc împreună cu bunăvoința dumneavoastră, atît de prețioasă și de încîntătoare [20]..."

Era o scrisoare amabilă, scînteietoare de tinerețe și de încredere. Generalul de Pommereul răspunse : „Vă aștept". Balzac luă imediat diligența spre Bretania și se opri, într-o seară, la Alençon, la hotelul Maurului, unde mai trăsese. Vizită orașul și remarcă, pe *rue du Val-Noble*, o clădire veche pe care se reflecta întreaga veșnicie a provinciei. Imagine înregistrată pentru totdeauna. Între Alençon și Fougères observă priveliștea cu ochiul său infailibil. Apoi ajunse la familia Pommereul. Baroana, mult mai tînără decît soțul ei, generalul, se dovedi foarte amabilă. La început ambii fură oarecum surprinși de înfățișarea jalnică a călătorului și de pălăria sa „atît de urîtă". Îngrijorarea se risipi de îndată. Scoaterea „urîtei pălării" descoperi un chip vioi și vesel, o frunte care „părea să reflecte lumina lămpii" [21], niște ochi bruni înstelați de punctișoare aurii. Honoré le povesti călătoria sa cu o asemenea vervă încît după scurtă vreme generalului și soției sale le dădură lacrimile de atîta rîs.

Prietenia se închegă fără multă zăbavă. Doamna de Pommereul și camerista ei, Louise, se puseră să-l „îndoape" pe acest drumeț slăbit. Balzac își boteză gazda „Lady Bourrant" [22]. Îi plăcu odaia ce i se pregătise, măsuța verde la care lucra și de la care venea să-l smulgă Louise, spunîndu-i că e poftit în sufragerie. La masă găsea lîngă farfuria sa biscuiți crocanți și unt. Neostenita blîndețe a doamnei de Pommereul pansa rănile unei inimi care suferise. În fiecare dimineață, însoțit doar de general, explora împrejurimile, landa acoperită de grozamă și de drobițe de-un galben viu, pădurile cu frunzișul pe care-l aurise toamna și costișa de la Pélerine, locul unei celebre ambuscade pe vremea războaielor civile.

Intra în casele oamenilor, îi stîrnea pe locatari la vorbă, observa obiceiurile. Un romancier poate și trebuie să născocească, dar pornind de la un fond de adevăr. Generalul îi istorisi războaiele civile, cum fusese atacat Fougères de ță-

[20] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, pp. 336—337.
[21] Vezi DU PONTAVICE DE HEUSSEY : *Balzac en Bretagne*, pp. 21—22.
[22] „Lady care îndoapă" (n.t.).

ranii răsculați, îi prezentă cîțiva supraviețuitori ; îi descrise cîțiva preoți fanatici : abatele Bernier, abatele Duval, din care romancierul plămădi în carte pe ferocele Gudin. În fiecare după-amiază, Balzac relua manuscrisul romanului *Le Gars* și îl remania, îl îmbogățea cu tot ce auzise și observase. Doamna de Pommereul, căreia nu-i plăcea acest titlu, îl convinse să-l schimbe. Căută altul, găsi : *Les Chouans, ou La Bretagne il y a trente ans [Șuanii, sau Bretania acum treizeci de ani]* apoi : *Le Dernier Chouan, ou La Bretagne en 1800 [Ultimul Șuan, sau Bretania în 1800]*, care e acela al ediției originale. Lucra cu spor, avînd impresia că reușește, în fine, să închege într-un tot romanescul și realitatea, istoria și ficțiunea. Dar, copleșit de însăși abundența imaginilor, a anecdotelor și a personajelor, întîmpina greutăți la construirea cărții.

De la Latouche primea scrisori indignate referitor la îndelungata sa absență :

Latouche către Balzac, 9 octombrie 1828 : Fougères — oraș cu 7200 de suflete, cu tribunal de primă instanță, fabrică de pînzeturi groase, tăbăcării pe rîul Couesnon, longitudine occ. : 3,26 ; latitudine : 48,20. — Iată singurătatea romantică unde a plecat să se exileze nechibzuitul meu, departe de *rue d'Enfer*, de *rue Saint-Honoré !* Bani cheltuiți, nopți petrecute pe pielea banchetei într-o diligență, dureri de cap și fundul zgîriat : chiar merita osteneala !... Întoarce-te odată, cu sau fără capodoperă ; n-am mai rîs de cînd ai plecat [23]...

Îi reproșa tînărului său confrate că și-a găsit o locuință fără să țină seama de legea chibzuinței topografice, departe de lucrurile de primă necesitate, adică de romanele noi : „Blestemate-ar zeul inspirației [24] !"

Cît despre doamna de Berny, suferea și ea, dar o spunea cu vorbe de iubire.

Doamna de Berny către Balzac : Bună seara, Pisic iubit, îndată va fi ora zece și îmi place să cred că în acest moment scrii *Min-min*, cuvîntelul mîngîitor a cărui rostire sau citire îmi face atît de multă plăcere... Adoratul meu drag, îngăduie-i Pisicuței tale să ți se așeze

[23] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, pp. 344—345.
[24] *Ibidem*, p. 346.

pe genunchi, las-o să-ți treacă brațul pe după gît, pleacă-ți iubitul chip pe umărul ei. Nu adormi acolo, o, nu ! și, pentru ca să nu-ți vină cheful ăsta, îți dau una din acele sărutări pe care le cunoaștem atît de bine. — Ce imagine încîntătoare ! Cît de mult mi-ar plăcea în această clipă de-ar fi adevărat ! — Mi-e teamă că vei rămîne mult timp acolo. — Totuși, dacă te simți bine și lucrezi, ar trebui să fiu mulțumită. — Scumpule, mintea mea te va asculta întru toate, dar inima-mi e un copil prea răsfățat ca să se supună de bunăvoie restricțiilor ce i-au fost impuse [25]...

Către finele lui octombrie, se înapoie în *rue Cassini* și-l rugă pe Latouche să-i arate cîteva pagini din *Fragoletta*, straniu roman al unui hermafrodit napolitan, la care lucra de cîtva timp posacul binefăcător. El însuși (Balzac) îi va citi prietenului său o scenă din *Les Chouans*. „Ei bine ! voi veni, răspunse Latouche. Voi veni în *rue Cassini*, dar numai între cinci și șase. Sper că după zece minute de *Fragoletta*, îmi vei servi fructul nou, o felie din acea pară care era coaptă de cînd abia se ivise [26]..." Lectura constitui un mare succes pentru Balzac. Bombănitorul Latouche admiră și, fapt și mai surprinzător, o spuse. Bineînțeles, se puteau aduce îmbunătățiri. Omul de gust ridică unele obiecțiuni. Dar trebuia să publice.

Latouche către Balzac : Cît privește cartea dumitale, *exeat*, de o sută de ori *exeat* [27] ! La ce ți-ar folosi trăncănelile mele ? Nici gînd, ferit-a sfîntul, să refuz de-a sta de vorbă ; oricînd îmi face plăcere și e de folos ; dar vreau noutăți. Să încetăm cu declinarea *Musa, Muza*. Cer cu dragă inimă sfatul acelora al căror talent îl apreciez; le vorbesc apoi, cu aceeași amabilitate cu care le-aș mulțumi, de chipul în care e folosit cutare sau cutare sfat ; dar, după ce-am mîncat friptura, nu iau *a doua oară* din rasol. Termină odată, copil mare ce ești ! Dacă aș cunoaște formulele pentru alungarea diavolului, le-aș utiliza în cazul de față ; deoarece, avînd în vedere încetineala cu totul neașteptată, cu totul neexplicabilă cu care acel faimos Honoré, acel făuritor de romane care scrie patru în șase săptămîni, a dus la capăt *Chouan*-ul său, îmi vine să cred că numitul

[25] *Ibidem*, p. 342—343.
[26] *Ibidem*, p. 355.
[27] Aci cu sens de : „să apară !" (n.t.).

Chouan e stăpînit de diavol. — Pe naiba ! în patru volume vreau să-ţi văd marchizul cu titlurile sale şi frumoasa-i ţinută albastră. Nu crezi că ai migălit destul cartea ? O vom vinde ca pîinea caldă [28]...

„O vom vinde..." Căci Latouche se obliga să discute despre *Les Chouans* cu Urbain Canel. De ce ? Balzac îl cunoştea bine pe Canel. Avea o slăbiciune pentru soţia acestui editor. O numea pe doamna Canel „la Miss", sau „Miss Anna", şi-i plăcea să-i mîngîie frumosul păr. Dar Canel nu voia să-şi asume cheltuiala culegerii ; Latouche o luă în seama sa. Se alese cu vreun cîştig ? Sau, dimpotrivă, împărţi cu Canel paguba ? Ceea ce se ştie precis e că Balzac căpătă doar o mie de franci pentru prima ediţie a romanului său. Ce-i drept, se trăseseră doar o mie de exemplare, iar după epuizarea lor autorul urma să-şi recapete dreptul de proprietate asupra operei sale. *Latouche către Balzac :* „Acum, dacă nu eşti cel mai gascon dintre gasconi, clădind castele în ţara himerelor, vino, cu bunurile în mînă sau cu promisiunile pe buze. Sîntem gata să încheiem contractul [29]..."

Dar nu era o treabă uşoară să închei un contract cu Balzac. Ajungeai cu mare greutate pînă în *rue Cassini,* o călătorie pînă la capătul Parisului ; nu se afla acolo, petrecîndu-şi majoritatea timpului la Versailles, la părinţii sau la sora sa, unde era găzduit şi ospătat pe gratis. Ce era de făcut ? Să-l urmăreşti pînă acolo ? „E plicticos să vii la Versailles de pomană." Să scrii ocări pe zidul pavilionului ? Slabă consolare. Balzac se plîngea că n-are bani. Din vina cui ?

Latouche către Balzac, 30 noiembrie 1828 : Situaţia dumitale nu se deosebeşte la 30 noiembrie de aceea din 15. Cu ce te întristează ? Eşti tot omul care alege strada Cassini pentru ca nici măcar să nu locuiască acolo, care se duce peste tot, exceptînd locurile unde l-ar putea găsi contractele de pe urma cărora se dobîndesc mijloacele de trai ; care se încarcă cu covoare, cu rafturi de mahon, cu cărţi la fel de frumoase precum se pot găsi la o neroadă, cu pendule inutile, cu gravuri ; care mă pune să-i caut prin tot Parisul nişte candelabre pe care nu le aprinde niciodată ; şi care n-are nici măcar picul de

[28] *Ibidem,* p. 356.
[29] *Ibidem,* p. 357.

răgaz pentru a-și vizita un prieten bolnav ! A te vinde tapițerului, pe doi ani, înseamnă a fi nebun sadea ! E grozav de bine în mansarda ta, încălzită cu lemne pescuită din apă, cu pîine veche și prieteni care nu trebuie să străbată unsprezece leghe pentru a veni să te încurajeze, să te laude și să te înveselească. Asta vrei [30]...

Asta să fi vrut ? *Ce* voia ? Nu mai știa nici el. *Balzac către Latouche :* „Dragul meu prieten, mă bizui pe dumneata. Discută în locul meu, ai mînă liberă... Fă cum vrei [31]." Era atît de descumpănit încît ajunse să-i propună lui Latouche să se mute la el, în apropiere de Aulnay. *Latouche către Balzac :* „Cine se va ocupa de aprovizionarea a doi tineri cu lemne, cine va face paturile, cine va pregăti dejunul și prînzul muncitorilor ? Dumneata ? O zi întreagă, și încă n-ar fi de-ajuns pentru a face regulă în gospodărie... Ne-am scoate ochii de-a doua zi... *Rue d'Enfer,* Fougères, Versailles, Aulnay, cîte îndrăcite deplasări ! Un trib nomad te-ar fi alungat din motive de nestatornicie ! Nici jidovul rătăcitor nu te-ar fi acceptat drept tovarăș de drum [32]." Scrisoarea se încheia cu propunerea de a cumpăra orice manuscris pus la punct de Balzac, „ieftin, dar pesin". Latouche avea prea multă judecată ca să nu-și dea seama că Balzac ducea lipsă de așa ceva ; avea și un gust mult prea fin ca să nu observe că tînărul său prieten posedă un talent excepțional. Numai că băiatul acesta atît de dotat îl făcea să sufere.

În fine, la 15 ianuarie 1829 contractul fu semnat și avansul plătit. Nu mai rămînea decît să se obțină de la autor manuscrisul, de care se agăța, ca, la un examen, un candidat de lucrarea sa, cu îndîrjita speranță de a face din el o capodoperă.

[30] *Ibidem,* pp. 354—355.
[31] Citat de FREDERIC SEGU în *Henri de Latouche, p. 395.*
[32] BALZAC : *Correspondance,* vol. I, pp. 350—351.

X

PRIMELE LICĂRIRI ALE GLORIEI

Văpăile dragostei nu răspîndesc o căldură atît de plăcută ca primele licăriri ale gloriei.

VAUVENARGUES

LE *Dernier Chouan* (denumit ulterior *Les Chouans*) era o carte misterioasă. Albi și Albaștri, regaliști și republicani, se înfruntau cu o furie sălbatică „și trăgeau unii în alții de parcă ar fi fost vorba de iepuri". Balzac avea vreo preferință pentru una din tabere? Datorită educației, familiei sale, s-ar fi cuvenit mai curînd să fie un Albastru. Prietenul său Pommereul, bonapartist, îi descrisese pe Albaștri desigur cu simpatie. Albaștrii erau constituiți în formațiuni regulate, încadrate cu ofițeri adevărați ; Albii se băteau ca niște mohicani. Balzac nu făcea aprecieri ; descria. Pentru Balzac, ca pentru Hegel, ținutul Vandeei era un exemplu al aspectelor tragice ale Istoriei. Șuanii sînt niște eroi apăruți prea tîrziu, cu țeluri nobile, dar depășite. Printre încîlcitele tufișuri de mărăcini și lande, se întrezăreau umbre înfricoșătoare. Polițistul Corentin încerca să se folosească de o prostituată, Marie de Verneuil, care, îndrăgostindu-se de bărbatul pe care urma să-l dea pe mîna poliției, mergea spre moarte cu el, după cea mai voluptoasă și mai disperată noapte a nunții. Toate acestea sfîrșeau cu imaginea unui pașnic țăran, care traversa piața trăgîndu-și vaca de funie ; era faimosul Marche-à-Terre, pe vremuri cel mai

feroce dintre șuani. Poate că Pommereul îl arătase oaspetelui său, la piață. Asemenea întîlniri întîmplătoare dau naștere celor mai frumoase epiloguri.

Tînărul autor știa că scrisese *primul* dintre romanele sale. Se încheiase cariera bacalaureatului Horace de Saint-Aubin ; luase sfîrșit viața avortată a lui Victor Morillon. *Le Chouan* va purta semnătura *HONORÉ BALZAC*. În consecință, dorea să fie perfect. Dar îi lipsea (credea el) ușurința scrisului și ceea ce așternuse pe hîrtie dintr-un condei nu făcea două parale. Înnegri corecturile cu modificări și adăugiri. Latouche, care suporta cheltuielile, turba. Aceste corecturi, remanieri și schimbări de cuvinte costau foarte mult. „La ce dracu îți mai bați capul ? Dă-i pace punctului negru pe care-l are amanta dumitale sub sînișorul stîng ; e un *grain de beauté* [1]..." Balzac ceruse o lună să-și termine cartea ; șase săptămîni mai tîrziu, lucra încă la ea. Pe de altă parte, cerea exemplare pentru familia sa, pentru doamna de Berny, pentru soții Pommereul. Era firesc, dar Latouche spumega de furie : „Dacă aș fi știut că trebuie să mai scot cinci sute de franci peste suma cheltuită și să scad niște exemplare *din cele o mie*, crezi că m-aș mai fi băgat în treaba asta [2] ?..." Și, colac peste pupăză, nu mai reușea să se vadă cu Balzac : „Nu-mi vine să cred că faci pe supăratul. Un om de treabă face o criză de furie și nu stă îmbufnat [3]..." Omul de treabă se ocupa cu aducerea cărții sale la cunoștința prietenilor.

Balzac către generalul de Pommereul, 11 martie 1829 : Cum vine asta : Cartea *mea* ?.... Într-o măsură e a dumneavoastră, deoarece, de fapt, nu e alcătuită decît din neprețuitele anecdote pe care mi le-ați povestit atît de bine și cu atîta generozitate, printre cîteva înghițituri din acel plăcut vinișor de Graves și acei biscuiți cu unt. Nici cîntecul : *Allons ! partons, belle,* nici măcar Turnul Mélusinei, etc... nu lipsesc. Totul vă aparține, pînă și inima autorului, și pana, și amintirile sale.

Nădăjduiesc că doamna de Pommereul va rîde de cîteva amănunte referitoare la unt, clondire, lumînările de rășină, gardurile

[1] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, p. 383.
[2] *Ibidem*, p. 388.
[3] *Ibidem*, p. 389.

de mărăcini, pîrîcazuri și la dificultățile de-a merge la bal, care figurează în lucrarea mea, asta în cazul că o va putea citi pînă la sfîrșit fără să adoarmă. Am ținut seama de faptul că frumoasei dumneavoastră doamne îi displace titlul *Le Gars* și l-am schimbat[4]...

Cartea apăru în martie 1829. Latouche scrise un articol favorabil în *Le Figaro* și provocă apariția altor cîteva. Dar nu se putea vorbi de succes. Nu se vindea.

Latouche către Balzac, 15 aprilie 1829: Ca răspuns la solicitarea noastră, plouă cu cele mai elogioase articole. Cartea va sfîrși, poate, prin a se vinde. De altfel, nu mai avem a-ți da nici bani, nici sfaturi. Nu ne mai vedem ! E în ordine. Ei bine, bunul meu prieten, greșeam oare cînd îți citam maxima mea : *Un om care, la treizeci de ani, nu e mizantrop, a venit pe lume lipsit de inimă ?* — Adio, egoistule[5].

După opt luni, Urbain Canel nu vînduse decît 450 de exemplare. Amărît, Latouche își făcea socotelile. Nu-și scosese nici măcar cheltuielile. Cînd, ceva mai tîrziu, apăru romanul „său" *Fragoletta,* Balzac publică, în *Mercure,* un articol aproape ostil, și mai mult decît reticent. Vorbea în el despre Napoli, despre Vezuviu, despre Optsprezece Brumar, fără a pomeni ceva despre *Fragoletta.* Despre Latouche, spunea : „E rîsul amar al unui om care nu crede nici în fericire, nici în libertate... În sufletul lui are ceva din Voltaire și din Lord Byron... Facă cine-o îndrăzni o analiză a acestei cărți. Nu eu voi avea curajul acesta... Laconismul domnului Latouche e prea asemănător fulgerului. Te orbește și nu vezi pe unde calci. De altfel, indiferent de părerea mea personală, cartea e sortită să facă mult zgomot și nu va fi nici puțin lăudată, nici puțin criticată." Să-i fi fost dușman și nu l-ar fi putut ponegri mai rău, iar pe Latouche îl cuprinse indignarea. Hotărît lucru, acest Balzac era o culme de egoism ! Fără a mai pune la socoteală faptul că Charles Sédillot, lichidator tipicar, veghea „cu un zel puțin cam barbar" la încasarea ultimelor creanțe ale vărului său, fie și de la domnul de Latouche. „Poftim de-i mai ajută pe oameni ! Crema societății !

[4] *Ibidem,* p. 387.
[5] *Ibidem,* p. 391.

Mii de draci, domnule Sédillot [6]..." Și într-un acces de indignare lirică :

Ducă-s-ar dracului strada Cassini ! Și fie ca Diavolul să nu dea locuitorilor ei decît iubite bătrîne, piine veche, furculițe de tinichea, deznodăminte execrabile, și prefețe pline de patos [7] !...

Fapt e că cei doi ajunseseră să se urască. Latouche, prețios, îngrijit, meticulos, era șocat de exagerata familiaritate a lui Balzac, de comportarea sa necioplită, de făptura-i masivă. Balzac era amator de glume tari, de istorioare scabroase; Latouche, strîngînd din buze, nu răspundea. George Sand, care-i cunoștea bine pe cei doi bărbați, spunea : „Am fost totdeauna de părere că Latouche risipea prea mult talent real în vorbele sale. Balzac nu irosea decît năzbîtii. Arunca prisosul și-și păstra adînca înțelepciune pentru operele sale." Latouche îi reproșa lui Balzac că vanitatea sa literară aduce a bufonerie. Balzac replica :

Dacă cineva are niște idei pe care nu le poate expune cu spiritul și grația dumitale, înseamnă că e vanitos. Al dracului de mulți vanitoși or mai fi, cînd mă gîndesc că o seamă de confrați de-ai mei nu sînt în stare să se exprime mai bine decît mine.

Cît despre *Chouan,* am publicat odinioară ceva pe socoteala mea și am pierdut o grămadă de bani. N-am fost în stare să cumpăr măcar un exemplar, și fără măcar un rînd de înștiințare, editorul meu a vîndut totuși patru sute de exemplare. S-ar spune deci că-ți merge și mai prost, întrucît au apărut niște articole și n-ai ajuns decît la trei sute. Pentru ca o carte să se vîndă, *e nevoie* de un articol bun în trei gazete, dar un articol inserat în corpul ziarului, articol clasa întîi. *Le Chouan* se va vinde așa și nu altfel ; și să mă ia dracu dacă asta are vreo legătură cu vanitatea mea [8]...

Într-adevăr, dacă *Le Chouan* nu obținuse un succes de public, în schimb cititorii, puțin numeroși, se dovedeau a fi de calitate. Honoré știa că pentru cîțiva cunoscători va fi de-aci înainte „autorul *Șuanului*".

[6] *Ibidem*, p. 373.
[7] *Ibidem*, p. 381.
[8] *Ibidem*, pp. 397—398.

Ca politehnician, Surville îi făcuse cunoștință cu alți politehnicieni, instructori la școala din Saint-Cyr, foarte aproape de Versailles : maiorul Carraud, director al învățământului, căpitanul Périolas, artilerist de treabă și leal. Balzac se simțea bine în tovărășia acestor oameni inteligenți, cărora le plăcea *Le Chouan ;* îi ruga să-i povestească amintirile lor din război și din prizonierat. Doamna Carraud (născută Zulma Tourangin), femeie de o înaltă valoare morală, de-un stoicism bărbătesc, îi deveni prietena cea mai de credință. Suferind de o ușoară diformitate, avea un chip înflăcărat și energic. Cîtuși de puțin cochetă. Honoré îi făcea mici daruri : un mic paravan care s-o ferească de dogoarea căminului, o chibritelniță. Spera că le va pune în locuința ei de familie : Frapesle, lîngă Issoudun. „A rămîne în amintirea unui suflet măreț e una din cele mai îndrăgite iluzii ale mele."

Nu era numai o iluzie. Zulma Carraud, cu adevărat un suflet virtuos, simțea în Balzac un om mare, împovărat de micimi, care venea cîteodată la Saint-Cyr să mai uite de necazuri. Moștenise de la tatăl ei, Rémy Tourangin, adjunct al primarului din Issoudun și om de treabă, ideile liberale ale veacului al XVIII-lea. Toată familia ei, burgheză și cu dare de mînă, era republicană. Doi din frații Zulmei ajunseseră deputați. Soțul ei, maiorul Carraud, refuzase să sprijine cu votul său consulatul pe viață. Drept care căzuse într-o semidizgrație. Soțul și soția acordară lui Balzac cea mai generoasă prietenie.

Cerească familie n-o ducea prea bine. Bernard-François suporta cu greu dezrădăcinarea. Smuls din Villeparisis și lipsit de drăgostirile sale senile, se stingea văzînd cu ochii. Tot îngrijindu-se și îndopîndu-se cu medicamente după capul său, candidatul la titlul de centenar se îmbolnăvise rău de tot. Spre sfîrșitul lui aprilie 1829, medicii declarară că se află pe pragul dintre viață și moarte, avînd deasupra ficatului un abces respectabil care trebuia deschis. Doamna Mamă critica, pe bună dreptate, luxul lui Honoré, neputînd înțelege cum de era în stare, avînd atîtea datorii (și îndeosebi față de ea), să mai cumpere încă mobile, perdele și bibelouri. Laure ținea partea fratelui ei. Da, achiziționase o bibliotecă de mahon ; da, pusese să i se lege cărțile complet în piele. Se declara gata să le vîndă în folosul numei sale, dar în acest

caz va fi nevoit să împrumute aceleași opere de la Biblioteca regală ; cheltuielile de transport vor depăși produsul vînzării. Și mai ce ? Cîțiva coți de perdele, niște franjuri, un covor ? Fleacuri ! Nu, categoric, nu se simțea vinovat și suferea din cauza acestor necurmate reproșuri. Ca să scrie, avea nevoie de-o tihnă monahală, și de liniște ! Iar dacă, în cursul unor mici pauze, trecea de la asceză la lux, ce era mai firesc ? În orele de lucru, artistul n-are nevoie decît de-o mansardă și de pîine. „Dar după ce gîndurile au străbătut asemenea întinderi, după ce a trăit însingurat în mijlocul noroadelor, în acele palate fermecate, este, dintre toate făpturile, cea mai însetată de mijloacele create de civilizație pentru amuzarea bogătașilor și a celor care n-au a se îndeletnici cu ceva [9]..."

Doar Laure și, poate, Surville îl înțelegeau. Ce legături se înfiripaseră între frate și soră de-a lungul încercatei lor tinereți !

Balzac către Laure Surville, 11 februarie 1829 : În mijlocul necazurilor mele e un punct spre care-mi îndrept gîndurile, ca spre o iubită. Adineauri, în fața căminului, am făcut cu brațele și cu mîinile acel gest contractil, destul de asemănător cu o bătaie din aripi, pe care-l faci cînd ești mulțumită de tine, cînd te bucură o glumă, un gînd, o agitație sau orice-ți trece prin cap.

Atunci m-am gîndit la tine și-am spus : „Ia te uită ! trebuie să-i scriu ca să-i spun cît o iubesc, și pe Surville de asemenea". Și iată [10]...

Această dragoste frățească era duioasă ca dragostea, dar adevăratele amoruri își urmau calea. După o despărțire de doi ani, cerută de Laure de Berny, revenea la ducesa d'Abrantès, neputînd, asemenea majorității bărbaților, să reziste ispitei. O întîlnea pe furiș, în misteriosul pavilion din Versailles. Rezemați în coate la fereastră, priveau împreună „acele frumoase și fermecate stele" și se înfruptau „din impunătoarea tăcere care umple sufletul [11]". Blîndele nopți ale verii sînt dragi iubiților. Ea vorbea, ca toate femeile nițeluș coapte, de suferințele îndurate, de viața-i veștejită de

[9] BALZAC : *Des Artistes, II.* Articol publicat în *La Silhouette*, numărul din 11 martie 1830.

[10] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, pp. 376—377.

[11] *Ibidem*, pp. 411—412.

timpuriu, de speranțele-i spulberate. Melancolia e o formă activă a cochetăriei. Asemenea bărbaților tineri, Honoré o consola spunîndu-i, fără a crede în spusele lui, că multe femei mai vîrstnice decît ea începuseră să trăiască noi vieți, frumoase și suave. Ea îi reproșa că o jertfise „vechilor sale lanțuri". El îi făcea promisiuni solemne și false, jurîndu-i că va veni mai des, „dar fără ca sora mea să afle". Într-adevăr, de cînd contribuise atît de generos la salvarea lui Honoré, doamna de Berny reintrase în grațiile *tuturor* celor care făceau parte din familia Balzac și venea adeseori la Versailles s-o vadă pe Laure. Dar tocmai pe doamna de Berny nu voia s-o îndurereze.

La cincizeci și doi de ani, *Dilecta* rămăsese o iubită înfocată. Oh ! cîtă deosebire față de femeia stăpînită, nițeluș ironică, de la începuturile acestei legături ! Îl iubea pe prea tînărul ei amant cu o patimă nebunească ; îi admira geniul pe cale de-a se înfiripa.

Doamna de Berny către Balzac: O, tu ! tu, cerescul meu iubit ! Să rămîn în extaz, pierdută în amintirile mele, e tot ce pot face. Cum să-ți împărtășesc cît sînt de fericită ? Ar trebui să te cunoști, și asta e cu neputință, e cu neputință mai ales să știi ce însemni pentru mine. Aș fi dorit, legănîndu-mă într-un vis nebunesc, să fiu iubită asemenea iubirii purtate cerului ; chiar de mi-ar fi fost îndeplinită această dorință, tot aș socoti că n-am obținut nimic comparînd aceste binefaceri cu cele pe care ți le datorez ție. O ! ce-aș putea face ? Unde să găsesc puterea, putința, tot ce-aș dori, tot ce mi-ar trebui ca să răsplătesc atîta dragoste ? Seara de ieri face, ea singură, cît zece veacuri... Ție, care ești mîntuirea, cinstea, dragostea mea [12] !...

Și alta : „Iubitul mi-l salut din zorii dimineții, bună să-ți fie ziua, stăpîne adorat [13]!..." Cu toate acestea, nu putea înțelege cum de era în stare o inimă atît de generoasă să tăinuiască ceva ființei adorate. Știa că se întîlnește iarăși cu ducesa d'Abrantès. Stînd pe canapeaua sa, „pe-acel sfînt locșor", îi răspunsese : „Cum îmi poți cere, Laure, să rup dintr-odată ? Cum să-i rămîn îndatorat cuiva care pare să-mi

[12] *Ibidem*, pp. 428—429.
[13] *Ibidem*, p. 430.

ofere totul ?“ Dar Honoré nu avea oare o altă datorie, mult mai grabnică, față de biata sa prietenă care-l ajutase în vremurile grele atît prin prezență și mîngîieri cît și cu averea sa ? „Și am să-ți mai spun, dragul meu iubit, cu toată sinceritatea : Nu cred că această femeie poate sau vrea să-ți fie de folos... N-o să vrea, deoarece nu la Versailles îți vei putea găsi norocul, și socotesc că nu-i va fi pe plac să te îndepărtezi de ea [14].“

Pe canapeaua „sfîntă“, promitea orice. Cînd făcea după capul lui, o pornea spre Versailles, unde lucra la cărțile ducesei sale, care-l răsplătea în felul ei. Biata *Dilecta* venea, pe jos, în *rue Cassini*, ca să afle de la toți ai casei că nu era aci. Ea îl pedepsea cu un ceremonios *dumneavoastră* : „Vă rog să-mi comunicați dacă, în ciuda soarelui sau a ploii, m-aș putea aventura pînă în *rue Cassini* la ora trei ?... La revedere, Didi... La revedere, tu [15]...“

Un moralist ar critica aceste infidelități, aceste minciuni. Balzac le justifică : „Unui om obișnuit să-și prefacă sufletul într-o oglindă în care se reflectă întregul univers îi lipsește implicit acel tip de logică, acea încăpățînare pe care o numim *caracter*. E nițeluș *tîrfă*... E ahtiat ca un copil de tot ce-l impresionează... Va iubi cu idolatrie și-și va părăsi iubita fără vreun motiv aparent [16]...“ La popoarele primitive, cei înzestrați *cu darul clarviziunii*, barzii, improvizatorii, sînt considerați a fi niște creaturi privilegiate. La noi, „cînd strălucește o lumină, toți dau fuga s-o stingă, crezînd că e vorba de un incendiu“. Balzac revendică dreptul la nestatornicie.

Pe scurt, își închipuia dragostea în două feluri, plus un al treilea alcătuit din îmbinarea celor două. Colegii de cafenea treziseră în el dorința unui libertinaj lipsit de scrupule. „Natura ne-a dăruit poftele ; să facem astfel încît să postim cît mai puțin posibil... să facem dragoste conform legilor sociale ținînd seama de cod și de etichetă : practicînd-o asemenea dansului, scrimei sau cîntului.“ Prin firea sa, felul

[14] *Ibidem*, p. 431.
[15] *Ibidem*, p. 432.
[16] BALZAC : *Des Artistes. II.* Articol publicat în *La Silhouette*, 11 martie 1830.

acesta de dragoste nu cunoaște fidelitatea ; orice trup alb și roz aflat la îndemînă o poate satisface.

Dar nici pofta, nici pasiunea nu înseamnă dragoste. „Fără a se dezonora, bărbații și femeile pot resimți mai multe pasiuni ; e atît de firesc să te avînți spre fericire ! Dar viața nu cunoaște decît o singură dragoste." Această dragoste unică a întrezărit-o el cu doamna de Berny. Senzuală, înțeleaptă și tandră totodată, ea a fost pentru el „un înger pogorît din cer". Ea l-a format, l-a ajutat să se cunoască, l-a călăuzit. Fără ea, poate că geniul lui Balzac nu și-ar fi dobîndit niciodată deplinătatea. El știe asta.

Dragostea lui pentru Laure de Berny e un amestec de senzualitate și de sentiment, nestatornic în ce privește senzualitatea, fidel cînd e vorba de sentiment. Dincolo de această frumoasă dragoste pămîntească, Balzac încearcă să conceapă un angelism pur, femeia care, fără a pretinde mîngîieri, ar deveni o sublimă soră de caritate, veghiind asupra geniului său. Dar nici femeia nu este, la rîndu-i, numai înger sau numai animal. Și la ea trupul își cere partea, iar admirabilul devotament pe care-l dovedește *Dilecta* nu e în stare să înnăbușe nici antagonismul, inerent firii omenești, dintre dragostea trupească și dragostea spirituală, nici pe acela, caracteristic artistului creator, dintre femeie și operă. Orice femeie care iubește un artist se condamnă, mai devreme sau mai tîrziu, la suferință.

Bernard-François muri la 19 iunie. „Dezertă" la rîndu-i de la tontina Lafarge și, întrucît plasase tot ce avea în rente viagere, convins fiind că e nemuritor, își lăsă văduva într-o proastă situație bănească. Declarația de deces fu semnată de Surville și Montzaigle. Poate că Honoré (după toate aparențele, absent din Paris) lucra la la Bouleaunière, lîngă Nemours, într-o proprietate închiriată de doamna de Berny, pe care n-o mai atrăgea nimic la Villeparisis. S-ar putea de asemenea să se fi întors pentru a asista la funeralii, care avură loc la biserica Saint-Merry.

Parisul la care se întorcea încetase să semene aceluia pe care i-l revelaseră odinioară părinții săi. Multă vreme nu cunoscuse decît o lume restrînsă : familia, burghezii cartierului Marais, oameni ai legii, gazetari nevoiași, scontatori și cămătari. Prietenia lui Latouche, succesul de stimă ob-

ținut de *Șuani* îi deschiseseră însă porțile cîtorva case ilustre. La pictorul François Gérard, tot pe atît om de lume cît și artist, cu purtări cuceritoare și cuceritor de femei, întîlnea în fiecare miercuri seară o elită pariziană : Eugène Delacroix, David d'Angers, Ary Scheffer, doctorul Koreff. A relatat conversația, purtată între orele unsprezece și miezul nopții, în acest salon unde se reuneau poeți, savanți, oameni de stat, niște *dandy* și femei pline de grație. La lumina lămpilor, cîțiva pictori lucrau ascultînd. Aveau la dispoziție un tablou gata alcătuit, iar Balzac, savurînd momentul „în care conversația, pînă aci strălucitoare, antitetică, trecea la povestioare", culegea frumoase istorioare.

Fără s-o știe, în mintea lui se înfiripau romane, nuvele. „Nici artistului însuși nu-i este dezvăluită taina minții sale... Nu-și aparține. E sclavul unei puteri eminamente capricioase... În cutare zi nu-i vine să scrie un rînd ; iar dacă încearcă, nu el e cel care mînuiește pana, ci *alter ego*-ul, dublura sa ; cel care merge la călărie, care face calambururi... iar mintea nu-l ajută decît la extravaganțe... Iar într-o seară, în mijlocul străzii, ori dimineața la trezire, iată că un tăciune încins atinge acel craniu, acele mîini, acea limbă... Munca s-a pornit, ținîndu-și toate cuptoarele sub presiune... Iată în fine extazul concepției vătuind sfîșietoarele dureri ale nașterii [17]..." În pielea fiecărui om se află un farsor și un poet. Balzac era conștient de această dualitate.

Fără a se fi raliat tînărului romantism, îi dădea tîrcoale. La 10 iunie 1829 a fost invitat la citirea piesei *Marion de Lorme*. Autorul, Victor Hugo, avea douăzeci și șapte de ani, o soție fermecătoare, trei copii, și tineretul începuse să vadă în el un maestru. Alfred de Vigny era de față la această lectură : scrisese *Éloa*, *Cinq Mars* și era pe cale să adapteze *Othello*. Mérimée, Sainte-Beuve, Musset îl înconjurau pe Hugo cu proaspătul lor renume. Celebrul Alexandre Dumas, autorul lui *Henri III et sa cour [Henric al III-lea și curtea sa]* își agita exaltat enormele brațe. Dar el, „bietul Balzac", abia îl înmormîntase pe Horace de Saint-Aubin. Nici o școală nu-l sprijinea. Micul Sainte-Beuve, critic șiret și isteț, care se învîrtea în jurul marelui Hugo, îl ignora pe autorul *Șua-*

[17] *Ibidem.*

nilor. Balzac se grăbea să rîdă de aceste „Scene ale vieţii literare", ca să nu-i vină să plîngă.

Mizerabile auditor, căruia ţi se îngăduie, pentru prima oară, să asişti la acest mister social, cum te vei comporta ? Vei aplauda ? Vei striga bravo ? Critic impertinent ! Eşti un om pierdut, dacă rosteşti asemenea injurii. N-ai decît un mijloc de scăpare : să te prefaci amuţit de acel soi de năduf care-ţi stăvileşte laudele în gîtlej, atît de multe ai avea de spus ; sau, dacă eşti prezentat de un prieten intim, îţi mai rămîne calea de a te apropia de el, cu lacrimi de recunoştinţă în ochi, şi de a-i strînge mîna cu putere, spunîndu-i :

— Mulţumesc, prietene, mulţumesc !

E o atitudine, remarcabilă şi nu lipsită de eleganţă...

Lectura continuă, şi încep să fie auzite cuvinte care provoacă întreruperi :

— Oh ! cît e de mauresc ! spune unul.

— Oh ! curat Africa ! exclamă altul.

— Şi Spania totodată ! adaugă un al treilea.

— Versul acela conţine minarete !

— Curat Grenada !

— Curat Orientul !

Pe cinstea mea, îmi dau cuvîntul de onoare că s-a rostit lîngă mine, în legătură cu Africa şi cu Spania : *„Curat Orientul !"*

...Miraculos şi *imens* reprezintă minimul pe care să-l acorzi unei elegii de cincisprezece versuri... Iar dacă e vorba de o dramă : „E întreaga istorie pusă în mişcare ! — Iată viitorul dezvăluindu-se ! — E lumea ! — E universul ! — E Dumnezeu [18] !..."

Între timp, ducesa d'Abrantès îşi găsise un sălaş provizoriu la l'Abbaye-Aux-Bois, refugiu de odihnă şi linişte unde călugăriţele adăposteau, într-o clădire deosebită de a mănăstirii, doamne de bună condiţie dornice de-o semiizolare. Aci, într-un mic apartament, domnea doamna Récamier, ruinată, dar mare prin frumuseţe, prin statornicie, prin renumele-i mai mult decît european.

Faptul de a fi primit de divina Juliette, la catul al treilea, reprezenta o imensă favoare. S-ar fi zis că prin harul vrăjit

[18] BALZAC : *Des Salons littéraires et des mots élogieux.* Articol publicat în *La Mode,* 20 noiembrie 1830.

al unei zîne scara devenise mai puțin abruptă. Partizanii celor mai deosebite concepții se împăcau aci. Chateaubriand îi întîlnea pe Benjamin Constant și pe Lamartine. Ducesa foburgului Saint-Germain devenea politicoasă cu ducesa imperială. Doamna d'Abrantès îl introduse aci pe Balzac. „Priviți-l cu atenție pe acest tînăr cu ochi de tăciune, cu părul de culoarea corbului ; priviți-i nasul, gura mai ales, cînd o amintire malițioasă face să i se înalțe colțurile ; zăriți cum în privirea sa precumpănește un fel de dispreț, sau de răutate, deși e plină de bunătate pentru prieteni ? Acest tînăr e domnul de Balzac. N-are decît treizeci de ani, dar din pana lui au ieșit pînă acum multe volume."

Étienne Delécluze, care se afla la l'Abbaye-aux-Bois în ziua „primirii" lui Balzac, n-a uitat niciodată bucuria naivă, aproape copilăroasă, a recipiendarului [19]. „Tînărul trebui să apeleze la tot bunul simț de care mai dispunea pentru a nu îmbrățișa pe fiecare din cei prezenți." Acest exces de satisfacție ar fi putut să pară ridicol, dar sinceritatea simțirii îl mișcă pe Delécluze, care se așează lîngă tînăr și constată că e foarte spiritual [20]. Violența dorinței sale și îndelungata așteptare îi îndreptățeau bucuria excesivă.

Tot cam pe atunci o cunoscu pe Fortunée Hamelin, o fostă *Merveilleuse* [21], care-i putea povesti nenumărate aventuri romanești. Sophie Gay, în salonul căreia străluceau tinerii romantici, îl primi și ea pe Balzac, îndatorîndu-l cu numeroase anecdote și observații fine. Odinioară îl înfruntase pe Împărat :

„— Ați aflat că nu-mi plac femeile istețe ?

— Da, sire, dar n-am dat crezare."

Despre Sophie Gay se spunea că tot ce face, face bine : cărțile, copiii și dulcețurile. La ea și la contesa Merlin, amanta camaradului său Philarète Chasles, Balzac începu să întîlnească „lumea bună", cu alte cuvinte, cele două sau trei mii de persoane care se cunosc, se vizitează și, întrucît dispun de timp liber, cultivă sentimente. Resimțea totodată o

[19] Persoană în cinstea căreia are loc o ceremonie de primire, o recepție, într-o societate constituită (n.t.).

[20] Étienne-Jean DELÉCLUZE : *Souvenirs de soixante années*, pp. 284—285. (Paris, Michel Lévy, 1862).

[21] Denumire dată femeilor elegante și excentrice în veacul al XVIII-lea și la începutul celui de-al XIX-lea (n.t.).

fericire candidă văzîndu-se acceptat, invitat de unele din aceste fărpturi exclusiviste, şi o tristeţe pătrunzătoare înţelegînd că ele doar îl tolerează. „Sufeream pînă şi în ultima taină a sufletului în care poate pătrunde suferinţa ; doar sufletele neştiute şi femeile sînt capabile să observe, deoarece totul le răneşte, iar observaţia e rezultatul unei suferinţe." Tinerii *dandy* cu mănuşi galbene, iubiţii acestor zeiţe, priveau de sus la necunoscutul prost îmbrăcat sau prea dichisit ; el îi măsura pe aceşti vanitoşi, îi invidia şi-i cîntărea. Cît despre femei, adorabile şi inaccesibile, le admira fără a-şi face prea multe speranţe. Şi totuşi, cît de ahtiat era după ele.

„Ah, trăiască amorul îmbrăcat în mătase, tolănit pe caşmiruri, înconjurat de minunile luxului care i se potrivesc atît de bine, pentru că el însuşi este poate un lux. Îmi place să mototolesc sub dorinţele mele rochii abia scoase din cutie, să strivesc flori, să-mi înfig mîna prădalnică în podoabele elegante ale unei coafuri parfumate... O femeie aristocratică, cu zîmbetul ei fin, cu distincţia manierelor ei şi cu respectul de sine, mă încîntă întotdeauna ; iar cînd între ea şi lume reuşeşte să pună o barieră, atunci măgulește în mine toate vanităţile, care alcătuiesc jumătate din dragoste. Fericirea mea îmi pare a avea mai multă dulceaţă decît e rîvnită de toţi. Nefăcînd nimic din ceea ce fac celelalte femei, călcînd altfel, trăind altfel decît ele, înfăşurîndu-se într-o mantie pe care ele n-o pot avea, împrăştiind parfumuri numai de ea preţuite, iubita mea îmi pare atunci a fi cu adevărat a mea ; cu cît se depărtează de pămînt, chiar în ceea ce iubirea are mai pămîntesc, cu atît ea se înfrumuseţează în ochii mei [22]..."

Era oare capabil să le placă ? Mai mult decît ar fi crezut. Le amuza ; în felul acesta calea era pe jumătate străbătută. Avea o voce frumoasă şi chipu-i era împodobit de o expresie de bunătate. Chiar dacă în faţa prietenilor săi făcea pe călugărul gras şi cam lichea sau pe comis-voiajorul hazliu, în saloane ştia să tacă, să înmagazineze sau să vrăjească. Spuse într-o zi unui tînăr, pe nume Julien Lemer : „Nu-i aşa că gă-

[22] BALZAC : *La Peau de Chagrin*, „Pléiade", vol. IX, pp. 96—97. (Vezi în rom. BALZAC : *Pielea de sagri*, trad. Pericle Martinescu, în *Opere*, vol. I, E.S.P.L.A., 1955, pp. 413—414.)

siți ciudat ca dintr-un înveliș atît de grosolan să poată ieși concepții delicate, gînduri pline de finețe ?“ Ciudat ? Poate, dar auditoarele sale știau că e adevărat.

Cînd vedea cum li se îmblînzesc ochii, își savura victoria. În urmă cu doi ani, fusese obligat să fugă și să se ascundă după cel mai lamentabil eșec. Nu se bucurase „nici de-o tinerețe fericită, nici de-o primăvară înflorită“. Dar căpăta conștiința forței sale. Avea să scrie lucruri de seamă și să se impună în acest Paris indiferent și înfricoșător. Laure de Berny, iubită credincioasă și admirativă, îl sprijinea. În ciuda înfrîngerilor, înainta. Își cunoștea slăbiciunile : o anume vulgaritate, o lipsă de gust moștenită din familie, o puerilă nevoie de lux. Dar și marile sale atu-uri : energia creatoare, verva, imaginația, puternica-i inteligență. Multă vreme își va aduce aminte de această perioadă a vieții sale ca de o epopee a cărei inflexibilă mișcare nu lăsa să se întrevadă teama și umilința decît pentru a le domina de îndată ; cu aceste amintiri din tinerețe, neplăcute și minunate, și cu iluziile sale pierdute, își va hrăni multă vreme cele mai frumoase romane.

PARTEA A DOUA

GLORIA

După vîrsta aceea grăbită ca semănatul, vine aceea a înfăptuirii. S-ar zice că există două tinereți, tinerețea în timpul căreia crești, tinerețea în timpul căreia săvîrșești ; adesea ele se contopesc la cei pe care i-a favorizat natura și care sînt, asemenea lui Cezar, Newton și Bonaparte, cei mai mari dintre oameni.

BALZAC

XI

ANI DE UCENICIE

În făptura celor mai virtuoase femei există ceva niciodată cast.

BALZAC

SUCCESUL lui Balzac s-a confirmat curînd. Lucrarea *Physiologie du Mariage*, „de un tînăr celibatar", apăru în decembrie 1829. Această carte, strălucitoare și nerușinată, dovedea o surprinzătoare cunoaștere a femeilor. Autorul o datora propriei experiențe ; doamnei de Berny și ducesei d'Abrantès care-i furnizaseră, ambele, confidențe și istorioare ; lui Fortunée Hamelin și Sophie Gay ; tatălui său, care nu încetase să se ocupe de această temă cu vigoare și umor ; lui Villers-La Faye în sfîrșit, filozof sceptic al Vechiului Regim și seducător ieșit la pensie. Tonul, totodată liric, umoristic și cinic, amintea, așa cum o dorise atît de mult autorul, cînd pe Rabelais, cînd pe Sterne, și prefigura, ici-colo, cronicile romantice ale lui Musset sau ale lui Gautier. Sub un veșmînt frivol și cu măscări cum se rosteau în veacul al XVIII-lea, ideile nu duceau lipsă nici de seriozitate, nici de miez.

Tema centrală era că „legătura conjugală nu decurge de fel din natură", că există puține raporturi între patimile dragostei și instinctul de reproducere, că majoritatea soților se pricep la sensibilitatea soțiilor lor tot atît de bine precum un urangutan la vioară și că, în consecință, e cazul să se aș-

tepte a fi „minotaurizați", adică încornorați de un muzician mai priceput. Care sînt isteţimile femeilor, care ar putea fi precauţiile soţului, care sînt primele simptome ale dizgraţiei sale, cum funcţionează poliţia conjugală, cum își pregătește capcanele în care să cadă femeia adulteră, cum procedează un soţ dibaci ca să aibă loc deznodămîntul dorit, iată cîteva din subiectele tratate de „tînărul celibatar". Pe scurt, căsătoria este o bătălie, un război civil care necesită arme, o strategie, și în care izbînda (adică libertatea) e de partea celui mai isteţ.

În războiul conjugal, Balzac era de partea femeilor. Mărturisea de altfel că fusese sfătuit de două doamne, dintre care una era „una din cele mai umane și mai spirituale de la curtea lui Napoleon", și care, ambele, purtaseră conversaţii deschise de faţă cu el. Le zugrăvea pe femei viclene, mincinoase, dar le găsea scuze. Femeia nu e răspunzătoare de greșelile ei ; acestea se datorează condiţiei pe care i-o impun societatea și orbirea soţilor. Într-o oarecare măsură, Balzac împrumutase ideile sale despre egalitatea sexelor de la saint-simoniști. Luase cunoștinţă de ele mai întîi prin intermediul tăicuţului Dablin, care era în corespondenţă cu Saint-Simon ; apoi tipărind revista lor, *Le Gymnase*, pe vremea cînd conducea atelierul din *rue des Marais-Saint-Germain*. „Femeile își dăruiesc inima ; n-o vînd", spunea *Le Gymnase*. Lucrurile stînd așa cum stăteau, căsătoria devenea o luptă. Numai că la război te descurci cum poţi, folosindu-te de ce ai la îndemînă, și dușmanul e reprezentat de soţ, afară de cazul în care... Afară de cazul în care, în loc să abuzeze de „drepturile" pe care i le dă legea, caută să se facă iubit și ascultă de legile tainice ale firii, care cer îmbinarea sentimentului cu posesiunea. „Urmează de aci că, pentru a fi fericit, un bărbat e obligat să se supună anumitor reguli de onoare și delicatețe."

Femeile își smulgeau din mîini această carte, care, expunînd reproșurile lor nemărturisite, proclama ceea ce multe gîndeau, dar puţine îndrăzneau să rostească. Unele au fost șocate. Zulma Carraud trimise, de la Saint-Cyr, o scrisoare indignată. Balzac răspunse :

Senzaţia de repulsie pe care aţi încercat-o, doamnă, la citirea primelor pagini ale cărţii pe care v-am adus-o vă onorează prea mult

și e prea delicată pentru ca cineva, fie chiar autorul, să se simtă ofensat. Ea dovedește că nu aparțineți unei lumi prefăcute și perfide, că nu cunoașteți o societate care întinează totul, și că sînteți demnă de singurătatea în care omul devine totdeauna atît de mare, de nobil și de pur.

E poate spre norocul autorului că n-ați rezistat acestei prime senzații, pe care o resimte orice făptură nevinovată la aflarea unei crime, la zugrăvirea oricărei nefericiri, la citirea lui Iuvenal, Rabelais, Perse, Boileau, întrucît sînt încredințat că mai tîrziu v-ați fi reîmpăcat cu el, citind cîteva lecții aspre, cîteva pledoarii viguroase în favoarea virtuții și a femeii, dar cum aș putea să vă reproșez o repulsie care vă elogiază [1] ?...

Ceea ce-i admirabil e faptul că acest „vizionar" înțelege totul, nobila lealitate a doamnei Carraud, ca și socotelile cusute cu ață albă ale ducesei d'Abrantès.

Physiologie du Mariage cuprindea subiecte pentru o sută de romane sau nuvele, imense rezerve de scene, scenarii și planuri. Încă de pe vremea *Codurilor*, Balzac începuse un carnet de schițe care țineau totodată de Lavater și de Gavarni [2]. Moda trecea de la romanul istoric la romanul burghez. De ce n-ar scrie scurte povestiri care ar reprezenta studii ale moravurilor contemporane ? De ce să se angajeze în lungi cercetări erudite, cînd ar fi putut aduce pe scenă istoria epocii sale ? Aci ar găsi cîteva decoruri și grupuri sociale care-i erau bine cunoscute, de pildă *rue Saint-Denis* și bogații ei negustori (asta va fi *La Maison du Chat-qui-pelote [Casa „La Motanul cu mingea"]*, magazinul soților Sallambier) ; *Le Bal de Sceaux [Bal la Sceaux]* (vizitase adesea, împreună cu surorile sale, rotonda aceasta folosită ca sală de dans). *La Vendetta [Vendetta]* se înfiripa la curtea imperială, referitor la anecdota pe care o aflase de la ducesa d'Abrantès, și continua într-un atelier unde niște tinere fete, unele din cartierul Marais (ca Laure și Laurence), altele din foburgul Saint-Germain, veneau să învețe pictura. *Une Double Famille [A doua familie]* începea la Bayeux și pentru cartea aceasta s-ar fi putut servi de ceea ce întrevăzuse

[1] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, p. 425.

[2] *Gavarni* (Sulpice-Guillaume Chevalier), desenator francez (1804—1866) (n.t.).

în timpul cît locuise la soții Surville, întreținînd totul cu nenumărate alte amintiri și cu propriile sale intuiții.

Aceste *Scènes de la Vie privée [Scene din viața particulară]*, care se adînceau „pînă la fundații" în tainele și interioarele familiilor, contrastau cu romanele extravagante ale tinereții sale prin veridicitatea tablourilor, a caracterelor, și prin finețea sentimentelor. Descoperise că vremea în care trăia era prin firea ei romanescă, atît prin amestecul societăților (cele ale Vechiului Regim, ale Imperiului și ale Restaurației), cît și prin loviturile de teatru care răsturnaseră brusc situațiile (întoarcerea din insula Elba, a Doua Restaurație). Ideea genială a constat în a da romanului contemporan cîteva din trăsăturile romanului istoric : largi expuneri politice sau sociale, descrieri amănunțite și pitorești. În acele ciudate timpuri, nobilimea, care nu trăsese nici o învățătură, și burghezia, care-și digera bunurile naționale, finanțele, industria, își disputau Franța, în timp ce poporul, nemulțumit, pregătea viitoare răscoale. Balzac păstra distanța necesară în timp, plasîndu-și povestirile într-un trecut recent. Descrierea prăvălioarei domnului Guillaume scotea în evidență caracterul paternalist și rutinier al comerțului pe vremea lui Napoleon. Cu o pricepere de care nu era conștient, imprima celor mai multe dintre aceste istorisiri caracterul *moral* al romanului popular [3]. Augustine Guillaume, fiica unui negustor de postavuri, se mărită, în afara clasei sale sociale, cu un pictor elegant : Théodore de Sommervieux, care s-a îndrăgostit de frumusețea ei, dar nu așteaptă prea mult ca s-o înșele cu o ducesă. Disperată, ea moare, pe cînd sora ei, Virginie, care s-a mulțumit cu comisarul Joseph Lebas, domnește, netulburată, asupra casei „La Motanul cu mingea". Gobseck, formidabil portret al unui cămătar cu chip rotund-palid, cu buze subțiri, cu păr sur, ilustrează, prin nefericirile clientelor sale, pericolele nechibzuinței. *Une Double Famille* arată concomitent ravagiile bigotismului și eșecul dragostei libere.

Astfel, aproape toate aceste *Scene* au drept subiect fericirea sau nefericirea în căsătorie. Aproape toate pledează pentru tradiția burgheză și, oricît de opusă ar fi instinctelor,

[3] MAURICE BARDÈCHE : *Balzac romancier*, passim.

pentru fidelitatea conjugală. „Mai curînd sau mai tîrziu ne primim pedeapsa de-a nu ne fi supus legilor sociale." Surprinzător conformism la un „tînăr celibatar" lucid, aflat el însuși în situația de dublu infractor al acestor legi, avînd în vedere că-l înșeală pe domnul de Berny cu doamna de Berny, iar pe aceasta cu ducesa d'Abrantès. Dar a observat, în propria sa familie, tristele consecințe ale adulterului. Maică-sa l-a introdus, în căminul conjugal, pe nefericitul Henry ; tatăl său și-a risipit ultimii ani în aventuri rustice.

Tot la ai săi a putut constata odioasele efecte ale vanității și lăcomiei asupra perechilor căsătorite. Sora sa, Laure, a jucat cîtva timp rolul unei Émilie de Fontaine *(Le Bal de Sceaux)*, apoi, înțelegîndu-și greșeala, a făcut o căsătorie destul de înțeleaptă ; dar cealaltă soră a sa, Laurence, s-a văzut jertfită unei duble particule nobiliare. În familiile Balzac, Sallambier, Sédillot, Malus, moștenirile au jucat un rol tot atît de important ca și în biroul notarului Guillonnet-Merville. Asupra acestei lumi burgheze, asupra rolului jucat de Banul-Rege, Balzac nu-și mai face nici o iluzie. A alcătuit din *Scenele* sale „un tablou veridic al moravurilor pe care familiile le ascund astăzi în umbră". Chiar dacă lumea pe care a studiat-o nu e încă foarte întinsă, pe romancier nu-l interesează să cunoască *totul*, ci să cunoască *bine* — să stăpînească — și să ghicească micul univers în care l-a aruncat viața.

Caz cu totul aparte : acela din *La Femme de trente ans [Femeia la treizeci de ani]*. Un roman ? Nu, un șir de scene scrise mai întîi fără intenția de-a le reuni, și destul de prost însăilate. Totul a început, în 1831, cu o povestire scînteietoare în *La Caricature : La Dernière Revue de Napoléon [Ultima paradă a lui Napoleon]*. O fată tînără își pune tatăl s-o ducă la o paradă militară la Tuilerii, deoarece e îndrăgostită de un colonel chipeș. Raza strălucitoare a unui proiector își aruncă lumina asupra lumii imperiale. O lună mai tîrziu, în *Les Deux Rencontres [Cele două întîlniri]*, soția unui general (o fi oare colonelul din prima povestire ?) nu-și mai iubește soțul, are o legătură amoroasă, iar fiica ei, care observă ce se petrece, îl urmează pe-un neverosimil „pirat parizian" care va deveni corsar byronian ! Acest epi-

sod, exagerat și stîngaci, amintește lamentabil de primele romane negre ale lui Balzac. Apoi, în septembrie și octombrie 1831, publică *Le Rendez-vous [Întîlnirea]*, o nuvelă în cinci tablouri. De data asta nu încape îndoială : eroina, Julie d'Aiglemont, întrezărită în cinci momente ale vieții sale, e chiar tînăra îndrăgostită de la Tuilerii. Soțul ei a decepționat-o ; iubește un englez, lordul Arthur Grenville. Apoi toate aceste nuvele, ușor modificate, sînt reunite sub titlul *Même histoire [Aceeași poveste]*, iar *la Femme de trente ans* își va căpăta forma definitivă abia în 1842. Cartea e una din cele mai puțin finisate ale lui Balzac ; fragmentele împrăștiate se lipesc greu. Dar există frumuseți reale. Confidențele doamnei d'Aiglemont, femeie coaptă și dezamăgită, amintesc pe acelea pe care le primise Balzac, la lumina lunii, pe banca din Villeparisis. O rază „a poemului Berny" le luminează [4].

În ce privește destinul său personal, după 1829, Balzac nu mai are atîtea de reproșat societății. Succesul i-a întredeschis ușile Cenaclului romantic. Rămîne la marginea acestuia ; își bate joc cu cruzime (într-un articol anonim) de *Hernani*, text sacru în ochii celor din grupul *Jeune France*[5] ; se simte mult mai legat de tradiția literară clasică, de Corneille, Molière, La Fontaine. Dar e legat de romantism prin simpatia sa pentru Walter Scott, pentru Byron, pentru Rabelais, pentru cei aflați în afara legii, iar acest eretic nu e de loc prost primit. Îi trimit scrisori femei necunoscute care se regăsesc în eroinele sale. *Scenele vieții particulare*, caste dar lipsite de falsă pudoare, le-au liniștit pe cele care se ofuscaseră de *Physiologie du Mariage*. În sălile de lectură cărțile lui sînt așteptate. E solicitat de editori. Adrien Brun, Joseph Fontemoing, foști condiscipoli, își amintesc de existența prietenului lor, devenit peste noapte celebru, cu care odinioară, la colegiul din Vendôme, nu se purtaseră tocmai bine. Dar a cunoscut prea îndeajuns abisurile nefericirii ca să-i uite. Știe ce se ascunde îndărătul măștilor. „Chipurile

---

[4] M. BARDÈCHE : *Balzac romancier.*

[5] *Jeune France* — nume dat pe la 1830 unui grup de scriitori care, exagerînd teoriile școlii romantice, s-au făcut remarcați prin excentricitățile lor (Théophile Gautier, Gérard de Nerval, Célestin Nanteuil etc.) (n.t.).

netulburate și surîzătoare, frunțile calme ascundeau socoteli odioase ; dovezile de prietenie erau mincinoase și mulți erau cei care se fereau mai puțin de dușmanii decît de prietenii lor [6]." Dacă vanitatea provoacă uscăciunea celor din înalta societate, burghezii sfidează alte conveniențe. Ei au patima aurului. „A avea sau a nu avea venituri, aceasta-i întrebarea."

Cu cît Balzac observă mai mult cu atît vede în arginți „singurul zeu modern", marea forță a societății contemporane. Oamenii din lumea mare îi vor pentru a-și menține luxul și a-și păstra rangul ; burghezii îi strîng „mai mult din nevoia de-a se simți la adăpost decît din instinctul de-a se înfrupta din plăceri" ; cămătarul Gobseck iubește bogăția în stare pură, și parcă abstractă. „Aurul e întruchiparea tuturor forțelor omului, spune Gobseck... Nu este oare viața o mașină pusă în mișcare de bani ?... Aurul este idealul societății noastre contemporane [7]." Gobseck știe totul despre Paris. Are privirea ațintită asupra fiilor de familie, a artiștilor, a femeilor mondene. Cînd nu e vorba de afacerile sale, e cinstit și chiar, în felul său, generos. Întrucît însă lupta dintre sărac și bogat e inevitabilă, preferă să fie exploatatorul decît cel exploatat. „Acest bătrînel uscat crescuse în ochii mei, spune despre el avocatul Derville. Devenise pentru mine o imagine fantastică, întruchipînd puterea aurului [8]."

O imagine fantastică... Astfel, acest personaj „balzacian", totodată real și depășind mărimea naturală, le evocă pe acelea din romanele perioadei sale negre. În *Scènes de la Vie privée* e vorba de asemenea, ca în elucubrațiile lui Horace de Saint-Aubin, de crime, de monștri, de protectori, dar crimele sînt legale, monștrii familiari, protectorii magistrați. Deși tînăr, autorul a văzut și a suferit mult. E în același timp revoltat, amar și atît de inteligent încît trece repede peste revolte și amărăciuni, pentru a constata curajos : „Așa este". Descrierile sînt pătrunse de această filozofie. El nu descrie pentru a descrie, ci pentru a arăta cum apare adevărata fire a unei făpturi pe chipul, în comportarea, în locuința, în

---

[6] BALZAC : *La Paix du Ménage*, „Pléiade", vol. I, p. 994.

[7,8] BALZAC : *Gobseck*, „Pléiade", vol. II ,pp. 629—637. (Vezi în rom. BALZAC : *Cămătarul*, trad. Petre Solomon, în *Opere*, vol. I, ESPLA, 1955, pp. 262—272.)

gesturile ei familiare. Spirit filozofic și îndeosebi științific, încearcă să se ridice de la efectele vizibile la cauzele ascunse. Expresia lui preferată e : „Iată de ce". Ea precede o explicație, uneori surprinzătoare, totdeauna profundă.

De altfel, nu numai în cărți își expune surprinzătoarea lui cunoaștere a moravurilor. În perioada aceea scrie nenumărate articole în gazete. Pentru a-și plăti datoriile, pentru a face altele, are și el nevoie de bani. Articolele îi procură mai repede decît cărțile. Un tînăr plin de idei și îndrăzneală, Émile de Girardin, provoca pe atunci mari tulburări în presă. Fiu nelegitim, crescut în taină, lipsit de obligații sau de vreo disciplină, Girardin aparținea unei generații „radical vindecată de *René* [9]" și care, în loc să se văicărească, ataca. Întemeiase în 1828 *Le voleur*, apoi, în 1829, *La Silhouette*, gazetă ilustrată de mari desenatori : Gavarni, Charlet, Grandville, Henri Monnier. Balzac a fost sedus de acești artiști zeflemitori și duri. Asemenea lui, creau tipuri ; asemenea lui, Gavarni zugrăvea „aspectul unui veșmînt, gîndirea unei robe". Domnul Prudhomme al lui Henri Monnier îl prefigura pe burghezul balzacian.

Victor Ratier, gazetar vecin cu Balzac (locuia pe *rue Notre-Dame-des-Champs*, nu departe de *rue Cassini)*, își duse colegul, încă din ianuarie 1820, la *La Silhouette*, unde era redactor-șef, apoi la *La Mode*, altă publicație a grupului Girardin. Gavarni a descris prima sa întîlnire cu Balzac : „Văzu un omuleț durduliu, cu niște ochi negri frumoși, nas cîrn, nițeluș teșit, vorbind mult și foarte tare. Îl luă drept vînzător de librărie [10]." Dar de îndată ce acest omuleț vorbea sau scria, țîșnea geniul. Verva sa însufleța temele cele mai banale. E greu de alcătuit o listă a articolelor sale, întrucît cei din echipa Girardin semnau adesea cu inițiale fanteziste sau cu pseudonime pe care le foloseau cu schimbul.

Etude de mœurs par les gants [Studiu asupra moravurilor pe baza mănușilor] e cu siguranță de el ; subiectul îl obseda. În acest scurt tratat, o „mică și spirituală contesă" deduce, după mănușile lor, caracterele și iubirile cîtorva băr-

[9] SAINTE-BEUVE : *Nouveaux Lundis*, vol. VII, p. 310. (Paris, Calmann-Lévy, 1892.)

[10] EDMOND și JULES DE GONCOURT : *Journal*, vol. I, p. 83. (Paris, G. Charpentier, 1887.)

bați. *Le Charlatan [Pungașul], L'Épicier [Băcanul]* sînt alte studii de moravuri scrise cu agerime și însuflețire. Un articol despre *Les Mots à la mode [Cuvintele la modă]* ironizează amuzant cuvîntul *actualitate*, nou pe atunci : „Cărțile în ziua de azi, ca toate lucrurile, trebuie să fie de *actualitate*". Nu se mai poate (în 1830) spune despre o actriță : „a fost sublimă", ci : „A fost *amețitoare*". *Amețitor* e punctul culminant al limbajului ; la extremitatea opusă, trebuie spus : „*E jignitor de prost*". Cît despre filozofie, înfășurați-vă gîndirea cu astfel de fraze : „*Capacitatea de reproducere a reflexiunii nu merge pînă la anumite fenomene, întrucît, dacă reflexiunea e o totalitate, e o totalitate confuză* [11]". Această modă mai durează.

În ciuda succeselor repurtate în gazete, ca și în saloanele doamnei Hamelin, doamnei Ancelot, baronului Gérard, se simte pierdut printre atîția oameni de pe-acum celebri. Ce înseamnă el alături de un Cuvier, un Victor Hugo, un Vigny, un Charles Nodier, un Eugène Delacroix ? Are o ținută țipătoare ; o vervă uluitoare. „Domnul de Balzac e aici, notează Fontaney în *Jurnalul* său, îl văd, în sfîrșit, pe acest nou astru, a gloriei mlădiță : un tînăr grăsan, cu ochi vioi, vestă albă, înfățișare de herborist [12], haine de măcelar, aspect de auritor, ansamblu prestigios [13]". Delacroix observă la el ceva discordant în îmbrăcăminte : „Și de pe-acum știrb[14]!" Contele de Faloux îl găsește foarte greoi, foarte stingherit. „Mulți sînt încîntați de imaginația lui vioaie și de ușurința de-a vorbi ; decepționați de vanitatea și de lipsa lui de bun-simț." „Cei din lumea bună" îl primesc (în cîteva case), dar nu-l tratează ca pe unul de-al lor. Din fericire ! Asta îi permite „s-o privească pieziș, pentru a descoperi non-evidența evidențelor sale [15]."

Apariția lui surprindea : părul ciufulit, pomădat, îi stătea ridicat în neorînduială ; obrazul gras părea flasc. Cînd pătrundea într-un salon, prematur pîntecos, cu răsuflarea ușor

---

[11] BALZAC : *Des Mots à la mode*, în *Œuvres complètes*, vol. XXVI, pp. 264—267. (Club de l'Honnête Homme.)

[12] Persoană care culege și vinde plante medicinale (n.t.).

[13] ANTOINE FONTANEY : *Journal intime*, publicat de René Jasinski, p. 50. (Paris, Les Presses Françaisse, 1925.)

[14] EUGÈNE DELACROIX : *Journal*, vol. II, p. 80. (Paris, Plon, 1950.)

[15] Leszec Kolakowski.

întretăiată, cititoarele sale se întrebau o clipă : „Cum ? Ăsta e Balzac-ul nostru ?“ De îndată ce le învăluia cu privirile sale cu sclipiri de aur, se înflăcărau. O furtună, un uragan, o vijelie electrică dădea buzna în încăpere. Omuleţul cu umeri puternici începea o poveste şi frumoasele doamne îl ascultau fascinate. Cum ar putea fi acuzat de vulgaritate un scriitor cu o minte scăpărătoare, de-o superioritate incontestabilă ?

Dar vai ! Mulţi bărbaţi invidioşi, sau incapabili să-i aprecieze puterea, îi dădeau mîna nesincer, şi el avea antene prea sensibile ca să nu bănuiască ce gîndeau unii despre persoana şi purtările sale. Cîtă suferinţă ! Cîtă sete de revanşă ! „Am aflat multe lucruri, şi lucruri atît de trist de ştiut, încît inima mi s-a umplut de silă faţă de această lume... Oamenii aceştia m-au făcut să-l înţeleg pe Rousseau [16].“ Se consola gîndind că artistul *trebuie* să fie nefericit : „Omul de talent poate semăna de zece ori pe zi cu un neghiob. Oamenii care străluc esc prin saloane vor demonstra că nu e bun decît de băiat de prăvălie. Mintea lui suferă de presbiţie ; nu vede lucrurile mărunte cărora oamenii le acordă atîta însemnătate [17].“ Balzac îndura şi mai greu naiva înfumurare a burghezilor îmbogăţiţi : „Puterea banului ne duce la cea mai tristă aristocraţie, aceea a casei de bani [18]“.

E oare revoluţionar ? Burghez din cartierul Marais prin naştere, amant al femeilor din înalta societate, nu doreşte schimbări violente. Îi dezaprobă pe extremiştii ambelor partide. În *Scènes de la Vie privée* a deplîns neghiobiile epurării contrarevoluţionare şi antibonapartiste. Orice bigotism îl şochează. În abatele Fontanon, confesorul lui Angélique de Graville (*Une Double Famille),* zugrăveşte un preot ipocrit şi ambiţios pe care l-ar fi putut crea anticlericalul Stendhal. Doi ani mai tîrziu, în *Le Curé de Tours [Vicarul din Tours],* va denunţa forţa ocultă a Congregaţiei, acea asociaţie de preoţi şi laici pentru exploatarea puterii, datorită căreia preotul instituţiei stabileşte avansarea ofiţerilor, iar marele vicar pe aceea a prefecţilor. Purtătorul

[16] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère,* vol. I, p. 20. (Paris, Calmann-Lévy, 1899.)

[17] BALZAC : *Des Artistes,* în *La Silhouette,* 11 martie 1830.

[18] BALZAC : *Complaintes satiriques sur les mœurs du temps présent,* în *La Mode,* 20 februarie 1830.

de cuvînt al lui Balzac e contele de Fontaine *(Le Bal de Sceaux)*, vandeean care a refuzat să-l slujească pe Napoleon, care, la început, a veștejit oportunismul lui Ludovic al XVIII-lea, apoi l-a înțeles pe acest prinț filozof și i-a acceptat liberalismul moderat. Între revoluționarii achizitori de bunuri naționale și emigranții incorigibili trebuia găsit un compromis pentru a feri regatul de noi tulburări. Obiectivul principal e ca forța conducătoare să fie destul de puternică pentru a impune acest compromis. „Politica e o tehnică a echilibrului de forțe [19]."

S-a afirmat adesea, pe nedrept, că Balzac evoluase spre legitimism din motive de mondenitate, ca să poată pătrunde într-un salon sau ca să-i placă unei femei de obîrșie înaltă. În realitate, Balzac nu va deveni niciodată un legitimist autentic ; nu se va atașa, asemenea lui Chateaubriand, sentimental, de regele *său ;* dar nici nu va fi un om al opoziției, asemenea lui Carraud sau Surville. Înțelege, și admiră, puritatea anumitor șefi republicani, la fel ca și măreția fidelităților vandeene ; îl iubește pe bătrînul său prieten Dablin, liberal devotat cuceririlor din 1789 ; dorește soluții adaptate momentului istoric. O revoluție schimbă datele problemei ; nu se mai poate acționa ulterior ca și cum n-ar fi avut loc. „Acolo unde o revoluție a pătruns succesiv în fapte și în idei, e inatacabilă ; trebuie acceptată ca un fapt." Privește cu o simpatie lucidă la „nobilul campion al ruinelor", dar constată evoluția istoriei și o știe ireversibilă.

La 8 mai 1830 publică în *La Mode* o poveste ciudată : *Les Deux Rêves [Cele două vise]*, în care puteau fi văzuți, reuniți în același salon, în 1786, Calonne, Beaumarchais, povestitorul și doi necunoscuți : un chirurg și un avocat pledant din provincie. Cititorul ghicește de îndată că e vorba de Marat și de Robespierre. Fiecare din aceștia istorisește cîte un vis. Robespierre a visat-o pe Catherine de Médicis, care i-a explicat noaptea Sfîntului Bartolomeu. Nu era vorba, pentru ea, nici de cruzime, nici de fanatism, nici de ambiție, ci exclusiv de rațiunea de stat. „Pentru ca ocîrmuirea noastră să aibă ceva vigoare în perioada aceea trebuia ca statul să aibă un singur Dumnezeu, o singură credință, un singur

[19] BERNARD GUYON : *La Pensée politique et sociale de Balzac*, p. 367.

stăpîn [20]." Cît de înfiorător să fi fost măcelul, se dovedea singurul mijloc de a evita alte masacre, mult mai sîngeroase. „Da, tu care mă asculţi", îi spune ea lui Robespierre... Cititorul termină fraza. „Am găsit în mine, conchide Robespierre, o parte din mine însumi care adopta doctrina atroce a acestei italience..." Oricine ştie că avocatul din Aras avea să ucidă, într-o bună zi, asemenea Catherinei, pentru a salva unitatea statului. Şi ce gîndeşte fiul lui Bernard-François despre această metodă care, de fapt, n-a reuşit prea bine în istorie ? Nu e departe de a-i aproba pe Catherine, şi pe Machiavelli, şi pe Robespierre, şi pe Metternich. Scria cam pe-atunci : „Deveni un profund politician, căci dispreţuia omenirea. Sentimentul acesta n-a fost oare din totdeauna doctrina secretă a oamenilor pe care-i admirăm [21] ?"

În viaţa de toate zilele, ducesa d'Abrantès îi dădea pilda unui machiavelism minor. Îl punea pe Balzac să lucreze la propriile ei *Memorii*, apoi odată succesul asigurat, nega fără ruşine că ar fi ceva de mîna lui. „Am fost obligată să procedez astfel, îi spunea ea. De ce doreşti să fiu lipsită de puţinul merit pe care-l poate avea această biată lucrare ?... Te conjur... Fii serios şi nu *repeta* nimic. Dumneata care doreşti să ai maniere frumoase, gîndeşte-te că nimic nu-i mai hidos, nici mai vulgar [22]..." În timp ce o altă prietenă, Zulma Carraud, juca rolul unui anti-Machiavelli. Balzac nu mai reuşea s-o viziteze la Saint-Cyr atît de des pe cît ar fi dorit ; lucrul, corecturile îl devorau : „Zilele mi se topesc între mîini ca gheaţa la soare. Nu trăiesc, mă consum îngrozitor — dar a pieri de prea multă muncă sau de altceva e totuna [23]..." Republicana care zăcea în doamna Carraud îi reproşa lui Balzac oportunismul său. „Nu mă acuzaţi, răspundea el, de non-patriotism deoarece inteligenţa mea îmi foloseşte ca să cîntăresc exact cît preţuiesc oamenii şi lucrurile. E ca şi cum te-ai supăra pe-un calcul care îţi demonstrează pierderea unei averi. La fiecare revoluţie, geniul guvernamental constă în a opera o fuziune ; şi iată ce-a făcut

[20] Vezi *La Mode*, 8 mai 1830, p. 143.
[21] BALZAC : *Les Deux Amis*, povestire satirică neterminată. Vezi *Œuvres complètes*, vol. XXVI, p. 545. (Club de l'Honnête Homme.)
[22] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, pp. 560—561.
[23] *Ibidem*, p. 445.

din Napoleon și din Ludovic al XVIII-lea, doi oameni de talent[24]." Politica în acțiune nu trebuie să fie o politică de idei. Balzac simțea asta ; Zulma o nega.

În mijlocul reproșurilor, admonestărilor, contrazicerilor, doamna de Berny rămînea o oază de liniște. Poate că *Dilecta* nu era ispititoare, dar cine se dovedea a fi mai de nădejde ca ea ? Ea îl formase ; el o depășise. Ea nu-și mai cerea decît „umilul loc la picioarele copilului devenit mare și pe care-l veghează cu privirea maternă [25]". Merit suprem al unei femei în ochii unui scriitor : în preajma ei lucra bine. În mai-iunie 1830 hotărî să se retragă cu Laure de Berny în Turena. La Saint-Cyr-sur-Loire (satul în care fusese încredințat unei doici) închiriară o locuință veche, fermecătoare : la Grenadière. O terasă domina frumoasa vale, orașul Tours, insulele, clopotnițele, castelele. Se ajungea pe un drum care urca lin, printre vii. A fost un minunat adăpost pentru muncă și dragoste. Înainte de-a se instala aci, cei doi călători coborîră Loara în barcă. Balzac „rîzînd, spunînd șotii, ticluind douăzeci de articole și douăzeci de romane pe zi, dar avînd oroare de pană, de hîrtie, de călimară". Vizitară Saumur, Le Croisic, Guérande, și infailibilul creier își anexă aceste orășele pitorești, mlaștinile sărate, Oceanul.

Balzac către Victor Ratier (de la „La Revue de Paris"), La Grenadière, 21 iulie 1830 : Oh ! dacă ai ști ce înseamnă a te afla în Turena... Aci uiți de toate. Iert din toată inima prostia localnicilor, sînt atît de fericiți. Ori știi că oamenii care profită din plin de plăceri sînt din fire stupizi. Turena îl explică de minune pe *lazzarone*. Am ajuns să consider gloria, Camera, politica, viitorul, literatura ca niște adevărate chifteluțe otrăvite pentru uciderea cîinilor vagabonzi... și îmi spun : „Virtutea, fericirea, viața, constau într-o rentă de șase sute de franci pe malurile Loarei..."

Turena îmi face impresia unui pateu de ficat de gîscă în care ești cufundat pînă la gît, iar vinul ei delicios, în loc să te amețească, te face sărac cu duhul, dar de umple de Sfîntul Duh. Așa că am închiriat o căsuță pînă în luna noiembrie, deoarece, în-

---

[24] *Ibidem*, p. 478.

[25] FRANÇOIS MAURIAC. Prefață la *Aimer Balzac*, de CLAUDE MAURIAC. p. 26. (Paris, éditions de la Table Ronde, 1945.)

chizîndu-mi ferestrele, lucrez, şi nu vreau să revăd acel Paris desfrînat decît înarmat cu provizii literare.

Mai închipuieşte-ţi că am făcut călătoria cea mai poetică din Franţa : de aci pînă în fundul Bretaniei, pe mare, pe apă, ieftin, zece-doisprezece centime de fiecare leghe, străbătînd cele mai vesele maluri din lume ; îmi simţeam gîndurile crescînd o dată cu acest fluviu care, în preajma mării, devine imens...

Fir-ar să fie ! prietene, cred că în zilele noastre literatura e o meserie de femeie de stradă care se prostituează pentru cîţiva franci. Nu ajungi la nimic şi ard de nerăbdare să rătăcesc la întîmplare, să caut, să mă transform într-o dramă vie, să-mi risc viaţa, deoarece pentru cîţiva mizerabili ani în plus sau în minus !...Oh ! cînd vezi aceste frumoase bolţi cereşti, într-o noapte minunată, îţi vine să te deschei la pantaloni şi să faci ceva pe toate capetele încoronate. De cînd văd aci adevăratele splendori, de pildă un fruct frumos şi gustos, o gîză de aur, iau atitudini tare filozofice, şi mai ales cînd îmi pun piciorul pe-un furnicar rostesc asemenea acelui nemuritor Bonaparte : „Asta, sau oamenii !... ce reprezintă faţă de Saturn, sau de Venus, sau de Steaua Polară [26] ?...“

Ce-i de mirare că această filozofie cosmică zămisleşte scrieri frivole ? De ce s-ar fi străduit să fie grav, cînd scria pentru un furnicar ? Lucra la un *Traité de la Vie élégante [Tratat asupra vieţii elegante]*, sporovăială pe acelaşi ton ca în *Physiologie du Mariage*. Elogiu al celui care huzureşte, al unui Brummell, al *dandy*-ului, al perfecţiunii vestimentare. „E oare demn de mine ?“ o întrebă pe *Dilecta*. Nu era prea convinsă. Dar el nu mai ţinea seama de critici. „Ta ! ta ! ta !“ spunea el. Doamna de Berny, plecînd la Paris, luă cu ea începutul manuscrisului. Balzac se afla deci singur în satul la Grenadière cînd izbucni revoluţia din 1830. Aflase, în mai, de sinuciderea camaradului său Auguste Sautelet. Sărmanul tînăr părea totuşi să fi reuşit. Avocat, editor, tocmai întemeiase, împreună cu Girardin şi Balzac, *Le Feuilleton des Journaux politiques*, o revistă săptămînală a cărţilor. Stendhal spune că s-a omorît pentru o femeie. Armand Carrel scrise un articol sumbru şi mîndru, moral fără nimic declamator, despre prietenul căzut, capul său vesel şi chel,

[26] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, pp. 461—463.

chipul său tînăr și grațios [27]. Balzac îl regretă pe acest „tînăr excelent, slab de înger". Apoi zilele din iulie îi șterseră amintirea din minte.

„Concesiile l-au pierdut pe Ludovic al XVI-lea, spusese Carol al X-lea ; eu n-am de ales decît între a fi stăpîn pe situație sau a fi trimis la ghilotină." Nu s-a întîmplat nici una, nici alta. Cele Trei Zile glorioase (28, 29 și 30 iulie 1830) îl măturară. Poporul ar fi dorit republica ; La Fayette puse un drapel tricolor în mîna lui Ludovic-Filip, duce de Orléans, și îl proclamară rege al francezilor. Franța rămînea clocotitoare și scindată. Balzac, în liniștita sa Grenadière, se preocupa prea puțin de evenimente. Era pe cale să termine *La Vie élégante*, scria o *Physiologie gastronomique*, schița niște *Contes drolatiques [Povestiri hazoase]* în maniera lui Rabelais, „în acea minunată limbă a veacului al XVI-lea, stufoasă, fără perdea". Doamna de Berny îi scria din Paris și nu-i vorbea despre cele Trei Zile Glorioase, ci de dragostea ei mereu mai puternică, „iubitoare nebunie, sublimă exaltare".

O, dulce și amabilă speranță, vino la pieptul meu să mă mîngîi cu tine ; iubitul mi-l arată, stăpînu-mi adorat, sosirea lui vestește-o. De vrei să ard tămîie pe-ale tale altare, nu te voi obosi cu indiscrete rugi ; doar una, și-apoi tac : *el*, numai *el*, și gata. În ce privește restul, poți împărți aiurea cu mîinile-amîndouă ; nimic eu nu-ți pretind, și nici acelui mare făptuitor al tău, care-i norocul.

— Amabil, chiar soarele îmi pare că gîndu-mi a-nțeles ; azi toate-mprospătează, ca dragostea noastră, întreaga mea făptură ; s-ar zice că ceva de la pămînt mă-nalță, de parcă mă așteaptă meleaguri noi, mărețe. Nu-i oare îngeru-mi acela pe care îl aud [28] ?

După o asemenea rapsodie, oricît i-ar fi venit de ușor să spună „Ta ! ta ! ta !", era mișcat de atîta pasiune, și cu toate că avea alte femei, *Dilecta* nu greșea vorbind de „scumpa și neabătuta lui fidelitate".

Nu voia să se întoarcă la Paris decît încărcat de manuscrise și nu se sinchisea de faptul că foștii săi profesori veniseră la putere : Villemain, Guizot, Cousin. Orice schimbare

[27] ARMAND CARREL : *Une Mort volontaire*, în *La Revue de Paris*, iunie 1830.

[28] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, p. 466.

de regim înseamnă goană după slujbe. Colegii se rostuiau: Girardin, inspector la Bele-Arte; Stendhal, consul la Triest; Dumas, bibliotecar; Philarète Chasles, ataşat la ambasada din Londra. Balzac nu cerea nimic şi chiar critica. Ambiţiile lui politice erau mai înalte. Intrarea în birocraţie l-ar fi îngrozit. „Balzac, a scris mai tîrziu Arsène Houssaye, nu-şi va destăinui taina decît în ziua în care va fi ministru. A fost întrebat cînd va fi această zi. A răspuns: *În ziua în care Franţa îşi va aminti de Richelieu* [29]."

Se întoarse în septembrie, întrucît Girardin îi ceruse, pentru *Le Voleur*, nişte *Lettres sur Paris [Scrisori despre Paris]*, în care urma să facă o privire de ansamblu asupra situaţiei, după revoluţie, pentru cititorii din provincie. Pe de altă parte, prietenii săi soţii Carraud îi solicitau protecţia, căci un vînt de epurare sufla la Saint-Cyr. Îi rugă să-i trimită o notă asupra situaţiei lor: „Mîine cinez cu secretarul particular al ministrului de război, bun prieten şi bun camarad, care nu-mi refuză nimic [30]". Se oferea mai ales să-şi consulte somnambula obişnuită, în care avea toată încrederea. Ambii auguri, secretarul ministrului şi somnambula, se dovediră la fel de prost informaţi. „Intraţi în serviciul Şcolii politehnice, îl sfătui Balzac pe Carraud, căci e aproape sigur că Saint-Cyr va fi distrus." Saint-Cyr n-a fost distrus, dar Carraud se văzu numit, în iulie 1831, inspector al Pulberăriei din Angoulême, fapt pe care-l consideră, pe bună dreptate, drept o dizgraţie.

Acele *Scrisori despre Paris* părură, la început, obiective şi imparţiale. *Prea* imparţiale, spuse înfocata Zulma. Balzac se apără. *Scrisorile* erau sortite să reprezinte „mai puţin o părere cît un tablou exact al mişcărilor politice şi de idei care se înfruntă". Nişte prieteni îi descriseseră cu lirism Libertatea pe baricade, o imagine în genul lui Delacroix; întorcîndu-se de la Tours, găsi Parisul calm şi sceptic; o spuse. Zugrăvi cîteva tipuri: belicistul, strateg la „cafeneaua Comerţului, gata să declare război Europei", şi pacifistul, „proprietar onorabil, ale cărui moşii se află la hotarele unde ar

[29] Citat de BERNARD GUYON, *La Pensée politique et sociale de Balzac*, p. 380.
[30] BALZAC: *Correspondance*, vol. I, p. 468.

avea loc războiul". Ironiză „goana după slujbe". Toți „învingătorii din iulie" doreau să fie subprefecți, consuli. „Comedia începe să ridice capul. Întîlnești niște *fashionables* loviți de gloanțe în haina servitorilor lor... și șase sute de eroi care au intrat *cel dintîi* în Luvru." Unul dintre prietenii săi, doctorul Ménière, îngrijise, la spitalul Hôtel-Dieu, rănițiii zilelor din iulie. *Toți* erau oameni din popor. Numai că burghezia îi ținea departe de putere. Mai mult, îi trata de dușmani. Cîrmuirea domnilor Thiers și Mignet nu era mai liberală decît a lui Carol al X-lea. „Toate ocîrmuirile, scrie Balzac, nu sînt oare condamnate să folosească aceleași scamatorii, să se joace de-a uite popa nu e popa ?" Opoziția liberală l-a criticat pe vremuri pe domnul de Villèle deoarece poruncea funcționarilor să gîndească precum cîrmuirea ; această opoziție liberală, cînd „ajunge la putere, redactează circulare pentru a cere slujbașilor să gîndească asemenea ei".

În primele *Scrisori despre Paris*, Balzac, criticîndu-l, părea să accepte noul regim. Foarte curînd va fi decepționat și o va spune în *La Caricature* [31]. Aci își bate joc de Ludovic-Filip ; de La Fayette, erou vanitos și slab ; de Thiers, arivist lipsit de scrupule. Ce dorește oare ? Noi alegeri și tineretul la putere. Gerontocrația [32] (moșnegi bătrîni și tineri moșnegi) e cauza mediocrității regimului. Franța a fost dată pe mîna unor oameni mărunți. Vanitățile domnului Prudhomme, triumfător și ridicul, ale gărzii naționale, grotești și birocratice, umplu *La Caricature*. Cine cîrmuiește acum Franța ? Învingătorii din iulie ? Cîțuși de puțin. Băcanii care au escamotat victoria. Cine dirijează politica externă ? Partizanii frontierelor naționale ? Dușmanii Sfintei Alianțe ? Cîțuși de puțin. Pacifiștii cu orice preț, cei care sînt gata să lase a fi zdrobite revoluția belgiană și revoluția poloneză.

Dacă o politică eroică este cu neputință în afară, măcar politica internă să fie îndrăzneață. Libertatea totală a presei. „Un om de talent persecutat e oricînd mai puternic decît cîrmuirea." Deputatul să nu fie supus nici unei condiții de cens [33]. N-are a plăti un impozit de atît și atît ; e de-ajuns

---

[31] Vezi BRUCE TOLLEY : *Balzac et La Caricature*, în *Revue d'Histoire littéraire de la France*, ianuarie-martie 1961, pp. 23—35.

[32] Guvernarea celor bătrîni (n.t.).

[33] Impozit pentru acordarea dreptului de alegător sau de ales (n.t.).

să fie cetățean francez și să aibă vîrsta de douăzeci și cinci de ani. E fără îndoială în interesul lui Balzac, a cărui ambiție, deși nemărginită, trebuie să urmeze căile alegerilor, dar și în cel al Franței. În definitiv, fiul funcționarului din timpul Imperiului își păstrează admirația pentru Napoleon ; burghezul din Marais dorește libertatea, nu egalitatea. Privind lumea socială așa cum Cuvier și Geoffroy Saint-Hilaire privesc lumea animală, constată existența unei neîndurătoare clasificări, ceea ce condamnă în ochii lui orice vis utopic.

Nu era bucuros de această duritate a naturii ; constata : „Nu clădesc o națiune pur și simplu din capriciu ; o accept de-a gata". Orice societate organizată, spunea el, e un contract de asigurare al celor bogați și înstăriți împotriva celor săraci. Ultimii se răscoală, dar oprimarea triumfă întotdeauna. Însăși Revoluția franceză i-a văzut pe cei care o înfăptuiseră — după ce-au devenit puternici, bogați și trîndavi — declarînd-o subversivă și periculoasă. Ea n-a dat naștere decît despotismului lui Napoleon. Și cine l-a răsturnat pe Napoleon ? Metternich și moștenitorii victimelor. Nimic nu poate schimba scara pe care se află ființele, cu excepția unei lente transformări. În opera sa, romancierul trebuie să alcătuiască un tabel al claselor sociale. Lumea e una singură. Se întinde de la brută la înger, trecînd prin om.

„Scara mistică a lui Iacob, scara zoologică și scara socială ; sferele, speciile și clasele ; mișcarea ascendentă a creației, transformarea speciilor și ambiția oamenilor sînt deci trei aspecte diferite ale uneia și aceleiași realități [34]..." Acestea erau vastele idei pe care voia să clădească o operă. Dar zămislirea unei opere e mai complexă decît a unui sistem.

[34] BERNARD GUYON : *La Pensée politique et sociale de Balzac*, p. 416.

XII

PIELEA DE ŞAGREN [1]

Cerul este alegoric.

ALAIN

Viaţa scade direct proporţional cu puterea dorinţelor.

BALZAC

SITUAŢIA financiară a familiei se înrăutăţea. Doamna Balzac nu moştenise aproape nimic de la soţul ei. Avea o poliţă asupra fiului ei, Honoré, o ipotecă asupra unor castele din Spania, plus bunurile proprii : ferma din Turena, pe care o vîndu cu nouăzeci de mii de franci în ianuarie 1831, şi o casă modestă la Paris. Datora un supliment de zestre copiilor pe care-i avusese Laurence. Laure creştea două fete : Sophie şi Valentine, pe care trebuia într-o bună zi, conform tradiţiei burgheze, „să le aşeze la casele lor". Surville, ca să-şi mărească veniturile, proceda foarte riscant. În 1829 îşi părăsi slujba, slabă dar sigură, din administraţia podurilor şi şoselelor, pentru a se ocupa de un canal lateral al Loarei inferioare, de la Orléans la Nantes. „Slujbaşul Surville şi-a trăit traiul ; Surville inventatorul intră în scenă [2]."

În 1830, Eugène şi Laure se instalară la Paris. „Plecînd din Versailles, porniseră spre Eldorado [3]." Cu toate acestea,

[1] Am folosit termenul *şagren*, aşa cum figurează în *Dicţionarul limbii române moderne*, şi nu *sagri*, cum apare în traducerea românească din 1955 a romanului (n.t.).

[2] ANNE-MARIE MEININGER : *Eugène Surville, „modèle reparaissant" de la Comédie humaine*, în *L'Année balzacienne 1963*, p. 209.

[3] *Ibidem*, p. 212.

Surville nici nu obținuse măcar concesiunea oficială a canalului ; strîngea bani pentru o „Societate de studii", la care subscriseră din belșug toți membrii familiei Pommereul, prietenul lor cavalerul de Vallois, doctorul Nacquart și Doamna Mamă, atrasă mereu, irezistibil, de cîte o speculație păguboasă. Inginerul îi înștiința că beneficiile ar putea să egaleze suma împrumutată ! Subscriitorii ar obține îndoitul mizei inițiale. Plasament miraculos. Dar Surville, „republican feroce", se plînse curînd de un complot (întru totul închipuit) pe care l-ar fi urzit iezuiții împotriva sa. Honoré, care în mijlocul frămîntărilor familiale păstra facultatea evadării romanești, începu să scrie *Les Aventures administratives d'une idée heureuse [Aventurile administrative ale unei idei fericite]* și pregătea pentru mai tîrziu un titlu frumos : *Les Souffrances de l'Inventeur [Suferințele inventatorului]*. Trăia pe atunci într-o frățească amiciție cu menajul Surville. Împărțeau dezamăgirile pe din două ; într-o bună zi vor împărți comorile pămîntului. Pînă atunci, îi observa.

În ceea ce îl privea pe Henry, acesta dezamăgea toate speranțele mamei sale. Orbită de dragostea ei, dăduse pe seama profesorilor și nu a elevului rezultatele proaste obținute la învățătură. „Henry e nefericit ! Îl tăbăcesc pe băiatul ăsta... Trebuie să-l mutăm la alt pensionat [4]. Mutările nu folosiseră la nimic. Era neatent și lipsit de energie. În 1824, la șaptesprezece ani, Henry îi scria Laurei : „Ce-am făcut oare, de la Anul Nou, ca să avansez în cariera pe care va trebui s-o urmez ? Nimic [5]." Copil răsfățat, prea iubit, prea puțin înzestrat, visă cîtva timp să cunoască perfect cîteva limbi străine și să obțină astfel „o situație de vază". *Henry către Laure :* „Gîndindu-mă la soțul tău, socotesc că, dacă aș deveni un mare milord englez, nu mi-ar fi greu să-l fac să devină inginer-șef [6]". Această frază aiurită ar fi putut s-o

[4] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, p. 108.
[5] MADELEINE FARGEAUD și ROGER PIERROT, *Henry le Trop aimé*, în *L'Année balzacienne 1961*, p. 39.
[6] *Ibidem*, p. 41.

scrie Honoré. Dar la Henry, în ciuda celor mai bune intenţii, „trecerea de la dorinţă la realizare a fost totdeauna asemenea celei de la infinit la zero". Afectuos, limfatic, bun de nimic, „trecu din slujbă în slujbă aşa cum trecuse dintr-un pension în altul [7]". Apoi, la 21 martie 1831, crezu că a dat de norocul vieţii sale îmbarcîndu-se pe velierul *Le Magellan* care se îndrepta spre colonii. În iunie corabia făcu escală la insula Mauriciu ; Henry debarcă şi rămase aci.

Cît despre Honoré, acesta desfăşura o activitate prodigioasă. Reviste şi gazete îi solicitau, cu o înfrigurare măgulitoare, articole, nuvele, povestiri. „Aveţi multă căutare", îi scria doctorul Véron, directorul periodicului *La Revue de Paris*. Cu *Physiologie du Mariage* căpătase reputaţia unui petrecăreţ, unui om dedat plăcerilor, tocmai „el, ale cărui numeroase lucrări dovedeau o viaţă solitară... Numeroase cititoare nu vor fi cîtuşi de puţin încîntate la vestea că autorul *Fiziologiei* e tînăr, cumpătat asemenea unui bătrîn subşef, sobru ca un bolnav aflat la regim, băutor de apă şi muncitor [8]." Chiar dacă trudea în chip spiritual, pentru *La Caricature* sau *La Mode*, alcătuia planul unui proiect mult mai important : să-şi plaseze experienţa şi filozofia într-un roman : *La Peau de Chagrin*.

În carnetul său de teme se găseşte următoarea notă : „Plăsmuirea unei bucăţi de piele care reprezintă viaţa. Poveste orientală." Nu o considera pe atunci decît ca o povestire fantastică în genul lui Hoffmann şi spunea despre ea că „este, la drept vorbind, o nimica toată în materie de literatură, dar în care a încercat să transpună cîteva situaţii ale acelei vieţi crude trăite de oamenii de geniu înainte de a fi realizat ceva [9]". Subiectul îl constituie un talisman, o piele de şagren care permite proprietarului ei să-şi vadă împlinite toate dorinţele. Pe piele se găseşte o inscripţie „în sanscrită", dispusă în felul următor :

---

[7] *Ibidem*, p. 44.

[8] BALZAC : Prefaţă la prima ediţie din *La Peau de Chagrin*, „Pléiade", vol. XI, p. 173.

[9] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, p. 493.

DACĂ MĂ POSEZI PE MINE, VEI POSEDA TOTUL.
DAR VIAŢA TA ÎMI VA APARŢINE. DUMNEZEU
A VOIT ASTFEL. DOREŞTE, ŞI DORINŢELE
ÎŢI VOR FI ÎMPLINITE. DAR MĂSOARĂ-ŢI
POFTELE DUPĂ VIAŢA TA. EA
E AICI. LA FIECARE VOINŢĂ
VOI DESCREŞTE CA ŞI
ZILELE TALE. MĂ
VOIEŞTI ? IA -MĂ.
DUMNEZEU TE
VA ASCULTA.
FIE ! [10]

În consecinţă, bucata de piele se va micşora cu fiecare dorinţă realizată. Cînd n-o să mai rămînă nimic, posesorul va muri. Bătrînul anticar numai piele şi oase, care vinde talismanul tînărului Raphaël, a reuşit să ajungă centenar întrucît s-a abţinut să vrea, şi chiar să dorească.

Cu cît se gîndea mai mult Balzac la acest mit, cu atît îi descoperea mai bine înţelesurile adînci. Ideea de longevitate îi era cît se poate de familiară. Bernard-François amintea neîncetat că Fontenelle [11] recomandă bătrînilor să-şi economisească mişcările şi emoţiile. Zgîrcenia este înţelepciunea lor, deoarece nu pot avea alta. Dar tinereţea e dornică de „risipire nebunească, imprudentă, pasiuni violente, căutări înfrigurate". În consecinţă, goneşte spre dezastru. Înmînîndu-i lui Raphaël talismanul, bătrînul anticar îi spune : „Am să-ţi dezvălui în puţine cuvinte marea taină a vieţii omeneşti. Omul se istoveşte prin două acte săvîrşite instinctiv, care seacă izvorul existenţei sale. Două vorbe exprimă toate formele pe care le iau aceste două cauze ale morţii : *a voi şi a putea* [12]..."

Această filozofie condamnă viaţa strălucitoare, luxul, desfrîul şi chiar activitatea. Ne amintim că Bernard-François

[10] BALZAC : *La Peau de Chagrin*, „Pléiade", vol. IX, p. 38. (Vezi în rom. BALZAC : *Pielea de sagri*, trad. Pericle Martinescu, în *Opere*, vol. I, ESPLA, 1955, p. 347.)

[11] *Fontenelle* (Bernard de Bouvier de), scriitor francez (1657—1757), nepot al lui Corneille. Numit secretar pe viaţă al Academiei de ştiinţe, a devenit celebru prin lucrarea sa *Entretiens sur la pluralité des mondes*. A murit centenar (n.t.).

[12] BALZAC : *Ibidem*, p. 39 (p. 348).

recomandă viața la țară și, drept hrană, roadele pămîntului... Această condamnare a vieții sociale aducea oarecum a Rousseau. „Societatea este calea morții", spune, la rîndul său, Honoré. *La Peau de Chagrin* nu va fi numai o povestire fantastică în genul lui Hoffmann. Balzac va situa mitul chiar în vremurile sale și îl va transforma în povestire filozofică. Maestrul său, Rabelais, după schivniciile evului mediu, alcătuise un vast roman simbolic pentru a reabilita trupul ; Balzac, care scrie după orgiile de acțiune ale Imperiului, va arăta, tot cu ajutorul unui simbol, pericolele setei de putere ; departe de a fi „o nimica toată din punct de vedere literar", devenea un proiect plin de cutezanță și de strălucire. Se simțea în stare să-l ducă la bun sfîrșit. „De altfel, un mit frumos se caracterizează prin faptul că nici autorul nu întrevede bogăția pe care o cuprinde [13]."

În consecință, în ianuarie 1831 Balzac vîndu cu 1135 de franci, domnilor Charles Gosselin și Urbain Canel, o lucrare în două volume intitulată : *La Peau de Chagrin,* pe care urma s-o predea la 15 februarie. De asemenea, îi mai promisese lui Urbain Canel niște *Scènes de la Vie militaire [Scene din viața militară].* Nu-l speria nici o muncă, și cu atît mai puțin o promisiune. De fapt, la început, *La Peau de Chagrin* înaintă încet. Ieșea mult în lume, se împrietenise cu fastuosul Eugène Sue, *dandy* și romancier, și cu Olympe Pélissier, amanta lui Sue, curtezană frumoasă și inteligentă, care primea în salonul ei pe ducele de Fitz-James, pe ducele de Duras, pe Horace Vernet, pe Rossini, pe doctorul Véron. Lui Balzac îi plăcea această societate spirituală și strălucea în mijlocul ei. O regăsea la „Café de Paris", la „Tortoni", la „Café Turc". Cîteodată, pe cheiul Saint-Michel, urca pînă la o mansardă cu vedere spre Notre-Dame și Sena, gustînd din porția de friptură și de brînză a unei perechi de îndrăgostiți : Aurore Dudevant [14] și Jules Sandeau [15], care-i inspirau o duioasă bunăvoință. „Acest Balzac e un băiat de treabă", spunea Aurore, și-i scria prietenului ei Charles Du-

[13] ALAIN : *Avec Balzac.*

[14] Numele real al scriitoarei George Sand (n.t.).

[15] *Jules Sandeau* (Léonard-Sylvain), romancier francez (1811—1883) (n.t.).

vernet : „Oh !“ de nu veți înțelege fascinația exercitată de domnul Balzac, nu veți înțelege niciodată ceva din vraja privirii și din simpatia sufletelor [16]“. La el acasă, în *rue Cassini*, oferea dineuri somptuoase. Un fost coleg de la Vendôme îi mulțumea fierbinte. *Joseph Fontemoing către Balzac :* „Nu voi uita niciodată încîntătoarele ceasuri petrecute în *rue Cassini*, în mijlocul prestigioaselor tale lecturi, al cantalupilor serviți cu tocmeli atît de amuzante, al spiritualilor tăi comeseni și al șampaniei și mai amețitoare datorită nebunilor și sublimelor creaturi ale inimitabilului Monnier [17]...“ Într-un cuvînt, ciuntea talismanul.

Spre a fugi de Paris și de ispitele sale, spre a lucra, se refugie în martie la soții Carraud ; în aprilie, la La Boulonière, proprietate melancolică și încîntător de singuratică, pe care doamna de Berny o închiriase lîngă Nemours. Aici făcu treabă bună. Dar, nesățios, gîndul îl ducea la un nou și nebunesc proiect. De ce n-ar candida la alegerile din 1831 ? Datorită politicii ar putea ajunge la avere și glorie pe-o scurtătură. De la revoluția din 1830 calea părea deschisă oamenilor noi. Lamartine și Victor Hugo luau atitudine. Barthélemy și Barbier reînscăunau poezia satirică la loc de cinste. În 1830 Stendhal publicase *Le Rouge et le Noir [Roșu și Negru]*, întunecat portret al unui plebeu pe cale de a trece de la o clasă socială la alta. Balzac visă o clipă să ia parte la o reconstrucție a statului. „Am avut destule războaie măreție, scria el, cred că a venit momentul măreților vremuri de pace [18].“

Fără îndoială, ca să poată fi ales, trebuia plătit censul electoral de cinci sute de franci, dar Balzac, cînd își lua zborul, străbătea asemenea obstacole fără nici un efort. Unde ar fi fost nimerit să se prezinte ? Scrise în trei direcții : la Cambrai, unde avea un prieten, Samuel-Henri Berthoud, care, fiu de tipograf, dispunea de *La Gazette de Cambrai ;* la Fougères, generalului baron de Pommereul : „Dragul meu general, mărturisesc deschis că, amintindu-mi de greutățile pe care le întîmpinați de obicei la dumneavoastră în arondismentul Fougères de a găsi deputați, m-am gîndit să mă înfățișez cetățenilor dumneavoastră în calitate de candi-

[16] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, p. 573.
[17] *Ibidem*, p. 555.
[18] *Ibidem*, p. 520.

dat. Îmi cunoașteți principiile și ați fi pentru mine, în noua așezare a lucrurilor, un adevărat părinte, dacă ați vrea să mă patronați în fața alegătorilor dumneavoastră [19]..." — și în fine prietenului său Amédée Faucheux, avocat la Tours. Tuturor le trimitea o broșură politică : *Enquête sur deux ministères [Anchetă privind două ministere],* semnată Honoré *de* Balzac. Prietenul din Tours răspunse cu mari laude la adresa nuvelelor publicate în *La Revue de Paris,* adăugînd însă că în Turena Balzac n-ar fi avut nici un fel de viitor din punct de vedere politic : „Broșura dumitale păcătuiește prin faptul că e lipsită de vreo concluzie, iar în vremurile pe care le trăim trebuie să adopți cu hotărîre emblema unui partid [20]". Generalul de Pommereul îl descurajă de asemenea. În primul rînd, broșura nu se armoniza cu principiile majorității celor din Fougères și, îndeosebi, „nu vor decît oameni de prin partea locului". Berthoud, mai puțin pesimist, își invită prietenul să vină la Cambrai. În momentul acela, la la Bouleaunière, Balzac scria cu înfrigurare *La Peau de Chagrin.* Care scriitor și-ar da lumea plăsmuită, care „merge bine", pe lumea reală, atît de dezamăgitoare ? Părăsi deodată orice gînd de candidatură și nici măcar nu se duse la Cambrai.

Conform unor afirmații transmise prin viu grai, spera pe atunci să obțină bogăția și censul de eligibilitate căsătorindu-se cu o oarecare Éléonore de Trumilly, fiica unui emigrat răsplătit de Ludovic al XVIII-lea pentru credința sa. Familia Balzac se înrudea cu baronul Mallet de Trumilly, care locuia la Douai ; evoluția politică a lui Balzac spre legitimism ar fi fost determinată de dorința de a-i plăcea. Nimic din toate acestea nu e verosimil, deoarece căsătoria nu i-ar fi asigurat censul decît *după* alegeri, iar cît despre părerile politice ale lui Honoré, acestea aveau rădăcini mai viguroase în studiile și reflecțiile sale asupra comportării oamenilor.

În jurul său se agita un întreg tineret byronian, pradă acelui *mal du siècle,* plin de nostalgie după biruințele Imperiului și de silă față de monarhia burgheză.

---

[19] *Ibidem,* p. 513.
[20] *Ibidem,* p. 516.

Ce vremuri... Era o admirabilă generație pierdută. Dorea prea mult, spera prea mult, se bizuia pe forțele sale, își dăruia seva vînturilor din miazănoapte și din miazăzi. Nu stătea locului pentru a se auzi trăind, ci trăia. Avea înflăcărare, sevă și elan... Greșeai, dar greșeai cu măreție ; te rătăceai pe drumeaguri și bolovăniș, dar mergeai. Te aflai în vijelie, nu în neființă [21]...

Balzac încercă să zugrăvească această anarhie spirituală în *La Peau de Chagrin*. Eroul său, Raphaël de Valentin, drept primă folosire a talismanului dorea o orgie, un ospăț, femei. Trăsătura de geniu constă în faptul că dorința e îndeplinită prin mijloace firești. De-abia o rostește, și iată că Raphaël, ieșind din prăvălia anticarului, întîlnește cîțiva prieteni, Blondel, Rastignac ; îl duc la o formidabilă masă dată de un bancher retras din afaceri și care, neștiind cum să-și folosească aurul, vrea să-l transforme în spirit, adică să întemeieze o gazetă.

Guvernămîntul, adică aristocrația bancherilor și avocaților, care se joacă astăzi de-a patria, așa cum popii se jucau altădată de-a monarhia, a simțit nevoia să mistifice poporul de treabă al Franței cu fraze noi și cu idei vechi, asemenea filozofilor din toate școlile și a puternicilor din toate timpurile.

E vorba, deci, să ne însușim o regească opinie națională, convingîndu-ne că e mai bine să plătim o mie două sute de milioane și treizeci și trei de centime patriei, reprezentată prin domnii cutare și cutare, decît o mie o sută de milioane și nouă centime unui rege care zicea *eu* în loc de *noi* [22]...

„Ah, reluă Raphaël cu un accent plin de naivitate, mă gîndeam că sîntem pe punctul de-a deveni niște mari ticăloși." Urma o conversație strălucitoare și cinică.

— Ai perfectă dreptate !... Dă-mi sparanghelul... Căci, la urma urmei, libertatea dă naștere anarhiei, anarhia duce la despotism, și despotismul aduce iarăși libertatea...

---

[21] PHILARÈTE CHASLES : *Mémoires*, vol. II, p. 207. (Paris, Charpentier, 1876—1877.)

[22] BALZAC : *La Peau de Chagrin*, „Pléiade", vol. IX, pp. 44—45. (Vezi în rom. BALZAC : *Pielea de sagri*, trad. Pericle Martinescu, în *Opere*, vol. I, ESPLA, 1955, p. 354.)

— Ei, dragul meu, Napoleon cel puțin ne-a lăsat gloria !

— Ah, gloria, tristă marfă ! Costă mult și nu durează.

— Dumneata ești carlist [23] !

— De ce nu ? Îmi place despotismul, el dă dovadă de oarecare dispreț pentru rasa omenească" [24]...

Sfîrșind de ponegrit libertatea și monarhia, convivii, beți cu desăvîrșire, chemau înăuntru curtezanele.

Cu ambele picioare rezemate de o tînără încîntătoare, pe jumătate goală, Raphaël își povestea viața dinainte de talisman, și era aceea a lui Balzac, așa cum o putea înfrumusețea imaginația sa. Un tînăr dintr-o familie de neam, ruinat de nebuniile tatălui său, se închide într-o mansardă pentru a scrie o *Teorie a Voinței*. „Neluat în seamă de femei, mi-amintesc că le observam cu ascuțimea unei iubiri disprețuite... Am vrut să mă răzbun pe societate, am vrut să posed sufletul tuturor femeilor... și să văd toate privirile ațintite asupră-mi cînd numele meu ar fi fost rostit de un valet la ușa unui salon... M-am socotit un om mare încă din copilărie [25]."

În acest Raphaël găsim mult din adevăratul Balzac. Autorul, asemenea eroului său, vrea totul : gloria, bogăția, femeile. Știe că are un talisman care îi va da totul, și care este talentul său ; știe de asemenea că își devorează zilele și că povestea sa va sfîrși rău. Rastignac, arivist dibaci, gascon plin de finețe, îl consideră pe Raphaël totodată genial și prostănac. După Rastignac, secretul succesului nu constă în muncă, ci în intrigă, egoism și risipă. A-ți mînca averea, înseamnă s-o plasezi în prieteni, în plăceri, în protectori. Dacă risipitorul își pierde capitalurile, are norocul să facă o căsătorie avantajoasă, să se atașeze pe lîngă un ministru, pe lîngă un ambasador. Atît doar că are nevoie de sprijinul unei coterii. Chiar de a doua zi, Rastignac îl va duce pe Raphaël la contesa Fedora, cea mai desăvîrșită frumusețe a Parisului, femeia la modă.

Raphaël se îndrăgostește de ea. Nu poate concepe iubirea în mizerie.

---

[23] Partizan al lui Carol al X-lea (n.t.)

[24] *Ibidem*, pp. 55—57 (pp. 356—368).

[25] *Ibidem*, p. 85 (pp. 400—401).

Ah, trăiască amorul îmbrăcat în mătase, tolănit pe cașmiruri, înconjurat de minunile luxului care i se potrivesc atît de bine, pentru că el însuși este un lux.

Îmi place să mototolesc sub dorințele mele rochii abia scoase din cutie, să strivesc flori, să-mi înfig mîna prădalnică în podoabele elegante ale unei coafuri parfumate. Niște ochi plini de văpăi, ascunși sub un voal de dantelă, pe care privirile îl străbat aidoma flăcării ce răzbate prin fumul unui tun, constituie pentru mine o atracție fantastică [26].

Dar cum s-o cucerească pe Fedora cînd nu dispune nici măcar de treizeci de franci ? Aci sînt evocate cuvintele dureroase ale tînărului sărac. Numai el poate ști cîți bani se duc în cazul unei pasiuni de trăsuri (ah ! acele mănuși galbene sau de culoarea paiului, atît de fragile !), pe haine, pe rufărie. Sacrificii deșarte, deoarece Fedora e femeia fără inimă. Într-o noapte, Raphaël pătrunde în odaia ei și se ascunde după perdea. Vede trupul cel mai desăvîrșit cu putință ; descoperă cel mai josnic suflet. „Trebuia sau s-o uit pe Fedora, să mă vindec de nebunia mea, să-mi reiau singurătatea studioasă, sau să mor [27]."

S-a afirmat că această scenă a odăii fusese jucată de Balzac în persoană la Olympe Pélissier. Dar amabila curtezană nu semăna cîtuși de puțin cu acea fantomă strălucitoare și batjocoritoare ; ea s-ar fi dăruit (și s-a dăruit) fără să se rușineze. Îi scria mai mult decît amical. Fedora nu era nici Olympe Pélissier, nici prințesa Bagration, nici domnișoara Mars [28], nici vreo altă femeie, ci un simbol născut din creierul lui Balzac, o parte din carnea și sîngele ei fiind plămădită din zece femei.

În ciuda savanților consultați (și în această privință lecturile științifice și medicale se dovedeau pentru Honoré de mare folos), pielea de șagren se micșora neîncetat, ajungînd în cele din urmă să-i încapă lui Raphaël în buzunarul vestei. Singura sa șansă de a supraviețui ar fi constat în a începe să

---

[26] *Ibidem*, p. 96 (p. 413).

[27] *Ibidem*, p. 144 (p. 470).

[28] *Mlle Mars* (Anne-Françoise Hippolyte Boutet), actriță de comedie (1779—1847), celebră pentru creațiile din rolurile de ingenuă și cochetă. Poreclită „Diamantul" (n.t.).

semene cu bătrînelul și să nu mai poftească nimic. Văzîndu-și amanta aproape goală, o dorește. Este ultimul horcăit.

Cartea era frumoasă. Fantasticul se întrețesea cu realitatea, într-o manieră artistică nouă. Balzac scrisese poemul tinereței sale, avidă și frustrată. Dincolo de povestire se lăsa bănuită o filozofie. Spera în succes și solicita sprijin.

Balzac către Charles Gosselin : Mă pot îngriji, în chip rodnic, de : 1) *Le Temps ;* 2) *La Revue de Paris ;* 3) *Le National ;* 4) *Le Figaro ;* 5) *Le Messager ;* 6) *La Revue des Deux Mondes ;* 7) *La Mode ;* 8) *La Qoutidienne ;* 9) *L'Avenir ;* 10) *Le Voleur.*

Mă oblig să am grijă ca articolele să fie alcătuite prompt și bine, ceea ce va micșora considerabil sarcina dumneavoastră de editor tocmai în perioada în care aveți de făcut față, acasă, unor preocupări de ordin domestic [29]...

Pentru a putea conta cu mai multă siguranță pe cronici favorabile, și le scria singur. „Talentul domnului Balzac are, în aceste două volume, măsura geniului" *(La Mode).* „Avem pentru domnul de Balzac tot atîta prietenie cît și admirație." *Semnat : CONTELE ALEX DE B****, care era Balzac în persoană. Prevedea că prima ediție se va epuiza repede ; Gosselin trebuia să fie pregătit pentru o retipărire rapidă. De nu, „veți pierde prilejul de a vinde un număr însemnat de exemplare, și știți că asemenea prilejuri nu se mai ivesc". Într-adevăr, cartea a devenit imediat de negăsit. Se iscau certuri pentru ea în sălile de lectură.

Charles Philipon către Balzac, 7 august 1831 : Preabunul meu domn, vă va veni ușor să credeți că *La Peau de Chagrin* nu poate fi procurată. Grandville, ca s-o citească, a trebuit să lase totul baltă, deoarece librarul trimitea după el din jumătate în jumătate de oră, ca să afle dacă a isprăvit-o. Îi spunea, asemenea femeilor : „Dar greu mai merge ! Hai, grăbește-te !" Audibert și cu mine ne străduim în van să obținem această carte diabolică ; e reținută cu mult înainte [30]...

Jean de Margonne către Balzac, 10 august 1831 : Îți scriu din Tours, unde am sosit aseară. Am cerut azi-dimineață *La Peau de*

[29] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, p. 548.
[30] *Ibidem*, pp. 553—554.

Chagrin, de al cărei succes am aflat din ziare ; e drept că a sosit, aproape imediat după apariție, dar e atît de solicitată încît n-am putut s-o capăt [31].

Aurore Dudevant și Jules Sandeau scriau că începuseră *La Peau de Chagrin* și că le era cu neputință s-o lase din mînă. Era strălucita confirmare a succesului obținut de *Physiologie du Mariage* și de acele *Scènes de la Vie privée*. Tînărul din Tours, necunoscut cu trei ani în urmă, devenise, după trei lucrări, ambiția editorilor, copilul preferat al librarilor, autorul favorit al femeilor. Cei mai clarvăzători presimțeau în el un mare scriitor. *La Peau de Chagrin* nu era numai un mit, ci tabloul unei civilizații decadente. În scena orgiei de la bancher, niște gazetari și artiști satirizau opiniile și ideile într-un „sabat al inteligențelor". Totul le părea minciună. Puterea trecea de la palat, de la adunări, la bănci, avocați, săli de redacție. O asemenea lume, imorală și dură, avea nevoie de o cîrmuire deosebit de puternică. Balzac năzuia să zugrăvească, într-o mare operă romanescă, politica unui îmblînzitor de fiare.

Tot ce scrie acum reflectă acest pesimism. Promisese editorului Gosselin o serie de povestiri fantastice. Se dovediră amare. În *L'Élixir de Longue Vie* [32], tatăl lui Don Juan „aflat în pragul morții, i-a cerut fiului său să-l ungă, imediat după moarte, cu un elixir misterios care îi va reda viața... Don Juan, de mulți ani dornic să se înfrupte din moștenirea tatălui său, nu-i îndeplinește ultimele dorințe și păstrează elixirul pentru el. La capătul unei vieți desfrînate, moare la rîndu-i, cerînd de la fiul lui serviciul pe care l-a refuzat odinioară tatălui său. Fiul îi dă ascultare, dar, cuprins de groază la vederea acestui cadavru care învie, scapă fiola din mînă înainte de a-și fi adus opera la bun sfîrșit. Constatînd minunea, autoritățile bisericești îl canonizează solemn pe Don Juan [33]."

În *L'Auberge rouge [Hanul roșu]*, un german, în trecere prin Paris, cinează la un bancher și relatează povestea unei crime comise, în 1799, la Andernach. Nu știe că asasi-

[31] *Ibidem*, p. 557.

[32] Vezi BALZAC : *Elixirul de viață lungă*, trad. Virgil Teodorescu, în *Antologia nuvelei fantastice*, editura Univers, 1970, p. 345 (n.t.).

[33] BERNARD GUYON : *La Pensée politique et sociale de Balzac*, p. 441.

nul, Jean-Frédéric Taillefer, devenit un financiar bogat, onorat, face parte dintre comeseni. Actuala avere a ucigașului se bazează pe această crimă din tinerețe, rămasă nepedepsită, și ispășită de un nevinovat care o plănuise, se compromisese prin pregătirile făcute, dar nu o săvîrșise. (Se reîntîlnește aci sistemul din *La Peau de Chagrin :* chiar și dorința, proiectul, sînt fapte.) Povestitorul ghicește înfiorătorul adevăr observînd atitudinea lui Taillefer, atît de zdruncinat de povestirea lui Hermann încît e pe punctul de-a se prăbuși pradă unei crize nervoase. Dar acest povestitor e îndrăgostit de Victorine Taillefer, fiica asasinului. Însurîndu-se cu ea, ar putea deveni oare, fără să-l mustre cugetul, moștenitorul unei averi cu baze atît de sîngeroase ? Consultați asupra acestui caz de conștiință, prietenii săi conchid fără excepție în favoarea căsătoriei... „Unde am ajunge dacă ar trebui cercetată originea averilor ?"

Pentru aceste *Romans et Contes philosophiques [Romane și povestiri filozofice],* prietenul Philarète Chasles scrise o prefață în care-l lăuda pe Balzac nu numai în calitate de povestitor, ci și ca gînditor :

A văzut cu ce strălucitoare aparențe se mîndrește această societate bolnavă, cu ce zorzoane se împodobește acest muribund, ce viață galvanică mai agită încă acest cadavru... Opunînd neantului interior și profund al corpului social această agitație factice și splendoare funebră, a crezut... că acest contrast mai avea vreun farmec ; că mișcarea ahtiată de bani a pîrghiilor sociale, ascunse sub straie atît de frumoase, ar mai putea prezenta vreun interes... Un povestitor care ia drept bază criminalitatea secretă, sfîrșeala și plictisul vremii sale ; un gînditor și un filozof care se străduiește să zugrăvească dezorganizarea determinată de gîndire ; acesta este domnul de Balzac [34]...

Acesta era mai curînd rolul pe care domnul de Balzac dorea să-l joace : acela al unui gînditor mizantrop înzestrat

[34] PHILARÈTE CHASLES : *Introduction aux Romans et Contes philisophiques. Œuvres complètes,* vol. XVIII, pp. 547—554. (Club de l'Honnête Homme.)

cu o vervă jovială. Celebritatea sa atinsese asemenea proporții încă din noiembrie 1831 încît luau naștere dușmănii literare. Charles Rabou, de la periodicul *La Revue de Paris*, îi atrăgea atenția asupra invidiei literaților și îl avertiza că Jules Janin, critic foarte influent, căuta să stăvilească această ascensiune deosebit de rapidă, bruscă, insultătoare : „A urzit în scopul ăsta la *Les Débats*, unde ești urît din toată inima. E un soi de agitație... Bine. Trebuie să strîngem rîndurile, mii de draci [35]..." Tînărul Balzac avea prilejul să constate că gloria celorlalți nu face cîtuși de puțin plăcere „prietenilor". Altă iluzie pierdută.

Răutatea încerca să-i închidă calea spre succes. Particula sa nobiliară constituia un subiect de batjocură. Nu și-o adăugase de la bun început ; *Le Chouan* și acele *Scènes de la Vie privée* fuseseră semnate : Honoré Balzac. În aprilie 1831 s-a avîntat să tipărească, pe coperta unei broșuri politice, „Honoré de Balzac", dar el afirmă că exclusiv niște răuvoitori au adăugat : „d'Entragues", în dorința de a-l ridiculiza.

De-a lungul întregii sale vieți avea să fie ținta celor mai prostești, mai necuviincioase, mai calomnioase atacuri, îndreptate atît împotriva persoanei, cît și a operei sale. Invidia nu-și potolește turbatele mînii decît tăvălindu-se în josnicie.

Dar, în Balzac, „omul de seamă" creștea în ciuda piedicilor. Chiar din perioada în care accepta, de nevoie, atîtea treburi literare, întrevăzuse în negurile viitorului o operă epică. În 1820, în mansarda sa, alcătuia planuri imense și confuze. Chiar cînd scria ca Pigault-Lebrun, gîndul îl ducea la Dante și la Shakespeare. Punînd în scenă niște *alter-ego*-uri imaginare : Raphaël din *La Peau de Chagrin*, Victor Morillon din Cuvîntul înainte la *Le Gars*, le împrumuta geniul pe care era dornic să-l aibă și pe care din copilărie știa că-l are.

Un om de seamă, chiar dacă este în primul rînd romancier, nu poate rămîne indiferent la viața politică și religioasă a patriei sale. Tulburările care avuseseră loc după cele Trei Zile Glorioase ; scenele sălbatice în cadrul cărora o mulțime în delir devastase, la Paris, palatul arhiepiscopiei ; capodoperele artei religioase profanate — toate acestea îl făcuseră pe Balzac să prindă groază de monarhia

[35] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, p. 613.

din iulie. „Va veni vremea cînd jumătate din francezi vor fi văzuți regretînd pe ascuns sau fățiș plecarea acestui bătrîn, acestui copil, și spunînd: «Dacă revoluția din 1830 ar urma abia să fie făcută, ea n-ar avea loc».“ Ce a provocat sîngeroasele tulburări din Lyon? Mizeria țesătorilor de mătase, egoismul neomenos al unei burghezii negustorești, un sistem de fabricație lipsit de prevedere [36]. Drept care, saint-simoniștii propovăduiesc organizarea clasei muncitoare, împărțirea averilor. În ceea ce-l privește, Balzac prezintă aspectul moral al problemei. Burghezia căii de mijloc i se pare nedemnă să guverneze, deoarece este cu gîndul la profiturile și nu la îndatoririle ei. „Nu mai există religie în stat“, scrie el, și precizează: „Nu am de gînd să rostesc o banală prelegere morală, ci folosesc expresia în sensul marii politici“.

În privința religiei, gîndirea sa a fost mult timp ambivalentă. Sub înrîurirea tatălui său și a filozofilor veacului al XVIII-lea, a considerat dogmele și riturile ca un noian de superstiții, dar încă din copilăria sa, la catedrala din Tours, ca și la Vendôme, a fost mișcat de cînturile religioase, de armonia clopotelor. Se întorcea adesea singur la Saint-Gatien, dornic să găsească aci „fiori de sfințenie în neînchipuitele măreții ale tăcerii“. După 1830, recunoaște necesitatea politică și utilitatea tactică a catolicismului. Religia înseamnă *legătură*, și care altă legătură poate exista între oamenii din toate clasele decît o credință comună?

În 1831 publică o nuvelă simbolică: *Jésus-Christ en Flandre [Isus Hristos în Flandra]*, inspirată de o veche legendă din Brabant. Într-un moment istoric neprecizat, o barcă transportă niște călători din insula Cadzant la Ostende. În partea dinapoi se află grupați bogătașii și nobilii; în față, oamenii săraci. În ultimul moment sosește un bărbat blond, cu părul lăsat în două șuvițe pe frunte, și care se așază printre cei săraci. Se stîrnește o furtună îngrozitoare. Cei din spate pălesc și strigă: „Pierim!“ Stăpînul bărcii poruncește: „Goliți barca de apă“, și se luptă cu marea. Barca se apleacă. Străinul cu chip luminos spune: „Cei credincioși vor fi salvați. Să mă urmeze!“ El umblă pe mare, iar cei

[36] JEAN-HERVE DONNARD: *Les Réalités économiques et sociales dans „La Comédie humaine“*, p. 115. (Paris, A. Colin, 1961.)

care l-au crezut păşesc şi ei, neşovăitori, peste valuri. Cei trufaşi se duc la fund. Trăsătură caracteristică a lui Balzac : proprietarul bărcii, om al faptei şi nu al credinţei, se prinde de o scîndură, dovedeşte o energie întru totul omenească, fiind şi el salvat. „De data asta e în regulă, îi spune Străinul, dar nu te mai întoarce, ar fi un exemplu prea nepotrivit [37].“

Oare credinţa trebuie să fie umilă ? Balzac prinde o altă alegorie de legenda sa : *Biserica*. Pe cînd se afla cufundat în visare într-o catedrală ridicată în amintirea acestei minuni, o bătrînă uscăţivă îl ia de mînă şi-i strigă : „Apără-mă, apără-mă !“ Ea îl atrage într-o încăpere ai cărei pereţi sînt acoperiţi cu tapiserii găurite, plină de pînzeturi vechi, de arămuri aurite. „Vreau să te fericesc pe veci, spune ea, eşti fiul meu !“ Atunci, sub trăsăturile pustiite ale înfiorătoarei bătrîne, el întrevede tînăra frumoasă şi simplă de odinioară. „Ah ! ah ! îi spune el, acum te recunosc. Nefericito, de ce te-ai prostituat ?... Jignind bărbatul, desfătîndu-te să afli pînă unde ajunge prostia omenească, cereai amanţilor tăi să meargă de-a buşilea, să-ţi dăruiască averile lor, comorile lor, pînă şi soţiile lor... Fără vreo cauză, ai nimicit milioane de oameni, asmuţind Apusul asupra Răsăritului. Ai coborît din înălţimile gîndirii spre a sta în preajma regilor... Încredinţată că-l vei obţine, ai cerut sînge... De ce trăieşti ?... Unde-ţi sînt comorile ? Ce lucru de seamă ai săvîrşit ?“

La întrebarea aceasta, bătrînica îşi îndreaptă trupul, creşte, e învăluită de un nor luminos ; se arată albă şi tînără, într-o rochie de in. „Priveşte şi crede !“ spune ea. Şi atunci el zăreşte nenumărate catedrale, admirîndu-le dantelăria de piatră ; din ele răzbat cîntări încîntătoare. Milioane de oameni se îmbulzesc în aceste monumente, scăpînd de la pieire artele şi litere, slujindu-i pe cei săraci. Apoi lumina se stinge, tînăra fată redevine groaznica bătrînă, în zdrenţele ei mortuare. „Oamenii şi-au pierdut credinţa !“ spune ea cu amărăciune. Iar Balzac încheie : „Am aflat catedrala cufundată în umbră, asemenea unui om învăluit într-o mantie. A avea credinţă ! mi-am spus, înseamnă a trăi ! Am

[37] BALZAC : *Jésus-Christ en Flandre*. „Pléiade“, vol. IX, pp. 263—266.

văzut trecînd cortegiul unei monarhii, trebuie apărată Biserica [38] !"

Această din urmă frază o va adăuga abia în 1845, cu prilejul unei retipăriri. Dar povestirea datează din 1831 și ne e de ajuns spre a înțelege ce erau pe atunci catolicismul și monarhismul lui Balzac. Pe vasul care se îndepărta, purtînd cu el pe Carol al X-lea, Biserica și monarhia, „a văzut de asemenea artele îndoliate, pierzîndu-se în ceață". Totuși, continuînd să-l regrete pe bătrînul rege, care se îndepărtează, acordă stima sa republicanilor ; Armand Carrel va fi unul din eroii săi și-i va împrumuta mai tîrziu frumoase trăsături personajului balzacian Michel Chrestien. Una din caracteristicile adevăratei măreții (mereu prezentă la Balzac) constă în a o recunoaște și în a o cinsti, pînă și la adversari. Dar este el oare în stare să aibă adversari ? Geniul său constă în a înțelege totul. Este forța romancierului ; este slăbiciunea omului de acțiune.

[38] *Ibidem.*

XIII

EXTRAVAGANȚE ȘI ÎNSINGURĂRI

„Viitorul meu, își spuse el, depinde de o femeie care să aparțină acestei lumi."

BALZAC

1831, an de succes literar, ar fi trebuit să fie pentru Balzac un an de echilibru financiar. A primit 1125 de franci pentru *La Peau de Chagrin*, 3750 de franci pentru *Scènes de la Vie privée*, 5250 de franci pentru acele *Romans philosophiques* și *Contes drolatiques*, 4166 de franci pentru colaborări la reviste și gazete ; adică în total 14291 de franci, mult mai mult decît îi trebuie unui burlac ca să ducă un trai îndestulat. Cu toate acestea, datoriile sale sporesc cu 6000 de franci. La sfîrșitul anului (fără a pune la socoteală cei 45000 de franci pe care trebuie să-i dea mamei sale) e dator 15000 de franci. De ce ?

Pentru că nu e cîtuși de puțin în stare să reziste ispitelor. Frustrările îndelungate zămislesc excesele. A visat mult timp, asemenea lui Raphaël de Valentin, ospețe somptuoase, caleşti cu perne moi, cai demni de un sultan. Aceste visuri dorește să le transforme în realitate. Notele de plată pentru șampanie și pentru furnizorii felurilor servite la mesele sale urcă vertical : sub influența lui Eugène Sue și a prietenilor acestuia, se crede transformat, nu în *dandy*, întrucît i-e silă „de solemnele prostii pe care le fac englezii la ei acasă cu acel strașnic sînge rece", dar în „om la modă".

Croitorul Buisson i-a adus veşminte noi de 631 de franci, printre care trei halate albe, ţinuta sa monahală de lucru, avînd cordoane prevăzute cu ciucuri de aur. Editorului său Urbain Canel îi cere, drept plată pentru o nuvelă, douăsprezece perechi de mănuşi glasate de culoarea paiului (ah ! aceste mănuşi galbene, ce obsesie !) şi o pereche din piele de ren. Notele de plată ale librarilor, ale legătorilor, mai vrednice de laudă, nu sînt prin asta mai puţin ruinătoare.

Apoi, în septembrie 1831, ca o ultimă extravaganţă, cumpără un cal, o cabrioletă, o pătură violetă din păr de capră, purtînd o monogramă şi o coroană brodate ; o lună mai tîrziu, un al doilea cal. Pentru îngrijirea animalelor e nevoie de un servitor, *groom* sau „tigru“ [1] ; acesta va fi minusculul Leclercq, pentru care Buisson va croi o livrea albastră, o jiletcă americană verde cu mîneci roşii şi un pantalon din pînză groasă cu nenumărate dungulițe. Cu un asemenea echipaj te poţi duce la Operă sau la *Théâtre des Italiens* în chip de personaj important alături de Lautour-Mézeray sau de Eugène Sue.

În vremea aceea, Lautour-Mézeray juca un rol destul de însemnat în viaţa lui Balzac. Acest rege al modei pariziene îi serveşte totodată drept însoţitor şi prieten. Fiul unui notar din Argentan, educat împreună cu Émile de Girardin [2] la colegiul acestui oraş, participa la întreprinderile magnatului presei : *Le Voleur, La Mode.* De statură înaltă, caustic, orgolios, purtînd o barbă în colier, cu o semeaţă şuviţă brună, provincialul Lautour-Mézeray cucerise Parisul. Acest *leu* [3] îşi oferea bulevardul drept împărăţie, cafeneaua „Tortoni“ drept tavernă a Diavolului şi Opera drept harem. Ocupa aci, împreună cu prietenii săi, o lojă de avanscenă, poreclită mai tîrziu „loja infernală“. Balzac a avut aci cîtva timp locul său, apoi a încetat să-şi plătească partea, cu toate că îi fusese cerută printr-o scrisoare obraznică, adresată „Domnu-

---

[1] *Groom (engl.)* — tînăr lacheu de grajd ; *tigru* — denumire la modă, pe vremea lui Balzac, dată *groom*-ilor de foarte mică statură (n.t.).

[2] *Émile de Girardin* — publicist francez (1806—1881). Polemist talentat, priceput în afaceri, a contribuit la progresul gazetăriei, ieftinind ziarele şi transformîndu-le în mari factori publicitari (n.t.).

[3] Denumire dată în perioada respectivă tipului de bărbat tînăr, elegant, care a luat locul *dandy*-ului (n.t.).

lui de Balzac d'Entraigues de la Grenadière [4]". Lautour-Mézeray își împodobea zilnic cheutoarea hainei cu o camelie albă. Îl costa scump, dar, grație prețului plătit pe floare și regularității obiceiului, gestul acesta deveni „o adevărată emblemă leoniană". Celebritatea se dobîndește mult mai ușor prin manii decît datorită virtuților sau geniului.

De Lautour-Mézeray nu puteau fi despărțiți celebrii soți Girardin. Puternicul Émile se căsătorise în 1831 cu fiica doamnei Sophie Gay. Ca domnișoară, Delphine fusese Muza blondă și surîzătoare a tinerilor romantici. Devenind doamna de Girardin, domni asupra unui mic cenaclu unde era o onoare și o plăcere să fii primit, după spectacolul de la *Bouffes Parisiennes* sau înainte de bal, într-un salon tapetat cu un damasc de lînă de un verde-deschis, unde veneau să stea de vorbă Lamartine, Hugo, Sue, Dumas și Balzac, mare favorit al Delphinei. „O, ce amuzant a fost ieri Balzac!" îi spunea ea lui Lautour-Mézeray, nițeluș gelos. Balzac, autor tînăr foarte citit și gazetar sclipitor, aducea multă strălucire ziarelor și revistelor lui Girardin.

Pentru acest marchiz de Carabas [5], *rue Cassini* se dovedi curînd prea strîmtă. Închirie un alt etaj al pavilionului. Drept care note de plată pentru zugrăvit, decorat și, bineînțeles, mobile și covoare. Mai ales covoare, groase, moi, în care te cufunzi... ca și în datorii, de altfel. Ei și? Are vîntul în pupă. Girardin îi scrie: „Ne vom duce la editorul pe care-l îmbogățești..." Totuși, cei cărora le e drag sînt neliniștiți de datoriile sale, de împrumuturile pe care le face și de aparenta sa frivolitate. Drăguța Laure Surville îi avansează ceva bani, dar exclamă: „Ai să-ți frîngi gîtul!" și „Vezi de fii cuminte". Zulma Carraud, exilată la Pulberăria din Angoulême, regretă că un om atît de înzestrat se avîntă într-o lume pe care ea o consideră nedemnă de el.

Zulma Carraud către Balzac, 8 noiembrie 1831: A trecut și 20 august, și 20 septembrie, apoi și 20 octombrie; te-am așteptat în

---

[4] SUZANNE JEAN-BÉRARD: *La Genèse d'un roman de Balzac: „Illusions perdues"*, p. 17. (Armand Collin, 1961.)

[5] *Marchizul de Carabas* — într-un basm de Perrault *(Motanul încălțat)*, titlul pompos atribuit de motan stăpînului său pentru a crea impresia că are o avere uriașă (n.t.).

zadar ; nici un cuvîntel, nici măcar o amintire ! Nu se face, Honoré. M-am întristat, deşi nu te trecusem în rîndul prietenilor care au lepădat acest titlu de îndată ce am părăsit Şcoala. Ceva, totuşi, a uşurat amărăciunea acestei uitări ; cred că nu poate fi vorba decît de noile succese pe care, desigur, le-ai obţinut... Mă vei găsi oricînd vei simţi nevoia să-ţi descarci sufletul. Carraud spune că ţi-era teamă să nu te molipseşti de vulgarismul provincial ; dar, dragul meu Honoré, dacă Parisul te ajută să-ţi păstrezi obişnuinţa eleganţei, îţi oferă oare afecţiunea atît de sinceră pe care ai fi găsit-o la Frapesle ?...

Era inevitabil ca, fiind ocupat cu zugrăvirea simţirilor unor făpturi plăsmuite, să neglijezi comoara, mult mai preţioasă, a înseşi bunurilor dumitale. Tocmai de aceea mă voi feri să sporesc povara, şi aşa prea grea, a acelor exigenţe de care îţi vorbesc ; nu doresc şi n-am dorit niciodată acea încîntătoare prietenie pe care o oferi femeilor... Năzuiesc la un sentiment mai nobil. Da, Honoré, probabil că ai de-ajuns de multă stimă faţă de mine pentru a mă ţine în rezervă, ca să mă exprim astfel ; iar dacă vreo dezamăgire îţi va tulbura bucuria, dacă prăbuşirea vreunei speranţe îţi va amărî sufletul, mă vei invoca şi vei vedea cît de bine voi şti să răspund acelei chemări [6]...

Bunul doctor Nacquart îi împrumută din cînd în cînd, deşi nu-şi face iluzii că-i va mai vedea, cîte patru sau cinci sute de franci, şi-i scrie : „Înalţă-te neîncetat, spre mîndria ţării şi fericirea prietenilor dumitale". La sfîrşitul lui 1831, Balzac va fi cheltuit de trei ori mai mult decît în anul precedent. Dar s-a înfruptat din plăceri pe măsura banilor cheltuiţi. Ce fericire pentru cel care, pînă de curînd necunoscut şi nenorocit, sfidînd Parisul de pe înălţimile cimitirului Père-Lachaise, se trezeşte, la cafeneaua „Tortoni", comesean al unor parizieni celebri, al tuturor autorilor la modă şi al unor splendide curtezane, cum ar fi Olympe Pélissier. Ştia că verva sa este apreciată.

Olympe Pélissier către Balzac, 2 ianuarie 1832 : Mă pot bizui pe dumneata pentru următoarea luni, în 9 ? Rossini prînzeşte la mine ; se nimereşte bine pentru un început de an ; cred că eşti mai prie-

---

[6] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, pp. 606—607.

tenos ca oricînd. Cu perioada asta de odihnă ai devenit desigur şi mai sclipitor [7]...

Şi după cîteva luni :

Delphine de Girardin către Balzac, 9 mai 1832 : S-au scurs cîteva veacuri de cînd nu te-ai mai arătat. În consecinţă, vino mîine seară să ne spui ce mai faci. Vei întîlni un pasionat admirator al ultimei dumitale cărţi, şi nişte buni prieteni care nu-ţi iartă că-i uiţi... Pe mîine, nu-i aşa [8] ?...

Pe fundalul acestei vieţi absolut unice dădeau desigur tîrcoale neliniştea facturilor neplătite, teama de portărei, rudele înfometate, dar cu cît ai mai multe necazuri, cu atît trebuie să petreci mai mult. În autorul celebru supravieţuia un copil jucăuş. Se desfăta cu această aparenţă de triumf, cu acest desfrîu de inteligenţă şi de senzualitate. Setea sa de glorie fusese atît de puternică încît acum sorbea succesul pe nerăsuflate, iar sărăcia atît de dureroasă încît îşi savura măreţia chiar înglodat în datorii. Juca un rol nou, acela al triumfătorului Balzac. Pe urmă, dacă situaţia lua o întorsătură prea proastă, părăsea scena şi lăsa casa în grija mamei sale, care, văicărindu-se, dar devotată, venea să facă puţină ordine. Atunci Balzac se sihăstrea, fie că era vorba de la Bouleaunière, la doamna de Berny, fie de Saché, la Jean de Margonne, fie la Angoulême, la Zulma Carraud, spre a scrie, departe de creditori, pentru eternitate.

Fără nici un fel de prefăcătorie, acest rabelaisian susţinea că, pe cît posibil, un scriitor trebuie să fie cast. Prin economisirea forţelor, gîndirea celui neprihănit devine mai elevată. Cu toate acestea, avea două amante. Laure de Berny continua să fie *Dilecta*, iubitoare, dezmierdătoare, deosebit de preţioasă pentru citirea corecturilor. Ducesa d'Abrantès ţinea la el deoarece era util carierei ei literare şi pentru că o amuza. Datorită romanelor sale, lui Honoré îi scriau numeroase necunoscute. În octombrie 1831 primi o scrisoare semnată cu numele unei englezoaice imaginare, care îi atrase atenţia. Era adresată *Domnului Balzac, la Paris.* Ca prin

[7] *Ibidem*, p. 642.
[8] *Ibidem*, p. 715.

minune, poșta reușise să-l dibuiască, mai întîi în *rue Cassini*, apoi la Saché. Misterioasa corespondentă îi reproșa lui Balzac cinismul din *Physiologie du Mariage* și părerile asupra femeilor. Îi mulțumi „pentru indirecta măgulire a acuzațiilor dumneavoastră, întrucît ele îmi vestesc puternicele impresii produse de lucrările mele..."

Pentru o femeie care a cunoscut furtunile vieții, înțelesul cărții mele constă în a pune exclusiv pe seama soților toate greșelile făcute de femei. E o iertare pe scară largă... N-aș vrea să credeți că scrisoarea dumneavoastră, plină de elegii mișcătoare, firești pentru inima unei femei, mi-ar fi indiferentă ; aceste simpatii stîrnite la depărtare reprezintă întreaga mea comoară, întreaga mea avere ; sînt cele mai neprihănite plăceri ale mele[9]...

Mișcată de această scrisoare generoasă (patru pagini mari de la un scriitor hărțuit, ce omagiu !), corespondenta își destăinui identitatea. Era marchiza de Castries, născută Claire-Clémence-Henriette de Maillé, și făcea parte din nobilul Foburg în tot ce avea mai exclusivist. Povestea vieții ei ar fi putut alcătui un roman. Căsătoria cu marchizul (mai tîrziu ducele) de Castries fiind un eșec total, întîlnise în 1822 pe Victor de Metternich, fiul cancelarului Austriei, tînăr romantic, firav și încîntător. Îl adorase. Despărțită de soțul ei, avusese din această legătură, în 1827, un fiu, botezat Roger. La cererea cancelarului, bunicul acestui copil, împăratul Austriei îl înnobilase pe bastard, făcînd din el baronul d'Aldenburg.

Ulterior, marchiza de Castries, grav rănită la coloana vertebrală în urma unei căzături de pe cal, devenise aproape infirmă. Iubitul ei, Victor de Metternich, murise în 1829 de tuberculoză. Zdrobită trupește și sufletește, ocolită de-o societate care-i reproșa amorurile scandaloase, Henriette se refugia ba la tatăl ei, ducele de Maillé, la castelul din Lormois, ba la unchiul ei, ducele de Fitz-James, la castelul din Quevillon. Fitz-James, nobil de viță veche, urmaș al Stuarților (*Fitz* echivalează în Anglia cu însemnul heraldic de „bastard regal"), îl cunoscuse pe Balzac la Olympe Pélissier.

[9] *Ibidem*, pp. 391—392.

Expediind scrisoarea, marchiza știa așadar cine era bărbatul căruia i-o adresa.

Într-o a doua scrisoare, îl invită pe Balzac să-i facă o vizită. Honoré îi exprimă profunda recunoștință față de această dovadă de încredere.

Balzac către marchiza de Castries, 28 februarie 1832: Rareori întîlnești suflete nobile și prietenii adevărate; eu mai ales sînt atît de lipsit de reconfortări sincere pe care să mă pot bizui încît primesc generoasa dumneavoastră propunere, cu riscul de-a pierde mult prin faptul că mă veți cunoaște personal. De nu eram angajat într-o lucrare urgentă, aș fi venit să vă prezint omagiile mele cu acea inimă deschisă care vă e atît de dragă, dar, după multe bătălii și nefericiri onorabile, nefericiri cu care te mîndrești, mai am cîțiva pași de făcut ca să pot cuceri cîteva bune ceasuri în care să nu mai fiu nici literat, nici artist, în care să pot fi eu, și asemenea ceasuri aș dori să vă consacru, cu voia dumneavoastră [10]...

Momentul veni, și această întîlnire îl tulbură. Cînd încheiase acea căsătorie nefericită, marchiza de Castries avea o prospețime atît de sclipitoare, cu părul ei roșu lăsat pe-o frunte foarte albă, „încît în clipa în care, la vîrsta de douăzeci de ani, trecea pragul unui salon, îmbrăcată într-o rochie roșu-deschis, ce lăsa descoperiți niște umeri demni de Tițian, făcea pur și simplu să pălească flacăra lumînărilor [11]". În 1832 mărturisea vîrsta de treizeci și cinci de ani și, de cînd cu accidentul, mergea greu, dar își păstrase frumusețea și farmecul. Și apoi, ce fericire să pătrunzi, pe *rue de Grenelle-Saint-Germain*, în curtea unei clădiri frumoase, ținînd biciușca în mînă, cu o gabrioletă nouă și un *groom* purtînd o livrea strălucitoare! Cu toate acestea, după prima vizită, Balzac schiță o falsă retragere: „Oricît ar fi de alinătoare compătimirea dovedită de-o femeie, ea ofensează mai mult chiar decît batjocura; cînd sufletul și imaginația se îmbină, ele te duc foarte departe. Pot păstra despre dumneavoastră o amintire plină de farmec [12]..."

---

[10] *Ibidem*, p. 676.

[11] PHILARÈTE CHASLES: *Mémoires*, vol. I, p. 303. (Paris. Charpentier, 1876—1878.)

[12] BALZAC: *Correspondance*, vol. I, p. 683.

Juca el oare, ca romancier, o iscusită scenă de cochetărie ? Fapt este că s-a întors şi că i-a dăruit nişte manuscrise noii sale prietene : *La Transaction (Le Colonel Chabert) [Tranzacţia (Colonelul Chabert)]*, *Le Message [O veste]* şi *Le Rendez-vous [Întîlnirea]*.

Balzac către marchiza de Castries, între martie şi mai 1832 : Autorul a isprăvit cu treburile. Îmi veţi îngădui acum să vă exprim întreaga mea recunoştinţă, o recunoştinţă profundă pentru orele pe care mi-aţi permis să vi le răpesc ? Ele se întipăresc în amintirea mea asemenea unor poezii neştiute, asemenea unor visări zămislite de-o înfăţişare a boltei cereşti, sau ascultînd o muzică frumoasă. V-aş spune că încep să mă tem de lucruri atît de dulci şi de atrăgătoare de n-aţi fi, precum cred, mai presus de aceste sporovăieli lipsite de duh ; nici urmă de linguşire în cele ce vă spun ; doar adevărul, şi mai ales cel mai afectuos respect [13]...

Începe să nutrească speranţe nebuneşti. Să-ţi fie amantă una din acele mari doamne inaccesibile, ce izbîndă ! „Însufleţit de simţiri extrem de violente, în care vanitatea se întreţesea în chip ciudat cu dragostea, era pe-atunci ca fermecat de acea femeie [14].“ Niciodată nu-şi putuse închipui dragostea în mizerie. Rafinamentele marchizei sale îl copleşeau. Doamna de Castries părea să se ataşeze de el şi-l reţinea pînă foarte tîrziu, noaptea, în budoarul ei, dar la o distanţă respectuoasă. De sfîntul Honoré, la 16 mai 1832, îi trimise un minunat buchet de flori. El nu înceta să-i mulţumească pentru „dulcile ceasuri pe care i le dăruia“ şi îşi încheia scrisorile cu : „Prietenie tandră“. Părea că se află pe drumul cel bun. Doar că această cucerire îi răpea seri preţioase, pe care le-ar fi putut consacra scrisului.

Oare pentru a fi pe placul marchizei de Castries a publicat el articole într-o nouă gazetă legitimistă [15] *Le Rénovateur* ? Ducele de Fitz-James era unul din şefii acestui partid. Fără îndoială, Balzac se simţea încîntat să sprijine cu talentul său cauza unor prieteni a căror bunăvoinţă îl măgulea.

---

[13] *Ibidem*, p. 686.

[14] BERNARD GUYON : *La Pensée politique et sociale de Balzac*, p. 506.

[15] *Legitimist* — partizan al dinastiei Burbonilor, detronate în 1830 (n.t.).

Doamna de Castries avea un fel încîntător de a împleti lauda cu tandreţea. „Sînt oricînd dispusă să-ţi regret absenţa, dar nicicînd n-aş stînjeni nişte lucrări care mă desfată într-atît. Îmi place să te văd tipărit. În dimineaţa asta *Le Rénovateur* m-a fermecat de cum m-am trezit ; dar cred că-mi placi şi mai mult cînd te aud [16]..." În calda ambianţă din *rue de Grenelle-Saint-Germain* Balzac era desigur încredinţat că adevărul politic se îmbină în chip firesc cu reala superioritate a unei aristocraţii atît de încîntătoare.

Dar simpatiile sale se îndreptau mai ales spre o cîrmuire de mînă forte. Un singur bărbat care să poruncească, scopul constînd în concentrarea energiei — aceasta fusese din totdeauna doctrina sa. Că bărbatul acela ar fi fost Bonaparte sau Carol al X-lea, vreun împărat, dictator ori rege, nu-i prea păsa. După el, principala vină a monarhiei din iulie consta în lipsa ei de vigoare. La noii săi prieteni legitimişti îi critica pe extremiştii partidului, pe cei care propovăduiau o totală abţinere de la alegeri, dar ducele de Fitz-James preconiza o atitudine mai suplă, care ar permite folosirea tribunei parlamentare. Acest inteligent mare senior combătea „emigraţia spre interior". Consimţise să jure credinţă lui Ludovic-Filip, întrucît salvarea Franţei o impunea. Dar renunţase la titlul său de *pair* [17], rezervîndu-şi dreptul de a pătrunde ca deputat într-un parlament dacă nişte alegători, în vreun colţ al Franţei, vor dori să fie reprezentaţi de „un bărbat care n-a ezitat niciodată să rostească un adevăr". Această înţelepciune, iscusită şi trufaşă, se potrivea ambiţiilor lui Balzac.

„Angajarea sa la dreapta" a fost o lovitură dureroasă pentru prietenii săi liberali. Amédée Faucheux, din Tours, se văită : „Iată-te deci legitimist pe vecie ! Crede-mă, nu te alătura unei cauze rele, lipsită de perspective la noi. S-ar putea ca treburile să meargă foarte prost, dar nu vor merge niciodată atît de prost încît să ne pomenim iarăşi cu Henric al V-lea şi anturajul său de popi şi de boiernaşi [18]." Pentru că ţinea la el, Zulma Carraud îl certă :

---

[16] BALZAC : *Correspondance*, vol. I, p. 733.

[17] Aci cu sens de membru pe viaţă al uneia din cele două camere legislative din Franţa între 1814 şi 1848 (n.t.).

[18] BALZAC : *Ibidem.*

Zulma Carraud către Balzac, 3 mai 1832 : Dragul meu Honoré, n-ai să te lași oare niciodată de viața asta furtunoasă ?... Asemenea unui alchimist, după ce-ți vei fi risipit aurul, nu vei afla nimic pe fundul creuzetului... Honoré, ești un autor remarcabil, dar aveai o menire mai înaltă. Celebritatea nu ți se potrivește ; trebuia să tinzi mai sus. De-aș fi mai îndrăzneață, tare aș mai spune eu de ce cheltuiești în van o inteligență atît de prețioasă ! Uite, lasă viața mondenă pe seama celui căruia trebuie să-i țină loc de merit, sau celor cărora le-a devenit trebuincioasă pentru alinarea unor adînci răni sufletești. Dar dumneata, dumneata !... Nu-mi duc gîndul pînă la capăt, întrucît simt că depășesc drepturile pe care mi le acorzi, dar grozav m-aș mai mîndri cu gloria dumitale, cu o glorie așa cum o înțeleg eu !...

Mi s-a spus că te lansezi în politică. O ! bagă de seamă, bagă bine de seamă ! Prietenia pe care ți-o port se înspăimîntă. Nu dumneata ești cel care trebuie să se devoteze oamenilor ; nu poți afla vreo glorie în chipul acesta decît dacă ai *trăit* în preajma celor mari. Atunci s-ar putea numi statornicie a afecțiunii. Dar dumneata, care trebuie să-ți supraviețuiești, dedică-te unui principiu oarecare, unuia pe care inteligența dumitale l-a cercetat, care datorită deprinderilor dumitale ți-a devenit mai simpatic. Apărarea persoanelor las-o însă pe seama servitorimii de curte și nu-ți murdări îndreptățita faimă cu asemenea solidaritate... Drag, foarte drag prieten, respectă-te, chiar de s-ar duce de rîpă caii englezești și scaunele gotice [19]...

Focoasa republicană avea dreptate și, în străfundul sufletului său, o știa și el. Dar care bărbat nu se ține scai de ceea ce dorește ? Mai mult ca oricare altul, Balzac era nesățios. După un roman, alte zece romane ; după o femeie, o altă femeie ; după un succes, un triumf. Erau nițeluș vulgare aceste nevoi, veșnic nepotolite, de desfătări și de revanșe ; acele socotiri, mereu luate de la cap, ale profiturilor materiale de pe urma literaturii ; acea poftă neînfrînată de covoare, tablouri și mobile. Dar, deși dorea totul, pentru opera sa era în stare să renunțe la toate. De îndată ce devenea necesar, extazul creației transforma juisorul într-un schivnic. *Către Zulma Carraud :* „Vreo lună nu-mi voi putea părăsi masa de lucru, unde îmi cheltui viața, asemeni alchimis-

[19] *Ibidem*, pp. 710—711.

tului ce-și toarnă aurul într-un creuzet [20]..." — „Trăiesc sub apăsarea celui mai crunt despotism, cel pe care ți-l impui ție însuți. Lucrez zi și noapte. Nici urmă de distracții... Sînt un ocnaș al penei și cernelii, un adevărat negustor de idei [21]..."

Culcîndu-se la orele șase ale după-amiezii, cerînd să fie trezit la miezul nopții, și scriind apoi douăsprezece sau cincisprezece ore în șir, cît timp îți mai rămîne pentru distracții... ? Dacă, în vreo seară, se duce la soții Girardin sau la Operă, ori cinează cu cîțiva burlaci, o face după săptămîni de claustrare, asemenea unui marinar care dă o raită prin cîrciumi de îndată ce a coborît în port după o călătorie îndelungată. Chiar dacă vorbește atît de mult de contractele și de cîștigurile sale, încă nu înseamnă că banii ar constitui preocuparea de frunte a muncii sale. Nesfîrșitele sale corecturi, uriașele adăugiri, remanierile făcute ne înfățișează un artist dintre cei mai exigenți. Balzac cel superficial trăiește în simbioză cu Balzac cel profund. Oare nu i se arată astfel Zulmei în scrisori ? Înseamnă că ea ar trebui să-l caute în cărțile sale.

Cît despre Laure de Berny, ea dorea în primul rînd să-l îndepărteze de Paris. Împlinise cincizeci și cinci de ani, pe atunci o vîrstă cam înaintată pentru o mare îndrăgostită. Ducesa d'Abrantès părea, dacă nu eliminată, măcar neutralizată. În aprilie-mai 1832 doamna de Berny reuși să plece cu Balzac la Saint-Firmin, la marginea pădurii Chantilly. A scris aci, cuprins de-un minunat avînt, *Le Curé de Tours* și a dus la capăt *La Femme de trente ans.*

Le Curé de Tours era totodată o nuvelă admirabilă și o faptă curajoasă. Pornind de la o anecdotă firavă despre un biet vicar de pe lîngă catedrală, abatele Birotteau, naiv și prostănac, deposedat de apartamentul său de o fată bătrînă plină de fiere și un înfocat canonic țintind spre episcopat, Balzac zugrăvește toate păturile sociale din Tours, tainica putere a Congregației și influența ocultă exercitată de Marea Duhovnicie [22]. Document prețios pentru istoria Restaura-

[20] *Ibidem*, p. 661.
[21] *Ibidem*, vol. II, p. 35.
[22] *La Grande Aumônerie* — denumire dată slujbașilor de pe lîngă înaltul duhovnic de la curtea regilor Franței (n.t.).

ţiei, nuvela mai dovedea şi o uimitoare cunoaştere a sufletelor şi a acelor nimicuri care sînt totul. Fără îndoială, *Dilecta* îl inspira.

Întorcîndu-se la Paris, află lumea tulburată. Bîntuia holera : ducesa de Berry apăruse pe neaşteptate în Vandeea. Balzac era indignat că guvernul nu cere sfatul somnambulilor, care ar fi diagnosticat de îndată pricina epidemiei. Abia sosit, dorea să plece din nou. Cît de tare greşeau, Doamne ! cei ce-l socoteau monden ! Oare ce-şi dorea ? Să trăiască la ţară, cu o soţie ideală. Éléonore de Trumilly îi scăpase. Gîndurile îi erau îndreptate acum spre o văduvă tînără, foarte bogată, baroana Deurbroucq, născută Caroline Landrière des Bordes. Nutrea speranţa s-o întîlnească în cursul verii la soţii Margonne, în castelul din Saché. Nimic mai nimerit decît o văduvă ; dispune de-o avere independentă şi de ceva experienţă amoroasă. Spre sfîrşitul lui mai, Honoré suferi un accident de trăsură ; era a doua oară că se răsturna cu *tilbury*-ul său. Prima victimă fusese (în aprilie) Delphine de Girardin.

Balzac către doamna Émile de Girardin, 31 mai 1832 : Ne era hărăzit, doamnă, şi unuia şi altuia, să cunoaştem efectele *tilbury*-ului în toate amănuntele şi, nu departe de acelaşi loc unde aţi fost tratată atît de nedelicat, am venit în contact cu eroicele pietre de caldarîm ale sus-numitului iulie. Acel cap, acel frumos cap, în fine acel cap... pe care-l ştiţi, s-a izbit cît se poate de rău, şi mă întreb de nu mi s-o fi stricat vreo rotiţă din creier [23]...

Creierul său nu păţise nimic, dar doctorul Nacquart îl puse să stea la pat, să ţină regim, îi luă sînge, îi interzise să scrie şi să gîndească. În iunie dorinţa sa de a părăsi Parisul spori şi mai mult. Pe de o parte, ca să scape de creditori, de necazurile băneşti, de reclamaţiile editorilor, tot felul de griji pe care le lăsă pe seama sărmanei sale mame, instalînd-o în locuinţa lui cu puteri depline, şi pe de alta, spre a se îndepărta de ducesa d'Abrantès, iarăşi dornică să-l vadă trebăluind în locul ei, lucru pentru care nu mai avea nici răgaz, nici chef : în sfîrşit, ca să lucreze, simţindu-se doldora de romane. Marchiza de Castries îl poftise să vină în august

[23] BALZAC : *Ibidem*, vol. I, p. 727.

la Aix-les Bains, iar apoi s-o însoţească în Elveţia şi în Italia. „Aud ?", scria el plin de mîndrie Doamnei Mame, guvernanta şi confidenta sa. Acel „Aud ?" adresat de Balzac mamei sale, destul de mişcător, se referea la toate judecăţile aspre rostite de ea odinioară la adresa lui.

Nu dispunea de mijloacele financiare pentru călătoria la Aix ; retrăgîndu-se la Saché, ar putea face economii. În consecinţă, plecă să se instaleze la primitorii soţi Margonne. Bisericoasa cocoşată îl sîcîia fără încetare, dar găsea la ea o odaie comodă, un bun ibric de cafea, o lampă de căpătîi — şi oarecare tihnă. De altfel, află curînd un nou motiv de-a se felicita că părăsise Parisul. Oraşul fusese zguduit de nişte răscoale. Cîţiva legitimişti de frunte : Chateaubriand, Berryer, Hyde de Neuville, chiar şi ducele de Fitz-James fuseseră arestaţi ca urmare a extravaganţelor vandeene ale ducesei de Berry.

Celebrii deţinuţi au fost eliberaţi după zece zile, dar aceste arestări o încîntaseră pe doamna de Berny, „deoarece distrugerea partidului acelor oameni te-ar obliga, negreşit, să te-alături altuia [24]". Ura legitimismul, întrucît îl asocia cu Henriette de Castries. Lipsită de tînărul ei amant, Laure de Berny sălăşluia în departamentul Nièvre, la un vechi prieten, generalul Allix, om cumsecade, cumplit de surd şi care fuma pipe agresive. Aci ea lucra pentru Balzac, citea maldăre de corecturi, propunea efectuarea unor remanieri în *Scènes de la Vie privée*, şi-l făcea atent să se ferească de „acele personaje" ale Foburgului.

Cu toate astea, o spaimă de moarte face uneori să-mi sară inima din piept ; sînt încredinţată că, dacă *o anumită doamnă* ţi-ar scrie spre a te chema, ai fi într-atît de bun încît te-ai duce. Nu te-a făcut oare odinioară o altă doamnă să te înapoiezi de la Tours la Versailles spre a o consola de necazuri pe care egoismul ei ţi le înfăţişa mult sporite ? Acum împrejurarea e cu-atît mai gravă şi, din păcate, vanitatea ta e mereu trează, activă şi te stăpîneşte cu atît mai deplin cu cît nu-i cunoşti forţa. Şi totuşi, iubitul meu drag, prietene, copil al dragostei, ascultă puţin de raţiune, care, spre a se face auzită, îţi vorbeşte cu cel mai prietenesc dintre glasurile care

[24] *Ibidem*, vol. II, p. 23.

ți vor răsuna vreodată în urechi. Gîndește-te bine că anumite persoane nu ți-ar da măcar un singur scud din cei trei sau patru mii de care ai neapărată nevoie ; gîndește-te bine că, de-ar fi chiar învingători, au fost totdeauna *nerecunoscători din principiu* și nu-și vor schimba atitudinea de dragul tău, prietene ; au toate cusururile egoismului, deplina șiretenie și prefăcătorie a celor slabi ; o desconsiderare mergînd pînă la dispreț pentru toți cei de-o altă stirpe. Prietene ! pe tot ce-ți este drag, spre gloria, spre fericirea ta ce va să vină, spre liniștea mea (căci mă iubești), nu-i crede, nu te încrede lor [25]...

De ce nu venea s-o regăsească ? Generalul Allix se oferise să-l găzduiască și să-i povestească secrete de politică înaltă în legătură cu Bonaparte. Ce bine-ar fi să-și ducă viața împreună, departe de-o lume atît de neprielnică sufletelor simțitoare și superioare! Ea continua să se încreadă în „inima lui bună", dar cum ar fi cu putință să și-o păstreze neîntinată în mijlocul unei asemenea stricăciuni ? Acele *Scènes de la Vie privée* îi trezeau amintiri dragi : „Țin minte unde ne aflam cînd îmi citeai cutare sau cutare bucată, ce-mi povesteai de ea ; cuvintele de iubire pe care le trezea, prietene ; și-atunci dau fuga spre inima ta, așa cum mă îndreptam spre trupul tău drag, cînd... știi [26] ?..."

Cît de senzuală rămăsese iubirea ei ! „Nu încetez să mă cred drăguța ta, și te dezmierd ca de obicei. Te sărut peste tot [27]..." Și cîteva zile mai tîrziu : „Oh, iubitul meu Didi ! dragul meu ! adoratul meu stăpîn ! Hai, vino să capeți iarăși tributul unei voluptăți create de tine, dezmierdările unei iubite modelate după dorința ta. Oh ! am speranța că ne vom regăsi curînd ; ar fi prea cumplit ca altele să culeagă acele frumoase flori a căror mireasmă încă mai străbate pînă la mine și mă-mbată ; ale căror vesele culori îmi bucură inima, și pe care le-aș împrăștia cu-atîta dragoste, petală cu petală, pe trupșoru-ți drag [28]..." Dar o mai iubea el oare ? Aparținea alteia ? Ea nădăjduia să nu apuce ziua aceea : „Iubite adorat, nimic nu-i mai neomenos ca viața ce se cram-

[25] *Ibidem.*
[26] *Ibidem*, p. 25.
[27] *Ibidem*, p. 27.
[28] *Ibidem*, pp. 43—44.

ponează mai departe de-o ființă care n-o vrea..." Despărțită de soțul ei, sfîșiată între copiii ei, ei înșiși învrăjbiți, nu-i rămăsese decît amantul : „Sînt istovită".

Alte suspine : ale Doamnei Mame, căreia Honoré, fără nici o jenă, îi dădea o însărcinare după alta. Îi ceruse să-i caute, printre hîrtii, copia unui manuscris, și s-o trimită editorului Mame. „Pe urmă, măicuță bună, am nevoie de pantalonii de vară. Buisson trebuie să-i fi terminat [29]." — „Miercuri dimineața îți voi trimite, cu diligența, un pachet conținînd manuscrisul povestirii care-i lipsește lui Gosselin *[Louis Lambert]*... Satisfăcîndu-l pe Gosselin, scriu grabnic *La Bataille* [30] *[Bătălia]*... Celor care vor veni să-ți ceară bani, transmite-le că mă aflu în călătorie și că mă voi întoarce la 15 august [31]..." Între două treburi poruncite, istorisea „bunei măicuțe" despre proiectul căsătoriei cu doamna Deurbroucq. Din păcate, rîvnita văduvă nu sosise în Turena, dar, în închipuirea lui Balzac (care-i trimisese acele *Scènes de la Vie privée)*, totul era în regulă. „Mi-a scris cîteva cuvinte politicoase spre a-mi mulțumi [32]." Avea încîntătoarea însușire de a-și lua dorințele drept făgăduieli de fericire.

Numai că această căsătorie nu se putea încheia la timpul potrivit ca să achite datoriile urgente. Așa încît trebuia să consimtă la unele sacrificii. *Balzac către mama sa :* „De poți vinde caii, vinde-i ; de vrei să-l concediezi pe Leclercq, plătește-i și concediază-l". I-ajunge un răgaz de șase luni, „întrucît n-am avut niciodată o situație mai bună. Mai curînd sau mai tîrziu, literatura, politica, gazetăria, o căsătorie sau marea mea combinație mă va îmbogăți. Mai avem puțin de îndurat. De n-aș suferi decît eu ! nimic de zis, căci se împlinesc patru ani de cînd, de n-ar fi fost doamna de Berny, m-aș fi expatriat pînă acum de douăzeci de ori. Dar actualmente ești tare suferindă, și din cauza sărăciei ai devenit una din pricinile tainicelor mele frămîntări... Îmi ceri să-ți scriu amănunțit, dar n-ai aflat încă, biata mea mamă, ce fel de viață duc ? Cînd sînt în stare să scriu, lucrez la manuscrise ; cînd nu lucrez la manuscrise, mă gîndesc la ele. O pagină pe care

[29] *Ibidem*, p. 13.
[30] *Ibidem*, p. 34.
[31] *Ibidem*, p. 42
[32] *Ibidem*, p. 52.

mi-o smulg treburile și obligațiile îmi rupe din viață [33]..." Nu se înșela. Cum să inventezi o lume plăsmuită, cînd lumea reală intervine cu sîcîieli și văicăreli ? Dar toate astea o amărau pe biata femeie aflată în pragul bătrîneții, bolnavă, care se ostenea în fel și chip, și căreia fiul ei îi tot da zor.

Balzac către mama sa, 19 iulie 1832 : Azi-dimineață eram gata să mă avînt curajos la treabă, cînd scrisoarea ta a venit *să mă dezorganizeze* cu desăvîrșire, să-ți vină să plîngi, nu alta. Îți închipui că e cu putință să ai idei artistice dînd cu ochii de tabloul mizeriilor mele, așa cum mi-l zugrăvești ? Crezi că aș lucra în chipul acesta de nu l-aș simți ?... Adio... Adio... [34]...

Doamna Balzac e atît de depășită de cîte se petrec în locuința aceea trăsnită încît Laure intervine pe lîngă Honoré, rugîndu-l să-și menajeze mama. Balzac, care are suflet bun, e mișcat pînă la lacrimi — vreme de-o scrisoare.

Balzac către Laure Surville, 20 iulie 1832 : Biata mea măicuță, de-ai ști cum îmi sîngerează inima la gîndul că e bolnavă și neîndestulată. S-au potrivit toate spre a-mi insufla acest curaj diabolic ca să mă aștern la lucru... Numai că ea îmi seamănă în ce privește imaginația și sînt clipe în care nu întrezărește decît mizerie și piedici, așa cum în altele nu vede decît triumful. Nu-i port pică, nu te teme, și mi-e mai dragă acum ca oricînd. Spune-i-o răspicat, buna mea Laure, și am ochii plini de lacrimi scriindu-ți aceste rînduri [35]...

E scuzat de faptul că, în vremea șederii la Saché, a scris acea *Notice biographique sur Louis Lambert [Notă biografică asupra lui Louis Lambert]*, operă în care a încercat să-i egaleze pe Goethe și Byron, *Faust* și *Manfred*. *Louis Lambert* trebuia să fie un răspuns nimicitor dat dușmanilor săi și prin care „să se întrevadă o superioritate de netăgăduit". Era portretul unui copil-minune în care ceea ce fusese Balzac în perioada colegiului din Vendôme se întrețesea cu cel din anii mansardei. Copilului Louis Lambert, întru totul

[33] *Ibidem*, p. 53.
[34] *Ibidem*, p. 61.
[35] *Ibidem*, p. 63.

plăsmuit, îi atribuia cărți citite de el însuși mai tîrziu, între cincisprezece și douăzeci și cinci de ani, și idei care fuseseră ale sale în 1832, deci la treizeci și trei de ani. Dar asta nu schimba armătura sistemului, și *Louis Lambert* trebuie citit cu atenție pentru a înțelege ucenicia lui Balzac.

„Vechiul și Noul Testament picaseră în mîinile lui Louis la vîrsta de cinci ani ; iar această carte, care cuprinde atîtea cărți, îi hotărîse soarta... Încă de pe-atunci cititul devenise pentru el un fel de foame pe care nimic nu reușea s-o astîmpere. O chemare puternică îl îndreaptă pe Louis spre cărțile mistice. «Mintea noastră e-o genune atrasă de genuni [36].» Taina sa o constituia *clarviziunea,* darul de a-și închipui cu atîta vigoare ceea ce citește sau i se povestește încît *cunoaște* la perfecție ființe și evenimente pe care nu le-a văzut niciodată. Citind descrierea bătăliei de la Austerlitz, Louis Lambert aude bubuitul tunului, strigătele combatanților, goana cailor ; simte mirosul prafului de pușcă ; e martorul unui Apocalips. Cînd se cufunda astfel pe de-a-ntregul într-o carte, Louis Lambert uita de lumea din preajma sa. Dar, dacă voia, era de asemenea în stare, în anumite clipe, să-și îndrepte toată puterea spre un anumit punct al acestei lumi, și atunci devenea invincibil, se gîndea intens la efectul pe care l-ar avea lama unui briceag pătrunzîndu-i în carne, simțea o durere ascuțită. «O idee care provoacă dureri fizice ?... Ia ascultă ! Ce zici de asta ?»“

Sistemul lui Louis Lambert era acela al lui Balzac ; se înrudea cu tradiția esoterică a cabaliștilor, reînsufletită de Saint-Martin și Swedenborg, și care justifica științele oculte. Pentru Balzac, ca și pentru Swedenborg, în orice om sălășluiesc două ființe : *omul exterior,* supus legilor firii, și omul *interior,* care stăpînește o forță vitală pînă aci inaccesibilă științei, dar de aceeași natură cu forța materială. La anumite făpturi privilegiate (Louis Lambert, de pildă), omul interior poate să se desprindă de omul exterior. Astfel își găsesc explicația aparițiile la distanță, clarviziunea somnambulilor, nepăsarea eroică a martirilor, care în timpul caznelor se află *altundeva.*

---

[36] Aluzie la un fragment din psalmii lui David : ***abyssus abyssum invocat*** (prăpastia cheamă prăpastia) (n.t.).

Ideile, dorințele, sînt emanații ale omului interior, care lansează vibrații, mai mult sau mai puțin puternice, de la o ființă la alta. E ceea ce Lambert numește „materialitatea gîndirii [37]" ; prin ea se explică faptul că o idee sau o dorință e în stare să uzeze trupul. Se regăsește aci ideea din *La Peau de Chagrin*. Louis Lambert, copil vizionar, face parte din acea speță (a lui Balzac) aflată într-un contact intuitiv cu întregul univers ; simte că se află în pragul unei explicări totale a creațiunii. Dar o viață interioară prea bogată ucide în el omul exterior ; la Paris inima i-e rănită „în acel abis de egoism" ; preferă un gînd în locul unei acțiuni, o idee unei afaceri. Ar putea deveni o forță, dar îi lipsește neîncetata atenție necesară celui dornic de îmbogățire ; va fi zdrobit. De prea mult geniu, Louis Lambert se îndreaptă spre nebunie, în ciuda dragostei pe care i-o poartă o femeie, tot atît de frumoasă pe cît de darnică, Pauline Salomon de Villenoix, cu ascendență parțial evreiască ; moare foarte tînăr, „un centenar de douăzeci și cinci de ani", în brațele prietenei sale.

Balzac era pe deplin încredințat că *Louis Lambert* e capodopera sa. A vîrît în acest roman tot ce-l învățaseră misticii, magii, filozofii, savanții. A refăcut cartea de cîteva ori, extinzînd paginile hărăzite problemelor sociale și metafizice, încercînd să explice diferitele etape ale creării lumii prin infiltrarea treptată a gîndirii în materie. Geniul supraomenesc cu care-l înzestra pe Louis Lambert era al său. „Însă Dumnezeu poate crea orice, cu excepția unui alt Dumnezeu ; un geniu poate re-crea orice, exceptînd geniul." Louis Lambert rămase neînsuflețit. Doamna de Berny, căreia i-a arătat prima versiune și căreia îi dedicase cartea *(Et nunc et semper dilectae dicatum* [38]), a citit-o cu spaimă : „Cred că ai întreprins o operă cu neputință de înfăptuit [39]". Nimeni n-ar admite, socotea ea, ca un scriitor să pretindă că a înțeles universul. Oricît ar fi scriitorul de mare, cititorul nu mai vede nimic în afara acestei înfumurări. „De pildă, frazele : «*admirabila bătălie a gîndirii, a cărei forță a ajuns la culme,*

---

[37] MAURICE BARDÈCHE : *Notices sur les Études philosophiques*, în *Œuvres complètes*, vol. XVIII, p. 24. (Club de l'Honnête Homme, 1960.)

[38] Dedicată *Dilectei* acum și în vecii vecilor (lat.) (n.t.).

[39] BALZAC : *Correspondance*, vol. II, p. 82.

la cea mai vastă expresie... lumea morală căreia îi lărgise hotarele în folosul său» nu pot fi tolerate... Dragule, fă în așa fel încît mulțimea să te zărească de oriunde datorită înălțimii la care te-ai ridicat, dar nu-i striga să te admire, întrucît, de pretutindeni, cele mai puternice lentile măritoare s-ar îndrepta de îndată spre tine, și cum arată oare cel mai drăgălaș obiect văzut la microscop [40] ?..." Chiar îndrăgostită, o femeie are mai mult bun-simț decît un geniu. *Louis Lambert,* carte de importanță capitală, preferată altora de autorul ei, era lipsită de scînteia prometeică.

„Sfătuiește-te cu doamna Carraud", spunea *Dilecta,* care avea încredere în cealaltă singură prietenă sinceră a lui Balzac (și e ceva sublim în aceste două femei mărețe care, fără să se cunoască, veghează deopotrivă asupra poetului lor). Angoulême nu era decît la șaizeci de leghe de Saché. O săritură pînă la Pulberărie îl ispitea, întrucît, neavînd bani, nu se putea duce la Aix-les Bains, „ceea ce, scria el surorii sale Laure, o amărăște tare pe doamna de Castries, care se poartă atît de frumos cu mine. Aș regăsi acolo o doamnă de Berny tînără, și mai în măsură să-mi fie de folos [41]..." Zulma îl chemase, și această prietenie îi rămăsese dragă lui Balzac, atît doar că se temea să nu fie un oaspete lugubru : „Sînt un ocnaș al penei și al cernelii, un adevărat negustor de idei [42]". Saché începea să-l plictisească, iar la Pulberărie s-a simțit de minune cînd a locuit acolo prima oară, în decembrie 1831. Locuința era modestă, mai curînd fermă decît conac, dar Zulma, gravă și inteligentă, întruchipa farmecul acestei așezări retrase [43].

Balzac către Zulma Caraud, 10 iulie 1832 : Aci mă stînjenește viața de castel. E lume multă ; trebuie să te îmbraci la ore fixe, și li s-ar părea ciudat unor provinciali să te lipsești de cină pentru a urmări o idee. Mi-au omorît și așa destule cu clopotul lor [44]...

Iar printre cei aflați în preajma sa nu se găsea măcar unul în stare să-l înțeleagă. Închipuiți-vi-o pe doamna de

[40] *Ibidem,* p. 83.
[41] *Ibidem,* p. 63.
[42] *Ibidem,* p. 35.
[43] SUZANNE J. BERARD : *La Genèse d'un roman de Balzac, „Illusions perdues",* p. 134.
[44] BALZAC : *Correspondance,* vol. II, p. 48.

Margonne citind *Louis Lambert !* Zarurile fuseseră aruncate : va pleca la Pulberărie ; numai că Zulma trebuia să-l întîmpine la Angoulême, unde se oprea diligența. Străbaterea celor cîțiva kilometri dintre oraș și Pulberărie i se părea la fel de complicată ca o călătorie în China ; continua să fie un copil care simte nevoia să se afle sub aripa mămichii.

În timpul acestei șederi la soții Carraud a scris una din cele mai frumoase nuvele ale sale : *La femme abandonnée* [*Femeia părăsită*]. Deși e riscant să cauți izvoarele unei opere în care tainice reacții combină faptele reale cu măiestria autorului, acesta e unul din cazurile în care elementele amestecului pot fi întrezărite. Nuvela e dedicată ducesei d'Abrantès, care a publicat, în ale ei *Mémoires sur la Restauration* [*Memorii asupra Restaurației*], povestea unei aventuri întru totul asemănătoare, întîmplare autentică, ale cărei personaje sînt cunoscute. La ea, ca și la Balzac, un bărbat se desparte de iubita sa spre a se căsători, n-o poate uita și se omoară cînd ea refuză să-l mai vadă. Amănuntele coincid cu atîta exactitate încît nu mai încape nici o îndoială în ce privește originea subiectului. Balzac era îndatorat numeroaselor amintiri ale Laurei d'Abrantès. Pe de altă parte, mai demult, la Bayeux, avusese ocazia să observe o altă „femeie părăsită", doamna d'Hautefeuille, „tot atît de spirituală ca și cea mai remarcabilă femeie din Paris [45]". Cît despre atmosfera sentimentală a povestirii, o cunoștea chiar prea bine datorită unei a treia iubite părăsite : Laure de Berny.

Balzac n-o „părăsise" niciodată pe *Dilecta*. Dar nu înceta să facă speculații în legătură cu două proiecte care ar fi dus la trecerea prietenei desăvîrșite pe un plan secundar : s-o întîlnească la Aix pe marchiza de Castries sau să se însoare cu baroana Deurbroucq. Năzuința la o viață lipsită de griji materiale îi dădea ghes către bogata văduvă. Dar știa că monotonia căsniciei i-ar dăuna romancierului lăuntric, care se nutrea cu crize și spaime. Cît despre călătoria la Aix, Balzac era sfîșiat între teama de disperarea *Dilectei*, grija de a nu pierde plăcerile cu care îl răsfățase ea și așteptarea desfătărilor pe care i le-ar hărăzi poate doamna de Castries. Pentru

[45] Articol atribuit lui Balzac în *Feuilleton des Journaux politiques*, 24 martie 1830.

a zugrăvi începuturile legăturii dintre Claire de Beauséant şi Gaston de Nueil a recurs oare cu naivitate la propriile sale amintiri de la Villeparisis ? Acolo, asemenea lui Gaston, văzuse o femeie rănită, „aureolată de amintirea scandaloasă a unei vechi pasiuni [46]“ (episodul corsicanului Campi), trăind în singurătatea satului unde se retrăsese. Acolo Honoré alcătuise nişte scrisori pasionate, ale căror ciorne le păstrase. Se inspiră din ele. În definitiv, de ce nu ? Abrantès, Berny, Hautefeuille, nu era oare îndreptăţit să folosească toate aceste umbre melancolice spre a plămădi din ele o mişcătoare eroină ? Şi cine şi-ar mai aminti de ele, după atîţia ani, dacă din durerile şi confidenţele lor Balzac n-ar fi plăsmuit-o pe Claire de Beauséant ?

Pulberăria a fost favorabilă muncii sale. Sosise aci epuizat de aducerea pe lume a lui *Louis Lambert*. Mărturisi Zulmei că, asemenea eroului său, se temuse cîteodată de nebunie. „Dacă ţi-ai pierde minţile, te-aş păstra“, spuse ea cu înfocare. Niciodată nu va uita Honoré, nici acele vorbe, nici acea privire. În plină febră a creaţiei, simte maturizîndu-se în el opere neştiute. Se plămădeşte o treabă gigantică. Scrie Laurei Surville : „În ultimele şase luni am făcut progrese uriaşe în toate direcţiile domeniului meu [47]“. Într-un moment de sinceritate lucidă recunoaşte că şi-a ruinat mama. „Dar o înălţătoare zi de mare fericire şi de glorie îi va răsplăti totul.“ Ce-i drept, adaugă : „Iubita mea mamă, aş vrea să te consolez nitel, aşa cum mă consolez eu însumi, cu visuri [48] !...“ Dar aceste visuri el le consideră prevestitoare şi, în clipele sale de euforie, nu stă nici o clipă la îndoială în ce priveşte adeverirea lor.

La dragii săi Carraud regăsise tihna sufletească, admiraţia prietenilor şi, atît de preţioasă pentru el, aceea a necunoscuţilor. La auzul numelui lui Balzac, un student din Angoulême se emoţionă într-atît încît scăpă din mîini o pendulă şi nişte cărţi. La frizeria unde se tundea Honoré, femeile se băteau pentru cîte-o şuviţă din părul lui. Cu realismul brutal al familiei, scria mamei sale că abstinenţa silită îl stîn-

[46] ANNE-MARIE MEININGER : *La Femme abandonnée, l'Auberge rogue et la duchesse d'Abrantès, în L Année balzacienne 1963*, p. 68.
[47] BALZAC, *Correspondance*, vol. II, p. 63.
[48] *Ibidem*, p. 65.

jenea și-i răpea somnul. Acesta să fi fost motivul pentru care s-a apucat deodată să-i facă prietenei sale Zulma o curte senzuală, asiduă și surprinzătoare? Ce mai ispită pentru această admirabilă femeie! Honoré îi era drag, era îndrăgostită de el, iar maiorul Carraud, mai vîrstnic decît ea cu cincisprezece ani, îmbătrînea cu repeziciune. „Ești voluptuoasă, îi spunea Honoré Zulmei, și te opui voluptății!" Îi dădea de înțeles că-i va dezvălui „niște raiuri neștiute", cheia fermecată a seducătorilor, dar Zulma nu cedă. Își dădea perfect de bine seama că o dorea, în acel moment anume, „întrucît aveai nevoie de-o femeie... deoarece lipsa oricărei relații intime cu făpturile de sexul meu te făcea să le iubești pe toate... Sînt prea mîndră spre a mă lăsa aleasă sub imboldul unei asemenea nevoi [49]."

De altfel, călătoria în Savoia deveni în sfîrșit cu putință. Surprinzătoarea Doamnă Mamă obținuse un împrumut de zece mii de franci, pe termen lung, de la buna doamnă Delannoy. Reuși astfel să-i potolească pe creditorii cei mai îndîrjiți și să-și plătească locul în diligență.

Doamna Delannoy către Balzac, 27 iulie 1832: Îmi sînt dragi talentul și persoana dumneavoastră, și n-aș vrea să se spună că primul va fi stînjenit, iar a doua frămîntată dacă stă în puterea mea să fie altfel. Îmi vine în ajutor o întîmplare fericită, întrucît am primit niște bani care n-au fost încă investiți. Vă vor sluji la plătirea datoriilor și vă vor da posibilitatea să întreprindeți călătoria dorită, pe care o socotesc nimerită din toate punctele de vedere [50]...

Astfel, două bătrîne doamne conspiraseră cu amabilitate să-l arunce pe Honoré în brațele Henriettei de Castries. Din Angoulême îi trimisese acesteia un fragment din *Louis Lambert*, scrisoarea de dragoste către Pauline de Villenoix:

Totul contribuia să mă călăuzească spre acele solicitări voluptuoase, să mă îndemne să cer acele dintîi favoruri pe care o femeie le refuză întotdeauna, fără îndoială pentru a îngădui să-i fie răpite; dar tu, iubită viață a sufletului meu, tu dinainte nu vei afla niciodată cele ce-ai putea hărăzi dragostei mele și te vei dărui, fără să vrei,

[49] *Ibidem*, pp. 116—117.
[50] *Ibidem*, p. 76.

poate, căci eşti firească şi nu dai ascultare decît inimii tale... O, te-ai pătruns de acele poezii cereşti, tu care îmbinai atîtea simţiri felurite şi-ţi întorceai adesea privirile spre cer spre a nu-mi răspunde ! Tu, mîndră şi şăgalnică, umilă şi tirană, dăruindu-te pe deplin cu sufletul, cu gîndul, şi fugind de cea mai sfioasă dezmierdare [51]...

Era încredinţat că această zugrăvire a dulcilor fereli de odinioară va contrasta cu fericirea de la Aix. În clipa plecării se pomeni că nu-i ajung banii. Împrumută o sută cincizeci de franci de la maiorul Carraud ; o rugă pe maică-sa să-i achite şi să-i mai trimită alţi trei sute la Lyon. La Pulberăria din Angoulême scrisese *La Grenadière [Grădina cu rodii]* (într-o singură noapte) şi *La Femme abandonnée*. Geniul-fluviu curgea, plin de siguranţă şi vigoare.

Am spus că, încă din 1830, între două opere dramatice, Balzac îşi îngăduise o destindere, scriind *Les Contes drolatiques*, vesele istorioare deşucheate, în genul lui Rabelais şi al altor povestitori din Turena, aşternute într-o limbă arhaică. În 1831 şi 1832 a continuat joaca aceasta. Titlul pe care-l alesese îi exprima cu limpezime intenţiile : *Les Cents Contes drolatiques colligez ès Abbaïes de Touraine et mis en lumière par le sieur de Balzac pour l'esbattement des Pantagruélistes et non autres [De toatele acele o sută de istorioare hazoase ce laolaltă strînse fost-au de prin ale Turenei mănăstireşti lăcaşuri şi la lumină date de dumnealui messer de Balzac spre de pomina veselă zbenguială a fîrtaţilor întru Pantagruel şi nice vereunor altora].*

De ce se îndeletnicea cu atîta strădanie de aceste pastişe care necesitau o muncă imensă ? În mică măsură pentru că tatăl său răsădise în el admiraţia faţă de Rabelais, şi se simţea el însuşi pantagruelist. În mare măsură pentru a protesta împotriva tristeţii inumane a romantismului, „acest cuvînt absurd", şi pentru a reînvia însufleţirea umorului galic [52], care nu împiedicase nici apariţia *Cugetărilor* lui Pascal, nici a *Spiritului legilor* [53]. „În Franţa rîsul este o necesi-

[51] *Ibidem*, p. 84.

[52] În original, *vivacité gauloise*, care are totodată înţelesul de „veselie deşucheată" şi „glume măscăroase" (n.t.).

[53] *L'Esprit des Lois* de Montesquieu (n.t.).

tate", scrisese el, la 20 februarie 1830, într-un articol din *La Mode*, „și publicul vrea să iasă din catacombele în care e purtat, de la un cadavru la altul, de pictori, poeți și prozatori... A te împotrivi acestei ipocrizii e faptă de cetățean." Mai mult chiar, faptă de cetățean francez, ostil *cant*[54]-ului britanic și fantasticului germanic.

La care s-ar putea răspunde că el însuși folosise din plin situațiile macabre și că, în definitiv, romanele sale de dragoste nu răneau pudoarea. Dar el vrea să fie un om deplin, să-i redea trupului locul său, asemeni lui Rabelais, și să reînvie marea literatură franceză a veacului al XV-lea, „atît de strălucitoare, atît de însuflețită, atît de înviorată de cuvinte pe-atunci încă neponegrite[55]". Pe cînd avea douăzeci de ani, maică-sa se plîngea de prejudiciul pe care i-l aduceau Rabelais și Sterne. Dimpotrivă, el e încredințat că-și va asigura gloria devenind un Rabelais al veacului al XIX-lea. Nu dorea totuși ca acest pantagruelism să-i influențeze opera romanescă. „Acelui mic cult aparte îi sînt destinate *Les Cent Contes drolatiques*[56]." Priap e îndreptățit să-și aibă monumentul, dar Balzac îl surghiunește în fundul grădinii.

Împrumutase temele de la toți vechii autori de povestiri; măiestria istorisirii îi aparținea în exclusivitate, ca și, icicolo, zugrăvirea unor rafinamente amoroase cu totul străine lui Rabelais: „Acele dzece sute de isprăvi cîrciogărești, întîrzietoare, de județ amînătoare, întocmitoare, preguitoare, dulcețuri, surceluțe de punere pre tăciuni spre a focului aținare, vrescurele cu miroasnă de dresuri, adunate fărîmiță cu fărîmiță de prin cei codri ai iubirii, crengușoare, odorașe, podobele, jucărele, socoteli, acadele, de înfruptare pre din doi, motănești lingeri pre buze și altele mărunte pehlivănii, bez viclenii drăgăstoase, de codoși știute, cofeturi de-ale iubăreților și la care domnițele pohtescu mai cu jinduire decît la a lor mîntuință, aflîndu-se ele mai cu prisosință mîțe decît

[54] Fățărniciei (engl.) (n.t.).

[55] BALZAC: *Lettres à l'Etrangère*, vol. I, p. 60. (Paris, Calmann-Lévy, 1899.)

[56] BALZAC: Răspuns unui articol al lui C.-H. Castille, publicat în *La Semaine* (4 octombrie 1846), și apărut în aceeași revistă, la 11 octombrie 1846.

muiari [57]..." Aci, sub vorbirea lui Rabelais, poate fi zărit iscusitul amant al Laurei de Berny. Ce-o fi zis *Dilecta* de primul dizain ? N-avem de unde să știm, dar Zulma Carraud (fapt surprinzător) scrise că aceste povestiri, „atît de spirituale, vor dăinui mai mult decît orice altceva". Cît despre ducele de Fitz-James, pantagruelist erudit, nu-și precupeți laudele. Îi prorocea lui Balzac că va avea parte „de ocările prefăcuților și ale academicienilor", dar se amuzase de minune.

George Sand trecu în tabăra femeilor care se dovediră refractare acestor *Contes drolatiques* : „Dorind să-mi citească unele fragmente împotriva voinței mele, n-a lipsit mult să-i zvîrl cartea în cap. Spunîndu-i că e un burtos indecent, mi-a zis că sînt o prefăcută și a plecat strigîndu-mi de pe scară : *Ești o proastă !* Dar ne-am împrietenit și mai tare, atît de naiv și de bun era Balzac din fire [58]." În schimb, la Delphine de Girardin, lumea se desfăta cu aceste bomboane piperate. *Jurnalul lui Fontaney, 12 ianuarie 1832* : „Balzac ne-a povestit, cu o stranie și incredibilă îndrăzneală, niște istorioare fantastice și deșucheate, care le-au înveselit grozav pe aceste doamne. Delphine îi venea în ajutor și-i dădea idei. Iar în ceea ce ne privește, noi ascultam și admiram : surprinzător spectacol [59]."

În aprilie 1832 apăru primul grup de zece (*Premier Dizain*) la editorul Gosselin. Ca în atîtea alte rînduri, criticii se dovediră ostili. *Revue des Deux Mondes* : „Sînt oare amuzante aceste *Contes drolatiques* ? Hotărît, nu. Sînt obscene fără a fi lascive..." *Revue de Paris* : „Domnul Ch. Gosselin își compară autorul cu un copil care vi se înfățișează gol pușcă, în desăvîrșita sa nevinovăție. Vom răspunde domnului Ch. Gosselin că *în literatură* copiii de vîrsta domnului de Balzac poartă de multă vreme pantaloni. Regretăm că nu se procedează la fel cînd e vorba de *librărie*." Doar Barbey d'Aurevilly admiră naivitatea și bonomia povestitorului : „Nu mă

[57] BALZAC : *Contes drolatiques*, troisième Dizain, *Berthe la Repentie*, *in Œuvres complètes, vol. XXII, p.* 584. (Club de l'Honnête Homme.)

[58] GEORGE SAND : *Histoire de ma Vie*, vol. XVII, pp. 214—215. (Paris, Victor Lecou, 1855.)

[59] ANTOINE FONTANEY : *Journal intime*, p. 103. (Paris, Bibliothèque romantique. Les Presses françaises, 1925.)

îndoiesc că istoricii literari care se vor ocupa într-o bună zi de Balzac, cu respectul și seriozitatea datorate acestei maiestăți intelectuale, vor recunoaște adevărul unei observații pe care astăzi doar am schițat-o, și nu mă vor dezminți". Căpetenia Literelor se dovedea demn de a-l judeca pe acest Rabelais al veacului al XIX-lea. În realitate, însă, turul de forță pe care îl reprezentau *Les Contes drolatiques* nu spori cu nimic gloria lui Balzac. Ca și Rabelais, maestrul său, era mai valoros ca gînditor decît prin măscări, dar poate că niște mici crize măscăroase erau utile spre a-i stimula gîndirea.

XIV

O BLONDĂ NIȚELUȘ SĂLBATICĂ

BIANCHON: Iubești pentru că iubești.
RASTIGNAC: Ei bine! Eu o iubesc din multe alte motive.

BALZAC

PLECĂ spre Aix bucuros la culme. Întîia „mare doamnă" avea să fie în sfîrșit a lui. Mai încăpea vreo îndoială? Îl chemase; îi ceruse să sosească în taină; fiecare seară și-o va petrece numai cu el. Peste zi va lucra, și se simțea clocotind de proiecte: *La Bataille* de alcătuit; *Les Chouans* și *Louis Lambert* de revăzut; niște nuvele pentru *La Revue de Paris*, cu care semnase un contract cum nu visase, ce-i asigura cinci sute de franci pe lună. Se opri cîteva ore la Limoges, între două *pataches* [1]. O văzu aci pe sora Zulmei, Lucile Nivet (născută Tourangin), al cărei soț, fabricant de porțelanuri, urma să-i furnizeze pentru locuința din *rue Cassini* un serviciu de masă. Era dornic să viziteze orașul. Tînărul Rémi Nivet, fiul gazdei sale, îl conduse în *place des Arbres*, pe *rue Montantmanigne*, și se repeziră împreună de la Saint-Martial pînă la Cluzeau. Balzac își notă numele acestor locuri și examină cu atenție cartierele vechi.

Între Limoges și Lyon suferi un accident dureros. Spre a vedea mai bine minunatele văi, se urcase pe imperiala diligenței. La oprirea de la Thiers, în regiunea Puy-de-Dôme, urcîndu-se din nou la locul lui, caii porniră în momentul în

[1] Trăsuri hodorogite (n.t.).

care dăduse deja drumul curelelor cu ajutorul cărora te cocoţai, şi căzu. În cădere reuşi să se mai prindă de-o curea. si rămase agăţat. Dar se izbise cu toată greutatea sa (optzeci de kilograme) de scara trăsurii şi metalul îi crestă tibia.

Sîngera, suferea, iar călătoria de la Limoges la Lyon dura patru zile. Compătimitori, surugiii îl culcară pe imperială. Pe drum, rana se închise ; piciorul se umflase şi întîmpina greutăţi la mers. Pericolul infecţiei nu fusese înlăturat, dar, ca să se îngrijească, prefera să ajungă la Aix. Această „bubă" nu-l împiedică să savureze călătoria. Totdeauna îi plăcuseră priveliştile frumoase. Cele din Limousin şi Auvergne îl încîntară.

La Aix, doamna de Castries reţinuse pentru el o cameră mică şi frumoasă, unde se bucura de-o singurătate desăvîrşită pînă după-amiază la orele şase. Pentru dejun poruncea să i se aducă de la cafeneaua învecinată un ou, o ceaşcă cu lapte. La ora şase cobora la marchiză, lua cina şi rămînea cu ea pînă la unsprezece. După cum îi scria mamei sale, în felul acesta putea să lucreze toată ziua la *La Bataille,* care era o *Scène de la Vie militaire.* De fapt, *La Bataille,* nici nu era măcar începută. Corecta *La Femme abandonnée* şi migălea cu dragoste la copilul său preferat, *Louis Lambert.*

Piciorul i se vindecase după trei băi făcute la Aix, rămînînd doar cu o escară. Odaia sa costa doi franci pe zi, dejunul — patruzeci şi cinci de centime ; Henriette de Castries nu-i permitea să-şi plătească cina. „Ei, mamă, deşi niţeluş poet şi visător, aşa-i că sînt grozav de econom [2] ?..." Nu se întîlnea cu nimeni. Singura sa distracţie o constituia seara petrecută între patru ochi cu marchiza. Se arăta plină de atenţii, dar nu-i acorda decît micile hatîruri ale uşoarelor mîngîieri, ale strîngerii mîinilor. El se enerva.

Balzac către Zulma Carraud, începutul lui septembrie 1832 : Am venit aci în căutare de puţin şi mult. Mult pentru că văd o făptură graţioasă, amabilă ; puţin, deoarece nu mă va iubi niciodată. De ce m-ai trimis la Aix ?... E cel mai fin tip de femeie ; doamna de Beauséant în mai bine ; dar toate aceste maniere elegante nu sînt dobîndite oare în dauna sufletului [3] ?...

---

[2] BALZAC, *Correspondance,* vol. II, p. 104.
[3] *Ibidem,* pp. 108—109.

Zulma cea mîndră tună : „Sărmane Honoré ! suferi, şi nu eu sînt cea care te îngrijeşte [4] !“ Ea nădăjduia că vederea acelor munţi frumoşi, a acelor lacuri, îi va libera mintea de vanităţile care-o copleşeau. „Da, Doamne, eu, neînsemnata de mine, îndrăznesc să vorbesc astfel idolului zilei [5] !“ I se părea că-l vede ros de prejudecăţi, nu prin firea sa, generoasă şi bună, ci prin nevoia de laudele unei singure clase („şi sînt singurele de care faci caz ; trebuie să miroasă a miere din Anglia sau a extract de Portugalia [6]“). Cum de era în stare o minte, îndeajuns de vastă ca să-l conceapă pe Louis Lambert, să nu vadă decît o minte mărginită în orice om îmbrăcat în straie demodate ; într-un muncitor, doar un mecanism ; într-un salahor cu palmele bătătorite, doar o pradă pentru Curtea cu juri ? „Honoré, sufăr că nu eşti măreţ [7] !“ Suferea şi pentru că-l vedea reluînd relaţiile cu Pichot, de la *Revue de Paris*, o lichea care-l jignise şi care va rînji desigur : „Pentru bani îl poţi avea oricînd“.

Bani ! Da, şi asta pentru că, în cercurile dumitale de bonton, nu trebuie să sosești pe jos. Ce mult îl iubesc pe Raphaël în mansarda sa, cît e de măreţ, şi cît e de îndreptăţită Pauline să-l adore ; deoarece, nu te lăsa păcălit, mai tîrziu ea nu-l mai iubeşte decît cu amintirea ; îi place să-l ştie bogat, pentru binele pe care i l-a făcut pe cînd era sărac ; ce mic e cînd are milioane ! Ai măsurat oare pielea de şagren de cînd ţi-ai reînnoit apartamentul, de cînd te înapoiezi noapte de noapte la orele două în gabrioleta dumitale atît de modernă, din *rue du Bac* ? De ce te-am trimis la Aix, Honoré ? Pentru că doar acolo se afla ceea ce-ţi trebuia... Te-am lăsat să pleci la Aix deoarece nu împărtăşim nici măcar o singură idee ; pentru că dispreţuiesc ceea ce ridici în slăvi ; pentru că sînt din popor, popor aristocratizat, dar mereu plin de simpatie pentru cel apăsat ; pentru că urăsc orice formă de ocîrmuire, deoarece n-am întîlnit încă una dreaptă... Te afli la Aix pentru că trebuie să te alături prin cumpărare unui partid, şi pentru că o femeie e preţul acestui tîrg ; iar eu, urîtă, scundă şi şchioapă, nu voi avea niciodată un bărbat care poate fi sedus în felul acesta... Te afli la Aix pentru că

[4] *Ibidem*, p. 114.
[5] *Ibidem*.
[6] *Ibidem*.
[7] *Ibidem*, p. 115.

ți-e sufletul pervertit, pentru că schimbi adevărata glorie pe-o glorie deșartă ; pentru că ființa mea nicicînd nu se va infiltra, printr-o strîngere de mînă, în bărbatul încîntat s-o ia înaintea plimbăreților din Blois și să ajungă primul în *place Louis XV*... Ar însemna ca cea mai vană plăcere a minții s-o înlocuiască pe oricare alta. Îți spun multe lucruri aspre, dragul meu Honoré, dar ți le spun cu încredere, știindu-mă atît de bogată în afecțiune îngăduitoare și sinceră încît mă aflu în stare să răscumpăr tot ce-i aici prea caustic ; deoarece, cînd le vei duce dorul marchizelor dumitale, voi fi tot aici, oferindu-ți alinările unei adevărate simpatii [8]...

S-ar putea ca, în străfundul sufletului ei, cinstita soție să regrete că a refuzat dezmierdările unui bărbat pe care-l iubea. De i-ar fi spus aceste adevăruri crude de la obraz, inflexiunile vocii ar fi trădat-o. Ca să-și încheie scrisoarea cu mărinimie, îi prorocea că va fi fericit la Aix : „Nu se putea din prima zi. Dar cinați și locuiți împreună ; vanitatea și plăcerea vă vor uni, și vei dobîndi ceea ce dorești. De altfel, crede-mă, partida dumitale e mult prea doritoare de-a te cuceri ca să-ți îngăduie niște amoruri plebeiene [9]". În ciuda dublei ei intuiții, de femeie și de prietenă, Zulma Carraud greșea, iar treburile lui Balzac nu înaintară de loc. Marchiza de Castries „avea din fire calitățile necesare pentru a juca rolul de cochetă... Într-adevăr, toate bucuriile iubirii germinau în îndrăzneala privirilor ei expresive, în alintările glasului, în gingășia vorbelor, lăsînd să se vadă că ascundea în sine o curtezană de soi... făcea impresia că, atunci cînd își scoate corsetul, trebuie să fie iubita cea mai fermecătoare [10]." Numai că nu și-l scotea.

Cel care dorește, dar nu posedă, secretă o otravă internă. Aceste seri fermecătoare și lipsite de încheiere îl enervau pe Balzac la nebunie. De încerca să-i prindă mîna, ea se supăra, simula teama și-și izgonea iubitul platonic „de pe canapea, atunci cînd canapeaua devenea primejdioasă [11]". Nu ducea lipsă de argumente : religia, amintirea unei mari iubiri căreia

[8] *Ibidem*, pp. 115—117.
[9] *Ibidem*, p. 118.
[10] BALZAC : *La Duchesse de Langeais*, „Pléiade", vol. V, p. 166. (Vezi în rom, BALZAC : *Istoria celor treisprezece, 2. Ducesa de Langeais*, trad. H. Grămescu, ELU, 1969, pp. 175—176.)
[11] *Ibidem*, p. 185 (p. 195).

voia să-i rămînă credincioasă, slăbiciunea fizică de cînd cu accidentul ei. Și desigur că în toate aceste motive era și o parte de adevăr. Era „o femeie bolnavă, cu șalele frînte [12]", pentru care dragostea murise. Bineînțeles, credința n-o împiedicase pe vremuri să fie a tînărului prinț de Metternich, dar amintirea fermecătorului Victor îl ținea pe Balzac la distanță. Gloria acestuia o măgulea, inteligența lui o însuflețea, verva sa o amuza. Avea față de el admirație și chiar simpatie ; dar nu simțea cîtuși de puțin dorința de a se culca cu acest bărbat gras, neglijent, a cărui tainică și adevărată frumusețe nu știa s-o vadă, și îi acorda numai favorurile îngăduite de-o poruncă iezuitică în această societate „în care se cerea dragostei totul, mai puțin cele ce puteau dovedi dragostea".

Cu toate acestea, mai avea o speranță. Cu obișnuitul său sentimentalism, o rugase să primească de la el un prenume, rezervat numai lui. O dată în plus : *Marie*. Ea consimțise. Era un semn, aud, mamă ? Henriette de Castries plănuia o călătorie în Elveția și în Italia ; unchiul ei, ducele de Fitz-James, foarte binevoitor cu Balzac, urma s-o însoțească ; îl poftise pe cavalerul ei servant să vină și el. Semn bun. Nu era cu putință să nu se ivească prilejul așteptat. Problema banilor ? Ușor de rezolvat. Maică-sa va primi drepturile lunare de la *La Revue de Paris ; Les Contes drolatiques* vor face furori ; punea la socoteală și *La Bataille*, aflată încă în stare de proiect. La clubul din Aix îl cunoscuse pe James de Rothschild (toată viața avea să pronunțe *Rostchild*), care îl va recomanda fratelui său din Napoli. Cît îi trebuia pentru a se duce în Italia ? O mie de *scuzi*. Doamna Mamă primi poruncă : să-i trimită o mie două sute de franci, cizme, pomadă și un flacon de apă de Portugalia, instrument de seducție tot atît de irezistibil în magia balzaciană precum mănușile galbene. Îi mai trimitea două bucăți de flanelă pe care le purtase deasupra stomacului. Doamna Mamă urma să-i ceară somnambulei o consultație asupra pricinilor necazului, apucînd flanelele *cu o hîrtie* spre a nu altera efluviile. În sfîrșit : „Pune în pachet o jumătate duzină de mănuși galbene [13]".

---

[12] PHILARÈTE CHASLES : *Mémoires*, vol. I, p. 303.
[13] BALZAC : *Correspondance*, vol. II, p. 124.

Împreună cu nobilii săi prieteni făcu o excursie la Marea Mănăstire. Aci, lîngă a sa „Marie", savură măreția privelișt-ilor alpestre, un pîrîu clocotitor, o moară dărăpănată. Doamna de Castries părea și ea cuprinsă de emoții puter-nice. A fost pentru el o zi solemnă.

Am văzut Marea Mănăstire ; m-am plimbat sub aceste bătrîne bolți tăcute ; am auzit, sub arcade, cum se prelinge izvorul, pică-tură cu picătură. Am intrat într-o chilie spre a lua măsura de-șertăciunii mele ; am respirat adînca tihnă pe care-o gustase acolo predecesorul meu, și am citit mișcat inscripția pe care și-o prinsese de ușă, după obiceiul mănăstirii ; toate preceptele vieții pe care doream s-o duc erau rezumate în trei vorbe latinești : *Fuge, late, tace* [14].

Această vizită l-a răscolit pe Balzac pînă în străfundul sufletului. De-o lună trăia în preajma unei femei dorite ; su-ferea că nu este la rîndu-i iubit. Dintr-odată, tihna mănăstirii îl făcu să înțeleagă simțămintele unui bărbat care, fugind de lume după o decepție sentimentală, se retrage în singură-tate. O „frază-talisman [15]" îi veni în minte : *Inimilor rănite, umbra și tăcerea.* Se simțea asaltat de-o mulțime de idei. Un scriitor întrevede adesea, ca la sclipirea unui fulger, cartea realizabilă. Nu e decît o scurtă licărire, dar care lumi-nează brusc peisaje imense, „un paroxism sublim al inte-ligenței biciuite în cursul căruia spaimele facerii sînt izgo-nite de plăcerea supraîncordării cerebrale". Totul mai rămîne de făcut, și „concepere nu înseamnă săvîrșire". Cu toate acestea, se poate înțelege de ce-a scris Honoré mamei sale : „Am lucrat trei zile și trei nopți ; am alcătuit un volum for-mat *in*-18 intitulat : *Le Médecin de campagne* [16] [*Medicul de țară*]. Nu este adevărat. Cartea e doar un proiect, dar Balzac, printr-o bruscă intuiție, a întrezărit esențialul. E de bună credință închipuindu-și că romanul său a fost zămislit.

---

[14] BALZAC : *Le Médecin de campagne*, „Pléiade", vol. VIII, p. 506. *Fuge, late, tace* — Fugi, ascunde-te, taci (n.t.).
[15] BERNARD GUYON : *La Pensée politique et sociale de Balzac.*
[16] BALZAC : *Correspondance*, vol. II, p. 132.

Balzac către editorul Mame, 30 septembrie 1832 : Sporiți-vă atenția, maestre Mame. De multă vreme am fost izbit și dornic de faima populară care constă în a vinde în multe mii de exemplare un volumaș format *in*-18 cum ar fi *Atala, Paul et Virginie, Le Vicaire de Wakefield, Manon Lescaut,* Perrault etc., etc. Marele număr al edițiilor compensează puținătatea volumelor, dar cartea trebuie să fie hărăzită *oricui,* fetei tinere, copilului, bătrînului și chiar femeii cucernice. În felul acesta, de îndată ce cartea devine cunoscută, ceea ce se întîmplă mai repede sau mai încet, după talentul autorului și al editorului, se transformă într-o afacere importantă. De pildă : *Meditațiile* lui Lamartine în patruzeci de mii de exemplare, și *Ruinele* lui Volney etc.

Cartea mea așadar e concepută în acest spirit, o carte pe care s-o poată citi portăreasa și doamna de condiție înaltă. Am luat drept modele Evanghelia și Catehismul, două cărți care se vînd de minune, și am alcătuit-o pe a mea. Scena am plasat-o la țară și, de altfel, o vei citi *în întregime,* lucru rar cu mine [17]...

La prima vedere, această scrisoare șochează. Cum de-i cu putință ? A trăit emoții puternice și sfinte ; se pregătește să le fixeze într-un roman, și vorbește de acest roman ca de-o „excelentă afacere" ; numește Evanghelia și Catehismul „două cărți care se vînd de minune". Ar putea să i se răspundă : „Folosește tonul acesta doar spre a trezi încrederea lui Mame, om de afaceri". Dar Honoré reia ideea pe seama sa, scriind doamnei Balzac că această carte îi va plăti călătoria în Italia. Reflectînd mai adînc, e de înțeles ca o imperioasă nevoie de bani să fie nedemnul prilej al unei capodopere. De ce nu ? Elementele preexistă în mintea autorului. Pentru realizarea fuziunii e nevoie de-o temperatură ridicată. Nevoia, graba creează șocul necesar [18].

Dar ce roman, care intrigă îi vor permite să exprime puternicele simțăminte pe care le-a trăit ? S-a văzut că dorește o carte scurtă, moralizatoare. Un om rănit se retrage „în umbră și tăcere" ; va face ca retragerea-i să fie de folos, civilizînd un întreg canton de munte. E o temă simplă și tot-

[17] *Ibidem,* p. 141.

[18] Vezi BERNARD GUYON : *La Création littéraire chez Balzac,* p. 80 și următoarele.

odată măreață. Ar putea aminti de vastele fresce ale lui Goethe. *Vicarul din Wakefield* al lui Oliver Goldsmith a fost primul model la care s-a gîndit la început, vrînd să facă din eroul său un preot. Dar îi lipsește în prea mare măsură cunoașterea îndeaproape a firilor sacerdotale ca să poată însufleți un preot de țară. Mai curînd va plasa în centrul cărții sale un medic. Oare pentru că, în cursul plimbării la Marea Mănăstire, a văzut cum a fost transformat satul Voreppe de un oarecare doctor Rome ? Sau deoarece odinioară, la Isle-Adam, la Villers-La Faye, l-a cunoscut pe doctorul Bossion, binefăcătorul ținutului ? Sau, în fine, pentru că a citit, și tipărit, niște istorioare despre pastorul Oberlin, filozof și filantrop ? Nu e cazul să alegem vreuna din aceste ipoteze ; în fiecare se află un pic de adevăr. Pentru a-l crea pe doctorul Benassis, Balzac amestecă laolaltă, instinctiv, amintiri din adolescență, impresii recente, întîmplări, lecturi. Va veni și ziua în care Benassis va prinde să trăiască prin el însuși, plămădit din toate aceste fantome și îmbogățit cu ideile creatorului său. Va deveni ceea ce ar fi fost Balzac dacă, în loc să modeleze o lume plăsmuită, ar fi transformat o lume reală. „Scriitorii nu inventează niciodată nimic", rostește bucuros Balzac. E adevărat, dar ar trebui adăugat : „Scriitorii nu copiază niciodată nimic".

Balzac va folosi de asemenea, pe un plan secundar, măreție chipuri ale unor soldați ai Imperiului. Napoleon continuă să fie un erou popular ; evocarea *Sa* va sluji „grabnicei vînzări" a cărțuliei de două sute de pagini. Interlocutorul lui Benassis, cel datorită căruia vom afla de opera înfăptuită pe aceste meleaguri de munte, va fi un maior Genestas, inspirat în parte (dar numai în parte) de Periolas, un amic al soților Carraud. Niște bătrîni *grognards* [19] care, după marile bătălii purtate, s-au retras în aceste sate muntenești, vor vorbi despre Împărat. Balzac, mulțumită prietenilor săi de la Saint-Cyr, e bogat în povestiri cu subiecte militărești. Și cine oare îl admiră pe Napoleon mai mult decît el ? Dar cînd pleacă din Aix, la 10 octombrie, *Le Médecin de Campagne* e abia visat, iar *La Bataille*, o vedenie.

[19] *Cîrtitori* — denumire dată ostașilor din vechea gardă a lui Napoleon (n.t.).

Înainte de-a porni în această călătorie s-a justificat față de Zulma Carraud. Nu-i mai purta pică pentru scrisoarea atît de aspră :

Ai fost nedreaptă... Eu, vîndut unui partid de dragul unei femei ?... Un bărbat care de-un an de zile duce o viață neprihănită !... Ai transformat jocurile închipuirii mele în niște monștri... Apartamentul meu este o plăcere, o nevoie, asemenea aceleia de-a avea rufe albe și de-a mă îmbăia. Am dobîndit dreptul de a mă purta în mătăsuri deoarece mîine, de va trebui, mă voi întoarce fără vreo părere de rău, fără vreun suspin, în mansarda artistului, mansarda sa golașă, spre a nu mă pleca unei fapte de rușine, spre a nu mă vinde nimănui. Oh ! nu calomnia un suflet care te iubește și care în clipele grele se gîndește la dumneata cu mîndrie. La sîrguințe mari, excese mari, e cît se poate de firesc [20]...

Cît despre ideile sale asupra cîrmuirii, pentru ziua în care ar dobîndi puterea, îi afirma Zulmei că ar fi liberale, contrar temerilor ei :

Desființarea oricărei nobilimi, exceptînd Camera *pairilor ;* despărțirea clerului de Roma ; hotarele naturale ale Franței ; perfecta egalitate a clasei de mijloc ; recunoașterea adevăratelor superiorități ; scăderea cheltuielilor, sporirea încasărilor printr-o mai înțeleaptă așezare a impozitelor ; învățătura pentru toți, iată principalele puncte ale politicii mele, cărora mă vei afla credincios. Vorbele rostite de mine vor fi în armonie cu faptele mele [21]...

Dar își ruga prietena să păstreze taina acestui program, care i-ar hărăzi ura partidului său. Atunci de ce se alătura acelor oameni ? Deoarece nu putea fi ales fără sprijinul lor. Ducele de Fitz-James îi va procura un loc la Cameră. *Le Médecin de Campagne* îi va procura prieteni. „E o lucrare cu efect binefăcător, demnă de Premiul Monthion *[sic]* [21]..."

Și mai ce ? Să nu-și închipuie Zulma că e cumva sclavul marchizei de Castries. „Îmi spun că o viață ca a mea nu trebuie să stea agățată de fusta vreunei femei ; că trebuie să-mi

[20] BALZAC : *Correspondance,* vol. II, pp. 128—131.

[21] *Ibidem. (Premiul Montyon* — premiu pentru virtute și literatură, decernat anual de Institutul Francez — n.t.)

urmez destinul din plin și să privesc ceva mai sus de brîu [22]."

Balzac către mama sa, 23 septembrie 1832: Socotind totul cu chibzuință, acești bani mă vor conduce la Roma. Călătoresc ca al patrulea în trăsura doamnei de Castries, iar prețul, în care se cuprind toate : mîncare, trăsuri, hanuri, tot, e de o mie de franci pentru drumul de la Geneva la Roma ; sfertul meu e de două sute cincizeci de franci... voi face o călătorie frumoasă în tovărășia ducelui, care mi-e ca un tată. Astfel voi fi peste tot în legătură cu înalta societate. Nu cred să mai dau vreodată de-o asemenea ocazie. El a mai fost în Italia ; o cunoaște și mă va scuti de felurite chipuri de-a pierde vremea, pe lîngă faptul că numele său îmi va deschide multe uși. Ducesa și el se poartă *bine* cu mine [23].

Bine cu el ?... Poate ducele, dar seară de seară marchiza continua să-l concedieze, exasperat de intimitățile amoroase pe care i le îngăduia cu zgîrcenie, continuînd să-i refuze însă dăruirea deplină, deși era cu neputință să nu observe violența dorințelor lui. Cu această Célimène [24] lui Balzac i-ar fi trebuit îndrăzneala marilor *făptuitori*, care nu cerșesc o femeie, ci o iau. Nenumăratele sale gînduri se puteau reduce la acesta : „Lasă-te posedată". La Geneva descinse cu ea la *hôtel de la Couronne*, și crezu neîndoios că o va avea. Dar vai ! La întoarcerea dintr-un pelerinaj la vila Diodati, unde locuise Byron, după o sărutare înșelătoare de promițătoare, ea îi spuse că nu-i va fi niciodată amantă. Reveni spre oraș plîngînd. Suferea din cauza dorințelor sale frustrate și, mai mult încă, a mîndriei sale rănite. De ce să se încăpățîneze ? Fără a-și mărturisi doamnei Carraud eșecul, îi scrise : „Doamne ! Iată-mă acum pradă unor supărări și mai amare... Trebuie să renunț la călătoria în Italia... Am atîtea necazuri că nu mai sînt în stare să-ți pomenesc de ele [25]..."

Avem dovada că argumentul dat Zulmei referitor la abandonarea proiectatei călătorii în Italia („Mama nu mai vrea să

[22] *Ibidem.*

[23] *Ibidem*, pp. 132—133.

[24] Personaj din *Mizantropul* de Molière — tipul cochetei tinere, spirituale și bîrfitoare (n t.).

[25] BALZAC : *Ibidem*, p. 153.

se ocupe de treburile mele la Paris") era fals, deoarece îi scrise tot atunci doamnei Balzac : „Iubita mea mamă, cred că e mai cuminte să mă înapoiez pentru trei luni în Franța... Deci mă întorc, dar nu la Paris, nimeni nu va afla de sosirea mea, și voi pleca în februarie spre Napoli, prin Marsilia și cu un vas cu aburi [26]..." Cu marchiza de Castries nu avusese loc o supărare ; ea continua să-i scrie. Dar îl umilise crunt. Redactă, pentru *Le Médecin de Campagne*, o *Confession du docteur Benassis* [*Spovedania doctorului Benassis*], în care acesta atribuie retragerea sa nevoii de-a fugi de-o femeie fără inimă :

Asta mi-e povestea. Îngrozitoare poveste ! Aceea a unui bărbat care s-a bucurat cîteva luni de întreaga fire, de toate binefacerile soarelui pe meleaguri îmbelșugate, și care își pierde vederea. Da, domnule, cîteva luni de încîntare, și apoi nimic. De ce mi-a dat atîtea prilejuri de sărbătoare ?... De ce m-a numit cîteva zile iubitul ei, dacă urma să-mi răpească acest titlu, singurul de care se sinchisește inima ?... A confirmat totul cu un sărut, acea suavă și sfîntă promisiune... Un sărut nu se șterge niciodată... Oare cînd o fi mințit ? Cînd mă îmbăta cu privirile ei, șoptind un nume dat, păstrat din dragoste [Marie], sau cînd a rupt, de una singură, legătura care unea ambele noastre inimi, care întreținea pe veci două gînduri într-o singură viață ? Pe undeva a mințit... Mă veți întreba : cum s-a întîmplat această îngrozitoare catastrofă ?... În chipul cel mai simplu. În ajun eram totul pentru ea ; a doua zi nu mai reprezentam nimic. În ajun vocea îi era armonioasă și tandră, iar privirea plină de vrajă ; a doua zi vocea îi era aspră, privirea rece, purtarea indiferentă ; peste noapte murise o femeie : cea pe care o iubeam. Cum de s-a întîmplat ? Nu știu... De-a lungul cîtorva ore am simțit cum mă ispitește demonul răzbunării. Puteam s-o fac urîtă de lumea întreagă, s-o las pradă tuturor privirilor, legată de vreun stîlp al infamiei [27]...

Această *Spovedanie* fusese scrisă în plină furie. N-o va insera în versiunea definitivă a cărții, dar o va ține totuși

[26] *Ibidem*, p. 159.

[27] Text citat de MARCEL BOUTERON în *Etudes balzaciennes : La Marquise de Castries et la Duchesse de Langeais*, p. 102. (Paris, Jouve, 1954.)

pe acea aţîţătoare a simţurilor „la stîlpul infamiei", într-un roman care de pe-acum freamătă şi se agită în vîltoarea minţii sale. „Un scriitor îşi ia cum poate revanşa pentru vreo nedreptate a soartei." Dar pînă atunci, încotro s-o apuce? Parisul era plin de creditori. Zulma îi oferi o Pulberărie şi o inimă. Se aştepta la asta : „Cîtă recunoştinţă ţi-am hărăzit citindu-ţi buna şi afectuoasa scrisoare, pe care mă bizuiam de altfel cu credinţa lui La Fontaine mergînd la doamna d'Hervart [28] !..." Şi cu siguranţă că va rămîne o vreme la Angoulême, dar, mai înainte, pasărea lovită din greu se va oploşi la la Bouleaunière, lîngă cea care-i oblojise de fiecare dată rănile, îngerul alb, Laure de Berny.

Aci, lîngă Nemours, a venit să-l vadă editorul Louis Mame ; spera să capete din mîinile autorului manuscrisul romanului *Le Médecin de Campagne*. Balzac n-a fost în măsură să-i arate decît ceea ce avea : începuturile capitolelor. Iar dacă, în ochii săi, o carte concepută era o carte gata alcătuită, editorul era de altă părere în această privinţă. Pentru a-i uşura munca, un prieten al Zulmei, tînărul pictor Auguste Borget [29], mare admirator al lui Balzac, băiat încîntător şi devotat, se oferi să se ocupe de treburile domestice ale bărbatului de seamă şi să vină să locuiască în *rue Cassini*. Borget sosea tocmai la timp s-o schimbe pe Doamna Mamă. Nu va întîrzia nici el să fie doborît de uraganele balzaciene. *Borget către Balzac* : „Furtunile se ţin lanţ, spuneţi dumneavoastră, cu o iuţeală înfricoşătoare. Un lucru mă miră, prietene, şi anume că nu le-aţi prevăzut... Aţi făcut totul spre a atrage norii şi vă miraţi că în cele din urmă cade trăsnetul..."

Rămăsese stabilit ca Balzac să-i dea lunar mamei sale o sută cincizeci de franci. Dobîndă cît se poate de modestă faţă de suma împrumutată. Ea mai avea încă în proprietate o casă (pe *rue Montorgueil*) şi bănească o ducea greu, dar nu era în mizerie. La începutul lui decembrie, Balzac se întoarse în *rue Cassini*, fără să se fi dus la Angoulême. După această

[28] BALZAC : *Correspondance*, vol. II, p. 160. (După o serie de necazuri măneşti, La Fontaine găseşte, în 1693, un adăpost la soţii d'Hervart, financiari bogaţi unde îşi petrece ultimii doi ani ai vieţii — n.t.)

[29] Despre Auguste Borget, vezi LAUGARDIÈRE : *Satellites de Balzac*, în *Mémoires de la Société historique, littéraire et scientifique du Cher*, 1939—1940.

lungă absență, ducea cumplit dorul Parisului. Eugène Sue îi scria cu dezinvoltură din „loja infernală" !

Bunul meu Balzac... Voi răspunde întrebărilor tale, pe rînd. 1) Dragostea ? — Întreţin o damă şi mă distrez, cum îţi povestisem, făcînd-o să mă urască şi să mă considere respingător. — Trebuie să-i fie tare foame ca să mă suporte. — Pe lîngă ea mai am o femeie din lumea mare de care nu prea mă sinchisesc, purtare pe care mi-o întoarce cu vîrf şi îndesat — dar rămînem împreună din obişnuinţă — în definitiv — la vîrsta noastră, le vezi toate prea de jos şi prea pe şleau ca să socoteşti dragostea un scop, o desfătare sau o credinţă [30]...

Cinismul acesta contrasta cu gunguritul *Dilectei,* care evoca duios amintirea şederii la Grenadière, cu doi ani în urmă. Ei şi ? Doamna de Berny îi dăruise o dragoste adevărată, „care trebuia să se sfîrşească [31]". Ea nu mai avea nici urmă de „frumuseţe senzuală [32]". La ce alte consolări putea să se mai aştepte ? Nu-l atrăgeau nici curviştinele, nici amanta cu care lichidase. „O femeie distinsă nu-mi va face avansuri, iar eu, care nu socotesc îndestulătoare nici optsprezece ore de lucru din douăzeci şi patru n-am răgazul să-mi prostituez firea învîrtindu-mă cu maimuţăreli de *dandy* în jurul unei femeiuşti... Căsătoria mi-ar tihni. Dar unde să găsesc o nevastă [32] ?..."

Marea piedică o constituia mizeria în care se afla. De glorie n-ar duce lipsă. Fără îndoială, înfăţişarea nu i se înfrumuseţa. Se îngrăşase şi pîntecele-i proeminent deasupra picioarelor sale scurte îl făcea să semene, din profil, cu silueta asului de pică. Cu toate acestea, Lamartine, care îl întîlni la soţii Girardin, scrise că zborul înaripat al gîndurilor sale te făcea să uiţi de îndată cît de îndesată şi de pătrată îi era baza trupului.

Nu semăna prin nimic cu un om al acestui veac. Văzîndu-l, puteai crede că ai pătruns într-o altă epocă şi că te afli în societatea unuia din acei doi sau trei bărbaţi, nemuritori desigur, al căror centru îl reprezenta Ludovic al XIV-lea... Balzac stătea în picioare în

[30] BALZAC: *Correspondance,* vol. II, p. 171.
[31], [32], [33] *Ibidem,* pp. 215—216.

fața căminului de marmură... Mult din măreția unui Mirabeau, dar cîtuși de puțin greoi ; înzestrat cu atît de mult suflet încît acesta poartă totul cu ușurință, cu vioiciune, ca pe-un înveliș suplu, și nicidecum ca pe-o povară... Acest chip grăitor, pe care nu-ți puteai desprinde privirea, te fermeca și te fascina cu desăvîrșire. Dar trăsătura dominantă a obrazului, mai mult chiar decît inteligența, era bunătatea molipsitoare... Fizionomia aceasta nu era în stare să exprime nici o simțire de ură sau de invidie ; i-ar fi fost cu neputință să nu fie bun. Dar nu era o bunătate indiferentă sau nepăsătoare, ca pe chipul epicurian al lui La Fontaine, era o bunătate iubitoare, înțeleaptă cu ea însăși și cu ceilalți... Întocmai așa era Balzac. Cînd ne așezarăm la masă îl și îndrăgisem [34]...

Și o femeie îl putea îndrăgi. Doamna de Berny și Zulma o știau prea bine. Dar, ca să se căsătorească, voia avere, frumusețe, tinerețe, rang social, iar ca zestre aducea, pe lîngă geniu, care nu e cotat de notari, o sută de mii de franci datorii.

[34] LAMARTINE : *Balzac et ses Œuvres*, pp. 13—18. (Paris, Michel Lévy, 1866.)

XV

STRĂINA ÎȘI FACE APARIȚIA

Mitul coastei lui Adam era că-și făurise o femeie asemenea acelora visate de orice tînăr, astfel că veni la el pe cînd dormea.

BALZAC

DE cîteva luni plutea într-un vis exotic, absurd și încîntător. În uriașa lui corespondență feminină remarcase o scrisoare semnată *Străina*, expediată din Odesa la 28 februarie 1832. Scrisul și stilul evocau „o femeie distinsă" — și chiar ceva mai mult. După o serie de entuziaste elogii referitoare la *Scènes de la Vie privée*, corespondenta îi reproșa că uitase, scriind *La Peau de Chagrin*, tocmai ceea ce determinase succesul *Scenelor*, adică delicatețea simțămintelor. Acea orgie, acele curtezane, acea „femeie fără inimă" dezorientaseră o cititoare mistică, și ea se hotărîse să-i scrie, anonim, autorului. Pentru orice eventualitate, acesta confirmă primirea misivei în *La Gazette de France*, printr-un anunț de care misterioasa-i corespondentă n-a aflat niciodată. La 7 noiembrie, Străina îi scrise din nou :

Sufletul dumneavoastră are o vîrstă seculară, domnule ; concepția sa filozofică pare să se fi format printr-o cercetare îndelungată și desăvîrșită de-a lungul timpului ; dar, pe cîte am aflat, sînteți încă tînăr ; aș dori să vă cunosc și cred că nu-mi e de trebuință : un instinct al sufletului mă face să vă ghicesc făptura ; mi-o închipui, în felul meu, și aș spune : *Iată-l*, de v-aș vedea.

După înfățișarea dumneavoastră nu s-ar zice că aveți o imaginație înflăcărată ; abia cînd vă însuflețiți, cînd se trezește în dumneavoastră focul sacru al geniului, se poate vedea ceea ce sînteți cu-adevărat, și sînteți ceea ce presimt : un om cu totul deosebit în ce privește cunoașterea sufletului omenesc.

Citindu-vă lucrările, mi-am simțit inima tresărind ; ați înălțat femeia la cuvenita-i demnitate ; la ea dragostea e o virtute cerească, o emanație divină ; admir în dumneavoastră acea nespusă sensibilitate a sufletului care v-a făcut s-o înțelegeți [1].

Nu voia să-și destăinuiască numele : „Pentru dumneata sînt *Străina*, și asta voi fi toată viața [2]". Dar îi va scrie, din cînd în cînd, spre a-i reaminti ceea ce era ceresc în el. Presimțea, în autorul ei preferat, „sufletul unui înger", capabil să înțeleagă sufletul de foc din care se credea plămădită. La o depărtare de mii de leghe, dorea să devină conștiința lui și să-i dezvăluie adevărul etern. „Cîteva cuvinte ale dumneavoastră inserate în *La Quotidienne* [3] mă vor încredința că ați primit rîndurile mele și că vă pot scrie fără teamă. Semnați : Pentru S. — H. B. [4]."

Acest mister, acest angelism, acest stil ceresc se potriveau prea bine unor necontenite dorințe ale lui Balzac pentru a lăsa să-i scape o asemenea ocazie. La 9 decembrie 1832, în *La Quotidienne* apăru un mic anunț : *Dl. de B. a primit cele trimise ; abia azi i-a fost cu putință s-o confirme prin acest ziar, și regretă că nu știe unde să adreseze răspunsul.* Drept care corespondenta își dezvălui identitatea. Născută contesa Éveline Rzewuska, dintr-o celebră familie poloneză stabilită în Rusia, se căsătorise, în 1819, cu Wenceslas Hanski, mareșal al nobilimii din Volhinia, cu douăzeci și doi de ani mai în vîrstă decît ea. Cea mai mare dintre surorile ei, Caroline, de-o frumusețe răpitoare, femeie cerebrală, părăsise un prim soț, numărînd cincizeci de ani, Jérôme Sobanski, pentru generalul rus Witt, cu care își ducea viața, pe față, de vreo cincisprezece ani. De-a lungul acestei „legături declarate" cochetase cu Mickiewicz, cu Pușkin, și contribuise la împrietenirea lor. Țarul o socotea periculoasă și tot atît de infidelă

---

[1], [2], [4] BALZAC : *Correspondance*, vol. II, pp. 166—169.

[3] *La Quotidienne* era, pe vremea aceea, singura gazetă franceză neinterzisă de cenzură în Rusia.

în dragoste cît și în politică. Femeile acestei familii vădeau o slăbiciune pentru bărbații de vază. Dar se spunea că mai curînd te poți bizui pe Éveline decît pe Caroline.

Wenceslas Hanski stăpînea, în Ucraina, castelul Wierzchownia, cu un domeniu de 21 000 de hectare, locuit de 3.035 de „suflete". În ochii lui Balzac, noua sa cucerire părea să descindă dintr-un basm oriental. Aducea mîndriei sale revanșa aventurii Castries. S-ar fi zis că întrunea toate cele dorite : tinerețea (doamna Hanska avînd de fapt treizeci și trei de ani, nu mărturisea decît douăzeci și șapte), frumusețea (nu avea nici o îndoială în această privință), bogății fabuloase și un soț vîrstnic. Din cauza acestuia vor fi necesare o serie de precauții. Află curînd un complice în persoana Henriettei Borel, poreclită *Lirette*, institutoarea elvețiană a Annei, singura fată care supraviețuise celor cinci copii aduși pe lume de doamna Hanska. Guvernanta acceptă să primească pe adresa ei, în plic separat, scrisorile trimise de celebrul scriitor romanescei castelane.

Un romancier are o sută de inimi de rezervă. Pentru Străină Balzac își alcătui un personaj cu totul deosebit de rolul jucat față de Eugène Sue și Lautour-Mézeray. Escrocherie sentimentală ? Cîtuși de puțin. Inima tînără, imaginația feciorelnică, simțămintele nevinovate de tandrețe, însuflețirea pe care le zugrăvea alcătuiau un aspect autentic al său. Se află pe pămînt, scria el necunoscutei, niște bieți surghiuniți ai cerului care se recunosc și se îndrăgesc. Ambii făceau parte din acest neam.

În toiul luptei pe care o port, în mijlocul grelelor mele strădanii, al cercetărilor mele nesfîrșite, în acest Paris agitat, unde politica și literatura îmi iau — mie, nefericit și atît de deosebit de autorul pe care-l visează fiecare — șaisprezece sau optsprezece ore din cele douăzeci și patru, am trăit, datorită dumneavoastră, cîteva ore fermecătoare. În consecință, în semn de mulțumire, v-am dedicat cel de-al patrulea volum din *Scènes de la Vie privée*, așezîndu-vă monograma în fruntea ultimei *Scene*, aceea pe care o alcătuiam cînd am primit prima dumneavoastră scrisoare. Dar o persoană care mi-e ca o mamă, și ale cărei capricii sau chiar gelozii trebuie să le respect, a cerut ca această mută mărturie a tainicelor mele sentimente să dispară. Am sinceritatea de-a vă mărturisi atît dedicația, cît și distrugerea ei, fiind încredințat că sufletul vă e îndeajuns de măreț

ca să vă lipsiți de-un omagiu care ar fi întristat o ființă atît de nobilă și de superioară ca aceea al cărei copil sînt, întrucît mi-a fost pavăză și scăpare în vîltoarea amărăciunilor și a naufragiului în care era să pier de tînăr [5]...

Ființa aceea era desigur *Dilecta*. În definitiv, felul mișcător și filial de a prezenta relațiile dintre ei nu era departe de realitate. „Legături eterne și legături rupte." Zugrăvirea vieții sale singuratice și a primejdiilor politice care-l amenințau se dovedea mai puțin veridică: „Instrument al unui partid înfrînt, în curînd reprezentant al tuturor ideilor măreție și religioase, am și devenit ținta unor uri îndîrjite. Cu cît se așteaptă mai mult de la glasul meu, cu atît stîrnește temeri mai mari [6]." Pentru îndeletnicirile sale epuizante și marile sale necazuri spunea că simte nevoia să fie compătimit de-o femeie adorată și respectată. Castelana de la Wierzchownia și-ar putea asuma acest frumos rol. Se simțea ispitită, dar trecu apoi printr-o criză de neîncredere cînd primi cîteva rînduri scrise de altcineva și cu un stil deosebit, într-un plic cu pecete neagră. Această scrisoare venea de la Zulma Carraud, pe atunci în doliu, rugată cîteodată de Balzac să răspundă necunoscutelor sale.

Balzac către doamna Hanska, ianuarie 1833: Vă temeți cumva de zeflemele? Și anume, din partea cui? De la un biet copil, victimă ieri și din nou victimă mîine a pudorii sale de femeie, a timidității, a credințelor ei. Mi-ați cerut socoteală, neîncrezătoare, pentru cele două feluri de scris; dar am tot atîtea feluri de a scrie cîte zile sînt într-un an, fără a fi totuși cît de cît inconstant. Mobilitatea aceasta se datorește unei imaginații care poate închipui totul, rămînînd în același timp feciorelnică [7]...

Nu era o explicație prea verosimilă, dar, trecînd foarte repede la o altă temă, vorbea despre *Louis Lambert*, pe care, în forma actuală, îl considera „un biet avorton", avînd intenția să-l refacă. În momentul acela (ianuarie 1833) era

[5] BALZAC: *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, p. 3. (Paris, Calmann-Lévy, 1899.)
[6] *Ibidem*, p. 4.
[7] *Ibidem*, pp. 6—13.

pe cale să termine o lucrare „cu totul evanghelică și care, după părerea mea, e o *Imitation de Jésus-Christ* [8] poetizată". Era vorba de *Le Médecin de Campagne*, căruia avea să-i urmeze *La Bataille*. Din ultima nu scrisese încă nici o pagină, dar descria în chip magistral viitoarea carte.

Din fotoliul său, un bărbat rece din fire trebuie să poată vedea cîmpia, accidentele de teren, cetele de oameni, evenimentele strategice, Dunărea, podurile, să admire amănuntele și ansamblul acestei lupte, să audă artileria, să se intereseze de aceste mișcări efectuate parcă pe o tablă de șah, să vadă totul, să-l simtă în fiecare încheietură a acestui uriaș trup pe Napoleon, pe care nu-l voi arăta de loc, sau îl voi lăsa doar să fie întrevăzut, seara, străbătînd Dunărea într-o barcă ! Nici un chip de femeie ; tunuri, cai, două armate, uniforme. Tunul bubuie de la prima pagină și amuțește în ultima. Veți citi rîndurile cărții printr-o pîclă de fum, iar ajungînd la sfîrșit, va trebui să fi văzut totul intuitiv, amintindu-vă bătălia de parcă ați fi asistat la ea [9]...

Ce mulțimi avea de manevrat ! Și cît de necesară îi era, „bietului copil" de geniu, vocea curajoasă care să-l călăuzească spre existența bărbătească, „lăsîndu-l totodată să culeagă florile pasiunii drumului". De la prima suflare dorise dragostea unei femei tinere și frumoase. Dobîndise dragostea, dar, ce păcat ! femeia nu mai era tînără. „Te iubesc, necunoscuto, iar ciudățenia aceasta nu e altceva decît urmarea firească a unei vieți mereu pustii și nefericite [10]." Doamna Hanska prinse repede gust de acest joc. Cerea informații despre Balzac de la călătorii care soseau din Franța. Afla că obișnuiește să bea („nu beau decît cafea"), că se întovărășește cu stricați asemenea lui Eugène Sue („Eugène Sue este un tînăr de treabă și amabil, care se laudă că ar fi vicios"), că e monden (da, într-o vreme, după miezul nopții, povestea istorioare la niște prieteni ; dar renunțase, ca să nu se creadă că e un ghiduș de salon) și, de altfel, „marea decepție de care vorbește tot Parisul" (eșecul suferit cu marchiza de Castries) îl obliga, spunea el, la tăcere, singurătate și muncă.

[8] Cunoscută lucrare evlavioasă atribuită lui Thomas a Kempis (sec. XV) (n.t.).

[9], [10] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, pp. 6—13.

E adevărat că, în aceste luni de la începutul anului 1833, Balzac lucra extraordinar de mult. *Louis Lambert* apăruse la 31 ianuarie, imediat sfîrtecat de critici. Era de așteptat. Pentru ca un cititor să fie mișcat de niște abstracțiuni, acestea trebuie să se întrupeze într-o legătură sau într-o povestire. *Louis Lambert* era gîndire în stare brută, asemenea unui diamant neșlefuit și nemontat. Dar credincioasa Zulma plasa această carte, „lăsînd deoparte orice afecțiune, la o mie de sulițe mai sus decît *Faust*-ul lui Goethe". N-ar fi exclus ca, în această părere, afecțiunea să ocupe un loc mai important decît credea doamna Carraud.

Contractele nerespectate îi erau reamintite cu asprime. *La Revue de Paris* solicita pe un ton ridicat nuvelele la care avea dreptul pe baza sumelor plătite lunar. Balzac redactă, în mare grabă, primul episod dintr-o *Histoire des Treize [Istoria celor treisprezece]*, la care se gîndea de multă vreme. Un subiect parcă anume destinat să-i placă. „S-a nimerit să se întîlnească, în vremea Imperiului și la Paris, treisprezece bărbați... toți înzestrați cu o energie îndestulătoare spre a fi credincioși aceluiași gînd, suficient de corecți între ei spre a nu se trăda..." Energie clocotitoare, sete de putere, societăți secrete, teme pe care Balzac le îndrăgise de totdeauna. Tatăl său, francmason, vorbea adesea de forțele oculte. Între francmasoni și muncitorii asociațiilor de calfe [11] se înfiripau legături. „Calfele" întreținuseră în toată Franța o rețea de ajutor reciproc. Datorită *Memoriilor* lui Vidocq, fostul ocnaș ajuns șef al Siguranței, publicul făcuse cunoștință cu solidaritatea criminală și de nezdruncinat a tagmei hoților.

Societățile secrete corespund unei nevoi ancestrale a ființelor omenești. Inițieri și legături magice pot fi regăsite la cele mai îndepărtate civilizații. Mai mult ca oricui, lui Balzac îi plăcea să-și închipuie unul sau mai mulți oameni, asemenea unor zei, stăpîni ai Parisului și ai lumii. Resimți o mare

[11] În original, *ouvriers du compagnonnage* — înseamnă durata stagiului efectuat la un patron și, totodată, asociație de solidaritate a muncitorilor; la rîndul său, între altele, *compagnon* este ucenicul care nu a devenit patron (deci „calfă"), fiind concomitent numele unui grad de demnitate în ierarhia francmasonă (n.t.).

plăcere creîndu-l pe Ferragus, şeful Devoranţilor [12], supraom dur, de neîmblînzit, şi unul din cei treisprezece ; celor care răsfoiau *La Revue de Paris* nu le făcu mai puţină plăcere citirea acestei povestiri fantastice, desfăşurate în lumea şi pe timpul lor. Cele O mie şi una de nopţi pogorau asupra Parisului. Treisprezece răzbunători ai nedreptăţilor rătăceau în el prin străzile cufundate în noapte. Nimeni dintre cei care începuseră *Ferragus* nu mai era în stare să lase cartea din mînă. Prizonieră în fortăreaţa din Blaye, ducesa de Berry citea *Ferragus* şi-l punea pe medicul ei, doctorul Ménière, prieten cu Balzac, să-i scrie autorului pentru a afla cum se termină această poveste diabolică. *Doctorul Ménière către Balzac :* „A plîns, a gemut... Mulţumesc, vrăjitorule, eşti providenţa captivilor [13]." Balzac, încîntat şi măgulit, răspunse : „A fi providenţa captivilor, dragul meu Ménière, e tot ce-i mai frumos pe lume, şi pun mai mult preţ pe consolarea acelor îngeri numite femei, indiferent de cauza pentru care ar suferi, decît pe orice alt fel de glorie [14]".

Anunţa un nou episod din *Histoire des Treize*, şi care va fi intitulat : *Ne touchez pas à la hache [Nu te-atinge de secure [15]]*. Era viitoarea *Duchesse de Langeais [Ducesa de Langeais]*. Romanul urma să fie povestea, transpusă, a eşecului întîmpinat de dragostea sa cu Henriette de Castries. Avea să se răzbune aci, în chip plăsmuit şi feroce, punînd-o pe superba aţîţătoare să fie însemnată de cei treisprezece cu fierul roşu. După care o va salva trimiţînd-o la mănăstirea Carmel (lîngă *rue Cassini* se găsea o mănăstire de carmelite, şi cîntările maicilor răzbăteau pînă la Balzac).

Dar se declara epuizat de „manufactura sa de idei". Pentru ca această muncă îndîrjită să devină posibilă, recurgea, încă de pe vremea mansardei, la excitante, şi îndeosebi la cafea, care goneşte somnul. Cafeaua muritorilor de rînd nu este

---

[12] În original, *les Dévorants* („cei care devorează") — denumire dată „calfelor" (n.t.).

[13] BALZAC : *Correspondance*, vol. II, p. 290.

[14] *Ibidem*, p. 295.

[15] Conform unei legende, în ziua execuţiei lui Carol I, regele Angliei şi al Scoţiei (1600—1649), cei ce asistau la pregătirile călăului încercau tăişul securii cu care avea să fie decapitat regele. Acesta, întrerupîndu-se din rostirea ultimelor cuvinte adresate mulţimii, spuse aspru unuia dintre curioşi : ***Nu te-atinge de secure !*** (n.t.).

eficientă decît pe răstimpul a cincisprezece sau douăzeci de zile. „Din fericire, de-ajuns pentru a scrie o operă", spunea Rossini. Balzac prelungește efectul făcînd băutura mai tare. El a descoperit că : 1) cafeaua mărunțită după procedeul turcesc e mai aromată decît cea măcinată ; 2) că e mai eficientă dacă infuzia e pregătită la rece decît la cald ; 3) că mai pot fi cîștigate încă una pînă la două săptămîni scăzînd cantitatea de apă, procedeu prin care se obține un fel de fiertură concentrată de cafea. Luată pe nemîncate, această cafea inflamează pereții stomacului, îl sucește, îl maltratează în fel și chip. „Din acest moment, totul începe să se agite : ideile pornesc asemenea batalioanelor marii armate pe cîmpul de bătaie și bătălia se dezlănțuie. Amintirile sosesc în ritm de șarjă, fluturîndu-și drapelele ; cavaleria ușoară a comparațiilor se desfășoară într-un minunat galop ; expresiile spirituale vin desfășurîndu-se în tiraliori [16]..." Pe scurt, hîrtia se acoperă cu cerneală, în timp ce bătălia se încheie într-un nor negru. Cartea e terminată, ca și inima scriitorului, de altfel.

Parisul literaților îi sporea oboseala și sila. „Peste tot numai noroi !" Îi povestea Străinei (cu multă inexactitate) despre Victor Hugo, care „căsătorit din dragoste, dăruit cu copii frumoși, se află în brațele unei infame curtezane". În ceea ce-l privea, Cerul îl salvase de aceste mocirle dăruindu-i cîteva inimi nobile : *Dilecta,* doamna din Angoulême (Zulma Carraud), pictorul Auguste Borget, Laure, sora sa, iar acum, iubita Străină. O ! de i-ar scrie !

Te implor, începe de-mi povestește, cu stilul acela atît de *pisicesc,* de nostim, cum îți petreci viața, oră de oră ; fă așa ca să mă simt de față la toate. Descrie-mi încăperile în care locuiești, pînă și culoarea mobilelor... Caută să faci astfel încît, atunci cînd gîndu-mi se va îndrepta spre dumneata, să te întîlnească ; să văd acel război de țesut tapiserii, floarea începută ; să te urmez în toate ceasurile dumitale. De-ai ști cît de des dorește gîndul obosit o tihnă oarecum activă ! Cît îmi e de binefăcătoare acea blîndă visare care începe cu : „În clipa asta ea e aici, privește cutare lucru !" Și eu, care atribui gîndului capacitatea de-a străbate spațiile cu destulă putere ca să

[16] BALZAC : *Traité des excitants modernes,* în *Œuvres complètes,* vol. XXVII, p. 643. (Club de l'Honnête Homme.)

le abolească ! Sînt singurele mele plăceri în mijlocul acestor strădanii continue [17]...

Şi ce mai strădanii ! Biciuit de dorinţa de a ridica un monument uriaş şi totodată de nevoia unor avansuri băneşti, nu mai semnase contracte doar pentru romane, ci pentru serii de romane : *Études philosophiques [Studii filozofice]*, la Gosselin ; *Etudes de Mœurs [Studii de moravuri]*, la Mame. Oricît de miraculoase i-ar fi fost puterile, nu era în stare să-şi respecte angajamentele. Promitea zece volume. Cînd venea clipa să predea o lucrare, deşi scrisese zi şi noapte, nu era gata. Făcea atunci eforturi supraomeneşti :

Către Zulma Carraud : E cazul să-ţi spun că m-am înfundat într-o muncă exhorbitantă [*sic*]. Viaţa mea a devenit ceva mecanic. Mă culc la orele şase ale după-amiezii, asemenea găinilor ; sînt trezit la ora unu noaptea şi lucrez pînă la opt ; la ora opt, mai dorm o oră şi jumătate ; apoi iau ceva nu prea substanţial, o ceaşcă de cafea pură, şi mă înham la căruţa mea pînă la ora patru ; primesc pe cîte cineva, fac o baie sau ies în oraş şi, după cină, mă culc. Va trebui să duc această viaţă timp de cîteva luni ca să nu mă las depăşit de obligaţiile mele. Cîştigul vine încet ; datoriile sînt implacabile şi fixe. Am dobîndit acum siguranţa unei mari averi ; mai am încă de aşteptat şi de muncit trei ani ; am de refăcut, de corectat, de orînduit totul în chip monumental : muncă ingrată, neplătită, lipsită de vreun beneficiu imediat [18]...

Pe de altă parte, femeile se dovedeau avide de un timp atît de preţios. Nu era vorba de doamna de Castries. „O surprinzătoare răceală înlocuieşte treptat ceea ce am crezut a fi pasiune la o femeie care venise spre mine cu oarecare măreţie." Dar, de pildă, ducesa d'Abrantès, care-l întreba dacă nu murise, se plîngea că nu-l vede mai des. Înţeleapta Zulma îl conjura să se ferească de soţii Girardin : „El e un speculator... Ea e seacă... Dacă te-ai afla mereu cu oameni simpli şi cu bun-simţ asemenea nouă, cît de mult ai avea de cîştigat în ce priveşte fericirea, chiar dacă stilul

[17] BALZAC : *Lettres à l'Etrangerè*, vol. I, p. 21.
[18] BALZAC : *Correspondance*, vol. II, pp. 262—263.

povestirilor dumitale ar deveni mai puțin viu [19] !" Prietenii unui scriitor îl sfătuiesc totdeauna să nu se vadă cu nimeni — cu excepția lor. Doctorul Nacquart recomanda, o dată mai mult, odihna. Balzac plecă să petreacă a doua jumătate a lui aprilie și prima jumătate a lui mai 1833 la Pulberăria din Angoulême.

Întorcîndu-se la Paris, a avut de înfruntat pasiuni îndîrjite. O nouă revistă, *L'Europe littéraire [Europa literară]*, punîndu-i la dispoziție paginile ei, luase o participație, publicase o *Théorie de la Démarche [Teorie a mersului]* strălucitoare, lavateriană și pregătea pentru aceeași revistă o *Scène de la Vie de Province [Scenă a vieții de provincie] : Eugénie Grandet*. Supărați de această infidelitate, editorii Gosselin și Mame își fluturau contractele nerespectate. Mame, lăsînd deoparte orice relații de politețe, îl cită pe Balzac în fața tribunalului de comerț. În chip de represalii destul de copilărești, Balzac se duse la tipograful Barbier (fostul său asociat, apoi succesor) ca să strice zațul a ceea ce fusese cules din *Le Médecin de Campagne*. Războiul era declanșat, dar un război în care nu avea decît de pierdut, legea fiind împotriva lui. O rugă pe Laure d'Abrantès să intervină, întrucît i-l prezentase odinioară pe Mame, și era acum editată de el. Ea afirmă că l-a apărat „așa cum o soră și-ar apăra fratele îndrăgit". Ea îi afirmă lui Mame că *Le Médecin de Campagne* va fi cea mai frumoasă carte din lume. În schimb, ar fi dorit ca Balzac să vină s-o vadă în sihăstria ei „la ora cînd nu mai este zi, iar noaptea nu s-a lăsat încă... Vino curînd și, mai ales, bizuie-te pe mine ca pe cea mai bună prietenă a dumitale [20]". Dar nu s-a dus, nici nu i-a mulțumit, ba chiar, cu totul lipsit de logică, a renegat-o pe conciliatoarea pe care-o solicitase.

Balzac către ducesa d'Abrantès : Îmi faceți un prost serviciu vorbind de opera mea acelui infam călău care poartă numele de Mame, pe-al cărui chip se pot vedea sînge și falimente, și care poate adăuga lacrimilor celor pe care i-a ruinat necazurile unui om sărac și muncitor. Nu era în măsură să mă ruineze, deoarece nu am nimic ;

[19] *Ibidem*, p. 261.
[20] *Ibidem*, pp. 340—341.

a încercat să mă ponegrească, m-a chinuit. Dacă nu vin la dumneata e pentru a nu-l întîlni pe acest individ bun de ocnă [21]...

Asemenea vorbe grele nu erau de natură să-i îmbunătățească situația, și arbitrii numiți declarară că n-are dreptate. Se consola cu gîndul la gloria pe care i-o va aduce *Le Médecin de Campagne*, apărut în sfîrșit la 9 septembrie. „Pe legea mea, cred că voi putea să mor cu inima împăcată, am realizat o treabă măreață pentru patria mea. Socotesc că această carte valorează mai mult decît niște legi și niște bătălii cîștigate. Este Evanghelia în acțiune!" *Le Médecin de Campagne* nu era un roman asemănător altora. Doctorul Benassis, medic eminent, care, din motive tainice, a căutat în acest colț pierdut al Alpilor „umbra și tăcerea", călăuzește un vizitator, pe maiorul Genestas, prin satul pe care l-a salvat. Îi prezintă locuitorii: vicarul Janvier, înduioșătoarea Fosseuse (căreia Balzac i-a dat prenumele sacru: Éveline), „Cîrtitorul" Goguelat. Benassis își expune ideile politice, care sînt acelea ale lui Balzac. E ostil sufragiului universal și prorocește că succesele liberalismului burghez vor duce curînd la o luptă îndelungată între burghezie și omul de rînd, care va vedea în ea un fel de nobilime meschină. „Să admitem că în Franța sînt o sută de *pairi*, ei nu vor provoca decît o sută de nemulțumiri." Aboliți *pairia*; toți bogătașii devin niște privilegiați; inegalitatea socială înmulțește nemulțumirile.

În acest roman Balzac se dovedește nu reacționar, ci revoluționar constructiv. Constată scăderea populației la țară, periculoasa sporire a numărului de dezrădăcinați înăcriți. „Un om care voia să fie totodată pictorul fidel al societății franceze din vremea sa și demn de luat drept model nu rămîne indiferent în fața unor asemenea fenomene [22]." Eroul său, Benassis, reușește să însufletească un colțișor de pămînt francez. Cum? Mai întîi, supunîndu-se realității. Trebuie legiferat, nu pentru niște îngeri, nu pentru niște monștri, ci pentru țărani așa cum sînt ei. Asprimea lor se explică prin aceea a vieții lor. Ceea ce e important e de-a le sădi

[21] *Ibidem*, p. 355.
[22] BERNARD GUYON: *Balzac et la Vie rurale*, în *L'Année balzacienne 1964*, p. 240.

în minte spiritul comunitar. Asupra acestui punct, reformatorii de azi sînt de acord cu Balzac : asociere, cooperare, lichidare a fărîmițării terenurilor agricole. Toate acestea nu pot fi îndeplinite fără o lungă răbdare. Pentru a obține un succes de acest gen, spune Benassis, „trebuie găsită în sine în toate dimineţile aceeaşi doză de curaj, aparent cel mai lesnicios, curajul profesorilor care repetă neîncetat aceleaşi lucruri".

Cititorul asistă la veghea ţăranilor. Ghemuiţi în fîn, Benassis şi oaspetele său aud minunate povestiri populare, cum ar fi *La Bossue courrageuse [Neînfricata cocoşată].* Apoi „cîrtitorul" Goguelat „îl povesteşte pe Împărat" : „Vedeţi, prieteni, Napoleon s-a născut în Corsica, insulă franceză, încălzită de soarele Italiei..." Şi gigantica epopee se desfăşoară, cu o poezie naivă. Acest lung episod n-are nici o legătură cu subiectul cărţii. S-ar putea chiar să fi fost scris pentru faimoasa *La Bataille ;* dar a obţinut, ca atare, un succes imens şi de cîteva ori a fost editat separat. În fine, Genestas primea spovedania doctorului Benassis ; se ştie că există două versiuni ale acesteia ; în prima, scrisă pe vremea cînd îi purta pică doamnei de Castries, o cochetă îl adusese la disperare pe medicul de ţară ; în a doua, ispăşeşte, prin însingurarea sa, o greşeală de tinereţe care a provocat nefericirea a două fete. Cartea, prea puţin coerentă, e totuşi foarte captivantă.

Zulma Carraud lăuda *Le Médecin de Campagne :* „În sfîrşit ! Îmi place să te văd producînd în felul acesta... Aci nu e vorba de *spirit,* şi de aceea îmi pare atît de frumos [23]." Tocmai de aceea cartea nu-i atrase pe cititori şi pe critici. Femeile nu găseau în ea ceea ce obişnuiau să caute în Balzac. Adversarilor politici le venea la îndemînă. *Balzac către doamna Hanska :* „Aci toate ziarele atacă *Le Médecin de Campagne.* Se înghesuie care mai de care să-şi înfigă pumnalul." Foiletoniştii spuneau că Balzac se pricepe la lucrări forestiere, la economie rurală şi la administraţia paternă a unei comune, dar că de la el aşteptau *un roman,* şi nu un ghiveci de igienă, de politică şi de morală. Balzac le ţinu piept. Era convins că într-o bună zi va domina lumea intelectuală a Europei, asemenea lui Voltaire ; convins că cititorul găseşte, în *Le Médecin de Campagne,* Evanghelia în

[23] BALZAC : *Correspondance,* vol. II, p. 367.

acțiune ; convins că romanul va obține Premiul Montyon. Academia Franceză, greșind, hotărî altfel.

Într-o prefață pe care n-a publicat-o, Balzac a afirmat că nu-și semnase cartea spre a *nu* obține Premiul Montyon : „Dacă neprevăzute întîmplări academice l-ar face să obțină o sumă... amorul său propriu ar suferi ; ar socoti că a scris vreo nerozie, cînd de fapt avea ambiția de-a încălzi, ici-colo, cîteva suflete destul de simple ca să le emoționeze poezia pedestră a binelui..." Dar, tot bătîndu-și joc de virtuoasa neghiobie a răposatului Montyon, era scîrbit de primirea făcută unei lucrări de care se îngrijise atît de mult și voia să părăsească Parisul.

Spre a se consola, dori în sfîrșit s-o cunoască pe Străină. Ea reușise să-l determine pe bătrînul ei soț s-o aducă în Elveția, la Neuchâtel, orașul natal al guvernantei Henriette Borel. La vremea aceea, cînd călătorea, orice rus foarte bogat își tîra curtea după sine. Anna Hanska, institutoarea ei, două rude bătrîne, servitorimea, întreaga Wierzchownia se instală în clădirea Andrié, vizavi de *hôtel du Faucon*, la Neuchâtel. Așteptîndu-l aici pe Balzac, Străina îi scria că se teme de el. Se povesteau atîtea ! Nu era oare un prefăcut, un rece și iscusit urzitor de intrigi ? *Balzac către doamna Hanska :* „O, dragostea mea necunoscută, nu te feri de mine, nu crede nimic rău despre mine ! Sînt un copil, asta-i tot, un copil mai frivol decît îți închipui ; dar neprihănit ca un copil, și iubitor asemenea unui copil... Femeia a fost visul meu, și n-am întins vreodată brațele decît spre niște iluzii [24]..." Da, va veni ; după atîtea lupte avea nevoie de odihnă ; își va lua alt nume, de pildă marchizul d'Entragues. „Oricine s-ar feri de domnul de Balzac, dar cine oare îl cunoaște pe domnul d'Entragues ? Nimeni !" Îi venea atît de lesne să trăiască în imaginație încît descria deja întîlnirea : „Văd lacul dumitale și intuiția mea e uneori atît de puternică încît sînt sigur că, văzîndu-te cu-adevărat, voi spune «*Ea* e !» *Ea*, dragostea mea, ești tu [25] !..."

S-a ivit un minunat pretext care să-i justifice călătoria fără a trezi bănuieli. Avusese ideea unei afaceri uriașe : vînzarea unor volume a cîte un franc în abonament, pe

[24] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, pp. 34—35.
[25] *Ibidem*, p. 41.

scurt, un fel de „club al cărții". Ar fi urmat să apară un roman pe lună ; tirajele aveau să fie uriașe ; găsise de pe-acum asociați. Oferi acțiuni Zulmei, lui Surville. Dar se cerea o hîrtie specială, subțire și trainică, imitînd hîrtia de China, și care urma să fie fabricată la Besançon. Nimic mai simplu decît să facă o săritură de la Besançon la Neuchâtel ! Întîlnirea ca atare părea mai puțin lesnicioasă. Nu știa decît că Străina locuiește la *hôtel du Faucon*. Cum s-o recunoască ? Zece ani mai tîrziu (la 29 februarie 1844) îi aminti de clipa în care o văzuse din depărtare, pentru prima oară.

Oh ! Nu știi încă ce s-a petrecut în mine cînd, în fundul acelei curți, ale cărei pietricele, pînă și cele mai mici, mi-au rămas gravate în amintire, ca și lungile sale straturi de flori, ca și șoproanele sale, am văzut un chip la fereastră !... Nu mi-am mai simțit trupul și, cînd ți-am vorbit, eram buimac. Acea buimăceală, acel torent care, în impetuozitatea lui, își întîrzie cursul spre a se dezlănțui cu mai multă furie, a durat două zile. „Ce-o fi gîndind oare despre mine ?" a fost întrebarea unui nebun pe care-o repetam îngrozit [26]...

Ea purta, în ziua aceea, o rochie de catifea mov-închis, iar culoarea preferată a lui Balzac era violetul. Din momentul sosirii sale la Neuchâtel îi trimisese, folosind tainica bunăvoință a Henriettei Borel, o scurtă scrisoare :

Mă voi găsi pe promenada foburgului între orele unu și patru. Voi rămîne acolo în tot acest răstimp să privesc lacul, pe care nu-l cunosc. Pot sta aici cît timp te vei afla și dumneata. Trimite-mi un bilețel pentru a-mi spune dacă îți pot scrie aici fără nici o grijă, la post-restant, deoarece n-aș vrea să-ți provoc nici cea mai mică neplăcere și spune-mi, te implor, numele dumitale exact.

Mii de vorbe dulci. De la Paris și pînă aici n-a fost frîntură de timp în care să nu te am în minte, și-am privit spre *Val de Travers* cu gîndul la dumneata. E încîntător acel dîmb [27].

Conform tradiției, pe promenada aceea a zărit o doamnă care citea. Ea lăsase să-i cadă batista. Balzac se apropie ; romanul din mîinile ei era scris de el. Constatarea făcută

[26] *Ibidem*, vol. II, p. 319.
[27] *Ibidem*, vol. I, pp. 44—45.

reciproc, că sînt făpturi în carne și oase, după o corespondență exclusiv cerească, a constituit un moment impresionant. Deși ea spusese, în prima ei scrisoare : „Înfățișarea dumitale nu lasă să se presimtă arzătoarea-ți imaginație", nu se aștepta la acest omuleț rotunjor, știrb, prost pieptănat, dar, așa cum se întîmpla de fiecare dată, chipul inteligent, privirea înflăcărată, bunătatea zîmbetului, impetuozitatea povestirilor o făcură să uite de îndată primul șoc. Nu se află pe lume, gîndea ea, ființă mai însuflețită, nici mai spirituală. În ceea ce-l privește, Balzac zări o femeie cu forme impunătoare și voluptuoase, cu fruntea bombată, gîtul nițel prea gras, cu o gură senzuală. Avea „un aer de dăruire și demnitate, o expresie trufașă și lascivă", un accent exotic care i se păru captivant. Ar fi divinizat-o oricum, dar avu o surpriză plăcută. Cui să-i destăinuie fericirea sa, dacă nu bunei sale surori din copilărie, confidenta necazurilor și a bucuriilor ?

Balzac către Laure Surville, 12 octombrie 1833 : Am găsit acolo tot ce poate măguli nenumăratele vanități ale acelui animal numit bărbat, poetul fiind, fără îndoială, specia cea mai vanitoasă ; dar ce vorbesc eu de vanitate, nu, nu e cîtuși de puțin vorba de așa ceva. Sînt fericit, foarte fericit cu gîndul, fără vreo rea intenție, deocamdată. Vai ! un soț blestemat nu ne-a slăbit o clipă vreme de cinci zile. Circula între fusta soției sale și haina mea. Neuchâtel e un orășel în care o femeie, o străină ilustră, nu poate face un pas fără să fie zărită. Parcă stăteam pe jeratic. Nu mă împac cu constrîngerea.

Principalul e că avem douăzeci și șapte de ani, că sîntem surprinzător de frumoasă, că avem cel mai frumos păr negru de pe pămînt, pielea suavă și încîntător de fină a brunelor, că avem un amor de mînuță, o inimă de douăzeci și șapte de ani, naivă, o adevărată doamnă de Lignolle, imprudentă pînă la a mi se arunca de gît de față cu toți. Nu-ți vorbesc de bogățiile uriașe ; ce înseamnă ele în fața unei asemenea capodopere de frumusețe, pe care n-o pot compara decît cu prințesa de Bellejoyeuse, dar infinit superioară acesteia. O privire leneșă, care cînd se ațintește asupra ta capătă o voluptuoasă splendoare. Eram îmbătat de dragoste...

Doamne, ce frumos e acel *Val de Travers,* cît e de încîntător lacul de la Bienne ! Îți dai seama, desigur, că acolo l-am trimis pe soț să vadă de dejun. Dar ne găseam în raza privirilor sale, astfel încît prima sărutare de dragoste a fost dăruită pe furiș, la umbra

unui falnic stejar. Apoi, întrucît soțul e pe cale să împlinească șaizeci de ani, am jurat să aștept, iar *ea*, că-mi va rezerva mîna, inima ei. Nu-i oare fermecător să smulgi din Ucraina un soț care arată a zdrahon și să faci șase sute de leghe spre a veni în întîmpinarea unui iubit care n-are de făcut decît o sută cincizeci, monstrul [28] ?...

Soțul (un boier cu ochelari și guler de blană) acceptase prezența (întîmplătoare) a ilustrului autor și se atașase desigur de el. Wenceslas Hanski arăta cam suferind ; ideea unei căsătorii, relativ apropiate, cu viitoarea sa văduvă, nu părea prea neverosimilă. Și ce căsătorie ! O adevărată suverană, domnind peste mii de șerbi. Își făcură promisiuni reciproce. Vizitară împreună, pe lacul de la Bienne, insula Saint-Pierre, cu maluri abrupte, împădurite. Se înțeleseră pe dată că, spre Crăciun, Balzac îi va întîlni pe soții Hanski la Geneva. Căci trebuiau să ajungă la o încheiere. Iar de data aceasta, spre deosebire de doamna de Castries, *ea* era aceea care-i reproșa că se mulțumise cu un sărut.

Răutăcioaso ! N-ai văzut oare în privirile mele tot ce doream ? O, fii liniștită, am simțit și eu toate dorințele pe care e grijulie să le stîrnească o femeie îndrăgostită ; și dacă nu ți-am spus cu cîtă patimă doream să vii într-o dimineață, e pentru că am tras prosteşte în gazdă. Numai în casa asta exista un pericol. În altă parte poate că ar fi fost cu putință. Dar la Geneva, o, îngerul meu adorat, la Geneva voi avea pentru iubirea noastră mai mult spirit decît le-ar trebui la zece bărbați ca să fie spirituali [29]...

Ea îl găsise cam vulgar. Dar simțise că miraculoasa vitalitate a lui Balzac merita toate iertările ; formidabila poftă a unui căpcăun, manifestată atît față de-o femeie frumoasă, cît și față de-un fruct frumos. Opera părea superioară omului, mai măreață, mai profundă ; cu siguranță că era doar o înfățișare exterioară. Omul zămislise opera.

La înapoiere, călătoria a fost neplăcută ; nu reușea să se împace cu diligențele ; a fost tratat ca un colet și sosi plin de vînătăi, pentru ca la Paris, ca de obicei, să se lovească de

[28] BALZAC : *Correspondance*, vol. II, pp, 389—392.
[29] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, p. 47.

dificultăţi financiare. „Am găsit aci totul *mai rău* decît mă aşteptam. Cei care îmi sînt datori şi care-mi dăduseră cuvîntul de onoare că vor plăti n-au făcut-o. Dar mama mea, pe care o ştiu strîmtorată, a fost de-un devotament sublim[30]." Apăruse o speranţă : doamna Charles Béchet, fiica editorului Béchet, şi văduva lui Pierre Adam Charlet, care preluase întreprinderea, femeie încîntătoare şi bogată, se oferi să cumpere, pentru o ediţie colectivă, douăsprezece volume din *Etudes de Mœurs*, care urmau să cuprindă o retipărire a acelor *Scènes de la Vie privée* şi, ca lucrări originale, cîteva *Scènes de la Vie de Province* şi nişte *Scènes de la Vie parisienne [Scene din viaţa pariziană]*, totul pentru douăzeci şi şapte sau treizeci de mii de franci, sumă enormă. „Asta-i va face să urle pe toţi leneşii, pe bîrfitori, pe literaţi !... Iubita mea Ève, afacerea-i încheiată ! Vor crăpa toţi de invidie !" Acest minunat contract îi va permite să-şi plătească toţi creditorii (cu excepţia Doamnei Mame, bineînţeles, care era de acord să aştepte) şi să-l despăgubească pe „călăul" Mame, care *îşi* cerea livra de carne : *Les Trois Cardinaux [Cei trei cardinali]* sau despăgubirea respectivă.

Pentru a încheia volumul al II-lea din *Scènes de la Vie de Province*, doamna Béchet îi ceru, urgent, optzeci de pagini suplimentare. Balzac a fost obligat să scrie, într-o singură noapte, o scurtă nuvelă : *L'Illustre Gaudissart [Faimosul Gaudissart]*. Nu-i dădea prea multă importanţă. Nu era decît o siluetă de comis-voiajor, unul din acele „tipuri contemporane" cu care popula, cu o surprinzătoare fecunditate, paginile din *La Mode* sau din *La Caricature*. Dar *Gaudissart*, al cărui nume aduce a *gaudisserie*[31] şi a *gaudriole*[32], avea să se bucure de-o viaţă îndelungată. Comis-voiajorul îşi are importanţa sa în istoria societăţii burgheze. Nu este el oare „veriga care leagă satul de capitală", omul care impune noutăţile pariziene rutinei provinciale ? Cu începere din 1830 nu mai plasează doar pălării, pînzeturi şi „articole de Paris", ci idei. *Le Globe*, gravă gazetă saint-simonistă, citită de Goethe, la care scrie Sainte-Beuve, îşi datorează mulţi abo-

[30] *Ibidem.*
[31] Luare în zeflemea (n.t.).
[32] Glumă cam deşucheată, desfrîu (n.t.).

nați calamburilor, înfățișării monahale și vervei rabelaisiene a lui Gaudissart, neasemuit călător, model al speței sale.

Dedicația neașteptată a acestei nuvele piperate se adresa marchizei de Castries. El îi trimisese totuși o scrisoare furioasă, plină de sentințe severe. Tandra primire pe care i-o făcuse Străina fusese oare, prin contrast, cauza care redeșteptase vechi mînii ? Fapt e că ea s-a simțit răscolită : *Marchiza de Castries către Balzac :* „Ce scrisoare oribilă mi-ai trimis ! Nu-mi pot închipui femeia care o merită ! Nu-mi pot închipui bărbatul care a gîndit-o. M-ai îndurerat ; o fi oare cazul să-mi cer scuze ? Fac rău scriind sub impresia care nu-mi dă pace. Zdrobești o inimă deja zdrobită [33]..."

Se lăudă față de Străină că i-o sacrificase pe doamna de Castries. În realitate, cearta se potoli și reînnodară o prietenie vijelioasă. Între timp, nefiind în stare să reziste vreunei ispite, în viața sa mai figura în acel moment, pe lîngă doamna de Berny, credincioasă, neliniștită și bolnavă, o tainică intrigă cu „o făptură drăguță, ființa cea mai naivă, picată din cer ca o floare ; care mă vizitează pe furiș, nu pretinde nici corespondență, nici atenții deosebite, și care spune : «Iubește-mă un an ! Eu te voi iubi toată viața»[34]." Această floare a cerului se numea Marie-Louise-Françoise Daminois, măritată cu Guy du Fresnay, dintr-o bună familie din tagma judecătorească. În 1833 avea douăzeci și patru de ani și aștepta un copil de la Balzac. Romanul la care lucra pe atunci, *Eugénie Grandet*, îi este dedicat :

CĂTRE MARIA. — Fie ca numele dumitale, dumneata al cărei portret constituie cea mai bogată podoabă a acestei cărți, să figureze aci asemenea unei ramuri binecuvîntate de cimișir, culeasă de pe nu se știe ce fel de arbust, dar fără îndoială sfințită prin mijlocirea credinței, și mereu verde, reînnoită, de mîini pioase, pentru ocrotirea casei [35].

Dacă portretul Eugéniei Grandet e acela al Mariei Du Fresnay, ne-o putem închipui pe aceasta : „Eugénie, mare

[33] BALZAC : *Correspondance*, vol. II, p. 400.
[34] *Ibidem*, p. 390.
[35] BALZAC : *Eugénie Grandet*, „Pléiade", vol. III, p. 480.

și voinică, n-avea nimic din drăgălășenia care place celor mulți", dar un artist găsea în ea frumusețea greacă purificată de suavitatea simțământului creștin ; înapoia unei frunți calme, o lume de dragoste și o noblețe înnăscută care se ignorează. O imaginație puternică excelează în a înfrumuseța totul.

Eugénie Grandet urma să fie o *Scène de la Vie privée*, clădită în jurul unui peisaj surprinzător de balzacian : moș Grandet. Opera aceasta, care rămîne, din motive estetice (simplitate a construcției, unitate a subiectului) și din motive sentimentale (frumoasa iubire a Eugéniei, fidelitatea lunganei Nanon), una dintre cele mai celebre ale lui Balzac, nu era, după părerea autorului, decît o „mică nuvelă reușită, ușor de vîndut", cîtuși de puțin comparabilă cu *Louis Lambert*. Privință în care Balzac greșea. Totul, în această frumoasă carte, îl interesa pe cititor : afacerile întreprinse de bătrînelul Grandet, inteligibile și verosimile ; lupta stîrnită, între două clanuri, pentru mîna moștenitoarei ; zugrăvirea acelui interior, cu puternicele contraste de umbră și lumină între dîrzenia bătrînelului, cucernicia soției sale, generozitatea fiicei sale ; în fine, și mai ales, caracterul lui Grandet, unul dintre acei oameni noi a căror ascensiune luminează istoria vremii lor.

„Viața zgîrcitului este o neîncetată exercitare a puterii omenești", spunea Balzac. De aci provine poate extraordinarul interes pe care-l stîrnesc avarii creionați în chip iscusit. Dar Grandet este mult mai mult decît un zgîrcit : „e un om care se pricepe să cîștige bani" și pentru care problemele bănești au, desigur, întîietate asupra simțămintelor. Grandet nu e mișcat de faptul că nepotul său a pierdut un tată foarte iubit, dar îl plînge pe acest tînăr că și-a pierdut averea. Furnizor al armatelor, a achiziționat, „ungînd cu miere" pe un îndîrjit republican, minunate pajiști aparținînd unei comunități religioase. Asemenea lui Bernard-François Balzac, se spunea că „are o slăbiciune pentru ideile moderne", în realitate slăbiciunea sa manifestîndu-se doar față de vița de vie. Primar la Saumur, a obținut ca locuința lui și bunurile sale funciare să fie cadastrate foarte avantajos. Restaurația procură aviditații sale un element nou : Renta. În 1814 au putut fi cumpărate titluri de 5% cu patruzeci și cinci de

franci, vînzîndu-le cu o sută de franci, șase ani mai tîrziu. Grandet „a mizat pe Restaurație" așa cum „mizase pe Revoluție". Acest roman explică, mai limpede decît o lucrare tehnică, mecanismul prin care au luat naștere marile averi ale noii burghezii [36]. Din acest aluat au fost plămădiți, în toate vremurile, meseriașii care devin milionari. Rapiditate a concepерii, rapiditate a realizării, economie de sentiment, toate la un loc constituie un fel de geniu necruțător.

Autorul o plasase pe *Eugénie Grandet* la Saumur ; romanul s-ar fi putut petrece la fel de bine la Tours, la Vouvray. S-a încercat găsirea unor modele localnice, dar Balzac a vizitat Saumur o singură dată, și doar pentru cîteva ore. „Nu a împrumutat de la oraș decît elementele unui decor autentic [37]." Existența mai multor lacune dovedește că povestea se desfășoară mai curînd în regiunea Tours. Probabil că Balzac, pentru a-l zugrăvi pe Grandet, a luat cîteva trăsături de la domnul de Savary, cumnatul lui Margonne. Dar mai trebuie oare repetat că un personaj de roman nu este niciodată, dacă romancierul își cunoaște meseria, portretul unui singur model ?

Zulma Carraud nu-l găsi pe Grandet verosimil. Mai întîi era prea bogat, spunea ea ; nici un fel de economii, nici un fel de zgîrcenie nu-i puteau da unui dogar o asemenea avere. Balzac răspunse : „Faptele nu-ți dau dreptate. La Tours se găsește un băcan cu tarabă care are opt milioane ; domnul Eynard, simplu vînzător ambulant, are douăzeci... Totuși, în viitoarea ediție, voi micșora averea lui Grandet cu șase milioane [38]." Laurei, care făcea aceleași obiecții : „Păi, prostuțo, din moment ce povestea e adevărată, vrei să înfrumusețez adevărul ?" Zulma afirma de asemenea că personajul era „prea izbitor" și adăuga : „În provincie nimic nu e izbitor". Dar Balzac căuta mai puțin asemănarea decît efectul. Unul este punctul de vedere al autorului, altul acela al cititorului. Ceea ce urmărise să arate era, o dată în plus, puterea

[36] Vezi PIERRE-GEORGES CASTEX : Prefață la *Eugénie Grandet*. (Editura Garnier.)

[37] PIERRE-GEORGES CASTEX : *Aux Sources d'Eugénie Grandet*, în *Revue d'Histoire littéraire de la France*, ianuarie-martie 1964, pp. 73—94.

[38] BALZAC : *Correspondance*, vol. II, p. 466.

distrugătoare a unei idei fixe, care reușește să dezbine o familie.

Periculoasa putere a gîndirii mai fusese tema centrală a filozofiei lui Balzac de pe vremea colegiului din Vendôme ; colegul său, Barchou de Penhoën, devenit un filozof de vază, putea s-o confirme. Inventatorii și avarii îl fascinau prin intensitatea pasiunilor lor. Dar pînă atunci exploatase două filoane separate : romanul filozofic (*La Peau de Chagrin, Louis Lambert*) și *Scènes de la Vie privée*. În operele sale din 1832—1833 (*Ferragus, Eugénie Grandet*) realizează o sinteză [39]. Fiecare povestire e de sine stătătoare, dar fiecare carte face parte din întreg. În străfundurile încă prost luminate ale minții sale, Balzac începe să întrevadă viitoarea operă : va zugrăvi în ea toate stările ; își va instala eroii într-un mediu social de-o construcție robustă, în orașe a căror structură o va analiza, într-o lume unitară în care latura fizică și cea morală nu vor fi decît două aspecte ale aceleiași realități. De unde lungile sale dizertații despre Paris, despre Saumur ; despre mersul unei femei cumsecade, despre economia de energie a unui avar. Un roman dramatic, și pe care nu-l poți lăsa din mînă, cuprinde un tratat pe marginea teoriilor lui Lavater sau un eseu asupra arhitecturii. Pornind de la un os, Cuvier reconstituia un animal ; Balzac, pornind de la un obiect, de la o casă, reconstituie oamenii, orașele și națiunile.

Surprinzător e faptul că cel mai profund scriitor al vremii sale nu reușea decît extrem de greu să fie luat în serios de critică. „E lucru sigur, afirma Pelletan, că domnul de Balzac n-a scris niciodată un roman bun." Pentru a obține articole în care să i se recunoască măiestria, trebuia să le scrie sau să le inspire. Sainte-Beuve și toți criticii „importanți" îl tratau cu o condescendență disprețuitoare. Victor Hugo le impunea prin noblețea tonului, alegerea subiectelor, prin prezența sa olimpiană. Balzac nu încăpea în cadrele epocii. Zugrăvind viața de toate zilele, afacerile bănești, dramele simțurilor, era considerat trivial, vulgar, iar chipul său hilar, ținuta, agitația sa păreau să confirme această apreciere.

---

[39] Vezi MAURICE BARDÈCHE : *Balzac romancier*, p. 294 și următoarele.

Remarcabil e faptul că atinge perfecțiunea artei sale atunci cînd își uită sistemul. Va aduce de cîteva ori în scenă gînditori, pictori, muzicieni, care se consumă tot căutînd sensul universului, și care eșuează prin exagerarea înaltelor lor ambiții. S-ar fi îndreptat spre aceeași catastrofă, dacă s-ar fi încăpățînat să-și expună filozofia cu o insistență prea explicită. Pentru a conjura acest pericol, trebuie să se cufunde iarăși în real. A fost salvat în ziua în care a recunoscut că cel mai bun mijloc de expresie constă în a-și îmbrăca ideile în viață concretă. Louis Lambert a murit de tînăr ; moș Grandet va fi nemuritor.

XVI

CĂUTAREA ABSOLUTULUI

Vanitatea, în lipsa căreia dragostea e foarte firavă, îi susţinea pasiunea.

BALZAC

DOREA cu înfocare s-o găsească pe doamna Hanska la Geneva. Pe această cucerire, deocamdată platonică, va pune acolo, în sfîrşit, pecetea posesiunii, cerută totodată de dragostea şi de amorul său propriu. Începuse s-o tutuiască : simbolul dintîi al intimităţii totale. „Pe curînd, deci. Datorită muncii, timpul care ne desparte îmi va părea scurt. Ce zile frumoase, acelea de la Neuchâtel ! Vom face pelerinaje acolo, aşa-i [1] ?..." Dar înainte de a întreprinde o călătorie lungă avea de aranjat, la Paris, „treburile mercantile". Contractul cu văduva Béchet nu rezolva totul. *Doamnei Hanska, 29 octombrie 1833 :* „Draga mea Ève, am de plătit joi patrucinci mii de franci şi, literalmente vorbind, n-am un ban. Sînt mici bătălii cu care m-am obişnuit [2]..." Ève, timidă, oferă o mică sumă. (Nu dispunea decît de banii ei de buzunar ; averea aparţinea soţului ei.) „Înger iubit, fii de o mie de ori binecuvîntată pentru picătura ta de apă, pentru propunerea ta ; pentru mine reprezintă totul şi de fapt nu e nimic. Înţelegi ce reprezintă o mie de franci, cînd e nevoie de zece mii pe lună [3]..."

[2], [3] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, pp. 49, 65 66 72, 74, 88 şi 89.

„Să lăsăm banii ăştia amăriţi." Dacă Eva sa se dovedea de o generozitate prudentă, în schimb îl sîcîia cu o gelozie preventivă. Şi pe ce, pe cine putea fi oare geloasă, Dumnezeule ! Pe doamna de Castries ? „Sîntem în relaţii foarte reci [4]." Pe doamna Récamier ? Ciudată idee ! „Există relaţii de politeţe datorate femeilor de oarecare rang pe care le-ai cunoscut, dar nu cred ca o vizită la doamna Récamier să se numească *relaţii* [5]." Cum de îndrăznea ea să-i reproşeze întîrzierea călătoriei spre Elveţia, cînd se omora muncind spre a grăbi întîlnirea lor ? „Îmi vînd cîţiva ani de viaţă spre a veni la tine[6]..." La 20 noiembrie mai avea de scris o sută de pagini din *Eugénie Grandet ;* de terminat *Ne touchez pas à la hache* (care avea să devină *La Duchesse de Langeais) ;* de scris *La Femme aux yeux rouges (La Fille aux yeux d'or)* [*Femeia cu ochii roşii (Fata cu ochi de aur)*]. „Voi sosi mort... Ieri mi s-a fărîmat fotoliul, tovarăşul meu de veghe. E al doilea fotoliu pe care l-am deşelat de cînd a început bătălia pe care-o port [7]..." Dar găsise cel mai minunat dintre subiecte pentru munca sa de la Geneva. Iată : în ziua de duminică 17 noiembrie fusese la Théophile Bra, un sculptor, văr al prietenei sale Marceline Desbordes-Valmore :

Am văzut acolo cea mai frumoasă capodoperă din cîte există. Este *Maria ţinînd în braţe pruncul Isus, adorat de doi îngeri...* Am conceput acolo cea mai frumoasă carte, un volumaş a cărui prefaţă va fi *Louis Lambert,* o operă intitulată : *Séraphita.* Séraphita ar reprezenta cele două firi întrupate într-o singură făptură, ca *Fragoletta,* dar cu deosebirea că presupun această creatură a fi un înger ajuns la ultima sa transformare şi sfîşiindu-şi învelişul spre a se ridica la ceruri. E iubit de un bărbat şi de o femeie cărora le spune, luîndu-şi zborul spre ceruri, că au iubit, şi unul, şi altul, dragostea care-i lega, văzînd această iubire în el, înger întrutotul neîntinat ; şi le dezvăluie pasiunea lor, le lasă dragostea, în timp ce se îndepărtează de mizeriile noastre pămînteşti. De-mi va fi cu putinţă, voi scrie această carte frumoasă la Geneva, în apropierea ta [8]...

Marceline Desbordes-Valmore, poetă tandră şi tînguitoare, soţia unui actor mediocru, amanta lui Latouche, era prietenă

[4], [5], [6], [7] *Ibidem,* pp. 72, 74, 88 şi 89.
[8] *Ibidem,* p. 89.

cu Balzac din 1883. „Sîntem din aceeași țară, doamnă, din țara lacrimilor și a mizeriei [9]." N-ar fi scris această frază lui Eugène Sue ; fiecare cu adevărul său. Marceline i-l prezentase pe Bra, ca și ea din Douais, artist minor, dar personaj ciudat care s-a însurat cu două somnambule la rînd ! Bra, asemenea lui Balzac, se interesa de swedenborgieni, de androgini, de cohortele cerești. Acesta era climatul spiritual în care își concepuse grupul cu Fecioara și îngerii, în care Balzac recunoscu „un geniu sublim".

Grupul lui Bra trezise în mintea lui Balzac, nerăbdător s-o farmece pe Străină, cel mai straniu dintre romane. Unul dintre îngeri va fi el însuși, iar celălalt, Èveline ; din unirea lor se va naște ființa dublă : Séraphitus-Séraphita, totodată bărbat și femeie ; înlănțuiți pe pămînt din dragoste, „e vorba pentru fiecare de a elibera creatura îngerească întemnițată în ființa sa carnală [10]". Androginul fusese din totdeauna unul din miturile îndrăgite de Balzac ; bărbatul aduce inteligența, femeia frumusețea ; bărbatul mișcarea, femeia stabilitatea ; devin, literalmente, *un singur* trup și se înalță la ceruri ca o singură ființă, după ce s-au înveșmîntat cu forma lor îngerească.

Iată opera pe care o hărăzea divinei Străine. Nu era o carte ușor de scris. Înălțarea finală trebuia să semene unui cînt al lui Dante. Pentru a-l dezrădăcina pe cititor și a-l plasa, de la bun început, într-un decor feciorelnic, va plasa cartea în Norvegia ! Va începe „într-o bună dimineață, în care soarele strălucea în sînul acestui peisaj, aprinzînd focurile tuturor diamantelor efemere produse de cristalizarea zăpezii și a ghețurilor, două ființe trecură peste golf, îl traversară și zburară de-a lungul poalelor de la Falberg, spre vîrful căruia ele se înalță din friză în friză. Erau oare două făpturi ? Două săgeți ? Cel care le-ar fi văzut la această înălțime le-ar fi luat drept două mari gîște sălbatice gonind împreună printre nori [11]..." În realitate, aceste făpturi îngerești sînt doi skiori care urcă Boneta de Gheață, pisc norvegian.

---

[9] *Ibidem*, vol. II, p. 492.

[10] PHILIPPE BERTAULT : Notă despre *Séraphita* în *Œuvres complètes*, vol. XXI, p. 12. (Club de l'Honnête Homme.)

[11] BALZAC : *Séraphita*, „Pléiade", vol. X, p. 464.

Balzac nu cunoaște Norvegia decît din cărți, dar iubita sa îl va inspira. Atracția exercitată de supranatural asupra ambilor crease o legătură între ei încă de la începuturile iubirii lor. Toate îndrumau mintea Évelinei în această direcție. Cîțiva membri ai familiei Rzewuski găzduiseră în conacele lor niște vagabonzi mistici. Nenumărate povești cu fantome și premuniții figurau în bizara antologie a familiei. În Polonia numeroase minți neliniștite încercaseră să evadeze din temnița lor trupească. Mesmer găsise aci adepți, iar Swedenborg cititori. Contesa Rosalie Rzewuska, mătușa Évelinei, credea despre nepoata ei că e bună, blîndă, dar nițeluș zănatecă. Tot ce citise îi lăsase în minte urme care se întretăiau în toate direcțiile : „Amestecul acesta confuz de idei colorate de-o imaginație foarte însuflețită îi împestrița în chip strălucit conversația, îi distra uneori pe ascultători, și adesea îi obosea". Aceasta era Éveline Hanska, dacă e să ne luăm după severa mătușă Rosalie. Dar această credință în premuniții, această poezie a prorocirii avea, dimpotrivă, să-l farmece pe Balzac.

Pentru *Séraphita* dorea să se folosească pe larg de operele misticului suedez, în care o aparentă rigoare științifică e întrețesută cu o poezie biblică. Această hrană se potrivea minții sale. Swedenborg se ocupase de problema unității naturii. Pentru el, ca și pentru Balzac, materia și sufletul nu erau decît două aspecte ale aceleiași realități. În orice viață organică, la fel ca și în viața spirituală, Swedenborg vede un ansamblu de mișcări supuse legilor lumii mecanice ; și invers, în orice materie descoperă „roadele înjosite ale celor spirituale și ale celor divine". Nu se poate spune că Balzac ar fi împrumutat de la Swedenborg filozofia sa unitară. Ea se afla deja în stare latentă în acele *Notes philosophiques* ale tinereții sale ; fusese întărită de Buffon, de Cuvier, de Geoffroy Saint-Hilaire ; dar la Swedenborg află ideea că lumea naturală nu e decît un simbol al lumii spirituale și că între acestea două pot fi găsite „corespondențe". În acest lirism obscur Balzac vede un miraculos „de-o măreție care-o depășește pe aceea a lui Dante și Milton". Crede, asemenea lui Hugo, că materia e înțesată de taine ; de unde provine „acel aspect misterios și neliniștitor al labirintului balzacian". Obiectele sînt aci niște semne. Influența lui

Swedenborg nu l-a transformat pe Balzac ; ea a confirmat ideea pe care și-o făcea despre el însuși și despre lume [12].

Între timp, scrisorile clandestine transmise de Henriette Borel erau pline de vorbe dragi, proteste și proiecte. Desigur, erau necesare și „scrisori oficiale", care să poată fi arătate soțului. Acesta n-ar fi putut pricepe că un prieten atît de bun al soției sale și al său însuși să nu le fi scris niciodată. Tonul liric devenea atunci ceremonios sau glumeț : „Doamnă, nu cred că ar putea fi refuzate de casa Hanski micile amintiri păstrate de casa de Balzac despre grațioasa și foarte vesela ospitalitate [13]". Anunța o modestă bijuterie în care ceruse să fie montate pietricele culese de domnișoara Anna, și un autograf al lui Rossini, solicitat de la *maestro* spre a-l oferi domnului de Hanski, admiratorul său pasionat... Vă rog să dați, doamnă, expresia cea mai grațioasă sentimentelor amintirilor mele, prezentîndu-le domnului de Hanski, sărutați-o pe frunte pe domnișoara Anna în numele meu și binevoiți a primi respectuoasele mele omagii [14]..." Cît despre sentimentele Străinei, le cunoaștem dintr-o scrisoare adresată unuia din frații ei :

Doamna Hanska către contele Henri Rzewuski, 10 decembrie 1833 : În Elveția am cunoscut pe cineva de care sîntem încîntați : e vorba de domnul de Balzac, autor al romanului *La Peau de Chagrin* și al atîtor lucrări încîntătoare. Această cunoștință a devenit o adevărată legătură și sper că va dura cît viața noastră... Balzac îți seamănă mult, dragul meu Henri ; e vesel, pus pe rîs, amabil ca tine ; pînă și ca înfățișare aduce cu tine, și amîndoi semănați cu Napoleon... Balzac e un adevărat copil. Dacă te iubește, ți-o spune cu sinceritatea candidă a acestei vîrste... În fine, văzîndu-l, nu poți înțelege cum se face că atîta știință și superioritate se pot îmbina cu asemenea prospețime, grație, naivitate copilărească în minte și simțiri [15]...

Este scrisoarea unei femei îndrăgostite. „De cînd mă știu n-am petrecut două luni atît de fericite și tihnite ca lunile

[12] Vezi PIERRE LAUBRIET. *Op. cit.*, pp. 288—289.
[13] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. II, pp. 82—83.
[14] *Ibidem.*
[15] Biblioteca din Varșovia. Scrisoare publicată de THADDÉ BOYZELENSKI în *La Pologne littéraire*, 15 septembrie 1934.

iulie și august la Neuchâtel." Totul îi plăcuse acolo : lacul, plimbările, localnicii. Cînd îți plac toate, înseamnă că iubești.

Iubirea e cronofagă. Aproape toată luna decembrie se irosi în corespondență, muncă, certuri cu librari, tipografi și creație îndîrjită. Pentru desăvîrșirea revanșei, ar fi dorit să tragă la *hôtel de la Couronne,* unde îl umilise Henriette de Castries, dar Éveline Hanska reținu pentru el o cameră la *L'auberge de l'Arc,* mult mai aproape de clădirea Mirabaud unde locuia ea însăși, la *Pré-l'Evêque,* cu suita ei călătoare. Hanul, situat în cartierul *des Eaux-Vives,* în mijlocul arborilor, avea pe acoperiș o grațioasă giruetă în formă de arc, a cărei săgeată se rotea în cele patru vînturi. La sosire, în ziua de Crăciun, Balzac găsi un inel, trimis de Éveline, și un bilețel în care-l întreba dacă o iubește.

Dacă te iubesc ? Doar sînt lîngă tine ! Aș fi dorit să fie de o mie de ori mai greu și să fi suferit mai mult. Dar iată în fine cucerită o lună întreagă, sau poate două. Nu una, ci milioane de mîngîieri. Sînt atît de fericit încît, asemeni ție, nu pot scrie mai mult. Pe curînd.

Da, am o cameră bună, și inelul îți seamănă, dragostea mea : e încîntător și desăvîrșit [16] !

A petrecut aci patruzeci și trei de zile de muncă și dragoste. Cum soțul îl adoptase de-a binelea, relațiile dintre casa Mirabaud și *L'auberge de l'Arc* au fost lesnicioase. Schimbau cadouri : dulceață de gutui din Orléans (pe care Balzac, mereu liric cînd era vorba să laude ceea ce oferea, o considera prețioasă și delectabilă) ; cafea, ceai, călimară de malachit ; și scrisori mai mult decît zilnice. Hotărît, Eva sa îi plăcea. Ea-i împărtășea înclinarea nefirească spre profundele abstracțiuni ; subiectul *Séraphitei* o încîntă. Dar, la Geneva, unde îl răscoleau amintiri usturătoare, ar fi avut mai curînd chef să lucreze la *La Duchesse de Langeais* (denumită pe vremea aceea : *Ne touchez pas à la hache*). Ar fi fost un roman de compensare, în care ducesa de Langeais (*alias* marchiza de Castries) s-ar îndrăgosti de Montrivaut (*alias* Balzac), care ar respinge-o. Văzîndu-se afișat, „decla-

[16] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère,* vol. I, p. 99.

rat“ de o străină de neam, amorul său propriu rănit era pe cale să se aline. Redevenea bărbatul vesel, glumeț, bun, iubit de toți. Cu „scumpa contesă“ se amuza de toate, glumea pe socoteala ei în privința felului cum pronunța unele cuvinte (rostea *tiyeuiles* în loc de *tilleuls* [17]). Ea îi scria : *Marchizului* (aluzie malițioasă la marchizul d'Entragues) ; el răspundea : *Mareşalei* (Hanski fiind mareșal al nobilimii din Volhinia).

Maietății-Sale Rzewuskiene doamna de Hanska, la Geneva : Preascumpă suverană, Maiestate sacră, sublimă regină a Paulowskăi și a locurilor circumvecine, autocrată a inimilor, trandafir al Occidentului, stea a Nordului, etc., etc., etc., etc., etc..., zînă a *tiyeuilles*-ilor [18]...

Așa începea o invitație de a sosi, cu trăsura, la Coppet, cu „umilul ei mujic“.

Această tandră intimitate avea mult farmec dar Balzac obținu mai mult. Seara, pe clar de lună, în rochie cenușie, „care luneca atît de bine la podea“, ea veni în taină să-l regăsească pe călător în camera lui de la hotel. Timp de cîteva zile își refuză încă dăruirea deplină. Spunea că e geloasă pe doamnele din Geneva, pe contesa Potocka, verișoara ei, căreia i-l prezentase pe celebrul bărbat, pe *Dilecta*. Îl acuza pe Balzac că e „un francez ușuratic“. — „Iertare, dragostea mea, pentru ceea ce numești *cochetăriile* mele... Nu mă voi mai duce la nimeni [19].“ *Dilecta ?* Nu o renega, desigur, dar ea nu fusese decît prefigurarea *predilectei :* „Vei fi *Dilecta* tînără... Nu cîrti împotriva acestei îmbinări a două sentimente. Aș dori să cred că te iubeam în ea [20]...“ Cazuistica sentimentală are resurse infinite.

Dar important era ca Ève să-i aparțină pe deplin : „Biata noastră sărutare, încă vitregită de toate plăcerile noastre, nu tinde decît spre inima ta și ar dori să-ți cuprindă toată făptura. Ai vedea că posesiunea mărește, sporește dragos-

[17] Flori de tei (fr.) (n.t.).
[18] *Ibidem*, p. 101.
[19] *Ibidem*, p. 106.
[20] *Ibidem*, p. 111.

tea [21]..." Acum ea se temea de situația contrară, și anume ca posesiunea să nu ucidă dragostea. „Doamne, cum să-ți spun că mi se pare îmbătătoare cea mai slabă mireasmă a ta; că, de te-aș fi posedat de o mie de ori, m-ai vedea și mai îmbătat de tine; pentru că ar fi speranță și amintire acolo unde nu e deocamdată decît speranță... Am plîns pe drumul de la Deodati cînd, după ce-mi permisese tot atîtea dezmierdări pe cîte mi-ai acordat, o femeie a fost în stare, cu un singur cuvînt, să sfîșie țesătura pe care s-ar fi zis că-i plăcuse s-o urzească!... Judecă dacă te ador, tu care nu poți înțelege nimic din aceste odioase viclenii, și care te dăruiești dragostei cu nevinovăție și fericire, și care vorbești astfel tuturor firilor mele [22]!..." În fine, duminică 19 ianuarie 1834 a putut redacta un comunicat de victorie:

Îngerul meu iubit, sînt aproape nebun după tine, pe cît poate să fie cineva nebun; nu pot îmbina două idei fără să te iveşti între ele. Nu mai sînt în stare de altceva decît să mă gîndesc la tine. În ciuda mea, imaginația mă readuce în preajma ta. Te prind, te strîng, te sărut, te dezmierd; și mii de mîngîieri din cele mai drăgăstoase pun stăpînire pe mine!... O, iubita mea Eve, știi oare? Ți-am găsit cartea de vizită; e aici, în fața mea, și-ți vorbesc de parcă ai fi aici. Te văd ca aseară, frumoasă, încîntător de frumoasă. Ieri, de-a lungul întregii seri, îmi spuneam: *E a mea!* O, îngerii nu sînt atît de fericiți în rai pe cît am fost eu ieri [23]!

Cu toate acestea, a fost și mai fericit la 26 ianuarie, care rămase pentru el „ziua de neuitat". De ce oare? Promisiune de căsătorie? Noapte de dragoste? Nu se știe. Cel mult se poate observa că o scrisoare manifestă o ardoare excepțională în ziua următoare unei nopți pline de încîntare. „Dragostea mea iubită, cu o singură dezmierdare mi-ai redat viața..." Această „mîngîiere de miere și de flacără" a avut pentru iubit „virtutea unei noi inițieri amoroase [24]". Din adolescență visa la o dragoste zănatecă, la o amantă de neam

[21] *Ibidem*, p. 113.
[22] *Ibidem*, pp. 116—117.
[23] *Ibidem*.
[24] PIERRE-GEORGES CASTEX: *Le Jour inoubliable*, în *L'Année balzacienne 1960*, p. 190.

și totodată curtezană. Simțea că artiștii, asemenea oamenilor de acțiune, au uneori nevoie „să opună distracții violente existenței lor, aflate atît de mult în afara vieții obișnuite". Orgia îl ispitise, așa cum ea fusese prima dorință a lui Raphaël, în *La Peau de Chagrin*. Era senzual și, se pare, iscusit în jocurile erotice. Niște contemporani invidioși spuneau că era impotent. Nimic mai neverosimil. Prea multe femei i s-au atașat, cu o înflăcărare mereu satisfăcută. Dar dacă îi plăceau femeile docile dorinței, dorea ca ele să fie sentimentale, inteligente, capabile să înțeleagă, să admire, și poate că să-i inspire opera. Ève Hanska îi părea potrivită să joace toate aceste roluri.

Ea însăși părea fericită. Pentru firea ei serioasă era îmbătător să împărtășească gîndurile unui bărbat genial ; cît despre plăcerile trupului, acest amant priceput n-o dezamăgise și ea se dovedea foarte dotată. „Doar artiștii sînt demni de femei, deoarece sînt nițeluș femei [25]..." Această pereche satisfăcută pe deplin făcu planuri. Aveau la dispoziție treizeci de ani pînă la bătrînețe. Fără a dori vreun rău lui Wenceslas Hanski, le era îngăduit să prevadă că peste cinci ani, cel mult zece, preaiubita va fi liberă. „Dar voi avea atunci patruzeci de ani", spunea ea. El răspundea : „Pentru mine vei fi mereu frumoasă". Cum ar fi putut ea să-și închipuie că saloanele, gloria, celelalte femei îl vor detașa de ea ? Deviza blasfematoare a cuplului lor va fi : *Adoremus in aeternum*. „În viața-mi ce va să vină nu mai e loc decît pentru tine și muncă." Impertinent, scrisese în albumul Evei : „Oamenii mari sînt asemenea stîncilor ; nu se pot prinde de ei decît stridiile". Doamna Hanska scrisese dedesubt : „Înseamă că sînt o stridie". Umilință iubitoare. Timp de cîteva zile, Honoré a fost bolnav ; ea veni, cu învoire maritală, să-l îngrijească la hotelul său. Cînd a trebuit să se întoarcă la Paris, în februarie, se înțeleseseră că va regăsi perechea Hanski ceva mai tîrziu, în Italia sau la Viena ; că va fi invitat la Wierzchownia și că va petrece cîteva luni în Ucraina; (clauză secretă) că într-o bună zi se vor căsători.

Prostuțo, peste zece ani vei avea treizeci și șapte de ani și eu patruzeci și cinci ; și, la vîrsta asta, te poți iubi, căsători, adora, o

[25] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, p. 126.

viaţă întreagă. Hai, nobilul meu tovarăş, draga mea Ève, nicicînd vreo îndoială ; mi-ai promis-o. Iubeşte cu încredere, *Séraphita* sîntem noi doi. Să ne desfăşurăm deci aripile într-o singură mişcare ; să iubim în acelaşi chip [26]...

Se întoarse la Paris la 12 febuarie 1834. Aducea cu el cîteva manuscrise : *La Duchesse de Langeais* aproape terminată ; o parte din *Le Cabinet des Antiques [Salonul cu vechituri]* ; cîteva *Contes drolatiques*, şi un inel pe care i-l dăduse a sa Ève. „De cum încep să lucrez, îmi pun talismanul în deget[27]." Pentru *Séraphita* se documentase asupra florei Norvegiei pe lîngă marele botanist Pyramus de Candolle, care locuia la Geneva. Revenea bogat îndeosebi în amintiri minunate : Èveline la *L'auberge de l'Arc*, precauţiile luate spre a nu face podeaua să scîrţîie ; postavul cenuşiu al rochiei, în fine lepădate, din care luase o bucată spre a lega manuscrisul *Séraphitei* ; chipul iubitei în clipele de extaz. „Unul din surîsurile tale de fericire, o uşoară contracţie fermecătoare, o paloare ce te cuprindea în momentul plăcerii revin să mă ucidă cu amintiri îmbătătoare [28]..."

Uneori trimitea soţilor Hanski „o scrisoare oficială", în care evoca *fericirea de la Geneva :* „Nu ştiţi că, de doisprezece sau cincisprezece ani, Neuchâtel şi Geneva sînt singurele două momente în care mi-a fost hărăzit, prin nu ştiu care graţie a cerului, să nu privesc nici înainte, nici înapoi, să trăiesc sub ceruri fără a mă gîndi nici la necazuri, nici la treburi, nici la mizerie [29]..." Evoca emoţionat ziua în care se aşezase cu ea într-o grădină şi în care amîndoi fuseseră fermecaţi de mireasma divină a unei castane care putrezea sub apă. Dragostea se desfată cu cele mai neînsemnate lucruri, cu condiţia să fie împărtăşite. „Sînt zile în care rostesc : *tiyeuilles* rîzînd copilăreşte." Pînă şi în „scrisorile oficiale" clocotea de recunoştinţă. Mai ales Anna să fie sănătoasă, pe domnul Hanski să nu-l apuce dracii şi domnişoara Borel să fie surîzătoare ! Cît despre multiubita sa Ève, îi dădea sfaturi de sănătate şi reţete să nu se îngraşe. Măcar de le-ar fi urmat el !

---

[26], [27] *Ibidem*, pp. 134 şi 110.
[28] *Ibidem*, p. 128.
[29] *Ibidem*, p. 145.

În Franța avea să-și regăsească propriile-i treburi în care părea că și-a vîrît dracul coada. Doamna de Berny, grav bolnavă, îmbătrînise într-o lună cu douăzeci de ani „I-am ascuns îngrijorările mele ; acestea sînt nemărginite. Pînă ce medicul meu sau vreo somnabulă nu-mi va potoli temerile, nu voi găsi liniștea în privința acestei vieți pe care o știi atît de prețioasă [30]..." Zulma Carraud își pierduse tatăl, bătrînel pe care ea-l adora. Stăpînă acum la Frapesle, castel învecinat cu Issoudun, îl invita călduros pe Balzac să vină să lucreze acolo. Aștepta un al doilea copil și sarcina evolua greu, chiar periculos.

Ca întotdeauna, cerească familie provoca necazuri infernale. Doamna Balzac făcuse operații financiare nesocotite și era pe cale să-și desăvîrșească ruina ; de-o gelozie prostească, Surville îi făcea soției sale zile fripte. Laure era obligată să-și vadă fratele pe furiș ! Dar Laure nu devenea oare cîteodată ea însăși insuportabilă în menajul ei ? Honoré începuse să-și pună această întrebare. Fratele ierta totul, în amintirea lungilor ani în care el îi spunea : „Dă-mi mînuța ; sîntem prieteni" ; romancierul întrezărea personajul unei femei ambițioase, sîcîitoare și nota, printre proiectele sale, un roman care ar aduce în scenă două surori : „Una cu adevărat superioară, calmă, resemnată, murind de tînără, ignorată ; un soț pus pe zeflemele — cealaltă sclipitor de superioară, sîcîindu-și soțul ; un soț simplu și modest [31]". Laurance și Laure, revăzute de la o depărtare de zece ani ? N-ar fi imposibil. Foarte arivistă, Laure îl îndemna pe Surville să-și asume prea multe răspunderi : canale, desigur, dar și distribuire a apei, pod la Andelys, pod la Sully. Bietul om nu mai apuca să doarmă, și de-atîta bătaie de cap făcea febră. „Aceste biete capete s-au smintit", scria Balzac Străinei. Se temu o clipă că-și va vedea mama și sora, fără nici un ban, instalîndu-se în *rue Cassini.*

Toate merg necontenit prost, dar mai sînt și știri bune. *Eugénie Grandet* se vindea bine și cititorii își manifestau entuziasmul. Delphine de Girardin scria : „Eugénie Grandet este adorabilă, și lungana Ninon, și moș Grandet, ce talent,

---

[30] *Ibidem*, p. 121.

[31] BALZAC : *Pensées, sujets, fragments*, în *Œuvres complètes*, vol. XXVIII, p. 695. (Club de l'Honnête Homme.)

ce talent. O ! măreț Balzac ! ! ! Sora mea, mama mea și cu mine sîntem cuprinse de admirație, familie de fanatici. Nici una din lucrările dumitale nu s-a bucurat vreodată de atîta succes. Vino să ne vezi degrabă, ca să-ți spunem *cu toatele* ce gîndim despre dumneata [32]..." În speranța de-a o neutraliza pe marchiza de Castries, de a cărei mînie și trecere se temea, se dusese să-i citească, de îndată ce se înapoiase, începutul din *La Duchesse de Langeais*. Ea aprobase cu tărie și, într-adevăr, în aceste prime capitole, personajul ei era capabil să seducă. Urmarea avea să-i placă mai puțin.

Balzac se rostea aci cu sinceritate asupra foburgului Saint-Germain, care, pe vremea Restaurației, în loc să se arate proteguitor ca o persoană de vază, se dovedise hrăpăreț și meschin ca un parvenit. Condamna îndîrjirea cu care nobilimea solicitase bunuri și slujbe. Purtările, încîntătoare, mascau golul minții și al sufletului. Ducesa de Langeais pronunța cuvinte stranii și cinice : „Religia va fi mereu o necesitate politică. V-ați lua oare sarcina să cîrmuiți un popor de argumentatori ? Napoleon n-ar fi îndrăznit așa ceva, îi persecuta pe ideologi... Să acceptăm deci religia catolică cu toate consecințele ei. De vrem ca Franța să participe la slujba bisericească, nu trebuie oare să începem prin a merge noi înșine ? Religia este, vă dați seama, legătura dintre principiile conservatoare care permit celor bogați să viețuiască în tihnă. Religia e strîns legată de proprietate." Regalistul nu-și renega ideile politice și religioase ; romancierul arăta fără milă ce devin aceste idei în gura unei mondene.

Contesa Potocka îl sfătuise pe Balzac să-și prezinte omagiile contesei Apponyi, ambasadoarea Austriei. Printre ambasadori se găsesc unii care devin, în țara pe lîngă care sînt acreditați, puternice centre de atracție. Era cazul la Paris, din 1826, al contelui Antoine Apponyi și al soției sale. Primeau totodată pe legitimiști, pe partizanii lui Ludovic-Filip, pe scriitori și pe artiști. Recepțiile lor strălucite, dejunurile lor dansante atrăgeau tot Parisul. Balzac dorea din toată inima să fie invitat. Contesa Potocka, temîndu-se de anecdotele sale scabroase, îi făcuse cîteva recomandări : „Vezi de fii cuminte la doamna Apponyi. E un înger. Nimic nu trebuie să strice atmosfera de puritate care-o înconjură [33]..."

[32] BALZAC : *Correspondance*, vol. II, p. 475.
[33] *Ibidem*, pp. 458, 473 și 496.

În privința îngerilor, Balzac nu se temea de nimeni. Se prezentă la ambasadă, la 18 februarie, fără a fi primit, dar ambasadoarea își ceru scuze într-o scrisoare amabilă : „Sînt stînjenită aflînd că blînda și draga mea Marie v-a spus prea multe lucruri bune despre mine... Vreți oare să-mi faceți plăcerea de a veni poimîine, la ora trei [34] ?...“ Contesa Marie Potocka scrise lui Balzac : „V-ați înapoiat în eleganta voastră sihăstrie ? Vi se întîmplă uneori s-o părăsiți în favoarea doamnei Apponyi, care se plînge de dumneavoastră și nu mai știe ce mijloace de seducție să folosească spre a vă atrage la ea ? Iată că a venit momentul dejunurilor ei dansante ; veți întîlni acolo tot Parisul cu femeile sale frumoase [35]...“ Balzac deveni un obișnuit al ambasadei. „Casa de Balzac, spunea el, trebuie s-o ducă bine cu casa de Austria [36].“ De la prietenii ei polonezi din Paris, doamna Hanska primi scrisori asupra succeselor mondene ale amantului ei ; se neliniști ; dovedea el iarăși „o inimă franceză“ ? Și de ce era oare în corespondență cu contesa Potocka ?

„Nu fii geloasă pe scrisoarea doamnei P***, această femeie trebuie să fie *de partea noastră ;* am măgulit-o și doresc să te creadă disprețuită [37].“ Nu era cîtuși de puțin ceea ce dorea doamna Hanska, grijulie de gloria sa. I se scria că Balzac avea amante. O liniști : „*Bengali* [38]-ul tău e cuminte“. Oricare cititor al acestei corespondențe își dă seama ce numea „bengali“, căruia „pisicuța“ Evei sale îi alcătuia „o colivie plină de desfătări“. Balzac lucra prea mult, spunea el, pentru a merge în societate. Cînd te culci după-amiaza la orele șase ca să te așezi la masă la miezul nopții, nu mai ai răgaz să faci pe galantul. Se certase chiar (vremelnic) cu anturajul Girardin, din cauza unui incident, destul de minor, de publicație. „Ah ! doamna de Girardin a făcut mai multe eforturi spre a mă redobîndi, dar încăpățînatul tău mujic — căci n-ar fi mujic dacă n-ar ști să spună : *niet* — a rostit *niet* în chipul cel mai elegant din lume, întrucît e nițeluș civilizat, devotatul tău mujic [39]...“

---

[34] *Ibidem*, pp. 458, 473 și 496.
[35] *Ibidem*, p. 496.
[36] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, p. 226.
[37] *Ibidem*, p. 135.
[38] Mică pasăre originară din India, cu penaj albastru și brun, crescută în colivie (n.t.).
[39] *Ibidem*, p. 147.

Nimeni nu lucrează nepedepsit zi și noapte. La începutul lui aprilie căzu într-un fel de sfîrșeală, de atonie crescîndă. Doctorul Nacquart îi vorbi amenințător despre inflamație cerebrală, prescrise schimbarea aerului și repaos absolut. Devenea un rit anual. Balzac plecă în regiunea Berri, unde rămase scurt timp (opt sau zece zile) la castelul din Frapesle, plăcută și vastă locuință. Îi era cu neputință să lenevească. Lucra la *César Birotteau* și la *La Fleur des Pois* [40] *[Crema societății]*, care avea să devină *La Vieille Fille [Fata bătrînă]*. *Séraphita* era greu de alcătuit, nu progresa decît încet. *Marchizei de Castries, 10 martie 1835* : „E o operă a cărei realizare mă zdrobește și mă înfioară. M-am străduit cu ea, mă străduiesc mai departe de-a lungul zilelor și nopților. Fac, desfac și refac, dar în cîteva zile totul va fi spus : sau mă voi fi înălțat, sau parizienii nu vor înțelege [41]." Această temă îl ucidea. Avea impresia (din păcate exactă) că lucra într-o atmosferă rarefiată, dincolo de Pămînt. Dar credea în această carte pe care o dorea culmea operei sale, și ea o aștepta de la el.

Cu Zulma, suferindă din cauza sarcinii, se plimba prin grădină. Își ajută prietena să-și decoreze casa ; îi relată succesele sale amoroase. Ea le aflase prin tînărul pictor Auguste Borget, care, întîmplător, îi întîlnise pe soții Hanski în tovărășia lui Balzac. O înștiință pe Zulma că urma să-și reîntîlnească *boierii* la Viena. Cu maiorul Carraud exploră Issoudun-ul, puse tot felul de întrebări locuitorilor, le ceru să-i relateze istorioarele regiunii. Toate astea aveau să se regăsească într-o bună zi în *Un Ménage de Garçon [Pescuitorii în apă tulbure]*. În cîteva zile, acest om îndrăcit știa mai multe despre un orășel decît cei mai vîrstnici localnici.

Astfel viața i se construia pe două tărîmuri. Pe cel real o consola pe Zulma, o dezmierda pe Ève, o „ducea" pe Henriette de Castries, pălăvrăgea despre magnetism la ambasada Austriei, dejuna cu polițistul Vidocq și cu călăii Sanson, tatăl și fiul. Pe tărîmul plăsmuirii lăsa să se clădească în el

---

[40] Balzac s-a mai gîndit la acest titlu *(La Fleur des Pois)* pentru romanul care a devenit *Le Contrat de Mariage [Contractul de căsătorie]*.

[41] BALZAC : *Correspondance*, vol. II, p. 654.

o întreagă societate. Issoudun își va găsi aci locul, ca și Alençon. *César Birotteau* se ridica încet din amintirile cartierului Marais ; *La Duchesse de Langeais*, din amărăciunile de la Diodati. Totul se desfășura simultan : firava literatură de două parale, studiile de moravuri și gîndurile măreţe. Adevăratul Balzac nu era nici cel al grijilor bănești, nici cel al capriciilor amoroase, ci cel al inteligenței creatoare.

La 20 aprilie se duse să asculte la Conservator Simfonia a V-a de Beethoven, și-l recunoscu pe egalul său, pe fratele său. „Ah ! cum te-am regretat ! Eram singur într-un stal. Eu singur. E o suferință de nespus. Există în mine o nevoie de împărtășire pe care-o păcălește munca, dar pe care prima emoție o face să țîșnească prin lacrimi... Nu invidiez decît răposații iluștri : Beethoven, Michelangelo, Rafael, le Poussin, Milton, în sfîrșit, mă emoționează tot ce a fost măreț, nobil și însingurat. Nu s-a spus încă totul despre mine ; mă aflu de-abia la micile detalii ale unei mari opere [42]."

Semăna cu un arhitect care, purtînd în el imaginea unei catedrale și lipsit de mijloacele trebuincioase imensului său proiect, n-ar fi în stare decît să sculpteze și să cioplească niște fragmente. Profanii, văzînd cîteva pietre, le critică forma fără a ști unde își vor găsi locul. „Nu trăim decît prin stil, și cînd trebuie să orînduiești totul în grabă, în răstimp, în Franța, înainte de-a răzui capitelurile și de-a așeza coloanele la locul potrivit, ți se rostește adesea sentința de moarte [43]..." În unele clipe se arată obosit : „Mi-e teamă că mi-am mîncat o mare parte din capital. Va părea ciudat să-l vezi murind de tînăr pe cel care a scris *La Peau de Chagrin*. Aproape că mi-am pierdut speranța de-a realiza lucrarea întregii mele vieți [44] !..." Apoi, îndreptățitul său orgoliu își recăpătă locul. Ce mai an ! *Eugénie Grandet, Les Chouans* (refăcut), *La Fleur des Pois* — și în curînd *Séraphita, Une Vue du Monde [Un aspect al lumii], Mémoires d'une Jeune Femme [Memoriile unei tinere femei]*. Fără îndoială că anticipa ; considera terminate niște opere aflate în gestație ; dar care alt scriitor ar fi putut acumula astfel capodoperele ?

---

[42] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, p. 157.
[43] BALZAC : *Correspondance*, vol. II, p. 501.
[44] *Ibidem*, p. 500.

Pînă una-alta trebuia să trăiască şi lumea reală îi solicita atenţia. Fratele său Henry fusese totdeauna un visător, tot atît de lipsit de energie pe cît era de clocotitor Honoré. Copil răsfăţat, idolatrizat de maică-sa, „pornea în viaţă înfrînt de la bun început". Ne amintim că, după ce rătăcise fără succes din slujbă în slujbă, Henry se îmbarcase spre insula Mauriţiu. Aci crezuse că va reuşi. Angajat la o şcoală ca profesor, se instală cu locuinţa la o văduvă, Marie-Françoise Balan, căreia defunctul soţ (Constant Dupont) îi lăsase un fiu, o casă şi o avere destul de frumoasă. Coapta văduvă Dupont, îndrăgostită de Henry, se mărită cu el. Ca un adevărat Balzac, acesta pretinse cai, gabrioletă, servitori, mese simandicoase şi îşi ruină grabnic soţia. Între timp, Laure Surville, optimistă şi prost informată, scria prietenei sale, generăleasa de Pommereul : „Henry face minuni acolo, cîştigă bani, îşi vede de treabă... şi, în sfîrşit, tocmai şi-a luat o nevastă care-i aduce o sută cincizeci de mii de franci. Mama e încîntată de aceste ştiri [45]..." La început, Honoré îşi invidiase fratele : un Balzac a reuşit să facă o căsătorie bogată ! Leacul invidiei nu depindea decît de pana sa ; introduse averile coloniale în romanele sale. Îl trimise pe Charles Grandet într-o insulă exotică.

Apoi, vreme de doi ani, nici o ştire de la Henry. În insula Mauriţiu îi mergea prost în toate privinţele. Ca să-i acorde un permis de şedere, guvernul englez cerea o cauţiune ; şcoala unde era învăţător se închise. În iunie 1834 îşi anunţă întoarcerea în Franţa. Frămîntată de nelinişte, Doamna Mamă închiriase de pe-acum pentru mezinul ei un mic apartament mobilat, în casa unde locuiau soţii Surville, pe *rue Coquenard* nr. 6.

Henry preaiubitul sosi în fine la Paris cu soţia sa şi cu Ange Dupont, fiul său vitreg. Nu aducea din insulele tropicale decît cincizeci de mii de franci datorii şi o soţie mult mai în vîrstă decît el. „Era oare necesar să străbată cinci mii de leghe ca să găsească o asemenea nevastă [46] ?" întrebă Honoré sarcastic. Bunul Surville acceptă să-i dea acestui cumnat urgisit o slujbă la un şantier pe care-l conducea, la

[45] Colecţia Spoelberch de Lovenjoul, A. 379 *ter*, fila 11.
[46] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, p. 163.

podul peste Andelys, în Normandia. Henry n-a făcut aci nici o ispravă. Soţia sa aştepta un copil. Cu nesfîrşita ei capacitate de-a îndura necazuri, doamna Balzac îşi amăra zilele. „E pedepsită în copilul ei preferat", constata celălalt fiu. Laure, milostivă, se ataşase sufleteşte de nefericita cumnată, care avea să nască la Andelys, atît de departe de insula ei însorită. La ivirea copilului pe lume, Honoré i-a fost naş şi i-a dăruit un leagăn (luxos desigur), *„barcelonnette* [47] cu nacelă, garnisit cu perdeluţe". Pentru a-l salva pe adoratul ei Henry, doamna Balzac vîndu ultimul bun pe care-l mai poseda : casa ei din *rue Montorgueil.* Nu-i mai rămînea, pentru trai, decît renta pe care i-o datora Honoré.

Acesta nu se îndoia cîtuşi de puţin că va face faţă tuturor nevoilor familiei. Nu numai că încheiase, cu amabila văduvă Béchet, un contract „uluitor" pentru *Etudes de Mœurs,* dar Edmond Werdet, „funcţionarul diriguitor" al casei Béchet, un fel de Gaudissart ambiţios, guraliv şi fanfaron, sosise oferindu-se să-i fie editor şi să rişte, spre a-şi asigura această glorie, toate economiile sale : 3.500 de franci. Îmbrăcat în roba sa albă, cu mijlocul încins de-un lanţ din aur de Veneţia, de care atîrnau o pereche de foarfeci din aur, încălţat cu papuci de marochin roşu brodaţi cu aur, Balzac îl primise foarte prost şi îl covîrşise cu zeflemele : „Poftim ? Să propui 3.500 de franci unui autor care tocmai primise 27.000 şi căruia *La Revue de Paris* îi plătea 500 de franci pe lună ?" Refuzul acesta fusese primul gest, şi cel nimerit. Al doilea a constat în a-l rechema pe Werdet. Balzac nu era niciodată în stare să reziste ispitei „banilor peşin", oricît de puţini ar fi fost. În definitiv, 3.500 de franci vor acoperi cîteva datorii urgente şi, de altfel „editorii inteligenţi sînt atît de rari". Ilustrul Werdet, măgulit, îşi dădu toate economiile pe-o simplă retipărire din *Le Médecin de Campagne.* Cartea se vîndu atît de bine încît Werdet concepu proiectul temerar de a fi de aci înainte *singurul* editor al lui Balzac. De ce nu ? Însuşi Walter Scott nu avusese decît *un* editor, iar unitatea operei implica unitatea editării.

Afacerea părea foarte greu de realizat. Trebuiau răscumpărate drepturi de la Gosselin, Levavasseur, doamna Béchet.

---

[47] Leagăn uşor, montat pe două tălpici curbate (n.t.).

Balzac urma să participe la această răscumpărare și să dea niște bani pe care nu-i avea. Cu toate acestea, contractele au fost semnate. „Am reușit să ies astăzi din acest coșmar de neghiobie. Faimosul Werdet, care seamănă oarecum cu *faimosul Gaudissart*, îmi cumpără o primă ediție din *Études philosophiques* (douăzeci și cinci de volume *in*-12), în cinci tranșe, fiecare de cîte cinci volume, ca să apară din lună în lună... Îți dai seama că pentru a trimite așa ceva doamnei Béchet, căreia îi mai sînt încă dator trei tranșe din *Études de Mœurs*, trebuie să ai Vezuviul în creier, un piept de bronz, pene strășnice, cerneală cît poftești, nici cel mai mic *blue devil*[48], și-o necurmată dorință de-a vizita în ianuarie Strasbourg, Colonia, Viena, Brody etc... și de-a te război cu plugurile de zăpadă. Nu mai pomenesc fleacul numit *sănătate*, nici celălalt fleac căruia i se spune *talent*[49] !..."

De talent nu ducea cîtuși de puțin lipsă. În iunie 1834 Balzac se înhămase la un nou *Studiu filozofic : La Recherche de L'Absolu [Căutarea absolutului]*. Ca și *Eugénie Grandet*, era povestea unei pasiuni care sporește pînă ce ajunge să distrugă o familie. Ideea inițială (care data din 1832) consta în a scrie *Les Souffrances de l'Inventeur*, mai întîi referitor la un episod din viața lui Wronski, iar apoi despre Bernard Palissy (și, prin personaj cu cheie, despre Eugène Surville). Pentru a scrie un Palissy[50], Balzac adunase numeroase documente. Dar o viață trăită, nedesăvîrșită ca orice viață, nu-l putea mulțumi pe vizionarul nerăbdător, și se avîntase în plăsmuire. Balthazar Claës, moștenitor al unei imense averi flamande, se consacră chimiei și încearcă să găsească „absolutul", elementul unic, din care sînt făcute toate corpurile. Pentru a „descompune azotul", își ruinează admirabila soție (pe care o iubește) și pe cei doi copii ai săi ; vinde antica și celebra galerie de tablouri a familiei. Din cînd în cînd pare să-și dea seama de nebunia sa ; de fiecare dată se va cufunda iarăși în ea în urma unei recăderi ; disperarea soției sale se dovedește neputincioasă de

[48] Stare de deprimare, tristețe, melancolie (engl.) (n.t.).
[49] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, p. 173.
[50] Bernard Palissy (1510—1530), olar, scriitor, geolog și chimist francez (n.t.).

a-l vindeca. Ruinată, prăbuşită, casa Claës va pieri. „Ideea absolutului trecuse ca un pîrjol."

Teoriile lui Claës erau acelea ale lui Balzac. Asemenea personajului, autorul crede în unitatea universului şi în posibilitatea de a găsi „absolutul", care, modificîndu-se în funcţie de mediul respectiv, va zămisli întreaga Creaţiune. Admirabil în povestea aceasta e faptul că atît Claës, cît şi Balzac, aveau probabil dreptate şi depăşiseră cu un veac ştiinţa vremii lor. „Doi membri ai Academiei de ştiinţe m-au învăţat chimia, pentru a da cărţii aspectul adevărului ştiinţific. M-au pus să modific corecturile de zece pînă la douăsprezece ori. A trebuit să-l citesc pe Berzelius [51], să mă strădui să rămîn în cadrul ştiinţei şi să-mi pun stilul la punct, scriind o carte al cărei interes se bazează pe chimie, spre a nu-i plictisi cu chimia pe cititorii flegmatici ai Franţei[52]..." Încercase să-l asimileze pe Berzelius, pe Arago[53]; se omora de atîta muncă. Atunci cînd Joséphine Claës îi spune soţului ei: „Un om mare nu poate avea nici soţie, nici copii. Mergeţi singuri pe drumurile voastre de mizerie! Virtuţile voastre nu sînt ale oamenilor de rînd, voi aparţineţi lumii; n-aţi putea aparţine nici unei femei, nici unei familii. Voi secătuiţi pămîntul din jurul vostru, aşa cum fac marii arbori!", Balzac se adresează lui Balzac [54].

Balzac continua s-o informeze pe doamna Hanska despre viaţa pariziană. Să nu-i fie teamă de doamna de Castries! Nici de George Sand-Dudevant, ale cărei romane recente le considera seci şi false, şi pe-al cărei amant repudiat, Jules Sandeau, tocmai prinsese să-l adăpostească în *rue Cassini*, în apartamentul părăsit de Borget. „Sandeau va fi găzduit ca un prinţ; nu-i vine să-şi creadă ochilor de fericire [55]..." Balzac dorea să-l folosească pe „micul Jules" ca „negru" şi

---

[51] Iacob Berzelius (1779—1848), savant suedez, unul din creatorii chimiei moderne (n.t.).

[52] BALZAC: *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, p. 193.

[53] François Arago (1786—1853), astronom şi fizician francez (n.t.).

[54] BALZAC: *La Recherche de l'Absolu*, „Pléiade", vol. IX, p. 573. (Vezi în rom. BALZAC: *Căutarea absolutului*, trad. Cezar Petrescu, în *Opere*, vol. III, ESPLA, 1957, p. 117).

[55] BALZAC: *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, p. 200.

să-l pună să scrie, împreună cu Emmanuel Arago [56], niște drame pe care le-ar semna împreună *San-Drago* și care i-ar îmbogăți pe toți.

În ceea ce-l privea, *La Recherche de l'Absolu* îl epuizase. „*La Recherche de l'Absolu* va lărgi desigur hotarele reputației mele, dar sînt izbînzi prea costisitoare [57]..." Părul său, odinioară negru ca tăciunele, încărunțea de la o seară la alta, iar în fiecare dimineață cădeau smocuri întregi. Pornea la treabă „cum se duce un jucător pătimaș să joace", dormea cinci ore, apoi lucra cincisprezece sau optsprezece ore. „Sînt necesare asemenea exaltări care nu sînt hărăzite decît celor dezamăgiți de viață." Miraculosul doctor Nacquart (cum spunea pe vremuri biata Laurence) prescrise din nou plecarea la țară. Nu era o idee tocmai genială, dar ce să-i prescrii unui om a cărui cea mai gravă boală e propriul său geniu? Pe la 25 septembrie Balzac plecă la Saché, unde Margonne se oferea să-l găzduiască. Aci începu un nou roman: *Le Père Goriot [Moș Goriot]*.

La Recherche de l'Absolu apăruse la doamna Béchet, care lansase romanul în condiții cît se poate de proaste. „*La Recherche de l'Absolu*, după părerea mea, carte de zece ori mai măreață decît *Eugénie Grandet*, va fi lipsită de succes [58]." În realitate, pentru public, cartea era mult mai greu de citit decît *Eugénie Grandet*. Dar ce poate face un autor dezamăgit decît să-și acuze editorul? Avu totuși parte de cîteva satisfacții. *Către Străină:* „Mama e mîndră nevoie mare de *Absolut*... Doamna de Castries îmi scrie că a plîns..." Trufașa cochetă îl invită pe Balzac prin unchiul ei, ducele de Fitz-James, s-o viziteze la castelul din Quevillon; el refuză. Ducesa de Langeais nu mai avea nici o putere asupra lui, ceea ce o amărî întrucîtva.

Alt necaz: niște scrisori de dragoste „neoficiale" picaseră în mîinile domnului Hanski. Balzac se străduí să-i dea o explicație, cam neverosimilă. În ciuda aparențelor, totul era simplu și curat: doamna Hanska îi spusese, rîzînd, că tare

[56] Emmanuel Arago (1812—1896), politician francez, fiul lui François Arago (n.t.).
[57] *Ibidem*, p. 167.
[58] *Ibidem*, p. 194.

ar dori să vadă cum arată o scrisoare amoroasă ; așa că-i trimisese aceste două amărîte scrisori, crezînd că-și mai amintește de gluma făcută. Dacă o jignise, îl implora pe „Domnul de Hanski" să-i pledeze cauza. „Doresc foarte mult, domnule, să vă parvină aceste explicații atît de firești..." Nu se știe dacă soțul le găsi „atît de firești", dar preferă să le facă uitate. Cît despre Balzac, se ocupa de treburi mai serioase : scria *Le Père Goriot.*

XVII

MARELE PROIECT

Privindu-şi lucrările cu ochii unui străin şi totodată ai unui părinte, Balzac observă deodată, aţintind asupra lor o lumină retrospectivă, că ar fi mai frumoase reunite într-un ciclu în care ar reveni aceleaşi personaje, şi, cu prilejul acestei înlănţuiri, adăugă operei sale o trăsătură de penel, ultima şi cea mai sublimă.

MARCEL PROUST

ÎNTR-O bună zi a anului 1833 Balzac veni în goană din *rue Cassini* pînă în foburgul Poissonière, unde locuiau pe-atunci soţii Surville, spre a le spune : „Salutaţi-mă, căci sînt pur şi simplu pe cale de-a deveni un geniu". Plimbîndu-se prin salon, le expuse planul său. Acum se simţea pregătit să-şi reunească toate romanele într-un singur edificiu. Nu era un proiect vag. Chiar în anul următor îi descria Străinei, cu precizie, monumentul pe care-l va alcătui opera sa încheiată :

Cred că, în 1838, cele trei părţi ale acestei opere gigantice vor fi fost, dacă nu duse la bun sfîrşit, măcar suprapuse, şi că va putea fi apreciat volumul.

Études de Mœurs vor reprezenta toate efectele sociale, fără a fi uitată vreo împrejurare a vieţii, vreo fizionomie, vreun caracter de bărbat sau femeie, ori vreun fel de a trăi, nici vreo îndeletnicire, vreo zonă socială sau vreun colţişor din Franţa, nici orice ar ţine

de copilărie, de bătrînețe, de vîrsta maturității, de politică, justiție sau de război.

Acestea fiind stabilite, istoria inimii umane înșirată de-a fir-a-păr, istoria socială expusă în toate domeniile — iată baza. Nu vor fi niște întîmplări plăsmuite ; va fi ceea ce se petrece peste tot.

În acest moment, a doua temelie o constituie acele *Études philosophiques*, întrucît după *efecte* vor veni *cauzele*. În *Etudes de Mœurs* vă voi fi zugrăvit sentimentele și jocul lor, viața și înfățișarea ei. În *Études philosophiques voi spune pentru ce sentimentele, despre ce viață ;* care este partea, care sînt condițiile în absența cărora nu există nici societatea, nici omul ; iar după ce voi fi străbătut-o (societatea) spre a o descrie, o voi străbate spre a o judeca. Drept *care, în Études de Mœurs* se află *individualitățile* tipizate ; în *Études philosophiques, tipurile* individualizate. Astfel, peste tot voi fi dat viață : tipului, individualizîndu-l ; individului, tipizîndu-l. Voi fi dat fragmentului gîndire ; voi fi dat gîndirii viața individului.

Apoi după *efecte* și *cauze*, vor veni *Études analytiques [Studii analitice]*, din care face parte *Physiologie du Mariage*, întrucît, după *efecte* și *cauze*, trebuie căutate *principiile*. *Moravurile* constituie spectacolul, *cauzele* sînt culisele și mașinăriile. *Principiile* îl reprezintă pe autor ; dar, pe măsură ce opera se înalță în spirală spre culmile gîndirii, ea se restrînge și se condensează. Dacă sînt necesare douăzeci și patru de volume pentru *Études de Mœurs*, nu vor mai trebui decît cincisprezece pentru *Études philosophiques ;* sînt îndestulătoare doar nouă pentru *Études analytiques*. Astfel, omul, societatea, omenirea vor fi descrise, judecate, analizate fără repetări și într-o operă care va fi un fel de *O mie și una de nopți* a Occidentului.

Cînd totul va fi fost terminat, *Madeleine*[1] a mea răzuită, frontonul meu sculptat, scena mea degajată, ultimele amănunte orînduite, voi fi avut dreptate sau mă voi fi înșelat. Dar după alcătuirea poeziei, după demonstrarea întregului sistem, îi voi expune știința în *Essai sur les Forces humaines (Eseu asupra forțelor umane)*. Și, pe temeliile acestui palat, copil și jucăuș, voi fi trasat uriașul arabesc al celor *Cent Contes drolatiques*[2]...

Arhitectul își orînduise ansamblurile în locurile cuvenite. Ceru lui Félix Davin, tînăr scriitor înzestrat, prieten cu Ber-

[1] Aci cu sens de „monument" (n.t.).
[2] BALZAC : *Lettres à l'Etrangère*, vol. I, pp. 205—206.

thoud, să-i redacteze două lungi prefețe pentru *Études philosophiques* și pentru *Etudes de Mœurs*. Davin, sub îndrumarea lui Balzac, care uneori îi dicta, arăta că acesta nu-și făurise de la bun început marele său proiect și că era mai bine că se întîmplase așa. Întrezărind acest plan gigantic de la primele sale cărți, s-ar fi înfricoșat poate de perspectiva unor atît de mari strădanii. Ar fi de imaginat mai curînd o treptată luare la cunoștință. Unitatea nu era artificială, ci internă, vie. Asemenea instituțiilor, asemenea copiilor, operele nu sînt zămislite printr-o serie de acte conștiente, ci prin jocul unor forțe cu neputință de controlat.

Ne-am putea închipui astfel, spune Félix Davin, că într-o bună zi, comparînd diferitele gînduri întipărite în lucrările sale, a procedat asemenea lucrătorului care, întîmplător, pleacă de la locul său de dinapoia tapiseriei și vine să privească desenul în întregul său. Din acest moment, și întrucît purta de mult în el însuși sămînța unei înalte sinteze, rămîne îngîndurat, visînd la efectul ansamblului. Deodată, împlinind în mintea sa lacunele construcției sale acoperite de fresce, imaginînd aci un grup, dincolo o figură principală, mai departe un al doilea plan sau niște nuanțe de rapel, îndrăgește aceste tablouri și se reapucă de treabă cu o *furie franceză*, deoarece se mai afla încă la vîrsta la care nu te îndoiești de nimic. Apoi, simțindu-se angajat, bărbatul acesta cu o voință neostoită, căreia cei ce-l cunosc îi aduc un strălucit omagiu, și care va fi apreciat într-o bună zi, fără nici o îndoială, tot atît cît și talentul său, acest bărbat a continuat să înainteze fără a-și aminti a doua zi nici muncile, nici ostenelile din ajun...

Înainte de a dezvălui publicului planul său, poate că dorea să-și încerce puterile ; poate că pînă la înlăturarea schelăriei din jurul edificiului și a bîrnelor din incintă aștepta să fie terminate cîteva sculpturi, ca principalele linii să fie desenate și ca măcar frontonul să se înalțe larg și pur [3]...

Pe bună dreptate, Davin îi dezaproba pe criticii care, lipsiți de simțul proporțiilor, denumiseră cărțile prietenului său „povești", „nuvele" în sens depreciativ. Ca să-i infirme, relua imaginea preferată a lui Balzac :

[3] FELIX DAVIN : *Introduction aux Études philosophiques*, „Pleiade", vol. XI, pp. 204—210.

Cu aceste aşa-zise mărunte lucruri nu se întîmplă oare aşijderea lespezilor patrate, capitelurilor împrăştiate, metopelor[4] pe jumătate acoperite de flori şi de dragoni, care, văzute pe şantier între fierăstrăul sau dalta meşterului, par neînsemnate şi mărunte, şi pe care arhitectul, în intenţia sa, le-a hărăzit să împodobească vreun antablament[5] bogat, să alcătuiască boltituri, să alerge de-a lungul marilor arcuri întretăiate în ogivă ale catedralei, castelului, capelei, casei sale de la ţară[6] ?...

Venise momentul să-şi înalţe catedrala. În septembrie 1834 Balzac plecă la Saché, hotărît să scrie aci la repezeală un roman care va fi una din cheile de boltă ale operei sale : *Le Père Goriot.* Posedăm grăuntele iniţial al acestei cărţi : o însemnare pe albumul în care îşi grămădea proiectele : *Un om cumsecade — pensiune burgheză — 600 de franci rentă — şi-a dat şi cămaşa pentru fiicele sale, care, ambele au 50.000 de franci rentă — murind ca un cîine*[7]. Îi scrie marchizei de Castries că doreşte să zugrăvească „un sentiment atît de măreţ ca atare încît îndură neîncetate mici umiliri[8]", iar Èvei, că a ales drept erou „un om care e tată aşa cum un sfînt, un martir este creştin[9]". Astfel, va prezenta o dată în plus ravagiile unei pasiuni duse pînă la nebunie. „Pasiunea nu stă să se tîrguiască ; ea e de acord să-ţi facă pe plac."

Alcătuirea lui *Père Goriot* va fi infinit mai largă şi mai îndrăzneaţă decît aceea a *Eugéniei Grandet.* Aci se întreţes cîteva teme importante. Găsim drama lui Goriot, ruinat şi renegat de fiicele sale, Anastasie de Restaud şi Delphine de Nucingen ; drama lui Vautrin, nouă întrupare a lui Ferragus, fost ocnaş locuind, deghizat, la pensiunea Vauquer, ispititor diavolesc care urzeşte în chip genial un întreg ghem de

---

[4] *Metopă* — fiecare dintre suprafeţele netede sau cu basoreliefuri aflate între triglifele unei frize dorice (triglife — ornamente arhitecturale care se repetă la intervale egale) (n.t.).

[5] Element arhitectural plasat deasupra zidurilor sau coloanelor unei construcţii, şi care susţine acoperişul (n.t.).

[6] FELIX DAVIN : *Ibidem,* p. 210.

[7] BALZAC : *Pensées, sujets, fragments,* în *Œuvres complètes,* vol. XXVIII, p. 683. (Club de l'Honnête Homme.)

[8] BALZAC : *Correspondance,* vol. II, p. 559.

[9] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère,* vol. I, p. 195.

intrigi pînă în clipa în care îl demască poliția ; drama lui Rastignac, tînăr gascon care, provenit dintr-o familie provincială și avînd un suflet destul de curat, descoperă înspăimîntat corupția Parisului ; drama unei verișoare a lui Rastignac, Claire de Beauséant, foarte mare doamnă părăsită de-un iubit pe care-l adoră, tragedie iluminată de „un viitor deja împlinit" : *La Femme abandonnée*. Răspîntia acestor destine convergente e reprezentată de-o pensiune de familie ; este oare lumea altceva decît „o aurită pensiune de familie", iar curtea Tuileriilor altceva decît o pensiune de familie cu poarta străjuită de-o coroană ?

Încă din perioada aceasta, Balzac poartă în el o întreagă societate ; dar, spre a însufleți acest univers personal, nu încetează să introducă elemente reale : amintiri, observații. Pentru a-l crea pe Goriot, fost fabricant de paste făinoase, l-a descusut pe Marest, proprietarul său din *rue Cassini*, el însuși negustor de făinuri ; pensiunea Vauquer, cu neputință de uitat, o cunoștea : nu era *cutare* pensiune de familie, ci un amalgam de „pensiuni burgheze pentru cele două sexe și altele" ; numele *Vauquer* provenea de la Tours. Un aspect poate, da o oarecare idee despre neașteptatele găselnițe ale creației romanești : înfiorătoarea *maman* Vauquer pronunță *tiyeuilles*, la fel ca Ève Hanska. Balzac s-a amuzat nebunește de această idee. În privința lui Rastignac, s-a luat el însuși parțial (dar numai parțial) ca model. Ambițiile lui Rastignac sînt cu totul deosebite de acelea ale unui tînăr scriitor, dar Rastignac, asemenea lui Balzac, are două surori ; cea mare, care se numește Laure, își golește, pentru fratele ei, pușculița sa de fată ; Rastignac, de pe înălțimile cimitirului Père-Lachaise, sfidează Parisul și îi strigă : „Și acum, între noi doi !", așa cum o fi făcut-o într-o bună zi creatorul său, pe vremea mansardei din *rue Lesdiguières*. Îmbinarea de neprihănire și de ambiție din care e alcătuit pe-atunci Rastignac îl definește destul de bine pe Balzac cel din tinerețe.

Cît despre Vautrin, e în parte Vidocq și iarăși Balzac. La douăzeci de ani, acesta rîvnea o putere fermecată cu ajutorul căreia să stăpînească lumea. Chiar de la primele sale romane mărise numărul piraților, al corsarilor, al nelegiuiților. În 1834 nu-i lipsește mult să gîndească, asemenea lui Vautrin, „că oamenii se mănîncă între ei ca păianjenii într-o oală" ; că hoțul neprins e om cinstit. „Nimeni nu mă va întreba :

Cine eşti ? Voi fi Domnul Patru Milioane." Balzac îl admiră pe Vautrin : „O mare crimă e cîteodată un poem". Dar, ca şi Rastignac, mai are scrupule. Întrucît lumea este o junglă sînt necesare legi, un stat, o religie, familii.

În Balzac, mitul paternităţii atinge o zonă profundă şi sensibilă. În cazul lui Goriot e vorba de paternitatea trupească : „Viaţa mea, toată, este în cele două fete. Dacă ele petrec, dacă sînt fericite şi bine îmbrăcate, dacă păşesc pe covoare scumpe, ce importanţă are ce haină port eu sau în ce ungher mă odihnesc ? Nu simt de fel frigul, dacă ştiu că ele stau la căldură. Nu mă plictisesc niciodată, dacă ştiu că ele petrec [10]..." Cu fetele sale e ca Dumnezeu şi Facerea lumii : „Doar că eu îmi iubesc fetele mai mult decît Dumnezeu lumea, deoarece lumea nu e atît de frumoasă ca Dumnezeu, în vreme ce fetele mele sînt mai frumoase decît mine". În toată opera lui Balzac poate fi regăsită această pasionată nevoie de a trăi, în persoana unui mijlocitor, o viaţă mai fericită şi mai amplă. Nu încape nici o îndoială că tema aceasta are o legătură misterioasă cu aceea a creaţiunii prometeice. Romancierul întreţine un harem alcătuit din toate femeile pe care nu le-a avut ; se bucură de dragoste, de putere şi de glorie prin intermediul personajelor sale, la fel ca Goriot de fericire prin mijlocirea copiilor săi. Asemenea lui Goriot, Balzac va trebui să aleagă fie creaţia, fie viaţa ; se va ucide pentru opera sa, asemenea acelui cumsecade om pentru fetele sale.

Dar dintre toate temele din *Le Père Goriot* cea mai apropiată de Balzac e perioada anilor de ucenicie ai lui Rastignac. „Adevăratul romancier îşi creează personajele din nenumăratele direcţii ale vieţii sale posibile." Eugène de Rastignac şi-a părăsit provincia încrezător în duioasa afecţiune a vieţii de familie ; pretutindeni a întîlnit corupţie şi mocirlă, fiicele renegîndu-şi tatăl, soţiile făcîndu-şi soţul de rîs, amanţi plini de cruzime şi disprețuitori. „Între salonaşul albastru al doamnei de Restaud şi salonaşul trandafiriu al doamnei de Beauséant, el făcuse trei ani de *drept parizian*". Verişoara sa, de Beauséant, mîndră şi pătimaşă, i-a dat primele noţiuni pen-

[10] BALZAC : *Le Père Goriot*, „Pléiade", vol. II, pp. 956—957. (Vezi în rom. BALZAC : *Moş Goriot*, în *Opere alese*, trad. Cezar Petrescu, ELU, 1965, p. 135.)

tru ucenicia sa : „Cu cît vei fi mai socotit, mai rece, cu atît vei ajunge mai sus. Lovește fără milă ; vei fi temut. În femei și bărbați să nu vezi decît niște cai de poștă pe care poți să-i lași să crape în marginea drumului, la cel dintîi popas, unde ți se dau alții : numai așa vei ajunge să-ți înfăptuiești năzuințele. Vezi, în lumea asta, dacă n-ai să găsești o femeie care să-ți poarte de grijă, n-ai să însemni nimic. Trebuie să fie tînără, bogată, elegantă. Dacă ai însă o simțire sinceră, ascunde-o ca pe-o comoară ; nu îngădui nimănui să ți-o bănuiască, pentru că altfel ești pierdut [11]."

Fiorosul Vautrin confirmă această judecată : „Te desfid să faci doi pași în Paris fără să dai de cele mai infernale uneltiri... Ți-am înfățișat viața așa cum este. Nu e mai frumoasă decît o cuhne, duhnește la fel și nu poți găti mîncare fără să te murdărești pe mîini... Nu există principii, există numai evenimente ; nu există legi, există numai împrejurări : omul superior merge laolaltă cu evenimentele și împrejurările, ca să le poată cîrmui [12]..." Cînd aceste două adevăruri au fost înțelese, calea spre dispreț și succes e deschisă. Pe mormîntul lui Moș Goriot, ucenicul varsă ultima lacrimă a tinereții sale. Apoi, „ca un prim act de provocare zvîrlit acestei lumi, Rastignac se duse să ia masa în acea seară la doamna de Nucingen [13]".

Originalitatea cărții, cea care îndreptățește cîntecul de triumf al lui Balzac la soții Surville, cea care o face cu-adevărat o cheie de boltă, este revenirea personajelor. Odinioară se întîmplase în cîteva rînduri să reia un nume și un caracter dintr-o carte anterioară. De aci înainte, procedeul acesta devine un sistem. Balzac își va avea medicii (Bianchon, Desplein) ; polițiștii (Corentin, Peyrade) ; avocații procedurişti (Derville, Desroches), financiarii (Nucingen, Keller-ii) ; cămătarii săi (Gobseck, Palma, Bidault poreclit Gigonnet). Doamna de Restaud ? Am cunoscut-o în *Gobseck*. Rastignac ? A apărut în *La Peau de Chagrin*, unde nu era încă decît un nume și o siluetă ; îl vom revedea pe parcursul întregii sale cariere, și se va mai schimba, ceea ce va adăuga tabloului dimensiunea Timpului. Vautrin va da mai tîrziu

[11] *Ibidem*, p. 912 (p. 84).
[12] *Ibidem*, pp. 936, 937, 940 (pp. 111, 115).
[13] *Ibidem*, p. 1085 (p. 280).

tîrcoale soartei lui Rubempré, ca și aceleia a lui Rastignac. Doamna de Beauséant ? Asistăm aci la înfrîngerea sentimentală care lămurește *La Femme abandonnée*. O întreagă nobilime (Listomère, Kergarouët, Maufrigneuse, Grandlieu) se înghesuie în saloanele vicontesei de Beauséant. De aci înainte, această lume, zămislită de creierul lui Balzac, i se va părea mult mai viguroasă decît lumea în care trăiește ; îi va povesti noutățile așa cum se relatează acelea ale lumii adevărate : „Hai să vorbim acum de treburi serioase : Cu cine o s-o mărite pe Eugénie Grandet ?" Sau, de pildă, mai tîrziu : „Ați auzit pe cine ia Félix de Vandenesse de nevastă ? O domnișoară de Granville. E o căsătorie strașnică..."

Ideea aceasta a *reapariților* pare destul de firească. Toți marii romancieri ar putea recurge la ea ; fiecare poartă în sine un anumit număr de personaje pe care le are la inimă și din care trage mai multe exemplare, sub nume diferite. La Stendhal e vorba de bărbatul pe care ar fi dorit să-l întruchipeze : Fabrice del Dongo sau Lucien Leuwen ; femeia pe care ar fi vrut s-o iubească : doamna de Rênal, doamna de Chasteller ; bătrînul cinic și spiritual : Leuwen-tatăl, marchizul de la Mole. Tot astfel, Balzac zămislise perechea Ferragus-Vautrin, cele două personaje fiind proiectarea unor imagini ale setei sale de putere. Ulterior i se păru mai simplu să-l lase pe Vautrin să evadeze, ca apoi să reapară, fiind vorba de-un soi de monstru destul de rar. Dimpotrivă, va fi obligat să întrețină o întreagă echipă de *dandy* ambițioși, începînd cu Henry de Marsay, bărbat oțelit care va deveni prim-ministru, La Palférine, Maxime de Trailles, și pînă la bietul Paul de Manerville ; și o echipă de mari cochete : ducesa de Langeais, prințesa de Cadignan, marchiza d'Espard.

Pentru ca romanele anterioare Marelui Proiect să-și poată căpăta locul va fi desigur necesar să le remanieze, să schimbe cîteva nume, cîteva date. Dar, în schimb, cît vor avea de cîștigat ! Niște episoade infime deschid acum nesfîrșite perspective. Cîteodată viitorul lămurește prezentul. Mai frecvent, noile romane își trag seva din trecut. O conversație de după cină dezvăluie dintr-odată adevărul despre un personaj pînă atunci misterios. Totul se petrece ca în viață, pe care o zărim cufundată în umbră. Facem cunoștință cu oamenii datorită unor simple întîmplări, unor uși întredes-

chise, unor confidențe neașteptate. Cel mai frumos exemplu îl constituie de Marsay, care nu este zărit niciodată în acțiunea sa politică, și pe care îl recunoaștem cu toate acestea „ca singurul om de stat de la Talleyrand încoace [14]" sau, și mai bine, Ronquerolles, „admirabilă schiță... Îl întîlnim, nu-l cunoaștem cîtuși de puțin ; și totuși îl cunoaștem îndeajuns. E unul din cei treisprezece, și nimic mai mult [15]..."

În felul acesta există o realitate a întregului, infinit superioară aceleia a fragmentelor. Unii critici au spus : „Cum poate fi acceptată drept lume o trupă de teatru cu roluri limitate ? Cum să crezi că întregul Paris e îngrijit de Bianchon sau că-l are drept procedurist pe Derville ? Că Sérizy, Bauvan și Granville au condus un timp atît de îndelungat întreaga magistratură franceză ?" Și totuși e *adevărat* că în orice vremuri o țară e cîrmuită de-o elită puțin numeroasă, și că, într-o anumită perioadă, eroinele marilor aventuri sentimentale pot fi numărate pe degetele unei singure mîini. Pe de altă parte, o convenție romanescă, acceptată deoarece e necesară, permite reprezentarea unei mulțimi prin cîteva figuri. Una din funcțiile artei constă în a înlocui dezordinea încîlcită a vieții cu o ordine inteligibilă. În acest univers, pe care el l-a construit, artistul știe să păstreze suficient mister și neprevăzut spre a re-crea iluzia și forfoteala.

Niciodată nu lucrase Balzac cu atîta siguranță de sine. Scrise *Le Père Goriot* în zile de cîte șaisprezece sau optsprezece ore (în noiembrie 1834, pînă la douăzeci de ore pe zi), mai întîi la Saché, dar îndeosebi la Paris, în *rue Cassini*. „O lucrare magistrală", îi aducea el la cunoștință Străinei. Ar fi vrut să termine cartea degrabă și s-o întîlnească pe doamna Hanska la Viena, pentru aniversarea „neuitatei zile" (26 ianuarie). Dar, în timp ce redactează sfîrșitul romanului său, trebuie să revadă corecturile începutului, care va apărea în *La Revue de Paris*. La 15 decembrie „se află la pat, sfîrșit, neputînd să facă ceva, să înțeleagă ceva". Degeaba îl cheamă ducesa d'Abrantès, reproșîndu-i că o neglijează. „Este un fapt, răspunde el, care îmi domină existența, și anume munca neîncetată, fără vreun răgaz... Nu sînt în stare să scriu, prea e mare oboseala... Așa încît nu

[14] ALAIN : *Les Arts et les Dieux*, „Pléiade", p. 973.
[15] *Ibidem*, p. 972.

vă faceți o părere proastă despre mine. Spuneți-vă : *lucrează zi și noapte,* și mirați-vă de un singur lucru : că n-ați aflat încă de moartea mea. Merg să-mi fac digestia la Operă sau la *Théatre des Italiens,* iată singurele mele distracții, deoarece acolo nu e nevoie să gîndești, nici să vorbești, ci doar să privești, să asculți [16]..."

Zulma Carraud a născut un al doilea fiu, botezat în chip straniu Yorick [17] (din simpatie pentru Sterne, deci pentru Balzac) ; el „îl sărută pe frunte", dar din depărtare. Nu are răgazul să se repeadă la Frapesle. „Torentul care mă poartă n-a fost nicicînd mai rapid ; creierul omenesc n-a fost nicicînd stăpînit de vreo operă mai înfricoșător de maiestuoasă. Pornesc să lucrez asemenea jucătorului care se așază să joace ; nu mai dorm decît cinci ore ; muncesc optsprezece, mi-aș da ultima suflare înainte de-a sosi ; dar amintindu-mi de dumneata, mă simt cîteodată împrospătat. Cumpăr *la Grenadière,* îmi plătesc datoriile [18]..." La a cincizeci și șasea aniversare a Măicuței, pe care au instalat-o la Chantilly cu o prietenă, Laure și Honoré ar fi dorit să plece acolo, s-o vadă, dar cum ? Totul îi reține la Paris. Spre a face amendă onorabilă, îi oferă amîndoi un ceas, prins cu o panglică albastră. Dar mai cu seamă să nu-i sufle vreo vorbă lui Surville, „deoarece, scrie Laure, am un soț care nu e în stare să priceapă ceva din aceste atenții pornite din inimă".

Cu multă amabilitate, doamna de Castries îl invitase iarăși pe Balzac, prin unchiul ei, ducele de Fitz-James, la Quevillon. Dar, nedus încă pînă la capăt, *Le Père Goriot* precumpănea asupra *Ducesei de Langeais,* terminate, iar pe de altă parte, Balzac nu se împăca prea bine cu interesul subit manifestat de marchiză față de-un scriitor pe care-l ura : Sainte-Beuve. În iulie 1834 acesta publicase un roman : *Volupté.* Doamna de Castries, incorigibilă vînătoare de lei, îi scrisese : „A încerca să vă spun cît de mult m-a emoționat frumoasa dumneavoastră carte ar fi o grea sarcină pentru o biată femeie de nimic știutoare, cu excepția necazurilor

---

[16] BALZAC : *Correspondance,* vol. II, pp. 563—564.

[17] Personaj din *Tristram Shandy* de Lawrence Sterne (1713—1768) (n.t.).

[18] *Ibidem,* p. 591.

vieții [19]..." Această veche șiretenie izbutise. Literatul este o pasăre tare ușor de prins în mrejele unei vînătoare iscusite. Între critic și cititoare se înfiripase o legătură ; Sainte-Beuve, fire de schivnic, era lipsit de înfocatele pretenții ale lui Balzac ; se mulțumea cu o prietenie intelectuală. Prietenie tandră de altfel (întrucît marchiza îi dăruise lui Sainte-Beuve cruciulița de argint sărutată de Victor de Metternich pe patul morții) și care îl exasperă pe Balzac. De unde o scrisoare foarte dură în care i se adresa cu : *Doamnă*. Ea se revoltă mai întîi, apoi încercă să-l recucerească :

Marchiza de Castries către Balzac, 29 octombrie 1834 : Nu vin să-ți cer din nou prietenia atît de făgăduită. Nu, de n-o mai porți în inimă, n-o mai purta nici pe buze... În noaptea asta m-a chinuit un vis hain și mă cuprinsese o dorință năvalnică de-a veni la dumneata. Prietene, te desparți de-o amantă, dar de-o prietenă, o prietenă care vrea să se desfete de toate bucuriile tale și cu care să-ți împarți necazurile, prietenă vreme de trei ani, împreună cu care ai gîndit, o prietenă atît de tristă și atît de bolnavă ! O, Doamne, mi-au mai rămas doar niște zile, de ce să le adaugi o supărare, și pe deasupra dureroasă ? Acel *Doamnă* m-a rănit ! Amintește-ți de Aix, de scrisoarea lui *Louis Lambert* pe care mi-ai trimis-o acolo, gîndește-te la pîrîu, la moara stricată, la Mănăstire, sînt oare singura care-și aduce aminte ?... De nu ții minte, nu-mi trimite nimic ; tăcerea dumitale îmi va spune că totul s-a sfîrșit. Totul sfîrșit ! O, nu, nu-i așa ? Mă mai iubești încă. Sînt prietena dumitale, Marie a dumitale. Adio, nu mă lăsa să aștept acel cuvînt care-mi va face inima să bată [20]...

Cum se mai umilea, această femeie atît de mîndră ! Întîrzie multă vreme cu răspunsul ; cu toate acestea nu era în stare să se desprindă cu desăvîrșire de ea, și își mărturisi slăbiciunea : „Ai desfăcut încet, una cîte una, nenumăratele legături în care mă lăsasem prins, dar privilegiul dumitale constă în a le reînnoda pe toate cu un singur cuvînt [21]..."

Totuși cînd, la începutul anului 1835, epuizat, își acordă cîteva zile de odihnă, se duse să le petreacă la la Bouleaunière,

[19] Cf. MARCEL BOUTERON : *Études balzaciennes*, p. 108. (Paris, Jouve, 1954.)
[20] BALZAC : *Correspondance*, vol. II, pp. 565—566.
[21] *Ibidem*, p. 624.

alături de draga sa bolnavă, doamna de Berny. „Are șaizeci de ani. Necazurile au schimbat-o, au ofilit-o. Afecțiunea pe care i-o port a devenit de două ori mai puternică. O spun fără orgoliu, întrucît nu găsesc că ar fi ceva merituos în asta. E în firea mea, pe care Dumnezeu a făcut-o să uite răul, mereu în prezența binefacerii. O ființă care mă iubește mă face neîncetat să tresar. Sentimentele nobile sînt atît de fecunde. De ce să pornești în căutarea celor rele [22] ?..." Altui prieten credincios, Auguste Borget, îi mărturisi durerea sa : „Doamna de Berny suferă de-o boală mortală : un anevrism al inimii ; nu e vindecabilă. Viața mi-e atinsă în principiul ei. De mi-ar fi răpită această lumină a cerului, fiecare zi mi-ar părea mai puțin frumoasă. Știi că reprezintă conștiința și tăria mea ; e mai presus de toate, asemenea cerului, asemenea harului credinței, speranței ; nu știu ce mă voi face. Ea nu-și cunoaște boala, dar își dă prea bine seama că e pe moarte [23]..."

Iar doamnei Hanska : „De mi-ar fi răpită acea făptură, vei fi singura și unica persoană care și-a deschis inima pentru mine. Doar dumneata vei cunoaște *Sesamul*, deoarece sentimentul doamnei Carraud, de la Issoudun, e oarecum geamăn cu acela al surorii mele [24]..." Plîngînd afecțiunea pe care avea s-o curme moartea, se agăța de cealaltă prietenie, mai tînără și, fără să-și dea seama, cu atît mai prețioasă pentru un bărbat surmenat cu cît, datorită distanței, nu era apăsătoare. Ce forță conferă unei amante faptul de-a fi departe, și ce prestigiu ! „O femeie înseamnă mult în viața noastră cînd este Béatrice și Laure, ba chiar foarte mult [25]..." Béatrice și Laure... modele de discreție.

Cînd isprăvi *Le Père Goriot*, la 26 ianuarie (care deveni astfel o zi de două ori de neuitat), trimise manuscrisul, legat de Spachmann, Evei Hanska, cu următoarea dedicație : *„Doamnei E. de H. Tot ce fac mujicii aparține stăpînilor lor.* DE BALZAC. Dar vă implor să credeți că, de nu v-aș datora-o în virtutea legilor de care sînt cîrmuiți bieții voștri sclavi, tot v-aș depune-o la picioare, purtat de cea mai sinceră dintre

[22] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, p. 202.
[23] BALZAC : *Correspondance*, vol. II, p. 644.
[24] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, p. 220.
[25] *Ibidem*, p. 228.

afecțiuni. 26 ianuarie 1835. Pasagerul de la *L'auberge de l'Arc* din Geneva [26]." Dedicație oficială, care putea fi văzută de Wenceslas Hanski.

Cei care citeau *La Revue de Paris* și Străina admirară *Le Père Goriot*. Însuși Balzac își dădea seama că această carte depășea tot ce scrisese. „Se aude un singur glas : *Eugénie Grandet, La Recherche de l'Absolu,* totul e depășit." De altfel, prima ediție s-a epuizat înainte de-a fi fost pusă în vînzare. Dar criticii nu se lăsau. Îi reproșau lui Balzac exagerările sale. „Ce lume ! Ce societate !" exclama virtuos *Le Courrier français*. „Ce caricatură a paternității ! Ce moravuri urîte ! Cîte aspecte cinice ! Cîte femei adultere !" De prisos făcea Balzac, într-o prefață umoristică, statistica eroinelor sale, arătînd că treizeci și opt dintre ele (din șaizeci) erau virtuoase ; împinsese bunăvoința pînă la a le face pe vechile păcătoase să reapară, spre a nu crea altele noi. Împotriva sa se uneau resentimente politice, proteste fariseice și îndeosebi aprige invidii.

În decembrie 1834 *La Mode* (odinioară gazetă amicală) ia în derîdere *ubicuitatea* lui Balzac, „al cărui nume vă flutură neîncetat pe dinaintea ochilor ca o apariție fantastică... Domnul Balzac este *inevitabilul* librăriei ; al librăriei, să ne fie cît se poate de limpede, întrucît *librărie* și *literatură* nu sînt cuvinte sinonime... Nu e vina noastră dacă ne-a trecut acest gînd prin minte în legătură cu domnul Balzac... Domnul Balzac, care împarte cu domnul Paul de Kock [27] cinstea de a-și vedea numele scris cu litere de cîte patru degete pe geamurile tuturor sălilor de lectură din Paris, din împrejurimi și din provincie... Domnul Balzac ne promite, în cataloagele editorilor, material îndeajuns pentru a potoli timp de zece ani pofta celor mai robuști consumatori de lucrări moderne. Fie ca Domnul să ne ajute !..." Se legau de om, de numele său, de luxul său, pînă și de amorurile sale. Cînd renumele depășește firescul, răutatea nu mai ține seama de nici o decență.

---

[26] BALZAC : *Le Père Goriot*, p. 334. (Paris, éditions Garnier.)

[27] Scriitor francez (1793—1871), autorul a nenumărate romane aproape uitate care zugrăvesc existența mic-burgheză (n.t.).

Ar fi putut spune : „Doamne, ferește-mă de prieteni ; de dușmani mă feresc singur". Dar a preferat munca — și tăcerea. „Oricît de îndîrjite ar fi atacurile și calomniile, merg mai departe. Nu răspund nimic... De altfel, *Le Père Goriot* are un succes extraordinar ; nu s-a mai pomenit o asemenea grabă de-a citi o carte ; negustorii o afișează mai dinainte. Ce-i drept, e măreață [28]..."

[28] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, p. 232.

XVIII

RUE DES BATAILLES

Acel misterios androgin care, de cele mai multe ori, se întîmplă să fie o lucrare în două volume.

BALZAC

ÎNAINTE de a lucra la *Père Goriot*, Balzac publicase la doamna Béchet, în *Scènes de la Vie parisienne*, începutul unei stranii și frumoase povești : *La Fille aux yeux d'or*, pe care o termină în 1835. Acestei nuvele destul de scurte, episod din *Histoire des Treize*, trebuie să i se acorde o mare însemnătate. Iată de ce. Povestea începe cu un strălucitor eseu asupra Parisului, „imensă cîmpie veșnic frămîntată de o furtună de interese", unde se întîlnesc nu chipuri, ci măști. „Măști de slăbiciune, măști de forță, măști de mizerie, măști de voioșie, măști de ipocrizie ; toți sînt istoviți, toți sînt însemnați cu pecetea de neșters a unei lăcomii fără saț ! Ce vor ei ? Aur sau plăcere [1] ?"

În iadul acesta, „unde totul fumegă, totul arde, totul sclipește, totul fierbe, totul pîrjolește, se evaporă, se stinge, se reaprinde, scînteiază, sfîrîie și se mistuie", Balzac deosebește cinci clase : *lumea celor care nu au nimic*, lucrătorul, proletarul, tarabagiul ; apoi, al doilea grup : *lumea celor care au cîte ceva*, angrosiștii, salariații, clerul, într-un cuvînt,

[1] BALZAC : *La Fille aux yeux d'or*, „Pléiade", vol. V, p. 255. (Vezi în rom. BALZAC : *Istoria celor treisprezece*, 3. *Fata cu ochii de aur*, trad. H. Grămescu, ELU, 1969, p. 273).

burghezii. Ce vrea burghezul? „Săbiuța gărzii naționale, o porție de rasol în fiecare zi, un loc decent la Père-Lachaise, și, la bătrînețe, oleacă de aur cîștigat legal[2].“ Al treilea cerc al acestui infern, „care își va găsi poate într-o bună zi un Dante“, avocații, medicii, notarii, toți spoveditorii acestei societăți pe care o disprețuiesc. Al patrulea cerc: lumea artiștilor, chipuri boierește răvășite, dar răvășite, doborîte de rivalități, calomnii. În sfîrșit, al cincilea cerc, aristocrația, marea proprietate, saloanele aerisite, aurite, lumea bogătașilor, a celor care trăiesc în huzur, a rentierilor. Aci, nimic adevărat. Politeța acoperă un neîncetat dispreț. Vanitatea e cea care domnește, și plictisul. O viață seacă modelează niște chipuri de carton, „fizionomiile celor bogați pe care le pocește neputința, pe care se oglindește aurul și de pe care inteligența a pierit[3]“. În cîteva pagini realizase o frescă uriașă, în culori sumbre, dar admirabilă.

Această excesivă forfotă a Parisului, continua Balzac, e de folos cîtorva ființe privilegiate; pot fi întîlnite cîteva femei care duc un trai oriental și își păstrează frumusețea și, de asemenea, cîteva fermecătoare chipuri ale unor tineri. „Tinereasca frumusețe a sîngelui englez se împreună în ele cu fermitatea trăsăturilor meridionale, cu spiritul francez, cu puritatea formei. Focul din ochii lor, delicioasa frăgezime a buzelor, negrul sclipitor al părului lor fin, fața albă, conturul distins al obrazului fac din ele niște frumoase flori omenești, de-o încîntătoare înfățișare printre celelalte fizionomii șterse, veștede, scofîlcite, pocite[4]...“

Aci își face apariția principalul personaj al nuvelei: un Adonis, misteriosul Henri de Marsay, fiu nelegitim al lordului Dudley, și unul dintre cei treisprezece. „A-l vedea înseamnă, pentru o femeie, a-și pierde mințile după el.“ Dar sub această prospețime a vieții, înapoia ochilor săi limpezi, de Marsay nu crede nici în bărbați, nici în femei; nici în Dumnezeu, nici în Diavol. Iată însă că pe terasa *des Feuillants* întîlnește o tînără de-o frumusețe uimitoare și are loc un *coup de foudre* reciproc. Cu toate că Paquita Valdès, fata cu ochi de aur, e păzită cu strășnicie, reușește să pătrundă pînă la ea. Într-un budoar alb, parcă anume făcut pentru dragoste, de-un lux nemaipomenit, îi devine amantă. Ea se

---

[2], [3], [4] *Ibidem*, pp. 261, 267, 269 (pp. 273, 280, 286, 288).

dovedește fecioară și totodată expertă. Paquita nu mai e neștiutoare în ale plăcerii, deoarece iubește o femeie, pe aceea care a pus s-o păzească un mulatru oricînd gata să ucidă : marchiza de San-Réal, și ea fiică a lordului Dudley, deci sora vitregă a lui Henri de Marsay. Dacă Paquita s-a întors la Tuilerii spre a-l privi pe tînăr mai atent, a făcut-o deoarece fusese izbită de-o asemănare halucinantă. De aci încolo ea va iubi de două ori aceeași ființă : bărbat și femeie. În felul acesta se pregătește un deznodămînt atroce și nițel extravagant : în momentul în care Henri de Marsay, constatînd că Fata cu ochi de aur are o altă iubire, vine în goana mare, ajutat de cei treisprezece, să se răzbune, marchiza o sfîșie cu lovituri de pumnal pe cea care a trădat-o. Fratele și sora se pomenesc față-n față, în încăperea însîngerată. Marchiza se va duce la mănăstire ; Henri va deveni amantul Delphinei de Nucingen.

Asta era „acea poveste splendidă, de neuitat, în care voluptatea se naște din mister, în care, în noaptea fără somn a Parisului, Orientul își întredeschide grelele-i pleoape, aventura se înlănțuie cu realitatea... și prezentul e iluminat de licăriri de torță atît de arzătoare încît e asemeni marilor vise din vremurile cele mai îndepărtate... Începutul ar putea fi semnat de Dante, sfîrșitul pare desprins din *O mie și una de nopți,* iar întregul nu poate fi așternut decît de pana care l-a scris [5]..." Astfel judecă un poet. În realitate, exagerările, referitoare la lux și la stil, sînt nițeluș șocante. Dar nu trebuie uitată fraza, atît de înțeleaptă, a lui Latouche : „Nu vă legați de semnul negru pe care-l are iubita voastră sub sînișorul stîng ; e o aluniță".

În ciuda povestirii interesante, subiectul o sperie pe doamna Hanska ; Zulma Carraud întoarce capul. Totuși nu era prima oară că un romancier se ocupa de lesbiene. Balzac citise literatura erotică a veacului al XVIII-lea, iar *La Religieuse [Călugărița]* a lui Diderot îi revelase nebunețile excese ale acestei pasiuni. *Fragoletta* lui Latouche evoca prietenia echivocă dintre Lady Hamilton și Marie-Caroline, regina Neapolului. Însuși Balzac scrisese în *Physiologie du Mari-*

[5] HUGO VON HOFFMANNSTAHL : *Écrits en prose.* (Paris, Schiffrin, 1927.)

age : „O fată va ieși poate fecioară din pension, dar castă niciodată", și zugrăvise „acele încercări de plăcere, acele dibuiri de voluptate și acele închipuiri de fericire[6]". În albumul său de proiecte figura *L'Amour au harem [Iubirea în harem]:* „O femeie iubind o altă femeie și tot ce pune la cale spre a o feri de stăpîn[7]". Dar mai ales cunoștea amorurile dintre George Sand și Marie Dorval [8], care alimentau pe-atunci cronica vorbită. În *rue Cassini* îl găzduia pe Jules Sandeau, care „o adorase pe prima dintre aceste două femei și o luase pe a doua ca amantă", după despărțire, „deoarece regăsea astfel pătrunzătoarele miresme ale zilelor de odinioară [9]." Pe de altă parte, Balzac era prietenul intim al medicului Émile Regnault, unul dintre cei care servise drept model pentru Horace Bianchon și confident al perechii Sandeau-Sand. Că Balzac s-a gîndit la Dorval reiese cît se poate de limpede dintr-o frază a postfeței din *La Fille aux yeux d'or :* „Dacă unele persoane se interesează de Fata cu ochii de aur, vor putea s-o revadă după lăsarea cortinei, la sfîrșitul piesei, asemeni uneia din acele actrițe care, spre a-și primi coroanele efemere, se ridică nevătămate după ce-au fost înjunghiate în public [10]..."

Acest exemplu recent nu fusese singurul care hotărîse alegerea subiectului. Un autor care dorea să zugrăvească întreaga societate a vremii sale nu putea ignora întinsul domeniu al inversiunii. Prietenia lui Vautrin față de Eugène de Rastignac semăna cu pasiunea marchizei de San-Réal pentru Paquita Valdès. „Asta pentru că vă iubesc !" spune Vautrin lui Eugène, iar creatorul său, Balzac, acordă prieteniei

---

[6] BALZAC : *Physiologie du Mariage*, „Pléiade", vol. X, p. 658. (Vezi în rom. BALZAC : *Codul căsniciei*, trad. E.C. Decusară, Editura Librăriei „Socec", 1927, p. 55.)

[7] BALZAC : *Pensées sujets, fragments*, în *Œuvres complètes*, vol. XXVIII, p. 675. (Club de l'Honnête Homme.)

[8] Actriță franceză (1798—1849), renumită pentru interpretarea dată rolurilor de eroine romantice (n.t.).

[9] ARSÈNE HOUSSAY : *Les Confessions, souvenirs d'un demi-siècle*, vol. II, cartea 1, cap. III, p. 14. (Paris, E. Dentu, 1885.)

[10] BALZAC : *Note publiée en appendice à la première édition de la Fille aux yeux d'or*, în *Histoire des Treize*, p. 459. (Paris, éditions Garnier, 1956.)

dintre bărbați o importanță aproape mistică. Théophile Gautier, care-l cunoștea bine, notează : „Unul din visurile lui Balzac îl constituia prietenia eroică și devotată, două suflete, două curajuri, două inteligențe contopite în aceeași voință [11]". Cazul lui Pierre și Jaffier, din *Venise sauvée* [*Veneția salvată*] (a dramaturgului englez Otway), conspiratori gata să moară unul pentru celălalt, îl impresionase puternic și se referă la el în cîteva rînduri ; Vautrin îi spuse lui Rastignac : „Pierre și Jaffier, iată pasiunea mea".

L'Histoire des Treize fusese povestea unei asemenea contopiri a voințelor, extinsă la un grup întreg (dar lipsită de vreun aspect senzual). Obsedat de această idee, Balzac va întemeia mai tîrziu o asociație secretă, „Calul roșu", ai cărei membri vor trebui să-și vină în ajutor în orice împrejurare, să răspundă la orice convocare a „grajdului" și să cucerească „pozițiile cheie" în domeniul editării, presei și al teatrului. Théophile Gautier, Léon Gozlan, Granier de Cassagnac, Alphonse Karr, Louis Desnoyers, Jean-Toussaint Merle vor figura printre „bidiviii" pe care Balzac îi va reuni în jurul unei mese de restaurant pentru a pregăti planurile de bătaie. „Acest diavol de om, spune Théophile Gautier, dispunea de-o asemenea clarviziune încît descria fiecăruia dintre noi, pînă în cele mai neînsemnate amănunte, viața minunată și încununată de glorie pe care ne-o va hărăzi asociația [12]." De fapt, ideea de a cuceri societatea spre „a sfîrși cu modestie ca *pair* al Franței, ministru și milionar" îl obseda încă din copilărie.

Balzac avea să ajungă destul de repede la lichidarea „Calului roșu" și la concluzia : „În Franța asociațiile de bărbați sînt cu neputință". Dar îl mai ispiti mult timp rolul de protector al unui tînăr. Adăposti în *rue Cassini* pe Auguste Borget, apoi pe Jules Sandeau. Philarète Chasles, în partea rămasă inedită a *Memoriilor* sale, insinuează că aceste prietenii erau considerate echivoce : „Balzac nu se simțea cîtuși de puțin atras de femei, și singura persoană despre care zvonurile pretindeau că ar fi admirat-o, doamna Canel (soția editorului său), se spune că-i plăcea datorită părului ei

[11] THÉOPHILE GAUTIER : *Portraits contemporains*, p. 87. (Paris. Charpentier, 1874.)
[12] *Ibidem*, pp. 88—89.

abundent. în ale cărui șuvițe degetele naturalistului-romancier se cufundau cu încîntare [13]".

Neatras de femei ! Faptele, textele dovedesc absurditatea acestei fraze. Nimeni n-a descris mai bine ca el acea neostoită dorință de femei pe care-o poate resimți un adolescent. Nimeni n-a așteptat mai mult de la femeie ; nimeni nu i-a dăruit mai mult. Toate iubitele sale i-au lăudat însușirile de amant. Din scrisorile doamnei de Berny se revarsă o senzualitate satisfăcută ; scrisorile către doamna Hanska dezvăluie o intimitate îndrăzneață ; ducesa d'Abrantès, pricepută la bărbați, nu-l respingea. În el, prietenul femeilor îl egala pe amant. Le înțelegea mai bine ca oricare altul. La care un Philarète Chasles ar fi răspuns că însăși acea intuiție demonstra că firea sa avea ceva feminin. Bineînțeles. Un mare romancier trebuie să afle în sine toate stările omenești. Pentru a scrie anumite pagini e necesar să simtă ca o femeie. Cînd descrie un efeb chipeș, tonul lui Balzac dovedește, desigur, că admira frumusețea masculină. Posibil să fi simțit față de cutare tînăr o atracție refulată. Îl ghicea pe Vautrin ; îl imagina ; îl invidia, poate ; dar nu-l imita.

Am mai remarcat, la Balzac, obsesia androginului. Séraphitus-Séraphita, ființa totodată bărbat și femeie, am mai regăsit-o sub o altă formă (Henri de Marsay și sora sa) în *La Fille aux yeux d'or*. Această dualitate corespunde, în autorul însuși, coexistenței unei făpturi viguroase, revoltate, care vrea totul ; care a năzuit în cîteva rînduri, însetată de putere, la o forță magică sau la sprijinul unei societăți secrete ; care se poate dovedi eroică și feroce în creația literară, „această teribilă luptă cu îngerul" — și a unui „sărman copil" rănit, candid, și care are nevoie de un sprijin matern (doamna de Berny, doamna Hanska, Zulma Carraud) și care, prin vocabularul sentimental folosit de el în dragoste, „se potrivește femeii". Nu este nici inversiune, nici perversiune, ci slăbiciune amestecată cu deosebită energie, și această dualitate era fără îndoială necesară creatorului [14].

---

[13] Citat de C. PICHOLS în *Revue des Sciences humaines*, 1 martie 1956.

[14] Cf. GAETAN PICON : *Balzac par lui-même*, p. 112. (Paris, Éditions du Seuil, 1956.)

Cazul Sandeau nu e cîtuși de puțin misterios. În august 1834, luînd dejunul cu Balzac, îi povesti că după ce se despărțise de George Sand se afla în pragul sinuciderii ; că era lipsit de încredere în sine, de țel în viață, de mijloace. Balzac dori să-i fie părinte sufletesc acestui amărît și îi propuse să ocupe, în *rue Cassini*, apartamentul lui Borget, aflat pe-atunci în călătorie. Spre a nu-i pricinui lui Sandeau probleme de conștiință, Balzac urma să-l folosească la scrierea unei drame despre *la Grande Mademoiselle* [15], al cărei scenariu îl schițase el însuși. „Îl iau pe Jules Sandeau cu mine ; acestui biet naufragiat inimos trebuie să-i fac rost de mobile, apoi să-l pilotez prin oceanul literar [16]..." Mobilatul va fi foarte costisitor ; pilotarea, dificilă. Ei și ? „Sandeau-ul meu" va înapoia banii după ce-l va fi îmbogățit „Marea Domnișoară".

La 1 noiembrie, „bietul naufragiat" asista la un dineu oferit de Balzac celor cinci *lei* sau *tigri* ai „lojei infernale" : „Mă pornesc pe lux fără nici un motiv. Am printre oaspeți pe Rossini și pe Olympe, a sa *cara dona* [17], care va prezida... vinurile cele mai delicioase din Europa, florile cele mai rare, mîncarea cea mai fină [18]". *Truite saumonée* [19], pui de găină, înghețate, plătite cu polițe. Argintarul Lecointe furnizase cinci farfurii de argint, trei duzini de furculițe, o paletă prevăzută cu un mîner bogat lucrat în argint, și toate acestea, de îndată ce-și vor fi făcut efectul, aveau să meargă direct la Muntele de pietate. Ce părere avea „Sandeau-ul meu" ? Era năucit de acest trai pe picior mare și mai cu seamă înspăimîntat de truda zănatecă a lui Balzac. „Sandeau spune că gloria nu poate răsplăti o asemenea muncă, și că ar prefera să piardă decît să lucreze astfel [20]..."

Aci începe dezamăgirea reciprocă. Sandeau era cuprins de amețeală. În vederea piesei, Balzac îi ceruse să facă unele cercetări, care nu înaintau. „Compilam pînă mi se tăia răsuflarea, spune Sandeau, fără a reuși să-l satisfac, fericit

---

[15] „Marea Domnișoară", respectiv ducesa de Montpensier, fiică a fratelui lui Ludovic al XIV-lea (n.t.).
[16] BALZAC : *Lettres à l'Etrangère*, vol. I, p. 194.
[17] Femeie iubită (ital.) (n.t.).
[18] *Ibidem*, p. 200.
[19] Păstrăv cu carne roz, asemănătoare celei de somon (n.t.).
[20] *Ibidem*, p. 217.

cînd, sfîrșit de oboseală, culcat pe îngustul meu pat de fier, nu săream din somn trezit de acest titan, dornic să-mi citească ultimele pagini ale noului roman sau să mă înhame la revizuirea nenumăratelor sale corecturi [21]." Sandeau îi scrie lui Balzac : „Lupta te înalță ; pe mine mă ucide ; ai nevoie de furtună, mie îmi trebuie liniște [22]". Cît despre Balzac, acesta îl judeca acum pe micul Jules așa cum îl judecase George Sand. Lenevia îl miră și-l exasperează pe truditor. „E cu neputință să-ți închipui o asemenea trîndăvie, o asemenea indolență. E lipsit de energie, de voință... Descurajează prietenia, așa cum a descurajat dragostea [23]..."

Cu toate acestea, Sandeau a fost cel care s-a retras, și Balzac avu de suferit „bănește și sufletește". Într-o bună zi a lunii martie 1836, micul Jules o șterse, lăsînd lui Balzac chiria neplătită, toate datoriile sale și o scrisoare mîngîietoare. „Dragul meu Mar — simțeam mai de mult că viața pe care o duc e cam lipsită de demnitate. Trăiam într-un lux nepotrivit cu munca mea, datoriile mele sporeau de pe-o zi pe alta și simțeam uneori că merg direct spre sinucidere. Doream să lucrez și nu reușeam. Ei bine ! am renunțat la toate... Adio, bătrîne ; al tău Musch care te iubește [24]." Iar mai tîrziu : „Dragă Mar, socoteam să vin în ultima zi spre a te îmbrățișa [25]..." Unii au încercat să vadă în acel *Mar* și în acest *Musch* semnele unei prietenii suspecte. Nu era decît o glumă de comesean. Așa cum Vautrin adăuga *rama* cuvintelor rostite, spunîndu-i lui Rastignac : *marchizul de Rastignacorama*, Balzac se distra prefăcînd în prefix sufixul argotic *mar*, și își spunea : *mar*-tir, *mar*-about [26]. Din cauza hainei sale de călugăr, prietenii îl porecliseră *Dom Mar* [27]. De altfel, la data acelei scrisori, Balzac îl lăsase de mult pe Sandeau singur cu bucătăreasa în *rue Cassini*, și agățase de

---

[21] Citat de MABEL SILVER în *Jules Sandeau, l'homme et la vie*, p. 84. (Paris, Boivin, fără dată.)

[22] *Ibidem*, p. 85.

[23] BALZAC : *Lettres à l'Etrangère*, vol. I, pp. 303—304.

[24] BALZAC : *Correspondance*, vol. III, pp. 41—42.

[25] *Ibidem*, p. 191.

[26] *Marabu* — pasăre exotică asemănătoare berzei : joc de cuvinte intraductibil, întrucît *Mar-à-bout* înseamnă „Mar aflat la capătul puterilor" (n.t.).

[27] *Dom* (de la *dominus*, în latină „senior") — titlu acordat anumitor călugări (n.t.).

gard o inscripție : *Apartament de închiriat*. Cu toate acestea își amenajase la Chaillot, pe *rue des Batailles*, „un adăpost inaccesibil".

De ce oare ? Parțial ca să fugă de creditorii care-l hărțuiesc. Deși în patru ani a cîștigat mult, nu le-a plătit. Pe lîngă suma pe care o mai datorează familiei, îl mai apasă datorii în valoare de patruzeci și șase de mii de franci. Contrar celor afirmate în atîtea rînduri, ele n-au drept cauză falimentul tipografiei, ci un stil de viață excesiv de împovărător. Cheltuielile lui Balzac continuă să fie enorme. Ca să se simtă bine cînd lucrează trebuie să trăiască în încăperi pline de obiecte de bronz, mobile de preț, cărți frumos legate, covoare moi. Argintarul Lecointe nu-i furnizează numai argintărie, ci și două bastoane, unul de cornalină roșie, altul cu măciulia încrustată cu peruzele. Bastoanele lui Balzac, bastoane din aur, din corn de rinocer cu măciulia înstelată cu pietre prețioase, devin celebre. Delphine de Girardin își intitulează un roman : *La Canne de Monsieur Balzac* [*Bastonul domnului Balzac*] ; se preface încredințată că acest baston e fermecat, permițîndu-i lui Balzac să se facă nevăzut cînd dorește, spre a observa mai îndeaproape existența tainică a făpturilor omenești.

Toate astea constituie decorul, vis în stare de trezie, tărîmul basmelor. Îi place ca, pe durata unei seri, un talisman să pară în stare să suprime orice problemă de bani, timp și spațiu. Dar cînd după un dineu despre care Rossini spune că nici la suverani n-a văzut, băut sau mîncat ceva mai bun, Balzac se reapucă de lucru, el se înapoiază într-o lume aspră și adevărată, aceea a pensiunii Vauquer și a casei Nucingen. Aci este cel adevărat ; aci judecă, cu un bun-simț lucid, cheltuielile nebunești ale lui Goriot ; aci își îmbracă mantia albă de călugăr și lucrează cu o frînghie petrecută peste șale ; aci face speculații imense și adună, cu o inteligență infailibilă, colosalele bogății ale lui Nucingen. Din cînd în cînd, încearcă să transpună în viață strălucitele concepții ale personajelor sale. Fără succes, deoarece, de îndată ce lumea înconjurătoare opune vreo rezistență, evadează în lumea lăuntrică. Afacerea devine un roman — și încetează să mai fie o afacere rentabilă.

Să fie vanitate acest lux ? Adevărul e mult mai complex. Toate astea fac parte dintr-o ficțiune monumentală al cărei

erou e Balzac, şi pe care o scrie concomitent în mintea sa şi în viaţă. La el hotarul dintre imaginaţie şi viaţă n-a fost niciodată delimitat cu precizie. Cînd dă o masă, fiecare sticlă îşi are povestea ei. Cutare *bordeaux* a făcut de trei ori ocolul lumii : cutare rom provine dintr-un butoiaş rostogolit mai bine de-un veac de valurile mării. Ceaiul său a fost cules, pe clar de lună, de fiica împăratului Chinei. Iar dacă un interlocutor întreabă : „O fi chiar adevărat ?", Balzac se porneşte pe rîs ca un copil : „Cîtuşi de puţin". În *rue des Batailles*, în „bîrlogul său inaccesibil", a pus să-i fie decorat un budoar de vis, cel pe care-l atribuie Fetei cu ochii de aur în *hôtel*-ul San-Réal. Un divan cu o circumferinţă de cincizeci de picioare, de caşmir alb, al cărui efect îl sporeau nişte fundulițe din mătase neagră şi roşie-închis, aşezate în romburi...

Rezemătoarea acestui pat imens se înalţa cu cîteva degete deasupra numeroaselor perne ce îl împodobeau cu garniturile lor frumoase. Budoarul era tapisat cu o stofă roşie, peste care se întindea o muselină de India brăzdată de caneluri ca o coloană corintiană, prin nişte cute alternativ afunde şi rotunde, limitate sus şi jos printr-o bandă de stofă de culoare vişinie, pe care erau desenate arabescuri negre. Sub muselină, vişiniul devenea trandafiriu, culoare îmbietoare la dragoste, la fel ca şi perdelele de la ferestre făcute din muselină de India dublată cu tafta trandafirie şi ornate cu franjuri vişinii şi negre. Şase braţe de argint aurit, susţinînd fiecare cîte două lumînări, erau aşezate pe pereţi, la distanţe egale, pentru a lumina divanul. Tavanul, în mijlocul căruia atîrna o lustră în argint-auriu mat, era strălucitor de alb, iar cornişa era aurită. Covorul se asemăna cu un şal oriental, plin de desene şi amintind poeziile Persiei, unde mîini de sclave îl lucraseră. Mobilele erau acoperite cu caşmir alb, ornamentat cu garnituri negre şi vişinii. Pendula, candelabrele, totul era de marmură albă şi de aur...

Reflexele strălucitoare ale tapiseriei, a cărei culoare se schimba după direcţia privirii, devenind fie cu totul albă, fie cu totul trandafirie, se potriveau cu efectele luminii ce se cernea prin diafanele cute ale muselinei, iscînd umbre părelnice. Sufletul are nu ştiu ce înclinare către alb, iubirii îi place roşul, iar aurul răsfaţă pasiunile, el are puterea să întruchipeze toate dorinţele. Astfel, tot ceea ce omul are vag şi misterios în el însuşi, toate dorurile lui nelămurite se desfătau în mijlocul atracţiilor lor firești. Exista în această ar-

monie desăvîrșită un concert de culori la care sufletul răspundea prin gînduri voluptuoase, vagi, legănătoare [28]...

Din aceste vise de copil și de adolescent, ale dezamăgirilor și umilințelor sale, se înfiripa, după atîția ani, un decor creat pentru un sultan din *O mie și una de nopți* și pentru nemaivăzutele sale sultane.

Afară de creditori, mai avea încă un motiv imperios ca să evite locuința din *rue Cassini* : garda națională se încăpățîna prostește să-l transforme într-un cetaș de pază, de parcă ar fi fost un cetățean al lumii reale, și-l tot condamna la închisoare pentru nesupunere. Trebuia să dispară. În *rue des Batailles*, la numărul 13, apartamentul n-a fost închiriat pe numele lui Balzac, ci al doamnei Durand, văduvă, persoană legendară. Nimeni nu pătrundea în locuință fără a rosti parola, o frază adesea schimbată. *La saison des pommes est arrivée... J'apporte des dantelles de Belgique. [Anotimpul merelor a sosit... Aduc dantele din Belgia.]* Drept care, deasupra unui parter și al unui prim etaj nelocuite, după ce străbătea două încăperi goale și dărăpănate, la capătul unui coridor trist, inițiatul ridica o draperie grea și se pomenea deodată într-un palat oriental. Era oare odaia de lucru a lui Balzac sau budoarul Paquitei Valdès ? Poruncise ca zidurile să fie capitonate, spre a-și asigura liniștea și totodată pentru a înnăbuși țipetele Fetei cu ochii de aur. Nutrea speranța că pe acest divan făurit pentru dragoste va veni să se așeze noua sa Péri[29], o frumoasă englezoaică întîlnită la ambasada Austriei... Și, cine știe ? Poate Henriette de Castries, de care nu se putea rupe cu desăvîrșire.

Balzac către marchiza de Castries, pe la 10 martie 1835 : Doamne, cum de vă puteți închipui că m-aș afla în *rue Cassini* ? Ne despart doar cîțiva pași. Nu-mi place tristețea dumneavoastră ; tare v-aș mai certa de-ați fi aici. V-aș așeza pe un mare divan, pe care ați arăta ca o zînă în mijlocul palatului ei, și v-aș spune că în această viață pentru a trăi trebuie să iubești [30]...

---

[28] *BALZAC : La Fille aux yeux d'or*, *„Pléiade"*, vol. V, pp. 302—303. (Vezi în rom. BALZAC : *Istoria celor treisprezece, 3. Fata cu ochii de aur*, trad. H. Grămescu, ELU, 1969, pp. 324—325).

[29] Zînă (în mitologia arabo-persană (n.t.).

[30] BALZAC : *Correspondance*, vol. II, p. 655.

Apoi o înștiința că lucrează la un roman, „marele portret de femeie promis, *Le Lys dans la Vallée* [*Crinul din vale*]. Eroina se va numi Henriette, ca doamna de Castries, omagiu surprinzător după atîtea neînțelegeri. Folosea pentru această lucrare toate forțele de care dispunea :

Iată de ce nu m-am *încuiat cu amanta mea,* precum vă spune lumea. Dacă, făcînd ceea ce fac, aș avea cele cinci sau șase amante care mi se atribuie, aș cere să fiu încununat în public. Hercule n-ar mai fi decît un pigmeu... Poate că mi-ar prii să petrec o oră cu o femeie, dar divanul alb aflat în așteptarea crinului va rămîne în veci ceea ce este. De cînd mă știu, e pentru prima oară că am realizat în jurul meu acea floare de poezie de care eram dornic. Jules Sandeau, sosind în ziua în care mă apucasem să lucrez, spunea că asta îi produsese *[sic]* vederea catedralei din Palermo, în *Robert le Diable*[31]. E femeiesc sadea ! Dar un femeiesc mai drăguț, mai grațios. Mulțumesc pentru pene ; mulțumesc pentru iarba neagră[32], biată floare picată într-un vîrtej de lucru. De ce n-ați veni oare, la ora la care mă trezesc, să vă așezați asemenea unei păsări o oră pe acest divan ? Cine ar afla ? Doar noi. Între orele unsprezece și unu ați trăi o clipă de viață poetică și misterioasă, dar prea vă place să vă îmbătrîniți ca să mai cred în astfel de frumoase fapte tinerești[33]...

Prin mijlocirea prințului Alfred Schönburg, trimis extraordinar, sosit spre a-i aduce la cunoștință regelui Ludovic-Filip înscăunarea lui Ferdinand I, împăratul Austriei, și care îl vizitase pe Balzac în *rue des Batailles,* trimise Evei Hanska manuscrisul romanului *La Fille aux yeux d'or.* Cît despre *Séraphita,* mărturisea că nu reușește să termine această grea carte. Munca nebunească îl epuizase. Natura e neînduplecată. „Viața mi se îndreaptă spre creier, forma devine greoaie datorită inactivității corpului." *Balzac către Străină :* „În fine, de vreo douăzeci de zile am lucrat cu regularitate cîte douăsprezece ore la *Séraphita.* Oamenii n-au habar de aceste uriașe strădanii ; ei nu văd și nu trebuie să vadă de-

[31] *Robert Diavolul,* operă de Meyerbeer, reprezentată pentru prima oară la Opera din Paris (1831).
[32] Arbust cu frunze mici și flori tradafirii sau albe (n.t.).
[33] BALZAC : *Ibidem,* p. 659.

cît rezultatul. Dar am fost obligat să înghit tot misticismul spre a-l putea formula. *Séraphita* este o operă mistuitoare pentru cei care cred. Din păcate, în acest trist Paris, s-ar putea ca Îngerul să aibă șansa de-a procura subiectul unui balet [34]...“

O înștiința pe Ève, nu fără mîndrie, că bastonul său cu măciulia de aur cizelat, presărată cu peruzele, continua să fie subiectul preferat al conversațiilor la Paris, și chiar la Napoli, la Roma : „Bijuteria aceasta amenință să devină europeană [35]... De veți auzi, în călătoriile voastre, că am un baston fermecat din care țîșnesc cai, palate, diamante, nu fiți mirată și rîdeți împreună cu mine. Niciînd n-a fost atît de fremătătoare coada cîinelui lui Alcibiade [36] !...“ Pentru cel dornic de glorie, făurirea unei legende concrete nu e cîtuși de puțin o dovadă de nepricepere. Imaginația maselor e atrasă mai curînd de coada unui cîine sau de măciulia unui baston decît de-o filozofie.

Haidem, adio. E ora două dimineața. Iată o oră și jumătate răpită *Séraphitei*. Ea bombăne, mă cheamă, trebuie s-o sfîrșesc, deoarece *La revue de Paris* bombăne de asemenea ; are un avans de o mie nouă sute de franci asupra mea ; iar *Séraphita* abia de-i îndestulătoare pentru acest cont. Adio ; vă dați seama, desigur, că mă gîndesc la dumneavoastră terminînd opera care vă aparține. A venit vremea să apară ; literatura de aci a hotărît că nu voi isprăvi niciodată această operă, că ar fi imposibil [37]...

Imposibil ? Nu pentru el. Promitea să-i aducă Străinei manuscrisul *Séraphitei* înainte ca Maiestatea-Sa Rzewuskiană să se înapoieze în ținuturile sale. Ce nu-i spunea era că, de pe la sfîrșitul primăverii, se ducea adesea la Versailles spre a se întîlni cu noua sa pasiune : contesa Guidoboni-Visconti.

Balzac către Zulma Carraud, 17 aprilie 1835 : În mine sălășuiesc mai mulți oameni : financiarul ; artistul în luptă cu gazetele și cu

[34] BALZAC : *Lettres à l'Etrangère*, vol. I, p. 242.
[35] *Ibidem*, p. 244.
[36] Referire la una din extravaganțele cunoscutului general atenian (450—404 î.e.n.), care a tăiat coada unui cîine foarte scump pe care-l cumpărase (n.t.).
[37] *Ibidem*, p. 245.

publicul ; apoi artistul în luptă cu lucrările și temele sale. În sfîrșit, mai e și omul patimei, care se prosternează pe-un covor la picioarele unei flori, îi admiră culorile și îi aspiră miresmele. Aci vei spune : *Ce mai derbedeu și Honoré ăsta !* Nu, nu, nu merit acest epitet. Ai putea constata că sînt tare de treabă neîngăduindu-mi nici o plăcere din cele care se ivesc și stînd cu ușa zăvorită ca să-mi continui opera. Spune, *cara*, oare de ce nu-mi mai scrii ? Crezi că a slăbit cît de cît dragostea pe care ți-o port — experiența vieții întărește vechile prietenii. — Așa încît mă vei vedea peste cîteva zile. E o escapadă la care visez cu încîntare... Însă, totodată, de cîteva zile mă aflu sub stăpînirea unei persoane foarte acaparante, și nu știu cum să fac spre a scăpa de ea, deoarece sînt asemenea bietelor fete, lipsit de putere împotriva a ceea ce-mi place [38]...

Partea proastă era că polonezii din Paris o informau pe doamna Hanska de aceste escapade primăvăratice. Ea nu-i mai scria decît pe scurt și doar pentru a-i face reproșuri. Honoré simțea că va trebui să se ducă la Viena spre a se justifica personal. Dar îi venea greu să-și părăsească masa de lucru. „Sînt asemeni unei capre legate de-un țăruș. Cînd mă va dezlega oare mîna capricioasă a norocului ? Nu știu." Avea dureri la ficat : „Dar stai pe loc, coană Moarte ! Dacă vii, fă-o spre a-mi reîmprospăta povara. Încă nu mi-am îndeplinit datoria [39]."

[38] BALZAC : *Correspondance*, vol. II, p. 662.
[39] *Ibidem*, p. 268. (Calmann-Lévy.)

XIX

CRINUL DIN VALE

Statornicia este una din pietrele unghiulare ale caracterului meu.

BALZAC

ÎN primăvara anului 1835 avea lucrări mari, unele începute, altele în stare de proiect: *Le Lys dans la Vallée* (replică la *Volupté [Voluptate]* a lui Sainte-Beuve, „în mai bine"); *La Fleur des Pois;* al treilea *dizain* din *Contes drolatiques; Mémoires d'une jeune mariée [Memoriile unei tinere căsătorite]; Soeur Marie des Anges [Maica Maria a îngerilor]* (care n-avea să fie scrisă niciodată); plus cîteva remanieri: *Louis Lambert, Séraphita.* Văduva Béchet se plîngea, Werdet se înfricoșa, presa urla. Ca de obicei, Balzac se socotea aproape de țintă. Cum să nu aibă încredere în forțele sale? Cu șase ani în urmă era un gazetar cu obrajii scofîlciți, trebăluind pentru librari. Trecuseră doar șase ani și era citit de întreaga Europă. Va dobîndi averea în 1837, cînd totalitatea operelor sale, a căror deplină proprietate urma s-o recapete, avea să alcătuiască *Les Etudes sociales* [*Studiile sociale*]. Atunci va fi bogat; își va plăti toate datoriile, chiar și mamei sale; va pleca să se alăture Evei, și atîta trudă își va afla în sfîrșit răsplata.

„Cînt cu vocea mea falsă: Diodati! Diodati!" scria el doamnei Hanska. Ea se mai găsea încă la Viena, dar se pregătea să se întoarcă în Ucraina. Trebuia s-o vadă neapărat

înainte de plecare. Balzac o copleșea cu manuscrise și-i povestea viitoarele cărți : „Pregătesc o operă mare și frumoasă, intitulată *Le Lys dans la Vallée*, portretul unei femei încîntătoare, inimoase, cu un soț morocănos și virtuoasă. Va fi desăvîrșirea pămîntească sub forma pur umană, așa cum *Séraphita* va fi desăvîrșirea cerească [1]..." Dar dolofana Éveline răspundea, tot mai rar și vorbea îndeosebi de geloziile ei. Aștepta doar să-l fluiere ; va da fuga imediat : „Știi că una din însușirile *bengali*-ului e o statornicie nemărginită. Biată pasăre a Asiei, lipsită de trandafirul ei, de zîna ei, mută, tristă, dar tare iubitoare [2]..." *Bengali*-ul tînjea după Viena. „Viena aceea unde voi uita de toate necazurile. Aerul Parisului mă ucide : miroase a muncă, a obligații, a dușmani ! Îmi trebuie o oază [3]." La Viena va termina *Le Lys dans la Vallée* ; va merge să viziteze cîmpurile de luptă de la Essling și Wagram (de care avea nevoie pentru *Scènes de la Vie militaire).* Înainte de a pleca, dorea să cumpere, în Turena, casa pe care o îndrăgise cel mai mult : la Grenadière (un vis balzacian, întrucît nu dispunea nici de-un sfanț din suma necesară). Deodată, în mai, se hotărî. Îi imploră pe soții Hanski să-și amîne plecarea spre Ucraina ; va veni să petreacă patru zile la Viena : „Mă bucur ca un copil de această escapadă. Cînd mă gîndesc că-mi voi părăsi ocna și că voi călători ! Deci, pe curînd."

Banii pentru drum ? Nu se bucura oare de devotamentul providențialului Werdet ? Acesta, lefter și el, se adresă baronului James de Rothschild, care avansă suma necesară, spunînd : „Fiți atent cu domnul de Balzac, e un om tare ușuratic". Risipitor în chip măreț, acest om ușuratic pleca la Viena însoțit de feciorul său de casă, Auguste, într-o caleașcă închiriată. Lîngă Heidelberg, la castelul Weinheim, prietenul său, prințul Alfred Schönburg, îl prezentă *lady*-ei Ellenborough, femeie de-o rară frumusețe, care își continua, în mijlocul unui întreg popor de amanți, o carieră aventuroasă și care nu bănuia nici pe departe, la plecarea lui Balzac, că-i procurase acestui romancier francez cîteva

[1] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, p. 237.
[2] *Ibidem*, p. 232—233.
[3] *Ibidem*, p. 249.

din elementele de care avea nevoie pentru caracterul Arabellei, *lady* Dudley, din *Le Lys dans la Vallée*. (Se va vedea că a avut un alt model de englezoaică, și care i-a pozat mai de aproape.) „Ceea ce am putut ghici din *lady* Ellenborough în cele două ore cît m-am plimbat prin parcul ei, pe cînd neghiobul acela de prinț Schönburg îi făcea curte, și în timpul cinei, este adevărul gol-goluț [4]..." Oprirea aceea la Weinheim a fost foarte rodnică, deoarece alcătui, pe lîngă „Arabelle", „scrisoarea cu litere cursive" din *Louis Lambert*, expunere confuză, dar pe care o socoti genială, a metafizicii eroului său. Mîzgăli acest text așezat pe-o bancă din parc, și-l agăugă ulterior cărții.

Apoi, pe ruta Stuttgart, München, sosi la Viena, unde soții Hanski îi opriseră o cameră la *hôtel de la Poire d'Or*, pe *Landstrasse*. N-a fost o întîlnire atît de desăvîrșită ca aceea de la Geneva, departe de așa ceva. Ève Hanska clocotea de reproșuri vagi și nu-i era ușor să rămînă singură cu el ; Honoré șterpeli totuși cîteva sărutări. Dar o inimă înfocată și o vie imaginație sînt daruri funeste ale zeilor, cînd dorințele nu sînt împlinite de fericirea totală. El îi trimise *rîndurile unui om murdar și neîngrijit*, făcînd aluzie la niște reproșuri jignitoare. „Dacă nu sînt murdar, sînt în orice caz prost, deoarece nu înțeleg nimic din ceea ce mă onorezi spunîndu-mi [5]..."

Aristocrația vieneză, unanimă cititoare a lui Balzac, era foarte dornică să-l acapareze. Ar fi acceptat cu plăcere, prefăcîndu-se doar că se opune, dar încerca să salveze cîteva ore de muncă și să aplice, chiar călătorind, principiile sale de viață monahală. *Către doamna Hanska :* „Mi-e cu neputință să lucrez cînd trebuie să ies în oraș, și nu mă apuc niciodată de lucru pentru o oră sau două. Te-ai străduit atît de bine încît m-am culcat abia la ora unu... Doream să mă duc să văd *Prater*-ul dimineața, pustiu. Ar fi foarte amabil din partea dumitale dacă ai fi de acord, întrucît, cum nu mă apuc decît abia mîine de *Le Lys dans la Vallée*, va trebui să lucrez mai întîi paisprezece ore ca să recîștig timpul pier-

[4] *Ibidem*, p. 538.
[5] *Ibidem*, p. 253.

dut. Și am jurat să scriu cartea asta la Viena, sau, de nu, să mă arunc în Dunăre [6]..."

Cu toate acestea, s-a simțit măgulit de felul cum îl primise prințul de Metternich, cancelarul Austriei, cu care avea, prin intermediul altora (ducesa d'Abrantès, marchiza de Castries) atîtea legături sentimentale. Doamna de Castries îi dăduse o misiune secretă în legătură cu fiul ei nelegitim, Roger d'Aldenburg, pe lîngă cancelar, bunicul acestui copil.

Jurnalul prințesei Mélanie de Metternich, 20 mai 1835 : Azi-dimineață, Clément *[prințul, soțul ei]* s-a întîlnit cu Balzac. Convorbirea a început în felul următor :

„Domnule, n-am citit nici una din lucrările dumneavoastră, dar vă cunosc și e cît se poate de limpede că sînteți smintit sau că faceți haz pe socoteala altor smintiți, și că doriți să-i însănătoșiți cu ajutorul unei sminteli și mai mari."

Balzac răspunse că prințul ghicise adevărul, că acesta îi era scopul și că și-l va atinge. Clément era încîntat de felul în care vede și judecă lucrurile [7]...

E adevărat că filozofia politică a lui Balzac și aceea a cancelarului făceau casă bună. Cît despre prințesa Mélanie, ea îl găsi pe Balzac „simplu și bun, abstracție făcînd de costumul său, care e fantastic".

Prințul Félix de Schwarzenberg îl călăuzi pe cîmpul de luptă de la Wagram. Soții Schönburg, soții Kisseleff se străduiau care mai de care să-l rețină pe Balzac. Se întîlni și cu un orientalist, baronul Joseph von Hammer-Purgstall, care traduse pentru el în arabă faimoasa inscripție din *La Peau de Chagrin*. Ea suna foarte bine în arabă, din cauza „laconismului ei sentențios". În conformitate cu textul romanului, ar fi trebuit să fie în sanscrită, dar Hammer-Purgstall nu știa sanscrita. Atîta pagubă ! Cine ar observa deosebirea ? Baronul îi făcu lui Balzac un dar de preț, un talisman reprezentat de un inel cu pecete : *Bedouck*-ul, spunîndu-i : „Într-o bună zi veți afla importanța micului dar pe care vi-l fac". Sămînța nimerea un pămînt rodnic. Curînd Balzac povesti (fiind de bună-credință) că acest inel pro-

[6] *Ibidem*, p. 252.
[7] BALZAC : *Correspondance*, vol. II, p. 678.

venea de la Profet [8], că fusese furat de englezi de la Marele Mogol, și că acesta era dispus să dea pe el tone de aur și de diamante. *Bedouck* e o formulă care provine direct de la Adam. *Bedouck* te face nevăzut. *Bedouck* îl poate face pe cineva să iubească. *Bedouck* vindecă bolile [9]. Era o nouă forță misterioasă pe lîngă toate celelalte pe care Balzac socotea, nu fără îndreptățire, că le stăpînește. Baronul de Hammer, făcînd aluzie la uriașele munci ale oaspetelui său și la toate eroinele pe care le zămislea, îl compara pe scriitor cu „Hercule scoțînd-o la cap într-o singură noapte cu cincizeci de fecioare".

Astolphe de Custine, aflător la Viena concomitent cu Balzac, constată extraordinarul său succes, dar scrise Sophiei Gay : „Prietenul nostru m-a pus într-o încurcătură grozavă prin felul în care m-a prezentat unei poloneze, minte cultivată din singurătățile Ucrainei, femeia cea mai savantă de pe malurile Donului, spunîndu-i că sînt bărbatul a cărui conversație îl impresionase cel mai mult. Nu știam ce să spun; de m-aș fi luat după orgoliul meu, aș fi procedat asemenea acelor domni la modă și n-aș mai fi deschis gura. În loc să mă port astfel, am căutat să mă arăt băiat de treabă, dar aveam impresia că mă aflu acolo spre a juca un anumit rol. Mi se părea că mintea mea face game. Nu m-am putut simți la îndemînă cu acea doamnă, care e totuși o persoană distinsă [10]..." Custine socoti că, în împrejurarea aceea, Balzac fusese lipsit de tact ; geniul și tactul nu sînt niște însoțitori nedespărțiți.

Dar soții Hanski urmau să se întoarcă în împărăția lor ucraineană și totul îl rechema pe Balzac la Paris. De altfel, dorea să plece acasă : „Mii de sărutări, deci, deoarece mi-e de ele un dor pe care aceste mici surprize nu fac decît să-l sporească. Nu ne va fi hărăzită măcar o oră, măcar un minut. Aceste piedici stîrnesc o asemenea înflăcărare încît te rog să mă crezi îndreptățit a-mi grăbi plecarea [11]..." Numai că-și cheltuise banii de drum și-i trebuiau alții spre a-și plăti hotelul și călătoria la înapoiere. Simplu ca bună ziua : un bilet

[8] Mahomed (n.t.).
[9] *Cf.* MARCEL BOUTERON : *Etudes balzaciennes*, pp. 181—187.
[10] Marchizul DE LUPE : *Astolphe de Custine*, pp. 176—177. (Monaco, éditions du Rocher, 1957.)
[11] BALZAC : *Lettres à l'Etrangère*, vol. I, p. 255.

la ordin în contul lui Werdet avea să aranjeze totul. Ramura din Viena a familiei Rotschild *[sic]* îl scontă cu bunăvoință. Cît despre Werdet, n-avea decît să treacă suma în contul *Crinului*, iar de nu va găsi banii necesari, să-i ia cu împrumut de la doamna Surville. Werdet plăti și-i fură înălțate mulțumiri pînă la ceruri : „Fii încredințat, prietene, de aci înainte sîntem legați *pe viață și pe moarte* [12]..." Șederea aceasta la Viena avusese măcar un rezultat fericit : Balzac constatase acolo întinderea faimei sale. Plecînd de la un concert, un student îi sărută mîna. Europa îl iubea și oamenii își mobilau casa „à la Balzac". Lumea pe care o crease își anexase globul pămîntesc.

Paris. *Rue des Batailles*. Iunie 1835. După strălucitul interludiu vienez, reînhămare la jug. Dacă luăm drept bun ceea ce îi scria doamnei Hanska, familia îi prilejui de îndată mari griji. Henry, „incapabil în toate privințele", spunea că-și va zbura creierii, cînd de fapt ar fi fost de-ajuns să muncească. Sora sa Laure părea foarte bolnavă. „Draga sa mamă preaiubită" afirma că-și pierde mințile de supărare. Fără îndoială că el mai și dramatiza, spre a o înduioșa pe Éveline, care nu dădea nici un semn de viață. Ca să obțină vești, consultă o somnambulă. „Ea mi-a spus că scrii la Paris pentru a te informa asupra mea... A constatat că ți-e inima mărită față de cum ar trebui să fie... dar nu e nimic periculos. Asemenea frunții, ai o inimă puternic dezvoltată. Am fost foarte mișcat cînd mi-a zis, cu acea solemnă expresie a somnambulelor : «Sînt niște persoane tare atașate de dumneavoastră, care vă iubesc cu adevărat [13]»."

În budoarul alb și roz, un bărbat se zbătea cu gîndurile sale, cu cerneala și hîrtia, pentru a astupa în bugetul său niște găuri mereu întredeschise. Laure Surville făcuse un demers absurd. În lipsa lui Balzac, trebuind să-l ajute pe Werdet să plătească biletul la ordin, amanetase la Muntele de pietate prețioasa argintărie a fratelui ei ! „Iată-mă astfel obligat să lucrez zi și noapte ca să repar toate neghiobiile săvîrșite. Mă așteaptă deci trei sau patru luni de muncă silnică, în cursul cărora te rog să fii îndurătoare cu mine. Nu voi putea să-ți scriu pe cît de des aș dori. Trebuie să predau

[12] BALZAC : *Correspondance*, vol. II, p. 677.
[13] BALZAC : *Lettres à l Etrangère*, vol. I, p. 261.

una după alta *Le Lys dans la Vallée, Les Mémoires d'une jeune mariée,* seria promisă lui Werdet și aceea pentru doamna Béchet. Toți s-au plîns îngrozitor de mine. Dar să n-ai remușcări ; nu voi regreta niciînd călătoria, cît de scurtă o fi fost, și îndeosebi răgazul pe care ni l-au lăsat oamenii, cît de puțin o fi durat [14]..."

Mai mult ca oricînd, trebuia să producă, să producă, să producă. Această presiune îi stimula geniul. Termină într-o noapte o nuvelă care era o capodoperă : *La Messe de l'Athée [Liturghia unui ateu]* și, în trei zile, *L'Interdiction [Punerea sub interdicție]*. „Lucru ! Mereu lucru ! Nopți înfrigurate după nopți înfrigurate, zile de meditație după zile de meditație !" „Văduva Durand" se claustra în *rue des Batailles :* „Iubită și amabilă văduvă", îi scriau prietenii ; le răspundea : „Veți fi așteptați cu o ceașcă de cafea cu frișcă, așa cum se pricep să pregătească văduvele [15]..." Dar, de fapt, nu dorea vizitatori. Îi erau de-ajuns strădaniile sale uriașe.

Cu excepția cîtorva tururi de forță, miracole și întîmplări fericite, Balzac lucra trudind din greu. Încă de pe cînd scria *Les Chouans* prinsese obiceiul să considere fiecare ciornă ca pe-o canava ; broda pe corecturi. Avînd un scris greu de descifrat, cerea ca primele șpalturi să fie culese cu caractere vechi, „cu floare mare". Pe acestea corecturile sporeau năvalnic, atît de numeroase încît editorii i le treceau în socoteală. „Un zețar își făcea «ora» de Balzac așa cum un ocnaș își ispășește pedeapsa, iar apoi se odihnea văzîndu-și de-o treabă mai ușoară [16]." Acest scriitor încolțit, hărțuit de-o haită de creditori, nu făcea concesii cînd era vorba de perfecțiunea muncii. Acest „topitor încăpățînat zvîrlea de zece sau douăsprezece ori la topit metalul care nu umpluse perfect forma [17]".

Dacă tipografia rămăsese o vreme îndelungată în așteptarea unui text, Balzac trimitea deodată două sute de foi, creionate în cinci nopți de febră.

---

[14] *Ibidem*, p. 258.
[15] BALZAC : *Correspondance*, vol. II, p. 703.
[16] CHAMPFLEURY : *Balzac, sa méthode de travail*, p. 7. (Paris, Librairie A. Patay, 1879.)
[17] THEOPHILE GAUTIER : *Portraits contemporains*, p. 79.

I se cunoaște stilul de lucru. Ceva care aducea a schiță, a haos, a apocalips, a poem hindus. Tipografia pălește. Răgazul e scurt, scrisul nemaipomenit. Începe transformarea monstrului ; e tradus aproximativ în semne cunoscute... Autorul înapoiază primele două corecturi, lipite pe niște foi enorme, niște afișe, niște paravane !... De la fiecare semn, de la fiecare cuvînt tipărit pornește cîte-o dîră trasă cu pana, drumuind și șerpuind asemenea unei petarde à la Congreve [18], și desfăcîndu-se la extremitatea ei într-o ploaie luminoasă de fraze, de epitete și de substantive, subliniate, încrucișate, amestecate, anulate, etajate ; aspectul e uluitor.

Închipuiți-vă vreo patru-cinci sute de asemenea arabescuri, înlănțuindu-se, înnodîndu-se și strecurîndu-se de la o margine la alta și de la miazăzi spre miazănoapte. Închipuiți-vă douăsprezece hărți geografice pe care se află încîlcite totodată orașele, fluviile și munții. Un scul încurcat de-o pisică, toate hieroglifele dinastiei Faraonului sau focurile de artificii de la douăzeci de serbări... Muncești la întîmplare și după cum dă Dumnezeu [19]...

Șase, opt, zece rînduri de corecturi reveneau în felul acesta, cu ștersături, adăugiri, zbîrlite de mănunchiuri de linii. Ca să scoată cîteva volume într-un an cu asemenea metode de lucru era nevoie de-o voință supraomenească. Cînd lucra la o carte mare, Balzac dispărea vreme de două sau trei luni, așa cum unele rîuri devin subterane, apoi se ivea deodată la lumină, ținînd în mîini o capodoperă, „gîfîind, epuizat", rîzînd și satisfăcut. Se prăbușea pe-un divan, amesteca niște sardele cu unt, ungea pe pîine această pastă care-i amintea de acele *rillettes* de la Tours, devora tartina și dormea o oră. Părea că titanul se află la capătul puterilor, dar focul, furat lui Iupiter, însufleții se o sută de omuleți de argilă.

În 1835 lucrarea pe care o îndrăgea, aceea pe care dorea s-o termine cu orice preț, era *Le Lys dans la Vallée*. Spre sfîrșitul lui iulie stătu cîtva timp la la Bouleaunière, la doamna de Berny, apoi la Frapesle, la Zulma Carraud. Lă-

[18] Sir William Congreve, general englez (1772—1828), inventatorul unei petarde ce-i purta numele și care a fost folosită de englezi în 1806 (n.t.).

[19] EDUARD OURLIAC citat de CHAMPFLEURY în *Balzac, sa methode de travail*, pp. 9—11.

sase să treacă vremea liliacului ; trăia aici anotimpul trandafirilor. Preocupată de casa ei, credincioasa prietenă nu mai urmărea la fel de aproape ca odinioară operele oaspetelui ei, dar la acești oameni de treabă găsea liniște și lucra cu spor. În orele sale de răgaz îi făcea plăcere să-l asculte pe maiorul Carraud vorbind de cometa care se apropia de Pămînt, sau pe celălalt maior, Périolas, despre bătăliile sale, despre artilerie și despre Împărat.

Consacra *Crinului* aproape toate nopțile. Știa că va fi una dintre cele mai frumoase cărți ale sale, „o statuie frumoasă și albă [20]", zugrăvirea „dublei voluptăți care a luat pe nepregătite două firi neștiutoare și feciorelnice din acest punct de vedere". Femeia ireproșabilă „asaltată de elevul ahtiat după umeri frumoși [21]" nu mai e în stare să uite mușcătura dorinței, și aceste două făpturi (Félix de Vandenesse și Henriette de Mortsauf), îndrăgostiți pe cît e cu putință, neîngăduindu-și posesiunea din respect față de legile divine și umane, se vor îndrepta astfel spre o dublă catastrofă : pentru Félix, relațiile cu o englezoaică frumoasă, care-i va hărăzi plăcerea, dar nu fericirea ; pentru Henriette, virtutea ucigașă, moartea însoțită de regrete blasfematoare. Acest roman e sublim ca atare ; pe de altă parte, ca totdeauna la Balzac, pasiunile sînt încrustate adînc în mașinăria socială. „E povestea celor O sută de Zile văzută dintr-un castel de pe Loara", spune Alain [22], și, într-adevăr, eroul se găsește instalat la Clochegourde ca trimis al „regelui din Gand". Politică totodată, și o privire pătrunzătoare aruncată întregii societăți, reprezintă și „scrisoarea de ucenicie" alcătuită de Henriette pentru Félix, în momentul în care acesta se îndreaptă spre curte, tărîm ciudat al cărui limbaj nu-l cunoaște. Cu cîtă încîntare adună această femeie, care a renunțat la cele lumești, elementele împrăștiate ale experienței ei amare, spre a le transmite unui bărbat-copil pe care-l iubește !

Mai presus de toate, spune materna amantă, trebuie să accepți societatea și morala așa cum sînt : „Nu-ți vorbesc nici de credințe religioase, nici de sentimente ; e vorba aici

---

[20] BALZAC : *Correspondance*, vol. III, p. 78.
[21] ALAIN : *Les Arts et les Dieux. Avec Balzac*, „Pléiade", p. 941.
[22] *Ibidem*, p. 393.

de angrenajul unei mașini de aur și de fier..." Această îndrăgostită model se dovedește ciudat de realistă ; înseși virtuțile pe care le propovăduiește trebuie să contribuie la reușita temporală. Simțul dreptății, onoarea, loialitatea, politețea, sînt instrumentele cele mai sigure și cele mai repezi ale succesului dumitale... Dar adevărata politețe implică o gîndire creștină... Ea e o floare a caritații... Cînd ți se va cere un lucru pe care n-ai putea să-l faci, să refuzi scurt, fără să lași nici o nădejde falsă... Să nu fii nici încrezător, nici banal, nici prea serviabil, trei primejdii ! Încrederea prea mare scade respectul, banalitatea face să fim disprețuiți, zelul ne face numai buni de exploatat. Și mai întîi, dragul meu copil, nu vei avea mai mult de doi sau trei prieteni de-a lungul vieții... Una dintre regulile cele mai însemnate ale științei bunelor purtări este o tăcere aproape absolută în privința ta... Astăzi tinerețea are o știință de seră caldă, deci foarte acidă, care o împinge să judece cu asprime acțiunile, gîndurile și scrierile. Taie cu ascuțișul unei lame nou-nouțe. Să nu ai cusurul ăsta... Păstrează prietenia cu femeile care au influență. Femeile cu influență sînt femeile bătrîne... Inima lor va fi a dumitale. Protecția e ultima lor dragoste [23]..." Cît despre tinerele femei, să-și aleagă una, dar numai una. *„Să le slujești pe toate, să iubești doar una."*

Să existe oare o latură autobiografică în această scrisoare, atît de balzaciană ? Cum să nu ! Experiența trăită iese la iveală, fără voia vreunui autor, din tot ce scrie. În Félix de Vandenesse se regăseau tristețea, timiditatea și dorințele nebunești ale lui Honoré de Balzac, poate balul de la Tours din 1814 și acea mireasmă de femeie, dar Félix, coborîtor dintr-o familie de neam, putea face carieră în lumea bună ; lipsit de sprijinitori puternici, Honoré nu avusese altă resursă decît romanul. Prin înțelepciunea ei practică și prin abnegație, Henriette de Mortsauf semăna cu Laure de Berny. Una se refuza, pe cînd cealaltă se dăruise, și ambele mureau din pricina asta. Într-o scrisoare către doamna Hanska, Balzac o numește pe Laure de Berny „făptura cerească față de care doamna de Mortsauf e o copie ștearsă". Dorește ca

[23] BALZAC : *Le Lys dans la Vallée*, *„Pléiade"*, vol. VIII, pp. 888—896. (Vezi în rom. BALZAC : *Crinul din vale*, trad. Lucia Dometrius, ELU, 1967, pp. 123—130.)

Éve să descopere în Henriette dublura Séraphitei și, de asemenea, ca ea însăși să binevoiască a fi totdeauna doamna de Mortsauf și *lady* Dudley, puritatea și senzualitatea. Cît despre domnul de Mortsauf, avea oare unele trăsături ale lui Gabriel de Berny ? S-ar putea, dar Balzac dorise să înmănuncheze în el „toate trăsăturile emigratului și toate trăsăturile soțului". La fel se mîndrea că zugrăvise, în *lady* Dudley, englezoaica în dragoste : „În *Le Lys* am explicat foarte bine, în puține cuvinte, femeile acestei țări".

Dar ce contează modelele ? Numai tabloul e important. Zugrăvindu-l, Balzac dorise să-l înfrîngă pe Saint-Beuve, dușmanul său, pe propriul lui teren. Cîștigase la mare distanță. *Volupté*, carte avînd totuși oarecare merite, e lipsită de viață și de vigoare. Balzac spunea despre ea, condescendent : „E slabă, dezlînată, prolixă, dar conține lucruri frumoase". Doamna de Berny critica *Volupté* cu asprime. Era revoltată de pasajul în care amantul pornește spre cartierul rău-famat spre a se elibera de dorințele sale. *Le Lys* o încîntă. După ce citi cartea, nu-i spuse lui Balzac decît că *Le Lys dans la Vallée* e bun. „La ea asta reprezintă un mare elogiu ; e foarte pretențioasă [24]." Însuși autorul se declara satisfăcut : „Dar *Le Lys !* Dacă *Le Lys* nu e un breviar femeiesc, înseamnă că nu sînt bun de nimic... Să alcătuiești din virtute ceva dramatic, să fii tot timpul însuflețit, să te folosești de limba și stilul lui Massillon [25], poftim, iată o problemă pentru care, doar spre a-i rezolva primul punct, *La Revue* a cheltuit trei sute de ore de corecturi și patru sute de franci, iar pe mine m-a durut nițel ficatul [26]..."

Critica s-a dovedit nedemnă și josnică. „Domnul de Balzac siluiește convenințele în fiecare clipă... Totuși nu i se poate tăgădui un anumit meșteșug ; e îngerul bun al provinciei și al sălilor de lectură... Îi vom acorda popularitatea lui Paul de Kock [27]..." Niște cenzori ipocriți nu admiteau ca Henriette de Mortsauf să regrete pe patul morții plăcerile pe care și le refuzase. „Da, toate gazetele au fost ostile *Crinului ;* l-au făcut de două parale, l-au scuipat. Nettement mi-a adus

[24] BALZAC : *Lettres à l'Etrangère*, vol. I, p. 278.
[25] Predicator francez (1663—1742), caracterizat printr-o elocvență suplă și patetică (n.t.).
[26] BALZAC : *Lettres à l'Etrangère*, vol. I. p. 278.
[27] E. PELLETAN, în *La Nouvelle Minerve*, vol. VI, p. 449.

tocmai la cunoștință că *La Gazette de France* l-a terfelit deoarece nu merg la biserică, iar *La Quotidienne* din răzbunare personală a redactorului, în fine, toți, pentru vreun motiv oarecare. În loc să se vîndă două mii de exemplare, cum nădăjduiam pentru Werdet, abia am ajuns la o mie trei sute. Așa că interesele materiale suferă. Sînt niște ignoranți care nu înțeleg frumusețea morții doamnei de Mortsauf și nu văd în ea lupta dintre materie și spirit, care constituie fondul creștinismului. Ei nu observă decît blestemele trupului înșelat, ale naturii fizice rănite, și nu recunosc îndreptățita seninătate sublimă a sufletului, cînd contesa e spovedită și moare ca o sfîntă [28]."

Mai tîrziu îndrăzni să scrie : „Lupta neștiută, purtată într-o vale a Indrei, între doamna de Mortsauf și pasiune, e poate la fel de mare ca și cea mai mare dintre bătăliile știute". Doamna de Berny spuse după lectură : „Acum pot să mor ; sînt sigură că porți pe frunte cununa cu care doream să te văd. *Le Lys* e o lucrare sublimă, fără vreo pată sau greșeală. Doar că moartea doamnei de Mortsauf nu are nevoie de înfiorătoarele ei regrete ; acestea dăunează frumoasei ei scrisori [29]." În a doua ediție, Honoré șterse o sută de rînduri care o răneau. „N-am regretat măcar un rînd și, de cîte ori a trecut pana mea peste vreunul din ele, niciodată n-a fost inimă omenească mai adînc emoționată."

Zulma cea subtilă înțelese totul, ba chiar ceva în plus. „Oricît de iscusit a fost gîndit *Le Lys dans la Vallée*, mii de femei, citindu-l, vor spune : «Nu e tocmai așa». Și asta deoarece, oricît de intime ar fi fost confidențele ce ți s-au făcut, anumite taine nu-ți vor fi niciodată încredințate, întrucît e rușinos să le rostești ; deoarece există mii de lucruri dezgustătoare care nu se mărturisesc, pe care le-ar nega chiar față de prietenul ce le-ar surprinde [30]..." Biata Zulma ! A le nega sau a le tăinui, nu însemna oare a le mărturisi ?

Cît despre Laure de Berny, inspiratoarea *Crinului*, Balzac o vizită pentru ultima oară la locuința ei de la la Bouleaunière, în octombrie 1835. Scrise aci în tihnă *La Fleur des Pois*, titlu vechi pentru o carte nouă *(Le Contrat de Mariage)*.

---

[28] BALZAC : *Lettres à l'Etrangère*, vol. I, pp. 343—344.
[29] *Ibidem*, p. 376.
[30] BALZAC : *Correspondance*, vol. II, p. 743.

Acest roman făcea parte din seria „bătălii judiciare", începută cu *Le Colonel Chabert [Colonelul Chabert]*, intitulat inițial: *La Transaction [Tranzacția]*, continuat cu *L'Interdiction*. Arătînd că marile crize ale vieții particulare țin adesea de niște acte de notariat cu implicații asupra averii, Balzac anunța „un domeniu dramatic absolut nou [31]", pe care îl datora amintirilor sale de secretar de avocat.

Balzac către Laure Surville: „Ceea ce doream să fac a fost îndeplinit în chip glorios. Am zugrăvit în întregime viitorul a doi soți exclusiv prin scena contractului de căsătorie [32]."

În timpul acestei șederi la la Bouleaunière i se păruse că doamna de Berny suferea ceva mai puțin de palpitațiile ei. Dar soarta se îndîrjea împotriva *Dilectei*. O lună mai tîrziu, această mamă atît de bolnavă, care pierduse deja patru copii și-și văzuse fiica, Laure-Alexandrine, pierzîndu-și mințile, trebui să-și petreacă nopțile la căpătîiul fiului ei preferat, Armand, suferind de o boală de piept. Sub loviturile nefericirii și ale unor vagi remușcări, îl imploră pe Balzac să nu vină și să nu-i mai scrie. „În asemenea clipe, în care toată ființa e încordată, îți dai seama că e de-ajuns chiar cea mai slabă emoție, o simpatie sau o stîngăcie, ca să te prăbușești. Ce situație [33] !..." Armand muri, iar maică-sa, îndoliată, încetă orice legătură cu Balzac altfel decît prin scrisori. Acum o știa fără scăpare.

Balzac către doamna B.-F. Balzac: Ah ! biata mea mamă, sînt năucit de durere. Doamna de Berny e pe moarte ! Nu mai e chip să te îndoiești ! Afară de mine, doar Dumnezeu îmi știe disperarea. Și trebuie să lucrez [34] !...

Balzac se afla iarăși hăituit. Frumoasa văduvă Béchet, de-o amabilitate atît de desăvîrșită în 1833, își arăta, furioasă, dinții ei drăgălași. Plătise dinainte niște romane pe care le aștepta în zadar, se văita de „neliniști comerciale".

---

[31] BARDECHE : Notice sur *Le Contract de Mariage*, Club de l'Honnête Homme, vol. IV, p. 457.
[32] BALZAC : *Correspondance*, vol. II, p. 749.
[33] BALZAC : *Lettres à l'Etrangère*, vol. I, p. 282.
[34] BALZAC : *Correspondance*, vol. II, p. 611.

Devenise „ciudat de răutăcioasă" și amenința cu încetarea plăților, dacă manuscrisele vor mai întîrzia. Balzac se plînse de aceste „tracasări", anunță *Le Cabinet des Antiques, Illusions perdues [Iluzii pierdute]* și mai capătă 5.000 de franci în schimbul acestor promisiuni. Dar încasase astfel aproape toată suma stabilită pentru *Etudes de Mœurs*. Pentru 500 de franci trebuia să mai scrie alte două volume ! „Înseamnă să lucrezi pe degeaba." Dar, la sfîrșitul lui 1835, situația sa financiară s-ar fi prezentat catastrofal pentru oricare altul în afară de Balzac ! Afacerile bănești sînt „o frînghie care-l readuce în fiecare clipă din înălțimi pe un morman de noroi". Se împrumută de la doctorul Nacquart, de la Borget, de la devotata doamnă Dellannoy, de la tăicuțul Dablin. Și Werdet a plătit dinainte *Le Lys*. Proprietarul din *rue Cassini* (apartament pe care-l păstrase, deși locuia pe *rue des Batailles)* reclamă plata a două trimestre restante. Doamna Balzac nu-și primește decît foarte neregulat renta promisă.

Cu toate acestea face față. I-au rămas niște expediente. *Primo :* o reeditare a romanelor sale din tinerețe, sub numele lui Horace de Saint-Aubin. Se va spune că el e autorul ? Va nega. Nu-l va crede nimeni ? N-are a face. Pentru treaba asta i se oferă 10.000 de franci. *Secundo :* va tipări o ediție din al treilea *dizain de Contes drolatiques*, pe cheltuiala sa, și o va revinde mai scump lui Werdet. Și pe urmă, după ce doamna Béchet va fi lichidat exemplarele din *Études de Mœurs*, le va plasa altui editor cu 45.000 de franci.

Așadar e bogat. De ce nu și-ar cumpăra, în sfîrșit, casa ? Îi trebuie una pentru a redobîndi *censul* electoral, necesar carierei sale politice, și pe care-l va pierde vînzînd casa mamei sale. Dar vai ! în decembire 1835 bilanțul contabil dă la iveală un pasiv de 105. 000 de franci. Scăzînd cei 45. 000 de franci ai doamnei Balzac, rămîn datorii sau avansuri de 60. 000 de franci. Werdet, editor providențial, recunoaște că a dat de fund. Dar Balzac nu are oare *Bedouck*-ul ? O întîmplare norocoasă va salva autorul și editorul. Buloz, care începuse să publice *Séraphita* în revista sa, refuză să continue, deoarece cititorii săi nu înțeleg nimic din „acel talmeș-balmeș inform". Werdet „ridică lucrarea zvîrlită" și o înmănunchează cu *Louis Lambert* și cu *Les Proscrits [Proscrișii]* într-o *Carte mistică (Le Livre mystique)*. Cearta cu atotputernicul Buloz părea o nebunie. Dar Werdet lansă

numeroase anunțuri ; supărarea cu Buloz, trîmbițată, constitui o publicitate utilă. Prima ediție din acel „talmeș-balmeș inform" se vîndu bine. Speranța renăscu. „Goriot poate fi scris oricînd ; *Séraphita* o scrii doar o dată în viață."

Trei luni mai tîrziu se văzu silit să schimbe tonul: „*Le livre mystique* nu prea e gustat pe-aci. Cea de-a doua ediție nu se vinde". În sihăstria ei, doamna de Berny se arătă aspră. „Doar ea putea îndrăzni să-mi spună că rostirea îngerului aduce cam mult a grizetă [35] ; ceea ce părea drăguț, înainte de-a se cunoaște sfîrșitul, a părut meschin, și înțeleg acum că femeia trebuie *sintetizată*, așa cum am făcut în restul lucrării. Din păcate, îmi vor trebui șase luni ca să refac această parte și, între timp, sufletele nobile îmi vor reproșa toate această greșeală, care le va sări în ochi [36]..."

Ce-i drept, după ce citise *Séraphita*, catolicul Thomassy venise să-l îmbrățișeze pe Balzac ; e la fel de adevărat că marele savant Geoffroy Saint-Hilaire, odinioară atît de admirat de adolescentul Balzac, avea să pună drept *motto* unei lucrări capitale [37] o frază luată din *Cartea mistică* : „Știința este una, și voi ați împărțit-o", adăugînd : „Datorez acest *motto* unuia din cei mai mari scriitori ai veacului" ; dar doamna Hanska, cea căreia îi fusese dedicată cartea și care primise manuscrisul legat în stofa cenușie a rochiei de la Geneva, „care aluneca atît de bine la podea", păstra o tăcere neliniștitoare. Temuta ei mătușă, Rosalie Rzewuska, mereu ostilă amantului francez, îi insuflase îndoieli asupra ortodoxiei *Séraphitei !* În cele din urmă, i le comunică lui Balzac într-o scrisoare. El se indignă : „Nici un autor religios nu l-a demonstrat cu mai multă înflăcărare pe Dumnezeu". Bineînțeles, Swedenborg nu propovăduia credința sfîntului Petru și a lui Bossuet. „Mătușa dumitale îmi pare asemenea unui biet creștin care, ivit în momentul cînd Michelangelo a sfîrșit de desenat un nud în Capela Sixtină, întreabă de ce permit papii reprezentarea unor asemenea blestemății în biserica Sfîntul Petru ?... *Calea spre Domnul*

---

[35] Denumire dată unor tinere lucrătoare (de obicei croitorese), de moravuri ușoare (n.t.).

[36] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol, I. p. 293.

[37] GEOFFROY SAINT-HILAIRE : *Notions synthétiques, historiques et physiologiques de Philosophie naturelle.*

este o credință mult mai elevată decît aceea a lui Bossuet : e credința sfintei Tereza și a lui Fénélon, a lui Swedenborg, a lui Jacob Boehme [38] și a domnului Saint-Martin [39]..."

Pe scurt, Éveline era romano-catolică, iar Balzac swedenborgian, dar înțelegea catolicismul ca pe-o poezie și ca „o armă sublimă în lupta dintre trup și suflet". *Le Lys dans la Vallée* nu dovedea oare „convertitoarei" că Balzac înțelegea la fel de bine ca și ea măreția Bisericii romane ? Indrăznea acum să polemizeze cu castelana de la Wierzchownia, dar nu fără să respecte uzanțele și asigurînd-o sus și tare că o iubește.

---

[38] Jacob Boehme, supranumit Filozoful german (1575—1624), unul din principalii reprezentanți ai misticismului (n.t.).

[39] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, pp. 335—336.

XX

ILUZII PIERDUTE

Totdeauna trebuie făcut bine ceea ce facem, pînă și o nebunie.

BALZAC

TOȚI membrii „cereștii familii" aveau o trăsătură comună, și anume extraordinara lor însușire de a-și face iluzii. Realității îi preferau speranțele lor și, asemenea unor copii, nu le deosebeau niciodată limpede. Așa făcuse Bernard-François, așa era Laure ; la vîrsta de treizeci și șapte de ani, tot așa rămăsese și Honoré. O recunoștea, nu fără oarecare complezență. Era o exagerare, o comoditate, uneori o scuză. Judecîndu-l cu o luciditate afectuoasă, Zulma Carraud spunea despre el : „Bietul băiat, de fiecare dată îi scăpa himera după care fugea [1] !" Toți prietenii săi : Gautier, Gozlan, Werdet istoriseau povești minunate, adesea înflorite, despre nebunețile treburi întreprinse de Balzac. Recunoștea că are acest cusur și încerca să se justifice față de doamna Hanska, ea reproșîndu-i că în afaceri se lăsa totdeauna păcălit, pe cînd în cărțile sale se dovedea un observator atît de pătrunzător.

Vai ! m-ai iubi oare dacă nu m-aș lăsa niciodată păcălit ?... Dacă puterile și însușirile mele sînt încordate zi și noapte ca să alcătuiesc,

[1] Scrisoare a Zulmei Carraud către Émile Aucante. Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 295, fila 96.

să scriu, să redau, să zugrăvesc, să-mi amintesc, dacă străbat, purtat de-o aripă înceată și obosită, adesea rănită, bătăliile morale ale creației literare, mi-ar fi oare cu putință să mă aflu pe tărîmul celor materiale ? Cînd Napoleon se găsea la Essling, nu era în Spania. Pentru a nu fi înșelat în viață, dragă contesă retrasă și singuratică, de prieteni, în afaceri, în relațiile de orice fel, nu trebuie să te ocupi de altceva ; trebuie să fii pur și simplu financiar, om de lume, om de afaceri. Îmi dau seama, bineînțeles, că sînt înșelat și că voi fi înșelat, că cutare om mă trădează sau mă va trăda, ori că va pleca după ce se va fi înfruptat din vreun bun de-al meu. Dar în clipa în care presimt, prevăd sau aflu, sînt obligat să port o bătălie altundeva. O văd tocmai cînd sînt purtat în altă parte de necesitatea unei lucrări sau a momentului, de-o activitate care s-ar irosi dacă n-aș duce-o pînă la capăt. Închei adesea construcția unei colibe la lumina flăcărilor în care mi se mistuie una din case [2].

Apărare strălucită și, în definitiv, plauzibilă. Aproape toate afacerile întreprinse și în care a dat greș i-au îmbogățit pe alții : nu numai topitoria și speculațiile asupra terenurilor, dar retipărirea clasicilor, publicitatea parfumurilor. Numai că artistul creează într-un univers al cărui zeu este ; de îndată ce întîmpină piedici și împrejurări pe care nu le poate modela, își găsește refugiul în opera sa, în care cele mai grave eșecuri devin cele mai bune teme. Laure Surville și-a zugrăvit fratele așa cum sosea cîteodată la ea, trist, copleșit, galben la față. Se pornea să-și povestească ultimele încurcături :

„— Mă duc la fund, surioară !

— Bah ! răspundea Laure, nu te duci la fund cu asemenea opere.

— Ai dreptate, pe toți sfinții ! din asemenea cărți se trăiește... De altfel, oarba întîmplare îl poate sprijini pe un Balzac la fel de bine ca și pe-un imbecil... De-ar veni unul din prietenii mei milionari (și am din aceștia) sau vreun bancher care nu știe cum să-și folosească banii, spunîndu-mi : «Îți cunosc uriașul talent și necazurile ; ai nevoie de cutare

[2] BALZAC : *Lettres à l'Etrangère*, vol. I, pp. 452—453.

sumă spre a fi liber ; primește-o fără teamă, te vei achita, pana dumitale valorează milioane [3]»..."

Și trecea imediat de la viitor la prezent. Bancherul *l-a salvat* : „E mare lucru să-ți poți spune : *Am salvat un Balzac !*... Ah ! Balzac e liber ! ... Veți vedea, dragii mei prieteni și dragii mei dușmani, cum va mai înainta !" Apoi visul, sau romanul, continua. Honoré pătrundea pe dată la Institut. De aci nu era decît un pas pînă la Camera *pair*-ilor. Din *pair* devenea ministru, iar pe urmă, toate mergînd ca pe roate în ministerul său, se întorcea la bancherul care-l scosese din încurcătură : „Va avea un renume strașnic. Se va spune : *Omul acesta l-a înțeles pe Balzac, i-a împrumutat bani bizuindu-se pe talentul său, l-a ajutat să dobîndească onorurile pe care le merita. În asta va consta gloria sa* [4]."

La începutul anului 1836 ar fi avut mare nevoie de-un asemenea comanditar. La 11 decembrie 1835 toate exemplarele celui de-al treilea *dizain* de *Contes drolatiques*, proprietate personală a autorului, depozitate în *rue du Pot-de Fer*, fuseseră mistuite de un incendiu. Grea pierdere pentru un om încolțit. Certat mai rău ca oricînd cu Buloz, pe care-l dăduse în judecată din cauză că retipărise clandestin *Le Lys* la Petersburg, atacat cu articole dușmănoase și articolașe perfide de toți gazetarii aflați în solda acestuia, hărțuit de văduva Béchet, dorea să dobîndească o tribună de la care să poată contraataca. Tocmai exista o gazetă de vînzare : *La Chronique de Paris [Cronica Parisului]*, fițuică legitimistă fără cititori. Aparținea unui afacerist dubios : William Duckett ; era tipărită de Béthune și Plon. La 24 decembrie 1835 Balzac întemeiază, împreună cu Max de Béthune și William Duckett, o societate pentru a exploata *La Cronique de Paris*. Duckett urma să dețină o optime, Béthune o optime, iar Balzac șase optimi. În realitate, această cumpărare nu-l costa decît 120 de franci, întrucît *La Chronique*, lipsită de abonați și neavînd vreun activ, nu valora nimic. Dar se angajă să aducă 45.000 de franci drept fond de rul-

[3] LAURE SURVILLE : *Balzac, sa vie et ses œuvres d'après sa correspondance*, pp. 127—128.
[4] *Ibidem*, pp.129—130.

ment, pentru a asigura exploatarea, 45.000 de franci pe care, bineînțeles, nu-i avea [5].

În aparență, *La Chronique* era o încercare fără urmă de perspective. În mintea lui Balzac deveni de îndată cea mai grozavă afacere din lume. În primul rînd, va tipări lunar cîte o nuvelă, ceea ce îi va atrage pe abonați. Va colabora Victor Hugo. Gustave Planche, certat cu Buloz, avea să asigure critica literară. Jules Sandeau urma să-l convoace pe Théophile Gautier, al cărui talent fusese remarcat de Balzac, și din care avea să facă în curînd unul din „bidiviii" săi. Gautier avu strașnice bătăi de inimă cînd fu primit de Balzac, îmbrăcat în haină călugărească de cașmir alb cu capișon ascuțit. Celebrul romancier stătu de vorbă ca între colegi cu tînărul scriitor, care-i admiră gîtul atletic, rotund ca un tronson de coloană, originalul nas, fruntea vastă și nobilă, în sfîrșit, ochii, „niște ochi în stare să facă vulturii să-și plece privirea, să citească prin ziduri și piepturi, ochi de suveran, de vizionar, de îmblînzitor de fiare [6]".

Gautier promise niște articole. Buloz, stăpînul gazetelor, spumega de mînie. „Planche, spunea el, l-a sărutat pe Balzac, pe care-l iubea atît de mult, cum bine știți, și a adorat posteriorul lui Hugo, pe care-l venera atît de mult ! O ! admirabilă alianță !... Nu-ți stîrnește rîsul [7] ?" Dar Balzac lua *La Chronique* în serios. Sprijinit de această „puternică revistă", al cărei stăpîn absolut avea să fie, va putea începe, în sfîrșit, acea carieră politică la care visa de-atîta vreme. Înainte de toate, avea să reprezinte „un Pactol [8] curgînd șuvoaie [9]", un venit anual de cel puțin 20.000 de franci, deoarece directorul Balzac îl va plăti regește pe redactorul Balzac, iar administratorul Balzac va mai primi și el un salariu. Aci se afla rezolvarea tuturor problemelor sale. O singură piedică : avea nevoie de bani gheață ca s-o pornească. Atîta rău ! Providențiala doamnă Delannoy avansă 15. 000 de

---

[5] Cf. RENÉ BOUVIER și ÉDOUARD MAYNIAL : *Les Comptes dramatiques de Balzac*, pp. 217—219. (Paris, Fernand Sorlot, 1938.)

[6] THÉOPHILE GAUTIER : *Portraits contemporains*, p. 48.

[7] Colecția Spoelberch de Lovenjoul, F. 859, fila 4.

[8] În antichitate, numele unui rîu din Libia ale cărui ape purtau firișoare de aur. Folosit cu sens de : „izvor de bogăție" (n.t.).

[9] SUZANNE JEAN BÉRARD : *La Genèse d'un roman de Balzac*, p. 244. (Paris, Armand Colin, 1961.)

franci. „Afacerea se va încheia, scrise el Laurei. Spune-i bunului meu Surville că astfel s-a făcut primul pas spre putere [10]." Și iată cum se aranja totul ca prin farmec. Bunul Surville avea un nou proiect de canal, la care se vor cîștiga 200.000 de franci. Balzac, politician de vază, va dispune adoptarea proiectului și va împărți beneficiul cu cumnatul său. Cu toții aveau să fie bogați. Erau deja.

La Chronique de Paris apăru la 1 ianuarie 1836, sub noua conducere. Victor Hugo, Gustave Planche, Alphonse Karr, Théophile Gautier, Charles de Bernard alcătuiau o redacție strălucitoare. Caricaturile aveau să fie semnate de Henri Monnier, Grandville, Daumier. Balzac, viitor ministru, își rezerva cronica de politică externă. Angajase ca secretari, pentru cercetările sale, doi tineri de neam, tot atît de lefteri ca și el : marchizul de Belloy (căruia Balzac îi spunea „Cardinalul") și contele Ferdinand de Grammont. În realitate, Balzac a fost obligat să ducă singur în spinare *La Chronique*. În fiecare sîmbătă întrunea redactorii la el acasă, la dejunuri rafinate : jambon la cuptor, pescărel gratinat, fricandeau de vițel, filé de nisetru, sparanghel alb, clătite de ananas. Ospețe servite într-o casă a cărei chirie rămînea neplătită. Asemenea „unui căpitan în fruntea companiei sale", patronul solicita manuscrise ; nicicînd nu erau gata. Cîntau, rîdeau. Alphonse Karr îl încorona pe Balzac cu trandafiri de hîrtie. Apoi, după plecarea comesenilor și a celui însărcinat cu orînduirea mesei, Balzac trebuia „să-și asume munca de conducere a ziarului", cu alte cuvinte, să-l scrie aproape în întregime.

Ei și ? Rîseseră cu poftă. Lui Balzac îi plăcea veselia și nu era prea pretențios cu calitatea glumelor. Nimic nu-l distra mai mult decît zicalele „cam pe-acolo" pe care le colecționa : *L'occasion fait le luron. — Bière qui coule n'amasse pas mousse. — Dis-moi qui tu hantes, je te dirai qui tu hais* [11]. Cînd unul din prietenii săi născocea o variantă, pîntecele-i sălta, cuprins de-un rîs gargantuesc. Jocuri de cuvinte, glume prostești ? Poate, dar un om care poartă în mintea sa o întreagă lume e îndreptățit, în cîte-o seară, să-și sloboadă po-

[10] BALZAC : *Correspondance*, vol. II, p. 781.
[11] Jocuri de cuvinte intraductibile (n.t.).

vara. Şi de altfel, zicalele răstălmăcite urmau să fie zvîrlite, cu altele de tot felul, în creuzetul *Comediei umane,* unde le vom regăsi în gura lui Mistigris, pictor-ucenic *(Un Début dans la vie) [Un debut în viaţă].*

În ianuarie-februarie 1836 producţia sa a fost înfrigurată, dar excelentă. Reuşi să dea *Cronicii* numeroase nuvele, unele improvizate, altele provenind din sertarele sale : *La Messe de l'Athée* (în care-l descrisese magistral pe marele chirurg Dupuytren sub numele de Desplein) ; *L'Interdiction ; Facino Cane ;* povestirea bătrînului medic din *Les Martyrs ignorés [Martirii neştiuţi].* „Nicicînd n-a fost mai rapid şuvoiul care mă poartă ; nicicînd operă de-o măreţie mai înfricoşătoare n-a ţinut sub stăpînirea ei vreun creier omenesc. Pornesc, pornesc la lucru asemenea jucătorului care se îndreaptă spre masa de joc." Miraculos era faptul că, lucrînd chiar sub presiunea celei mai urgente nevoi, calitatea rămînea la nivelul cel mai ridicat. Pînă şi articolele politice erau scînteietoare. Îi ironiza pe gazetarii ministeriali care vorbeau despre „ideile" lui Thiers şi Guizot : „Nici domnul Guizot, nici domnul Thiers n-au vreo altă idee în afara aceleia de-a ne cîrmui... Domnul Thiers n-a avut de-a pururi decît un singur gînd : să se gîndească la domnul Thiers... Domnul Guizot e o sfîrlează care a fost aşezată pe trei monumente ; domnul Thiers e o sfîrlează care, în ciuda neîncetatei sale mobilităţi, rămîne pe aceeaşi clădire [12]..."

Strălucitoare, atrăgătoare, *La Chronique* ar fi putut să reuşească. La început, abonaţii năvăliră „cu o abundenţă miraculoasă", spunea Balzac, niciodată în pană de superlative. Miracolul nu era decît o ficţiune poetică. Numărul noilor abonaţi se ridică la 160 în ianuarie, la 40 în februarie, la 19 în martie ; avea să scadă la 7 în iulie [13]. Dar Balzac nu se trezea din visul său. Chiar şi la 26 martie mai trimitea un buletin de victorie doamnei Hanska.

Am avut totdeauna în mine un nu ştiu ce care mă îndemna să mă port cu desăvîrşire altfel decît ceilalţi, iar la mine fidelitatea e poate orgoliu. Neavînd pe ce să mă bizui cu excepţia *mea,* am

[12] Articolul publicat în *La Chronique de Paris,* 12 mai 1836.
[13] Inventar al *Cronicii Parisului.* Colecţia Spoelberch de Lovenjoul, A. 254, fila 120.

fost obligat să sporesc, să întăresc acest *eu*. În asta constă întreaga mea viață, o viață lipsită de plăceri vulgare. Nici unul dintre cei aflați în preajma mea n-ar schimba cu mine „nici pentru gloria reunită a lui Napoleon și a lui Byron", spunea de Belloy... Sînt un jucător, sărac în ochii tuturor ; dar care își joacă toată averea o dată pe an, și care înmănunchează tot ce irosesc ceilalți !... Nu-ți spuneam oare, la Geneva, că pînă în trei ani voi fi început să pun bazele preponderenței mele politice ? Nu ți-am repetat-o la Viena ? Ei bine ! *La Chronique* e fostul Globe (aceeași idee), dar plasată la dreapta în loc să se găsească la stînga ; e noua doctrină a partidului regalist. Ne aflăm în opoziție și propovăduim puterea autocratică ; cu alte cuvinte, venind la putere, nu ne vom găsi în contradicție cu ceea ce vom fi spus. Sînt directorul suprem al acestei gazete, care apare de două ori pe săptămînă, într-un enorm format *in-quarto*... Am aci o participație care echivalează cu un capital de 32.000 de franci, și care, dacă *La Chronique* depășește două mii de abonați, îmi poate aduce un venit de 20.000 de franci, fără a mai pune la socoteală munca mea, plătită foarte scump, onorariile mele ca director. Dispunem de fonduri ca să rezistăm doi ani... Nu e o treabă măreață ? De altfel, de trei luni, de cînd o conduc, se bucură din zi în zi de tot mai multă trecere și autoritate [14]...

În ciuda situației sale financiare „mult înzdrăvenite" (întrucît era convins că va vinde cu 16.000 de franci șaisprezece acțiuni ale *Cronicii*, continuînd să dețină majoritatea ; avea să primească drepturi de autor în valoare de 3.000 de franci pentru o nouă ediție din *Contes drolatiques*, plus 24.000 de franci în ziua în care va reuși să scape de doamna Béchet predîndu-i, în sfîrșit, ultimul volum din *Études de Mœurs* ; adică, în total 43.000 de franci plătibili la Banca Himerelor), recunoștea că, dacă din punct de vedere strategic era putred de bogat, în schimb, tactic, nu putea face față scadenței la încheierea lunii, nici să-și răscumpere argintăria amanetată.

Ar trebui să restitui 3.000 de franci, și n-am 3.000 de franci. La 31 voi datora vreo 8.400. Ca s-o scot pînă acum la capăt în chip onorabil și să onorez totul, mi-am lichidat resursele ; totul e epuizat.

[14] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, pp. 312—313.

Parcă m-aș afla la Marengo[15]. Desaix trebuie să sosească, iar Kellermann să șarjeze, și totul e în regulă. Dar cei care-mi vor da 16.000 de franci pe șaisprezece acțiuni ale *Cronicii* vin să ia masa la mine. Știi că nu se împrumută bani, nu se acordă încredere decît celor bogați. Totul, la mine, respiră a belșug, îndestulare, bogăție a artistului favorizat de soartă. Dacă la dejun folosesc o argintărie de împrumut, totul se duce de rîpă ; bărbatul care încheie afacerea e un pictor, rasă observatoare, malițioasă, profundă, asemenea căutăturii lui Henri Monnier ; va zări hiba, va ghici că e vorba de Muntele de pietate, pe care-l cunoaște mai bine ca nimeni altul. Adio afacere !... Nu pot să cer bani *nimănui la Paris*, întrucît toți mă cred bogat, mi-ar scădea prestigiul și m-aș alege cu mîna goală. Afacerea cu *La Chronique* se datora creditului de care mă bucur. Am putut glăsui ca un stăpîn. Toarnă niște untdelemn pe acest foc, închipuindu-ți neîncetata impetuozitate, înflăcărarea unui suflet care se mistuie pe sine, și spune-mi dacă nu e o dramă ? Trebuie să fii un mare financiar, un om cu sînge rece, înțelept, prudent ; trebuie !... Nu mai zic nimic, deoarece unul din prietenii mei spunea ieri pe bună dreptate : „Cînd ți se va ridica o statuie, va trebui turnată din bronz, spre a-l înfățișa cît mai potrivit pe bărbat[16] !...“

Într-adevăr, numai „un bărbat de bronz“ era în stare să reziste unor asemenea munci — și unor asemenea griji. Din păcate, cum nuvelele și articolele pentru *La Chronique* îi răpesc tot timpul, nu-i mai rămîne pentru Werdet, nici pentru doamna Béchet. Aceasta protestează cît o ține gura ; se va remărita, „va termina cu librăria în schimbul fericirii“ și va deveni doamna Jean-Brice Jacquillat ; ar dori să lichideze afacerile cu Balzac. Dar imprudenta a plătit dinainte. Scrii oare un roman ca să capeți 500 de franci, cînd ești „directorul suprem“ al unei reviste care valorează 90.000 de franci ? Vai ! pînă și la *Cronica* partenerii se descurajează. În mai Duckett își vinde acțiunile și nu găsește alți cumpărători decît pe Balzac și Werdet, care îl plătesc aproape numai cu polițe. Pentru procesul cu *Le Lys* era necesară o cauțiune. De unde să facă rost de bani ? Existau desigur cei 16.000 de franci, pe care urmau să-i aducă, în schimbul a

[15] Victorie napoleoniană. Desaix și Kellermann, generali ai lui Napoleon Bonaparte (n.t.).

[16] BALZAC : *Lettres à l'Etrangère*, vol. I, pp. 314—315.

șaisprezece acțiuni, niște bancheri uluiți de somptuoasa lui cină. Cina a fost regească, dar banca recalcitrantă.

Balzac către doamna Hanska, 20 martie 1836: Nicicînd n-a fost singurătatea mea atît de desăvîrșită, nici activitatea mea atît de chinuitor necontenită. Sănătatea mi-e într-un asemenea hal încît nu mai pretind să recapăt acel aer tineresc pe care aveam slăbiciunea să-l prețuiesc. Acum totul a fost rostit. Dacă, la vîrsta mea, n-ai gustat fericirea desăvîrșită și neîngrădită, firea se va împotrivi mai tîrziu putinței de-a sorbi din pahar. Încărunțirea nu-ți vine în ajutor. Viața-mi va fi fost cea mai dureroasă glumă. Ambițiile mele dispar una cîte una. Puterea nu înseamnă mare lucru. Firea plămădise din mine o făptură numai dragoste și tandrețe, și soarta m-a constrîns să-mi aștern dorințele pe hîrtie în loc să mi le îndeplinesc [17]...

Da, speranțele i se iroseau una după alta. Cum să mai dăinuie un vis triumfător, cînd în jurul său șobolanii părăseau în grabă vasul pe cale să se scufunde? După Duckett plecară cei doi secretari. Izolat, Balzac nu mai știa cum s-o scoată la capăt. Totul se dusese pe apa sîmbetei: *La Chronique*, afacerea cu *Les Contes drolatiques*, canalul lateral al Loarei. Himerele, monștri capricioși și fioroși, își desfășurau aripile. Doar bunul Nacquart, impasibil, continua să-i împrumute micile sume care-i îngăduiau măcar să mănînce. Dragul său pacient îl neliniștea; spaimele, lipsa de somn minau firea, sănătatea și chiar judecata simpaticului Honoré. „Sînt covîrșit, mai mult decît disperat; sînt înnebunit."

Pentru a evita familia Schönburg, niște austrieci prieteni de-ai doamnei Hanska, iviți în chipul cel mai stînjenitor să-și instaleze unul din fii tocmai în casa lui Balzac din *rue des Batailles*, revenise în locuința părăsită de Sandeau din *rue Cassini*. Dar, la 23 aprilie, forța armată veni să-l aresteze aci, spre a-l obliga să-și ispășească în închisoare pedeapsa la care-l condamnaseră „băcanii" din garda națională și „acel mîrșav dentist care cumulează oribila-i meserie cu funcțiile atroce de sergent-major", întrucît refuzase să-și îndeplinească „datoria de soldat-cetățean". A fost condus la hotelul Bazancourt, pe cheiul Bernardinilor, poreclit „hotelul Fa-

[17] *Ibidem*, pp. 306—307.

solei", care servea drept închisoare. Se arătă mai întîi foarte contrariat, și pe bună dreptate. Cum adică? El, Balzac, solicitat de cancelarul Metternich și citit de-o lume întreagă, se pomenea tratat în Franța ca un criminal de către un stat-major de tarabagii. Închisoarea i se păru înfiorătoare; promiscuitatea, odioasă. Apoi începu să guste destul de repede partea nostimă a situației. Obținu încălzire, o odaie „de unde zărea albastrul vremii", o masă, un scaun, un fotoliu încăpător, și reluă corecturile pentru *Le Lys dans la Vallée*. De îndată ce putea să evadeze cu mintea, să se izoleze, să lucreze, înceta să mai sufere.

Werdet, chemat la „hotelul Fasolei", aduse ceva bani. Balzac îl opri la masă, împreună cu directorul periodicului *La Quotidienne*. Prînzul a fost foarte vesel. A doua zi, Werdet, după cum i se poruncise, îi invită pe Sandeau, Regnault, Gustave Planche, Alphonse Karr. Celula era acum plină cu de-ale gurii, cu trandafiri primiți de la admiratoare. *An unknown friend* [18] trimise, prin mijlocirea paznicului, o șuviță blondă petrecută printr-un inel de aur. *Către Louise cea Misterioasă*: „Florile dumitale îmi îmbălsămează închisoarea; îți dai seama, din asta, cîtă plăcere îmi fac [19]!" Folosind bijuterie primită, prizonierul vrăjitor comandă lui Lecointe un al șaptelea baston. Chevet și Véfour procuraseră mîncarea; Werdet îi plăti. În trei zile de captivitate Balzac cheltuise 575 de franci.

Procesul cu *Le Lys*, în care se înfrunta cu Buloz, nu fusese încă judecat. „Va trebui să mai așteptăm șase zile pînă la pronunțare, și asta dacă nu se amînă din nou; afacerea cu *Les Cent Contes drolatiques* nu e încheiată; acțiunile *Cronicii* sînt greu de plasat. Așa încît necazurile mele sînt duble. De două luni, de cînd fac afaceri, n-am realizat mare lucru; iată două luni pierdute, cu alte cuvinte, *găina cu ouă de aur* e bolnavă. Nu numai că sînt descurajat, dar imaginația epuizată are nevoie de odihnă [20]..." Acesta era aspectul cel mai grav. Minunatul său creier, singurul său capital, refuza să-l mai slujească. Tot ce mai putea face Balzac era să corecteze *Le Lys*. Dar Béthune, girantul *Cronicii*, trăgea semna-

[18] Un prieten necunoscut (engl.) (n.t.).
[19] BALZAC: *Correspondance*, vol. III, p. 73.
[20] BALZAC: *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, p. 319.

lul de alarmă. Nu se mai făceau abonamente, nici prelungiri. „*La Chronique de Paris* era o afacere putredă, pierdută [21].“

Balzac către doamna Hanska, 16 mai 1836 : În ultimele trei zile s-a produs o mare transformare în mine. Ambiția a dispărut. Nu mai vreau să pătrund în lumea afacerilor pe calea deputăției și a gazetăriei. Așa că mă voi strădui să scap de *La Chronique de Paris*. Am luat această hotărîre asistînd la desfășurarea a două ședințe ale Camerei deputaților. Prostia oratorilor, neghiobia dezbaterilor, slaba speranță de a birui o asemenea și o atît de mizerabilă mediocritate mă fac să renunț la ideea de a mai participa altfel decît ca ministru. Așa încît în următorii doi ani voi căuta să-mi deschid cu lovituri de tun porțile Academiei, deoarece academicienii pot deveni *pairi*, și mă voi strădui să adun o avere îndestulătoare spre a ajunge la Camera *pairilor* și a dobîndi puterea datorită puterii însăși [22]...

Toate bune pentru Balzac, care se avîntă pe aripile acestei noi himere, dar nu pentru acționarii și creditorii *Cronicii Parisului*. Hărțuit de slujbașii gazetei, care îi cer bani, amenințat să fie declarat în stare de faliment de către Duckett, ofta : „Viața e prea apăsătoare ; nu-mi face plăcere să trăiesc [23]“. Mărturisire rar întîlnită la acest om cu redresări atît de rapide. Cu toate acestea, obținu o revanșă. Procesul cu *Le Lys* se întoarse împotriva lui Buloz. Sentința învinuia *La Revue de Paris* că, fără încuviințare, făcuse uz de niște corecturi care nu purtau mențiunea *bun de tipar*. Balzac, dezvinovățit de atîtea calomnii, primi nenumărate scrisori de felicitare. Zgomotul făcut în legătură cu procesul constitui o minunată reclamă pentru carte. Werdet vîndu în două ore 1.800 de exemplare *Le Lys* din cele 2.000 cît tipărise.

Dar la 12 iunie, o nouă lovitură de teatru. Doamna Béchet, tot mai grăbită să scape de librărie spre a-și găsi fericirea, îl somă pe Balzac printr-un portărel să predea în douăzeci și patru de ore cele două volume care lipseau din *Études de Mœurs*, în caz contrar urmînd a plăti cincizeci de franci pentru fiecare zi de întîrziere. Un dezastru, dar totodată un no-

[21] SUZANNE JEAN BÉRARD : *La Genèse d'un roman de Balzac*, p. 258.
[22] BALZAC : *Lettres à l'Etrangère*, vol. I, pp. 327—328.
[23] *Ibidem*, p. 329.

roc neașteptat, deoarece ferocitatea văduvei Béchet va fi un minunat pretext de a evita Parisul, pe Béthune, *La Chronique*, și de a pleca la Saché, „în valea Indrei, de a scrie acolo în douăzeci de zile cele două volume ale acestei femei și a mă descotorosi de ea... Iată-mă reîncepînd o luptă îngrozitoare : aceea a dobînzilor și a cărților pe care trebuie să le scriu ! Să scap de ultimul contract făcîndu-i pe voie doamnei Béchet, și să alcătuiesc o carte frumoasă. Și am douăzeci de zile ! Și se va face ! *Les Héritiers Boisrouge [Moștenitorii Boisrouge]* și *Illusions perdues [Iluzii pierdute]* vor fi scrise în douăzeci de zile [24] !..."

Les Héritiers Boisrouge a rămas în „dosarul cu avortoni", dar *Illusions perdues* (prima parte) a fost scrisă în douăzeci de zile, și nicicînd nu scrisese Balzac ceva mai frumos. Necazurile îi stimulau talentul, și nici un subiect nu-i fusese mai la îndemînă. Putea să-și verse în el amara tristețe. Tema inițială : comparație între moravurile provinciale și cele pariziene. Dorea să demaște felul cum se amăgesc reciproc oamenii în provincie ; să prezinte un tînăr care se crede mare poet, o femeie care-i întreține această credință și-l trimite drept în mijlocul Parisului, sărac și lipsit de vreun sprijin. Dar de îndată ce Balzac se pornea pe treabă, episoadele și personajele începeau să colcăie atît de repede încît prima parte din *Illusions perdues* se dovedi îndestulătoare spre a umple cele două volume datorate doamnei Béchet. Partea a doua va veni mai tîrziu. „Cînd își va sfîrși autorul pînza ? Nu știe, dar o va sfîrși [25]."

Prima parte din *Illusions perdues* este povestea lui Lucien Chardon, tînăr sărac din Angoulême, de-o frumusețe îngerească, și care-și ia numele de fată al mamei sale (născută Charlotte de Rubempré) ; a prodigiosului devotament manifestat față de acest încîntător egoist de către sora sa Ève și de viitorul său cumnat, tipograful David Séchard ; a amorurilor lui Lucien cu doamna de Bargeton ; a răpirii, de

[24] *Ibidem*, p. 332.

[25] BALZAC : Prefață la *Illusions perdues*, partea întîi. (Vezi în rom. BALZAC : *Iluzii pierdute*, trad. Dinu Albulescu, ELU, 1966, p. 12.) Această prefață, care prezintă publicului *Les Deux Poètes [Cei doi poeți]*, figurează la începutul celui de-al patrulea volum din *Scènes de la Vie de province*, în ediția originală din 1837.

către amanta lui, a poetului care pleacă să-și caute norocul departe de provincia sa. Dar Balzac și-a dat foarte curînd seama că va scrie o urmare, mult mai importantă : *Un grand homme de province à Paris [Un geniu provincial la Paris]*, care va fi „poemul bătăliilor și al viselor sale dezamăgite [26]" ; cu toate acestea, „nu la el însuși se gîndi de la bun început [27]", ci la George Sand și la Sandeau, pe care niște deziluzii amare îi despărțiseră atît de repede. Evident că transpunea. Mult mai mult decît cu George Sand, geniu autentic, Anaïs de Bargeton semăna cu Rosa de Saint-Surin, autoare, artistă, poetă cu ochi frumoși, care-și avusese salonul literar la Angoulême, și apoi, despărțită legal de soțul ei, se stabilise la Paris.

Povestind amorurile tînărului Lucien cu o femeie cu cinsprezece ani mai vîrstnică (în primele pagini din *Illusions perdues*, Rubempré are douăzeci și unu de ani, pe cînd „Naïs" de Bargeton are treizeci și șase), era inevitabil ca Balzac să se gîndească din cînd în cînd la *Dilecta*. Dar un mare romancier încurcă toate urmele. Tipograful David Séchard are înfățișarea lui Honoré, și nu Lucien : obrazul gras, brun, purtat de un gît gros, nasul patrat, împărțit în două jumătăți de-o suprafață neregulată, fulgerele geniului care se avîntă și „cenușa din preajma vulcanului". Lucien, strălucitor, îndrăzneț în ciuda înfățișării sale molatece, are șolduri de femeie. Îți vine să crezi că e o tînără deghizată. „În această prietenie, primul dintre cei doi iubea cu idolatrie, și acesta era David." Ca atare se va ruina pentru Lucien.

Romanul se bizuia pe-o cunoaștere temeinică a vieții sociale și locale. De cînd cu nenorocita sa încercare, o tipografie cu problemele ei nu mai avea secrete pentru Balzac. Tainicele forțe care acționau la Angoulême îi fuseseră explicate de inteligenta Zulma. Intuiția sa îi revelase moravurile tipice ale acestor așezări alcătuite din orașul de sus și cel de jos. Vechiul oraș, clădit pe-o culme din motive strategice, rămîne aristocratic, administrativ, încă din timpurile feudalității. Dar meterezele înconjurătoare l-au împiedicat să se dezvolte. La picioarele stîncii, pe malul rîului Charente, crește, harnic și bogat, cartierul Houmeau, cu papetăriile,

---

[26],[27] ANTOINE ADAM : Introducere la *Illusions perdues*, pp. VI și VIII. (Paris, éditions Garnier frères, 1961.)

turnătoria de tunuri, tăbăcăriile, albitoriile sale. „Sus Nobilimea și Puterea, Jos Comerțul și Banii ; două zone sociale, necontenit vrăjmașe la orice prilej." Lucien, bărbat din Houmeau, pornește să cucerească orașul Angoulême, și drama începe. Imagini și amintiri păstrate în depozitele memoriei ies la iveală în clipa în care îi sînt necesare artistului, venind din toate perioadele vieții sale și din toate locurile pe care le-a cunoscut.

Balzac scrise aceste două volume în odăița sa de la Saché, unde petrecuse „orele cele mai solemne ale vieții sale intelectuale ; acolo unde scrisese *Louis Lambert*, visase la *Séraphita*, hotărîse *Le Père Goriot* [28]". „Revăd frumoșii copaci pe care i-am tot privit căutîndu-mi ideile. Nu mi-am îmbunătățit cu nimic situația în 1836 față de 1829 ; am datorii și muncesc mereu ! Continuă să sălășluiască în mine aceeași tinerețe a vieții, aceeași inimă de copil [29]..." Ba da ! Progresase din 1829 ; purta acum în el un întreg popor de făpturi ale căror destine le întrezărea. Ceea ce-i mai rămînea de făcut era enorm. Gîndindu-se la imensa frescă pe care voia s-o zugrăvească, îl apuca o bruscă dorință de a-și lichida situația pariziană, de-a se retrage într-un *cottage* [30] în Turena, realizîndu-și acolo opera în tihnă. *Către Laure d'Abrantès*, care se plîngea de tăcerea sa : „După cum știi prea bine, cei aflați pe cîmpul de luptă nu au libertatea de-a vorbi, nici de a-și înștiința prietenii dacă mai trăiesc sau nu [31]..." Aceste orgii de muncă îl ucideau. La 26 iunie, pe cînd se plimba prin parcul din Saché, suferi un început de apoplexie și se prăbuși la rădăcina unui copac. Scrisese în cîteva zile jumătate din *Illusions perdues*, și această teribilă încordare „îi alungase sîngele spre cap". A doua zi nu se mai cunoștea nimic din acest semnal de alarmă, cu excepția unor vîjîituri în urechi. Avea să găsească puterea necesară spre a completa un număr îndestulător de pagini pentru a o potoli pe văduva Béchet, devenită doamna Jacquillat. În aceeași dimineață îi scrise lui Émile Regnault o scrisoare rabelaisiană :

[28] JEAN DUTACQ : *Le coup de sang de Balzac à Saché*, articol publicat în *L'Écho de Touraine*, la 31 iulie 1964.
[29] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, p. 337.
[30] Căsuță elegantă, în stil rustic (engl.) (n.t.).
[31] BALZAC : *Correspondance*, vol. III, p. 96.

„Drept care te... și-ți urez să meargă totul ca pe roate în Țările de Jos pe care le îndrăgești [32]..."

Lucien de Rubempré, eroul cărții, fiind un poet, autorul trebuie să prezinte cîteva mostre ale poeziei sale. *Balzac către Émile Regnault:* „Vezi de-i spune acelui cumsecade Charles de Bernard că mi-ar trebui, pentru *Illusions perdues*, un mic poem sforăitor în stilul Lordului Byron... Ar fi tare drăguț de mi l-ar face, deoarece eu n-am timp. Mi-ar mai trebui ceva în genul lui *Beppo* [33] și al *Namounei* sau al lui *Mardoche* de Musset, dar o singură poezie de vreo sută de versuri. Celălalt ar trebui să aibă două cînturi [34]." Charles de Bernard era un scriitor plin de farmec, discipol și prieten de-al lui Balzac, care-l ajutase să intre la *La Revue de Paris*. De unde acea dezinvoltură cu care îi cerea „două cînturi" în stilul lui Byron sau Musset. În realitate nu-i putea oferi decît stilul lui Charles de Bernard, și Balzac folosi un vechi poem pe care-l scrisese în 1824 pentru Julie Campi, „floarea din Bengal", născută din dragostea doamnei de Berny cu „fiorosul corsican". Asemenea inventatorului, creatorul folosește pînă și ultimul ciob regăsit printre rămășițele trecutului.

De la Zulma Carraud solicita urgent niște informații topografice asupra răspîntiei unde voia să plaseze tipografia lui Séchard, asupra clădirii care o va găzdui pe Naïs de Bargeton. „Dacă maiorul îmi desenează un plan aproximativ, cu atît mai bine... Eu continui să mă zbat ca un om care se înecă, înspăimîntat că se află la ananghie [35]." La 10 iulie trebui să se întoarcă la Paris spre a sfîrși cu *La Chronique*. La încetarea apariției, în contul lui Balzac exista un pasiv de 18.217 franci pe termen scurt, plus 24.000 de franci datorați doamnei Dellanoy și 5.000 tăicuțului Dablin. Recădea din norul său daurit, și aterizarea era brutală, dar, din zboru-i singuratic, aducea începutul celui mai frumos dintre romanele sale.

---

[32] *Ibidem*, p. 113.
[33] Poem de Byron (n.t.).
[34] *Ibidem*, p. 114.
[35] *Ibidem*, p. 109.

PARTEA A TREIA

COMEDIA UMANĂ

De fapt, iată jocul pe care-l joc, patru bărbaţi vor fi avut o viaţă uriaşă : Napoleon, Cuvier, O'Connell [1], iar eu voi fi al patrulea. Primul a trăit viaţa Europei ; şi-a inoculat nişte armate ! Al doilea s-a dedicat globului pământesc ! Al treilea s-a întrupat într-un popor ! Eu, voi fi purtat o întreagă societate în capul meu.

BALZAC

[1] Daniel O'Connell, revoluționar irlandez (1775—1847), a obținut în Parlamentul englez votarea legii de independență a Irlandei (n.t.).

XXI

CONTESSA

Marile pasiuni sînt rare
asemenea capodoperelor.

BALZAC

PE cînd continua s-o asigure pe mireasa mistică, pe divina Ève, de nezdruncinata sa credinţă şi de castitatea-i neprihănită, Balzac întreţinea de cîtva timp relaţiile cele mai intime şi, la început, cele mai tainice, cu o altă femeie, foarte potrivită să-i măgulească amorul propriu, totodată prin frumuseţea, noblеţea şi situaţia ei mondenă. Pentru a regăsi originile acestei legături, trebuie să ne amintim de scrisoarea de recomandare pe care i-o dăduse la Geneva, în februarie 1834, contesa Marie Potocka pentru ambasadoarea Austriei. În toamna următoare, la una din marile recepţii ale ambasadei, zări o tînără femeie în vîrstă de vreo treizeci de ani, căreia îi admiră pielita roz, părul blond-cenuşiu, talia mlădioasă şi unduitoare, ochii de prinţesă orientală. „Înfăţişarea ei provocatoare de bacantă lascivă" atrase atenţia lui Balzac. Se informă asupra numelui ei şi află că această frumuseţe engleză, Frances Sarah Lovell, era soţia contelui Emilio Guidoboni-Visconti, coborîtor al uneia din cele mai ilustre familii milaneze.

Memoriile unui judecător din Versailles, Victor Lambinet, cuprind asupra acestei perechi informaţii pe cît de abundente pe-atît de false. Dacă ar fi să-i dăm crezare, în familia

Lovell, o surprinzătoare putere de seducție se îngemăna cu cele mai grave sminteli și cu obsesia sinuciderii. Mama se înecase spre a nu îmbătrîni, un frate își tăiase beregata ; altul se spînzurase.

Mezina, Iulia, scrie Lambinet, făptură bizară și fermecătoare, se istovi în urma isteriei, ținîndu-se scai de frizeri, desfrînîndu-i pe actori și, asemenea fratelui ei mai mare, decăzu și se abrutiză în alcoolism. Devenind mai puțin erotică sub influența slăvitei butelcuțe, se mărită cu bătrînul ei savant prusac, doctorul Bidermann, rămas burlac spre a ciocni mai în voie paharul [1]...

În realitate, Frances Sarah Lovell (căreia familia îi spunea Fanny) făcea parte dintr-o veche și onorabilă familie de *gentry* [2] latifundiară, originară din Wiltshire : Lovell, de la Cole Park. Mama *Contessei* era fiica unui arhidiacon anglican, la rîndu-i fiu al episcopului din Bath [3]. Datorită acestei ascendențe, spre deosebire de ceea ce spune Lambinet, Fanny Lovell fusese primită înainte de măritiș în cele mai închise medii sociale din Anglia. Nici unul din cei patru frați ai ei nu-și pusese capăt zilelor. Unul a murit de cancer la ficat, altul de-o sincopă cardiacă, al treilea de pneumonie. Ultimul născut, care, după Lambinet, și-ar fi scurtat viața din cauza desfrîului, a murit abia în 1906, la vîrsta de optzeci și cinci de ani, de un catar pulmonar. Printre istorioarele lui Lambinet, singura reală se referea la mamă, care într-adevăr s-a sinucis prin înec, dar la șaptezeci și doi de ani, în 1854, adică la douăzeci și nouă de ani după ce se măritase Fanny. Astfel că nu e cazul să ne întrebăm dacă, însurîndu-se cu tînăra fată, contele Guidoboni-Visconti „cunoștea aceste antecedente înspăimîntătoare" ; acestea nu existau. La fel cu ceilalți bărbați, fusese fascinat de frumusețea ei de zeiță și de vocea ei argintie, „o voce de *tête-à-tête*".

---

[1] Citat de CHARLES LÉGER, în *Balzac mis à nu*, p. 155. (Paris, C. Gaillandre, 1928.)

[2] Nobilime engleză fără titulatură (n.t.).

[3] Cf. DONALD ADAMSON și ROGER PIERROT : *Quelques lueurs sur la Contessa*, în *L'Année balzacienne 1963*, pp. 107—121.

Aproape imediat după căsătorie, *Contessa* se dovedise incapabilă „să reziste unei surprize a simțurilor". Nu numai că temperamentul ei înfocat avea nevoie de amanți, dar și conștiința ei se împăca de minune cu o asemenea purtare. Luase ca exemplu pe contesa d'Albany [4] și pe Teresa Guiccioli ; avea cuvinte de laudă pentru fiecare din ele, prețuindu-le curajul legăturilor lor cu bărbați de geniu : Alfieri și Byron. Iar contele Guidoboni-Visconti se dovedi a fi un *marito* [5] chiar mai puțin sever decît contele Guiccioli. Bietul bărbat, tot pe-atît lipsit de răutate cît și de caracter, nu se interesa decît de două lucruri : de muzică (îi plăcea să-și execute partea într-o orchestră de teatru, printre virtuoșii profesioniști) și de meseria de farmacist. Amestecarea substanțelor, umplerea flacoanelor, ștergerea și acoperirea lor cu o capsulă, lipirea unei etichete îl făceau fericit. „Era o făptură blîndă, șteasră, nehotărît din fire, nițeluș plicticos și pisălog, cîtuși de puțin prost, cu un amestec de finețe și de naivitate stîngace [6]." Pe scurt, sortit să fie încornorat, s-o știe și s-o îngăduie.

Încurajat de aceste descrieri, Balzac ceru să-i fie prezentat. *Contessa* îl cunoștea din romanele sale și era cît se poate de dornică să-l primească. Rămase un pic deconcertată de felul în care era îmbrăcat Balzav : giletcă albă cu nasturi de coral, frac verde cu nasturi de aur, degetele acoperite de inele. Nu încape îndoială că-și spuse părerea unor prieteni care-i atraseră atenția lui Balzac, întrucît la a doua întîlnire era îmbrăcat sobru, în haine de culoare închisă. De altfel, părerile pe care și le făceau femeile despre el se schimbau de fiecare dată cu repeziciune. O prietenă a „frumoasei blonde", Sophie Koslowska, într-o scrisoare adresată tatălui ei, explică foarte clar această legătură :

Mă întrebi : „Ce-i cu această nouă pasiune a domnului de Balzac pentru doamna Visconti ?" Nimic altceva decît că doamna Vis-

---

[4] Contesa Louise d'Albany (1752—1824), soția lui Charles-Edouard Stuart, duce d'Albany, apoi a poetului Vittorio Alfieri (1749—1803), autor al unor tragedii (n.t.).

[5] Soț (ital.) (n.t.).

[6] L.-J. ARRIGON : *Balzac et la Contessa*, p. 17. (Paris, Éditions des Portiques, fără dată.)

conti e plină de spirit, de imaginație și de idei proaspete și noi, iar domnul de Balzac, care e la rîndul lui un om superior, gustă conversația doamnei Visconti și, întrucît a scris mult și mai scrie încă, îi folosește adesea aceste idei originale, atît de frecvente la ea, și conversația lor e mereu extrem de interesantă și amuzantă. Iată explicația marii pasiuni...

Nu se poate spune despre domnul de Balzac că ar fi un bărbat frumos, deoarece e scund, gras, rotofei, îndesat ; umeri largi, patrați de-a binelea ; capul mare ; un nas ca de gumă, cu vîrful patrat ; o gură foarte frumoasă, dar aproape lipsită de dinți ; părul negru ca pana corbului, țeapăn și amestecat cu alb. Dar în ochii săi bruni se află o flacără, o expresie atît de puternică încît, fără să vrei, ești obligat să recunoști că puține chipuri sînt atît de frumoase.

E bun, bun de pus la rană cu cei pe care-i iubește, teribil cu cei pe care nu-i iubește și nemilos cu mărimile caraghioase. Vorbele sale de duh nu te izbesc pe moment, dar îți revin în minte și te urmăresc *ever after*[7] asemenea unei stafii. Are o voință și un curaj de fier ; pentru prietenii săi e în stare să uite de sine, și prietenia sa nu cunoaște îngrădiri, îmbină măreția și noblețea leului cu blîndețea unui copil...

Iată o foarte palidă schiță a firii domnului de Balzac, la care țin atît de mult și care e atît de bun cu mine. Are treizeci și șapte de ani[8]...

Balzac fu invitat la soții Guidoboni-Visconti ; locuiau la Paris, pe *avenue de Neuilly* (devenită, mai tîrziu, *avenue des Champs-Elysées*) ; în anotimpul frumos ocupau, la Versailles, pavilionul zis „al Italienilor". În oraș, Balzac și *Contessa* aveau prieteni comuni, care-i povestiră lui Honoré aventurile doamnei Visconti, al cărei cel mai recent adorator se numea Lionel de Bonneval.

Contele Lionel de Bonneval (născut în 1802) se căsătorise cu o altă englezoaică, Caroline-Emma Gallway. Se povesti mai tîrziu în familia sa că nu fusese credincios soției sale decît după moartea acesteia. Era înzestrat cu mult gust și colecționa mobile vechi, obiecte de bronz, porțelanuri. O trăsătură caracteristică ne va da o imagine a exigentei sale fineți : singur la masă în apartamentul său, mînca zilnic

[7] Mereu, necontenit (engl.) (n.t.).
[8] Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 363, filele 102—103.

din frumoasele sale farfurii de Sèvres, piese de colecție. Poate că unele din trăsăturile sale au fost folosite pentru personajul lui Sixte du Châtelet din *Illusions perdues*.

Un rival nu-l putea speria pe Balzac, privință în care avu dreptate, întrucît legătura dintre el și frumoasa englezoaică deveni curînd tot mai strînsă. Împreună cu soții Visconti, contribuind cu jumătate din sumă, închirie o lojă la *Théatre des Italiens*, trei seri pe săptămînă. Toți prietenii remarcau curtea asiduă pe care o făcea blondei Fanny. Ducesa d'Abrantès îi scria : „Sînt supărată pe dumneata că n-ai venit la cină... Hai, fă un gest prietenesc, și-o vei șterge apoi la italienii dumitale [9]..."

O iubea oare pe *Contessa* ? Aprecia femeile senzuale, iar Fanny, dezlănțuită, avea să-l satisfacă din plin ; căuta femeile de neam mare, spre a-și potoli orgoliul și a-și sprijini ambițiile ; soțul acesteia era un Visconti (măcar după mamă) ; în fine, dorea femei în stare să-i aducă material pentru opera sa. Iar doamna Visconti avea imaginație și a „pozat" pentru Arabelle, *lady* Dudley din *Le Lys*, alături de *lady* Ellenborough. Îi spunea lui Balzac : *Bally* ; este acel *my Dee* al Arabellei.

Dar ea ? E sigur că a prins să-l aprecieze pe marele om, că l-a sprijinit un timp îndelungat în cele mai grele împrejurări, că-i plăcea prin veselia, verva, anecdotele sale scabroase, prin inteligența-i aproape feminină, care făcea din el un complice tot pe-atît cît și un amant.

Domnul de Balzac știe multe din treburile femeiești, scria Sainte-Beuve, tainele lor sensibile sau senzuale ; în povestirile sale le pune întrebări îndrăznețe, familiare, echivalente cu niște indiscreții. E asemenea unui medic încă tînăr căruia i se permite să pătrundă în preajma patului și în alcov ; și-a luat dreptul de a vorbi cu subînțeles despre misterioasele amănunte intime, care-i farmecă, tulburîndu-i, pe cei mai pudici [10]...

Dar doamnei Hanska, Ève cea adorată, ce loc îi hărăzea oare în această nouă punere în scenă ? Lui Balzac îi plăcea

---

[9] BALZAC : *Correspondance*, vol. II, p. 642.

[10] SAINTE-BEUVE : Articol publicat în *Revue des Deux Mondes*, 15 noiembrie 1834

să poarte concomitent mai multe intrigi, separate prin niște despărțituri etanșe. În felul acesta i se lărgea universul romanesc. Creatorul unei lumi nu e oare îndreptățit să trăiască mai multe vieți? De la începutul amorurilor sale cu Éveline Hanska existase concomitent Marie du Fresnay („Maria"), fără știrea Évelinei. Întorcîndu-se de la Viena, în scrisorile adresate Străinei se feri să pomenească de *Contessa*. „În viața mea nu se găsește nici un locșor, nu spun pentru o infidelitate, dar nici măcar pentru un gînd... Se împlinește o lună de cînd n-am călcat pe la Operă. Mi se pare că am o lojă la *Théatre des Italiens*... Mi-e atît de silă de femeile din Paris încît stau plecat asupra lucrului meu de la orele șase dimineața pînă la orele șase ale serii [11]..." Din păcate, doamna Hanska îl cunoștea destul de bine pe Balzac spre a fi convinsă că, în lipsa ei, nu va duce o viață neprihănită. Dar dacă era dispusă să tolereze o Olympe Pélissier, sau niște mic-burgheze lipsite de importanță, se îngrijea în schimb de faima sa, și-ar fi îngrozit-o o legătură cu o femeie din lumea mare, cunoscută de acea aristocrație cosmopolită din care ea însăși făcea parte. Știa că unei amante din această clasă Balzac i-ar scrie scrisori frumoase, care ar face ocolul Parisului, și că, de altfel, ar fi prea mîndru de-un asemenea succes ca să nu-l trîmbițeze.

Balzac către doamna Hanska: Doamna de Visconti, de care îmi vorbești, e una din cele mai amabile femei, și de-o infinită, de o prețioasă bunătate, de-o frumusețe fină, elegantă; îmi dă un mare ajutor să suport viața. E blîndă și plină de fermitate, de nezdruncinat și inflexibilă în părerile ei, în antipatiile ei. Este o relație demnă de încredere. Nu e bogată sau, mai curînd, averea ei și aceea a contelui nu corespund acestui nume măreț, deoarece contele e reprezentantul primei ramuri a fiilor recunoscuți ai ultimului duce, faimosul Barnabo, care n-a lăsat decît bastarzi, unii legitimați, alții nu. E o prietenie care îmi alină multe necazuri. Dar, din păcate, o văd foarte rar. E cu neputință să-ți închipui la cîte renunțări mă condamnă activitatea mea. Nu-ți poți îngădui nimic într-o existență atît de ocupată ca a mea, și cînd te culci la orele șase ale serii ca să te scoli la miezul nopții... Nu pot îndeplini nici o obligație de societate. O văd pe doamna de Visconti o dată la cincisprezece zile,

[11] BALZAC: *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, pp. 194—195 și 202.

și-mi pare cu-adevărat rău, întrucît ea și sora mea sînt singurele mele suflete compătimitoare. Sora mea se află la Paris ; doamna de Visconti e la Versailles, și nu mă văd cu ele aproape de loc. Se poate numi asta viață ? Dumneata te afli într-un pustiu, la capătul Europei ; nu cunosc alte femei în societate...

Să visezi mereu, să aștepți mereu, să vezi cum se duc zilele frumoase ; să vezi cum pierzi, fir cu fir, tinerețea ; să nu strîngi nimic în brațe și să te trezești acuzat că ești un Don Juan ! Ce mai Don Juan greoi și stingher [12] !...

Contessa i s-a dăruit după o lungă așteptare. Lionel de Bonneval i-l ponegrea pe Balzac, lipsa lui de gust, părul atîrnînd pe ceafă, vestele țipătoare, îndeletnicirea sa de „scîrțai-scîrțai pe hîrtie". Prestigiul lui Bonneval, care cunoștea „arta și știința vieții de societate" o impresiona pe *Contessa* [13]. Cîtva timp, Balzac ar fi putut să se teamă de-o reeditare a cochetăriilor marchizei de Castries. Sperase în zadar să primească în *rue Cassini* vizita „frumoasei blonde". Reîncepu preparativele sale în *rue des Batailles*. Îndeosebi pentru ea a amenajat faimosul divan alb, budoarul *Fetei cu ochii de aur*. Care femeie va veni să se așeze pe el ? Marchiza de Castries sau *Contessa* ? Nu putea fi vorba decît de *Contessa*. Primăvara anului 1835 grăbi deznodămîntul fericit. *Le Lys dans la Vallée* îi datorează neîndoios doamnei Guidoboni-Visconti titlul, care este denumirea engleză a lăcrămioarei : *lily of the valley*. Cu siguranță că Balzac a resimțit o plăcere disonantă zugrăvind-o alături, pe aceeași pînză, pe *Dilecta* și noua sa pasiune, doamna de Mortsauf și *lady* Dudley.

Posesiunea nu ucise dragostea, ba dimpotrivă. Amator și cunoscător de femei, Balzac era beat de fericire datorită splendidului exemplar de anglo-saxonă pe care avea prilejul să-l observe.

Femeia engleză, scrie el, este o biată ființă, virtuoasă de nevoie și gata să se destrăbălează, osîndită la necontenite minciuni pe care le îngroapă în inima ei, dar fermecătoare ca înfățișare, pentru că

[12] *Ibidem*, pp. 530—531.

[13] ANTOINE ADAM : Introducere la *Illusions perdues*, p. XI. (Garnier)

acest popor a pus totul în formă. De aici vine frumusețea deosebită a femeilor din țara asta, din exaltarea unei duioșii în care, vrînd-nevrînd, se rezumă pentru ele toată viața, dintr-o îngrijire exagerată a propriei lor făpturi și din delicatețea dragostei lor, zugrăvită cu atîta grație în celebra scenă din *Romeo și Julieta*, în care Shakespeare a zugrăvit femeia engleză cu o singură trăsătură. Ce noutate aș putea să-ți spun dumitale, care rîvnești la atîtea lucruri ce le aparțin, despre aceste sirene albe, care par de nepătruns, dar pe care le cunoști numaidecît, care cred că dragostei îi ajunge dragostea, care aduc plictiseala în plăceri pentru că nu le primenesc, a căror inimă n-are decît o notă, a căror voce n-are decît o silabă, ocean de dragoste pe care cel ce n-a plutit încă nu va cunoaște niciodată o latură a poeziei simțurilor [14]...

Iar mai departe :

În sfîrșit, te-ai gîndit vreodată la sensul general al moravurilor engleze ? Nu sînt ele o divinizare a materiei, un epicurism precis, gîndit, aplicat savant ? Anglia, orice ar face și ar spune, este materialistă, poate că fără știrea ei. Are pretenții religioase și morale din care lipsește spiritualitatea divină, sufletul catolic, a cărui grație rodnică nu va fi înlocuită niciodată prin nici o ipocrizie oricît de bine ar fi jucată. Are în cel mai înalt grad acea știință a vieții care îmbunătățește cele mai mărunte parcele ale lumii materiale, care face ca papucul dumitale să fie cel mai încîntător papuc din lume, care dă albiturilor dumitale un farmec nespus, care căptușește cu lemn de cedru și parfumează scrinurile, care toarnă la o oră anumită un ceai suav, pregătit cu artă, care alungă praful, prinde covoarele în ținte de la prima treaptă pînă la ungherele cele mai îndepărtate ale casei, curăță pereții pivnițelor, lustruiește clanțele ușii, înmoaie resorturile trăsurii, făcînd din materie un fruct hrănitor și pufos, strălucitor și curat, în mijlocul căruia omul își dă duhul de atîta plăcere ; care pricinuiește îngrozitoarea monotonie a bunului trai, zămislește o viață fără ciocniri, golită de spontaneitate și care, ca să spunem tot, te preface într-o mașină [15]...

---

[14] BALZAC : *Le Lys dans la Vallée*, „Pléiade", vol. VIII, pp. 944—945. (Vezi în rom. BALZAC : *Crinul din vale*, trad. Lucia Demetrius, ELU, 1967, p. 179.)

[15] *Ibidem*, pp. 947—948 (pp. 181—182).

Contessa avea ceva din acest materialism confortabil, dar în același timp o reală superioritate în privința inteligenței și a caracterului. Nu era nici bănuitoare, nici sîcîitoare, nici scotocitoare ca Éveline Hanska. Cînd se dărui, o făcu din toată inima, deschis. Nu se feri de gura lumii, avînd în vedere că se arăta cu Balzac la *Théatre des Italiens,* dar nu-l revendica doar pentru ea. Înțelegea că un artist are nevoie de libertate și făcea haz de aventurile lui.

Se știe că, la 16 iunie 1835, Balzac plecă la Boulogne-sur-Mer ; lipsi vreme de șase zile. La 29 august își viză din nou pașaportul pentru Boulogne și plecă la 31, într-o caleașcă luată cu chirie, pe care o înapoie după o săptămînă caretașului Panhard. Boulogne e un port de îmbarcare spre Anglia. Fără îndoială că Balzac a însoțit-o pe *Contessa,* care pleca spre țara ei de baștină, unde avea să rămînă două luni. Pare de asemenea probabil că a refăcut drumul spre Boulogne ca s-o întîmpine la înapoiere, într-un nou elan de pasiune. Continua să practice fetișismul prenumelor rezervate și căpătă permisiunea să-i spună „Sarah" (al doilea ei prenume) și nu „Fanny", ca toată lumea. În 1836 contesa Guidoboni-Visconti aduse pe lume un fiu. S-a spus, dar fără dovezi, că Balzac i-ar fi fost tatăl. Copilul a fost botezat Lionel-Richard. Se pare că Honoré ar fi afișat mai zgomotos o paternitate atît de glorioasă, dacă ar fi avut motive s-o creadă. Și de altfel unul din prenumele date nou-născutului (Lionel) nu era oare al lui Bonneval ?

Cu toate acestea, Sarah va rămîne o vreme îndelungată amanta lui Balzac și se va dovedi generoasă și bună cu el. În momentul cînd *La Chronique de Paris* se prăbușește și Balzac e nevoit să părăsească Parisul atît de urgent, ea găsește o *combinazione* care-i va îngădui scriitorului hărțuit să plece cu fruntea sus.

Emilio Guidoboni-Visconti tocmai și-a pierdut mama. Nu e cîtuși de puțin dornic să-și părăsească oficina [16] și orchestra spre a-și primi, la Torino, partea sa de moștenire. Dar succesiunea e foarte încurcată. Văduvă după primul ei soț, contele Piedro Guidoboni, de la care avea doi copii, decedata se recăsătorise cu un francez, Pierre-Antoine Constantin, și din această căsnicie se născuse un fiu, pe nume

[16] Laboratorul unei farmacii (n.t.).

Laurent. De unde conflict de interese... *Contessa* socoteşte că amantul ei, fost secretar de avocat procedurist, va apăra cu pricepere interesele soţului ei. Balzac trebuie trimis imediat la Torino, prevăzut cu o procură. Nu e oare omul cel mai în măsură să obţină o plată imediată şi o împărţeală echitabilă ? Acest negociator ideal va primi un comision din patrimoniul recuperat. Modalitate ingenioasă de a-i veni în ajutor.

E interesant de ştiut că în timpul legăturii sale cu Sarah întreţinea o corespondenţă misterioasă cu o femeie pe care nu avea s-o vadă vreodată şi căreia îi ştia doar prenumele : Louise. Ea îi scrisese, ca atîtea altele, prin mijlocirea librarului său. De cînd cu uneltirile marchizei de Castries, se cam ferea de necunoscute.

Credulitatea mea copilărească a fost pusă de cîteva ori la încercare, şi aţi remarcat desigur că, la animale, fereala e direct proporţională cu slăbiciunea lor... Cu toate acestea, scriu uneori aşa cum un biet ostaş îşi calcă consemnul, nu se întoarce la cazarma sa şi se pomeneşte pedepsit în dimineaţa următoare... Aflaţi că tot ce presupuneţi la mine bun e chiar mai bun ; că devotamentul meu e nemărginit, că am o sensibilitate feminină şi că bărbătească mi-e doar energia ; dar tot ce ar fi bun în mine se află ascuns sub înfăţişarea unui om care munceşte necontenit... am egoismul deplin al muncii impuse ; sînt asemenea unui ocnaş legat de-o ghiulea şi lipsit de pilă... Stau în odaia mea de lucru ca un vas eşuat pe gheţuri [17]...

Nu refuza această mînă întinsă, dar nu putea face un singur pas în afara temniţei sale. „Lasă-mă să-mi rostogolesc bolovanul în chilia mea şi fii încredinţată că, de-aş fi liber, nu m-aş purta astfel." O singură dată în viaţă, spunea el, întîlnise dragostea-devotament care accepta munca ; îngerul care, timp de doisprezece ani, răpise zilnic două ore societăţii, familiei, datoriei, spre a-l consola şi ajuta. Nicicînd de atunci. Îi plăcea să-şi închipuie corespondenta tînără,

[17] BALZAC : *Correspondance*, vol. III, pp. 30—32.

frumoasă, spirituală, dar prefera ca această tandrețe să rămînă o taină. Însăși partenera sa se eschiva. În definitiv, misterioasei Louise îi era hărăzită partea cea mai bună: primea cele mai frumoase scrisori din lume și nu dădea nimic, deoarece el refuza totul. Ce-i drept, prezența activă reprezentată în viața sa de Sarah Guidoboni-Visconti explica atîta înțelepciune.

XXII

STRANIA ESCAPADA

Cînd pe lumea asta nu mai afli infante pe care să le răpești, trebuie să muncești, sau să mori de plictiseală.

EUGÈNE DELACROIX

BALZAC plecă spre Torino la 25 iulie 1836. Călătoria de afaceri se îmbina cu o escapadă. Prin Sandeau cunoscuse o femeie frumoasă în vîrstă de treizeci și trei de ani, Caroline Marbouty, din Limoges, și consimțise să publice în *La Chronique de Paris*, sub semnătura C. Marcel, o schiță autobiografică a cărei autoare era ea. Coborîtoare dintr-o veche familie protestantă, doamna Marbouty avusese drept străbun din partea mamei pe Jean-Aimé de Lacoste, deputat al orașului La Rochelle la Adunarea legislativă, apoi membru al Consiliului celor vîrstnici [1]. Tatăl Carolinei, François Pétiniaud, fost consilier de curte la Limoges, murise în 1825. Din fragedă tinerețe, această fată romanescă, impulsivă, ambițioasă, își neliniștise respectabila familie. Afirma sus și tare că i-e groază de viața de provincie și că disprețuiește prejudecățile burgheze. „Provincialul, scria ea, neluînd cunoștință de nimic, neresimțind altceva decît paguba sau cîștigul, are relații seci, uniforme, iar existența îi este lipsită de poezie [2]."

[1] În original, *Le Conseil des Anciens* — denumirea unuia din cele două corpuri legiuitoare în vremea Revoluției franceze (n.t.).
[2] Cf. *Chronique de Paris*, 17 aprilie 1836, p. 76.

Ajungîndu-i la ureche asemenea vorbe, consilierul de curte hotărî că e cazul s-o mărite cît mai grabnic pe Caroline. Grefierul Jacques-Sylvestre Marbouty, partidă mediocră, insectă firavă, a fost cel ales, deoarece era fiul unui procuror regal și proprietar de pămînt. La 1823, data căsătoriei lor, mirele avea treizeci și doi de ani, iar mireasa nouăsprezece. Ca fată, Caroline scria poeme ; ca soție nesatisfăcută, compunea romane. Întrucît la Limoges oricine era binevenit la mesele ei, își alcătui repede un salon literar. Invitații, bine hrăniți, îndrăgostiți discreți, își rugau gazda să le citească versuri. O copleșeau cu laude și o numeau „Muza din Limoges". În timpul acestor lecturi, prea puțin măgulitoare pentru el, întrucît Muza își descria în ele dorințele și dezamăgirile, soțul părăsea salonul.

Procurorul regal și doamna Marbouty reproșau cu acreală nurorii lor că „primește pe oricine", că „e îmbrăcată prea pretențios" și că „face pe femeia superioară". Deși foarte curtată, rămase credincioasă grefierului pînă la vîrsta de douăzeci și opt de ani, ceea ce putea să pară un eroism. Dar în 1831 își făcu apariția Guillaume Dupuytren. Acest medic ilustru, chirurg-șef al spitalului Hôtel-Dieu, membru al Institutului, înnobilat de Ludovic al XVIII-lea, era originar din Limousin. Cînd sînt mînați de ambiții politice, oamenii mari încearcă să se folosească de relațiile locale. Baronul Dupuytren se prezentă la alegerile legislative din Haute-Vienne și petrecu o lună la Limoges, la familia Marbouty. Frumoasa Muză se oferi să-l piloteze la mărimile locale și rămase fascinată de inteligența lui. El îi recomandă niște lecturi și, spunea ea, „îi pătrunse în gîndurile cele mai tainice". Se bucurase de o mare trecere la femei ; o cuceri pe aceasta fără nici o greutate. Cît privește alegerile, Dupuytren, neavînd drept rival decît un mic medic de țară, se vedea sigur de rezultate. „Se bizuia cu naivitate pe valoarea și notorietatea sa... dar omul de geniu fu înfrînt de omul de la țară [3]", așa cum se cuvine.

Cătrănit, Dupuytren plecă din Limoges fără a se mai întoarce vreodată. Caroline trase atunci o raită la Paris „din

[3] HENRI MONDOR : *Anatomistes et Chirurgiens. Guillaume Dupuytren*, p. 306. (Paris, éditions Fragance, 1949.)

motive de sănătate", și rămase un timp la La Rochelle (unde familia Lacoste avea o mică proprietate), din motive de Sandeau. Micul Jules, care-și purta oblojită inima zdrobită de George Sand, obținu favorurile Muzei din Limoges. Exemplul Aurorei Dudevant sucea pe-atunci capul scriitoarelor din provincie, care visau glorie și iubire. Caroline Marbouty, simțind cum îi ruginește talentul la Limoges, în necontenita tovărășie a unui necioplit, sfîrși prin a obține de la acest soț îngăduitor permisiunea de a trăi la Paris, sub virtuosul pretext de a da o mai bună instruire fetelor lor. Socotea că-l va regăsi pe Dupuytren, dar acesta, categoric hotărît să nu transforme o scurtă aventură într-o legătură stînjenitoare, îi dădu de înțeles că unui bărbat corect nu-i este îngăduit să compromită o femeie măritată. Plictiseala și reaua-credință nu duc niciodată lipsă de scuze virtuoase. Cine avea s-o consoleze pe Muză ? Micul Jules ? Nu era mare scofală. Caroline îl păstră ca prieten, dar dori să prindă un vînat mai de soi. Sainte-Beuve, critic ascultat, o putea sluji. Ea îl invită. „Era scund, firav, slab, stîngaci. Ochii săi bolnavi și extrema sa timiditate dădeau mersului său un legănat bizar. Pe scurt, o caricatură [4]..."

Mai rămînea Balzac, prietenul femeilor și suprema lor speranță. Auzise vorbindu-se de el, la Limoges, prin prietena ei Lucile Nivet (născută Tourangin), soră cu Zulma Carraud, și îl citea cu admirație. Așternu cîteva scrisori pe care nu se încumetă să i le expedieze, apoi alta, în 1833, care nu i-a parvenit. Dar cînd Sandeau locui la Balzac, întîlnirea cu omul de vază deveni lesnicioasă. Doamna Marbouty a fost invitată să cineze în *rue Cassini,* apoi să colaboreze la *Chronique de Paris.* Confidențele ei, pe care le relata bucuroasă, fiind guralivă, incapabilă să ascundă ceva și refulată, îl amuzară pe Balzac, amator de psihologie provincială. Pornind spre Turena, îi propuse să-l însoțească și să viziteze împreună castelele Loarei ; ea refuză.

Balzac către Émile Regnault, Saché, 27 iunie 1836 : Îți trimit aceste rînduri, bătrîne, ca să te înștiințez că vreo sută de franci

[4] CLAIRE BRUNNE (pseudonimul Carolinei Marbouty) : *Notice sur Sainte-Beuve.* Colecția Simone André-Maurois.

sau cincizeci de scuzi i-ar fi de mare trebuință bătrînului Mar-à-sec[5], deoarece, sfîrșind *Le Cabinet des Antiques* și probabil *Ecce Homo*, tare m-aș mai desfăta vizitînd Chenonceaux și Chambord, care se află în drumul meu... Ce mai face Jules ? Nu-i uita nici pe Béthune și Level. Poți risca chiar o floare pe care o zăresc pe obrazul frumoasei doamne Marbouty și care, dacă ar fi dorit să vadă castelele din Turena în tovărășia mea, n-ar fi avut de ce să regrete această frumoasă călătorie[6]...

Luna următoare se ivi un minunat prilej pentru o escapadă caroliniană : călătoria la Torino, pentru încasarea moștenirii care-i revenea lui Guidoboni-Visconti. De data aceasta, Muza din Limoges acceptă. Putea dispune de cinci sute de franci ; vor reprezenta partea ei din cheltuieli. Spre a evita orice risc de scandal, urma să se îmbrace în haine bărbătești, jucînd rolul secretarului sau al pajului lui Balzac. Tot George Sand dăduse exemplul travestirii. Fascinată de doamna din Nohant, Caroline hotărî s-o imite. Croitorul Buisson îi făcea credit lui Balzac ; îi comandară veșmintele necesare călătoriei. În ziua plecării Caroline sosi în *rue Cassini* cu o cutie conținînd un singur rînd de haine femeiești și cu lenjerie pentru opt zile. Diligența se afla deja în curte, încărcată și cu caii înhămați. Sandeau și Balzac o așteptau. Se duse sus să-și schimbe hainele și, cînd se întoarse, în redingotă și cu cravașa în mînă, cu o figură hotărîtă, li se păru încîntătoare. Jules o privi plecînd cu Balzac și simți un ghimpe de gelozie. Era caracteristic firii sale faptul de-a invidia fericirea altora și de-a fi incapabil s-o construiască pe-a sa.

Caroline Marbouty către doamna văduvă Pétiniaud de Lacoste, Torino, 2 august 1836 : Draga mea mamă, te va mira data acestei scrisori. N-ai crede că mă aflu în Italia, la două sute de leghe de domiciliul meu obișnuit. În cele ce urmează îți voi da o explicație, dar exclusiv ție. Vei fi singura care va afla taina acestei călătorii, întrucît mă bizui pe discreția ta...

---

[5] *Mar-à-sec* (în lb. franceză) — „Mar cel lefter". *Mar* fiind prima silabă a numelui *Marcel*, folosit cîteodată de Balzac ca pseudonim. Vezi și nota 26 de la p. 314 (n.t.).

[6] BALZAC : *Correspondance*, vol. III, pp. 112—113.

Îți voi spune, deci, că Balzac m-a invitat, prin Jules, împreună cu Nana [7], să dejunez la el. Îmi pusesem în minte să-l cuceresc în ziua în care îl vom întîlni. Hotărîrea mea era luată. Am reușit și l-am *magnetizat*...

Curînd după aceea [Balzac] a venit să mă vadă ; pleca spre Turena ; după întoarcere, spre Italia... În Turena mi-a dus dorul și, la întoarcerea la Paris, mi-a propus să-l însoțesc la Torino, de aci la Genua, poate la Florența. Am stat mult în cumpănă, dar am primit. Ce călătorie frumoasă ! Să pleci cu poștalionul din Paris și, cinci zile mai tîrziu, să descinzi la Torino trecînd Alpii pe la *mont* Cenis, trăgînd la Marea Mănăstire. Acolo m-am gîndit la tine. Tu ai făcut această călătorie. Mi-au revenit în minte amintirile tale. Am înțeles exaltarea cu care rămăseseși după această călătorie.

Sînt singură cu Balzac, fără vreun servitor. M-a pus să mă îmbrac bărbătește, iar acest costum, care-mi vine bine, mă încîntă. Mă împiedică să fiu recunoscută și-mi permite o infinitate de libertăți delicioase și noi. Se potrivește cu firea mea originală. La Torino trec drept secretarul lui. Ține foarte mult la mine și e plin de atenții. Dar, din nefericire, sînt bolnavă. Niciodată o fericire nu e desăvîrșită. Tristele mele infirmități mă supără mai mult ca oricînd ; le ascund pe cît mi-e cu putință, dar m-au obosit tare mult pe drum. La Paris sufeream din cauza lor de o lună și-mi trebuie obișnuita mea îndrăzneală spre a avea curajul să înfrunt acea nesuferită indispoziție care, prin oboseala călătoriei, ar fi putut deveni gravă.

Asemenea oamenilor superiori, Balzac e foarte preocupat de *ideile sale* și nu prea amabil. Dar se află în el atîta forță și putere intelectuală, există o asemenea superioritate în întreaga sa făptură, încît place. Ca fizic nu e reușit ; chipul său, foarte frumos ca expresie, e ciudat.

Avem o situație princiară. Balzac e încărcat cu hîrtii oficiale ale ambasadei, ceea ce-l pune în legătură cu societatea cea mai aleasă. Azi cinează la un senator ; la orele zece mă voi duce să-l iau cu trăsura, la două leghe de Torino, și mă bucur de pe-acum de această seară frumoasă și de drumul cu o caleașcă deschisă. De altfel, această caleașcă îmi stă la dispoziție.

---

[7] Anna de Massac (pseudonimul Sidoniei Haas) era o prietenă apropiată a Carolinei Marbouty și a lui Jules Sandeau. Stătuse cu ei la La Rochelle.

Am un apartament splendid și sînt admirabil servită. Totul e cu-atît mai frumos cu cît Balzac nu are un sfanț, e înglodat în datorii și doar grație unor strădanii de necrezut își menține situația, între lux și prăbușirea financiară care-l amenință în fiecare zi.

Mă găsește „foarte înzestrată", spune el, și vrea să încerce să mă pună la treabă, ca să cîștig douăzeci de mii de livre rentă. Dar socotesc nimerit să-ți spun că e omul proiectelor și că nu te poți bizui cu el decît *pe prezent !* Drept care nu prea îmi fac speranțe. Ar fi vorba să lucrăm împreună la niște piese de teatru [8]...

După moartea lui Balzac, doamna Marbouty alcătui o relatare a călătoriei, pretinzînd că e vorba de un „dicteu spiritist" al călătorului dispărut ! Aceste note aduc cîteva amănunte suplimentare. La Marea Mănăstire, unde sosiră purtați de niște catîri, călugării nu se lăsară păcăliți de deghizare și nu-i permiseră lui Balzac să intre decît neînsoțit. Ceva mai încolo, un pîrîu atrase privirile Carolinei. „Ce plăcut ar fi să te scalzi în el !" spuse ea. Și iată cum lasă ea „umbra lui Balzac" să povestească scena :

Am ales un loc, cel mai bun. Te-am coborît de pe catîr și ai sosit, străbătînd desișurile, pînă la pîrîul aurit de lungile raze ale soarelui, pe care le opreau copacii... Aveam în sfîrșit să te ajut la această joacă de-a baia, să mă scald eu însumi. *Mia cara !* Ai refuzat să intri în apă dacă nu mă îndepărtez ; erai obosită la culme ; această baie te-ar fi putut învioră ; spuneai că șeaua catîrului te rănise. Dar, dacă nu ți-aș fi jurat să te las singură, ai fi renunțat la scăldatul acesta care devenise necesar... Hotărîrea era neînduplecată. A trebuit să cedez. Nu-ți pot explica aci cît mi-a fost de greu, nici visele divine pe care le-a făurit închipuirea-mi în cele cîteva minute cît a durat absența ta ! Fără îndoială că te speriasem. Nu ți-ai scos decît pantalonul și, așezîndu-te pe firul apei, cu redingota care te ferea de orice priviri... ai stat doar cîteva clipe. Făgăduisem să mă depărtez, dar cum mi-aș fi putut ține promisiunea ? Căutasem (și găsisem) o scurtătură ; speram că voi reuși să te zăresc ; mă strecurasem pe cărare. Dar, temîndu-te de nesupunerea mea, îți fuseseră îndestulătoare una sau două cufundări și tocmai te îmbrăcai cînd am apărut privirilor tale. Era prea tîrziu [9] !...

[8] Colecția Simone André-Maurois.
[9] *Ibidem.*

La Torino, frumoasă capitală cu străzi maiestuoase, ciudata pereche descinse la hotelul „Europa". Căpătară cel mai frumos apartament. „Marcel" se instală în camera de onoare, al cărei pat regesc, urcat pe-o estradă, îl miră. Camera lui Balzac, mai modestă, comunica cu aceasta, dar nu se vizitară, fapt pe care Caroline îl explică mamei ei în felul următor :

Mi-am rezervat *dreptul de libertate*. Ca legătură n-am acceptat decît pur și simplu prietenia. Restul va fi capriciu, dacă o să-mi placă. Mă socotesc cu atît mai fericită de felul dragostei pe care o inspir cu cît în vremurile noastre aceasta e mai rară ca oricînd. Artistul e singurul care o mai înțelege cît de cît ; restul oamenilor nici n-o bănuiesc. Femeia-artist se bucură oare de suficientă libertate spre a o căuta — și a o întîlni ?

În ce mă privește, nu sînt o exaltată. Părerile mele despre dragoste au suferit multe schimbări, de cînd cunosc lumea reală, și caracterul, nevoile, firea oamenilor superiori. Nu ești iubit decît dacă știi să-ți stăpînești impresiile, dacă mintea rămîne destul de rece... E tocmai ce mi s-a întîmplat în această împrejurare. Dar știi-voi oare mereu să mă stăpînesc îndeajuns ? Iată întrebarea.

Balzac e foarte bun, egal și leal asemenea marilor caractere, dar mai preocupat de *viitor* și de *ambiție* decît de dragoste și de femei. Dragostea îi este necesară ca joc fizic. Cu această excepție, toată viața și-o consacră muncii. Îmi vor fi oare mereu pe plac aceste condiții ? Și, mai ales, vor satisface ele nevoile mele de dragoste ? Mă tem că nu. Dar așa e viața, trebuie s-o accepți ca atare [10]...

Cînd, la șase ani după această escapadă, în 1842, Balzac publică *La Grenadière*, dedică această nuvelă : CAROLINEI. *Poeziei călătoriei, călătorul recunoscător*. Iar doamnei Hanska îi scrise :

Poezia călătoriei n-a fost decît poezie și nimic altceva. Îți voi povesti exact și sincer ceea ce s-a petrecut, iar cînd ai să fii la Paris, ți-o voi arăta ca să te pedepsesc. Vei constata că nu m-am simțit niciodată atras de aceste femei care, asemenea doamnei de Lamartine, îți inspiră versuri de comedie de pe vremuri :

[10] *Ibidem.*

Et parbleu ! chevalier ! je veux être un coquin
Si ce diable de nez n'est pas en bleu turquin !

Pe toți dracii ! cavalere ! blestemat doresc să fiu
Dacă acest nas nemernic nu-i albastru-fumuriu !

cu care am făcut să pufnească în rîs un întreg salon, unde mi se cerea părerea.

Era o prietenă intimă a doamnei Carraud, *cara diva*. N-am revăzut-o de atunci. Cît despre inteligența ei, era încîntătoare [11]...

Față de Străină, ceea ce numea adevăr era rareori purul adevăr, dar Balzac și Caroline au susținut cu tărie, fiecare în parte, că în timpul escapadei lor de douăzeci și șase de zile n-au devenit amanți. Această „reținere scipionească" (după cum spune Balzac) s-ar explica poate prin „tristele infirmități" ale falsului Marcel. În orice caz, rămaseră camarazi plini de voie bună. „Amintește-ți dejunurile noastre încîntătoare în sufrageria de jos, cu imensele ei ferestre deschise spre balconul împodobit cu flori... Frumosul soare al Italiei sclipea pe tacîmurile noastre, atît de luxos prezentate. Toate se aflau pregătite și servite din vreme, ca să fim cît mai desăvîrșit singuri. Pești delicioși, smochine, un vinișor italian alb, atît de dulce, fructe delicioase [12]..."

Balzac se desfăta de această viață îndestulată, într-un hotel minunat, și de atențiile înaltei societăți piemonteze. Luase toate măsurile să fie tratat în chip de mare personalitate și avea scrisori de recomandare de la contele Apponyi, ambasadorul Austriei la Paris, și de la marchizul de Brignole, ministrul Sardiniei. La Torino deveni simpatic contelui Federico Sclopis de Salerano, cărturar distins, care-l făcu să pătrundă, cu ajutorul mamei sale, în cele mai agreabile saloane. În felul acesta, Balzac reuși s-o cunoască pe marchiza de Saint-Thomas[13], pe celebrul abate Gazzera, eminent arheolog [14], pe marchiza de Barol, născută Colbert [15], care

[11] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. II, p. 116.

[12] Colecția Simone André-Maurois.

[13] Marchiza Carron de Saint-Thomas, născută Henriette Guasco di Bisio, decedată în 1870.

[14] Abatele Constantin Gazzera (1779—1859), bibliograf, arheolog și critic literar.

[15] Juliette de Colbert de Maulévrier (1785—1864), soția marchizului Tancrède Falletti de Barol.

îl adăpostise pe Silvio Pellico [16] la ieșirea sa din temnițele de la Spielberg, pe contesa Sanseverino, născută Porcia [17], în fine, o întreagă societate amabilă, cultă, de-o rară distincție. Pe contesa Sanseverino, Balzac o rugă să-l învețe cîteva sudălmi italienești din veacul al XVI-lea, de care avea nevoie pentru o nuvelă : *Le Secret des Ruggieri [Taina familiei Ruggieri].*

Cît despre Caroline, în ciuda dezmințirilor lui Balzac, Torino a luat-o drept George Sand și a fost tratată cu mare cinste. Scrisoarea de adio a contelui Sclopis pomenește de ea : „Vă rog să nu uitați a-i reaminti de mine fermecătorului dumneavoastră tovarăș de drum. Sexul nostru n-ar îndrăzni să-l revendice cu toată seriozitatea, de teamă să nu-l piardă din rîndurile celuilalt [18]..." Balzac răspunse : „Cît despre tovarășul meu de drum, vă trimite mii de complimente... E o femeie încîntătoare, spirituală și virtuoasă, care... reușind să șterpelească vreo douăzeci de zile din sîcîielile menajului, mi-a încredințat o taină de nepătruns... Știe că o iubesc și a aflat în asta cea mai sigură garanție [19]..." Într-o seară, la marchiza de Saint-Thomas, Marcel își lepădă redingota și apăru „într-o încîntătoare toaletă feminină, simplă, elegantă și pe de-a-ntregul pariziană [20]". El (sau ea) avu cel mai deplin succes. „Nimic nu lipsea, nici măcar pălărioara numită *bébé*, care se purta pe-atunci [21]." Gravul și piosul Silvio Pellico își petrecu toată seara în preajma Carolinei.

Între timp, Balzac nu-și pierdea din vedere ținta, adică moștenirea de familie a contelui Guidoboni-Visconti, care finanța această frumoasă călătorie. Sclopis îl pusese în legătură cu avocatul Luigi Colla, jurist erudit și mare botanist. „Avea o grădină la Rivoli, unde cultiva plante rare și căreia îi consacra toate clipele pe care le putea fura austerelor în-

---

[16] Scriitor italian (1789—1854), autorul cărții *Închisorile mele* (n.t.).
[17] Francesca Serafina Porcia se măritase recent cu contele Faustino Sanseverino-Vimercati-Tadini, din Milano.
[18] Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 319, fila 38.
[19] Scrisoare păstrată la Academia de științe din Torino.
[20] Colecția Simone André-Maurois.
[21] *Ibidem.*

datoriri ale baroului [22]..." Colla îl invită pe Balzac să-i viziteze serele. Îmbrăcată în straiele ei bărbătești, doamna Marbouty îl însoți. S-a afirmat despre acest episod, probabil pe bună dreptate, că ar fi constituit nucleul inițial al scenei din *Le Cabinet des Antiques,* în care ducesa de Maufrigneuse, costumată ca *leu* [23], cu cravașa în mînă, e plimbată de bătrînul judecător Blondet „printre îndrăgitele sale flori, cactușii și mușcatele sale [24]". Romancierul regăsește, la momentul potrivit, imaginea pe care trebuie totodată s-o copieze și s-o inventeze.

Luigi Colla și fiul său Arnold, de asemenea avocat, se străduiră din răsputeri spre a transforma în triumf cauza familiei Guidoboni-Visconti. Afacerea era complicată, întrucît contele avea un frate vitreg (Laurent Constantin) și un nepot minor, fiu al răposatei sale surori Massimila și al baronului Francesco de Galvagna. Balzac continuă vreme îndelungată corespondența cu cei doi Colla, tatăl și fiul, care făceau tot ce le era cu putință războindu-se cu tărăgăneala justiției piemonteze. Soții Guidoboni-Visconti își alesese un emisar eficient. Balzac și-ar fi prelungit cu dragă inimă șederea la Torino, oraș fermecător, dar Sclopis primi de la el o scrisorică rezonabilă și melancolică : „Răgazul de douăzeci de zile e acela al pantofiorului verde *[sic]* al Cenușăresei. *Marcel* trebuie să-și reia diadema de femeie și să lase deoparte cravașa lui de student [25]..." Întors la Paris, *via* lacul Maggiore și Geneva, le mulțumi prietenilor săi italieni :

Balzac către contele Sclopis de Salerano, 1 septembrie 1836 : Dragul meu conte, Marcel și cu mine am făcut o călătorie foarte obositoare, deoarece trebuia să vedem atîtea locuri — lacul Maggiore, lacul Orta, Simplonul [26], Valea Sion, lacul Geneva, Vevey, Lausanne, Valseline, Bourg și frumoasa ei biserică — încît duceam lipsă de timp și-l furam orelor de somn. V-am căutat la Geneva, dar în

[22] HENRY PRIOR : *Balzac à Turin,* în *La Revue de Paris,* 15 ianuarie 1924, p. 391.
[23] Vezi nota 3 de la p. 211 (n.t.).
[24] HENRY PRIOR : *Ibidem.*
[25] Academia de științe din Torino. O copie a acestei scrisori se află în Colecția Spoelberch de Lovenjoul purtînd cota A. 391, fila 44.
[26] Trecătoare în Alpi aflată la altitudinea de 2009 m (n.t.).

zadar. Ne-am plimbat pe toate promenadele : „Şi nici urmă de Sclopis !“ exclama Marcel...

Mi-am reluat viaţa de ocnaş literar. Mă scol la miezul nopţii şi mă culc la orele şase ale după-amieziii ; cu mare greutate îmi sînt îndestulătoare optsprezece ore de lucru pentru îndeletnicirile mele. Acest contrast dintre viaţa mea studioasă şi cele *douăzeci şi şase de zile de desfrîu* pe care mi le-am acordat mi se pare deosebit de straniu. Sînt clipe în care cred că am visat. Mă întreb dacă Torino există cu adevărat, iar apoi, gîndindu-mă la amabilitatea cu care m-aţi primit, îmi dau seama că n-a fost un vis.

Vă implor în numele acelei prietenii înfiripate, care nădăjduiesc că va spori, să vegheaţi asupra micului *procesuţ* şi a bunului nostru avocat Colla, căruia vă rog să-i reamintiţi mai puţin de client cît de admiratorul frumoaselor şi nobilelor sale calităţi. Rugaţi-l să-şi plece urechea stîngă [27] spre interesele domnului şi doamnei Guidoboni-Visconti...

Dacă îmi scrieţi, folosiţi adresa : *Doamna văduvă Durand, rue des Batailles 13, la Chaillot, Paris,* în plic dublu. Aceasta e taina ascunzătorii mele, unde nici garda naţională (care în timpul absenţei mele m-a condamnat la zece zile închisoare), nici altcineva nu ştie de mine, nici nu mă deranjează. O ! Cum mi-ar mai plăcea, peste şase luni, să refac coborîrea de pe *mont* Cenis ! Dar trebuie aduse la zi mai multe volume de compuneri pline de stricăciune, fraze dureroase... *Addio* [28].

Interludiul fusese scurt, dar odihnitor şi delicios. O rază de soare între două furtuni.

Versiunea spre folosinţa doamnei Hanska a fost diluată : „Am găsit pretextul unei călătorii la Torino dorind să servesc pe cineva cu care împart o lojă la *Théatre des Italiens*, un domn Visconti care avea un proces la Torino şi nu putea pleca acolo... M-am întors prin Simplon, avînd drept tovarăş de drum o prietenă a doamnei Carraud şi a lui Jules Sandeau. Ghiceşti desigur că am tras [la Torino] la *Piazza Castello*, la hotelul tău, şi că la Geneva... am revăzut fîneaţa Lévêque şi clădirea Mirabeau... Doar tu şi amintirea ta pot alina o inimă îndoliată [29]...“ Escapada devenea un pelerinaj.

---

[27] Luigi Colla era surd de-o ureche.

[28] Academia de ştiinţe din Torino. Copie aflată în Colecţia Spoelberch de Lovenjoul, A. 391, filele 45—46.

[29] BALZAC : *Lettres à l'Etrangère*, vol. I, pp. 341—342.

XXIII

MOARTEA DILECTEI

Nici o femeie, trebuie s-o ştii bine, nu va voi să stea în inima dumitale alături de morţii pe care-i păstrezi în ea.

BALZAC

DE îndată ce se întoarse la Paris, află o ştire tristă: doamna de Berny murise la 27 iulie 1836. *Alexandre de Berny către Balzac:* „Iată o scrisoare de doliu, dragul meu Honoré: după zece zile de suferinţe nervoase extrem de acute, de sufocări şi de hidropizie, mama noastră a sucombat în dimineaţa asta la ora nouă [1]..." Cei care ne sînt dragi, chiar de-i ştim pierduţi, ne pomenim sperînd că vor trăi cît noi. Balzac se obişnuise cu neliniştile pe care i le trezea de multă vreme boala gravă a *Dilectei.* Îşi reproşă cu amărăciune că nu se aflase lîngă ea. Dar ea îi interzisese să mai vină de cînd îl pierduse pe fiul ei, Armand, decedat la la Bouleaunière, la 25 noiembrie 1835. Honoré îi trimisese primul exemplar din *Le Lys,* tras special pentru ea. Doamna de Berny cunoştea deja manuscrisul. Recitirea acelui minunat omagiu fusese ultima ei bucurie: *Din ziua aceea n-a mai fost iubita, ci cea mai iubită... A devenit ceea ce fusese Beatrice a poetului florentin, Laure cea fără pată a poetului veneţian, maica gîndurilor înaripate, pricina necunoscută a hotărîrilor mîntuitoare, sprijinul viitorului, lumina care străluceşte în beznă ca un crin în frunzişul întunecat... Mi-a dat*

[1] BALZAC: *Correspondance,* vol. III, p. 117.

acea stăruință care i-a aparținut lui Coligny pentru a învinge învingătorii, ca să renască din înfrîngere, ca să istovească pe cei mai puternici luptători [2]*... Majoritatea ideilor mele s-au înfiripat acolo, așa cum parfumurile sînt emanate de flori...* Ea se regăsea în toate amănuntele acestei cărți. „Scrisoarea de ucenicie" nu era decît esența a ceea ce încercase să-l învețe o vreme atît de îndelungată. „În dumneata totul e frumos, totul e bun, *deci nu trebuie decît să vrei!...* Fii simplu în purtări, blînd în ton, mîndru fără îngîmfare, respectuos cu bătrînii, serviabil fără slugărnicie și mai ales, discret [3]..."

Laure de Berny, condamnată de medici, și care o știa, repetă cu toate acestea de cîteva ori interdicția de a veni la la Bouleaunière. Nu voia ca Honoré s-o vadă altfel decît frumoasă și în deplină sănătate. Arbora o seninătate care-l înșelă pe Balzac referitor la iminența primejdiei. Era perioada în care se afla cufundat pînă la gît în lichidarea *Cronicii Parisului*, în negocierile cu văduva Béchet, în proiectele de plecare spre Italia. Crezuse că va avea răgazul să facă această călătorie.

Cu toate acestea, Laure socotea să-l cheme în clipa supremă. Ținea *Le Lys* pe patul ei și recitea moartea doamnei de Mortsauf. Și acel Félix de Vandenesse *al ei* va veni să-i ușureze greaua trecere dintre cei vii. Henriette de Mortsauf murea regretînd plăcerile pe care și le refuzase ; Laure de Berny nu le regreta pe cele prilejuite și primite. Descoperise, iubise și formase un om de geniu. Era mîndră de asta. Cînd simți că se apropie sfîrșitul, îl rugă pe fiul ei Alexandre să-l înștiințeze pe Honoré și să-l aducă la Nemours. Alexandre lipsi două zile. Culcată în odaia ei, de unde nu vedea decît copacii și cerul, ceruse să i se dea oglinda și-și aranjase părul. Știa că pe obrazul ei rămăseseră întipărite ravagiile bolii, dar își amintea de felul cum zugrăvise Balzac „farmecul mișcător și înduioșător al unei femei îndurerate". Medicului ei îi spuse: „Vreau să apuc ziua de mîine". Dar, în ziua următoare, Alexandre se întoarse singur. Îl cău-

---

[2] BALZAC : *Le Lys dans la Vallée*, „Pléiade", vol. VIII, p. 883. (Vezi în rom. BALZAC : *Crinul din vale*, trad. Lucia Demetrius, ELU, 1967, p. 118.)

[3] *Ibidem*, pp. 893 și 898 (pp. 127—128, 133).

tase în zadar pe Balzac. Se ascunsese în vreuna din sihăstriile lui tăinuite ? Nu, plecase spre Italia. Se simțea prea epuizată să reziste pînă se întoarce. Totul se sfîrșise ; n-avea să-l mai revadă ; putea să moară. Ceru să fie chemat vicarul din Gretz, abatele Grasset, care-i dădu sfînta împărtășanie la căderea nopții [4].

Fiului ei, Alexandre, îi spuse : „Vei căuta, în secreterul meu, un pachet legat cu cîteva șiruri de lînă groasă. Sînt scrisorile lui Honoré. Să le arzi..." El îi făgădui, și chiar în dimineața următoarei zile, imediat după moartea ei, aruncă în foc cincisprezece ani de corespondență amoroasă. E ușor de închipuit cît o fi regretat Balzac că au dispărut în felul acesta cele mai frumoase mărturii ale iubirii sale tinerești. Îi scrisese misterioasei sale corespondente, Louise :

Persoana pe care am pierdut-o era mai mult decît o mamă, mai mult decît o prietenă, mai mult decît poate fi orice făptură pentru alta... Mă ajutase cu vorbe, cu fapte, cu devotament, în timpul marilor furtuni. Dacă sînt în viață, i-o datorez ei ; era totul pentru mine. Cu toate că de doi ani ne despărțise boala, timpul, eram vizibili unul pentru celălalt de la distanță ; mă înrîurea ; era un soare moral. Doamna de Mortsauf, din *Le Lys*, este o palidă expresie a celor mai slabe calități ale acestei persoane ; este o răsfrîngere depărtată a ei, întrucît detest să-mi prostituez propriile emoții în fața publicului, și nimic din cele ce mi se întîmplă nu va fi vreodată știut. Ei bine ! moartea acestei femei s-a produs în toiul noilor lovituri ale soartei care mă copleșesc [5]...

Căci îl încercau noi lovituri. Necazuri de familie : un fiu al Laurencei, Alfred de Montzaigle, le căzuse pe cap, flămînd, desculț, dezbrăcat ; Doamna Mamă, care-i dăduse lui Henry ultimele rămășițe ale averii ei, îi striga lui Honoré : „Fiule, pîine !" ; soții Surville se luptau cu serviciile administrative, așa cum Balzac combătea gazetele ostile lui *Le Lys*. Pe

[4] BALZAC : *Correspondance*, vol. III, p. 118. *Vezi de asemenea :* ALBERT ARRAULT : *Madame de Berny, éducatrice de Balzac*, pp. 230—244. (Tours, Arrault et Cie. 1945.) *Vezi de asemenea :* GENEVIÈVE RUXTON : *la Dilecta de Balzac*, pp. 256—267. (Paris, Plon-Nourrit, 1909.)

[5] BALZAC : *Correspondance*, vol. III, p. 131.

nefericita Laure, „mica ei eretică", Doamna Mamă o sfătuia să-şi găsească alinarea în credinţă.

Doamna Balzac către Laure Surville, 3 mai 1836: Da, fiinţele credincioase sînt fericite şi mai bune, căci religia care călăuzeşte spre această ţintă e bună şi necesară... Marea diversitate şi numărul religiilor dovedeşte *[sic]* nevoia pe care au resimţit-o din totdeauna oamenii de-a avea una... Da, îngerul meu, eşti pe calc să ajungi la o fază a soartei în care îţi este necesar un sprijin moral... O, desigur! iubita mea, cunoşti rugăciunea, dar îi ignorezi farmecul... Sufletul tău n-a primit încă mîngîierea Domnului... Calmul şi bunăstarea pe care le resimt trupul tău cînd te magnetizez sînt doar o palidă imagine [6]...

Compararea paselor magnetice cu mîngîierea Domnului ar putea să pară o impietate. Dar intenţiile erau din cele mai bune. Oricît ar fi fost de săracă, doamna Balzac tot mai dorea să-şi răsfeţe fiica: „De îndată ce Honoré îţi va fi dat cinci sute de franci [pentru mine], vei avea amabilitatea s-o convingi pe o drăguţă doamnă pe care o iubesc ca lumina ochilor să accepte o sută de franci ca să am plăcerea să-i ofer opt metri de dantelă. Aşa *vreau*, şi asta ţi-o spune o *mamă* [7]..." Se declară indignată de adversarii canalelor; dacă n-ar fi creştină, le-ar frînge grumazul.

Între timp, Balzac o conjura pe doamna Hanska să preia de-aci încolo rolul de sfetnic pe care, cu atîta înţelepciune afectuoasă, îl deţinuse doamna de Berny.

Te numesc moştenitoarea ei, pe tine care întruchipezi cele mai desăvîrşite calităţi morale, care ai fi scris acele rînduri ale doamnei de Mortsauf ce nu reprezintă decît un suflu nedesăvîrşit al neîncetatelor ei inspiraţii, şi care cel puţin le-ai fi dus pînă la capăt... Însă, *cara*, nu-mi spori amărăciunile cu bănuieli dezonorante; fii încredinţată că unui bărbat, atît de copleşit de altfel, nu-i prea pasă de calomnii şi că, acum, sînt nevoit să las să se spună orice despre mine fără a mă sinchisi. Îţi aminteşti că în ultimele-ţi scrisori ai dat crezare unor lucruri cu neputinţă de împăcat cu cele ce ştii despre mine [8]...

---

[6] Colecţia Spoelberch de Lovenjoul, A. 381.
[7] *Ibidem.*
[8] BALZAC: *Lettres à l'Etrangère*, vol. I, p. 344.

Mai adăuga : „Nu cred că comit vreun sacrilegiu sigilînd această scrisoare cu pecetea pe care o foloseam pentru doamna de Berny [9]". Poate că nu era un sacrilegiu ; era însă cu siguranță o greșeală. Bănuitoarea Éveline nu putea să preia rolul generoasei *Dilecta*. Zulma Carraud ar fi fost mai potrivită. Resimțise puternic pierderea suferită de Balzac.

Doamna Carraud către Balzac, 7 octombrie 1836 : am zărit o rană adîncă în inima dumitale și am plîns cu dumneata făptura aceea îngerească ale cărei suferințe majore ți-au rămas neștiute. Honoré, nu s-a produs oare vreo reacție în tine, la tine ? N-am nici una din îndreptățirile ei de a-ți vorbi, dar nici nu mă oprește vreuna din pudorile care atît de des au făcut-o să tacă. În ciuda rugăminții tale, de-a nu evoca un astfel de subiect, te voi întreba dacă, în ziua în care ai primit o asemenea lovitură fatală, n-ai înțeles că viața mai înseamnă și altceva decît un briceag de opt sute de franci și un baston care n-are decît meritul de-a atrage privirile asupra dumitale ? Ce mai glorie pentru cel care a scris *Eugénie Grandet* [10]...

Femeia plină de stoicism de la Frapesle îl dezaproba pe Honoré, prietenul ei. În ce fel de rătăcire îl aruncaseră acei nori de tămîie, acele femei din lumea mare, acei fastuoși *dandy* ? Se plîngea că e ruinat ? Dar nu oare din vina lui ? În ultimii opt ani cîștigase averi, și cu toate acestea făcuse mai multe datorii decît pe vremea începuturilor sale. Erau necesare asemenea sume, unui gînditor, pentru trai ? Trebuia să caute atîtea desfătări materiale ? Se poate scrie cînd ți se pune cuțitul în gît ? „Honoré, ce mai viață ai deformat, și cum ai mai curmat elanul unui asemenea talent [11] !..." Avea dreptate referitor la viața deformată, greșea cît despre talent. „Cînd oare, *dearest* [12], te voi vedea lucrînd de dragul de-a lucra ?... Ai scrie atunci lucruri atît de frumoase, atît de bune [13] !" Păi le și scria ! În ciuda necazurior, a furtunilor,

---

[9] *Ibidem*, p. 345.
[10] BALZAC : *Correspondance*, vol. III, pp. 154—155.
[11] BALZAC : *Correspondance avec Zulma Carraud*, p. 228. (Paris. Gallimard, 1951.)
[12] Scumpule (engl.) (n.t.).
[13] BALZAC : *Correspondance*, vol. III, p. 224.

a exceselor, demonul său nu-l părăsea. *Doamnei Hanska, 1 octombrie 1836:* „Spre a afla pînă unde merge curajul meu, trebuie să-ți spun că *Le Secret des Ruggieri* a fost scris într-o singură noapte. Gîndește-te la asta cînd îl vei citi. *La Vieille Fille [Fata bătrînă]* a fost scrisă în trei nopți. *La Perle brisée [Perla fărîmată]*, care încheie în sfîrșit *L'Enfant maudit [Copilul blestemat]*, a fost scrisă într-o singură noapte. Pentru mine asta reprezintă Brienne, Champaubert, Montmirail [14], campania mea pentru cucerirea Franței [15]."

La Vieille Fille, scrisă pentru *La Presse*, urma să pecetluiască o împăcare, puțin călduroasă. *Girardin către Balzac, 1 octombrie 1836:* „Dragul meu Balzac, știi că supărarea noastră n-a distrus nici o clipă în mine vechea afecțiune pe care ne-o nutream... Îți port un atașament sincer; cred că ți-am mai dovedit-o; iar dacă am greșit față de dumneata, sînt cît se poate de dornic s-o recunosc [16]..." Prudență de director care nu vrea să-l piardă pe autorul plin de succes. Era prima publicare, în foileton, a unui roman în presa zilnică. În reviste apăreau de mult romane prezentate fragmentar, dar ideea de a ține cititorul cotidianului în așteptarea unei urmări, și de a-i fixa astfel pe cei care inserau reclame, era a lui Girardin. Așadar avea nevoie de Balzac, autor iubit, autor fecund [17].

Tema încolțea de multă vreme. Zoologul Balzac se interesa de specia „fată bătrînă". Le vedea chinuite, deoarece făptura care s-a sustras menirii normale a sexului ei se simte frustrată. Cele mai bune transformau în caritate dorințele refulate și regretele lor cu neputință de mărturisit. Altele se înrăiau, ca Sophie Gamard, din *Le Curé de Tours*. Rose Cormon, burgheză bogată din Alençon, suferea pînă la obsesie de „fecioria ei prea îndelungată". La patruzeci și doi de ani visa la căsătorie, copii, iar dimineața slujnica îi găsea patul răvășit.

---

[14] Aluzie la o serie de victorii napoleoniene din 1814 (n.t.).
[15] BALZAC: *Lettres à l'Etrangère*, vol. I, p. 349.
[16] BALZAC: *Correspondance*, vol. III, pp. 148—149.
[17] Vezi RENÉ GUISE: *Balzac et le roman-feuilleton*, în *L'Année balzacienne 1964*, pp. 283—338.

Romanul era îndrăzneț din punct de vedere psihologic. Fata bătrînă, chinuită de simțurile ei, stă la cumpănă între doi pretendenți, atrași de marea ei avere și de pieptu-i amplu. Unul, cavalerul de Valois, vîrstnic bărbat de stirpe aleasă, care a dus o viață libertină și-i mai place s-o ciufulească pe frumoasa spălătoreasă Suzanne, e posesorul unui nas formidabil, care i-ar fi fost de-ajuns lui Lavater spre a recunoaște în el înclinația spre voluptate. Celălalt, du Bousquier, care s-a îndeletnicit pe vremuri cu subzistența armatei, a devenit, deoarece „a abuzat de viață", plesuv și neputincios. Biata domnișoară Cormon, lipsită de orice urmă de pricepere, se lasă înșelată de umerii largi și de moțul fals al lui du Bousquier. Înfrigurată de dorinți și de speranțe, se mărită cu el și constată că s-a păcălit. Totodată neglijează un al treilea pretendent, Athanase Granson, un tînăr de douăzeci și trei de ani, genial și neînțeles, cu-adevărat îndrăgostit de uriașele farmece ale Rosei. Athanase Granson e Balzac înainte de-a fi cunoscut-o pe doamna de Berny, dar Rose Cormon refuză să joace rolul *Dilectei*. Granson se aruncă în rîul care scaldă orașul Alençon, și moare. Doamna du Bousquier, femeie plină de sfințenie, „va fi nătîngă pînă la ultimul ei suspin".

Balzac a scris *La Vieille Fille* în împrejurări grele. Purta în inimă doliul după Laure de Berny ; văduva Béchet îl urmărea ; scria concomitent cîteva nuvele (*L'Enfant maudit*, povestea tragică a unui bastard urît de tatăl său legal, reluare a unor schițe mai vechi [18] ; *Le Secret des Ruggieri*, fragment din *Catherine de Médicis*). Între timp îl hărțuia Girardin. Începutul din *La Vieille Fille* apăru în *La Presse* înainte de a-i fi schițat măcar sfîrșitul. Niște abonați fățarnici se adresară direcției în scris spre a protesta împotriva anumitor detalii, prea libere, ale fiziologiei balzaciene. Erau șocați de sînii enormi ai domnișoarei Cormon. Însăși Laure Surville părea descumpănită. Éveline Hanska nu spunea nimic și refuza s-o înlocuiască pe *Dilecta* în chip de conștiință literară. Criticii zeflemiseau lavaterismul lui Balzac și acea știință care are pretenția să ghicească sufletul oamenilor și înfrigurările lor amoroase după semnele exterioare. Cele-

[18] În legătură cu preistoria romanului *L'Enfant maudit*, vezi FRANÇOIS GERMAIN, în *L'Année balzacienne 1960*, pp. 21—29.

lalte ziare, amenințate de foiletoanele lui Girardin, care le răpeau cititorii, trăgeau în foiletonist. În ceea ce-l privea, Balzac *știa* că scrisese o carte frumoasă : zugrăvirea unei societăți provinciale, izbitor de adevărată ; Rose Cormon și pretendenții ei, creații originale, însuflețite. Dar în „campania dusă pentru cucerirea Franței", în care dovedea un asemenea talent, se trezea singur, lipsit de aliați.

Luptele acestea de ariergardă le poartă în *rue des Batailles,* în locuința sa transformată. Spre a nu scăpa un prilej de a face risipă, a decorat o mansardă „albă și cochetă ca o fetișcană de șaisprezece ani", în timp ce pentru el e mobilată o odaie de lucru în negru și roșu, cu un divan circular purtînd douăsprezece perne albe. Antoine Fontaney îl întîlni anul acela în atelierul pictorului Louis Boulanger, pozînd în haină monahală albă, cu brațele încrucișate, și sporovăind cu vervă :

Jurnalul lui Fontaney : Descrierea halatelor sale albe. A refuzat orice alt veșmînt de cînd i-a vizitat pe călugării de la Marea Mănăstire. — Nu dă un halat la spălat decît o singură dată. — Nu se pătează niciodată cu cerneală. „Are un fel foarte curat de a lucra." — De altfel, hainele sale monahale trebuie văzute împreună cu mobilierul său ; în locuința sa se află nuanțe roz. — Pentru ciucuri a luat ca model podoabe de-ale Bisericii. Biserica le face toate în chip conștiincios. — Și-a comandat faimoasa canapea albă cînd era pe punctul de-a avea o doamnă din lumea mare ; drace ! se vede că-i trebuia o mobilă frumoasă ; așa era ea învățată. Cînd s-a pomenit pe canapea, n-a fost nemulțumită [19]...

Ce-i drept, „doamna", Sarah Guidoboni-Visconti, fusese atît de puțin nemulțumită încît venea adesea „să se așeze" pe divanul de la Chaillot. Pentru doamna Hanska, pe care funesta ei mătușă, periculos de bine informată, o înștiința de aceste infidelități, ceru să se facă (pe socoteala domnului Hanski) o copie a tabloului lui Boulanger, a cărui castitate monahală i se părea liniștitoare. „Ceea ce s-a priceput să zugrăvească Boulanger, lucru care mă mulțumește, e sta-

[19] ANTOINE FONTANEY : *Journal intime,* publicat de RENÉ JASINSKI, p. 200. (Paris, les Presses françaises, 1925.)

tornicia gen Coligny, gen Petru cel Mare, care constituie baza caracterului meu ; nezdruncinata încredere în viitor [20]..."

Nu numai că-şi păstra încrederea în viitor, dar şi o foarte vie atracţie faţă de prezent. Castelanei din Wierzchownia îi zugrăvea o viaţă dramatică : o haită de creditori încolţindu-l, alta de gazetari cu colţi ameninţători, îndolierea, epuizarea. Toate acestea erau, din păcate, adevărate. Doar că alături de acest pasiv trebuia aşezat un activ de vitalitate cu neputinţă de înstrăinat. Balzac e pretutindeni în pierdere ; instinctul îi spune că totul se va aranja. Viaţa lui nu e un roman ? O va îmbunătăţi în corecturi. În aceeaşi zi în care, spre a avea ce să mănînce, se împrumută de la doctorul Nacquart şi de la un bătrîn muncitor „mai încrezător decît cei din lumea mare", îşi dăruieşte un baston nou de şase sute de franci. Cu cît se simte mai încolţit, cu atît cumpără mai mult, spre a-şi da iluzia puterii. Şi, de altfel, să fie o iluzie ? Ştie că va avea şi de data aceasta, asemenea lui Vautrin, tăria să sfideze societatea — şi să învingă.

La începutul anului 1837 situaţia financiară se prezintă mai prost ca oricînd. Faptul că datorează cu 53.000 de franci mai mult decît la sfîrşitul anului 1836 se explică în parte prin eşecul suferit cu *La Chronique de Paris*, iar datoriile nu l-au speriat niciodată. Dar situaţia juridică pare mult mai gravă. A comis imprudenţa, el, atît de priceput în materie de procedură, să garanteze poliţele date de Werdet lui Duckett pentru a răscumpăra cotele de participare la *La Chronique*. Dar Duckett, neînduplecat om de afaceri, ştie că Werdet e falit ; nu poate acţiona decît împotriva lui Balzac, şi cum acesta a fost odinioară *„comerciant"* (pe vremea tipografiei şi a topitoriei de litere), Duckett are dreptul să-i ceară arestarea şi întemniţarea ca datornic. Aşa era legea pe atunci. Balzac vede primejdia, dar ce-ar putea să facă ? Nu dispune de suma necesară spre a se achita. Pe deasupra, mai e şi bolnav : holeră şi gripă. În ciuda febrei, sfîrşeşte şi corectează prima parte din *Illusions perdues*. Deşi e doar preludiul unui mare roman, trebuie să-l publice degrabă, deoarece are nevoie de bani. Ei şi ? În ce-l priveşte, vede de pe-acum mozaicul înfăptuit. Dacă ghinionul şi sărăcia îl obligă să plaseze o pietricică prea de timpuriu, atîta pagubă !

[20] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, p. 348.

În ziua în care își va dezveli opera, toate pietricelele orînduite vor alcătui un desen unic și sublim.

Dar pînă atunci trebuie să scape de portăreii lui William Duckett. Neînduplecatul creditor a și sechestrat faimosul *tilbury* și pernele înflorate. Pe Balzac în persoană nu poate să pună mîna. În *rue des Batailles*? Portarul nu-l cunoaște pe domnul Balzac, ci pe doamna văduvă Durand, care nu e acasă. Portărelul cere să se deschidă ușile; se pomenește amenințat cu darea în judecată pentru violare de domiciliu. Bate în retragere, și portarul îi dă o adresă: *rue de Provence* nr. 22. Domnul Balzac a închiriat acolo o cameră mobilată, dar n-o locuiește. Portărelul trage concluzia: „Totul dovedește cu limpezime că domnul de Balzac încearcă să scape de urmărirea creditorilor săi... înfățișîndu-se sub diferite nume". Nu încape nici o îndoială că e așa, iar domnul de Balzac adoptă această atitudine cu conștiința împăcată. Dacă are datorii, nu le-a făcut dorind să-i salveze pe ceilalți? N-a ajutat altădată un biet tipograf, șef de atelier, odinioară pe slăbănogul Sandeau, ieri pe mizerabilul Werdet? E vina lui dacă de fiecare dată a avut de-a face cu niște incapabili? A uitat de cheltuielile extravagante; de budoarul alb; de bastoanele încrustate cu pietre prețioase; de vizitiul în livrea. E de bună credință socotind că s-a ruinat cu tipografia spre a-l ajuta pe Barbier, șeful de atelier. Declamînd în fața oglinzii, zărește un inocent exploatat de niște ingrați.

Această hăituială, în care el este vînatul, îl copleșește. Se simte „lipsit de idei, de putere, abătut", incapabil să lucreze. Dorește să scape de haita lătrătoare. O clipă îi trece prin minte gîndul să ceară un pașaport pentru Rusia și să caute, la soții Hanski, „un adăpost pe doi ani, abandonînd neghiobilor și dușmanilor reputația sa". După care intervin, o dată în plus, providențialii Guidoboni-Visconti. Problemele lor succesorale continuă să fie pledate în Italia, de data aceasta la Milano. Înarmat cu procura pe care i-au dat-o, Balzac pleacă degrabă, singur de data aceasta. Mandatarii săi îi plătesc drumul și, de va reuși, o să-i revină o parte din sumele recuperate.

Debitor dincoace de Alpi, triumfător dincolo de ei. Balzac e primit la Milano în chip de leu al literelor. Femeile, care-l adorau fără a-l fi văzut vreodată, se mirară nițel zărind un

bărbat rubicond, „cu gît de taur înfăşurat într-un fel de panglică ţinînd loc de cravată, cu părul des, adăpostit de-o mare pălărie", dar privirea de „îmblînzitor de fiare" îşi făcu obişnuitul efect. Legenda sa îl precedase. În saloane nu se vorbea decît de bastoanele sale, de albul său halat de casă, de mănuşile sale galbene şi îndeosebi de romanele sale. Italia se pricepe să-i onoreze pe artişti. Toată aristocraţia italiană îl sărbători.

Sosi la 19 februarie 1837 şi trase la hotelul „Belle-Venise". Contesa Sanseverino îl recomandase fratelui ei Alphonse Porcia şi prietenei ei Clara Maffei ; prinţesa de Belgiojoso, rubedeniilor ei, Litta şi Archinto Trivulzio ; familia Apponyi, autorităţilor austriace, astfel că se trezi din capul locului cu mai multe invitaţii decît putea să accepte. Foarte tînăra Clara Maffei, extrem de citită, primea totodată personaje mondene şi literaţi ; lui Balzac îi făcu o deosebită plăcere să viziteze palate şi muzee cu *cara contessina*, sveltă, micuţă, graţioasă, delicată. Cum nu era în stare să zărească o femeie drăguţă şi amabilă fără să-şi încerce norocul, deveni pînă într-atît de stăruitor pe lîngă „micuţa Maffei" încît aceasta se trezi moralizată de soţul ei, deşi el ducea o viaţă de burlac.

Toţi ochii sînt aţintiţi asupra acestui străin celebru ; toată lumea ştie că-şi petrece în casa noastră multe ore ale dimineţii şi ale serii... Tu, care i-ai citit romanele, eşti în măsură să-ţi dai seama cît de bine cunoaşte femeile şi arta aceea atît de subtilă a seducerii... Mai adaugă şi faptul că la Paris, oraşul desfrîului, s-a ales cu reputaţia de libertin şi imoral. Să nu crezi că urîţenia chipului său îţi va putea salva lipsa de experienţă... Gîndeşte-te, micuţa mea Claire, că eşti îndrăgita Milano-ului [21]...

În realitate nu s-a întîmplat nimic grav, şi această mică poveste de dragoste dădu o nuanţă plăcută şederii sale.

Pe lîngă Clara Maffei, la Milano, preferaţii lui Balzac fură prinţul Porcia şi contesa Bolognini, amanta sa. Tandreţea aproape conjugală a acestei perechi de iubiţi îl mişcă pe Balzac. „Ah, de-aş avea fericirea să fiu iubit de-o femeie îndeajuns de mult încît să vrea să-mi împărtăşească viaţa !"

[21] Scrisoare publicată de RENÉ GUISE în *Balzac et l'Italie*, în *L'Année balzacienne 1962*, pp. 267—268.

O lecție pentru Ève Hanska. Prințul Porcia se străduia să-i facă plăcută șederea la Milano ; puse la dispoziția călătorului propria-i caleașcă și loja sa de la Scala. Stendhal a descris raiul reprezentat pe-atunci de acest teatru. Fiecare familie de vază își avea abonamentul ei, iar spectacolul se desfășura în plăcute vizite de la o lojă la alta. Naturaleţea, cumsecădenia, pe scurt arta de a fi fericit constituiau farmecul vieții milaneze. E lesne de înțeles că Honoré, scăpat de arțagurile pariziene, s-a desfătat cu acest trai încîntător.

Presa îl întîmpinase în chip minunat : „Ați văzut aurora boreală ? Dar pe domnul Balzac, l-ați văzut ? Iată două întrebări pe care în mod inevitabil vi le va pune fiecare în aceste zile. Numai că aurora boreală e de pe-acum aproape uitată, pe cînd numele domnului de Balzac mai flutură încă pe buzele tuturor..." Îi lăudau mintea, însufleţirea conversației, pînă și modestia ! Singurul incident neplăcut : un hoț îi șterpeli ceasornicul cu repetiție, cu cheiță de aur, prefăcîndu-se că-l îmbrățișează. Dar prietenii romancierului se puseră pe treabă ; vinovatul fu prins în aceeași seară și Balzac își recăpătă faimosul ceasornic. Un sculptor milanez, Alexandre Puttinati, simpatizîndu-l, îi făcu o statuetă în care-l înfățișa. Toate femeile frumoase îi prezentau albumele lor, și le dărui rînduri generoase. Pe cel al Clarei Maffei : „La douăzeci și trei de ani totul este viitor !" Îl duseră la marele Manzoni. Întrevederea a fost dezastruoasă ; Balzac nu citise *Logodnicii* și vorbi de criminologie. Geniile, fiind de același semn, nu se atrag.

Cît despre afacerea Guidoboni-Visconti, ea se înfățișa destul de prost. Doamna Constantin lăsase trei moștenitori : prietenul lui Balzac, contele Emilio Guidoboni-Visconti, născut dintr-o primă căsătorie ; un nepot, Galvagna (a cărui mamă murise înaintea bunicii) ; și Laurent Constantin, născut din a doua căsătorie. Prin testament, ea își împărțise o jumătate din avere între aceștia trei, cealaltă jumătate urmînd a reveni în întregime ultimului născut, Laurent, fiul ei preferat. Moștenirea în litigiu era mediocră : 73.760 de lire milaneze. Balzac, demn secretar al lui Guillonnet-Merville, susținu în pledoaria sa că, devenind franceză prin a doua ei căsătorie, doamna Constantin ar fi trebuit să respecte legile succesorale franceze și că, în consecință, testa-

mentul ei nu era valabil. Sfîrşi prin a obţine o tranzacţie şi recuperă 13. 000 de lire, de împărţit între contele Emilio şi minorul Galvagna. De altfel, mai trebuiau scăzute 4. 000 de lire pentru cheltuielile de drum ale lui Balzac şi onorariile avocatului pledant.

Spre a desăvîrşi înţelegerea era nevoie de consimţămîntul baronului Galvagna, ginerele doamnei Constantin şi tatăl moştenitorului minor. Locuia la Veneţia. Balzac socoti că prin corespondenţă n-o vor scoate niciodată la capăt şi plecă spre cetatea dogilor. Pe o ploaie lugubră trase la *Albergo Reale* (în zilele noastre hotelul „Danieli"), ale cărui apartamente, fastuos mobilate, erau prevăzute pînă şi cu piane. Ocupă aci (fără s-o ştie) apartamentul în care locuiseră, în vara anului 1834, George Sand şi Musset. *Balzac către Clara Maffei :* „Dacă îmi îngăduiţi să fiu sincer... vă voi mărturisi că, fără a fi infatuat sau disprețuitor, Veneţia nu mi-a făcut impresia la care mă aşteptam". Pictorii genului, adăuga el, mi-au prezentat atît de adesea Piazza şi Piazzetta, sub atîtea lumini adevărate sau false, „încît nu mai aveam ce adăuga adevărului, iar imaginaţia mea era asemenea unei cochete care a bălmăjit într-atît iubirea sub toate înfăţişările ei intelectuale încît, cînd se iveşte dragostea adevărată, cea care se adresează minţii, inimii şi simţurilor, nu e cuprinsă nicăieri de această sfîntă dragoste [22]..."

Şi de asemenea (întrucît îşi petrecea zilele veneţiene făcîndu-i curte *contessinei* Maffei) : „Aş da Veneţia pe o seară reuşită, pe o oră de plăcere, pe un sfert de oră petrecut lîngă focul căminului dumitale... Am văzut o mulţime de *contessine* Maffei sub forma unui mare număr de statuete... dar nu oricine e Maffei în acest popor de statui, şi trebuie să-mi placă mult o marmură ca s-o maffeizez [23]..." Se juca efectiv de-a pasiunea cu *piccola* [24] Maffei, dar a te juca de-a pasiunea nu înseamnă oare s-o şi resimţi nitel ? Vorbind de minunata invenţie care e gondola veneţiană, adăuga : „Dar mărturisesc că sînt disperat că n-am putut-o plimba astfel pe doamna gîndurilor mele [25]..." Doamna gîndurilor sale era

[22] BALZAC : *Correspondance*, vol. III, p. 264.
[23] *Ibidem*, p. 266.
[24] Micuţa (ital.) (n.t.).
[25] *Ibidem*, p. 270.

pe-atunci nu *contessa* din Versailles, ci *contessina* din Milano. *L'uomo è mobile* [26].

Două zile mai tîrziu, soarele strălucea și Veneția îi apăru, în sfîrșit, încîntătoare. Cu toate acestea era primit aci cu mai puțină înflăcărare decît la Milano. Gazetele se arătară ironice, aproape ostile, deoarece nu-i măgulise pe micii literați, iar contele Tullio Dandolo trimise la *Gazetta di Venezia* un articol necuviincios referitor la un dejun luat în tovărășia lui Balzac. Dar misiunea cu care fusese însărcinat a fost îndeplinită cu succes. Baronul Galvagna acceptă tranzacția și Balzac îi înmînă partea fiului său : 4.500 de lire. A doua zi porni înapoi spre Milano.

Părerile lui Balzac asupra Italiei și a italienilor se modificaseră cu ocazia acestor două călătorii. Odinioară, zugrăvind italience, le prezenta ca femei de moravuri ușoare. După 1837 le va descrie ca modele de fidelitate, dacă nu conjugală, măcar amoroasă. Frumoasele sale prietene, Clara Maffei și Eugenia Bolognini, îi inspiraseră totodată admirație și respect. „Franțuzoaica acordă o seriozitate neverosimilă fustei sale, pe cînd italianca nu-i prea dă importanță, n-o apără cu priviri înțepate, deoarece știe că se află sub protecția unei singure iubiri, pasiune sfîntă pentru ea ca și pentru altul..." În privința asta e de aceeași părere cu prietenul său Beyle.

Socotea să se întoarcă în Franța prin Genua. Aci o carantină sîcîitoare îl obligă să stea într-o încăpere îngrozitoare, „nedemnă de-a sluji drept închisoare unor bandiți". Întîlni acolo un negustător genovez, Pezzi, care îi vorbi de-o afacere formidabilă : exploatînd minele de argint din Sardinia, romanii abandonaseră munți de zgură pe care imperfecțiunea tehnicii lor nu le permitea să-i purifice. Dormeau milioane acolo, sub plumbul argentifer. Entuziasmat la gîndul acestei speculații istorice și romanești, Balzac își făgădui să le trezească în curînd. Călătoria îi împrospătase sufletul și-i refăcuse mintea. Resimțea acum nostalgia călimării. După o ședere la Florența, unde se îmbătă cu pictură, reveni cu poștalionul la Milano, apoi străbătu trecătoarea Saint-Gothard pe-o zăpadă înaltă de cincisprezece picioare și un ger de

[26] Parafrază după *la donna è mobile* (n.t.).

douăzeci și cinci de grade. „În ciuda a unsprezece călăuze, era să pier de cîteva ori.“ Trebuie să ținem seama de tendința sa la exagerări, și poate că nu era decît o povestire crudă, pentru uzul Evei sale.

Balzac către doamna Hanska, 10 mai 1837: Iată-mă întors la lucrările mele. Voi da la lumină, una după alta. *César Birotteau, La Femme supérieure [Femeia superioară], Gambara;* voi termina *Illusions perdues,* apoi *La Haute Banque [Marea Bancă]* și *Les Artistes [Artiștii].* După care voi zbura spre Ucraina, unde voi avea, poate, fericirea să scriu o piesă de teatru care va pune capăt neliniștilor mele bănești. Acesta e planul meu de campanie, *cara contessina* [27]...

Avusese, într-adevăr, ideea unei piese, care părea promitătoare. *La Première Demoiselle [Domnișoara Premieră*[28]*]* urma să se petreacă într-o casă din foburgul Saint-Denis, în genul „Casei «La Motanul cu mingea»“. Această „primă vînzătoare“, un fel de Tartuffe feminin, devenea amanta neguțătorului, domnea asupra casei, le persecuta pe soția și pe fiicele amantului ei. Era un subiect frumos, și, după cum spunea Balzac, un Tartuffe feminin e mult mai periculos întrucît dispune de mijloace mai eficace spre a-și întemeia domnia. O altă piesă urma să-l aibă drept erou pe Monsieur Prudhomme [29], pe care l-ar fi împrumutat fără nici o jenă, cu trup și suflet, de la Henri Monnier. Joseph Prudhomme, tip al burgheziei ludovic-filiparde, al gărzilor naționale, al claselor mijlocii, i se părea chiar mai comic decît Figaro și Turcaret [30]. Titlul piesei ar fi fost: *Le Mariage de Mademoiselle Prudhomme [Măritișul domnișoarei Prudhomme].* Intriga, construită cu abilitate, nu aștepta decît așternerea pe hîrtie. Dar în fundul inimii sale Balzac prefera romanul.

---

[27] BALZAC: *Lettres à l'Étrangère,* vol. I, p. 393.

[28] Persoană care conducea sau executa probele într-un atelier de croitorie sau într-o casă de mode (n.t.).

[29] Personaj popular creat de caricaturistul Henri Monnier — tipul mic-burghezului mărginit, plin de sine, care rostește solemn cele mai mari neghiobii (n.t.).

[30] *Turcaret* — comedie de Lesage (1709), povestea aventurilor unui lacheu, prost și hoțoman, care, ajungînd foarte bogat, e păcălit la rîndul său de alți aventurieri de-o speță și mai rea (n.t.).

Nu se adresa niciodată teatrului, cu excepția momentelor de griji materiale, și de fiecare dată speranțele îi fuseseră dezamăgite. Iar în mai 1837 dispunea de ceva bani, micuța sa parte din moștenirea Guidoboni-Visconti. Nici prin gînd nu-i trecea să-și plătească creditorii. Orice ban dat creditorilor e furat desfătării. Dar biata sa mamă își striga mizeria într-un chip cu adevărat patetic. Trebuie să recunoaștem că o neglijase cam mult în ultimii doi ani. O scrisoare de-a ei (adresată doamnei văduve Durand) îl aștepta în *rue des Batailles.*

Doamna Bernard-François Balzac către Honoré, Chantilly, aprilie 1837: Călătoria ta în Italia e tare îndelungată, bunul meu Honoré, și au trecut multe zile de cînd nu te-am văzut și n-am primit vești de la tine. Nu mă pot obișnui cu această situație.

În ciuda hotărîrii tale, s-au împlinit mai bine de doi ani de cînd nu mi-ai scris, și doar din gazetele pe care mi le aduc doamnele din Chantilly aflu unde te găsești, ce faci. De nu mă plîng, mă crezi nesimțitoare; de mă plîng, s-ar putea să te sîcîi. O! e tare trist că am devenit inutilă, fiul meu, sau că nu sînt îndeajuns de iubită...

Fiul meu, dacă ai putut face față unor prieteni ca alde Sandeau, iubitelor, bastoanelor împodobite cu pietre scumpe, inelelor, argintăriei, mobilărilor, înseamnă că mama ta îți poate cere, fără a se dovedi nedelicată, să-ți ții promisiunea. Ea a așteptat, înainte de-a ți se adresa, pînă în ultimul moment, dar acesta a sosit [31]...

Bogăția e ultimul bastion al bătrînilor neiubiți. Această forță fictivă le înlocuiește pe cele pe care le-au pierdut. „Oh! Doamne! De ce m-ai lăsat fără avere?" suspina cu naivitate Doamna Mamă. Nu mai poseda nimic; nu mai avea puterea să-și sperie copiii cu privirea ei fixă; abia mai era în stare să-i înduioșeze. Soții Surville o ajutau pe cît le sta în putință, dar ei înșiși se împotmoleau. Generalul și doamna de Pommereul se dovediseră în cîteva rînduri generoși în privința canalelor. Deveniră neliniștiți, apoi mînioși văzînd că lucrările nu începeau. „Partea cea mai nefericită în toată treaba asta, scria Laure cu candoare, e că nu se plătește dobînda." Generalul era de aceeași părere. Laure

[31] BALZAC: *Correspondance*, vol. III, pp. 271—273.

încerca să-l calmeze, luîndu-şi obligaţia să cumpere la Paris, pentru generăleasa baroană, „rochiile, şalurile, ţesăturile, bonetele de noapte, pălăriile de fileu care nu se găsesc la Fougères".

Se arăta inimoasă în mijlocul necazurilor. „Soţul meu nu se lasă cîtuşi de puţin descurajat..." Îşi făcea totuşi sînge rău. Să ai de crescut două fete... Lipsuri băneşti... O mamă ruinată... Un frate risipitor... În 1836 Laure bolise de tristeţe şi nelinişte. Henry îi împovăra pe ai săi cu atîtea griji încît îi dădură lui Honoré misiunea să-i scape de el, convingîndu-l să plece înapoi spre Antile, ceea ce făcu, în sfîrşit, în decembrie 1836. Dar, de la Paimboeuf, unde aştepta să se îmbarce, Henry scrise că n-are cu ce plăti hanul : „Vino în ajutorul meu, buna mea surioară !" Buna surioară, care trăgea pe dracul de coadă, ar fi avut ea însăşi nevoie de ajutor. Surville îmbătrînea : grijile îl încărunţiseră. „Aleargă, scrie, veghează nopţile... «Cît le sînt de recunoscător, repeta el, domnului şi doamnei de Pommereul pentru încrederea pe care mi-au dovedit-o [32] !»" Încredere tare zdruncinată. Generăleasa baroană începuse să aibă îndoieli pînă şi asupra talentului lui Honoré ! În asemenea împrejurări, spiritul de familie se dovedea mai puternic şi Laure îşi apăra fratele : „Honoré pretinde să alcătuiască întregul tablou al vremii sale... Nu vom fi în stare să judecăm acest ansamblu decît atunci cînd va fi terminat..." Erau cuvinte rostite curajos şi gîndite leal. Începînd din martie 1837, doamna de Pommereul încetă să mai răspundă scrisorilor Laurei. Trebuie să ai un suflet foarte generos pentru a salva o prietenie, cînd prietenii au lezat grav nişte interese materiale.

Laure şi fratele ei păstrau, drept ultimă scăpare, tandra prietenie care-i unea. În septembrie 1836, de ziua ei, Laure îşi îngădui plăcerea să-l viziteze pe Honoré. „Treburile soţului ei merg cam prost, scria acesta, şi viaţa ei deopotrivă ; se desfăşoară în umbră, şi frumoasele ei strădanii se epuizează într-o luptă neştiută, lipsită de glorie. Un diamant în mocirlă !... De ziua ei ne-am amestecat lacrimile ! Iar ea, biata mititică, stătea cu ceasul în mînă, nu dispunea decît de

[32] Vezi LAURE SURVILLE : *A une amie de province*, scrisori publicate de André Chancerel şi J.-N. Faure-Biguet. (Paris, La Palatine, Plon, 1932.)

douăzeci de minute. Soțul ei e gelos pe mine. Să vii să-ți vezi fratele de parcă te-ai duce într-un loc de desfrîu [33] !" Honoré nu se mai putea aștepta la nici un ajutor financiar de la soții Surville, rămași și ei fără mijloace. Tînguirilor mamei sale răspunse :

Buna mea mamă, mă aflu parcă pe un cîmp de luptă, și lupta e înverșunată. Nu-ți pot răspunde cu o scrisoare lungă ; dar am chibzuit adînc, am rumegat ce s-ar putea face mai cu folos. Socotesc că mai întîi ar trebui să vii la Paris, să stai vreo oră de vorbă cu mine, ca să ne înțelegem. Mi-e mai ușor să stau de vorbă decît să scriu și cred că toate pot fi orînduite după cum o cere situația ta. Vino deci, oriunde vei dori să vii. Aci, în *rue des Batailles*, ca și în *rue Cassini*, vei avea camera unui fiu pe care pînă și ultimul tău cuvințel îl răscolește pînă în adîncul sufletului. Vino cît mai curînd cu putință. Te strîng la inima mea și aș dori să fiu cu un an mai bătrîn, întrucît nu e cazul să-ți faci griji pentru mine, viitorul meu e întru totul asigurat [34]...

Scrisoarea era inimoasă și plină de curaj, dar, după cum ar fi spus el, nu prea valora mulți „bani gheață" pentru o bătrînică lipsită de pîine și de lemne.

---

[33] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I. pp. 351—352.
[34] BALZAC : *Correspondance*, vol. III, p. 277.

XXIV

MITUL LUI SISIF

A venit o clipă cînd Sisif a încetat să mai plîngă sau să mai surîdă, cînd s-a identificat cu natura stîncilor pe care le ridica fără încetare.

BALZAC

ÎNTOARCEREA din Italia, după trei luni de *dolce vita*, a fost îngrozitoare. Cît lipsise Balzac, facturile neplătite se îngrămădiseră în *rue des Batailles*. Mai sărac în 1837 decît în 1828, în ciuda a nouă ani de strădanii și de succese, era dator 162.000 de franci și n-avea de primit mare lucru în viitorul apropiat, întrucît o serie de romane, plătite dinainte, se mai aflau încă pe tărîmul imaginației sale. Un creditor feroce se dovedea mai cu deosebire Duckett, dornic să-i obțină întemnițarea cu orice preț. Cel care triumfase la Milano și la Veneția, oaspetele prinților italieni, avea să sfîrșească în închisoarea pentru datornici ? „Uită, uită acea genune de necazuri unde ți-am spus să nu calci, scria el Louisei cea Misterioasă. A te sinchisi de mine înseamnă a suferi [1]..."

Înainte de toate trebuia să scape de portărei. Îi aflaseră cele două domicilii. Unde să se ducă ? La Frapesle, la credincioasa Zulma ? Acolo ar da imediat de el. O ! dacă fostul său secretar de la *La Chronique de Paris*, „Cardinalul" de Belloy, i-ar putea asigura „o odaie, taina, pîine și apă" !

[1] BALZAC : *Correspondance*, vol. III, p. 132.

Belloy îi propuse un subiect pentru o nuvelă, *Gambara,* dar nici urmă de odaie. Mai rămîneau soții Guidoboni-Visconti, cu-adevărat unici. *Contessa* îl primi cu generozitate pe *Champs-Elysées,* la numărul 52. Era un gest eroic ; soțul ei și ea însăși erau „săraci ca niște golani" ; ea înfrunta opinia publică și le expunea la nenumărate riscuri. Le acceptă. „Dorea, așa cum doresc multe englezoaice, fala, neobișnuitul. Voia piper, ardei, ca hrană a inimii, așa cum vor englezii mirodenii iuți, care să le atîțe gustul[2]..." Aspectele românești, piedicile, excentricitatea o pasionau pe Sarah Lovell. Balzac se mută în taină și se puse de îndată la treabă.

Unul din aspectele cele mai surprinzătoare ale producției balzaciene constă în faptul că, dictată mereu de nevoi urgente, n-a încetat vreodată să înalțe, cu o deplină siguranță, un monument gigantic de cea mai desăvîrșită arhitectonică. În 1837 avea de scris niște povestiri, promise prin contact, spre a completa seria de *Études philosophiques ;* trebuia să termine *La Femme supérieure,* așteptată de *La Presse* și să predea *César Birotteau* noului *Le Figaro* al lui Alphonse Karr. Admirabil e faptul că, lucrînd cu toptanul, a scos din fiecare operă o carte frumoasă.

Din călătoriile făcute în Italia, Balzac aducea, pentru povestirile sale, imagini și teme. Era mai obsedat ca oricînd de ideea că o operă de artă riscă să fie stricată de-o prea mare intensitate a pasiunilor artistului. Cînd compozitorul încearcă să imite muzica îngerilor încetează să mai fie înțeles de oameni. El însuși întîmpinase aceste pericole și acest eșec cu *Séraphita,* eșec sublim. Mai încercase el, în *Le Chef-d'oeuvre inconnu [Capodopera necunoscută]* să-l imagineze pe pictorul *prea* mare, Frenhofer, care, în setea lui de absolut, își distruge opera îndepărtîndu-se de firesc. Dar prima versiune a acestei nuvele era lipsită de o teorie a creației artistice așa cum poate fi concepută de un pictor. Aducîndu-i experiența sa de ucenic pictor și de critic de artă, Théophile Gautier îl ajută să facă din povestirea sa un studiu filozofic.

---

[2] BALZAC : *Le Lys dans la Vallée,* „Pléiade", vol. VIII, p. 945. (Vezi în rom. BALZAC : *Crinul din vale,* trad. Lucia Demetrius, ELU, 1967, p. 179.)

Gambara relua același subiect. Eroul era de data aceasta un compozitor de geniu, neînțeles întrucît nu poate fi înțeles. Auguste de Belloy schițase povestea. Maurice Schlesinger o reținuse pentru gazeta sa muzicală. Balzac o remanie în întregime și, cu ajutorul unui compozitor german, Jacques Strunz, adăugă două lungi analize ale operelor *Mahomet* și *Robert le Diable*. Balzac afirma despre sine că e de-o ignoranță „hibridă" în materie de tehnologie muzicală :

O carte de muzică s-a înfățișat din totdeauna privirilor mele asemenea unei poliloghii de vrăjitor ; o orchestră n-a fost niciodată pentru mine altceva decît o adunătură neînțeleasă, bizară, de lemnărie întortochiată, mai mult sau mai puțin dichisită cu mațe răsucite, de capete mai mult sau mai puțin tinere, pudrate sau pieptănate à la Titus, dominate de gîturile contrabașilor, sau baricadate de ochelari, sau adaptate unor cercuri de alamă, sau legate de niște butoiașe denumite impropriu timpane, totul întrețesut cu luminile reflectoarelor, împănat cu caiete, și unde au loc mișcări inexplicabile, unde îți suflai nasul, unde tușeai în timpi mai mult sau mai puțin egali [3]...

Adevărul e că gusta toate artele și o uluia pe George Sand însăși cînd își expunea ideile despre muzică. Jacques Strunz s-a obligat să alcătuiască partea tehnică ; n-a reușit decît să se întindă prea mult.

Trebuia să fii Balzac pentru a-l face pe cititor să accepte aceste lungi digresiuni tehnice : „Cvartet de hurii *(în la major)*... Modulații *(fa diez minor)*. Tema revine *pe dominanta mi, fiind reluată în la major* [4]" și tot așa pe zece pagini. Iată un manuscris cu care autorul nu are prea mult de furcă. La oricare altul, ar fi fost cu neputință de suportat ; antrenată de vioiciunea balzaciană, digresiunea era înghițită împreună cu povestirea.

În *Massimilla Doni*, nuvelă publicată în 1839 (dar scrisă în 1837), aplica aceste idei totodată dragostei și muzicii. Excesul pasiunilor ucide arta, așa cum ucide uneori forța virilă. Un bărbat poate să „rateze" femeia pe care o adoră, deși se

[3] BALZAC : *Correspondance*, vol. III, p. 292.
[4] BALZAC : *Gambara*, „Pléiade", vol. IX, p. 448.

dovedește amant viguros cu o curtezană pe care n-o iubește, așa cum un tenor poate suferi un *fiasco* lamentabil în momentul celor mai înălțătoare emoții muzicale. „Cînd un artist are nefericirea de a fi covîrșit de pasiunea pe care dorește s-o exprime, el nu e în stare s-o redea, întrucît a devenit însăși acea simțire în loc s-o oglindească. Arta ține de creion, și nu de inimă. Cînd te domină tema, îi ești sclav, și nu stăpîn. Te afli în situația unui rege asediat de poporul său. A resimți prea intens în clipa cînd trebuie să săvîrșești înseamnă răzvrătirea simțurilor împotriva aptitudinii de a făptui [5]..." Pe scurt, imaginația uzează puterile unui bărbat care nu le mai regăsește apoi pentru acțiune. La fel cum o idee omoară, ea poate să jugănească.

Nuvela, una dintre cele mai bune și mai „îndrăznețe" ale lui Balzac, se desfășoară pe două planuri. Emilio, prinț de Varèse, îndrăgostit nebunește de Massimilla Doni, ducesă de Caetano, știe că va întîmpina un inevitabil *fiasco* dacă va încerca s-o posede ; Genovese, prim tenor, excelent cînd nu se află pe scenă partenera sa, Clara Tinti (pe care o iubește, în timp ce ea îl iubește pe Emilio), devine lîngă ea un măgar care rage. Un medic francez sugerează leacul. Massimilla Doni, frumusețe pură și neîntinată, va accepta, spre a-l salva pe Emilio, să joace un rol infam, culcîndu-se în patul curtezanei (care se pretează acestui subterfugiu) și de a-l înșela astfel pe iubitul ei cu el însuși. „Doar atît ? răspunde ea surîzînd medicului. Dacă ar trebui, aș depăși-o chiar pe Tinti, spre a salva viața prietenului meu [6]..." „S-ar putea ca *Armance* a lui Stendhal să fi inspirat acest subiect licențios. Balzac fusese totdeauna obsedat de fiziologia amorului. Trăsătura de geniu a constat în asimilarea neputinței îndrăgostitului cu aceea a artistului, atribuind ambele unui exces de pasiune. Nuvela era îmbogățită cu frumoase tirade asupra artei lui Rossini, datorate de asemenea lui Jacques Strunz. Așa cum o cerea legea personajelor care reapar, era legată de *Gambara*. Massimilla Doni, sărind de la o istorioară la alta, îl salva pe bătrînul muzician.

Din totdeauna îi fuseseră îndeajuns lui Balzac cîteva ore spre a înțelege un oraș sau o societate. În *Massimilla Doni*

[5] BALZAC : *Massimilla Doni*, „Pléiade", vol. IX, p. 381.
[6] *Ibidem*, pp. 385—386.

a descris nobilimea venețiană, odinioară prima din Europa, acum, ce păcat ! aproape cu desăvîșire ruinată. Printre gondolieri se găseau fii ai unor foști dogi, a căror stirpe e mai veche decît a suveranilor. „Nobilii Veneției și cei din Genua, spune Balzac, nu-și luau titluri. A se numi Quirini, Doria, Brignole, Morosini, Mocenigo... era îndestulător celui mai măreț orgoliu [7]." Zugrăvea tristețea eroului său, Emilio Memmi, care își plînge bătrîna Veneție, nefiind în stare să nu se gîndească „la zilele în care din palatul Memmi țîșnea lumină prin toate ferestrele sale ; în care vedeai sute de gondole legate de stîlpii săi ; în care auzeai măștile elegante... îmbulzindu-se grămadă pe pietrele sale, sărutate de valuri, în care marea sală a ospeților, mobilată cu mese surîzătoare, și galeriile sale ce-i dădeau un aerian ocol, scăldate de muzică, păreau să conțină întreaga Veneție într-un neîncetat du-te-vino de-a lungul scărilor răsunînd de rîsete..."

În ziua de azi, zidurile despodobite de frumoasele lor stofe, plafoanele posomorîte, tăceau și plîngeau. S-au dus covoarele turcești, candelabrele tivite cu flori, statuile, tablourile, nici urmă de veselie sau de bani, acest mare vehicol al veseliei ! Veneția, acea Londră a evului mediu, se prăbușea lespede cu lespede, om cu om. Sinistra verzeală, pe care o întreține și dezmiardă marea la poalele palatului, părea atunci în ochii prințului o neagră tină, ce firea acolo prinde în semn de moarte. În fine, un mare poet englez venise să se-abată asupra Veneției asemeni unui corb pe-un cadavru, spre a-i croncăni în poezie lirică, în astă întîi și ultimă vorbire a societăților, stanțele unui *De profundis !* Poezie englezească zvîrlită pe fruntea unui oraș care zămislise poezia italiană !... Sărmană Veneție [8] !...

Intuind la iuțeală simțămintele prietenilor săi, înțelesese mîndra tristețe a Italiei asuprite. Relatînd o reprezentare, la Fenice, a operei *Moise* de Rosini, arăta cît de armonios se îmbină tema ebreilor înrobiți, năzuind să scape de sclavie, cu suferințele ascunse ale auditorilor. „O artă care poate zugrăvi în două fraze tot ce-nseamnă patria, nu-i oare mai

[7] *Ibidem*, p. 312.
[8] *Ibidem*, pp. 320—321.

învecinată cerului decît celelalte [9] ?" Cînd primele acorduri ale harpei anunță rugăciunea ebreilor eliberați, ducesa își sprijină cotul pe rezemătoarea de catifea și își prinde capul cu mîna stîngă. Întreaga sală bisează rugăciunea, aplaudînd din răsputeri.

— Parcă aș fi asistat la eliberarea Italiei, gîndea un milanez.

— Muzica aceasta înalță capetele plecate și dă nădejde celor mai amorțite inimi, exclama un cetățean din Romagna...

— Cîntați, spuse ducesa auzind ultima strofă executată la fel cum era ascultată, cu un entuziasm sumbru ; cîntați, sînteți liberi [10]...

E de admirat faptul că, în plină descumpănire, urmărit de portărei și de editori, Balzac a găsit în sine puterea de a folosi în chip atît de reușit impresiile sale din Italia. Muzica îi plăcuse din totdeauna ; în Italia înțelesese felul cum vorbește ea sufletului, evocînd amintirea unor emoții nedeslușite, poate neresimțite vreodată.

Către doamna Hanska : M-am dus ieri să ascult *Simfonia în do minor* de Beethoven. Beethoven e singurul om care mă face să știu ce-i invidia. Aș fi dorit să fiu mai curînd Beethoven decît Rossini sau Mozart. În omul ăsta se află o putere divină... Nu, mintea scriitorului nu îngăduie asemenea desfătări, întrucît ceea ce zugrăvim noi e mărginit, determinat, iar ceea ce-ți aruncă Beethoven e nemărginit [11] !...

Pe lîngă nuvelele italiene, scrisese într-o lună (și nu în patru zile, cum nădăjduise) *La Femme supérieure (Les Employés) [Slujbașii]*, reprezentînd șaptezeci și cinci de coloane din *La Presse :*

De-a lungul celor treizeci de nopți ale acestei blestemate luni nu cred să fi dormit mai mult de șaizeci și ceva de ore. N-am fost în stare să mă bărbieresc, încît eu, care sînt dușmanul oricărei afectări, port o bărbuță de țap asemănătoare celor din grupul *Jeune-France*. După ce voi încheia această scrisoare, am să fac

[9] *Ibidem*, p. 364.
[10] *Ibidem*, pp. 374—376.
[11] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, p. 443.

prima mea baie, nu fără spaimă, deoarece mi-e teamă să destind fibrele încordate în ultimul hal, şi va trebui s-o iau de la capăt pentru *César Birotteau*, care devine ridicol tot amînîndu-l. De altfel, se împlinesc zece luni de cînd am primit banii de la *Le Figaro* [12]...

Iniţial, *La Femme supérieure* trebuia să fie întrucîtva romanul Laurei Surville, acela al femeii amabile şi ambiţioase, care încearcă să împingă un soţ mai modest spre culmi greu de atins. Célestine Rabourdin s-a măritat cu un funcţionar, şef de birou la ministerul de finanţe, a cărui viaţă prezintă unele aspecte misterioase. Asemenea lui Surville, nu şi-a cunoscut vreodată tatăl, bărbat nevăzut şi puternic, care, după ce l-a ajutat pe Rabourdin la începutul carierei sale, a încetat să se mai manifeste, probabil pentru că a decedat. Célestine, cinstită şi atrăgătoare, întîmpină greutăţi în a-şi potrivi cheltuielile cu bugetul. Dimineaţa, în capot, cu nişte papuci vechi în picioare, cu părul alandala pieptănat, îşi aranjează singură lămpile de gătit şi supraveghează cratiţele cu mîncare (gospodina aceasta era desigur Laure, surprinsă în tainele dimineţii). Dar neobrăzatul Clément des Lupeaulx, secretar general al ministerului, forţează uşa Célestinei şi o socoteşte atrăgătoare în acest neglijeu. Zărită printr-o deschizătură a camizolului, carnaţia pare mai ispititoare. Des Lupeaulx, de care depinde cariera lui Rabourdin, devine îndrăzneţ.

Célestine Rabourdin ar dori totodată să-şi apere cinstea şi să obţină avansarea soţului. Din păcate, acesta e înzestrat cu un soi de geniu administrativ. Nimic mai periculos pentru un funcţionar. Balzac cunoştea temeinic lumea slujbaşilor ; i-o descriseseră Émile de Girardin, Laurent-Jan, Henri Monnier. Aduse în scenă un minister şi alcătui din el o strălucită comedie. Rabourdin e slab conturat şi lipsit de strălucire, dar personajele secundare : Bixiou, Dutocq, Poiret, alte zece aidoma lor, sînt schiţate de o mînă de maestru, la slujbă ca şi în viaţa particulară.

Balzac nu e în stare să abordeze o temă fără a o aprofunda. Ceea ce urma să fie o dramă conjugală deveni un vast studiu istoric. Sub Napoleon, voinţa împăratului întîrziase atot-

[12] *Ibidem*, p. 407.

puternicia birocrației, „această pcrdea greoaie așezată între binele ce trebuie făcut și omul care poate să-l pună la cale [13]". Sub o guvernare constituțională, ministrul fiind lipsit de stabilitate și ocupat cu apărarea existenței sale în fața Camerelor, Birourile domnesc și creează o forță de inerție numită raport, care întîrzie înfăptuirea eficientă. „Cele mai frumoase lucruri din Franța s-au înfăptuit cînd nu existau rapoarte și cînd hotărîrile erau spontane [14]..." Alcătuită în exclusivitate din firi mărginite, birocrația constituia o piedică pentru prosperitatea țării, păstra șapte ani în dosarele ei un proiect de canal (aci se întrezărește o frîntură din chipul lui Surville), eterniza abuzurile și se eterniza ea însăși.

Asemenea reflecții l-au dus pe Rabourdin — și pe Balzac — la o remaniere a personalului. A reduce la trei numărul ministerelor, a folosi oameni puțini, a dubla sau tripla lefurile, iată mijloacele. Impozitul va fi personal și locativ. Balzac și Rabourdin suprimă impozitele ir.directe. „Averile particulare se exprimă foarte bine în Franța prin locuință, prin numărul servitorilor, prin caii și trăsurile de lux care pot fi supuse fiscalității." Impozitele vor fi apăsătoare. Ei și ? „Bugetul nu e o casă de bani, ci o stropitoare : cu cît strînge și împrăștie mai multă apă, cu atît țara prosperă [15]..." Trebuie remarcat că aceste idei atît de noi le contrazic pe cele ale partidului legitimist. Autorul, asemenea personajului său, vîslca împotriva curentului. Dar prin statornicia ei în vremuri de restriște, frumoasa Célestine avea să-l consoleze pe Xavier Rabourdin de-o inevitabilă dizgrație. Cine îl va consola pe Balzac ?

În timp ce lucra la planurile lui Rabourdin, gărzile comerciale, care aveau sarcina să-i întemnițeze pe datornici, găsiseră mijlocul de-a străbate pînă la el, acasă la soții Guidoboni-Visconti. Aceștia porunciseră servitorilor să răspundă că Balzac nu locuiește acolo. Intervenire trădarea și viclenia. O „geloasă Ariane" vîndu taina romancierului. Un guard comercial, deghizat în slujbaș de la mesagerii, afirmă că nu ve-

---

[13] BALZAC : *Les Employés*, „Pléiade", vol. VI, p. 873. (Vezi în rom. BALZAC : *Slujbașii*, în *Opere*, vol. V, trad. Pericle Martinescu, ESPLA, 1959, p. 19.)

[14] *Ibidem*, p. 873 (p. 20).

[15] *Ibidem*, pp. 879—880 (pp. 27—28).

nise să ceară bani domnului de Balzac, ci să-i aducă un colet și 6.000 de franci. Chiar mai puțin ar fi fost de-ajuns spre a scoate lupul din bîrlog. Balzac sosi în grabă. Falsul mesager îl apucă de halat și spuse : „Domnule Balzac, vă arestez în numele legii, afară de cazul că-mi plătiți pe loc 1.380 de franci, plus noile cheltuieli". Casa era încercuită. Trebuia să se execute sau să fie închis. Sarah Guidoboni-Visconti plăti, deși ea însăși era tare strîmtorată.

Toate aceste lupte și emoții îl copleșeau pe Balzac, dar era mîndru de treaba făcută. *Gambara, Massimilla Doni, La Femme supérieure...* „Nădăjduiesc că tăietorul de lemne lucrează de zor ; nădăjduiesc că salahorul muncește din răsputeri [16]." Și totuși, de cînd îndrăznea să-și părăsească ascunzătoarea, se mai găseau parizieni care să-i spună : „Ei bine ! Nu mai publici nimic ?" Pe bulevard se întîlni cu James de Rothschild, care îl întrebă : „La ce lucrezi ?", în vreme ce *La Femme supérieure* abia inundase, vreme de paisprezece zile, *La Presse* ! O, cum se mai epuiza să ridice fără încetare această stîncă a lui Sisif ! Scrisorile sale către doamna Hanska nu mai cuprindeau altceva decît pritocirea nesfîrșitelor sale reproșuri : „Mai trebuie oare să-ți explic pentru a cincea sau a șasea oară mecanismul mizeriei mele [17] ?..." Și își reîncepea litaniile : familia lui, refuzînd, în 1828, să-l mai întrețină ; mai tîrziu, zgîrcenia lui Latouche, falimentul lui Werdet ; cămătarii cu dobînzi de 20% ; incendiul din *rue du Pot-de-Fer ;* îngrozitoarele necazuri cu *La Chronique de Paris !* Éveline îi reproșa banii zvîrliți pe lux ? dar pentru un om al cărui timp valorează cinzeci de franci ora, trăsura înseamnă o economie, și de altfel un scriitor care n-ar părea bogat, ar fi jecmănit de editori.

Dacă nu admiri un om care, purtînd povara unei asemenea datorii, scriind cu o mînă, luptîndu-se cu alta, necomițînd vreodată o lașitate, nelăsîndu-se doborît nici de cămătari, nici de gazetari, fără a se milogi de nimeni, nici de creditor, nici de prietenul său, n-a avut clipe de șovăială, în țara cea mai bănuitoare, cea mai egoistă, cea mai zgîrcită din lume, și unde totul se bazează doar pe reputație, care a fost și mai e încă urmărit de calomnie, spunîndu-se

[16] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, p. 412.
[17] *Ibidem*, p. 414.

că s-ar afla la Sainte-Pélagie [18], cînd de fapt se afla lîngă tine, la Viena, înseamnă că nu cunoşti cîtuşi de puţin lumea asta [19] !...

Ce-i drept, Ève Hanska nu cunoştea cîtuşi de puţin lumea pariziană şi Balzac regreta în taină că n-o mai are pe nepreţuita sa sfetnică, marea Laure de Berny, care încurajase tînărul, făurise scriitorul, îi formase gustul... Ea nu ezitase niciodată să scrie, pe marginea vreunui manuscris : *slab... frază de refăcut...* Ar fi dorit ca doamna Hanska să preia ştafeta...

Cara carina, bagă-ţi în căpşorul acela frumos, a cărui frunte străluceşte de-o inteligenţă atît de sublimă, că am o încredere oarbă în părerile tale literare ; că în această privinţă te-am numit moştenitoarea îngerului pe care l-am pierdut ; că ceea ce îmi scrii devine de îndată obiectul unor lungi meditaţii şi că aştept astfel de la tine, *scrisoare după scrisoare,* o critică privind *La Vieille Fille,* aşa cum ştia s-o facă fosta mea conştiinţă îndrăgită, şi al cărei glas continuă să-mi răsune în urechi ; cu alte cuvinte, că vei reciti lucrarea şi îmi vei nota, pagină cu pagină, cu indicaţiile cele mai exacte, imaginile, ideile care te vor şoca, spunîndu-mi dacă e cazul să şterg şi să scriu din nou, sau să modific. Să nu ai milă, nici îngăduinţă. Dă-i drumul cu îndrăzneală [20]...

Doamna Hanska nu era nici proastă, nici lipsită de cultură, dar, ca să devină o conştiinţă literară, îi lipseau generoasa admiraţie şi afectuoasa sinceritate a Laurei de Berny. În ciuda amintirilor amoroase, în corespondenţa lui Balzac cu Străina şi în toate relaţiile lor existau nepotriviri. Ea reproşa, predica, discuta ; el suspina că se aflau despărţiţi de tot atîtea idei cît şi distanţe.

Şi îşi reîncepea litaniile. Prin torentul de indicative prezent, acestea aminteau uneori de monologul din *Nunta lui Figaro* : „În 1827, dînd o mînă de ajutor unui muncitor tipograf, mă trezesc, în 1829, împovărat cu datorii în valoare de o sută cincizeci de mii de franci şi zvîrlit într-un pod,

[18] Veche închisoare din Paris pentru deţinuţi politici, copii delincvenţi şi datornici (n.t.).
[19] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère,* vol. I, p. 416.
[20] *Ibidem,* p. 391.

lipsit de pîine... Între timp mă transform într-un Don Quijote al celor neajutorați ; nădăjduiesc să-l încurajez pe Sandeau și cheltuiesc pentru el patru sau cinci mii de franci, care ar fi salvat niște oameni de alt soi [21] !... — Am treizeci și opt de ani ; sînt dator vîndut... Părul îmi încărunțește tot mai mult... Oh ! Éveline, Éveline, cîte griji îmi pricinuiești !"

Prin vara anului 1837, Balzac se învîrtește pe loc, ca o fiară rănită. Admirabilul creier refuză să funcționeze. Un plămîn prezintă la auscultație tot felul de raluri. Bunul doctor Nacquart, neobosit cîine de pază, se îngrijorează și-l trimite la Saché, poruncindu-i să nu lucreze, să se distreze și să se plimbe. Ce rețetă înțeleaptă ! Să nu lucreze ? Cînd are de isprăvit *César Birotteau,* de scris *La Maison Nucingen [Banca Nucingen] !*

Să se distreze, să se plimbe ? Cînd tușește „atît de bătrînește" ! Sînt clipe în care energia îl părăsește.

Am ajuns la un punct unde nu mai regret viața ; speranțele sînt prea îndepărtate, și tihna prea laborioasă. Dacă n-ar trebui să depun decît o activitate moderată, m-aș supune fără să crîcnesc acestei soarte ; dar sînt prea mîhnit și am prea mulți dușmani ! A treia serie din *Études philosophiques* a fost pusă în vînzare ; nici un ziar n-a pomenit nimic [22]...

Mai ales Parisul îl înspăimîntă. Parisul înseamnă creditorii. Înseamnă odioasa gardă națională, care l-a regăsit și îi scrie cu o perfidie zeflemitoare : *Domnului de Balzac, zis Doamna văduvă Durand, literat, vînător din legiunea întîi...* Dar Parisul e totodată un neasemuit spectacol, bulevardele așternute cu asfalt, luminate de candelabre din fier bronzat, cu gaz ! Nu, n-ar fi în stare să se lipsească de această regină a orașelor, de acest etern și schimbător bîlci ; atît doar că se va sustrage cerințelor draconice ale gărzii naționale, rămînînd la trei leghe distanță de teribila regină.

La întoarcerea de la Saché, visul lui capătă o formă precisă. Va cumpăra o casă, o colibă îndeajuns de apropiată de Paris ca să se poată repezi seara într-o oră pînă la *Théatre*

[21] *Ibidem,* p. 404.
[22] *Ibidem,* pp. 419—420.

des Italiens, cînd va simți nevoie de muzică ; îndeajuns de depărtată de Paris ca să fie la adăpost de guarzii comerciali și de sergenții-majori burghezi. Dar cum își va plăti casa, acest om plin de datorii ? Cînd Balzac dorește ceva cu pasiune, nu stă să socotească. Tratează viața ca pe-o plăsmuire și îi imaginează episodeale. În primul rînd, e pe cale să încheie o afacere prodigioasă ; i se vor edita operele complete, cu viniete și un premiu pentru cei ce vor subscrie ; această ediție va fi alcătuită după principiul „tontinei" Lafarge, atît de dragă lui Bernard-François. Cine-ar șovăi să subscrie, cînd supraviețuitorii urmează să primească, în același timp, o rentă de treizeci de mii de franci și *Operele complete* ale lui Balzac ? După asta, i se vor pune în scenă două comedii, sau patru, sau cinci, și oricine știe cîți bani se cîștigă cu teatrul. Și apoi s-ar putea ca domnul Hanski să moară, și în acest caz se însoară cu văduva, devine castelan la Wierzchownia și se scaldă în aur. În sfîrșit, în Sardinia se află acei munți de zgură romană, care nu-l așteaptă decît pe el pentru ca argintul să curgă șiroaie. Dispunînd de atîtea mijloace spre a-și atinge țelul, *trebuie* să-și cumpere casa.

Dar care casă ? Pe drumul spre Versailles, într-un ocean de verdeață, cunoștea un sat încîntător : Ville-d'Avray. Olympe Pélissier îl primise adesea aci. Ar fi aproape de Versailles, deci de soții Guidoboni-Visconti, și la o oră și jumătate, cu diligența, de *Théatre des Italiens.* Începu prin a închiria aci un apartament (pe numele lui Surville, desigur), iar apoi, în septembrie 1837, găsi, în locul numit Jardy, un teren și o cocioabă aparținînd unui țesător pe nume Varlet. Prețul : 4.500 de franci plus cheltuielile. În ziua următoare cumpără terenul învecinat. Prețul : 6.850 de franci. În cele din urmă, în 1839, sfîrși prin a stăpîni patruzeci de ari. Valoare : 18.000 de franci. „Numele bietei mele sihăstrii e *Les Jardies,* cel al peticului de pămînt pe care mă las asemenea viermelui pe frunza-i de lăptucă..." Plănuia să păstreze casa țesătorului pentru prietenii săi Guidoboni-Visconti (care finanțaseră achiziția) și să-l pună pe Surville, inginer, deci arhitect, să-i construiască o căsuță. Astfel, va fi la Paris fără a locui în el. Nu va avea de plătit nici accize, nici impozite excesive ; se va afla la adăpost de indiscrețiile micilor

gazete. Casa nu-l va costa nici 12.000 de franci ; cu terenul şi amenajările interioare, 40.000. Asta nu reprezenta decît o chirie mică. Ce-i drept, nu avea cei 40.000 de franci. Dar, cu un avans de 1.500 de franci, antreprenorul consimți să înceapă lucrările. Nu-i mai rămînea decît să termine *César Birotteau* și să scrie *La Maison Nucingen*. Sisif își suflecă mînecile și înșfăcă stînca.

XXV

GOANA DUPĂ COMOARĂ

> Balzac n-a fost altceva decît acea dorinţă mereu renăscîndă din dorinţă, acel elan spre viitor care e resimţit deopotrivă ca biruitor al tuturor piedicilor şi mereu silit să se măsoare cu ele — o viaţă neîncetat *în stare de proiect.*
>
> GAËTAN PICON

BALZAC îi vorbise Zulmei Carraud despre *César Birotteau* încă din 1833, iar doamnei Hanska din 1834: „Lucrez la o operă capitală, *César Birotteau,* fratele celui pe care-l cunoşti, victimă, asemenea fratelui său, dar victimă a civilizaţiei pariziene, pe cînd fratele său *[Le Curé de Tours]* e victima unui singur om... îngerul călcat în picioare, omul de treabă neştiut. Ah! e un tablou măreţ[1]!" În vremea aceea socotea să dea acest roman lui Werdet pentru *Études philosophiques.* Apoi a scris alte cărţi, a călătorit, Werdet a dat faliment şi *Birotteau* rămase să aştepte. În schimbul a 63.000 de franci, Werdet cedase unui consorţiu de librari exploatarea viitoarelor opere ale lui Balzac. Consorţiul consimţise să-i acorde lui Balzac un avans de 50.000 de franci, plus 1.500 de franci pe lună. Scriitorul nu urma să primească drepturi de autor, ci jumătate din beneficii. În 1836 *Le Figaro,* care trecuse sub o nouă conducere, cumpără *Birotteau* de la consorţiu spre a-l oferi în chip de premiu abonaţilor săi: *„Înştiinţare:* Un abonament pe trei

[1] BALZAC: *Lettres à l'Étrangère,* vol. I, p. 149.

luni (20 de franci) la *Le Figaro* dă dreptul de-a primi gratuit, ca premiu, *l'Histoire de la grandeur et de la décadence de César Birotteau,* parfumeur, chevalier de la Légion d'honneur, adjoint au maire du deuxième arrondissement de la Ville de Paris, nouvelle «Scènes de la Vie parisienne» par M. de Balzac. 2 volumes in-8°, entièrement inédits[2] *[Istoria măririi şi decăderii lui César Birotteau,* negustor de parfumuri, cavaler al Legiunii de onoare, ajutor de primar în al doilea arondisment al Parisului, nouă «Scenă a vieţii pariziene» de domnul de Balzac. 2 volume in-8°, întru totul inedite]".

Balzac către doamna Hanska, 14 noiembrie 1837: Se oferă douăzeci de mii de franci pe *César Birotteau,* dacă va fi gata la 10 decembrie ; mai am de scris un volum şi jumătate, şi mizeria m-a îndemnat să făgăduiesc. Va trebui să lucrez douăzeci şi cinci de nopţi şi douăzeci şi cinci de zile[3]...

În momentul acela Balzac avea deja corecturile la *Birotteau,* dar cartea proliferă în toate direcţiile. Din cauza mizeriei o făgăduise ; fericirea de a crea îl îndemna s-o dezvolte. *Birotteau* era un studiu asupra comerţului parizian, la început familial, cum îl cunoscuseră alde Sallambier şi Dablin, negustorul de fierărie, apoi ceea ce devine pe vremea cînd centrul său de greutate „se depărtează de *rue Saint-Denis* ca să înainteze prudent spre foburgul Saint-Honoré ; în care comerciantul de vază nu mai e un *negustor,* nefiind însă deocamdată un *negociant...* în care vitrinele sînt dominate de firme, purtînd şiroaie de banderole ; în care vînzătorii iau masa într-o odăiţă din fundul prăvăliei şi dorm la mansardă ; în care primul vînzător, după un stagiu de zece ani, se însoară cu fiica patronului, fază hibridă a vieţii economice franceze în cursul căreia comerţul îşi mai păstrează deprinderile patriarhale, în timp ce pe străzi îşi fac

[2] Citat în nota despre *César Birotteau,* în *Œuvres complètes,* vol. X, p. 5. (Club de l'Honnête Homme.)

[3] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère,* vol. I, pp. 448—449.

apariția monștrii și minunățiile care vestesc prosperitatea capitalistă, Doamnele albe [4], băncile, societățile pe acțiuni [5]..."

César Birotteau, țăran sosit la Paris, a reușit ca meseriaș în domeniul parfumurilor. Se va ruina părăsind meșteșugăria spre a se deda marelui viciu al veacului : speculația. Schimbarea se va petrece și în privința moravurilor. Birotteau și soția sa, Ragon, Pillerault, prietenii lor, Anselme Popinot, vînzătorul lor, erau, în ochii lui Balzac, *virtuoși*. Virtute întru totul relativă. César știe că al său *Ulei cefalic* n-are nici o acțiune asupra părului. Pentru a-l lansa, profită de ignoranța clienților, de tăcerea savanților, de neghiobia bătrînilor [6]. Ulterior emite polițe fictive, de complezență, ceea ce constituie, cum spune judecătorul Popinot, „un început de potlogărie". Balzac i-o iartă. Afacerile sînt afaceri. Dar în ochii eroului, ca și în ai autorului, falimentul e o rușine insuportabilă. Soții Balzac s-au ruinat pentru e evita ruina fiului lor. César Birotteau, om de onoare burghez, va fi „ucis de ideea de onestitate ca de-un glonț de pistol [7]". Așadar, acest roman e un *studiu de moravuri*, zugrăvirea unui mediu pe care Balzac îl cunoaște de minune, întrucît provine din el, zugrăvirea unei lumi „în care niște fire invizibile leagă firma *Regina Trandafirilor* cu aceea a Casei *«La Motanul cu mingea»*", și un *studiu filozofic* prin antiteza dintre prăvălioară și bancă, dintre „puritatea" arhaică și corupția modernă, și îndeosebi prin forța ideii fixe care provoacă moartea prin excesul însuși al bucuriei.

Faptul de-a fi nătîng, asemenea fratelui său, vicarul din Tours, constituie cea mai gravă greșeală a lui César ; se încrede cu naivitate în Nucingen, în Claparon, în du Tillet, la fel ca abatele François în perfidul Troubert. Nu știe să prevadă ruina spre care îl duce vanitatea sa, dar se reabilitează cu măreție renunțînd la tot activul său, în loc să pro-

---

[4] O legendă de origine germană pretinde că o doamnă îmbrăcată în alb apare la miezul nopții, vestind moartea capului de familie sau a unui personaj de vază (n.t.).

[5] MAURICE BARDÈCHE : Notă despre *César Birotteau*, în *Œuvres complètes*, vol X, p. 17. (Club de l'Honnête Homme.)

[6] Vezi ANDRÉ WURMSER : *La Comédie inhumaine*, p. 119. (Paris, Gallimard, 1964.)

[7] MAURICE BARDÈCHE : Notă despre *César Birotteau*, în *Œuvres complètes*, vol. X, p. 22. (Club de l'Honnête Homme.)

fite de faliment, cum ar fi făcut Grandet sau Nucingen. Se mai află aci, spune Alain, „un Cato cel Bătrîn al negoțului de fierărie", Pillerault, căruia tăicuțul Dablin i-a slujit ca model. „Nici o avere n-a fost vreodată mai demn cîștigată, nici mai îndreptățită, nici mai demnă de respect ca a sa [8]." Așa a fost Dablin, „negustor de fierărie cu inimă de aur" și prieten de credință.

Deci, de o parte, un Cato al negoțului de fierărie și moravurile străvechi ; de cealaltă, bancherii afaceriști, scontatorii, cămătarii. Era o carte plină de măiestrie, datorită desăvîrșitei cunoașteri a subiectului (Balzac a putut folosi propriile-i spaime de datornic încolțit, experiența sa, a scadențelor neonorate și a falimentului care se apropie în goană) ; datorită totodată dezvoltării tablourilor istorice și vigorii construcției. Lentei ascensiuni a lui César i se opunea, simetric, decăderea sa progresivă. Mărire și decădere. Prima parte se încheie cu balul dat de soții Birotteau spre a serba decorarea lui César cu Legiunea de onoare, și care a avut fără îndoială, drept îndepărtat model, un bal oferit de Dablin cu prilejul măritișului domnișoarei Pépin-Lehalleur. *Balzac către Străină :* „Astă-seară trebuie să mă duc la bal ; la bal, eu ! Dar trebuie, iubito ; are loc la singurul prieten care m-a ajutat cu delicatețe [9]."

Spre a exprima fericirea lui César, Balzac recurge la Beethoven și la triumfătorul final al *Simfoniei în do minor*, pe care o transpune în imagini vizuale. La sfîrșitul celei de-a doua părți, César, reabilitat grație probității sale și fidelității prietenilor săi, aude parcă răsunîndu-i deodată în cap și în inimă acea mișcare eroică : „Această muzică splendidă radie, scînteie în toate chipurile, iar trîmbițele sale răsunară în meningele creierului său obosit, pentru care se pregătea marele final [10]..." Nicicînd nu produsese literatura franceză o atît de frumoasă epopee burgheză, meschină,

[8] BALZAC : *César Birotteau*, „Pléiade", vol. V, p. 403. (Vezi în rom. BALZAC : *César Birotteau*, în *Opere*, vol. V, trad. Theodosia Ioachimescu, ESPLA, 1959, p. 380.)

[9] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, p. 134.

[10] BALZAC : *César Birotteau*, „Pléiade", vol. V, p. 590. (Vezi în rom. BALZAC : *César Birotteau*, în *Opere*, vol. V, trad. Theodosia Ioachimescu, ESPLA, 1959, p. 600.)

exactă și măreață. Cu toate acestea, autorul avea uneori îndoieli asupra operei : „Nu-mi dau seama ce este *César Birotteau*. Mi-o vei spune mai înainte de a reuși să mă transform în public spre a-l citi. Mă dezgustă la culme, și singurul lucru de care mă simt în stare e să-l blestem pentru ostenelile pe care mi le-a pricinuit [11]."

Față-n față cu *Birotteau*, zugrăvește celălalt aspect al dipticului : *La Maison Nucingen*, sau arta de-a te îmbogăți situîndu-te mai presus de legi ; în fața oii martire, reprezentată de César, se află linxul care încetează dinadins plățile spre a-și speria debitorii și a le răscumpăra polițele la prețuri scăzute, bancherul care își domină epoca, dar nu prin muncă, ci prin idee. Nucingen disprețuiește forfota Bursei, așa cum marinarul disprețuiește furtuna. El știe că valorile urcă și scad, asemenea mareelor. Fluxul și refluxul îl poartă. În jurul său, cei ambițioși au înțeles jocul : Rastignac, du Tillet se îmbogățesc ; victimele : Beaudenord, Ragon se ruinează luîndu-se după ideile celor mulți, mereu neghioabe. Întreaga istorioară e povestită în separeul unui restaurant de patru *condottieri* [12] cinici ai presei și ai finanței : Andoche Finot, Émile Blondet, Jean-Jacques Bixiou și Couture, bancher debutant, dar de pe-acum inițiat. Acești martori zeflemitori constată că, acolo unde Birotteau moare de emoție, un Nucingen devine *pair* al Franței și mare ofițer al Legiunii de onoare. Blondet încheie cu o frază din Montesquieu : „Legile sînt o pînză de păianjen prin care mușchii mari trec și în care cele mici se prind [13]". Cît despre Balzac, în aceste două cărți profetice poate fi regăsit peste tot : a fost Birotteau ; l-a înțeles pe Nucingen ; ar dori să fie Rastignac și însuflețește cu verva sa totodată pe Bixiou și Blondet. Nu e oare, el însuși, „din acei corbi de mare, ieșiți din spume ce încununează valurile" generației sale [14] ? Dar

[11] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, p. 457.

[12] Denumire dată în Italia evului mediu căpeteniilor de mercenari (n.t.).

[13] BALZAC : *La Maison Nucingen*, „Pléiade", vol. V, p. 652. (Vezi în rom. BALZAC : *Banca Nucingen*, în *Opere*, vol. V, trad. Emma Beniuc, ESPLA, 1959, p. 689.)

[14] *Ibidem*, p. 592 (p. 606).

datoriile personale îl copleşesc ; se teme că va sfîrşi ca Birotteau ; se linişteşte creîndu-l pe Nucingen.

Anul 1837 a fost foarte dur. Uriaşele corecturi făcute la *Birotteau*, care trebuia predat la dată fixă, l-au constrîns să lucreze zi şi noapte, cu picioarele învelite în cataplasme cu muştar spre a combate congestia creierului. Părul i-a albit şi mai tare ; se simte epuizat. La 1 ianuarie îi scrie Zulmei Carraud : „Bun venit anului 1838, indiferent ce ne-ar aduce ! De-o fi avînd ceva necazuri în cutele mantiei sale, ce-are a face ? Există un leac pentru toate ; acest leac e moartea, şi nu mă tem de ea [15]." Cînd îl copleşesc asemenea gînduri îşi caută un refugiu la Frapesle. Nădăjduieşte să lucreze acolo, să continue *Illusions perdues*, dar oboseala îi creează o invincibilă silă de a scrie. Nedreptatea criticii îl scîrbeşte. În zadar se adună capodoperele ; ea refuză să-l aşeze pe acelaşi plan cu Chateaubriand, Lamartine sau Victor Hugo. E pus alături de Eugène Sue, a cărui strălucire de falsă nestemată urcă la orizontul literar.

Şi de ce s-ar omorî cu această meserie ingrată, cînd are la îndemînă o avere uriaşă : minele de argint din Sardinia ? E de-ajuns să cumpere concesiunea ; va dobîndi libertatea ; va fi bogat. Dar nu îndrăzneşte să vorbească de asta celor din tagma finanţelor ; un du Tillet oarecare i-ar fura ideea. Îi încredinţă taina bunului maior Carraud, politehnician cinstit şi savant, căruia proiectul nu-i păru absurd, dar care nu se hotărî să participe la munca de prospectare, nici să finanţeze operaţia. Era un om de inacţiune, unul din acele „imense spirite matematice" care judecă viaţa aşa cum e şi, „nevăzînd în ea vreun scop logic, aşteaptă moartea spre a fi împăcaţi cu vremea lor [16]". Ca să obţină banii de drum, Balzac trebui să recurgă la ultimii care-i mai erau credincioşi, doctorul Nacquart şi croitorul Buisson. „Mama a rămas fără un sfanţ, şi o biată verişoară de asemenea [17]."

Înainte de a pleca, întrucît la Frapesle era foarte aproape de Nohant, dori s-o revadă pe George Sand. Cîtva timp, Sandeau îi despărţise, dar Balzac ajunsese să împărtăşească, privitor la „micul Jules", sentimentele măreţei George. „E

[15] BALZAC : *Correspondance*, vol. III, p. 367.
[16] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, p. 467.
[17] BALZAC : *Correspondance*, vol. III, p. 389.

un neajutorat", spunea el. De altfel, colecționară de autografe, doamna Hanska dorea unul al romancierei. În februarie 1838, de la Frapesle, Balzac ceru îngăduința să facă „un pelerinaj la Nohant... N-aș vrea să mă întorc fără a fi văzut, fie leoaica din Berry, fie privighetoarea, în vizuina sau în cuibul său [18]." Nici George nu dorea să fie certată cu oamenii de geniu ; îl invită pe Balzac cu multă căldură. Sosi la 24 februarie.

Balzac către doamna Hanska : Am ajuns la castelul din Nohant în sîmbăta de cîșlegi, seara pe la șapte și jumătate, și am găsit-o pe camarada George Sand în halatul ei de casă, fumînd o țigară de foi, după cină, la gura sobei, într-o uriașă încăpere solitară. Purta niște papuci nostimi, galbeni, împodobiți cu franjuri, ciorapi cocheți și un pantalon roșu. Asta în ce privește moralul. Cît despre fizic, și-a dublat gușa ca un călugăr. N-are nici măcar un fir alb, în ciuda groaznicelor sale nenorociri ; tenul ei negricios e neschimbat ; frumoșii ei ochi sînt la fel de strălucitori ; pare tot atît de netoată cînd stă pe gînduri, deoarece, așa cum i-am spus, după ce-am studiat-o, întreaga fizionomie i se oglindește în ochi. Se află la Nohant de vreun an de zile, tare tristă, și lucrează enorm de mult. Duce cam aceeași viață ca mine. Se culcă la ora șase dimineața și se scoală la miezul zilei ; eu mă culc la orele șase ale după-amiezii și mă scol la miezul nopții. Dar, bineînțeles, m-am conformat obiceiurilor ei și preț de trei zile am sporovăit de la orele cinci ale după-amiezii, după cină, pînă la cinci dimineața, astfel că am aflat mai mult despre ea, și reciproc, în aceste trei conversații decît în cei patru ani precedenți, cînd venea la mine în perioada cît l-a iubit pe Jules Sandeau și cînd a fost în relații cu Musset. Ea mă vizita întrucît eu mă duceam pe la ea din an în paște.

A fost destul de folositoare această întrevedere, deoarece ne-am făcut confidențe reciproce despre Jules Sandeau. Eu, ultimul dintre cei care îi reproșau această părăsire, nu mai simt azi pentru ea decît o compătimire profundă, cum vei avea una profundă față de mine cînd vei afla cu cine am avut de-a face, ea în dragoste, eu în prietenie...

Toate prostiile pe care le-a făcut sînt titluri de glorie în ochii celor înzestrați cu un suflet frumos și măreț. A fost păcălită de doamna

[18] *Ibidem*, p. 374.

Dorval, de Bocage [19], de Lamennais [20] etc., etc. În virtutea aceluiași sentiment, păcălită de Liszt și de doamna d'Agoult [21] ; dar a aflat-o în privința acestui cuplu, ca și în privința doamnei Dorval, întrucît face parte din acele minți care sînt puternice în camera lor de lucru, lăsîndu-se ușor duse de nas pe tărîmul realităților [22]...

Acești doi mari „bărbați", experți în ale feminității, vorbiră toată noaptea despre căsătorie, amanți, condiția femeilor. Balzac crezu că a convertit-o pe George și că a convins-o de necesitatea socială a căsătoriei. Aduse de la Nohant un subiect de roman : *Les Galériens de l'Amour [Ocnașii dragostei]* (povestea lui Franz Liszt și a Mariei d'Agoult, pe care i-o relatase George și pe care i-o dăruise, nefiind în stare s-o scrie ea însăși) și un viciu : „Mi-a dat să fumez o *houka* [23] și niște latakié [24] ; a devenit pentru mine o nevoie. Această tranziție îmi va permite să mă las de cafea, să alternez excitantele care-mi sînt necesare spre a lucra [25]..." Cînd fuma *houka*, Balzac gîndea fără osteneală :

Cele mai frumoase speranțe vin și revin, nu în chip de iluzii, ele s-au întrupat și fac sărituri ca tot atîtea Taglioni [26], și cu cîtă grație ! Le cunoașteți, fumătorilor ! Acest spectacol înfrumusețează firea ; toate dificultățile vieții dispar ; viața e ușoară, inteligența clară, atmosfera cenușie a gîndirii devine albastră ; dar, efect ciudat, cortina acestei opere se lasă cînd se stinge *houka*-ua, țigara sau pipa [27]...

În realitate, nu avea nevoie de *houka* spre a-și transforma speranțele în certitudine. Afacerea cu minele de argint din

[19] *Marie Anne Le Page*, zisă și *Doamna Fiquet du Bocage* (1710—1802), literată franceză (n.t.).

[20] *Félicité Robert de Lamennais*, filozof francez (1782—1859) (n.t.).

[21] *Marie de Flavigny*, contesă d'Agoult (1805—1876). Sub pseudonimul Daniel Stern, a publicat lucrări istorice și filozofice. Din legătura ei cu Liszt a avut o fată, Cosima, care a devenit soția lui Richard Wagner (n.t.).

[22] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, pp. 462—464.

[23] Soi de narghilea, originară din India (n.t.).

[24] Varietate de tutun oriental, de culoare negricioasă (n.t.).

[25] BALZAC : *Ibidem*, p. 464.

[26] Dansatoare celebră (1804—1884).

[27] BALZAC : *Pathologie de la Vie sociale. — Traité des excitants modernes*, în *Œuvres complètes*, vol. XXVII, p. 647. (Club de l'Honnête Homme.)

Sardinia îl arată o dată mai mult pe Balzac încleştat cu realitatea. Fenomen straniu, acest bărbat atît de inteligent, atît de deprins cu jocul afacerilor, şi care ştie să analizeze, cu precizia unui procuror, „loviturile" unui Nucingen, cînd e vorba să acţioneze, nu-şi ia nici cele mai elementare precauţii. Mintea cea mai pătrunzătoare a vremii e judicioasă cu făpturile fictive, niciodată cu el, „asemenea acelor mari avocaţi care-şi pledează prost propriile procese". Şi totuşi, în această aventură, cîte motive de-a fi bănuitor şi prudent!

Negociantul italian întîlnit la Genua, Giuseppe Pezzi, care a aruncat scînteia în creierul inflamabil al lui Balzac, promisese să trimită nişte probe de minereu. N-o făcuse. Ar putea însemna că-şi rezervă afacerea pentru el. Şi unde se află, exact, munţii de zgură? Balzac nu ştie. Cum va putea să aprecieze, el, un profan, valoarea lor şi aceea a minelor prăbuşite? N-a luat cu sine nici un instrument de măsurat; nu ştie cui să se adreseze spre a obţine permisul de exploatare; are prea puţine noţiuni de italiană ca să ia informaţii la faţa locului.

Nu, trăieşte un roman, pe care de altfel l-a şi scris, în 1836, pentru *La Chronique de Paris*, sub titlul *Facino Cane*. În această nuvelă povestitorul întîlneşte un bătrîn cîntăreţ din clarinet, care afirmă că ar fi ultimul descendent al unei familii de senatori veneţieni şi pretinde că ştie locul unde se găseşte comoara procuratorilor [28], conţinînd milioanele Republicii Serenissime [29]. Dar e orb, şi nu poate porni singur în căutarea comorii. Năucit de această destăinuire, mişcat de înfăţişarea acestui cap încărunţit, povestitorul, care-l socoteşte nebun pe bătrînul muzician, nu răspunde. Facino Cane luă clarinetul „şi începu să cînte cu melancolie o barcarolă veneţiană pe care o însufleţea vechiul său talent — talentul unui patrician înamorat. A fost ceva în genul acelor *Super flumina Babylonis* [30]...

«— Vom merge la Veneţia, îi spusei cînd se ridică.

---

[28] În republica veneţiană, titlul unora dintre principalii magistraţi (n.t.).

[29] Republica Veneţia (n.t.).

[30] *La rîul Vavilonului, acolo şezum şi plînsem* (Psalmul 136) (n.t.)

— Așadar mi-am găsit omul...» — strigă el îmbujorat de nădejde [31].“

Dar Facino Cane moare, după ce-a zăcut două luni, și povestitorul uită de comoara veneţiană. Romancierul Balzac îl consideră pe Facino Cane smintit ; omul Balzac își pierde capul, asemenea lui Facino Cane, la viziunea unor fluvii de argint. „Nu visează, spune Théophile Gautier, decît torente de aur, munți de diamante.“ Cere somnambulelor sale să caute comori îngropate. Pretinde că știe unde și-a ascuns prada Toussaint Louverture [32], după răscoala din San-Domingo. Descrie atît de bine împrejurările și locul încît îi fascinează pe Gautier și Sandeau. A rămas înțeles că vor cumpăra tîrnăcoape, vor închiria un bric și se vor îmbarca în taină. Pe scurt, un întreg roman. „Mai e nevoie să spun că n-am dezgropat niciodată comoara lui Toussaint Louverture... De-abia aveam, toți trei laolaltă, cu ce să cumpărăm tîrnăcoapele [33]...“

Povestitorul din *Facino Cane* nu pornește spre Veneţia ; Balzac pornește spre Sardinia, cu atît de puțini bani încît trebuie să se grăbească. La 20 martie îi scrie Zulmei din Marsilia : „Iată-mă în fine la doi pași de rezultat, și pot să-ți spun că nu mă cunoști, dacă socotești că nu mă pot lipsi de lux. Am călătorit cinci nopți și patru zile pe o imperială, bînd lapte de treizeci de centime pe zi, și-ți scriu dintr-un hotel din Marsilia unde camera costă patruzeci și cinci de centime, iar dejunul nouăzeci ! dar cînd va fi cazul, mă vei vedea, devin feroce [34].“ La Marsilia află că nu există nici un vas spre Sardinia ; va trebui să treacă prin Corsica. „În cîteva zile voi avea, spre nefericirea mea, o iluzie mai puțin, întrucît totdeauna încetezi de-a mai crede în clipa în care se apropie deznodămîntul. Plec mîine la Toulon, iar vineri voi fi la Ajaccio. De la Ajaccio voi căuta să ajung în Sardinia [35]“.

---

[31] BALZAC : *Facino Cane*, „Pléiade“, vol. VI, p. 78. (Vezi în rom. BALZAC : *Facino Cane*, în *Opere*, vol. IV, trad. Barbu Brezianu, ESPLA, 1958, p. 586.)

[32] Om politic și general haitian (1743—1803). Participant la o răscoală a negrilor din San-Domingo, a refuzat să indice, după înfrîngere, locul unde își îngropase comoara (n.t.).

[33] THÉOPHILE GAUTIER : *Balzac*, în *Portraits contemporains*, p. 74.

[34] BALZAC : *Correspondance*, vol. III, pp. 389—390.

[35] *Ibidem*, p. 389.

Mamei sale : „Mă aflu într-un hotel care te-nfioară ; în sfîrșit, te descurci îmbăindu-te de cîteva ori [36]..."

În Corsica trebuie să rămînă cinci zile în carantină, deoarece la Marsilia bîntuie holera. Se consolează mergînd să vadă casa lui Napoleon, „biată baracă", și citind, la biblioteca din Ajaccio, niște romane englezești, *Grandisson* și *Pamela*, „îngrozitor de plicticoase și de nătîngi". Dar îi plac regiunea, splendidă, și primitivismul locuitorilor ei : „Nu se află pe-aici nici sală de lectură, nici femei ușoare, nici teatre populare, nici societate, nici vreuna din stricăciunile care vestesc civilizația. Femeilor nu le plac străinii ; bărbații se plimbă cît e ziua de lungă fumînd. E-o lenevie de necrezut. Sînt opt mii de suflete, multă mizerie, o extraordinară ignoranță a problemelor actuale. Mă bucur de un *incognito* desăvîrșit..." Cu toate acestea, îl recunoscură un ofițer și un student : „Vai ! Cît e de sîcîitor ! Nu mai e chip să faci ceva rău sau bun fără publicitate [37] !" În sfîrșit, niște pescuitori de corali îl duseră în Sardinia, fără altă hrană în afara peștilor prinși pe drum.

Călătoria spre mine a fost îngrozitoare. Pe atunci, în Sardinia nu existau nici drumuri, nici trăsuri, nici hanuri. Balzac se văzu silit să meargă călare, ceea ce nu mai făcuse de patru ani. Păduri virgine ; uriași stejari verzi ; nimic de-ale gurii. Cînd sosi la Argentiera, află că o întreprindere din Marsilia, în înțelegere cu genovezul Pezzi, analizase zgura, confirmase speranțele balzaciene și obținuse de la autorități, prin decret regal, autorizația de a relua exploatarea. Ca în toate speculațiile sale, Balzac văzuse corect și dăduse greș cu înfăptuirea. Societatea minelor din Argentiera avea să aducă promotorilor ei cele douăsprezece sute de mii de franci la care năzuise Balzac. Dar, personal, Balzac se ostenise și își cheltuise banii în zadar. În vremea în care negociantul Pezzi asalta prefecturile, romancierul Balzac scria *César Birotteau*. Cele două vocații erau incompatibile ; cea de-a doua, mai frumoasă, ducea la eșec pe planul celei dintîi. *Către doamna Hanska :* „Nu mă certa prea tare cînd vei

[36] *Ibidem*, p. 388.
[37] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, p. 471.

răspunde acestei scrisori de călătorie, deoarece învinșii trebuie consolați. M-am gîndit adesea la tine de-a lungul acestei călătorii aventuroase, și mi-am închipuit că nu vei spune decît o singură dată : «*Ce naiba căuta pe galera aceea* [38]?»"

Se întoarse prin Genova și Milano, unde se putea bizui pe bancherul familiei Visconti. Această etapă milaneză a fost mai puțin plăcută decît prima ședere. Totuși, frățescul prinț Porcia îl scăpă de han, punîndu-i la dispoziție o cămăruță, unde reuși să lucreze în tihnă. Acestui prinț primitor și contesei Bolognini avea să le dedice mai tîrziu două dintre cele mai frumoase cărți ale sale : *Splendeurs et Misères des Courtisanes [Strălucirea și suferințele curtezanelor]* și *Une fille d'Ève [O fiică a Evei]*. „Vedeți, dacă francezii sînt socotiți ușuratici, uituci, eu sînt italian prin statornicie și ținere de minte [39]."

Splendeurs et Misères des Courtisanes va deveni cu încetul una din marile fresce ale lui Balzac, dar în 1838 nu i-a găsit încă titlul, nici nu i-a făurit planul. La Milano, oarecum din nostalgie după asfaltul parizian, a schițat un prim episod : *La Torpille [Torpila]* [40]. E povestea dragostei dintre Esther Gobseck (tînără femeie dintr-o casă de toleranță, de-o frumusețe îngerească, poreclită *torpila* din cauza influenței ei electrizante, năucitoare asupra bărbaților) și frumosul Lucien de Rubempré, cel din *Illusions perdues*. Într-una din zilele de învoire, îl întîlnește la Porte-Saint-Martin și, pe dată, prinde să-l iubească la nebunie. Reușește să-și recapete libertatea și trăiește cu el fericită, vreme de trei luni. Dar la un bal al Operei, deși mascată, e recunoscută de cîțiva tineri nemiloși, care o denunță. Simțindu-se pierdută, încearcă să se asfixieze ; e salvată de un preot care, înțelegînd profunzimea și umilința acestei iubiri, hotărăște s-o plaseze într-o pensiune condusă de călugărițe și să metamor-

---

[38] *Ibidem*, p. 475. *(Que diable allait-il faire dans cette galère ?* Balzac îl citează aici pe Molière, sensul expresiei fiind : „Cum de s-a băgat în treaba asta ?" — n.t.)

[39] BALZAC : Dedicația la *Une Fille d'Ève*, „Pléiade", vol. II, p. 60. (Vezi în rom. BALZAC : *O fiică a Evei*, trad. Lucia Demetrius, ELU, 1969, p. 5.)

[40] Referitor la scrierea romanului *La Torpille*, vezi ediția critică a lui JEAN POMMIER : *L'Invention et l'écriture dans la Torpille d'Honoré de Balzac*. (Genève, Librairie Droz, 1957.)

fozeze prostituata într-o tînără de treabă. Povestirea urma să apară în 1838, în *La Presse*, dar Girardin se temu de reacţiile abonaţilor, pe care-i speriase *La Vieille Fille*. Pensionara unei case de toleranţă ! Drace ! *La Torpille* apăru la Werdet, în acelaşi volum cu *La Femme supérieure* şi *La Maison Nucingen*. La Milano, la prinţul Porcia, Balzac redactă doar prima jumătate din *La Torpille*.

Gazdele sale îl lăsau, totuşi, să lucreze în deplină libertate. Milano, unde împăratul Austriei urma să fie încoronat rege al Lombardiei, de data aceasta se preocupă puţin de Balzac şi îl cuprinse dorul de ţară. Acel azur fără nori făcea să i se topească inima evocînd, prin contrast, cerul înceţoşat al Franţei. Se simţea lipsit de suflet, de viaţă, şi dorea să-şi regăsească „dragul infern", acel Paris ocărîtor şi ingrat. La 20 mai intrase în al patruzecilea an al vieţii. „Începe anul la capătul căruia voi face parte din marele şi numerosul regiment al sufletelor resemnate, deoarece mi-am jurat, în zilele de nefericire, de bătălie şi de credinţă care m-au făcut să am o tinereţe atît de mizerabilă, că voi înceta să mai port orice fel de luptă cînd voi fi împlinit vîrsta de patruzeci de ani [41]..." În momentul acestei fatale perioade de tranziţie, cvadrigenarul simţea mai mult ca oricînd nevoia să prindă rădăcini, să aibă o căsuţă a lui şi să locuiască în ea împreună cu „femeia visurilor sale".

Dar cine va fi de-aci înainte femeia visurilor sale ? Cele care-l ajutaseră în vremea tinereţii sale dispăreau una cîte una. Cînd revenise din Italia, în 1836, aflase de moartea Laurei de Berny ; cînd se întorsese în 1838, aflase de aceea a Laurei d'Abrantès. Biata „guvernantă a Parisului" avusese un sfîrşit din cele mai triste. După cîţiva ani de succese literare, cunoscuse amărăciunea eşecurilor. Balzac nu mai lucra pentru ea. Că avea să-l piardă ca amant, era de aşteptat ; ar fi dorit să-l păstreze ca prieten — şi corector. „Vechea mea prietenie nu e susceptibilă. Doamne ! vechile prietenii şi amorurile proaspete merg la suflet[42]." Ea închirie un apartament în *rue de La Rochefoucauld*, la parter, şi încercă să-şi refacă un salon literar. Veniră mulţi dintre prietenii

[41] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, pp. 475—476.
[42] BALZAC : *Correspondance*, vol. III, p. 382.

ei : Juliette Récamier, Broglie, Noailles, chiar şi Victor Hugo, credincios amintirilor Imperiului. Théophile Gautier o porecli „ducesa d'Abracadabrantès". La contele Jules de Castellane dirijă o trupă de actori mondeni, dar admise prea multe băbătii printre actriţe. Micile gazete vorbiră despre „societatea făpturilor scălîmbe" [43]. Jocurile bătrîneţii şi ale întîmplării [44] sînt triste.

Apoi începu mizeria. Librarul Ladvocat îi refuza manuscrisele sau acordarea vreunui ajutor. Trebui să se mute, mulţumindu-se cu un apartament micuţ. Într-o bună zi, creditorii îi vîndură mobilele la licitaţie, de faţă cu ducesa imobilizată la pat din cauza unei gălbenări. Internată într-o clinică, şi neavînd bani, se trezi mutată într-o mansardă. Muri aci, în vîrstă de cincizeci şi patru de ani. Hugo, Chateaubriand, Dumas, doamna Récamier urmară convoiul funebru. Prietenii decedatei ar fi dorit să-i ridice un monument, la cimitirul Père-Lachaise, dar Consiliul municipal refuză terenul cerut, iar ministrul de interne, marmora necesară. De ce ? Victor Hugo protestă în versuri frumoase cu legănări ritmice :

Car toi, la muse illustre, et moi, l'obscur apôtre,
Nous avons, dans ce monde, eu le même mandat,
Et c'est un nœud profond qui nous joint l'un à l'autre :
Toi, veuve d'un héros, et moi, fils d'un soldat !

Aussi, sans me lasser, dans cette Babylone,
Des drapeaux insultés baisant chaque lambeau,
J'ai dit pour l'Empereur : Rendez-lui sa colonne !
Et je dirai pour toi : Donnez-lui son tombeau [45] *!*

Căci tu, muză ilustră, şi eu, proroc uitat,
În astă lume avurăm de-acelaşi fel menire,
Şi-un trainic nod ne leagă de-aceste două fire :
Tu, de-un erou văduvă, iar eu, fiu de soldat !

---

[43] În original, *la société des Polichinelles* — în sens de făpturi ridicole, urîte sau diforme (n.t.).

[44] Parafrazare a titlului piesei lui Marivaux : *Jocul dragostei şi al întîmplării* (n.t.).

[45] VICTOR HUGO : *A Laure, duchesse d'A ****, în *Les Rayons et les Ombres*, vol. Poésie II, pp. 578—579. (Paris, édition de l'Imprimerie nationale, 1909.)

Drept care, fără tihnă, pe-acest infam pămînt,
Stindardele jignite sărut ca pe-o icoană.
Spusei pentru-împărat : Dați-i a lui coloană !
Și-oi spune pentru tine : Dați-i al ei mormînt !

În momentul acestui deces, Balzac străbătea trecătoarea Gothard pe clar de lună, drumurile fiind acoperite de-o zăpadă înaltă de cincisprezece picioare. Două luni mai tîrziu. îi scria doamnei Hanska : „Vei fi aflat din ziare de lamentabilul sfîrșit al bietei ducese d'Abrantès. S-a sfîrșit așa cum s-a sfîrșit Imperiul. Într-o bună zi am să-ți dau explicații asupra ei. Vom avea ocazia să petrecem o seară plăcută la castelul din Wierzchownia [46]..." O, uitare ! Ce învățăminte ! Viața unei amante, dorită odinioară cu înfocare, devine tema unei „seri plăcute". Dar niciodată n-o iubise pe Laure d'Abrantès ca pe Laure de Berny. Una se folosise de el ; cealaltă îi fusese de folos. Oh ! cît de melancolic evoca draga amintire :

15 noiembrie 1838 : Moralul e mai puțin satisfăcător decît fizicul ; îmbătrînesc, simt nevoia să nu stau singur, și regret zilnic adorata făptură care doarme într-un cimitir de țară, lîngă Fontainebleau. Sora mea, care mă iubește atît de mult, nu va fi nicicînd în stare să mă primească la ea. Există acolo o gelozie feroce care pune stavilă la orice. Mama și cu mine nu ne agreăm reciproc. Va trebui să mă bizui pe muncă, afară de cazul că s-ar găsi în preajma mea o familie de prieteni ; asta aș dori să realizez. Din păcate, am pierdut speranța unei căsătorii reușite și fericite, deși nimeni mai mult ca mine nu era atît de potrivit să ducă o viața domestică [47]...

Pentru Balzac, fericirea deplină în dragoste nu fusese niciodată altceva decît o speranță și un vis. Fără îndoială că *Dilecta,* eroină desăvîrșită, cu inimă îngerească, neîntrecută ca grație și comportare, îi dăruise clipe dulci și sfaturi prețioase. „*Dar* era cu douăzeci și doi de ani mai în vîrstă decît mine, astfel că, dacă idealul era depășit din punct de vedere moral, aspectele materiale, care înseamnă mult, impuneau hotare de netrecut. Așa încît acea nesfîrșită pasiune pe care-o

[46] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère,* vol. I, p. 487.
[47] *Ibidem,* p. 500.

port în suflet nu și-a aflat pe deplin hrana trebuincioasă. Mi-a lipsit o jumătate a întregului [48]..." Doamna Carraud era un suflet nobil, desigur, *dar* prietenia nu poate ține loc de dragoste, „dragostea de fiecare zi... datorită căreia trăiești nesfîrșite desfătări auzind la orice clipă niște pași, un glas, freamătul unei rochii prin casă, lucruri de care am avut parte în mai multe rînduri, deși într-o măsură insuficientă, în ultimii zece ani [49]". Iată ce i-ar putea oferi doamna Hanska, dacă ar crede în el. *Dar* ea e bănuitoare ; închipuirea ei făurește monștri ; face din Honoré un personaj imaginar pe care-l ceartă, dăscălește, acuză.

Cara, aș dori să-mi explici prin ce am meritat o frază care sună astfel : *Ușurătatea din fire a caracterului tău*, și pe care mi-o adresezi în ultima ta scrisoare ? Prin ce sînt ușuratic ? Prin aceea că, de doisprezece ani, continui, fără răgaz, o imensă operă literară ? Prin aceea că de șase ani nu port decît o singură dragoste în inimă ? Prin aceea că de doisprezece ani lucrez zi și noapte ca să achit o datorie enormă, pe care mama mi-a aruncat-o pe umeri prin cele mai nesăbuite socoteli ? Prin aceea că, în ciuda atîtor mizerii, nici n-am dat drumul la gaz, nici nu mi-am zburat creierii, nici n-am încercat să mă înec ? Prin aceea că lucrez fără încetare și caut să scurtez, prin ingenioase străduințe care se duc de rîpă, durata muncii mele silnice ? Explică-mi ! Prin aceea că evit orice societate, orice relații spre a mă deda pasiunii mele, muncii mele, achitării datoriilor mele ? Prin aceea că dau gata douăsprezece volume în loc de zece ? Prin aceea că nu apar cu regularitate ? Prin aceea că-ți scriu cu îndîrjire și credință, trimițîndu-ți mereu cîte-un autograf, cu o neverosimilă ușurătate ?... Te rog, nu te teme, vorbește...

Ușurătate a firii ! Bineînțeles că te porți în felul unui burghez de treabă care, văzîndu-l pe Napoleon rotindu-se spre dreapta, spre stînga, în toate direcțiile, spre a-și cerceta cîmpul de luptă, ar fi spus : *Omul ăsta nu e în stare să stea locului ; n-are o idee fixă !*

Fă-mi te rog plăcerea și privește, acolo unde l-ai pus, portretul bietului tău „mujic" ; uită-te la distanța dintre cei doi umeri ; la torace și la frunte, și spune-ți : „Iată bărbatul cel mai fidel, cel mai puțin ușuratic și cel mai zdravăn !" Asta ca pedeapsă [50]...

---

[48] *Ibidem.*
[49] *Ibidem*, p. 501.
[50] *Ibidem*, pp. 504—505.

Bărbatul cel mai puțin ușuratic... Poate, dar cel mai puțin ușor de satisfăcut. Își duce viața în mijlocul unui proiect atît de vast, încît nici un efort, chiar supraomenesc, nu l-ar putea realiza. Ce vrea oare ? Tot. „Era, spune Gozlan, o ființă enciclopedică prin nesocotință și prin excelență ; nu accepta un fapt luat aparte ; pentru el, faptul respectiv ținea de-un alt fapt, cestălalt de nenumărate altele... Orice ar fi scris, articole, cărți, romane, drame, comedii, nu reprezenta decît o prefață la ceea ce socotea că va scrie [51]..." Drept care puteai spune despre viața lui ceea ce spunea el însuși despre fiecare din lucrările sale : că era prefața vieții lui. Goana după comoară nu reprezentase pentru el decît un episod din căutarea absolutului.

[51] LÉON GOZLAN : *Balzac en pantoufles*, p. 24. (Paris, Delmas, 1949.)

XXVI

LA „JARDIES"

Viața nu e suportabilă decît cu condiția să nu fi niciodată de față.

GUSTAVE FLAUBERT

„O CĂSUȚĂ cu femeia visurilor mele..." Cît lipsise Balzac, zidarii ridicaseră căsuța și el își descrise domeniul, cu lirism, femeii visurilor sale. O privelişte sublimă i se așternea la picioare de pe înălțimile de la Ville-d'Avray, Parisul, „dragul său infern", a cărui atmosferă fumurie estompa marginea faimoaselor costișe de la Meudon. „E de-o stranie somptuozitate și alcătuiește un fermecător contrast [1]." La capătul proprietății sale se afla peronul stației de cale ferată de pe ruta Paris-Versailles, astfel că, în schimbul a treizeci de centime și a zece minute putea ajunge de la „Jardies" în inima Parisului, pe cînd din *rue des Batailles* avea nevoie de cel puțin o oră și de o sută douăzeci de centime. Din acest motiv, terenul va păstra mereu o valoare enormă. „Voi rămîne aci pînă ce-o să mă îmbogățesc... și-mi voi sfîrși zilele în tihnă, renunțînd, fără surle și trîmbițe, la speranțele mele, la ambițiile mele și la tot [2]..."

Pe zidul din fața casei, o placă de marmură neagră, purtînd cu litere de aur, următoarea inscripție : LES JARDIES.

[1] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, p. 483.
[2] *Ibidem*, p. 484.

În imaginația lui, era Marly, era Versailles. În ochii infirmi ai prietenilor săi, și chiar în ai lui, cînd consimțea să privească, o căsuță de țară, cu obloane verzi, o vergea de papagal, trei odăi una deasupra alteia, cu niște trepte exterioare, foarte incomode, botezate „scară", „o proprietate mică și posomorîtă [3]", un teren care mai mult se prăbușea decît era înclinat spre drum, alcătuit din platouri succesive, mereu gata să vină zglobiu de-a berbeleaca la cea mai ușoară ploaie vîntoasă. Zidurile, construite cu mare cheltuială pentru a reține aceste pămînturi alunecînde, îi mirară pe experți prin încăpățînarea cu care se prăbușeau. Nici un arbore nu era în stare să prindă rădăcini într-un sol atît de oblic. Balzac afirma că va aduce din Veneția piloți din lemn de aloe, bîrne inalterabile pe care odihnesc palate de basm. Un antreprenor inteligent îl făcu să renunțe la acest proiect smintit. Grădinarii munciră luni de zile încercînd să susțină, cu multe strădanii și pietre, culmea argiloasă. Actorul Frédérick Lemaître, venit în vizită, purtă două pietre în mînă pe toată durata plimbării, să-și poată propti picioarele de îndată ce gazda se oprea locului.

Doar Balzac, imperturbabil, nu aluneca. Îl sprijinea credința. Acest teren, explica el, e cel mai bun din lume ; niște vii renumite rodiseră odinioară aci ; panta abruptă favoriza acțiunea soarelui. Așa că hărăzise „les Jardies" unor culturi exotice. Va planta, în sere, o sută de mii de răsaduri de ananas. Un ananas se vindea pe-atunci la Paris cu 20 de franci ; pe ai săi îi va da cu 5 franci, va încasa deci 500.000 de franci. Cheltuielile pentru ramele geamurilor, cărbuni, cultivare, se vor ridica la 100.000 de franci. Beneficiu net anual : 400.000 de franci, „fără cel mai mic manuscris". Ce odihnă !

Împreună cu Théophile Gautier căută, pe bulevardul Montmartre, o prăvălie pentru vînzarea viitorilor săi ananași. Va fi zugrăvită în negru, pe fondul acesta detașîndu-se niște firișoare de aur, iar firma va purta, cu litere uriașe, inscripția : ANANAS DE JARDIES. „Pentru Balzac, cei o sută de mii de ananași își zbîrleau deja mănunchiurile de frunze dantelate deasupra marilor conuri aurii cadrilate, sub imense

[3] LÉON GOZLAN : *Balzac en pantoufles*, p. 28. (Paris, éditions Delmas, 1949.)

bolte de cristal ; îi vedea ; se umfla în pene la temperatura ridicată a serei ; le aspira parfumul tropical, cu nările umflate de patimă ; iar cînd, întors acasă, privea, cu coatele rezemate de fereastră, cum se lasă încet zăpada pe povîrnișurile pustii, îi venea tare greu să se trezească din iluzia sa [4]..."

Prima locuință construită la „Jardies" fusese o căscioară țărănească, situată pe același teren, la nici douăzeci de metri de căsuța lui Honoré. Contesa Guidoboni-Visconti veni să locuiască în ea împreună cu familia. Balzac depozitase aci cele mai frumoase mobile pe care le poseda și o parte a bibliotecii sale, înțeleaptă măsură de prevedere împotriva unui eventual sechestru. Propria sa locuință nu conținea nimic, exceptînd un pat, un scaun și o masă de lucru. Pe pereții goliși scrisese cu o bucată de cărbune : *Aci de îmbrăcat în marmură de Paros. — Aci un stilobat* [5] *din lemn de cedru. — Aci un plafon pictat de Eugène Delacroix. — Aci o tapiserie de Aubusson. — Aci un șemineu din marmoră cippollino* [6]. *— Aci niște uși, stil Trianon. — Aci un parchet mozaicat, alcătuit din toate soiurile de lemn rar din Antile* [7]... Pe un raft se găseau înșiruite manuscrise și corecturile succesive ale uneia și aceleiași lucrări, în volume separate, de la prima „perie" pînă la textul definitiv. Lîngă aceste volume, Gautier zări o cărțulie sinistră, legată în negru. „Ia-o, spuse Balzac, e o operă inedită și care își merită prețul din plin." Titlul : *Comptes mélancoliques* [*Socoteli melancolice*] ; registrul cuprindea scadențele polițelor care trebuiau plătite, notele furnizorilor, socoteala datoriilor. Lîngă această culegere se găseau *Les Contes drolatiques*, „dar nu reprezintă urmarea acestora" [8], adăugă Balzac rîzînd.

Deoarece continua să rîdă, „cu jovialitatea sa herculeană". Socotelile melancolice vor fi lichidate degrabă ; avea să scrie teatru. Nu era vocația lui, geniul său strălucea mai

---

[4] THÉOPHILE GAUTIER : *Balzac*, în *Portraits contemporains*, p. 93.

[5] Postament care susține un șir de coloane (n.t.).

[6] Marmoră cenușie cu vine ondulate (n.t.).

[7] LÉON GOZLAN : *Balzac en pantoufles*, p. 31.

[8] Joc de cuvinte intraductibil, întrucît cuvintele *les comptes* (socotelile) și *les contes* (povestirile) sînt omofone (n.t.).

puțin în dialog decît în descrieri, analize de caracter sau vaste tablouri istorice. Dar o piesă de succes aducea o sută sau două sute de mii de franci, de zece ori mai mult decît un roman, și va învăța repede această meserie, așa cum o învățase și pe cealaltă. De altfel, o piesă conține foarte puțin text ; se scrie repede. Va „rasoli" trei sau patru, cu ajutorul unor amici „negri" și își va continua totodată marea operă.

În depozitele sale mișunau subiectele dramatice. Le era consacrată o întreagă pagină a caietului său : *Pensées et fragments [Idei și fragmente].* Schițase niște planuri : un *Orgon* [9], urmare la *Tartuffe,* al cărui prim act se prezenta destul de bine ; un *Richard Coeur d'Eponge [Richard Inimă de Burete],* canava plină de promisiuni a unei drame petrecute la începuturile Consulatului. Îmboldit de nevoi să lucreze repede, se hotărî să scrie imediat *La Première Demoiselle,* tragedie burgheză din lumea cartierului Marais, pe care o povestise Evei Hanska, nu prea încîntată, apoi lui George Sand, entuziastă, și al cărei titlu deveni : *L'École des Ménages [Școala căsniciilor].* Prima sa idee, patronul sedus de prima vînzătoare și mînia unei familii indignate, părea excelentă. În cursul realizării, totul se modifică. Domnișoara, care fusese un Tartuffe feminin, deveni o tînără neprihănită, „o tandră slujbașă", sincer îndrăgostită de negustor, și Balzac avu nefericita idee de-a folosi, pentru deznodămînt, o anecdotă pe care i-o povestise Metternich : doi îndrăgostiți, pierzîndu-și mințile, nu se mai recunosc ! Comedia burgheză se termina în chip de melodramă proastă ; era păcat. În împrejurările respective s-ar fi putut găsi primele elemente ale unui teatru balzacian.

Balzac aduse la „Jardies", ca să lucreze la *L'École des Ménages,* un tînăr scriitor cu desăvîrșire nul, și despre care își făcea iluzii : Charles Lassailly, „un falnic trup aflat la ordinele unui falnic nas. Înainte, marș ! Nasul o lua din loc, urmat de dobitoc [10]." Lassailly rămase îngrozit constatînd

---

[9] Personaj din piesa *Tartuffe* de Molière — burghez mărginit și căpătînos, dovedind o încredere oarbă în ipocritul care îl înșeală (n.t.).

[10] LUDOVIC HALÉVY : *Carnets,* vol. I, p. 19. (Paris, Calmann-Lévy, 1935.)

ritmul de lucru al patronului său. La orele unu după miezul nopții veni să-l trezească un servitor în livrea : „Domnul vă roagă să vă sculați". A fost condus în sufragerie, unde găsi masa servită : cotlete, măcriș, cafea neagră foarte concentrată. Apoi intră Balzac, purtînd o haină monahală, și-l duse în altă încăpere.. „Scrie... *L'École des Ménages.*" După care dictase pînă la orele șapte dimineața, schițele unor scene. Așa se trăia la „Jardies". Asemenea lui Sandeau, asemenea lui Borget, Lassailly o șterse îngrozit. Niște oameni de rînd nu pot conviețui cu un supraom [11].

Adevăratul colaborator a fost spiritualul Laurent-Jan, care, cu nouă ani mai tînăr decît Balzac, se numea de fapt Jean Laurent. Lung, slab, cocîrjat, cu picioare strîmbe, mergea țopăind, ajutat de un baston. „Din ochii săi cenușii țîșneau flăcări", iar din gura sa, ironii usturătoare. Desenator, scriitor, desena puțin și nu scria de loc. Gavarni zicea : „Balzac îl ține în preajma lui spre a avea prilejul să spună : «Am un smochin sterp la *Jardies*»." Balzac îl ținea îndeosebi deoarece Laurent-Jan îl distra și acest boem îi era credincios. Făcuse parte, împreună cu Léon Gozlan, din vesela bandă care chefuia în *rue Cassini* și în mijlocul căreia Balzac își uita ducesele spre „a se golăni cu desfătare și folos". Foarte familiar din fire, îl tutuia pe Balzac, îl numea *dragul meu* sau *iubitul meu* și-și încheia scrisorile cu : „Mă strîng la marele tău piept". Bătrîna doamnă Balzac se ofusca auzindu-l pe Laurent-Jan că-i spune „copila mea". „Pînă și papii i-ar spune «copilul meu»", bombănea ea. Totuși, ființa aceasta extravagantă, caustică, era devotamentul în persoană [12]. Făcea fără să crîcnească „plata" în locul lui Balzac la „Frascati" ; îi gonea pe inoportuni. Interveni spre a propune *L'École des Ménages* Comediei Franceze, dar, cum Buloz devenise administratorul acestui teatru, Balzac nu putea nădăjdui nimic de la un dușman personal. Piesa a fost oferită Teatrului „Renaissance" și respinsă, după lungi pertractări. Avea totuși unele calități. Gérard de Nerval admira faptul că în această comedie burgheză puteau fi

[11] Vezi MAURICE REGARD : *Balzac et Laurent* în *L'année balzacienne 1960*, pp. 161—176.
[12] *Ibidem.*

regăsite toate mîniile Atrizilor. Balzac citi *L'École des Ménages* unui public de scriitori (Stendhal, Gautier), de ambasadori și de personaje mondene, mai întîi la doamna Couturier de Saint-Clair, apoi la marchizul de Custine. Nu se simțea descurajat și constata fără mirare că-și începe cariera de autor dramatic tot atît de greu ca și cariera de romancier.

La „Jardies" termină *Le Cabinet des Antiques*, început la Geneva. Ca și în *La Vieille Fille*, acțiunea se petrecea la Alençon. Domnișoara d'Esgrignon reprezenta perechea domnișoarei Cormon ; lui Balzac îi plăcea acest amestec de simetrie și de contrast. Folosi în acest roman amintirea Carolinei Marbouty, la Torino, în sera avocatului Luigi Colla, aducînd-o la un judecător vîrstnic, amator de flori, pe Diane de Maufrigneuse, îmbrăcată bărbătește și cu o cravașă în mînă. Marele scenarist își cunoaște temeinic vechiturile care zac claie peste grămadă în magazia sa de accesorii și vine să-și caute aci, la momentul cuvenit, sub stratul de praf, accesoriul și imaginea utilă.

O prefață excelentă indică tema : convergența spre Paris a tuturor superiorităților provinciale :

Le Cabinet de Antiques e povestea acelor tineri săraci, apăsați de un nume de vază, și veniți la Paris spre pierzania lor, unul datorită jocului, altul din dorința de a străluci, cestălalt pierzîndu-se în viltoarea vieții pariziene, cutare încercînd să-și sporească averea, cutare grație unei iubiri fericite sau nefericite. Contele d'Esgrignon e perechea lui Rastignac, alt tip de tînăr provincial, dar iscusit, înfipt, care reușește acolo unde primul dă greș [13].

Apoi, pornit să creeze capodopere, începu imediat partea a doua din *Illusions perdues : Un Grand Homme de Province à Paris [Un geniu provincial la Paris]*. Amestecă aci amintirile debuturilor sale, gazetarii îndîrjiți și nevoiași, propria sa nevoie de a ului, răutatea plină de fiere a unei prese vîndute. Sonetele lui Rubempré le ceruse unor

[13] BALZAC : Prefață la ediția întîi din *Le Cabinet des Antiques*, retipărită în ediția întocmită de PIERRE-GEORGES CASTEX, p. 244. (Paris, Garnier, 1958.)

prieteni, Delphinei de Girardin, lui Gautier, lui Lassailly („Remarc aci, spune Alain, un fel de dispreț oarecum profesional"). Luxul lui Lucien (bastoane înstelate cu pietre prețioase, nasturi de diamante, dejunuri prea rafinate) amintește de cel al lui Honoré din 1835 și duce la aceeași catastrofă. Dar, o dată mai mult, trebuie reamintit că un roman frumos nu e niciodată o autobiografie. *Illusions perdues* e „botezul feroce" al oricărui provincial pornit să cucerească Parisul. Desigur, Balzac se gîndise la Le Poitevin, la Raisson, la Sandeau ; bineînțeles că-i evocase pe Ladvocat, Renduel, Werdet, cînd zugrăvise editorii cărora Lucien le oferea operele sale. Pentru a-l plămădi pe Rubempré îl folosi pe Sandeau (utilizat și pentru Lousteau) ; în plus, un protejat al Zulmei Carraud : tînărul Émile Chevalet ; în plus, un cetățean din Grenoble : Chaudesaigues, „sosit la Paris încrezător în talentele sale și în marea sa frumusețe, lansat în lumea mare cu o imprudentă impetuozitate, îndrăgostit de marchize, și care într-o bună zi se pomenise dezmeticit, lipsit de bani, în pragul sinuciderii [14]". Așa că nu ducea lipsă de modele însuflețite.

În manuscrisele sale au fost regăsite numeroase piste, ulterior șterse. Gazeta lui Finot a fost mai întîi adevăratul *Courrier des Théâtres [Curierul teatrelor]*. Finot însuși avea cîte ceva din doctorul Véron, din Amédée Pichot, din Victor Bohain, dar Balzac evitase alcătuirea unor portrete prea asemănătoare ale acestor bărbați. Blondet, Lousteau, Nathan, Rubempré erau propriile sale fățpturi, mai însufleţite decît cele vii. Marele scriitor al Cenaclului, d'Arthez, semăna cu saint-simonistul Buchez. Și în acest caz, Balzac plămădise un singur caracter din mai multe ființe reale, iar d'Arthez era îndeosebi partea cea mai bună a lui Balzac în persoană.

Există un proverb italian care exprimă de minune această observație : Coada asta e a altei pisici *(Questa coda non è di questo gatto)*. Literatura se folosește de procedeul utilizat de pictură, care,

[14] ANTOINE ADAM : Introducere la *Illusions perdues*, p. XIII. (Paris, éditions Garnier, 1963.)

spre a zugrăvi un portret frumos, ia mîinile de la cutare model, piciorul de la altul, pieptul de la acesta, umerii de la celălalt. Sarcina pictorului constă în a da viață acestor mădulare alese și de-a o face verosimilă. Dacă ar copia un chip real, ați întoarce capul [15]...

Illusions perdues reprezintă poate cel mai frumos roman al lui Balzac. Subiectul îi îngăduia o strînsă apropiere de problemele cu care avusese de-a face. Lousteau îl călăuzea pe Lucien pe la editori, așa cum Latouche îl inițiase pe Balzac. Ezitările lui Lucien între Cenaclu și gazetăria de proastă calitate le reflectau pe-ale lui Balzac, care nutrea vaga speranță de a-i împăca pe republicani cu legitimiști (Michel Chrestien și Daniel d'Arthez) împotriva individualismului burghez. Dragostea Carolinei pentru Lucien, moartea ei, scena în care, lîngă cadavru, iubitul ei scrie un cîntec spre a putea plăti serviciile funebre, atingeau culmile poeziei.

Alte romane se închegau în mintea lui Balzac : *Le Curé de Village [Preotul de țară], Qui terre a guerre a* [16], *Une Fille d'Ève, Béatrix.* Fiecare din aceste cărți avea (și continuă) să fie obiect de admirație, mirare și încîntare. Acest om știa tot. Cunoștea rivalitățile din Alençon, dedesubturile treburilor din Limoges, lumea curtezanelor, gazetarii și editorii, nebuniile și remușcările femeilor. Întîlnea idolii lumii pariziene și nu-i mai deosebea prea clar de personajele sale. Era Delacroix sau Bridau ? Dupuytren sau Desplein ? George Sand sau Camille Maupin ? Gustave Planche sau Claude Vignon ? Un cordon ombilical rămas netăiat unea opera cu lumea. Stăpîn absolut al unui popor care trăia în el, nu-i mai rămînea decît să aleagă printre făpturile sale personajele unei noi povestiri. Viitorul le era zămislit de trecutul lor.

I se părea firesc, necesar, ca nevoile sale personale, exigențele gazetelor sau completarea unui volum să-i hotărască temele. Protesta împotriva a ceea ce considera că ar fi o ipocrizie, de pildă cînd un scriitor ca Astolphe de Custine — a cărui avere moștenită îi permitea să disprețuiască ceea ce ar fi cîștigat datorită penei sale — elogia sărăcia și mîn-

---

[15] BALZAC : Prefață la prima ediție din *Le Cabinet des Antiques*, p. 248 a ediției întocmită de PIERRE-GEORGES CASTEX.

[16] Proverb francez cu înțelesul : stăpînirea pămîntului, a bogăților, e un izvor de conflicte (n.t.).

dria lui Rousseau pe socoteala „arghirofililor [17] care-şi comercializează talentul"! În schimb însă, răspundea Balzac, în *Confesiunile* sale, Rousseau povesteşte pe larg tîrguiala prin care a dobîndit o rentă viageră de şase sute de franci; în schimb Racine, asemenea lui Molière, asemenea lui Boileau, accepta favorurile pecuniare ale regelui.

În 1837, dacă nu vrea să ajungă în sapă de lemn, un scriitor e nevoit să ţină seama de legile capricioase ale gustului şi de pretenţiile negustorilor. Cutare gazetă, cutare revistă doreşte un text „care să nu fie prea lung, nici prea scurt... Autorul se duce în prăvălia sa, şi spune :«Am *La Maison Nucingen !*» Se nimereşte ca în *La Maison Nucingen*, care corespunde în ce priveşte lungimea, lăţimea, preţul, să fie vorba de probleme prea spinoase, care să nu cadreze cu politica revistei." Autorul se înapoiază la prăvălie şi oferă *La Femme supérieure, La Torpille.* „Ei bine, dumneavoastră care rîdeţi de această stare de lucruri, credeţi că prin asta arta are ceva de pierdut? Arta se acomodează cu orice, se adăposteşte peste tot, se ghemuieşte prin colţuri, prin bolţile cu semicupolă, prin segmentele de boltă; poate străluci oriunde, indiferent ce formă i s-ar da [18]..." Întîmplarea e un meşter priceput; Leonardo da Vinci şi Michelangelo au dovedit-o de nenumărate ori. Un zid golaş a prilejuit *Cina cea de taină;* o marmoră informă, *Sclavul înlănţuit.*

În materie de edituri, situaţia fiind aşa cum este, un autor trebuie să înceapă deodată mai multe lucrări, altfel riscă să nu poată plasa nici una. În creierul său se află un adevărat atelier. Într-un ungher zăriţi un grup : *Illusions perdues...* Să nu protestaţi dacă au rămas cu un picior în aer, asemenea pietrelor de colţ din zidurile Parisului; de vină e faptul că editorul dorea un volum, şi nu două. Al doilea va veni la vremea sa. Dacă *La Torpille* întîrzie să apară, se datoreşte faptului că ziarelor le e frică de-o *lorette* [19]. Iată motivul pentru care, în atelier, unele tablouri stau cu faţa la perete.

---

[17] Persoane lacome de bani (n.t.).

[18] Prefaţă la ediţia Werdet, publicată în 1838, a unei culegeri care cuprindea *La Femme supérieure, La Maison Nucingen* şi *La Torpille*, „Pléiade", vol. XI, p. 358.

[19] Curtezană (după numele bisericii pariziene Notre-Dame de *Lorette*, situată într-un cartier unde locuiau multe femei de moravuri uşoare) (n.t.).

Un artist lipsit de listă civilă, lipsit de vreo pensie din fondurile regești și lipsit de vreun marchizat ereditar (săgeată trasă spre Custine) produce ca să aibă ce mînca. Nu prea contează dacă, în timpul execuției, vede cum se transformă statuile sub degetele sale. Cum se face că în *La Femme supérieure*, la care lucrează de cînd s-a întors din Italia, se află numeroși slujbași și puține femei superioare ? Păi slujbașii fuseseră terminați, aranjați, finisați, iar femeia superioară abia urma să fie modelată. *La Presse* așteaptă acest roman ; *Le Figaro* a avansat douăzeci de mii de franci pentru *César Birotteau ;* mai e nevoie de niște povestiri și nuvele spre a completa seria de *Études philosophiques*. Toate trebuie alcătuite concomitent, și pictorul aleargă de la un șevalet la altul. Orice ar spune Balzac, servituțile foiletonului dăunează uneori artei. Cititorii cotidianului exercită o adevărată cenzură asupra unui text „care să poată fi lăsat oriunde și a cărui lectură să fie îngăduită femeilor, copiilor". Cei care citesc *La Presse* protestează împotriva seriozității romanului *La Femme supérieure (Les Employés)*. Cei cu *Le Siècle* ar dori să taie unele pasaje din *Béatrix*. Acești puritani ai liberalismului se tem de cuvîntul *sîni* și de cuvîntul *voluptate !* „Prostie zănatecă", scrie Balzac doamnei Hanska.

Cu toate acestea, nu-și schimbă stilul de lucru. Mintea îi e mereu plină de teme, formulate în cîteva cuvinte : „Iubirea omenească ducînd la iubirea divină" (e vorba de *Soeur Marie-des-Anges*, roman care n-avea să fie scris niciodată). „Un om de treabă, după ce și-a dat și cămașa pentru fiicele sale, moare ca un cîine" *(Le Père Goriot)*. „Pentru seria de *Scènes de la Vie politique [Scene din viața politică]*, ministrul care-și sacrifică fiica, ginerele, prietenii, în vederea unei afaceri" (roman care n-a fost scris). Uneori folosește de două ori aceeași temă, dar cu alte concluzii. *Béatrix* e contesa d'Agoult, părăsindu-și soțul, fetița și o strălucită situație mondenă pentru un artist, Franz Liszt. *Une Fille d'Ève* e Marie de Vandenesse, încercată de aceeași ispită, dar salvată la timp de un soț iscusit.

O sută de romane pluteau în gîndurile sale asemenea unor păstrăvi într-un heleșteu, iar cînd se ivea nevoia, înșfăca unul. Cîteodată nu reușea imediat. *César Birotteau* se dovedise mult timp îndărătnic. Cînd o carte „se naște greu",

Balzac o zvîrlă înapoi și trece la altceva. De ce să se încăpățîneze ? Lumea lui e bogată. Sau o va lua de la început sub o nouă formă. Iată de pildă *Béatrix*. La origine găsim minuscula sămînță depusă în mintea lui Balzac de George Sand descriindu-i cuplul Listz-Marie d'Agoult. Imediat a întrezărit un roman : *Les Galériens de l'Amour* (sau *Les Amours forcées) [Iubirile silnice]*. Dar va fi obligat să transpună, spre a-și asigura libertatea de creație. Se mai găsesc și roluri disponibile : ale amanților și cel al lui Sand, femeia de geniu care observă și povestește aventura. Cui să le încredințeze ? Și unde să plaseze intriga ?

Alcătuiește două schițe. Prima are drept cadru Parisul și începe cu un tablou al cercurilor legitimiste, după revoluția din 1830. Baroana Emma de Retzau, tînără femeie de viță nobilă, „făptură sveltă și dreaptă, cu obrazul lung și ascuțit... ochi de-un albastru-palid, deseori încercănați, un nas coroiat, cu nările strînse, dar plin de finețe, un aer de prințesă trufașă, care o prindea [20]" (e portretul Mariei d'Agoult), îl iubește pe scriitorul Nathan (una din marionetele familiare ale lui Balzac, prieten cu Rastignac, cu Blondet, cu Maxime de Trailles) și se pregătește să fugă cu el. Aci se oprește fragmentul (ideea va fi folosită în *Une Fille d'Ève)*. Balzac a găsit o cale mai nimerită de a aborda subiectul. Cei doi amanți îi vor fi prezentați (cum s-a și întîmplat în realitate) de o Sand imaginară, care, fiind o femeie de geniu, va povesti mai bine ca oricine începutul acestei faimoase legături.

Numai că nu poate descrie aci nici localitatea Nohant, nici regiunea Berry. Ar însemna s-o demaște pe George Sand, care n-a vrut să alcătuiască ea însăși romanul spre a nu se certa cu Liszt. Balzac își amintește atunci de călătoria făcută la Guérande, în 1830, împreună cu doamna de Berny. De ce nu i-ar oferi fictivei Sand vreo locuință pe coasta aceea ? Astfel ia naștere un Nohant breton, conacul *Des Touches*. Cît despre Sand, se va numi Camille Maupin, ceea ce aduce a poantă, întrucît, în *Mademoiselle de Maupin,* Théophile Gautier și-a înzestrat personajul titular cu tendințele sen-

[20] Manuscrisul neterminat al romanului *Les Amours forcés [sic]* se găsește în Colecția Spoelberch de Lovenjoul la cota A. 6, filele 47—50.

zuale atribuite lui Sand, iar Camille e unul din singurele trei prenume androgine. În sfîrșit, *Maupin* seamănă cu *Dupin*, numele patronimic al Aurorei Dudevant. Camille Maupin se îmbracă bărbătește, îi plac lungile plimbări călare, adoră muzica. A avut o adolescență sălbatică și liberă ca a lui George ; e tot scundă, cu pielea măslinie, părul negru, în unele clipe are expresia unei prostuțe, iar cînd e stăpînită de pasiune, o privire sublimă. Ansamblul e atît de seducător încît Sand nu se poate supăra. Lîngă ea plasează un îndrăgostit, pe Claude Vignon, critic celebru. Modelul acestuia e Gustave Planche, dar Claude Vignon îl depășește de departe pe Gustave Planche. Ce minunată meserie e cea de romancier ! Și de ce te-ai sinchisi peste măsură de cele ce se petrec într-o lume prozaică, cînd îți vine atît de ușor să le așezi toate la locul lor în lumea romanescă ?

Guérande, bătrîn oraș fortificat, sugerează o lume feudală. Balzac va instala aci vechea familie du Guénic. Baronul purcede gata înarmat din fiziognomonia lui Lavater. Personajul pare mai curînd construit decît observat [21]. E cavalerul provincial breton. Cît despre baroană, e irlandeză și datorează mult contesei Guidoboni-Visconti. Doamna du Guénic (încă frumoasă la patruzeci și doi de ani) e mai vîrstnică decît *contessa*, născută în 1804, dar ambele au „splendoarea acestui august bogat în culori" ; ambele sînt blonde, cu pielea albă, ochi albaștri ca peruzeaua ; și amîndouă se numesc *Fanny*. Alchimia romancierului poate fi întrevăzută în plină acțiune în *Béatrix* ca odinioară în *Le Lys dans la Vallée*. Folosește nenumărate amănunte ale aventurii reale (pe care o cunoaște atît de bine datorită lui George Sand). A plăsmui totul înseamnă să te epuizezi în zadar, și de altfel n-ar părea verosimil. Dar nu se pune problema de-a transpune adevărul gol-goluț într-un roman ; e vorba de a-l organiza, de-a întări anumite lumini și anumite umbre, de-a aduce caracterele la înălțimea tipurilor și, în sfîrșit, de-a lega anecdota de întregul sistem, prezentînd micuța lume antică din Guérande distrusă de lumea modernă. De altfel e posibil ca în anumite faze ale lucrului natura să nu furnizeze modelele trebuincioase pictorului. Atunci Balzac pune

[21] MAURICE REGARD : Introducere la *Béatrix*, p. XVIII. (Paris, éditions Garnier, 1962.)

pana deoparte, pînă ce inspirația sau vreo împrejurare îl va ajuta s-o isprăvească. *Béatrix* va aștepta cinci ani un deznodămînt, cinci ani în cursul cărora Marie d'Agoult și *alter-ego*-ul ei vor fi îmbătrînit. Se va vedea cum o altă femeie devine atunci un „suport" pentru Béatrix, și cum Calyste du Guénic, breton naiv care va părăsi, pentru această amantă perversă, o soție tînără, va fi „operat de iluziile sale" și readus la căminul conjugal grație pioasei conspirații a soacrei sale (ducesa de Grandlieu), a unui vicar înțelept și a unui aventurier, Maxime de Trailles. În trupa lui, Balzac are tot soiul de roluri.

Dar, cît ar fi de mare fericirea „de-a purta în cap o întreagă societate", cîteodată trebuie să redescinzi, din păcate, în argila de la „Jardies", iar acolo te întîmpină un dezastru. Cheltuielile investite în această casă ating, în 1839, cincizeci de mii de franci. Balzac nu datorează bani numai tuturor prietenilor săi, ci și portăresei de la Chaillot, lui Brouette, grădinarul (adus de la Villeparisis), pînă și pîndarului de la Ville-d'Avray. Acest slujbaș mărunt a comis imprudența să-i împrumute șase sute de franci, iar Gozlan îl surprinde pe Balzac „pitit în grădina lui asemenea unui iepure fugărit, neîndrăznind să se aventureze prin pădure" de teama pîndarului ! Acesta figurează pe lista datoriilor *țipătoare*, la sfîrșitul căreia Balzac adaugă cu candoare : *„Uitate, în total : 4.000."* Apoi mai sînt datoriile *pașnice*, dintre care zece mii contesei Guidoboni-Visconti. În contabilitatea sa, această creanță delicată e urmată de mențiunea : „De restituit înainte de sfîrșitul anului, *fără dobîndă*." Va dărui frumoasei englezoaice o serie legată de corecturi din *Béatrix*, iar cartea însăși va purta următoarea dedicație tipărită : *Către Sarah*, ceea ce va trezi temerile geloase ale doamnei Hanska.

Cu toate acestea, continuă să nădăjduiască, ba chiar să fie convins, că grație teatrului își va achita toate restanțele. Începînd în 1839 o nouă dramă, *Vautrin*, bazată pe romanele sale, îndrăznise să-i ceară lui Harel, directorul teatrului Porte-Saint-Martin, acceptarea piesei înainte de-a fi scrisă. Ca prin minune, Harel avea neapărată nevoie de o piesă, și aproape tot atîtea iluzii ca și Balzac. „Nu risc nimic, își spusese Harel, publicul a făcut cunoștință cu personajul în *Le*

Père Goriot; va fi întruchipat de Frédérick Lemaître ; fără îndoială că va avea succes."

Théophile Gautier, martor cinstit și amical, a descris metodele de necrezut ale lui Balzac ca autor dramatic. El, care își reconstruia de zece ori romanele, nu-și construia cîtuși de puțin piesele de teatru. În ajunul zilei cînd urma să citească *Vautrin* la teatrul Porte-Saint-Martin, îi convocă pe Gautier, Belloy, Ourliac și Laurent-Jan la croitorul Buisson, în *rue de Richelieu* nr. 104. Balzac avea aci o locuință ocazională, o mansardă cochetă aranjată cu gust, cu pereți tapetați și covoare de culoare albastră și albă. Gautier istorisește scena :

— În sfîrșit, iată-l pe Théo ! exclamă el văzîndu-ne. Leneșule, tardigradule[22], *unau, aï*[23], [24] ce sînteți, haideți odată ! Trebuia să fiți aci de-o oră... Îi citesc mîine lui Harel o mare dramă în cinci acte.

— Și doriți să cunoașteți părerea noastră, răspunserăm noi, înfundîndu-ne într-un fotoliu asemenea cuiva care se pregătește să suporte o lungă lectură.

După atitudinea noastră, Balzac ne ghici gîndurile și ne spuse în chipul cel mai firesc :

— Drama nu e alcătuită.

— Drace ! făcui eu. Ei bine ! Lectura trebuie amînată cu șase săptămîni.

— Nu, vom înjgheba *dramorama*[25] ca să luăm bișțarii. În vremuri ca astea am un buget foarte încărcat.

— Pînă mîine e cu neputință. N-am avea răgazul s-o copiem.

— Iată cum am aranjat treaba. Dumneata vei face un act, Ourliac altul, Laurent-Jan al treilea, de Belloy al patrulea, eu al cincilea, și voi citi piesa la prînz, cum s-a stabilit. Un act al unei drame n-are mai mult de patru-cinci sute de rînduri ; într-o zi și o noapte se pot scrie cinci sute de rînduri de dialoguri.

— Istorisește-mi subiectul ; prezintă-mi planul, schițează-mi personajele în cîteva cuvinte și mă pun pe treabă, îi răspunsei eu destul de năucit.

---

[22] Referitor la un animal care merge încet ; în zoologie, gen de mamifere din care face parte *leneșul* (n. t.).

[23,24] Mamifere tardigrade înrudite cu *leneșul* (n.t.).

[25] Folosit în forma aceasta pentru a da termenului respectiv o nuanță argotică (n.t.).

— Oh ! exclamă el cu o expresie de superbă copleşire şi de magnific dispreţ, dacă trebuie să povestesc şi subiectul, nu mai termin niciodată [26]...

În realitate, singurul care s-a pus pe treabă a fost indispensabilul Laurent-Jan. Poate că a făcut chiar mai mult decît Balzac. Piesa n-avea să fie citită în ziua următoare, nici pomeneală de aşa ceva. Prezentată cenzurii în ianuarie 1840, iniţial a fost refuzată din considerente morale : asemănarea eroului cu Robert Macaire, hoţ zeflemitor şi victorios ; impunitatea finală acordată lui Vautrin. După unele modificări superficiale, autorul obţinu autorizaţia. Premiera avu loc la 14 martie într-o atmosferă ostilă. Temîndu-se de gazetari (enervaţi de *Illusions perdues*, unde îi zugrăvise cu atîta cruzime), Balzac dorise să-i amestece cu publicul plătitor. Dar, în sală, adversarii săi constituiau majoritatea. Primele trei acte au fost primite cu răceală. În al patrulea, intrarea lui Frédérick Lemaître în chip de general mexican, purtînd un moţ care-l evoca pe al lui Ludovic-Filip, dezlănţui o furtună de proteste. Ducele de Orléans îşi părăsi loja, se întoarse la palat şi-l trezi pe rege, spre a-i spune : „Tată, eşti ridiculizat în plin teatru. Vei îngădui una ca asta ?“ A doua zi, piesa a fost interzisă. Bietul Balzac rămase, la fel ca Perrette, cu ochii la oala de lapte răsturnată. Fabula asta îl obseda [27].

Eşecul lui *Vautrin* a fost o grea lovitură pentru întreaga „cerească familie“. Lefter, pierzîndu-şi capul între canalele pe care nu le poate săpa şi căile ferate pe care nu le poate construi, Surville devine tot mai irascibil şi mai violent. „E grozav la mînie ca un leu-paraleu“, scrie Doamna Mamă în stilul ei pitoresc. Soţia lui, pe care o ocărăşte, se consolează spunînd fetelor ei că sînt „nervi din cauză de pod“. După ce-şi

[26] THÉOPHILE GAUTIER : *Balzac*, în *Portraits contemporains*, pp. 120—121.

[27] Referire la o fabulă a lui La Fontaine, *Lăptăreasa şi ulciorul cu lapte*, în care Perrette, în drum spre oraş, tot socotind banii pe care-i va căpăta pe lapte, se şi vede bogată, astfel că începe să joace de bucurie şi răstoarnă oala. Perrette a devenit personificarea visătorilor, a celor ce-şi construiesc castele în Spania, şi care îşi văd deodată măreţele planuri spulberate de cel mai mărunt incident (n.t.).

varsă nervii, Surville are remuşcări şi ar dori să fie iertat, dar se ţine mîndru, iar Laure e susceptibilă, „aşa că nu se sparge gheaţa". Biata Laure ! Nu mai avem douăzeci de ani, îmbătrînim, ne urîţim ; ne amintim cu tristeţe de tinereţea care a trecut, de ocaziile pierdute. Din fericire, fiica ei, Sophie, s-a arătat drăguţă şi duioasă în această împrejurare. Şi ea repetă : „Podul e cu pricina !" Într-adevăr, inginerul e vrednic de milă. Lucrează zi şi noapte ; ruina îi dă tîrcoale ; e ginerele Doamnei Mame şi cumnatul lui Honoré, situaţii dificile. Laure o ştie prea bine ; recunoaşte că bunul ei soţ, „de loc sclipitor, are o inimă mai înfocată" decît oricare altul. După o gîlceavă conjugală, îi spune servitoarei : „Iată plăcerile unei căsnicii fericite !" Renunţă la baluri, la serate, la spectacole ; începe să fie preocupată de măritişul fetelor ei. Pe scurt, devine ceea ce era odinioară, la Villeparisis, doamna Bernard-François Balzac.

Honoré le face ambelor zile negre. După interzicerea lui *Vautrin,* Laure îi împrumută şaizeci din cei cinci sute de franci amăriţi pe care-i capătă de la soţul ei pentru mîncarea pe-o lună. De-ar prinde Surville de veste, ce mai scenă de gelozie ! Apoi, cum acest eşec teatral l-a îmbolnăvit pe Balzac, îl primeşte curajoasă acasă, iar el rămîne la pat, foarte bine îngrijit, dar auzind cam prea des : „Vezi dacă nu m-ai ascultat ?" Doamna Mamă îi scrie : „N-ai înţeles ce-a reprezentat pentru mine *Vautrin* (fără a mai pomeni de bani). Înseamnă reputaţia. Înseamnă omul dus de rîpă, dacă nu se ridică în chip strălucit la următoarea piesă." Ne-am putea crede la Bayeux, în 1820. Mama celui mai mare romancier din lume „îşi face sînge rău" cu privire la fiul ei, ca pe vremea romanelor *L'Héritière de Birague* sau *Le Vicaire des Ardennes.*

XXVII

LUPTE DE ARIERGARDĂ

Una din pacostele marilor inteligenţe constă în faptul că implicit înţeleg totul, atît viciile cît şi virtuţile.

BALZAC

FIRESC ca un mare scriitor, îndurerat de lipsa unui îndreptăţit prestigiu moral şi social, să se gîndească uneori la apoteoza lui Voltaire. În 1839 Balzac crezu că şi-a găsit cazul Calas [1]. Gloria de a salva un nevinovat face cît aceea de a plăsmui un bandit. Cazul Peytel îi atrăsese atenţia decarece îl cunoştea pe acuzat. Îl zărise la Paris, în 1831 şi 1832, pe vremea cînd Peytel, foarte tînăr, fusese primit la *Le Voleur* pentru a face cronica spectacolelor. Personajul i se păruse vanitos, violent, nervos, dar de treabă. Părăsind Parisul, Peytel lucrase la un notar din Lyon, apoi la Mâcon, şi în cele din urmă se stabilise la Belley ca notar. Se căsătorise, la 7 mai 1838, cu Félicie Alcazar, de origine creolă şi „neîndoielnic, atrăgătoare... Avea carnaţia femeilor născute în Antile, ai căror obraji se aprind în clipele de pasiune şi care păstrează fondul de paloare al făpturilor fra-

[1] Referire la Jean Calas, născut în 1698, negustor din Toulouse, care, învinuit pe nedrept că şi-ar fi ucis fiul spre a-l împiedica să se lepede de protestantism, a fost executat în 1762. Faima lui Voltaire a sporit considerabil datorită campaniei purtate în vederea reabilitării nevinovatului, obţinută în 1765 (n.t.).

gile. Datorită capriciilor ei, era nestatornică [2]." Pînă și familia ei o socotea „o mică făptură tare prefăcută și tare periculoasă".

În noaptea de 1 spre 2 noiembrie 1838, un oarecare doctor Martel, din Belley, fusese trezit brusc de Peytel ; acesta își aducea în trăsura sa, de la Mâcon, tînăra soție rănită mortal, și-l rugă pe medic să-i vină în ajutor. Povesti că propriul său servitor, Louis Rey, trăsese un foc de pistol asupra faetonului ; văzînd-o pe doamna Peytel rănită, notarul se repezise pe urmele ucigașului. Înarmat ori de cîte ori călătorea, spunea el, cu un ciocan de miner, îl lovise pe Louis Rey : „Nu știu de cîte ori l-am lovit în cap de cum s-a aflat sub picioarele mele".

Jandarmeria și magistrații nu acceptară versiunea lui Peytel. La Belley opinia publică era foarte ostilă acestui notar, nou-venit, străin de acele meleaguri. Instrucția a fost înveninată de unele dușmănii politice. Acuzarea făuri un Peytel imaginar, viclean, ipocrit, care, după ce dusese la Paris o viață desfrînată și își risipise averea, s-ar fi căsătorit cu o pocitanie foarte bogată (ceea ce este fals) pentru a-și putea cumpăra un birou de notariat. Cunoscîndu-l pe Peytel, Balzac și Gavarni se îndoiau că ar putea fi monstrul născocit de ministerul public. După ce Curtea cu juri din Bourg îl condamnă pe notar la moarte, cei doi prieteni îl vizitară la închisoare, iar Balzac, luîndu-i apărarea, scrise un lung memoriu : *Scrisoare despre procesul lui Peytel, notar la Belley.*

Încercă să zugrăvească un portret mai veridic : „Peytel a primit educația pe care toate familiile o dau copiilor lor ; averea familiei sale e de o sută de mii de scuzi ; ca notar aparține acelei burghezii care actualmente e aproape suverană în Franța ; ca tînăr, s-a ocupat de literatură, de presa pariziană ; a-l apăra nu înseamnă oare a-ți face datoria [3] ?..." Cu competența-i știută în asemenea domenii, mai demonstra că lui Peytel nu-i era cîtuși de puțin necesară zestrea Feliciei spre a-și plăti biroul de notariat ; că bunurile sale de

---

[2] PIERRE-ANTOINE PERROD : *L'Affaire Peytel*, p. 88. (Paris, Hachette 1958.)

[3] BALZAC : *Lettre sur le procès de Peytel*, în *Œuvres complètes*, vol. XXVII, p. 663. (Club de l'Honnête Homme.)

familie existau, neatinse, la Mâcon ; în sfîrșit, că Lamartine, marele Lamartine, îi adusese „atestarea unanimă a onestității antecedentelor [sale] și a impecabilei [sale] vieți".

Toate aceste eforturi se dovediră zadarnice, ba chiar poate că-i enervară pe judecători. Ludovic-Filip nu uita că Peytel, gazetar politic, publicase odinioară, sub pseudonimul „Louis Bénoît, grădinar", o *Fiziologie a Perei*[4], ireverențioasă pentru chipul regesc și ilustrată de Henri Monnier. Roger de Beauvoir scrise o baladă răutăcioasă :

Il faut éviter, hélas !
Balzac cherchant son Calas.

Dar vai ! s-o ștergem, în goană plecînd,
Vine Balzac un Calas căutînd.

Ținuta lui Balzac displăcuse magistraților din Bourg. „Ei, Balzac, spunea Gavarni, de ce nu-ți găsești vreun prieten, unul din acei burghezi nătîngi și afectuoși care să te spele pe mîini, să-ți pună cravata ?..."

Peytel a fost executat la 28 octombrie 1839. Se pare că era efectiv vinovat, dar nu cum susținea acuzarea, și într-un chip mai puțin odios. Peytel refuzase să dea la iveală existența unei legături între soția și servitorul său (legătură poate chiar anterioară căsătoriei, întrucît Louis Rey fusese în serviciul marchizei de Montrichard, sora Feliciei). Asasinatul, crimă pasională, înceta să mai fie un omor abject, săvîrșit din interese materiale. Balzac îi scrise Străinei că „sărmanul băiat" ar fi putut să scape cu viață spunînd adevărul adevărat :

Oh, circumstanțele erau mai mult decît atenuante, dar imposibil de dovedit. Există soiuri de măreție cărora oamenii nu le vor da niciodată crezare. În fine, s-a sfîrșit. Am să-ți dau odată să citești ce mi-a scris înainte de-a porni spre eșafod... A fost martirul onoarei sale. Ceea ce se aplaudă în Calderon, Shakespeare și Lope de Vega, a fost ghilotinat la Bourg[5] !

[4] Ludovic-Filip avea un cap în formă de pară (n.t.).
[5] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, p. 52.

Pînă una-alta, Honoré își dăruise cu generozitate timpul, pana și punga. Socotind demersurile, călătoria la Bourg, tipărirea *Scrisorii*, cazul Peytel îl costase 10.000 de franci și, spunea el cu naivitate, îi întîrziase munca cu 30.000. Asta într-o vreme în care ar fi avut nevoie de toate resursele sale. În iunie 1840 totalul datoriilor sale, al căror flux urcător trebuie observat cu atenție, se ridică la 262.000 de franci, din care 115.000 creanțe *„prietenești"* (doamna Balzac, doamna Delannoy, doctorul Nacquart, croitorul Buisson etc.) și 37.000 de franci în polițe neplătite „liniștite" (soții Visconti). Dar printre creditorii săi, cel puțin unul nu era de loc „liniștit" : „dumnealui" Foullon, proprietar, un soi de Gobseck care avansase 5.000 de franci asupra drepturilor pentru *Vautrin*, cu dobînzi și sporuri cămătărești ; nu fusese rambursat și utiliza, la fel ca odinioară Duckett, toate posibilitățile procedurii, inclusiv sechestrul. La „Jardies" comedia reîncepu. Grădinarul Brouette spuse portărelului că pavilionul mobilat aparține contelui Guidoboni-Visconti ; în locuința lui Balzac nu se afla nimic sechestrabil, cel mult o vază chinezească ciobită și niște cărți desperecheate. Nemilosul și îndîrjitul Foullon puse atunci la cale un sechestru *imobiliar* pe cele două clădiri. Trebuia să vîndă grabnic „les Jardies" și să se instaleze în altă parte. *Rue des Batailles* era încercuită ; pe *rue de Richelieu* frumoasele mobile depozitate la Buisson fuseseră ridicate, la cererea și urmărirea ferocelui creditor.

Nici Doamna Mamă însăși nu stătea atît de „liniștită" pe cît ar fi dorit fiul ei. *Doamna Balzac către Honoré, 22 octombrie 1840 :* „Am împlinit astăzi, iubitul meu drag, șaizeci și doi de ani... Am început această zi prin a mă ruga și a-mi binecuvînta copiii... Implor zilnic Providența să te sprijine în luptă[6]..." Păstra tăcerea „de mai bine de doi ani" și nu venise să-l vadă temîndu-se „de primirea lui glacială", dar suferea la gîndul că e o povară pentru ginerele ei. Fiul ei n-ar putea oare s-o găzduiască ? Ideea aceasta îl îngrozi pe Balzac. Dacă în aceeași casă cu el ar locui o mamă impulsivă, ce mai amenințare pentru tihna scriitorului ! Și mai are încă atîtea de făcut. Cu cît înaintează, cu cît produce mai mult, cu atît pare să se îndepărteze ținta. Într-o bună zi îi scrise Zulmei Carraud : „Viitorul începe să se apropie", apoi după

[6] BALZAC : *Lettres à sa famille*, p. 20. (Paris, Albin Michel, 1950.)

cîteva luni : „Mereu același lucru : nopți, nopți, și mereu niște volume ! Ceea ce vreau să construiesc e atît de înalt, atît de vast [7] !“ În realitate, întrucît vrea să-l concureze pe Dumnezeu, nu și-ar putea „încheia“ opera nici dacă ar trăi o sută de ani.

Și cine oare îl înțelege, cu excepția Zulmei ? Cu soții Guidoboni-Visconti relațiile sale devin mai puțin călduroase. Cu toate că-l iubise pe Balzac, *contessei* începea să i se facă lehamite de această viață necontenit frămîntată, de acele împrumuturi reînnoite, de portăreii care o asaltau de peste tot. Și Balzac părea să fi epuizat plăcerile acestei legături. Sarah nu-i ceruse niciodată — nici nu-i făgăduise — fidelitate. Se conforma moralei ei britanice și tăinuite. Legătura cu Hanska, de care știa, n-o stingherise. De altfel, între Balzac și Eva sa corespondența se rărise. O speranță mereu neîmplinită se cufunda încetul cu încetul în negurile uitării. Apăruseră alte femei, întrucît nu știa să reziste ispitei unei aventuri, care ar fi putut deveni un subiect.

În aprilie 1839, publicînd prima parte din *Béatrix* în *Le Siècle*, care apărea sub conducerea prietenului său Dutacq, Balzac primi o scrisoare despre acest roman. Conform spuselor ei, corespondenta era o tînără din Guérande, a cărei îndoită curiozitate fusese stîrnită de faptul că întîmplarea se petrecea chiar în ținutul ei natal, iar eroina purta unul din prenumele ei : *Félicité*. Ciudate motive de a admira o carte bună, dar asemenea cititoare există. Lui Balzac îi făcu plăcere să corespondeze cu ea, deoarece micuța *paludière* [8] dădea impresia că e înfiorată de dragoste, fascinată de marele bărbat inaccesibil. Știindu-l convalescent la „Jardies“, după o luxație a gleznei, îi trimise o tapiserie brodată cu flori, el confirmîndu-i primirea.

3 iulie 1839 : Domnișoară, — Deocamdată mi-e cu neputință să umblu, și această dureroasă împrejurare vă va explica întîrzierea pe care o suferă schimbarea bietelor mele flori de retorică pe delicioasele dumitale buchete, care sînt ca munca zănatecă și opera unei zîne aflate în închisoare.

---

[7] BALZAC : *Correspondance*, vol. III, p. 576, și *Correspondance avec Zulma Carraud*, p. 286. (Paris, Gallimard, 1951.)

[8] Lucrătoare la mlaștini sărate (n.t.).

Sentimentele pe care le exprimați în scrisoare vor constitui fără îndoială o scuză în ochii dumneavoastră pentru faptul că mă aflu la țară și că mă țin departe de Paris, ucigător pentru anumite suflete. Către sfîrșitul acestei săptămîni voi fi predat volumele, de vor fi gata, la adresa pe care-o menționați.

Întrucît îl imitați pe Dumnezeu, care își împrăștie darurile fără a se arăta, voi exprima aci ceea ce doream să vă spun : că m-au mișcat sentimentele cărora le datorez scrisoarea dumneavoastră, și că nu v-am răspuns decît deosebindu-le de toate acele curiozități stîrnite de scriitori.

Ultimele dumneavoastră rînduri, și cele ce-mi spuneți în ele, îmi dovedesc că în inima dumneavoastră se află cu-adevărat multă poezie. Sentimentele adevărate sînt totdeauna iscusite și, cînd mă gîndesc la tot ce era să pierd, socotesc că procedați bine. Dar îngăduiți-mi să vă rog a crede că pînă ce nu vă voi fi văzut misteriosul chip nu mă voi gîndi la Bretania și la frumoasa regiune în care vă aflați.

Am prilejuit cîteva calomnii, însă, chiar dacă nașa dumneavoastră ar avea dreptate la modul general, vă implor să credeți, domnișoară, că mă aflu a fi unul din acei, să nu spun autori, dar bărbați, care nu pot face altfel decît să vă admire într-un fel absolut, chiar de n-aș fi obiectul a ceea ce numiți *aspectul romanesc al minții dumneavoastră*. Noi aceștia, mai mult decît toți laolaltă, știm cît e de rară această nobilă sinceritate a inimii, care se ține la o parte de lucrurile banale. Renunțați, vă rog, la o idee care ar fi amară. Vă rog să aflați aci toate mulțumirile mele și expresia recunoștinței pe care v-o port pentru toate amabilitățile dumneavoastră[9]...

Scrisorile acestei noi necunoscute prezentară cel mai ciudat amestec de date autentice și de imposturi nerușinate. Mîndrindu-se cu stirpea ei aleasă, Hélène-Marie-Félicité de Valette spunea adevărul. Mințea vorbind de mama ei „în viață și prezentă în preajmă-i". Doamna de Valette murise de douăzeci și unu de ani.

Hélène se dădea drept bretonă și celibatară. Bretonă, e drept, întrucît, născută la Rochefort-sur-Mer, fusese crescută într-o mănăstire din Vannes. Dar inexact că n-ar fi fost măritată vreodată. Unic copil al unui ofițer de marină care, rămas văduv, intrase în tagma călugărească, se măritase la șaptesprezece ani cu un notar, tot văduv, în vîrstă de

[9] Colecția Simone-André Maurois.

cincizeci de ani și avînd un fiu adolescent. În 1839, cînd încercă să-l cucerească pe Balzac, Hélène, femeie de treizeci de ani, punea să se graveze pe hîrtia ei de scrisori o coroană de contesă și nu mai voia să i se spună „doamna văduvă Goujeon".

Viața ei conjugală fusese scurtă : măritată la 18 ianuarie 1826, își pierduse soțul la 25 noiembrie 1827. Prin testament, defunctul lăsa consoartei supraviețuitoare, „în deplină proprietate, un sfert din bunurile mobile care-i alcătuiau succesiunea, și în uzufruct, doar spre folosire, un sfert din bunurile sale imobile", restul moștenirii fiind destinat fiului pe care notarul din Vannes îl avusese dintr-o primă căsătorie. O clauză restrictivă preciza că tînăra văduvă, în vîrstă de nouăsprezece ani, și-ar pierde drepturile de uzufructuară dacă s-ar remărita. Tot atît de puțin ca și văduvia ei, Hélène nu dorea să-i mărturisească lui Balzac că are un amant și un fiu nelegitim. Din statornica ei legătură cu un nobil castelan de pe malurile rîului Cher, contele de Moulinet d'Hardemare, se alesese în 1831 cu un băiețel botezat Eugène. „Se purta față de conte de parcă i-ar fi fost soț, întrucît simțea pentru el mai mult stimă decît dragoste, și îl înșela fără remușcări [10]."

În viața ei exista și un al doilea proteguitor. Baronul Hippolyte Larrey, chirurg al armatei ca și celebrul său tată, și „cel mai încîntător bărbat din lume", îi purta o dragoste atît de puternică încît acest atașament persistă de-a lungul întregii sale vieți. În 1839 frumoasa *paludière* locuia cînd în Bretania, cînd la Paris, unde avea o locuință ocazională, simplă „mansardă de artist", pe *rue de Castiglione* nr. 12. Spre sfîrșitul toamnei, obținu de la Balzac îngăduința de a-l vizita la Ville-d'Avray. Cînd își făcu apariția, scriitorul nu se afla la „Jardies" ; plină de îndrăzneală, pătrunse în locuință și se încumetă chiar să-și însușească un obiect drept amintire : „Am înțeles pe deplin necuviința *furtului* pe care mi-am permis să-l săvîrșesc la dumneavoastră. Dar eram nebună, nebună pînă la lacrimi, de bucurie, de fericirea de-a mă afla astfel în acele locuri pe care v-a plăcut să le creați

[10] MAURICE REGARD : Introducere la *Béatrix*, p. XL. (Paris, Garnier, 1962.)

şi pe care le îndrăgiţi. Iertaţi-mă, deci, aşa cum îi ierţi pe cei care şi-au pierdut mintile [11] !..."

Hélène îşi însuşise probabil călimara lui Balzac, întrucît îi oferi „în schimb" pe aceea a doamnei de Lamoignon, naşa ei, care i-o lăsase prin testament. Din scrisoare în scrisoare, mitomana continua să-şi romanţeze povestea vieţii. Se măritase de curînd, spunea ea. Obligată să părăsească Bretania, împărţea prietenelor ei „toate micuţele sale mobile de fată"... „Fi-voi oare mai fericită ? Numai Dumnezeu ştie ! Nu-mi părăsesc meleagurile natale fără păreri de rău, şi, cu toate acestea, singura mea fericire v-o datorez dumneavoastră. O voi regăsi pretutindeni [12]..." O asemenea exaltare, al cărei obiect îl constituia, nu putea decît să-l cucerească pe Balzac. La începutul anului 1840, Hélène apăru în persoană, oferi cu generozitate un ajutor pecuniar şi nu se apără cu prea multă îndîrjire. În martie el îi spune „Draga mea Marie", semn infailibil ; ia cu împrumut zece mii de franci, alt semn revelator ; promite să-i restituie după ce *Vautrin* va triumfa şi, nereuşind să se achite, îi dăruieşte un set de pagini din *Béatrix,* corectate de mîna sa :

Draga mea Marie, — Iată corecturile şi munca depusă pentru *Béatrix,* carte ce mi-a devenit, graţie dumitale, mai dragă decît oricare alta, şi care a fost inelul datorită căruia ne-am împrietenit. Dăruiesc asemenea lucruri doar celor care mă iubesc... şi, dintre toţi cei cărora le-am oferit, nu cunosc vreo inimă mai curată sau mai nobilă decît a dumitale... Îţi trimit mii de gînduri dragi... *Addio cara* [13]...

Aceste efuziuni, aceste cadorisiri de manuscrise fac parte, în ochii lui Balzac, din convenţiile dragostei. Ele nu-l angajează. Cu toate acestea, îi face plăcere ideea de-a fi iubit de-un înger de puritate, de-o fată a sălbaticei Bretanii. O lună

---

[11] BALZAC : *Correspondance*, vol. III, p. 755.

[12] Colecţia Spoelberch de Lovenjoul, A. 394 *bis, filele 3—4.*

[13] Această scrisoare, împreună cu corecturile la *Béatrix*, se află la biblioteca municipală din Tours, la cota 1.742. La treisprezece ani după moartea Hélènei de Valette, legatarul ei universal, baronul Larrey, le dărui oraşului Tours, deoarece Balzac se născuse acolo, luînd minuţioase măsuri de prevedere pentru ca „doamna Marie X..." să nu poată fi identificată.

mai tîrziu, o înștiințează pe Hélène că pregătește o nouă piesă și că *Mercadet* va rambursa datoriile lui *Vautrin* : „În octombrie, datorită teatrului, voi plăti ceea ce este ipotecat... Îți scriu în grabă, spre a te liniști, scumpă comoară. Mulțumesc pentru scrisoarea ta, draga mea îndrăgită [14]..."

Dar „îngerul breton se pomenește foarte repede că-și pierde autoritatea". Un oarecare Edmond Cador (se pare că era Roger de Beauvoir, gazetar cu numeroase pseudonime) îi face lui Balzac niște destăinuiri penibile și de necombătut : Hélène de Valette e văduva lui Goujeon ; a recunoscut un copil nelegitim, născut în afara căsătoriei ; întreținută pe față de doi bogătași, avusese numeroase aventuri și, printre alți amanți, pe denunțătorul însuși ! Balzac, mistificat, îi scrie mistificatoarei (care-și petrecea vara în Bretania) spre a-i cere explicații. Ea își pierde capul :

Hélène de Valette către Balzac, Batz, 29 iulie 1840 : De cînd am primit scrisoarea ta, viața mea s-a transformat într-un coșmar, iar cînd ți-am răspuns, nici nu mai știam ce fac ! Doream un singur lucru : să te încredințez că nu l-am iubit niciodată pe domnul Cador. Acum îmi ceri amănunte și adevărul despre toate... *Nu am aparținut acelui bărbat*... Mă amuza ; l-am suportat din teamă și din cochetărie. Din prima zi în care l-am văzut îmi spusese că a fost amantul lui George Sand și că o lovise cu cravașa ! Asta m-a scîrbit... Dragule, acum știi tot atît cît și mine... Domnul Cador e plin de vanitate. Ai putea să-i smulgi scrisorile mele, dar nu l-ai împiedica să vorbească. L-ar încînta o aventură în care numele i-ar fi rostit împreună cu al unui bărbat ca tine. N-o doresc cu tot dinadinsul. Voi suporta sorții vinovatei ușurințe de care am dat dovadă, dar tu, iubitul meu drag, trebuie să rămîi neutru [15]...

Mitomană, îmbătată de propriile-i minciuni poetice, Hélène continua să-și născocească o viață retușată :

Hélène de Valette către Balzac, august 1840 : Ar fi trebuit să te înțeleg și să fiu mai încrezătoare. Vom sta de vorbă, întrucît ai ama-

---

[14] Scrisoare copiată de Marcel Bouteron din catalogul vînzării colecției Arthur Meyer (de la 3 la 6 iunie 1924), unde poartă numărul 174.

[15] Colecția Spoelberch de Lovenjoul. A. 394 *bis*, filele 5—6.

bilitatea să te interesezi de situaţia mea. Voi fi prevăzătoare... Am vrut să-mi păstrez independenţa. Sînt liberă zece luni pe an. Locuiesc singură... Am de-a face cu cel mai corect bărbat de pe pămînt ; a făcut pentru mine uriaşe sacrificii materiale şi de stare socială... Îi sînt obligată. N-aş consimţi pentru nimic în lume să-i provoc cea mai mică supărare, de aceea tremuram de teamă ca acel detestabil E.C. să nu mă compromită !... Nu am faţă de conte sentimentele pe care le visez, drept care ştiu că trebuie să-l înconjur cu dovezi de tandreţe... Doream să-ţi ascund toate astea şi să nu fiu pentru tine decît o apariţie : doar fetişcana sălbatică din sălbatica Bretanie... Dar acest domn Cador a venit să-ţi spună numele meu, să-ţi vorbească de copilul meu, şi ai dorit să-ţi fac confidenţe. Acum ştii despre mine binele şi răul [16]...

La urma urmei, Balzac nu fusese niciodată un model de fidelitate şi nici el însuşi nu dădea dovadă de-un respect exagerat faţă de adevăr. Doi actori au reciproc nevoie unul de altul, pentru replici. Hélène era o plăcută tovarăşă de drum ; Honoré îi datora bani ; de ce s-ar despărţi ? În aprilie 1841 dădu o raită prin Bretania, cu Hélène, să revadă Guérande, Le Croisic şi Batz, vizitase odinioară cu *Dilecta*. Nutrea proiectul să termine *Béatrix*, a cărei ultimă parte nu fusese încă alcătuită. *Balzac către doamna Hanska, 16 iulie 1841* : „Oboseala morală şi fizică m-a îndemnat să fac un mic voiaj de cincisprezece zile în Bretania, în aprilie şi cîteva zile din mai. M-am întors bolnav. Tot sfîrşitul lui mai l-am petrecut într-o cadă, făcînd zilnic băi de cîte trei ore spre a combate inflamaţia [17]..." În legătură cu sănătatea Hélènei de Valette circulau pe-atunci zvonuri neplăcute.

În ultima parte a romanului, Hélène de Valette se întrupează în *Béatrix* într-o măsură mult mai mare decît Marie d'Agoult. Balzac zugrăveşte o făptură dezaxată, clocotind de ciudă, la care asprimea depăşeşte adesea cochetăria. „S-ar putea ca Hélène de Valette să nu fie străină de această severitate [18]." Ştia să joace cu talent comedia dragostei, iar cuvintele pe care le adresează Maxime de Trailles ducesei

[16] *Ibidem*, filele 9—10.
[17] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, p. 560.
[18] MAURICE REGARD : Introducere la *Béatrix*, p. LII, şi BALZAC : *Béatrix*, p. 349. (Garnier, Paris, 1962.)

de Grandlieu exprimă părerea lui Balzac despre ea : „Dragostea înseamnă să-ţi spui : Cea pe care o iubesc e o infamă ; mă înşeală ; mă va înşela ; e o vicleană, duhneşte a toate duhorile iadului... Şi să dai fuga la ea, şi să găseşti acolo albastrul eterului, florile raiului..." Balzac (în 1841) dedică Hélènei *Le Curé du Village*. Dar, pe exemplarul de lucru adnotat de autor în 1845, avea să şteargă această dedicaţie. Cei doi amanţi se certaseră şi doamna de Valette cerea cu îndîrjire să i se restituie cei zece mii de franci împrumutaţi, plus dobînda. Meschină şi josnică aventură.

Între timp, mărinimoasa Zulma părea cu desăvîrşire sacrificată. Nu numai că Honoré nu mai venea la Frapesle, dar cînd doamna Carraud locuia la Versailles, atît de aproape de „Jardies" el nu mai găsea răgaz nici pentru cea mai scurtă vizită. Firile măreţe sînt cele mai neglijate, deoarece detestă să se plîngă.

Vă daţi seama, desigur, că dacă n-am putut veni să vă văd la Versailles, e pentru că mă aflam cufundat în nişte treburi neiertătoare ; pe-atunci abia ajungeam s-o văd pe *diva* ! În bătăliile pe care le port nu există nici oprire, nici bivuacuri. Pe vremea aceea aşterneam pe hîrtie *Une Fille d'Eve*, *Béatrix*, *Un Grand Homme de province*, în total cinci volume in-octavo, şi publicam *Le Curé du Village*. Îţi dai seama ce viaţă duceam [19]...

Zulma dădea vina mai mult pe iubirile lui Balzac decît pe activitatea sa :

My dear, eşti fericit, o ştiu ; n-am vrut să strecor nici un gînd străin în încîntările vieţii tale actuale... Am aflat că publicaseşi *Un Grand Homme de province* şi mi-am procurat cartea. E o operă pur imaginativă, dar binefăcătoare, simplă, fără pretenţii ; de mult nu citisem vreo carte de-a ta care să-mi facă atîta plăcere... Urmăm căi atît de divergente încît nu-i de mirare că nu apucăm să ne dăm mîna [20]...

Balzac către Zulma Carraud, noiembrie 1839 : Dumnezeule, mă crezi fericit ! S-a ivit supărarea, o supărare intimă, adîncă, şi de

[19] BALZAC : *Correspondance*, vol. III, p. 576.
[20] *Ibidem*, p. 736.

nemărturisit. Cît despre partea materială, șaisprezece volume scrise, douăzeci de acte alcătuite în anul acesta n-au fost de-ajuns ! Cei o sută cincizeci de mii de franci cîștigați nu mi-au asigurat tihna !... „Jardies" ar trebui să reprezinte fericirea din multe puncte de vedere : sînt o ruină. Nu mai vreau să știu de inimă. Așa că m-am gîndit foarte serios la însurătoare. De te vei întîlni pe tine însăți, fată de douăzeci și doi de ani, cu o avere de două sute de mii de franci, sau chiar o sută de mii de franci, cu condiția ca zestrea să se poată potrivi treburilor mele, te rog să te gîndești la mine. Doresc o soție care să poată fi așa cum o vor dori-o evenimentele vieții mele : soție de ambasador sau jupîneasă la „Jardies". Dar nu vorbi despre aceste treburi, e o taină. Să fie o fată ambițioasă și spirituală [21]...

Zulma Carraud către Balzac, 2 decembrie 1839 : Nu cunosc nici o fată care să corespundă condițiilor cerute și, de fapt, chiar de-aș cunoaște vreuna, m-ar opri vorbele : *Nu mai vreau să știu de inimă, așa că m-am gîndit la însurătoare.* În ochii mei, căsătoria e mai mult ca oricînd o treabă serioasă. Am meditat la *Physiologie du Mariage* și am recunoscut atît de bine toate mizeriile acestei stări, cultivate de soții înșiși, încît nu pot asista la vreo căsătorie fără să-mi simt inima înlăcrimată. Îngăduie-mi, deci, să nu particip cu nimic la o treabă care s-ar putea să devină chinul vieții dumitale [22]...

Cunoscîndu-l atît de bine, cum de lua ea în serios capriciile unui romancier ? El nici nu se mai gîndea „la această treabă", se dăruise cu totul cărții *Le Curé du Village,* fără a pune la socoteală diverse nuvele. Promitea de mult doamnei Hanska să scrie *Le Prêtre catholique [Preotul catolic].* Realiză în perioada aceea acel proiect, dar pe-un întunecat fundal de dragoste și crimă (reminiscență a cazului Peytel), pe care priceperea vicarului Bonnet nu-l întrezărește decît după prima parte. Aceasta e povestea Veronicăi Graslin, soția celui mai bogat bancher din Limoges, scîrbită de acest soț dezgustător și despotic și tăinuind o dragoste misterioasă cu Jean-François Tascheron, muncitor la o fabrică de porțelanuri. Iubirea aceasta îl determină pe Tascheron să comită o crimă nepremeditată. Arestat, condamnat la moarte, simulează nebunia ca să n-o compromită pe Véronique, pînă

[21] *Ibidem,* pp. 770—771.
[22] *Ibidem,* p. 777.

în ziua în care abatele Bonnet, vicarul imaginarului sat Montégnac, reușește să miște această inimă neînduplecată. Tascheron va merge spre eșafod ca bun creștin.

Cititorul nu știe nimic despre povestea acestei legături, dar e martor la căința Veronicăi. Rămasă văduvă, ea se retrage la Montégnac, fief seniorial vîndut de ducele de Navarreins bancherului Graslin. Din castel zărește mormîntul amantului ei ghilotinat și, călăuzită de abatele Bonnet, încearcă să-și ispășească păcatele prin binefaceri. Ținutul ajunge în stare de paragină, lipsit de apă și de un sistem științific. Véronique obține sprijinul unui tînăr inginer, Grégoire Gérard, politehnician obosit de școlile faimoase, de administrație, și încîntat să se dedice unei opere imense (în acest Gérard regăsim ceva din Surville). Catolicismul și acțiunea o vor salva pe Véronique, care pe patul morții se va spovedi în public. Din nici un roman (nici măcar din *Le Lys dans la Vallée* și *Le Médecin de Campagne)* nu reiese mai clar în ce constă religia lui Balzac. El nu crede în adevărul literei dogmelor, dar, după părerea lui, caritatea unor preoți asemenea abatelui Bonnet face să reînvie speranța în făpturile cărora, socotindu-se iremediabil pierdute, li se împietriseră inimile. Un suflet sacerdotal foarte umil, pe de-a-ntregul plămădit din iubire, devotament și caritate, are puterea de a-i îndrepta pe cei mai vinovați, singura condiție fiind ca aceștia să aducă „participarea lor la sacrificiu [23]".

Această doctrină înălțătoare e susținută, în *Le Curé de Village,* fără vreo scădere a gîndirii sau a stilului. Priveliștea pădurilor, a „landelor", zugrăvirea „splendorilor cîmpenești" alternează cu surprinzătoare rapoarte tehnice referitoare la opera comună a vicarului Bonnet și a inginerului Gérard. În niște imense tirade, Balzac expune tehnica defrișării și aceea a irigației. „Sînt *Georgicele* politehnicianului [24]." Preotul satului, la fel ca medicul de țară, crede în

---

[23] Cf. PHILIPPE BERTAULT : Prefață la *Le Curé de Village.* în *Œuvres complètes,* vol. XVI, pp. 251—283. (Club de l'Honnête Homme.)

[24] DONNARD : *Réalités politiques et sociales dans la Comédie humaine,* p. 182.

eficacitatea spirituală a acțiunii. „Rugăciunile voastre trebuie să fie niște munci", spune el. Balzac se apropie aci de concluzia celui de-al doilea *Faust*, care slăvește de asemenea morala inginerului. Balzac s-a aflat totdeauna mai aproape de Goethe decît ar fi crezut.

O dată mai mult se aruncase el însuși în acțiune, creînd *La Revue parisienne*. Dezastruoasa lecție prilejuită de *La Chronique de Paris* ar fi trebuit să-i ajungă, dar Alphonse Karr întemeiase în 1839 *Les Guêpes [Viespile]*, mică revistă de luptă politico-literară, din care se vînduseră imediat douăzeci de mii, apoi treizeci de mii de exemplare pe lună. Balzac avea mai mult talent decît Alphonse Karr, mai multă putere de muncă, tot atîta îndrăzneală. De ce n-ar întemeia o revistă de unul singur? Într-o *Introducere* își definește țelurile: să descrie „comedia ocîrmuirii", arătînd culisele vieții politice; să rostească adevărul în domeniul literar, unde critica „e lipsită de sinceritate"; în fine, să publice fragmente inedite din propriile sale romane. „*La Revue* nu promite producția celor mai celebre pene; o oferă." În realitate, *La Revue parisienne* n-avea în serviciul ei decît o pană celebră, dar cea mai măiastră.

Era nevoie de un administrator; fu ales Dutacq, care preluă și producția. Beneficiile vor fi împărțite pe din două. Devenind proprietarul unei reviste, Balzac spera să-și redobîndească independența. La cotidiane avea rivali periculoși: Alexandre Dumas, Eugène Sue, Frédéric Soulié. Mai puțin profunzi ca el, se pricepeau mai bine să exploateze rețetele genului: decupaj, suspens. Balzac mai figura încă printre „mareșalii foiletonului", dar bastonul de comandant nu mai era prea sigur în mîna sa [25]. De unde *La Revue parisienne*, care urma să fie o linie de retragere.

În revistă apăru o frumoasă nuvelă a lui Balzac: *Z. Marcas*, nume pe care-l găsise citind toate firmele din cartierul Sentier: „Marcas!... Deși ciudat și sălbatic, acest nume are totuși dreptul să fie transmis posterității: este bine compus, se pronunță ușor, este scurt, așa cum se cere unor nume

[25] RENÉ GUISE: *Balzac et le roman-feuilleton*, în *L'Année balzacienne 1964*, p. 299.

celebre [26]..." Pe toți dracii ! Semăna cu *Balzac !* „...nu vedeți în forma lui Z o atitudine contrariată ? Această formă nu înfățișează oare zigzagul întîmplător și straniu al unei vieți chinuite [27] ?..." Lucru ciudat : Marcas e un republican patriot, și Marcas, asemenea lui Balzac, are un cap rotofei și puternic, un nas lat și despicat la vîrf ca acela al unui leu. Un chip aproape înfricoșător, luminat de doi ochi negri de-o nesfîrșită blîndețe, calmi, adînci, plini de îngîndurare. Balzac îl iubește, așa cum îl iubește pe Michel Chrestien. „Întocmai ca Pitt, pentru care Anglia era o soție, Marcas îndrăgea Franța, își adora patria, îi închina toate gîndurile [28]..." Trebuie să repetăm aci că admirația lui Balzac față de Z. Marcas nu-i contrazice monarhismul. Balzac și Marcas sînt, ambii, ostili mediocrației și gerontocrației. Regimul, rod al unei revoluții făcute de tineret și de inteligență, a înlăturat tineretul și inteligența. „În clipa de față, întregul tineret este îndemnat să devină republican..." El își amintește de tinerii reprezentanți ai poporului și de tinerii generali din 1792. În Camera lui Ludovic-Filip nu se găsesc deputați în vîrstă de treizeci de ani. Iată doleanța comună a lui Balzac și eroului său.

În *Revista* sa, Balzac a făcut și critică literară, brutală, strălucitoare, nedrept de severă pentru nefericitul Latouche și pentru Eugène Sue, miraculos de clarvăzătoare pentru Stendhal, pe atunci atît de puțin cunoscut. Referitor la Latouche : „O sarabandă de crime și de neghiobii imposibile, iată ce vă va oferi trista lanternă cîtușă de puțin magică intitulată *Léo... Léo* dovedește că domnul de Latouche nu stăpînește nici arta de a pregăti scene, nici pe aceea de a zugrăvi caractere, de a alcătui contraste, de a suscita interesul [29]..." Cei doi bărbați nu erau numai certați ; ei se urau. Latouche îi dăduse prea multe sfaturi lui Balzac ; asta nu se poate ierta. Balzac nu le urmase ; asta nu se iartă niciodată. „Păzea ! spunea Balzac lui George Sand. O să vezi că într-o bună dimineață, fără să știi de ce, vei afla în el un

---

[26,27] BALZAC · *Z. Marcas*, „Pléiade", vol. VII, pp. 736—737. (Vezi în rom. BALZAC : *Z. Marcas*, trad. N. N. Condeescu, în *Opere*, vol. XI, ELU, 1964, p. 301.)

[28] *Ibidem*, p. 756 (p. 320).

[29] BALZAC : *La Revue parisienne*, 25 iulie 1840, pp. 57—58 și 63.

dușman de moarte." Adevărul e că Latouche își iubea „mînjii" pînă în clipa cînd cîștigau cursele pe care el le pierdea mereu. Dar trebuie să recunoaștem că mînjii îl mușcau zdravăn pe antrenor.

Împotriva lui Sainte-Beuve, care-l disprețuise din totdeauna, Balzac trecu la represalii. Articolul despre *Port-Royal* a fost teribil: „Domnul Sainte-Beuve a avut încremenitoarea idee de a reintroduce genul plicticos... Citindu-l pe domnul Sainte-Beuve, plictiseala picură asupra ta asemenea unei ușoare ploi mărunte care în cele din urmă te pătrunde pînă la oase... Într-o privință, acest autor merită să fie lăudat: își recunoaște propriile merite; iese puțin în lume și nu împrăștie plictiseala decît prin pana sa... Poeziile domnului Sainte-Beuve mi s-au părut totdeauna traduse dintr-o altă limbă, de cineva care nu prea cunoaște acea limbă [30]." *Port-Royal* era o carte frumoasă, iar critica lui Balzac nedreaptă.

Singura scuză a acestei răutăți concentrate e că Sainte-Beuve fusese cel care dăduse exemplul. Spunea despre Balzac că e medic de boli rușinoase: „În el zace un medic care își permite o serie de libertăți, care pătrunde pe dinapoia alcovului, un telal, o manichiuristă și un ghiduș cu simbrie [31]". Sau: „Celui mai fecund dintre romancierii noștri i-a trebuit un maldăr de bălegar mai înalt decît această clădire ca să răsară cîteva flori firave și rare [31]". În *La Revue parisienne*, Balzac își luă revanșa; îl compară pe Sainte-Beuve cu moluștele „lipsite de sînge, de inimă, și la care gîndirea, presupunînd că există, se ascunde sub un înveliș albicios și searbăd". Cît despre stil, „fraza sa moale și flască, neputincioasă și poltronă, se strecoară pe lîngă teme, alunecă de-a lungul ideilor."

Dar studiile asupra domnului Beyle (Frédéric Stendalh [32]) sînt în măsură să bucure în veci mințile generoase. Un scriitor ilustru intervenea cu întreaga sa autoritate ca să-l aducă în primul plan pe autorul, încă necunoscut de public, al *Mănăstirii din Parma*, lucrare apărută cu zece luni în urmă

---

[30] *Ibidem*, 25 august 1840, pp. 193—194 și 226.

[31] SAINTE-BEUVE: *Mes poisons*, pp. 109—111. (Paris, Librairie Plon, 1926.)

[32] Balzac nu știe cum se ortografiază *Stendhal*, nici *Rothschild*.

fără ca vreun singur gazetar s-o fi înțeles sau studiat. „Eu, care socotesc că mă pricep întrucîtva, am citit-o zilele acestea pentru a treia oară ; lucrarea mi s-a părut și mai frumoasă, și-am simțit în sufletul meu soiul acela de fericire pe care ți-o provoacă ideea că vei săvîrși o faptă bună... Domnul Beyle a scris o carte în care sublimul țîșnește din capitol în capitol. A dat la iveală, la vîrsta la care oamenii găsesc rareori subiecte mărețe, și după ce scrisese vreo douăzeci de volume extrem de spirituale, o operă care nu poate fi apreciată decît de sufletele și de oamenii cu adevărat superiori. În sfîrșit, a scris *Le Prince moderne [Prințul modern]*, romanul pe care l-ar scrie Machiavelli dacă ar trăi surghiunit din Italia, în veacul al XIX-lea... Știu cîte glume va stîrni admirația mea [33]..." Iar doamnei Hanska : „După părerea mea, Beyle a publicat recent cea mai frumoasă carte apărută în ultimii cincizeci de ani [34]".

Balzac îl cunoștea pe Stendhal ; prin 1830 îl întîlnise în salonul pictorului Gérard, apoi la Astolphe de Custine. În 1840 consulul Henri Beyle se afla la postul său la Civita-Vecchia ; îi mulțumi lui Balzac : „Îndrăznesc să vă mărturisesc acum că am izbucnit în rîs citind acel articol surprinzător, cum nicicînd n-a primit vreun scriitor de la altul. Ori de cîte ori dădeam de vreo vorbă de laudă ceva mai tare, și întîlneam din astea la fiecare pas, vedeam mutra pe care ar face-o prietenii mei citindu-l [35]."

În 1857 Sainte-Beuve (Stendhal murise de cincisprezece ani) avea să se mire „de importanța acordată acestor romane, nicicînd izbutite, în ciuda unor pagini drăguțe și, una peste alta, execrabile [36]..." Dar doi oameni văzuseră limpede în privința lui Stendhal : Goethe (în *Convorbirile cu Eckermann*) și Balzac, al cărui gest a fost cu atît mai mărinimos cu cît, în al său Waterloo, Stendhal reușise ceea ce de vreo zece ani visa Balzac să facă în *La Bataille*, roman napoleonian care n-a apucat să fie scris. Resimțim o bucurie absolut desăvîrșită văzînd cum acești trei bărbați, atît de

---

[33] BALZAC : *La Revue parisienne*, 25 septembrie 1840, p. 279.
[34] BALZAC : *Lettres à l'Étrangere*, vol. I, p. 509.
[35] STENDHAL : *Correspondance*, vol. X, p. 288 din ediția alcătuită și prefațată de HENRI MARTINEAU. (Paris, le Divan, 1934.)
[36] SAINTE-BEUVE : *Causeries du Lundi*, vol. XVIII, p. 276.

deosebiți între ei, se recunosc pe deasupra firilor meschine. Din păcate, *La Revue parisienne* se stinse în plină adolescență, după trei numere. Cei doi asociați își împărțiră paguba, de altfel ușoară : 1.800 de franci. Balzac eșuase o dată în plus în gazetărie, ca și în afaceri, ca și în politică.

Cum o mai ducea cu amorurile ? Străina trăia departe, aproape mută. El îndrăznea să se plîngă de aceste tăceri :

Au trecut mai bine de trei luni de cînd n-am primit vreo scrisoare de la tine... Ah ! în sfîrșit îmi pari extrem de mică și asta mă face să văd că aparții acestei lumi. Ah ! nu-mi mai scriai deoarece scrisorile mele erau rare ! Ei bine, erau rare deoarece n-am avut totdeauna banii trebuincioși pentru francarea lor și nu voiam s-o afli. Da, pînă acolo a ajuns sărăcia mea, și chiar mai departe. E nespus de oribil și de trist, dar adevărat, ca și Ucraina unde te afli. Da, au fost zile în care mîncam cu trufie o pîinișoară pe bulevarde... Doamne, iart-o, căci *știe* ce face [37] !...

Ea i-o reproșa pe doamna Visconti și dedicația la *Béatrix* : *Pentru Sarah.* El își afirma indiferența.

Prietenia de care îți vorbeam, și de care ți-ai bătut joc în legătură cu dedicația, nu e ceea ce așteptam. Prejudecățile englezești sînt înfiorătoare și-i lipsesc pe artiști de tot ce-i prinde : dezinvoltură, naturalețe. Niciodată nu mi-am dat atît de bine seama că în *Le Lys* explicasem de minune femeile acelei țări în atît de puține cuvinte [38]...

Trebuie să se țină seamă de măsura în care intervine prudența, dar, după cum se constată concomitent, *Contessei* începuse să i se facă și să-i facă tot mai mult lehamite. „Sălbatica fiică a Bretaniei" (Hélène de Valette) era numai minciuni și fățărnicie. Domnul Hanski părea nemuritor, iar doamna Hanska evazivă. Totul i se refuza. Iar Balzac avea patruzeci de ani. Patruzeci de ani de suferințe : „Oftez după pămîntul făgăduinței unei dulci căsnicii, obosit cum sînt de-a tot bate pasul pe loc în acest pustiu fără apă, plin de soare și de beduini [39] !..." Descurajat, spune că „își va stră-

[37] BALZAC : *Lettres à l'Etrangère*, vol. I, pp. 524 și 527.
[38] *Ibidem*, p. 538.
[39] *Ibidem*, p. 530.

muta oasele în Brazilia, într-o încercare nebunească". A vrut să aibă bani, femei, glorie. Nu are bani, nu mai are femei și neghiobii îi contestă gloria.

Am să-mi ard toate scrisorile, toate hîrtiile, n-am să las decît mobilele mele, „Jardies", și-am să plec după ce voi fi încredințat fleacurile la care țin prieteniei surorii mele. Ea va fi cel mai fidel dragon al acestor comori. Voi da cuiva o procură ; am să-mi las operele spre exploatare, și-am să plec să-mi caut norocul care mă ocolește. Sau voi reveni bogat, sau n-o să poată afla nimeni ce s-a întîmplat cu mine. E un proiect mai mult decît hotărît, care în iarna asta va fi adus la îndeplinire cu dîrzenie, fără vreo amînare. Munca mea nu-mi va plăti datoriile. Trebuie să reflectez la altceva [40]...

Nu era decît un roman, ca atîtea altele, iar *Călătoria în Brazilia* n-a fost nici scrisă, nici întreprinsă vreodată.

[40] *Ibidem*, pp. 542—543.

XXVIII

RUE BASSE

Un scriitor nu încredinţează totul nici jurnalelor sale intime, nici corespondenţei sale : doar făpturile create de el istorisesc adevărata sa poveste, cea pe care n-a trăit-o, dar pe care a dorit s-o trăiască.

FRANÇOIS MAURIAC

VIAŢA la „Jardies" devenise imposibilă. În zadar încerca Balzac, zdravăn ajutat de avocatul său, procedurist Gavault, să cîştige timp. Principalii creditori, şi îndeosebi odiosul Foullon, îl tiranizau. Oamenii de rînd : grădinarul Brouette, cel care-i spăla rufele, măcelarul, pîndarul aşteptau cu răbdare. Cei bogaţi îl hărţuiau fără milă. Dar Balzac se pricepea la şmecherii. Scrise într-o zi o nuvelă [1] în care îl arăta pe *dandy*-ul Maxime de Trailles primind un creditor cu siguranţă de sine, dispreţ şi infatuare : „Dacă reuşiţi să-mi *furaţi* suma la care se ridică creanţa dumneavoastră, spunea Maxime, vă voi rămîne îndatorat, pentru că m-aţi învăţat să iau şi alte cîteva măsuri de precauţie în afară de cele pe care le cunosc... Sluga dumitale [2]."

Asemenea eroului său, Balzac consideră că lupta dintre debitor şi creditor e un război în care totul e îngăduit. Sfătuit

---

[1] *Les Roueries d'un Créancier*, retipărit în volum sub titlul : *Une Esquisse d'Homme d'affaires.*

[2] BALZAC : *Un Homme d'affaires*, „Pléiade", vol. VI, p. 812. (Vezi în rom. BALZAC : *Un om de afaceri*, trad. N. N. Condeescu, în *Opere*, vol. XI, ELU, 1964, p. 412.)

de Gavault, scoase „Jardies“ la licitație. Proprietatea a fost vîndută cu 17.550 de franci ; împreună cu construcțiile, terasamentele și plantațiile, îl costase 100.000. Dar cumpărătorul, un arhitect pe nume Claret, om de paie, acționa în taină pe seama lui Balzac. În consecință, vînzarea fictivă se dovedi o foarte proastă afacere pentru creditori ; ei nu reușiră decît să-și împartă o sumă redusă, proporțional cu ce avea de primit fiecare, iar Balzac rămase, clandestin, proprietar al domeniului „Jardies“.

Cu doi ani în urmă scrisese doamnei Hanska : „Deci : *Domnului de Balzac, la „Jardies“, Sèvres,* este și va rămîne pe multă vreme adresa mea... Cred că-mi voi sfîrși zilele acolo, în tihnă [3].“ În noiembrie 1840 totul s-a schimbat : „Scrie-mi pe următoarea adresă : *Domnului de Breugnol, rue Basse nr. 19, la Passy, lîngă Paris* [4]. Passy era pe-atunci un sat aflat în împrejurimile Parisului, cunoscut pentru izvoarele sale termale și pentru încîntătoarea proprietate a baronului Delessert, care avea acolo o rafinărie de zahăr. La Passy, Balzac va fi mai aproape de Paris decît de la „Jardies“ și, îndeosebi, va deveni cu neputință de găsit, întrucît a închiriat pe alt nume un pavilion bine ascuns, clădit pe coasta unei coline abrupte. Financiarul care își construise pe vremuri o mare locuință pe *rue Basse* îi adăugase mai la vale (parterul spre *rue Basse* devenind, văzut dinspre grădină, etajul al doilea al casei) o a doua clădire care urma să servească drept sală de petrecere și seră de portocali. Spațiul acesta, împărțit ulterior în cinci încăperi, se afla oarecum deasupra atenanselor, deoarece (datorită unei noi denivelări a celor două etaje) curtea grajdurilor dădea spre îngusta *rue du Roc*. Printr-o scară secretă, apartamentul închiriat de Balzac era în comunicare cu această curte. Om hărțuit, mereu la pîndă, era încîntat să aibă o locuință cu două ieșiri. Dacă vreun portărel se ivea pe *rue Basse,* Honoré putea s-o șteargă prin *rue du Roc,* potecă abruptă, misterioasă, și

---

[3] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère,* vol. I. pp. 481 și 484.

[4] *Ibidem,* p. 546.

să coboare în fugă pînă la cheiul unde trecea diligența spre Palais-Royal [5].

Félix Solar, directorul ziarului *L'Époque*, a povestit vizita făcută lui Balzac, căruia dorea să-i ceară un foileton. Stabilind întîlnirea, romancierul îi dăduse parola. Trebuia să sune în *rue Basse*, să întrebe la portar de proprietăreasă, doamna de Breugnol, apoi să coboare două etaje. Spre deosebire de imaginara văduvă Durand, doamna de Breugnol exista cu adevărat. Se numea Louise Breugnol și se născuse în 1804, în departamentul Ariège, dintr-o familie de țărani munteni. Activă, inteligentă, energică, își făcuse o meserie din îngrijirea gospodăriilor unor scriitori celibatari trecuți de prima tinerețe. Înainte de-a se angaja la Balzac, căruia i-o recomandase Marceline Desbordes-Valmore, fusese jupîneasa lui Latouche — jupîneasa și poate ceva mai mult.

După cum spune Félix Solar, „era o doamnă de vreo patruzeci de ani, cu un chip rotofei, monahal, odihnit, de călugăriță itinerantă [6]". Fără îndoială că, după doamna de Berny, ducesa d'Abrantès, contesa Guidoboni-Visconti, doamna Hanska, era un vînat cam amărît. Dar Balzac, obosit de femeile complicate, crezu că-și va găsi tihna cu aceasta, poreclită de Marceline „cîine de pază". De altfel, o înnobilase, cu stăruitoarea lui aplecare spre particule nobiliare, moștenită de la părinții săi.

Ea jucă în viața lui un rol mai important decît s-a spus. Nu numai că locuința se afla sub conducerea ei, Balzac nefiind decît un „musafir" ; nu numai că dădea fuga pentru el la tipografii, la edituri, la gazete, discutînd cu iscusință contractele, dar asigura și confortul senzual al stăpînului ei. O lua cu el chiar cînd călătorea, așa cum avea să amintească ea în 1860 (la zece ani după moartea lui Balzac), într-o scrisoare către Fessart, om de afaceri, în cursul unui pelerinaj la Baden-Baden, unde venise odinioară cu neuitatul ei bărbat de seamă. „Auzeam spunîndu-se în jurul meu : *L-ai*

[5] În zilele noastre, *rue Basse* poartă numele de *rue Raynouard*, iar nr. 19 a devenit nr. 47. *Rue du Roc* se numește *rue Berton*, dar curtea casei lui Balzac și-a păstrat, la nr. 24, poarta pentru căruțe, ultim vestigiu rustic al unei ferme din satul Passy.

[6] Citat de LOUIS DE ROYAUMONT în *Balzac à Passy*, în *Le Parisien de Paris*, 10 octombrie 1897, p. 11.

văzut? — Eu l-am văzut! — Uite, el e! Sărman prieten, îl sîcîia această curiozitate, dar eram tînără și mîndră de fericirea mea. La Baden-Baden m-a cuprins o amarnică tristețe mergînd să revăd o casă pe care aproape că o închiriasem și unde urma să trăim pînă la sfîrșitul zilelor noastre [7]..." Louise de Breugnol a fost mult timp cu totul devotată lui Balzac, ce-o copleșise cu promisiunile pe care le făcea cu atîta ușurință ; socotea că-i va fi slujnică-stăpînă de-a lungul întregii vieți.

Solar povestește că „doamna de Breugnol" îl condusese personal în camera de lucru a lui Balzac :

Pătrunsei în sanctuar ; privirile mele se îndreptară mai întîi spre un bust uriaș al autorului *Comediei umane*, lucrare minunată, din cea mai frumoasă marmoră, așezată pe un soclu în care fusese încastrat un orologiu.

O ușă cu geamuri, dînd spre o mică grădină plantată cu sărăcăcioase tufe de liliac, lumina camera de lucru, ale cărei ziduri erau acoperite cu tablouri fără rame și cu rame fără tablouri. În fața ușii cu geamuri, un corp de bibliotecă. Pe rafturi erau înșirate, într-o frumoasă neorînduială, *Anul literar*, *Buletinul legilor*, *Biografia universală* și *Dicționarul* lui Bayle. La stînga, un alt corp de bibliotecă părea rezervat contemporanilor. Aci putea fi văzut Gozlan, între Alphonse Karr și doamna de Girardin.

În mijlocul încăperii se afla o măsuță, desigur masa de lucru, pe care odihnea un singur volum : un dicționar francez.

Balzac, înfășurat într-o vastă mantie călugărească, cîndva albă, cu un prosop în mînă, ștergea drăgăstos o ceașcă din porțelan de Sèvres [8]...

Curînd după aceea Balzac socoti că, întrucît își întreținea mama, ar fi mai economic, în ciuda primejdiilor coabitării, să ducă menajul în comun.

Balzac către Laure Surville : Spune-i mamei să-și aducă la tine patul ei de puf, pendula, sfeșnicele, două rînduri de așternut, lenjeria ; la 3 decembrie voi trimite să-mi fie aduse toate... Dacă

[7] Scrisoare inedită. Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 255, filele 143—144.

[8] Citat de LOUIS DE ROYAUMONT în *Balzac à Passy*, pp. 11—12.

dorește, va fi foarte fericită, dar spune-i răspicat că trebuie să știi să te adaptezi fericirii, și să n-o pui niciodată pe goană. O să aibă, exclusiv pentru ea, o sută de franci pe lună, pe cineva în preajmă-i și o servitoare. Va fi îngrijită după voia inimii. Odaia ei e pe atît de elegantă pe cît mă pricep să aranjez. Are un covor persan pe care-l aveam, în *rue Cassini*, în odaia mea [9]...

Intențiile, de o parte și de alta, erau bune ; experiența n-a durat decît șase luni. Între doamna Balzac și doamna de Breugnol coexistența nu putea rămîne pașnică. Dispoziția inegală a Doamnei Mame „l-ar putea face să-și piardă mințile chiar pe cineva încă nepredispus la asta datorită numeroaselor sale idei, activități și necazuri [10]". Prin iulie 1841, chiar ea se grăbi să plece.

Doamna Balzac către Honoré : Cînd am consimțit, dragul meu Honoré, să locuiesc la tine, am crezut că voi putea fi fericită acolo. Curînd mi-am dat seama că nu puteam suporta frămîntările și furtunile zilnice ale traiului tău ; cu toate acestea, am răbdat cît timp am socotit că sînt singura care suferă. Cînd am înțeles, după răceala ta, că prezența mi-era tolerată ca o necesitate, și că, departe de a-ți fi agreabilă, aproape că îți displăceam, situația mea a devenit și mai penibilă ! Aceste împrejurări m-au determinat să rostesc niște vorbe care ne-au îndurerat. Din clipa aceea am luat hotărîrea să plec din locuința ta. Fără îndoială că vîrstnicii nu se potrivesc cu tinerii [11] !...

Doamna Balzac către Laure Surville : Vreau să-ți mai spun că nu învinovățesc pe nimeni. Doamna de Brugnole *[sic]* e bună din fire. Dacă greșește, n-o face dinadins. Femeia aceasta e cinstea și delicatețea întruchipate. Îi cedez locul fără vreo teamă. Îl iubește pe Honoré ; îl va îngriji cum se cuvine... Socotesc că sărmana doamnă de Brugnol nu va reprezenta niciodată un pericol pentru Honoré. Nefericita ființă a trecut prin multe necazuri, multe frămîntări... Te asigur, e de compătimit ; nădăjduiesc că Honoré, de îndată ce-i

---

[9] BALZAC : *Lettres à sa famille*, publicate de WALTER SCOTT HASTINGS, p. 212. (Paris, Albin Michel, 1950.)
[10] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, p. 564.
[11] BALZAC : *Lettres à sa famille*, p. 213.

va fi cu putință, se va îngriji de soarta ei... Merită din plin, întrucît pune frîu cheltuielilor lui Honoré și împiedică multe trăsnăi [12]...

Doamna Balzac greșise dorind să participe la viața fiului ei. Dar, îi repeta el, *nu avea altă viață în afară de munca sa* : „A munci înseamnă să mă trezesc regulat la miezul nopții, să scriu pînă la orele opt, să-mi iau dejunul într-un sfert de oră, să lucrez pînă la orele cinci, să cinez și s-o iau de la început în ziua următoare ! Din munca asta ies cinci volume în patruzeci de zile !"

Care volume ? Scria în același timp cîteva romane, le lăsa deoparte, le relua. În scrisorile sale din perioada asta citează îndeosebi : *Mémoires de deux jeunes mariées [Memoriile a două tinere căsătorite], La Fausse Maîtresse [Iubita imaginară], Ursule Mirouët, La Rabouilleuse [Pescuitorii în apă tulbure], Une Ténébreuse Affaire [O afacere tenebroasă].* Așa cum există supraoameni, există și suprascriitori. Balzac era un supraromancier. Abundenta sa rezervă părea inepuizabilă. De-a lungul anilor acumulase teme. De pildă, *La Succession [Moștenirea],* care figura în program încă din 1833, și denumită cîtva timp *Les Héritiers Boisrouge*, avea să dea naștere, în căsuța din *rue Basse*, la două romane : *La Rabouilleuse* și *Ursule Mirouët.*

Tema aleasă o plasa într-un mediu și într-un decor ce-i erau bine cunoscute. Apoi îl popula cu făpturi concepute mai de mult. Astfel, plasă *La Rabouilleuse* la Issoudun, oraș observat din vremea cînd locuia cîteodată la Frapesle. O bandă de ofițeri cu jumate soldă și de netrebnici, „Cavalerii Huzurului", îi terorizaseră aci pe burghezi pe vremea Restaurației. Dar, pentru a-l „interesa" pe cititor, printre acești trîndavi șugubeți trebuia introdus un „monstru" energic, răufăcător și măreț. Lui Balzac îi e de-ajuns să-l scoată din cutia sa cu marionete pe Philippe Bridau, fratele pictorului Joseph Bridau. Va fi povestea unui bătrîn burlac îndrăgostit, blajinul Rouget, unchiul lui Philippe, sclav al Florei Brazier, „la Rabouilleuse", care și-l supune prin mijlocirea simțurilor, și al potlogarului Max Gilet, pe care ea îl iubește.

[12] Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 381, filele 203—204.

Colonelul Philippe Bridau va veni la Issoudun să-și apere moștenirea, îl va omorî în duel pe Max Gilet, o va răpi pe Flore unchiului său, va ține în frîu bătrînelul și tîrfa, își va reduce la mizerie însăși mama și însuși fratele, și va abuza într-o asemenea măsură de puterea sa încît va da greș în pragul triumfului, „deoarece trece dincolo". Nu mai rămîne decît să-i înconjuri pe frații Bridau cu pictorii și scriitorii care fac parte din grupul prietenilor lui Joseph, cu actrițele și „loretele" cucerite de Philippe (și deja modelate de Balzac). Pînă și autorul rămase surprins de succesul obținut de această amestecătură. Se temea ca „acest roman teribil", lipsit de elementul iubire, să nu fie plicticos. Dar nu, violențele lui Philippe, decăderea senilă a blajinului Rouget, nevoia sa zilnică de dezmierdări venale, frumusețea planturoasă a Florei, puternica senzualitate a scenelor impuseră cartea. Valoarea ei istorică ne izbește. Ostașul cu jumate soldă sau eroul lipsit de slujbă e un tip reîntîlnit după toate crizele mari. Philippe Bridau va fi reintegrat în armată datorită Restaurației și va deveni conte de Brambourg, decorat cu Legiunea de onoare și ordinul Sfîntul Ludovic, altă lecție a istoriei.

În ce-l privea pe Balzac, el prefera *Ursule Mirouët*, altă poveste de moștenire, întrețesută cu cazuri de vedere la distanță și de ocultism, în care îi plăcea să creadă. Prin mijlocirea unei vizionare, bunul doctor Minoret afla de la distanță de dragostea nutrită de pupila sa, Ursule, pentru un chipeș vecin, și descoperea totodată desăvîrșita neprihănire a tinerei fete. Apoi murea, socotind că a asigurat viitorul Ursulei. Unul dintre moștenitori, șeful de poștă Minoret-Levrault, își însușește prin fraudă averea doctorului. Dar mortul îi apare Ursulei, spre a denunța fărădelegea ! Vinovatul, un uriaș cu ceafă de taur, simțindu-se descoperit, se stinge văzînd cu ochii. Totul se încheie cu o restituire și o căsătorie. Povestea pare în mai multe rînduri neverosimilă, dar e atît de bine implantată în realitate prin toate acele rudenii întreținute ale familiilor Minoret-Levrault, Crémière-Minoret, Minoret-Minoret ; prin amănuntele tehnice asupra poștei din Nemours ; prin decorul grădinii („*Ursule Mirouët* e un roman al largurilor", spune Alain), încît nu te poți opri să nu-i dai crezare. „Neverosimilitățile lui Balzac

sînt de cele mai multe ori niște verosimilități pe care privirea noastră, nu îndeajuns de pătrunzătoare, mai puțin pătrunzătoare decît privirea geniului, n-a reușit să le străpungă. De pildă, într-un alt domeniu, fenomene explicabile astăzi datorită experienței științifice nu fuseseră întrevăzute odinioară decît de niște spirite de elită sau de niște vizionari [13]." E un act de credință, dar Balzac îl cere — și-l merită.

Une Ténébreuse Affaire provenea din amintirile sale de adolescent. Părinții săi fuseseră bine informați de generalul prefect Pommereul de aventura senatorului Clément de Ris, răpit în chip misterios pe vremea Consulatului. Ducesa d'Abrantès, care cunoștea temeinic acest caz, îi dăduse și ea cîteva amănunte prețioase. Poliția lui Fouché simulase prinderea făptuitorilor și trimisese la eșafod trei tineri nobili, fără îndoială nevinovați. Care era rostul acelei răpiri ? Unii spuneau că înșiși polițiștii născociseră întreaga afacere, pentru a găsi niște hîrtii ce-ar fi dovedit complicitatea lui Clément de Ris cu Pichegru și cu alții, care, pe vremea bătăliei de la Marengo, se pregăteau să ia locul lui Bonaparte, dacă ar fi fost învins. Se afla o temă aci, dar Balzac dorea ceva mai romanesc. Se porni să lucreze și să fertilizeze această materie stearpă. Pentru a-i justifica pe tinerii nobili : Paul-Marie și Marie-Paul de Simeuse, frați gemeni, imaginează că Malin de Gondeville (corespunzînd lui Clément de Ris din roman) și-a adjudecat, ca bun național, domeniul familial al fraților Simeuse. Din acel moment ei văd într-însul un uzurpator care le-a furat pămînturile, ceea ce îndreptățește violentele simțăminte ale tuturor celor ce-i iubesc și îndeosebi ale vechiului Michu, slugă credincioasă, care va fi ghilotinat. Regăsim aci atmosfera din *Șuani*, obscuritatea, caii galopînd în noapte și sinistrul Corentin, cu obrazul gălbejit ca o lămîie. Este istoria văzută la nivelul făptuitorilor, la fel de obscură pe cît e de obscur pentru ostași cîmpul unei bătălii. Din cînd în cînd, cît o scurtă străfulgerare, apar cei care știu : Împăratul, întrevăzut în ajunul bătăliei de la Iena, și, tocmai la sfîrșit, ministrul Henri de Marsay, care risi-

[13] Frază scrisă de Marcel Bouteron pe marginea manuscrisului *Aimer Balzac*, care-i fusese adus la cunoștință de Claude Mauriac. (Paris, La Table Ronde. 1945.)

peste în cîteva fraze întunecimile încă nepătrunse ce n-au încetat să învăluie înfiorătorul caz. Pe fundalul acestei drame a iubirii și a credinței se află marile interese ale profitorilor Revoluției, care doresc să-și însușească bunurile emigraților. Astfel, istoria reală diriguiește istoria abstractă și se poate vedea, în acest colț de provincie, „cum se făcu acceptat Imperiul, mai puțin datorită puterii, cît prin ordinea asigurată și prin dăinuirea anunțată [14]". Stabilitatea stimulează fidelitatea.

Tot așa cum în lucrarea *Une Ténébreuse Affaire* se afirmă o dată mai mult politica firească, singura în care crede Balzac, politică eternă guvernată de instinctele omului, la fel, în *Mémoires de deux jeunes mariées* își confirmă ideile asupra căsătoriei și face procesul romanescului. Două tinere, prietene din vremea cînd erau educate într-o mănăstire, Louise de Chaulieu și Renée de l'Estorade, corespondează și hotărăsc să trăiască „una conform celei mai nebunești pasiuni, alta conform celei mai înțelepte resemnări [15]". Renée s-a căsătorit din rațiune, cu un bărbat pe care l-a rănit viața, bun, dar greu de iubit. Totuși, între cei doi se înfiripă o iubire rezonabilă, potrivit moralei comune, datorită relațiilor biologice, economice și politice, prin refularea visurilor, printr-o dragoste împărtășită față de copil, prin administrarea domeniului. Soția îl transformă pe soț și îl înalță mai presus de el însuși. Nu e iubirea zănatecă ; dar e fericirea, dacă admitem, ca Renée, că cele absolut necesare căsătoriei se află în cuvintele : *Resemnare* și *Devotament*, ceea ce e trist — și adevărat pe vremea lui Balzac. Cealaltă corespondentă, Louise de Chaulieu, se mărită din dragoste cu un spaniol misterios, căsătorie care pare la început smintită, după care se dovedește strălucită. Femeia se dovedește a fi o amantă pasionată și-și dă gata bărbatul ; apoi, îndrăgostită ea însăși, remăritată, caută moartea din cauza unei gelozii absurde și descreierate. Aceste două drame se răsfrîng în scrisorile pe care și le trimit Renée și Louise (scrisori dintre care unele au fost scrise de Laure Surville).

---

[14] ALAIN : *Avec Balzac*, în *Les Arts et les Dieux*, „Pléiade", p. 948. (Paris, Gallimard, 1958.)

[15] *Ibidem*, pp. 988—989.

Morala romanului constă în ideea că temeinicia căsniciei se bazează pe legăturile de familie şi pe interesele comune. Ce-i drept, referitor la această carte, Balzac îi scria romanticei George Sand : „Fii liniştită ; sîntem amîndoi de aceeaşi părere. Aş prefera să mă omoare Louise decît să trăiesc mult cu Renée." S-ar mai putea spune că, în propria sa viaţă, Balzac a căutat pasiunea, dar ar fi oare o apreciere exactă ? N-ar fi acceptat niciodată să fie omorît de Louise. Cu doamna de Berny relaţiile erau pe cît de reale pe-atît de pasionate ; *Dilecta* fusese părtaşă a operei, a luptelor, chiar şi a afacerilor. Maria de Fresnay, *Contessa,* Hélène de Valette au fost mai degrabă aventuri decît pasiuni. De cîte ori nu-i spusese Carolinei Marbouty că socoteşte dragostea, dacă nu e fizică, un joc lipsit de importanţă. Ce şi-a dorit, începînd din 1833, e căsătoria cu Èveline Hanska şi integrarea necontestată în societatea vremii sale, integrare pe care n-o dobîndise nici prin naştere, nici datorită geniului său. Aşa încît viaţa nu-i contrazice doctrina. Sau, mai exact, n-a dus niciodată viaţa pe care o visa, şi care ar fi fost conformă ideilor sale.

În realitate, în Balzac sălăşluiesc două făpturi. Una este un grăsun care pare să trăiască pe tărîmul omenesc ; care se ceartă cu o mamă şi cu o soră ; care are datorii şi se teme de portărei ; care cultivă concomitent amoruri epistolare cu o contesă poloneză şi amoruri ancilare cu o slujnică-stăpînă. Cealaltă e făuritorul unei lumi ; îi plac femeile tinere cu umeri albi, cu ochi scînteietori, actriţe sau ducese ; încearcă şi înţelege simţirile cele mai delicate ; şi duce, fără a se sinchisi de mizerabilele probleme băneşti, un trai fastuos. Balzac cel uman îi suportă pe micii burghezi ai familiei sale ; Balzac cel prometeic frecventează familiile ilustre pe care le-a plăsmuit el însuşi. Acaparat de creaturile imaginaţiei sale, nu mai are răgazul de-a se sinchisi de celelalte. Nu asistă nici la moartea Laurei de Berny, nici a Laurei d'Abrantès, cu toate că le-a iubit în ceasurile vieţii sale pămînteşti ; dar veghează, de-a lungul agoniei lor, la căpătîiul Henriettei de Mortsauf, Estherei Gobseck şi al Coraliei, care sînt fiicele geniului său. În lumea reală poate părea uneori ingrat sau neglijent ; va fi duios şi pasionat

în lumea *sa*, singura, de fapt, în care crede, singura în care se află, active și intense, inima și mintea sa.

Cel mai surprinzător e faptul că Balzac cel uman, sihastrul de la Passy, deși scrie romane în douăzeci de zile, deși trăiește cufundat în cerneală, în corecturi și deși se lipsește de somn, mai găsește încă destul de des răgazul de-a da o fugă, pe străduțele abrupte, pînă la diligența de Paris. La 15 decembrie 1840 se duce să asiste la depunerea rămășițelor lui Napoleon la Domul Invalizilor.

De la Le Hâvre și pînă la Pecq, toate malurile Senei erau negre de lume și tot acest popor a îngenuncheat pe cînd trecea vasul. E mai măreț decît triumfurile romane. Poate fi recunoscut în mormîntul său : carnea e albă, mîna grăitoare. E omul prestigiilor duse pînă la capăt, iar Parisul, orașul miracolelor. În cinci zile au fost înălțate o sută douăzeci de statui, dintre care șapte sau opt superbe ; o sută de coloane de triumf ; urne înalte de douăzeci de picioare și tribune pentru o sută de mii de oameni. Domul Invalizilor era drapat în catifea violetă, presărată cu albine [16]. Tapițerul meu îmi spunea, spre a-mi explica treaba : „Domnule, în asemenea împrejurări, oricine e tapițer [17] !"...

E ușor de ghicit că Balzac e fericit în această frumoasă zi ; îi plac la nebunie grandorile, împăratul Napoleon — și draperiile.

La 25 martie 1841 petrecu la Delphine de Girardin o seară încîntătoare cu Lamartine, Hugo, Gautier și Karr. „N-am mai rîs atît de pe vremea casei Mirabaud [18]." La 3 iunie asistă, sub Cupolă [19], la primirea lui Victor Hugo. Acesta își făcu o intrare imperială, cu fruntea-i piramidală bine expusă privirilor, dar Balzac critică discursul : „Poetul și-a renegat ostașii ; a renegat ramura mai vîrstnică ; a încercat să justifice Convenția. Cuvîntarea sa i-a întristat adînc prietenii [20]." Și în zadar, întrucît „acest mare poet, acest sublim făuritor de imagini, a primit o corecție ; și de la cine ? De

[16] Însemn heraldic figurînd pe blazonul lui Napoleon după încoronarea sa ca împărat (n.t.).
[17] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, pp. 549—550.
[18] *Ibidem*, p. 554.
[19] La Academia Franceză (n.t.).
[20] *Ibidem*, p. 562.

la Salvandy !", istoric și om politic despre care Thiers spunea : „E un păun plin de mîndrie", și care nu-l iertă pe recipiendar [21] de tradiționalele săgeți : „Vă sîntem recunoscători că v-ați apărat vitejește vocația de poet rezistînd oricăror ispite ale ambiției politice [22]". Vorbe perfide, adresate unui om a cărui ambiție politică era cunoscută de toți.

Balzac rîvnea el însuși la un fotoliu în această societate. Încă din 1836 spunea : „Mă voi strădui să-mi deschid ușile Academiei cu lovituri de tun". De o sută de ori calculase ce va obține datorită salariului de două mii de franci, celor șase mii de franci de la Comisia Dicționarului și demnității de *pair*, care ar fi urmarea firească (credea el) a intrării sale la Academie. Își depusese candidatura în 1839, apoi se retrăsese în favoarea lui Victor Hugo. Acesta veni la „Jardies". Balzac îl plimbă prin grădina alunecoasă. Hugo, preocupat să-și păstreze echilibrul pe laturile periculoase ale costișei, nu spuse nimic pînă în clipa în care ajunse în dreptul *acelui* nuc.

— „În sfîrșit, iată un arbore ! spuse el.

— Da, și chiar un arbore strașnic ! Știți ce produce ?

— Întrucît e vorba de un nuc, presupun că produce nuci.

— N-ați ghicit ; produce o mie cinci sute de livre pe an.

— Nuci de-o asemenea valoare ?

— Nu, nu e vorba de nuci. Produce o mie cinci sute de franci."

Și, după cum îi explică Balzac, niște vechi uzanțe feudale îi obligau pe toți localnicii din Ville-d'Avray să-și aducă bălegarul la picioarele acestui arbore. Se va forma astfel un munte de îngrășăminte, adunate zilnic, pe care Balzac le va putea vinde fermierilor, viticultorilor și legumicultorilor din vecinătate.

„— Ceea ce am aici sînt bare de aur. Să spunem pe șleau : e guano !

— Guano, dar fără păsări", spuse Hugo cu calmul său olimpian [23].

---

[21] Persoană care urmează să fie primită (în mod solemn) într-o societate constituită (n.t.).

[22] SALVANDY : *Discours prononcé dans la séance publique tenue par l'Académie française, le 3 juin 1841*, p. 37.

[23] LÉON GOZLAN : *Balzac en pantoufles*, pp. 137—138.

Clopotul sună pentru dejun. Discutară despre Academia franceză. Hugo nu promise prea multe ; vom vedea că avea să facă mult mai mult decît făgăduise. După ce vîndu „Jardies" Balzac continuă să-i mai primească din cînd în cînd pe unii academicieni în *rue Basse*. „Mă străduiesc doar pentru ca să se ştie că vreau să fiu numit, deoarece e o sărbătoare pe care i-o rezerv Evei mele sau, mai bine zis, pisicuţei mele." Academia este un fapt social ; un realist, chiar vizionar fiind, îi recunoştea existenţa.

Altă grupare de scriitori, Societatea Literaţilor, îi mînca un timp preţios. Balzac se interesa de multă vreme de problemele profesionale ale confraţilor săi. Încă din 1834 publicase o *Scrisoare către scriitorii francezi ai veacului al XIX-lea :* „Legea ocroteşte pămîntul ; ea ocroteşte casa proletarului care a muncit cu sudoarea frunţii sale ; ea confiscă lucrarea poetului care a gîndit [24]..." Teatrele din Paris realizează anual reţete de zece milioane. Şi la ce sumă se ridică bugetul marii literaturi ? Bugetul lui Hugo, Musset, Soulié, Sue ? Pentru întreaga Franţă, nici măcar un milion. Cele zece mii de familii bogate n-au măcar un franc disponibil pentru cele douăzeci de volume remarcabile pe care le produce în fiecare an naţiunea noastră ! Ele împrumută cărţile de la sălile de lectură sau cumpără nişte reproduceri clandestine.

Balzac cerea ca opera să fie un patrimoniu la fel ca celelalte (în timp ce, pe vremea aceea, proprietatea literară îşi înceta existenţa la zece ani după moartea autorului) ; ca proprietatea literară să fie apărată împotriva jefuitorilor străini (tipăriturile clandestine belgiene îl lipseau de o mare parte a drepturilor sale) şi, în sfîrşit, ca scriitorul să aibă un drept moral asupra operei sale, care să nu poată fi adaptată fără consimţămîntul său. Toate acestea erau juste, evidente şi aveau să devină carta dreptului de autor. Dar a trebuit să fie purtată o lungă campanie pînă ce-a fost biruită nepăsarea legiuitorilor. În cele din urmă, a fost întemeiată, în 1838, o Societate a Literaţilor. Victor Hugo, Alexandre Dumas, Frédéric Soulié au figurat printre primii

[24] BALZAC : *Lettre aux écrivains français du XIXe siècle*, articol publicat în *La Revue de Paris*, noiembrie 1834.

aderenți. Balzac era absent, dar a fost primit în decembrie 1838. În anul următor a fost ales președinte, în locul lui Villemain, care devenise ministru al Instrucțiunii publice [25].

Dușmanul său intim, Sainte-Beuve, folosi prilejul pentru a ridiculiza „literatura industrială" și *demonul proprietății literare*, care, după el, reprezenta *„un dans al sfîntului-Guy* [26], o boală pindarică". „Împroșcătura fiecărui orgoliu cade înapoi în chip de ploaie de aur. În felul acesta se ajunge ușor la milioane ; nimeni nu roșește etalîndu-le și cerșindu-le." Sainte-Beuve zeflemisea Societatea Literaților, adevărată *corporație muncitorească*, și pe acei *mareșali ai Franței* ai literaturii (expresia îi aparține lui Balzac), „niște bărbați, fiți convinși că e așa, scria disprețuitor Sainte-Beuve, *care oferă spre exploatare o anumită suprafață comercială*". În realitate, lui Sainte-Beuve îi venea ușor să se exprime cu dezinvoltură despre tipăriturile clandestine ca despre un risc și o cinste, întrucît nu avea acest risc și nu i se făcea această cinste.

---

[25] Despre Balzac și Societatea Literaților, vezi PIERRE DESCAVES: *Le Président Balzac.* (Paris, Robert Laffont, 1951.)

[26] Pe vremea cînd nu i se cunoștea cauza (de obicei reumatică), se dădea în Occident acest nume coreei, din cauza mișcărilor convulsive, bruște, caracteristice, atribuite unei înrîuriri mistice (n.t.).

XXIX

COMEDIA UMANĂ I

La Comédie humaine este Imitarea lui Dumnezeu-Tatăl.

BALZAC

ÎN 1841 Balzac reuși să semneze cu un grup de librari-editori (Dubocher, Furne, Hetzel și Paulin) un contract privind publicarea tuturor operelor sale sub acest prestigios titlu : *La Comédie humaine*. În mai multe rînduri dăduse, unor grupe de lucrări, titluri colective. Impresia pe care dorea s-o producă, aceea de monument gigantic, devenea mai puternică dacă monumentul ar purta un nume. De unde acele *Scènes de la Vie privée, de la Vie parisienne, de la Vie de Province ;* acele *Etudes de moeurs, Etudes philosophiques,* pe care ar fi trebuit să le completeze seria de *Études analytiques,* rămase din păcate, exceptînd acea *Physiologie du Mariage,* în stare de proiect. Aceste clasificări erau niţeluş arbitrare, după cum o dovedeau mutările multor romane dintr-un grup în altul. O clipă reflectă, ca titlu global, la cel de *Etudes sociales.* Apoi *Divina Comedie* a lui Dante îi sugeră *La Comédie humaine,* menţionată pentru prima oară într-o scrisoare către Hetzel, în 1839.

Nu e vorba de un artificiu de librărie. Din uriaşul său ansamblu romanesc, Balzac se străduieşte să alcătuiască un inventar complet al tipurilor umane. Va avea oare răgazul să-l ducă la bun sfîrşit ? Nu ştie, dar ceea ce există în 1841

reprezintă deja o lume organizată, care, asemenea lumii reale, se zămislește ea însăși [1], uneori prin simetrie *(Un Grand Homme de province à Paris* inspirînd dorința de a studia *Un Grand Homme de Paris en province,* subiect care va fi schițat în *Modeste Mignon* și în *La Muse du Département [Muza departamentului];* alteori prin similitudine *(Le Contrat de Mariage* cerînd *L'Inventaire après décès [Inventarul după deces],* care nu va apuca să fie scris). Această metodă de autofecundare sporește într-o prodigioasă măsură puterea creatoare. Maurice Bardèche a arătat că istoria internă a *Comediei umane* devine și mai clară dacă ținem seama de proiectele rămase în grădina zoologică a lui Balzac. Lui *Louis Lambert,* geniu ucis de puterea gîndirii sale, trebuie să-i corespundă *Le Crétin [Cretinul],* care dobîndește longevitatea datorită golului minții sale.

Cincizeci și trei de titluri ale unor romane proiectate, nescrise, au fost publicate de Spoelberch de Lovenjoul. Unele au lăsat urme : *Les Héritiers Boisrouge, Les Grands [Cei mari], L'Hôpital et le Peuple [Spitalul și omul de rînd], Entre Savants [Printre savanți], Le théâtre comme il est [Teatrul așa cum este, La Vie et les Aventures d'une Idée [Viața și aventurile unei idei], L'Anatomie des Corps enseignants [Anatomia corpurilor profesorale].* La această listă mai trebuie adăugate o sută de schițe rămase sub forma unor scurte note. Cînd o lume întreagă se frămîntă într-un creier, făpturile se înghesuie, cer să trăiască. Exemplu : *o fată săracă vrea să pună mîna pe un soț prefăcîndu-se că e foarte bogată și se mărită cu un coate-goale care a procedat ca ea... O fată interpretează greșit grija pe care i-o poartă un bărbat, crezîndu-se iubită, fără a fi, urîndu-l, drept care el începe s-o iubească...* Două excelente scene ale vieții particulare. „Orice imaginație poate rămîne pe gînduri în fața acestei colcăiri de titluri, acestei ciupercării de personaje și de subiecte, în care regăsim fecunditatea, prodigalitatea și nepăsarea vieții [2]..." E întristător gîndul că, dacă Balzac ar fi apucat să trăiască șaptezeci de ani, am fi căpătat admirabile romane asupra bătrîneții eroilor săi.

---

[1] Vezi MAURICE BARDÈCHE : Introducere la *La Femme Auteur,* pp. 5—74. (Paris, Grasset, 1950.)

[2] *Ibidem,* p. 45.

Pentru ediția care consfințea succesul strădaniei titanice întreprinse de zece ani, Hetzel îi ceru o prefață. Balzac, surmenat, îi sugeră să reproducă prefețele lui Davin. Hetzel se supără : „E cu neputință ca o ediție completă a dumitale, treaba cea mai măreață întreprinsă vreodată cu operele dumitale, să parvină cititorilor fără a avea în fruntea ei cîteva cuvinte ale dumitale". Balzac cedă și, într-un lung *Cuvînt înainte*, încercă să relateze originea proiectului. După cum spunea, prima idee a acestui colosal ansamblu îi venise pe vremea cînd îl studia pe Geoffroy Saint-Hilaire. Ne amintim că ideea genială a lui Balzac fusese înțelegerea faptului că există specii sociale tot așa cum există specii zoologice. Deosebirile dintre un muncitor, un negustor, un marinar, un poet, sînt de aceeași natură ca și acelea care diferențiază leul, măgarul, rechinul, oaia.

Numai că *La Comédie humaine* va fi infinit mai complexă decît comedia animală. În primul rînd, la perechile animale, femela e totdeauna de aceeași specie cu masculul. Leul trăiește cu o leoaică. În lumea oamenilor, un leu poate trăi cu o oaie, sau cu o tigroaică. Pe de altă parte, animalele nu se transformă decît după trecerea unor milenii în animale mai complexe, pe cînd un băcan poate să devină în cîțiva ani *pair* al Franței, iar un duce să decadă pînă la ultimul rang social. În sfîrșit, omul, creatură cu mîini iscusite și minte isteață, produce unelte, veșminte, case, care se modifică după bunul plac al civilizațiilor. Așadar naturalistul care studiază specia umană va trebui să zugrăvească bărbații, femeile și lucrurile.

Walter Scott reușise să ridice romanul la rangul istoriei, dar nu se gîndise să lege între ele operele sale. Aci intervine a doua idee genială a lui Balzac : va scrie o istorie completă a moravurilor vremii sale, istorie unde fiecare capitol va fi un roman. După ce a făcut concurență stării civile, aducînd pe lume vreo două-trei mii de personaje, le-a legat între ele printr-un ciment social de ierarhii și de profesiuni. Opera are o asemenea unitate încît, ca să te lași pătruns de farmecul ei, trebuie s-o citești în întregime.

Abia atunci zărești întinderea acestei împărății în care inteligența nu apune niciodată. „Am învățat mai mult de la Balzac, spune Engels, decît din toți istoricii, economiștii și

statisticienii de profesie ai epocii, luați laolaltă [3]." *La Comédie humaine* rămîne totodată tabloul cel mai adevărat al omului etern și cea mai bună istorie a moravurilor din vremea Restaurației. Totul poate fi găsit în ea : nobilimea și burghezia, administrația și armata, mecanismul creditului, al comerțului, al transporturilor, al presei, al vieții judiciare, politice, mondene. Și nu schițate superficial, ci demontate, expuse vederii asemenea pieselor unui organism uriaș cu șurubăriile vizibile.

Atotștiința sa se extinde asupra caselor, orașelor ; cunoaște toate cartierele Parisului. „Asemenea unui Homer nocturn, luminează cu o flacără infernală criptele și galeriile unei cetăți febrile în care se desfășoară o epopee sinistră [4]." Pătrunde în restaurantele studențești, în culisele teatrelor, în budoarele duceselor, în alcovurile curtezanelor. Făpturilor sale le atribuie furnizori reali. Croitorul Staub îl îmbracă pe Lucien de Rubempré ; croitorul Buisson (care lucra pentru Balzac) pe Charles Grandet. Magazinul de bijuterii „Fossin" din *rue de Richelieu* nr. 76 furnizează ciorchini de jais pentru frumoasa doamnă Rabourdin [5]. În provincie nu-i rămîne nimic neștiut despre diferitele societăți din Angoulême, Havre, Limoges, Alençon. Nimeni n-a înțeles mai bine antagonismele, neînduplecate și meschine, zămislite în toate aceste orașe din convulsiile care le-au zguduit în intervalul 1789—1830. Franța Restaurației ar rămîne neinteligibilă dacă cititorul n-ar vedea prin ce rădăcini se afundă în trecut. „Adevărata viață e viața cauzelor." Pe de altă parte, procedeul personajelor care reapar și care îi permite lui Balzac să dea o a patra dimensiune, *timpul*, unor făpturi imaginare.

Dar descrierea unei societăți nu i se pare de-ajuns. Ceea ce, în ochii săi, îl face pe scriitor egal, și poate chiar superior omului de stat, este „o hotărîre asupra treburilor omenești". Dacă Balzac se știe cel mai mare dintre romancieri, asta nu se datorează numai faptului că a însuflețit atîtea făpturi (ne putem închipui un scriitor sîrguincios și lipsit

[3] FR. ENGELS : Scrisoare către Margaret Harkness, Londra, începutul lui aprilie 1888, în K. MARX—FR. ENGELS : *Despre artă și literatură*, EPLP, 1953, p. 137 (n.t.).

[4] HENRI FOCILLON, citat de GEORGES PRADALIÉ în *Balzac historien*, p. 292.

[5] GEORGES PRADALIÉ : *Balzac historien*, p. 109.

de geniu care ar tot spori numărul tipurilor), cît, mai ales, aceluia de-a fi înglobat în plămada umană pe care-o frămîntă mitul său personal : puterea pe care o dobîndește voința concentrată asupra unui singur obiect. Această voință se lovește de îngrădiri. Asemenea oamenilor, și națiunile au pielea lor de șagren. Popoarelor nu li se asigură longevitatea decît moderîndu-le acțiunea vitală. Balzac se pronunță așadar în favoarea orînduirilor și regulilor stabile. „Scriu la lumina a două adevăruri eterne : religia, monarhia." În aceste probleme de stat se vrea mefistofelic. „Un politician cinstit, spune el, e ca o mașină cu aburi înzestrată cu simțire sau ca un pilot care ar face dragoste pe cînd ține cîrma ; vasul se scufundă." Dar George Sand, care-l cunoaște bine, răspunde : „În fața unei convingeri întristate, în fața unui reproș al inimii, întreaga sa putere diabolică se prăbușea sub instinctul naiv și bun care se afla în fundul sufletului său. Îți strîngea mîna, tăcea sau schimba vorba." Machiavelismul era al inteligenței ; generozitatea, a inimii.

POLITICA ȘI RELIGIE

Cel mai bun regim politic este, după Balzac, cel care produce cea mai mare energie. Iar el socotește că acest maximum de energie se obține concentrînd autoritatea statului. Ne amintim de conversația închipuită de el între Catherine de Médicis și Robespierre. El admite acești doi agenți ai rațiunii de stat ; îl admiră pe Napoleon pentru aceleași motive. Ca majoritatea băieților de vîrsta sa, a fost „un copil al Austerlitz-ului" ; nu și-a uitat primele entuziasme.

Recitiți tirada asupra Împăratului din *Autre Étude de femme* : „Un bărbat reprezentat cu brațele încrucișate și care a făptuit totul ! care a reprezentat cea mai strașnică putere cunoscută vreodată, puterea cea mai concentrată, cea mai acerbă, cea mai acidă dintre toate puterile... Un bărbat care putea făptui totul deoarece voia totul... Cu desăvîrșire arbitrar și cu desăvîrșire drept în chipul cuvenit, adevăratul rege [6] !..." Iată-l pe adevăratul Balzac. Fără un grăunte de

[6] BALZAC : *Autre Étude de femme*, „Pléiade", vol. III, pp. 234—235.

arbitrar, dreptatea nu e cu putință. În disperare de cauză și cînd legile te trădează, trebuie să răzbești pînă la rege — sau pînă la „cei treisprezece".

După revoluția din 1830, ar fi acceptat poate regimul regelui burghez, dacă acesta ar fi fost puternic. Numai că „am înfăptuit o mare revoluție și ea a încăput pe mîinile cîtorva oameni mărunți... Cea mai mare greșeală a revoluției din iulie e că nu i-a acordat trei luni de dictatură lui Ludovic-Filip, spre a întări temeinic drepturile poporului și ale tronului." Dacă dorești bunăstarea maselor, absolutismul (sau maximum de putere posibil) e singurul mijloc de-a atinge acest țel. „Ceea ce numim guvernare reprezentativă este o neîncetată vijelie... Or, apanajul unei guvernări e fixitatea [7]." În 1832, după doi ani de monarhie constituțională, a cărei moliciune și ineficacitate a deplîns-o, Balzac s-a apropiat de legitimism, nu din atașament afectiv, ca Chateaubriand, nu din ambiție mondenă, cum a crezut vigilenta Zulma, ci deoarece socotea că absolutismul regelui legitim va fi cel mai bine acceptat.

Ulterior, această politică a lui Balzac îi va scandaliza pe Flaubert și pe Zola. „Și era catolic, legitimist, proprietar... Un tip uriaș, dar de mîna a doua." De mîna a doua, Balzac! Ce aberație! Alain, mai republican decît Flaubert, înțelegea politica balzaciană. S-a spus: „Sprijină tronul și altarul, fără a crede nici în unul, nici în celălalt". E adevărat, dacă ne referim la credința în valoarea lor absolută; fals, dacă e vorba de valoarea lor practică. Balzac ține la tradiție, la familie, la monarhie, deoarece *acestea există*, și pentru că ele păstrează energia națiunilor. Schimbarea neîncetată a conducătorului, transpunerea fluidității gîndirii în domeniul acțiunii înseamnă, în ochii lui, a slăbi statul. Dăinuirea e considerată de Balzac ca un bun în sine. Ea poate să ducă la fel de bine la dictatura populară, ca și la legitimism, la Napoleon sau la Marat, ca și la Ludovic al XIV-lea. Singura greșeală pe care a făcut-o Napoleon e că n-a știut să se instaleze în dăinuire. Adevăratul rege poate veni de jos sau de sus. Ceea ce urăște Balzac e cîrmuirea instabilă a me-

[7] BALZAC: *Pensées, sujets, fragments*, în *Œuvres complètes*, vol. XXVIII, p. 707. (Club de l'Honnête Homme.)

diocrilor. Cîteodată visează o dictatură colectivă. „Dacă s-ar coaliza în Franța cincisprezece bărbați talentați și ar avea un șef pe măsura lui Voltaire, ar înceta degrabă gluma numită guvernare constituțională, și care se bazează pe o perpetuă înscăunare a mediocrității [8].“ Energia conferă deopotrivă putere și legitimitate.

Asta nu înseamnă că energia va fi mereu de aceeași parte. Balzac îi înțelege pe Michel Crestien și pe Z. Marcas tot atît de bine ca și pe contele de Fontaine sau pe Henri de Marsay. Horace Bianchon, unul din preferații lui, spune despre marchiza d'Espard: „Urăsc aceste feluri de oameni; doresc o revoluție care să ne scape de ei pe veci“. Însuși Balzac a trecut prin asemenea clipe de mînie la marchiza de Castries. Dar rănile sale fuseseră provocate de vanitate, nu de adevărata mizerie. A putut fi socotit revoluționar deoarece zugrăvește o societate putredă și stîrnește dorința de-a o transforma. Numai că o zugrăvește în calitate de burghez, fiu de burghezi, care nu dorește altceva decît să-și facă un loc în mijlocul ei.

Deci monarhia și religia... Care religie? În prefața pentru *Le Livre mystique* a dat răspunsul: misticismul, care e creștinismul în principiul său pur. Socotește Apocalipsul sfîntului Ioan o punte aruncată între misticismul creștin și misticii indieni, egipteni, ebrei și greci. Această religie a fost transmisă prin Jacob Boehme doamnei Guyon, lui Fénélon. În veacul al XVIII-lea ea a găsit, în Swedenborg, un evanghelist cu o înfățișare tot atît de uriașă ca și aceea a sfîntului Ioan, Moise și Pitagora; apoi, în Saint-Martin, un apostol francez. Aceasta fusese religia lui Louis Lambert, și tot pe aceasta o apără Balzac. În 1832, într-o scrisoare către Charles Nodier, revenise la cercetările filozofice întreprinse la vîrsta de douăzeci de ani, pe vremea cînd îi citea în mansarda lui pe Leibniz și pe Spinoza. La ce îl călăuziseră aceste lecturi? La următoarea dilemă: Sau Dumnezeu și materia sînt contemporane, și în cazul acesta Dumnezeu încetează de-a mai fi atotputernic întrucît îngăduie coexistența unei puteri străine de El; sau Dumnezeu e atoate preexistent, și în cazul acesta, întrucît Dumnezeu a extras

[8] Citat de ERNST-ROBERT CURTIUS în *Balzac*, p. 240. (Paris, Grasset, 1933.)

lumea din propria sa esență, răul nu poate exista nici în societate, nici în lume. „În cursul bătăliilor, Dumnezeu se află, după cum spune Bayle, în două tabere și se lovește el însuși.“ Orice scolastică duce la un impas.

Și atunci ? Atunci trebuie să te împaci cu pyrrhonismul [9] sau să te cufunzi cu dragoste în creștinism, fără a mai cerceta ceva. În tinerețea lui Balzac, inteligența sa se împăcase cu pyrrhonismul. *1824 :* „Fiecare om are mania lui : religia nu e decît cea mai sublimă dintre toate“ *1837 :* „Nu sînt nici convertit, nici de convertit, deoarece n-am nici o religie“. În cele din urmă alege cufundarea în creștinism. Care creștinism ? Acela al Bisericii catolice ? Balzac e legat de ea prin emoțiile copilăriei ; spre a o apăra, a scris povestiri frumoase ; în *Le Médecin de Campagne* i-a exaltat forța civilizatoare ; în *Le Lys,* duioșia evanghelică. Toate acestea nu sînt de-ajuns spre a face din el un catolic dreptcredincios : „Credința catolică, spune el, e un neadevăr cu care te minți pe tine însuți“.

Cu toate acestea, scriitorului conducător de oameni, Biserica i se înfățișează în chip de păzitoare a adevărurilor morale și sociale. Pentru a înțelege rolul pe care îl atribuie religiei acest necredincios, trebuie să ne amintim societatea pe care-o zugrăvește, acea lume feroce în care stăpînește banul, în care cei slabi sînt călcați în picioare, în care crima e preamărită, dacă s-a priceput să păcălească justiția. „Ce e Franța în 1840 ? O țară preocupată exclusiv de interese materiale, lipsită de patriotism, lipsită de conștiință, în care puterea e lipsită de forță...“ În fața Răului care triumfă, catolicismul reprezintă *„un sistem complet de reprimare a pornirilor depravate ale omului“*. Inteligența lui Balzac nu atribuie dogmelor o valoare absolută ; vede în ele niște mituri sublime și fecunde. Dar ce poate înțelege oare omul în afară de mituri ? „E cu neputință să pui o întreagă națiune să-l studieze pe Kant.“ Pentru un popor, credința și deprinderea sînt mai prielnice decît studiul și judecata.

„Nu uit, scrie François Mauriac, că, dacă Balzac era catolic, apoi era în felul politic și pragmatic al unor Bonald și Maistre, care cu siguranță că nu e cel mai bun. Dar în adîncurile vieții sale, ca și în acelea ale operei sale, își des-

[9] Concepția filozofică a lui Pyrrhon (c. 365—c. 270 î.e.n.), filozof antic grec, întemeietorul scepticismului (n.t.).

chide drum un curent religios mai autentic... E de-ajuns să recitim *Louis Lambert, Le Médecin de Campagne* pentru a afla că, dacă Balzac a mers foarte departe în ce privește cunoașterea Răului..., a dobîndit și cunoașterea Binelui esențial [10]..." Nu e vorba numai de un catolicism îngust, de folos unui burghez din cartierul Marais, spre a-și menține nevasta pe calea datoriei și a-și apăra proprietățile. În romanele care vor completa *La Comédie humaine*, Balzac își propune să hărăzească un spațiu larg caritații creștine. Mîntuirea sufletului se petrece atunci în necuvîntare și taină, pe cînd caritatea înfăptuiește minuni vizibile. Fapta de binefacere va fi renăscătoare pentru doctorul Benassis, ca și pentru Véronique Graslin.

Condescendența intelectuală manifestată de acest apărător al credinței ar putea să șocheze pe cineva însuflețit de sentimente religioase. Cu toate acestea, fără a accepta totul, dovedește respect. În frumoasa nuvelă *La Messe de l'Athée*, chirurgul Desplein, care nu crede nici în Dumnezeu, nici în Diavol, dă liturghii pentru odihna sufletului unui sărman sacagiu, binefăcătorul lui. Elevului său Bianchon, care se arată surprins, Desplein îi răspunde : „Rostesc cu bunacredință a celui care se îndoiește : «Doamne, dacă există un loc în care tu așezi după moarte pe cei ce au fost desăvîrșiți, amintește-ți de bunul Bourgeat...» Iată, dragul meu, tot ce poate să-și îngăduie un om cu părerile mele. Dumnezeu, care-i desigur un om de treabă, nu cred că s-ar putea supăra pe mine. Ți-o jur, mi-aș da toată averea pentru ca această credință a lui Bourgeat să poată intra în tărtăcuța asta [11]." Și Bianchon, care își îngrijește profesorul în timpul ultimei sale boli, nu îndrăznește să afirme că ilustrul chirurg ar fi murit ateu. Întreținut cu agnosticismul lui Desplein, în Balzac se afla ceva din nobilii preoți pe care i-a creat.

Are vreo metafizică ? Bineînțeles, avînd în vedere că nu socotește determinismul fizic în stare să explice totul. Balzac e materialist și totodată spiritualist. Spiritul impregnează

---

[10] FRANÇOIS MAURIAC : *Actualité de Balzac*, pp. 321—337 din *Hommage à Balzac*, publicat de U.N.E.S.C.O. (Paris, Mercure de France, 1950.)

[11] BALZAC : *La Messe de l'Athée*, „Pléiade", vol. II, pp. 1163—1164. (Vezi în rom. BALZAC : *Liturghia unui ateu*, în *Opere*, vol. IV, trad. Barbu Brezianu, ESPLA, 1958, p. 27.)

materia. Scara ființelor merge de la mineral, a cărui gîndire e slabă, la om, al cărui suflet rămîne legat de trup, și apoi la înger, care nu mai e decît suflet. Balzac crede în chip nebulos că evoluția, care a mers de la marmoră pînă la sfînt, va merge de la om la înger. Știe că în lume sălășluiește o mare taină și că viața cuprinde un principiu mai puternic decît viața însăși. Acceptă să numească Dumnezeu această taină, acest principiu. Omul ar dori să le înțeleagă. Dar nu putem răzbi la ele decît cu ajutorul unor alegorii, simboluri, semne. Dacă Dumnezeu rămîne mut, în schimb ființele și lucrurile poartă misterioase mesaje. Între materie și om se produc corespondențe tainice. Ceea ce e cu-adevărat însemnat în univers se petrece la nivelul infinitului mic. De unde acea grijă de a descrie un mobilier, un veșmînt, o pălărie, un gest ; totul se află în tot. Din punctul de vedere al absolutului, un comis-voiajor valorează cît un împărat.

Lumea e unică. Aceeași substanță zămislește lumea fizică și totodată lumea morală. Balzac ține să reamintească această unitate arătînd efectul fiziologicului asupra mișcărilor sufletului. Prin frustrare, dorințele erotice se transformă în paternitate, în energie morală, în caritate, asemenea căldurii în lumină, în electricitate. Cu toții posedăm o forță vitală ; unii o vor folosi pentru a crea o operă, alții pentru a săvîrși o crimă. Plăcerile refuzate vor întări voința, acel puternic fluid care permite omului să acționeze asupra lumii. Visul lui Balzac ? Concentrarea acestei voințe spre a face din ea o forță magică, ba chiar divină.

Să ajungă dumnezeire, să creeze o lume, iată spre ce tind, fără să și-o mărturisească, Louis Lambert, Balthazar Claës, Frenhofer, care sînt niște proiecții ale lui Balzac. Dar forțele omenești au limitele lor, iar pe Prometeu îl pîndește nebunia. Însuși Balzac a mărturisit uneori această spaimă. L-au salvat munca și cîteva femei. Căci unitatea naturii, și echilibrul ei, rezultă din contopirea a două principii : unul masculin, care dorește mișcarea, războiul ; altul feminin, care impune stabilitatea, ereditatea. Saint-simoniștii, și mai tîrziu Auguste Comte, profesează și ei această doctrină. Balzac, gînditor tot atît de profund ca și Compte, dar în același timp poet, își exprimă metafizica prin mituri. Platon nu e departe, nici Dante, nici Shakespeare.

Balzac vorbește despre dragoste cînd ca un mistic, cînd ca un fiziolog. Vocabularul rămîne cast ; nu cuprinde descrierea unor nudități, puține scene voluptuoase, dar îndrăzneală medicală ; mișcările trupului le determină pe cele ale inimii. De la prima întîlnire cu Dinah de la Baudraye, Bianchon, din tonul unei replici, ghicește viața intimă a castelanei : soțul ei, pirpiriul La Baudraye, este impotent, și Dinah rămîne fecioară. Drept care se va dărui lui Lousteau oricînd va dori acesta, și mai curînd lui Lousteau, mărunt gazetar, decît lui Bianchon, mare medic. „Iată de ce : femeile care vor să iubească au oroare instinctivă de oamenii care se consacră unor ocupații tiranice ; ele sînt, cu toată superioritatea lor, tot femei cînd e vorba de acaparare [12]." Observație făcută de un om care lucrează cu bucata, pentru care timpul înseamnă bani. Balzac descrie în calitate de expert „privirea roșie" pe care o schimbă între ele două ființe ce se doresc. Cunoaște rolul pe care-l joacă simțurile, ce mîngîieri refuză ducesa de Langeais ; prin ce perverse taine o învinge Béatrix, femeie coaptă, pe tînăra și încîntătoarea Sabine, cu care s-a însurat Calyste ; cum procedează Valérie Marneffe sau „Torpila" spre a-și atașa și păstra bărbații vîrstnici. N-a adorat-o el însuși pe doamna de Berny, mai vîrstnică decît propria sa mamă, n-a dorit-o cu turbare pe doamna de Castries și n-a gustat cu dolofana Èveline delirurile „zilei neuitate" ? „Bucătăriei amorului" îi știe toate rețetele.

Dar orice dragoste nesprijinită de societate i se pare hărăzită eșecului. A zugrăvit adesea ororile amorului clandestin. Bărbatul simte nevoia să-și satisfacă totodată simțurile, orgoliul și interesele. Iubești totul la o femeie pe care-o iubești : trupul, spiritul, frumusețea, dantelele ei și decorul în care trăiește. Doamna Hanska îi place deoarece e „bună de iubit", dar și prin lecturile ei, prin cei trei mii de mujici, titlul de contesă, castelul, credința ei. A luat apărarea căsniciei, în fața prietenei sale George Sand, deoarece doi în-

[12] BALZAC : *La Muse du Département*, „Pléiade", vol. IV, p. 137. (Vezi în rom. BALZAC : *Muza departamentului*, în *Opere*, vol. IX, trad. Theodosia Ioachimescu, ELU, 1962, pp. 438—439.)

drăgostiți își pot împărți totul doar în cadrul căsniciei : patul, gloria, averea ; și exclusiv în cadrul căsniciei are legătura lor drept aliați religia, societatea, familia. Desigur, dacă nu se va transforma în căsnicie iubitoare, nu va procura adevărata fericire nici căsătoria din interes. Pentru eroii săi, ca și pentru el însuși, Balzac dorește, nu „o colibă și o inimă, ci un palat împreună cu preaiubita [13]". E o atitudine cu totul contrară aceleia a romanticilor. În dragoste, ca și în politică, Balzac vîslește împotriva curentului.

A subliniat totdeauna deosebirea dintre pasiune și dragoste : „Pasiunea este o speranță care va fi, poate, înșelată... Fără a se dezonora, bărbații și femeile pot concepe mai multe pasiuni ; e atît de firesc să te avînți spre fericire ! dar în viață nu există decît o singură dragoste." Chiar el a dat exemplul unor pasiuni succesive. Cu toate acestea, măcar în teorie, se agață de religia inimii. „În viața bărbatului nu încap două iubiri ; nu e decît una singură, cît marea de adîncă, dar fără vreun țărm." Viața erotică și viața mistică trebuie să conveargă spre o singură ființă ; două făpturi, „înălțate în zbor pe aripile plăcerii", se vor contopi într-un înger. În *Séraphita* nu e decît un simbol ; pentru Camille Maupin este imaginea unei perfecțiuni posibile ; Evei Hanska i-o înfățișează ca pe-o speranță. Dar, absorbit de opera sa, chiar dacă zugrăvește acest angelism, personal nu-l trăiește. Un mare om nu-și poate îngădui o mare dragoste ; el nu trebuie să aparțină vreunei femei. Ar ști să iubească ; în primul rînd trebuie să creeze. Sînt niște adevăruri pe care nu le rostește Preaiubitei.

A adus cîteodată în scenă dragostea-pasiune. Eugénie Grandet își iubește vărul ; Louise de Chaulieu, Ursule Mirouët își iubesc soții ; Henriette de Mortsauf resimte față de Félix un amestec de dragoste, de pasiune și de protecție maternă ; Diane de Cadignan, după atîtea cavalcade, se atașează de d'Arthez și-și tăinuiește fericirea ; Esther îl iubește pe Lucien, nu fără oarecare nostalgie după mocirla din care a ieșit ; Dinah *(Muza)* e capabilă de un devotament dezinteresat față de iubitul ei. Dar majoritatea femeilor din *La Comédie humaine* caută fie bogăția, fie plăcerile vanității.

---

[13] FÉLICIEN MARCEAU : *Balzac et son monde*, p. 260. (Paris, Gallimard, 1955.)

Rosalie de Watteville vrea să-şi satisfacă orgoliul şi ciudele-i viclene ; Modeste Mignon se foloseşte de pretendenţii ei ca de nişte pioni pe masa de şah a bogăţiei ; Renée de l'Estorade îşi uimeşte soţul prin socotelile pe care şi le face. Toate aceste fecioare ştiu că vor fi sacrificate pe altarul Viţelului de aur. Femeile devin atunci nişte sclave scoase la mezat ; unele se vînd în chip definitiv (asta se cheamă căsătorie), altele se dau cu împrumut pe termen limitat (asta se cheamă prostituţie). Căsătoria fără dragoste e o prostituţie legală. „Ne educăm fiicele ca pe nişte sfinte, spune George Sand, şi le livrăm ca pe nişte iepuşoare." Dar societatea ascunde aceste adevăruri dure : „Pornirea care ne împinge să travestim mîncărurile, să le servim în aur, argint şi porţelan, e aceeaşi care ne determină să acoperim dragostea cu broderii şi văluri".

Balzac şi eroinele sale acceptă orice tîrg. Tinere frumoase sînt gata să se mărite cu un bătrîn *pair* al Franţei pentru a-şi păstra rangul ; sau cu un bancher bătrîn, spre a dobîndi bogăţia. Reciproc, nişte tineri frumoşi se vînd unor femei mai vîrstnice care le aduc averea sau puterea. Rastignac capătă o locuinţă şi mobilier de la Delphine de Nucingen, iar Maxime de Trailles de la contesa de Restaud. Lucien de Rubempré aşteaptă bogăţia mai întîi de la Coralie, apoi de la Esther. La Palférine *(Un Prince de la Bohême)* primeşte de la amanta sa o „sumă considerabilă". Cum să se indigneze Balzac ? S-a împrumutat cu sume şi mai considerabile de la amantele sale. În *La Comédie humaine* un bărbat se căsătoreşte uneori din ambiţie, aproape întotdeauna din interes.

„Pentru că există comerţ, există concurenţă. Înainte de a fi mijlocul datorită căruia parvine învingătorul, moştenitoarea e miza unei lupte îndîrjite ; cine, dintre Cruchot şi Grassin, o va cîştiga pe Eugénie Grandet ? cine, dintre Bousquier şi cavalerul de Valois, o va cîştiga pe domnişoara Cormon ? cine, dintre Philippe Bridau şi Maxence Gilet, o va înşfăca pe „La Rabouilleuse" ?... Pentru a cuceri zestrea, bărbatul se războieşte cu bărbatul. Pentru a cuceri soţul, femeia se războieşte cu femeia.... Şi întrucît în căsătorie există comerţ, concurenţă, luptă de interese, regulile sale au fost codificate. «Vezi deci, smintită dragă, scrie Renée de l'Estorade, că am studiat Codul în ce priveşte relaţiile sale cu

dragostea conjugală !...» Relațiile conjugale sînt niște relații de proprietate [14].“

Dacă vreun critic se arată surprins de locul hărăzit femeii în *La Comédie humaine*, înseamnă că n-a reflectat destul, îi răspunde Balzac, la dificultatea de a clădi o operă mai lungă decît *O mie și una de nopți* și care va cuprinde mai bine de o sută de lucrări distincte. În basmele orientale, femeia fiind sechestrată, naratorul nu putea descrie decît bazarul, palatul califului și dugheana cîrpaciului. Așadar, pentru a păstra interesul treaz, povestitorii arabi au nevoie de miraculos, de vrăjitori, de talismane. În Europa, în evul mediu, resorturile acțiunii epice au fost războiul, lupta sclavului împotriva stăpînului, a clerului împotriva regalității. Singurul roman cu putință din domeniul trecutului a fost epuizat de Walter Scott [15]. „În Franța și în veacul al XIX-lea, scria Custine, societățile nu mai au nimic pitoresc. Casta nu mai dă fiecăruia fizionomia sa. În lipsa formei, autorul a fost nevoit să se dedice zugrăvirii ideii și să cerceteze emoțiile cele mai delicate ale inimii omenești...“ Aceste emoții delicate, Balzac e capabil să le resimtă și să le ghicească. Despătureşte sufletele femeilor fără să le boțească ; observator feroce, niciodată păcălit de comediile dragostei și ale banului, zugrăvește, atunci cînd vrea, nuanțele cele mai fine ale simțirilor. Femeile vor rămîne de-a pururi cititoarele sale fidele, deoarece nici un scriitor nu le înțelege asemenea lui. Multe se trezesc demascate și, în taina inimii lor, asta le face plăcere.

Bun cunoscător al curtezanelor, le crede în stare de iubirea-pasiune. Le iubește carnea, luxul, priceperea la bărbați, faptul că acceptă riscul, în sfîrșit, poezia lor, care se naște din ceea ce-i efemer în viața lor. În opera sa, ele alcătuiesc o întreagă lume, care își are vorbirea, legile, iubiții tineri, bătrînii bogați și dramele sale (moartea Coraliei, sacrificiul Estherei). La bărbat „dragostea nu va fi niciodată altceva decît o foame, decît o sete înfrumusețată de imaginația noastră“, sau speranța unui sprijin în sfidarea pe care a

[14] ANDRÉ WURMSER : *La Comédie inhumaine*, pp. 612—613. (Paris, Gallimard, 1964.)

[15] BALZAC : Prefață la *Une Fille d'Ève*, „Pléiade“, vol. XI, pp. 371—372.

aruncat-o societății. Rastignac trebuie s-o aibă pe Delphine de Nucingen de partea sa. Blondet își datorează salvarea doamnei de Montcornet. „Dragostea, spune Blondet, e singura șansă a proștilor de-a se înălța." Dar de ce a *proștilor*? Ce-ar fi fost Balzac fără Laure de Berny? Nu se bizuie el oare pe partida Rzewuska pentru a se depăși și a-i depăși pe ceilalți? Și de ce *singura* șansă? Celor care nu inspiră dragoste le rămîn prietenia, întovărășirea. Tot pe-atît cît la o femeie, eroul balzacian visează la un prieten sau la vreun grup, devotați fără condiții. Nobilimea îl fascinează pentru că este un clan închis care-i înalță pe ai săi. Cînd și-a făcut debutul în viață, Balzac era un om însingurat, speriat de singurătate. Și-a căutat tovarăși de luptă. Colegii de la Flicoteaux, Cei treisprezece, „Calul roșu", Vautrin și echipa sa, toate astea țin de mistica grupului, succedaneu al dragostei.

BANUL

Banul, mijloacele de a-l dobîndi, dotele, moștenirile, comerțul, banca și cămătarii, măsluirile testamentelor, escrocheria, ocupă în *La Comédie humaine* tot atîta loc cît și dragostea. Chiar mai mult. Deoarece în numeroase romane ale lui Balzac lipsește dragostea și el se arată surprins că în *La Chartreuse de Parme* (pe care o admiră), „în mijlocul atîtor evenimente" nu e niciodată vorba de bani. Acestui rol capital al Banului-rege îi corespund două cauze: autorul, epoca.

Și în primul rînd autorul. Balzac s-a născut într-o familie care practica fetișismul banului. Ne amintim de vorba mamei sale: „Averea, marea avere e totul". În jurul său, toți au dus lipsă de bani: familia Surville, familia Montzaigle, părinții săi, el însuși. Din vina lor? Da, părinții lui aveau din ce trăi; alde Surville s-ar fi putut mărgini în mod onorabil cu salariul unui inginer; Balzac ar fi putut duce o viață foarte îndestulată, dacă n-ar fi fost risipitor. Desigur, dar era risipitor ca o consecință a frustrării. Și unde își face începutul? Într-un birou avocățesc. Aci îl îngrețoșează duhoarea banului dobîndit în chip necinstit. Aci învață adevăratele relații dintre Cod și justiție; asistă la jecmănirea oamenilor cinstiți, îi vede pe escroci triumfători, pe jude-

cători complezenți. Descoperă o justiție parțială, care încearcă să-l scoată basma curată pe micul d'Esgrignon, falsificator pentru că așa vrea o femeie drăguță dintr-o familie de vază, și unde bunul plac al doamnei Camusot de Marville, soție de judecător, hotărăște rezultatul unui proces. Va rosti aceste lucruri pentru că le-a văzut.

Le-a văzut pentru că vremurile sînt corupte. Sub Vechiul Regim, onoarea dictase tot atîtea fapte cît și lăcomia ; sub Revoluție și Imperiu, intraseră în joc entuziasmul, năzuința spre glorie. Dar cumpărările de bunuri naționale, furniturile de război, uriașele speculații asupra schimbărilor de regim, bonurile de rentă cumpărate cu treizeci de franci, aduseseră la putere o clasă de noi stăpîni pentru care nu conta decît îmbogățirea. Acolo unde a dat greș Bernard-François, care clocotea de idei, tăcutul Grandet face o avere imensă. Taillefer s-a ridicat săvîrșind o crimă, alții prin falimente, alții prin căsătorii rușinoase. Imoralitatea înconjurătoare a contaminat o întreagă societate. Philippe Bridau, care ar fi fost un brav ostaș de-ar fi continuat războiul, ucide pentru a moșteni. Birotteau speculează. Gobseck însuși se dovedește cel mai cinstit dintre toți, fiind cel mai sincer. „De-aș avea copii, spune avocatul Derville, după moartea mea el le-ar fi tutore." Și asta înseamnă „că bunurile minorilor Derville ar fi administrate *cinstit*, pe socoteala tuturor celor exploatați de Gobseck în numele orfanilor [16]".

Monarhia din Iulie este vremea făuririi marelui capitalism (cuvîntul e încă necunoscut, deși se folosesc termenii *capital* și *capitalist*). La Paris terenurile dobîndesc o valoare imensă. Se dezvoltă societățile pe acțiuni. James de Rothschild finanțează Căile ferate din Nord, și Balzac, care crede în viitorul lor, o îndrumează pe doamna Hanska, prea devreme (ca de obicei), spre această speculație. Presa ieftină prinde avînt, și el e prietenul acelora care o creează. Activitatea editorială, pînă atunci în faza copilăriei, încearcă metode noi, pe care Balzac le prevăzuse. „Îmbogățiți-vă", spune Guizot. Balzac ar participa cu dragă inimă la goana după avere, dar *La Comédie humaine* nu poate fi scrisă și totodată trăită. Banul conduce lumea ; Balzac descrie lumea.

[16] ANDRÉ WURMSER : *La Comédie inhumaine*, p. 109.

O descrie fără s-o judece. I s-a făcut această imputare ; tăcerea i-a fost socotită complicitate. Dar instinctul său îi spune că orice sentință explicită despodobește o operă de artă. Arta are rolul de a permite o contemplare dezinteresată. Dacă autorul moralizează și blamează, opera își pierde frumusețea ; dacă autorul se distanțează, cititorul e mișcat și înțelege. „Moralistul trebuie să rămînă ascuns cu iscusință sub mantia istoricului." Balzac știe că nu lui îi revine sarcina de a împărți dreptatea. „Asta e treaba tribunalelor", va spune Cehov. E istoricul și secretarul unei societăți ; nu-i rostește rechizitoriul. Singura imputare care i s-ar putea face e că n-a cunoscut-o integral. În *La Comédie humaine* găsim muncitori puțini sau de loc, și vom vedea că-i descrie pe țărani așa cum i-ar fi putut vedea Wenceslas Hanski sau generalul de Montcornet. Cusurul artiștilor care iubesc bogățiile e că-i văd îndeosebi pe bogătași. Victor Hugo va datora *Les Misérables* Juliettei Drouet ; doamna de Berny și doamna Hanska, ducesa d'Abrantès și marchiza de Castries nu luminează, pentru Balzac, decît o jumătate a scenei.

XXX

COMEDIA UMANĂ II

Ni se întîmplă uneori să condamnăm condiția umană, dar prin comparație cu o perfecțiune abstractă care nu există. Dimpotrivă, punctul de plecare trebuie să-l constituie umanitatea însăși, protăpită așa cum se află și vociferînd așa cum face. Iar dacă asta nu e podoaba lumii, nu ne rămîne decît să ne spînzurăm. Balzac vindecă mizantropia ; pentru asta e bun.

ALAIN

ATELIERUL

CUM lucrează ? Care îi sînt materialele ? Obișnuiește să spună : „*All is true*“ (Totul e adevărat) ; vorbește de „înspăimîntătoarea sa exactitate“ ; adaugă : „Ororile pe care romancierii cred că le născocesc sînt încă mai prejos de realitate“. Și nu încape nici o îndoială că natura e mai bogată decît arta, dar adevărul naturii nu este adevărul artei. Nu poate fi nici epuizată, nici percepută. Adevărul nu pare decît rareori verosimil. Îi lipsesc armonia și unitatea. Marele scriitor urmărește unitatea compunerii. Balzac se denumește de preferință poet, cu alte cuvinte, un om care recreează esența lucrurilor. „Ce este arta ? — Natura concentrată.“ Plăsmuirea se sprijină pe real, dar orînduindu-l. Pentru artist e vorba totodată de a simplifica, de a întrupa ideile în niște ființe, de a zămisli făpturi pe care cititorul să le poată socoti însuflețite și să simplifice. Centrul unui roman de Balzac îl constituie o pasiune ; romanul este *crescendo*-ul acestei pasiuni, care crește, mătură totul din calea ei și se dezlănțuie pînă la ucidere.

Un romancier *balzacian*, un personaj *balzacian* sînt în același timp reali și mai mari decît proporțiile lor reale. „Îmi plac ființele excepționale, scria el lui George Sand, eu fac parte dintre ele. De altfel, îmi sînt trebuitoare pentru

a-mi reliefa făpturile vulgare și nu le sacrific niciodată dacă nu e necesar. Dar aceste făpturi vulgare mă interesează mai mult decît te interesează pe dumneata. Le măresc, le idealizez în sens invers, în hidoșenia sau neghiobia lor. Dau diformităților lor dimensiuni înfricoșătoare sau grotești." Prin procedeul acesta măritor ar putea fi asemuit romanticilor, dar pe cînd aceștia se complac să modeleze niște garguie [1], fără să se sinchisească de asemănare, Balzac se străduie, cu ajutorul amănuntelor reale, să rămînă pe tărîmul omenesc.

În crearea unui personaj balzacian pot fi deosebite trei stadii. În primul, pleacă de la persoane cunoscute sau de la caractere livrești. De pildă, se gîndește la Dablin pentru a crea din el pe Pillerault, sau la Marie d'Agoult pentru a plăsmui din ea pe Béatrix. Apoi schimbă totul și îmbogățește portretul cu elemente împrumutate de la alte modele. În stadiul al doilea, nu se mai lasă „călăuzit de-o dorință de transpunere literară, ci de cerințele intrinseci ale operei [2]". Așa cum pictorul, dînd înapoi cîțiva pași, își vede mai bine tabloul și mai adaugă o tușă, o nuanță, tot astfel Balzac ține seama de ceea ce a fost deja zugrăvit spre a da mai mult relief operei. În sfîrșit, în stadiul al treilea, „deformează personajul ca într-o halucinație", spre a face din el încarnarea unei idei. Atunci Gobseck devine Puterea aurului ; César Birotteau, Onestitatea ; Goriot, Dragostea paternă.

Dar pînă și în această trecere în abstract rămîne cu picioarele pe pămînt. Nimic nu-i mai interesant decît de a regăsi, în toate cărțile sale, urme minuscule ale vieții sale de fiecare zi. Grandet îi spune soției sale *Ti-Mère*, așa cum o numea Laure pe mama lor, și vorbește de *Marele Mogol*, asemenea lui Bernard-François. În dosarele verzi ale lui Rabourdin pot fi regăsite canalele lui Surville. Faptul dat, îmbăcătățit, este asamblat într-un chip nou. Bineînțeles, Balzac se folosește îndeosebi de el însuși, de amintirile și de amărăciunile sale. Multe din romanele lui sînt niște romane

[1] Jgheaburi sau burlane scurte, bogat ornamentate, prin care se scurg apele de pe un acoperiș sau de pe o terasă ; caracteristice mai ales arhitecturii gotice (n.t.).

[2] Vezi PIERRE LAUBRIET : *L'Élaboration des personnages dans César Birotteau*, în *L'Année balzacienne 1964*, pp. 251—270.

de compensație. Își acordă ceea ce i-a refuzat viața : de Marsay îi aduce frumusețea, puterea ; Rastignac, căsătoria bogată, marea carieră ; d'Arthez, neprihănirea. Sau alteori, printr-un procedeu magic, bătrîn cît omenirea, se descotorosește de eșecurile sale atribuindu-le unui personaj pe care-l copleșește. Astfel, Rubempré îl eliberează de tinerețea-i grea ; Birotteau, de amintirile tipografiei falimentare ; Nathan, de anxietățile sale de scriitor. Știe că pe aceste făpturi neajutorate le domină prin puterea sa de lucru și prin geniul său ; o știe, dar îi face plăcere să și-o spună — și s-o arate. Z. Marcas, Albert Savarus, acești demni de el, frați întru geniu, și care totuși se duc la fund, îndeplinesc rolul unor ispășitori. „Fiecare personaj balzacian este astfel dublura creatorului său : izbîndește sau dă greș, sucombă spre a abate destinul din calea sa [3]".

În ochii lui, toate aceste ființe trăiau pe același plan cu cele ale lumii reale, „ale cărei personaje nu-i apăreau față de-ale sale decît ca o palidă copie". Instalat temeinic în această a doua realitate, putea face cu ele salturi în timp. Cititorului îi dădea lămuriri : „Aci, enorma figură a lui de Marsay apare în rolul unui prim-ministru, pe cînd în *Le Contrat de Mariage* se află la începuturile sale ; mai încolo va apărea, la vîrsta de optsprezece sau treizeci de ani, sub chipul celui mai ușuratec, mai trîndav *dandy* [4]". Nu se întîmplă oare la fel în lumea socială ? Întîlnești pe cineva pe care l-ai pierdut din vedere ; era sărac, iată-l bogat ; te îndrepți spre alt colț al salonului și, acolo, un povestitor plin de farmec îți relatează într-o jumătate de oră istoria celor douăzeci de ani ai acelei vieți pe care-o ignorezi. Balzac excelează în acest soi de conversații unde ai o revelație la capătul fiecărei digresiuni. Adesea, povestea aceasta îți va fi istorisită pe fragmente : „Nimic din lumea asta nu-i alcătuit dintr-un singur bloc ; toate se înfățișează în chip de mozaic... Autorul are în fața sa, drept model, veacul al XIX-lea, model excesiv de neastîmpărat și greu de făcut

[3] GAËTAN PICON : *Balzac par lui-même*, p. 109. (Paris, éditions du Seuil, 1960.)
[4] BALZAC : Prefață la *Une Fille d'Eve*, „Pleiade", vol. XI, p. 375.

să stea locului [5]..." I se întîmplă să aştepte trei ani pînă să afle un deznodămînt *(Béatrix)*, uneori să şi uite trecutul personajelor sale — sau să-l ignoreze. *La Torpille*, scrisă înainte de *Un Grand Homme de province à Paris*, ni-i arată pe prietenii lui Lucien, şi pe duşmanii săi, vorbind despre Rubempré de parcă şi-ar fi pierdut memoria. Autorul va orîndui totul mai tîrziu, dacă va avea răgazul. Partea miraculoasă a aventurii e că Balzac se plimbă prin universul *său* aşa cum ai face nişte vizite, aşteptînd ca o întîlnire sau o confidenţă să-i dezvăluie urmarea, ca şi faptul că, dacă se duce efectiv în vizită, nu-i mai vede nicăieri decît pe eroii săi şi se instruieşte în continuare asupra lor.

Tonul şi procedeele sale sînt cele ale unui istoric. Dacă are nevoie de exemple pentru a face înţeleasă o situaţie, le caută — şi le găseşte — în *La Comédie humaine*. Dacă vrea să populeze o serată, îşi convoacă personalul *său*, cînd burghez şi oficial, cînd monden. Amintirile personajelor sale sînt, firesc, cele din romanele anterioare. *La Comédie humaine* este o istorie în interiorul Istoriei. În prefaţa la *Une Fille d'Ève* anunţă, pe-un ton jucăuş, că pentru *Études de Mœurs* va fi alcătuită mai tîrziu o tablă de materii biografică, iar articolul *Rastignac* îl scrie el însuşi. Îşi închipuie că glumeşte ; de fapt, doar anticipează.

Aşa stînd lucrurile, înţelegem de ce acceptă cu atîta uşurinţă să scrie în grabă o nuvelă, cînd un editor are nevoie de şaizeci de pagini spre a încheia un volum. Îi e de-ajuns să-şi adune trupa şi să-şi aleagă cei cîţiva actori necesari. Numeroasele articole şi monografii pe care le-a publicat ici-colo furnizează nişte „bucăţi" : Slujbaşul, Băcanul — sau nişte „cuplete" pe care le lipeşte ca să astupe un gol şi pe care le va suprima într-o bună zi la o reeditare (de pildă, cupletul despre Bois de Boulogne, aflat în ediţia originală din *L'Illustre Gaudissart*, şi care va dispărea apoi din această nuvelă). Servituţilor meseriei nu le acordă mai multă importanţă decît un director de scenă unui proiector pe care-l aprinde sau stinge după nevoie. Va lua, fără scrupule, un raport ingineresc dintr-o revistă de poduri şi şosele şi un poem de la Delphine Gay sau Théophile Gautier. Ce im-

[5] *Ibidem*, p. 374.

portanță are, din moment ce unitatea e păstrată datorită puternicei personalități a autorului și din moment ce mișcarea e reluată foarte repede ?

Lui Baudelaire, stilul lui Balzac i se pare că „aduce cu ceva încîlcit, răvășit, un fel de ciornă". Nu. În scrisori, ca gazetar, Balzac scrie foarte bine, cu vervă, vioiciune și stil ; ca istoric al moravurilor, ca geograf, descrierile sale sînt inteligente și precise. Fie că e vorba de un dogar sau de un fabricant de parfumuri, de culisele unui teatru sau de laboratorul unui chimist, vocabularul său tehnic este impecabil. Ca moralist își presară neglijent textul cu aforisme demne de La Rochefoucauld sau Chamfort : *Doar bătrînii au timp să iubească... Resemnarea este o sinucidere cotidiană... Interesele sfîrșesc adesea prin a se devora ; viciile se împacă totdeauna de minune...* Îl simți hrănit cu clasicii veacului al XVII-lea și al XVIII-lea. Cu excepția găselnițelor geniale (care sînt numeroase), acceptă „automatismul stilului". Pastișele sale sînt admirabile ; e leit Rabelais, Sainte-Beuve. Expune în chip strălucit un sistem științific și filozofic. Balzac nu e „un foiletonist pretențios" care își împănează povestirea cu considerații generale „ca s-o aducă din condei", dimpotrivă, din adolescență, mintea îi este ațintită spre idei.

Ce-i drept, n-avea un bun gust desăvîrșit și i se întîmpla să devină ridicol sau emfatic cînd căuta sublimul sau frumosul. „Cu cerescul ei surîs ar fi putut auri mocirla"... „Casta incintă a inimilor lor voalate"... „Te afli oare și tu într-un abis, îngerul meu ?..." În romanele sale foiesc un număr cam mare de îngeri. Aci trebuie să ținem seama de epocă, de retorica romanticilor, ca și de lecturile lui Balzac. Massillon, frumos în sine, poate strica o corespondență amoroasă. Ca și creatorul ei, Henriette de Mortsauf l-a citit prea mult pe Saint-Martin. Întrucît Balzac crede în unitatea creației, își permite unele analogii, uneori fericite, alteori comice : doamna Matifat, „această Ecaterină a II-a a tejghelei" ; Nucingen, „acesta elefant al finanței" ; Goriot, „Hristosul paternității". E o manie balzaciană, ca și acel *Iată de ce*, dar La Bruyère n-are oare mania *sa*, trăsătura finală, iar Proust pe ale sale, ghirlanda de adjective, metafora desfășurată progresiv ?

Şi apoi, maeştrilor le este îngăduit orice : „Ei n-au nevoie să se preocupe de stil ; sînt strașnici în ciuda tuturor greșelilor şi datorită lor. Dar noi, cei mărunţi, nu valorăm decît prin desăvîrşirea realizării... Îndrăznesc să scriu aci o frază pe care n-aş cuteza s-o rostesc niciunde : anume că oamenii de seamă scriu adesea prost, şi e cu atît mai bine pentru ei. Nu acolo trebuie căutată arta formei, ci la cei de mîna a doua (Horaţiu, La Bruyère) [6]..."

Acestea fiind zise, nici un autor n-a muncit mai mult. „Nu-şi găsea modul de exprimare decît cu nesfîrşite strădanii", spune Théophile Gautier. Dar el adaugă că „Balzac avea un stil foarte frumos, stilul fatal, necesar şi matematic al ideii sale". Asemenea lui Chateaubriand, colecţiona cuvinte arhaice spre a le reînscăuna la loc de cinste *(virvoucher*, verb drag lui Latour-Mézeray, înseamnă să faci nenumărate mişcări fără rost, ca muştele) ; sau cuvinte rare : *flavescent, turquin* [7] ; sau nişte nume, acele minunate nume din *La Comédie humaine,* Gobseck, Birotteau, Sérizy, pe care le culegea de pe firme, din anuare sau le regăsea în amintirile sale. În *Le Curé de Tours* se dovedeşte inventatorul „subconversaţiei [8]", procedeu care constă în a indica în filigrană adevăratele gînduri ale unui om, în timp ce notezi cuvintele îndărătul cărora se ascund aceste gînduri. S-ar mai putea spune că scrisorile sale (şi îndeosebi cele către doamna Hanska) sînt dublate de o „subcorespondenţă". Cititorul trebuie să-şi închipuie amestecul de bună credinţă, de viclenie naivă şi de tehnică romanescă clocotind în mintea sa în timp ce-i scrie preaiubitei.

OBSERVATOR SAU „VIZIONAR"

Cuvîntul înainte din *La Comédie humaine* înfăţişa un sistem al lumii, trambulină utilă lui Balzac pentru salturile geniului său. „Doreşte, scrie Musset, să prindă un fir care

---

[6] GUSTAVE FLAUBERT : *Correspondance,* vol. III, pp. 31—32. (Paris, Conard.)

[7] *Flavescent* (de la *flavescere* [lat.] „a îngălbeni") — care tinde spre galben ; *turquin* (de la *turchine* [lat.] *„turcoază", „peruzea")* — de un albastru-închis (n.t.).

[8] NATHALIE SARRAUTE ; CLAUDE MAURIAC.

să poată înmănunchea și concentra totul... Are ambiția de a fi singurul care să posede o cheie unică a epocii sale." E adevărat : pentru Balzac, viața este un sistem de cauze, dar geniul era în el anterior și exterior sistemului. Un mare artist nu știe cum lucrează : încearcă s-o înțeleagă contemplîndu-și opera alcătuită ; încearcă să explice, printr-un sistem, unitatea care se datorează de fapt unui temperament. Balzac retușa lumea spre a face din ea lumea balzaciană. Deși realul i-e necesar pentru ca personajele sale să se prindă zdravăn de viață, nici o cheie nu se potrivește la zăvoarele caracterelor sale. Rastignac nu e Thiers ; Joseph Bridau nu e Delacroix ; marchiza de Castries nu e ducesa de Langeais ; doamna de Berny nu e doamna de Mortsauf. Dar trăsăturile lui Thiers, ale fraților Delacroix, intră în alcătuirea lui Rastignac și Bridau. Asemenea lui Thiers, Rastignac se căsătorește cu fiica amantei sale. Sandeau nu e nici Lousteau, nici Rubempré ; fiecare din aceste două personaje îi datorează cîte-o scînteie de viață. Camille Maupin n-ar exista fără George Sand, dar Camille Maupin nu e George Sand, iar cînd Balzac îi afirmă contrariul Evei Hanska, își ignorează propria capacitate de plăsmuire. Adevărata formulă a oricărei arte, spunea Gide, este : „Dumnezeu propune și omul dispune". Natura propune niște elemente ; artistul dispune de ele.

Cu toate acestea, se întîmplă ca, datorită unor împrejurări miraculoase, viața să-i ofere scriitorului niște personaje a căror existență ca atare, sau cu niște retușări abia perceptibile, poate intra de-a dreptul într-un roman. Anne-Marie Meininger a arătat [9] că nenumărate amănunte ale căsătoriei și iubirilor Cordeliei de Castellane (prietena lui Chateaubriand) corespund, trăsătură cu trăsătură, aventurilor Dianei de Maufrigneuse, pe care am cunoscut-o în *Le Cabinet des Antiques* și care va deveni eroina volumului *Les Secrets de la princesse de Cadignan [Tainele prințesei de Cadignan]*. Aceeași mare nobilime : cei din neamul Castellane

[9] ANNE-MARIE MEININGER : *Une Princesse parisienne ou les Secrets de la comtesse de Castellane*, în *L'Année balzacienne 1962*, pp. 283—330.

au fost *princes possessionnés* [10], ca și cei din neamul Cadignan. Aceeași ruină : Cordelia de Castellane, despărțită de soțul ei, care își duce viața în niște garnizoane îndepărtate, locuiește într-o mică clădire din foburgul Saint-Honoré, asemenea Dianei, la un parter din *rue de Miromesnil*. Același farmec, aceeași frumusețe serafică, aceeași privire albastră, și totodată aceeași depravare, aceeași colecție de amanți strălucitori, afișați fără vreo fereală. Aceeași nemaipomenită artă „a frumoaselor înveșmîntări sufletești și trupești" ; aceeași vigoare a spiritului, același curaj în situațiile cele mai dificile.

Totul acuză aci asemănarea. Așa cum prințesa de Cadignan are drept primejdioasă prietenă pe marchiza d'Espard, contesa de Castellane întreține o strînsă intimitate cu o rivală : ducesa de Dino. „Desigur, ambele își împărtășiseră niște însemnate taine și bineînțeles că, între ele, nu mai conta dacă era vorba, în plus sau în minus, fie de vreun bărbat, fie de vreun serviciu pe care să-l facă... Cînd două prietene se pot ucide reciproc și se trezesc cu un pumnal otrăvit în mînă, ele oferă spectacolul mișcător al unei armonii ce nu e tulburată decît în clipa în care, din nebăgare de seamă, una din ele a scăpat jos arma." Această frază a lui Balzac se potrivește tot atît de bine celor două femei reale, cît și celor două femei plăsmuite. Însuși numele de Cadignan provine, fără îndoială, în maniera balzaciană, de la o prințesă de Carignan (a cărei rochie luase foc la un bal, ca aceea a Cordeliei de Castellane) [11]. Diane păstrează scrisorile lui Rubempré, asemenea Cordeliei pe-ale lui Chateaubriand. În anturajul Cordeliei regăsim omologii lui Michel Chrestien, Henri de Marsay și Daniel d'Arthez. Pe scurt, în cazul acesta natura săvîrșise opera ei de artă. Trăsătura genială a constat în descoperirea capodoperei.

Dar asemenea întîmplări norocoase sînt rarisime. Cînd Balzac publică *La Fille aux yeux d'or*, fu întrebat dacă povestea este adevărată. El răspunse : „Episodul e adevărat... Istoricul de moravuri e obligat să culeagă, acolo unde se gă-

[10] Seniori care exercitau, înainte de 1648, drepturi regești pe unele întinderi ale Alsaciei (n.t.).

[11] Altă origine posibilă a numelui : domnul de Savary, fost ofițer de cavalerie, slujise sub ordinele unui baron de Cadignan.

sesc, faptele zămislite de aceeași patimă, întîmplate mai multor subiecți, și să le însăileze împreună spre a obține o dramă completă." Desigur, dar romancierul, poetul, transfigurează schița relatată de istoricul de moravuri. Așa cum Rembrandt așternea asupra celor mai întunecoase magherniţe lumina sa piezișă și roșcată, Balzac, iluminînd cu aburii săi aurii niște drame sordide și mediocre, crea puternice contraste de umbre și lumini. S-a spus despre el ba că era un realist, ba că era un vizionar. *Cele două teze sînt false*, sau, mai curînd, nu sînt adevărate decît completîndu-se una pe alta.

Am fost adesea mirat de faptul că marea glorie a lui Balzac consta în a fi socotit un observator ; mi se păruse totdeauna că principalul său merit era de a fi un vizionar, și chiar un vizionar pasionat. Toate personajele sale sînt înzestrate cu ardoarea vitală de care era el însuși însufleţit. Toate ficțiunile sale sînt la fel de intens colorate ca și visele. De la vîrfurile aristocrației pînă la drojdia plebei, toți actorii din *La Comédie humaine* se agață cu mai multă îndîrjire de viață, sînt mai activi și mai vicleni în luptă, mai răbdători în nenorocire, mai nesățioși în desfătare, mai îngerești în devotament decît ne-o arată comedia lumii adevărate. Pe scurt, în Balzac, fiecare are geniu, pînă și portăresele. Toate ființele sînt niște ființe umplute cu voință pînă peste cap. E într-adevăr Balzac însuși [12]...

Cele de mai sus sînt adevărate doar adăugînd că vizionarul datora imaginile sale realității. „S-a tot spus că domnul de Balzac era un observator, un analist ; de fapt era mai presus sau mai prejos de așa ceva, era un vizionar [13]." Expresia e celebră ; ea impune rezerve. Balzac vede dincolo de realitate, dar vede *și* realitatea. Asculta conversațiile trecătorilor, punea întrebări militarilor, dejuna în tovărășia călăului, lega prietenie cu un ocnaș și spovedea femeile cumsecade. Citea tot și găsea adesea punctul de plecare al unui roman frumos într-o carte pe care o considera nereușită. Opera sa e plantată într-un pămînt rodnic, în care se află

[12] CHARLES BAUDELAIRE : *L'Art romantique*, pp. 678—679. (Paris, Garnier, 1962.)
[13] CHASLES, citat de SAINTE-BEUVE în *Causeries du Lundi*, vol. II, p. 450.

amestecate o cultură clasică, nesfîrșite lecturi și o surprinzătoare cunoaștere a timpului său. Din această arhiabundență de elemente rămînea de făcut o operă de artă. Această transmutație rămîne misterioasă, pînă și lui. Fuziunea se petrece în cursul nopților laborioase, într-un extaz, „sublim paroxism al inteligenței biciuite, în timpul căruia spaimele facerii sînt izgonite de plăcerea hiperexcitației cerebrale [14]". O idee trece asemenea unui fulger, se prinde de-o formă omenească sau de-un tip lavaterian, și deodată personajul trăiește, Michu cu gîtul deja brăzdat pentru ghilotină, Vautrin cu cerul gurii roșcat, Corentin cu mica lui perucă stufoasă.

Casele, orașele din *La Comédie humaine* sînt îmbinări de pietre și de idei. Orice subiect cere un decor. Balzac se folosește de orașele pe care le cunoaște : Tours, Besançon, Saumur, Angoulême, Issoudun, Guérande, Alençon, Limoges, Fougères și, de-i e necesar, nu ezită să clădească un Saumur care să-i convină, cu elemente luate din Tours sau din Vouvray [15]. Își transportă actorii cu el. Trupa se deplasează. Philippe Bridau, parizaian, tulbură Issoudun-ul ; Bianchon, care e din Sancerre (asemenea lui Lousteau), face carieră la Paris. Cu începere din 1842, lumea balzaciană trăiește cu atîta vigoare încît își zămislește propriile-i destine.

Unele povestiri vor fi niște „răspîntii" unde se vor întîlni niște personaje de pe-acum familiare cititorului, și amestecate în vreo intrigă pe răstimpul unei nuvele. *Un prince de la Bohème, Un Homme d'affaires [Un om de afaceri], Les Comédiens sans le savoir [Actori fără s-o știe]* aparțin genului răspîntie. Sînt alcătuite indiferent cum, legînd laolaltă, în jurul unei anecdote, cîteva studii de moravuri ; prin nume sînt prinse de *La Comédie humaine*. Pe consilierul de stat Claude Vignon l-am cunoscut critic literar ; celebrul pictor Léon de Lora a fost pe vremuri pictorul-ucenic Mistigris. Balzac nu ezită să scrie în paranteză : „(Vezi *Béatrix*)", „Vezi *Le Cabinet des Antiques*)". In aceste răspîntii,

[14] Citat de GASTON POULET : *La Distance intérieure*, p. 137. (Plon, 1952.)

[15] PIERRE-GEORGES CASTEX : *Aux sources d'Eugénie Grandet*, în *La Revue d'Histoire littéraire de la Frace*, nr. 1, ianuarie-martie 1964, pp. 73—94.

subiectul în cauză nu reprezintă aproape nimic, dar îi sînt dragi balzacianului statornic, deoarece regăsește aci întreaga-i lume. În felul acesta, *La Comédie humaine* se alcătuiește, asemenea vieții, de pe-o zi pe alta. Autorul e prea vîndut editorilor și gazetelor ca să poată clădi după voia inimii ; aleargă de la un șantier la altul. Și fără îndoială că e mai bine așa. Hazardurile constrîngerilor le reproduc pe acelea ale vieții. La început a trebuit să măsluiască, să schimbe niște nume, să corecteze niște date, pentru ca o serie de elemente contradictorii să poată încăpea într-un cadru unitar. În punctul unde ne aflăm, societatea balzaciană există și își hotărăște singură dramele sale. Întregul e infinit mai mare decît suma părților.

În ciuda rezervelor presei pariziene, a căror țintă preferată continua să fie, această operă prometeică se impunea încet-încet datorită masivității și frumuseții sale. În ceea ce-l privea, Balzac omul continua să-și surprindă și adesea să-și șocheze admiratorii. Dacă Baudelaire nu vorbea, asemenea lui Sainte-Beuve, de literatură industrială, se arăta în schimb mirat văzînd acest creier poetic ticsit cu cifre de parcă ar fi fost biroul unui financiar.

Era chiar el, bărbatul cu eșecuri mitologice, întreprinzătorul de treburi hiperbolice și fantasmagorice, al căror punct esențial uită mereu să-l explice ; marele vînător de visuri, aflat fără încetare *în căutarea absolutului*... el, acest original, pe cît de nesuferit în viața de toate zilele pe-atît de încîntător în scrierile sale, acest copil dolofan plesnind de geniu și vanitate, înzestrat cu atîtea calități și atîtea cusururi încît stai la îndoială dacă să le retezi pe unele de teamă că le pierzi pe celelalte [16]...

E adevărat, defectele lui Balzac sînt totodată calitățile sale. Dacă a făcut din romanul de moravuri, „genul acela mahalagesc, un lucru admirabil, mereu interesant și adesea sublim, aceasta se datorește faptului că i s-a dăruit cu tot sufletul". Dacă s-a priceput să dea hărțuielii dintre doi notari importanța unei bătălii a națiunilor, e pentru că el însuși a fost zdrobit de mașinile infernale ale finanței și ale legii. „Ge-

[16] CHARLES BAUDELAIRE : *L'Art romantique*, pp. 535—536. (Paris, Garnier, 1962).

niul său constă în a se instala în mediocru și de a-l face sublim fără a-l schimba[17]."

Cei care consideră *La Comédie humaine* exagerată sînt cei care n-au trăit-o. Pentru Balzac, ea nu e decît prea adevărată ; ea îl ucide. Vede în jurul său, concomitent, trei mii de personaje ; în spatele lor, „un Apocalips retrograd" ; în viitorul îndepărtat, „cînd globul se va răsuci asemenea unui bolnav care visează, și cînd mările vor deveni continente", osemintele a douăzeci de lumi, printre care a noastră. Care creier omenesc ar putea face față unor asemenea eforturi și unor astfel de viziuni ? În orgiile sale de muncă, știe oare că e pe cale să-și dea viața în schimbul operei sale ? Ca Raphaël din *La Peau de Chagrin*, nu poate înceta să dorească sau să creeze. Reținut prin ciubotele sale în mocirla vieții cotidiene, se proiectează prin spirit în universul al cărui demiurg este.

ÎNȚELEPCIUNEA LUI BALZAC

Morala practică din *La Comédie humaine* are două aspecte : unul este întrevăzut în scrisoarea de ucenicie alcătuită de Henriette de Mortsauf pentru Félix de Vandenesse. Ne amintim că ea îl sfătuiește *să respecte orînduielile sociale și să fie intransigent în privința cinstei.* Dar o altă filozofie a vieții, foarte diferită, răzbate din lecțiile date de Vautrin lui Lucien de Rubempré și lui Eugène de Rastignac. „Există două istorii, îi învață Vautrin, istoria oficială, urzeală de minciuni, în care simțurile înălțătoare explică acțiunile ; și istoria secretă, singura adevărată, în care scopul scuză mijloacele. În totalitatea lor, oamenii sînt fataliști ; se închină întîmplării, se alătură învingătorului. Așadar, dobîndește reușita ; vei fi justificat. În ele însele, faptele dumitale nu înseamnă nimic ; ele sînt ideea pe care și-o fac ceilalți în privința lor. Înfățișează-te arătos ; tăinuiește verso-ul vieții dumitale și prezintă o «față» foarte strălucitoare. Totul e să respecți forma."

Și Balzac îl înzestrează pe cinicul Vautrin cu tot atîta elocvență convingătoare ca și pe angelica Henriette de Mort-

[17] ALAIN : *Avec Balzac*, în *Les Arts et les Dieux*, „Pléiade", p. 1013.

sauf. La momentul oportun se dăruiește pe de-a-ntregul acestei diatribe agresive. Nu încape îndoială că dialectica cere ca orice idee să cheme ideea opusă ; nu încape îndoială că fiecare personaj trebuie să vorbească potrivit caracterului său. Dar această dualitate se explică și printr-un conflict între firea originară a lui Balzac și experiențele existenței sale. Firea sa era generoasă și tandră. În privința asta sînt de acord toți martorii lipsiți de invidie, de la Gautier la Gozlan. În *La Comédie humaine*, pînă și cinicilor le place să se transforme în răzbunători. Trebuie să repetăm, împreună cu George Sand, că Balzac era „naiv și bun". Dar, ca să se dovedească pesimist, avea două motive puternice : unul personal (nefericirile sale), altul istoric (viciile timpului său).

Drept urmare, tabloul societății zugrăvit de el nu poate avea decît culori sumbre. Și el îl vrea sumbru. „Operele mari dăinuiesc prin aspectele lor pătimașe." Dar patima „este excesul, este răul". Din cînd în cînd afirmă că, în *La Comédie humaine*, fărădelegile, crimele, își găsesc pedeapsa. Dar în romanele sale netrebnicii triumfă adesea. „E lucru știut că înfiorătoarele spectacole ale lui Balzac, că personajele sale sortite răului ating o asemenea măreție încît trezesc în noi un sentiment țesut din admirație și groază, asemenea aceluia resimțit de Ulise în fața Ciclopului sau al lui Sinbad Marinarul în fața monștrilor din straniile insule pe-al căror țărm trăgea [18]." Îi place să arunce asupra menajeriei sale această lumină de pucioasă. De chinuiește îngerii cu atîta cruzime, mai neîndurător poate decît diavolii, e pentru că a văzut cruda viață a celor mai buni. În ochii săi, deznodămîntul fericit e unul din aspectele „fățărniciei frumosului". Doamna d'Espard dorește să-și pună sub interdicție soțul, bărbat admirabil ; această femeie rea găsește un judecător rău, și ea este aceea care obține cîștig de cauză. Rastignac și de Marsay, care au, sub ambiția lor, un fond de frivolitate crudă, vor cîrmui Franța, în timp ce minți mărețe și grave, Louis Lambert, d'Arthez sau Rabourdin, vor da greș.

Nobila tinerețe a Laurencei *(Une Ténébreuse Affaire)* se indignează văzîndu-l pe nevinovatul Michu în drum spre

[18] PIERRE LAUBRIET : *L'Intelligence de l'Art chez Balzac*, p. 93. (Paris, Didier, 1961.)

eşafod. Pe cîmpul bătăliei de la Jena, Napoleon face un gest arătîndu-i tinerei femei armata. „Iată trei sute de mii de ostaşi, spune Împăratul, de asemenea nevinovaţi. Ei bine! mîine, treizeci de mii dintre ei vor fi morţi, morţi pentru ţara lor... Află, domnişoară, că trebuie să mori pentru legile ţării aşa cum mori pentru gloria ei." Balzac nu blamează; el constată. Schimbaţi orînduirea societăţii; indivizii aflaţi la putere se vor schimba; speciile vor rămîne imuabile. Vor continua să existe lucrători, birocraţi şi nişte lichele purtate în litieră. Vor fi alte lichele, asta-i tot, iar litierele vor fi devenit calești.

Trebuie oare urîţi Peyrade şi Corentin? Ce întrebare neghioabă! „Pentru ce, spuse Împăratul, să ne îndîrjim împotriva spionului? El nu mai este un om; nu mai trebuie să aibă astfel de simţăminte; e o rotiţă a unui mecanism. Ăsta şi-a făcut datoria. Dacă instrumentele de felul acesta n-ar fi ceea ce sînt, orice cîrmuire ar deveni imposibilă." Pînă şi oamenii de treabă ai lui Balzac, de pildă, marele avocat Derville, sînt îngăduitori cu netrebnicii. Nu se pune problema de a-i condamna, ci de a-i înfăţişa, dacă eşti artist; de a-i cunoaşte, spre a te păzi sau a te sluji de ei, dacă eşti om de acţiune. „Există virtuţi de care trebuie să te dezveţi cînd cîrmuieşti." De altfel, moralitatea unei cărţi depinde de moralitatea cititorului. Dacă, după ce a citit *La Comédie humaine*, un tînăr nu-i dezaprobă pe alde Lousteau sau Rubempré, înseamnă că prin acest mod de a judeca s-a judecat pe sine.

Surprinzător e faptul că acest romancier, mai capabil decît oricare altul să însufleţească nişte monştri, dovedeşte un asemenea respect al valorilor sociale. În realitate, el nu-şi zămisleşte monştrii decît sprijiniţi pe-o societate. Pentru el, individul nu există decît în funcţie de un mediu, de o situaţie economică, şi acesta e motivul pentru care, în ciuda pledoariilor sale în favoarea tronului şi a altarului, continuă să-l aprecieze marxiştii. Le dă apă la moară. Îl preferă pe Balzac, regalist şi realist, lui Eugène Sue, republican şi utopist, care apelează „la înţelegerea bogătaşilor de treabă". Mai bine Gobseck şi Vautrin decît prinţul Rodolphe din *Misterele Parisului* [19]. Pentru a pune în scenă vi-

[19] ANDRÉ WURMSER: *La Comédie inhumaine*, pp. 687—690.

jelia socială e nevoie „de niște uriași care dezlănțuie potopul îngropați sub podeaua celui de-al treilea subsol [20]".

Dar cum reușește să împace autorul atîtea morale contradictorii ? Nu se prea sinchisește să le împace. El zugrăvește, cu penelul în mînă, așa cum trebuie să facă orice artist. Critica se va îngriji ulterior de filozofia lui Balzac, iar abatele Bertault, de mîntuirea sa. „Adevăratul poet trebuie să rămînă ascuns, asemenea lui Dumnezeu, în centrul lumilor sale, nefiind vizibil decît prin creațiile lui." Balzac e transcendent personajelor sale, care, în cele mai bune clipe ale lor, se regăsesc dincolo de slăbiciunile omenești, repede iertate, pe planul sublimului. Această înțelegere pe deasupra prejudecăților și pasiunilor face ca, în ciuda atîtor întunecimi, opera să fie un izvor de putere și de seninătate. „Am constatat, spune Alain, că, pentru a gîndi drept despre oameni, trebuie să-i iubim în felul acela aspru precum ne învață Balzac."

[20] BALZAC : *Lettre à Hippolyte Castille*, publicată în *La Semaine*, 1 ocombrie 1846.

PARTEA A PATRA

CÎNTECUL LEBEDEI

Dezmierdările unei femei gonesc Muza și moleșesc fermitatea feroce, brutală a lucrătorului.

BALZAC

XXXI

CHINUL LUI TANTAL

Gîndirea mea nu cunoaşte intervale în care să mă aflu singur ; te am în mine asemenea amărăciunii, muncii şi sîngelui meu.

BALZAC

ABSENŢA favorizează cristalizarea [1] cît timp amintirile mai sînt vii ; o absenţă prelungită goleşte uneori dragostea de toată substanţa ei. În 1841 Balzac continua să recite de cinci-şase ori pe an litaniile Evei sale, să-i trimită cărţi, şi să-i scrie, nu fără prudenţă, întrucît domnul Hanski putea cere să vadă această corespondenţă. Doamna Hanska citea cărţi şi scrisori, răspundea la intervale foarte lungi (şase luni, zece luni) şi părea distantă, cu mintea şi cu inima. Mai mult decît de un iubit devenit aproape legendar, se ocupa de educaţia fiicei sale Anna, pe care o adora, pe care o voia foarte credincioasă şi cu care studia pe Massillon, pe Sf. Francisc din Sales. Balzac simţea cu tristeţe că Străina se pierde, din ce în ce mai adînc, în nişte depărtări inaccesibile. „Nu înţeleg nimic din tăcerea dumitale. S-au scurs multe zile de cînd aştept un răspuns [2]..." Neliniştit, se duse să consulte o somnambulă, apoi „un foarte faimos vrăjitor", Balthazar, care-i spuse că viaţa sa fusese pînă în acea zi un lung şir de lupte victorioase şi că, în mai puţin de şase

[1] „Numesc cristalizare o operaţie a spiritului care, în tot ce i se înfăţişează, descoperă că făptura iubită are noi perfecţiuni" (Stendhal, *Despre dragoste)* (n.t.).

[2] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. I, p. 560.

săptămîni, va primi o scrisoare care va transforma această viață.

Vrăjitorii nu greșesc chiar totdeauna. La 5 ianuarie 1842 sosi din Ucraina o scrisoare îndoliată. Wenceslas Hanski murise la 10 noiembrie 1841. Pentru Balzac a fost un șoc de fericire, dar văduvei îi vorbi despre cele petrecute cît mai decent cu putință.

Cît despre mine, iubită adorată, cu toate că datorită acestui eveniment obțin ceea ce doresc cu înfocare de aproape zece ani, pot mărturisi, în fața ta și a lui Dumnezeu, că în inima mea n-am purtat nicicînd altceva decît o supunere deplină și că nici în cele mai grele clipe nu mi-am întinat sufletul cu dorințe funeste. Unele avînturi involuntare nu pot fi oprite. Adesea îmi spuneam: „Cît de ușoară mi-ar fi viața cu *ea!*" Dacă ești lipsit de speranță, nu-ți poți păstra credința, simțirile, întreaga ființă lăuntrică. Aceste două mobiluri, în care Biserica vede niște virtuți, m-au sprijinit în luptă. Dar înțeleg regretele pe care mi le mărturisești[3]...

Ceea ce nu ghicea, el care ghicea atîtea lucruri, era că Ève își regreta cu adevărat bătrînul soț. Fusese pentru ea un protector plin de atenție, un soț înțelegător. Lipsită de el, avea să înfrunte greutăți teribile. Moșia nu se gospodărea de la sine, nici gînd de așa ceva. De pe vremea contractului lor de căsătorie, domnul Hanski lăsase soției sale folosința viageră a averii, dar familia soțului protesta. Un temut unchi, pe care Balzac îl botează „unchiul Tamerlan", un soi de Grandet feudal, se opuse imediat intrării în stăpînirea bunurilor. Împăratului tuturor rușilor nu-i plăcea nobilimea ucraino-poloneză. Ar fi fost de-ajuns o mișcare greșită pentru ca doamna Hanska să cadă în dizgrație și să piardă totul. Deci (spunea ea), nu cumva să pornească Balzac grabnic într-acolo. Sosirea sa intempestivă ar face ca familia și țarul să se înfurie la culme.

Întreba plină de teamă unde se află scrisorile pe care le trimisese lui Balzac. Ar fi oare în siguranță această voluminoasă corespondență, dacă destinatarul ar muri subit? El jură că pe cutia cu scrisori pusese un bilet către Laure,

[3] *Ibidem*, p. 671.

sora sa, în care-i poruncea „să arunce totul în foc fără a arunca vreo privire". Dar de ce atîtea spaime, cînd nimeni nu mai era îndrituit să fie gelos ? De aci înainte viaţa lor va fi cît se poate de simplă ; vor sfîrşi asemenea lui Philémon şi Baucis [4]. Doi soţi bătrîni, cărunţi, adorîndu-se reciproc, la gura sobei... „Această fericire îl făcea de pe-acum să plîngă de duioşie." De ce se temea Ève ? Că doreşte ca ea să-i împărtăşească stînjeneala materială ? Nu, dăduse gata una după alta atîtea lucrări, încît putea să-şi permită, *pe socoteala lui*, o călătorie de patru luni în Rusia. Îi va aduce ca dar de nuntă mai mult decît gloria. Pentru a face parte din cele trei academii, pentru a fi deputat, nu-i mai lipsea decît „independenţa materială", şi-o va obţine prin munca sa.

Dar în acel ianuarie 1842, primul an de văduvie, deşi obligat prin contractele încheiate, lucră puţin şi prost, deoarece Ève, într-un moment de importanţă capitală pentru ei, Ève eliberată de orice control, îl lăsa fără ştiri ! „Se va împlini curînd o lună de cînd am primit fericita scrisoare, şi stai o lună fără să-mi scrii [5] ?..." *Fericita* scrisoare... Ea socoti probabil că era lipsit de tact. Asemenea unui soţ, începuse de pe-acum să-i dea sfaturi pentru administrarea patrimoniului ei : s-o mărite cît mai curînd pe Anna (pe atunci în vîrstă de abia paisprezece ani) cu „un bărbat isteţ, îndeosebi un bărbat bogat" şi ca, în schimbul unei sume fixe, să-i cedeze uzufructul fiicei sale, care avea deja nuda proprietate a tuturor bunurilor.

Cît timp poşta n-a adus nimic, Balzac rămase anxios ; la 21 februarie, cînd sosi scrisoarea aşteptată, se simţi zdrobit. „Cu o linişte glacială", Străina îi spunea : *„Eşti liber."* Nici o vorbă despre căsătoria lor ; avea de gînd să se consacre exclusiv singurei ei fiice. Înfiorătoarea ei mătuşă Rosalie îi atrăsese atenţia să se ferească de francezi ; „Parisul, niciodată !" Mătuşa Rosalie (care era de fapt o verişoară) avea motive să urască Franţa şi să se teamă de ea. Mama ei, prinţesa Lubomirska, fusese decapitată acolo în 1794 şi ea însăşi păstra o amintire atroce despre săptămînile petrecute

[4] Personaje legendare ale mitologiei greceşti — simbolul dragostei conjugale (n.t.).

[5] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. II, p. 7.

în închisorile Terorii. Această familie orgolioasă reproba îndeosebi o legătură „vulgară". Sora mai mare a Evei, Caroline Sobanska, avusese și ea amanți, dar Pușkin, vlăstar al nobilimii ruse autentice și vechi, părea mai demn de încredere decît Balzac, burghez și boem, cea mai nefericită combinație după părerea familiei Rzewuski.

Dacă doamna Hanska i-ar fi spus : „Nutresc aceeași speranță ca tine, dar va trebui să așteptăm un an sau doi", Balzac s-ar fi resemnat. „Dezinteresul, devotamentul, credința, statornicia sînt cele patru pietre unghiulare ale caracterului meu, și, între aceste pietre unghiulare, nu se află decît tandrețea și bunătatea cea mai desăvîrșită... Deci, după acea crudă scrisoare, voi aștepta... Am socotit din totdeauna, în forul meu interior, că Petrarca era mai presus de Laura. De-ar fi lăsat-o liberă Hugues de Sade, ar fi avut cu autorul Sonetelor probleme de tutelă, niște pînze de păianjen din care ar fi făcut sîrme de aramă, treburi pentru care ar fi întrunit niște consilii de familie[6]..." Totul devenea amar ; iubitul, viitorul soț căpătase o serie de lovituri dureroase.

Ce avea ea să-i reproșeze ? La Viena, în 1835, Ève îi spusese : „Nu te lega în nici un fel. Nu doresc decît statornicia și toată inima ta." Recomandarea aceasta fusese (spunea el) mai ușor de urmat decît credea ea. Unui netot, care-l sîcîia în privința pretinselor sale succese la femei, îi răspunse următoarele :

„Domnule, i-am spus eu, anul acesta am scris douăsprezece volume și zece acte de teatru ; cu alte cuvinte, am vegheat trei sute de nopți din cele trei sute șaizeci și cinci pe care le-a făcut Dumnezeu. Ei bine ! anul 1841 este întru totul asemănător celor zece ani precedenți. Nu neg că femeile s-or fi îndrăgostit de un imaginar domn Balzac, și că n-or fi venit pînă la dolofanul ostaș bucălat care are cinstea să vă răspundă. Dar femeile vor toate (de la cea mai mare pînă la cea mai mică, ducesa ca și grizeta) să nu te ocupi decît de ele ; nu rabdă nici zece zile, fără a crîcni, un bărbat ocupat cu treburile cele mai măreție. Și iată de ce toate femeile iubesc niște proști. Prostul le acordă tot timpul său și, preocupîndu-se exclusiv de ele, le dovedește că sînt iubite. Nici cea mai nobilă dintre ele nu se va

[6] *Ibidem*, pp. 12—13.

socoti iubită, dacă un bărbat genial îi acordă doar inima și averea sa, dar nu și timpul său [7]."

Da, de cînd murise Laure de Berny, „ființa cea mai tandră de pe lume", trăia „în singurătatea inimii și a simțurilor". Fără îndoială că sperase o clipă să găsească un pic de tihnă și duioșie lîngă doamna Visconti, dar fusese (pretindea el) o decepție la fel de crudă ca și aceea pricinuită de marchiza de Castries. De altfel, nu dorea amante ; voia căsătorie, siguranța non-despărțirii, convingerea de a trăi și a muri împreună. „Te conjur, gîndește-te la asta : mai ai o viață întreagă înaintea ta [8]..."

Îi scria pe-atunci cele mai frumoase scrisori de dragoste, și era sincer. Un mare romancier se lăsa furat de jocul său. Putea ea să creadă în această sinceritate ? Știa că fidelitatea și statornicia nu fuseseră totdeauna „pietrele unghiulare ale acestui caracter". Lipsită de orice fel de sprijin în urma morții soțului ei, era obligată să țină seamă de reacțiile familiei care se împotrivea unei „mezalianțe" ; se temea mai ales, de s-ar fi măritat, să nu-i fie răpită fiica, și această separare ar fi doborît-o ; în sfîrșit, era mai vîrstnică decît la Viena și, după șapte ani, nu era sigură că o să-i mai placă unui iubit a cărui senzualitate părea să fi rămas atît de înfocată. Din prudență, îi trimise un profil creionat recent. „Hotărît lucru, trimiterea profilului tău, adorata mea dragă, e o cochetărie, întrucît ai zice că vezi o fată tînără [9]."

Principala cauză a neînțelegerii : lui, care cunoștea atît de bine societatea franceză, îi venea greu să-și închipuie complexitatea lumii slave. Polonezii din Ucraina îndurau o grea apăsare, atît ca cetățeni răzvrătiți, cît și ca romano-catolici. Generalul guvernator al Kievului se purta ca un despot și, în caz de conflict, putea pune sub sechestru, printr-o simplă decizie, toate bunurile succesiunii. Or, curtea din Kiev refuzase să recunoască validitatea unui testament atît de favorabil văduvei. Aceasta se adresase Senatului și, prin mijlocirea lui, împăratului. Descumpănită, neputîndu-se bi-

[7] *Ibidem*, p. 15.
[8] *Ibidem*, p. 21.
[9] *Ibidem*, p. 109.

zui decît pe fratele ei, generalul Adam Rzewuski, ofiţer de ordonanţă al ţarului, şi care trăia la curte, era nevoită să plece la Petersburg pentru a-şi apăra acolo cauza. Balzac aprobă această călătorie :

„Du-te la Petersburg şi foloseşte-ţi toată priceperea, depune toate străduaniile ca să-ţi cîştigi procesul. Încearcă toate mijloacele ; du-te la împărat ; dacă e cu putinţă, utilizează creditul de care se bucură fratele şi cumnata ta. Tot ce mi-ai scris în privinţa asta e plin de înţelepciune." În ceea ce-l privea, era gata să-i dea tot sprijinul : „Voi deveni rus, dacă nu vezi vreo piedică în privinţa asta, şi-i voi cere ţarului consimţămîntul necesar pentru căsătoria noastră. Nu e o idee prea rea [10] !..."

Să devină rus ! De ce se agăţa deodată un scriitor atît de francez de această stranie şi nouă himeră ? Tocmai întîmpinase în Franţa cel mai grav eşec. Toate speranţele sale de-a se îmbogăţi repede se bizuiau de doi ani pe teatru. Hugo îi înşirase cu amabilitate, „mieros ca moş Grandet şi cu convingerea unui funcţionar de la Curtea de Conturi, avantajele financiare ale literaturii dramatice". Balzac asculta cu nesaţ. Prezentase Teatrului „Odéon" o comedie în stil spaniol, plină de calităţi : *Les Ressources de Quinola [Isteţimile lui Quinola]*. Puteau fi văzute suferinţele lui Alfonso Fontanarès (un spaniol care inventase vasul cu aburi înaintea lui Fulton) şi vicleniile lui Quinola, valetul său, un soi de Figaro. Balzac citise piesa actorilor, sau, mai exact, citise admirabil primele patru acte. Apoi îi înştiinţase pe interpreţii săi că actul al cincilea nu fusese scris şi că avea să li-l povestească. Improvizaţia nu se dovedi reuşită ; autorul, epuizat, se poticni. De îndată ce sfîrşi, Marie Dorval, pe care se bizuia, declară că nu vede vreun rol care să i se potrivească.

Balzac către Marie Dorval : Cînd ţi-am scris condiţiile pe care le-am smuls societarilor celui de-al Doilea Teatru, draga mea Faustina [11], Merle mi-a spus cîteva cuvinte care mă obligă să-ţi scriu cele de mai jos [12]... *„Cred,* a spus Merle, *că doamna Dorval nu va accepta fără să fi văzut rolul !"* Astfel concluzia era amînată

[10] *Ibidem*, p. 25.

[11] În *Les Ressources de Quinola*, Faustina Brancadori e numele personajului pe care Balzac dorea să-l vadă jucat de Marie Dorval.

[12] Jean-Toussaint Merle era soţul doamnei Dorval.

pînă la întoarcerea dumitale, adică peste zece zile. Dacă nu ai în mine încrederea pe care o am eu în dumneata, ar fi zadarnic să aştept, întrucît, la Odéon, *ei* nu pot aştepta...

Te rog deci să-mi scrii că accepţi condiţiile mele şi că, în caz de succes, nu vei fi îndepărtată de la piesa mea decît după epuizarea acestui succes. Fi-mi credincioasă ! Dacă ar fi vorba de inima dumitale, n-aş fi atît de neghiob să-ţi spun asta, dar e vorba de talentul dumitale.

Una peste alta, în caz de succes imens, voi avea vreo 10.000 de franci, dacă ajungem la o medie de 2.500 de franci pentru o sută de reprezentaţii. Iar de va fi o cădere, îi voi regăsi pe olandezii de care mi-a vorbit Merle... Nu putem lăsa afacerea asta la mijloc. Aşa că aştept un răspuns de la dumneata. Scrie-mi în *rue de Richelieu*, 112.

Îmi spuseseşi : *„Voi merge cu dumneata ori încotro te vei duce"*, şi m-am bizuit pe cuvîntul dumitale, nu de femeie cinstită, ci de ţigancă, şi vezi că ţi-am obţinut condiţii minunate. Mii de amabilităţi [13].

În ciuda eşecului suferit la lectură, în ciuda dezertării Mariei Dorval, Lireux, directorul Teatrului „Odéon", acceptă piesa, o laudă, vorbi de Calderon, de Lope de Vega şi anunţă că repetiţiile vor începe imediat. Balzac îşi precizase exigenţele şi acestea erau extravagante. Nici un fel de galerie [14]. La primele reprezentaţii, toate locurile îi vor fi puse la dispoziţie spre a fi *vîndute de el.*

„— La parter nu vreau decît cavaleri ai ordinului Stîntului Ludovic... În fotoliile de orchestră, doar *pairi* ai Franţei. În lojile de avanscenă, ambasadori. Deputaţii şi înalţii funcţionari de stat, în stalul doi.

— Şi în stalul trei ?

— Marea finanţă.

— În stalul patru ?

— O burghezie înstărită şi aleasă.

— Bine, dar unde îi vei plasa pe gazetari ?

Îşi vor plăti locurile, dacă se vor găsi... şi nu se vor găsi [15]..."

---

[13] Scrisoare inedită. Colecţia Francis Ambrière.

[14] În franceză *claque* — galerie plătită să aplaude (n. t.).

[15] LÉON GOZLAN : *Balzac chez lui*, pp. 125—127. (Paris, Michel Lévy, 1863.)

De cînd cu *Illusions perdues*, între gazetari și Balzac avea loc un război feroce. „Vor să mă scalpeze, spunea el, iar eu vreau să beau din craniile lor.“ Își imagina această premieră ca o scenă de roman : va fi cea mai sclipitoare sală pe care Parisul va fi văzut-o vreodată, un triumf dramatic, monden, și un succes financiar. Nu numai că se făcu vînzător de bilete, dar le speculă cu neruşinare.

Dacă voia cineva să cumpere o lojă de rangul întîi, răspundea din spatele grilajului său : „Prea tîrziu ! Prea tîrziu ! Ultima a fost vîndută prinţesei Augustina Augustini de Modena... — Dar, domnule de Balzac, sîntem dispuşi să plătim un preţ nebun !... — Chiar dacă acest preţ ar fi nebun furios, tot n-aţi dobîndi vreo lojă de rangul întîi, din moment ce s-au terminat !“ Şi oamenii plecau fără a fi obţinut acea lojă. Jocul acesta reuşi în primele zile ale punerii în vînzare ; s-a plătit foarte scump pentru a căpăta foarte greu un loc. Dar, în zilele următoare, dorinţele se potoliră. Totul se potoleşte pe lumea asta ; pînă şi dificultăţile întîmpinate deveniră plicticoase ; oamenii se plictisiră, iar în săptămîna din preajma primei reprezentaţii Balzac fu foarte fericit să vîndă la preţurile teatrului ceea ce visase la început să vîndă cu preţuri fabuloase, exagerate de straşnica lui fantezie [16].

La 19 martie 1842, piesa a fost în cele din urmă jucată, în faţa unei săli aproape goale. Sîcîiţi de aceste procedee, parizienii se abţinuseră. Rarii spectatori lătrau, chelălăiau, nechezau. A fost un dezastru. După cum scrise criticul Hippolyte Lucas, „în zadar dăduse Balzac cea mai mare parte a sălii unui public pe care şi-l alesese (pe un preţ foarte ridicat), sentimentul general a protestat în numele literaturii, jignite de unul din cei mai eminenţi membri ai ei [17]“. Ca să fim drepţi, nu literatura fusese ofensată, ci domnul Hippolyte Lucas.

Balzac către doamna Hanska, 8 aprilie 1842 : „Quinola a făcut obiectul unei bătălii memorabile, asemănătoare aceleia pricinuite de *Hernani*. Au venit să fluiere întreaga piesă, de la un cap la altul, fără să vrea s-o asculte, pe răstimpul

[16] *Ibidem*, p. 129.

[17] Hippolyte Lucas, citat de LÉON GOZLAN, în *Balzac chez lui*, p. 141.

a şapte reprezentaţii consecutive. Azi ne aflăm la a şaptesprezecea reprezentaţie, şi Teatrul „Odéon“ e în cîştig [18]...“ Foarte mic cîştig : „*Quinola* nu-mi va aduce nici cinci mii de franci... Toţi duşmanii mei, şi erau mulţi, au tăbărît pe mine... Toate gazetele, cu vreo două excepţii, au început care mai de care să mă ocărască şi să calomnieze piesa [19].“

Hotărît lucru, teatrul nu i se potrivea cîtuşi de puţin şi poate că această cădere a fost providenţială. Se întoarse la munca lui obişnuită, „pentru a trăi, pentru a respecta nişte contracte“, spunea el ; în realitate, pentru că făcea romane frumoase aşa cum un măr face mere. „În sfîrşit, voi proceda aşa cum procedez de cincisprezece ani : mă voi cufunda în abisurile muncii, ale zămislirii, care are avantajul că te face să uiţi, datorită durerilor ei, de alte dureri. Pînă într-o lună trebuie să găsesc, cu ajutorul penei mele, treisprezece mii de franci [20].“ Pe vremea aceea, departe de-a mărturisi plăcerea pe care i-o prilejuieşte arta sa, se zugrăveşte în chip de ocnaş : „Să creez, mereu să creez ! Dumnezeu n-a creat decît vreme de şase zile [21] !...“

E de bună credinţă cînd spune că vrea să părăsească traiul acesta de creator hărţuit, spre a-şi duce viaţa în vreun colţişor, al Rusiei sau al Franţei, în tovărăşia preaiubitei, fără să mai audă vorbindu-se de creditori sau de editori. Exclamaţia exprimă o disperare reală, dar ce-ar face în acel colţişor decît iarăşi să lucreze ? Totuşi, chiar şi pentru el, ritmul e prea rapid. „Ieri am isprăvit *Le Voyage en coucou* [22] [*Călătoria cu droşca*]... Sfîrşesc *Albert Savarus ;* ţipă la mine cît îi ţine gura după *Les Paysans [Ţăranii],* iar *La Presse* îmi cere încheierea la *Les Deux Frères* [23], al cărei început a apărut acum doi ani. Poţi să-ţi pierzi minţile [24]...“

Dar nu şi le pierdea şi nu lăsa o lucrare decît odată terminată. *Le Voyage en coucou (Un Début dans la Vie)* provenea de la sora sa Laure şi chiar de la nepoatele sale Surville. Se interesa îndeaproape de învăţătura Sofiei şi a Va-

---

[18], [19] *Balzac : Lettres à l'Étrangère,* vol. II, pp. 22—23.
[20] *Ibidem,* p. 34.
[21] *Ibidem,* p. 37.
[22] *Un Début dans la Vie.*
[23] *Un Ménage de Garçon.*
[24] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère,* vol. II, p. 39.

lentinei ; cerea să i se aducă la cunoştinţă compunerile lor. Cînd meritau vreo laudă din partea unchiului lor, le spunea că erau bine plătite pentru osteneala dată prin aprobarea unui „om celebru ca el [25]". Chiar mai bine, dacă le făcea cinstea să refacă vreuna din temele lor. *Un Début dans la Vie* provine din mica nuvelă alcătuită de Laure după o povestire a fetelor ei, şi a cărei versiune originală a publicat-o ea mai tîrziu.

E povestea unor tineri care, într-o diligenţă, îşi închipuie că pot scăpa nepedepsiţi de înscenarea unei mistificări, dar care călătoresc, fără s-o ştie, în tovărăşia puternicului bărbat la care se referă vorbele lor nesăbuite şi care le poate zdrobi viitorul. Debutul în viaţă este acela al lui Oscar Husson, adolescent lăudăros, care, din prostie şi vanitate, îşi ruinează brusc cariera. Existase ceva „gen Oscar" în Balzac, pe vremea cînd era un tînăr fraier ; există un soi de Oscar în orice tînăr. Povestirea asta pentru şcolari este amplificată de Balzac, introducînd în ea unele personaje a căror soartă ne e cunoscută : contele de Sérizy, *pair* al Franţei, avocatul procedurist Desroches, pictorul Joseph Bridau. Firava anecdotă a Laurei prinse greutatea unui bogat trecut. Pe de altă parte, Balzac introduse în ea şi istoria. Toate aceste vieţi au fost sudate între ele prin mari evenimente. Faptul de-a se fi născut în 1799 i-a fost extrem de prielnic lui Balzac. Cunoaşterea amănunţită a trei orînduiri îi îngăduie, prin subite aţintiri de proiector, să lumineze atît viitorul, cît şi trecutul. Servicii făcute în vremuri grele îndreptăţesc, după cum o ştia atît de bine Bernard-François, surprinzătoare indulgenţe. În timpul Revoluţiei, tatăl vechilului Moreau a salvat averea familiei Sérizy ; amintirea asta permite fiului să-l prade pe conte aproape pe faţă. Mai tîrziu, Oscar Husson va lua parte la luptele din iulie 1830, apoi se va duce să-şi piardă un braţ în Algeria. Eroul îl va răscumpăra pe mincinos. Un romancier trebuie s-o aibă pe Clio [26] de partea sa.

Balzac a dedicat cartea Laurei : *Fie ca cinstea să revină minţii strălucite şi modeste care mi-a dat ideea acestei scene !*

---

[25] Colecţia Spoelberch de Lovenjoul, A. 355, filele 57—58. Vezi de asemenea MARIE-JEANNE DUBRY : *Balzac. Un Début dans la Vie*, p. 40. (Paris, Centre de Documentation universitaire, 1953.)

[26] Una din cele nouă muze din mitologia greacă — protectoarea istoriografiei (n.t.).

— *Fratele ei.* În realitate, această scurtă povestire e valoroasă îndeosebi ca o piatră a monumentului, dar e un capitel amuzant bine lucrat, şi un cod de morală balzaciană. „Muncă, onestitate, discreţie." Oscar va afla, niţeluş cam tîrziu, că aceste trei cuvinte constituie secretul oricărei reuşite. În privinţa muncii, Balzac nu avea să se teamă de nimeni ; asupra onestităţii avea păreri aparte ; cît despre discreţie, nu se dovedea înzestrat.

Dacă Oscar Husson avea ceva din adolescentul Balzac, care „făcea gafe" la Laure de Berny, *Albert Savarus* aducea în scenă un Balzac al maturităţii. Este (împreună cu *Louis Lambert, Le Lys* şi cîteva nuvele) una din ficţiunile cele mai strîns legate de viaţa personală a autorului. Şeful şantierului îşi construia catedrala fără a urma alte legi decît pe acelea ale artei, dar i se întîmpla să se zugrăvească, în chip de ctitor, în vreun vitraliu. Albert Savarus e cu-adevărat chiar acel Balzac din 1842, şi totodată un sfîşietor apel adresat Străinei : „În mijlocul nenumăratelor suferinţe ale acestei lupte care a reînceput, gîndul : *Dar dacă i s-ar face lehamite ?* mi-a străpuns inima, şi gîndul m-a îndurerat mai mult decît toate pietrele zvîrlite în mine... În viaţa mea există o viaţă minunată, şi n-am alt confident decît această hîrtie [27] !..." Nici un alt confident ? Ba da, cel mai docil confident cu putinţă : un roman.

„Dar dacă i s-ar face lehamite...", acesta e subiectul lui *Albert Savarus.* După nişte dureroase necazuri, un ambiţios genial se instalează la Besançon, oraş tainic pe care Balzac, datorită unuia din miracolele sale, îl ghicise în cîteva ore, cînd sosise aci la 24 octombrie 1833 spre a cumpăra nişte hîrtie. Portretul lui Savarus va fi acela al autorului la patruzeci şi trei de ani, aşa cum se vede pe-atunci : „Un cap superb : părul negru, de pe acum amestecat cu cîteva fire albe, un păr cum au sfîntul Petru şi sfîntul Pavel din tablourile noastre, cu şuviţe bogate şi lucioase, un păr aspru asemenea unei coame ; un gît alb şi rotund ca al unei femei, o frunte splendidă, despărţită în două de acea brazdă adîncă săpată pe frunţile oamenilor de seamă de gîndurile măreţe, de meditările profunde [28]..."

---

[27] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère,* vol. II, pp. 34—35.
[28] BALZAC : *Albert Savarus,* „Pléiade", vol. I, p. 767.

Albert nutrește o dragoste zănatecă pentru ducesa d'Argaiolo, o nobilă italiană, născută prințesă Soderini. Spre a-i oferi o viață demnă de ea, vrea să obțină un triumf politic. Admirabil avocat, cucerește orașul Besançon ; îi înțelege societatea complexă, obține sprijinul unui pătrunzător arhiepiscop adjunct cu care s-a împrietenit și ar izbîndi dacă n-ar avea nefericirea să inspire o dragoste cerebrală unei tinere localnice, Rosalie de Watteville, captivată de taina unei vieți enigmatice. Desconsiderată de Albert, care nici măcar n-o remarcă, tînăra dură, încăpățînată și misterioasă se răzbună, interceptează niște scrisori și plastografiază niște înscrisuri spre a-l despărți pe avocat de frumoasa văduvă italiană. Înciudată, aceasta se remărită în grabă cu ducele de Réthoré. În culmea disperării, Savarus se retrage la Marea Mănăstire, împărăția tăcerii. Prea obosit de-acu încolo spre a mai avea ambiții, își zădărnicește singur intențiile și se încredințează starețului. *Fuge, tace, late.* Lui Balzac îi place să zugrăvească aceste naufragii bruște, în care un om piere cu trup și suflet. De cîte ori, în clipele sale de disperare, n-a dorit să sfîrșească în felul acesta !

Romanul lui Savarus e un mesaj cifrat, ușor de decodificat, avînd-o pe Ève Hanska drept destinatar. „Mă aflu la capătul puterilor ; de m-ai părăsi, m-aș duce la fund în vreun chip oarecare...“ În scrisorile sale către Ève, Balzac nu-și ascunde rudenia cu personajul său. A situat începuturile acestei iubiri în Elveția, din pietate pentru amintiri dragi. Iubiții se întîlnesc la Geneva, dar „nu vreau s-o plasez pe prințesa Grandolphini în clădirea Mirabeau, căci în lume se află oameni care ne-ar imputa-o ca o crimă [29]...“ Iar la Diodati, cu-atît mai puțin. Ar fi fost ușor de ghicit, și aceste patru silabe îi provoacă puternice bătăi de inimă. Asemenea lui Balzac, Savarus are tot timpul în fața ochilor săi portretul străinei sale și imaginea palatului ei. Neomenoasa tînără care-i desparte pe iubiți se numește Rosalie, ca și funesta mătușă Rzewuska. Totul, în cartea aceasta, îl ajută pe autor să-și alunge ideile negre.

Romanul cuprinde o a doua temă, pe care Balzac o prezentase de asemenea doamnei Hanska :

---

[29] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère,* vol. II, p. 40.

În primul meu volum din *La Comédie humaine* vreau să plasez o învățătură de mare însemnătate pentru *Om*, fără a amesteca aci vreo învățătură pentru *Femeie*, și vreau să arăt cum, dînd vieții sociale un țel prea vast și obosind inima și inteligența, ajungi să nu mai dorești ceea ce la început constituise obiectul întregii vieți. Va fi *Louis Lambert* sub o altă formă [30].

Lecția e folositoare pentru Balzac, care își reproșează cîteodată un program prea vast, așa cum e utilă și pentru Albert Savarus. De ce să dorești totul ? „Nu mi-a mai rămas forță și putere decît pentru fericire și, de n-ar izbuti să-mi așeze pe frunte cununa ei de trandafiri... aș fi distrus... Să ajungi la țintă dîndu-ți sufletul, asemenea alergătorului din antichitate... Să nu te mai poți desfăta tocmai cînd ți-ai cucerit dreptul la o viață fericită !... O, cîtor oameni aceasta le-a fost soarta [31] !..." Astfel vorbește Albert. Cît despre Honoré, creatorul său : „Mă tem că nu voi mai fi decît un sac gol cînd îmi voi găsi fericirea".

Avertisment la adresa Străinei, dar ea pare să nu fi înțeles nici lecția, nici romanul. „Mă mir că nu ți-a plăcut *Albert Savarus*", îi scria Balzac întristat. Ce-i drept, în prințesa Gandolphini ea a putut întrezări unele trăsături ale contesei Guidoboni ; e de asemenea adevărat că soțul (Emilio Gandolphini) poartă același prenume ca și contele. Pentru acest motiv, sau pentru vreun altul, ea critica această carte, atît de dragă autorului ei. Spunea că e „lucrare de bărbat". Fapt în privința căruia nu se înșela. Era opera unui constructor înfricoșat, care se vede în mijlocul celor mai vaste șantiere ; care știe ce-ar mai trebui să construiască spre a-și termina palatele ; care vede cum fiecare zi îi răpește cîte „o fișie a vieții sale intime" și a dăinuirii sale ; care simte cum se tot micșorează pielea de șagren din buzunărelul său ; care visează să-și abandoneze proiectele supraomenești spre a se odihni, în sfîrșit, după atîtea munci, lîngă o amantă maternă ; și care se teme că-i va lipsi puterea să mai trăiască, dacă vreo nenorocire i-ar smulge această speranță.

---

[30] *Ibidem*, p. 33.
[31] BALZAC : *Albert Savarus*, „Pléiade", vol. I, pp. 814—815.

XXXII

ÎNTRUNIRE LA PETERSBURG

Speranța e o memorie care dorește.

BALZAC

ÎN orice existență survin pauze. Aștepți un eveniment, o hotărîre ; viața merge mai departe ; fericirea de a trăi rămîne în suspensie. De cînd murise Wenceslas Hanski, Balzac nu mai era decît așteptare. „Am devenit foarte neîncrezător în viață și în ceea ce urmează să mi se întîmple [1]", scria el Evei sale, cuprins de spaimă. Dragostea asta hiperboreană, care se potolise vreme de cîțiva ani, se înflăcăra acum din nou, aţîţată de noua speranță. Strădaniile sale nebunești îl epuizaseră însă pe Balzac : „În micii nervi ai pleoapelor simt neîncetate tresăriri care mă mîhnesc adînc, deoarece le consider premergătoare vreunei boli nervoase [2]". Doctorul Nacquart, care credea în leacurile naturale, îi prescrise iarăși să stea la pat vreme de paisprezece zile. „Paisprezece zile la pat fără să fac nimic ! Eu, care depun o activitate fără egal ! Așadar m-am desfătat gîndindu-mă la noi, întocmind proiecte, planuri, făcînd *pasienţe* [3], ca să vorbesc asemenea celor care ghicesc în cărți [4]."

Culcat, febril, încerca să imagineze un viitor măreț. Avocatul său și omul său de paie îi vor păstra „les Jardies" ; îl va

[1] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. II, p. 66.
[2] *Ibidem*, p. 85.
[3] În franceză, cu un conținut mai bogat, *réussite* însemnînd totodată „reușită". „succes" și „pasiență" (n.t.).
[4] *Ibidem*, p. 86.

reamenaja pentru Ève. Cu ceva timp, răbdare şi bani, ar deveni un încîntător loc de retragere. „Asta, şi o casă la Paris, douăzeci şi patru de mii de franci în rente de stat, iată cea mai frumoasă viaţă din lume, deoarece voi avea cei cincisprezece mii de franci de la Institut, iar pana mea, lucrînd doar şase ore pe zi, îmi va da oricînd douăzeci de mii de franci pe an, vreme de zece ani încă, ceea ce-mi va permite să mai capitalizez ceva [5]..." Constructor de fericire pe tărîmul mirajelor ! Nu numai că nu încerca să salveze „Jardies" dar Gavault cerea autorizaţia de a-l vinde, şi de astă dată definitiv.

E o pricină de neîncetată ruină, şi spune că-şi ia obligaţia să-mi găsească ceva mai bun pentru banii pe care-i va căpăta... Simpatia pe care mi-o poartă e cu desăvîrşire sinceră... Dovedeşte faţă de mine tot atît amor propriu cît aş avea eu însumi ; dar e delăsător. Ar dori să plătească unele datorii îngrozitoare, iar eu însumi plătesc altele teribile din banii pe care mi-i îngădui pentru trai. Dar a cîştiga bani înseamnă să creezi şi să tot creezi. Încep să mă tem că-mi voi pierde această capacitate de lucru [6]...

În privinţa asta, teama sa era neîntemeiată. În ciuda necazurilor şi a bolilor, ceea ce producea continua să fie abundent şi demn de el. *Honorine,* pe care pretindea că o scrisese în trei zile (avea cochetării de felul acesta), era o nuvelă pură ca ton şi totodată îndrăzneaţă ca temă, tot pe-atît de delicată, de fermecătoare ca şi *La Femme abandonnée* sau *Une Fille d'Ève.* Honorine l-a părăsit pe contele Octave de Bauvan, soţul cel mai demn de stimă, pentru un amant nedemn de ea şi care a abandonat-o imediat. Ea trăieşte singură, încercînd să-şi cîştige existenţa ca florăreasă, deşi soţul ei abia aşteaptă s-o reprimească. Dar ea are faţă de el o repulsie fizică şi preferă să ducă o viaţă grea, însingurată, decît o existenţă de-o mondenitate regească ce-ar osîndi-o să-i suporte dezmierdările. El veghează asupra ei de departe şi o ajută în taină, punînd să fie cumpărate

[5] *Ibidem,* p. 85.
[6] *Ibidem,* p. 131.

foarte scump florile artificiale fabricate de ea. În dragostea lui Octave pentru Honorine, absentă și îndărătnică, se întrevăd temerile lui Balzac, care o dorește pe Ève Hanska și nu mai știe dacă o va redobîndi. Îi descrie (prin interpusul Octave) nopțile lui de spaimă :

Mă poți vedea oare potolind furiile cele mai turbate ale disperării prin contemplarea unei miniaturi unde privirea mea îi regăsește și îi sărută fruntea, surîsul buzelor ei, conturul chipului ei, unde respir albeața pielii sale și care-mi îngăduie aproape să-i miros, să-i mîngîi șuvițele negre ale părului ei buclat ? M-ai zărit oare cînd tresar de speranță, cînd mă zvîrcolesc sub miile de săgeți ale disperării, cînd umblu prin noroaiele Parisului pentru ca oboseala să-mi biruie nerăbdarea ?... În unele nopți aud zurgălăii nebuniei ; mă tem de aceste violente treceri de la o slabă speranță, care cîteodată strălucește și se avîntă, la o disperare deplină, care se prăbușește pe cît de adînc se pot prăbuși oamenii... Înainte de-a sosi Marie-Louise, Napoleon s-a zvîrcolit trei zile în patul său de nuntă la Compiègne... Toate pasiunile uriașe au aceeași desfășurare. Iubirea mea e a unui poet și a unui împărat [7] !...

Povestea era frumoasă și sfîșietoare. Cu toate acestea, Balzac avea îndoieli asupra ei : „*Honorine* încă mai merge, dar sobrietatea stilului e neliniștitoare, cel puțin pentru mine ; căci unora li se pare superb, și poate că de fapt arată sărăcăcios [8]..." Dacă Balzac se îndoiește de el, asta se datorește faptului că e tratat cu ferocitate. Critica îl primește ostil pe *Albert Savarus :* „Stil greoi, stufos... care aduce a oboseală". Noul zeu al foiletonului este Eugène Sue. Întreaga Franță așteaptă urmarea *Misterelor Parisului.* Criticul de la *Revue des Deux Mondes* scrie că autorul lui *Louis Lambert* și al *Eugéniei Grandet* își supraviețuiește acum sieși. Afirmație nedreaptă pînă la ridicol. Nu făcea oare altceva decît să-și supraviețuiască mintea care concepea, aproape concomitent, sfîrșitul din *Illusions perdues, La Muse du Département, Esther* sau *La Torpille, L'Envers de l'Histoire contemporaine [Desdesubturile istoriei contemporane],* toate acestea înălțate fragment cu fragment, în mare grabă,

[7] BALZAC : *Honorine,* „Pléiade", vol. II, pp. 275—280.
[8] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère,* vol. II, p. 128.

deoarece *Le Musée des Familles* sau vreo gazetă oarecare avea nevoie de material, în timp ce era obligat să tragă o fugă pînă la Lagny, tipografie de provincie, și să recitească vreme de două sute de ore pe lună corecturile din *La Comédie humaine* ? Căci, așa hărțuit cum e, își revede textele de zece sau unsprezece ori, ceea ce nu face nici Dumas, nici Sue.

În vremea aceea trăiește ca un zidar care ar clădi concomitent patru-cinci case, sau ca un șahist care joacă simultan zece partide și le cîștigă pe toate. Reia cu cea mai mare ușurință un roman întrerupt cu cîțiva ani în urmă. *La Muse du Département* cocea astfel de mult în invizibilele și lentele cuptoare ale lui Balzac. Ca punct de plecare, o poveste crudă : *La Grande Bretèche [Marele meterez]*, care datează din 1832. Apoi, către 1837, în *Scènes de la Vie de province*, o nuvelă, *La Grande Bretèche ou les Trois Vengeances [Marele meterez sau Cele trei răzbunări]*, în care este înfățișată, la Sancerre, soția virtuoasă și neconsolată a unei stîrpituri provinciale, iubită de un procuror al regelui și căreia, spre a o înfricoșa, doi parizieni, medicul Bianchon și gazetarul Lousteau, îi istorisesc trei înfiorătoare răzbunări conjugale. Utilizase, dar nu integral, torențialele confidențe pe care i le făcuse Caroline Marbouty, iar Limoges, reședința „Muzei", fusese înlocuit de Balzac cu Sancerre, orășel pe care-l cunoștea datorită prietenului său Émile Regnault.

În 1843, venindu-i ideea să „întoarcă pe dos" romanul *Adolphe* al lui Benjamin Constant și să prezinte aceeași dramă văzută prin ochii femeii, o scoase din nou pe Caroline Marbouty din magazia cu accesorii spre a face din ea (îmbinînd și transpunînd) *La Muse du Département*. Dinah Piédefer, de origine protestantă (ca și Caroline), a fost predată de părinții ei unui soț bogat și „insectiform", pirpiriul La Baudraye ; are (ca și Caroline) un salon literar, unde-și citește versurile în fața mărimilor de prin partea locului, fermecate sau îndărătnicite. Tot asemenea Carolinei, deși foarte curtată, Dinah a rămas mult timp credincioasă stîrpiturii ei.

Într-o bună zi sosesc la Sancerre, la fel ca Dupuytren la soții Marbouty, cu prilejul unor alegeri legislative, cei doi localnici ai Sancerre-ului care au devenit la Paris oameni de vază : medicul Horace Bianchon și foiletonistul Etienne Lousteau, „sforar" flecar și leneș. Dinah se lasă fascinată

de trăncăneala lui Lousteau, devine amanta lui și, după plecarea acestuia, se trezește însărcinată. „Există în Dinah un *don quijotism* feminin care îi făurește soarta... Și-a pierdut zece ani din viață jucîndu-se de-a cavalerii rătăcitori ai inteligenței... Cu dragostea, ea comite aceeași greșeală[9]..." Se repede la Paris spre a trăi acolo cu Lousteau, iar aici romanul devine crud. Amanta cu inimă de aur a picat pe un bărbat nedemn de ea, care, cu banda sa de curvițtine și de țigani, îi joacă o scenă de farsă spre a se descotorosi de ea. Nobila Dinah (căreia Lousteau îi spune *Didine*) crede tot, nu înțelege nimic și reacționează cu un admirabil devotament. Dar cînd, șase ani mai tîrziu, înțelege în cele din urmă lașitatea amantului, refuză să joace rolul Elléonorei, deoarece a citit temeinic *Adolphe*. În loc să se văicărească, se întoarce la soțul insectiform, care o reprimește, luîndu-i în cîrcă și pe cei doi fii ai lui Lousteau. Această carte, amară și dură, arăta, lucru cît se poate de balzacian, inevitabila degradare a oricărei iubiri care nu se conformează legilor societății.

La Muse du Département a enervat-o pe Caroline Marbouty ; se temea de felul cum vor reacționa cei din Limoges, care o vor bănui poate că a născut în taină niște copii din flori. Micuțele Marbouty nu vor fi socotite oare fiicele lui Sandeau ? Muza dezertoare nu va fi oare acuzată că întreține la Paris, din banii soțului ei, un scriitor de mîna a doua ? Nu se întîmplă nimic din toate acestea. La Limoges se citeau puține cărți.

Caroline ar fi trebuit să fie înduioșată de caracterul Didinei, femeie inimoasă care face față eșecului, domină situația și vine cu generozitate, chiar după despărțire, în ajutorul lui Lousteau, rămas în ochii ei cel care i-a relevat „privirea roșie" a dorinței. Dar nu : Caroline Marbouty simți nevoia de a scrie ea însăși, sub pseudonimul Claire Brunne, un roman-pledoarie, intitulat *Une Fausse Position [O situație falsă]*. Ea se arată aci sub cele două aspecte succesive ale ei : soția dezamăgită în provincie ; burgheza declasată la Paris. Caroline, zugrăvită de ea însăși sub numele de Camille, este „o fire de elită". La Paris această provincială pătrunde

[9] MAURICE BARDÈCHE : Notă despre *La Muse du Département*, în *Œuvres complètes*, vol. VII, p. 68. (Club de l'Honnête Homme.)

în lumea literelor și face astfel cunoștință cu Ulric (un *alter-ego* al lui Balzac), pe care femeia-scriitoare îl tratează fără indulgență. „Popular și afectat, se îmbătase într-o asemenea măsură cu succesele sale tîrzii încît nu mai știa ce să facă sub apăsarea lor, iar visurile, proiectele, speranțele sale deveneau urieșești, asemenea părerii pe care o avea despre el însuși. Vanitatea asta sfîrșea prin a-și avea partea de ridicol și de monotonie. Îi crea nevoi artificiale... Bărbat de geniu, Ulric era omul vremurilor sale. Înțelegea toate prin aur, cu aur și provenind de la aur. Numai că era atît de naiv încît o mărturisea... avea deci mulți dușmani [10]..." Apărînd în 1844, *Une Fausse Position* avea s-o lipsească pe Caroline (devenită Claire Brunne) de prietenia tuturor acelora care, recunoscîndu-se în această carte feroce, se socotiră jigniți. Nu-l revăzu niciodată pe Balzac. Pierdu cu acest prilej pînă și dedicația de pe *La Grenadière*. Dar o stimăm în continuare pe nobila Didine. Portretul este infinit superior modelului. Niciodată nu dovedise Balzac mai multă măiestrie. Și totuși...

Și totuși în perioada aceea îl cuprind nemulțumirea și o nesfîrșită oboseală. Scrisese odinioară : „Marile evenimente ale vieții mele sînt operele mele". Se petrece un straniu reviriment. Viața lui nu mai e dedicată în întregime creației literare ; după cum îi repetă Străinei, e dominată de inimă, de nevoia de-a întîlni o simțire tot atît de vie ca și a lui, de amintirea unor clipe desăvîrșite : „Revăd poteca de la Diodati, sau pietricelele de pe aleea care la clădirea Mirabaud trecea prin mijlocul grădinii unde ne plimbam ; sau un anumit accent al glasului, o anumită strîngere de mînă... în timp ce priveam gravurile. Și multe alte lucruri care mă fac să pălesc [11] !..." Are explozii de dragoste nerostită : „Doamne, văzînd cum mă țin de fusta ta pînă la sfîrșitul zilelor mele, vei cunoaște într-o bună zi firea mea copilărească, adevărată, sinceră, inepuizabila mea tandrețe, și acea constantă coeziune a inimii mele. Știi care mi-e teama ? De a te sîcîi ; de a auzi acel *Pleacă !* pe care-l spui cîinelui ce se așază mereu în

[10] CLAIRE BRUNNE : *Une Fausse Position*, vol. I, pp. 100—103. (Paris, Malassis, 1844.)
[11] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. II, p. 102.

preajmă-ți [12]..." Ore întregi respiră mireasma scrisorilor Evei ; nu lucrează decît pentru ea. *Una fides* [13].

Știa „să-i convingă pe ceilalți de multe lucruri, iar pe el însuși de indiferent ce" ; așadar era cît se poate de sigur că, din 1832, nu avusese decît această singură credință, această singură dragoste, această singură speranță. Exceptînd-o pe Ève, cine-l mai iubise ? „De-ai ști ce mamă am ! E totodată un monstru și o monstruozitate ! În clipa asta e pe cale *să-mi ucidă sora*, după ce-a ucis-o pe biata Laurence și pe bunică-mea... În ce mă privește, era cît pe-aci să mă cert cu mama ; ar fi o necesitate. Am preferat să sufăr în continuare. E o rană pe care nimic n-o poate vindeca. Am socotit-o smintită. Am consultat medicul care îi este prieten de treizeci și trei de ani, și ne-a răspuns : «Vai ! nu e smintită, e rea» [14]!" În violența acestui resentiment putem întrevedea o părticică de adevăr, o mare parte de ingratitudine și o nepotolită nevoie de-a fi compătimit. „N-am avut nici mamă, nici copilărie." Uitase veselia de la Villeparisis, glumele „familiei cerești" și devotamentul sărmanei bătrîne.

Doamna de Berny ? Da, ea îi ținuse loc de mamă ; da, ea îl formase, dar cum ar fi putut să-i dea ceea ce dorea : dragostea unei femei tinere și frumoase ? Contesa Guiboboni-Visconti ? „Versailles ? Nu-ți face griji ; nu te frămînta... *Versailles a fost de mult blestemat pe veci. Nerecunoștință și ușurătate, asta e povestea cu Versailles.* Ludovic al XIV-lea avusese o slăbiciune pentru Versailles, care e un loc rece și lipsit de inimă [15]..." Aceste vorbe nedrepte avuseseră doar scopul de-a o liniști pe geloasa Éveline. În realitate, Balzac continua să semneze *Bally* afectuoasele bilețele adresate *Contessei* și, supremă dovadă de prietenie, chiar să-i mai ceară bani cu împrumut. Dar, după cum îi afirma solemn Străinei, din dragostea purtată „Englezoaicei" nu rămăsese nici urmă. Caroline Marbouty ? O bruftuia cînd încerca să-l vadă. „Domnul de Balzac n-a uitat grațiile doamnei Marbouty. Dar s-ar putea ca doamna Marbouty să fi uitat împrejurările

[12] *Ibidem*, p. 142.
[13] O singură credință (lat.) (n.t.).
[14] *Ibidem*, p. 71.
[15] *Ibidem*, p. 105.

în care se află nefericiții scriitori a căror vocație constă în a munci spre a-și cîștiga existența [16]..."

Hotărît, nu. Pentru el, în toată lumea nu se afla decît îngerul său, iubita sa dragă, floarea sa de lumină. Îi spunea *Madame l'Humble* [17], deoarece ea nu dorea nici celebritate, nici faimă. Dar o va sili el în cele din urmă să-i împărtășească gloria și onorurile. Academia franceză devenea o certitudine. Îl întîlnise la biblioteca Arsenalului pe Charles Nodier, academician foarte influent, iar Nodier îi spusese :

„Dragul meu Balzac, la Academie întrunești unanimitatea. Dar Academia, care poate accepta fără să clipească un politician netrebnic, ce va fi disprețuit de istorie, capabilă să-l aleagă pînă și pe-un potlogar, dacă a reușit să nu ajungă la Curtea cu juri datorită averii sale uriașe, leșină la gîndul unei polițe care te poate trimite la Clichy [18]. Nu are îndurare, nici milă față de un geniu sărac sau ale cărui treburi merg prost... Așa încît fă-ți o situație, fie prin căsătorie, fie dovedind că nu ai datorii, fie aruncînd praf în ochii lumii, și ești ales."

Iar, odată ales, voi fi numit membru al Comisiei Dicționarului, ceea ce înseamnă o slujbă inamovibilă de șase mii de franci ; plus două mii de franci ca academician, și nu încape îndoială că voi fi numit la Academia de Inscripții și Arte Frumoase, și voi deveni secretar pe viață [19]...

Conform obiceiului său, trecea de la viitor la prezent :

Am, așadar, pe lîngă acțiunea guvernămîntului, paisprezece mii de franci din slujbe inamovibile, care nu depind de nimeni... Cîștigă-ți deci procesul ! Îl voi cîștiga pe al meu [20]...

La rîndu-i, Străina îi trimitea confidențele ei plîngărețe, de femeie însingurată, covîrșită de treburi complicate. „Trei ani de așteptare înseamnă moartea", scria ea, ceea ce părea promițător. Ba nu, răspundea Balzac, în privința viitorului

[16] BALZAC : *Correspondance*, vol. III, p. 506.
[17] *Doamna cea umilă* (fr.) (n.t.).
[18] Închisoare din Paris unde erau întemnițați datornicii (n.t.).
[19] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. II, pp. 74—76.
[20] *Ibidem*, p. 76.

răspund eu ; nimic nu mă va face să mă răzgîndesc, și nici pe tine. Ei bine ! Facă-se voia Domnului." De altfel, acești doi guguștiuci răniți își plimbau cu voioșie, în două lumi îndepărtate, vătămatele lor pene. Mulțumit pînă peste poate, Balzac cina la doamna de Castries (devenită ducesă) cu Victor Hugo și Gozlan, ospăț al minții. La Petersburg, doamna Hanska primea omagiile domnului de Balck, bătrînel simpatic, original și cult. Acest Adonis copt întrevăzu speranțe care mergeau pînă la însurătoare. Ea îl potoli cu blîndețe, îl făcu să înțeleagă imposibilitatea căsătoriei lor și încercă să-l readucă spre Domnul. El mărturisi că, de cîte ori avea fericirea să se afle cîteva clipe în preajma ei, se simțea mai bun, mai credincios. Tactică înțeleaptă, pe care o folosise Valmont spre a cuceri femeile pioase. Ea îl călăuzi spre misticism, și-i relată întîmplarea lui Balzac, care se sperie. „Doamne ! Nu mă încumet să-ți spun că sufăr văzînd că l-ai putea ferici pe oricine, pînă și pe sărmanul bătrîn care-ți scrie [21]..."

Cu o imprudență cu totul surprinzătoare, romancierul acesta, care cunoștea atît de bine bărbații, femeile și surprizele dragostei, săvîrși nebunia de a trimite preaiubitei sale o scrisoare de recomandare pentru Liszt, care pleca la Petersburg, unde faimosul virtuoz urma să dea un concert :

Dragul meu Franz... Dacă ții să-mi faci un serviciu personal, te vei duce să petreci o seară la persoana care-ți va trimite din partea mea acest bilet, și vei cînta ceva pentru acel îngeraș pe care fără îndoială că ai să-l farmeci : domnișoara Anna de Hanska [22]...

Toată Europa cunoștea imensa atracție pe care o exercita Liszt asupra femeilor datorită geniului, frumuseții și cuceririlor sale celebre. Ève, care ținea un jurnal intim, mărturisește în paginile acestuia că vizita muzicianului a tulburat-o. Asistă împreună cu Anna la primul concert și se simți transportată. Liszt veni în cîteva rînduri la ea și, cînd plecă spre Moscova, își luă rămas bun cu un aer emoționat care o mișcă. Îmboldită de temperamentul ei *rzewuskian*, adică de plăcerea de a risca, de cultul oamenilor de vază și de dorința de a

[21] *Ibidem*, p. 142.
[22] *Ibidem*, p. 79.

ține predici, îi scrise. Fiind vorba de Liszt, corespondența aceasta ar fi putut s-o ducă departe, dar Don Juanul muzician se înapoie de la Moscova foarte îndrăgostit de o tînără femeie care făcuse acolo nenumărate nebunii de dragul lui. Dezamăgită, doamna Hanska îi aminti învățămintele trecutului, vorbi de fuga sa cu Marie d'Agoult, de despărțirea lor. „Fiți liniștită, îi răspunse el grav. M-am făcut mai cuminte. Dacă răpesc femeia, de data aceasta îl iau și pe soț." Liszt era în stare să împace o aventură moscovită cu un capriciu petersburgic. Îi făcu o curte stăruitoare Evelinei, care nu se simțea prea sigură pe ea :

Liszt e de statură mijlocie... Are un nas drept și bine conturat, dar cel mai reușit e delicatul contur al gurii sale ; gura aceasta are ceva deosebit de blînd, aș spune chiar serafic... Este o alcătuire extraordinară, pe care îmi face plăcere s-o studiez. Unele trăsături sînt sublime, dar are și cîteva supărătoare ; e răsfrîngerea omenească a naturii în măreția — dar vai ! și în ororile ei. Există culmi sublime, dar se află abisuri și genuni fără fund... care-i vor mai pricinui multe naufragii lui însuși și celorlalți... Tovărășia lui Liszt își are cu-adevărat partea ei primejdioasă. Ea face să pară plăcut ceea ce ar merita să fie condamnat, iar cînd rostește vreuna din vorbele acelea care de fapt sînt înspăimîntător de imorale, zîmbești — îți spui că un artist genial are dreptul s-o ia razna... și îl scuzi, ba chiar aplauzi, îl iubești [23]...

Aceste prețiozități galante deveniră foarte curînd un duel amoros. Ève se străduí să-l țină pe Liszt la o distanță respectuoasă ; el îi reproșa fățărnicia. Cînd trebui să părăsească Rusia, veni să-și ia rămas-bun : „Îmi luă mîna, o sărută și o reținu în mîinile sale. O retrăsei încet, spunîndu-i : «Domnule Liszt, crede-mă, nu te mai întoarce ; să fie aceasta ultima noastră întrevedere» [24]." Purtare foarte înțeleaptă, dar Balzac, îngrozit, nu-i mai vorbi preaiubitei sale decît de „bietul Liszt", căruia doamna d'Agoult, după o legătură de zece ani și nașterea a trei copii, i-l preferase pe Émile de Girardin. „Fii prevăzătoare cu ceea ce-i scrii lui Liszt, dacă îi scrii, în-

[23] Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 387 *bis*, filele 1—14.
[24] *Ibidem*, A. 387 *bis*, fila 16.

trucît nu știi în ce dizgrație a căzut [25]..." Marele analist al iubirii dovedea cîteodată naivități străvezii.

Nimic nu leagă mai strașnic decît gelozia. Balzac dorea mai mult ca oricînd să plece la Petersburg, îndeosebi spre a o revedea pe Ève, pe care reîncepuse s-o dorească de cînd o știa liberă și la îndemîna sa ; de asemenea pentru că pretindea s-o ajute să-și cîștige procesul. Știa că e celebru în Rusia, se socotea bun avocat și își închipuia că intervenția sa pe lîngă țar ar putea fi hotărîtoare. Èveline Hanska nu ținea cîtuși de puțin să-și vadă cauza pledată de amantul ei : „Stai liniștit acolo unde ești și lasă-mă pe mine să acționez". Mult mai mult poloneză decît rusoaică, era departe de a admira tirania împăratului și, în taina jurnalului ei, vorbea despre „privirea furișă a sclavului [26]".

Luni 16 mai 1843, Balzac împlini patruzeci și patru de ani :

O, preasfinte Honoré, tu, căruia îi datorăm o atît de frumoasă stradă urîtă a Parisului, apără-mă cu deosebire în acest an ! Fie ca barca să nu sară în aer ! Fie ca, în numele Domnului Primar sau al Domnului Consul al Franței, să nu mai rămîn burlac, întrucît știi că se împlinesc aproape unsprezece ani de cînd sînt căsătorit sufletește [27] !

Ducea o grabnică nevoie de protecția sfîntului său protector. Îl ucideau excesele de muncă. Era obligat să se mute provizoriu în tipografia din Lagny, pe un pat de campanie, apoi să respecte, înainte de-a o zbughi spre Rusia, promisiunile făcute editorilor și să-și cîștige cheltuielile de transport.

Și am ajuns la trei cești de cafea neagră pe zi, și crampele stomacale sporesc neîncetat, și sîngele mi-e biciuit, și pielea obrazului meu începe să aducă a lemn ! O ! am să mă odihnesc strașnic, am să mă țin de prostii, n-am să mă mai gîndesc la nimic, am să devin un bășținaș al Petersburgului, de-a lungul acestor preafericite zile de iunie, iulie, august, septembrie și octombrie ! Cinci luni fără ziare, fără cărți, fără *corecturi*, cu excepția celor la care

[25] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. II, p. 236.
[26] Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 381, fila 17.
[27] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. II, p. 162.

mă voi supune [28] ! Numai că aş dori să am cît mai multă tihnă, să nu văd prea multă lume, să mă aflu la cîţiva paşi de tine şi să trăiesc ca un nătărău [29]...

În iunie 1843 termină partea a treia din *Illusions perdues : Les Souffrances de l'Inventeur [Chinurile inventatorului]*. „Trebuie să redau măreţul contrast al vieţii lui David Séchard în provincie, cu Ève Chardon, în timp ce Lucien îşi săvîrşea toate păcatele la Paris. E vorba de nefericirile virtuţii în opoziţie cu nefericirile viciului [30]". Lucru de-o extraordinară dificultate. Balzac spera că-l va face pe cititor să se intereseze de hărţuiala de procedură dintre David Séchard, inventatorul unei revoluţionare paste de hîrtie, şi fraţii Cointet, tipografi bogaţi şi retrograzi. Nu era convins că reuşise. Frumuseţea acestor două firi provinciale pălea după zugrăvirea Parisului în partea a doua. Aşa că revizui de cinsprezece pînă la şaisprezece ori corecturile la *David Séchard*, intitulat ulterior *Ève et David*, şi în cele din urmă *Les Souffrances de l'Inventeur*.

Urmarea *Torpilei* devenea un tablou înfiorător (Nucingen îndrăgostit, înfrigurat şi dus de nas), dar trebuia neapărat să prezinte „adevăratul Paris", şi de altfel, ca totdeauna la Balzac, oroarea îşi avea aspectele ei comice (curtea grotescă făcută Estherei de bancherul obez, îndopat cu afrodiziace) şi aspectele ei sublime (brusca înflorire, la un bătrîn, a iluziilor adolescenţei). „Dragostea îmboboceşte atunci ca o sămînţă uitată, căreia un soare tardiv îi smulge flori splendide." Balzac nu mai putea nici măcar să se declare obosit : „Am trecut la starea unei maşini de făcut fraze şi cred că sînt de fier". Tipografii acelui „infam Lagny" erau storşi de trudă, dar autorul rezista şi, prin iulie, totul fusese dus la bun sfîrşit. Numai că cele două gazete care publicau în foileton, unul *David Séchard*, celălalt *Esther*, se aflau în pragul falimentului, şi Balzac risca să rămînă neplătit. „A trăi din pana ta e o treabă monstruoasă care frizează nebunia [31]." În

[28] Joc de cuvinte intraductibil, *épreuves* însemnînd „corecturi tipografice" şi totodată „încercări" (n.t.).
[29] *Ibidem*, p. 163.
[30] *Ibidem*, p. 87.
[31] *Ibidem*, p. 181.

cele din urmă, grație părintescului avocat Gavault, obținu banii de drum. Trebuia să se ducă la ambasada Rusiei spre a cere o viză. Îl primi un secretar, Victor de Balabine. *Jurnalul lui Balabine :* „Poftește-l înăuntru, spusei funcționarului. Își făcu de îndată apariția un omuleț îndesat, gras, cu mutră de pitar, aspect de cîrpaci, spete de dogar, aer de vînzător lenjer, straie de cîrciumar, și uite-așa ! N-are un chior, deci pleacă în Rusia ; pleacă în Rusia, deci n-are un chior [32]..."

Sainte-Beuve, mereu injust cînd e vorba de Balzac, îi scria lui Juste Olivier :

Balzac ruinat, și mai mult decît ruinat, a plecat spre Petersburg, dînd a înțelege prin gazete că se duce acolo doar din motive de sănătate și că e hotărît să nu scrie nimic despre Rusia. Într-adevăr s-a abuzat de ospitalitatea acestei țări încît o fi crezînd că o asemenea promisiune e un procedeu de a fi bine primit și de a-și asigura, din partea stăpînului, tot felul de mici profituri. Dar mai au astăzi vreo valoare promisiunile acestui romancier [33] ?...

P.D. Kisselev, însărcinatul cu afaceri al Rusiei la Paris, își informă guvernul :

Întrucît scriitorul acesta se află fără încetare într-o situație disperată, și cum actualmente e mai stînjenit ca oricînd, e foarte posibil ca unul din scopurile călătoriei sale să-l constituie o speculație literară... În cazul acesta, venind în întîmpinarea nevoilor bănești ale domnului de Balzac, ar fi eventual cu putință folosirea penei acestui autor, care se mai bucură încă de-o oarecare popularitate aci, ca în general în Europa, spre a scrie o infirmare a cărții calomnioase a domnului de Custine [34]...

Dar nu era decît o sugestie, și Balzac nu fusese contactat. Sosi la Petersburg la 17/29 iulie 1843. În caietul în care Ève își ținea jurnalul intim, scrise :

---

[32] *Journal de Victor de Balabine*, publicat de Ernest Daudet, p. 141. (Paris, Emile-Paul, 1914.)

[33] SAINTE-BEUVE : *Correspondance générale*, vol. V, p. 206. (Paris, éditions Stock, 1947.)

[34] ANDRÉ PIERRE : *Le Centenaire du premier voyage de Balzac en Russie*, în *La Revue des Deux Mondes*, 1 decembrie 1943.

Am sosit la 17 iulie (după stilul polonez) și pe la prînz am avut fericirea s-o revăd și s-o salut pe draga mea contesă Eve, în a ei clădire Koutaizoff, Mare Milionăreasă. N-o mai văzusem de la Viena și am găsit-o la fel de frumoasă, la fel de tînără ca atunci. Cu toate acestea, trecuseră șapte ani, și ea rămăsese în pustietățile ei de grîu asemenea mie în vastul pustiu de oameni din Paris. M-a primit ca pe-un vechi prieten și am socotit nenorocite, reci, triste, toate clipele pe care nu le-am petrecut în preajma ei. Din 1833 pînă în 1843 au trecut zece ani, în cursul cărora, spre deosebire de ceea ce se întîmplă în mod obișnuit, toate sentimentele pe care i le port au fost sporite de toate tristețile absenței și de toate decepțiile suferite de mine. Nici timpul, nici afecțiunile nu pot fi păcălite [35] !

Din decență, n-a locuit în clădirea Koutaizoff, unde stătea iubita lui, ci în clădirea Titroff. A dormit prost, din cauza ploșnițelor. Ei și ? O regăsise pe Ève, în sfîrșit, gata să-l iubească fără rezerve. Retrăirâ de îndată frumoasele zile de la Geneva și Viena, chiar mai frumoase, întrucît doamna Hanska, văduvă și liberă, favoriza o strînsă și înflăcărată intimitate. Procesul părea să se afle pe calea cea bună și Ève încetase să tremure pentru bunurile ei pămîntești. Biletelele pe care le trimitea Balzac la clădirea Koutaizoff sînt pătrunse de tandrețe și stau mărturie unei intense fericiri : „Dragă pisicuță... Puicuța mea adorată... Motănelul trimite mii de dezmierdări pisicuței sale... Într-o oră voi fi la tine..." Prezența preaiubitei face ca mintea să-i fie atît de vioaie încît ar putea să scrie fără cafea !

Zilnic sosește la ea spre prînz. Nu se prea ocupă „de restul lumii". Cu toate acestea, șederea ilustrului francez stîrnește curiozitatea. De la Peterhof, prințesa Razumowska îi scrie Evelinei că a aflat *de la împărat* „de sosirea unui anumit personaj, cel care a înțeles și a zugrăvit inima femeii în chipul cel mai desăvîrșit". Alta : „Vom ști oare să-l apreciem și să-l întîmpinăm cum se cuvine pe acel bărbat celebru ? Deie Domnul să rămînă cu o părere bună despre Rusia." Toate o implorau pe doamna Hanska să le viziteze cu ilus-

[35] Text citat în *Lettres à l'Étrangère*, vol. II, pp. 184—185.

trul bărbat. Contele Benekendorff îi trimise o invitație la parada militară de la Krasnoie-Selo. Îl văzu pe țar de la o distanță de cinci pași. „Toate cîte se spun, se scriu, despre frumusețea împăratului sînt adevărate ; nu există în Europa... vreun bărbat care să-i poată fi asemuit." Se alese la paradă cu o insolație, autentică și totodată metaforică.

La o săptămînă după sosirea lui Balzac, soția cancelarului Nesselrode îi scrise fiului ei : „Balzac îl dezaprobă pe Custine, asta-i în firea lucrurilor, dar nu e cazul să-l credem sincer". Într-o gazetă rusească, *Albina Nordului*, se poate citi : „Rusia își cunoaște întreaga valoare și se sinchisește prea puțin de părerea străinilor [36]". Pe scurt, ocîrmuirea nu-i cerea nimic, iar Balzac, la rîndul său, nu se mai gîndea să-l infirme pe Custine. La Petersburg nu căuta nici subvenții oficiale, nici satisfacerea vanității. Fericirea consta în a o vedea pe Èveline, în a tăifăsui la nesfîrșit cu ea în fața samovarului, „stupidul elefant", a covorașului, a paravanului stil Ludovic al XIV-lea, a fotoliului unde ea își odihnea căpșorul drag, a „iederei lucioase" din care luă la plecare o frunză și care îi păru imaginea soartei lor : „Mor unde mă atașez [37]". În salon se afla o canapeluță cu două spătare și o canapea albastră, prielnică pentru *farniente*, pe care aștepta foșnetul unei rochi, scîrțîitul unei uși, care-l înfiorau din creștet pînă-n tălpi. Ah ! rochia albastră cu galben a primei zile !

Într-o scrisoare adresată mamei ei, Anna avea să-l evoce ulterior pe Balzac citind în salonul lor *Une fille d'Ève*, roman delicat în care arăta că gîndul dăunător, ideea fixă, care la bărbat reprezintă intenția unei acțiuni, îmbracă la femeie forma unui vis de iubire. Marie de Vandenesse, care s-a măritat cu Félix din *Le Lys*, se îndrăgostește la nebunie de un scriitor puternic și urît : Raoul Nathan. Dar Félix, educat de admirabila Henriette de Mortsauf, se dovedește un soț ager la minte și evită drama. Fermecate de această carte încîntătoare, mișcătoare și viguroasă, mama și fiica

[36] Citat de HENRI MASSIS, în prefața la *Lettres de Russie* ale marchizului de CUSTINE, p. 15. (Paris, Le Livre Club du Libraire, 1960.)

[37] Joc de cuvinte intraductibil : în limba franceză, *s'attacher* înseamnă „a se agăța" și totodată „a se lega sufletește de cineva" (n.t.).

împărtășeau admirația față de Vrăjitorul cu minunate povești. Balzac și-o recucerise pe Ève, care tocmai terminase de citit corespondența dintre Goethe și Bettina Brentano (devenită soția lui Achim von Arnim). Tînăra fată romantică, scriind unui bărbat celebru fără să-l cunoască, îi amintea doamnei Hanska de tînăra femeie romantică adresîndu-se odinioară lui Balzac. Această dragoste cerebrală îi inspirase chiar o nuvelă, pe care o zvîrlise în foc, dar i-o povesti lui Balzac, care dori să citească scrisorile. „Împrumută-mi primul volum din *Goethe și Bettina.*" Drept care așternu un articol feroce : „Cartea aceasta se adresează celor buni, nu celor răi", spusese în prefața ei doamna Arnim, cu alte cuvinte : *„Honni soit qui mal y pense* [38]". Balzac se alătură celor răi. De ce ? Deoarece „treburile astea ies din domeniul literaturii spre a pătrunde în acela al farmaceuticii"...

Într-adevăr, pentru ca exprimarea (*literară*, să ne înțelegem) a dragostei să devină o sublimă operă de artă, deoarece în privința aceasta doar sublimul e suportabil, amorul care se zugrăvește el însuși trebuie să fie complet ; trebuie să aibă loc sub tripla sa formă : mintea, inima și trupul, să fie o dragoste divină și totodată senzuală, exprimată spiritual, cu poezie [39]...

Bettina (spune Balzac) nu-l iubește pe Goethe : pentru ea el e un pretext de scrisori ; ea-i brodează veste călduroase, papuci. „Tot îmbrăcîndu-l pe Goethe, speram... Dar nu ! vestele, ca și proza, erau antielectrice [40]..." Era un mod de a insinua : singura iubire frumoasă este a noastră, întrucît *noi* ne iubim cu trup și suflet. Dar tot zeflemisindu-i pe Goethe și Bettina, memoră tema care-o ispitise pe inteligenta sa amantă și, mai tîrziu, reveni la ea.

Nuvela dumitale e atît de drăguță încît, dacă vrei să-mi faci o plăcere imensă, scrie-o încă o dată și trimite-mi-o. O voi corecta și publica sub numele meu. Nu-ți vei fi pătat albeața ciorapilor și te vei desfăta de plăcerea de a fi autor văzînd ceea ce voi fi păstrat din frumoasa și încîntătoarea ta proză. Trebuie zugră-

[38] „Rușine celui care vede ceva rău în asta" (n.t.).
[39] Articol citat în *Lettres à l'Étrangère*, vol. II, pp. 186—189.
[40] *Ibidem*, p. 189.

vită la început o familie din provincie, unde, în mijlocul vulgarităților acestei vieți, se găsește o tînără fată exaltată, romanescă, urmînd a o *tranzita* apoi, cu ajutorul corespondenței, spre descrierea unui poet la Paris. Prietenul poetului, care va continua corespondența, va trebui să fie unul din acei bărbați spirituali care devin periuțele vreunei celebrități. Acești servanți-cavaleri, care se îngrijesc de cele ce vor scrie ziarele, fac treabă de trepăduș etc., vor alcătui un tablou nostim. Deznodămîntul trebuie să fie favorabil acestui tînăr, împotriva marelui poet, și să prezinte maniile și ghimpii unui suflet măreț care îi înfricoșează pe cei meschini. Îndeplinește-mi rugămintea ; îmi vei fi dat o mînă de ajutor. Mă vei fi făcut să cîștig cîteva hîrtii de o mie de franci. Ce glorie [41]...

Din colaborarea aceasta avea să ia naștere (în 1844) *Modeste Mignon*, ultima *Scène de la Vie privée*. „E lupta dintre poezie și fapt, dintre iluzie și societate ; e ultima învățătură înainte de a trece la scenele vîrstei mature [42]..." Dorința de a depăși vreun alt scriitor îl inspirase adesea pe Balzac. *Le Lys* fusese un anti-*Volupté ; La Muse du Département*, un anti-*Adolphe*. Balzac socotea că arta sa de a trăi și de a iubi o întrecea pe a lui Goethe, deoarece în loc să accepte cu o înfumurare olimpiană omagiile unei fetițe, cunoscuse prețul suferinței — și al plăcerii. La focul pe care li-l va insufla Prometeu, făpturile abia schițate de Ève vor prinde viață. Modeste Mignon va fi Éveline, ca fată, avînd de asemenea ceva din verișoara Calixte Rzewuska. Va împrumuta eroinei sale fizionomia Evei, „în care poezia ce domnea asupra frunții aproape mistice era ca și dezmințită de voluptuoasa expresie a gurii [43]". Tatăl lui Modeste îi spune „papucel", poreclă pe care contele Rzewuski o dăduse fiicei sale Éveline. Modeste Mignon, ca odinioară Éveline, ar dori să fie tovarășa de viață a unui artist, a unui poet. Ea îi scrie lui Canalis, poet și om de stat (Lamartine ?), ca Éveline lui Balzac. Scrisorile ei sînt nițeluș pedante, ca ale Evelinei. Originea hanskiană a romanului dăunează vigorii sale balzaciene ; pealocuri drama aduce a comedie de salon. Dar, după cum spune Alain, lui Balzac nu i se mai putea întîmpla să rateze un ro-

[41] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. II, pp. 320—321.
[42] *Ibidem*, p. 331.
[43] BALZAC : *Modeste Mignon*, „Pléiade", vol. II, p. 371.

man, iar Canalis e la fel de viu ca și d'Arthez. Jean Butscha, piticul misterios, ajutorul de notar care o ocrotește pe Modeste, seamănă cu vărul Thaddée, care a înconjurat-o totdeauna pe Éveline cu devotamentul său. Fundalul decorului reprezintă localitatea Le Havre, care, ca și Angoulême, își are orașul din deal („la Côte") și orașul din vale. Totul slujește — și totul se transformă.

Doamna Hanska se simți jignită de o scenă între Modeste și tatăl ei, în care acesta reproșa fiicei că-i scrisese unui necunoscut. „Cum de nu ți-a spus rațiunea sau mintea ta, dacă nu pudoarea, îi spuse Charles Mignon nechibzuitei, că a te purta astfel înseamnă *a te arunca în brațele unui bărbat?* Să fie oare fiica mea, singurul și unicul meu copil, lipsită de mîndrie, de tact [44] ?" Ève socoti că era criticată propria sa purtare ; Balzac se apără meșteșugit. Un romancier trebuie să intre în pielea tuturor personajelor sale, în a tatălui ca și în aceea a fiicei. Cearta unor îndrăgostiți. În privința ședерii în Rusia a romancierului ei, doamna Hanska păstrase o amintire minunată. Notă în jurnalul ei intim :

Cît sînt de dulci, de fugare acele clipe ale vieții în care simți cum îți crește și înflorește inima inundată de bucurie, răsfrîngînd un cer albastru, senin, și părînd să strălucească de-o tinerețe nemuritoare ! Dar cît sînt de lungi anii premergători, și cît de amare și apăsător de sfîșietoare orele ulterioare !... Era un vis fermecător, și era mereu și neîncetat un trai frumos, fericit, deplin, traiul din paradis înaintea păcatului originar, deoarece inima, desprinsă de orice preocupare vulgară, se simțea legănată duios în mijlocul regiunilor celor mai pure și mai eterate, cu acea blîndă detașare ce amintea de vîrsta neprihănirii... Uitări de sine, vrăjiri, fericire ireală, extaz al Idealului, bucurii pure, bucurii naive, voci interioare și fermecătoare care mi le reproduceți, ecouri sufletești, ecouri sonore și vibrante ale vocii iubite, alinați însingurarea și întrețineți speranța [45]...

Binevoia să admită că-l avea drept iubit pe unul din cei mai de seamă bărbați ai tuturor vremurilor. Cît despre el, de-a

[44] *Ibidem*, p. 489.

[45] Jurnalul doamnei Hanska, publicat de ANDRÉ LORANT, în *L'Année balzacienne 1962*, pp. 31—32.

lungul călătoriei de întoarcere prin Berlin și Frankfurt, nu încetă să viseze la serile din Petersburg. „Sufletele exclusiv tandre și voluptuoase au cultul amintirilor ; iar aceea a dragii pisicuțe se află neîncetat în inima mea și pe buzele mele [46]..." Despărțirea îl imbeciliza, insuflîndu-i „un alean al inimii", „o anevoință de a exista". La întoarcere se simți atît de rău încît îl consultă pe doctorul Nacquart, care, ca de fiecare dată, diagnostică o inflamație a creierului. După părerea lui Balzac, era vorba mai curînd de „dorul după draga pisicuță".

Mă aflam asemenea unui Beethoven surd, unui Rafael orb, unui Napoleon lipsit de ostași la Berezina ; scos din mediul meu, din viața mea, din blînda obișnuință a inimii și gîndului meu. Nici Viena, nici Geneva, nici Neuchâtel nu dovediseră acea statornică exprimare a sentimentelor, acea lungă adorație, acele ore de tăifăsuială [47]...

Din acea ședere lipsită de furtuni venise cu duioasa încredințare că întreaga sa viață s-ar putea desfășura în chipul acesta, încîntător de senzual. Ziarele anunțau viitoare persecuții împotriva catolicilor din Ucraina. Ar trebui ca doamna Hanska să semneze cît mai grabnic o tranzacție și să vină la el !

Bineînțeles, la Paris se tot spunea că țarul îl plătise zdravăn pe Balzac ca să răspundă cărții „acelui împielițat marchiz francez". *Către doamna Hanska, 7 noiembrie 1843 :* „S-a presupus, lucru deosebit de măgulitor, că pana mea ar fi necesară împărăției rusești și că urma să mă întorc încărcat de comori drept răsplată a acestui serviciu. Primei persoane care mi-a spus asta i-am răspuns că nu-l cunoaște nici pe marele vostru țar, nici pe mine [48]." Iar mai tîrziu (31 ianuarie 1844) : „Se spune că am refuzat niște sume uriașe, oferite ca să scriu o anumită infirmare... Ce prostie ! Suveranul vostru e prea inteligent ca să nu știe că o pană plătită n-are nici urmă de autoritate... Oamenii își vor da seama că nu scriu *nici pentru, nici contra Rusiei.* Cine se apucă la vîrsta

[46] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. II, p. 198.
[47] *Ibidem*, p. 214.
[48] *Ibidem*, p. 213.

mea, nemînjit de vreo opinie politică, să-şi creeze *antecedente* [49] ?"

La Paris, Louise de Brugnol îl aşteptase lucrînd la o tapiserie cu care dorea să-i facă o surpriză. Ce spera oare ? Îngrijitoarea-iubită rămăsese în termeni buni cu „cerească familie", colporta văicărelile de ici-colo şi învenina nişte relaţii şi aşa dificile. Mai mult decît de-ai săi, Balzac se îngrijea de Henriette Borel, zisă „Lirette". Fosta institutoare a Annei Hanska, protestantă trecută la catolicism, dorea să devină călugăriţă în Franţa. Întrucît depăşise limita de vîrstă, trebuia obţinută o dispensă specială de la arhiepiscopia Parisului. Balzac îşi luă sarcina să facă demersurile necesare.

Dar „Jardies" ? Nu-şi găsise încă un cumpărător. Prinsese iarăşi să se legene cu gîndul de a-l amenaja pentru preaiubita sa. În ciuda lutului perfid, „Jardies" prezenta avantaje. Graţie căii ferate, se afla la un sfert de oră de *Chaussée d'Antin*. Va produce într-o bună zi lapte, unt, fructe. Îi va îngădui să spună academicienilor : „Iată, sînt proprietar, deci eligibil". Căci, o dată mai mult, făcea vizite academice :

Mă străduiesc doar spre a se şti că doresc să fiu numit, întrucît e o bucurie pe care i-o pregătesc Evei mele, sau mai bine zis pisicuţei mele. Cît timp m-am aflat în afara Academiei, am trecut în fruntea literaturii, care de acolo e izgonită, şi prefer să fiu un asemenea soi de Cezar decît al patruzecilea nemuritor. De altfel, doresc această onoare abia în 1845 [50]...

Charles Nodier, prietenul său, era pe moarte :

Mi-a spus : „Ei, prietene, îmi ceri votul, iar eu îţi dau locul. Mă lupt cu moartea [51]..."

Alţi academicieni continuau să pomenească absurdul reproş al datoriilor, ca şi cum talentul ar ţine de bogăţie !

Drept care am rostuit cîte-o scrisoare pentru fiecare din cei patru academicieni pe care i-am vizitat, deoarece e o mare ne-

[49] *Ibidem*, p. 285.
[50] *Ibidem*, p. 243.
[51] *Ibidem*, p. 245.

ghiobie din partea mea să mă ocup de cele treizeci și șase de cadavre, cînd rolul meu e să-mi desăvîrșesc monumentul, și nu să alerg după voturi! Îi spuneam ieri lui Mignet: „Prefer să scriu o carte decît să avortez o alegere! Hotărîrea mea e luată. Nu vreau să intru la Academie *datorită* averii. Consider drept insultă părerea care domnește în această privință la Academie, îndeosebi de cînd a ajuns la urechile publicului. Bogat fiind, ceea ce voi obține prin propriile mele mijloace, nu voi candida nicicînd [52]!..."

Trimise patru scrisori sprijinitorilor săi: Victor Hugo, Charles Nodier, Dupaty și Pongerville; erau mîndre și demne. Șterse „cuvîntul *Academie* din memoria sa" — pe răstimpul cîtorva luni. După care cumpără, foarte scump, o mobilă veche care era, după cum îi afirmase anticarul, „comoda Mariei de Medicis". Viața de la Paris reîncepea. Dar serile de la Petersburg fuseseră un interludiu încîntător.

[52] *Ibidem*, p. 249.

XXXIII

SIMFONIA LUPILOR

Cînd un artist are nefericirea să fie stăpînit de patima pe care dorește s-o exprime, n-o mai poate zugrăvi, întrucît a devenit substanța însăși în loc să-i fie imaginea.

BALZAC

PREVĂZUSE că, de cum se va întoarce, va avea de rezolvat probleme grele. Moravurile Republicii Literelor deveneau mai negustorești ca oricînd. De aci înainte, un scriitor putea trăi îndeosebi din publicarea romanelor sale în foileton. Însă tehnica foiletonului nu se potrivea lungilor introduceri, descrierilor, analizelor lui Balzac. De cînd Dumas și Sue se ridicaseră fulgerător, directorii gazetelor nu-l mai considerau de neînlocuit. Cu toate acestea, „regele detronat" întrevede o șansă să-și „recucerească sceptrul [1]". Bertin, director la *Journal des Débats*, gazetă cu o foarte bună reputație și în care au apărut *Les Mystères de Paris*, semnează cu Balzac un contract pentru două romane : *Modeste Mignon* și *Les Petit Bourgeois* [*Micii burghezi*]. Această mare reușită reprezintă un triumf asupra rivalilor săi, dar, apărînd pentru prima oară în *Journal des Débats*, în momentul în care dușmanii lui „cred că a dat de fundul sacului", *trebuie* să scrie o capodoperă. Cît e de bucuros că „romanul victoriei" e tocmai acela al cărui subiect îl datorează Evei sale! *Modeste Mignon* începe să apară în *Journal des Débats* la 4 aprilie 1844. *Dedicație :* UNEI STRĂINE — *Fiică a unui pămînt*

[1] RENÉ GUISE : *Balzac et le roman feuilleton*, în *L'Année balzacienne 1964*, p. 317.

robit, înger prin dragoste, diavol prin fantezie, copil prin credință... bărbat prin creier, femeie prin inimă și poet prin vise... etc [2]. Nemilosul Sainte-Beuve, greșit informat, afirmă de îndată că această străină e prințesa Belgiojoso, iar dedicația îl exasperează : „Cine a mai văzut vreodată asemenea poliloghie ? Cum se face că ridicolul nu flagelează asemenea scriitori, și datorită căror concesii le oferă coloanele sale, cu surle și trîmbițe, un ziar care se respectă [3] ? ...“

Trebuie să recunoaștem că dedicația este emfatică. Dar, cum e vorba de Éveline, Balzac nu-și mai poate stăpîni lirismul. Amintirile cu care s-a întors din Rusia îl înflăcărează. Pentru prima oară s-a desfătat după voia inimii cu această femeie, al cărei temperament se potrivește atît de bine cu al său. „Iubesc cum iubeam în 1819, iubesc pentru prima și singura oară în viața mea [4].“ Ea îi trimite o fîșie dintr-o rochie neagră pe care a purtat-o. „Am plîns ca un vițel la gîndul că voi șterge cerneala penei mele cu ceea ce a numărat o vreme bătăile celei mai desăvîrșite inimi din lume și care a acoperit... Hotărît, nu, trebuie să iubești strașnic ca să poți îndrăzni într-atît. În sfîrșit, gîndul acesta va face să mi se strîngă inima ori de cîte ori mă voi sluji de ea [5]...“ Aduce a naivitate ? Balzac e *naiv* cînd iubește ; asta constituie virtutea și farmecul său. Se amețește cu vinul propriei sale retorici. Nu e decît un joc ? S-ar putea, dar un joc de care se lasă prins : jocul de-a dragostea nebunească. E un fetișist, pe masa lui de lucru se află miniatura lui Daffinger ; pe perete, peisajul Wierzchowniei ; pe inelarul mîinii stîngi, hiacintul și verigheta.

O dată mai mult îi intonează Evei litaniile, cu un entuziasm pe care l-au înviorat nopțile de la Petersburg : „Ești farul, steaua cea bună... Ești desfătările și cinstea... Cu tine nu știu ce-i saturația [6]...“ Dar să nu-și facă griji ; fidelitatea rămîne totală : „Cît despre *bengali*, fii pe pace ; e de-o cumințenie exemplară... Păsările știu să fie și recunoscătoare. Nu cu-

[2] Balzac : Dedicația la *Modeste Mignon*, „Pléiade“, vol. I, p. 538.
[3] SAINTE-BEUVE : *Correspondance générale*, vol. V, p. 527.
[4] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. II, p. 269.
[5] *Ibidem*, p. 294.
[6] *Ibidem*, p. 313.

noşti chiar toată istoria naturală a acestui indian. Nu cîntă decît pentru un singur trandafir [7]." Este înţelepciunea aşteptării : „O, pisicuţă bună şi drăguţă ! Ştie ea oare că doar la scrierea acestei scrisori se trezeşte *bengali*-ul, că sînt mişcat de toate amintirile trecutului ? Biata îndrăgostită, o fi şi ea mişcată [8] ?"

Cîteodată se plînge de moleşeala pe care i-o provoacă, nopţi de-a rîndul, imaginile voluptuoase ce-l împiedică să lucreze. I-e greu să ducă pînă la capăt nişte lucruri începute. *Modeste Mignon*, singurul roman scris într-un ritm rapid, deoarece tema provenea de la preaiubita lui, n-a avut succes în foileton. E o carte cu prea puţine întîmplări. Abonaţii au primit-o cu răceală, iar *Le Journal des Débats* a început de îndată să publice *Le Comte de Monte-Cristo* al lui Alexandre Dumas. Balzac îi scrie doamnei Hanska : „Pentru mine, pentru dumneata, sînt conştient că am realizat o capodoperă, şi de ce m-aş sinchisi de ceilalţi ? " Dar *Les Petits Bourgeois*, vas de prima linie, cu un echipaj de douăzeci şi cinci sau treizeci de persoane, se împotmoleşte. Nici măcar cafeaua nu-l mai ţine treaz ; parcă ar fi apă chioară. *Les Paysans*, carte începută cu şase ani în urmă, pentru a satisface o propunere mai veche a răposatului domn Hanski, şi care iniţial trebuia să se numească *Le Grand Propriétaire [Marele proprietar]* a fost de douăzeci de ori vîndută, răscumpărată, abandonată ; muncă uriaşă, ingrată şi grea. În prima versiune, marele proprietar era un marchiz de Grandlieu, castelan extremist, opus unui grup de burghezi liberali. Balzac abandonase această schiţă şi dorea s-o reia sub o formă complet diferită [9]. Dar trebuia să isprăvească mai întîi *Splendeurs et Misères des Courtisanes*.

Ne amintim că partea a treia din *Illusions perdues* avea drept subiect suferinţele „à la Palissy" [10] ale lui David Sé-

---

[7] *Ibidem*, p. 325.

[8] *Ibidem*, p. 421.

[9] Cf. JEAN-HERVÉ DONNARD : Introducere la *Paysans*, pp. I—XIV. (Garnier, Paris, 1964.)

[10] Bernard Palissy, olar, smălţuitor, scriitor şi savant francez (1510—1590). Avînd prilejul să admire o faianţă emailată, s-a hotărît să găsească secretul acestei arte şi i-a consacrat şaisprezece ani din viaţă. Ca să nu se stingă flăcările cuptorului, şi-a ars mobilele, pînă şi podeaua casei (n.t.).

chard, dar, în ochii noştri, principalul episod îl constituia întîlnirea pe şosea dintre Rubempré — pradă disperării după eşecul întîmpinat la Paris şi aflat în pragul sinuciderii — şi un călător ecleziastic, canonicul Carlos Herrera, care nu e altul decît ocnaşul Vautrin. Impresionat de frumuseţea lui Lucien, falsul abate e cuprins deodată de-o pasiune sălbatică şi hotărăşte să-i ofere cea mai strălucitoare revanşă asupra Parisului. Dar Lucien va trebui să înţeleagă jocul vieţii şi să înceteze cu comportarea sa copilărească. „Dacă ai fi lăsat-o pe Coralie domnului Camusot şi ai fi tăinuit relaţiile cu ea, te-ai fi însurat cu doamna de Bargeton, ai fi prefect de Angoulême şi marchiz de Rubempré." Iată cinismul lui Vautrin.

Tema revanşei pregătea calea pentru *Splendeurs et Misères des Courtisanes*. Acest roman-fluviu a fost şi urma să fie scris între 1838 şi 1847, părţile succesive fiind : *Comment aiment les filles [Cum iubesc cocotele]* (care cuprinde *La Torpille*, terminată), *A combien l'amour revient aux vieillards [Cît îi costă amorul pe bătrîni]*, *Où mènent les mauvais chemins [Unde duc căile greşite]* (intitulat mai întîi *L'Instruction criminelle*) şi *La Dernière Incarnation de Vautrin [Ultima întrupare a lui Vautrin]*. Va fi un surprinzător amestec de teme romantice, de absurdităţi melodramatice şi de observaţii adevărate. Romantică, curtezana purificată, apoi iarăşi cufundată în viciu prin dragoste ; romantică, influenţa satanică a lui Vautrin ; romantică, dragostea tulbure a ocnaşului faţă de Lucien ; romantică, reveria lui Vautrin cînd trece prin faţa casei unde a locuit Rubempré, „această *Tristesse d'Olympio* [11] a pederastiei [12]", melodramatică, ideea alianţei dintre unul din cei mai mari seniori ai regatului (ducele de Grandlieu) şi un parvenit suspect ; melodramatic, duelul dintre ocnaşul Vautrin şi poliţistul Corentin ; melodramatică, moartea inutilă a poliţistului Contenson ; realistă, comedia gen Molière a bătrînului bancher Nucingen orbit de dorinţă ; realistă, disperarea animalică a Leontinei de Sérizy la vestea morţii lui Lucien ;

[11] Denumirea unor poeme scrise de Victor Hugo între 1835 şi 1840. şi în care personajul Olympio îl reprezintă pe autor (n.t.).
[12] Marcel Proust.

realistă, zugrăvirea nelegiuiților de neam și a curții închisorii Conciergerie. „Scriu exact ca Sue", mărturisește Balzac doamnei Hanska. Și fără îndoială că mareșalul foiletonului înțelege să lupte împotriva „generalilor Dumas și Sue", dar, îmbătrînind, se lasă îndeosebi în voia predilecției sale pentru peripeții extravagante, pentru mister, pentru cele *O mie și una de nopți* pariziene, pentru întunecatele răsfrîngeri ale lui *Ferragus*. Balzac rămînea infinit superior rivalilor săi prin trăinicia decorului și prin seriozitatea cu care osîndea o societate putredă ; prin înțelegerea legăturii înnodate de prostituție între aventurieri și trufași ; prin „lovitura de bici care mătură toate învelitorile și zdrențele așternute peste plăgi". Dar îl băga pe Lucien în niște catastrofe ce nu mai erau pe măsura sa și care ne mișcă mult mai puțin decît primul său naufragiu, atît de omenesc.

Splendeurs et Misères îi va permite lui Balzac să-și întrupeze dualitatea lăuntrică în două personaje : Lucien, care va reprezenta feminitatea autorului, „unul din acele genii incomplete care dispun de oarecare putere spre a dori, spre a închipui, dar lipsite de orice tărie spre a săvîrși", și Vautrin, „completarea virilă a lui Lucien. Împreună, Lucien și Herrera alcătuiau o politică [13]." În scrisoarea pe care i-o adresează Lucien falsului canonic, înainte de a se spînzura în celula sa, nefericitul tînăr descrie lucid această alianță : „Există urmașii lui Cain și aceia ai lui Abel... În marea dramă a omenirii, Cain e opoziția." Fiii lui Cain, răi și duri, îi domină pe fiii lui Abel : „Înzestrați cu o putere nemărginită asupra sufletelor gingașe, le atrag și le sfărîmă. În felul său, lucrul acesta e mare și frumos... E poezia răului... Dumneața m-ai făcut să trăiesc viața aceasta titanică, și am avut parte de ea pe săturate. Astfel îmi pot scoate capul din nodurile gordiene ale politicii dumitale, ca să-l vîr în lațul cravatei mele [14]..." În ceea ce-l privește, Balzac descinde totodată din Cain și din Abel. Chiar dacă are unele din slăbiciunile lui Lucien, are deopotrivă geniul lui Séchard și forța lui Vautrin. Spre a fi un mare scriitor, e nevoie nu numai

---

[13] În sensul că alcătuiau împreună un personaj ager, isteț (n.t.).

[14] BALZAC : *Splendeurs et Misères des Courtisanes*, „Pléiade", vol. V, pp. 1006—1007. (Vezi în rom. BALZAC : *Strălucirea și suferințele curtezanelor*, trad. B. Theodor, ELU, 1969, p. 428.)

de talent (pe care Lucien îl avea), dar și de voință. Legea muncii e neîncetat îndeajuns de amară. Balzac o acceptă ; Lucien o refuză. De unde două destine divergente [15].

Încă din 1843, capu-i zdravăn poartă armătura acestei imense opere. Sănătatea nu-i îngăduie s-o isprăvească. În ce constă suferința sa ? Cînd s-a întors din Rusia a avut gălbenare, apoi îngrozitoare dureri de cap. Nacquart spune că nu e ceva grav. Dar îl covîrșesc alte chinuri : colici, eczeme. În ce privește familia, îi face „silă și iar silă". Doamna de Berny îi prevestise lui Honoré că Laure va sfîrși prin a semăna mamei sale. Se îngrozea constatînd că *Dilecta* avusese, ca totdeauna, dreptate. Fratele și sora se văd tot mai rar. De altfel, această îndepărtare nu-l contrariază, întrucît va simplifica lucrurile cînd contesa Éveline îi va deveni soție. Recunoaște că e îngrozit de-a binelea cînd se gîndește la impresia pe care o va face familia sa asupra castelanei de la Wierzchownia. Nu e un sentiment prea frumos, dar așa simte și legăturile de familie slăbesc.

În schimb, i-a căzut în spinare Henriette Borel, prima complice a iubirii sale. Ne amintim de demersurile făcute de Balzac pentru ea, la arhiepiscopia Parisului. În iunie 1844 ea sosi în Franța. O instală în *rue Basse*, dîndu-i pînă și propria cameră, favoare cu totul deosebită ! Foarte curînd o socoti neghioabă. La recomandarea abatelui Eglée, preot de pe lîngă arhiepiscopie, starețа mănăstirii „Cercetarea Maicii Domnului" se arătă dispusă s-o scutească pe Lirette de obișnuita zestre. „Însă, *din umilință*, neghioaba s-a ținut mîndră." Și, cu toate acestea, nu trebuiau păstrate ceva rezerve pentru eventualitatea că vocația nu s-ar fi adeverit ?

În sfîrșit, după ce se sfătui cu James de Rothschild, Balzac plasă banii domnișoarei Borel și promise că ea își va putea plăti zestrea (opt mii de franci) din cîștigul realizat. Fu primită ca postulantă, într-un cin neclaustrat, și Balzac se duse adesea s-o vadă. Deși puțin interesantă, pentru el Lirette era încărcată cu amintiri ; în preajma ei respira miresmele

[15] Vezi ANTOINE ADAM : Introducere la *Splendeurs et Misères des Courtisanes*. (Garnier, Paris, 1958.) — MAURICE BARDÈCHE : Notă, în *Œuvres complètes*, vol. XI, pp. 3—36. (Club de l'Honnête Homme.) — JEAN SAVANT : *Vidocq et les écrivains de son temps*, prefață la *Mémoires* de Vidocq. (Les Amis du Club du Livre du Mois, 1959.)

preaiubitei. Oh, cînd își va regăsi oare dragostea ? Străina își cîștigase procesul și era șocată de indiferența viitorului ei soț față de această mare izbîndă. El îi răspunse cu măreție că nu voia să datoreze bogăția decît propriei sale munci. Fără îndoială, spune Balzac, hotărîrea favorabilă luată de împărat era o galanterie :

E o favoare în cadrul justiției. Doamna de Sévigné are un proces ; e înaintat Marelui Consiliu. Ludovic al XIV-lea, căruia miniștrii săi îi aduc textul legii, notează pe el : „Întrucît e vorba de doamna de Sévigné, întrucît sentința îi e favorabilă, nu vreau să cercetez. Confirm cu ochii închiși". Sînt încredințat, frumoasă doamna Sévigné a Poloniei, că străbuna voastră întru spirit i-ar fi scris fiicei sale că Ludovic al XIV-lea e cel mai mare, cel mai delicat dintre toți țarii. Iată părerea mea [16]...

Părere care displăcu. Doamna atribuia izbînda ei meritelor sale de tacticiană, și nu favorurilor curții. Apoi Balzac dădu sfaturi înțelepte. Trebuia să ceară tribunalului din Kiev punerea imediată în stăpînire. „Ce mai îndrăgostiți, aceste două *pisipisicuțe* !... Își trimit scrisori împănate cu cifre, vorbesc doar de afaceri !... Și totuși, *pisipisicuță*, cifrele sînt temelia fericirii noastre [17]." Ea se întorsese de la Petersburg la Wierzchownia. O sfătui să se poarte ca un vechil, ca o franțuzoaică, respectiv să evite orice risipă. Trebuia să se arate dură chiar de la început.

Netrăgînd cu mitralii în plebe la începutul Statelor generale, Ludovic al XVI-lea a devenit pricina tuturor măcelurilor săvîrșite pe vremea Revoluției. Așadar *repetă*, cu alte cuvinte cere restanțele uzufructului tău, lichidează-l și stabilește-l, chiar dacă nu-l vei încasa imediat, ca și toate cheltuielile făcute pentru proces și pentru timpul petrecut acolo. Trezește-ți unchiul din apatia lui, dacă ți-e cu putință. Fă tot ce poate face o femeie și o mamă atît de măreață ca tine, fără a se compromite, spre a reuși să-l îmboldești. E bătrîn ; fii convinsă că va sfîrși prin a deveni religios ; nu știi ce înseamnă izul mormîntului pentru acești necredincioși. Își slobozesc acolo fărădelegile și se trezesc zdravăn jecmăniți. Își va

[16] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. II, p. 333.
[17] *Ibidem*, p. 453.

lăsa mujicii slobozi şi îşi va aminti de păcatele pe care le-a săvîrşit faţă de tine şi de nepoata sa. Mai cu seamă capitalizează, imit-o pe cucoana care şi-a pus capitalul la adăpost de orice întîmplare. Fă-te zgîrcită. Ce mai pagină ţi-am scris [18] !

Dar, odată procesul cîştigat, era îndeosebi grăbită să părăsească Rusia. Fiind imposibil de obţinut un paşaport pentru Franţa, plecă de îndată la Dresda, oraş plin de refugiaţi polonezi. Însetat de dorul ei, Balzac o rugă să-i reţie o cameră la Dresda. Numai că înainte de plecare trebuia să încheie cu orice preţ *Les Paysans*. *La Presse* începuse deja publicarea, iar cartea nu era terminată. De la primele foiletoane, Balzac îi anunţă doamnei Hanska un succes ameţitor, nesperat. Deşi prieten de nădejde, Théophile Gautier afirma, dimpotrivă, că zilnic sosesc la gazetă scrisori cerînd să se pună punct acestei plicticoase lucrări. Romanul nu prea îngăduia o decupare zilnică, iar Balzac lucra fără tragere de inimă. Îl chinuiau nevralgiile : „Am scris *Birotteau* stînd cu picioarele în muştar, şi scriu *Les Paysans* cu capul în opiu".

La 6 decembrie, *La Presse* anunţă publicarea neîntîrziată a *Reginei Margot* de Alexandre Dumas. Girardin dorea să-şi asigure înnoirea abonamentelor la 1 ianuarie datorită unui foileton mai atrăgător. La depăşirea scadenţei, ceru urmarea la *Les Paysans* (plătită anticipat), dar „arcurile se frînseră". Primele recenzii fuseseră de-a dreptul proaste. „Iarăşi o carte, spunea critica, începută spre a fi întreruptă, spre a se încheia nu ştiu cînd şi nu ştiu cum... S-ar zice că-l vezi pe Figaro ocărînd săracii în loc să beştelească bogătaşii... Se îndîrjeşte să ponegrească întreaga viaţă rustică... Îi vede pe ţărani la marginea societăţii, asemenea unor barbari..." Însuşi Balzac se declară scîrbit de această carte. „Nu-mi voi ierta niciodată că m-am vîrît în *Les Paysans*." Ştia că Girardin îşi va cere livra de carne, dar de cîte ori se reapuca de acel roman blestemat, muşchii obrazului său se strîmbau asemenea unei maimuţe.

Ar fi vrut să se repeadă la Dresda şi să-şi regăsească desfătările. Ève se opunea categoric. Simţea cum îl cuprinde o dorinţă bezmetică. De ce îl osîndea ea la acest iad ? De ce

[18] *Ibidem*, pp. 364—365.

îl cufunda într-o tristețe vecină cu sinuciderea? De ce se arăta atît de îngrozită de ideea de a-l vedea la Dresda? Din pricina ostilității pe care-o simțea îndreptată împotriva lui? Nu fusese oare la fel și la Petersburg? Cine erau „prințesele ruse care otrăveau astfel" inima Evelinei? Iar dacă *Liddida* (în ebraică „preaiubita") nu-l accepta la Dresda, de ce să nu se regăsească altundeva?

Lucrînd puțin și prost, petrecea zilnic cîteva ore căutînd, la Paris, o casă pentru *pisipisicuțe* (întrucît de la călătoria în Rusia, el era *pisicul*, ea *pisipisicuța*, iar averea lor, comoara *pisipisicească*). Renunțase la ideea de-a amenaja „les Jardies". Spre a fi demnă de castelana de la Wierzchownia și de comoda Mariei de Medicis, locuința perechii trebuia să fie foarte frumoasă, între curte și grădină, clădită pe un teren a cărui valoare *ar spori*. „Și de ce atîta îndîrjire de a specula?" întreba ea. Pentru că era necesară o mare avere spre a duce, la Paris, viața cu care era obișnuită Străina. „Te iert, *pisipisicuțo*, căci nu știi ce spui." Și ce mai decor va orîndui pentru soția sa! Comoda Mariei de Medicis reprezintă, ea singură, o avere. Cu firișoarele ei de sidef și de aur ar putea să-și plătească, numai să vrea, toate datoriile, dar n-ar consimți s-o vîndă unui Rothschild sau, în Anglia, lui Sir Robert Peel [19], pe trei mii de lire sterline.

Așadar vizitează o casă după alta: la Passy, la Paris, pe *rue Neuve-des-Mathurins;* în parcul Monceau; pe *allée des Veuves*, la *Champs-Elysées* (un cartier cu perspective, unde, prorocește el, metrul patrat de teren o să valoreze într-o bună zi cincizeci de mii de franci). Prețul total al viitorului domiciliu conjugal, cu reparații și transformări, va oscila în jurul a două sute de mii de franci, iar Balzac face adunări optimiste: vînzînd „les Jardies", plus *Les Paysans*, plus *La Comédie humaine*, plus o participare de douăzeci de mii de franci a doamnei *Pisipisicuțe*... o să iasă la socoteală. Dar de ce n-o fi scos ea mai mulți bani din Ucraina aceea, unde cîndva i se vor confisca toate bunurile? De ce se dovedește atît de bănuitoare față de proiectele financiare ale *pisicului* ei? În materie de afaceri ea e o fetiță, iar el, Stan pățitul.

De altfel, n-are decît să vină la Paris, să se lămurească per-

[19] Om de stat englez (1788—1850), în cîteva rînduri prim-ministru (n.t.).

sonal. Nimic mai ușor. Anna și doamna Hanska vor fi trecute pe pașaportul lui Balzac ; le va da drept sora și nepoata sa. Va închiria pentru ele, la Chaillot sau la Passy, un mic apartament mobilat. Vor vizita orașul *incognito*. Anna va avea la dispoziție Expoziția, douăsprezece teatre, concertele Conservatorului etc. O ședere de două luni la Paris nu va costa mai mult de trei mii cinci sute de franci pe lună, inclusiv bucătăreasă, cameristă și un mic *groom*. Doamna de Brugnol va supraveghea totul. Dar ar trebui ca *Liddida* să se hotărască în fine, întrucît Balzac se simte chinuit, torturat, năucit din cauza despărțirii. „Nu pot scoate măcar un rînd din creierul meu. Sînt lipsit de curaj, de putere, de voință [20]..." Ca să nu-și piardă mințile a început să joace *lansquenet* [21] și să meargă la serate. Nu încape îndoială că în această descriere a amorțelii și a nostalgiei voluptuoase care îl paralizează intră și o parte de adevăr. Dar își zugrăvește chinurile în proporții care depășesc mărimea naturală ; aceasta îi este estetica și totodată interesul. Vrea să-și înduioșeze nemiloasa iubită. Cu siguranță că nu se simțea năuc în ziua în care, avînd de terminat *Béatrix* și de zugrăvit suferințele unei tinere femei înșelate de soțul ei, o vizită pe Délphine de Girardin și o chestionă îndelung asupra penibilelor debuturi ale vieții ei conjugale. Imuabilul instinct al albinei constă în a-și fabrica mierea, iar legătura foarte recentă dintre Girardin și doamna d'Agoult îi permitea lui Balzac să asigure, în chip picant, continuitatea personajului Béatrix.

La Dresda tăcerile se explicau, pe de o parte, prin probleme de familie. Patrioată poloneză, Anna nu voia să se mărite decît cu un polonez și-l „deosebise" pe contele Georges Mniszech, blînd, mistic, cu barbă blondă și mătăsoasă, colecționar de coleoptere, amator de artă și tot pe-atît de bogat cît și Anna însăși. Se temea oare doamna Hanska, înainte de-a fi avut loc o logodnă sigură, că tînărul conte s-ar putea răzgîndi aflînd că viitoarea sa soacră urma să se mărite cu un francez ? S-o fi tulburat faptul că Balzac și-a îngăduit să critice violent proiectata logodnă ? „Bogată și poloneză, scria Honoré, fiica ta se află într-o situație excepțională și periculoasă." Ce dorește împăratul Rusiei ? Uni-

[20] BALZAC : *Lettres à L'Étrangère*, vol. III, p. 28.
[21] Joc de cărți (n.t.).

tatea imperiului său, deci distrugerea naționalismului polonez și a romano-catolicismului. În locul lui, Balzac, politician machiavelic, ar proceda la fel. În consecință, tot ce va sta în picioare, bogat și polonez, va deveni o țintă. Va fi cazul menajului Mniszech. O căsătorie „mixtă" (cu un aristocrat german sau austriac) ar salva totul. Pretendentul îi pare Annei frumos? „Ea nu cunoaște repulsiile fizice care se ivesc datorită căsătoriei însăși", răspunde, cu competența sa de specialist, cel care a scris *La Physiologie du Mariage*.

În ceea ce-l privește, această interminabilă așteptare, această chinuitoare nesiguranță îl distrug. „Drept care nu există decît un singur cuvînt care să-mi poată descrie starea: *mă consum.*" Știe măcar dacă ea a rămas credincioasă încîntătorului lor proiect? Ea scrie puțin, pe scurt, abia cîteva cuvinte tandre. Ca să vorbească despre ea, n-are altă soluție decît s-o cheme pe Lirette la zăbrelele vorbitorului. Dacă îndrăznește să-i adreseze vreun reproș, Éveline se declară ofensată. A făcut-o „cazacă" (ceea ce nu e chiar atît de absurd); ea se zbîrlește, afirmă că se va duce și ea la mănăstire, apoi adaugă: *Te iert*, și el sărută pe scrisoare, după cum spune, aceste cuvinte care dovedesc atîta indulgență.

În sfîrșit, la 18 aprilie 1845 opreliștea e ridicată. „Aș vrea să te văd", scrie ea, și el dă fuga la Dresda. „Sosesc cu parfumuri, un nor de parfumuri." Îi reținuse o cameră, nu prea scumpă, la hotelul *Stadt Roma*, ea însăși și fiica ei locuind la hotelul *de Saxe*. Sosea ahtiat după ea: „Dresda înseamnă foamea și setea, mizeria în fericire, un sărac repezindu-se la bogatul ospăț al unui bogătaș". La Dresda află că la Paris fusese publicată decorarea sa cu Legiunea de onoare; nu pare să-i fi acordat prea multă atenție. Cavaler... era prea puțin și prea tîrziu. Dar îi putea face oare lui Villemain afrontul unui refuz? Caricaturiștii, care-și găseau în el ținta preferată, îl reprezentară agățîndu-și crucea de măciulia uriașului său baston.

Lui Balzac logodnicul Annei i se păru plin de însușiri, deși nițeluș necioplit. „Nu are, spuse el Evei, politețea numelui, rangului său, nici încîntătoarea amabilitate a marilor seniori." E regretabil, dar, în afară de Ève și de Anna, cine e oare desăvîrșit? „Georges a fost lipsit de educația dată de-o femeie, de una din acele femei vîrstnice de la care tinerii învață ce înseamnă lumea, viața și cum să se poarte."

Cînd eşti logodit, e prea tîrziu să mai cauţi o doamnă de Berny.

Pisipisicuţele, care se grăbeau să scape de bîrfelile din Dresda, plecară imediat spre Homburg şi Kannstadt, unde Éveline urmă o cură termală. Următoarele patru luni au fost un răstimp de nesăbuită risipă, dacă le comparăm cu viaţa obişnuită, atît de laborioasă, a lui Balzac. Logodnicii, Anna şi Georges, îl adoptaseră cu o reală afecţiune pe acest distractiv tovarăş de drum. Inspirîndu-se din *Les Saltimbanques [Saltimbancii],* „paradă“ [22] de Dumersan şi Varin, pe-atunci la modă, trupa lor rătăcitoare îl boteză pe Balzac *Bilboquet;* pe Ève Hanska, *Atala;* pe Mniszech, *Gringalet;* pe Anna, *Zéphyrine.* Cei patru saltimbanci erau însufleţiţi de-o necurmată veselie, întreţinută de Balzac. Făcea din nou dovadă de întreaga sa vervă însufleţită, de cînd îşi regăsise desfătările cu o femeie „atît de bună de iubit“. Stabilea nuanţe între amintirile erotice culese din zilele şi îmbrăţişările petrecute în fiecare oraş : „Kannstadt înseamnă toate dulciurile unui desert ; e legumăreţul care încearcă, fără a reuşi, să se deprindă cu gastronomia. Karlsruhe înseamnă pomana făcută unui sărac. Dar Strasbourg, oh ! e de pe-acum iubirea măiastră, o bogăţie demnă de Ludovic al XIV-lea ; e certitudinea unei fericiri reciproce [23]...“

La Strasbourg oprise trei locuri spre Paris la diligenţa din 7 iulie. Georges urma să li se alăture mai tîrziu, în Belgia. Doamna de Brugnol primise instrucţiuni precise, însoţite de elogii : „Am primit tocmai scrisoarea dumitale, care e foarte blîndă şi încîntătoare, asemenea sufletului dumitale. Eşti mereu aceeaşi [24].“ Laude imprudente, care ar fi putut trezi cele mai periculoase speranţe. Trebuia să închirieze un apartament mobilat, înspre biserica Madeleine (nu mai mult de trei sute de franci pe lună), „dar pe numele *dumitale,* întrucît acele doamne nu vor avea paşaport... Acum doamna Hanska vrea să am o cameră în care să pot sta şi eu... Trebuie păstrată cea mai desăvîrşită taină... Am o deplină siguranţă în ce priveşte viitorul, din toate punctele

---

[22] În sens de panglicării, caraghioslîcuri, făcute la circuri populare înainte de intrarea publicului (n.t.).

[23] BALZAC : *Ibidem,* p. 149.

[24] *Ibidem,* p. 60.

de vedere. Anna mă iubește mult și sînt convins că va exista o înțelegere admirabilă și cordială [25]..." Deci, guvernanta-stăpînă accepta, cu o aparentă amabilitate, ideea bogatei căsătorii și chiar și aceea a coabitării prenupțiale. Primise sarcina să aşeze un covor albastru în odaia acelor doamne și să facă un abonament pe o lună la *Antractul* (pe numele domnișoarei de Polini, *rue de la Tour*, nr. 18) pentru ca Anna, ahtiată după spectacole, să fie bine informată.

Simfonia amorurilor și a orașelor continuă :

Și Passy, Fontainebleau ! E geniul lui Beethoven, e sublimul ! Orléans, Bourges, Tours și Blois sînt niște *concerti*, niște simfonii preaiubite, fiecare cu firea ei mai mult sau mai puțin veselă, dar pe care suferințele unei *pisicuțe* o presară cu note grave. Paris, Rotterdam, Haga, Anvers sînt flori tomnatece. Dar Bruxelles e demn de Kannstadt și de noi. E triumful a două tandreți unice [26]...

Toate aceste dezmierdări muzicale jalonaseră o călătorie de patru luni, de-o fericire desăvîrșită, cu excepția cîtorva „ciondăneli" în Olanda, cînd doamna Hanska îi reproșase aspru lui Balzac costisitoarele cumpărături făcute la anticari și la negustorii de curiozități. La Rotterdam o mîniase strașnic un dulap de abanos plătit cu 375 de florini. „Vai ! singurele certuri ale *pisicuțelor* s-au purtat pentru niște dulapuri." În privința Louisei de Brugnol nu avusese loc vreo ceartă, ci Străina dăduse un ucaz, în cea mai căzăcească manieră a ei. De cum sosise la Paris, i se păruse foarte suspectă familiaritatea guvernantei față de stăpînul ei. Cele două femei se displăcuseră reciproc și doamna Hanska ceruse concedierea muntencei. Balzac promisese că imediat ce se va întoarce va proceda la această execuție, foarte dificilă. Spre a o împăca pe Éveline, guvernanta deveni „damicela", „matracuca", „scorpia", „infernala creatură". În decembrie, cînd o înștiință că-i acordă cel mult șase luni să-și găsească altă slujbă, ea începu să plîngă.

---

[25] *Ibidem*, p. 62.
[26] *Ibidem*, p. 149.

Departe de dragii săi Saltimbanci, Balzac recade în tristeţea sa, tulburat de despărţirea care va fi totuşi scurtă, întrucît se va duce s-o regăsească de îndată ce va fi rezolvat cîteva probleme.

Nicicînd nu mă înţelesesem atît de bine cu a mea Évelette; îmi păreau sfîşiate toate tihnitele plăceri ale vieţii, toate bucuriile neaşteptate ce se înfiripau pentru mine. Mă chinuia acea întreruptă renaştere a tinereţii mele, acea nesperată stare conjugală, adorabilă, care îmi depăşeşte dorinţele [27].

S-a afirmat, fără a se aduce vreo dovadă că, dimpotrivă, ea nu-l iubea. Nu-i cunoaştem scrisorile, dar din răspunsurile lui Balzac ştim că erau adesea foarte tandre : „Ultimele tale trei scrisori sînt o comoară pentru inima mea. Îmi împlineşti toate ambiţiile, toate visurile închipuirii mele în privinţa dragostei. Mă simt atît de fericit că sînt iubit în felul acesta... Cele trei scrisori ale tale au fost, cît ai lipsit, ceea ce era Eva mea la Baden : una din acele capodopere ale inimii [28] !..." Şi exclamaţia aceasta : „Oh ! *Pisipisicuţo,* dragostea, dragostea pătimaşă şi trainică ne ţine uniţi unul de altul".

Toţi Saltimbancii se împăcau de minune cu Balzac şi îl tratau cu o prietenie afectuoasă. De cum se întorsese la Paris, primise desenul unei medalii făcute de Georges : *Lui Bilboquet, Saltimbancii recunoscători,* însoţită de-o încîntătoare scrisoare de la *Atala* Hanska. Astfel, în ce priveşte iubirea, totul mergea cît se poate de bine la cei mai buni dintre „saltimbanci [29]". La Passy viaţa se dovedeşte mai puţin atrăgătoare. Doamna de Brugnol, mînioasă pe bună dreptate, pretinde, ca să plece, o indemnizaţie de 7.500 de franci şi un debit de tutun. Doctorul Nacquart, prieten cu directorul general al Regiei tutunului, se oferă să intervină, dar, tocmai cînd să reuşească, recalcitranta guvernantă nu mai doreşte debitul ! („E ceva lipsit de demnitate", pretinde ea.)

---

[27] *Ibidem,* pp. 70—71.

[28] *Ibidem,* pp. 114 şi 117.

[29] Autorul parafrazează faimoasa formulă a optimismului *(tout est pour le mieux dans le meilleur des mondes possibles)* din cadrul teoriei „armoniei prestabilite" a lui Leibniz (n.t.).

Vrea acum un debit de timbre. Doamna Mamă și Laure o plîng, îi țin partea, iar ea face un suprem efort să rămînă. „Dar i-am spus : «Dacă rostești un *nume* pe care-l venerez la fel ca și pe-al lui Dumnezeu, părăsești casa în aceeași clipă. Îți pot da bani ca să-ți găsești altă locuință și voi mînca la ospătărie.» A tăcut, și de-atunci n-a mai spus nimic [30]." Poate lui, dar se plînge „familiei". Doamna Mamă îi scrie Laurei : „Doamna de Brugnol mi-a spus că Honoré e intransigent. Dar i-am răspuns : «Doamnă, totdeauna e așa cînd lucrează mult ; capul i-e plin cu atîtea lucruri încît nu e cazul să te superi pe el»."

Avocatul procedurist Gavault cade și el în dizgrație : „Îngrozitor de apatic", nu mai e bun de nimic. Noul lichidator al datoriilor e Auguste Fessart, om de afaceri care realizează minuni și obține ca creditorii să se mulțumească cu 50 la sută, cu excepția croitorului Buisson, care e încrezător în viitorul unui client genial și trage o poliță asupra succeselor ce vor veni. Domiciliul conjugal al *pisipisicuțelor* ridică o problemă gravă. Pare imposibil de găsit la Paris o reședință demnă de Eve. Cu toate acestea, *Atala* și *Bilboquet* ar avea mijloacele să-și ofere o locuință frumoasă. Balzac începe iarăși să adune coloanele sale de cifre elastice. La Rothschild se găsește comoara *pisipisicească*. *La Comédie humaine* oscilează între o sută de mii de franci și zero, în funcție de vînzare și de buna sau proasta lui dispoziție. Nu duce lipsă de cărți care urmează să fie scrise. Chlendowski, un editor polonez, țipă și amenință spre a obține *Les Petites Misères de la Vie conjugale [Micile mizerii ale vieții conjugale]*, dar treaba asta îl plictisește pe Balzac și e de înțeles. Această culegere de articole va fi cu mult inferioară acelei *Physiologie* din tinerețea sa.

Ducă-se dracului munca ! De șase luni *La Comédie humaine* a fost zvîrlită cît colo. La urma urmei, de ce n-ar avea oare creatorul atîtor infernuri imaginare dreptul la coltișorul său de rai pămîntesc ? „Mi-e gîndul doar la tine ; mintea a încetat să lucreze." Iubirea-pasiune stimulează geniul, excesul de plăcere îl toropește. În octombrie 1845 Balzac

[30] *Ibidem*, p. 115.

dă o fugă cu poștalionul la Baden-Baden și se înapoiază epuizat la Passy. Doamna Hanska vrea să petreacă iarna în Italia, cu Anna și Georges. Balzac se va duce să-i întîlnească la Chalon-sur-Saône, unde vor coborî cu un vas spre Marsilia. Acolo „Saltimbancii" se vor îmbarca spre Napoli pe o navă franceză: *Léonidas*. Această escapadă va constitui punctul culminant al iubirii sale. „Dar Lyon, oh ! Lyon mi-a înfățișat dragostea mea depășită de o grație, de o tandrețe, de o desăvîrșire a dezmierdărilor și de o dulceață a iubirii care fac ca Lyon să reprezinte pentru mine unul din acele *schiboleth* [31] cu totul aparte în viața bărbatului și care, rostite, sînt asemenea cuvîntului sfințit cu care ți se deschid cerurile [32]..." Pentru prima dată în viața sa literară, de șase luni n-a scris nimic, cu excepția încheierii la *Béatrix*, a cîtorva pagini din *Les Paysans* și a unei schițe pentru ultima parte din *Splendeurs et Misères*. „O să le dau gata cît ai zice pește. Ce-mi trebuie bani ? Îmi trebuie fericire, și-apoi mă-ntorc [33]." Sărman bărbat de seamă ! Uită că fericirea e nefastă artistului și că oamenii mari nu aparțin decît operelor lor.

---

[31] După Vechiul Testament, locuitorii ținutului Galaad, atacați de efraimiți, îi identificau pe aceștia, în timp ce se retrăgeau înfrînți spre hotare, după faptul că, fiind sîsîiți, rosteau *sibolet* în loc de *șibolet*. Aci cu sens de „încercare hotărîtoare, cu ajutorul căreia se apreciază destoinicia cuiva" (n. t.).

[32] *Ibidem*, pp. 149—150.

[33] *Ibidem*, p. 95.

XXXIV

PERRETTE ŞI ULCIORUL CU LAPTE

Noi femeile trebuie să-i admirăm pe bărbaţii talentaţi ; să ne bucurăm de ei ca de-un spectacol ; dar să trăim cu ei, niciodată.

BALZAC

ÎN 1845 Balzac a lipsit din Passy prima oară din mai pînă în septembrie ; a doua oară, la sfîrşitul lui septembrie, ca „să dea o fugă pînă la Baden-Baden" ; a treia oară, în octombrie-noiembrie, pentru neuitata călătorie de la Chalon la Napoli ! Ce minunat an de dragoste, hoinăreli şi raite pe la negustorii de vechituri ! I-ar fi plăcut să rămînă în Italia împreună cu „saltimbancii", fără altă treabă decît de-a o dezmierda pe Éveline şi de-a da cîte-o raită pe la anticari, dar trebuia să se întoarcă la Paris să facă faţă riscurilor financiare, să urmărească strădaniile lui Fessart, să-l liniştească pe editorul Chlendowski, să pompeze *La Comédie humaine*, să-şi restabilească situaţia în presă şi, în sfîrşit, să găsească o locuinţă.

La 12 noiembrie sosi la Marsilia după „opt înfiorătoare zile pe mare". Pe bord toţi pasagerii fuseseră bolnavi, în afară de mateloţi şi de el : formula clasică. Se întoarce mai îndrăgostit ca oricînd şi, împreună cu poetul marseiez Joseph Méry, care o cunoaşte pe preaiubita, vorbeşte pătimaş de acea frunte *jupiteriană* ce aduce a zeu, a înger, niţeluş a diavol.

Oh, *pisicuţo*, îţi sărut frumoasele pleoape, mă desfăt cu deliciosul tău gît, în locşorul acela care e asemeni unui cuib de sărutări ;

și țin în mîinile mele lăbuțele tale de cîrtiță, și adulmec acea mireasmă înnebunitoare, și-ți spun, desfătîndu-mă la gîndul acelor nenumărate comori, din care una singură ar fi de-ajuns pentru orgoliul unei femei neroade : *O, pisipisicuță*, o, Évelette a mea, sufletul meu îl iubește și mai mult pe-al tău [1]..."

Bineînțeles, îl duce pe Méry la un negustor de curiozități, unde cumpără o somptuoasă garnitură de mărgean pentru doamna gîndurilor sale, o lucrătură indiană neprețuită ! „Este roșul izbînzii, purpura dragostei fericite... Mi se umezesc ochii în timp ce-ți scriu. E o recunoștință care se revarsă, dragostea unui tînăr care mă apasă dinăuntru [2]..." Ultimele văpăi ale dragostei sînt tot atît de dulci ca și primele raze ale gloriei.

Reîntoarcerile i-au fost totdeauna catastrofale. La Paris regăsește dificultatea de-a exista. Cîtăva vreme nu duce lipsă de bani gheață. Doamna Hanska i-a încredințat o sumă considerabilă (aproximativ 100.000 de franci-aur) spre a cumpăra casa lor și a o mobila. Această comoară *pisipisiceascâ* va fi sfîntă. Dar incorigibilul jucător la bursă se crede autorizat „s-o fructifice", consacrînd-o cumpărării unor acțiuni ale Căilor ferate din Nord, care e imposibil să nu urce. Ar fi putut învăța de la baronul de Nucingen că Bursa a scontat deja ridicarea cursurilor, dar politica lui Nucingen nu constă în a-i informa pe acționari. Cu toate acestea, spre sfîrșitul lui 1845 poate fi observat un vădit progres al afacerilor lui Balzac. Sub influența doamnei Hanska și a lui Fessart, a întreprins o restituire metodică a datoriilor sale ; au fost plătiți 40.000 de franci ; vrednicul tăicuț Dablin e de acord să-i micșoreze creanța de la 8.000 la 5.000 de franci. Balzac pretinde că tăicutul ar fi fost chiar dispus să-i împrumute 200 000 de franci, spre a permite o totală lichidare a pasivului, dar că l-au împiedicat doamna Balzac și Laure Surville. Nu prea pare verosimil.

În ce-o privește, Doamna Mamă pretinde că Honoré îi datorează 57.000 de franci, prin acumularea unor dobînzi

[1] *Ibidem*, p. 123.
[2] *Ibidem*, p. 125.

neplătite. „Socoteli fantasmagorice", spune fiul. „Nerecunoștință tragică", ripostează mama. Intervine vărul Sédillot, obținînd o tranzacție echitabilă. Cît despre doamna Delannoy, ea nu-l va hărțui niciodată. Soții Guidoboni-Visconti nu numai că nu-i cer restituirea celor 10.000 de franci, ci în 1846 îi vor împrumuta încă 12.000 de franci, ceea ce nu-l împiedică pe Balzac, în scrisorile sale către doamna Hanska, s-o facă albie de porci pe ființa pe care a adorat-o și s-o numească pe Sarah „englezoaică bătrînă". Ce-i drept, a trebuit să-i lase drept garanție niște acțiuni ale Căilor ferate (care aparțineau de altfel polonezei), iar problema de căpetenie constă în a o liniști pe aceasta. Un caz de sub-corespondență.

Ajutat de Éveline și de Fessart, problemele bănești ar fi mai puțin acute ca odinioară, dacă Balzac ar deveni ceva mai chibzuit. Dar s-ar spune că se îndreaptă dinadins spre prăpastie. Cum aude de vreo speculație, oricît de riscantă ar fi, cum se bagă și el. Un armator dă unui vas numele de *Balzac* ? pe dată subscrie două părți, adică 10.000 de franci. Va cîștiga, spune el, 40 la 100. În realitate, nu va mai auzi niciodată vorbindu-se de această afacere. Zi după zi negociază case și terenuri și, întrucît locuința ipotecată trebuie mobilată cu un fast oriental, cumpără un serviciu de masă din porțelan chinezesc antic. „Am luat cu trei sute de franci ceva ce Dumas a plătit cu patru mii și care merită din plin șase mii [3]." Face o călătorie la Rouen ca să vadă niște panouri de abanos „pe-un preț de pomană". Achiziționează niște scaune de ocazie pentru salonașul de la primul etaj, căruia îi spune salonul verde (și care nu există), un birou drăguț pentru draga lui și două dulapuri încîntătoare din marchetărie înflorată.

M-am plimbat vreme de trei ceasuri și am cumpărat : *Primo*, o ceașcă galbenă (cinci franci), care merită din plin o sută de franci ; e o minune. *Secundo*, o ceașcă oferită odinioară lui Talma de-un albastru de Sèvres, stil Empire, de-o valoare incalculabilă, întrucît e pictat pe ea un buchet de flori care trebuie să fi costat douăzeci și cinci de ludovici (douăzeci de franci) ; *Tertio*, șase scaune de-o bogăție regească, incrustate cu lemn ; flori, buchete,

[3] *Ibidem*, p. 145.

pentru salonul verde. Voi păstra patru și, din două, voi face o canapeluță. E o afacere strălucită [4]...

Și-apoi, ce contează cheltuiala? Căile ferate din Nord, pentru cel care ar fi în stare să-și păstreze acțiunile timp de un an, „și acesta e cazul nostru, pot aduce un cîștig de trei sute cincizeci de franci de fiecare acțiune. Deci, la o sută cincizeci de acțiuni, beneficiul ar fi de patruzeci și cinci de mii de franci [5]..." Numai asta, și încă ar fi de-ajuns ca să plătească locuința și mobilierul.

Mai rămîn cîteva puncte nevralgice. *Primo:* „damicela", doamna de Brugnol. Nici ea nu știe ce vrea; acum dorește să se mărite cu un sculptor destul de cunoscut: Elschoët! S-a terminat cu debitul de timbre; îi trebuie o dotă. Din cauza numelui de Elschoët (ca și a înfiorătoarei zgripțuroaice din *Misterele Parisului),* Balzac o poreclește „Bufnița" [6]. După care se răzgîndește iarăși. Blestematul acela de sculptor, spune ea, e un monstru de hidoșenie și îi plac fetițele sub vîrsta de treisprezece ani! „Bufnița" revine la ideea debitului de timbre, foarte greu de obținut. Balzac va cere sprijinul lui James de Rothschild.

„Rotschild *[sic]* a fost *salon,* după obiceiul său. M-a întrebat dacă *ea* e drăguță, dacă am avut-o. «De o sută douăzeci și una de ori, i-am spus, și, dacă doriți, v-o dăruiesc. — Are copii? m-a întrebat. — Nu, dar făceți-i. — Îmi pare rău, dar nu ajut decît femeile care au copii.» Asta ca să se eschiveze. De-ar fi avut copii, mi-ar fi zis că nu încurajează imoralitatea. «Credeți adică, baroane, i-am spus eu, că vă puteți măsura cu mine în privința șireteniei? Sînt acționar al Căilor ferate din Nord! Voi așterne o notă pentru dumneavoastră, și vă veți ocupa de problema mea ca de-o cale ferată de patru sute de mii de franci. — Și cum asta? a spus el. De mă faci să marșez, te voi admira și mai mult. — Și veți marșa, i-am răspuns eu, deoarece am s-o asmut pe soția dumneavoastră, care vă va supraveghea.» A început să rîdă și s-a înfundat în fotoliul său, spu-

[4] *Ibidem,* pp. 218—219.
[5] *Ibidem,* p. 178.
[6] În original, *la Chouette* (Bufnița), pronunțare oarecum asemănătoare cu numele sculptorului (n.t.).

nîndu-mi : «Mă doboară oboseala ; afacerile mă omoară. Așterne-mi o notă [7]...»"

Așa că problema „Bufnița" nu e rezolvată și guvernanta-stăpînă, odioasă, frustrată, proferează amenințări.

Secundo : Familia. Laure l-a îndemnat pe Surville să studieze o afacere la fața locului, în Spania, și, în răstimpul absenței sale, un pod pe care inginerul îl construia peste rîul Doubs a fost luat de ape ! Din ambiție, această femeie superioară nu face decît greșeli. La 1 ianuarie 1846, altă dramă în miniatură : conform tradiției, în această primă zi a anului, doamna Balzac, Laure, Valentine și Sophie îl vizitează pe Honoré. De data asta, doar nepoatele au venit să-l vadă.

Am mirosit o festă de-a mamei mele și m-am îmbrăcat. M-am dus să-i prezint omagiile mele și am fost primit în chipul cel mai antipatic... Vrea să mă învinovățească de niște greșeli închipuite. I-a spus ieri de o sută de ori surorii mele : *Vei vedea că fratele tău nu va veni să mă felicite.* Ura cu care m-a întîmpinat ține de faptul că i-am înșelat prorocirile... În ceea ce mă privește, am luat hotărîrea categorică de a nu-mi mai vedea mama decît de Anul Nou, de onomastica și de ziua ei de naștere, vreme de zece minute. Cît despre tine, cu sora și mama mea nu vei avea de schimbat decît niște cărți de vizită [8]...

Tertio : Lirette Borel. Își cere dota și vrea ca Balzac să asiste la călugărirea ei. Or, e o ceremonie foarte lungă, cel puțin cît patru coli de manuscris. „Pușlamalele astea de călugărițe se cred buricul pămîntului." Dar se resemnează. Fără îndoială că „draga lui soție" și Anna trebuie să fie reprezentate la „înmormîntarea Henriettei Borel". De altfel, nu regretă că a venit :

Întrucît nu asistasem vreodată la o călugărire, am privit, observat, studiat totul cu o atenție datorită căreia am fost considerat fără îndoială un om foarte pios... De altfel, ceremonia e impunătoare și foarte dramatică. Eu însumi am fost puternic emoționat

[7] *Ibidem*, p. 218.
[8] *Ibidem*, pp. 176—177.

văzînd cum cele trei recipiendare s-au aruncat la pămînt, cum sînt înmormîntate sub un giulgiu şi cum au fost rostite rugăciunile morţilor pentru aceste trei fiinţe însufleţite, fiind văzute apoi cum reapar în chip de mirese, cu o cunună de trandafiri albi, juruindu-se că se vor însoţi cu Isus Hristos [9]...

După ceremonie i s-a îngăduit să stea de vorbă cu Lirette ; era veselă ca un cintezoi. „Iată-vă *doamnă*", îi spuse el rîzînd.

Quarto : Munca. Odinioară constituia fericirea ; acum imaginaţia se dovedeşte îndărătnică. „Îmi vine extrem de greu să scriu ; mintea nu mi-e liberă ; nu-mi mai aparţine... Ieri, de-a lungul întregii zile, simţeam parcă un înfricoşător zăbranic în mine... Cu toate astea, trebuie să închei cele şase coli care întregesc un volum din *La Comédie humaine* [10]..." Ochii i se bat ; sînt atît de obosiţi încît Balzac e obligat să pună în locul candelabrului de noapte, cu trei lumînări, unul cu cinci. „Dar în chipul acesta se ard în două nopţi lumînări de un franc şi cincizeci de centime, auziţi, doamnă ? Iar doi franci pentru încălzit şi cincizeci de centime pentru cafea fac patru franci pe noapte. Iată cît de tare se scumpesc basmele din *O mie şi una de nopţi* [11] !..."

Întrucît cu *Les Paysans* treaba nu merge de loc, încearcă să scrie partea a treia din *Splendeurs et Misères des Courtisanes : La Dernière Incarnation de Vautrin.* De douăzeci şi cinci de ori reîncepe prima pagină, fără să-i fie pe plac. De altfel, cartea va prinde să crească ; va avea patru părţi, cea de-a treia devenind *Une Instruction criminelle [O instrucţie criminală],* ceea ce-l obligă pe autor să viziteze închisoarea Conciergerie. În acest sfîrşit de roman vor putea fi admirate mari frumuseţi, dar ele vor lua naştere abia mai tîrziu. În 1846 Balzac progresează cu greu. Cronicarii gazetelor pretind că e uitat : „Oare ce-or fi făcînd domnii Soulié şi de Balzac [12] ?" După cum îi scrie doamnei din Napoli, nu-şi va regăsi talentul decît în ziua în care căsătoria îl va

---

[9] *Ibidem,* pp. 135—136.
[10] *Ibidem,* pp. 150—151.
[11] *Ibidem,* p. 157.
[12] *Nouvelles du Pays littéraire,* articol semnat EUG., publicat în *L'Univers,* 15 septembrie 1846.

descătușa de îndoielile sale. „Asta nu e dragoste ; e demență." În orice caz e obsesie, și nimic nu-i mai potrivnic evadării creatoare.

Măcar dacă această căsătorie ar rămîne certă ! Dar corespondența nu e lipsită nici de furtuni, nici de reproșuri. O soră a doamnei Hanska, Aline Maniuszko, a scris Evei că Balzac e „o mînă spartă, un nesocotit, un *amator de prospături*". Străina se fandosește și se preface îngrijorată de faptul că e prea bătrînă pentru el. La întrebarea : „Ai nevoie de fetișcane ?", Balzac răspunde : „Asta-i cam prea de tot ; eu care n-am decît o singură teamă, aceea de a nu mai fi destul de tînăr pentru tine ! Aș vrea să am douăzeci și cinci de ani. Fii bătrînă cît poftești, dar iubește-mă [13]..." Bufnița se străduiește și ea să-l sîcîie :

Guvernanta spune : „Oh ! dumneavoastră iubiți, iubiți... Nu vă iubiți decît pe dumneavoastră (mă înfățișează în chip de egoist, deoarece pleacă), și de vi s-ar oferi o fată tînără, de vreo douăzeci de ani, cu o rentă de o sută de mii de livre și un nume de vază, v-ați însura cu ea, și bine ați face..." În primul rînd, i-am spus, tînăra fată nu și-a făcut apariția, și-mi pare rău, întrucît ceea ce voi spune nu va putea fi dovedit. Chiar așa fiind, chiar de-ar avea frumusețea domnișoarei de Dino (actualmente doamna de Castellane), chiar dacă, asemenea ei, ar fi din familia Talleyrand ; chiar dacă, asemenea ei, ar avea o rentă de o sută cincizeci de mii de franci, tot n-aș lua-o de soție, deoarece bigamia se pedepsește [14]...

Pînă și *bengali*-ul și-a pierdut orice elan :

Pasărea din Bengal a murit. Au dat-o gata muncile, visările, alergăturile, neliniștile, cafeaua. De altfel, așa se petrec lucrurile cu aceste mici făpturi : o puternică răzvrătire, o perioadă de cîntece ; și cînd văd că e în zadar, se culcă și nu mai scot nici un sunet, asemenea acelor cîini care, după ce-au făcut un tărăboi drăcesc în lipsa stăpînului iubit, rămîn nemișcați [15]...

Doamna Hanska către Balzac, februarie 1846 : Vino la Roma ; de acolo la Florența ; de la Florența să străbatem draga noastră

---

[13] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. III, p. 163.
[14] *Ibidem*, p. 184.
[15] *Ibidem*, pp. 220—221.

Elveția, și Geneva, și Neuchâtel ; lasă-ne la Baden și du-te să-ți termini treburile la Paris, în timp ce vom face o cură termală [16]...

Iată o chemare căreia Balzac abia așteaptă să-i dea curs. Dar vai ! De îndată ce Balzac s-a hotărît să se îndrepte spre Italia și și-a spus : „Ai oricînd răgazul să scrii o carte *pe care n-o poți scrie*" în aceeași zi, culmea ghinionului, ieșind de la celebrul croitor Buisson, unde se întretaie *rue Richelieu* cu bulevardul, sare peste o rigolă și-și rupe un mușchi. Durere înfiorătoare : plecare amînată cu cincisprezece zile. În sfîrșit, pe la 20 martie, grație îngrijirilor admirabilului Nacquart, poate să meargă. Cu ajutorul baronului de Rothschild și al altor intervenții, Bufnița și-a căpătat debitul de timbre. Trupa „saltimbancilor" își va relua turneul. Bilboquet, prevăzut cu haine noi, gonește spre Roma ; împreună cu prietenii săi, trecînd prin insulele Borromee, urcă spre Elveția, Heidelberg, Frankfurt ; regăsește speranța o dată cu voluptatea și face, împreună cu „soția sa", nenumărate proiecte de viitor. Ea pare întru totul hotărîtă să se mărite. Vor cumpăra un castel în Turena, vor trăi la țară o mare parte a anului și vor închiria o locuință provizorie la Paris, în foburgul Saint-Germain, spre a petrece iarna acolo.

De îndată ce se întoarce, trece la realitate. Iată ce va face : va plasa 80.000 de franci, luați din *comoara pisipisicească*, în Căile ferate ale Nordului ; se va duce la Vouvray cu Jean de Margonne și va cumpăra acolo o proprietate, va mobila sumar casa cu mobilele sale de burlac, rezervînd toate lucrurile frumoase cumpărate recent pentru apartamentul din Paris. În felul acesta va poseda un domeniu și două sute de acțiuni ale Căilor ferate ! „Nu-ți admiri oare *pisipisicuța* aflînd de acest rezultat ?" Dar dacă ar reuși să achiziționeze, la Vouvray, castelul de Montcontour, care e de vînzare ?... Montcontour, la care a visat treizeci de ani din viață ; încîntător conac cu turnulețe, așezat în chip potrivit pe cele două terase ale sale, deasupra Loarei în care se oglindește ; „Montcontour, priveliște frumoasă, umbrar pentru plimbări, și fructe, și-un fluviu la picioarele noastre [17]..." A și început să-și făurească o nouă fericire : vor trăi șase

[16] *Ibidem*, p. 225.
[17] *Ibidem*, p. 242.

ani la Montcontour spre a face economii acolo, dar petrecînd iernile la Paris, ca să nu prindă rugină. Calea ferată spre Tours începe de la *Jardin des plantes,* deci trebuie să locuiască la capătul bulevardelor. *Place Royale* ar fi cît se poate de nimerită. Caută aici un apartament orientat spre miazăzi, cu trei odăi de servitori. Cît de înţelepte îi sînt planurile şi cît e de chibzuit!

Din Germania sosesc două ştiri care îl încîntă. Tatăl lui Georges Mniszech a răposat. Fie-i ţărîna uşoară, desigur! Dar datorită acestui deces căsătoria logodnicilor devine mai lesnicioasă, şi chiar urgentă. Ève ar trebui să dea zor să-i cunune! Atunci va fi liberă. A doua ştire îl umple de bucurie şi de orgoliu. „Draga contesă" a rămas însărcinată. Aşa că Balzac va avea un fiu; îl vor boteza Victor-Honoré. Fără îndoială că a fost zămislit la Soleure, între 20 şi 30 mai, pe cînd călătorii străbăteau Elveţia. Balzac intonează un imn de slavă: „Copiii dragostei nu dau greţuri; sarcina e dusă uşor. Dar ia seama la toate. Sărman micuţ Victor-Honoré [18]..." Ce mai curaj va recăpăta Balzac acum, cînd munceşte pentru *trei pisicuţe,* pentru „mucosul lui"! (Să ne amintim de imensa importanţă pe care a acordat-o din totdeauna simţirii părinteşti.) Datoriile? Succesul lui le va rezolva. „Tocmai am socotit ce pot face în materie de romane şi-mi voi aşterne manuscrisele proporţional cu mărimea datoriei [19]." Aci e nevoie de 2.500 de franci; va fi de-ajuns o nuvelă. Dincolo trebuie 7.500 de franci; va rasoli un roman pentru *La Presse.* Profanul poate socoti necuviincios modul acesta de a modela operele după pretenţiile creditorilor şi ale gazetelor. Balzac are alte păreri în privinţa asta. Pretenţiile la geniu? „Oare te gîndeşti la toate aceste treburi cînd trebuie să-ţi clădeşti averea şi să-ţi agoniseşti pîinea? Se gîndea oare Rossini la glorie cînd scria *Bărbierul* pentru o sută de scuzi? Făcea asemeni mie, cînd scriam *La Physiologie du Mariage:* se gîndea la pîinea cea de toate zilele. Ne-am mărturisit-o [20]."

Existenţa embrionară a lui Victor-Honoré impune părinţilor să se căsătorească la timp, dacă doresc să aibă un copil legitim (şi nu un bastard „recunoscut prin căsătorie sub-

[18] *Ibidem,* p. 245.
[19] *Ibidem,* p. 247.
[20] *Ibidem,* p. 320.

secventă"). Dar, din multiple motive (data prezumată a nașterii, bunuri încă periclitate în Ucraina, bîrfeli), căsătoria asta trebuie încheiată în taină. Astfel va putea fi adusă ulterior la cunoștință ca fiind premergătoare sarcinii. Balzac are o idee : prefectul de Moselle, Germeau, e unul din foștii săi colegi de la Vendôme, iar Delacroix, procuror general la Metz, îi e prieten. De-ar găsi în Lorena un primar nătîng sau complezent, s-ar putea acoperi strigările cu alte înștiințări nupțiale. Numai că vor fi neapărat necesare niște acte de stare civilă. Balzac cere de îndată să i se trimită actele sale de la Tours. Singurul act de identitate al Străinei constă dintr-un pașaport redactat în limba rusă. Să ceară să i se trimită din Polonia actul de deces al lui Wenceslas Hanski, sub pretextul apropiatului măritiș al Annei.

„Actele de deces al tatălui și al mamei tale sînt inutile, scrie Balzac. Dar *actul tău de naștere e indispensabil.* Trebuie să-l ceri și să-l capeți neapărat. *În nici o țară nu te poți mărita fără acest act* [21]." Dar doamna Hanska, născută în 1800, s-a întinerit de-a lungul vieții cu șase ani. Nu îndrăznește să-i mărturisească lui Balzac adevărata ei vîrstă. E vorba de-o minciună pe care o femeie de patruzeci și șase de ani n-o destăinuiește rîzînd, afară de cazul că e înzestrată cu un cinism hazliu, ceea ce nu e în firea doamnei Hanska. Ea bate în retragere, hotărăște să nască în taină, să-i încredințeze copilul lui Balzac și să se întoarcă la Wierzchownia.

Actul de naștere nu e singura pricină a acestei hotărîrî. În clipa în care urmează să-și împletească soarta, la bine și la rău, cu a bărbatului ei de vază, Ève se simte iarăși cuprinsă de spaime. Nu încape îndoială că-l iubea pe amant ; se temea de extravaganțele soțului. „Nu sînt un contabil destoinic ?" îi tot spunea el. Nu, nu era un contabil destoinic. Vorbea mereu de caracterul sacrosanct al *comorii pisipiciești,* dar se împrumuta masiv din această comoară. Se împăuna cu admirabila lui operație de bursă privind acțiunile Căilor ferate ale Nordului, dar aceste acțiuni scădeau vertiginos. Într-o scrisoare o înștiința cu mîndrie că și-a lichidat toate datoriile ; în următoarea scrisoare ele reapăreau.

[21] *Ibidem,* vol. IV, p. 93.

Marele copil risipitor afirmă că totul va fi plătit din încasările sale, iar *comoara pisipisicească* va spori cu 50.000 de franci, datorită acțiunilor Căilor ferate. Dar dacă acestea se încăpățînează să scadă, va mai răscumpăra din ele, obținînd astfel o medie. Contele Ernest Rzewuski îi datorează de mult surorii sale Éveline 25.000 de franci ; va sfîrși desigur prin a plăti, iar această sumă va mări *comoara pisipisicească*. Și astfel, la ivirea iernii, Balzac va avea 20.000 de franci ai lui, toate datoriile fiind plătite. Deci toate merg bine pentru cel mai meticulos dintre contabili. Drept care adaugă, într-un moment de luciditate : „O ! bunule La Fontaine, ce mai fabulă și *Perrette și ulciorul cu lapte* [22] !".

E destul de nostim, dar nu prea liniștitor. În zadar se juruiește :

> Te implor, nu îngădui spaimelor să-ți cuprindă nici inima, nici mintea. Nu voi încheia nicicînd vreo afacere fără a fi în măsură să spui : „Asta îmi convine", întrucît scrisoarea ta m-a îndurerat prin teama pe care ți-o inspir. Sînt atît de sigur în ce privește viitorul încît rîd de aceste spaime, dar zadarnica ta suferință mă face să sufăr [23]...

Zadarnic sau nu, ea suferă. Și nu se înșeală, întrucît, după ce în august a spus înțelepțește : „Trebuie amînată orice achiziție imobiliară", în septembrie cumpără o clădire situată pe *rue Fortunée,* la nr. 14, în cartierul *du Roule. Rue Fortunée,* denumire care-i place [24], e pronumele doamnei Fortunée Hamelin, frumoasa *Merveilleuse* [25], pe vremuri acționară a acestor terenuri prin care a fost croit un drum particular [26]. Vînzătorul se numea Pierre-Adolphe Pelletreau. Ideea unor bani înmînați pe furiș vînzătorului spre a obține un avantaj îl încîntă pe Balzac :

---

[22] *Ibidem,* vol. III, p. 287.
[23] *Ibidem,* p. 263.
[24] *Fortunée* (fr.). — norocoasa, fericita, bogata (n. t.).
[25] Denumire dată pe vremea Directoratului acelor femei elegante a căror îmbrăcăminte semăna cu veșmintele purtate în antichitatea greacă sau romană (n.t.).
[26] *Rue Fortunée* a primit în 1850 numele de *rue Balzac.*

Dacă prețul e de 50.000 de franci, Pelletreau și cu mine nu vom trece decît 32.000 de franci în contract, și-i voi plăti 18.000 de franci peste trei luni. Spre a-l convinge că va primi acest preț, omis în contract, îi voi lăsa ca garanție cinzeci de acțiuni ale Căilor ferate [27]...

Ève să nu ridice vreo obiecție ostilă întrucît e o afacere strașnică ! Reparațiile nu vor costa decît 10.000 de franci ; casa le va reveni la 60.000 de franci și peste patru ani o să merite 150.000 ! De altfel, după cum spune el, cu o prefăcută modestie, nu va fi decît „o magherniță pentru amanți". În realitate, casa are nouă ferestre la stradă. Va fi mobilată regește. „Îți vei putea primi acolo verișoara, prințesa de Ligne. Nu va afla vreuna la fel de frumoasă, în nici un castel al vreunui Ligne ; hotărît lucru, n-are pereche [28] [29]..."

Această casă, rezemată de capela Saint-Nicolas (depinzînd de parohia Saint-Philippe-du-Roule), făcuse parte dintr-un vast ansamblu : Mănăstirea Beaujon. Pe vremea domniei lui Ludovic al XVI-lea, Nicolas Beaujon, perceptor general al finanțelor, financiar libertin și filantrop, de pe-atunci proprietar al palatului Elysée, poruncise să fie construite acolo o *folie* [30] și un mausoleu prevăzut cu o cupolă. Căsuța era destinată petrecerilor galante ; în capelă, care purta hramul sfîntului său ocrotitor, Beaujon pusese să i se pregătească locul de veci ; acolo a fost înhumat.

Întregul Paris se îndreaptă spre *Champs-Elysées*, îi scrie Balzac Evei, dacă aștept șase luni, ceea ce cumpăr astăzi cu cincizeci de mii de franci va prețui o sută de mii, mai ales dacă Ludovic-Filip rămîne în viață. Nu e cazul de stat în cumpănă... Am văzut capela ; e drăguță. E o miniatură a Panteonului. Beaujon își doarme acolo somnul de veci [31]...

„Noul cartier Beaujon" începe să se înalțe în parcul fărîmițat. Cîțiva pictori : Gudin, Giraud, Lehmann vin să caute

---

[27] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. IV, p. 23.
[28] *Ibidem*, p. 32.
[29] Joc de cuvinte intraductibil : în original, *hors ligne* — iara pereche, incomparabil (n.t.).
[30] Locuință hărăzită petrecerilor (n.t.).
[31] *Ibidem*, pp. 26 și 95.

aci umbra și răcoarea. Viitoarea „clădire Bilboquet" are o formă stranie. Fațada ei, cu două caturi, se întinde spre o lungă curte închisă ; doar două ferestre dau spre stradă. Tavanele sînt joase, grădina minusculă. Dar pe Balzac l-a cucerit înfățișarea romanescă a acestei locuințe atît de bine ascunse.

E tot pe-atît de misterioasă, cu neputință de găsit, ca și locuința mea din Passy. O femeie poate sta acolo *incognito*, întrucît există un întreg apartament ascuns, tăinuit, inventat de domnul de Beaujon, spre a instala acolo o femeie în taină. Ea poate trăi acolo nevăzută, văzînd și auzind totul [32]...

Financiarului Beaujon îi plăcea să treacă de la cele lumești la cele sfinte. Camera „trăsnăii" comunica direct cu un amvon de unde, ieșind din alcov, putea auzi o slujbă rostită în capela Saint-Nicolas. Balzac nu uită să-i semnaleze pioasei sale iubite acest avantaj providențial :

Îți pot spune ce m-a determinat s-o cumpăr : doream să-ți fac o surpriză. Pentru mine, deprinderile tale religioase și pietatea ta reprezintă cea mai frumoasă latură a dragului tău suflet iubit, iar casa pe care am cumpărat-o e rezemată de capela Saint-Nicolas, depinzînd de Saint-Philippe-du-Roule. O clădise Beaujon și a lăsat-o prin testament parohiei, rezervînd o intrare pentru slujitorii săi, iar pentru el un minunat amvon, la care ajungi cît se poate de lesne. Din odaia ta de culcare vei pătrunde în amvonul tău.

Iată, îngerul meu, ce m-a făcut să cumpăr această locuință. E situată între o grădină și o mică biserică drăguță. Dreptul acesta e menționat în contract, cu alte cuvinte, e singura casă de acest fel în tot Parisul [33]...

Cumpărarea grabnică a unei clădiri mai înainte ca datoriile să fi fost plătite ; costisitoarea restaurare a acestei case părăsite, pe care precedentul ei proprietar, Pelletreau, speculant de bursă, n-o locuise niciodată ; obligația de a instala cu mare cheltuială un calorifer pentru a combate umezeala pe cale să ruineze niște încîntătoare picturi murale ; lipsa

[32] *Ibidem*, p. 27.
[33] *Ibidem*, p. 56.

unui grajd, a unor magazii, şi a unei încăperi pentru portar (acareturile Mănăstirii Beaujon fuseseră vîndute mai de mult lui Théodore Gudin, pictor de marine), toate aceste absurdităţi prilejuiau doamnei Hanska motive de enervare. Spre a-şi potoli *Eva furiosa*, Balzac reîncepea să-i vorbească despre capelă. În scrisorile adresate Străinei, acest incomparabil amvon va deveni o temă recurentă :

4 octombrie 1846 : Ştii oare că, fapt verificat, vei fi la Paris singura, cu excepţia familiei regale, dispunînd de un amvon situat la acelaşi nivel cu o capelă ? Au fost necesare milioanele lui Beaujon spre a crea acest drept regesc. Pe vremea cînd trăia, doamna de Margonne ar fi plătit pe aşa ceva o sută de mii de franci [34].

8 decembrie 1846 : Cînd mă gîndesc că iubita mea soţie poate pătrunde din apartamentele ei, pe sus şi pe jos, într-un amvon al ei, într-o capelă, spre a asculta slujba religioasă, şi că e singura casă din Paris care se bucură de dreptul acesta regesc sau princiar, mă simt pe deplin năucit [35]...

Balzac era de acord că locuinţa sa, hidoasă pe dinafară, „aducea îngrozitor a cazarmă", dar avea de gînd s-o umple cu atîtea minunăţii încît va deveni un palat din *O mie şi una de nopţi*. De pe-acum îi trimite corespondentei sale, înspăimîntată văzîndu-l că mobilează zece încăperi, planurile arhitectului Santi şi nesfîrşite liste de tapete, pendule, vaze din porţelan de China, candelabre, tablouri. „E fantezia unui Noré [36], care doreşte să aibă în jurul său doar lucruri frumoase, la fel cum totul va fi frumos în inima sa, în soţia sa, în Eva sa, la care visează de paisprezece ani [37] !..."

N-ar strica s-o lase mai moale ! Te înfiori la gîndul căsătoriei cu un bărbat care ia asemenea hotărîri, pe cît de costisitoare pe-atît de neaşteptate. Şi, la urma urmei, soţul acesta fi-va el credincios ? N-a prea fost pînă acum. Preaiubita e mirată că Bufniţa se mai află în *rue Basse*. Balzac protestează. Bufniţa se ocupă de gospodărie ; se dovedeşte pricepută în materie de tranzacţii ; serveşte ca om de paie.

[34] *Ibidem*, p. 66.
[35] *Ibidem*, p. 153.
[36] De la Honoré (n.t.).
[37] *Ibidem*, p. 33.

E cît se poate de adevărat că amenință să-i facă necazuri din cele mai mari. Numai că, spre a putea s-o dea afară, ar trebuie să-i zvîrle în obraz 7.500 de franci, iar Balzac nu-i are. „Nu voi fi măritată niciînd ! Pe mine mă lași cea mai din urmă", geme Bufnița. Apoi se îmbolnăvește de holeră, deoarece a mîncat prea mult pepene, și pierde sînge prin toate orificiile ; Honoré trebuie s-o îngrijească. Viața de burlac are grozăviile ei. Dar Ève ar fi nedreaptă dacă i-ar face reproșuri în legătură cu guvernanta. Muncind zi și noapte, a fost obligat să accepte situația unui copil care are o dădacă. Iată de ce *matracuca* a fost de neînlocuit, și cîtuși de puțin pentru motivul la care se gîndește Éveline : „Aș vrea s-o știu măritată și plecată de aci, ceea ce se va întîmpla de cum mă voi întoarce".

De cum se va întoarce... deoarece, hotărît lucru, vrea să asiste, în Germania, la căsătoria Zéphirinei cu Gringalet, dar nu va putea părăsi Parisul decît după ce va fi scris nenumăratele pagini așteptate de atîtea ziare. Urmarea la *Les Paysans* a fost făgăduită gazetei *La Presse* și, ca să obțină o amînare, o înconjură cu atenții pe grăsana Delphine de Girardin. Ea îl invită să cineze cu Lamartine, pe care-l felicită pentru acțiunea sa politică. „Dar ce ruină din punct de vedere fizic ! Bărbatul acesta de cincizeci și șase de ani pare să aibă cel puțin optzeci. E distrus, sfîrșit ; abia de mai are de trăit cîțiva ani. E ros de ambiție și devorat de prostul mers al treburilor sale [38]..." Lamartine avea să mai trăiască douăzeci și trei de ani ; Balzac, patru ani.

Ceea ce are de isprăvit înainte de a pleca l-ar îngrozi pe oricare alt scriitor :

Iată ce voi scrie : *Primo : L'Histoire des Parents pauvres [Povestea rudelor sărace], Le Bonhomme Pons [Pons cel cumsecade]*, care înseamnă două sau trei coli din *La Comédie humaine ;* apoi *La Cousine Bette [Verișoara Bette]*, care va însemna șaisprezece ; apoi *Les Méfaits d'un Procureur du Roi [Nelegiuirile unui procuror regal]*, care vor reprezenta șase ; total : douăzeci și cinci de coli, sau douăzeci de mii de franci, cu gazete și edituri cu tot. Apoi, sfîrșitul lui *Les Paysans*. Toate acestea depășesc ce am de plătit... De altfel, temele pe care le voi trata îmi plac și vor fi așternute cu o

[38] *Ibidem*, vol. III, p. 260.

excepțională rapiditate. Umblu după bani. Nu prea merge treaba cu editurile [39]...

Mai are de făcut față și cîtorva obligații familiale. Ciondănelile cu Doamna Mamă au luat sfîrșit de cînd cinstitul Sédillot servește drept tampon. O întîlnește pe *rue Vivienne*, și ea îl îmbrățișează în mijlocul străzii, căldură neobișnuită. Laure a venit să-l înștiințeze că pentru Sophie a fost găsit minunea soților :

Drept zestre se mulțumește cu acțiuni asupra podului din regiunea Jura, pe care Surville îl isprăvește în clipa de față. E bogat ; găsește că Sophie e superbă. Dar totodată e un mare antreprenor de cherestea, proprietar de moșii, case și capitaluri. I-am spus : „Ia-l ; în vremurile acestea burgheze, la Camera deputaților se vor alege mai curînd niște bîrne decît niște Lamartine. Dar e cazul să te grăbești ; căsătoriile tărăgănate dau greș"... Patru la mînă ! *Primo :* Bufnița ; *secundo :* Anna ; *tertio :* noi ; *quarto :* Sophie. Ce mai an [40] !...

Într-adevăr, ce mai an ! Bogat în căsătorii ; sărac în scrieri. Tăcerea lui Balzac îi bucură pe dușmanii săi. A avut neîncetat ; unii îl urăsc din invidie ; alții se formalizează de purtările sale ; pe alții, în fine, îi vexează geniul său. Plini de răutate, socotesc că vîna i-a secat din cauza epuizării, ca și a foiletoanelor : „În această muncă ingrată și banală, domnul de Balzac și-a tocit acel vajnic și pătrunzător talent de observație, cu ajutorul căruia i-au putut fi uitate în atîtea rînduri precaritatea în ce privește bunul gust, imperfecțiunile stilului, și a ajuns la neputință [41]..." Singurul răspuns cu neputință de infirmat l-ar constitui o capodoperă. Oare mai are puterea s-o scrie ? Ar avea-o, dacă...

---

[39] *Ibidem*, pp. 254—255.
[40] *Ibidem*, p. 310.
[41] CH. DE MAZADE : *Des Œuvres littéraires de ce temps*, în *Revue des Deux Mondes*, anul 1846, vol. II, pp. 1017—1018.

XXXV

LUMEA EXTERIOARĂ

Lumea e o butie plină
de bricege.

BALZAC

VREME îndelungată fusese în stare să uite, săptămîni de-a rîndul, lumea exterioară şi să se dedice cu totul vedeniilor sale. În clipele cele mai grele îşi alina necazurile adăpostindu-se fie la Saché, fie la la Bouleaunière, fie la Frapesle, unde regăsea fericirea de a crea. Către sfîrşitul anului 1846, pînă şi însingurarea încetă să-i mai fie eficientă. Torentul de idei nu mai curgea ; paginile rămîneau virgine. „Trebuie să ne aflăm reuniţi", scrie el Évelinei. Sufletul îi este „înceţoşat". „Trăsnaia" Beaujon, dată pe mîna arhitecţilor şi a antreprenorilor, trebuie supravegheată. Existenţa lui Victor-Honoré creează obligaţii : „Nu-i îngăduit să întreprinzi ceva orbeşte cînd eşti tată de familie". Drept care consacră zile întregi, furate *Comediei umane,* cercetării devizelor şi planurilor. Una peste alta, amenajarea micii clădiri va necesita 12.000 de franci. Adăugînd preţul de cumpărare şi mobilierul, va ajunge la 77.000 de franci. O sumă infimă pentru a avea cea mai frumoasă casă din Paris ! Pe dinăuntru, bineînţeles, deoarece exteriorul va continua să aducă „niţeluş a cazarmă". Dar peste patru ani va merita o avere. Slavă Domnului, iată că a remediat dezastrul de la „Jardies".

Să ai o reşedinţă nu înseamnă nimic. Trebuie s-o echipezi şi s-o decorezi. Va folosi în acest scop toate mobilele, toate

vazele sale chinezești acumulate de-a lungul călătoriilor. „Tot ceea ce-mi spuneai că ar fi extravaganțe nu sînt altceva decît înțelepciune [1]." E „prea rezonabil" ca să comande o bibliotecă frumoasă, dar se vede „constrîns" să cumpere niște covoare la Smirna : „Calitatea și trăinicia reprezintă oricum o economie, și am știut-o prea bine". Economii, rațiune, prudență, doar vorbele astea le are pe buze ; vor îndreptăți cheltuielile nesăbuite. „Avem de garnisit nouăsprezece ferestre și, socotind trei sute de franci de fereastră, dă-ți seama la cît ajungem ! Or, aranjîndu-le provizoriu, ar costa două treimi din cît am cheltui pentru o treabă bine făcută [2]. Așa încît trebuie cumpărate perdele care să țină o veșnicie. Să fie oare extravaganțe ? Nu e vorba nici de curviștine, nici de tutun, nici de orgii. Poți să nu cumperi așternuturi, rufărie ? „Dacă găsești fețe de pernă frumoase, trebuie o duzină pentru fiecare pat. Să fie brodate la colțuri și pe margini. Cele din Germania sînt mai bune decît cele din Franța. Ale tale vor fi garnisite cu dantele aci [3]." Cearșafuri, prosoape, cîrpe, acest destoinic tată de familie se gîndește la toate, cumpără de toate, adună de toate. „Mînerul mecanismului pentru apă, pentru lanțul toaletelor noastre, e din sticlă de Boemia, de culoare verde [4]."

Ceea ce nu-i chip să înțeleagă e că idolul său pare neliniștit. De ce oare ? Peste cincizeci de zile vor fi căsătoriți și instalați. Dă o fugă pînă la Metz spre a se întîlni cu prefectul ; totul e în regulă. A dat de-un primar discret, ascultător. Căsătoria va fi celebrată la el, în timpul nopții. Nacquart-fiul și prefectul Germeau vor fi martorii. Soții vor cere apoi binecuvîntarea nupțială episcopului din Metz sau preotului din Passy. „Sîntem salvați ! De-ai ști însă cîte piedici au fost lichidate și peste ce oameni de treabă am dat !... Încălcările legii nu vor reprezenta mare lucru, iar actul de căsătorie va fi excelent [5]." Bineînțeles, dacă ea ar putea aranja

[1] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. IV, p. 6.
[2] *Ibidem*, p. 7.
[3] *Ibidem*, p. 48.
[4] *Ibidem*, p. 167.
[5] *Ibidem*, p. 16.

o căsătorie la Wiesbaden sau la Maienţa, totul s-ar petrece şi mai în taină. De ce se arată temătoare ? Scrisorile ei conţin o vagă dezaprobare a oricărui soi de afaceri. Din pricina aceasta îl cuprinde o groaznică tristeţe. E vorba de probleme băneşti ? Cu o lună de muncă se vor aranja toate.

Balzac continuă să fie sigur pe sine, dar faptele, aceste lucruri îndărătnice, se încăpăţînează. Cărţile nu sînt terminate ; editorii vor să vadă manuscrisele înainte de-a le plăti ; antreprenorii nu aşteaptă ; maică-sa geme, iar Bufniţa huhură. Ca să cumpere casa a trebuit să se atingă de *comoara pisipisicească*. Aceasta constă acum doar din acţiunile Căilor ferate. De-ar urca la 1 000 de franci, ar însemna o avere ; numai că, dimpotrivă, ele scad, cu o încăpăţînare diabolică. Iată că au ajuns la 200 de franci sub preţul de cumpărare, iar Balzac refuză să vîndă în pierdere. Desigur că ar fi fost mai bine să le dea la 750 şi să le răscumpere la 600. Nu se pune problema ca Infailibilul să fi greşit ; dar Căile ferate, afacere minunată în sine, sînt antrenate într-o criză generală. Oamenii se tem de război, de moartea lui Ludovic-Filip. Balzac n-a ţinut niciodată prea mult la acest rege ; cu toate acestea, din punct de vedere financiar, socoteşte că dispariţia lui ar fi o catastrofă. Pe de altă parte, acţiunile nu sînt cu desăvîrşire răscumpărate ; va mai trebui un vărsămînt de 28.000 de franci, sau să vîndă în pagubă. O imploră pe Éveline să-l ajute să facă faţă acestei lovituri, trimiţîndu-i banii pentru vărsămînt. Ea îi răspunde, destul de brutal, că asta îi este şi îi va fi cu neputinţă. Ce-i de făcut ? Va împrumuta banii de la Rothschild, zălogindu-i nişte acţiuni. Viaţa e tristă.

Vai ! Doamna Hanska şi-a pierdut încrederea. Ea scrie : „Dragul meu Noré, fă varză din ce ţi-am dat, dar nu-mi mînca patrimoniul [6]". Ce nedreptate ! Nu vede măcar una dintre tranzacţiile încheiate de care să-i pară rău. „Dojeneşte-mă cînd greşesc şi nu mă dojeni cînd am procedat bine [7]."

Ea nu mai conteneşte cu dojenile. Căsătoria, fie că va avea loc la Metz sau la Maienţa, a început s-o îngrozească. Ar vrea s-o amîne măcar cu un an. Victor-Honoré se va naşte în taină

[6] *Ibidem*, p. 60.
[7] *Ibidem*, p. 62.

și, la nevoie, părinții săi îl vor recunoaște în actul lor de căsătorie. Ce lovitură ! „Hotărîrea pe care ai luat-o îmi modifică în chip straniu proiectele. Visam la o fericire care se îndepărtează iarăși cu cincisprezece luni, sau cel puțin cu un an [8]..." Ce a motivat această decizie funestă ? Pe lîngă dificultățile legale, familiale și mondene, Ève se teme să-și lege soarta de un bărbat care, deși se crede întruchiparea bunului simț, pare atît de des lipsit de el. N-o înștiințează el oare, în plin dezastru financiar, că vrea să cumpere, cu 24.000 de franci, cea mai frumoasă colecție de cărți despre teatru ? O treabă strașnică, și plătibilă în patru ani, ceea ce nu înseamnă decît 6.000 de franci pe an, o nimica toată. Dar o nimica toată pe care n-o are. Cînd își roagă „draga contesă" să aducă, pentru patul nupțial cu coloane, o cuvertură de hermină rusească, ea refuză. Marea moșiereasă se zbîrlește văzînd asemenea extravaganțe. „Știi, îi scrie el, că voi avea fîntîna făcută de Bernard Palissy pentru Henric al II-lea ?" Și la ce bun afurisitul ăsta de muzeu ? întreabă *Liddida*. De ce Henric al II-lea după Catherine de Médicis ?

Totul uneltește împotriva căsătoriei imediate. La 5 octombrie Balzac primește vizita lui Germeau ; prefectul de Metz îi demonstrează că taina unei căsătorii oficiate în Mosela n-ar putea fi păstrată multă vreme. Fără îndoială că acest prefect, amical dar prudent, a reflectat la riscul pe care și-l asumă cu aceste renghiuri jucate Codului. De altfel, avînd în vedere pericolul în care s-ar afla bunurile din Ucraina, dacă țarul ar lua cunoștință de căsătoria clandestină a supusei sale cu un străin, toți juriștii socotesc că trebuie așteptată înapoierea doamnei Hanska în Polonia spre a orîndui în bună regulă moștenirea rămasă de la defunctul ei soț ; cînd se va întoarce, va fi în sfîrșit liberă să se mărite. Însuși Balzac sfîrșește prin a fi de acord : „E părerea ta ; acum e și a mea".

Acolo, spre a simplifica totul, ea ar trebui să-i dăruiască Annei Mniszech proprietățile sale :

Cît despre mine, nu mă interesează cîtuși de puțin pămîntul acela... Îți repet, prin mine însumi voi avea o avere cu totul îndestulătoare pentru noi doi. În 1847 am să cîștig o sută de mii de

[8] *Ibidem*, p. 56.

franci, cu *primo*: încheierea la *Vautrin*; *secundo*: *Les Vendéens [Vandeenii]*; *tertio*: *Le Député d'Arcis [Deputatul de Arcis]*; *quarto*: *Les Soldats de la République [Ostaşii Republicii]* şi *quinto*: *Une famille [O familie]*; *La Comédie humaine* va fi retipărită. În şase ani de muncă voi face ceea ce am făcut la Passy. Înseamnă cinci sute de mii de franci [9]...

Dar trebuie să întrerupă cîteva zile această intensă activitate spre a se duce la Wiesbaden, să asiste ca martor la căsătoria lui Georges şi a Annei. E prilejul să petreacă, la Frankfurt, o noapte de neuitat, cu „alba şi dolofana sa voluptate iubită". Redactează el însuşi un anunţ de căsătorie pe care-l duce, revenind la Paris, ziarului *Le Messager* şi altor cinci gazete :

Ni se scrie din Wiesbaden, la 13 octombrie :

În biserica catolică a acestui oraş a fost celebrată astăzi căsătoria uneia din cele mai bogate moştenitoare ale Imperiului rus, aceea a domnişoarei contese Anna de Hanska cu reprezentantul vechiului şi faimosului neam Vandaline : contele Georges Mniszech. Domnul de Balzac era unul dintre martori...

Prin mama ei (născută contesă Rzewuska), mireasa e strănepoată de unchi a Mariei Leczinska, regina Franţei ; iar contele Georges, strănepot de unchi al ultimului rege al Poloniei, se trage direct din tatăl celebrei şi nefericitei ţarine Marina Mniszech, a cărei poveste a fost scrisă de ducesa d'Abrantès [10].

Nota aceasta, atît de măgulitoare pentru amorul propriu al martorului, citită la Paris de Aline Moniusko, sora doamnei Hanska, îi stîrneşte enervarea ironică : „Ea mi-a spus că aţi fi o familie distrusă, ruinată, decăzută etc., şi că asta nu s-ar fi cuvenit... E de speriat cît de mult seamănă *ai tăi* cu *ai mei* [11]..." Această „narcotică Aline" caută să afle dacă e adevărat că sora ei se va remărita. Prudent, Balzac răspunde că e dorinţa lui, că nu s-a luat încă nici o hotărîre, dar că, dacă se va realiza, el va aduce în căsnicie trei sute de mii de franci, liberi de orice datorie, şi o sută de mii de franci pe

[9] *Ibidem*, p. 71.
[10] *Ibidem*, p. 75. Nota apăruse în *Le Messager*, 18 octombrie 1846.
[11] *Ibidem*, pp. 105—106.

an datorită penei sale. Drept care, dezolată, Aline oftează : „Va să zică sora mea ar face o căsătorie strălucită din punct de vedere bănesc ?“ Desăvîrşită scenă de comedie. Şi totuşi bărbatul acesta atît de bogat nu vede cum ar putea să plătească locuinţa, reparaţiile, mobilierul, restaurarea lambriurilor pictate şi a pielăriei de Cordoba. Iar Căile ferate continuă să scadă !

În cerul acesta funinginos strălucesc cîteva petice senine. Georges şi Anna îi scriu lui Balzac, iar fericirea lor îl înduioşează :

Contelui şi contesei Georges Mniszech, 13 octombrie 1846 : Desăvîrşitii şi adorabilii mei îndrăgostiţi, drăguţilor, dragilor mici saltimbanci, taica Bilboquet îşi dă demisia : Gringalet s-a făcut mare ; Zéphyrine e emancipată. Se mărită în piesă cu un Ducantal de groază ; dar noi am schimbat toate astea, după cum spune Molière. E fericită cu Gringalet, un Gringalet sfinx [12] — lepidopter-coleopter antediluvian, nefosilizat, vreau să sper...

Doresc să vă spun cît m-a mişcat această dovadă de afecţiune adusă de scrisoarea voastră, în clipe în care două încîntătoare făpturi asemenea vouă au prea puţin timp spre a şi-l dărui lor înşile [13]...

Altă rază de soare : Rothschild i-a avansat optsprezece mii de franci spre a-şi plăti casa. În fine, şi mai ales, Balzac poate să lucreze iarăşi cu randament deplin. *La Cousine Bette* şi *Les Deux Musiciens [Cei doi muzicieni]* avansează repede ; *Les Paysans* şi *Les Petits Bourgeois* vor urma. O idee superbă îi dă această putere : în curînd îşi va fi plătit datoriile, casa, şi „va fi salvat bugetul“. Dar ce mai treabă !

Ah, *pisicuţa* mea, nu-ţi poţi da seama ce înseamnă să întocmeşti nişte tomuri ! E încîntător să le citeşti, cînd sînt încîntătoare ; dar a scrie vreo opt e o treabă mai grea decît bătălia de la Iena !... Roagă-te bunului Dumnezeu pentru mine, şi deie să am mereu idei în vîrful penei mele, pe cît se va afla şi cerneală. De n-ar fi vorba decît de idei ; dar mai trebuie şi stil [14] !...

---

[12] Denumire dată mai multor soiuri de fluturi mari, care zboară îndeosebi pe înserat şi noaptea (n.t.).

[13] *Ibidem*, pp. 85—86.

[14] *Ibidem*, p. 108.

Va avea idei și stil. *La Comédie humaine,* apărînd masiv, îl ajută să-și regăsească publicul. Succesul obținut de *L'Instruction criminelle* îl însuflețește. Un vînt prielnic îi mînă corabia. De altfel, *La Cousine Bette* a început să apară în foileton, și toți exclamă : „Iată o capodoperă". El însuși e surprins : „N-aveam îndoieli despre *La Cousine Bette.* Vei găsi scene dintre cele mai frumoase, neînchipuite vreodată de mine în toată cariera literară... Are loc o imensă reacție în favoarea mea. Am izbîndit [15] !..."

Totul va merge bine. *Pisipisicuțele* sînt fericite și bogate. „Oh ! 1847 va fi pentru mine un an formidabil." De cîteva luni îl absorbeau corecturile și remanierile pentru *La Comédie humaine.* Acum, în stare să-și dăruiască tot timpul creației, va scrie douăzeci de volume pe an și două sau trei piese de teatru.

Lovitură de trăsnet. Éveline, foarte suferindă, a căzut la pat. Medicii îi prescriu să stea culcată, dacă vrea să-l salveze pe Victor-Honoré. În culmea disperării, Balzac dă fuga la doctorul Nacquart. Acesta îl liniștește ; doamna Hanska a greșit pornind la drum înainte de încheierea lunii a cincea. Totul se mai poate aranja. Dar, ce păcat ! nu se aranjează nimic. Născut înainte de termen, copilul moare imediat. Balzac, un Goriot frustrat, plînge. De-ar ține seama de primul îndemn, ar goni spre ea. Dar cum ? Un nou vărsămînt pentru Căile ferate ale Nordului îi interzice să-și părăsească masa de lucru. Marile speranțe au luat sfîrșit.

Cît de mult doream un copil de la tine ! Era cît o întreagă viață. Fii încredințată că dezastrul afacerilor noastre nu înseamnă absolut nimic ! Dar... reunirea aceea, toate acele recompense ale unei întregi vieți de muncă și de privațiuni, acea înfiripare a fericirii, toate acestea oprite, întîrziate, poate pierdute ! În sfîrșit, mi-ai fost păstrată ; te afli mereu acolo, iubitoare. Pentru asta trebuie să-i mulțumesc lui Dumnezeu, să mă apuc iar de lucru și să aștept. Să tot aștept [16] !...

De treisprezece ani așteaptă. Și cînd te gîndești că a fost fără voie pricina marii nenorociri, mai întîi la Soleure, ză-

[15] *Ibidem,* p. 78.
[16] *Ibidem,* p. 138.

mislind acel copil, iar apoi sfătuind-o pe Ève să-i întovărășească pe soții Mniszech la Dresda :

Nu mi-o voi ierta niciclnd, întrucît zdruncinăturile călătoriei cu trenul sînt, fără îndoială, cele care au provocat groaznica lovitură, ucigătoare a atîtor speranțe și a unei astfel de fericiri fără a-ți mai pune la socoteală suferințele. Îngrijește-te bine, deoarece aceste teribile boli sînt cele mai periculoase, cu *urmări* dintre cele mai crude, cel mai greu de calmat ! Urmează întocmai sfaturile medicului, nu ieși din casă, nu te agita, nu-ți face griji [17]...

Nu-ți face griji ! De ce nu ascultă de propriul sfat ? „Nimic nu mă atrage, nimic nu mă distrează, nu mă lipesc de nimic. Nu credeam să pot iubi într-atît o fărîmă de făptură ! Dar erai tu, eram noi [18]." Un gînd negru le gonește pe toate celelalte, astfel încît, după ce și-a spus : „Nu pot face o săritură pînă la Dresda, deoarece aș pierde douăsprezece zile de lucru", își petrece cele douăsprezece zile de lucru pierdut în gînduri. Creierul său, care zace asemenea unui cal spetit, nu mai simte nici biciușca, nici pintenul. Éveline i-a scris prin Anna că „emoția de a-l vedea i-ar fi fatală [19]". La orele două noaptea privește spre foc gîndind la ea și întrebîndu-se : „De ce nici o scrisoare ?" Cînd în sfîrșit îi scrie, îi oferă o consolare : nu exista nici un Victor-Honoré. Era fetiță.

N-ai alinat durerea ce mi-a pricinuit-o groaznicul accident, cu gîndul la suferințele tale, dar mi-ai împuținat regretele, întrucît doream din toată inima un Victor-Honoré. Un Victor-Honoré nu-și părăsește mama, și l-ai fi avut pe răstimpul a douăzeci și cinci de ani în preajma noastră. Atît vom avea de trăit [20]...

Liddida vorbește acum de întoarcerea ei la Wierzchownia, spre a face economii și a reconstitui *comoara pisipisicească*. Nu ! singura comoară e ea. De nu vor fi căsătoriți în iulie 1847, Balzac nu mai răspunde de el : „M-ar doborî

[17] *Ibidem*, p. 147.
[18] *Ibidem*, p. 150.
[19] *Ibidem*, p. 138.
[20] *Ibidem*, p. 187.

durerea sau aş pune capăt unei asemenea vieţi". Ce-i drept, îl roade neliniştea şi e de speriat cît a slăbit.

Nu numai că suferă, dar invidiile Parisului se îndîrjesc împotriva fericirii lui. Lumea „e o butie de bricege", asemenea celor pe care le găseşti descrise în basmele lui Perrault. Ducesa de Castries, „cu un picior în groapă, cadavru care se-nţoleşte", răsuceşte unul din acele bricege în rană. Îi vorbeşte lui Balzac, cu perfidie, de-o oarecare contesă Mniszech, o poloneză care dădea baluri pe vremea Imperiului şi care cocheta cu ducele de Maillé. O cunoaşte oare Balzac? Se preface că n-are habar, şi, auzind numele doamnei Hanska, exclamă : „Păi are cincizeci şi opt de ani şi e bunică!" Atunci Henriette de Castries îi pune întrebări referitoare la Mănăstirea Beaujon :

„Se spune că ar fi o casă îngrozitoare. — Oribilă ! i-am răspuns. Aduce a cazarmă şi în faţa ei se găseşte o grădiniţă lată de treizeci de picioare şi lungă de-o sută de picioare. Aduce a curte de închisoare. Dar, ce vreţi ? Pentru mine a însemnat singurătate, tăcere şi ieftinătate"... Iar cînd a crezut că am o locuinţă proastă, că nu mă voi căsători nicicînd şi că m-am pornit iarăşi pe extravaganţe, a devenit încîntătoare. Şi asta se cheamă o veche prietenă [21] !...

Cît despre Delphine de Girardin, reacţia ei la zvonuri a constat într-un acces de cochetărie. Faptul că a cucerit o străină sporeşte în ochii ei prestigiul lui Balzac. Cînd a venit să vorbească pe îndelete cu ea, din motive profesionale, despre grelele începuturi ale oricărei vieţi conjugale, şi-a închipuit că se interesează de ea din punct de vedere sentimental. A jucat rolul din *Une Étude de Femme [Studiu de femeie]*. El nu dorea decît nişte date pentru *Béatrix ;* Delphine a crezut că umblă după ea. Ève poate fi pe deplin liniştită ; inteligenţa vicontelui de Launay e încîntătoare, dar doamna de Girardin a devenit hidoasă. Cu toate acestea, o însoţeşte la teatru şi, ea de asemenea, îi vorbeşte despre partida Hanska :

[21] *Ibidem,* p. 155.

Iată ce i-am spus : „Doamnă, pentru mine ar fi atît de frumos încît *sper fără să cred.* S-au împlinit paisprezece ani de cînd iubesc această făptură, în chip exclusiv, nobil, neprihănit. Sînt înainte de toate prietenul ei, aș fi în stare să străbat o mie cinci sute de leghe spre a-i satisface oricare din capricii, și-aș dori ca acestea să fie numeroase. Dacă n-o voi lua de soție, știu că nu se va mărita. A-i fi prieten e de-ajuns pentru orgoliul vieții mele. Ah ! dacă mi-ar spune (întrucît n-aș afla-o decît de la ea) : „Mă mărit cu prințul Cutare", în zece zile mi-aș da sufletul... Nu e vorba de îngîmfare, ci de faptul că de paisprezece ani e viața mea. Asta-i tot : de multă vreme nu mai intervin cu nimic în această privință avere, nume etc., tot ce-i seduce în chip vulgar pe bărbați. Iubesc cavalerește și nobil, și cred că e reciproc. Marea cucernicie a acestei doamne mi-e chezașă. De-ar răspunde cu minciună prieteniei mele, aș înceta să mai cred în Dumnezeu. Iată adevărul asupra romanelor pe care le ticluiesc oamenii, deoarece știu că se vorbește despre asta fără a avea habar."

A rămas năucită ; mi-a aruncat o privire ciudată.

„Par foarte vesel, spiritual, buimac, dacă vrei ; dar toate astea alcătuiesc un paravan care ascunde un suflet neștiut de nimeni, exceptînd-o pe *ea.* Scriu *pentru ea,* doresc faima *pentru ea. Ea* înseamnă totul : publicul, viitorul !

— Îmi explici, îmi spuse ea, *La Comédie humaine.* Doar astfel se clădește un asemenea monument [22]..."

Cu siguranță că romancierul a corectat pe ciornă această conversație, spre folosința preaiubitei. De altfel, Delphine și *La Presse* trag sforile pentru el la Academie ; e un motiv s-o menajeze. Dar se teme de indiscrețiile care ar atîța pretențiile creditorilor săi. Lui Théophile Gautier, uluit peste măsură de splendorile de la Mănăstirea Beaujon, îi spune cu un aer umil și dulceag : „Sînt mai sărac ca oricînd ; nimic din toate astea nu-mi aparțin. Am mobilat casa pentru un prieten pe care-l aștept. Nu sînt decît paznicul și portarul clădirii [23]."

De cînd Ève a început să plănuiască întoarcerea în Ucrania, și-a pierdut din nou avîntul ; Balzac nu mai e în

[22] *Ibidem,* pp. 121—122.

[23] THÉOPHILE GAUTIER : *Honoré de Balzac,* în *Portraits contemporains,* p. 128. (Paris, Charpentier, 1874.)

stare să scrie un rînd ; cît e ziua de lungă rămîne așezat la masa lui, asemenea unui școlar pedepsit, fără a putea să extragă din creierul său cea mai neînsemnată idee. Deși bea la cafea cu nemiluita, a ajuns în trista situație de-a citi romanele altora, printre care *La Mare au Diable [Balta Diavolului]* de George Sand, care e o capodoperă. „Nădăjduiesc că dopul care a pus stavilă torentului cerebral va sări dintr-o clipă într-alta [24]..." Vremea (decembrie 1846) e îngrozitoare ; plouă, ninge. Inima rea nu e o născocire. Balzac nu visează decît la „cuibul său" ; e încredințat că la Paris nu se află un salon comparabil cu cel din „clădirea Bilboquet", „îmbrăcat de sus pînă jos cu lambriuri sculptate de-o extremă măreție", a cărui cumpărare i-a prilejuit economisirea unui tapet. „Nu vom avea decît o *căsuță* modestă pentru doi smintiți ca noi. Dar înăuntru totul va fi încîntător [25]..."

Cît trebuie să fi rîs văzîndu-l pe *maaaarele autor al maaaaaarii Comedii umane* într-atît cuprins de patimă pentru niște mobile și treburi asemănătoare încît trăncănește fără încetare de ele și ia mereu de la cap aceleași socoteli, precum cîrpaciul lui La Fontaine cu cei o sută de scuzi ai săi. Dar ce-aș putea face, *pisicuțo !* Asta sîntem noi doi [26]...

Numai că, spre a fi „noi doi", e nevoie ca Ève să vină la Paris. Nu va putea locui la Beaujon ; va închiria pentru ea un apartament mobilat cu grădină pe *Champs-Elysées*. Va rămîne *incognito*, dacă așa dorește, dar să vină ! Această absență îl ucide. Totuși ea continuă să se văicărească de cheltuielile lui smintite. Cînd primește din Dresda o „tunătoare scrisoare despre economie", se întreabă cine-or fi răutăcioșii și neghiobii ale căror sfaturi de cumpătare le urmează Ève :

Oh ! *pisipisicuțo*, de nu te-ai arăta în scrisoarea ta într-atît de încîntător mamă, și mamă iubitoare, m-aș plînge de jignitoarea neîncredere pe care ți-o inspir. Am patruzeci și patru de ani, părul

[24] BALZAC : *Lettres à l'Etrangère*, vol. IV, p. 156.
[25] *Ibidem*, p. 163.
[26] *Ibidem*, p. 178

îmi albește. Vreau să fiu bogat și mă străduiesc în scopul acesta Nu mai vreau s-o iau de la capăt nici cu „les Jardies", nici cu vreo altă greșeală, iar tu mă crezi grăbit să fac aceleași prostii ! Mă vezi în chip de copil bătrîn, de poet plin de iluzii !... Fii pe pace, iubită *pisicuță* ; sînt mai numeroși cei ce mă cred zgîrcit decît cei ce mă socotesc risipitor [27]...

Ea nu e convinsă : „După Beaujon va urma Montcontour ; o vom lua de la început. Sînt îndrăgostită de-un risipitor incorigibil !" El îi răspunde : „Iar eu iubesc o mică făptură tare încrezătoare în vorbele răutăcioase, tare grăbită cînd e vorba să mă certe ! Dar răzbunarea mea e infailibilă : vremurile ce va să vină mă vor vedea strîngînd comori [28]..." De altfel, dacă se întoarce în Ucraina, o va urma. Ce l-ar putea reține în Franța ? Nici gloria, nici mobilierul. Într-o lună ar termina cu toate treburile și ar porni cu o uriașă bucurie, cu o profundă indiferență față de tot ce nu e în legătură cu ea : „Nu voi termina nici măcar *Les Paysans* ; nu voi mai scrie, Dumnezeule, nici măcar un singur *rotocol al unui a.* Voi trăi ca un visător, fiind cel mai fericit om de pe lume, cățelușul, mujicul pisicuței mele, mereu în preajma ta, fără a te părăsi vreodată [29]..." Ce așteaptă ea ? Să-l vadă bătrîn ? Și totuși ar fi păcat să nu vadă Beaujon :

Toate încep să prindă formă ; partea pavată a grădinii a fost terminată ; se lucrează la trotuar, la cărările asfaltate. Se așază sculpturile exterioare... Pe dinafară nu vom arăta chiar atît de urît pe cît credeam. Vom sădi, semăna și așterne gazon, apoi vom pune zăbrele verzi la ziduri, pentru ca din raiul acestei Eve să nu lipsească nici unele și să nu-mi poată spune că am uitat ceva. Pictorul restaurează cupolele ; Hédouin reface tablourile șterse. Peste douăzeci de zile va fi de nerecunoscut...

De-ai ști cîtă rufărie avem ! Te-apucă frica : douăzeci și patru perechi de așternuturi pentru servitori, o sută de cîrpe, două duzini de prosoape etc., etc. [30]...

---

[27] *Ibidem*, p. 211
[28] *Ibidem*, p. 213.
[29] *Ibidem*, p. 219.
[30] *Ibidem*, pp. 222—223.

Cît despre achitarea acestor minuni, să nu-şi mai facă sînge rău. Ea îi spusese odinioară la Petersburg, pe-un ton niţeluş îngîmfat : „Fii liniştit, nu te vei însura cu o sărăntoacă". Ei bine, astăzi îi poate răspunde : „Fii liniştită, nu te vei mărita cu un coate-goale". În 1850 îşi va fi plătit toate datoriile ; *comoara pisipisicească* va fi intactă ; mica clădire o să valoreze trei sute de mii de franci ; Balzac va avea o rentă de şaisprezece mii de franci, din care şase mii vor proveni de la Academia franceză. Deseori ea clătina din cap ; îşi bătea joc de aerele lui de financiar, dar de data asta socotelile ies ma-te-ma-tic. *Le Siècle* îi va retipări cele mai celebre romane ; la rîndul său, *Le Constitutionnel* lansează o nouă ediţie a succeselor sale : *La Comédie humaine* se vinde foarte bine ; e un triumf. O singură piedică : lipsit de preaiubita sa, nu mai poate să lucreze, îşi pierde pînă şi memoria cuvintelor. Nesiguranţa provoacă în el pustiiri incalculabile. „Aş dori să ştiu dacă voi pleca să trăiesc în Rusia sau dacă ai intenţia să trăieşti la Paris."

În acest moment, doamna Hanska se răzgîndeşte brusc : promite că va veni să petreacă două luni la Paris înainte de-a porni spre Ucraina, unde îşi va iniţia copiii în meseria de mari moşieri. Dintr-o dată Balzac e vindecat. Va avea această adorabilă femeie în preajma lui, „pe răstimpul a două strașnice luni, cît o viaţă întreagă !... Ah ! doar asta mai are vreo însemnătate pentru mine ! Pot muri apoi ! Nu mă mai sinchisesc de nimic dacă de-a lungul a două luni îmi voi vedea visul *întruchipat* ! Voi lucra ; voi alcătui *Les Paysans* aci, sub privirea ta [31]." Iar remediul moral îşi face pe dată efectul. Scrie douăzeci-treizeci de file pe zi. *La Dernière Incarnation de Vautrin* e terminată. Pînă la 2 ianuarie va sfîrşi şi *Le Cousin Pons [Vărul Pons]*, pe care maarrele Véron, pretenţiosul Véron, îl consideră o şi mai mare capodoperă decît *La Cousine Bette*. *„Pisipisicuţă,* astea fac parte din vrăjitoriile tale, din miracolele tale [32]."

Spune, înţelegi pe deplin fericirea pe care mi-ai hărăzit-o ? Nu, nu vei fi nici ruinată, nici chinuită de-mi vei urma sfaturile, cu alte cuvinte, să te instalezi în apartamentul tău mobilat de pe

[31] *Ibidem*, p. 229.
[32] *Ibidem*, p. 234.

Champs-Élysées și să nu ieși de acolo, plimbîndu-te cu mine după căderea întunericului, și să trăiești ca *Esther* pe vremea cînd era fericită, în primele zile petrecute în *rue Taitbout*, fără a încerca să fac vreo comparație cu cineva, căci cu ce s-ar putea compara o asemenea iubire a unei inimi neprihănite ! Va fi raiul pe pămînt, raiul fără de nimeni, dar cu știința [33,34]...

La începutul lunii februarie 1849 calea e liberă. Va merge s-o întîmpine la Frankfurt. A închiriat un apartament pe *rue Neuve-de-Berry*, de la 15 februarie la 1 aprilie. E parterul unei minunate clădiri : vestibul, salon, sufragerie, trei dormitoare, o cameră de serviciu, toate în continuare și răspunzînd într-o grădină. Doamna Hanska va avea „o trăsură superbă, luată de la unul care dă cu chirie".

Nu-mi vine să cred că sîmbătă seara îmi voi ține preaiubita în brațe, strîngînd-o la pieptul meu. Mi se pare un vis. Mă tem, ca pe vremea cînd mă duceam la vreun spectacol, să nu întîrzii. La gîndul acesta mă trec fiori. Reuniți pe răstimpul a două luni ! Soț și soție pe două luni, într-un colțișor, neștiuți, fericiți, destrăbălîndu-ne cîte puțin la Conservator, la Operă, la *Théatre des Italiens* etc. Tocmai bine ca al tău Noré să-și piardă mințile !...

Fii pe pace : 330 de franci pentru apartament și 370 de franci pentru bucătărie înseamnă cei 700 de franci ai surorii tale. Socotește 500 de franci pentru distracții, trăsuri etc., 1.200 de franci, 2.400 pentru cele două luni ale tale. Mai pune 2.400 de franci ca să te întorci acasă ; înseamnă 5.000 de franci. Ia încă 2.000 de franci, din prevedere ; înseamnă 7.000 de franci pentru lunile februarie, martie, aprilie și mai. Ce spui, o fi prea scump ? Te gîndeai la o cheltuială dublă. Doamne ! ce foame și sete mi-e de tine [35] !...

---

[33] *Ibidem*, p 231.
[34] Balzac face aluzie la „pomul cunoștinței binelui și răului" (n.t.)
[35] *Ibidem*, pp. 243—244.

XXXVI

CÎNTECUL LEBEDEI

Iubirea și ura sînt sentimente ce-și trag hrana din ele însele, dar din acestea două, ura are viață mai lungă.

BALZAC

E un spectacol cu-adevărat balzacian acela al unui mare om, obsedat totodată de sfredelitoarea dorință a plăcerii, de ideea fixă a căsătoriei, de puerilitatea colecționarului, și a cărui operă e frînată de aceste obsesii. Și totuși, puterea sa creatoare rămăsese intactă, iar mintea lucidă. De cum se simți oarecum asigurat în ce privește perspectiva iubirii sale și întrevăzu posibilitatea ca preaiubita să rămînă o vreme la Paris, văpaia se reaprinse deodată în el și capodoperele prinseră să scapere. Reușește chiar să reia *Țăranii*, atît de îndărătnici, și să le dea adevăratele lor dimensiuni.

Spuneam că această carte luase naștere dintr-o idee sugerată lui Balzac de Wenceslas Hanski în 1834 și că prima ciornă fusese lăsată de o parte. Trebuie să revenim cu mai multe amănunte asupra acestui roman de-o incomparabilă importanță istorică. Balzac avusese în mai multe rînduri prilejul să observe lumea gliei : în Turena, la Jean de Margonne și Joseph de Savary ; la L'Isle-Adam, la Villers-La Faye ; în împrejurimile satului Villeparisis ; poate chiar la „Jardies". Întrevăzuse aci una din cele mai grave probleme sociale. Revoluția franceză potolise o parte din burghezie

deschizîndu-i căile spre putere ; nu liniștise țărănimea. Marile proprietăți se refăcuseră grabnic, uneori în folosul generalilor de pe vremea Imperiului ; ulterior, de cînd începuse Restaurația, în folosul foștilor nobili. Poporul plaiurilor nu accepta această întoarcere la trecut, iar Balzac, istoric al moravurilor, înțelegea numeroasele fire prin care mica-burghezie rurală : notari, negustori de obiecte casnice, vechili, primari, era legată de țărănime, pe care o ațîța împotriva noii feudalități.

Deși cartea îi fusese cerută de domnul Hanski, iar viitoarea-i soție era o „mare latifundiară", Balzac cunoștea prea bine meșteșugul de-a pătrunde sentimentele tuturor personajelor sale spre a nu înțelege păsurile țăranilor. „Burghezii fură stînd la gura sobei, spune unul dintre eroii săi, moș Fourchon, că e mai cu folos decît să aduni ce zace prin ungherele pădurii... Eu am văzut și vremurile vechi și le văd și pe-ale noi, dragă domnule cărturar, s-a schimbat firma, e-adevărat, dar vinul tot ăla e ![1]" Dar dacă proprietarul ar fi un burghez, și nu un nobil ? „Tot n-ați observat că burghezii sînt mai răi decît nobilii ?... Ce s-ar alege de ei dacă noi am fi toți bogați ? Credeți că și-ar ara singuri ogoarele, că și le-ar secera singuri ?[2]..." Balzac prorocește că un întreg popor de nemulțumiți, zămislit de Revoluție, „va absorbi într-o bună zi burghezia, așa cum burghezia a devorat nobilimea[3]..."

Dacă proprietarul e îngăduitor și permite vecinului său să facă braconaj pe pămînturile sale, e tolerat. Dacă nu... Balzac imaginase un domeniu, castelul *des Aigues*, situat lîngă Ville-aux-Faye (numele e calchiat după Villers-la-Faye, domeniul se află undeva în Burgogne, înspre Joigny, unde e subprefect Lautour-Mézeray). Cumpărată mai întîi de-o frumoasă „păcătoasă" de pe vremea Directoratului, Sophie Laguerre, moșia familiei Aigue a trecut, în timpul Imperiului în stăpînirea generalului conte de Montcornet,

---

[1] BALZAC : *Les Paysans*, „Pléiade", vol. VIII. pp. 80—82. (Vezi în rom. BALZAC : *Țăranii*, trad. Gellu Naum, în *Opere*, vol. IX, ELU, 1962, pp. 79—81.)

[2] *Ibidem*, p. 61 (pp. 58—59).

[3] BALZAC : Dedicația la *Les Paysans* către P.-S.-B. Gavault, „Pléiade", vol. VIII. p. 11.

erou al bătăliei de la Essling, uriaș iute la mînie, a cărui firavă soție e amanta gazetarului Émile Blondet, condotier al penei, plăcut la chip și spiritual. Vechilul Gaubertin a crezut mai întîi că sub stăpînirea generalului va putea să-și vadă în continuare de matrapazlîcurile bănoase cu care se îndeletnicea pe vremea cîntăreței. Dar generalul, necunoscător al oamenilor de prin partea locului, și care, ca ostaș destoinic ce se află, crede în harurile disciplinei, cere să se țină seama de litera legii :

— Trăiești din moșia mea ? îl întrebă contele, cu o asprime batjocoritoare.

— Vă închipuiți că aș putea trăi din văzduh ? răspunse Gaubertin rîzînd.

— Să ieși, ticălosule, te dau afară [4] !

Dat afară, Gaubertin va fi înlocuit de cinstitul Michaud. Dar generalul a călcat pe-un furnicar periculos. Lui Gaubertin, vînzător și cumpărător de bunuri, i-a încăput pe mînă toată regiunea, grație rubedeniilor sale. Președintele tribunalului e vărul și aliatul său. Nu există legi pe aceste ogoare unde pofta (de femei sau de pămînt) se manifestă brutal și unde pîndarul știe că trebuie să închidă ochii. Aci marele proprietar trîndav va fi mereu învins. Își va cîștiga procesele la centrul administrativ al circumscripției teritoriale și le va pierde pe toate pe teren, unde rețeaua intereselor materiale îl prinde în plasa ei. Michaud va fi asasinat, iar ucigașul nu va fi găsit niciodată, deoarece gura martorilor e încleștată. Cazul acesta ne duce cu mintea la uciderea lui Paul-Louis Courier, petrecută în împrejurimile orașului Tours în 1815 și ale cărei dedesubturi îi erau cunoscute lui Balzac. Subprefectul îl sfătuiește pe Montcornet să-și vîndă moșia și să-și plaseze banii în rente.

— Să dau înapoi în fața unor țărani, eu, care n-am dat înapoi nici la Dunăre !

— Da, dar unde vă sînt cuirasierii ? întrebă Blondet [5].

---

[4] BALZAC : *Les Paysans*, vol. VIII, p. 100 (p 102).
[5] *Ibidem*, p. 309 (p 332).

Opt zile după această conversație ciudată, întregul departament și chiar birourile notarilor parizieni sînt împestrițate cu afișe uriașe care aduc la cunoștință parcelarea moșiei *des Aigues*. Cămătarul din partea locului, Grégoire Rigou, cumpără totul, păstrează viile, lasă pădurile lui Gaubertin, iar castelul clicii de nelegiuiți. O dată mai mult s-a schimbat firma ; vinul a rămas același.

După un lung răstimp, Blondet, ajuns în ultimul hal de mizerie, sub masca unei vieți strălucitoare, și aflat în pragul sinuciderii, primește o scrisoare cu chenar îndoliat. Contesa de Montcornet îi aduce la cunoștință moartea generalului, care i-a lăsat întreaga moștenire. Femeia în vîrstă de patruzeci de ani oferă amantului ei din tinerețe „o mînă frățească și o avere considerabilă". Émile Blondet, numit prefect, se însoară cu Virginie de Montcornet (fiica vicontelui de Troisville și a unei rusoaice, prințesa Sherbellof). E lesne de închipuit că, în această încheiere a romanului, Balzac se gîndea la deznodămîntul atît de dorit al propriei sale aventuri : căsătoria autorului cu o contesă rusă care cu ani de zile în urmă și-l alesese ca amant.

Dar pentru a ajunge pe tărîmul ficțiunii la acest sfîrșit fericit, romancierul mai avea de trecut nenumărate obstacole. Societatea rurală, mai tainică și mai închisă decît a foburgului Saint-Germain, îi era greu accesibilă. Fără îndoială, studiase deja lumea satelor în *Le Médecin de Campagne* și *Le Curé du Village*. În *Le Catéchisme social* tratase problema prețurilor agricole și explicase de ce era în interesul Franței să mențină aceste prețuri la un nivel foarte scăzut, „pentru ca industria să poată ține piept Angliei, care e marea forță regularizatoare". Balzac admitea că prosperitatea Franței nu se putea baza decît pe „excesiva sobrietate" a țăranilor, ceea ce era un eufemism fariseic pentru zugrăvirea înfiorătoarei lor sărăcii. În ochii lui Balzac, acesta era un fapt social, asemănător, în zoologie, speciilor condamnate. În realitate, agricultorul n-avea nici un motiv să accepte un asemenea sacrificiu. Balzac înțelegea că trebuie să pătrundă mai adînc în miezul problemei, de-o importanță capitală pentru un gînditor dornic să fie istoricul vremurilor sale.

Așa că nu izbutea să desăvîrșească *Les Paysans*. Întrucît începutul cărții apăruse în *La Presse*, Girardin îi plătise nouă

mii de franci drept avans pentru sfîrșitul promis al foiletonului. Dar n-avea să capete vreodată sfîrșitul, și Balzac se văzu obligat să restituie parțial acest acont. Ca lucrare postumă, *Les Paysans* va apărea abia în 1855. Doamna Hanska, devenită soția, apoi văduva lui Balzac, va propune mai întîi lui Champfleury, iar apoi lui Rabou, să sfîrșească romanul. Întrucît aceștia își declinară competența, Ève de Balzac încearcă ea însăși, dar în zadar, și în cele din urmă se mulțumește să dea la tipar planul schițat de Balzac încă din 1838, adăugîndu-i doar „cîteva fărîme de nisip și de pietriș". Privință în care a avut dreptate. Cartea e dintre cele mai frumoase, de-o inepuizabilă autenticitate, la fel de viguroasă astăzi ca și în veacul al XIX-lea. Învățătura continuă să fie limpede : nici țăranii, nici popoarele nu pot fi guvernate cu legi bazate pe raționamente. La țară, alde Montcornet va da mereu de Gaubertin-ul său. Aci, ca peste tot, Balzac vrea să legifereze pentru oameni așa cum sînt cu-adevărat. Dar mulți îi vor reproșa că, din prejudecată politică, a deformat (și chiar defăimat) țărănimea.

Pentru Balzac, încă tînăr, prea prematur uzat de neliniști, dezamăgiri și nopți albe, cîntecul lebedei va fi dipticul *Les Parents pauvres [Rudele sărace]*. Știa că joacă o carte mare.

Balzac către doamna Hanska, 16 iunie 1846 : Clipa de față cere să realizez două sau trei opere capitale, spre dărîmarea zeilor falși ai acestei literaturi corcite, și care vor demonstra că sînt mai tînăr, mai proaspăt și mai măreț ca oricînd. *Le Vieux Musicien*[6] e ruda săracă, copleșită de ocări, mărinimoasă. *La Cousine Bette* e ruda săracă, copleșită de ocări, trăind spre a servi interesele a trei sau patru familii și care se răzbună pentru tot ce-a suferit[7]...

Această proliferare prin simetrie îi făcea plăcere. Inițial, socotise să scrie doar două nuvele. Una din ele, *Le Cousin Pons*, provenea dintr-o povestire a lui Albéric Second : *Les Deux Bassons de l'Opéra [Cei doi fagotiști de la Operă]*. „Ai să vezi, spusese Balzac tînărului autor, ce-o să scot din tema dumitale[8]." Adăugă atît de mult de la el încît nuvela deveni un vast roman.

---

[6] *Le Cousin Pons.*

[7] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. III, p. 256.

[8] Vezi DONALD ADAMSON și ANDRÉ LORANT : *L'Histoire de deux bassons de l'Opéra*, în *l'Année balzacienne 1963*, pp. 185—194.

Colecția vrednicului Pons e cea pe care Balzac ar dori (și crede) s-o aibă. Asemenea lui Pons, are mania de-a scotoci pe la anticari și spaima de vizitatorii care ar arunca priviri profane asupra comorilor sale. Nu duce lipsă nici de alte modele : tăicutul Daublin strîngea obiecte prețioase ; un prim-violonist de la Operă, Sauvageot, întrunea, ca și Pons, dragostea de muzică și aceea a goanei după vechituri, iar acest Sauvageot era în corespondență cu Balzac. Pe măsură ce se înfiripa cartea, tema „rudă săracă" trecea pe planul al doilea. Adevăratul subiect al romanului e prietenia-pasiune a lui Schmucke, înduioșătorul profesor de muzică al domnișoarelor de Granville *(Une Fille d'Ève)*, față de Sylvain Pons ; tragedia lui Pons, parazit mîncăcios, pe neașteptate lipsit de micile sale gustări delicioase, izgonit, ocărît de doamna Camusot, verișoara sa (la fel ca abatele Birotteau de către domnișoara Gamard) ; crudele viclenii ale înfiorătoarei portărese, madama Cibot, cu ochii portocalii, și îngrozitorul Rémonencq, monștri ai marilor adîncuri ; nemeritata îmbogățire a soților Camusot, care, după ce l-au persecutat pe Pons, vărul lor, îi șterpelesc moștenirea, spre paguba bietului Schmucke, pe scurt, drama naivității atacate din toate direcțiile, înspăimîntată de plasa care se strînge în jurul ei și neaflîndu-și apărători. Te minunezi văzînd ce-a făcut geniul, sprijinit pe un sistem, din firava nuvelă a lui Albéric Second. „Pentru mine, cel puțin, scria Balzac, e una din acele capodopere de-o extremă simplitate care cuprind inima omenească în deplinătatea ei. La fel de măreață, și mai limpede, decît *Le Curé de Tours ;* la fel de sfîșietoare. Sînt încîntat[9]..." Era îndreptățit s-o spună. *Le Cousin Pons* continuă să-l răscolească pe cititor.

Cartea mai rămîne importantă și ca zugrăvire a unei foarte mici burghezii, și-a unor tipuri populare destul de diferite de mediul parizian descris cel mai des de Balzac, și anume al cartierelor selecte pe care, prin 1822, le contemplase cu jind de pe înălțimile cimitirului Père-Lachaise și în care sfîrșise prin a pătrunde. În *La Comédie humaine* întîlneai mai multe ducese decît grizete. *César Birotteau, Les Employés, Les*

[9] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. IV, p. 281.

Petits Bourgeois sînt niște excepții. Datorită gazetei, teatrului și vieții galante, gazetarii și artiștii din *Illusions perdues* trăiesc la periferia a ceea ce se cheamă cu-adevărat înalta societate, aceea a Restaurației. Roman al vremii lui Ludovic-Filip, *Le Cousin Pons* începe și el, în 1843, în *rue de Hanovre*, la soții Camusot de Marville, dar se deplasează foarte repede către *rue de Normandie*, în cartierul Marais, la un mizer etaj trei, transformat în muzeu de comorile colecției Pons. Într-o casă cu pereții coșcoviți întrevezi o junglă de spaimă, bîntuită de chipuri întunecate : o prezicătoare și a ei broască, Astaroth ; un om de afaceri veros pentru sărmani ; în vreme ce lumina unei calde prietenii (unul din visurile lui Balzac) scaldă în poezie această sumbră poveste. Într-adevăr, dovedise celor ce-l defăimau că era „mai măreț ca oricînd".

La Cousine Bette crește și ea în proporții uriașe în timp ce-o așterne pe hîrtie. Ideea inițială provenea, cum se mai întîmplase, dintr-o povestire a Laurei Surville : *La Cousine Rosalie [Verișoara Rosalie]*, apărută în 1844 în *Le Journal des Enfants*. Încă din copilărie, fratele și sora erau legați printr-o frățietate a imaginației. Dar pe cînd Laure povestea inexpresiv „o istorioară simplă, limpede, plină de intenții onorabile și de simțiri frumoase", Honoré elaboră „o intrigă complicată, scabroasă și crudă [10]". Personaj infernal, Bette se zvîrcolea „ca un curpen încins" în flăcările urii. Această fire teribilă îi scăpa lui Balzac, care regăsise extazul creației spontane și sporea *La Comédie humaine* cu noi fărpturi : Lisbeth Fischer, Valérie Marneffe, brazilianul Montès, Adeline și Hector Hulot.

Tehnica rămîne aceea din *Illusions perdues :* agăța o idee la niște date reale, pe care viziunea sa le amplifica spre a crea niște monștri de neuitat. Despre însăși verișoara Bette a scris că era totodată propria sa mamă (crezînd, desigur pe nedrept, că sub aparențe afectuoase întrezărește în ea o tăinuită ură), Marceline Desbordes-Valmore și mătușa Rosalie, cea mai strașnică dușmană a sa din familia Rzewuski. E de presupus că doamna de Brugnol, credincios cîine de

[10] PIERRE-GEORGES CASTEX : Prefață la *La Cousine Bette*, p. V. (Paris, Club du Meilleur Livre, 1959.)

pază care a turbat, a furnizat și ea cîteva trăsături. Lisbeth Fischer, urîtă, săracă, umilită, urzește planuri diabolice spre ruina și dezonoarea soților Hulot, așa cum Bufnița se îndîrjea împotriva Evelinei.

Baronul Hulot (fratele mareșalului pe care l-am cunoscut odinioară în *Les Chouans),* intendent militar, consilier de stat, mare ofițer al Legiunii de onoare, e un crai bătrîn care se cufundă din ce în ce mai adînc în infernul desfrîului. S-a sugerat [11] că soții Hulot ar putea să reprezinte o transpunere a căsniciei lui Victor Hugo (Hector Hulot) cu Adèle Foucher (Adeline Fischer). Pe lîngă ciudata similitudine onomastică, Hugo, *pair* al Franței, fusese surprins cu un an în urmă în flagrant delict cu Léonie Biard, la fel ca Hulot cu Valérie Marneffe. E adevărat că Balzac a avut tot timpul o atitudine echivocă față de Hugo ; Hugo îl admira, iar la Academie îl sprijinea ; Balzac elogia poetul și ponegrea omul, cam pe nedrept. O fi folosit desigur incidentul Biard așa cum făcea cu tot soiul de lucruri.

După părerea lui Bernard Guyon, Balzac, absorbit pe-atunci de obsesiile sale erotice, a putut afla în sine unele aspecte ale baronului Hulot. S-a mai afirmat că acesta aducea cu un conte d'Aure, consilier de stat, mort cu un an în urmă. În acest domeniu al creației artistice, totul e cu putință. Bărbați, femei, prieteni, amante, orgii, desfrîuri, desfătări și autorul însuși sînt zvîrliți în cazan. Oare despre sine sau despre Hector Hulot e vorba cînd scrie : „Cînd te uiți zilnic în oglindă ajungi, ca baronul, să te crezi neschimbat și tînăr, pe cînd ceilalți văd că începi să încărunțești pe la tîmple, că ai zbîrcituri pe frunte și că ți-a crescut burta"? Tema centrală a cărții amintește de *Goriot,* de *Grandet* și de *La Recherche de l'Absolu :* distrugerea unei familii și a patrimoniului ei de către o pasiune (aci erotismul unui bătrîn). Familia Hulot opune o rezistență îndelungă și vajnică, apoi patima „răsculată împotriva firii" se rostogolește „ca un val monstruos" și înecă totul.

Murind Valérie, Hulot trăiește cu o figurantă, o muncitoare, în sfîrșit cu o fetiță abia ieșită din vîrsta copilăriei, și pe care i-au vîndut-o părinții ei. În zadar încearcă ai săi

[11] Vezi JEAN-BERTRAND BARRÈRE : *Hugo jugé par Balzac, ou l'étrange cas onomastique de la Cousine Bette,* în *Le Mercure de France,* ianuarie 1950, pp. 103—114.

să-l claustreze. La căderea nopții evadează spre a se întîlni într-o mansardă cu o țață. Nu numai că devine dezgustător și că dă în mintea copiilor, dar își tîrăște și sfînta-i soție în această goană spre abis : „Spune-mi cum fac femeile acelea ca să te atragă lîngă ele, voi încerca și eu [12]..." Totuși, „cei stăpîniți de diavol sînt fericiți pe gunoiul lor [13]". Nicicînd Balzac n-a scris ceva mai atroce, nici ceva mai frumos. Dar în acest efort supraomenesc (a scris *La Cousine Bette* în două luni) a mistuit și ce mai rămăsese din el.

În sfîrșit, Ève și-anunță sosirea ; se va duce s-o întîmpine la Frankfurt. Grație strădaniilor depuse, are ceva bani. *La Comédie humaine* se retipărește ; a vîndut *Le Cousin Pons*, *La Dernière Incarnation de Vautrin*, și chiar *Le Député d'Arcis*, abia început. La Paris doamna Hanska își va asuma cheltuielile pentru gospodărie ; Honoré va procura rufăria și argintăria. Dar chiria trebuie plătită anticipat (șase sute șaizeci de franci pe două luni), trebuie să angajeze o bucătăreasă, să concedieze Bufnița și să-i dea o despăgubire. Ei și ? „Banii sînt o nimica toată față de dragoste !" Viitorul se arată frumos.

Mă ține în viață un singur gînd, anume că în săptămîna asta te văd, îți respir suflarea, mă reped spre îndrăgita-ți făptură, îți adulmec rochia ! Cred că voi sta să te privesc o întreagă jumătate a zilei, spre a mă desfăta de fericirea că te văd [14]...

Dar adaugă :

Pentru prima oară vom fi împreună fără nimeni altcineva. Nemaifiind ținuți în frîu, ne vom lăsa în voia proastei noastre creșteri. Tu vei fi bătută, iar eu, certat [15] !...

La 4 februarie 1847 pleacă la Frankfurt de unde se întoarce cu „buna, grăsuța, tandra și voluptoasa Ève". Voluptoasă ? Da, desigur. Tandră ? Nu totdeauna. Îi sfîșie inima cînd o

[12] BALZAC : *La Cousine Bette*, „Pléiade", vol. VI, p. 385 (Vezi în rom. BALZAC : *Verișoara Bette*, trad. Profira Sadoveanu, în *Opere*, vol. X, ELU, 1963, p. 259.)
[13] ALAIN.
[14] BALZAC : *Lettres à l'Etrangère*, vol. IV, p. 242.
[15] *Ibidem*, p. 244.

duse să viziteze casa din *rue Fortunée*. Se aștepta la explozii de admirație ; ea critică totul. Prea multă marchetărie, prea multe bronzuri, prea multă marmură, prea multe dulapuri încrustate cu baga și cu aramă. Și de ce a cheltuit o avere pentru a decora o locuință „sinistră și caraghioasă" ? Ce mai răsplată după atîta amar de strădanii iubitoare zădărnicite ! Și cum își poate ea exprima o părere despre o casă încă plină de schelărie și de moloz ?

În timpul ședерii ei, încetă aproape orice activitate spre a o conduce pe doamna Hanska la Véry, la Palatul regal (unde Lucien de Rubempré, de cum sosise la Paris, dăduse o masă care-l costase cît o lună de trai la Angoulême) și în celelalte restaurante la modă ; la Expoziția de Arte frumoase ; la Teatrul „Variétés", unde o văzu rîzînd în hohote. Mesele luate acasă erau destul de simple : „Eu care am văzut, pe răstimpul a două luni, o ființă încîntătoare mîncînd zilnic o tocăniță pregătită cu resturile de carne proaspătă din ajun, și care lăsa cele mai bune bucăți pisoiului ei, fără ca eu să-i fi spus măcar o dată o vorbă iubitoare în privința asta ! Dar o constatam, eram mișcat [16]..."

După două luni și jumătate petrecute la Paris între patru ochi, o reconduse pe Ève la Frankfurt și se întoarse singur, asemenea unui trup fără suflet.

Adio, scumpa mea comoară iubită ! Speranță ! cum spui tu. Va fi ultima noastră furtună, ultimele noastre necazuri... Mii de sărutări, mii de mîngîieri, dragul meu Évelino iubit. Te iubesc mai mult ca oricînd. Te vreau ca soție sau nu mai vreau să trăiesc [17]...

Operele pe care le va scrie de aci înainte vor fi umbrite de acest nor de anxietate. Din 1829 și pînă în 1842 l-au însuflețit amintirile ; și-a povestit tinerețea și s-a desfătat de revanșele pe care și le-a luat. După moartea domnului Hanski, plăsmuirea pălește. Toate luminile sînt ațintite asupra realității. Proiectele vagi, visurile de glorie și de dragoste, care-l susțineau și-l inspirau, sînt înlocuite de un proiect unic și precis, care-l obsedează : însurătoarea. Romanele *(Honorine,*

[16] *Ibidem*, pp. 278—279.
[17] *Ibidem*, p. 253.

Albert Savarus) reflectă anxietatea unui bărbat nesigur că e iubit sau pesimismul unui dezamăgit *(Les Paysans, Les Parents pauvres).* I-a rămas nădejdea că-şi va termina catedrala. „Se împlinesc şaisprezece ani de cînd lucrez la ea şi vor mai trebui alţi opt spre a o duce la bun sfîrşit [18] !" Moralistul acesta ar dori să dea *Comediei umane* (cu ajutorul acelor *Études analytiques)* un sens rezonabil şi să nu lase monumentul într-o stare inexplicabilă. Va avea oare puterea şi răgazul ?

[18] BALZAC : *Correspondance avec Zulma Carraud,* p. 319. (Armand Colin, 1935.)

XXXVII

UN TRUP FĂRĂ SUFLET

Aţi văzut vreodată căscînd leul din grădina zoologică ? E un spectacol sfîşietor.

BALZAC

TREBUIE să recunoaştem că în disperarea lui Balzac lipsit de amanta lui regăsim ceva din baronul Hulot. Amintiri aţîţătoare şi lascive îl împiedică să lucreze. Şederea preaiubitei sale la Paris n-a fost întru totul ceea ce-şi dorise ; ea i-a făcut scene penibile, de care îşi va aminti pînă şi pe patul morţii. Dar nu se mai poate lipsi de ea : „Buna mea *pisipisicuţă*, dacă nu te-aş fi iubit pînă la adoraţie, de mult aş fi încetat să exist... Nu mai fac nimic decît pentru tine, prin tine ! Nu mai am o existenţă proprie [1]..." Se simte însingurat, fără prieteni, fără familie. Orînduindu-şi lucrurile, găseşte nişte papuci brodaţi şi un bileţel scris cu creionul : *„Am lucrat papucii aceştia în orele cînd eram singură şi cînd trebăluiai* [2]". Drept care izbucneşte în lacrimi şi plînge două ore în odaia lui de lucru ! Nu sînt nişte poveşti hărăzite s-o înduioşeze pe „Gréphine", cum spune el, parodiindu-l pe servitorul neamţ care vorbeşte într-una de *Gräfin* (contesă) ; sînt reacţiile unui bolnav pe care epuizarea îl face sentimental.

[1] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol IV, pp. 250—251.
[2] *Ibidem*, p. 288.

Cu toate acestea, continuă să dea raite prin Paris. *Primo* întrucît lui Balzac n-au încetat să-i placă enumerările), Bufnița, înainte de-a pleca din *rue Basse*, a furat scrisorile de dragoste ale Évelinei către Balzac și nu consimte să le restituie decît dacă îi vor fi plătite cu bani grei. Amenință că va scrie fiicei și ginerelui (reîntorși în Polonia) și că le va trimite o copie a scrisorilor furate. Pentru doamna Hanska ar fi o groaznică umilire. Sfatul avocatului procedurist Gavault e de a recupera această corespondență pe cale amiabilă. Balzac negociază, oferă cinci mii de franci, sumă enormă pentru el, avînd în vedere că e înglodat în datorii. Procurorul, comisarul de poliție îl îndeamnă și ei să-și retragă plîngerea pe care o depusese pentru furt și șantaj. Procesul ar costa mai mult de cinci mii de franci și ar constitui o publicitate dezgustătoare. Justiția costă cît ochii din cap ; injustiția la fel.

Faptul de-a se duce s-o vadă pe această creatură înveninată, de-a parlamenta cu ea, îi provoacă febră. În cele din urmă, în iulie, plătită cu bani gheață, îi va restitui scrisorile. Desigur că va încerca să mai păstreze măcar una sau două, cele referitoare la Victor-Honoré. La rîndul său, Balzac va păstra scrisoarea în care nemernica *recunoaște* că a furat corespondența, ceea ce o face să rămînă în postura de răufăcătoare. Imediat după recăpătarea scrisorilor, le arde, privește o ultimă oară aceste dragi pagini îngălbenite sosite din Ucraina, Elveția, Italia, Germania, apoi contemplă cenușa și plînge iarăși : „Mă înfior văzînd cît de puțin loc ocupă cinsprezece ani. În fine, focul inimii le scrisese, focul pămîntean le-a reluat [3]...“ După penibila întîmplare cu Bufnița, Éveline ceruse această distrugere totală a corespondenței ei.

Secundo : se instalează în *rue Fortunée*, agață personal de pereți, așază pe etajere, porțelanurile de Saxa, cornetele de celadon, marile vaze chinezești ; și îndeletnicirea asta mecanică, chiar dacă-l obosește, îl smulge din ghearele disperării. De altfel, nicăieri nu găsește o liniște asemănătoare celei din *rue Fortunée ;* ai zice că ești la țară. I-a făgăduit Evei că nu va mai cumpăra nimic ; își ține promisiunea ; dar, în fine, îți trebuie ceea ce-ți face trebuință. Bucătăria

[3] *Ibidem*, p. 376.

nu era echipată, nici cămara. I se oferă niște chilipiruri „năucitoare", pe care n-ai voie să le scapi. De pildă, găsește o comodă lucrată de Riesener, a cărei tăblie superioară, din marchetărie, e mobilă, și de care ar avea nevoie pentru o masă. Din păcate, această comodă superbă pare să valoreze între o mie și două mii de franci. Intră în prăvălie și întreabă de preț. „Trei sute patruzeci de franci." Cum ar putea să reziste ? Ar fi fost o nebunie să n-o cumpere. De altfel, achiziționînd comoda, descoperă (spune el) că a aparținut Elisei Bonaparte. „E ceva unic, original și regesc [4]."

Dar Ève să nu se neliniștească. A devenit înțelept și prevăzător. Poate chiar din cale-afară. A văzut două vase admirabile, care s-ar potrivi de minune odăii sale de lucru ; a renunțat la ele. În schimb, achiziționează un portret care pare să fie o schiță de Tițian ; o vază chinezească antică, albastră-închis ; un suport lucrat de Boulle ; o cariatidă din lemn sculptat. „Crezi că m-am ruinat, că am ajuns la sapă de lemn ? Totul n-a costat decît trei sute cincizeci de franci [5]." Iar încîntarea pe care și-a procurat-o merită șase mii de franci. „E nevoie de trei sau patru flecușteț pentru *water-closet*, care e o bijuterie [6]..." Ah ! *water-closet*-ul ăsta !

Pentru încăperea tainică au fost necesare : *primo*, o zugrăveală plăcută la vedere ; *secundo*, o consolă de cinzeci de franci, cuprinzînd cutiuța pe care o știi, deasupra aflîndu-se un recipient ; *tertio*, o altă consolă care să suporte sfeșnicul ; *quarto*, trei console din lemn de palisandru care să suporte niște văsulețe de flori. M-ai întrebat, la Maiența, ce voi face cu acel capac de cutie din porțelan chinezesc ? Va sta într-un colț, slujind la scurgerea picăturilor de apă de pe măturoi. Locșorul acesta va fi de altfel un locșor plăcut ; e frumos ca un budoar, dar îți dai seama cît a costat [7] !...

Din Wierzchownia se alege cu o predică severă. „Isprăvește odată !" scrie *Eva furiosa*. Fie. Are nevoie de un ceas deșteptător ; al său nu mai merge ; a găsit unul, bun și frumos, care nu costă decît o sută de franci ; renunță la

[4] *Ibidem*, p. 280.
[5] *Ibidem*, p. 301.
[6] *Ibidem*, p. 284.
[7] *Ibidem*, p. 296.

el ! „N-o să mai dau pe ceva zece bănuți chiar de-ar valora o mie de franci... S-a spus tot ce era de spus." Din moment ce Sfinția-Sa e încredințată că el cumpără din patimă, din viciu, și nu din înțeleaptă prevedere, își va relua „simplitatea *quakeriană*" [8]. Nu va mai trece pragul nici unei prăvălii.

Exceptează oare Maiestatea-Voastră de interdicție o mobilă din mahon de rînd, în care să-mi țin pantofii și cizmele, și alta în care să-mi țin rufele, în cabinetul de toaletă ? De constituie vreo infracțiune, voi continua să-mi țin pantofii în jardinierele de pe scară, deoarece nu-mi permit să cumpăr flori ; sînt prea scumpe. Nu scriu, nu cîștig nimic ; nu mi-e îngăduit să fac cheltuieli [9]...

Tertio : treburile bănești merg foarte prost. Căile ferate continuă să scadă, în ciuda unor încasări prodigioase. Balzac (sau mai curînd Ève) pierde 60.000 de franci la ceea ce a investit. Spre a reintra în bani ar trebui să cumpere două sute șaptezeci și cinci de acțiuni la paritate ; în felul acesta ar avea cinci sute care i-ar reveni mai ieftin, cu alte cuvinte, la cursul de 650 de franci (actualmente a ajuns la 560) ar cîștiga 25.000 de franci în loc să piardă 50.000. Iată ce pot face cei bogați. Dar sărmanele *pisipisicuțe* lipsite de capitaluri trebuie să-și suporte pierderile. Să turbezi, nu alta. „Nu știu să mă resemnez în această privință", spune el. Afacerea Căilor ferate ale Nordului, împreună cu vărsămintele, le revine la 130.000 de franci. „Așa că voi regreta din plin casa din strada *nefericită* unde trebuie să continui plățile." Și totuși, căsuța aceasta, de-o extremă modestie, e ticsită cu obiecte de artă. Cele două covorașe de lîngă pat, din hermină, sînt indispensabile... Doar așa ceva s-ar potrivi cu atîta lux artistic, babilonian și chiar oriental [10]..." Ar trebui zece *Lys dans la Vallée* ca să plătească atîtea splendori. Le va scrie iarna viitoare, la Wierzchownia.

Făgăduindu-și să lucreze în Ucraina, la Beaujon, în schimb, nu realizează mare lucru. „Mintea mea nu se mai poate ținti spre nimic. Trec pe rînd de la un subiect la altul și mi

[8] *Quakeri* — sectă protestantă care propovăduiește pacifismul, filantropia și traiul modest (n.t.).
[9] *Ibidem*, pp. 353—354.
[10] *Ibidem*, p. 286.

se face silă... Stau ore întregi pierdut în amintirile mele şi realmente năuc [11]." Simte cum îl mistuie mîhnirea; suferă de urît ; în zadar încearcă ceea ce numeşte „masturbarea creierului". Acest creier rămîne inert. Şi totuşi trebuie să facă faţă unor obligaţii, unor promisiuni : să termine *Les Paysans, Le Député d'Arcis.*

Cît de greu e să te-apuci de lucru ! Şi trebuie să-mi dobîndesc o rentă de 18 000 de franci, şi să plătesc datorii de 55 000 de franci, ceea ce înseamnă să am un capital de 600 000 de franci. Munceşte, micule autor al *Comediei umane,* scrie *L'Éducation du Prince,* scrie romane, scrie piese... de doi bani [12]. Plăteşte-ţi luxul, spăşeşte-ţi extravaganţele şi aşteaptă-ţi Eva, în iadul călimării şi al filelor albe [13] !...

Trebuie să trimită *Les Paysans* spre publicare în *La Presse,* dar e cuprins de greaţă cînd încearcă să-şi recitească manuscrisul. Singura activitate care-i mai face plăcere constă în a redacta scrisori, adevărate volume, către prinţesa-i îndepărtată [14]. „Aşa că ce să-ţi spun ? Gîndurile nu urmează inima, şi atunci cum să scriu *Les Paysans* [15] ?..." I-a venit o altă idee, aceea unei piese, *Orgon,* urmare la piesa lui Molière, în care toţi ai casei l-ar regreta pe Tartuffe, iar acesta şi-ar face o reintrare triumfală împreună cu Marianne. Éliante şi doamna Pernelle. Numai că ar trebui să fie în versuri, iar Théophile Gautier refuză să colaboreze. „Aşa că mă gîndesc să-i dau un act lui Charles de Bernard, două acte lui Méry, şi să le împart pe celelalte două altor doi poeţi [16]."

Această muncă de echipă se dovedeşte imposibilă. Nu te poţi bizui decît pe tine însuţi. Balzac reîncepe să bea cafea. Un sfert de kilogram în opt zile. Nici un rînd. Scăldat în torente de moca, creierul refuză orice serviciu. Se sfîrşeşte

---

[11] *Ibidem,* p. 212 şi 284.

[12] Jocul de cuvinte reiese mai clar în original *(fais des pièces... de cent sous),* în limba franceză cuvîntul *pièce* însemnînd totodată „piesă de teatru" şi „monedă" (n.t.).

[13] *Ibidem,* p. 291.

[14] Parafrazarea titlului unei piese de Edmond Rostand : *La Princesse lointaine* (n.t.).

[15] *Ibidem,* p. 297.

[16] *Ibidem.*

literalmente datorită unei boli cu neputință de precizat, provocată de lipsa fericirii întrevăzute. Prietenul său Laurent-Jan, neliniștit de această atonie, îi aduce o carte de Dickens *(Greierul casei)*, spre a-l distra. „Cărticica asta e o capodoperă fără cusur. I-a fost plătită lui Dickens cu patruzeci de mii de franci. Se plătește mai bine în Anglia decît aici!..." Primește o grea lovitură: Girardin îi trimite o scrisoare impertinentă. Dorește să publice sfîrșitul lui *Les Paysans* doar pentru că Balzac a mai rămas dator cu ceva ziarului *La Presse*. „Dacă puteți restitui ceea ce v-a avansat *La Presse*, voi renunța cu dragă inimă la *Les Paysans*..." Lovitura de cravașă îl face pe Balzac să sară în sus. „În ciuda părerii dumitale, consideră că lucrarea mea e excelentă." Își explică brutalitatea lui Girardin prin faptul că *La Presse* publică un foileton al lui Daniel Stern (pseudonimul doamnei d'Agoult), „pedantă mîzgălitoare de hîrtie", care-i poartă sîmbetele de cînd cu *Béatrix*. Singurul răspuns peremptoriu ar fi o carte măreață. Dar „casa mea e nesuferită, literatura stupidă, și-mi încrucișez brațele cînd ar trebui să lucrez".

De ce această neputință prelungită? În primul rînd, creația literară necesită o atenție susținută. Odinioară, cînd lucrase atît de mult, pe *rue Cassini*, *rue des Batailles*, *rue Basse*, și, chiar mai mult, la Saché, la Frapesles, la la Bouleaunière, uita de lumea înconjurătoare. Dar, pe lîngă faptul că mintea i-e tulburată de-o dragoste neliniștită, aproape morbidă, locuința din *rue Fortunée* îl obligă la nenumărate treburi sîcîitoare. Trebuie să se ocupe de personalul casnic. Îl concediază pe Millet, înlocuindu-l cu un alsacian, François Münch, viitorul vizitiu al „dragii contese". Zanella, reintrată în grații, îi recomandă o excelentă jupîneasă: o belgiană pioasă care știe să coasă, să spele și să calce. Trei servitori, cu 90 de franci salariu lunar, plus hrana, presupune o rentă de 12.000 de franci pe an. La vîrsta lui, cu faima de care se bucură, acest nivel de viață ar părea rezonabil. Dar n-apucă bine să-și creadă personalul complet, cînd iată că Zanella, prefăcută ca o mironosiță, îl vinde. I-a promis vecinului, pictorul Gudin, să-l lase să viziteze toată casa în absența lui Balzac, la fel cum doamna Cibot îi arăta lui Rémonencq colecția vărului Pons. O dată mai mult, viața imită

opera. Tristă și oribilă experiență ! „Nu mai cred decît în Dumnezeu și în draga mea fetiță."

Iar în al doilea rînd, bîntuie pe la el o cronofagă. Aline Moniuszko, soră dușmănoasă a Evei Hanska, al cărei nas îl turtea cu lovituri de pumn în anii copilăriei, își prelungește șederea la Paris și-l socotește pe Balzac foarte amabil cînd nu e Ève acolo. Însăși Maiestatea-Sa Rzewuskiană a poruncit: „Fă-o pe soră-mea să rămînă cu gura căscată". Aline a rămas mai mult decît cu gura căscată ; e năucită, buimăcită. Vizitînd „cuibul" din *rue Fortunée,* va lăsa să-i scape o expresie demnă de verișoara Bette :

Era furioasă la gîndul că acest *palat,* după vorba ei (unde s-ar zice că totul, pînă la cel mai vulgar cui, dovedește că totul a fost orînduit pentru o femeie adorată), va aparține aceleia al cărei nas era odinioară turtit cu lovituri de pumn. „Oare ce înseamnă Wierzchownia, a spus ea, față de această locuință încîntătoare ? N-am văzut nicăieri ceva asemănător. Wierzchownia, domnule de Balzac, e culmea prostului gust, întrucît acesta era păcatul dragului meu cumnat răposat."

Nu, draga mea, nu mi-am putut stăpîni un uriaș hohot de rîs la auzul acestei răzbunări postume, deoarece, după turbarea cu care vorbise, am înțeles totul. Bărbatul acela, care Alinei i-o preferase pe Ève, cum ar fi fost capabil să dea dovadă de bun gust în vreo privință oarecare ?

Ajungînd la bibliotecă, a spus : „Păi numai asta trebuie să coste o sută de mii de franci. Biblioteca din Neuilly și cea de la Saint-Cloud sînt o nimica toată. — Iubim cărțile", i-am spus. A plecat năucită de admirație și pătrunsă de convingerea că sînt milionar, de n-ar fi decît casa aceasta [17].

Aline a sărit în tavan văzînd două perne pe patul lui Balzac. Cei care-l cunosc știu că, pentru a dormi cu capul mai sus, folosește două perne. Dar Aline a crezut (și sperat) că la el se află o femeie ascunsă. „Dar de ce două perne ? îl întrebă ea. Ei bine, din prevedere [18]."

Cu toate acestea, servitorii, vizitatoarele, cumpărăturile și visările nu sînt suficiente spre a explica o asemenea iner-

[17] *Ibidem,* p. 322—323.
[18] *Ibidem,* pp. 329—330.

ție. Adevărul e că Balzac se simte bolnav și chiar e. Prietenul său Frédéric Soulié trage să moară din cauza unei hipertrofii a inimii ; sîngele nu mai circulă, iar picioarele îi sînt foarte umflate. „Asta m-a impresionat, întrucît socotesc că și eu am o hipertrofie a inimii." Gavault, avocatul său procedurist, văzînd cît de rău îi merge cu sănătatea, îl sfătuiește să părăsească Parisul. „Pleacă, îi spune Gavault, căci de nu ești un om mort [19]." Un om mort ? Încă nu, dar fără îndoială că mintea i-e bolnavă, iar el a profesat din totdeauna că mintea acționează asupra trupului. Vede totul în negru. În Franța monarhia burgheză i se pare șubredă ; curînd va izbucni revoluția în Italia ; văpaia aceasta va cuprinde întreaga Europă. „Nu-ți poți închipui, îi scrie el Evei, cît de repede se întinde comunismul, doctrină care constă în a răsturna totul, a împărți totul, pînă și alimentele și mărfurile, între toți oamenii, considerați ca fiind frați [20]..." Ève cunoaște felul lui de-a gîndi în privința asta, dar nu te poți pune de-a curmezișul vremurilor tale.

Ca să-și revină, încearcă să facă un pelerinaj la l'Isle-Adam, unde se ducea ca adolescent, la Villers-La Faye. Cîteodată întoarcerea la matcă e binefăcătoare.

Am revăzut pădurea și valea după un interval de treizeci de ani, și acea semipatrie care, la optsprezece ani, mă reînsănătoșise nu mi-a spus nimic. Parcă ar fi fost un vis. Am plecat pe linia Căilor ferate ale Nordului. Am mers șapte ore în șir, asemenea unui ostaș care trebuie să-și străbată etapa, iar la întoarcere am luat trenul. Nimic nu mi-a făcut vreo impresie. Am privit totul fără vreo emoție, fără să reacționez așa cum mă așteptam. Ah ! de m-ar fi întovărășit Line a mea, căreia să-i pot spune : „Sub arborele acesta visam să fiu celebru ; acolo mă gîndeam la o femeie care m-ar iubi ; dincolo mă lecuiam de tirania maternă etc...", totul ar fi avut un rost [21] !...

E pe cale să redevină un copil care năzuiește să-și rezeme capul pe pieptul mamei. În Eva sa, absenta preaiubită, Balzac spera că va regăsi totodată dragostea și îngăduința cu care-l copleșea *Dilecta*. Dar, ce păcat ! Ève se poartă ca un

[19] *Ibidem*, p. 363.
[20] *Ibidem*, p. 351.
[21] *Ibidem*, p. 365.

judecător sever, și nu prea înțelept, care nesocotește legile mizeriei. O simte rănită, plină de amărăciune, aproape ostilă. Ar vrea să taie lanțurile problemelor de afaceri și bănești ca să gonească spre ea. „Și de altfel constat că nu mai vrei să știi de mine, și mă aflu în prada unei îndoite disperări : aceea de a nu mai fi așteptat și aceea de a nu mai fi scris măcar un rînd... O, mintea mea, unde te afli ? La Berditcheff, în acele șesuri ale unei Beauce [22] rusești pe care le văd fără a le fi zărit vreodată [23] !...“ Geme : „Fii deosebit de blîndă cu cel absent ; binevoiește a-l cunoaște mai bine decît îl știi“. De ce-l mustră ea oare în privința leneviei datorate unui exces de dragoste ? „Manuscrise, manuscrise, dragul meu domn“, spune *pisipisicuța* zeflemitoare. Da, manuscrise semnate : Durere și Amărăciune, „doi colaboratori care distrug viața“.

De ce îi interzice, cea pe care o adoră, să stea cîtva timp în Ucraina ? Pentru că se teme de gura lumii, pentru că are niște treburi de descurcat, pentru că e bătrînă (după spusele ei), iar lui îi trebuie fărpturi frumoase și proaspete, pentru că *Dab* (adică țarul) n-ar vedea cu ochi buni această călătorie ? În disperare de cauză, Balzac se adresează amabilei Anna :

Draga dumitale mamă îmi scrie foarte puțin și-mi interzice să-i fac o vizită în Ucraina. Aceste două propoziții îmi par nefirești... M-am obișnuit într-atît cu voi trei încît viața mi-a devenit nesuferită și nimic nu mă mai poate amuza. Mă aflu asemenea unui cîine fără stăpîn și care nu-l vrea decît pe cel pe care l-a pierdut [24]...

Această umilință, această privire tristă de cîine blînd și izgonit e sfîșietoare ; Éveline a sa, care de fapt îl iubește și nu e lipsită de bunătate, sfîrșește prin a nu mai ține seama de temerile ei și se lasă înduplecată. Să vină s-o regăsească ! De îndată se scutură de lîncezeala lui, își vizează pașaportul și se pregătește de drum. Editorul Souverain îi va da

[22] Regiune a bazinului parizian caracterizată prin șesuri monotone (n.t.).
[23] *Ibidem*, p. 332.
[24] *Ibidem*, p. 346.

banii necesari sau îi va agonisi publicînd cîteva nuvele. „Voi lua cu mine șaisprezece pîinișoare de secară și o bucată de limbă, ca să am ce mînca de la Cracovia pînă la Wierzchownia." Ah ! cît e de fericit că pleacă ! Lipsit de preaiubita sa, nu mai are viață în el. „Totul e cu putință cînd mă aflu cu *pisicuța* mea. Fără ea, nimic nu mai e cu putință și las totul baltă. Tot așteptînd, mi-am pierdut curajul... Notează că nu mă plîng ; căci nu se află pe lume un om care să fi fost mai fericit... În tine se află ceva din nemărginire [25]..."

Așa că zorește spre această nemărginire. E cu neputință să călătorești mai repede. Plecat cu trenul la 5 septembrie 1845, pe Căile ferate ale Nordului care-l costă atît de scump, va ajunge la Wierzchownia în ziua de luni 13, cu *schnellpost* [26], *extrapost* [27] și *kibitka* [28]. Îi fuseseră prorocite cele mai mari necazuri în cursul străbaterii unor țări a căror limbă n-o cunoaște. Se echipase cu un paneraș portativ, conținînd biscuiți marinărești, cafea concentrată, zahăr, o limbă înăbușită și o sticlă umplută cu lichior de anason. În realitate, datorită numelui său celebru, a fost primit peste tot cu căldură. La graniță, mai-marele vameșilor, domnul de Hackel, funcționar cu o figură plăcută și spirituală, sosit în persoană să-l întîmpine, îl rugă să împartă cu el „o gustărică". Îmbelșugarea acestei gustări îl încîntă pe Balzac.

Bucurîndu-se de-o asemenea oblăduire, a fost tratat bineînțeles cu cea mai mare considerație de temuții vameși, care îi fuseseră înfățișați în chip de gogorițe. Disciplina rusească îl impresionă în chip plăcut pe călător. În schimb, n-a fost prea încîntat de *kibitka*, trăsură făcută din lemn și răchită, „care îți înștiințează toate oasele despre cele mai mici asperități ale drumului... Noaptea era superbă ; cerul semăna cu un văl albastru prins cu țînte de argint. Adînca singurătate era însuflețită de neîncetatul clinchet al zurgălăului legat de grumazul calului, și al cărui sunet limpede și monoton îți face în cele din urmă o nesfîrșită plăcere [29]..."

---

[25] *Ibidem*, p. 346.
[26] Diligență rapidă (germ.) (n.t.).
[27] Cursă specială cu diligența (germ.) (n.t.).
[28] Trăsură acoperită (lb. rusă) (n.t.)
[29] BALZAC : *Lettre sur Kiev*, în *Œuvres complètes*, vol. XXVIII, p. 532. (Club de l'Honnête Homme.)

În fine, străbătînd „ilustrisimul" oraș Berditcheff, ajunse în Ucraina. „Este deșertul, regatul grîului, e preeria lui Cooper și tăcerea ei. Aci începe humusul Ucrainei, un pămînt negru gras adînc de cinzeci de picioare, și deseori mai mult, care nu e îngrășat niciodată [30]..." Îl cuprinse un somn greu și îl trezi un strigăt. „Am zărit un fel de Luvru, de templu grecesc, aurit de soarele care scăpăta." Era Wierzchownia.

[30] *Ibidem*, p. 536.

XXXVIII

LA MARCHIZA DE CARABAS

Un fapt vrednic de luat în seamă... anume cît de des impunem sentimentelor noastre să asculte de-o voinţă, în ce măsură ne luăm un soi de angajament faţă de noi înşine şi cum ne hotărîm singuri soarta.

BALZAC

IŞI făcuse speranţe mari ; i-au fost împlinite cu vîrf şi îndesat. Castelele din Spania pe care le clădea de-un răstimp atît de îndelungat deveneau un castel în Ucraina, şi cel mai real de pe faţa pămîntului.

Balzac către Laure Surville : Clădirea aceasta este întocmai un Luvru, iar moşiile sînt cît departamentele noastre. E cu neputinţă să-ţi închipui întinderea şi rodnicia acestor pămînturi, care nu sînt îngrăşate niciodată şi pe care se seamănă grîu an după an. Cu toate că tînărul conte şi tînăra contesă au împreună cam douăzeci de mii de ţărani de parte bărbătească, ceea ce înseamnă patruzeci de mii de suflete, le-ar trebui vreo patru sute de mii spre a-şi cultiva ogoarele. Nu se fac semănături decît în măsura în care pot fi culese recoltele [1]...

După ce-şi închipuise vreme de treizeci de ani fericirea de a fi marchizul de Carabas, se vedea viitorul soţ al marchizei.

---

[1] BALZAC : *Lettres à sa famille*, p. 235. (Paris, Albin Michel, 1950.)

Zile de vrajă. Atala, Zéphyrine și Gringalet îl întîmpinaseră pe Bilboquet cu o afecțiune sinceră. A fost găzduit într-un apartament încîntător: dormitor, salon și odaie de lucru. Argintăria, porțelanurile și covoarele, mai ales covoarele, groase, regești, îl satisfăceau pe acest exigent cunoscător. Prin toate ferestrele sale zărea nesfîrșitele ogoare cu grîu ale Ucrainei. Iar în palat se aflau „cinci sau șase apartamente disponibile de felul acestuia"!

Țara asta e ciudată prin faptul că, trăind în luxul cel mai copleșitor, ești lipsit de cele mai de rînd obiecte ale confortului nostru. Regiunea asta e singura din țară în care se află o lampă Carcel[2] și un spital. Există oglinzi de zece picioare, dar pereții sînt netapetați... Ne încălzim aci (și Wierzchownia e cît Luvrul) cu paie. Într-o săptămînă se mistuie în sobe atîtea paie cîte se pot vedea la Paris la oborul de la Saint-Laurent[3]...

Drăgălășenia gazdelor îl face să uite de lipsa confortului și de aspra iarnă rusească. Acești zei ai Olimpului duc o viață de familie. Anna îl citește pe Capefigue, istoric marsiliez, autorul a zece volume despre *L'Europe au temps de Louis-Philippe [Europa în vremea lui Ludovic-Filip]*. Alături, mama ei lucrează la o tapiserie. Bilboquet îi vorbește contelui Georges, poreclit Gringalet, despre o *maaaare* speculație, întrucît întrevede în Ucraina, ca peste tot, afaceri grozave.

În privința asta îl roagă pe Surville să-i dea o consultație. Iată despre ce e vorba: Georges Mniszech stăpînește, în indivizie cu André, fratele său, una din cele mai frumoase moșii ale împărăției, Wiesniowic, în apropiere de Brody, cuprinzînd douăzeci de mii de pogoane de codru de stejar. Or, în vremea aceea, Franța consuma o cantitate uriașă de lemn de stejar pentru traverse de cale ferată. Se punea problema de-a afla prețul cu care ar putea fi vînduți căilor ferate franceze arborii din Wiesnowiec, ținînd seama de cheltuielile de transport: 1) pe șosea, de la Brody la Cracovia; 2) pe calea ferată, de la Cracovia la Paris, inclusiv trecerea

[2] Lampă cu ulei denumită astfel după inventatorul ei (n.t.).
[3] BALZAC: *Ibidem*, pp. 235 și 242.

peste Rin la Köln și aceea peste Elba la Magdeburg, deoarece, podurile-viaducte nefiind deocamdată înălțate, transbordările vor fi inevitabile. Să facem o socoteală provizorie. Dacă o bîrnă costă zece franci, plus douăzeci de franci transportul, adică treizeci de franci, cît s-ar putea lua la Paris pe șaizeci de mii de bîrne ? Cîștigînd doar douăzeci de franci la o bîrnă, înseamnă că vor putea împărți între ei un milion două sute de mii de franci. Plus o incalculabilă cantitate de lemne de foc. Socoteli vrednice de Félix Grandet.

Ciudățenia, adaugă Balzac, e faptul că o afacere atît de uluitoare n-a fost încă realizată, dar asta se explică prin nepăsarea stăpînitorilor de pămînt din această țară, un soi de creoli ai căror negri ar fi reprezentați de „*moujici*". Surville să facă bine să-i răspundă imediat, întrucît gazda sa vrea să-l însoțească în Crimeea, în Caucaz și chiar pînă la Tiflis.

E cu neputință să-ți închipui uriașele bogății acumulate în Rusia, și anulate de lipsa mijloacelor de transport... Deunăzi, am fost în *follwark*-ul din Wierzchownia, care e locul unde se treieră grîul cu niște mașini, și doar de la acest sat se aflau aci douăzeci de clăi, înalte de cîte treizeci și șase de picioare, lungi de cîte cinzeci de pași și late de cîte doisprezece pași... Dar furturile săvîrșite de vechili, cheltuielile, reduc mult veniturile... La Wierzchownia trebuie să-ți ai, colo-șa, toate industriile : există un cofetar, un tapițer, un croitor, un pantofar etc., angajați ai casei. M-am lămurit acum cu cele trei sute de slugi de care-mi vorbea, la Geneva, răposatul domn Hanski, care avea o orchestră întreagă [4]...

La Wierzchownia, gazdele sale au și o fabrică de așternuturi, de foarte bună calitate, care produc zece mii de bucăți pe an. Un francez se simte năucit de acestē „bogății colosale".

Toate aceste bunuri pămîntești vor fi dăruite de Éveline fiicei sale Anna, în schimbul unei rente viagere. „Îi cunoșteam intențiile, scria Balzac Laurei Surville. De altfel sînt încîntat de faptul că fericirea vieții mele e despovărată de orice interes." În realitate, doar această transferare a proprietății va face posibilă căsătoria. Dar mai trebuie învinse încă multe piedici : încuviințarea țarului n-a fost încă obți-

[4] *Ibidem*, p. 242.

nută ; opunerea manifestată de familia Hanski. „Trebuia să vin aici ca să-mi dau seama de greutățile de tot felul ivite în calea îndeplinirii dorințelor mele."

S-au găsit unii să susțină că, la Wierzchownia, două femei frivole l-au împiedicat pe Balzac să scrie. Faptele dovedesc contrariul. În decembrie 1847 nu duce la capăt decît al doilea episod din *L'Envers de l'Histoire contemporaine*, dar a lucrat la *Le Député d'Arcis*, frescă imensă cu o sută de personaje, la *Les Petits Bourgeois*, la *Le Théâtre comme il est*, la *La Femme auteur [Femeia autor]*, al cărei început, foarte promițător, îngăduie speranța că Balzac va prezenta de aci încolo „evoluția societății balzaciene paralel cu evoluția societății franceze". Claude Vignon, secretar, în *La Cousine Bette*, al mareșalului de Wissembourg, ministru de război, și care avea, în *Les Comédiens sans le savoir*, o catedră la Sorbona, pe lîngă o rubrică în *Le Journal des Débats*, devine, în *La Femme auteur*, membru al Institutului, rămînînd totodată consilier de stat, și cumulează salarii totalizînd cinsprezece mii de franci. Joseph Lebas, fost vînzător în prăvălia postăvarului Guillaume, apoi patron al magazinuui „La Motanul cu mingea", a fost numit *pair* al Franței după cinci ani de președinție a tribunalului de comerț. Faimosul Gaudissart, bancher, director al unei societăți de căi ferate, a uitat că pe vremuri fusese comis-voiajor. Andoche Finot (care figurează într-un *Memento* al lui Balzac cu titulatura de contele Finot de la Caillerie [5]) nu-și mai amintește, desigur, de timpul cînd rechinii gazetăriei îl tratau cu obrăznicie. Această însușire de-a uita poate fi observată în societate, ca și la indivizi. Lumea pe care Balzac o poartă în mintea sa „e totodată autonomă și fidelă adevărului istoric [6]".

Nu numai că Ève Hanska nu-l împiedica să-și continue opera, dar îl și îndemna. La întoarcere, el îi scrie de pe drum : „Nu-mi reproșa că am lucrat atît de puțin. Spune-ți că am făptuit o minune scriind *L'Initié* [7]..." Era vorba de al

[5] Sub numele : Finot de la Caillerie, Balzac scrisese, pe memento-ul său : Domnul de Savary.

[6] MAURICE BARDÈCHE : Introducere la *La Femme auteur*, în *Œuvres complètes*, vol. VII, p. 536. (Club de l'Honnête Homme).

[7] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, în *La Revue de Paris*, noiembrie 1949, pp. 20—21.

doilea episod al unei lucrări consacrate caritații, pe care socotea s-o intituleze *Les Frères de la Consolation* și pe care a numit-o ulterior: *L'Envers de l'Histoire contemporaine*. Acest roman urma să fie opusul *Istoriei celor treisprezece:* un grup de bărbați atotputernici, dispunînd de-o avere uriașă, se pune în serviciul virtuții. Primul fragment, *Les Méchancetés d'un Saint*, apăruse în 1842 în *Le Musée des Familles*, magazin conformist. Făcea parte din seria *Le Médecin de Village, Le Curé de Campagne*, o carte vrednică de Premiul Montyon. Așternerea pe hîrtie nu părea lesnicioasă: „A face interesantă o dramă fără măcar un lup în stînă e un tur de forță".

Soluția: să introducă un lup pocăit. Godefroid, tînăr *dandy* cu mănuși galbene, ruinat, descoperă în *rue Chanoinesse*, în umbra catedralei Notre-Dame, o bătrînă baroană de la Chanterie, înconjurată de patru necunoscuți, imuabili ca niște bonzi, și față de care dovedesc un deosebit respect atît arhiepiscopia cît și nobilimea de cea mai aleasă stirpe. Acest grup misterios dispune de capitaluri imense, folosindu-le pentru salvarea unor nenorociți. Conspirația virtuții va trebui să fie la fel de captivantă ca și corupția din *La Torpille*. Spre a-și atinge scopul, evocă o istorioară (reală) din vremea șuaneriei.

Pe vremea Imperiu ui, la Rouen, o bătrînă marchiză de Combray fusese osîndită la douăzeci și doi de ani de temniță și legată la stîlpul infamiei deoarece adăpostise niște conspiratori. Fiica ei, Caroline Acquet de Férolles, murise pe eșafod. Din doamna de la Chanterie, Balzac face un *alter-ego* al acelei femei care a fost cu-adevărat o *mater dolorosa* bîntuită de amintiri atroce. Prin Vimard, grefier la Curtea de apel din Rouen, obținuse textul actului de acuzare, pe care-l va pastișa, modificîndu-l doar extrem de puțin. De ce ar inventa? E o muncă de rutină. Dar nenumărate amănunte dovedesc că peste ceea ce scrie planează umbra Évelinei. Necunoscuții din *rue Chanoinesse* citesc cu toții *L'Imitation de Jésus-Christ*. Pentru ce? Pentru că în 1833 un exemplar din *L'Imitation* fusese primul dar făcut de Ève lui Honoré. Păstra în el flori uscate și cîteva panglici, amintiri de dragoste. Aceeași carte cucernică o dă doamna de la Chanterie neofitului Godefroid. „Deoarece religia, ca și po-

litica, sînt la Balzac de esență sentimentală și romanescă [8]." Seara, la gura sobei, citea castelanilor din Wierzchownia paginile pe care le scrisese în cursul zilei. Însuși Georges, mai mult colecționar de insecte decît amator de romane, se dovedea efectiv interesat, „unul din cele mai mari triumfuri ale lui Bilboquet [9]".

Deși scris de un om aflat la capătul puterilor, *L'Initié* nu era lipsit de calități. Spre a obține efecte dramatice, familia pe care lui Godefroid (Inițiatul) îi revine misiunea s-o salveze e tocmai aceea a procurorului general Bourlac, care a adus odinioară doamnele de la Chanterie în fața justiției și a obținut condamnarea la moarte a uneia dintre ele. Personajul Bourlac coincide cu modelul, baronul Chapais-Marivaux, procuror general imperial pe lîngă tribunalul de instrucție criminală și specială din Rouen, și al cărui nume de botez, Bernard, devine, în *L'Initié*, acela al baronului de Bourlac. Rolul înduioșătoarei victime, indispensabil oricărui roman popular, e jucat de Vanda, fiica lui Bourlac, atinsă de-o boală misterioasă, plica poloneză [10]. Doctorul Knothé, medic aflat în slujba proprietarilor Wierzchowniei, procură totodată amănunte asupra acestei afecțiuni ciudate și anumite trăsături pentru personajul doctorului Halpersohn, zămislit de Balzac spre a o vindeca pe bolnavă. Aceasta, „o copilă șăgalnică, răsfățată, cu mult simț muzical, înghițind la romane pe nerăsuflate, cheltuitoare și cochetă", seamănă cu Anna Mniszech. Balzac era găzduit într-o casă pe de-a-ntregul poloneză ; folosi deci ceea ce i se oferea.

Operă a Vandei în roman, draperia din tapiserie era lucrul de mînă cu care se îndeletnicea doamna Hanska. Ideea de a face din Bourlac — în ciuda asprimii de neîmblînzit a procurorului — un tată de felul lui Goriot, care dă copilului său iluzia luxului în timp ce în încăperea vecină totul dovedește mizeria și ruinarea, îl încîntă pe Balzac. O datora fără îndoială faptului că citise recent *Greierul casei* de Charles Dickens. El însuși, în *rue des Batailles*, se complăcuse în a-i pune pe vizitatorii săi să treacă printr-un coridor sor-

[8] MAURICE REGARD : Introduction à *L'Envers de l'Histoire contemporaine*, p. XLI. (Garnier, Paris, 1959.)

[9] Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 303, fila 563.

[10] Afecțiune caracterizată prin încîlcirea părului, care are aspectul unei pîsle alcătuite din peri, cruste, praf și paraziți (n.t.).

did și niște încăperi golașe înainte de a pătrunde într-un budoar demn de *O mie și una de nopți*. Sfîrșitul cărții poate părea melodramatic sau sublim, după dispoziția cititorului. În clipa în care fostul magistrat, copleșit de atîta bunătate, se prăbușește la podea, doamna de la Chanterie apare asemenea unei fantome, iar Bourlac, ridicînd privirea, murmură: „Așa se răzbună îngerii". La Balzac pînă și religia capătă înfățișarea magiei și devine instrumentul unei puteri uriașe și oculte. La scara *Comediei umane*, subiectul e mai puțin o dramă pasională, cît tabloul Parisului caritabil, la fel de tainic ca și Parisul vicios.

E lesne de închipuit că în timpul lecturilor sale au curs multe lacrimi în salonul din Wierzchownia și că aceste femei, care-l tratau uneori pe prietenul lor Bilboquet de parcă ar fi fost un măscărici, recunoscură că-i erau accesibile toate formele măreției. Pentru el iertarea era de la sine înțeleasă: oamenii sînt așa cum sînt. Trebuie zugrăviți fără indulgență, așa cum a făcut Balzac atît de adesea, dar respectînd totodată aspectele lor nobile, care nu lipsesc, nici măcar la cei mai răi dintre ei.

Gazdele sale îl duseră la Kiev.

Balzac către Laure Surville: Am văzut așadar Roma Nordului, orașul tătăresc cu trei sute de biserici și bogățiile lavrelor [11], și Sfînta Sofia a stepelor. Sînt strașnice de văzut. Am fost copleșit cu atenții. Îți vine să crezi că un mujic bogat mi-a citit toate cărțile, că aprinde în fiecare săptămînă cîte-o lumînare, pentru sufletul meu, în biserica Sfîntul Nicolae și că a făgăduit bani slugilor unei surori a doamnei Hanska spre a afla cînd mă voi întoarce, ca să mă vadă? [12]...

Doamna Mamă îi scrie de Anul Nou. Făcuse o inspecție în *rue Fortunée:*

[11] *Lavră* (în greaca clasică *laura* = „stradă"; în greaca modernă „mănăstire"). Nume dat unor mari mănăstiri de călugări ortodocși din Egipt, ulterior din Grecia (de pildă, marea lavră de la Athos) și din Rusia (lavra Pecerskaia din Kiev). În aceste ansambluri mănăstirești, chiliile erau dispuse izolat, în forma unei așezări de tip rural (n.t.).

[12] BALZAC: *Lettres à sa famille*, p. 243.

Am găsit totul în cea mai perfectă rînduială, o curăţenie despre care nici cea mai cusurgioaică femeie n-ar avea nimic de zis. Ai doi paznici de credinţă ; socotesc că sînt foarte cinstiţi ; aşteaptă cu nerăbdare să te întorci. Mi-au spus că li se făgăduise în cîteva rînduri sosirea ta, şi că au înţeles limpede că asta avusese rostul de a-i obliga să fie neîncetat atît de grijulii. Mi-au spus că arhitectul tău vine săptămînal să viziteze casa.

Ca totdeauna, dragul meu, îţi stau la dispoziţie ; ştii prea bine cît sînt de fericită cînd pot fi de vreun folos celor pe care-i iubesc atît de mult. Te poţi bizui pe mine în toate privinţele, în orice clipă a vieţii mele.

După rînduiala din bătrîni, îţi voi vorbi despre noul an. Primul meu drum a fost hărăzit Domnului şi, în templul său, după ce l-am slăvit, nu mi-a mai stat gîndul decît la voi, nu i-am mai cerut decît un singur lucru : fericirea dragilor mei copii [13]...

Balzac se desfăta din plin de tovărăşia preaiubiţilor săi Saltimbanci, şi starea sa de sfîrşeală îl îndemna să nu părăsească Wierzchownia, acest adăpost unde îşi găsise tihna, dar un vărsămînt de făcut Căilor ferate ale Nordului îl obligă, încă din ianuarie, să pornească spre Franţa, în toiul iernii. Doamna Hanska îi oferi o blană de vulpi. Gerul era atît de aspru încît deasupra blănii mai trebui să îmbrace o manta. Aducea cu el 90.000 de franci, primiţi de la Străină, spre a face faţă vărsămîntului şi grijilor de fiecare zi.

Ne place să credem că, în timpul acestei şederi în Ucraina, Balzac a fost fericit. Pentru prima oară în viaţă trăia în unul din acele palate cu nenumărate slugi supuse, pe care le visa din vremea copilăriei. Nu-l indigna gîndul că acea supunere îşi găsea explicaţia în asprimea cu care era pedepsită cea mai uşoară indisciplină. Zulmei Carraud i-ar fi fost tare la îndemînă să-i reproşeze nepăsarea faţă de suferinţele celor din popor. Avea tot dreptul să se mire că o imaginaţie, atît de viguroasă cînd zugrăvea nişte făpturi din aceeaşi clasă socială cu el, era neputincioasă în a zugrăvi mizeria şi oprimarea. Totuşi, pe răstimpul a trei luni s-a simţit pentru prima oară despovărat de grija zilnică a manuscriselor pe care trebuia să le predea, de obsedanta anxietate a poliţelor şi facturilor neplătite. Uşurare în ce priveşte

[13] *Ibidem*, p. 246.

omul ; slăbiciune în ce privește creatorul. Dacă la Wierzchownia n-a produs în același ritm ca pe vremea zilelor sale de glorie, în parte e și datorită faptului că în Luvrul polonez nu-i mai dau pinteni grijile bănești ; de asemenea, a continua *La Comédie humaine* pune probleme noi.

Norodul făpturilor sale a îmbătrînit o dată cu el ; multe din ele au răposat. La cimitirul Père-Lachaise poate fi văzut acum splendidul monument sub care și-au găsit odihna Esther, Gobseck și Lucien de Rubempré. Vautrin e prefect de poliție ; Rastignac, pentru a doua oară ministru. Fără îndoială, ar fi minunat dacă poetul ar mai putea însufleți o dată aceste umbre care, asemenea duhurilor celor morți din Homer, abia ar aștepta să se strîngă în jurul lui. Aceste personaje în căutarea creatorului lor se îmbulzesc în vestibulul romanelor neterminate. Balzac le întîmpină ; știe ce-ar putea face cu ele ; dar se teme să nu-l lase puterile înainte de a-și încheia epopeea. Acestea sînt gîndurile care-l frămîntă în timp ce, purtînd blana aruncată pe umerii săi de doamna Hanska, străbate cu sania mohorîtele șesuri înghețate.

XXXIX

REVOLUȚII, PALPITAȚII, REPREZENTAȚII

O ! ce oarbe, surde mări
Un norod ce se răscoală!

VICTOR HUGO

FEBRUARIE 1848. O Franță clocotind de patimi. Era vremea banchetelor reformiste, cu prilejul cărora, la desert, oratorii cereau sufragiul universal. Thiers compara ministerul cu o navă care ia apă și care se scufundă văzînd cu ochii. Lamartine prevedea, după revoluția libertății, revoluția disprețului. Pînă și garda națională striga : „Trăiască Reforma !" Înstrăinarea sufletească a burgheziei reprezenta o gravă amenințare pentru un regim burghez. Balzac nu simpatizase niciodată monarhia din iulie ; dorea o cîrmuire mai energică. Dar se temea de frămîntările care însoțesc orice schimbare.

La 22 februarie cină la Margonne, care avea un apartament la Paris. Jumătate din invitați lipseau din cauza răscoalei. Balzac fu obligat să se întoarcă pe jos ; înspăimîntat, proprietarul unor calești, de la care împrumuta cîte una, refuză să pornească. La lumina torțelor, mulțimea purta niște cadavre de-a lungul străzilor. În ziua de 23, Balzac, uitînd de revoluție, se simți cuprins de „gînduri dezmierdătoare". *Bengali*-ul visa „la trandafirii prebendei sale [1]". *Prebendă* era

[1] BALZAC : *Lettres à l'Etrangère*, publicate în *La Revue de Paris*, august 1950, p. 15.

noul nume al *pisicuței*. Seara află că regele sfîrșise prin a ceda și sacrificase ministerul. „E primul pas făcut de Ludovic-Filip spre exil sau eșafod", scrise Balzac doamnei Hanska. Temerile făceau din el un extremist. „E necesară o politică inflexibilă pentru ca statele să se bucure de siguranță, și-ți mărturisesc că, văzînd cele ce-am văzut, aprob, ca întotdeauna, și *carcero duro* [2] a Austriei, și Siberia, și metodele puterii absolute. Doctrina mea referitoare la absolutism se extinde pe zi ce trece ; i s-a raliat cumnatul meu [3]." Bietul Surville ! Și el se temea.

Din curiozitate, la 24 februarie, Balzac urmă o coloană de răsculați și-i văzu la Tuileries spărgînd oglinzile, candelabrele, sfîșiind catifeaua roșie cu franjuri de aur a draperiilor, arzînd cărțile. Aceste saturnale îl scîrbeau, spunea el. Cu toate acestea, luă niște ornamente și niște draperii ale tronului, pe lîngă caietele de școală ale micilor prinți [4]. Colecționarul îl consola pe conservator.

Victor Hugo și prietenii săi ar fi dorit să salveze dinastia instaurînd-o ca regină pe ducesa d'Orléans, prințesă inteligentă și liberală. Dar poporul, înarmat, asedie Camera. Se năștea o republică ; Balzac socotea că asta ar însemna anarhie, mizerie, jaf. Prezența prietenului său Lamartine în guvernul provizoriu nu i se părea liniștitoare ; îl considera bărbat foarte cinstit, dar se temea de efuziunile sale lirice. Banii dispăreau ; acțiunile Căilor ferate ale Nordului scădeau tot mai mult ; renta de 3% se micșora de pe-o zi pe alta. Alde Grandet ar fi cumpărat ; Balzac scrise soților Mniszech să trimită bani la Frankfurt și să-i pună la dispoziția sa, lucru pe care aceștia nu-l făcură. Panica atinsese asemenea proporții încît devenise cu neputință să mai plasezi vreun articol sau vreun foileton. Creditorii și proprietarii gazetelor nu îndrăzneau să ia vreo atitudine.

La 24 februarie, la Tuileries, Balzac întîlnise un scriitor, foiletonist și fire de boem : Champfleury. Îl convocă în *rue Fortunée* în ziua de 27 și îl primi îmbrăcat în faimoasa-i mantie albă de călugăr. Champfleury găsi că era foarte frumos : „Ochii săi vioi și negri, coama-i bogată presărată

[2] Temnița grea (it.) (n. t.).
[3] *Ibidem*, p. 16.
[4] Contele de Paris și ducele de Chartres, nepoții lui Ludovic-Filip.

cu fire albe, culorile violente, galben pur și roșu, care se succedau pe obrajii săi, țepii răsfirați ai bărbii sale îi dădeau aerul unui mistreț jucăuș... Rîdea des și zgomotos, pîntecele îi sălta de voioșie, iar înapoia buzelor sale pline și roșii se zăreau cîțiva dinți rari și zdraveni ca niște colți [5]..."

Balzac îl reținu pe Champfleury vreme de trei ore și îi dădu sfaturi. Tînărul scria povestiri. „Cu povestiri nu vei ajunge nicăieri, spuse Balzac ; nuvelele dumitale sînt prea scurte ; cu vremea, asta duce la îngustarea minții." Îi povesti că pe vremuri cunoscuse un cetățean din Cambrai, Berthoud, care publica săptămînal, în *La Presse*, cîte-o nuvelă. „A reușit timp de un an, doi. Și de-atunci ce-a devenit ?... Scrie nuvele și povestiri, din moment ce-ți face plăcere, dar nu mai mult de trei pe an. Nu le așterne pe hîrtie decît pentru satisfacția dumitale ; în zece ani, socotind cîte trei pe an, vei fi publicat treizeci de nuvele. Dacă din cele treizeci vei fi realizat douăzeci de capodopere te poți socoti fericit. În continuare, consacră zece luni pe an scrierii unor piese de teatru ca să cîștigi bani, mulți bani, întrucît artistul trebuie să ducă o viață somptuoasă." Pentru a îmbina preceptul cu un exemplu, îi arătă galeria sa de tablouri și afirmă că domnul de Rothschild o invidia strașnic. De-a lungul acestei plimbări tînărul vizitator își spunea cu surprindere : „Păi, cunosc galeria asta ! Unde oi fi văzut-o ?" Deodată o recunoscu : era aceea a vărului Pons.

Champfleury avusese norocul să-l găsească pe Balzac în toane bune ; dar foarte curînd evenimentele îl cufundară iarăși în neliniștile sale. Părea inevitabilă o înfruntare violentă între burghezi și muncitori. Salopete împotriva redingotelor. Pentru luna aprilie fură hotărîte alegeri pe baza sufragiului universal. Balzac scrise ziarului *Le Constitutionnel* că va candida. Numănui, spunea el, nu-i este îngăduit să se eschiveze „în momentul în care Franța apelează la toate forțele și inteligențele ei". Nu-și făcea iluzii asupra șanselor sale. „Întrucît majoritatea oamenilor sînt mediocri, îi spunea el lui Alexandre Weil, pe care-l întîlnise pe bulevard, nu votează îndeobște decît niște mediocrități, semeni de-ai lor... Crezi oare că Lamartine e șeful Republicii ? Treaba va merge cîtă vreme va sta în coada agitatorilor. În

[5] CHAMPFLEURY : *Note sur M. de Balzac.*

ziua în care va dori să impună măcar una din ideile sale, măcar unul din oamenii săi, îl vor face țăndări ca pe-o bucată de sticlă." Cît despre Balzac, de nu va fi ales, va părăsi Franța. Dar fi-va oare cu putință ? Revoluția era pe cale să cuprindă Germania, Austria, Polonia.

Continua să-l obsedeze ideea de a pleca la Wierzchownia. Ce-ar putea face la Paris ? Literatura și teatrul, cele două mamele care-l hrăneau, secau din ce în ce, și de altfel refuza să fie cetățean al unei republici. Cîtă vreme va fi ministru Lamartine, va obține lesne un pașaport. Doar că, înainte de-a pleca, trebuia să-și achite datoriile. De unde să facă rost de bani ? I se propusese reluarea lui *Vautrin*, odinioară interzis, dar în condiții dezonorante, cu Frédrick Lemaître maimuțărindu-l pe regele detronat. „E o infamie la care nu voi consimți niciodată, nici dacă aș cîștiga optzeci de mii de franci [6]..." O ușoară consolare : Louise de Brugnol, *creatura*, se căsătorea, nu cu sculptorul Elschoët, ci cu un industriaș bogat, Charles-Isidore Segaut, măritiș nesperat, care-o transforma pe această intrigantă în cumnata unui *pair* al Franței! „O fi smintit bărbatul acela ?" Dar „ce fericire să ai certitudinea că acel tăun nu-mi va mai înțepa draga pisicuță [7]!..." Putea nădăjdui că o femeie din înalta societate, temeinic căpătuită, se va lăsa de șantaj și va restitui în sfîrșit ultimele scrisori furate.

Fluctuațiile treburilor pariziene surprind prin iuțeala cu care au loc. În primele zile ale lunii martie, soții Girardin dădură o serată strălucită. În preajma lui Balzac toți se țineau de speculații, fie că erau burghezi, fie financiari ; cumpărau terenuri și clădiri la prețuri coborîte. Afaceriștii sînt niște jucători ; mereu au convingerea că lovitura următoare le va fi favorabilă. „Avînd în vedere că Republica nu va rezista decît cel mult trei ani, ocaziile nu trebuie lăsate să ne scape... E cît se poate de sigur că vom avea un dictator sau o dictatură, și vom reveni la o monarhie constituită cu ipocrizie [8]..." Între timp trebuia să găsească de lucru.

---

[6] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, publicate în *La Revue de Paris*, august 1950, p. 21.

[7] *Ibidem.*

[8] *Ibidem*, p. 27.

În lumea teatrelor, speranța renăștea. Marie Dorval căuta o piesă pentru Teatrul Istoric, condus de Hostein. Iar Balzac avea în dosarele sale începutul unei drame, *La Marâtre [Mama vitregă]*, care părea potrivită și pe care ar fi putut-o termina repede. Întrucît editurile moțăiau, teatrul rămînea speranța supremă, iar Balzac ducea o asemenea lipsă de bani încît mînca o săptămînă întreagă dintr-un rasol de vacă !

Către doamna Hanska : „Mă simt îmbătrînit. Munca devine grea și mai am în lampă exact atît untdelemn cît mai trebuie spre a lumina ultimele manuscrise pe care le voi mai alcătui. Cinci sau șase piese de teatru vor aranja totul și creieru-mi are destulă viață spre a le face. Dar aceste ultime treburi vor fi scăldate în lacrimile și bun-rămasurile mele. Da, nu mai nădăjduiesc ceva bun... Există făpturi create pentru a nu cunoaște decît amărăciunile vieții ; altele cărora le surîde totul, și mă resemnez. Îți mulțumesc și îi mulțumesc lui Dumnezeu pentru toate clipele de fericire pe care mi le-ați hărăzit [9]."

O, de-ar putea face în teatru cariera pe care a făcut-o în literatură, Balzac ar fi salvat și bogat. Dar cum să lucrezi în mijlocul unor asemenea tulburări ? „Va avea loc o bătălie pe care Republica o va pierde." Atunci vor urca toate valorile. Măcar dacă Zorzi (Georges Mniszech) i-ar încredința 100 000 de franci ! Cu 27 000 de franci ar obține tot atîtea acțiuni ale Căilor ferate ale Nordului ca odinioară cu 120 000 de franci ! Contrarevoluția era sigură : „Nu ne aflăm *pe* un vulcan ; sîntem *într-un* vulcan". Scriind aceste rînduri, auzea în depărtare mulțimea cîntînd *La Marseillaise*.

Deși ochii îi erau bolnavi (vedea dublu și Nacquart se temea de-o paralizie a nervului optic), *La Marâtre* progresa. Nădăjduia să poată citi actorilor piesa la 9 aprilie. „O vom juca la 29... Dacă reușesc, totul e salvat. Devin un Scribe al dramei și cîștig o sută de mii de franci pe an [10]." Dar cum

---

[9] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, vol. V, încă inedit. Citat de ANDRÉ BILLY, *Vie de Balzac*, vol. II, p. 254. (Paris, Flammarion, 1944.)

[10] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, publicate în *La Revue de Paris*, septembrie 1954, p. 17.

să scrie în această ambianță ? Baroana de Rothschild, barometru al presiunii politice, adoptase „calmul sumbru care precede vijelia". Balzac socotea că după alegerile pentru Adunarea națională va izbucni războiul civil. Cu toate acestea, își menținu candidatura la Adunare, nefiind în stare să asiste la o loterie fără a cumpăra un bilet. Continua să fie pesimist. Poate că peste șase săptămîni nu va mai exista nici un tron regesc în Europa. „Și, vă dați seama, nu e cazul să ne amăgim. Regele era simbolul proprietății. Mă tem că, după un anumit interval, va fi atacată proprietatea [11]..." Ceea ce ar însemna că s-a dus totul de rîpă. Dar doamna Hanska să-și vîre bine în cap că pînă și în Rusia va fi amenințată proprietatea. De va trebui vreodată să părăsească Ucraina, o așteaptă un refugiu la Paris, deoarece, peste trei luni, Parisul va fi cel mai sigur oraș din lume. Răscoala va zămisli aci dictatura.

La 9 aprilie reuși să citească două acte din *La Marâtre* Mariei Dorval și lui Hostein, care se arătară încîntați. La 16, deși suferea de ochi, citi actul al treilea. Directorul, Hippolyte Hostein, întreținînd relații amoroase cu actrița Marguerite Lacressonière, îl implora pe Balzac să-i dea acesteia un rol. Ce intrigărie ! Ce mai sîcîieli ! „A scrie teatru, îți dai seama, înseamnă să accepți o viață smintită [12]." Și cînd te gîndești că are șase piese în lucru. „Dar teatrul îmi va da cele cinci sau șase sute de mii de franci de care am nevoie, sau mă va face să crăp !" De altfel, datorită acestor munci de Hercule, învăța meseria și în curînd va alcătui piese de teatru la fel de ușor ca niște romane. Cît despre politică, Parisul fremăta de zvonuri. Carliștii, acești prostănaci, își închipuiau că Henric al V-lea va fi readus de doamna de Lamartine, „o englezoaică bătrînă, fiica unui negustor de brînzeturi. Să mori de rîs, nu alta [13]." Totuși, cine știe ? Orice se poate întîmpla. În cazul acesta, Balzac ar deveni măcar prefect de Indre-et-Loire, sau director la Belle-Arte, sau tutungiu.

Pînă una-alta, Parisul continua să fie lugubru; pe Champs-Elysées circulau cinzeci de trăsuri, față de zece mii cu un an în urmă. Guvernul punea presei botniță. „Avem *libertatea*

[11] *Ibidem*, p. 22.
[12] *Ibidem*, p. 15.
[13] *Ibidem*, octombrie 1954, p. 17.

de a muri de foame, *egalitatea* în mizerie, *fraternitatea* locșorului [14]." Muncitorii de la terasamente defilau pe bulevard. La 19 aprilie, chiar în preajma alegerilor, într-o scrisoare către *Le Constitutionnel*, Balzac pledă pentru o cîrmuire stabilă :

Din 1789 pînă în 1848, Franța, sau Parisul, dacă vreți, și-a schimbat la fiecare cinsprezece ani constituția cîrmuirii sale. N-a venit oare vremea, spre onoarea patriei noastre, să găsim, să întemeiem, o formă, o autoritate, o stăpînire durabilă, pentru ca prosperitatea noastră, comerțul nostru, meșteșugurile noastre, care sînt sufletul comerțului nostru, creditul, gloria, în sfîrșit, toate destinele Franței să nu mai stea periodic sub semnul întrebării ? Și, într-adevăr, istoria noastră din ultimii șaizeci de ani poate să explice problema istorică a dispariției celor vreo treizeci de Parisuri din care n-au mai rămas decît frînturi, în cîteva colțuri ale lumii unde se duc să le dezgroape călătorii, spre a împodobi muzeele, și care sînt înaintașele Parisului actual !

Fie noua Republică puternică și înțeleaptă, deoarece ne trebuie o cîrmuire care să iscălească un contract mai lung de închiriere, de cinsprezece sau optsprezece ani, exclusiv după voia celui care închiriază ! Aceasta mi-e dorința, și ea echivalează cu toate profesiunile de credință [15]...

La 23 aprilie Franța votă. Balzac nu obținu decît vreo douăzeci de voturi ! Lamartine avea (numai la Paris) 259 800. Ce-i drept, părea cît se poate de firesc ca sufragiile maselor să nu fi aderat la ideile absolutiste ale lui Balzac. Cu toate că alegerile fuseseră moderate, în ochii lui viitorul continua să fie îngrijorător. Parisul nu va fi de acord să accepte Adunarea pe care i-o trimitea provincia. Mai mult ca oricînd, Balzac dorea să părăsească Franța. Lamartine îi promitea pașaportul ; mai rămînea să obțină viza rusească. Pînă atunci sfîrșea de scris *La Marâtre*. Cina la ducesa de Castries („E îngrozitoare, parc-ar fi un cadavru") și primea vizita viitoarei sale cumnate Aline. Doamna Moniuszko sosi la Balzac însoțită de foarte frumoasa ei fiică, Pauline.

[14] *Ibidem*, p. 19.
[15] BALZAC : *Profession de foi politique*, în *Œuvres complètes*, vol. XXVIII, p. 546. (Club de l'Honnête Homme.)

La 3 mai, la ducesa de Castries, asistă la reprezentarea unei piese de Musset, *Un Caprice*, de către o trupă de amatori. Roger d'Aldenburg (fiul nelegitim al ducesei și al lui Victor de Metternich) fu „ridicol" în rolul lui Chavigny ; doamna de Contades îl jucă foarte prost pe al Mathildei. „Cum e cu putință ca o femeie din înalta societate, reprezentînd într-un salon o femeie din înalta societate, să-și piardă toate însușirile și să devină execrabilă ?... Cît de mult îi înalță asta pe actori, dovedind harul pe care-l au [16] !..." Se întoarse pe jos, din *rue du Bac* în *rue Fortunée*. Ce mai drum ! Cît umblă, visă tot timpul la Wierzchownia : „Cum mi-aș mai da toate dramele ca să iau ceaiul pe pînza lăcuită de pe masa cea mare din salonul dumitale, în loc să trag cortina [17] în fața unui public de pierde-vară care mă va fluiera !
Mii de alintări de tot felul dragii prebende [18]..."

De Sfîntul Honoré (16 mai), pe străzile Parisului răsunară mobilizarea generală și chemarea ostașilor. Marie Dorval (căreia îi murise tocmai nepotul, Georges Luguet) renunță la rolul Gertrudei din *La Marâtre*, care, conform dorinței lui Hostein, reveni amantei directorului. Cu toate acestea, piesa s-a bucurat de un succes răsunător, primul obținut de Balzac în teatru. Reușise în sfîrșit să injecteze unei drame forța romanelor sale.

Subiectul : Gertrude de Meilhac, institutoare la contele de Grandchamp, bătrîn general al Imperiului, devenit, după Restaurație, fabricant de postav la Louviers (ceea ce pare un straniu mod de încheiere a unei cariere), a reușit să se mărite cu acest hîrb glorios, pe a cărei fiică, Pauline, a crescut-o. Ea îl iubește pe același tînăr ca și fiica ei vitregă, și încearcă s-o otrăvească. Balzac a indicat sursa piesei. Într-o zi, pe cînd se afla în mijlocul unei familii aparent unite, surprinsese niște priviri feroce și ghicise că mama și fata vitregă se urau. Nu căutase, după cum ar fi făcut un romancier realist, să afle mai mult despre cele două femei, preferînd să se încreadă în intuiția sa. Întrețesuse cu drama domestică,

---

[16] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, publicate în *La Revue de Paris*, octombrie 1954, p. 32.

[17] Joc de cuvinte intraductibil, întrucît în limba franceză *toile* înseamnă „pînză" și totodată „cortină" (n.t.).

[18] BALZAC : *Ibidem*, p. 33.

după cea mai bună tradiție a *Comediei umane*, un tablou de epocă. Tînărul Marcandal, pretendent la mîna Paulinei, e fiul unui general care l-a trădat pe Împărat în 1815. Grandchamp, bonapartist îndîrjit, care pedepsește sperjurul pînă la a doua generație, nu i-o va da niciodată pe fiica sa. E o înfruntare de tipul Montagu-Capulet.

Théophile Gautier scrise un articol entuziast: „Teatrul Istoric, în ciuda circumstanțelor și a căldurii, a obținut un succes care ne încîntă, deoarece va încuraja un bărbat de geniu să consacre dramei și comediei rarele calități pe care le-a dovedit în roman [19]...“ Gautier se întreba pentru care motiv cel mai temeinic cunoscător al firii omenești nu folosise mai înainte în teatru darurile prodigioase care făceau din el un fenomen literar tot atît de surprinzător pentru fiziologi ca și pentru poeți, și găsea răspunsul: „Cenzura, în fapt suprimată astăzi, nu era decît cea mai măruntă piedică; vrem să vorbim despre dificultățile interioare, despre cauzele ascunse, despre sila tainică, despre imposibilitățile create parcă dinadins, despre obstacolele de tot felul care despart zămislirea operei de realizarea ei în fața rampei...“ Orgoliile geniului își pierd răbdarea în fața acestor capcane: „Directorul, regizorul, actorii și actrițele, figuranții... mașinistul, pictorul de decoruri și lampagiul n-au alt gînd decît să-ți impună o altă dramă decît a ta... Cedezi, și numele tău e fluierat sub toată această îmbinare de neghiobii.“

De data aceasta, Balzac avusese mînă liberă și critica i-a fost favorabilă în unanimitate. Lui Théophile Gautier, judecător prietenos, i se alătură Jules Janin, adesea ostil: „*La Marâtre* e o reușită deplină; excelentul romancier a arătat din nou că știe să împletească în chipul cel mai desăvîrșit grația și forța..., firescul, arta și talentul“. Din păcate, vijeliile politice sînt fatale spectacolelor. Parisul era înfrigurat de răscoale. Mulți nu mai îndrăzneau să plece de acasă. Chiar de la a doua reprezentație, două treimi din locuri rămaseră goale. Hostein îl înștiință pe autor că pornește cu trupa lui spre Anglia. Piesa va fi reluată mai tîrziu, cînd agitația se va fi potolit. *La Marâtre* nu-i adusese lui Balzac nici măcar cinci sute de franci! Dar elogiile îl încurajau să persiste în

[19] THÉOPHILE GAUTIER: *Histoire de l'Art dramatique*, vol. V, p. 272. (Paris, Hetzel, 1859.)

direcția aceasta. Avea și alte piese de teatru în proiect : *Les Petits Bourgeois, Mercadet, Orgon, La Folle épreuve, Richard Cœur d'Éponge, Pierre et Catherine.* Pe doamna Hanska o înștiință că va scrie toate aceste piese ca să fie cu conștiința împăcată : „Iar dacă în luna decembrie inima și viața mea se vor afla în aceeași situație, n-am să mai lupt ; mă voi lăsa binișor în voia valurilor, asemenea unui înecat. Nu vei mai auzi vorbindu-se despre Bilboquet [20]...

Acest ton elegiac era explicat de noi neliniști în privința Evei. Grijulie și tandră în timpul ședерii lui la Wierzchownia, părea indiferentă și aproape dură de cînd amantul ei se întorsese la Paris. Această femeie, foarte senzuală, avea nevoie de o prezență activă, pe cînd Balzac, imaginativ, cristaliza la distanță. Îi scria volume întregi : primea bilețele. Ea îl sfătuia să se însoare cu o fată tînără ! Arătînd Alinei Moniuszko această scrisoare nemaipomenită, ea îi propuse pe loc să i-o dea pe fiica ei, Pauline, ceea ce i se păru și mai de necrezut. Să arunci o frumusețe adolescentă în brațele unui bărbat de cinzeci de ani... Ce-i drept, surorile se dușmăneau.

Văzîndu-l trist, însingurat, Margonne îi propuse pe tonul său obișnuit, delicat și rece, să vină să lucreze la Saché. Balzac dorea să termine *Les Petit Bourgeois ;* se simțea zdrobit de inexplicabila tăcere a Străinei ; acceptă.

La început, Saché avu asupra lui o influență binefăcătoare ; regăsi aci Turena sa, pădurile ei, frumoasele ei văi, micile conace din *Le Lys dans la Vallée.* Evocînd zi de zi fericirea de la Wierzchownia, se compara cu Ludovic-Filip, care, în exilul său englezesc de la Claremont, își amintea desigur cu nostalgie de Tuileries. Revoluția din februarie nu schimbase întru nimic viața de la castel. Doamna Margonne, nefericita cocoșată, murise ; după dejun și cină, continua calamitatea eternului *whist* cu boiernașii vecini. Vinul de Vouvray se urca la cap și *Les Petits Bourgeois* nu progresau cîtuși de puțin. În ciuda strictei economii pe care o făcea Margonne, se mînca bine la el, prea bine pentru Balzac, ale cărui sufocări și palpitații se agravară. Urcarea unei costișe și, mai ales, a scării abrupte de la castel, îi tăia respirația. Credea că

---

[20] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère,* publicate în *La Revue de Paris,* noiembrie 1956, p. 20.

are un edem pulmonar ; inima, mărită, „își revărsa sîngele".

La care mai trebuie adăugate niște emoții funeste : sîngeroasele zile de iunie din Paris ; douăzeci și cinci de mii de morți ; Lamartine decăzut „la cel mai josnic dispreț" ; teatrele închise ; Margonne pregătindu-se să părăsească domeniul Saché, prea puțin sigur în caz de răscoală generală. Deși Balzac socotea Parisul și mai nesigur, nu-i rămînea altă soluție decît să se întoarcă în *rue Fortunée*. Cu toate acestea, se bucura că nu se aflase la Paris în timpul insurecției ; împreună cu garda națională, ar fi trebuit să atace baricadele răsculaților, pentru care lățimea sa ar fi fost o minunată țintă. Din fericire, plecase într-un moment onorabil și cetățenii cartierului nu-l putea bănui că s-ar fi eschivat de la îndatoririle sale de soldat-cetățean.

La Paris, o surpriză încîntătoare : cîteva lungi scrisori de la preaiubita sa. Greșise învinuind-o că-l uită. Nu indiferența, ci poșta era de vină. O, ce mai scrisori de dragoste ! „E amiază, le citesc de la ora zece !... Ai văzut vreodată, la culesul viilor, vreo mierlă îmbătată de struguri ?... E raiul pe pămînt. A mă adăpa astfel, fără încetare, la izvorul sufletului tău, a trăi în două ore două luni din viața ta, e ceva cu neputință de descris [21]..." Răspunde pe dată *admonestărilor*. Cum de-a fost în stare să-și facă griji în legătură cu *absurda* propunere a Alinei, care-i oferea lui Balzac mîna propriei sale fiice ? De cînd a văzut, cu șaptesprezece ani în urmă, la Neuchâtel, o anumită rochie de catifea violetă, n-a mai visat decît la o singură femeie. „Vezi bine, vom trăi, ne vom odihni *in aeternum* împreună, chiar dacă m-ar certa cocadavrul meu în vecii vecilor !... În mijlocul Parisului mohorît și pustiu, părăsit de o treime din locuitorii săi, sînt vesel ; știi pentru ce. Anume, pentru că îmi dau seama că mă iubești tot pe-atît pe cît te iubesc eu [22]..."

În vremea asta, acasă la el, toate merg anapoda. Zanella bucătărește prost și nu rînduiește nimic. „Ah ! de-ai ști cît mi-ar fi de necesară o femeie ![23] " În așteptarea clipei fericite

---

[21] *Ibidem*, august 1959, p. 5.

[22] *Ibidem*, august 1959, p. 7.

[23] Balzac, ortografiază *phâme*, fonem omofon cu *femme* (femeie), dar în care grupul *âme* (suflet) indică totodată dorința de a avea lîngă el ființa iubită (n.t.).

în care femeia *sa* va lua în mîini hăţurile casei, le dă mamei şi nepoatelor sale, Sophie şi Valentine, însărcinarea de a-i face inventarul. Cînd va pleca iarăşi spre Ucraina, maică-sa, tot conform dispoziţiilor sale, se va instala în *rue Fortunée*. Din fericire, are cîteva încasări. Teatrul „La Comédie-Française" îi avansează cinci mii de franci drept primă pentru *Les Petits Bourgeois*, iar teatrul „Odéon" îi oferă deocamdată cinci mii de franci pentru *Richard Cœur d'Éponge*. Cine ştie? Dacă-i vor mai rămîne de trăit destule zile, va avea poate răgazul să refacă o *Comédie humaine* sub formă dramatică. Ar fi o treabă de toată frumuseţea. Pe de altă parte, zece mii de franci trimişi de doamna Hanska îi îngăduie să facă un nou vărsămînt pentru acţiunile Căilor ferate ale Nordului, care trebuie păstrate cu orice preţ, întrucît reţeaua va fi construită în întregime şi acţiunile vor urca la o mie de franci. Datorită atîtor veşti bune, s-a vindecat de palpitaţii. Preaiubita îi trimite, într-o scrisoare, o floare roz de merişor. Pe dată se simte tînăr şi lipsit de orice îndoieli.

La 4 iulie muri Chateaubriand. „Parisul părea năucit de zilele de iunie, şi toată acea zarvă a împuşcăturilor, clopotelor de alarmă şi a tunurilor ce-i mai răsunau încă în urechi îl împiedica să perceapă acel soi de tăcere care-i învăluie pe oamenii de seamă dispăruţi [24]..." Balzac urmă cortegiul. În jurul său, parizienii sporovăiau. „Convoiul acesta a fost o lecţie. Totul era rece, prevăzut, indiferent. Ne aflam acolo de parcă am fi fost la Bursă [25]." Seara cină la familia Surville şi jucă *whist*. Pe străzi se auzea : *Circulaţi!* — *Drepţi!* — *Stăi!*" Erau împuşcaţi surzii şi cei distraţi care nu răspundeau imediat.

Balzac plănui pe dată să candideze la fotoliul lăsat vacant de Chateaubriand. Nu-i trebuia oare Academiei un om de vază viu spre a înlocui un om de vază răposat? Hugo, cu care stătu de vorbă, îi promise votul său. Îl admira pe Balzac şi-i ceruse, prin Vacquerie, un foileton la gazeta pe care tocmai o întemeia : *L'Evènement*. Chilipir cît se poate de rar în acele zile spinoase. Între Auguste Vacquerie şi Balzac se

[24] VICTOR HUGO : *Choses vues*, vol. I, p. 362. (Éditions de l'Imprimerie nationale, Paris, 1913.)

[25] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, publicate în *La Revue de Paris*, august 1959, p. 8.

înfiripă o prietenie. Vacquerie, care se pregătea să-şi reprezinte o dramă în versuri, *Tragaldabas*, îl invită pe Balzac la repetiţii. Se întorceau apoi, pe jos, de la Porte-Saint-Martin pînă la foburgul Saint-Honoré. Lui Balzac nu-i plăcea cîtuşi de puţin *Tragaldabas* („O piesă execrabilă, în genul *Hugo-vesel*"), dar îi făcea confidenţe tînărului său însoţitor. Începuse să creadă în întoarcerea lui Henric al V-lea ; va cere atunci o ambasadă : Londra sau Petersburg.

„Ce păcat, spuse el, că Victor Hugo s-a compromis şi că s-a alăturat Republicii !... I-ar fi fost îngăduită orice ambiţie." Vacquerie remarcă timid că şi Balzac năzuise fierbinte la deputăţie. „Oh ! dar e cu totul altceva, spuse Balzac, eu n-am fost ales."

La 17 august citi admirabil, în faţa artiştilor de la „Comédie Fraçaise", *Mercadet* (titlul nou : *Le Faiseur*). Théophile Gautier, care auzise piesa mai dinainte, se minună de talentul actoricesc al lui Balzac.

S-ar fi zis nişte chelălăituri, miorlăituri, mormăieli, mîrîituri, zbierete pe toate tonurile, posibile şi imposibile. La Dette cînta mai întîi un solo susţinut de un cor uriaş. Apăreau creditori de peste tot, dinapoia sobei, de sub pat, din sertarele comodei, ieşeau cu duiumul din burlanul căminului ; se strecurau prin gura cheii ; alţii escaladau fereastra, asemenea unor îndrăgostiţi ; cei de colo ţîşneau din fundul unui cufăr, ca nişte drăcuşori din cutiuţele cu păcăleli ; cei de dincoace treceau prin pereţi ca printr-o trapă ; şi alcătuiau o gloată asurzitoare, o invazie, un adevărat flux urcător. Oricît i-ar fi zgîlţîit Mercadet, mereu porneau la asalt alţii şi alţii, şi cît vedeai cu ochii ai fi zis că de peste tot înaintează o întunecată viermuială de creditori, venind ca nişte legiuni de termite să-şi devoreze prada [26].

„Niciciînd, îi spuse lui Jules Claretie un actor care asistase la lectură, niciciînd nu m-a făcut vreun om să simt într-o asemenea măsură ce este această forţă irezistibilă : geniul." Piesa fusese acceptată în unanimitate, dar, cu riscul de a-şi compromite şansele, atît la teatru, cît şi la Academie, singura dorinţă a lui Balzac era de a porni din nou spre Ucraina. De

[26] THÉOPHILE GAUTIER : *Honoré de Balzac*, în *Portraits contemporains*, p. 100.

data aceasta mai puțin din teama de revoluție, cît din nevoia unei prezențe :

Am *wierzchownizat* de-a lungul întregii zile, și, în aceste contemplări, mă aflu într-o asemenea măsură la Wierzchownia încît zăresc pînă și cele mai mici detalii. Mintea îmi deschide dulapul cu dulciuri, aflat sub pervazul ferestrei din odaia ta, lîngă ușa de mahon care dă spre camera de toaletă ; numără petele de lumînare de pe catifeaua pe care jucam șah... privește, în dulapul cu rufe, batistele iubitei pisicuțe... și ia parte la ceaiul de la ora opt și jumătate în odaia doamnei Éveline. În chip de omagiu, și întrucît te iubesc, trăiesc acolo... [27]

Da, e într-adevăr dragoste. Îndepărtata contesă nu mai dispune de-o avere imensă ; are patruzeci și opt de ani. „Astfel, cînd mă cuprinde un nepotolit nesaț de-a mă afla lîngă pisicuța mea, cînd nu trăiesc decît spre a-mi zări mîțișoara, cînd auzul glasului tău, faptul de-a fi dojenit de tine, cînd așteptarea foșnetului rochiei tale reprezintă o dorință care mă roade, trebuie negreșit să fie adevărat [28]..."

A și început să se pregătească de drum și de călătorie. Îl vizitează pe vicarul de la Saint-Philippe-du-Roule, parohia sa, unde e primit în chip fermecător și capătă acel *demissiorium* datorită căruia căsătoria se va putea fi binecuvîntată într-o eparhie din Polonia. Ambasada Rusiei îi acordă viza, dar niște instrucțiuni secrete sînt trimise de guvernatorul Kievului către guvernatorul militar al Odesei. „Maiestatea-Sa Împăratul a binevoit în chip grațios să permită literatului francez Balzac, care fusese acolo anul trecut, să revină în Rusia. Am onoarea să cer Excelenței-Voastre să-l supună unei supravegheri severe și să binevoiască să mă informeze asupra rezultatelor acestei supravegheri [29]."

---

[27] BALZAC : *Lettres à l'Étrangère*, publicate în *La Revue de Paris*, august 1959, p. 9.

[28] *Ibidem*, p. 10.

[29] Comunicatul nr. 2597, cu data de 4 noiembrie 1848. Aceste documente, care au fost publicate de Arhivele Roșii în 1923, sînt păstrate în arhivele prefecturii guvernamentale din Odesa, unde se găsește un dosar intitulat : *Referitor la supravegherea scriitorului Balzac.*

Hotărît să lase totul baltă și, la nevoie, să devină cetățean rus, de-o va cere țarul, plecă la 19 septembrie „spre steaua sa polară". Îi lasă lui Laurent-Jan depline împuterniciri spre a se ocupa de interesele sale literare și teatrale. Doamna Mamă urma să-și exercite regența în *rue Fortunée*. Părăsea fără nici o părere de rău acel cuib, deși atît de „demn de doi îngeri". Se simțea străin de noua lume în curs de pregătire la Paris și în Franța. Îi lipseau distanța în timp și libertatea spirituală spre a putea descrie o societate transformată. Și cum ar fi fost în stare să lucreze, devorat de dorința, neîncetată frustrată, a unei căsătorii în care vedea salvarea ? Un bolnav e totdeauna nițel copil. Epuizat, cu răsuflarea întretăiată, simțea nevoia să-și plece capul pe un umăr blînd și matern. Faptul că mama-amantă îl mai dojenea cîteodată pe copilul risipitor nu ucidea dragostea. Dimpotrivă. Și apoi, dacă vigoarea imaginației sale rămăsese intactă (așa cum o dovedesc începuturile romanelor schițate pe vremea aceea), îi lipsea forța fizică necesară spre a săvîrși și desăvîrși ; spera s-o regăsească în bîrlogul său ucrainean.

XL

BARCA ÎN NEGURĂ

Fac parte din opoziţia numită viaţă.

BALZAC

BALZAC petrecu la Wierzchownia sfîrşitul anului 1848 şi începutul anului 1849. După zarva şi spaimele Parisului, găsise o oază de tihnă. Se aflau aci frumosul său apartament, un slujitor personal, uriaşul Toma Gubernaciuk, care se prosterna uneori în faţa lui. Cînd intra, dimineaţa, în odaia *sa* de lucru, un maldăr de lemne ardeau deja în cămin, aprinse de mujicul *său*. Balzac, încălţat cu papuci îmblăniţi, se drapa în halatul său din termolamă, stofă circasiană minunat de călduroasă şi de uşoară. Se simţea „înveşmîntat cu soare". Masa îi era luminată cu sfeşnice de argint. Scria, alene, *Mademoiselle du Vissard ou la France sous le Consulat, La Femme auteur* şi *Le Théâtre comme il est [Domnişoara du Vissard sau Franţa în vremea Consulatului, Femeia autor* şi *Teatrul aşa cum este]*... Dar nu mai era munca aceea nebunească, de pe vremea cînd, constrîns să achite o poliţă, scria o nuvelă într-o noapte. Cît timp rămase la Wierzchownia, dacă se ivea la Paris vreo nevoie bănească urgentă, se adresa gazdei sale, care trimitea suma lui Rothschild prin mijlocirea unui bancher rus. Facilitatea ucide fecunditatea.

Ce-i drept, castelana nu se arăta totdeauna bucuroasă cînd i se adresau asemenea cereri. Moşiile le dăruise fiicei sale, astfel încît nu mai dispunea decît de o rentă viageră, ceea ce-i limita resursele. Rămînea, ca ultimă speranţă, contele Georges, dar contesa Anna era foarte cheltuitoare, şi însuşi Mniszech avea datorii. De pe acele imense întinderi de pămînt obţineau un cîştig derizoriu. Măritişul mamei lor cu un francez risipitor, împovărat de un pasiv atît de greu, îi neliniştea. Acceptaseră bucuroşi să-l găzduiască pe genialul oaspete care însufleţea casa ; erau speriaţi de ideea că doamna Hanska îşi va asuma, în Franţa, poveri superioare mijloacelor ei. Frumoasa locuinţă din *rue Fortunée*, de care Balzac vorbea cu atîta mîndrie, nu fusese plătită ; mai datora sume importante pentru mobilier. Iar viitoarei doamne de Balzac nu-i va cădea oare în spinare întreaga familie a soţului ei ? Soacra n-avea para chioară ; doamna Hanska apucase să-i promită o pensie alimentară de o mie două sute de franci anual. Cumnatul Surville se plîngea de asemenea ; treburile îi mergeau prost, ca de obicei ; pretendentul Sofiei se răzgîndise, iar Laure avea de înzestrat două fete. Între Balzac şi steaua sa polară, legăturile în ce priveşte inima şi mintea rămîneau strînse ; ea mai şovăia încă la gîndul de-a se lăsa prinsă într-un nod conjugal. Ar trebui să aştepte măcar pînă ce Bilboquet îşi va plăti toate datoriile. Şi cum să te bizui în privinţa asta pe cineva care n-a ştiut niciodată să deosebească adevărul de minciună ?

Aceste reticenţe, pe care le ghicea, şi care deseori erau mărturisite pe faţă, îl chinuiau. Aflat la capătul puterilor, singura-i speranţă de a-şi restabili situaţia şi de a-şi asigura fericirea rămăsese această căsătorie ca din basme. Academia ? Îi dăduse mamei sale sarcina „să depună cărţi de vizită" la toţi nemuritorii, dar cărţile de vizită nu se pot compara cu prezenţa reală. „Cărţile de vizită pentru accademicieni *[sic]* mi le-ai socotit tocmai pe tocmai ; n-ar fi fost necesare nişte demersuri [1] ? ..." sugera timid Doamna Mamă... La 11 ianuarie urmau să aibă loc alegeri pentru fotoliul lui Chateaubriand. Cînd Victor Hugo se îndreptă spre locul său, Empis şi Pongerville (doi nemuritori hărăziţi celei mai

[1] BALZAC : *Lettres à sa famille*, p. 291.

ucigașe uitări) se plecară la urechile sale șoptindu-i : „Balzac, nu-i așa ?“ Răspuns : „Bineînțeles !“ Erau doar doi candidați : ducele de Noailles și Balzac. Ducele de Noailles obținu douăzeci și cinci de voturi ; Balzac, patru ; două buletine fură anulate ; unul era alb. Opt zile mai tîrziu, noi alegeri pentru fotoliul lui Vatout. Balzac obținu două voturi : de la Hugo și Vigny. Dacă s-ar fi ținut seama de greutatea voturilor, ar fi fost ales ; dar, întrucît se proceda la numărătoarea lor, cîștigă contele de Saint-Priest. Cel care scrisese *l'Histoire de la conquête de Naples* îl învinse pe autorul *Comediei umane*. „Orice întrunire este o gloată“, a spus cardinalul de Retz, iar Laurent-Jan îi scrise lui Balzac : „S-ar zice că din conți răi ies academicieni buni“ [2].

Între timp, în *rue Fortunée* Doamna Mamă domnește peste François și Zanella, asediată de notar, de perceptor, de furnizori. I s-a dat dispoziția să-l zorească pe tapițer, să cumpere talgerașe de cristal pentru sfeșnice ; să scoată o *„singură* farfurie de argint de la Muntele de Pietate și s-o încredințeze (drept model) argintarului Froment-Meurice, pentru ca acesta să poată completa serviciul de masă din același metal ; să comande niște console de toată frumusețea din marchetărie Boulle [3], împodobite cu himere *(armes parlantes* [4]*)*, spre a susține două vaze chinezești pe care trebuie *să le apuce de jos ;* apucate de sus, s-ar sparge. A primit nenumărate sarcini ; agitație cam obositoare pentru o bătrînă doamnă care are șaptezeci și doi de ani, dar care îi prinde bine. Fiul ei îi permite să circule cu trăsura (și nu cu omnibuzul, cu toate că acest mod de locomoție nu costă decît șase bănuți). E bine hrănită, casa e bine încălzită și se desfată cu încîntare de confortul acestei fermecătoare locuințe, cu atît mai mult cu cît a cunoscut mediocritatea, iar mizeria i-a dat tîrcoale.

---

[2] Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A 314, fila 334.
Joc de cuvinte intraductibil : parafrazare a proverbului „les bons *comptes* font les bons amis“ („les mauvais *comtes* font les bons académiciens“) (n.t.).

[3] Sculptor de mobilă fină, din lemn de abanos, cu incrustații de sidef și aramă (n.t.).

[4] Însemne heraldice în care figura principală amintește numele familiei căreia îi aparțin (n.t.).

Trezită din somn aproape zilnic pe la orele patru ale dimineții, începe prin a-și înălța sufletul spre Dumnezeu, apoi „se răsfață" pînă la șase. Se îmbracă singură, se duce la liturghie și poruncește ce trebuie făcut de-a lungul zilei ; lui François : „Vremea e umedă ; trebuie aprins caloriferul" ; Zanellei : „Supă, maroane fierte, puțin pește". Seara citește l'*Imitation* și tricotează o cuvertură pentru Sophie, nepoata ei. Desigur, e o viață nițeluș severă : fără un biet *tric-trac* [5], fără o mică partidă de șah, dar ședereа aceasta „în frumosul tău palat fermecat, faptul că sînt bine servită, mi-aduce aminte de vremurile bune. Dacă ar fi trăit tatăl tău cîțiva ani în plus, aș fi avut parte, nu de-un lux desăvîrșit, dar de-o viață confortabilă conform vîrstei și rangului meu !... Fie Domnul lăudat pentru toate ; mă supun voinței sale [6]..."

Dacă Honoré are unele atenții față de ea, așa cum se și cuvine, întrucît se străduiește din răsputeri pentru el, în schimb se poartă aspru cînd ea comite vreo greșeală. Spre a face față unui vărsămînt pentru Căile ferate ale Nordului și cîtorva datorii, i-a trimis mamei sale, prin Ève, 31.000 de franci. Rothschild urma să plătească această sumă la domiciliul său, în *rue Fortunée*, la nr. 14, pe numele de Doamna Sallambier. De ce ? Pentru că însuși Balzac e dator acestei bănci și vrea să evite riscul ca un casier prea zelos să intercepteze, spre compensare, o parte din sumă, dacă ar apărea numele *Balzac*. Dar cînd curierul băncii sosește cu banii la „castelul fermecat", servitorii îi spun că n-o cunosc pe doamna Sallambier. Bineînțeles, banca Rothschild, căreia i s-a răspuns : „Doamna Sallambier ? Nu cunoaștem", îl înștiințează pe Halperin, bancherul rus al doamnei Hanska. Acesta cere noi instrucțiuni de la Wierzchownia. Ce mai umilință pentru Honoré ! „S-ar fi zis că mi se dau tot atîtea lovituri de pumnal. Ce mult suferеam [7] !"

Și cum de e maică-sa atît de imprudentă încît să vorbească pe șleau, în scrisorile ei, despre necazurile bănești ale Laurei ? Cum îndrăznește să scrie că Surville e ruinat dacă nu-i reușesc treburile la Capestang (e vorba de desecarea unor mlaștini din departamentul Hérault) ? Habar n-are doamna

[5] Joc cu zaruri (n.t.).
[6] BALZAC : *Lettres à sa famille*, pp. 282—283.
[7] *Ibidem*, p. 300.

Balzac ce înseamnă pentru o localitate ca Wierzchownia, aflată la capătul pămîntului, sosirea poștei ! Un cazac călare o aduce de la Berdicev. Sosirea ei e pîndită cu aviditate ; scrisorile, veștile, și le împărtășesc unul altuia. Ca un nesocotit, Balzac a acceptat să citească cu glas tare această epistolă atît de neiscusită. Iată-l silit să mărturisească deschis că Surville, ca și el însuși, e hărțuit de douăzeci de ani de creditori. Iar la Wierzchownia pornesc să curgă regrete interminabile : „Dacă n-am fi întreprins întocmirea casei din *rue Fortunée* pe baze atît de costisitoare, am dispune astăzi de-o adevărată avere în bani gheață spre a alina suferințele inventatorului". Nici de creanța Guidoboni-Visconti n-ar fi trebuit să pomenească, sau cel puțin să fi vorbit de ea numind-o creanța Fessart. Cum de n-are maică-sa măcar atîta imaginație încît să evite astfel de greșeli ?

Biata bătrînică își iese la rîndu-i din pepeni : „Cînd veți fi mai amabil cu sărmana voastră mamă, vă va spune că vă iubește. Mă rog pentru liniștea voastră ; a noastră e o problemă [8]..." El izbucnește :

Wierzchownia, 22 martie 1849 : Draga mea mamă — Dacă cineva a rămas vreodată uimit, apoi nu încape îndoială că e vorba de băiețașul de cinzeci de ani căruia i se adresa scrisoarea ta plină de *dumneavoastră* și de *tu,* datată din ziua de 4 a acestei luni și sosită ieri... Și chiar de-aș mai primi una de același fel, ți-aș spune că m-a făcut să rîd, dacă nu m-ar fi mîhnit adînc, văzînd în ea o totală lipsă de echitate și o atît de crudă ignorare a celor două poziții ale noastre. La vîrsta ta ar fi trebuit să știi că, așa cum nu poți prinde vrăbii punîndu-le sare pe coadă, apoi cu femeile treaba asta nu merge nici atît. Fatalitatea a făcut ca această scrisoare, de-o rigiditate studiată și de-o uscăciune superlativă, să pice tocmai în clipa în care spuneam că la vîrsta ta ar fi cazul să te bucuri de o viață îndestulată și că Zanella ar trebui să rămînă mereu în preajma ta ; că voi fi mulțumit abia atunci cînd vei avea chiria plătită și 300 de franci pentru Zanella, afară de pensia ta de 100 de franci pe lună... Și, ca un făcut, tocmai cînd e vorba de niște probleme a căror justețe o recunoști tu însăți... mă pomenesc cu o scrisoare care, moralmente vorbind, face efectul privirilor tale ener-

[8] *Ibidem,* p. 335.

vate şi fixe, cu care îţi înspăimîntai copiii cînd aveau cinsprezece ani şi care, la cei cinzeci de ani pe care-i am, din păcate, nu-şi ating cîtuşi de puţin ţinta.

În plus, făptura de la care aştept întreaga fericire a vieţii mele, şi *singura* într-o viaţă furtunoasă, trudită, agitată, petrecută de sus în jos într-o necontenită mizerie, făptura asta nu e un copil ; nu e o tinerică de optsprezece ani, orbită de glorie, nici sedusă de bogăţie, nici atrasă de farmecele frumuseţii. Nu am a-i oferi nimic din toate acestea. E o persoană trecută de patruzeci de ani, şi pe care viaţa a încercat-o din plin. E foarte bănuitoare, iar valurile vieţii i-au sporit neîncrederea... E cît se poate de firesc ca, avînd în vedere starea sufletească pe care i-o ştiu de zece ani, să-i fi spus că *nu se mărită cu familia mea ;* că va fi întru totul liberă să hotărască dacă se va vedea sau nu cu rudele mele, întrucît onestitatea, delicateţea, bunul simţ mă obligă să procedez astfel. Şi nu v-am tăinuit această condiţie, nici Laurei, nici ţie. Pînă şi asta, lucru de altfel cu totul firesc, vi s-a părut suspect, şi aţi socotit că ar fi vorba de pretexte sau de vreo josnicie de a mea : dorinţă de-a mă înălţa, aristocraţie, ignorare a rudelor mele etc... Cu toate acestea, e adevărul gol-goluţ... Crezi că scrisorile tale, în care îmi adresezi doar cîteva cuvinte de tandreţe rezumată, mie, cu care ar fi fost cazul să te mîndreşti, şi mai ales o scrisoare asemenea aceleia pe care am primit-o ieri, sînt în măsură să *ispitească* o femeie cu un astfel de caracter şi cu o atare experienţă spre o nouă familie ?...

Nu-ţi cer, desigur, să simulezi nişte sentimente pe care nu le ai, întrucît Dumnezeu şi cu tine ştiţi cît se poate de limpede că, de cînd am venit pe lume, nu m-ai covîrşit cîtuşi de puţin cu dezmierdările. Şi bine ai făcut, deoarece, dacă m-ai fi iubit aşa cum l-ai iubit pe Henry, fără îndoială că aş fi acolo unde se află el, iar în privinţa asta ai fost pentru mine o mamă bună. Dar aş dori să ai *inteligenţa intereselor tale,* pe care n-ai avut-o niciodată ; să nu pui iarăşi piedică viitorului meu, întrucît nu-ţi vorbesc de fericirea mea [9]...

Balzac era uimit de orbirea alor săi. Cum de era cu putinţă ? Continua să aibă cele mai mari speranţe de-a se căsători cu o femeie bogată, nobilă, de-o bunătate îngerească, după care tînjea întreaga Rusie ; care, de cum va începe să stea la Paris, se va afla aici puternică, într-o situaţie favorabilă spre a le ajuta pe cele două fetişcane să se mărite, iar

[9] *Ibidem,* pp. 336—339.

maică-sa strica totul spre a-și afirma firea trufașă ! Nu-și dădea Laure seama că doamnei Hanska îi era cît se poate de ușor să-l lase baltă pe Balzac și augusta-i familie ? Iar dacă n-o făcea, se datora faptului că ea însăși și copiii ei aveau față de Balzac o admirație mereu crescîndă. Aceasta fiind situația, cum să nu se simtă șocați că propria sa familie nu-i dovedea același respect ?

Către Laure Surville : Nu-mi lua în nume de rău tot ce-ți spun. Vorbele mele pornesc dintr-o inimă bună și din dorința de a-ți lămuri modul de comportare referitor la căsătorie. În asemenea împrejurări, draga mea copilă, trebuie să umbli ca pe ouă, să-ți judeci bine fiecare cuvînt, fiecare faptă. În sfîrșit, de voi fi greșit cu ceva în această lungă scrisoare, nu te supăra pe mine ; ține seama de ceea ce e drept și, mai ales, arde aceste pagini și să nu mai vorbim de ele. E sfatul pe care i-l dau și maică-mi... Mai ales bagă bine la cap că nu doresc cîtuși de puțin *să-mi țin familia din scurt,* să fiu *absolut,* sau *ascultat...* N-aș vrea s-o văd greșind ; dacă sînt lipsit de bun-simț, s-o lăsăm baltă... Singurul lucru după care tînjesc e liniștea absolută, viața interioară și o activitate moderată pentru a termina *La Comédie humaine.*

Cred că văd lucrurile corect și nădăjduiesc, dacă din întîmplare proiectele mele se încheagă din nou aici, să fac, după cum se spune, casă bună. Dacă treburile se duc cu totul de rîpă, îmi voi relua biblioteca și tot ce-i al meu din *rue Fortunée,* și-mi voi reîncepe filozofic viața și soarta... Dar de data aceasta voi sta în pensiune într-un așezămînt oarecare, avînd doar o încăpere amenajată, spre a mă bucura de-o independență absolută în toate privințele, chiar și a mobilierului... Pentru mine, problema actuală, lăsînd la o parte sentimentele (insuccesul m-ar ucide din punct de vedere moral) e de-a avea totul sau nimic, cap sau pajură. Dacă partida ar fi pierdută, viața s-ar sfîrși pentru mine, m-aș mulțumi cu mansarda din *rue Lesdiguières* și cu o sută de franci pe lună. În mine, inima, mintea, ambiția nu doresc altceva decît ceea ce urmăresc de șaisprezece ani ; lipsit de această imensă fericire, nu-mi mai trebuie nimic și nu vreau nimic.

Să nu-ți închipui că iubesc luxul ; îmi place luxul din *rue Fortunée* împreună cu tot ce-l însoțește : o soție frumoasă, de neam, o viață îndestulată și relațiile cele mai de soi ; dar, ca atare, nu

mă atrage cîtuși de puțin. Casa din *rue Fortunée* n-a fost făcută decît *pentru* și *de către Ea...* [10]

Altă nemulțumire, de data aceasta măruntă. La începutul ședерii sale în Ucraina, primise cîteva scrisori de la nepoatele sale, scrisori ale unor fetișcane „foarte pisicuțe", spirituale, și care o amuzaseră pe contesa Anna. Apoi, Sophie și Valentine încetaseră să mai scrie, deoarece, după cum spunea Doamna Mamă, unchiul Honoré încetase să le mai răspundă : „Cum e cu putință ca tu, mama mea, să consideri că fiul tău, în vîrstă de cincizeci de ani, e obligat să scrie nepoatelor sale ! Nepoatele mele trebuie să se simtă foarte onorate și fericite dacă le adresez cîteva cuvinte [11]..." Sub vijelia aceasta, Doamna Mamă se înclină, Sophie și Valentine reîncepură să „sévignanizeze".

Drăgălașa Sophie ținea și ea un jurnal. Toată familia asta avea cerneală în sînge. La 1 ianuarie 1849, Sophie descrie cina luată de Valentine și de ea însăși în *rue Fortunée*, „la bunica"... „Biata bunică ! Cît s-a mai bucurat primindu-ne, jucînd rolul marii doamne *ca odinioară*... Un foc strașnic ardea în vatra marelui cămin sculptat... Mica cină a fost delicioasă, numai feluri care ne plac. Cu cîtă rîvnă ne serveau François și Zanella ! Doar tata părea trist și posomorît... Unchiul meu e în Rusia. Nici măcar nu ne-a scris ! El, care se află acolo înconjurat de lux și de bani, nici nu se gîndește măcar la bietele sale nepoțele [12]..." Sophie s-a îndrăgostit de Ivan Carraud, fiul Zulmei, iubire fără speranță. Cît despre tăicuțul Dablin, care vine să le viziteze cu ocazia Anului Nou, acesta nu le aduce cadouri : „Fui ! Ce urît ! Un burlac cu o rentă de patruzeci de mii de franci și care are mania să umble după vechituri ; de n-ar fi adus decît o ceașcă chinezească de doi franci. În sfîrșit, la vîrsta lui, i se poate ierta puțină cărpănoșenie [13]..."

Unchiul Honoré scrie în cele din urmă. Rîndurile sale sînt triste. Încă nu e sigur că se va însura „cu acea frumoasă

---

[10] *Ibidem*, pp. 354—355.
[11] *Ibidem*, p. 306.
[12] *Journal de Sophie Surville*, publicat de André Lorent în *L'Année balzacienne 1964*, pp. 88—89.
[13] *Ibidem*, p. 91.

și nobilă contesă Hanska. Va fi oare fericit ? Ea e tare mîndră ; îl va socoti mai prejos de ea, oricît de celebru ar fi. Poate că mă înșel. Tocmai de aceea doresc cu înfocare ca toate să reușească așa cum își dorește el. Și totuși, asta ne va despărți. Vom fi umiliți, dar ce-are a face ? Diseară mă voi ruga pentru însurătoarea unchiului meu... Vreau să-l iubesc așa cum e... O înștiințează pe bunica mea că-i va da o pensie de o sută de franci pe lună. Ce fericire ! ... Trebuie să recunosc că, în preajma marii doamne, simțirile i se înalță și inima renaște. E bun. Înseamnă că o iubește cu adevărat [14]..." E deșteaptă, această tînără Sophie ; a înțeles de pe-acum că adevărata dragoste zămislește bunătatea. Își plînge părinții și-i iartă că și-au ratat viața : „Doamne ! cît e de sfîșietor să-l vezi descurajat pe-un tată atît de curajos ! Cît a mai muncit !... Se duce la culcare, dar nu doarme..." Drept care, spre a-l distra, își duce tatăl la Tuilerii și la Neuilly. „Ce frumos e Parisul ! Ce frumos e soarele ! Ce proaspăt și plăcut e aerul [15] !..."

Unui naturalist îi face plăcere să observe, la Sophie și la Valentine, cum reapar în generația următoare trăsăturile „celestei familii". Au înclinație la scris, o umbră de vanitate, un fond de bunătate. Burgheze prin grai, prin purtări, au moștenit de la bunicii lor un respect instinctiv pentru noblețe și îi disprețuiesc pe negustori. În privința domnului Dablin, lucrurile stau nițeluș altfel ; e amator de obiecte de artă, de muzică. O ascultă cu plăcere pe Sophie cîntînd la pian. „Îl stimez, dar mîndria mă împiedică să i-o arăt. E bogat și n-aș dori să mă bag în gloata celor care umblă să-l moștenească..." De altfel, atunci cînd Dablin e „înconjurat de acești sateliți, se lasă atras de aspectele triviale și reîncepe să povestească glumele sale grosolane și să rîdă ca în prăvălie [16]..." Cum prea bine se știe, Balzacii sînt niște artiști. Ei uită că și unii dintre strămoșii lor au avut, la rîndu-le, prăvălie în cartierul Marais. Mama a terminat tocmai o piesă : *La Femme heureuse [Femeia fericită]*. Tata a citit-o și a criticat-o. „Cînd e vorba de opere de artă, spune Sophie, nu trebuie să

[14] *Ibidem*, p. 90.
[15] *Ibidem*, p. 98.
[16] *Ibidem*, pp. 100—105.

pleci urechea la părerile familiei ; cînd nu sînt prea blînde, sînt prea aspre [17]. S-ar zice că ne aflăm la Villeparisis în 1820.

Balzac către Laure Surville, 25 iunie 1849: Scrisorile fetiţelor tale ne fac o bucurie de nedescris. Pe baza stilului, a scrisului şi a scrisorilor, le-am putut ghici firea, genul de frumuseţe deosebită, purtările, mintea. Cînd soseşte vreun pachet măricel pe care îţi recunosc scrisul, scrisorile lor sînt cerute cu ţipete de nerăbdare. Dacă va veni vreodată contesa Anna la Paris, le va invita adesea la „Théatre des Italiens", la Operă sau la Opera Comică. Dar Capestang le va răpi pe aceste două mici făpturi drăgălaşe la Paris ! M-ai uns pe inimă cu cele ce mi-ai spus despre Capestang. Surville şi-a tras bine barca la liman [18]...

Barca lui Balzac mai plutea încă în negură. Laurent-Jan, descreieratul descurcăreţ, fusese însărcinat să ducă tratative la Paris cu editorii şi cu directorii gazetelor. Doamna Mamă urma să semneze contractele, nu să le discute. Însărcinatul cu afaceri se dovedi zelos şi isteţ, dar nu reuşi să obţină reprezentarea piesei *Le Faiseur*. Le aduse la cunoştinţă celor de la Wierzchownia ultimele noutăţi ale scenei franceze. Hostein îşi umplea sala la „Théatre Historique" graţie „eternilor muşchetari" [19]. Dintre cele de pe marile bulevarde, teatrul lui e singurul care se umple de bani la ora actuală. Mai avea succes şi o altă sală, cu o mică piesă antirepublicană. Laurent-Jan socotea că expedientul acesta era cît se poate de josnic : „Să suporţi de-un an întreg o cîrmuire pe care o urăşti, să-i faci temenele cît e ziua de lungă, s-o plăteşti pe săturate şi să crezi că ţi-e cinstea nepătată pentru că o fluieri niţeluş seara, asta e ceea ce se cheamă un curaj ramolit" [20]. Laurent-Jan îi da zor lui Balzac să-i trimită o capodoperă : „N-o lua ca un reproş, dar de aproape şase luni, de cînd Franţa e văduvită de geniul tău, asemenea surorii

[17] *Ibidem*, p. 107.
[18] BALZAC : *Lettres à sa famille*, p. 409.
[19] *La Jeunesse des Mousquetaires*, de Alexandre Dumas şi Auguste Maquet.
[20] Scrisoare publicată de MAURICE REGARD în *Balzac et Laurent-Jan, L'Année balzacienne 1960*, pp. 169—172.

Anne, nu prea văd ce intenții ai... Al tău valet : Laurent-Jan[21]".

Doamna Hanska, Anna și Georges Mniszech îi dovedeau în continuare „o afecțiune sublimă", tandrețe, dorința de a plivi buruienile ce-i năpădiseră calea vieții, dar principala problemă, aceea a căsătoriei, suferea încă întîrzieri enervante. „Speranțele nu progresau cîtuși de puțin." Contesa Eveline depindea de țar ; trecerea legală a bunurilor ei pe numele Annei, constituirea unei rente viagere și chiar cununia religioasă necesitau o serie de autorizații împărătești care nu fuseseră încă acordate, în ciuda jalbelor și a demersurilor făcute.

Balzac către Excelența-Sa contele Ouvaroff, ministrul Instrucțiunii publice, la Petersburg, 5 ianuarie 1849 : Se vor împlini în curînd șaisprezece ani de cînd iubesc o nobilă și virtuoasă femeie... Persoana aceasta e de supușenie rusească, iar desăvîrșita ei supunere nu poate fi cîtuși de puțin pusă la îndoială. Cu siguranță că e apreciată, întrucît nimic nu vă rămîne neștiut în Rusia... Ea nu vrea să se mărite cu un străin fără încuviințarea augustului ei suveran. Cu toate acestea, a binevoit să mă autorizeze de a i-o cere eu. Departe de mine gîndul de a crîcni văzînd-o atît de ascultătoare ; dimpotrivă, socotesc chiar firesc să fie așa. A nu critica niciodată și, cu atît mai mult, a nu contraveni vreodată legilor vreunei țări reprezintă una din convingerile mele politice. Soarta celor care nu se călăuzesc după aceste principii ar constitui pentru mine un exemplu edificator, dacă nu mi le-aș fi însușit de-un răstimp îndelungat. De altfel, nu mă tem cîtuși de puțin de faptul că fericirea vieții mele depinde în clipa de față exclusiv de Maiestatea-Sa Împăratul Rusiei, și încrederea mea într-un rezultat favorabil este aproape o bucurie, într-atît sînt de încredințat că bunătatea-i cavalerească îi egalează puterea[22]...

În tinerețe, Balzac ar fi murmurat : „Ei... ei... ei..."

---

[21] Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 314, fila 334.

[22] Scrisoare publicată de SOPHIE DE KORWIN-PIOTROWSKA, în *Balzac et le monde slave*, pp. 457—459. (Paris, Librairie Honoré Champion, 1933). Originalul acestui document prețios era păstrat, pînă la revoluția proletară, în arhivele conților Ouvaroff, la castelul din Poretchié (Ucraina). O copie se află în Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 283, filele 158—162.

Va apuca oare să trăiască pînă la căsătorie ? Se îmbolnăvise grav. De multă vreme era îngrijorat în privința inimii sale. În 1849 neliniștea deveni anxietate. Nu mai era în stare să umble, nici măcar să se pieptene, fără să-l apuce gîfîiala. În cîteva rînduri avusese crize de strangulare totală. Domeniului Wierzchownia îi erau atașați doi medici, doctorul Knothé și fiul său, elevi ai faimosului Franck, medic german de reputație europeană, care practicase la Petersburg. Balzac socotea că e foarte bine îngrijit de ei. Puseseră diagnosticul de hipertrofie cardiacă simplă. Tratamentul lor consta în „a restabili circulația sîngelui venos, destul de obliterată, și în a-l purifica", întrucît era îngroșat. Dar cînd îi dădură să bea, pe nemîncate, zeamă de lămîie, îl apucă o criză îngrozitoare de vărsături și se crezu în ceasul morții. „Numai firea mea de taur îi pune bețe-n roate acestei suverane a umanității. Fac parte din opoziția numită viață [23]..." Doamna Mamă îi aminti că nici ea și nici bunica Sallambier nu suportaseră vreodată lămîia.

Întoarcerea lui în Franța deveni imposibilă din pricina bolii. Pomenise mai întîi de septembrie 1849, dar de data respectivă se simți încă prea slab spre a călători : „Mai e nevoie de șase pînă la opt luni de tratament pentru ca valvulele inimii mele să-și recapete elasticitatea [24]..." Ținea la doctorul Knothé, personaj scos parcă din povestirile lui Hoffmann, care prepara hapuri tainice și colecționa viori. Soții Mniszech acceptară fără nici o dificultate, ba chiar cu afecțiune, prelungirea ședерii lui Bilboquet (care se afla la Wierzchownia de mai bine de un an). Cu toate acestea, aveau și ei necazurile lor : două incendii, trei procese, cîteva construcții prăbușite, nici urmă de recoltă. Contele Georges, care pînă atunci proceda la exploatarea directă a domeniului folosind cinci sute de lucrători agricoli, avea de gînd să-și arendeze toate moșiile, rezervîndu-și numai palatul și parcul.

Balzac făcea cîte-o bronșită aproape în fiecare iarnă. Răceala de care a suferit în ianuarie 1850 a fost îngrozitoare. Crezu că va muri scuipîndu-și plămînii.

---

[23] BALZAC : *Lettres à sa famille*, p. 379.
[24] *Ibidem*, pp. 473—474.

A trebuit să rămîn toată vremea în camera mea, fără a o părăsi vreo clipă, și chiar să stau la pat, dar aceste doamne au avut adorabila bunătate de a-mi ține de urît, fără să li se pară respingător felul meu de a scuipa, care e o adevărată vărsătură ca de rău de mare. Eram scăldat în sudori de parcă aș fi suferit de suetă [25]. Ce să mai vorbim, m-am chinuit din plin ; dar iată-mă scăpat cu bine, și sînt chiar *aclimatizat* [26]...

Cît despre „marea problemă", totul se mai putea aranja încă în direcția atît de mult dorită. Doamna Hanska ar dovedi multă abnegație dacă s-ar mărita cu un bărbat grav bolnav, care fizicește nu va mai putea fi un amant, și cu un scriitor care, după toate aparențele, va lucra de-aici înainte foarte puțin. Pe de altă parte, în Franța, situația politică continua să fie alarmantă și confuză. Ludovic-Napoleon prezida Republica a Doua ; Balzac și maică-sa nu așteptau mare lucru de la acest bărbat slab de înger :

Cît despre bietul președinte, se remarcă peste tot oboseala lui intelectuală și cît e de preocupat. Pe cît se pare, nu reușește să-și alcătuiască masca de nepătruns pe care trebuie s-o poarte orice om politic, și arată atît de frămîntat încît răspunde adesea cu *da* în loc de *nu*, iar în trei sferturi din cazuri nu înțelege ce i se spune. Iarăși plutește ingratitudinea în aer. Fiecare se întreabă : „Cum se vor sfîrși oare toate astea [27] ?..."

Era rezonabil să părăsească un palat ucrainean, situația unei suverane, spre a se expune răscoalei și a deprinde meseria de soră care îngrijește un bolnav ?

Iarna 1849-1850 a fost foarte aspră. Balzac rămase douăzeci de zile claustrat în camera sa, avînd-o drept infirmieră fidelă pe doamna Hanska, iar drept singură distracție, înfățișarea Annei Mniszech, îmbrăcată cu toalete de-o splendoare regească și plecînd la balurile date prin cîte-un castel. În sfîrșit, în martie 1850, după obținerea tuturor aprobărilor împărătești, avînd toate hîrtiile în regulă, reuși să plece

[25] Denumire dată odinioară mai multor boli febrile însoțite de transpirație intensă (n.t.).
[26] *Ibidem*, p. 494.
[27] *Ibidem*, p. 508.

la Berdicev, unde urma să aibă loc căsătoria. Pînă în ultimul minut avu îndoieli în privința fericirii sale. Cu toate acestea, începuse s-o copleșească pe Doamna Mamă cu minuțioase recomandări referitoare la clipa în care se va întoarce în *rue Fortunée*, cu „Doamna Honoré". Dorea „flori frumoase, frumoase" în jardiniere și mici tufe de iarbă neagră de la Colonia Capului în vaze. Toate cărțile trebuiau să fie legate înainte de sosirea proaspeților soți. Balzac era la fel de meticulos cu aspectul gospodăriei sale ca și cu descrierile din romanele sale.

Cu trei zile înainte de căsătorie nu are încă certitudinea că va avea loc. La 11 martie îi scrie mamei sale : „Totul e pregătit pentru afacerea pe care-o știi, dar nu-ți voi scrie de ea decît după încheierea ei. Treburile acestea, aci ca pretutindeni, nu sînt terminate decît cînd pleci de la ceremonie [28]." Acul balanței mintale pe care Eveline cîntărea argumentele pro și contra oscilă pînă în ultimul moment. Caritatea, tot pe-atît cît dragostea și gloria, determină hotărîrea.

În sfîrșit, la 14 martie, la orele șapte ale dimineții, căsătoria a fost sfințită în biserica parohială Sainte-Barbe din Berdicev, „șiroind toată de zăpadă topită și fremătînd de clopote [29]", de către contele abate Ozarowski, delegat de episcopul din Jitomir. Georges Mniszech era unul din martori. „Contesa Anna o însoțea pe maică-sa, ambele în culmea bucuriei [30]." După ceremonia nupțială, familia luă din nou calea Wierzchowniei, unde sosi abia la zece seara, cu desăvîrșire epuizată. Vînturile Asiei zguduiau castelul. Balzac se sufoca. Mireasa, în vîrstă de cincizeci de ani, suferea de o criză de gută : „Picioarele și mîinile se umflă atît de mult încît nu-i îngăduie să-și miște degetele și să umble [31]..." Doctorul Knothé o pusese pe castelana artritică să urmeze un tratament ciudat și sadic : „În fiecare zi își vîră picioarele într-un purcel de lapte de îndată ce a fost spintecat, întrucît picioarele trebuie să pătrundă în măruntaiele fremătînde. E de prisos să-ți spun cu cîtă înfocare țipă purcelușul, care

[28] *Ibidem*, p. 508.
[29] PIERRE DESCAVES : *Les Cent-Jours de Monsieur de Balzac*, p. 9. (Paris, Calmann-Lévy, 1950).
[30] BALZAC : *Lettres à sa famille*, p. 522.
[31] *Ibidem*, p. 523.

nu înțelege onoarea ce i se face și ar dori să se lipsească de ea [32]..." Nici soțul cardiac, nici soția reumatică nu erau capabili să călătorească. Hotărîră să plece la Paris spre sfîrșitul lunii aprilie. „Nădăjduiesc că luna aceea nu se va încheia înainte de-a fi sosit la Paris... Vai ! pentru sănătatea mea e tare nevoie de aerul natal, și-mi pun mari speranțe în el pentru sănătatea soției mele, care e și ea într-o stare jalnică [33]..."

Îndată după căsătorie, Balzac trimise patru scrisori triumfătoare : mamei sale, surorii sale, doctorului Nacquart și prietenei zilelor de restriște : Zulma Carraud.

Balzac către doamna Carraud, 17 martie 1850 : Sîntem atît de vechi prieteni încît e cazul să nu afli decît de la mine deznodămîntul fericit al acestei măreți și frumoase drame a inimii care durează de șaisprezece ani. Deci, acum trei zile m-am însurat cu singura femeie pe care am iubit-o vreodată, pe care o iubesc mai mult ca oricînd și pe care o voi iubi pînă la moarte. Această căsătorie este, socotesc, recompensa pe care mi-o rezerva Dumnezeu pentru adversitățile, anii de muncă, dificultățile întîmpinate și biruite. N-am avut nici tinerețe fericită, nici primăvară împodobită cu flori ; voi avea cea mai strălucitoare vară, cea mai blîndă dintre toate toamnele [34]...

Doctorului Nacquart îi vorbi totodată de uluitoarele-i rubedenii și de jalnica stare a sănătății sale. Ce vor spune invidioșii aflînd că s-a însurat cu strănepoata Mariei Leczinska [35], că e cumnatul unui aghiotant al țarului, nepotul primei doamne de onoare a împărătesei ? Dar ce va spune medicul cînd își va revedea pacientul incapabil să urce douăzeci de trepte și sufocîndu-se, fără nici o pricină, cînd stă așezat ? Chiar dacă Balzac e beat de fericire la gîndul reușitei depline a proiectului său, în schimb nu-și face nici un fel de iluzii în ce privește viitorul. *Bedouck*-ul i-a hărăzit căsătoria la care a visat de-a lungul întregii sale vieți, dar știe că patul nupțial va fi un pat mortuar. La fel ca Marie

[32] *Ibidem*, pp. 472—473.
[33] *Ibidem*, p. 527.
[34] BALZAC : *Correspondance avec Zulma Carraud*, publicată de Marcel Bouteron, p. 275. (Paris, Gallimard, 1951.)
[35] Soția lui Ludovic al XV-lea (n.t.).

de Verneuil din *Șuanii*, ar putea spune : „Șase ore de trăit". În 1834 scrisese : „Ar fi ciudat să-l vezi murind tînăr pe cel care a scris *La Peau de Chagrin*". Ciudat ? Nu : inevitabil. E oare cu putință să trăiești pînă la bătrînețe, cînd, noapte de noapte, îți devorezi viața ? Dar, „fie ce-o fi, trebuie să mori în bîrlogul tău". Se grăbește din răsputeri să-și aducă soția în *rue Fortunée*.

Cu toate acestea, mai trebuie să se ducă la Kiev, pentru ca doamna de Balzac să fie înscrisă în pașaportul soțului ei și să obțină o viză de ieșire din Imperiul rus. Din deplasarea asta se alege cu o oftalmie. Nu mai e în stare nici să citească, nici să scrie : o pată neagră pare să acopere hîrtia. În sfîrșit, după un nou tratament, la 25 aprilie, doctorul Knothé permite celor doi soți să plece la Paris. Călătoria, prin Cracovia și Dresda, a fost îngrozitoare. Pe drumurile proaste, trăsura se înfunda pînă la portiere. Gîfîind, aproape orb, Balzac trebuia să coboare și să se așeze în noroi, în timp ce țăranii, prevăzuți cu cricuri, trudeau la despotmolirea berlinei. Încerca să respire apăsîndu-și inima cu ambele mîini.

Ève de Balzac către fiica ei, Anna, Brody, 30 aprilie 1850 : Nu sînt cîtuși de puțin mulțumită de felul cum o duce cu sănătatea ; sufocările lui devin tot mai frecvente ; e într-un hal de slăbiciune extremă, n-are de fel poftă de mîncare și suferă de transpirații abundente, care-l slăbesc din ce în ce mai mult. L-au găsit atît de schimbat la Radzivilov încît abia dacă-l recunoșteau... Îl cunoșteam de șaptesprezece ani, și constat la el în fiecare zi cîte-o nouă calitate pe care nu i-o știam. Măcar de-ar putea fi sănătos ! Te rog, vorbește cu domnul Knothé despre asta. Nu-ți poți închipui cît a suferit noaptea trecută. Nădăjduiesc că-i va prii aerul natal, dar te asigur că, de nu mi se va împlini această speranță, voi merita din plin să fiu compătimită. E atît de bine să fii iubită, protejată în felul acesta. Cu bieții lui ochi o duce de asemenea foarte prost. Nu înțeleg ce înseamnă toate astea și, cîteodată, sînt tare tristă și tare neliniștită [36]...

Iar ca încheiere : „Bilboquet spune că se va simți foarte bine de îndată ce va călca pe pămîntul Franței". La 10 mai

[36] Scrisoare publicată de MARCEL BOUTERON în *La Véritable Image de Madame Hanska*, pp. 27—30. (Paris, éditions Lapina, 1929.)

ajunseră la Dresda. Balzac, fără a vedea literele pe care le trasa, scrise Laurei Surville : „În sfîrșit, iată-ne sosiți aci, în viață, dar bolnavi și obosiți. O asemenea călătorie îți mănîncă zece ani din viață, întrucît înțelegi ce înseamnă, cînd cei doi se adoră, teama de a-l omorî unul pe altul, sau a a unuia de-a fi omorît de către celălalt [37]..." Insista, atît pe lîngă Laure, cît și la maică-sa, ca ultima să nu-i aștepte în *rue Fortunée*. N-ar fi potrivit uzanțelor. „Soția mea trebuie să se ducă s-o vadă la ea acasă și să-i prezinte respectele sale. Lucrul acesta odată făcut, se poate dovedi devotată, așa cum e ; dar demnitatea i-ar fi compromisă de ajutorul pe care ni l-ar da la despachetat [38]." Doamna Balzac cea vîrstnică (traducere politicoasă a cuvîntului *hoaşcă*) urma să-i predea cheile lui François Münch, servitorul alsacian, și să doarmă la ea acasă, la Suresnes.

Călătorii întîrziară cîteva zile la Dresda, unde îi sărbătoriră prietenii Evei. Perechea colindă magazinele ; Honoré își cumpără un costum superb, iar soția sa „un colier de perle fine în stare să-i răpească mințile unei sfinte". Doamna de Balzac scrise copiilor ei : „Maestrul Bilboquet vă sărută". Menajul părea pe-atît de fericit pe cît poți fi cînd moartea îți dă tîrcoale din umbră.

În sfîrșit, sosiră într-o seară la Paris. În aceeași dimineață, o bătrînă doamnă părăsise locuința într-o brișcă, după ce, conform ordinelor primite, împodobise jardinierele cu flori proaspete, iar vazele, cu mici tufe de iarbă neagră de la Colonia Capului. Seara, o trăsură se opri în *rue Fortunée*. Coborî din ea un bărbat care abia își mai trăgea sufletul, aproape orb, istovit de două zile de trudă și nesomn, urmat de-o femeie încă frumoasă. Surugiul sună. Nici un răspuns. „Cu toate acestea, casa era locuită, întrucît prin geamurile ferestrelor se putea vedea că toate încăperile erau luminate și împodobite cu flori [39]." În ciuda răsunătoarei sonerii, nimeni nu veni să deschidă. Sosirea aceasta, pe care Balzac o dorise triumfală, aducea a coșmar [40]. În miez de noapte,

---

[37] BALZAC : *Lettres à sa famille*, p. 531.

[38] *Ibidem*, p. 532.

[39] Vicontele de SPOELBERCH DE LOVENJOUL : *Un Roman d'Amour*, p. 102. (Paris, Calmann-Lévy, 1896.)

[40] Vezi PIERRE DESCAVES : *Les Cent-Jours de Monsieur Balzac*, passim

surugiul trebui să-l caute pe lăcătușul Grimault, care locuia în *rue du Fauburg-Saint-Honoré*, la numărul 175. Cînd cei doi soți reușiră în cele din urmă să pătrundă în locuința pregătită cu atîta dragoste, constatară că François Münch, servitorul lor, fusese apucat subit de-o demență furioasă. Devastase toată casa, după care se baricadase în ea. Ca să-i obțină spitalizarea ar fi trebuit să aștepte ivirea zorilor. După ce lăcătușul și surugiul fură plătiți și concediați, Ève se retrase în odaia roșie, iar Honoré în camera albastră. În buzunarul vestei sale, ultima fîșie a pieii de șagren ajunsese la micimea unei petale de cununiță roz.

XLI

GOANA SPRE MOARTE

Cînd casa-i terminată,
Moartea pătrunde în ea.
PROVERB TURCESC

„BILBOQUET a sosit aci într-un hal mai înfiorătoar decît l-ai văzut vreodată, incapabil să vadă sau să umble, şi cu neîncetate leşinuri", scrise Ève fiicei sale Anna. Balzac nefiind în stare să se dea jos din pat, ea îl veghea. Chiar din prima zi după întoarcere, doctorul Nacquart îl vizită pe pacientul şi prietenul său. Înspăimîntat de starea bolnavului, ceru imediat un consult, care avu loc în ziua de 30 mai. Medicii prescriseră sîngerări sau ventuze scarificate, purgative şi diuretice ; evitarea oricărei emoţii ; să vorbească puţin şi în şoaptă.

O însemnare făcută de doctorul Nacquart ne îngăduie să-i cunoaştem părerea personală. Încetase să mai nădăjduiască. Oricine putea să observe alterarea chipului lui Balzac. „Cu atît mai mult, cîte prevestiri funeste nu trezi această stare în mintea medicului care-l urmărise, studiase, iubise încă din copilărie." Nacquart constata că afecţiunea cardiacă evoluase într-un sens nou şi fatal. Bolnavul gîfîia ; vorbirea îi era întretăiată şi sacadată. Cu toate acestea, vreme de cîteva zile s-a putut crede că tratamentul şi repausul îi vor ameliora starea, măcar pentru cîtva timp.

Doamna de Balzac își păstra calmul olimpian care se potrivea acelei frunți de Junonă. Într-o scrisoare din 7 iunie către „preaiubita copilă a inimii sale" se plînge, cu o stranie detașare, că nu poate „scăpa din acest provizorat care îmi răpește tot timpul în chipul cel mai supărător cu putință". Cu vederea aproape pierdută, Balzac îi dictează Evei corespondența sa. Munca aceasta, îngrijirile medicale, treburile gospodărești o absorb într-atît pe stăpîna casei încît cu greu găsește cîte-o clipă de răgaz, în amurg, spre a face cîțiva pași în grădină, „între *serynga*[1] *[sic]* care înflorește și salcîmul galben care se ofilește", și spre a se gîndi la copiii ei, „pierzîndu-se în depărtările viitorului".

Cînd spune că „se va retrage alături de cei doi pe care-i îndrăgește", are de pe-acum convingerea că soțul ei nu va reuși să supraviețuiască ? Nu dă această impresie. „Tratamentul, spune ea, dă cele mai bune rezultate. Bronșita a dispărut ; ochii încep să vadă ; leșinurile au încetat ; sufocările devin tot mai rare." Dar doamna de Balzac nu-și poate părăsi bolnavul. Nu are nici măcar vreme s-o viziteze, în mînăstirea în care se află, pe Lirette Borel, călugărită sub numele de sora Marie-Dominique. Ève este o infirmieră fidelă.

Fidelă și viguroasă. Suportă în tăcere schimbarea de viață, truda și anxietățile. „Nicicînd, scrie ea, nu m-am simțit mai sănătoasă. Băile de aer al Franței îmi sînt de-ajuns... Am făcut în sfîrșit cunoștință cu *mama soacră ;* cum faptul că stau de veghe nu-mi îngăduie să plec de acasă, a venit să-și vadă fiul ; sănătatea ei e pe deplin restabilită ; cît privește persoana, fie vorba între noi, e o *elegantka zastarzela*[2] ; trebuie să fi fost foarte frumoasă... Din fericire, nu ne va cere prea des să-i dovedim respectul ce i-l purtăm, întrucît a plecat să-și petreacă vara și începutul toamnei la Chantilly. Mi-e mai simpatică fiica ei, rotofeie ca un ghem, dar deșteaptă și inimoasă. Bărbatul ei un om tare de treabă, iar micuțele sînt încîntătoare[3]..."

---

[1] Lămîiță (n.t.).
[2] Bătrînică elegantă (în lb. rusă) (n.t.).
[3] MARCEL BOUTERON : *La Véritable Image de Madame Hanska*, p. 53.

Între Ève de Balzac și Laure de Surville se înfiripă o corespondență prietenească. *Ève către Laure, 1 iunie 1850:* „Bietului nostru Honoré i s-a luat sînge azi-dimineață... Adorabilul nostru doctor a venit să-l vadă... Am vorbit mult despre dumneata azi-dimineață și era foarte mișcat... Nu vei afla nimic nou dacă îți voi spune că e cel mai măreț suflet făurit de mîinile Creatorului." Doctorul Nacquart se bucură de multă trecere pe lîngă ea: „E cu neputință să fi mai savant și totodată mai firesc, mai amabil, mai încîntător". Sophie Surville se atașează de noua sa mătușă, căreia îi spune (și ea) *Adorabila*, și care pare să aibă, după cum își dau nepoatele cu părerea, o minunată influență asupra genialului ei bărbat. „Unchiul, bolnav și însurat, a devenit drăguț și duios cu ai săi [4]." Întreaga „cerească familie" e beată de fericire și toți prietenii se împăunează, deoarece prințul-președinte al Republicii (Ludovic-Napoleon) s-a interesat de ultimele știri.

Dar Evei i se pare tare tristă viața „în această casă nefericită... Se va milostivi pînă la urmă de noi acest mare și bun Dumnezeu? N-am suferit îndeajuns?" În ce-l privește, Balzac continuă să spere. Faimoasa privire înstelată cu punctișoare aurii mai strălucește încă; chipul, de-o paloare mormîntală, dezminte acea rămășiță a tinereții. „Nu mai era decît propria sa umbră", scrie Laurent-Jan, îngrozit de înfățișarea prietenului său. Iar Théophile Gautier: „Nimic nu-i mai de temut decît o dorință îndeplinită... Însoțirea visată era înfăptuită; cuibul hărăzit fericirii fusese așternut cu puf; piesa *Les Parents pauvres* era elogiată în unanimitate. Era prea frumos; nu-i mai rămînea decît să moară... Dar nimeni nu se aștepta la un deznodămînt fatal... Aveam ferma convingere că ne va îngropa pe toți [5]..." Atît de mult și atît de bine le vorbise de longevitatea promisă de vrăjitorul Balthazar, încît sfîrșiseră prin a crede în ea.

Bunul Théo, care urma să plece în Italia, veni în *rue Fortunée* la 19 iunie. Spre ghinionul lui, Balzac plecase cu trăsura, imprudență nebunească, ca să scoată din vamă cum-

---

[4] Vezi ANDRÉ LORANT: *La Maison infortunée, în L'Année balzacienne 1961*, pp. 73—94.

[5] THÉOPHILE GAUTIER: *Honoré de Balzac*, în *Portraits contemporains*, p. 128.

părăturile făcute la Dresda. Asemenea vărului Pons, colecționarul sfida boala ca să-și apere comorile. Rămase dezolat aflînd că în lipsă îl vizitase Gautier, și dictă cîteva rînduri soției sale : „Dacă nu m-ai găsit acasă, nu înseamnă că o duc mai bine. M-am tîrît doar pînă la vamă, nesocotind cele ce-mi interziseseră medicii... Mi se dau mari speranțe de vindecare, dar trebuie să stau tot timpul în chip de mumie, lipsit de grai și de mișcare. Datoram această scrisorică prieteniei tale, cu atît mai prețioasă în singurătatea pe care mi-o impun medicii." În josul scrisorii, Balzac mîzgălise cu mîna sa niște litere aproape ilizibile : „Nu mai sînt în stare să citesc, nici să scriu." Cît de bine ar fi descris, în unul din romanele sale, acest cadavru viu și această tragică neputință !

În cîteva rînduri, bolnavul și soția sa avură iluzia unei convalescențe. Doctorul Nacquart, care venea zilnic și care diagnosticase o puternică albuminurie, nu vedea în aceste aparente acalmii decît niște remisiuni vremelnice. Bătrînul medic avea cea mai bună părere despre doamna Hanska, „inimă nobilă, generoasă și atît de măreață". Balzac îi primi pe Paul Meurice și pe Auguste Vacquerie îmbrăcat în haina sa de casă, pe jumătate culcat într-un vast fotoliu. Vizitatorii îi strînseră mîna, încercînd să-și ascundă tristețea. „Stați de vorbă cu soția mea, le spuse el. Pentru azi mi s-a interzis, dar vă ascult."

Victor Hugo sosi cu aerul său magistral, prietenos, plesnind de sănătate. Balzac se simțea mai bine în ziua aceea, era vesel, plin de speranță, lipsit de îndoieli în privința vindecării sale, rîzînd în timp ce-i arăta cît se umflase. Hugo a relatat ulterior această conversație :

Vorbisem mult despre politică și ne ciorovăiam. Îmi reproșa „demagogia mea". El era legitimist. Îmi spunea : „Cum de-ai putut renunța cu atîta seninătate la acel titlu de *pair* al Franței, cel mai frumos după titlul de rege al Franței !" Îmi mai spunea : „Am casa domnului de Beaujon, minus grădina, dar cu amvonul bisericuței din colțul străzii. Aci, pe scara mea, există o ușă care dă în biserică. Cu o singură învîrtire a cheii mă aflu la slujba religioasă. Țin mai mult la amvonul acesta decît la grădină." Cînd îmi luasem rămas bun, mă condusese pînă la scara aceea, mergînd cu greutate, și îmi

arătase acea ușă, și-i strigase soției sale : „Mai ales ai grijă ca Hugo să-mi vadă pe îndelete toate tablourile [6]"...

Vorbind despre Victor Hugo, Balzac fusese adesea nedrept și țîfnos, dar în fundul sufletului îl iubea și-l admira. Ambii erau cei mai de seamă oameni ai vremii ; o știau și unul și altul.

Scrisorile așternute pe-atunci în Rusia de Anna Mniszech par să fie ecoul unor vești mai liniștitoare : „De o mie de ori fie Domnul lăudat și binecuvîntat pentru faptul că prețioasa sănătate a dragului meu tată s-a îmbunătățit simțitor... O, stradă atît de norocoasă a sufletului meu, de un milion de ori norocoasă ! O, stradă atît de bine denumită !..." Ea reproduce spusele doctorului Knothé : „Ah ! Dacă l-aș mai fi putut reține aci o lună pe domnul de Balzac, și mai ales dacă l-aș fi putut convinge să mănînce zilnic o lămîie, la ora actuală ar fi fost aproape vindecat [7]..." Sfîntă simplicitate !

În iulie situația se agravă. Unul dintre consultanți, doctorul Louis, îi spuse lui Victor Hugo : „Nu mai are nici șase săptămîni de trăit". Edemele deveneau monstruoase. Laure scrise mamei sale :

Fără nici o ezitare, doctorul a pus în trei rînduri cîte o sută de lipitori pe pîntecele unui bărbat hidropic... Dar în mijlocul veseliei care nu-i părăsește nici o clipă, în mijlocul calamburilor lui Honoré, al glumelor sale cu care-i dă morții cu tifla, era într-atîta pe ducă încît cumnata mea i-a spus ieri Sophiei, fără să se piardă cu firea, în noaptea în care a izbucnit acea peritonită : „Am crezut că-l pierd". Dar această miraculoasă încredere, care doar rareori îi lipsește, și-a recăpătat-o de îndată, iar dimineața îi punea, fără să clipească sau să se teamă, ultimele treizeci de lipitori... Cumnata mea îmi pare o hieroglifă. Înțelege gravitatea situației ? N-o înțelege ? Dacă o înțelege, este o eroină [8]...

---

[6] VICTOR HUGO : *Choses vues*, vol. II, p. 69. (Édition de l'Imprimerie nationale, Paris, 1913.)

[7] Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 387 *bis*.

[8] Scrisori publicate de ANDRÉ LORANT în *L'Année balzacienne 1961*, pp. 80 și 85—86.

Cu siguranță că o înțelegea. Nacquart n-ar fi păcălit o femeie al cărei curaj îl cîntărise. Aproba tăria ei sufletească. La ce-ar fi folosit plînsetele ? Era mai util să pună conștiincios lipitorile și să nu știrbească încrederea soțului ei, a cărui minte, în clipele cele mai bune, își regăsea puterea. Vorbea despre viitoarele sale romane. Calcula cît timp îi va fi necesar spre a le scrie. „Numai Dumnezeu știe, a scris doctorul Nacquart, cît de mult s-a pierdut neașternînd pe hîrtie noile sale proiecte, personajele zămislite, planurile imaginate... pe care, pentru prima oară, pana sa nu le mai putea dăltui [9]."

În mijlocul unor asemenea tulburări organice, domnul de Balzac, care din totdeauna înțelesese pe deplin soarta omului, dori să se alăture convorbirilor unui demn slujitor al Domnului, în gura căruia religia nu era decît suprema expresie a înțelegerii universului. Cît era de sfîșietoare această seninătate a unui om care, tînăr încă, vedea cum i se frînge calea unui renume dobîndit prin trudă, cu prețul a treizeci de ani de veghe și de studii ; speranța de a-și putea contempla opera și, mai presus de orice, fericirea interioară pe care abia o cucerise [10]...

Acest preot era abatele Ausoures, vicar la Saint-Philippe-du-Roule, care slujea la faimoasa capelă Beaujon. În romanele sale, Balzac descrisese adeseori moartea : a lui moș Goriot, a doamnei de Mortsauf, a lui Pons, a Valentinei Graslin, și atîtea altele. Putem fi încredințați că ultimele sale convorbiri cu un preot au fost pline de măreție și demne de el. Medicii renunțaseră să-i mai facă puncții ; hidropizia, de tip pseudomembranos, îi transforma carnea într-un fel de osînză. Cu toate acestea, la 5 august, lovindu-se de o mobilă, din piciorul bolnavului țîșniră șiroaie de apă. În aceeași zi, doamna de Balzac așternu pe hîrtie, în timp ce el îi dicta, o scrisoare către Fessart : „Sînt copleșit de dureri din cauza unui abces la gamba dreaptă. Îți dai astfel seama în ce măsură mi-au sporit suferințele. Socotesc că acesta e prețul

[9] Text citat de PIERRE DESCAVES în *Les Cent-Jours de Monsieur de Balzac*, pp. 38—39.

[10] *Observation du docteur Jean-Baptiste Nacquart*, citată de PIERRE DESCAVES în *Les Cent-Jours de Monsieur de Balzac*, p. 39.

pe care mi-l cere Pronia cerească pentru imensa fericire a căsătoriei mele." Semnă cu mîna sa și Ève adăugă sub iscălitură: „Vă întrebați, stimate domn, cum de-a avut trista secretară puterea să aștearnă o scrisoare; dar bietul om e complet epuizat și, dacă ai ajuns în halul acesta, nu mai ești decît o mașină care funcționează pînă ce Providența îi frînge resortul printr-un gest de mizericordie [11]".

Încetase așadar să-și mai facă iluzii. Să le fi avut în clipa nunții, la Berdicev? E puțin probabil. Hotărîrea ei fusese tardivă, dar, cum spunea Laure, eroică, întrucît doamna de Balzac știa că va avea de îngrijit un muribund și că, după a doua ei văduvie, va trebui să înfrunte o situație dezastruoasă. În cîteva rînduri, „niște rătăciri trecătoare, dar încă rare", întrerupseră acea mare inteligență „și-l mirară pe el însuși, întrucît, cînd își revenea, se străduia să înțeleagă ce se întîmplase cu el". Apoi, din cauza arteritei, gangrena se instală în țesuturile descompuse, al căror miros deveni îngrozitor. Pe ultima rețetă, după ce prescrise repaosul absolut și o porțiune cu măselariță și digitală, medicul recomandă deschiderea ușilor și ferestrelor și plasarea „în cîteva locuri din camera mortuară" a unor farfurii umplute pînă sus cu o soluție de apă fenicată. Dacă Nacquart vorbea de *cameră mortuară* în timp ce prietenul său mai respira încă, însemna că pentru el totul se terminase. Rana roșie, uscată și fierbinte nu mai îngăduia nici o speranță. S-a povestit că, înainte de a-și pierde cunoștința, Balzac ar fi spus: „Numai Bianchon m-ar putea salva". Într-adevăr, pare verosimil ca, în vagul delir dinaintea comei, să nu mai fi trăit decît în lumea *Comediei umane*.

În ziua de duminică 18 august, la orele nouă ale dimineții, Ève îl chemă pe abatele Ausoures. Pe cînd acesta oficia slujba maslului, Balzac arătă prin mici semne că a înțeles. La ora unsprezece intră în agonie. Doamna de Balzac, istovită după trei luni de veghe, chemase o soră de gardă. În timpul după-amiezii, doamna Victor Hugo veni după vești. După cină, însuși Victor Hugo, deși îl invitase în seara aceea la masă pe unchiul său, Louis Hugo, luă o trăsură și ceru

[11] Scrisori publicate de ANDRÉ LORANT în *La Maison infortunée, L'Année balzacienne 1961*, pp. 88—89.

să fie dus în *rue Fortunée*, ca să-l revadă pentru ultima oară pe singurul său egal.

Sunai. Printre nori se zărea luna plină. Strada era pustie. Nu răspunse nimeni. Sunai a doua oară. Poarta se deschise. Apăru o servitoare, cu o candelă.

„Ce dorește domnul ?" spuse ea.

Plîngea. Mi-am rostit numele. Am fost condus în salon, aflat la parter, și în care se găsea, pe o consolă situată în partea opusă căminului, un bust uriaș al lui Balzac, din marmură, lucrat de David. O lumînare ardea pe o luxoasă masă ovală plasată în mijlocul salonului și care avea, drept picioare, șase statuete aurite de cel mai desăvîrșit bun gust. Apăru o altă femeie, tot plîngînd, și-mi spuse :

„E pe moarte. Doamna s-a dus acasă. De ieri l-au părăsit medicii [12]..."

Ève plecase spre a se odihni cîteva ore [13]. S-ar fi putut ca agonia să dureze mult, iar starea muribundului depășise posibilitatea oricăror îngrijiri. Sora de gardă îi spuse lui Hugo :

„Azi-dimineață, la orele nouă, domnul nu mai vorbea... De unsprezece ore horcăie și nu mai vede nimic. Peste noapte o să-și dea duhul. Dacă doriți, domnule, mă duc să-l chem pe domnul de Surville, care nu s-a culcat încă."

Femeia plecă. Așteptai cîteva clipe. Lumînarea abia de lumina splendidul mobilier al salonului și superbele tablouri de Porbus și Holbein, agățate de pereți. Bustul de marmură se înălța vag în umbra aceasta, parcă era spectrul omului ce avea să moară. Un miros de cadavru umplea toată casa.

Domnul de Surville intră și confirmă tot ce-mi spusese servitoarea. Îmi exprimai dorința de a-l vedea pe domnul de Balzac.

Am străbătut un coridor, am urcat o scară acoperită de un covor roșu și pe care erau îngrămădite obiecte de artă, vaze, statui, tablouri, vitrine cu emailuri, apoi un alt coridor, și-am zărit o ușă

---

[12] VICTOR HUGO : *Choses vues*, vol. II, p. 67. (Édition de l'Imprimerie nationale, Paris, 1913.)

[13] Vezi *Apendicele* I și II, referitor la relatările neautentice ale lui Octave Mirbeau și Arsène Houssaye.

deschisă. Auzii un horcăit răsunător și sinistru. Mă aflam în odaia lui Balzac.

În mijlocul acestei odăi se găsea un pat. Un pat din mahon, prevăzut, în dreptul picioarelor și al capului, cu suluri de pernă și curele, reprezentînd un dispozitiv pentru întoarcerea bolnavului de pe o parte pe alta. Domnul de Balzac se afla în acest pat, cu capul sprijinit de-un maldăr de perne înfățate, al căror număr fusese sporit cu niște perne din damasc roșu luate de pe canapeaua odăii. Fața-i era vînătă, aproape neagră, aplecată spre dreapta ; nu fusese bărbierit ; avea părul cărunt, tuns scurt, ochii deschiși și ficși. Îl vedeam din profil și în poziția aceasta semăna cu Împăratul.

O femeie bătrînă, sora de gardă, și un servitor stăteau în picioare de ambele laturi ale patului. O lumînare ardea în spatele căpătiiului, pe o masă ; alta pe o comodă, lîngă ușă. Pe noptieră se afla un vas de argint. Bărbatul și femeia tăceau, parcă îngroziți, și ascultau zgomotosul horcăit al muribundului.

La căpătîi, lumînarea arunca o lumină vie asupra portretului unui bărbat tînăr, trandafiriu și zîmbitor, atîrnat în apropierea căminului.

Patul exala un miros insuportabil. Ridicai cuvertura și apucai mîna lui Balzac. Era acoperită de transpirație. I-am strîns-o. Nu răspunse apăsării... Sora de gardă îmi spuse : „Va muri în zori".

Am coborît, însoțit în gîndurile mele de chipul acela livid ; străbătînd salonul, regăsii bustul imobil, trufaș și vag radios, și comparai moartea cu nemurirea.

Ajuns acasă, era duminică, am găsit cîteva persoane care mă așteptau, printre alții Riza Bey, însărcinatul cu afaceri al Turciei ; poetul spaniol Navarette ; și contele Arrivabene, proscris italian. Le spusei :

„Domnilor, Europa va pierde o inteligență măreață [14]".

Balzac muri peste noapte. Ciudatul și devotatul Laurent-Jan sosi în goana mare. Ève de Balzac nu-l agrea pe acest boem ; detesta aspectul său neîngrijit, „tonul său răutăcios". Dar, în acele ore funebre, el îi făcu nenumărate servicii. Se îngriji de declararea decesului la primărie, de articolele necrologice pe care urmau să le publice gazetele, și îl chemă pe pictorul Eugène Giraud, care făcu un pastel al lui Balzac pe patul de moarte. În acest portret, realizat cu talent și

[14] VICTOR HUGO : *Choses vues*, vol. II, pp. 68—69. (Édition de l'Imprimerie nationale, Paris, 1913.)

afecțiune, chipul apare frumos, puternic și împăcat. Un matriței, numit Marminia, veni să facă un mulaj al mîinii și trimise factura doamnei *Balsaque*. Iată ce înseamnă gloria.

Viața lui Balzac se încheia asemenea unui roman din *La Comédie humaine*. În cîte rînduri nu descrisese dragostea visată de un om de-a lungul întregii sale vieți, pe care o crede în sfîrșit la îndemînă spre a se bucura de ea, și care-i scapă în clipa cînd vrea s-o apuce. Astfel sfîrșeau *Les Chouans, Louis Lambert, Albert Savarus.*

Să ajungi la țintă dîndu-ți sufletul, asemenea alergătorului din antichitate ! Să vezi norocul și moartea apărînd deodată în pragul ușii ! Să-ți dobîndești iubita în clipa cînd dragostea se stinge ! Să nu te mai poți desfăta tocmai cînd ți-ai cucerit dreptul la o viață fericită !... O ! cîtor oameni aceasta le-a fost soarta.

Așa cum presimțise de-o vreme îndelungată, și lui îi fusese hărăzită o asemenea soartă, iar inteligenței sale lucide, căreia îi plăcea atît de mult să aducă la lumină cauzele tainice ale întîmplărilor, resorturile vieții sale trebuie să-i fi apărut în aceste ultime zile în riguroasa lor simplitate. Murea consumat de dorințele sale, epuizat de faptele plăsmuite ale făpturilor sale, victimă a operei sale. Copilăria și tinerețea lui frustrate îi stîrniseră ambiții supraomenești. Dorise totul : dragostea, bogăția, geniul, gloria. În ciuda distanței, aparent de nestrăbătut, dintre linia de pornire și țel, obținuse totul. În seara zilei de duminică 18 august zăcea într-un decor pe care-l crease și care semăna cu visurile sale din *O mie și una de nopți* ; lîngă prestigioasa Străină, care-și părăsise, pentru el, palatul și oceanele de grîu ; în centrul unei lumi pe care o populase, apoi o însuflețise și care avea să-i supraviețuiască. Dar Moartea, care-l zorea de ani de zile, trecea linia de sosire în același timp cu el.

EPILOG

Prietenia și gloria sînt singurii locuitori ai mormintelor.

BALZAC

VICARUL de la Saint-Philippe-du-Roule îngăduise expunerea sicriului, vreme de două zile, în capela Beaujon. Mort, Balzac trecu astfel „prin acea ușă a cărei cheie o socotea, chiar ea singură, mai prețioasă decît toate grădinile-raiuri ale fostului fermier general [1]". Serviciul funebru avu loc în ziua de miercuri 21 august, cu prea puțină pompă ; nici un fel de titlu nu-i dădea celui mai mare romancier al veacului dreptul la funeralii oficiale. Împărăția sa nu se afla pe acest tărîm. Nici insigne pe pînza neagră, nici tobe cernite, nici uniforme sau fracuri brodate, dar, încă de la orele unsprezece; „toți cei care gîndesc și admiră" se îmbulzeau în jurul bisericii și al capelei Saint-Nicolas. În mijlocul mulțimii se aflau numeroși lucrători tipografi, care trudiseră atît de mult cu și pentru Balzac [2]. Baroche, ministrul de interne, reprezenta guvernul. Cordoanele postavului care acoperea sicriul au fost ținute, de la capela unde fu-

[1] VICTOR HUGO : *Choses vues*, vol. II, p. 69. *Fermier general* — funcționar care în vechea orînduire franceză căpăta monopolul percepерii impozitelor (n.t.).

[2] *La Mort et les Obsèques de M. de Balzac*, articol publicat în *La Silhouette*.

seseră expuse rămăşiţele lui Balzac şi pînă la biserica parohială, de ministru şi de Victor Hugo, Alexandre Dumas şi Francis Wey, de la Societatea Literaţilor. Aşezat în faţa catafalcului, alături de Victor Hugo, ministrul îi spuse : „A fost un bărbat distins". Hugo răspunse „A fost un geniu".

Drumul străbătut de cortegiu, de-a lungul bulevardelor, părea că nu se mai termină. Dumas şi Hugo îl făcură pe jos. La cimitirul Père-Lachaise, unde sosiră tîrziu, Victor Hugo, cît pe ce să fie zdrobit între dric şi un monument funerar, rosti un discurs ascultat cu o mişcătoare sfinţenie. „În timp ce vorbeam, notă el, soarele asfinţea. Zăream în depărtare întregul Paris, în minunata negură a amurgului. Aproape chiar la picioarele mele auzeam cum se surpa groapa şi eram întrerupt de zgomotul surd al ţărînei căzînd peste sicriu." Din vîrful acestei coline funebre, Rastignac sfidase Parisul ; Parisul, în ziua aceea, îl preaslăvea pe creatorul lui Rastignac.

Domnul de Balzac, spuse Victor Hugo, era unul dintre cei dintîi printre cei mai mari, unul dintre cei mai măreţi printre cei mai buni... Toate cărţile sale alcătuiesc o singură carte, o carte vie, luminoasă, profundă, în care vezi plecînd şi sosind, şi mergînd şi mişcîndu-se, cu un nu ştiu ce fel de împletire a groazei şi a spaimei cu realitatea, întreaga noastră civilizaţie contemporană, carte minunată pe care poetul a intitulat-o *Comedie* şi pe care ar fi putut s-o intituleze *Istorie ;* care îmbracă toate formele şi toate stilurile, care îl depăşeşte pe Tacit şi ajunge pînă la Suetoniu, care-l străbate pe Beaumarchais şi ajunge pînă la Rabelais... care colcăie de adevăruri, de sentinţe, de aspecte burgheze, de trivialităţi, de probleme materiale, şi care, pe alocuri... lasă deodată să se întrevadă cel mai sumbru şi mai tragic ideal...

Aceasta e opera pe care ne-o lasă, operă măreaţă şi trainică, robustă grămădire a unor temelii de granit, monument ! operă de la înălţimea căreia îi va străluci de aci înainte faima. Oamenii de seamă îşi făuresc propriul piedestal, viitorul se îngrijeşte de statuie... Dar vai ! acest lucrător viguros şi nicicînd obosit, acest filozof, acest gînditor, acest poet, acest geniu, şi-a dus printre noi acea viaţă de vijelii, de lupte, de certuri, de bătălii, comună în toate vremurile tuturor oamenilor de vază. Iată că şi-a găsit azi tihna. Părăseşte controversele şi urile. În aceeaşi zi, pătrunde în glorie şi în

mormînt. Va străluci de aci înainte, mai presus de aceste dese neguri, aflate deasupra capetelor noastre, printre luceferii patriei [3]...

În aceeași zi Barbey d'Aurevilly scrise :

Moartea aceasta este o adevărată catastrofă intelectuală, căreia, dintre toate doliile care ne-au cernit epoca, nu-i poate fi comparată decît moartea lui Byron. Într-adevăr, asemenea lui Balzac, Byron a murit la încheierea tinereții sale, lăsîndu-și, asemenea lui Balzac, opera neterminată. Poemul *Don Juan* nu e mai încheiat decît cestălalt poem, poate și mai măreț : *La Comédie humaine,* din care nu avem decît jumătate... Walter Scott s-a stins asemenea unui soare pașnic la capătul unei senine și îndelungate zile... Goethe, acest favorit al soartei, s-a întrupat în marmură încă din viață, trăind o bătrînețe care părea prefigurarea nemuririi sale. Dar Balzac a fost doborît la mijlocul vieții, în împărăția sporită a însușirilor și proiectelor sale [4]..."

În al său *Lundi* din 2 septembrie, cel mai constant dușman, Sainte-Beuve, anunță, chiar din primele rînduri, că va judeca de aci înainte opera cu o atitudine lipsită de orice resentiment personal.

Cine i-a zugrăvit mai bine decît el pe bătrînii și pe frumoasele Imperiului ? Și, mai ales, cine s-a referit, într-un chip mai încîntător, la ducesele și vicontesele de la sfîrșitul Restaurației, acele femei de treizeci de ani care, deja prezente, își așteptau pictorul cu o vagă anxietate ?... În sfîrșit, cine a surprins mai bine și a redat în deplinătatea sa tipul burghez, triumfător în vremea dinastiei din Iulie ?... Oricît de rapid și de mare a fost succesul domnului de Balzac în Franța, el a fost poate și mai mare și mai necontestat în Europa... Într-o vreme, de pildă la Veneția, societatea reunită acolo avu ideea să-și ia numele principalelor sale personaje și să joace rolurile lor. De-a lungul unui sezon n-au fost văzuți decît niște Rastignac, ducese de Langeais, ducese de Maufrigneuse, și se

---

[3] VICTOR HUGO : *Avant l'Exil, Funérailles de Balzac, 21 août 1850,* în *Actes et Paroles,* vol. I, pp. 296—297. (Édition de l'Imprimerie nationale, Paris, 1937.)

[4] BARBEY D'AUREVILLY : *La Mort de M. de Balzac,* în *La Mode,* 24 august 1850.

afirma cu tărie că o serie de actori și actrițe ale acestei comedii de societate au ținut să-și joace rolul pînă la capăt [5]...

Socotind că s-a achitat de elogiu, Sainte-Beuve n-a rezistat ispitei de a căuta, în dulăpiorul său tainic, cîteva doze de otravă, cuviincios diluate. Pînă și după moartea autorului afirma că nu poate să accepte „acel stil atît de frecvent hipersensibil și dizolvant, iritat, rozat și străbătut de tot felul de nuanțe, acel stil încîntător de corupt, întru totul asiatic, după cum spuneau profesorii noștri", și nici slăbiciunea mărturisită a domnului de Balzac pentru toate soiurile de Swedenborg, Mesmer și Cagliostro. În continuare, Sainte-Beuve spunea că ține să facă aceste declarații pentru ca „însăși admirația noastră și omagiul nostru dovedind regretarea unui om miraculos de talentat să nu depășească limitele îngăduite". Afirma în treacăt că George Sand e un scriitor mai mare decît Balzac. Sperăm — și credem — că asta a șocat-o pe George Sand.

*
* *

Trebuie să arătăm pe scurt ce s-a întîmplat cu figuranții acestei drame. Vreme de patru ani, Doamna Mamă (*Bomaman* pentru nepoatele ei) a mai fost în stare s-o răsfețe pe iubita ei Laure și să-l sîcîie pe Surville, ginerele ei. Îi plăcea să-și viziteze fiica tocmai cînd inginerul trebăluia undeva departe, pe la vreun eleșteu, canal sau pod. „Bătrîna pisică nu-i acasă ; bătrînul șoarece poate să joace", scria ea în stilul ei înflorat. Continua să-și facă sînge rău ; să joace *whist* ; să mănînce felii de portocală îndulcite din belșug cu zahăr ; să facă urări la fiecare aniversare și să-și implore nora : „Spune-mi că o vei iubi mereu pe sărmana dumitale soacră, în amintirea aceluia care ne era atît de drag... Trebuie să plătesc medicul, lemnele, chiria, și am abia cît îmi trebuie ca s-o duc pînă la 1 februarie [6]..." Ce-i drept, doamna Honoré de Balzac n-a lăsat-o niciodată să ducă lipsă de ceva.

---

[5] SAINTE-BEUVE : *Causeries du Lundi*, vol. II, pp. 443—463.
[6] Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 381, filele 272, 278 și A. 391 *bis*, fila 40.

Conform tradiției familiale, Laure avea „puternice frămîntări nervoase". Frumoasele ei povestiri nu se vindeau de loc ; soțul ei, inginer prea ingenios, mai mult plănuia decît făcea. Ultimul bilețel al „dragii bunicuțe" depuse „o strașnică pupătură de mamă pe fruntea bunei sale fiice". După care doamna Balzac cea vîrstnică părăsi scena lumii, la 1 august 1854. Familia o duse tot mai prost cu finanțele. Eugène Midy de la Greneraye, zis Surville, muri în 1867, lăsînd un activ de 111.918 franci, dar fără îndoială un pasiv mai ridicat, întrucît văduva și fiicele sale renunțară la moștenire. Drăgălașa Sophie se mărită cu un văduv, Jacques Mallet, cu douăzeci de ani mai vîrstnic, care dispăru de la domiciliul conjugal fără să mai dea vreun semn de viață ; drept care, soția părăsită a fost obligată să devină institutoare la familia lui Martin du Nord, un fost deputat. Valentine Surville, măritată cu avocatul pledant Louis Duhamel (care deveni ulterior secretarul lui Jules Grévy, președintele republicii), muri în 1897. Lamentabilul Henry de Balzac nu află niciodată că tatăl său nelegitim îi lăsase prin testament 200.000 de franci-aur, întrucît muri în mizerie la spitalul militar din Dzaoudzi, la 11 martie 1858, exact cu două luni înaintea lui Jean de Margonne.

Tăicuțul Dablin, inimosul negustor de fierărie, rămase pînă la sfîrșit prietenul familiei Surville. Trecuse în testamentul său : pentru Laure, o supieră de argint și cinzeci de miniaturi ; pentru Sophie, o cutioară din porțelan de Saxa și (întocmai cum prezisese ea) o ceașcă chinezească ; pentru Valentine, două vase de email care-i plăcuseră foarte mult lui Balzac. Poate că ele ar fi preferat ceva „bani gheață", dar Dablin nu uitase pe nimeni : săracii din cartierul său, cei de la Rambouillet, foștii săi servitori, numeroșii veri, nenumăraţii prieteni și muzeul Luvru. Cîtă vreme vor mai exista oameni și cititori, numele său va rămîne legat de al lui Balzac și îndeosebi de *Șuani (Primului prieten, prima lucrare)*.

Tăcutul și tainicul maior Carraud muri în 1864. Zulma, săracă, silită să plece de la Frapesle spre a se retrage la Nohant-en-Graçay, într-un „mic conac", scria cărți pentru copii : *Le Goûter de la Grand-Mère [Gustarea bunicii], La Petite Jeanne ou le Devoir [Micuța Jeanne sau Datoria]*, și alte succese din „Bibliothèque Rose". Trăi pînă în 1889,

după ce-și pierdu cei doi fii : Yorick, căpitan de vînători pedeștri, ucis la Sédan, în 1870 ; Ivan, inspector general al Apelor și Pădurilor, pieri în 1881. Madeleine Carraud, fiica lui Ivan, se mărită cu Georges Payelle, care ajunse primpreședinte al Curții de conturi ; din căsătoria aceasta se născu Raymond Payelle, cunoscut în literatură sub numele de Philippe Hériat.

Prin testament, Balzac o numise pe soția sa legatar universal și recunoștea că îi datorează 130 000 de franci. Ea îi împrumutase mai mult decît îndoitul acestei sume. Mariei de Fresnay, Balzac îi lăsă moștenire un Hristos de Girardon, care nu era de Girardon, cu un cadru de Brustolone, care nu era de Brustolone. Doctorul Nacquart, Alexandre de Berny, Zulma Carraud, primiră diverse obiecte, afectuos omagiu adus fidelității lor.

Doamna Honoré de Balzac ar fi putut să refuze o moștenire atît de deficitară. Dimpotrivă, ea ținu să plătească toate datoriile. Grație Evei, soacra ei nu a dus niciodată lipsă de ceva, dar Străina a făcut-o cîteodată să simtă din greu povara binefacerilor sale. Unei rugăminți de a-i spori pensia alimentară, îi răspunse cu răceală : „Nu cred să vă fi făgăduit ceva în afară de punctualitate la plata rentei dumneavoastră și vă asigur că nu-mi vine ușor. Sînteți cea mai în măsură să știți că întreaga mea avere a fost înghițită de creditorii fiului dumneavoastră [7]..." *Ève de Balzac către domnul notar Delapalme :* „Vreme de patru luni am fost nu soția, ci *sora de gardă* a domnului de Balzac. Îngrijind boala incurabilă a soțului meu, mi-am distrus sănătatea, așa cum mi-am distrus averea personală acceptînd să moștenesc datoriile și încurcăturile pe care mi le lăsa prin testament [8]..." Era întru totul adevărat.

Durerea Evelinei a fost sinceră, vie și scurtă. Îi scrise doctorului Nacquart că nu mai era decît un trup fără suflet, expresie care făcea parte din moștenire. „Nu, dragul meu doctor, în ciuda frumoasei și uriașei dumitale inteligențe, e cu neputință să-ți dai seama ce se petrece în mine. Nu știi cît curaj îți trebuie ca să trăiești cînd viața nu mai e decît

---

[7] Scrisoare publicată în *L'Année balzacienne 1961*, p. 92.

[8] Scrisorile Evei de Balzac către notarul Delapalme sînt păstrate în colecția Spoelberch de Lovenjoul, la cota A. 391 *bis*, filele 131—136.

suferință...“ În amintirea lui Honoré văduva sa oferi doctorului Nacquart faimosul baston incrustat cu peruzele.

Moartea dragului lor Bilboquet îi consternă pe soții Mniszech. „O, adorată ! neasemuita mea mamă idolatrizată, ce lovitură îngrozitoare și neașteptată ! scrise Anna... De-a lungul întregii noastre vieți vom căuta să-ți ușurăm amărăciunea acestei neasemuite dureri.“ Zéphyrine și Gringalet își vîndură majoritatea bunurilor din Rusia, păstrînd doar Wierzchownia, a cărei administrare o încredințară doctorului Knothé. Alăturîndu-se Evelinei la Paris, hotărîră să rămînă aci și își construiră, în preajma „nefericitei case“, o clădire luxoasă, pe un teren cumpărat de la pictorul Dudin. Dulapuri cu geamuri adăposteau coleopterele.

La vîrsta de cinzeci de ani, doamna de Balzac rămăsese atrăgătoare și, totodată, se înflăcăra cu ușurință. „Așa cum era, spune Barbey d'Aurevilly [9], merita să faci orice nebunie... Avea o frumusețe impunătoare și măreață, nițeluș cam masivă, cam împăstată, dar se pricepea să-și păstreze, în ciuda corpolenței, un farmec foarte viu, care devenea și mai piperat datorită unui încîntător accent străin și unor atitudini senzuale care făceau o impresie puternică...“ Îl impresionară într-adevăr, fără voie, pe tînărul Champfleury, care, departe de Paris cînd murise Balzac, veni să-i viziteze văduva. Ea îl primi bine, prea bine, și-l rugă s-o ajute la orînduirea hîrtiilor ilustrului ei soț.

Mă durea capul, povestește el, și, în timp ce stăteam de vorbă, mi-am dus de cîteva ori mîna la frunte.

— Ce-i cu dumneata ? zise ea.

— Nu-mi dau seama : o nevralgie.

— O fac eu să cedeze.

Și, trecînd în spatele meu, îmi cuprinse fruntea cu ambele mîini. În împrejurări ca acestea se produc anumite efluvii magnetice, datorită cărora treaba nu se oprește aici...

Astfel începu o legătură. Chamfleury era cu douăzeci de ani mai tînăr decît „frumoasa sarmațiană“, care-i scria la 13 mai 1851 : „Merg seară de seară la șantanuri, unde mă

[9] Citat de Mirbeau, pe care nu ne putem bizui.

distrez strașnic !... Nu-mi amintesc să fi rîs vreodată ca alaltăieri. — O ! ce fericire să nu cunoști pe nimeni, să nu te sinchisești de nimeni, să fi independent, liber și să te afli la Paris [10]." Nu încape nici o îndoială că Ève a prins gustul vieții pariziene, din moment ce nu s-a mai întors în patria ei.

Oricărei văduve de scriitor îi revine datoria de a sluji cît mai bine amintirea fostului ei soț. Ève îi dădu lui Dutocq sarcina să pregătească o ediție de *Opere complete*, sau, mai precis, a operele *completate*, întrucît ținea să apară *Le Député d'Arcis* și *Les Petits Bourgeois*, rămase sub formă de schițe. Spre a fi duse la capăt aceste două romane neterminate, dorea ca amantul ei să devină colaboratorul, anonim și postum, al soțului ei. Dar Champfleury refuză să se apuce de o treabă pe care o dezaproba. Așa încît, spre a-și păstra iubitul în ciuda dorinței acestuia, Străina recurse la cu totul alte mijloace.

Eve de Balzac către Champfleury : Vreau să-ți spun că am primit ieri ceva bani pe care nu contam cîtuși de puțin, și printre ei se aflau cîteva monede republicane noi, atît de galbene, atît de strălucitoare, încît le-am pus deoparte, socotindu-le prea tinerești și prea vesele pentru mine [11]...

Pecetea de care se folosise Balzac spre a-și sigila scrisorile trimise Străinei se regăsește, în 1851, pe spatele unei scrisori de la Champfleury ! Astfel, cea care dăruise ludovicii de aur le alăturase această relicvă a mărețului bărbat. Cu siguranță că ar fi dorit să joace, în viața lui Champfleury, rolul deținut odinioară de coapta *Dilecta* pe lîngă Balzac. Dar „căzăcească" îmbinare de misticism și de înflăcărare trupească, atît de îndrăgită de Balzac, îl sperie repede pe Champfleury. Ève era de-o gelozie feroce și foarte autoritară. I se părea că o are drept iubită pe Ecaterina cea Mare și hotărî să plece. De cîte ori încerca să evadeze, se trezea rechemat sub pretextul de-a orîndui măcar manuscrisele ine-

[10] Colecția Spoelberch de Lovenjoul : *Correspondance d'Ève de Balzac et de Champfleury*, A. 389 *bis*, filele 60—65. — Scrisoare citată de André Lorant în *L'Année balzacienne 1961*, pp. 91—92.

[11] Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 389 *bis*, și *L'Année balzacienne 1961*, p. 92.

dite ale lui Balzac. În cele din urmă, în noiembrie 1851, o scenă de gelozie prilejui ruptura atît de dorită.

Lipsită de Champfleury, doamna de Balzac recurse la Charles Rabou, încredințîndu-i acestuia misiunea de a duce la bun sfîrșit *La Comédie humaine*.

Ève de Balzac către Armand Dutacq: Faceți cunoscut că l-am ales pe domnul Rabou spre a termina această operă numai pentru că mi-l recomandase chiar soțul meu, pe cînd stăteam de vorbă, în vremea ultimei și fatalei sale boli, despre încheierea operei lui întrerupte [12]...

Văduvelor abuzive, deținătoare ale unor ultime dorințî auzite doar de urechile lor, mărturiile de dincolo de mormînt le furnizează argumente cu neputință de infirmat.

Balzac publicase în foileton, în *L'Union monarchique* (de la 7 aprilie la 3 mai 1847) primele șaptesprezece capitole din *Le Député d'Arcis*. După moarte, urmarea n-a fost găsită în sertarele sale, dar Ève își luă sarcina să-i explice lui Rabou concluzia romanului, așa cum îi indicase soțul ei.

Să-i spun, își notă ea, ceea ce știu despre ideile domnului de Balzac referitor la *Le Député d'Arcis*... Am trăit mai mult în mijlocul personajelor din *La Comédie humaine* decît al celor din lumea reală, iar cînd se vor cere amănunte despre obiceiurile, moravurile, relațiile, faptele și chiar gesturile vreunor membri ai numeroasei și nepieritoarei familii zămislite de acea măreață inteligență și de acea voință energică, tot mie va trebui să mi se adreseze [13]...

Inspirîndu-se din indicațiile lăsate prin văduvă interpusă, Rabou se apucă de lucru. Romanul spori într-o asemenea măsură încît, atunci cînd apăru în *Le Constitutionnel*, în 1852, umplu 101 foiletoane, din care în 31 era reprodus prologul publicat în *L'Union monarchique* pe cînd mai trăia autorul. Această primă parte a cărții (singura scrisă de Balzac) fusese intitulată de el *L'Élection*. În *Le Constitutionel* ro-

[12] Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 272, fila 228. — Scrisoare citată într-o notă din vol. XIV, p. 407, ediția Club de l'Honnête Homme.

[13] *Ibidem*, fila 21.

manul-fluviu apăru sub titlul : *Le Député d'Arcis*, fiind alcătuit din trei părți : *L'Élection, Le Comte de Sallenauve, La Famille Beauvisage*. Colaborarea lui Rabou n-a fost menționată [14].

Într-o scrisoare a Evei către Dutacq e vorba de *Les Petits Bourgeois* :

Sînt tare bucuroasă că domnul Rabou poate scrie sfîrșitul, avînd ferma convingere că domnul de Balzac nu l-ar fi ales decît pe el spre a termina această lucrare. Nu e o presupunere, ci o certitudine, întrucît în timpul bolii mi-a spus : „Tare aș vrea să-l văd pe Rabou ; poate că și-ar lua sarcina să isprăvească *Les Petits Bourgeois* [15]..."

Prima parte (publicată în 1856) e împărțită în douăzeci și șapte de capitole, primele douăzeci și două fiind de Balzac. Partea a doua din *Les Petits Bourgeois* (1857) este exclusiv de Rabou. Editorul De Potter, la care a apărut ediția originală din *Le Député d'Arcis* (înaintea ediției de șoc, de la Michel Lévy, a *Operelor complete* în 24 de volume in-8 [0]), avusese îndrăzneala să tipărească pe prima pagină : *Terminat de Charles Rabou.*

În 1851, pictorul Jean Gigoux, originar din Franche-Comté, fiu de potcovar, și căruia gazetele îi lăudau „bărbătescul talent ori de cîte ori expunea la vreun salon „mari pînze pompoase", istorice și melodramatice, făcu portretul contesei Mniszech. Anna veni cu mama ei la atelierul artistului, căruia doamna de Balzac îi comandă, la rîndu-i, un pastel. Acest pictor, aspru, viril și convențional o cuceri. Pe la 1852 se înfiripă între ei o legătură aproape conjugală, întrucît ținu pînă la moartea Evelinei, la 10 aprilie 1882. Gigoux, „veteran împovărat de ani și de glorie, posesorul unei mustăți galice, îi supraviețui doisprezece ani. Castelul de Beauregard, la Villeneuve-Saint-Georges, cumpărat de doamna de Balzac după ce rămăsese văduvă, adăpostise această pereche stranie, legată atît de trainic.

---

[14] *Ibidem.* — Scrisoare citată în vol. XIV, p. 407, ediția Club de l'Honnête Homme.

[15] *Ibidem*, p. 10.

Ultimii ani ai Străinei au fost umbriți de nefericirile copiilor ei. Anna, a cărei irezistibilă atracție față de toaletele costisitoare și bijuteriile superbe fusese remarcată odinioară de Balzac, nu rezistă ispitelor Parisului. Șalurile din dantelă de Chantilly, fețele de pernă din broderie Alençon, rochiile de la Worth, paravanele de lac, porțelanurile chinezești, garniturile de briliante, o ruinară pe moștenitoarea din Wierzchownia. În 1875, Georges, al cărui blînd chip de sfînt și ai cărui ochi mistici îi adora, suferi o primă hemoragie cerebrală ; nu-și mai reveni vreodată, și-și pierdu mințile. Prețioasele sale coleoptere fură vîndute ; contele Adam Rzewuski, fratele Evelinei, răscumpărase de mult Wierzchownia.

După moartea dementului ei soț (1881) și a mamei sale (1881), Anna, rămasă fără nici un ban, vîndu castelul de Beauregard și se retrase la mănăstirea *Les Dames de la Croix*, din *rue Vaugirard*. „În restriște se dovedi la fel de fermecătoare și de bună ca pe-atunci cînd era bogată, avînd aceeași minte agreabilă, aceeași nevinovăție de vrăbiuță care-l încîntaseră odinioară pe Balzac." În 1915, pe patul morții, Anna lăsă guvernantei ce-l îngrijise cutioara de malachit, încrustată cu fildeș și căptușită cu catifea trandafirie, unde Balzac păstrase pe vremuri scrisorile doamnei Hanska și pe care pusese să fie gravate literele H.L. (*Heva Lididda*, în ebraică „preaiubita Eva"). Cerînd o mare sumă de bani, guvernanta oferi obiectul lui Marcel Bouteron, „papa balzacienilor". Prețul depășea cu mult modestele mijloace ale lui Bouteron, dar el se repezi la un dulap în care își păstra economiile, înșfăcă teancurile de bacnote fără să le numere, le aruncă în mîinile guvernantei și păstră cutioara sacră.

Caroline Marbouty, „poezia călătoriei", continuă să scrie romane autobiografice sub numele de Claire Brunne. În *Une Fausse Position* povestise pățaniile unei provinciale de vază la Paris. Legătura ei cu marchizul de Pastoret (gentilom devotat cauzei lui Henric al V-lea și pe care pretendentul îl numise însărcinatul său cu afaceri în Franța) îi inspiră *Le Marquis de Précieux, ou les Trois Époques [Marchizul de Précieux, sau cele trei epoci]*. Deznodămîntul acestei aventuri stîrni un scandal. Amédée de Pastoret încredințase amantei sale o casetă în care păstra, sub cheie, hîrtii compromițătoare, dovezi categorice ale activităților sale legiti-

miste. La încheierea unei iubiri ce lîncezea, Caroline transformă oare aceste documente în instrumentele răzbunării ei ? Cîțiva memorialiști ai vremii afirmă că ar fi vîndut caseta poliției lui Ludovic-Filip. În jurnalul ei intim, confuz și violent [16], Claire Brunne infirmă acuzația de șantaj. După spusele ei, toată treaba consta în a schimba niște scrisori pătimașe pe o îndemnizație de despărțire. În tot cazul, afacerea casetei făcu din doamna Marbouty o aventurieră discreditată. Nobila Didine prețuia mai mult.

La 16 februarie 1890, Caroline (în vîrstă de optzeci și șapte de ani) căzu pe cînd traversa Champs-Elysées. Roțile unui omnibuz trecură peste ea. Transportată la spitalul Beaujon (aflat pe-atunci pe *Faubourg-Saint-Honoré* nr. 208, la doi pași de locul unde murise Balzac), decedă acolo în aceeași zi, fără să-și fi revenit, fiind identificată abia mai tîrziu. Întrucît cumpărase, pentru mormîntul fiicei ei (care murise la vîrsta de douăzeci și trei de ani), un loc de veci în cimitirul Père-Lachaise, îi regăsi acolo pe Balzac și pe Străină. Se odihnește acolo, nu departe de ei.

Hélène de Valette, a răposatului Goujeon, nu se abătu din calea stricăciunii, croită de ea. Doi co-protectori îngăduitori o copleșiră cu dovezi de iubire. Nobilul castelan, tatăl copilului ei, îl recunoscu legal pe acel băiat, care făcu ulterior o căsătorie frumoasă. La Paris, pe *rue de Lille*, la numărul 91, Hélène duse o viață conjugală cu Hippolyte Larrey și muri în cele din urmă la el, în ziua de 14 ianuarie 1873. De-a lungul întregii sale vieți, „micuța *paludière*" reușise să mențină un echilibru fragil între conte și baron. Deoarece fusese, în treacăt, una din acele *Marie* ale lui Balzac, baronul Larrey, legatarul ei universal, dărui bibliotecii municipale din Tours un set de corecturi din *Béatrix* și o scrisoare autografă a autorului, luînd precauții naive și minuțioase pentru ca destinatara, doamna Marie X, să nu poată fi identificată.

Asemenea lui Balzac și Străinei, asemenea Annei și lui Georges Mniszech, asemenea Carolinei de Marbouty, Hélène de Valette e îngropată la cimitirul Père-Lachaise, unde s-au încheiat, sub țărînă și marmoră, atîtea destine balzaciene.

[16] Colecția Simone André-Maurois.

Sfîrșind de îngropat morții, e cazul să ne îndreptăm privirile spre cei vii. Nepieritori, ei se numesc : Goriot, Grandet, Hulot, Bette, Pons, Rastignac, Rubempré, Popinot, Birotteau, Gobseck ; trăim înconjurați de ei, obsedați de ei și învățînd de la ei să cunoaștem oamenii, care nu se schimbă de fel. Prințesa de Cadignan și marchiza d'Espard continuă să-și joace scenele fine și crude ; fiicele lui Goriot n-au încetat niciodată să-și jupoaie tatăl ; nu doar un Benassis încearcă să salveze vreun sat francez și, în preajma noastră, generalul de Montcornet își vinde domeniul. Gaubertin îl va cumpăra.

În fiecare țară, de la un an la altul, cititorii devin toi mai fideli și mai numeroși. Orice editor care retipărește *La Comédie humaine* constată că se epuizează repede. Gloria lui Balzac strălucește mult mai puternic decît în ziua în care Hugo, la cimitirul Père-Lachaise, privind spre negura amurgului, îi aducea un omagiu atît de frumos. „Vremea imparțialității n-a sosit încă pentru mine", scrie Balzac în 1842. Această nedreptate a fost tenace. Mult timp după moarte a mai avut parte de reticențele criticii. „Toate monumentele mari aruncă o umbră ; unii nu văd decît umbra." Naturaliștii recunoscură în el (în mod greșit) un premergător, cu toate că Zola crezu că zărește „o țicneală a geniului" în politica și mistica lui Balzac. În 1887 Faguet îi reproșa ideile sale de „secretar de notar provincial" și vulgaritățile stilului său.

Dar oamenii cei mai de seamă recunoscuseră, printre primii, măreția sa. După Hugo îl admiră Baudelaire ; apoi Dostoievski, Browning, Marx, Strindberg ; apoi Proust, Alain ; apoi toată lumea. Criticii universitari, Faguet, Brunetière sfîrșiră prin a-și recunoaște greșeala. Taine, urmat de Bourget, arată că, în Balzac, gînditorul îl egala și-l călăuzea pe observator. Între timp, istoria lucra pentru el. Își petrecuse viața în vremuri de dezamăgire. Grație Revoluției și a Imperiului, sufletele acumulaseră o energie supraomenească. Regimurile antieroice ale Restaurației și ale monarhiei burgheze se dovediră incapabile să folosească această forță. Explozii slabe, asemenea celor din 1830 și 1848, nu-i absorbiră decît o infimă parte. Excedentul, considerabil, însufleți marile întreprinderi, revoluția industrială și *La Comédie humaine*.

Sfîrșitul veacului al XIX-lea, destul de banal, încrezător în progresul prin știință, negă sau neglijă asprele adevăruri

balzaciene. Dimpotrivă, epoca noastră, străbătînd două războaie și cunoscînd, asemenea lui Balzac, surprinzătoare răsturnări de situații, prăbușiri subite și ulterioare înălțări, îl simte foarte aproape. Cum i-ar fi fost cu putință lui Faguet să-l înțeleagă pe Philippe Bridau ? De cînd trăia nu văzuse ceva asemănător. În ce ne privește, noi avem jumătățile noastre de soldă, atentatele noastre, conspiratorii noștri, afacerile noastre tenebroase. Savanții noștri confirmă ideile lui Balzac despre unitatea materiei și se consacră căutării absolutului. Ei socotesc, ca și el, că o idee poate avea o acțiune fizică. Medicina psihosomatică, în întregime, confirmă intuițiile lui Louis Lambert. „Hazardurile plasate în serie alcătuiesc o providență", citim în *César Birotteau ;* e o presimțire a legilor statistice.

Proust, la fel de mare ca și Balzac, și cunoscînd pînă în amănuntele ei *La Comédie humaine,* ar fi fost ultimul să se mire că această operă imensă a încăput într-o viață scurtă, grea și adesea mediocră. Villeparisis prețuia cît Illiers ; mătușa Léonie ar fi putut face parte din „cerească familie" ; mansarda din *rue Lesdiguières* nu era mai însingurată decît odaia căptușită cu plută din *boulevard Haussmann.* „Cei care produc opere geniale nu sînt tocmai cei care trăiesc în mediul cel mai fin." Din ziua în care Honoré de Balzac s-a priceput să arate lumii, transpunîndu-le, privirea fixă și aspră a mamei sale, ciuda sa de copil neiubit, lecturile sale sub scara de la Vendôme, prima sa „mireasmă de femeie", eșecurile cumnatului său, dezgustătoarele mașinații ale cămătarilor, iluziile sale pierdute și extazurile sale creatoare, a devenit capabil să hrănească din substanța sa un întreg popor de personaje. Apoi, întrucît își devorase propria dăinuire, muri tînăr. Dar cine n-ar dori să fie Balzac ?

În 1907 Octave Mirbeau inserase, în *La 628—E-8*, un capitol odios şi scandalos despre moartea lui Balzac. Afirma, cu numeroase detalii obscene şi groteşti, că, în timp ce soţul ei agoniza, Ève de Balzac se afla în încăperea vecină în braţele pictorului Jean Gigoux. Cum această „revelaţie" fusese anunţată de un articol apărut în ziarul *Le Temps*, Anna Mniszech protestă, în chipul cel mai energic, împotriva acestei îngrozitoare calomnii: „Pe vremea morţii domnului Balzac, mama mea *nici măcar nu-l cunoştea* pe domnul Gigoux, pe care eu însămi i l-am prezentat, la doi ani după moartea tatălui meu vitreg[1]". Tot ce afirma Anna era adevărat, şi Mirbeau, care pretinsese că deţine relatarea chiar de la Gigoux (care ar fi povestit-o lui Rodin), a fost obligat să bată jalnic în retragere şi a suprimat capitolul „pentru a nu îndurera, spuse el, ultimii ani ai unei femei bătrîne".

În realitate, îl suprimă deoarece s-ar fi pomenit implicat în două procese de defăimare, pe care le-ar fi pierdut, lipsit pînă şi de cea mai slabă dovadă, iar cartea ar fi fost confiscată. Invocă mărturia lui Victor Hugo, dar acesta în *Choses vues [Lucruri văzute]* notase doar că, în momentul vizitei sale, „doamna de Balzac plecase acasă", lucru cît se poate de firesc, fiind desigur frîntă de oboseală. Domnul Paul Lapret, conservator al muzeului Jean Gigoux din Besançon, scrise ziarului *Gil Blas*: „Timp de patruzeci de ani nu m-am despărţit de domnul Gigoux şi am venit să vă dau cuvîntul meu de onoare că de-a lungul acestor ani nu l-am auzit vreodată povestind întîmplarea de care vorbeşte domnul Mirbeau... De altfel, n-o cunoscuse pe doamna de Balzac decît după ce rămăsese văduvă, fapt pe care-l pot dovedi cu ajutorul corespondenţei lor, aflate în

[1] Scrisoare a contesei Mniszech către directorul ziarului *Le Temps* (6 noiembrie 1907), publicată în acel ziar la 9 noiembrie 1907.

posesia mea." Un alt prieten al lui Gigoux, Ulric Richard-Desaix, denunță și el „o incalificabilă intamie". Singurul autor care îndrăzni să apere, după moartea Annei Mniszech, „oribila povestire întru totul inventată de Mirbeau [2]" a fost foarte ușuraticul Charles Léger [3], căruia i se datorează atîtea informații false despre contesa Guidoboni-Visconti, și despre alții.

[2] MARCEL BOUTERON : *Apologie pour Madame Hanska*, în *Revue des Deux Mondes*, 15 decembrie 1924.

[3] În original, joc de cuvinte intraductibil : *le très léger Charles Léger* (n.t.).

Arsène Houssaye povestește că, pe vremea cînd se întorsese Balzac, în 1850, directorul spitalului Beaujon, domnul Annocet, ceru să-i vorbească :

— Domnule de Balzac, am să vă aduc la cunoștință o veste proastă. O soră a dumneavoastră se află de cîteva zile la spitalul Beaujon.

— Imposibil ! exclamă Balzac, care se temea să nu fie auzit de soția lui. Am o singură soră, doamna de Surville.

— În sfîrșit, domnule de Balzac, vă spun că aveți o soră în spital.

— Iar eu vă răspund că-mi cunosc bine familia ; am o singură soră.

Directorul salută și plecă.

Dar (continuă Houssaye), două luni mai tîrziu, Balzac, aflat pe patul morții, își trimise valetul să-l cheme pe directorul spitalului.

— Domnule Annocet ! V-am chemat deoarece am remușcări... Aveați dreptate ; e sora mea... Sînteți un om de onoare ; trebuia să-mi recunosc vina în fața dumneavoastră... V-aș putea spune că e o soră din alt tată ; aș putea spune că mi-am tăinuit inima ca să nu afle soția mea, chiar din ziua sosirii, că una din cumnatele ei era pe cale să moară la spital... Ei bine ! m-am răzgîndit, vă destăinui toată oroarea netrebniciei mele.

Annocet strînse mîna muribundului :

— Faceți o faptă bună...

Balzac întrebă cu glas înnăbușit :

— A murit ?

— Da, dar v-a iertat, căci a murit întru Domnul [1].

---

[1] ARSÈNE HOUSSAYE : *Les Dernières Heures de Balzac*, în *Le Figaro* din 20 august 1883, pp. 1 și 2.

Edmond de Goncourt relatează o istorioară niţeluş diferită. Directorul spitalului Beaujon i-ar fi spus pictorului Giraud : „Se află la mine o muribundă foarte distinsă, care afirmă că e sora lui Balzac". Drept care îi cere lui Balzac o sumă modestă, pentru un sicriu, iar acesta refuză, afirmînd că nu are altă soră afară de Laure. Trec cîţiva ani. Balzac, pe moarte, îl cheamă pe Annocet, mărturiseşte că acea femeie era sora lui : „Am vrut să vă fac această mărturisire înainte de-a muri [2]".

Toate acestea par foarte puţin verosimile. Arsène Houssaye era un confabulator notoriu. Cît despre cele relatate de Goncourt, ar însemna ca Balzac să-l fi cunoscut pe directorul spitalului Beaujon cu cîţiva ani înainte de moarte, ceea ce nu prea e veridic. „Care e această soră ? se întreabă Edmond de Goncourt. E o soră nelegitimă ? N-ar fi vorba mai curînd de-o cumnată ?" Nu e cu desăvîrşire exclus ca Bernard-François să fi avut, la Villeparisis sau aiurea, o fiică nelegitimă, dar nu i s-a dat de urmă. Fără îndoială că e vorba de una din acele născociri care se agaţă cu tenacitate de umbrele oamenilor mari.

[2] *Journal des Goncourt*, miercuri 4 februarie 1864.

La mai puţin de un an după moartea lui Balzac (28 iunie 1851), *La Mode* anunţă :

Vor apărea în *La Mode : Lettres à Louise [Scrisori către Louise]* de H. de Balzac. Scrisorile, în număr de douăzeci şi trei, şi întru totul inedite, au fost adresate de cel care a scris *Eugénie Grandet* uneia din femeile cele mai elegante ale societăţii vremurilor noastre. Aceste scrisori reprezintă una din paginile cele mai interesante din ceea ce s-ar putea numi romanul sentimental al ilustrului romancier. Vom admira scriitorul în *La Comédie humaine,* dar vom merge să cercetăm omul în aceste scrisori. În mîinile noastre se află originalele celor douăzeci şi trei de scrisori.

Ève de Balzac, tulburată, scrise soacrei sale : „Am iarăşi încurcături cu un proces, împotriva gazetei *La Mode,* care a cumpărat o corespondenţă *intimă* a bietului nostru Honoré cu o doamnă frumoasă ; aceasta, după ce şi-a vîndut odinioară favorurile, îşi vinde acum corespondenţa..." Ne amintim că relaţiile lui Balzac cu Louise cea Misterioasă rămăseseră exclusiv epistolare şi că cei doi corespondenţi nu se văzuseră niciodată. Louise nu putea fi acuzată aşadar că şi-ar fi „vîndut favorurile". Dar un „dumnealui Lefebvre", deţinător al celor douăzeci şi trei de scrisori, al manuscrisului *L'Interdiction* şi al paginilor de corectură din *Le Lys* (trimise pe vremuri de Balzac enigmaticei sale admiratoare), vînduse efectiv aceste documente, în schimbul a trei mii de franci, lui Philias Nivard, directorul gazetei *La Mode.*

Éveline l-a însărcinat pe avocatul procedurist Picard să facă opoziţie publicării proiectate. Afacerea Louise a fost judecată de secţia întîi a tribunalului civil al Senei, la 14 mai 1852. În calitatea ei de legatară universală, văduva romancierului se opunea publicării unei corespondenţe intime şi cerea restituirea autografelor. Prin sen-

tința dată, tribunalul declară „că o scrisoare misivă[1] este proprietatea persoanei care a primit-o și că, în consecință, moștenitorii semnatarului scrisorii în cauză nu pot cere în nici un caz restituirea, dar că se pot opune publicării acelei scrisori..."

La Mode se văzu deci împiedicată să tipărească aceste *Lettres à Louise*, iar Lefebvre condamnat să înapoieze cei trei mii de franci pe care-i primise. Acest Lefebvre se numea în realitate Louis Lefèvre. Gustave Desnoiresterres, care urma să prezinte scrisorile în *La Mode*, întrebat în 1887 de vicontele de Lovenjoul, îi răspunse: „Vînzătorul era însuși soțul doamnei... om isteț și nevoiaș care vedea, în această tranzacție indiscretă, o afacere de care trebuia să profite". Louise Lefèvre, născut la Lisieux în 1808, se îndeletnicise cu de toate: gerant al publicației *L'Europe littéraire*, director de teatru, autor dramatic. A murit într-adevăr sărac lipit, în 1866, la spital, de complicațiile unei apoplexii. Soția lui, cu care se căsătorise la cîteva săptămîni după moartea lui Balzac (11 septembrie 1850), nu-i supraviețui decît doi ani[2].

Amănunt picant: sub oblăduirea Evei de Balzac, au fost divulgate în cele din urmă scrisorile către Louise. Între timp fuseseră cumpărate de Spoelberch de Lovenjoul. Cînd Michel și Calmann Lévy doriră să adauge primei ediții de *Œuvres complètes* două volume de *Corespondență* (1876), Străina le aduse la cunoștință cîteva din scrisorile pe care le primise de la „bietul ei Honoré" (scrisori de altfel pudic cenzurate de ea însăși) și pe deasupra îi autoriză să publice corespondența lui Balzac cu Louise cea Misterioasă[3].

Cu un an înainte, Străina se înfruntase într-un conflict analog cu Hélène de Valette. De cum rămăsese văduvă, doamna de Balzac porni să adune manuscrisele *Comediei umane*. Timp de cîteva zile căută în zadar pe acela al romanului *Béatrix*, dar găsi în schimb o scrisoare adresată de Hélène de Valette lui Balzac, în care „micuța *paludière*" îi spunea: „Am înțeles pe deplin necuviința *furtului* pe care mi-am permis să-l săvîrșesc la dumneavoastră..." Îi comunică imediat cele aflate lui Fessart, omul ei de încredere.

---

[1] Denumire generică a oricărui text scris trimis de o persoană altei persoane pe cale particulară sau prin poștă (scrisoare, carte poștală, mesaj, telegramă) (n.t.).

[2] Datorăm aceste informații de stare civilă cercetărilor făcute de domnișoara MADELEINE FARGEAUD.

[3] Referitor la „afacerea Louise", vezi nota lui ROGER PIERROT, în *La Correspondance de Balzac*, editată de el, vol. III, pp. 829—831.

Ève de Balzac către Fessart, 31 august 1850: Vă trimit o scrisoare a doamnei care a furat manuscrisul romanului *Béatrix* și care își recunoaște fapta... S-ar putea să fie de folos. Ar fi bine s-o afle... Ați putea să-i mai transmiteți că posed corespondența domnului E. Cador și că, dacă doamna e amatoare de autografe, acestea ar putea s-o intereseze... Mai cunosc și unele amănunte demne de atenție asupra *sănătății* acestei doamne [4]...

La 7 septembrie 1850, o nouă scrisoare a Evei către Fessart:

Vă recomand afacerea manuscrisului, a portretului și a scrisorilor, dar nu vă arătați prea generos, întrucît vă mărturisesc că sînt cam strîmtorată și că mă aflu mai curînd în situația celor care ar dori să vîndă decît a acelora care sînt în măsură să cumpere [5]...

În noiembrie 1850, doamna de Balzac, care căuta, în *rue Fortunée*, importantul contract referitor la publicarea *Comediei umane*, descoperi în afara acestuia și manuscrisul romanului *Béatrix*. Îl încunoștință de îndată pe Surville, cumnatul ei:

Cînd îl veți vedea pe domnul Fessart, vă rog să-i spuneți că am găsit manuscrisul original din *Béatrix*. Cel despre care se face atîta zgomot nu e probabil decît un set de corecturi [6]...

O notă a lui Fessart [7], datată 2 septembrie 1850, precizează că Hélène de Valette amenința să publice întreaga corespondență pe care-o purtase cu Balzac, dacă văduva ar refuza să-i plătească ceea ce-i mai datora soțul în clipa morții. Era vorba de douăzeci de mii de franci.

Vicontele de Lovenjoul a scris, pe dosarul care cuprinde, la Chantilly, documentele referitoare la dezgustătoarea afacere Valette: „Amenințarea aceasta rămase fără urmări". Dar cît e de respingătoare lăcomia acestor harpii. Doar măreața doamnă de Berny se dovedise totdeauna demnă de rolul ei.

---

[4] Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 298, fila 35.

[5] *Ibidem*, fila 39. — MAURICE REGARD citează aceste scrisori în *Documents sur Hélène de Valette*, ediția romanului *Béatrix*, pp. 418—419. (Paris, Garnier, 1962).

[6] *Ibidem*, A. 391 *bis*, fila 127.

[7] *Ibidem*, A. 394 *bis*, fila 45.

La 20 decembrie 1924 au fost publicate în *Revue hebdomadaire* unsprezece *Scrisori inedite ale doamnei Hanska* adresate contelui Adam Rzewuski, frate mai tînăr al ei. Dreptul de a reproduce aceste texte fusese cedat revistei de prinţesa Catherine Radziwill, născută contesă Rzewuska, nepoată şi fiică a celor doi corespondenţi.

În vîrstă de 66 de ani, prinţesa, refugiată în Statele Unite după revoluţia rusă, nu adusese, spunea ea, decît copiile acestor preţioase scrisori, întrucît toate hîrtiile ei de familie rămăseseră, în urma războiului mondial, ascunse undeva în Europa. Cu dragă inimă ar fi dorit să prezinte publicului cîteva fotografii ale paginilor manuscrise, dar, din păcate, la aceste autografe era imposibil de ajuns, asta îi era practic cu neputinţă.

Cu trei ani în urmă, la tipografia Universităţii Columbia apăruse o teză de doctorat : *Les femmes dans la vie de Balzac [Femeile în viaţa lui Balzac]*. Autoarea, o tînără americană, Juanita Helm Floyd, dorea să-şi publice lucrarea la Paris în versiune franceză. Prinţesa Catherine Radziwill se oferi nu numai s-o traducă, ci să scrie o introducere şi nişte note, bogate în amănunte suplimentare. Propuse chiar să adauge cărţii alcătuite de Miss Floyd un prodigios apendice : şaptesprezece scrisori ale răposatei sale mătuşi, doamna de Balzac, către însuşi tatăl prinţesei, contele Adam Rzewuski, ofiţer de ordonanţă al ţarului Nicolae I.

În 1926, cînd lucrarea apăru în editura „Plon", prefaţată, adăugită şi adnotată de Catherine Radziwill, cele şaptesprezece scrisori atribuite doamnei Hanska fură socotite extraordinar de interesante. În lipsa scrisorilor în care Străina îi răspundea lui Balzac, şi care fuseseră arse, se găsea aici un surprinzător portret al lui Balzac, zugrăvit de Străină. Impresia pe care o făcuse la Neuchâtel, în 1833, un scriitor burghez, vulgar, copilăreşte atras de noblеţe, asupra unei mari doamne, niţeluş circumspecte, era zugrăvită cu luciditate : „L-am cunoscut în sfîrşit pe Balzac... Îţi aminteşti, preziceai

într-una că va duce cuțitul la gură și că-și va sufla nasul în șervet. Ei bine, chiar dacă n-a comis pe de-a-ntregul ultima crimă, s-a făcut cu siguranță vinovat de prima[1]." Ève analiza propriile-i ezitări în fața căsătoriei, dar îl apăra pe Balzac de îndîrjita rea-voință a familiei Rzewuski. Scria cînd cu umor, cînd neliniștită ; observațiile ei ironice erau urmate de pagini disperate. Nici un roman epistolar n-a fost vreodată mai reușit.

Se pare că prințesa Catherine Radziwill voia de la bun început să se pună la adăpost de acuzația de a-și fi pastișat mătușa în chip fraudulos. „Unor cunoscători, stilul acestor epistole, spunea ea, ar putea să le pară diferit de acela al anumitor scrisori ale Evei de Balzac publicate mai de mult, dar trebuie ținut seama de faptul că, în cazul de față, e vorba de scrisori familiale, adresate de o soră fratelui ei[2]". Ca să-și dovedească și mai bine buna credință, prințesa Radziwill declară : „Aceste scrisori au fost alcătuite direct în franceză și textul care urmează e absolut conform cu originalul". Avea de gînd, adăuga ea, să scrie o biografie a mătușii sale, cu ajutorul unor documente inedite pe care le va lăsa prin testament Institutului francez „pentru a completa colecția Spoelberch de Lovenjoul". Biografia plănuită n-a mai apucat să fie scrisă vreodată și cei mai de vază balzacieni socotesc actualmente că aceste *Scrisori inedite ale doamnei Hanska* sînt apocrife. Iată de ce.

Nimeni n-a văzut vreodată originalele ; prințesa Radziwill susține că hîrtiile mătușii sale Ève se află în siguranță ; că a prevăzut, prin testament, publicarea lor integrală, dar că ele nu vor fi aduse la cunoștința publicului decît în 1957. De ce 1957 ?... Poate pentru că, la 30 martie 1957, Cathérine Radziwill ar fi intrat în al o sutălea an al vieții ei. Poza pentru posteritate, care, în 1957, nu află nimic.

La 15 februarie 1927, apăru în *Revue mondiale* un lung articol al prințesei, trezind mari speranțe în rîndul balzacienilor. Aceștia au putut crede că scrisorile Străinei nu fuseseră distruse, ci salvate de ea în vederea unei publicări postume. Cathérine Radziwill o afirma : „Înainte de a muri, mătușa mea a avut răgazul să ia o măsură de precauție supremă... Pusese deoparte anumite documente, care urmau să arunce într-o bună zi o lumină cu totul nouă asupra întregii povești a romanului ei cu Balzac, documente printre care se află numeroase scrisori pe care i le adresase lui... Le-a încredințat

---

[1] JUANITA HELM FLOYD : *Les Femmes dans la vie de Balzac*, apendice, pp. 282—283. (Paris, Plon, 1926).

[2] Notă a prințesei RADZIWILL, *opus cit.*, p. 282.

unuia dintre prietenii ei, dîndu-i instrucțiuni amănunțite. Aceste hîrtii trebuiau depuse într-o bancă străină, de unde prietenul respectiv urma să le ia înapoi la șaptezeci și cinci de zile după moartea ei și să le predea Bibliotecii naționale din Paris, căreia îi va reveni sarcina de a le publica[3]." În această nouă versiune a poveștii, deținătoarea hîrtiilor nu mai e nepoata, moștenitoare a mătușii sale. Însăși doamna Balzac le-a lăsat prin testament, nu Colecției Lovenjoul (pe atunci abia în fașă și a cărei existență de bună seamă că o ignora), ci Bibliotecii naționale. Unui prieten misterios, *„care nu era un membru al familiei doamnei de Balzac"*, îi revine în exclusivitate sarcina de a pleca după autografe în străinătate, în 1957, spre a le preda Bibliotecii naționale. Pe scurt, nu i se poate cere prințesei Radziwill să răspundă de un pachet de scrisori a căror depozitară nu este.

În notele pe care le-a adăugat cărții domnișoarei Floyd, poate fi prinsă de cîteva ori în flagrant delict de minciună. De pildă, după ce descrie splendorile castelului din Wierzchownia, adaugă: „Această clădire, în care amintirile rămase de la Balzac, ca și portretul său făcut de Boulanger, erau păstrate cu grijă de familia soției sale, a fost complet distrusă de bolșevici împreună cu toate operele de artă pe care le cuprindea[4]..." Nu e adevărat. O fotografie foarte recentă a Wierzchowniei figurează, în castelul de la Saché, în muzeul balzacian înființat de domnul Métadier. Luvrul ucrainean continuă să fie intact; e locuit și îngrijit de un colectiv.

O altă trăsătură surprinzătoare, în pretinsele scrisori ale doamnei Hanska, contrazice tot ce știm despre această femeie atît de pioasă. În ele ne înfățișează niște frămîntări de natură religioasă și o credință plină de ezitări care aduc o notă discordantă.

Cînd lucrarea domnișoarei Floyd apăru în Franța, criticul de la *Revue bleue* denunță caracterul suspect al corespondenței tipărite în apendice. „Scrisori deconcertante, scria el, deconcertante prin stilul lor, care seamănă atît de puțin cu al Străinei; deconcertante și prin unele erori de fapte și date greu imputabile unei scăpări de memorie a corespondentei"[5]. Savanta Sophie de Korwin-Piotrowska exprimă

---

[3] CATHERINE RADZIWILL: *Les Derniers Jours de Madame de Balzac*, p. 336 a articolului publicat în *Revue mondiale*, 15 februarie 1927.

[4] Notă a prințesei RADZIWILL, la pagina 243 a cărții publicate de JUANITA HELM FLOYD.

[5] HUBERT GILLOT: *Le Secret de l'Etrangère*, în *Revue bleue*, nr. 19, 6 octombrie 1928.

și ea îndoieli, bazate pe prodigioasa ei cunoaștere a familiei Rzewuski. Nimic din ce-i privește pe membrii acestei familii nu-i este străin. Doamna Hanska avea trei surori și trei frați. Nu pare verosimil să-și fi ales drept confident intim tocmai pe cel care s-a despărțit de ea încă din adolescență. Mai întîi intern la iezuiți, la Lemberg, Adam și-a continuat studiile la Academia din Viena, iar apoi a intrat în armata rusă ca ofițer de cavalerie. S-a însurat din fragedă tinerețe cu marea bogătașă și influentă văduvă Gerebtzov, fostă favorită a împăratului Alexandru I. Căsătorie de ambiție, întrucît această strașnică femeie era cu douăzeci și doi de ani mai mare decît el. Singura fiică a doamnei Gerebtzov, ea însăși puțin mai în vîrstă decît Adam Rzewuski cînd acesta deveni tatăl ei vitreg, era deja măritată cu prințul Orlov.

Strălucita carieră militară a lui Adam, apoi slujba de ofițer de ordonanță al țarului Nicolae I, care-l atașă curții imperiale, l-au ținut mereu departe de Ève. Știind că suveranul său nu iubește nici Franța, nici scriitorii, dezaproba legătura surorii sale cu „literatorul Balzac" și cu deosebire proiectul de mezalianță. În 1843 Honoré a stat multă vreme la Petersburg ; n-a avut niciodată cinstea de a-i fi prezentat viitorului său cumnat. Cînd doamna Hanska și-a reîntîlnit amantul la Paris, în 1847, și cînd ulterior Balzac a fost găzduit timp de patru luni la castelul din Wierzchownia, mînia generalului Rzewuski s-a manifestat fără nici o reticență. Ecoul acestui conflict familial răzbate în două scrisori ale contesei Mniszech către mama ei : *25 ianuarie 1847* : „Purtarea unchiului Adam este incalificabilă, dar nu îndrăznesc să insist în această privință, deoarece aș rosti cuvinte prea grele... și totuși nu trebuie să uit că e unchiul meu și mai ales fratele neasemuitei și multiubitei mele mame dragi. Ah ! cînd mă gîndesc la toată suferința pe care ți-a pricinuit-o pînă acum !...[6]" *15 februarie 1847* : „Purtarea domnului general Adam e pînă într-atît de incalificabilă că e mai bine să nu pomenesc de ea. O, incomparabila mea mamă adorată, mereu desăvîrșită, care te-ai purtat atît de admirabil cu el, iertîndu-i deseori greșeli atît de grave săvîrșite față de dumneata, cu atîta tandrețe și uitare a jignirilor, cum de mai are obraz să te sîcîie cu banalele și grosolanele lui glume ?... Îți port cu adorație o dragoste prea fierbinte ca să nu-l detest pe acest om care din totdeauna ți-a pricinuit suferințe...[7] Doamna de Korwin-Piotrowska, citînd aceste

[6] Colecția Spoelberch de Lovenjoul, A. 387 *bis*, fila 80.
[7] *Ibidem*, fila 107.

scrisori, adaugă: „Ni se pare absolut neverosimil ca în intervalul dintre aceste două scrisori ale fiicei sale — date fiind sentimentele pe carè par să le resimtă ambele — doamna Hanska să-i fi putut scrie fratelui ei scrisorile care ne sînt aduse la cunoştinţă şi îndeosebi aceea din 5 februarie al aceluiaşi an 1847 [8]".

Pentru a-i păcăli pe balzacienii din America, prinţesa Radziwill afirmă despre sine că „şi-a petrecut copilăria şi tinereţea sub acoperişul şi protecţia doamnei de Balzac [9]". Nici asta nu corespunde adevărului. Catherine Rzewuska, născută la Petersburg la 30 martie 1858, a venit pe lume într-o vreme în care mătuşa ei se expatriase definitiv. Generalul, văduv al unei soţii septuagenare, se recăsătorise cu fiica ministrului justiţiei, care muri născînd-o pe micuţa Catherine. Aceasta n-avea decît cinsprezece ani cînd, la 26 octombrie 1873, se mărită cu prinţul Wilhelm Radziwill, maior în armata prusacă. Căsătoria a fost celebrată la castelul Wierzchownia (sub un acoperiş pe care doamna de Balzac îl părăsise de douăzeci şi trei de ani, şi pentru totdeauna). După care, tînăra pereche trăi la Berlin într-un palat construit pentru bunica lui Wilhelm, prinţesa regală Louise de Prusia, soţia lui Anton Radziwill [10]. Trei generaţii coabitau aci, între lambriurile aurite, sub policandre de cristal, dar fără a se bucura de cel mai elementar confort. Instalată în „apartamentul cu ferestre mansardate", proaspăta căsătorită îl califică „pod" [11].

Catherine, contesă Rzewuska, prinţesă Radziwill, autentică nepoată a lui Balzac prin alianţă, avea să facă din propria-i viaţă un roman ciudat de balzacian. Strălucire şi suferinţe ale unei mitomane.

I-a dăruit soţului ei patru copii, după care l-a părăsit în căutare de aventuri prin alte ţări. În 1899 a plecat din Anglia spre Africa de Sud, nu fără a fi ales tocmai pachebotul pe care urma să se îmbarce Cecil Rhodes [12]. Frumoasă, şireată şi isteaţă, plănuia să se

---

[8] SOPHIE DE KORWIN-PIOTROWSKA : *Balzac et le monde slave*, p. 82.

[9] *Introduction de la Traductrice*, p. III din *Les Femmes dans la vie de Balzac.*

[10] Aceste informaţii (date şi domicilii) figurează în ediţiile succesive ale *Almanahului Gotha.* Vezi, de pildă, anuarul anului 1922, p. 438.

[11] PRINCES CATHERINE RADZIWILL : *My recollections*, cap. IV, p. 63. (Londra, Isbister et Company, 1904.)

[12] Om de afaceri englez şi unul din principalii promotori ai politicii coloniale şi imperialiste, a realizat o avere fabuloasă în Africa de Sud, îndeosebi în domeniul extracţiei diamantelor (n.t.).

folosească de prilejurile unei lungi călătorii pe mare pentru a-i cuceri pe acest om celebru, cu numele căruia fusese botezată o țară, după ce întemeiase Societatea *De Beers*. Despre Rhodes, misogin înrăit, se spunea că ar fi nesimțitor la cochetăria feminină. Ea reuși cu toate acestea să-l intereseze, deoarece se pricepea să discute cu competență despre politica internațională. Deși căsătoria germano-poloneză nu fusese desfăcută, intriganta Catherine se dădea drept divorțată.

La Colonia Capului a fost primită la Groote Schuur, în proprietatea unde stăpînul minelor de diamante își clădise o locuință „simplă și barbară", în stil batav. Mîndră de această intimitate, se împăună și lansă zvonul apropiatei ei căsătorii cu Cecil Rhodes, drept care acesta își rugă prietenii să nu-l lase niciodată singur cu „periculoasa prințesă Radziwill [13]". Aflată în dizgrație, lipsită de singurul ei protector, Catherine a început să trăiască din expediente și s-a trezit curînd înglodată în datorii. Pentru a se răzbuna (și îmbogăți) s-a străduit, dînd dovadă de-o răbdare diabolică, să imite scrisul lui Rhodes, de la care primise cîteva scrisori. După plecarea acestui „Napoleon al Coloniei Capului" spre Egipt și Italia, a îndrăznit să prezinte spre încasare un cec de 29 000 de lire sterline, semnat: CECIL RHODES și emis la ordinul prințesei Catherine Radziwill. În 1902 a fost urmărită pentru fals și folosire de fals. Cecil Rhodes, citat ca martor, trebui să vină din Anglia, deși se îmbolnăvise acolo. Mărturia sa a fost zdrobitoare pentru acuzată.

După un asemenea scandal, prințul Wilhelm Radziwill, care se resemnase de mult cu trăsnelile soției sale, ceru divorțul și îl obținu în 1906. Renegată de toate rudele, discreditată în Europa, dezonorată în Africa de Sud, impetuoasa Catherine își încercă norocul în America de Nord. Descoperi în Statele Unite nenumărați balzacieni și hotărî să valorifice prestigiul originilor ei rzewuskiene. Încă dinainte de-a o cunoaște pe Miss Floyd reușise să plaseze numeroase articole în *The Bookman*, *The Critic* și alte reviste. Erau intitulate: *The wife of Honoré de Balzac [Soția lui Honoré de Balzac]; New light on Balzac's marriage [Noi date despre căsătoria lui Balzac]; The true story of the Balzacs [Adevărata poveste a soților Balzac]; The Hôtel Balzac [Locuința soților Balzac]* etc.

[13] ANDRÉ MAUROIS: *La Vie de Cecil Rhodes*, pp. 68—69 și 75. (Paris, Arthème Fayard. Nr. 86 din *Œuvres libres*, publicat în iulie 1953.)

Întrucît prințul Wilhelm Radziwill murise la Viena, în 1911, văduva sa, dobîndind dreptul de-a se recăsători religios, se mărită cu un inginer civil, Karl Emil Kolb, cu care trăi la München. În 1914 publică *Mémoires de quarante années [Memoriile a patruzeci de ani]*, iar în 1918, o biografie a lui Cecil Rhodes [14]. Această din urmă lucrare este „o viață romanțată", o pledoarie *pro domo*, în care o prințesă nevinovată cade victimă unui monstru de egoism și cîtorva intriganți tenebroși.

Ultima ei adresă e menționată în *Almanahul Gotha* din 1929, întrucît a figurat în el fără încetare la rubrica RADZIVILL, în calitatea ei de mamă a patru prinți. În acel an, fugara, în vîrstă de șaptezeci și unu de ani, era trecută cu domiciliul la Leningrad, str. Ligovka nr. 63. De unde se vede că acestei dușmance a Sovietelor, cică obligată să fugă peste hotare, nu-i era interzis teritoriul U.R.S.S. din moment ce locuia în orașul ei natal! În viața Catherinei Rzewuska, totul nu e decît înșelătorie și minciună. Aventuriera, destul de pricepută să falsifice semnătura lui Cecil Rhodes, era desigur capabilă să scrie *Les Lettres inédites de Madame Hanska*.

Cînd avu nerușinarea să le tipărească, cei doi presupuși corespondenți muriseră: Ève în 1882, Adam în 1888. Ultimul fusese numit de către Nicolae I guvernator militar al Petersburgului, dar înscăunarea lui Alexandru al II-lea (care nutrea sentimente ostile la adresa fostului anturaj al tatălui său) zdrobi cariera generalului Rzewuski. Rămas fără moștenitori de parte bărbătească, întrucît teribila Catherine era singurul lui copil, era pe cale să împlinească șaizeci de ani cînd se căsători, pentru a treia oară, cu o tînără femeie care îi dărui trei băieți. Retras pe pămînturile sale, își petrecu ultimii douăzeci de ani ai vieții la castelul Wierzchownia, printre pustietățile lanurilor de grîu pe care le îndrăgise Balzac.

---

[14] PRINCESS CATHERINE RADZIWILL (CATHERINE KOLB): *Memories of forty years* (Londra, New York și Toronto, Cassel et Co., 1914) — și: *Cecil Rhodes, man and Empire-Maker*. (Același editor, 1918.)

ABRAHAM (Pierre) : *Créatures chez Balzac* (Paris, Gallimard, 1931).

ADAM (Antoine) : *Introduction à Splendeurs et Misères des Courtisanes* (Paris, Garnier frères, 1958). — *Introduction à Illusions perdues* (Paris, Garnier frères, 1961).

ADAMSON (Donald) şi Roger PIERROT : *Quelques lueurs sur la Contessa*, paginile 107—121 din *L'Année balzacienne 1963* (Paris, Garnier frères, 1963).

ADAMSON (Donald) şi André LORANT : *L'Histoire de deux bassons de l'Opéra et Le Cousin Pons*, paginile 185—194 din *L'Année balzacienne 1963* (Paris, Granier frères, 1963).

ALAIN : *En lisant Balzac* (Paris, Martinet, 1935). — *Avec Balzac*, paginile 931—1021 din *Les Arts et les Dieux* (Paris, Bibliothèque de la Pléiade, Gallimard, 1958). — *A travers Balzac*, paginile 9—39 din *Hommage à Balzac*, publicat de U.N.E.S.C.O. (Paris, Mercure de France, 1950).

ANCELOT (Virginie) : *Les Salons de Paris* (Paris, Tardieu, 1858).

ARRAULT (Albert) : *Madame de Berny, éducatrice de Balzac* (Tours, Arrault et Cie, 1945).

ARRIGON (L.-J.) : *Les Débuts littéraires d'Honoré de Balzac* (Paris, Librairie académique Perrin, 1924). — *Les Années romantiques de Balzac (id.*, 1927). — *Balzac et la Contessa* (Paris, éditions des Portiques, nedatat).

AUBRÉE (Étienne) : *Balzac à Fougères. Les Chouans* (Paris, Librairie académique Perrin, 1939).

AUDEBRAND (Philibert) : *Le Père d'Honoré de Balzac*, paginile 71—95 din *Mémoires d'un Passant* (Paris, Calmann-Lévy, 1893).

BALABINE (*Journal* de Victor de), secretar al ambasadei ruse, publicat de Ernest Daudet (Paris, Émile-Paul, 1914).

BALDENSPERGER (Fernand) : *Orientations étrangères chez Honoré de Balzac* (Paris, Champion, 1927).

BALLAGUY (Paul) : *Une Ténébreuse Affaire : Louis Balssa, oncle de Balzac, fut-il un assassin ?* (Articol publicat în *Revue universelle*, numărul din 1 iunie 1927, paginile 600—619 ; și numărul din 15 iunie 1927, paginile 704—721.)

* * *

În privința citatelor din Balzac tipărite în acest volum, paginația indicată este, exceptînd vreo altă mențiune, aceea a ediției în 11 volume (Bibliothèque de la Pléiade) :

La Comédie humaine, volumele I—X, publicate de Marcel Bouteron. — *Oeuvres ébauchées, Préfaces, Contes drolatiques*, urmate de *Index de la Comédie humaine* de Fernand Lotte, volumul XI, publicat de Roger Pierrot (Paris, Gallimard, 1935—1959).

În privința operelor lui Balzac neaflătoare în ediția Pléiade, trimiterile noastre se referă la ediția în 28 de volume :

Oeuvres complètes : ediție nouă alcătuită de *Société des Etudes balzaciennes*, însoțită de fragmente inedite, note istorice și critice, și de o documentare iconografică contemporană, cu caractere tipografice și ornamente din tipografia lui Balzac (Paris, Club de l'Honnête Homme, 1956—1963).

O ediție a principalelor capodopere ale lui Balzac e în curs de apariție în editura Garnier frères. Cîteva *Introduceri* ale acestei ediții au fost citate de noi în notele precedente.

* * *

BALZAC : *Correspondance.* Texte culese, clasate și adnotate de Roger Pierrot. Au apărut trei volume (din cinci). — *Volumul I : 1809—iunie 1832* (Paris, Garnier frères, 1960). — *Volumul al II-lea : iunie 1832—1835 (id.*, 1962). *Volumul al III-lea : 1836—1839 (id.*, 1964).

BALZAC : *Correspondance inédite avec Zulma Carraud*, publicată de Marcel Bouteron (Paris, Armand Colin, 1935). — *Correspondance avec Zulma Carraud*, ediție revăzută și completată (Paris, Gallimard, 1951).

BALZAC : *Lettres à l'Etrangère*, au apărut 4 volume (din cinci). *Volumul I : 1833—1842* (Paris, Calmann-Lévy, 1899). — *Volumul al II-lea : 1842—1844 (id.*, 1906). — *Volumul al III-lea : 1844—1846 (id.*, 1933). — *Volumul al IV-lea : 1846—1847 (id.*, 1950). — *Lettres à l'Etrangère*, extrase din următorul volum *(Volumul al V-lea) : Revue de Paris*, numerele din noiembrie 1949, august 1950, august 1952, septembrie și octombrie 1954, noiembrie 1956, august 1959.

BALZAC : *Lettres à sa famille*, publicate de Walter Scott Hastings (Paris, Albin Michel, 1950).

Balzac à Saché, catalog cu note și comentarii de B. Paul Métadier, conservator (Tours, Imprimerie centrale, 1961).

Balzac à Saché, VIII (Imprimerie centrale, Tours). Conține îndeosebi : *La Maison du Curé de Tours*, de D-ra Coste, și : *Avec Balzac dans les Landes de Charlemagne*, de M. J. Maurice.

Balzac à Saché, IX. Conține îndeosebi : *Bernard-François Balzac et Joseph d'Albert*, de Philippe Havard de la Montagne. — *L'Amour platonique chez Balzac*, de profesorul Hunt. — *Le Balzac en robe de chambre de Louis Boulanger au musée de Tours*, de Boris Lossky. — *Monsieur de Savary, hôte de Balzac*, de J. Maurice. — *Observation et Intuition chez Balzac*, de P. Métadier. — *Le Cheval de Saint-Martin*, de J. -E. Weelen. — *Bernard-François Balzac à Soissons*, de J.-E. Weelen.

Balzac et la Touraine, culegere de discursuri și articole publicate la Tours în 1949, cu ocazia congresului de Istorie literară.

BARBERIS (Pierre) : *Les Mystères de la Dernière Fée*, paginile 139—180 din *L'Année balzacienne 1964* (Paris, Garnier frères, 1964).

BARDÈCHE (Maurice) : *Balzac romancier* (Paris, Plon, 1940). — *Notice sur Splendeurs et Misères des Courtisanes*, paginile 3—36 din volumul al XI-lea, în ediția din Club de l'Honnête Homme. — *Notice sur la Muse du Département*, paginile 57—72 din volumul al VII-lea *(id.)*. — *Notice sur la Femme auteur*, paginile 533—538 din volumul al VII-lea *(id.)*. — *Notice sur César Birotteau*, paginile 3—25 din volumul al X-lea *(id.)*. — *Notice sur la Physiologie du Mariage*, paginile 169—184 din volumul al XXI-lea *(id.)*. — *Notice sur les Études philosophiques*, paginile 3—33 din volumul al XVIII-lea *(id.)*.

BARRÈRE (Jean-Bertrand) : *Hugo jaugé par Balzac, ou l'Étrange Cas onomastique de la Cousine Bette* (Mercure de France, numărul din ianuarie 1950, paginile 103—114).

BARRIÈRE (Pierre) : *Les Romans de jeunesse d'Honoré de Balzac* (Paris, Hachette, 1928).

BAUDELAIRE (Charles) : *Curiosités esthétiques. L'Art romantique* (Paris, Garnier frères, 1962).

BÉGUIN (Albert) : *Balzac visionnaire* (Paris, Skira, 1946).

BELLESSORT (André) : *Balzac et son Oeuvre* (Paris, Librairie académique Perrin, 1924).

BÉRARD (Suzanne Jean) : *La Genèse d'un roman de Balzac*,

Illusions perdues (Paris, Armand Colin, 1961).

BERSAUCOURT (Albert de): *Études et Recherches. Balzac et sa Revue Parisienne.* (Paris, Mercure de France, 1913).

BERTAULT (Philippe): *Balzac et la Musique religieuse* (Paris, Jean Naert, 1929). — *Balzac et la Religion* (Paris, Boivin et Cie., 1942). — *Balzac. l'homme et l'oeuvre* (Paris, *id.*, 1946). — *Notice sur Séraphita,* paginile 3—36 din volumul al XXI-lea, în ediția Club de l'Honnête Homme (Paris, 1961).

BERTAUT (Jules): *La Vie privée de Balzac* (Paris, Hachette, 1950).

BIBLIOTHÈQUE NATIONALE: *Catalogue de l'exposition organisée pour commémorer le centenaire de la mort de Balzac.* Introducere de Julien Cain. Cronologie și note de Roger Pierrot (Paris, 1950).

BILLY (André): *Vie de Balzac.* 2 volume (Paris, Flammarion, 1944).

BLACKSTOCK - FERGUSSON (Muriel): *La Volonté dans la Comédie humaine de Balzac* (Paris, Georges Courville, 1935).

BOUTERON (Marcel): *Apologie pour Madame Hanska (Revue des Deux Mondes,* numărul din 15 decembrie 1924, paginile 811—829). — *Muses romantiques* (Paris, Le Goupy, 1926). — *La Véritable Image de Madame Hanska* (Paris, Lapina, 1929). — *Études balzaciennes* (Paris, Jouve, 1954).

BOUVIER (René) și Édouard MAYNIAL: *Les Comptes dramatiques de Balzac* (Paris, Fernand Sorlot, 1938).

BOZZI (José): *Balzac et les Médecins dans la Comédie humaine* (Lille, Le Mercure universel, 1932).

BRUNETIERE (Ferdinand): *Balzac* (Paris, Nelson, fără dată).

BRUNNE (Claire), pseudonimul Carolinei Marbouty: *Une fausse Position* (Paris, Amyot, 1844). — *Le Marquis de Précieux, ou les Trois époques* (Paris, Souverain, 1850). — *Notice sur Monsieur de la Coste* (La Rochelle, tipografia A. Siret, 1869). — *Notice sur Saint-Beuve* (Manuscris original, colecția Simone André-Maurois). — *Livre de Pensées,* manuscris inedit (Colecția Simone André-Maurois).

Cahiers balzaciens (Les), 8 volume publicate de Marcel Bouteron. I: *Correspondance avec le lieutenant-colonel Périolas.* — II: *Les Fantaisies de la Gina.* — III: *Lettres de femmes adressées à Honoré de Balzac, 1832—1836.* — IV: *Les Cent Contes drolatiques, Quatrième dizain,* fragmente inedite. — (Paris, A la Cité des Livres, 1923—1925). — V: *Lettres de femmes adressées à Honoré de Balzac, 1837—1840.* —

VI : *Correspondance avec la duchesse de Castries.* — VII : *Lettres sur Kiew.* — VIII : *Correspondance avec le docteur Nacquart* (Paris, Éditions Lapina, 1927—1928).

CARREL (Armand) : *Une Mort volontaire,* articol publicat în *Revue de Paris,* numărul din iunie 1830.

CASTEX (Pierre-Georges) : *Falthurne, texte inédit d'Honoré de* Balzac, stabilit și prezentat de P.-G. Castex (Paris, José Corti, 1950). — *Préface et Introduction à l'Histoire des Treize,* paginile 3—38 din *l'Histoire des Treize.* (Paris, Garnier frères, 1956). — *Introduction à la Vieille Fille,* paginile III—XLI din *la Vieille Fille (id.,* 1957). — *Introduction au Cabinet des Antiques,* paginile I—XXXV din *Cabinet des Antiques (id.,* 1958). — *Préface à la Cousine Bette (*Paris, Club du Meilleur Livre, 1959). — *Aux sources d'Eugénie Grandet,* articol publicat în *Revue d'Histoire littéraire de la France,* numărul din ianuarie-martie 1964, paginile 73—94.

CASTILLE (Hippolyte) : *Les Hommes et les Moeurs en France sous le règne de Louis-Philippe* (Paris, P. Hanneton, 1853).

CAZENOVE (Marcel) : *Le Drame de Balzac* (Paris, Delmas, 1950).

CÉLESTIN (Nicole) : *Bernard-François Balzac, adiminstrateur de l'Hospice de Tours* (Bulletin trimestriel de la Société archéologique de Touraine, volumul XXXIII, anul 1961, paginile 97—124).

CERFBERR (Anatole) și Jules CHRISTOPHE : *Répertoire de la Comédie humaine de H. de Balzac,* cu o introducere de Paul Bourget (Paris, Calmann-Lévy, 1887).

CHAMPFLEURY : *Balzac,* paginile 11—108 din *Grandes Figures d'hier et d'aujourd'hui* (Paris, Poulet-Malassis et de Broise, 1861). — *Balzac propriétaire* (Paris, A. Patay, 1875). — *Balzac au collège (id.,* 1878). — *Balzac, sa méthode de travail (id.,* 1879).

CHASLES (Philarète) : *Mémoires* (Paris, Charpentier, 1876—1877). — *Introduction* aux „Romans et contes philosophiques", paginile 547—554 ale volumului al XVIII-lea din ediția Club de l'Honnête Homme.

CONTADES (Contele G. de) : *Balzac alençonnais,* broșură tipărită în 60 de exemplare și nepusă în comerț (Alençon, E. Renaut de Broise, 1888).

CURTIUS (Ernst-Robert) : *Balzac.* Traducere din germană de H. Jourdan (Paris, Grasset, 1933).

DAVIN (Félix) : *Introduction aux Études philosophiques,* paginile 204—210 ale volumului al

XI-lea din *La Comédie humaine* (Bibliothèque de la Pléiade, 1959).

DEJEANT (Henri Georges): *La Véritable Vie de Horace Bianchon (Bouillaud)* (Paris, Librairie Louis Arnette, 1930).

DELACROIX (Eugène): *Correspondance générale*, volumul I (Paris, Plon, 1935).

DELÉCLUZE (Étienne-Jean): *Souvenirs de soixante années* (Paris, Michel Lévy frères, 1862).

DESCAVES (Pierre): *Le Président Balzac* (Paris, Robert Laffont, 1951). — *Les Cent-Jours de Monsieur de Balzac* (Paris, Calmann-Lévy, 1950).

DESMARES (Abatele Joseph): *Honoré de Balzac à Bayeux en 1822* (Bayeux, tipografia Colas, 1940).

DESNOIRESTERRES (Gustave): *Monsieur de Balzac* (Paris, Paul Parmain, 1851).

DONNARD (Jean-Hervé): *Les Réalités économiques et sociales dans La Comédie humaine* (Paris, A. Colin, 1961). — *Introduction aux Paysans*, paginile I—LXIV din *Les Paysans* (Paris, Garnier frères, 1964).

DURRY (Marie-Jeanne): *Balzac. Un Début dans la Vie* (Paris, Centre de Documentation Universitaire, 1953).

DUTACQ (Jean): *Le Coup de sang de Balzac à Saché*. Articol publicat în *L'Écho de Touraine*, la 31 iulie 1964.

EUG.: *Nouvelles du Pays littéraire (L'Univers*, numărul din 15 septembrie 1846).

FAGUET (Émile): *Balzac* (Paris, Hachette, 1913).

FARGEAUD (Madeleine): *Laurence la Mal Aimée*, paginile 3—27 din *L'Année balzacienne 1961* (Paris, Garnier, frères, 1961. — *Sur la route des Chouans et de la Femme abandonnée*, paginile 51—59 din *L'Année balzacienne 1962* (*id.*, 1962). — *Le Premier Ami de Balzac: Dablin, quincaillier au grand coeur*, paginile 3—24 din *L'Année balzacienne 1964* (*id.*, 1964).

FARGEAUD (Madeleine) și Roger PIERROT: *Henry le Trop Aimé*, paginile 29—66 din *L'Année balzacienne 1961* (*id.*, 1961).

FERNANDEZ (Ramon): *Balzac* (Paris, éditions Stock, 1943).

FLAT (Paul): *Essais sur Balzac* (Paris, Plon, 1893). — *Seconds Essais sur Balzac* (*id.*, 1894).

FLOYD (Juanita Helm): *Les Femmes dans la vie de Balzac*. Traducere și introducere de prințesa Catherine Radziwill. Cu 17 scrisori inedite ale dnei Hanska (Paris, Plon, 1926).

FONTANEY (Antoine): *Journal intime*, publicat cu o introducere și note de René Jasinski

(Paris, Les Presses françaises, 1925).
FOREST (H.-U.) : *L'Esthétique du Roman balzacien* (Paris, Presses Universitaires de France, 1950).
FRAY-FOURNIER (A.) : *Balzac à Limoges* (Limoges, tipografia Veuve H. Ducourtieux, 1898).

GAUTIER (Théophile) : *Honoré de Balzac* (Paris, Poulet-Malassis et de Broise). — *Histoire de l'Art dramatique,* volumul al V-lea. (Paris, Hetzel, 1859). — *Portraits contemporains : Balzac* (Paris, Charpentier, 1874).
GÉDÉON (Léon) : *Les Origines du beau-frère de Balzac,* articol publicat în *Les Lettres françaises,* numărul din 18 aprilie 1963.
GEOFFROY SAINT-HILAIRE (Étienne) : *Notions synthétiques, historiques et physiologiques de philosophie naturelle* (Paris, Denain, 1838).
GEOFFROY SAINT-HILAIRE (Isidore) : *Vie, Travaux et Doctrine scientifique d'Étienne Geoffroy Saint-Hilaire, par son fils* (Paris, P. Bertrand, 1847).
GERMAIN (François) : *L' Enfant maudit. Esquisse d'une préhistoire,* paginile 21—36 din *L'Année balzacienne 1960* (Paris, Garnier frères, 1960).
GIRAUDET : *Histoire de la ville de Tours* (Tours, 1873.)
GONCOURT (Edmond et Jules de) : *Journal,* volumul I (Paris, G. Charpentier, 1887).
GOZLAN (Léon) : *Balzac chez lui* (Paris, Michel Lévy, 1863). — *Balzac en pantoufles,* ediție definitivă. Prezentare de Louis Jaffard (Paris, Delmas, 1949).
GUISE (René) : *Balzac et l'Italie,* paginile 245—275 din *L'Année balzacienne 1962* (Paris, Garnier frères, 1962). — *Balzac et le roman-feuilleton,* paginile 283—338 din *L'Année balzacienne 1964) (id.,* 1964).
GUYON (Bernard) : *La Pensée politique et sociale de Balzac* (Paris, Librairie Armand Colin, 1947).

HANOTAUX (Gabriel) și Georges VICAIRE : *La Jeunesse de Balzac. — Balzac imprimeur. — Balzac et Madame de Berny* (Paris, Librairie des Amateurs, P. Ferroud, 1921).
HASTINGS (Walter Scott) : *Balzac and Souverain* (Garden City, New York, Doubleday, Page et C°, 1927).
HAVARD DE LA MONTAGNE (Philippe) : *Bernard-François Balzac et Joseph d'Albert* (Bulletin de la Société Honoré de Balzac de Touraine, 1963). — *Un beau-frère de Balzac : A.-D. de Saint-Pierre de Montzaigle,* paginile 39—66 din *L'Année balzacienne 1964* (Paris, Garnier frères, 1964).
HOFFMANNSTAHL (Hugo von) : *Écrits en prose* (Paris, Schiffrin, 1927).

HOUSSAYE (Arsène) : *Les Confessions. Souvenirs d'un demi-siècle*, 6 volume (Paris, E. Dentu, 1885—1891).

HUBERT-PILLAY : *Balzac au collège de Vendôme* (Blois, éditions du Jardin de la France, 1939).

HUGO (Victor) : *Les Rayons et les Ombres*, volumul *Poésie II* din ediția în 45 de volume, zisă „de l'Imprimerie nationale" (Paris, 1909). — *Choses vues. Mort de Balzac.* Volumul al II-lea din *Choses vues (id.*, 1913). — *Avant l'Exil. Funérailles de Balzac.* Volumul I din *Actes et Paroles (id.*, 1937).

JARRY (Paul) : *Le Dernier Logis de Balzac*, tiraj limitat la 500 de exemplare (Paris, éditions du Sagittaire, 1924).

KORWIN-PIOTROWSKA (Sophie de) : *Balzac et le monde slave. Madame Hanska et l'oeuvre balzacienne* (Paris, Honoré Champion, 1933). — *Balzac en Pologne (id.*, 1934). — *L'Étrangère : Éveline Hanska de Balzac* (Paris, Armand Colin, 1938).

LAUBRIET (Pierre) : *L'Intelligence de l'Art chez Balzac. D'une esthétique balzacienne* (Paris, Didier, 1961). — *Un Catéchisme esthétique : le Chef-d'œuvre inconnu de Balzac (id.*, 1961). — *Notice sur le Chef-d'oeuvre inconnu*, paginile 495—511 din volumul al XVIII-lea în ediția Club de l'Honnête Homme.

LAUGARDIÈRE (M. de) : *Satellites de Balzac*, în Mémoires de la Société historique, littéraire et scientifique du Cher, 1939—1940.

LE BRETON ((André) : *Balzac, l'homme et l'oeuvre* (Paris, Colin, 1905).

LÉGER (Charles), *Ève de Balzac* (A Paris, chez l'éditeur, 47 rue Cambon, 1926). — *A la recherche de Balzac* (Paris, Le Goupy, 1927). — *Balzac mis à nu* (Paris, G. Gaillandre, 1928).

LE YAOUANC (Moïse) : *Balzac au lycée Charlemagne et dans les pensions du Marais*, paginile 69—92 din *L'Année balzacienne 1962* (Paris, Garnier frères, 1962). — *Précisions sur Ganser et Beuzelin*, paginile 25—38 din *L'Année balzacienne 1964 (id.*, 1964).

LORANT (André) : *La Maison infortunée*, paginile 73—94 din *L'Année balzacienne 1961* (Paris, Garnier frères, 1961). — *Journal de Madame Hanska, 20 mars 1843—7 avril 1844*, prezentat de André Lorant, paginile 3—34 din *L'Année balzacienne 1962 (id.*, 1962). — *Journal de Mademoiselle Sophie Surville*, paginile 83—108 din *L'Année balzacienne 1964 (id.*, 1964).

LOTTE (Fernand) : *Dictionnaire biographique des personnages*

fictifs de la Comédie humaine, cu un cuvînt înainte de Marcel Bouteron (Paris, José Corti, 1952).

LOVENJOUL (Vicontele de SPOELBERCH de) : *Histoire des Oeuvres de H. de Balzac*. Ediția a treia, în întregime revăzută și corectată (Paris, Calmann-Lévy, 1888). — *Un Roman d'amour (id.,* 1896). — *Autour de Honoré de Balzac (id.,* 1897). — *La Genèse d'un roman de Balzac : Les Paysans* (Paris, Ollendorff, 1901). — *Une Page perdue de Honoré de Balzac (id.,* 1903).

LUMET (Louis) : *Les Origines d'Honoré de Balzac*, articol publicat în *Revue de Paris*, numărul din 15 februarie 1923.

LUPPÉ (Marchizul de) : *Astolphe de Custine* (Monaco, éditions du Rocher, 1957).

MALO (Henri) : *La Duchesse d'Abrantès au temps des amours* (Paris, Émile-Paul frères, 1927).

MANDEROY (René) : *La Nougayrié, berceau de Balzac*. Broșură dactilografiată oferită de autor lui Marcel Bouteron, în 1952.

MARCEAU (Félicien) : *Balzac et son monde* (Paris, Gallimard, 1955).

MARESCHAL (L-F.) : *Essai d'une Grammaire élementaire et raisonnée* (Paris, Delalain, 1808).

MARTIN-DEMÉZIL (Jean) : *Balzac et la Touraine* (Tours, 1949). — *Balzac à Vendôme*, prefață la catalogul expoziției cu ocazia celei de-a o sută cincizecia aniversări (Tours, Gilbert-Clarey, 1949).

MASSIS (Henri) : *Préface aux Lettres de Russie* du marquis de Custine (Paris, Le Livre Club du Libraire, 1960).

MAURIAC (Claude) : *Aimer Balzac* (Paris, éditions de la Table Ronde, 1945).

MAURIAC (François) : *Préface* la *Aimer Balzac* de Claude Mauriac, paginile 11—28 *(id.,* 1945). — *Actualité de Balzac*, paginile 321—337 din *Hommage à Balzac*, publicat de U.N.E.S.C.O. (Paris, Mercure de France, 1950).

MAURICE (J.) : *Monsieur de Savary, hôte de Balzac*, articol publicat în *Balzac à Saché*, IX, paginile 22—29.

MAZADE (Ch. de) : *Des Oeuvres littéraires de ce temps*, articol publicat în *Revue des Deux Mondes*, numărul din 15 iunie 1846.

MEININGER (Anne-Marie) : *Eugène Surville, „modèle reparaissant" de la Comédie humaine*, paginile 195—250 din *L'Année balzacienne 1963* (Paris, Garnier frères, 1963). — *Théodore*, paginile 67—81 din *L'Année balzacienne 1964 (id.,* 1964).

MÉTADIER (Paul-B.) : *Saché dans la vie et l'oeuvre de Balzac*. Prefață de André Billy (Paris, Calmann-Lévy, 1950).

MICHELET (Jules) : *Écrits de jeunesse*, publicate de Paul Viallaneix (Paris, Gallimard, 1959).

MONDOR (Henri) : *Anatomistes et Chirurgiens : Guillaume Dupuytren* (Paris, éditions Fragrance, 1949).

PERROD (Pierre-Antoine) : *Honoré de Balzac et le roman vrai du roturier Louis Balssa*, articol publicat în *Le Figaro Littéraire*, numărul din 2 ianuarie 1960.

PÉTIGNY (Jules de) : *Monsieur de Balzac*, articol publicat în *La France centrale*, la Blois, numărul din 4 martie 1855.

PICON (Gaétan) : *Balzac par lui-même* (Paris, éditions du Seuil, 1956).

PIERRE (André) : *Le Centenaire du premier voyage de Balzac en Russie*, articol publicat în *Revue des Deux Mondes*, numărul din 1 decembrie 1943.

PIERROT (Roger) : *Balzac vu par les siens en 1822*, paginile 249—258 din *Études balzaciennes*, VI, serie nouă, aprilie 1950. — În colaborare cu Madeleine Fargeaud : *Henry le Trop Aimé*, în *L'Année balzacienne 1961* (Paris, Garnier, 1961). — În colaborare cu Donald Adamson : *Quelques lueurs sur la Contessa*, în *L'Année balzacienne 1963*. — Ediție a *Corespondenței* lui Balzac, din care au apărut primele trei volume *(id.*, 1960—1964).

POMMIER (Jean) : *Créations en littérature*. Paginile 33—35 : *Balzac* (Paris, Hachette, 1955). — Ediție critică din *Louis Lambert*, text stabilit de Marcel Bouteron și Jean Pommier, în colaborare cu dna Siohan Paris, José Corti, 1954). — *L'Invention et l'Écriture dans la Torpille d'Honoré de Balzac* (Genève, Librairie Droz, 1957).

PONTAVICE DE HEUSSEY (Contele Robert du) : *Balzac en Bretagne* (Rennes, Caillière, 1885).

POULET (Georges) : *Études sur le temps humain*. II : *La Distance intérieure* (Paris, Plon, 1952).

PRADALIÉ (Georges) : *Balzac historien*. Prefață de Pierre Jourda. (Paris, Presses Universitaires de France, 1955).

PRESTON (Ethel) : *Recherches sur la technique de Balzac* (Paris, Les Presses Françaises, 1926).

PRIOR (Henri) : *Balzac à Turin*, articol publicat în *Revue de Paris*, numărul din 15 ianuarie 1924. — *Balzac à Milan*, *id.*, numerele din 15 iulie și din 1 august 1925. — *Balzac à Venise*, articol publicat în *Revue de France*, numărul din decembrie 1927.

PRIOULT (A.) : *Balzac avant la Comédie humaine, 1818—1829*

(Paris, Librairie Georges Courville, 1936).

RADZIWILL (Prințesa Catherine) : *My Recollections* (Londra, Isbister & Co, 1904). — *Cecil Rhodes, man and Empire-maker* (New York, Cassell, 1918).

REGARD (Maurice) : *Introduction à l'Envers de l'Histoire contemporaine*, paginile I—LXXIX din *L'Envers de l'Histoire contemporaine* (Paris, Garnier frères, 1959). — *Balzac et Laurent-Jan*, paginile 161—176 din *L'Année balzacienne 1960 (id.*, 1960). — *Introduction à Béatrix*, paginile I—LX, și *Documents sur Hélène de Valette*, paginile 395—422 *(Béatrix, id.*, 1962).

RIBEMONT-DESSAIGNES (Doctorul) : *La Famille Dessaignes*, articol publicat în Bulletin de la Société archéologique, scientifique et littéraire du Vendômois, volumul XLIX, 1930.

RISCH (Léon) : *Balzac et sa Famille à Villeparisis*, publicație a Societății istorice din Raincy și împrejurimi (Vesoul, Imprimerie Nouvelle, 1936).

ROCHE (Maurice) : *Balzac et le Philosophe inconnu*, articol publicat în *Balzac et la Touraine*, culegere editată la Tours în 1949, cu ocazia congresului de Istorie literară.

ROUDINESCO (Doctorul A.) : *La Maladie d'Honoré de Balzac*, articol publicat în revista *Europe*, numărul din iunie 1962.

ROYAUMONT (Louis de) : *Balzac à Passy*, articol publicat în *Le Parisien de Paris*, numărul din 10 octombrie 1897.

ROYCE (William Hobart) : *A Balzac bibliography*, urmată de : *Indexes to a Balzac bibliography*, 2 volume (Chicago University Press, 1929—1930).

RUXTON (Geneviève) : *La Dilecta de Balzac* (Paris, Plon-Nourrit, 1909).

SACY (Samuel de) : *Balzac et le Mythe de l'aventurier*, articol publicat în *Mercure de France*, numărul din 1 ianuarie 1950, paginile 115—128.

SAINTE-BEUVE (Charles-Augustin) : *Correspondance générale*, culeasă, clasată și adnotată de Jean Bonnerot. 8 volume (volumele I—VI, Paris, Stock, Delamain et Boutelleau, 1935—1949 ; volumele VII și VIII, Toulouse, Édouard Privat, 1957). — *Causeries du Lundi*, volumul al II-lea, paginile 443—463 : *Monsieur de Balzac* (Paris, Garnier frères, fără dată). — *Mes Poisons* (Paris, Plon, 1926).

SAND (Georges) : *Histoire de ma vie*, 10 volume (Paris, Michel Lévy, 1856).

SAVANT (Jean) : *Portrait de Vidocq*, urmat de : *Vidocq et les Écrivains de son temps*,

prefețe la *Mémoires de Vidocq* (Paris, Les Amis du Club du Livre du Mois, 1959).

SÉGU (Frédéric) : *Henri de Latouche, 1785—1851* (Paris, Société d'édition „Les Belles- Lettres", 1931).

SILVER (Mabel) : *Jules Sandeau, l'homme et la vie* (Paris, Boivin et Cie, 1936).

SURVILLE (Laure), născută BALZAC : *Balzac, sa vie et ses ouevres d'après sa correspondance* (Paris, Calmann-Lévy 1878). — *A une Amie de Province,* scrisori ale Laurei Surville de Balzac, publicate de André Chancerel și J.-N. Faure-Biguet (Paris, Plon, 1932).

TAINE (Hippolyte) : *Nouveaux Essais de Critique et d'Histoire. Balzac* (Paris, Hachette, 1865).

TOLLEY (Bruce) : *Balzac et la Caricature,* articol publicat în *Revue d'Histoire littéraire de la France,* numărul din ianuarie-martie 1961. — *Les Oeuvres diverses de Balzac,* paginile 31—64 din *L'Année balzacienne 1963* (Paris, Garnier frères, 1963).

U.N.E.S.C.O. *(Hommage à Balzac,* publicat de), cu prilejul centenarului morții sale. Culegerea cuprinde texte de Alain, Albert Béguin, Marcel Bouteron, Francis Bull, Ventura Garcia Calderon, Ezequiel Martinez Estrada, Gustaf Freden, Jaroslaw Iwaskiewicz, Harry Levin, Mahmoud Teymour Bey, François Mauriac, Raymond Mortimer, Pedro Salinas și Wladimir Weidlé (Paris, Mercure de France, 1950).

VANNIER (Daniel) : *En marge de Louis Lambert* (Beaugency, tipografia Paul Lebucle, 1949).

VASSON (Extrase din *Mémoires* d'Édouard de), publicate de H. Derouin în *Le Collège de Vendôme de 1813 à 1818* (Montévrain, tipografia Școlii d'Alembert, 1893).

VIDOCQ *(Mémoires* de), publicate sub îndrumarea lui Jean Burnat (Paris, Les Amis du Club du Livre du Mois, 1959).

VIGNY (Alfred de) : *Lettres inédites,* publicate în *Revue des Deux Mondes,* numărul din 1 ianuarie 1897, paginile 78—120.

WEELEN (J.-E.) : *Balzac avant Vendôme, élève à la lecture de la pension Le Guay,* extras din Bulletin de la Société archéologique du Vendômois (Saumur, tipografia Richou et Fils, 1952). — *Balzac au collège de Tours, 1814* (Tours, Imprimerie Centrale, 1952). — *Au pays de Béatrix : Sur les pas de Balzac.* Extras din *Balzac à Saché,* VII (Tours, Imprimerie Centrale, 1960). — *Balzac, les Larrey et Hélène de Va-*

lette. Extras din Bulletin de la Société archéologique, scientifique et littéraire du Vendômois (Blois, Grande Imprimerie, 1961).

WERDET (Edmond) : *Souvenirs de la Vie littéraire. Portraits intimes* (Paris, E. Dentu, 1879).

WURMSER (André) : *La Comédie inhumaine* (Paris, Gallimard, 1964).

ZWEIG (Stefan) : *Balzac*. Traducere din germană de Fernand Delmas (Paris, Albin Michel, 1950).

ABRAHAM (Pierre) : 3, 151, 691.
ABRANTÈS (Laure Permon, generăleasă Junot, ducesă d') (1784—1838) : 131—135, 137, 163, 164, 168, 169, 175, 177, 179, 186, 214, 220, 221, 229, 230, 258, 259, 301, 312, 324, 350, 359, 420, 421, 422, 462, 467, 469, 490, 579.
ABRANTÈS (Joséphine Junot d') (1802—1888), ulterior doamna James Amet, fiica mai mare a precedentei : 131.
ACQUET DE FÉROLLES (Caroline de Combray, doamna) (1773—1809) : 615.
ADAM (Antoine) : 3, 349, 361, 431, 548, 691.
ADAMSON (Donald) : 356, 593, 691.
AGOULT (Marie de Flavigny, contesă d'), în literatură : Daniel Stern (1805—1876) : 415, 434, 435, 437, 450, 492, 581, 552, 605.
ALAIN (Émile Chartier) (1868—1951) : 3, 4, 5, 193, 197, 301, 329, 411, 431, 466, 468, 479, 491, 502, 505, 538, 597, 675, 691.
ALBANY (Louise, prințesă de Stolberg, contesă d') (1752—1824), soția pretendentului Charles-Édouard Stuart : 357.
ALBAR, notar la Cazenac : 12, 53.
ALBERT (Joseph d'), raportor la Consiliul de stat (1722—1790) : 12, 13.
ALBERT (Doamna d'), soția precedentului : 13.
ALDENBURG (Roger, baron d'), fiul nelegitim al marchizei de Castries și al lui Victor de Metternich, născut în 1827 : 215, 324, 627.
ALEXANDRU AL II-LEA, împărat al Rusiei (1818—1881) : 690.
ALFIERI (Victor) (1749—1803) : 357.
ALLAIN (Catherine) *zisă* SURVILLE, decedată în 1847, mamă celibatară : 1) a lui Eugène Midy de la Greneraye *zis* Surville (cumnatul lui Balzac) ; 2) a Théodorei-Rosine Lasalle : 64, 65, 73.
ALLIX (Jacques-François, general) (1776—1836) : 222, 223.
AMADOU (Robert) : 117.
AMBRIÈRE (Francis) : 515.
ANCELOT (Virginie) (1792—1875) : 132, 183, 691.

ANDRIEUX (François-Guillaume) (1759—1833) : 71, 72.
ANGOULÊME (Louis-Antoine de Bourbon, duce d') (1775—1844), fiul lui Carol al X-lea : 40.
ANNOCET, director al Spitalului Beaujon : 679, 680.
APPONYI (Thérèse Nogarola, contesă Antoine), ambasadoare a Austriei la Paris din 1826 pînă în 1849 : 283, 284, 387.
ARAGO (Emmanuel) (1812—1896) : 112, 290, 291.
ARAGO (Étienne) (1802—1892) : 79, 112, 125.
ARISTOTEL (384—322 î.e.n.) : 59.
ARRAULT (Albert) : 379, 691.
ARRIGON (L.-J.) : 119, 125, 139, 142, 147, 357, 691.
ARRIVABÈNE (Jean, conte d') (1787—1881) : 661.
ARTOIS (Carol de Bourbon, conte d'), mai tîrziu Carol al X-lea, rege al Franței (1757—1836) : *vezi* Carol al X-lea.
AUBRÉE (Étienne) : 691.
AUCANTE (Émile) : 337.
AUDEBRAND (Philibert) : 11, 16, 691.
AUGER (Hippolyte) (1796—1881) : 145.
AURE (conte d'), consilier de stat : 596.
AUSOURES (Abatele), vicar la Saint-Philippe du Roule : 658, 659.

BAGRATION (Catherine, contesă Skavronski, prințesă Pierre) (1783—1857), recăsătorită cu baronul John Hobart Howden : 202.
BALABINE (Victor de), secretar al ambasadei ruse : 534, 691.
BALCK (Domnul de) : 530.
BALDENSPERGER (Fernand) (1871—1958) : 691.
BALLAGUY (Paul) : 53, 692.
BALSSA (Bernard) (1716—1778), bunicul lui Balzac dinspre tată : 11.
BALSSA (Louis), unchiul lui Balzac, ghilotinat în 1819 : 52, 53.
BALZAC (Bernard-François) (1746—1829), tatăl lui Balzac : 9—23, 24, 27, 29, 30, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 47, 50, 51, 52, 53, 55, 59, 61, 66, 71, 74, 76, 77, 80, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 93, 96, 97, 100, 101, 102, 107, 108, 109, 112, 113, 116, 119, 123, 124, 125, 128, 133, 134, 136, 137, 140, 141, 142, 150, 152, 162, 166, 175, 179, 193, 196, 207, 255, 268, 337, 410, 488, 489, 492, 518, 680.
BALZAC (Laure Sallambier, doamna Bernard-François) (1778—1854), mama lui Balzac : 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 26, 30, 33, 37, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 62, 66, 68, 70, 71, 72, 74, 76, 78, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 88, 91, 92, 93, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 116, 119, 120, 121, 123, 125, 129, 134, 135, 136, 137, 141, 142, 143, 144, 152, 162, 166, 179, 193, 194, 222, 224, 225, 230—232, 237, 240—242, 245—247, 267, 282, 283, 287, 288, 291,

302, 326, 333, 373, 374, 379, 380, 392—394, 410, 413, 418, 422, 429, 439, 440, 444, 464, 465, 484, 488, 492, 528, 548, 557, 560, 561, 563, 574, 577, 617, 631, 634, 636—644, 646, 648, 649, 651, 654, 657, 666—668, 676, 681.

BALZAC (Louis-Daniel) (1798—1798), fratele mai mare al lui Balzac, decedat curînd după naștere : 17.

BALZAC (Laure), ulterior doamna Eugène Midy de la Greneraye Surville (1800—1871), sora lui Balzac : 16, 18, 20, 21, 22, 33, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 49, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 87, 88, 90, 93, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 107, 109, 110, 112, 119, 120, 123, 131, 133, 134, 136, 137, 142, 145, 162—164, 177—179, 193, 194, 212, 225, 228, 230, 257, 264, 269, 282, 283, 287, 288, 293, 299, 302, 326, 333, 337—339, 341, 361, 379, 380, 383, 392—394, 401, 422, 439, 440, 463, 464, 468, 488, 492, 510, 517, 518, 528, 548, 557, 560, 563, 574, 595, 611, 613, 617, 636, 638, 640, 641, 643, 644, 651, 654, 655, 657, 659, 666, 667, 679, 680, 702.

BALZAC (Laurence), ulterior doamna Amand-Désiré Michaut de Saint-Pierre de Montzaigle (1802—1825), sora lui Balzac : 19, 21, 22, 33, 38, 39, 40, 43, 51, 52, 54, 57, 64, 66, 67, 68, 71, 77, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 93, 100, 110, 111, 123, 129, 130, 133, 134, 177, 179, 193, 282, 291, 379, 528.

BALZAC (Henry de) (1807—1858), frate mai mic al lui Balzac, mai curînd frate vitreg nelegitim : 22, 38, 44, 108, 111, 123, 179, 194, 195, 287, 288, 326, 379, 393, 640, 667.

BALZAC (Marie-Françoise Balan, văduva lui Constant Dupont, căsătorită ulterior cu Henry de Balzac) (1792—1867), soția precedentului, cumnata lui Balzac : 287, 288.

BALZAC (Honoré-Henry-Eugène de) (1835—1864), nepot și fin al lui Balzac : 288.

BALZAC D'ENTRAGUES (Familia de) : 11, 146, 206, 212, 262, 278.

BARBERIS (Pierre) : 113, 693.

BARBEY D'AUREVILLY (Jules) (1808—1889) : 234, 665, 669.

BARBIER (André), maistru tipograf : 137, 139, 140, 141, 259, 386.

BARBIER (Auguste) (1805—1882) : 198.

BARDÈCHE (Maurice) : 3, 4, 78, 80, 111, 112, 124, 149, 178, 180, 227, 270, 333, 410, 475, 526, 548, 614, 693.

BAROCHE (Pierre-Jules) (1802—1870) : 663, 664.

BAROL (Juliette de Colbert de Maulévrier, marchiza Tancrède Falletti de) (1785—1864) : 373.

BARRAL (Monseniorul de), arhiepiscop al orașului Tours : 35.

BARRÈRE (Jean-Bertrand) : 596, 693.

BARRIÈRE (Pierre) : 111, 693.
BARTHÉLEMY (Auguste Marseille) (1796—1867) : 198.
BARTHES (Roland) : 24.
BAUDELAIRE (Charles) (1821—1867) : 495, 499, 501, 675, 693.
BAUDOUIN (Alexandre și Hippolyte), editori : 137.
BAYLE (Pierre) (1647—1706) : 59, 145, 463, 481.
BEAUJON (Nicolas) (1718—1786) : 570, 571, 656.
BEAUMARCHAIS (Pierre-Augustin Caron de) (1732—1799) : 45, 53, 87, 185, 664.
BEAUNE (Viconte de), mareșal al regelui : 14.
BEAUVOIR (Édouard Roger de Bully, în literatură Roger de) (1809—1866) : 433, 449, 683.
BÉCHET (Louise-Julienne) (1800—1880), fiica editorului BÉCHET senior, soția lui Pierre Adam Charlet, *zis* Charles-Béchet ; editoarea lui Balzac sub numele de Văduva Charles Béchet ; recăsătorită cu Jean-Brice Jacquillat : 266, 272, 288, 289, 291, 307, 321, 327, 333, 334, 339, 343, 344, 347, 348, 350, 378, 383.
BECQUEY (Conte de), director al Podurilor și Șoselelor : 65.
BEETHOVEN (Ludwig van) (1770—1827) : 286, 400, 411, 540, 555.
BÉGUIN (Albert) (1901—1957) : 693.
BELGIOJOSO (Cristina Trivulzio, principesă) (1808—1871) : 387, 544.
BELLESSORT (André) (1866—1942) : 693.
BELLOY (Auguste-Guillaume, conte, *ulterior* marchiz de) (1812—1871) : 341, 343, 395, 396, 397, 438.
BENKENDORFF (Alexandre, conte de), comandant al cartierului general imperial, senator, director al poliției (1783—1844) : 536.
BÉRARD (Suzanne Jean) : 3, 74, 142, 212, 228, 340, 347, 693.
BERNARD (Sfîntul) (1091—1153) : 59.
BERNARD (Charles de Bernard du Grail, *zis* Charles de) (1804—1850) : 341, 351, 604.
BERNIER (Étienne-Alexandre, abatele) (1764-1806) : 154.
BERNY (Laure Hinner, contesa Gabriel de), *Dilecta* (1777—1836) : 51, 56, 66, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 102, 104, 105, 106, 108, 113, 119, 120, 121, 123, 126, 129, 131, 132, 134, 137, 138, 139, 140, 141, 144, 150, 154, 159, 163—166, 171, 175, 179, 180, 187—189, 198, 214, 220—224, 227—230, 234, 247—249, 253, 254, 257, 267, 278, 282, 304, 312, 328, 330—333, 335, 349, 351, 361, 377—381, 383, 404, 420, 422, 435, 453, 462, 469, 484, 488, 490, 497, 513, 519, 528, 548, 554, 607, 670, 683.
BERNY (Gabriel, conte de) (1768—1851), soțul precedentei : 51, 88, 89, 90, 91, 123, 179, 224, 331.
BERNY (Émilie-Gabrielle de),

doamna Antoine-Victor Michelin, născută în 1794, fiica cea mare a *Dilectei :* 89. 90.
BERNY (Augustine-Jeanne-Antoinette de) (născută în 1797), a doua fiică a *Dilectei :* 89, 90.
BERNY (Louis-Adrien-Jules de) (1799—1814), fiul cel mare al *Dilectei :* 89, 91, 102.
BERNY (Jeanne-Augustine-Aimée de) (1801—1816), a treia fiică a *Dilectei :* 89, 96.
BERNY (Louise-Emmanuelle, *zisă* Élisa de), născută în 1806, a patra fiică a *Dilectei :* 89, 90, 96.
BERNY (Alexandre de) (1809—1882), al doilea fiu al *Dilectei*, succesorul lui Balzac la topitoria de litere : 89, 141, 377, 378, 379, 668.
BERNY (Armand de) (1811—1835), al treilea fiu al *Dilectei :* 89, 333, 377.
BERNY (Laure-Alexandrine de), născută în 1913, a cincia fiică a *Dilectei :* 89, 96, 333.
BERRY (Marie-Caroline de Bourbon Deux-Siciles, ducesă de) (1798—1870) : 221, 222, 256.
BERRYER (Pierre-Antoine) (1790—1868) : 222.
BERSAUCOURT (Albert de) : 694.
BERTAULT (Philippe) : 3, 27, 30, 33, 39, 70, 71, 274, 453, 505, 694.
BERTAUT (Jules) : 694.
BERTHOUD (Samuel-Henri) (1804—1891) : 198, 199, 294, 622.
BERTIN (Louis-François) (1766—1841) : 543.
BERZELIUS (Jacob, baron) (1779—1848) : 290.
BÉTHUNE (Max de) : 339, 346, 369.
BEUZELIN (Pierre-Baptiste) (1762—1813) : 39, 43.
BIARD (Léonie d'Aunet, doamna Auguste) (1820—1879) : 596.
BICHAT (Xavier) (1771—1802) : 59.
BIDERMANN (Doctorul) : 356.
BILLY (André) : 3, 624, 694.
BLACKSTOCK-FERGUSSON (Muriel) : 694.
BOCAGE (Pierre Toussez, *zis*) (1799—1862) : 415.
BOEHME (Jacob) (1575—1624), mistic german : 336, 480.
BOHAIN (Victor) (1804—1856) : 431.
BOILEAU-DESPRÉAUX (Nicolas) (1636—1711) : 67, 433.
BOISGELIN (Monseniorul Raymond de), arhiepiscop al orașului Tours (1732—1804) : 10, 17, 35.
BOIS-LE-COMTE (André-Ernest Sain de) (1799—1862) : 27.
BOLOGNINI-VIMERCATI (Eugénie Vimercati-Tadini, contesă) născută în 1810, soția contelui Jean-Jacques Bolognini Sforza Attendolo, ulterior, prin a doua căsătorie, prințesa Porcia : 387, 390, 419.
BONALD (Louis, viconte de) (1754—1840) : 481.
BONAPARTE (Napoleon) *Vezi :* Napoleon I.
BONAPARTE (Marie-Anne-*Élisa*), soția lui Félix Bacciochi,

prințesă de Lucques și de Piombino, mare ducesă de Toscana (1777—1820) : 602.
BONNET (Charles) : 46, 452.
BONNEVAL (Lionel, conte de), născut în 1802 : 358.
BONNEVAL (Caroline Emma Gallway, contesă de), soția precedentului : 358, 361, 363.
BOREL (Henriette), zisă *Lirette*, institutoarea Annei Hanska, ulterior maica Marie-Dominique, călugăriță la mănăstirea Visitation, decedată în 1857 : 252, 262, 263, 276, 281, 541, 548, 553, 563, 564, 654.
BORGET (Auguste) (1808—1877) : 247, 257, 285, 290, 304, 311, 313, 334, 429.
BORGHESE (Pauline Bonaparte, doamna Charles Leclerc și, prin a doua căsătorie, prințesă) (1780—1825) : 131.
BOSSION (Doctorul) : 243.
BOSSUET (Jacques-Bénigne) (1627—1704) : 70, 77, 335, 336.
BOULANGER (Louis) (1806—1867), pictor : 384, 686.
BOULLE (André-Charles), tîmplar de lux (1642—1732) : 602, 637.
BOURGET (Paul) (1852—1935) : 675.
BOUTERON (Marcel) (1877—1962) : 3, 4, 134, 246, 303, 325, 449, 467, 649, 650, 654, 673, 678, 694.
BOUVIER (René) : 340, 694.
BOZZI (José) : 694.
BRA (Théophile) (1797—1863) : 273, 274.
BRENTANO (Bettina) (1785—1859), soția lui Achim von Arnim : 537.
BRIGNOLE (Marchizul de), ministru al Sardiniei la Paris : 373, 399.
BROGLIE (Léonce-Victor, duce de) (1785—1870) : 421.
BROUETTE (Pierre-Louis), grădinarul lui Balzac : 52, 98, 108, 437, 444, 460.
BROUETTE (Louise Laurette), soția precedentului : 52, 90, 108.
BROWNING (Robert) (1812—1889) : 675.
BRUGNOL (Louise Breugniol, *zisă* doamna de), poreclită „la Chouette" (1804—1874) ; ulterior, doamna Charles-Isidore Segaut : 461, 462, 463, 464, 469, 541, 552, 554—557, 562, 563, 565, 566, 572, 573, 574, 577, 595, 596, 597, 601, 623.
BRUMMELL (George) (1778—1840) : 188.
BRUN (Adrien), născut în 1800 : 180.
BRUNETIÈRE (Ferdinand) (1849—1906) : 675, 694.
BRUSTOLONE : 668.
BUCHEZ (Philippe) : 431.
BUFFON (Georges-Louis Leclerc, conte de) (1707—1788) : 76, 114, 148, 275.
BUISSON, croitorul lui Balzac : 146, 211, 224, 369, 413, 438, 444, 477, 557, 566.
BULOZ (François) (1803—1877) : 334, 335, 339, 340, 346, 347, 429.
BYRON (George Gordon, al șaselea lord) (1788—1824) : 80, 99,

111, 160, 180, 225, 245, 343, 351, 357, 665.

CADOR (Edmond), presupus pseudonim al lui Roger de Beauvoir. *Vezi* BEAUVOIR.

CAGLIOSTRO (Joseph Balsamo, *zis)* (1743—1795) : 666.

CALAS (Jean) (1698—1762) : 441, 443.

CALDERON DE LA BARCA (Pedro) (1600—1681) : 443, 515.

CALONNE (Charles-Alexandre de) (1734—1802) : 185.

CAMPI (Julie), fiică adulterină a *Dilectei,* născută între 1800 şi 1805, în răstimpul unei despărţiri temporare a soţilor de Berny : 89, 351.

CAMPI, tatăl precedentei, amantul corsican al *Dilectei :* 89, 351.

CANDOLLE (Augustin Pyrame de) (1778—1841) : 281.

CANEL (Urbain), editor, asociatul lui Balzac : 128, 129, 130, 135, 136, 139, 156, 160, 197, 211, 311.

CANEL (Anna Roch, doamna Urbain), soţia precedentului : 156, 311.

CAPEFIGUE (Jean-Baptiste-Raymond) (1802—1872) : 612.

CAROL I, rege al Angliei şi al Scoţiei (1625—1649) : 70.

CAROL AL VII-LEA, rege al Franţei (1403—1461) : 10.

CAROL AL X-LEA, rege al Franţei (1757—1836) : 70, 191, 209, 218.

CAROL AL XII-LEA, rege al Suediei (1682—1718) : 27, 189.

CARRAUD (Zulma Tourangin, doamna François-Michel) (1796—1889) : 162, 176, 177, 186, 187, 190, 198, 212, 214, 218, 219, 220, 228, 229, 230, 231, 234, 236, 237, 238, 239, 243, 244, 245, 247, 249, 253, 255, 257, 258, 261, 263, 269, 282, 285, 302, 304, 309, 312, 319, 328, 332, 337, 349, 351, 368, 373, 376, 381, 395, 408, 413, 417, 423, 431, 444, 445, 451, 452, 479, 599, 618, 642, 649, 667, 668.

CARRAUD (François-Michel, maior) (1781—1864), soţul precedentei : 162, 185, 190, 198, 213, 229, 231, 232, 243, 285, 329, 351, 413, 667.

CARRAUD (Ivan) (1826—1881), fiul precedenţilor : 642, 668.

CARRAUD (Yorick) (1834—1870), fratele precedentului : 282, 302, 668.

CARRAUD (Madeleine), ulterior doamna Georges Payelle, nepoata Zulmei Carraud : 668.

CARREL (Armand) (1800—1836) : 188, 189, 209, 695.

CASTELLANE (Cordélia Greffulhe, contesă de) (1796—1847) : 497, 498, 565.

CASTEX (Pierre-Georges) : 3, 77, 269, 279, 430, 432, 500, 595, 695.

CASTILLE (Hippolyte) (1820—1886) : 79, 233, 505, 695.

CASTRIES (Henriette de Maillé, marchiză, apoi ducesă de) (1796—1861) : 215, 216, 217, 218, 221, 222, 228, 229, 231, 236, 237, 239—241, 244—246, 252, 254, 256, 258, 261—263, 265, 267, 273, 277, 279, 283, 285, 290, 291, 296, 302,

303, 317, 318, 324, 361, 364, 480. 484, 490, 497, 513, 530, 583, 626, 627.
CASTRIES (Edmond-Philippe Hercule de la Croix, marchiz, apoi duce de) (1787—1866), soţul precedentei : 215.
CATHERINE DE MÉDICIS, regină a Franţei (1519—1589) : 185, 186, 478, 578.
CAZENOVE (Marcel) : 695.
CEHOV (Anton) (1860—1904) : 490.
CÉLESTIN (Nicole) : 35, 695.
CERFBERR (Anatole) şi Jules CHRISTOPHE : 695.
CERVANTES (Miguel de) (1574—1616) : 78.
CHAMBORD (Contele de) : *vezi* Henric al V-lea.
CHAMFORT (Nicolas-Sébastien Roch, *zis)* (1741—1749) : 495.
CHAMPFLEURY (Jules Husson, *zis)* (1821—1889) : 327, 328, 593, 621, 622, 669, 670, 671, 695.
CHANCEREL (André) : 4, 393.
CHAPAIS-MARIVAUX (Baronul), procuror general : 616.
CHAPELAIN (Jean) (1595—1674) : 68.
CHARLET (Nicolas) (1792—1845) : 182.
CHARTRES (Robert d'Orléans, duce de) (1840—1910), nepotul lui Ludovic-Filip : 621.
CHASLES (Philarète) (1798—1873) : 123, 131, 169, 190, 200, 205, 216, 240, 311, 312, 695.
CHATEAUBRIAND (François-René, viconte de) (1768—1848) : 33, 38, 117, 169, 185, 222, 413, 421, 479, 496, 631, 636, 497, 498.
CHAUDESAIGUES (Jacques-Germain) (1814—1847) : 431.
CHÉNIER (André) (1762—1794) : 28, 97, 105.
CHEVALET (Émile) (1813—1894) : 431.
CHEVET şi VÉFOUR, furnizori ai lui Balzac : 346.
CHLENDOWSKI, editor : 557, 559.
CICERO (Marcus Tullius) (106—43 î.e.n.) : 61.
CLARET, arhitect : 461.
CLARETIE (Jules) (1840—1913) : 125, 632.
CLÉMENT DE RIS (Dominique), conte de MAUNY (1750—1827) : 467.
COLLA (Luigi) (1766—1848) : 374, 375, 376, 430.
COLLA (Arnold), fiul precedentului : 375.
COMBRAY (Geneviève Gouyn de Brunelles, marchiză de) (1742—1823) : 615.
COMTE (Auguste) (1798—1857) : 483.
CONSTANT DE REBECQUE (Benjamin) (1767—1830) : 169, 525.
CONSTANTIN (Giovanna Patellani, contesă Pierre Guidoboni-Visconti, *ulterior* doamna Pierre-Antoine), decedată în 1836 : 363, 388, 389.
CONSTANTIN (Laurent), fiul precedentei, frate vitreg al contelui Émile Guidoboni-Visconti : 364, 375, 388.

CONTADES (Contele G. de): 130, 695.
CONTADES (Sophie de Castellane, marchiză de), ulterior contesă de Beaulaincourt-Marles (1818—1904): 627.
COOPER (Fenimore) (1789—1851): 147, 610.
CORNEILLE (Pierre) (1606—1684): 63, 69, 137, 180.
COURIER (Paul-Louis) (1772—1825): 591.
COUSIN (Victor) (1792—1867): 46, 47, 189.
COUTURIER DE SAINT-CLAIR (Caroline Rumbold, doamna Adolphe) (1794—1847): 430.
CRAMER (Johann Baptist) (1771—1858): 63.
CROMWELL (Oliver) (1599—1658): 61, 62, 67, 69, 70, 71, 72, 78.
CURTIUS (Ernst-Robert) (1886—1956): 3, 480, 695.
CUSTINE (Astolphe, marchiz de) (1790—1857): 325, 430, 432, 434, 457, 487, 534, 536.
CUVIER (Georges) (1769—1832): 46, 143, 183, 192, 270, 275, 353,

DABLIN (Théodore) (1783—1861): 44, 53, 55, 60, 61, 62, 63, 67, 71, 72, 102, 141, 143, 176, 185, 334, 351, 409, 411, 492, 560, 594, 642, 643, 667,
DAFFINGER (Moritz Michael) (1790—1849), pictor miniaturist: 544.
DANDOLO (Tullio): 390.
DANTE ALIGHIERI (1265—1321): 206, 274, 275, 308, 309, 474, 483.
DASSONVILLEZ DE ROUGEMONT (Jean-Louis): 128, 129, 131, 137.
DAUDET (Ernest) (1837—1921): 534, 691.
DAUMIER (Honoré) (1808—1879): 341.
DAVID D'ANGERS (Pierre-Jean) (1789—1856): 167.
DAVIN (Félix) (1807—1836): 60, 294, 295, 296, 476, 695.
DEJEAN (Jean-François-Aimé, conte) (1749—1824): 50.
DEJEANT (Henri-Georges): 696.
DELACROIX, procuror general la Metz: 568.
DELACROIX (Eugène) (1798—1863): 112, 167, 183, 190, 366, 427, 432, 497, 696.
DELAHAYE (Domnişoara), guvernantă a copiilor Balzac la Tours: 21.
DELANNOY (Joséphine Doumerc, doamna Marc) (1783—1854), prietenă şi binefăcătoare a familiei Balzac: 44, 107, 137, 231, 334, 340, 351, 444, 561.
DELANNOY (Camille), fiica precedentei: 131.
DELAPALME, notar: 668.
DELARUE, notar: 14.
DELAVIGNE (Casimir) (1793—1843): 61.
DELÉCLUZE (Étienne-Jean) (1781—1863): 169, 696.
DELESSERT (Benjamin) (1773—1847): 461.
DELONGCHAMPS, editor: 129.
DEPRIL (Auguste), feciorul de casă al lui Balzac: 322.

DESAIX (Louis, general) (1768—1800) : 344.
DESBORDES-VALMORE (Marceline Desbordes, soția lui Prosper Lanchantin, *zis* Valmore) (1786—1859) : 273, 274, 462, 595.
DESCARTÈS (René) (1596—1650) : 59.
DESCAVES (Pierre) : 473, 648, 651, 658, 696.
DESMARES (Abatele Joseph) : 99, 696.
DESNOIRESTERRES (Gustave) (1817—1892) : 100, 682, 696.
DESSAIGNES (Jean-Philibert), născut în 1762 : 24, 30, 31, 32.
DEURBROUCQ (Caroline Landrième des Bordes, baroană Petér) : 221, 224, 229.
DICKENS (Charles) (1812—1870) : 605, 616.
DIDEROT (Denis) (1713—1784) : 309.
DINO (Dorothée, prințesă de Courlande, contesă Edmond de Périgord, apoi ducesă de), ulterior ducesă de Talleyrand și Sagan (1793—1862) : 498.
DINO (Pauline de Talleyrand-Périgord de), ulterior marchiză de Castellane (1820—1890) : 565.
DIOGENE (413—327 î.e.n.) : 59.
DONNARD (Jean-Hervé) : 3, 207, 453, 545, 696.
DORIA (familie nobilă din Genua) : 399.
DORVAL (Marie Delaunay, soția lui Louis Allan, *zis* Dorval ; apoi, prin a doua căsătorie, de Jean-Toussaint Merle ; la teatru doamna) (1798—1849) : 310, 415, 514, 515, 624, 625, 627.
DOSTOIEVSKI (Fedor) (1821—1881) : 675.
DOUMERC (Daniel) (1738—1816), bancher, protector al lui Bernard-François Balzac : 13, 14, 44.
DOUMERC (Joséphine), fiica precedentului. *Vezi :* DELANNOY.
DROUET (Julienne Gauvain, *zisă* Juliette) (1806—1883) : 490.
DUBOCHER, librar : 474.
DUCANGE (Victor Brahain) (1783—1833) : 114.
DUCKETT (William) (1804—1863) : 339, 344, 345, 347, 385, 386, 395, 444.
DUCOURNEAU (Jean-A.) : 3.
DUCRAY-DUMINIL (François-Guillaume) (1761—1819) : 147.
DU FRESNAY (Maria Daminois, doamna Charles), născută în 1809 : 267, 360, 469.
DU FRESNAY (Marie-Caroline) (1834—1930), fiica precedentei : 668.
DUHAMEL (Louis) : 667.
DUMAS (Alexandre), *zis* Dumas tatăl (1802—1870) : 89, 167, 190, 212, 421, 454, 472, 525, 543, 545, 547, 550, 664.
DUMERSAN (Théophile) (1780—1849) : 554.
DUPATY (Louis-Charles MERCIER) (1775—1851) : 542.
DUPONT (Ange), născut în 1826, fiu din prima căsătorie a doamnei Henry de Balzac ; 287.

DUPONT (Constant), tatăl precedentului : 287.
DUPUYTREN (Guillaume, baron) (1777—1835) : 342, 367, 368, 432, 525.
DURAS (Amédée-Malo, duce de) (1771—1838) : 197.
DURRY (Doamna Marie-Jeanne), născută Walter : 3, 52, 74, 518, 696.
DUTACQ (Armand) (1810—1856) : 670—672.
DUTACQ (Jean) : 350, 445, 454, 696.
DUVAL (Abatele) : 154.
DUVERNET (Charles) (1807—1874) : 197.

EDGEWORTH (Miss Maria) (1767—1849) : 80.
ÉGLÉE (Abatele) : 548.
ELLENBOROUGH (Jane Elizabeth Digby, *lady)* (1807—1872), ulterior soția lui Karl von Venningen, apoi, prin a treia căsătorie, contesă Spyridon Theotoky : 322, 323, 359.
ELSCHOET, sculptor : 562, 623.
EMPIS (Adolphe-Joseph SIMONIS, *zis)* (1795—1868) : 636.
ENGELS (Friedrich) (1820—1895) : 476, 477.

FAGUET (Émile) (1847—1916) : 675, 676, 696.
FALLOUX (Frédéric-Pierre, conte de) (1811—1886) : 183.
FARGEAUD (Madeleine) : 3, 4, 44, 57, 58, 82, 84, 93, 110, 129, 150, 194, 682, 696.
FAUCHEUX (Amédée) (1796—1859) : 199, 218.
FÉNELON (François de Salignac de la Mothe-) (1651—1715) : 77, 336, 480.
FERDINAND I, împărat al Austriei (1793—1875) : 318.
FERNANDEZ (Ramon) (1894—1944) : 696.
FESSART (Auguste), om de afaceri al lui Balzac : 462, 557, 559—561, 639, 658, 682, 683.
FIELDING (Henry) (1707—1754) : 104.
FITZ-JAMES (Édouard, duce de) (1776—1838), unchi al marchizei de Castries : 197, 215, 217, 218, 222, 234, 240, 244, 245, 291, 302.
FLAT (Paul) (1865—1918) : 696.
FLAUBERT (Gustave) (1821—1880) : 425, 479, 496.
FLICOTEAUX, restaurator : 47, 116, 488.
FLOYD (Juanita Helm) : 684, 686, 689, 696.
FOCILLON (Henri) (1881—1943) : 477.
FONTANEY (Antoine) (1803—1837) : 183, 234, 384, 696.
FONTEMOING (Joseph), născut în 1798 : 180, 198.
FONTENELLE (Bernard de) (1657—1757) : 196.
FOREST (H.-U.) : 696.
FOSSIN, bijutier : 477.
FOUCHÉ (Joseph), duce d'Otrante (1759—1820) : 467.
FOULLON : 444, 460.
FRANCK (Doctorul) : 646.
FRANÇOIS DE SALES (Sfîntul) (1567—1622) : 509.

FRAY-FOURNIER (A.) : 697.
FROMENT-MEURICE (François-Désiré) (1802—1855), argintar : 637.
FULTON (Robert) (1765—1815) : 514.
FUNDUKLEÏ, guvernator al Kievului : 633.
FURNE, editor : 474.

GALL (Franz Josef) (1758—1828) : 44, 59, 114.
GALVAGNA (François, baron), cumnat al contelui Emilio Guidoboni-Visconti, ginere al doamnei Constantin : 375, 388, 389, 390.
GALVAGNA (Emilio), fiul precedentului : 375, 389, 390.
GANSER (Valentin-Ernest, abatele) (1775—1842) : 39, 43.
GAUTIER (Théophile) (1811—1872) : 126, 175, 310, 311, 328, 337, 340, 341, 396, 417, 421, 426, 427, 430, 431, 435, 438, 439, 470, 494, 496, 503, 550, 584, 604, 628, 632, 655, 656, 697.
GAVARNI (Guillaume-Sulpice Chevalier, *zis*) (1804—1866) : 177, 182, 429, 442, 443.
GAVAULT, avocat procedurist : 460, 461, 523, 534, 557, 590, 601, 607.
GAY (Sophie Nichault de la Valette, doamna Gaspard Liottier, ulterior doamna Sigismond) (1776—1852) : 169, 175, 212, 325.
GAY (Delphine) (1804—1855), fiica precedentei, prima soție a lui Émile de Girardin. *Vezi :* GIRARDIN.
GAZZERA (Abatele Constantin) (1779—1859) : 373.
GÉDÉON (Léon) : 64, 697.
GEOFFROY SAINT-HILAIRE (Étienne) (1772—1844) : 46, 47, 114, 192, 275, 335, 476, 697.
GEOFFROY SAINT-HILAIRE (Isidore) (1805—1861), fiul precedentului : 47, 697.
GÉRARD (François, baron) (1770—1837) : 167, 183, 457.
GEREBTSOFF (Doamna) : 687.
GERMAIN (François) : 383, 697.
GERMEAU, prefect de Mosella : 568, 576, 578.
GIDE (André) (1869—1951) : 497.
GIGOUX (Jean) (1806—1894) : 672, 677, 678.
GILLOT (Hubert) : 686.
GIRARDIN (Émile de) (1806—1881) : 182, 188, 190, 211, 212, 220, 248, 258, 284, 382, 383, 384, 401, 420, 531, 550, 552, 592, 605, 623.
GIRARDIN (Dephine Gay, doamna Émile de) (1804—1855), prima soție a lui Émile de Girardin : 212, 214, 220, 221, 234, 248, 258, 282, 284, 315, 431, 463, 470, 494, 552, 573, 583, 584, 623.
GIRARDON (François) (1628—1715) : 668.
GIRAUD (Eugène), pictor (1806—1881) : 570, 661, 680.
GIRAUDET : 10, 697.
GOETHE (Wolfgang) (1749—1832) : 113, 136, 225, 243, 255, 266, 454, 457, 537, 538, 665.
GOLDSMITH (Oliver) (1728—1774) : 243.

GONCOURT (Edmond de) (1822—1896) : 182, 680, 697.
GONCOURT (Jules de) (1830—1870), fratele precedentului : 182, 680, 697.
GOSSELIN (Charles), editor, născut în 1796 : 147, 149, 197, 203, 204, 224, 234, 258, 259, 288.
GOUJEON (Jean), notar (1778—1827), soțul Hélènei de Valette : 446, 447, 449, 674.
GOUJEON (Mathurin-François), fiul precedentului : 449, 674.
GOZLAN (Léon) (1803—1866) : 311, 337, 424, 426, 427, 429, 437, 463, 471, 503, 515, 516, 530, 697.
GRAMMONT (Ferdinand, conte de) (1811—1897) : 341.
GRANDVILLE (Jean-Isidore Gérard, *zis*) (1803—1847) : 182, 341.
GRASSET (Abatele), vicar la Gretz : 379.
GRÉVY (Jules) (1807—1891) : 667.
GRIMAULT, lăcătuș : 652.
GUBERNACIUK (Thomas), servitorul lui Balzac la Wierzchownia : 635.
GUDIN (Théodore), pictor (1802—1880) : 570, 572, 605, 669.
GUICCIOLI (Teresa Gamba, contesă) (1800—1873) : 357.
GUIDOBONI-VISCONTI (Frances Sarah Lovell, contesă) (1804—1883) : 317, 319, 355—361, 363—365, 368, 376, 384, 390, 396, 402, 403, 406, 419, 427, 436, 437, 441, 445, 458, 462, 469, 513, 521, 528, 561, 639, 678.
GUIDOBONI-VISCONTI (Lionel-Richard) (1836—1875), fiul precedentei : 363, 376.
GUIDOBONI-VISCONTI (Emilio, conte) (1804—1852), căsătorit cu Frances Sarah Lovell : 355, 356, 357, 358, 359, 363, 368, 369, 374, 375, 388, 392, 396, 402, 406, 419, 444, 445, 521, 561, 639.
GUILLONNET-MERVILLE (Jean-Baptiste), avocat procedurist : 47, 48, 61, 179, 388.
GUISE (René) : 382, 387, 454, 543, 697.
GUIZOT (François) (1787—1874) : 46, 189, 342, 489.
GUYON (Bernard) : 3, 16, 44, 127, 185, 190, 192, 205, 217, 241, 242, 260, 596, 697.
GUYON (Jeanne-Marie Bouvier de la Motte, doamna) (1648—1717) : 480.

HACKEL (Domnul de) : 609.
HALÉVY (Ludovic) (1834—1908) : 429.
HALPÉRINE, bancher al doamnei Hanska : 638.
HAMELIN (Fortunée Lormier-Lagrave, doamna) (1776—1851) : 169, 175, 183, 569.
HAMILTON (Emma Lyon, *lady*) (1761—1815) : 309.
HAMMER-PURGSTALL (Joseph von) (1774—1856) : 324, 325.
HANOTAUX (Gabriel) (1853—1944) : 697.
HANSKA (Eveline, contesă Rzewuska, doamna), mai tîrziu doamna Honoré de Balzac (1800—1882) : 139, 250—254, 257, 261, 264—267, 272—282, 284, 285, 287, 289—291, 293, 294, 296, 297, 301, 304—306, 309, 312—314.

318—323, 325, 326, 330, 331, 335—337, 342, 344—347, 350, 355, 359, 360, 363, 372, 373, 376, 380—386, 388, 391, 394, 400, 403—405, 408, 409, 411, 414, 418, 422, 423, 425, 428, 434, 437, 443, 445, 450, 452, 457, 458, 461, 462, 464, 469, 470, 472, 484, 485, 488—490, 496, 497, 509—513, 516, 517, 519—524, 527—532, 534—541, 543—545, 547—561, 563, 565—588, 590, 593, 594, 596—598, 600—604, 606—608, 612—621, 623—625, 627, 629—631, 633—636, 638, 640—642, 645, 647—662, 666, 668—674, 677, 678, 681—688, 690.

HANSKA (Anna), ulterior contesa Georges Mniszech (1828—1915), fiică unică a doamnei Hanska : 262, 276, 281, 509, 511, 513, 530, 536, 541, 552, 553, 554, 555, 558, 563, 568, 573, 574, 578, 579, 580, 582, 601, 608, 612, 613, 614, 616, 621, 636, 642, 644, 645, 646, 647, 648, 650, 653, 654, 657, 669, 672, 673, 674, 677, 678, 687.

HANSKI (Wenceslas) (1778—1841), primul soț al Evelinei Rzewuska : 251, 252, 262, 264, 265, 272, 276, 277, 278, 280, 281, 285, 291, 305, 322, 323, 325, 384, 386, 406, 458, 490, 509, 510, 522, 545, 568, 589, 590, 598, 606, 613.

HANSKI (Charles), vărul lui Wenceslas Hanski, poreclit *unchiul Tamerlan* : 510, 549.

HARDEMARE (Eugène-Charles, conte du Moulinet d') (1799—1885) : 447.

HARDEMARE (Eugène du Moulinet d'), fiu al Hélènei de Valette. Născut în 1831, a fost recunoscut de tatăl său, contele du Moulinet d'Hardemare, în 1851, și adoptat (în vederea legitimării) în 1853 : 447.

HAREL (Félix) (1790—1846) : 437, 438.

HASTINGS (Walter Scott) : 464, 697.

HAUGOULT (Tatăl) : 31.

HAUTEFEUILLE (Caroline de Marguerye, contesă d') : 100, 229, 230.

HAVARD DE LA MONTAGNE (Philippe) : 12, 85, 697.

HÉDOUIN (Pierre-Alexandre), pictor (1820—1889) : 586.

HEGEL (Friedrich) (1770—1831) : 158.

HENRIC AL II-LEA, rege al Franței (1519—1559) : 578.

HENRIC AL IV-LEA, rege al Franței (1553—1610) : 41.

HENRIC AL V-LEA, duce de Bordeaux, conte de Chambord (1820—1883), fiu postum al ducelui de Berry : 625, 632, 673.

HENRIETTE DE FRANCE (1609—1669), soția lui Carol I, rege al Angliei : 69.

HÉRIAT (Raymond Paylle, în literatură : Philippe), strănepot al Zulmei Carraud : 668.

HETZEL (Pierre-Jules), în literatură : P.-J. Stahl (1814—1886) : 474, 476.

HINNER (Marguerite-Émilie Quelpée de Laborde, doamna Philippe-Joseph), născută în 1760, soția următorului, ulterior, prin recăsătorire, doamna

Pélisson de Jarjayes, mama *Dilectei :* 89.
HINNER (Philippe-Joseph) (1754—1784), primul soț al precedentei, tatăl *Dilectei :* 89.
HOBBES (Thomas) (1588—1679) : 59.
HOFFMANN (Ernst Theodor Amadeus) (1776—1822) : 17, 195, 197, 646.
HOFFMANNSTAHL (Hugo von) (1874—1929) : 309, 697.
HOLBEIN (Hans) (1497—1543) : 660.
HOMER (secolul al IX-lea î.e.n.) : 77, 477, 619.
HOSTEIN (Hippolyte) (1814—1879) : 624, 625, 627, 628, 644.
HOUSSAYE (Arsène) (1815—1896) : 190, 310, 679, 680, 697.
HUBERT (Grégoire-Cyr), primul editor al lui Balzac : 87, 111.
HUBERT-PILLAY : 24, 698.
HUGO (Victor) (1802—1885) : 149, 167, 183, 198, 212, 257, 270, 275, 340, 341, 413, 421, 422, 470—472, 490, 542, 596, 620, 621, 631, 632, 637, 656, 657, 659, 660, 661, 663, 664, 665, 675, 677, 698.
HUGO (Adèle Foucher, doamna Victor) (1806—1868), soția precedentului : 49, 596, 659.
HUGO (Louis, general) (1777—1853), unchiul lui Victor Hugo : 659.
HYDE DE NEUVILLE (Jean-Guillaume, baron) (1776—1857) : 222.

JANIN (Jules) (1804—1874) : 48, 206, 628.
JARJAYES (Philippe-René Pélisson, cavaler de) (1745—1822), al doilea soț al doamnei Hinner, mama *Dilectei :* 89.
JARRY (Paul) : 698.
JUNOT (Andoche, general), duce d'Abrantès (1771—1813) : 131.
JUNOT (Laure Permon, doamna), ducesă d'Abrantès, soția precedentului. *Vezi* : ABRANTÈS.

KANT (Immanuel) (1724—1804) : 481.
KARR (Alphonse) (1808—1890) : 311, 341, 346, 396, 454, 463, 470.
KELLERMANN (François-Étienne, general) (1770—1835) : 344.
KISSELEF (Paul Dmitrievici, conte) (1788—1863), însărcinatul cu afaceri, mai tîrziu ambasadorul Rusiei la Paris : 324, 534.
KNOTHE (Doctorul), medic la Wierzchownia : 616, 646, 648, 650, 657, 669.
KOCK (Paul de) (1793—1871) : 80, 305, 381.
KOLAKOVSKI (Leszec) : 183.
KOLB DANVIN (Karl Emil), al doilea soț al Catherinei Rzewuska, divorțată de prințul Guillaume Radziwill : 690.
KOREFF (Doctorul) : 167.
KORWIN-PIOTROWSKA (Sophie de) : 645, 686, 688, 698.
KOSLOWSKA (Sophie) : 357.

LA BRUYÈRE (Jean de) (1645—1696) : 495, 496.
LACOSTE (Jean-Aimé de) (1740—1815), membru al Consiliului

celor Vîrstnici, bunicul Carolinei Marbouty : 366, 368.
LACRESSONNIÈRE (Marguerite-Gérimer, doamna) (1822—1859). Purta, la teatru, numele soțului ei, actorul Le Sot de la Pannoterie, *zis* Lacressonnière : 625.
LADVOCAT, editor : 421, 431.
LA FAYETTE (Marie-Joseph, marchiz de) (1757—1834) : 189, 191.
LAFON (Pierre Rapenouille, *zis*) (1773—1846), societar al Comediei Franceze : 72.
LA FONTAINE (Jean de) (1621—1695) : 67, 129, 131, 132, 137, 180, 247, 249, 569, 585.
LAMARCK (Jean-Baptiste de Monet de) (1744—1829) : 59.
LAMARTINE (Alphonse de) (1790—1869) : 169, 198, 212, 242, 248, 249, 413, 443, 470, 538, 573, 574, 620—622, 623, 626, 630.
LAMARTINE (Mary-Ann Birch, doamna Alphonse de), soția precedentului : 372, 625.
LAMBERT (Baronul), prefect de Tours : 35, 36.
LAMBINET (Victor) : 355, 356.
LAMENNAIS (Félicité-Robert de) (1782—1854) : 415.
LAMOIGNON (Marie-Elisabeth de), văduva contelui Molé de Champlâtreux : 448.
LAPRET (Paul) : 677.
LA ROCHEFOUCAULD (François, duce de) (1613—1680) : 495.
LARREY (Hippolyte, baron) (1808—1895) : 447, 448, 674.
LARREY (Dominique, baron) (1766—1842), tatăl precedentului : 447.
LASALLE (Théodore) (1797—1877), fiică nelegitimă a Catherinei Allain *zisă* Surville și a lui Nicolas-Théodore Lasalle, ulterior soția lui Adolphe Midy : 73.
LASSAILLY (Charles) (1806—1843) : 428, 429, 431.
LATOUCHE (Hyacinthe Thabaud de Latouche, *zis* Henri de) (1785—1851) : 135, 136, 138, 141, 145, 146, 147, 150, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 166, 273, 309, 403, 432, 455, 456, 462.
LAUBRIET (Pierre) : 3, 276, 492, 503, 698.
LAUGARDIÈRE (Domnul de) : 247, 698.
LAURE DE NOVES (1308—1348), soția lui Hugues de Sade : 512.
LAURENT (Jean-François), turnător de litere, asociatul lui Balzac : 139, 140.
LAURENT-JAN (Alphonse-Jean Laurent, *zis*) (1808—1877) : 401, 429, 438, 439, 634, 637, 644, 645, 655, 661.
LAUTOUR-MÉZERAY (Charles) (1801—1861) : 211, 212, 252, 496, 590.
LAVATER (Johann Caspar) (1741—1801) : 113, 114, 122, 149, 177, 270, 383, 436.
LE BRETON (André) : 111, 698.
LEBRUN (Pierre-Antoine) (1785—1873) : 61, 71.
LECLERCQ, „tigrul" lui Balzac : 211, 224.

LECOINTE, argintar : 313, 315, 346.
LEFEBVRE (Hyacinthe-Laurent), monitorul clasei a V-a la colegiul din Vendôme : 27, 28.
LEFÈVRE (Louis) (1808—1866), soțul „Louisei cea Misterioasă": 681, 682.
LÉGER (Charles) : 356, 678, 698.
LEGUAY (Pierre), diriginte de pensiune la Tours : 22.
LEHMANN (Henri), pictor (1814—1882) : 570.
LEIBNIZ (Gottfried Wihelm) (1646—1716) : 59, 94, 480.
LEJEUNE (Marthe-Reine) : 14.
LEMAÎTRE (Antoine-Louis-Prosper, cunoscut în lumea teatrului sub numele de Frédérick) (1800—1876) : 426, 438, 439, 623.
LEMER (Julien) : 170.
LEPÎTRE (Jacques-François) (1764—1821), șef de instituție : 42, 43.
LEPOITEVIN (Auguste), *zis* Le Poitevin de l'Égreville (1793—1854) : 79, 80, 87, 112, 113, 116, 124, 431.
LEVAVASSEUR : 288.
LÉVY (Michel), editor (1821—1875) : 672, 682.
LÉVY (Calmann), fratele precedentului : 682.
LEWIS (Matthew Gregory) (1775—1818) : 80.
LE YAOUANC (Moïse) : 39, 42, 43, 698.
LIGNE (Prințesa de) : 570.
LIREUX (Auguste) (1810—1870), directorul teatrului „Odéon" : 515.
LISZT (Franz) (1811—1886) : 415, 434, 435, 530, 531.
LOPE DE VEGA (Félix) (1562—1635) : 443.
LORANT (André) : 539, 593, 642, 655, 657, 659, 670, 691, 698.
LOTTE (Fernand) : 3, 698.
LOUIS (Doctorul Pierre-Alexandre) (1787—1872) : 657.
LOUISE „cea Misterioasă", corespondentă a lui Balzac, probabil doamna Louis Lefèvre, născută Berger : 346, 364, 365, 379, 395, 681, 682.
LOUISE, camerista generălesei de Pommereul : 153.
LOUISE, prințesă regală a Prusiei, soția prințului Antoine Radziwill : 688.
LOUVERTURE (Toussaint) (1743—1803) : 417.
LOVELL (Charlotte Willes, Mrs. Peter Harvey) (1781—1854), mama *Contesseï :* 356.
LOVELL (Peter Audley) (1808—1869), fiul precedentei : 356.
LOVELL (John Harvey) (1810—1898), fratele precedentului : 356.
LOVELL (Reverendul William Willes) (1816—1859), fratele precedenților : 356.
LOVELL (Francisc Frederick) (1821—1906), fratele precedenților : 356.
LOVELL (Julia), ulterior Mrs. George Augustus Biedermann, sora precedenților și a *Contesseï :* 356.
LOVENJOUL (Charles, viconte de SPOELBERCH de) (1836—

1907) : 4, 15, 20, 27, 30, 39, 49, 57, 58, 65, 74, 84, 85, 93, 97, 101, 103, 105, 109, 110, 117, 120, 129, 134, 136, 141, 142, 146, 287, 337, 342, 358, 374—376, 380, 435, 448, 449, 463, 465, 475, 518, 531, 532, 616, 637, 645, 651, 657, 666, 668, 670, 671, 682, 683, 685, 686, 687, 699.
LUBOMIRSKA (Prințesa) (17...—1794) : 511.
LUCAS (Hippolyte) (1807—1878) : 516.
LUDOVIC AL XI-LEA, rege al Franței (1423—1483) : 10.
LUDOVIC AL XIV-LEA, rege al Franței (1638—1715) : 479, 528, 536, 549, 554.
LUDOVIC AL XVI-LEA, rege al Franței (1754—1793) : 13, 45, 89, 189, 570.
LUDOVIC AL XVIII-LEA, rege al Franței (1755—1824) : 42, 85, 127, 185, 187, 199, 367.
LUDOVIC-FILIP I, rege al francezilor (1773—1850) : 189, 191, 218, 283, 318, 439, 443, 455, 479, 570, 577, 595, 612, 621, 625, 629, 674.
LUGUET (Georges) (1843—1848), nepot al Mariei Dorval : 627.
LUMET (Louis) : 11, 12, 699.
LUPPÉ (Marchizul de) : 325, 699.

MACHIAVELI (Niccolo) (1469—1527) : 186, 457.
MAFFEI (Contesa Clara Carrara-Spinelli, doamna André) : 387, 388, 390.
MAILLÉ (Charles-François-Armand, duce de) (1770—1837), căsătorit cu Henriette-Victoire de Fitz-James, tatăl marchizei de Castries : 215, 583.
MAISTRE (Joseph de) (1753—1821) : 481.
MALEBRANCHE (Nicolas de) (1638—1715) : 59.
MALLET (Jacques) : 667.
MALO (Henri) : 131, 699.
MALUS (Familia) : 44.
MALUS (Sophie Sallambier, doamna Sébastien) (decedată în 1810), sora doamnei Bernard-François Balzac : 104, 179.
MALUS (Sébastien) (decedat în 1817), soțul precedentei : 104, 179.
MALUS (Édouard) (1800—1822) : 104, 107, 108, 109, 110.
MAME (Louis), editor, născut în 1776 : 36, 147, 224, 242, 247, 258, 259, 266.
MANDEROY (René) : 11, 699.
MANZONI (Alessandro) (1785—1873) : 488.
MAQUET (Auguste) (1813—1888) : 644.
MARAT (Jean-Paul) (1745—1793) : 185, 479.
MARBOUTY (Caroline Pétiniaud, doamna Jacques-Sylvestre), în literatură : Claire BRUNNE (1803—1890) : 366—376, 430, 469, 525, 526, 527, 528, 673, 674, 694.
MARBOUTY (Jacques-Sylvestre) (1790—1858), soțul precedentei : 367, 525.
MARCEAU (Félicien) : 3, 485.
MARCHAND (Familia) : 14, 699.
MARESCHAL (Lazare-François), născut în 1770 : 24, 25, 28, 32, 33, 699.

MAREST, proprietar, creditor al lui Balzac : 297.
MARGONNE (Jean de) (1780—1858), proprietar al castelului din Saché, tatăl prezumtiv al lui Henry Balzac : 20, 21, 22, 40, 41, 76, 111, 203, 214, 221, 222, 229, 291, 566, 572, 589, 620, 629, 630, 667.
MARGONNE (Anne de Savary, doamna Jean de) (1783—1841), soția precedentului : 20, 222, 629.
MARIE-ANTOINETTE, regină a Franței (1755—1793) : 42, 89, 91, 94.
MARIE-CAROLINE, regină a Neapolului și a celor Două Sicilii (1752—1814) : 309.
MARIE DE MÉDICIS, regină a Franței (1573—1642) : 542, 551.
MARIE LECZINSKA, regină a Franței (1703—1768) : 579, 649.
MARIE-LOUISE, împărăteasă (1791—1847) : 524.
MARINA MNISZECH, țarină, soția falsului Dmitri (1580—1613) : 579.
MARMINIA, matriță : 662.
MARS (Anne Boutet, *zisă* Domnișoara) (1779—1847) : 202.
MARTEL (Doctorul) : 442.
MARTIN-DEMÉZIL (Jean) : 24, 699.
MARTIN DU NORD (Nicolas-Joseph) (1790—1847) : 667.
MARTINEAU (Henri) (1882—1957) : 457.
MARX (Karl) (1818—1883) : 675.
MASSAC (Sidonie Haas, *zisă* Anna de) : 370.
MASSILLON (Jean-Baptiste) (1663—1742) : 331, 495, 509.
MASSIS (Henri) : 536, 699.
MATURIN (Charles-Robert) (1782—1824) : 80, 111, 113, 147.
MAURIAC (Claude) : 187, 467, 496, 699.
MAURIAC (François), tatăl precedentului : 187, 460, 481, 482, 699.
MAURICE (J.) : 20, 699.
MAUROIS (Simone André-) : 4, 371, 372, 373, 374, 446.
MAYNIAL (Edouard) : 340, 694.
MAZADE (Charles de) (1821—1893) : 574, 699.
MEININGER (Anne-Marie) : 3, 64, 65, 73, 193, 230, 497, 699.
MÉNIÈRE (Doctorul Prosper) (1799—1862) : 191, 256.
MÉRIMÉE (Prosper) (1803—1870) : 139, 167.
MERLE (Jean-Toussaint) (1785—1852), al doilea soț al Marici Dorval : 311, 514, 515.
MERLIN (Maria de las Mercédès de Jaruco, contesă) (1788—1852) : 169.
MÉRY (Joseph) (1798—1865) : 559, 560, 604.
MESMER (Franz Anton) (1734—1815) : 38, 115, 275, 666.
MÉTADIER (B.-Paul), conservator al Muzeului Balzac la castelul din Saché : 686, 699.
METTERNICH (Clément-Wenceslas, prinț de) (1773—1859), cancelar al Austriei : 131, 186, 192, 324, 346, 428.
METTERNICH (Victor de) (1802—1829) fiul mai mare al prece-

dentului, iubitul marchizei de Castries : 215, 240, 303, 627.
METTERNICH (Mélanie, contesa Zichi-Ferraris, prințesă de) (1805—1854), a treia soția a cancelarului Austriei : 324.
MEURICE (Paul) (1820—1905) : 656.
MICHELANGELO (Buonarotti) (1475—1564) : 286, 335, 433.
MICHELET (Jules) (1798—1874) 42, 43, 699.
MICHELIN (Antoine-Victor), căsătorit cu Émilie-Gabrielle de Berny, ginerele *Dilectei :* 90.
MICKIEWICZ (Adam) (1798—1855) : 251.
MIDY d'ANDÉ (Louis-Emmanuel), unchiul legitim al lui Eugène Midy de la Greneraye *zis* Surville : 64, 65.
MIDY DE LA GRENERAYE (Auguste), decedat la 9 octombrie 1789, tatăl nelegitim al lui Eugène Surville, fiul său postum, născut la 5 iunie 1790 : 64, 65, 66, 73.
MIGNET (Auguste) (1796—1884) : 191, 542.
MILCENT sau MILSAN (Jean-Gabriel), tutorele lui Eugène Midy de la Greneraye *zis* Surville : 65, 73.
MILLET, servitorul lui Balzac : 605.
MILTON (John) (1608—1674) : 275, 286.
MIRBEAU (Octave) (1850—1917) : 669, 677, 678.
MNISZECH (Georges, conte) (1822—1881), ginerele doamnei Hanska : 552, 553, 554, 556, 558, 567, 573, 579, 580, 582, 601, 612, 616, 621, 624, 636, 645, 646, 648, 669, 673, 674.
MNISZECH (André, conte) (1823—1905), fratele mezin al precedentului : 612.
MOLEVILLE (Antoine-François, marchiz de Bertrand de), ministru al marinei (1744—1818) : 13.
MOLIÈRE (Jean-Baptiste Poquelin, *zis*) (1622—1673) : 95, 129, 131, 137, 180, 433, 546, 580, 604.
MONDOR (Henri) (1885—1962) : 367, 700.
MONIUSZKO (Doamna Stanislas), născută Aline RZEWUSKA, sora mai mică a doamnei Hanska : 565, 579, 580, 588, 606, 626, 629, 630.
MONIUSZKO (Pauline), ulterior doamna WANCOWICZ, fiica precedentei : 626, 629, 630.
MONNIER (Henri) (1805—1877) : 112, 182, 198, 341, 344, 391, 401, 443.
MONTAIGNE (Michel de) (1533—1592) : 16.
MONTESQUIEU (Charles de Secondat, baron de) (1689—1755) : 57, 63, 232, 412.
MONTRICHARD (Marchiza de), născută Alcazar, sora doamnei Peytel : 433.
MONTZAIGLE (Amand-Désiré Michaut de Saint-Pierre de) (1787—1869), cumnatul lui Balzac : 84, 85, 86, 87, 88, 93, 123, 129, 166, 488.
MONTZAIGLE (Alfred Michaut

de Saint-Pierre de) (1822—1852), fiul precedentului, nepotul lui Balzac : 110, 379.
MOREAU (Pierre) : 3.
MOZART (Wolfgang Amadeus) (1756—1791) : 400.
MÜNCH (François), fecior de casă al lui Balzac : 605, 637, 638, 642, 651, 652.
MUSSET (Alfred de) (1810—1857): 167, 175, 351, 389, 472, 496.

NACQUART (Doctorul Jean-Baptiste) (1780—1854), medicul lui Balzac : 44, 45, 56, 59, 68, 84, 86, 102, 113, 194, 213, 221, 259, 285, 291, 334, 345, 385, 405, 413, 444, 522, 528, 540, 548, 556, 566, 576, 581, 624, 649, 653, 655, 656, 658, 659, 668, 669.
NAPOLEON I (Napoleon, general Bonaparte, Prim Consul, ulterior împărat al francezilor) (1769—1821) : 9, 16, 35, 37, 40, 42, 43, 45, 57, 114 127, 131, 132, 146, 176, 185, 187, 188, 192, 201, 218, 223, 243, 254, 261, 276, 283, 329, 338, 343, 353, 401, 418, 423, 467, 470, 478, 479, 504, 524, 540, 661.
NAPOLEON AL III-LEA, împărat al francezilor (Ludovic-Napoleon Bonaparte, ulterior) (1808—1873) : 647, 655.
NAVARRETE : 661.
NERVAL (Gérard Labrunie, în literatură Gérard de) (1808—1855) : 7, 430.
NESSELRODE (Charles-Robert, conte de) (1780—1862) : 536.
NICOLAE I, împărat al Rusiei (1796—1855) : 684, 687, 690.
NIVARD (Philias), directorul gazetei *La Mode :* 681.
NIVET (Lucile Tourangin, doamna Philippe), sora Zulmei Carraud : 236.
NIVET (Rémi), fiul precedentei : 236.
NOAILLES (Paul, duce de) (1802—1885) : 637.
NODIER (Charles) (1780—1844) : 183, 480, 529, 541, 542.
NUCY (Aimée Amat de la Plaine, doamna de), iubita lui Villers-La Faye : 70.

OBERLIN (Pastorul) : 243.
OLIVIER (Juste) (1807—1876) : 534.
OPIE (Amalia Alderson, Mrs. John) (1759—1853) : 80.
ORLÉANS (Ferdinand, duce d') (1810—1842), fiul mai mare al lui Ludovic-Filip : 439.
ORLÉANS (Hélène de Mecklembourg-Schwerin, ducesă d') (1814—1858), soţia precedentului : 621.
ORLOV (Prinţul) : 687.
ORVILLIERS (Jean-Louis Tourteau Tortorel, conte, ulterior marchiz d') (1759—1832), proprietarul castelului din Villeparisis : 51, 81.
OTWAY (Thomas) (1652—1685) : 311.
OURLIAC (Édouard) (1813—1848) : 328, 438.
OUVAROFF (Serghei Semionovici, conte de) (1785—1855), ministrul rus al Instrucţiunii publice : 645.

OZAROWSKI (Abatele conte) : 648.
PALISSY (Bernard) (1510—1590) : 545, 578.
PARIS (Ludovic-Filip d'Orléans, conte de) (1838—1894), nepotul lui Ludovic-Filip : 621.
PASCAL (Blaise) (1623—1662) : 232.
PASSEZ (Victor), notar : 45, 53, 109.
PAULIN (J.-B. Alexandre) (1793—1859) : 474.
PAYELLE (Georges), magistrat : 668.
PEEL (Sir Robert) (1788—1850) : 551.
PÉLISSIER (Olympe Descuilliers, *zisă* Olympe) (1799—1878), iubita lui Eugène Sue ; în 1847, doamna Gioacchino Rossini : 197, 202, 213, 215, 313, 360, 406.
PELLETAN (Eugène) (1813—1884) : 270, 332.
PELLETIER (Marie-Françoise), „măicuța Comin", femeia de serviciu a familiei Balzac : 51, 54, 55, 62, 63, 96.
PELLETREAU (Pierre-Adolphe) : 569—571.
PELLICO (Silvio) (1789—1854) : 374.
PENHOËN (Auguste Barchou de) (1799—1855) : 31, 43, 270.
PÉPIN-LEHALLEUR : 72, 143, 411.
PÉRIOLAS (Louis-Nicolas, locotenent-colonel) (1785—1859) : 162, 243, 329.
PERRAULT (Charles) (1628—1703) : 242.
PERROD (Pierre-Antoine) : 53, 442, 700.
PÉTIGNY (Jules de) : 77, 100.
PÉTINIAUD (François) (1757—1825), consilier la Curtea din Limoges, tatăl Carolinei Marbouty : 366, 367.
PÉTINIAUD (Sophie-Olive de Lacoste, doamna François), soția precedentului, mama Carolinei Marbouty : 367, 369.
PETRARCA (1304—1374) : 512.
PEYTEL (Sébastien-Benoît) (1804—1839) : 441—444.
PEYTEL (Félicie Alcazar, doamna Sébastien) (1817—1838), soția precedentului : 441, 442, 443, 452.
PEZZI (Giuseppe) : 390, 416, 418.
PHILIPON (Charles) (1800—1862) : 203.
PICARD, avocatul doamnei Honoré de Balzac : 681.
PICHEGRU (Charles, general) (1761—1804) : 467.
PICHOIS (Claude) : 312.
PICHOT (Amédée) : 238, 431.
PICON (Gaétan) : 3, 312, 408, 493, 700.
PIERRE (André) : 534, 700.
PIERROT (Roger) : 3, 4, 27, 101, 103, 194, 356, 682, 696, 700.
PIGAULT-LEBRUN (Guillaume Pigault de l'Espinot, *zis*) (1753—1835) : 80, 114, 147, 206.
PITT (William) (1759—1806) : 455.
PLANCHE (Gustave) (1808—1857) : 340, 341, 346, 432, 436.
PLATON (429—345 î.e.n.) : 59, 60, 483.
PLON (Henri) (1806—1872) : 339.

POLLET (Charles-Alexandre), librar : 106, 107, 111.
POMMEUREUL (François-René, general baron de) (1745—1823), protectorul lui Bernard-François Balzac : 9, 10, 11, 17, 19, 35, 43, 152, 194, 467.
POMMEREUL (Gilbert, general baron de) (1774—1860), fiul precedentului (care l-a găzduit pe Balzac în 1828) : 152, 153, 158, 159, 194, 198, 199, 392, 393.
POMMEREUL (Sidonie Novel de la Touche, generăleasă baroană de) (1806—1886), soția precedentului (l-a găzduit pe Balzac în 1828) : 153, 154, 159, 194, 287, 392, 393.
POMMIER (Jean) : 3, 419, 700.
PONGERVILLE (Jean-Baptiste Sanson de) (1792—1870) : 542, 636.
PONTAVICE DE HEUSSEY (Contele Robert du) : 153, 700.
PORBUS (Franz) (1540—1580) : 660.
PORCIA (Alfonso Serafino, prinț), al doilea soț al contesei Bolognini, născută Vimercati : 387, 419, 420.
POTOCKA (Maria Rzewuska, contesă Jeroslas), fiica hatmanului Severin Rzewuski (fratele bunicului Străinei), era sora mezină a „emirului" Wenceslas Rzewuski (1784—1831) și cumnata teribilei „mătuși Rosalie" : 278, 283, 284, 355.
POULET (Georges) : 500, 700.
POUSSIN (Nicolas) (1594—1665) : 286.
PRADALIÉ (Georges) : 46, 477, 478, 700.
PRESTON (Ethel) : 700.
PRIOR (Henri) : 375, 700.
PRIOULT (A.) : 77, 78, 700.
PROUST (Marcel) (1871—1922) : 293, 495, 546, 675, 676.
PUȘKIN (Aleksandr) (1799—1837) : 251, 512.
PUTTINATI (Alexandre), sculptor (1800—1872) : 388.

RABELAIS (François) (1494—1553) : 16, 37, 59, 77, 78, 101, 175, 189, 197, 232, 233, 234, 235, 495, 664.
RABOU (Charles) (1803—1871) : 206, 593, 671, 672.
RACINE (Jean) (1639—1699) : 61, 67, 69, 137, 433.
RADCLIFFE (Ann Ward, Mrs. William) (1764—1823) : 80.
RADZIWILL (Contesa Catherine Rzewuska, prințesă) ulterior, prin a doua căsătorie, Frau Karl Emil Kolb Danvin, nepoata doamnei Hanska, născută în 1858 : 684, 685, 686, 688, 689, 690, 701.
RADZIWILL (Prințul Wilhelm) (1845—1911), primul soț al Catherinei Rzewuska, nepot prin alianță al doamnei Hanska : 688, 689, 690.
RAFAEL SANZIO (1483—1520) : 286, 540.
RAISSON (Horace) : 112, 113, 116, 118, 121, 122, 123, 124, 128, 131, 431.
RATIER (Victor) (1807—1898) : 147, 182, 187.

RAZUMOWSKI (Constantine de Thurheim, prințesa André), prietena doamnei Hanska : 535.
RÉCAMIER (Jeanne, *zisă* Juliette Bernard, doamna) (1777—1849) : 168, 273.
REGARD (Maurice) : 3, 429, 435, 447, 450, 616, 644, 683, 701.
REGNAULT (Doctorul Émile) (1811—1863) : 310, 346, 350, 351, 368, 525.
REMBRANDT (Hermenszoon van Ryn) (1606—1669) : 499.
RENDUEL (Eugène), editor : 431.
RETZ (Paul de Gondi, cardinal de) (1613—1679) : 637.
REY (Louis), servitorul lui Peytel : 442, 443.
RHODES (Cecil) (1853—1902) : 688, 689, 690.
RIBEMONT-DESSAIGNES (Doctorul) : 30, 701.
RICHARD-DESAIX (Ulric) : 678.
RICHARDSON (Samuel) (1689—1761) : 104.
RICHELIEU (Armand-Jean du Plessis, cardinal de) (1585—1642) : 190.
RIESENER (Jean-Henri), tîmplar de lux (1734—1806) : 602.
RISCH (Léon) : 51, 701.
RIVAROL (Antoine de) (1753—1801) : 151.
RIZA BEY, însărcinatul cu afaceri al Turciei : 661.
ROBESPIERRE (Maximilien) (1758—1794) : 89, 185, 186, 478.
ROCHE (Maurice) : 701.
RODIN (Auguste) (1840—1917) : 677.
ROME (Doctorul) : 243.
ROSSINI (Gioacchino) (1792—1868) : 197, 213, 257, 276, 313, 315, 398—400, 567.
ROTHSCHILD (James, baron de) (1792—1868) : 240, 322, 326, 403, 489, 548, 551, 557, 562, 566, 577, 580, 622, 625, 635, 638.
ROTHSCHILD (Betty de Rothschild, baroană James de), soție și nepoată a precedentului : 562.
ROUGEMONT (Domnișoara de) : 45.
ROUSSEAU (Jean-Jacques) (1712—1778) : 16, 38, 93, 96, 118, 184, 197, 433.
ROYAUMONT (Louis de) : 462, 463, 701.
ROYCE (William Hobart) : 701.
RUXTON (Geneviève) : 379, 701.
RZEWUSKA (Justine Rdultowska, contesă), mama doamnei Hanska : 579.
RZEWUSKA (Caroline) (1795—1885), doamna Jérôme Sobanska, ulterior doamna Stéphane Tchirkovitch și, prin a treia căsătorie, doamna Jules Lacroix ; sora mai mare a doamnei Hanska : 251, 252.
RZEWUSKA (Contesa Rosalie), născută Prințesa Lubomirska, mătușa doamnei Hanska : 275, 335, 511, 520, 595.
RZEWUSKA (Calixte), ulterior prințesa Michelangelo Teano-Gaëtani (decedată în 1842), fiica precedentei și a lui Wenceslas Rzewuski, poreclit *Emirul* : 538.

RZEWUSKI (Contele Adam-Laurent), tatăl doamnei Hanska : 538, 673.
RZEWUSKI (Adam, general conte) (1801—1888), frate mezin al doamnei Hanska : 514, 684, 688.
RZEWUSKI (Ernest, conte), fratele doamnei Hanska : 569.
RZEWUSKI (Henri, conte), fratele doamnei Hanska : 276.

SACY (Samuel de) : 48, 701.
SAINTE-BEUVE (Charles-Augustin) (1804—1869) : 127, 167, 182, 266, 270, 302, 303, 321, 331, 359, 368, 456, 457, 473, 495, 499, 501, 534, 544, 665, 666, 701.
SAINT-MARTIN (Louis-Claude), *zis* „Filozoful necunoscut" (1743—1803) : 78, 116, 117, 226, 336, 480, 495.
SAINT-PRIEST (Alexis Guignard, conte de) (1805—1851) : 637.
SAINT-SIMON (Claude-Henri, conte de) (1760—1825) : 176.
SAINT-SURIN (Marie-Rosalie Richard de Cendrecourt, domna Pierre Tiffon), ulterior doamna Louis-Nicolas de Monmerqué (născută în 1793) : 349.
SAINT-THOMAS (Henriette Guasco di Bisio, marchiza Carron de) (decedată în 1870) : 373, 374.
SALLAMBIER (Claude-Joseph) (decedat în 1803), bunicul lui Balzac dinspre mamă : 14, 15, 21, 22.
SALLAMBIER (Sophie Chauvet, doamna Claude-Joseph) (1749—1823), bunica lui Balzac dinspre mamă, „văduva de stirpe aleasă" : 14, 15, 17, 21, 22, 34, 38, 42, 45, 48, 49, 51, 52, 57, 63, 82, 83, 88, 93, 96, 100, 102, 104, 105, 108, 110, 113, 177, 528, 646.
SALLAMBIER (Claude-Antoine), vărul doamnei Bernard-François Balzac : 51, 57, 107, 177.
SALLAMBIER (Charles), fratele precedentului : 107.
SALLAMBIER (Familia) : 14, 15, 44, 73, 119, 179, 409.
SALVANDY (Narcisse-Achille, conte de) (1795—1856) : 471.
SAND (Aurore Dupin, baroană Dudevant, în literatură George) (1804—1876) : 161, 197, 204, 234, 290, 310, 313, 314, 349, 368, 369, 374, 389, 397, 413—415, 428, 432, 435, 436, 449, 455, 469, 478, 484, 486, 492, 497, 503, 585, 666, 701.
SANDEAU (Jules) (1811—1883) : 197, 204, 290, 310, 311, 313, 314, 318, 340, 345, 346, 349, 366, 368, 369, 370, 376, 386, 392, 413, 414, 417, 429, 431, 497, 526.
SANSEVERINO-VIMERCATI (Francesca Serafina Porcia, contesă Faustino) : 374, 387.
SANSON (Charles-Henri), călău (1740—1793) : 285.
SANSON (Henri) (1767—1840), fiul precedentului : 285.
SANTI, arhitect : 572.
SARRAUTE (Nathalie) : 496.
SAUTELET (Auguste) (1800—1830) : 43, 47, 79, 116, 139, 147, 188.
SAUVAGEOT (Charles), violonist

și colecționar (1781—1860) : 594.
SAVANT (Jean) : 548, 701.
SAVARY (Henri-Joseph de) (1753—1832), socrul lui Jean de Margonne : 20, 76, 269, 498, 589, 614.
SCHEFFER (Ary) (1795—1858) : 67.
SCHLESINGER (Maurice) (decedat în 1871) : 397.
SCHÖNBURG (Alfred, prinț) (decedat în 1840) : 318, 322, 323, 324, 345.
SCHWARZENBERG (Prințul Félix de) (1800—1870) : 324.
SCLOPIS DE SALERANO (Frédéric, conte) (1798—1878) : 373, 374, 375.
SCOTT (Sir Walter) (1771—1832) : 77, 87, 104, 147, 148, 180, 283, 476, 487, 665.
SCRIBE (Eugène) (1791—1861) . 47, 61, 113, 624.
SECOND (Albéric) (1816—1887) : 593, 594.
SÉDILLOT (Charles) : 14, 141, 144, 145, 152, 160, 161, 561, 574.
SÉDILLOT (Familia) : 14, 44, 179.
SEGAUT (Charles-Isidore), soțul „Doamnei de Brugnol" (Louise Breugniol) : 623.
SÉGU (Frédéric) : 136, 157, 702.
SÉVIGNÉ (Marie de Rabutin-Chantal, marchiză de) (1626—1696) : 549.
SHAKESPEARE (William) (1564—1616) : 3, 206, 362, 443, 483.
SILVER (Mabel) : 314, 702.
SOBANSKA (Caroline), soția mai mare a doamnei Hanska, *vezi :* RZEWUSKA : 512.
SOFOCLE (496—406 î.e.n.) : 68.
SOLAR (Félix) : 462, 463.
SOREL (Agnès) (1422—1450), iubita lui Carol al VII-lea : 10, 11.
SOULIÉ (Cécile), asasinată în 1818 : 52.
SOULIÉ (Frédéric) (1800—1847) : 454, 472, 564, 607.
SOUVERAIN (Hippolyte), editor (decedat în 1880) : 608.
SPACHMANN (Charles-Frédéric), legătorul de cărți al lui Balzac : 304.
SPINOZA (Baruch) (1632—1677) : 59, 480.
STAUB, croitor : 477.
STENDHAL (Henri Beyle) (1783—1842) : 123, 184, 190, 198, 300, 388, 390, 398, 430, 455, 456, 457.
STERNE (Laurence) (1713—1768) : 101, 111, 124, 175, 233, 302.
STRINDBERG (August) (1849—1912) : 675.
STRUNZ (Jacques) : 397, 398.
SUE (Eugène) (1804—1857) : 197, 210, 211, 248, 252, 254, 413, 454, 455, 472, 504, 524, 525, 543, 547.
SUETONIU (cca. 69—cca. 141) : 664.
SURVILLE (Catherine Allain, zisă) (decedată în 1847), mama lui Eugène Midy de la Grenerayе Surville, cumnatul lui Balzac ; de asemenea mama lui Théodore Lasalle : *vezi* ALLAIN.

SURVILLE (Eugène Midy de la Greneraye, *zis*) (1790—1866), cumnatul lui Balzac : 64, 65, 66, 67, 68, 71, 73, 74, 83, 97, 99, 100, 101, 102, 104, 106, 107, 108, 110, 119, 123, 131, 133, 134, 137, 142, 144, 162, 163, 166, 178, 185, 193, 194, 263, 282, 287, 289, 293, 299, 302, 341, 379, 392—394, 401, 402, 406, 439, 440, 453, 488, 492, 563, 574, 612, 621, 631, 636, 638, 639, 642, 643, 654, 655, 660, 666, 667, 676, 683.

SURVILLE (Sophie), ulterior doamna Jacques Mallet, nepoata lui Balzac, născută în 1823 : 133, 193, 439, 440, 517, 518, 563, 574, 631, 636, 638, 640, 642, 643, 644, 657, 666, 667.

SURVILLE (Valentine), ulterior doamna Louis Duhamel (1830—1897), nepoata lui Balzac : 133, 193, 439, 517, 518, 563, 631, 636, 640, 642, 643, 644, 666, 667.

SWEDENBORG (Emmanuel) (1688—1772) : 116, 117, 226, 275, 276, 335, 336, 480, 666.

TACIT (200—276) : 52, 60, 61, 664.

TAGLIONI (Marie) (1804—1884) : 415.

TAINE (Hippolyte) (1828—1893) : 675, 702.

TALLEYRAND-PÉRIGORD (Charles-Maurice de), prinț de Bénévent (1754—1838) : 301.

TALMA (François-Joseph) (1763—1826) : 561.

THÉRÈSE D'AVILA (Sfînta) (1515—1532) : 336.

THIBAUDET (Albert) : 474.

THIERS (Adolphe) (1797—1877) : 191, 342, 471, 497, 620.

THOMASSY (Jean) (1795—1834) : 116, 117, 118, 128, 335.

THOUVENIN, legător de cărți : 145.

TIȚIAN (Tiziano Vecellio, *zis*) (1477—1576) : 216, 602.

TOLLEY (Bruce) : 122, 191, 702.

TOURANGIN (Rémy) (1750—1833), tatăl Zulmei Carraud : 162.

TOURANGIN (Victor) (1788—1880), prefect, senator, fiul precedentului : 162.

TOURANGIN (Silas) (1790—1874), deputat de Doubs, fratele precedentului și al Zulmei Carraud : 162.

TRUMILLY (Baronul Mallet de) : 199.

TRUMILLY (Éléonore Mallet de) : 199, 221.

VACQUERIE (Auguste) (1819—1895) : 199, 631, 632.

VALETTE (Hélène-Marie-Félicité de), doamna Jean Goujeon : 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 458, 469, 674, 682, 683.

VALLOIS (Jean-Pierre, cavaler de) : 194.

VANNIER (Daniel) : 24, 702.

VARIN (Charles-Victor Voirin, *zis*) (1798—1869) : 554.

VARLET, țesător : 406.

VASSON (Édouard de) : 24, 31, 702.

VASSON (Jacques de) : 25, 31.

VATOUT (Jean) (1792—1848) : 637.
VAUVENARGUES : 158.
VERNET (Horace) (1789—1863) : 197.
VÉRON (Louis-Désiré, doctor) (1798—1867) : 195, 197, 431, 587.
VIALAR (Abatele), vicar la Canezac, educatorul lui Bernard-François Balzac : 12.
VIDOCQ (François-Eugène) (1775—1857) : 255, 285, 297, 548, 702.
VIGNY (Alfred de) (1797—1863) : 139, 149, 167, 183, 637, 702.
VILLÈLE (Joseph, conte de) (1773—1854) : 191.
VILLEMAIN (François) (1790—1870) : 43, 61, 139, 189, 473, 553.
VILLERS-LA FAYE (Louis-Philippe de) (1749—1822) : 70, 71, 76, 123, 175, 243, 589, 590, 607.
VIMARD, grefier la Curtea de Apel din Rouen : 615.
VINCI (Leonardo da) (1452—1519) : 433.
VIRGILIU (70—19 î.e.n.) : 69, 77.
VOLTAIRE (François-Marie Arouet, *zis)* (1694—1778) : 38, 52, 160, 261, 441, 480.

WARENS (Louise-Éléonore de la Tour du Pin, baroană de) (1700—1762) : 93.
WEELEN (J.-E.) : 22, 38, 39, 702.
WEIL (Alexandre) : 622.
WERDET (Edmond) (1795—1869) : 146, 288, 289, 321. 322, 326, 327, 332, 334, 337, 344, 346, 347, 385, 386, 403, 408, 420, 431, 433, 703.
WEY (Francis) (1812—1882) : 664.
WITT (Generalul), iubitul Carolinei Sobanska : 251.
WURMSER (André) : 3, 440, 487, 489, 504, 703.
WYLEZYNSKA (Denise şi Séverine), rude ale doamnei Hanska : 262.

ZANELLA, bucătăreasa lui Balzac : 630, 637, 638, 639, 642.
ZOLA (Émile) (1840—1902) : 479, 675.
ZWEIG (Stefan) (1881—1942) : 3, 703.

1852

CUNOSCUȚI DESPRE NĂRAVURILE VEACULUI AL XIX. SCENE DIN VIAȚA PRIVATĂ sau ACEEAȘI ISTORIE *[La Femme de trente ans].* Tradus din franțuzește de C. Gane. Iași, Tipografia Româno-Francesă. [Tipărit în alfabetul slavon de tranziție.]

1895

NUVELE *[Nouvelles].* Precedate de portretul autorului și de o notiță biografică. Traducere de H. Sanielevici. Craiova, Institutul de Editură Ralian și Ignat Samitca. (Biblioteca de popularizare pentru literatură, științe, artă, nr. 6.) Cuprinde : *Facino Cane ; La Cotoiul cu mingea [La Maison du Chat-qui-Pelote].*

1896

EUGENIA GRANDET. Roman. [Prefață și] traducere de Marius [= C. Șăineanu]. Craiova, Institutul de Editură Ralian și Ignat Samitca. (Biblioteca romanelor celebre. Colecția Samitca.)

1903

CĂLĂUL *[El Verdugo].* În : Din limbi străine. *I. Smochina și leneșul* de Alphonse Daudet. II. *Dreptul la iubire* de Vagner. III. *Mansarda* de Charles Delys. IV. *Călăul,* după H. Balzac. București, Editura Librăriei Ig. Hertz.

1908

CAPO-D'OPERĂ NECUNOSCUT. ISUS HRISTOS ÎN FLANDRA. Honoré de Balzac, după G. Brandes. *[Le Chef-d'Oeuvre inconnu.*

Jésus-Christ en Flandre. Honoré de Balzac, d'après G. Brandes.] Nuvele traduse de A., Bucureşti, Editura „Biuroului Universal" Ath. I. Niţeanu. (Biblioteca Universală, nr. 21.)

1909

ALBERT SAVARUS. Nuvelă. Traducere de Const. Calfoglu. Bucureşti, „Minerva", Institut de Arte grafice şi Editură. (Biblioteca „Minervei", nr. 62.)

MOŞ GORIOT *[Le Père Goriot].* Roman din viaţa pariziană. Traducere de **Radu Baltag** [=Adrian Corbu]. **Bucureşti, „Minerva", Institut de Arte grafice şi Editură.**

1910

CĂLĂUL *[El Verdugo].* Traducere de A. Mîndru. Bucureşti. (Biblioteca „Lumina" nr. 2.) Cuprinde de asemenea: *Desamăgire [Le Réquisitionnaire].*

COLONELUL CHABERT. Traducere de Vasile Savel. Bucureşti, Institutul de Arte grafice şi Editură „Minerva". (Biblioteca „Minervei", nr. 83.) (Ediţia a II-a în decursul aceluiaşi an.)

EUGENIA GRANDET. Roman. Traducere de Ludovic Dauş Bucureşti, Editura Librăriei Leon Alcalay. (Biblioteca pentru toţi, nr. 527—529.)

1911

GOBSECK. [Traducere de C.A.I. Ghica.] Bucureşti, Societatea de Editură „Facla". (Biblioteca pentru toţi, nr. 12—13.)

LITURGHIA ATEULUI *[La Messe de l'Athée]* [Prefaţă şi] traducere de V. Demetrius. Bucureşti. (Biblioteca nouă, nr. VII.) Cuprinde de asemenea: UN CAP-DE-OPERĂ NECUNOSCUT *[Le Chef-d' Œuvre inconnu];* O VESTE *[Le Message].*

ROMANUL INEDIT AL LUI HONORÉ DE BALZAC. AMORUL MASCAT SAU NESOCOTINŢA ŞI FERICIRE *[Un roman inédit de Balzac: „L'Amour masqué ou Imprudence et Bonheur"].* Cu o introducere de D. Karnabatt. Bucureşti, „Minerva", Institut de Arte grafice şi Editură. (Biblioteca „Minervei", nr. 116.)

(Publicat pentru prima oară la Paris în 1911 de *La Renaissance du Livre,* romanul a dezlănţuit discuţii pătimaşe referitoare la paternitatea lui Balzac.)

1912

SPRE ABSOLUT *[La Recherche de l'Absolu].* Roman. Traducere de Matei Gheorghiu. București, Editura „Rampa". (Biblioteca „Rampa", nr. 1—6.) Cu o notă biografică semnată de traducător.

1913

FEMEIA DE TREIZECI DE ANI *[La Femme de trente ans].* Traducere de Aureliu Gheorghiu. Iași, Institutul de Arte grafice N. V. Ștefaniu.

O AFACERE ÎNTUNECOASĂ *[Une Ténébreuse Affaire].* [Povestită după H. de Balzac] București, Institutul de Arte grafice „Flacăra". (Biblioteca „Flacăra", nr. 3.)

1914

FEMEIA DE TREIZECI DE ANI *[La Femme de trente ans].* Traducere de I. Alecsandrescu-Dorna. București, Editura Librăriei Leon Alcalay. (Biblioteca pentru toți, nr. 881—883.)

MOȘ GORIOT *[Le Père Goriot].* Traducere de Haralamb G. Lecca. București, Editura Librăriei Leon Alcalay. (Biblioteca pentru toți, nr. 832—834.)

1915

POVESTIRI VESELE *[Les Contes drolatiques].* Traducere de Mihail Gh. Ionescu. București, „Minerva", Institut de Arte grafice și Editură. (Biblioteca „Minervei", nr. 188.) Cuprinde: *Frumoasa Imperia; Nostimele zicători despre maicele din Poissy; Postul lui François I; Apostrofa [Les Contes drolatiques. Premier dixain: La Belle Imperia. L'Apostrophe. Deuxième dixain: Le Jeusne de Françoys premier. Les Bons propos des religieuses de Poissy].*

ROMANUL INEDIT AL LUI HONORÉ DE BALZAC. AMORUL MASCAT SAU NESOCOTINȚĂ ȘI FERICIRE *[Un roman inédit de Balzac: „L'amour masqué ou Imprudence et Bonheur"].* Cu o introducere de D. Karnabatt. [Ediția a II-a.] București, „Minerva", Institut de Arte grafice și Editură.

1916

FEMEIA LA TREIZECI DE ANI *[La Femme de trente ans]*. Traducere de Alecsandrescu-Dorna. [Ediția a II-a.] București, Editura Librăriei Universale Leon Alcalay.

NEAMUL MARANA *[Les Marana]*. Traducere de V. Demetrius. București, Editura Facla.

1918

GROAZA *[Le Réquisitionnaire]*. București, Editura Steinberg. („Scriitori celebri", nr. 4) [Colecția „Scriitori celebri" apărea sub conducerea lui Liviu Rebreanu.]

1919

FLĂCĂRILE DRAGOSTEI *[Massimilla Doni]*. Roman. Traducere de Const. A. I. Ghica. București, Editura Negreanu. Cuprinde de asemenea : CÎND MOARE IUBIREA *[La Maison du Chat-qui-Pelote]*. ILUSTRUL GAUDISSART *[L'illustre Gaudissart]*. Traducere de Radu F. Sorcanu. București, Editura „Luceafărul". (Biblioteca „Luceafărul", nr. 10.)

1920

CÎND MOARE IUBIREA *[La Maison du Chat-qui-Pelote]*. Roman tradus de Const. A. I. Ghica. București, Colecțiunea I. Negreanu. (Clipe de uitare, nr. 1.)

TAINELE CĂSNICIEI *[Le Contrat de Mariage]*. Roman. Traducere de Const. A. I. Ghica. București, Editura I. Negreanu. Cu o notă biografică semnată de traducător.

1921

GRĂDINA CU RODII *[La Grenadière]*. Traducere de George B. Rareș [=George Emil Bottez]. București, Colecțiunea I. Negreanu. (Clipe de uitare, nr. 11.)

1923

ALBERT SAVARUS, Nuvelă. Traducere de Const. Calfoglu. [Ediția a II-a.] București, Editura „Cartea Românească". (Biblioteca „Minerva", nr. 62.)

CRINUL DIN VALE *[Le Lys dans la Vallée]*. Roman. Traducere de Mihail Graur. București.

1924

ADIO *[Adieu]*. Traducere de Alice Gabrielescu. București. (Biblioteca „Dimineața", nr. 13.)

IUBITA IMAGINARĂ *[La Fausse Maîtresse]*. Roman sentimental. București, Editura „Eminescu". (Colecțiunea „Romanul". Operele celebre ale autorilor clasici și moderni.)

1926

HANUL ROȘU *[L'Auberge rouge]*. In românește de Al. Popovici. București, Editura „Adevĕrul". („Lectura". Floarea literaturilor străine, nr. 87.) Cu o notă biografică.

TALISMANUL MIRACULOS *[La Peau de Chagrin]*. Traducere de Alice Gabrielescu. București, Editura „Cugetarea".

1927

CODUL CĂSNICIEI SAU ARTA DE A-ȚI OCROTI SOȚIA *[Physiologie du Mariage]*. [Prefață și] traducere de E. C. Decusară. București, Editura Librăriei Socec.

CURTIZANE... *(Splendorile și mizeriile vieții curtizanelor) [Splendeurs et Misères des Courtisanes]*. Vol. I—II. București.

1928

CĂMĂTARUL *[Gobseck]*. Roman. Tradus de C. A. I. Ghica. București, Editura I. Negreanu. Traducerea reproduce textul apărut în 1911, fără a menționa numele traducătorului. Cuprinde de asemenea: VEȘNICA IUBIRE *[La Bourse]*. Traducere de Ioan Al. Nestorescu.

VENDETTA *[La Vendetta]*. Traducere de Ana Canarache. București, Editura „Adevărul". (Biblioteca „Dimineața", nr. 93.)

1929

CONTESA LAGINSKI *[La Fausse Maîtresse]*. Traducere de Constantin A. I. Ghica. București, Editura „Adevărul". (Biblioteca „Dimineața", nr. 110.)

1932

ADIO. Un episod al retragerii din Rusia *[Adieu]*. În românește de R. Mincu. București, Editura Adevărul". („Lectura". Floarea literaturilor străine, nr. 403.)

UN AMOR ÎN PUSTIE *[Une Passion dans le désert]*. În românește de Fl. și I. Cucu-Bănățeanu București, „Adevărul". („Lectura". Floarea literaturilor străine, nr. 357.) Publicat în aceeași broșură cu ACCIDENTUL. În românește de G. Rădulescu.

1933

EVREUL *[Clotilde de Lusignan ou le Beau Juif]*. Roman. În românește de maior Aurel Locusteanu. București, Editura „Adevărul".

1936

EUGENIA GRANDET. Traducere de Ludovic Dauș. [Ediția a II-a.] București, Editura „Universală" Alcalay. (Biblioteca pentru toți, nr. 517—517 bis.)

FEMEIA LA TREIZECI DE ANI *[La Femme de trente ans]*. Traducere de I. Alecsandrescu-Dorna. [Ediția a III-a.] București, Editura „Universală" Alcalay. (Biblioteca pentru toți, nr. 881—883.)

1937

FEMEIA LA TREIZECI DE ANI *[La Femme de trente ans]*. Roman. Traducere de Catrinel Mugur. București, „Cultura Poporului". Cu o notă a traducătorului referitoare la stilul lui Balzac.

1939

CRINUL DIN VALE *[Le Lys dans la Vallée].* Roman. Traducere de Mihail Graur. Vol. I—II. [Ediția a II-a.] București, Editura Librăriei „Colos".

EUGENIA GRANDET. Roman. Traducere de Vera Leonard. București, Editura Librăriei „Cartea noastră".

1943

JUPÎN CORNELIUS *[Maître Cornelius].* Traducere de V. Demetrius. București, Editura Gorjan. (Colecția „Muncă și Lumină".)

1948

ILUZII PIERDUTE *[Illusions perdues].* Roman. Traducere de Dinu Albulescu. Cu o prefață de N. Moraru. [București, Editura de stat.]

URSULA MIROUËT. [Cu o prefață de Sen Alexandru.] București, Editura „Cartea Românească".

1949

ISTORIA MĂRIRII ȘI DECĂDERII LUI CÉSAR BIROTTEAU, Negustor de parfumuri, Ajutor de primar în cel de-al doilea arondisment al Parisului, Cavaler al Legiunii de Onoare *[Histoire de la grandeur et de la décandence de César Birotteau].* În românește de Ion Caraion. București, Editura de stat. (Clasicii literaturii universale.)

Volum omagial cu prilejul celei de-a 150-a aniversări a nașterii autorului *Comediei umane.* Cuprinde de asemenea *La vie et l'œuvre de Balzac* de Laure Surville.

MAGAZINUL „LA MOTANUL CU MINGEA" (Trei povestiri). *[La Maison du Chat-qui-Pelote.]* În românește de Mihail Celarianu. [Cu o prefață din partea Editurii.] București, Editura de stat. (Biblioteca de buzunar.] Cuprinde de asemenea: *Bal la Sceaux [Le Bal de Sceaux]; Punga [La Bourse].*

MOȘ GORIOT *[Le Père Goriot].* Traducere întocmită sub îngrijirea Comitetului de redacție al editurii „Cartea Românească" București, Editura „Cartea Românească".

1950

CĂMĂTARUL *[Gobseck]*. Traducere de Petre Solomon. Cu un studiu introductiv de Marcel Cachin, tradus de V. Rusu-Şirianu. Ilustraţii interioare de Georgeta Comănescu. Bucureşti, Editura pentru literatură şi artă. (Biblioteca pentru toţi.) Studiul lui Marcel Cachin este intitulat : *La a 150-a aniversare a lui Balzac.*

EUGENIA GRANDET. În românește de Cezar Petrescu. Bucureşti, Editura de stat. (Clasicii literaturii universale.)

1951

SALONUL CU MOMÎI ŞI ALTE NUVELE *[Le Cabinet des Antiques et autres nouvelles]*. Bucureşti, Editura de stat pentru literatură şi artă. (Biblioteca pentru toţi.) Cuprinde de asemenea : *Ilustrul Gaudissart [L'Illustre Gaudisart] ; Gaudissart al II-lea [Gaudissart II] ; Un om de afaceri [Un Homme d'affaires].*

1952

VERIŞOARA BETTE *[La Cousine Bette]*. În românește de Profira Sadoveanu. Bucureşti, Editura de stat pentru literatură şi artă.

1955

MOŞ GORIOT *[Le Père Goriot]*. În românește de Cezar Petrescu, Bucureşti, Editura de stat pentru literatură şi artă. (Biblioteca pentu toţi.)

OPERE *[Œuvres]*. Vol. I. În românește de Pericle Martinescu şi Petre Solomon. Bucureşti, Editura de stat pentru literatură şi artă. Cuprinde : *Casa „La Motanul cu mingea" [La Maison du Chat-qui-Pelote] ; Bal la Sceaux [Le Bal de Sceaux]; Vendetta [La Vendetta]*. Traduceri de Pericle Martinescu ; *Cămătarul [Gobseck]*. În românește de Petre Solomon ; *Pielea de sagri [La Peau de Chagrin]*. Traducere de Pericle Martinescu. Note, comentarii şi un studiu intitulat *Viaţa şi opera lui Balzac* de Theodosia Ioachimescu.

1956

OPERE *[Œuvres]*. Vol. II. Comentarii de Theodosia Ioachimescu. București, Editura de stat pentru literatură și artă. Cuprinde : *A doua familie [Une double famille]; Colonelul Chabert ; Vicarul din Tours [Le Curé de Tours]; Femeia părăsită [La Femme abandonnée]; Faimosul Gaudissart [L'Illustre Gaudissart]* și *Eugénie Grandet.*

1957

OPERE *[Œuvres]*. Vol III. În românește de Cezar Petrescu. Comentarii de Theodosia Ioachimescu. București, Editura de stat pentru literatură și artă. Cuprinde : *Căutarea absolutului [La Recherche de l'Absolu]; Moș Goriot [Le Père Goriot]; Melmoth [Melmoth réconcilié].*

1958

OPERE *[Œuvres]*. Vol. IV. În românește de Barbu Brezianu. Note de Theodosia Ioachimescu. București, Editura de stat pentru literatură și artă. Cuprinde : *Liturghia unui ateu [La Messe de l'Athée]; Punerea sub interdicție [L'Interdiction]; Salonul cu vechituri [Le Cabinet des Antiques]; Fata bătrînă [La Vielle Fille]; Contractul de căsătorie [Le Contrat de Mariage]; Facino Cane.*

1959

EUGÉNIE GRANDET. În românește de Cezar Petrescu. Cuvînt înainte de Irina Mavrodin. București, Editura de stat pentru literatură și artă. (Biblioteca pentru toți.)

MOȘ GORIOT *[Le Père Goriot]*. În românește de Cezar Petrescu. [Ediția a II-a.] București, Editura de stat pentru literatură și artă. (Biblioteca pentru toți).

OPERE *[Œuvres]*. Vol. V. În românește de Pericle Martinescu, Theodosia Ioachimescu și Emma Beniuc. Note de Theodosia Ioachimescu. București, Editura de stat pentru literatură și artă. Cuprinde : *Slujbașii [Les Employés ou La Femme Supérieure]*. În românește de Pericle Martinescu ; *César Birotteau.* În românește de Theodosia Ioachimescu ; *Banca*

Nucingen (La Maison Nucingen). În românește de Emma Beniuc.

OPERE *(Œuvres).* Vol. VI. În românește de Dinu Albulescu. Note de Theodosia Ioachimescu. București, Editura de stat pentru literatură și artă. Cuprinde : *Iluzii pierdute [Illusions perdues].* Volumul a apărut și separat, cu o prefață de Valentin Lipatti.

1961

MĂRIREA ȘI DECĂDEREA LUI CÉSAR BIROTTEAU *(Grandeur et décadence de César Birotteau).* Traducere, prefață și note de Theodosia Ioachimescu. București, Editura pentru literatură. (Biblioteca pentru toți.)

OPERE *(Œuvres).* Vol. VII. În românește de B. Theodor. Note de Theodosia Ioachimescu. București, Editura pentru literatură universală. Cuprinde : *Strălucirea și suferințele curtezanelor.* Partea întîi : *Cum iubesc cocotele.* Partea a doua : *Cît îi costă amorul pe bătrîni.* Partea a treia : *Unde duc căile greșite.* Partea a patra : *Ultima întrupare a lui Vautrin. (Splendeurs et Misères des Courtisanes.* I. *Esther heureuse.* II. *A combien l'Amour revient aux Vieillards.* III. *Où mènent les mauvais chemins.* IV. *La Dernière incarnation de Vautrin.]* Volumul a apărut și separat, cu o prefață de Valentin Lipatti.

1962

OPERE *(Œuvres).* Vol . VIII. În românește de Rose Hefter. Note de Theodosia Ioachimescu. București, Editura pentru literatură universală. Cuprinde : *Pierrette ; Pierre Grassou ; Un debut în viață [Un Début dans la Vie] ; Pescuitorii în apă tulbure [Un Ménage de Garçon (La Rabouilleuse)].* Volumul a apărut și separat, cu o prefață de Elena Vianu.

OPERE *(Œuvres).* Vol. IX. În românește de Gellu Naum și Theodosia Ioachimescu. Note de Theodosia Ioachimescu. București, Editura pentru literatură universală. Cuprinde : *Țăranii [Les Paysans].* În românește de Gellu Naum ; *Muza departamentului (La Muse du Département).* În românește de Theodosia Ioachimescu. Volumul a apărut și separat.

1963

OPERE *[Œuvres]*. Vol. X. În românește de Profira Sadoveanu. Note de Theodosia Ioachimescu. București, Editura pentru literatură universală. Cuprinde : *Verișoara Bette [La Cousine Bette]*. Volumul a apărut și separat, cu o prefață de Constantin Ciopraga.

1964

MOȘ GORIOT *[La Père Goriot]*. Traducere de Cezar Petrescu. Prefață și tabel cronologic de Constantin Ciopraga. [Ediția a III-a.] București, Editura pentru literatură. (Biblioteca pentru toți.)

OPERE *[Œuvres]*. Vol. XI. În românește de Theodosia Ioachimescu și N. N. Condeescu. Note de Theodosia Ioachimescu. București, Editura pentru literatură universală. Cuprinde: *Vărul Pons [Le Cousin Pons]*. În românește de Theodosia Ioachimescu ; *Capodopera necunoscută [Le Chef-d'Œuvre inconnu]* ; *Z. Marcas* ; *Gaudissart al II-lea [Gaudissart II]* ; *Comedianți fără s-o știe [Les Comédiens sans le savoir]* ; *Un om de afaceri [Un Homme d'affaires]*. Traduceri de N. N. Condescu. Volumul a apărut și separat, cu o prefață de Al. Piru.

OPERE *[Œuvres]*. Vol. XII. *Teatru*. [Introducere : *Balzac autor dramatic* de Vladimir Streinu.] București, Editura pentru literatură universală. Cuprinde : *Istețimile lui Quinola [Les Ressources de Quinola]*. În românește de Polixenia Karambi ; *Paméla Giraud*. În românește de N. N. Condeescu ; *Mama vitregă [La Marâtre]*. În românește de Al. Mirodan ; *Mercadet [Le Faiseur]*. În românește de Sidonia Drăgușanu.

VERIȘOARA BETTE *[La Cousine Bette]*. În românește de Profira Sadoveanu. Cuvînt înainte de Const. Ciopraga. Note de Theodosia Ioachimescu. [Ediția a II-a.] București, Editura pentru literatură universală.

1965

MOȘ GORIOT. EUGÉNIE GRANDET *[Le Père Goriot. Eugénie Grandet]*. În românește de Cezar Petrescu. București, Editura pentru literatură universală (Opere alese).

1966

ILUZII PIERDUTE *(Illusions perdues)*. În românește de Dinu Albulescu. Note de Theodosia Ioachimescu. București, Editura pentru literatură universală

1967

CRINUL DIN VALE *(Le Lys dans la Vallée)*. În românește de Lucia Demetius. București, Editura pentru literatură universală.

1968

EUGÉNIE GRANDET. MOȘ GORIOT *(Eugénie Grandet. Le Père Goriot)*. În românește de Cezar Petrescu. Studiu introductiv și note de Micaela Slăvescu. București, Editura tineretului. („Lyceum".)

STRĂLUCIREA ȘI SUFERINȚELE CURTEZANELOR *(Splendeurs et Misères des Courtisanes)*. În românește de B. Theodor. Note de Theodosia Ioachimescu. București, Editura pentru literatură universală. A apărut și separat („Clasicii literaturii universale"), în 1969.

1969

O FIICĂ A EVEI *(Une fille d'Ève)*. Traducere de Lucia Demetrius. București, Editura pentru literatură universală.

Traducere de H. Grămescu. București, Editura pentru literatură universală.

ISTORIA CELOR TREISPREZECE *(Histoire des Treize)*. 1. *Ferragus*. 2. *Ducesa de Langeais*. 3. *Fata cu ochii de aur*. [1. *Ferragus*. 2. *La Duchesse de Langeais*. 3. *La Fille aux yeux d'or.]*

CASA DE LA GRANDE BRETÈCHE *(La Maison de la Grande Bretèche)*. Traducere de G. Marcuson, în *Antologia „Enigma"*, vol. II. București, Editura pentru literatură universală.

1970

ILUZII PIERDUTE *(Illusions perdues)*. În românește de Dinu Albulescu. Note de Theodosia Ioachimescu. București, Editura Cartea Românească.

ELIXIRUL DE VIAȚĂ LUNGĂ *[L'Elixir de Longue Vie]*. Traducere de Virgil Teodorescu, în *Antologia nuvelei fantastice*. București, Editura Univers.

1971

ȘUANII (Scene din viața militară) *[Les Chouans]*. În românește de H. Grămescu. București, Editura Eminescu.

FEMEIA DE TREIZECI DE ANI *[La Femme de trente ans]*. Traducere de H. Grămescu. Cuvînt înainte de Al. Paleologu. București, Editura Minerva. (Biblioteca pentru toți.)

1972

MOȘ GORIOT *[Père Goriot]*, ediția a II-a. Traducere de Cezar Petrescu. Prefață de Constantin Ciopraga. București, Editura Minerva. (Biblioteca pentru toți.)

BĂTRIX (Scene din viața particulară). Traducere de H. Grămescu. București, Editura Eminescu. (Romanul de dragoste.)

Notă asupra ediției VII

Notă preliminară 3

Partea întîi

URCUȘUL

I. Bernard-François Balzac sau Tours sub Bonaparte . . 9
II. Un filozof precoce 24
III. De la Tours la Marais 35
IV. Ucenicia geniului 50
V. Primele romane, prima dragoste 76
VI. Interludiu la Bayeux 99
VII. Treburi 110
VIII. Om al faptei pe tărîmul plăsmuirii 126
IX. Înapoi la treburi serioase 144
X. Primele licăriri ale gloriei 158

Partea a doua

GLORIA

XI. Ani de ucenicie 175
XII. Pielea de șagren 193
XIII. Extravaganțe și însingurări 210
XIV. O blondă nițeluș sălbatică 236
XV. Străina își face apariția 250
XVI. Căutarea absolutului 272
XVII. Marele proiect 293
XVIII. Rue des Batailles 307
XIX. Crinul din vale 321
XX. Iluzii pierdute 337

Partea a treia

COMEDIA UMANĂ

XXI. Contessa 355
XXII. Strania escapadă 366
XXIII. Moartea Dilectei 377
XXIV. Mitul lui Sisif 395
XXV. Goana după comoară 408
XXVI. La „Jardies" 425
XXVII. Lupte de ariergardă 441
XXVIII. Rue Basse 460
XXIX. Comedia umană I 474
XXX. Comedia umană II 491

Partea a patra

CÎNTECUL LEBEDEI

XXXI. Chinul lui Tantal 509
XXXII. Întrunire la Petersburg 522
XXXIII. Simfonia lupilor 543
XXXIV. Perrette şi ulciorul cu lapte 559
XXXV. Lumea exterioară 575
XXXVI. Cîntecul lebedei 589
XXXVII. Un trup fără suflet 600
XXXVIII. La marchiza de Carabas 611
XXXIX. Revoluţii, palpitaţii, reprezentaţii 620
XL. Barca în negură 625
XLI. Goana spre moarte 653

Epilog 663
Apendice I 677
Apendice II 679
Apendice III 681
Apendice IV 684

Bibliografie sumară 691
Indice al numelor citate 704
Cronologia traducerilor din Balzac în limba română . . . 732

DIN ACEEAȘI LITERATURĂ

AU MAI APĂRUT :

Louis Aragon	AURÉLIEN
Jean Bayet	LITERATURA LATINĂ
Simone de Beauvoir	O MOARTE UȘOARĂ
Roland Dorgelès	CRUCI DE LEMN
Michel Droit	OSTAȘII DIN PĂDUREA NEAGRĂ
Yves Gandon	CĂPITANUL LAFORTUNE
Julien Green	MANUEL
Pierre Mac Orlan	SUFLETE ÎN CEAȚĂ. BANDERA
Françoise Mallet-Joris	CASA DE HÎRTIE
Molière	MIZANTROPUL
Max Olivier-Lacamp	FOCURILE MÎNIEI
Tallemant Des Réaux	ISTORIOARE
Philippe Van Tieghem	MARILE DOCTRINE LITERARE ÎN FRANȚA (De la Pleiadă la suprarealism)
Vercors	PLUTA MEDUZEI
Émile Zola	NANA

SUB TIPAR:

Honoré de Balzac	ILUSTRUL GAUDISSART
Michel Bataille	POMUL DE CRĂCIUN
Simone de Beauvoir	IMAGINI FRUMOASE
Roger Caillois	ESEURI ASUPRA IMAGINAȚIEI
François-René Chateaubriand	ATALA
Robert Escarpit	LITERATURA ȘI SOCIALUL
Gustave Flaubert	TREI POVESTIRI
Jean Follain	POEZII
Romain Gary	GROAPA BUNEI SPERANȚE
Théophile Gautier	AVATAR
André Gide-Roger Martin du Gard	CORESPONDENȚĂ
Paul Hazard	CRIZA CONȘTIINȚEI EUROPENE
Eugen Ionescu	JOCUL DE-A MĂCELUL
Gustave Lanson	ESEURI DE ISTORIE ȘI CRITICĂ LITERARĂ
François Mauriac	UN ADOLESCENT DE ALTĂDATĂ
Prosper Mérimée	CORESPONDENȚĂ
Molière	TEATRU
Charles Nodier	TRILBY
Gaëtan Picon	SCRIITORUL ȘI UMBRA LUI
Robert Pinget	GRAAL-PIRAT
Robert Sabatier	CHIBRITURI SUEDEZE
André Salmon	AMINTIRI FĂRĂ SFÎRȘIT
George Sand	BALTA DIAVOLULUI
* * *	CÎNTAREA LUI ROLAND

LECTOR :
IRINA RUNCAN

●

TEHNOREDACTOR :
VICTOR MAŞEK

✻

Tiraj 50.160 ex. legate

●

Coli de tipar 47,50

●

Comanda nr. 20 410

✻

Combinatul Poligrafic
CASA SCÎNTEII
Piaţa Scînteii 1
Bucureşti
R. S. ROMÂNIA